

КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС”
УНИВЕРСИТЕТИ
KIRGIZISTAN - TÜRKİYE
MANAS ÜNİVERSİTESİ

MANAS Journal of
Social Studies

MANAS Sosyal
Araştırmalar Dergisi

e-ISSN/ISSN 1694-7215

MANAS Journal of Social Studies

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

<http://dergipark.org.tr/mjss>

2019

8

2

Yıl/Year

Cilt/Volume

Sayı/Issue

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
	Editöryal	
Hasan Gül Azamat Maksüdünov	Manas Sosyal Araştırmalar Dergisinde 2012-2018 Yılları Arasında Yayınlanan Makalelerin İçerik Analizi <i>Content Analysis of The Articles Published in Manas Journal of Social Studies between The Years 2012 and 2018</i>	1459-1478
	Araştırma Makalesi / Research Article	
	EDEBİYAT	
Muharrem Özden	Divânü Lügâti't-Türk'te Bulunan Hayvan Adlarının Derleme Sözlüğündeki İzleri <i>Traces of Animal Names in Divânü Lügâti't-Türk in Compilation Dictionary</i>	1479-1502
	EĞİTİM	
Ersoy Çarkıt	Kariyer Danışmanlığı ve Mesleki Rehberlik Alanında Türkiye'de Yapılan Lisansüstü Tezlerin Araştırma Eğilimleri <i>Research Tendency of Postgraduate Theses Completed in The Field of Career Counseling and Vocational Guidance in Turkey</i>	1503-1514
Hakan Polat Murat Demirkol Yuncay Yavuz Özdemir	Öğretmen Atama Kriterlerine İlişkin Pedagojik Formasyon Eğitimi Öğrencilerinin Görüşleri <i>Opinions of The Pedagogical Formation Education Students Related to The Criteria of Teacher Assignment</i>	1515-1530
Hasan Hüseyin Tekin	Engelli Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Yaşamındaki Sorunları: Konya Örneği <i>Problems of Disabled University Students During Their Educational Life: Konya Sample</i>	1531-1548

Hasan Yılmaz Carkınay Temirbekova	Окуучулардын баалоосуна караганда кыргызстандагы билим-берүү системасындагы көрүнгөн көйгөйлөр <i>Öğrencilerin Değerlendirmelerine Göre Kırgızistan Eğitim Sisteminde Yaşanan Sorunlar</i> <i>Problems of The Education System of Kyrgyzstan According to Students' Evaluations</i>	1549-1572
Murat Bayır Rüştü Yeşil	Yabancı Dil Öğrenme Zorlukları Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması <i>Validity and Reliability Study of Foreign Language Learning Difficulties Scale</i>	1573-1590
Nagihan Tanık Önal	Üstün Zekâlı Çocukların Tanılanmaları <i>Diagnosis of Gifted Children</i>	1591-1602
Rameş Rzayev	Hegemonya Ekseninde Azerbaycan Maarifçiliği ve M. F. Ahundov'un Avrupamerkezcilik Problematikası <i>Azerbaijan Enlightenment in The Direction of Hegemony and M. F. Akhundov's Euro-centralism Problems</i>	1603-1624
Sibel Saraçoğlu Kübra Şengül Yıldırım Oktay Bektaş	Üstün Yetenekli Öğrenciler ile Normal Gelişim Gösteren Öğrencilerin Fen Öz-Yeterliklerinin Sınıf Düzeyine Göre İncelenmesi <i>The Examination of Science Self-Efficacy of The Gifted and Non-Gifted Students According to The Class Level</i>	1625-1640
GÜZEL SANATLAR		
Fazilet Koçyiğit	Amasya'da Ahşap Tavanlı İki Cami Örneği: Şihlar ve Kızılkışlacık Köyü Camileri <i>The Example of Two Mosques with Wooden Ceiling in Amasya: Mosques of The Şihlar and Kizilkışlacık Villages</i>	1641-1658
İlker Kömürcü	Yaratıcılık Bağlamında Sanatçı Adaylarının Eleştirel Düşünme Becerileri <i>Critical Thinking Skills of Artists Candidates in The Context of Creativity</i>	1659-1676
İLAHİYAT		
İbrahim Bayram	Sahib b. Abbâd'ın Mu'tezile'nin Adalet İlkesini Temellendirişi <i>Al-Sahib Ibn Abbad's Justification for Mu'tazila's Principle of Justice</i>	1677-1712
İKTİSAT		
Aziz Bostan Galip Afşin Ravanoğlu	Türkiye'de Enerji Tüketimi ve Cari Açığın Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi <i>Analysing The Effects of Energy Consumption and Current Account Deficit on Growth in Turkey</i>	1713-1726
Cem Sunguray Mehmet Emin Erendor	The United Nations and Promoting Sustainable Development <i>Birleşmiş Milletler ve Sürdürülebilir Kalkınmanın Desteklenmesi</i>	1727-1743

	İŞLETME – YÖNETİM VE ORGANİZASYON	
Ahmet Özcan	Analyzing The Impact of Forensic Accounting on The Detection of Financial Information Manipulation <i>Adli Muhasebenin Finansal Bilgi Manipülasyonunun Tespit Edilmesindeki Etkisinin İncelenmesi</i>	1744-1760
Bülent Yıldız Şemsettin Çiğdem	Firma İnovasyon Stratejisinin İnovasyon Performansı Üzerindeki Etkisinde Tedarikçi İnovatifliğinin Aracı Rolü <i>The Role of Supplier Innovativeness in The Effect of Innovation Strategy on Innovation Performance</i>	1761-1777
Cevdet Kızıl Tunay Aslan	Finansal Performansın Rasyo Yöntemiyle Analizi: Borsa İstanbul'da (Bist'de) İşlem Gören Havayolu Şirketleri Üzerine Bir Uygulama <i>The Analysis of Financial Performance with Ratio Method: An Implementation on Airline Firms Listed on Borsa Istanbul (BIST)</i>	1778-1799
Çiğdem Aliçavuşoğlu	Takıntılı Tüketim: Tek Ürüne Yönelik Kompulsif Satın Alma Davranışı <i>Consumption Obsession: Compulsive Buying Behavior on Specific Product</i>	1800-1814
Duygu Koçoğlu	Üniversite Öğrencilerinin Çevrimiçi Oyun Bağımlılık Düzeyine Göre Tüketici Karar Verme Tarzlarının Değerlendirilmesi <i>Investigating Consumer Decision Making Styles of College Students According To The Online Game Addiction Stage</i>	1815-1830
Hamit Erdal	İş Sağlığı ve Güvenliği İçin Dematel-Aras Tabanlı Risk Değerlendirme Metodolojisi ve Bir Uygulama <i>Dematel-Aras Based Risk Assessment Methodology for Occupational Health and Safety and an Application</i>	1831-1853
İnan Eryılmaz Deniz Dirik Şener Odabaşoğlu	Güvenlik İklimi Algısı ve İş Performansı İlişkisinde Genel Öz Yeterliliğin Düzenleyici Rolü: Helikopter Teknisyenleri Üzerine Bir Araştırma <i>The Moderating Role of General Self-Efficacy in The Relationship between Perceptions of Safety Climate and Job Performance: A Study on Helicopter Mechanic and Avionics Technicians</i>	1854-1870
Kasım Baynal	Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Lüks Konut Projesi İçin Beyaz Eşya Seçimi <i>Selection of White Goods for Luxury Housing Project with Multi-Criteria Decision Making Techniques</i>	1871-1888
Tolga Ulusoy Yusuf Esmer Faruk Dayı	Spor İşletmelerinde Nakit Yönetimi: BİST'de Bir Uygulama <i>Cash Management in Sports Enterprises: An Application on BIST</i>	1889-1905
Yücel Öztürkoğlu Batuhan Demir	E-Ticarete Üniversite Öğrencilerinin Güvenlik ve Risk Algılarının Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Security and Risk Perceptions of E-Commercial Consumers</i>	1906-1915

	MEDYA VE İLETİŞİM	
Cem Yıldırım Şükrü Sim	Türk Sinemasında Kurgu Biçimleriyle Öne Çıkan İki Film: Nokta ve Sen Aydınlatırsın Geceyi <i>Two Films in Turkish Cinema which Distinguish with Their Genuine Editing Styles: "Dot" and "Thou Gild'st The Even"</i>	1916-1937
	PSİKOLOJİ	
Asem İdaeva Hasan Yılmaz	Мендик Баа Шкаласынын Кыргыз Маданиятына Адаптацияланышы <i>Benlik Saygısı Ölçeğinin Kırgız Kültürüne Uyarlanması Adaptation of The Self-Esteem Scale into Kyrgyz Culture</i>	1938-1957
	SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ	
Gülhan Şen Hatice Şimşek	Türkiye'deki Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Suriyeli Sığınmacılara İlişkin Tutumları <i>Attitudes towards Syrian Refugees of Public Administration Students in Turkey</i>	1958-1974
Hüseyin Kutbay Cemaleddin Gerede	Sıçrama Tezinin Türkiye'de Geçerliliği: Darbeler Bakımından Bir Analiz <i>Validity of The Displacement Thesis in Turkey: An Analysis in Terms of Coups</i>	1975-1990
Mehmet Emin Erendor	Silahlı Çatışma Hukuku İlkelerinin Değerlendirilmesi: Askeri Gereklik, Gereksiz Acı ve İstirabın Önlenmesi ve Onur <i>The Assessment of The Principles of The Law of Armed Conflict: Necessity, Humanity and Chivalry</i>	1991-2009
Recep Fedai	Sağlıkta Dönüşüm Programının Öncesi: Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Gelişimi: 1923-2003 <i>Before The Health Transformation Program: Development of Health Services in Turkey: 1923-2003</i>	2010-2032
	TARİH	
Ercan Çelebi	Bolşeviklerin Nazarında İslâm Dini ve Onun Zuhûru <i>According to Bolsheviks Islamic Religion and Its Emergence</i>	2033-2041
Handan Baran Hicran Hanım Halaç	Moda Tasarımında Defile Gösterileri: Tarihi Yapıların Mekân Olarak Kullanılması <i>Fashion Show in Fashion Design: Use of Historical Buildings as Spaces</i>	2042-2059
Yılmaz Karadeniz	Siyasi Güç ve Dini Meşruiyet Açısından Büyük Selçuklu-Abbasi Halifeliği İlişkileri <i>In Terms of Political Power and Religious Legitimacy The Great Seljuk-Abbasi Caliphate Relations</i>	2060-2081
	TURİZM	
Adnan Akın	Otel İşletmelerinin Engelli Turistlere Yönelik Uygulamalarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma <i>A Research on The Determination of The Applications of The Hotel Business for The Disabled Tourists</i>	2082-2103

Ayşe Nevin Sert Mustafa Arslan	Türkiye'deki Kuş Gözlemcilerinin Motivasyon ve Destinasyon Tercihlerinin Belirlenmesi <i>Determining The Motivation and Preferred Destination Attributes of Birders in Turkey</i>	2104-2124
Gülizar Akkuş	Türk Sırt Çantalı Gezinlerin Kişisel Gelişimleri İle Sürdürülebilirlik Algıları Arasındaki İlişki <i>The Relationship between Turkish Backpackers' Personal Development and Sustainability Perceptions</i>	2125-2144
Mustafa Taylan Dağistan İrfan Mısırlı Canan Tanrısever Yiğit	Turizm Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Demografik Özelliklere Göre Farklılıkları <i>The Differences of Tourism Students' Entrepreneurship Trends by Demographic Characteristics</i>	2145-2162
Bayram Akay Oktay Yılmaz	Turistlerin Seyahat Motivasyonlarının Hediyelik Eşyalara Yönelik Tutumları ve Satın Alma Niyetleri Üzerindeki Etkisi <i>A Research on The Travel Motivations of Tourists and Their Behavior on Purchasing Souvenirs</i>	2163-2186
Vedat Acar Abdullah Tanrısevdi	Participant Observations on Iranian Tourists Taking Part in Guided Excursions, The Case of Kusadası, Turkey <i>Günübirlik Rehberli Turlara Katılan İranlı Turistler Üzerine Katılımlı Gözlemler: Kuşadası (Türkiye) Örneği</i>	2187-2213
	YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMLERİ	
Rahmi Baki Adnan Aktepe Burak Birgören	Kullanıcı Tipi, Bölge, Kültür, Refah ve Gelişmişlik Seviyelerine Göre Kullanıcıların E-Öğrenme Kabulünü Etkileyen Faktörlerin Analizi <i>Factors Affecting The Acceptance of E-learning for Users With Respect to User Type, Region, Culture, Welfare and Development Levels</i>	2214-2242

Kyrgyz-Turkish Manas University
Scientific Publication Office

MANAS Journal of Social Studies, MJSS
MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

Uluslararası Hakemlı Bilimsel Dergi / Quarterly Publishing Refereed International Scientific Journal

e-ISSN/ISSN : 1694-7215
Year : 2019
Volume : 8
Issue : 2

SAHİBİ Kyrgyz-Turkish Manas University
OWNERS Prof. Dr. Sebahattin Balcı
Prof. Dr. Asılbek Kulmırzayev

BAŞ EDİTÖR Assoc. Prof. Dr. Hasan Gül Ondokuz Mayıs University
EDITOR-in-CHIEF

EDİTÖR YARDIMCISI Assoc. Prof. Dr. Cengiz Buyar Kyrgyz-Turkish Manas University
ASSOCIATE EDITOR

ALAN EDİTÖRLERİ Prof. Dr. Rüştü Yeşil Ahi Evran University
FIELD EDITORS Prof. Dr. Fatih Başbuğ Akdeniz University
Assoc. Prof. Dr. Barış Erdem Balıkesir University
Assoc. Prof. Dr. Bilal Demirhan Ondokuz Mayıs University
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Bıyıklı Dumlupınar University
Assist. Prof. Dr. Emin Yürekli Pamukkale University
Assist. Prof. Dr. Seyil Najimudinova Kyrgyz-Turkish Manas University

YAYIN KURULU Assoc. Prof. Dr. Hasan Gül (Başkan) Kyrgyz-Turkish Manas University
EDITORIAL BOARD Prof. Dr. Orhan Kemal Tavukçu Recep Tayyip Erdogan University
Assoc. Prof. Dr. Muhittin Düzenli Ondokuz Mayıs University
Assist. Prof. Dr. Cunus Ganiev Kyrgyz-Turkish Manas University
Assist. Prof. Dr. Uğur Ünal Kyrgyz-Turkish Manas University

REDAKSİYON/ **Türkçe:**
REDAKTION Fatih Çelik
Bilal Bağlan
Memet Saldıran

Kırgızca:
Rayhan Taştemirova
Saatkan Narkulova

İngilizce:
İrfan Arık

Rusça:
Svetlana Parmanasova

TEKNİK DESTEK/ Baktığül Ermatova
TECHNICAL ASSISTANTS Jumagul Nurakun Kızı
şuhrat Daulyatov

SAYI HAKEMLERİ
ISSUE REVIEWERS

Prof. Dr. A. Celil Çakıcı
Prof. Dr. Akmatali Alimbekov
Prof. Dr. Arif Özsağır
Prof. Dr. Celaleddin Serinkan
Prof. Dr. Fahri Yetim
Prof. Dr. Fatih Başbuğ
Prof. Dr. Mahmut Yardımcıoğlu
Prof. Dr. Mehmet Aktel
Prof. Dr. Metin Karadağ
Prof. Dr. Muharrem Daşdemir
Prof. Dr. Mustafa Çakmaklıoğlu
Prof. Dr. Nadir Çeliköz
Prof. Dr. Remzi Duran
Prof. Dr. Selçuk Kendirli
Prof. Dr. Süleyman Uyar
Prof. Dr. Vedat Ceyhun Uygur
Prof. Dr. Vefa Taşdelen

Doç. Dr. Adem Göleç
Doç. Dr. Arzu Organ
Doç. Dr. Baktybek Isakov
Doç. Dr. Barış Erdem
Doç. Dr. Bülent Bayraktar
Doç. Dr. Bülent Salderay
Doç. Dr. Canan Tanrısever
Doç. Dr. Çağatay Akengin
Doç. Dr. Dilber Polat
Doç. Dr. Güner Özkan
Doç. Dr. Hakan Dünder
Doç. Dr. Hasan Gül
Doç. Dr. Hasan Yılmaz
Doç. Dr. Hüseyin Şimşek
Doç. Dr. İdris Nebi Uysal
Doç. Dr. İsmail Sevinç
Doç. Dr. İsmet Türkmen
Doç. Dr. Lütfi Atay
Doç. Dr. Mehmet Karahan
Doç. Dr. Mustafa Bıyıklı
Doç. Dr. Nevzat Tetik
Doç. Dr. Selahattin Avşaroğlu
Doç. Dr. Serkan Özdemir
Doç. Dr. Serkan Şengül

Doç. Dr. Sezen Bozyiğit
Doç. Dr. Tezcan Kartal
Doç. Dr. Tuncer Özdil
Doç. Dr. Yusuf Yurdigül
Doç. Dr. Zeliha Traş

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Alper Sayın
Dr. Öğr. Üyesi Banu Yıldız
Dr. Öğr. Üyesi Bayram Oğuz Aydın
Dr. Öğr. Üyesi Berkan Karagöz
Dr. Öğr. Üyesi Bilal Solak
Dr. Öğr. Üyesi Cemal İnce
Dr. Öğr. Üyesi Demokaan Demirel
Dr. Öğr. Üyesi Erdem Aksakal
Dr. Öğr. Üyesi Erkan Akgöz
Dr. Öğr. Üyesi Fethi Kayalar
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Kerse
Dr. Öğr. Üyesi Güldener Albayrak
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Alpago
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Kutbay
Dr. Öğr. Üyesi İrfan Mısırlı
Dr. Öğr. Üyesi Lokman Tay
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ulutaş
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Akkuş
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Bayhan
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Ece
Dr. Öğr. Üyesi Osman Kürşat Acar
Dr. Öğr. Üyesi Özcan Özkarakoç
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Özbek
Dr. Öğr. Üyesi Seda Şahin
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Barbaros Yalçın
Dr. Öğr. Üyesi Türker Elitaş
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Gökalp
Dr. Öğr. Üyesi Zamira Öskönbayeva

Dr. Adilya Yamaltdinova
Dr. Altınbek Coldoşev
Dr. Mahmut Vural
Dr. Muratali Abdıldıaev
Dr. Sertan Talas
İrfan Arık

MANAS Journal of Social Studies (MJSS)

ABSTRACTING & INDEXING

Scholar

The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS)

Türk Eğitim Endeksi

Araştırmamax Bilimsel Yayın İndeksi

Open Academic Journals Index

Academic Resource Index

Scientific Indexing Services (SIS)

EBSCOhost

SOBIAD, Sosyal Bilimler Atıf Dizini

CiteFactor Academic Scientific Journals

Academia Edu

Cabell's Directories

Directory of Research Journals Indexing

İdeal Online

Cosmos IF

Russian Science Citation Index

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi / MANAS Journal of Social Studies
Hakem Kurulu / Referee Board

Prof. Dr. Ahmetali Alimbekov
Prof. Dr. Alaaddin Yalçınkaya
Prof. Dr. Ali Abishev
Prof. Dr. Alisher Rasulov
Prof. Dr. Avdhesh Jha
Prof. Dr. Aydın Sarı
Prof. Dr. Aylin Görgün Baran
Prof. Dr. Başaran Gençdoğan
Prof. Dr. Belkıs Özkara
Prof. Dr. Bulat Kumekov
Prof. Dr. Burhanuddin. B. Siddiqui
Prof. Dr. Cahit Aytekin
Prof. Dr. Cahit Kelekeçi
Prof. Dr. Celaleddin Serinkan
Prof. Dr. Ceyhun Vedat Uygur
Prof. Dr. Coşkun Arslan
Prof. Dr. Ercan Oktay
Prof. Dr. Erdal Hamarta
Prof. Dr. Fahri Unan
Prof. Dr. Fatih Başbuğ
Prof. Dr. Fatma Arpacı
Prof. Dr. Fuat Sekmen
Prof. Dr. Gani Kaliev
Prof. Dr. Gülden S. Yüksekkaya
Prof. Dr. H. Mehmet Soysaldı
Prof. Dr. H. Mustafa Paksoy
Prof. Dr. Hakan Çetintaş
Prof. Dr. Hakan Sarıtaş
Prof. Dr. Hakan Taş
Prof. Dr. Hamza Çakır
Prof. Dr. Hamza Çeştepe
Prof. Dr. Hayati Beşirli
Prof. Dr. Hüseyin Musmal
Prof. Dr. İbrahim Organ
Prof. Dr. İbrahim Taş
Prof. Dr. İrfan Kalaycı
Prof. Dr. Jignasu Yagnik
Prof. Dr. Joginder Singh
Prof. Dr. Kemal Kantarcı
Prof. Dr. Kubatbek Tabaldiyev
Prof. Dr. Kurban Ünlüönen
Prof. Dr. Layli Ukubayeva
Prof. Dr. M. Mustafa Çakmaklıoğlu
Prof. Dr. Mahmut Kartal
Prof. Dr. Mehmet Alagöz
Prof. Dr. Mehmet Aydın
Prof. Dr. Mehmet Balcılar
Prof. Dr. Mehmet Erdem
Prof. Dr. Mehmet Şişman
Prof. Dr. Mehmet Taşdemir
Prof. Dr. Meltem Onay
Prof. Dr. Metin Karadağ
Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel
Prof. Dr. Muhammed Karataş
Prof. Dr. Mustafa Alıcı
Prof. Dr. Mustafa Köylü
Prof. Dr. Mustafa Orçan
Prof. Dr. Mustafa Sanal
Prof. Dr. Nadir Çeliköz

Prof. Dr. Nafiz Tok
Prof. Dr. Niyazi Usta
Prof. Dr. Nurbübü Asipova
Prof. Dr. Nuriddin Kayumov
Prof. Dr. Orazali Sabden
Prof. Dr. Orhan Kemal Tavukçu
Prof. Dr. Polina Ananchenkova
Prof. Dr. Rahman Alshanov
Prof. Dr. Recep Kök
Prof. Dr. Rüştü Yeşil
Prof. Dr. Salahaddin Bekki
Prof. Dr. Selçuk Kendirli
Prof. Dr. Şenol Çavuş
Prof. Dr. Shakir Ullah
Prof. Dr. Süleyman Barutçu
Prof. Dr. Süleyman Cem Őaktanlı
Prof. Dr. Süleyman Uyar
Prof. Dr. Tamer Bolat
Prof. Dr. Tarkan Oktay
Prof. Dr. Tatiana Pyshkina
Prof. Dr. Tohtar Esirkepov
Prof. Dr. Turar Koychuev
Prof. Dr. Vefa Taşdelen
Prof. Dr. Yavuz Demirel
Prof. Dr. Yüksel Öztürk
Prof. Dr. Yusuf Avcı
Prof. Dr. Yusuf Doğan
Prof. Dr. Zamira Derbisheva
Assoc. Prof. Dr. Abdullah Karaçağ
Assoc. Prof. Dr. Adem Göleç
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Naci Çoklar
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Oktan
Assoc. Prof. Dr. Ali Can
Assoc. Prof. Dr. Ali Rıza Töngür
Assoc. Prof. Dr. Anarkan Kasımalieva
Assoc. Prof. Dr. Aralym Orazgalıyeva
Assoc. Prof. Dr. Aslı Yurdıgöl
Assoc. Prof. Dr. Attila Dol
Assoc. Prof. Dr. Aydanur Gacener Atış
Assoc. Prof. Dr. Ayhan Gokdeniz
Assoc. Prof. Dr. Aysen Temel Eginli
Assoc. Prof. Dr. Bariş Erdem
Assoc. Prof. Dr. Bayram Şahin
Assoc. Prof. Dr. Bayram Tay
Assoc. Prof. Dr. Bilal Demirhan
Assoc. Prof. Dr. Bülent Bayraktar
Assoc. Prof. Dr. Bülent Salderay
Assoc. Prof. Dr. Burak Çamurdan
Assoc. Prof. Dr. Canturk Kayahan
Assoc. Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev
Assoc. Prof. Dr. Cengiz Buyar
Assoc. Prof. Dr. Cengiz Şahin
Assoc. Prof. Dr. Cenk Demirkıran
Assoc. Prof. Dr. Cevit Yavuz
Assoc. Prof. Dr. Dzhıparkul Abdyrakmanova
Assoc. Prof. Dr. Elbeyi Pelit
Assoc. Prof. Dr. Emel M. Kocaman
Assoc. Prof. Dr. Erkan Göksu
Assoc. Prof. Dr. Esra Aytaç Adalı

Assoc. Prof. Dr. Eyyüp Yaraş
Assoc. Prof. Dr. Firdevs S. Çakar
Assoc. Prof. Dr. Güner Özkan
Assoc. Prof. Dr. Hakan Akdağ
Assoc. Prof. Dr. Hakan Dündar
Assoc. Prof. Dr. Hasan Dam
Assoc. Prof. Dr. Hasan Gül
Assoc. Prof. Dr. Hasan Yılmaz
Assoc. Prof. Dr. Hatice Kumcağız
Assoc. Prof. Dr. Hüseyin Çeken
Assoc. Prof. Dr. Hüseyin Çelik
Assoc. Prof. Dr. Hüseyin Şimşek
Assoc. Prof. Dr. İbrahim Durak
Assoc. Prof. Dr. İdris Nebi Uysal
Assoc. Prof. Dr. İlhan Toksöz
Assoc. Prof. Dr. İrfan Ertuğrul
Assoc. Prof. Dr. Jon Mahoney
Assoc. Prof. Dr. Kadir Karagöz
Assoc. Prof. Dr. Kutay Oktay
Assoc. Prof. Dr. Lutfi Atay
Assoc. Prof. Dr. Mahmut Yardımcıoğlu
Assoc. Prof. Dr. Marjan Petreski
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Demirci
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Erol
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Güneş
Assoc. Prof. Dr. Mehmet İnce
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Korkmaz
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Sait Dilek
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Türkmen
Assoc. Prof. Dr. Metin Aksoy
Assoc. Prof. Dr. Muharrem Eş
Assoc. Prof. Dr. Muhittin Demiray
Assoc. Prof. Dr. Muhittin Düzenli
Assoc. Prof. Dr. Murat Gökalp
Assoc. Prof. Dr. Muratbek Kocobekov
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Akkuş
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Arslan
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Uslu
Assoc. Prof. Dr. Necdet Ekinci
Assoc. Prof. Dr. Nuraydın Topçu
Assoc. Prof. Dr. Nurten Sargın
Assoc. Prof. Dr. Oğuz Türkay
Assoc. Prof. Dr. Ömer Akdağ
Assoc. Prof. Dr. Osman Eyüpoğlu
Assoc. Prof. Dr. Ozan Yılmaz
Assoc. Prof. Dr. Özlem Güzel
Assoc. Prof. Dr. Ramazan Göral
Assoc. Prof. Dr. Recep Özkan
Assoc. Prof. Dr. Rıfat Uslu
Assoc. Prof. Dr. Sabahattin Çiftçi
Assoc. Prof. Dr. Selahattin Avşaroğlu
Assoc. Prof. Dr. Selçuk Burak Haşiloğlu
Assoc. Prof. Dr. Semra Akar Şahingöz
Assoc. Prof. Dr. Seyfi Yıldız
Assoc. Prof. Dr. Seymur Ağazade
Assoc. Prof. Dr. Sezen Bozyiğit
Assoc. Prof. Dr. Sibel Mehter Aykın
Assoc. Prof. Dr. Tahmira Sabralieva
Assoc. Prof. Dr. Tamer Eren
Assoc. Prof. Dr. Tuncer Özdil
Assoc. Prof. Dr. Ulviye Aydın
Assoc. Prof. Dr. Yaşar Ayyıldız
Assoc. Prof. Dr. Yasemin Yavuzer

Assoc. Prof. Dr. Yılmaz Karadeniz
Assoc. Prof. Dr. Yücel Öksüz
Assoc. Prof. Dr. Yunus Emre Gürbüz
Assoc. Prof. Dr. Yusuf Gökalp
Assoc. Prof. Dr. Zafer Tangulu
Assoc. Prof. Dr. Zeliha Traş
Assoc. Prof. Dr. Zübeyir Bağcı
Assist. Prof. Dr. Abdullah Uslu
Assist. Prof. Dr. Ahmet Özdemir
Assist. Prof. Dr. Ahmet Tayfur Akcan
Assist. Prof. Dr. Ahmet Yıkılmış
Assist. Prof. Dr. Alaattin Başoda
Assist. Prof. Dr. Ali Acaray
Assist. Prof. Dr. Ali Yüksek
Assist. Prof. Dr. Aliye Akın
Assist. Prof. Dr. Alpaslan Gazi Aykın
Assist. Prof. Dr. Alpaslan Gözler
Assist. Prof. Dr. Arif Behiç Özcan
Assist. Prof. Dr. Arzu Boy
Assist. Prof. Dr. Arzu Gürdoğan
Assist. Prof. Dr. Aydoğan Aydoğdu
Assist. Prof. Dr. Ayhan Bulut
Assist. Prof. Dr. Ayhan Dever
Assist. Prof. Dr. Aynura Turdaliyeva
Assist. Prof. Dr. Aysun Atagan Çetin
Assist. Prof. Dr. Azamat Maksudunov
Assist. Prof. Dr. Aziz Bostan
Assist. Prof. Dr. Aziz Öztürk
Assist. Prof. Dr. Bahattin Gencal
Assist. Prof. Dr. Bakıt Turdumambetov
Assist. Prof. Dr. Baktıbek Isakov
Assist. Prof. Dr. Bayram Oğuz Aydın
Assist. Prof. Dr. Beste N. Erdem
Assist. Prof. Dr. Betül Batır
Assist. Prof. Dr. Beyhan Aksoy
Assist. Prof. Dr. Bilal Solak
Assist. Prof. Dr. Bülent Arpat
Assist. Prof. Dr. Burulça Süleymanova
Assist. Prof. Dr. Çağatay Başarrı
Assist. Prof. Dr. Cem Barlas Arslan
Assist. Prof. Dr. Cemal İnce
Assist. Prof. Dr. Cemalettin Demireli
Assist. Prof. Dr. Cenk Murat Koçoğlu
Assist. Prof. Dr. Çiğdem Aldan Karademir
Assist. Prof. Dr. Cüneyt Tokmak
Assist. Prof. Dr. Cünus Ganiyev
Assist. Prof. Dr. Daimi Koçak
Assist. Prof. Dr. Damira Baygonuşeva
Assist. Prof. Dr. Demet Cansaran
Assist. Prof. Dr. Demokaan Demirel
Assist. Prof. Dr. Devlet Alakoç Pırpır
Assist. Prof. Dr. Ebru Oral
Assist. Prof. Dr. Ebubekir Güngör
Assist. Prof. Dr. Ediz Güripek
Assist. Prof. Dr. Ekrem Yaşar Akçay
Assist. Prof. Dr. Emel İftar Işıklı
Assist. Prof. Dr. Emin Arslan
Assist. Prof. Dr. Emin Yürekli
Assist. Prof. Dr. Emre Erbaş
Assist. Prof. Dr. Emre Göktürk
Assist. Prof. Dr. Engin Boztepe
Assist. Prof. Dr. Ensar Ağırman
Assist. Prof. Dr. Eray Alaca

Assist. Prof. Dr. Ercan Aktan
Assist. Prof. Dr. Erdoğan Akman
Assist. Prof. Dr. Erkan Akgöz
Assist. Prof. Dr. Erman Akıllı
Assist. Prof. Dr. Erol Tekin
Assist. Prof. Dr. Evren Şar İşbilen
Assist. Prof. Dr. Eylem Dayı
Assist. Prof. Dr. Fatih Türkmen
Assist. Prof. Dr. Fehmi Çalık
Assist. Prof. Dr. Ferhat Gökçe
Assist. Prof. Dr. Ferihan Polat
Assist. Prof. Dr. Fethi Kayalar
Assist. Prof. Dr. Fevziye Eker
Assist. Prof. Dr. Feyza Gürbüz
Assist. Prof. Dr. Filiz Çelik
Assist. Prof. Dr. Filiz Konuk
Assist. Prof. Dr. G. Afşin Ravanoğlu
Assist. Prof. Dr. Gökçe Yoğurtçu
Assist. Prof. Dr. Göksel Kemal Girgin
Assist. Prof. Dr. Güldener Albayrak
Assist. Prof. Dr. Gülşah Batdal Karaduman
Assist. Prof. Dr. Gülseren Yurcu
Assist. Prof. Dr. Güntekin Şimşek
Assist. Prof. Dr. Hakan Candan
Assist. Prof. Dr. Hakan Kendir
Assist. Prof. Dr. Hakan Özçelik
Assist. Prof. Dr. Hakan Özdemir
Assist. Prof. Dr. Hakan Ünal
Assist. Prof. Dr. Hakkı Bağcı
Assist. Prof. Dr. Halide Gamze İnce Yakar
Assist. Prof. Dr. Halil Adıyaman
Assist. Prof. Dr. Halil Uzun
Assist. Prof. Dr. Halim Sarıcaoğlu
Assist. Prof. Dr. Halit Aşlar
Assist. Prof. Dr. Harun Ceylan
Assist. Prof. Dr. Hasan Alpagu
Assist. Prof. Dr. Hasan Çiftçi
Assist. Prof. Dr. Hasan Demir
Assist. Prof. Dr. Hasan Hüseyin Yıldırım
Assist. Prof. Dr. Hasan Memiş
Assist. Prof. Dr. Hasan Söyler
Assist. Prof. Dr. Hatice Aztimur
Assist. Prof. Dr. Hatice Kübra Özalp
Assist. Prof. Dr. Hüseyin Gürbüz
Assist. Prof. Dr. İbrahim Aksel
Assist. Prof. Dr. İbrahim Ethem Zinderen
Assist. Prof. Dr. İlker Kömürcü
Assist. Prof. Dr. İlkut Elif Kandil Göker
Assist. Prof. Dr. İrem Özteke Kozan
Assist. Prof. Dr. İsa Demirkol
Assist. Prof. Dr. İslam Can
Assist. Prof. Dr. Kadiyan Boobekova
Assist. Prof. Dr. Kamalbek Karymshakov
Assist. Prof. Dr. Kansu Gencer
Assist. Prof. Dr. Kemal Bostan
Assist. Prof. Dr. Kemal Goral
Assist. Prof. Dr. Kübra Önder
Assist. Prof. Dr. Kürşad Sertbaş
Assist. Prof. Dr. Levent Kaya
Assist. Prof. Dr. Lokman Tay
Assist. Prof. Dr. M. Kenan Terzioğlu
Assist. Prof. Dr. M. Metin Türkteş
Assist. Prof. Dr. M. Nur Erdem

Assist. Prof. Dr. Mahabat Bekboeva
Assist. Prof. Dr. Mahmut Erdoğan
Assist. Prof. Dr. Mehmet Ali Alan
Assist. Prof. Dr. Mehmet Aykanat
Assist. Prof. Dr. Mehmet Gül
Assist. Prof. Dr. Mehmet Güllü
Assist. Prof. Dr. Mehmet Kanak
Assist. Prof. Dr. Mehmet Karahan
Assist. Prof. Dr. Mehmet Kıldıroglu
Assist. Prof. Dr. Mehmet Ulutaş
Assist. Prof. Dr. Mevhibe Ay Türkmen
Assist. Prof. Dr. Mine Çeliköz
Assist. Prof. Dr. Muhammet Nurullah Cicioğlu
Assist. Prof. Dr. Muhammet Saygın
Assist. Prof. Dr. Mumune Selen Abbasoğlu
Assist. Prof. Dr. Murat Bürkan Serbest
Assist. Prof. Dr. Murat Pıçak
Assist. Prof. Dr. Murat Seyfi
Assist. Prof. Dr. Murat Yaman
Assist. Prof. Dr. Mursel Ethem
Assist. Prof. Dr. Mustafa Bayhan
Assist. Prof. Dr. Mustafa Mortaş
Assist. Prof. Dr. Nevzat Balıkçioğlu
Assist. Prof. Dr. Nevzat Tetik
Assist. Prof. Dr. Nilüfer Yörük Karakılıç
Assist. Prof. Dr. Nurettin Ayaz
Assist. Prof. Dr. Nurhodja Akbulaev
Assist. Prof. Dr. Nursel Uyaniker
Assist. Prof. Dr. Nurullah Umarusman
Assist. Prof. Dr. Oğuz Taşpınar
Assist. Prof. Dr. Oğuzhan Ece
Assist. Prof. Dr. Oktay Guliyev
Assist. Prof. Dr. Ömer Çakın
Assist. Prof. Dr. Ömer Ersin Kahraman
Assist. Prof. Dr. Ömer Subaşı
Assist. Prof. Dr. Ömer Zafer Güven
Assist. Prof. Dr. Ömür Hakan Kuzu
Assist. Prof. Dr. Osman Arıcan
Assist. Prof. Dr. Osman Kürşad Acar
Assist. Prof. Dr. Ozan Büyükyılmaz
Assist. Prof. Dr. Özcan Özkarakoç
Assist. Prof. Dr. Özer Yılmaz
Assist. Prof. Dr. Özlem Akgüç Çetinkaya
Assist. Prof. Dr. Pınar Özgökbel Bilis
Assist. Prof. Dr. Pravin Ambadas Baviskar
Assist. Prof. Dr. Raziya Abdiyeva
Assist. Prof. Dr. Recep Yılmaz
Assist. Prof. Dr. Roza Abdikulova
Assist. Prof. Dr. S. Banu Yıldız
Assist. Prof. Dr. Şahin Ekber
Assist. Prof. Dr. Salih Gürbüz
Assist. Prof. Dr. Samet Çevik
Assist. Prof. Dr. Seçil Özdemir Metlioğlu
Assist. Prof. Dr. Seda Şahin
Assist. Prof. Dr. Şefik Özdemir
Assist. Prof. Dr. Semra Kıranlı Güngör
Assist. Prof. Dr. Serap Ürüt Kelleci
Assist. Prof. Dr. Serdar Yalçınkaya
Assist. Prof. Dr. Şerife Pekküçükşen
Assist. Prof. Dr. Serkan Şengül
Assist. Prof. Dr. Serkan Taştan
Assist. Prof. Dr. Sevcan Güleç Solak
Assist. Prof. Dr. Seyil Nacimudinova

Assist. Prof. Dr. Sezen Tofur
Assist. Prof. Dr. Sibel Aydemir
Assist. Prof. Dr. Süleyman Ağraş
Assist. Prof. Dr. Süleyman Barbaros Yalçın
Assist. Prof. Dr. Sultan Salur
Assist. Prof. Dr. Taner Çiftçi
Assist. Prof. Dr. Taner Sekmen
Assist. Prof. Dr. Tolga Gök
Assist. Prof. Dr. Türker Elitaş
Assist. Prof. Dr. Türker Şimşek
Assist. Prof. Dr. Ufuk Uğur
Assist. Prof. Dr. Umut Tolga Gümüş
Assist. Prof. Dr. Ünsal Tazegül
Assist. Prof. Dr. Vedat Aktepe
Assist. Prof. Dr. Yaşar Barut
Assist. Prof. Dr. Yaşar Bedirhan
Assist. Prof. Dr. Yasemin Koldere Akın
Assist. Prof. Dr. Yasin Coşkun
Assist. Prof. Dr. Yasin Dönmez
Assist. Prof. Dr. Yiğit Anıl Güzelipek
Assist. Prof. Dr. Yılmaz Irmak
Assist. Prof. Dr. Yusuf Söylemez
Assist. Prof. Dr. Zeki Yüksekbilgili
Assist. Prof. Dr. Zeliha Tekin
Assist. Prof. Dr. Zuhra Altymyshova

Dr. Abdiraşit Babataev
Dr. Adilya Yamaltdinova
Dr. Anura Turdalieva
Dr. Altınbek Coldoşov
Dr. Dastan Aseinov
Dr. Farrukh Rahimov
Dr. Gökhan Kerse
Dr. Gülnar Mirzayeva
Dr. Gulzada Stanaliyeva
Dr. Hasan Yaman
Dr. Kadirbek Sultakeev
Dr. Kanişay Muktarova
Dr. Kemal Göz
Dr. Kerim Tuzcu
Dr. Levent Doyuran
Dr. Lokman Zor
Dr. Mahmut Vural
Dr. Muratali Abdılđaev
Dr. Niyazi Ayhan
Dr. Nuray Mercan
Dr. Pınar Kızılhan
Dr. Regina Camankulova
Dr. Rumeysa Akgün
Dr. Saltanat Kydyralieva
Dr. Taalay Sharshembieva

BİLİM DANIŞMA KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara University / Turkey
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR	Turkish Academy of Sciences / Turkey
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University / Turkey
Prof. Dr. Ali ABISHEV	Kazakh Economics University / Kazakhstan
Prof. Dr. Alisher RASULEV	Institute of Economics / Uzbekistan
Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Engin YILDIRIM	T.C. Anayasa Mahkemesi / Turkey
Prof. Dr. Ercan SIRAKAYA	University of South Carolina / USA
Prof. Dr. Erdener KAYNAK	Penn State University / USA
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida / USA
Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU	Pamukkale University / Turkey
Prof. Dr. Goudarz SADEGHI	University of Mohaghegh Ardabili / Iran
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY	Kilis 7 Aralık University / Turkey
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Hakan TAŞ	Marmara University / Turkey
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Hasan VERGİL	İstanbul University / Turkey
Prof. Dr. Joginder SINGH	Centre For Agricultural Reseach / India
Prof. Dr. Kaisyn KHUBİEV	M. V. Lomonosov Moscow State University / Russia
Prof. Dr. K. Makhmad UMAROV	Institute of Economics / Tajikistan
Prof. Dr. Kerim ÖZDEMİR	Balıkesir University / Turkey
Prof. Dr. Kubat TABALDİYEV	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Levent ALTINAY	Oxford Brookes University / UK
Prof. Dr. Mehmet AYDIN	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Mehmet BALCILAR	Eastern Mediterranean University / North Cyprus
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM	Gazi University / Turkey
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN	Osman Gazi University / Turkey
Prof. Dr. Meltem ONAY	Dokuz Eylül University / Turkey
Prof. Dr. Muammer YAYLALI	Erzurum Teknikal University / Turkey
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT	Celal Bayar University / Turkey
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL	Virginia Polytechnic Institute / USA
Prof. Dr. Nuriddin KAYUMOV	Tajikistan Academy Of Sciences / Tajikistan
Prof. Dr. Orazaly SABDEN	Institute of Economics / Kazakhstan
Prof. Dr. Polina ANANCHENKOVA	Academy of Labour and Social Relations / Russia
Prof. Dr. Rahman ALSHANOV	Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Selahattin SARI	Beykent University / Turkey
Prof. Dr. Selçuk EMSEN	Atatürk University / Turkey
Prof. Dr. Shakir ULLAH	Stratford University / USA
Prof. Dr. Tatiana PYSHKINA	Academy of Economic Studies of Moldova / Moldova
Prof. Dr. Tohtar ESİRKEPOV	Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Turar KOYCHUEV	National Academy of Sciences / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ	Oxford Brookes University / UK

YAZIM KURALLARI

Yazarlar aşağıda belirtilen yazım kurallarına özen göstermelidir:

1. Dergiye makale göndermek için yazarların derginin web sayfasında kayıt olması ve UDS kullanarak makale yüklemesi gerekmektedir. Kayıt olma, makale yükleme ve diğer ayrıntılı detaylar dergipark.gov.tr web sayfasında anlatılmıştır.
2. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne gönderilen makalelerin *intihal tespit yazılımlarından* (turnitin, ithenticate vb.) geçirilmesi, kaynakça dahil en fazla % 30 benzerlik gösterdiğine dair bir belgenin ve yazarlar tarafından imzalanmış *Etik Sorumluluk Beyanı Ve Telif Hakkı Formu*'nun doldurulması zorunludur.
3. Dergiye gönderilen makalelerden yazar/yazarlar sorumludur.
4. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne makale gönderen tüm yazarların *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi Yayın Etiği Bildirgesi*'ndeki tüm sorumlulukları kabul ettikleri varsayılmaktadır.
5. Yazarlar makale gönderirken makale word dosyasına kişisel bilgileri yazmamalıdır. Yazar bilgileri, sisteme kayıt olurken girdiğiniz detayları ve makale yüklerken girdiğiniz alanlardan otomatik alınacaktır. Makale word dosyası içinde Konu Başlığı, Öz, Anahtar kelime, Makale içeriği (Giriş, Araştırma Yöntemi, Bulgular, Tartışmalar, Sonuç) ve Kaynakça listesi eksiksiz girilmelidir.
6. Makalelerin değerlendirme süreci tamamlandığında, son kontrol için yazarlara mail yoluyla dosya gönderildiğinde, word içinde yazar bilgilerinin ilave edilmesi talep edilecektir.
7. Dergiye gönderilen her makalede "Kaynaklar" kısmından sonra 750-1000 sözcükten oluşan bir özet bulunmalıdır. Makalenin dili Türkçe ise geniş özet İngilizce, İngilizce ise Türkçe olmalıdır. Geniş özet, 12 punto büyüklüğünde, "Times New Roman" karakteri kullanılarak yazılmış olmalıdır. Bu özet alt başlıklar (örneğin, GİRİŞ) içermemeli ve tek sütun halinde belirtilen uzunlukta olmalıdır.
8. Dergimiz Türkçe, Kırgızca, İngilizce ve Rusca dillerinde makale kabul etmektedir. Latin alfabesinin dışında (Kırgızca ve Rusca) bir alfabeyle (Kiril alfabesi) gönderilen makalelerde yazar ismi ve künyesinin, makale başlığının, öz ve kaynakçanın ayrıca Latin alfabesiyle yazılması zorunludur.
9. 2019 Nisan sayısından itibaren gönderilen makalelerin (kaynakça ve özetler dahil) en fazla 25 sayfa olacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.
10. Yazarlar, hakem ve editörlerin görüşlerini öğrenmek için zaman zaman derginin sistemine girip süreci takip etmelidirler. Hakemlerin verdiği düzeltmeleri sistem üzerinden görebildikleri için gerekli düzeltmeleri yapıp makalenin son halini tekrar sisteme yüklemeleri gerekir.
11. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.
12. Özel bir yazı tipi (font) kullanılması gerektiren makalede, kullanılan yazı tipi de yazıyla birlikte gönderilmelidir.
13. Makale içerisindeki başlıkların her bir kelimesinin sadece ilk harfleri büyük yazılmalı, başka hiçbir biçimlendirmeye yer verilmemelidir.
14. İmlâ ve noktalama açısından makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.

15. Makalelerde Türkçe ve İngilizce Başlık, Öz ve Anahtar Kelimeler ve Kaynakça bulunmalıdır. Aynı kısımları ayrıca sisteme makale yüklerken de girilmesi zorunludur. Özetler 150-250 sözcük uzunluğu olup, makalenin başında yer almalıdır.
Başlıklar numaralandırılmalıdır. Metin içerisinde giriş, teorik temel, metot, bulgular ve sonuç kısmı bulunmalıdır. <http://www.tandf.co.uk/journals/authors/rereabstracts.asp> adresine başvurunuz.
16. Tablolarda başlık üst kısımda ve tablo başlığının ilk harfleri büyük olmalıdır. Şekillerde ise, başlık şeklin altında yer almalıdır ve 10 puntuyla yazılmalıdır. Tablo içi bilgiler ise 10 punto ve tek aralıklı olarak düzenlenmelidir.
17. Kırgızca ve Rusça yazılan makalelerde, mutlaka İngilizce Başlık, Abstract ve Keywords ve References olmalıdır. Ayrıca Kiril alfabesiyle yazılmış kaynakların sonunda, mutlaka kaynakların Latince harflerle verilmelidir. Bu durum, özellikle indeksler ve makalenin taranması için önem arz etmektedir.
18. Makale kaynakçası APA kaynakça gösterme standartlarına uygun olarak girilmelidir. Kaynak gösterme metin içinde (Soyadı, Yıl: No) şeklinde olmalıdır. Her makalenin sonunda mutlaka kaynakça bulunmak zorundadır.
19. Kaynakçada ise; Soyad, Ad. (2015). Xxxx Xxxx Xxxx. Şehir: Yayınevi) şeklinde olmalıdır. Kaynakça, soyada göre alfabetik sıraya göre konmalıdır. Kaynakçada ilk harfler büyük olmalıdır.

Kaynakçada APA:

- Anderson, A. K. (2005). Affective Influences on the Attentional Dynamics Supporting Awareness. Journal of Experimental Psychology: General, 154, 258-281. DOI:10.1037/0096-3445.134.2.258
  - Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Ed. Meral Özbek, Kamusal Alan (s. 689-713). İstanbul: Hil.
  - Von Ledebur, S.C. (2007). Optimizing Knowledge Transfer by New Employees in Companies. Knowledge Management Research & Practice. Advance online publication. doi: 10.1057/palgrave.kmrp.8500141
20. Yazılar, Microsoft Word (doc) programında yazılmalı ve sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	2.5 cm
Alt Kenar Boşluk	2.5 cm
Sol Kenar Boşluk	2.5 cm
Sağ Kenar Boşluk	2.5 cm
Yazı Tipi	Times News Roman, 1 (tek) aralık
Yazı Tipi Stili	Normal
Başlık	12 punto
Özet	10 punto tek aralık
Kaynakça	10 punto ve tek aralık
Boyutu (dipnot metni)	9
Satır Aralığı	1 (tek) aralık
Tablolar	10 punto ve tek aralık

CORRESPONDENCE ADDRESS

Kyrgyz-Turkish Manas University
Editor in Chief MANAS Journal of Social Studies
56 Chyngyz Aitmatov Prospekt, 720044, Bishkek, Kyrgyz Republic
Web: <http://dergipark.org.tr/mjss>
e-mail: mjss@manas.edu.kg, hasan.gul@manas.edu.kg
Tel: +996(312) 49 27 63, +996 (312) 54 19 42

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Gül, H. ve Maksüdünov, A. (2019). “Manas Sosyal Araştırmalar Dergisinde 2012-2018 Yılları Arasında Yayınlanan Makalelerin İçerik Analizi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1459-1478

Geliş Tarihi / Received Date: 14.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.03.2019

Editöryal

MANAS SOSYAL ARAşTIRMALAR DERGISİNDE 2012-2018 YILLARI ARASINDA YAYINLANAN MAKALELERİN İÇERİK ANALİZİ

Doç. Dr. Hasan GÜL

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
hasan.gul@omu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3720-5451

Dr. Öğr. Üyesi Azamat MAKSÜDÜNOV

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
azamat.maksudunov@manas.edu.kg

ORCID ID: 0000-0002-5010-513X

Öz

Bilimsel iletişimin vazgeçilmez aracı olan bilimsel dergilerin geçmişi 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Dünya genelinde her geçen gün bilimsel ve akademik dergilerin sayısı artmaktadır. Bu artış bilimsel dergiler arasında rekabete yol açtığı gibi, ayrıca bilim ve teknoloji alanındaki değişimlerden dolayı dergileri yeni arayışlara da yönlendirmektedir. Bu kapsamda bilimsel dergilerin geçmiş dönemlerde izlemiş oldukları yayın politikalarını ve performanslarını incelemek adına dergileri konu alan araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Bu makalede 2001 yılında yayın hayatına başlayan MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisinde 2012-2018 yılları arasında yayınlanan makalelerin değerlendirmesi yapılmıştır. Makaleler önceden belirlenen makale sayısı, türü, yazar sayısı, yazarların bağlı olduğu kurumlar, makalede kullanılan yöntem, veri toplama ve analizi yöntemi gibi kategorilere göre içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre en fazla makalenin İşletme alanında, Türkçe, tek yazarlı ve daha çok Dr. Öğretim Üyeleri tarafından yazıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca söz konusu çalışmada araştırma yöntemi olarak nicel araştırma yöntemlerinin, veri toplam aracı olarak anketlerin, örneklem yöntemi olarak kolayda örnekleme yönteminin ve veri analiz tekniği olarak da tanımlayıcı istatistiklerin daha çok tercih edildiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Araştırmalar, Dergi, Manas, İçerik Analizi, Doküman Analizi.

CONTENT ANALYSIS OF THE ARTICLES PUBLISHED IN MANAS JOURNAL OF SOCIAL STUDIES BETWEEN THE YEARS 2012 AND 2018

Abstract

Beggining of scientific journals, which are indispensable tools of scientific communication, dates back to the 17th century. The number of scientific and academic journals is increasing day by day over the world. This increase leads to intensive competition among scientific journals, and also directs the journals to new searches due to changes in science and technology. In this context, it is seen that researches have been conducting on broadcasting policies and performances of academic journals. This paper evaluates articles published in Manas Journal of Social Studies within the years 2012-2018. The articles were subjected to content analysis according to the categories such as number of articles, type, number of authors, author affiliations, method used in the article, data collection and analysis method. According to the results, it was found that the published articles were prepared by one author, mainly by assistant professors, in Turkish and on business issues. In addition, it was determined that quantitative

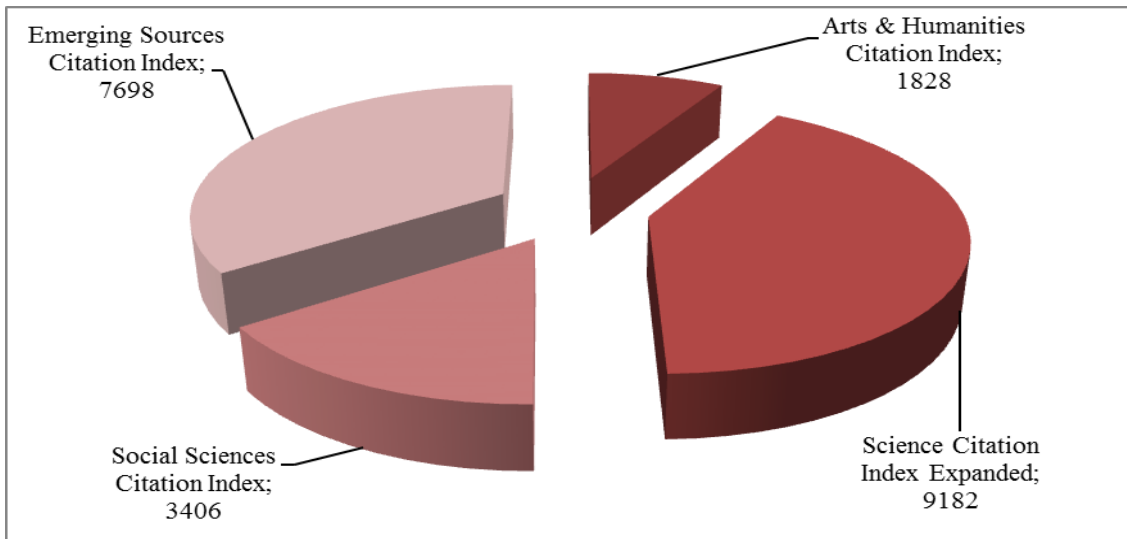
research methods, survey as data collection method, convenience sampling method and descriptive statistics as data analysis techniques are more preferred methods.

Keywords: Social Research, Journal, Manas, Content Analysis, Document Analysis.

1. GİRİŞ

Bilimsel dergilerin geçmişi 1665'lere kadar uzanmakta olup, dünyada ilk yayınlanan bilimsel derginin Fransa'da basılan "*Journal des Sçavans*" dergisi olduğu kabul edilmektedir (Singleton, 2014). Aynı yıl İngiltere'de Royal Society tarafından "*Philosophical Transactions*" dergisi yayın hayatına başlamıştır (<https://royalsocietypublishing.org>, 13.02.2019). Yaklaşık 350 yıldan beri faaliyetlerini sürdürmekte olan bilimsel dergilerin sadece bilimsel iletişim için gerekli platformlar olmayıp, aynı zamanda bilimsel bilginin uygulamaya dönüştürülmesinde de önemli rol üstlendikleri ileri sürülmektedir. Günümüzde dünya genelinde 42,500 civarında bilimsel derginin yayın faaliyetlerini sürdürdüğü ve bu dergilerde yıllık 10 milyondan fazla yazar tarafından 3 milyon civarında bilimsel makalenin yayınlandığı bilinmektedir (STM, 2018). 21. yüzyılda bilimsel dergilerdeki yıllık artış oranının % 3.25 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Mabe, 2003).

Bilimsel dergilerin sayısında meydana gelen artış karşısında, yayın kalitesi bakımından dergilerin sınıflandırılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu alanda önde gelen kuruluşların başında Clarivate Analitics'e ait Web of Science veri tabanı gelmektedir. Adı geçen kurumun (2018) bilgilerine göre 20 bin civarında dergi onların veri tabanına (Core Collection) girmiş bulunmaktadır. Bu dergilerin % 42'si fen bilimleri, % 15'i sosyal bilimler, % 8'i sanat bilim dallarına aittir. Ayrıca, % 35'i de veri tabanına geçici olarak kabul edilen (Emerging Sources Citation Index) dergilerden oluşmaktadır.

Grafik 1. Web of Science Veri Tabanında Taranan Dergiler

Kaynak: <https://clarivate.ru>, 13.02.2019

Kırgızistan'da bilimsel dergilerin yayın hayatına başlaması Sovyet dönemine denk gelmektedir. Günümüzde Kırgızistan'da kayıtlı bilimsel dergi sayısının 118 olduğu bilinmektedir (Сакимбаев, 2016). Bunların 83'ünün *Elibrary* veri tabanına kayıt yaptırmış olmasına rağmen sadece 35'i RCSI (Russian Science Citation Index) tarafından endekslenmektedir (<https://elibrary.ru>, 18.02.2019). Hali hazırda Kırgızistan Cumhuriyeti Yüksek Belgelendirme Komisyonu (YBK) tarafından tanınan 24 hakemli bilimsel dergi bulunmaktadır (YBK, 2018).

Kırgızistan'daki bilimsel dergiler arasında 2001 yılından itibaren yerini alan MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'ne (KTMU) ait, uluslararası hakemli, alan indeksli, bilimsel ve elektronik bir dergidir (<http://dergipark.gov.tr/mjss/page/4788>, 18.02.2019). Yılda 4 sayı olarak yayınlanan dergi TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) TR Dizin, Google Scholar, The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS), Asos Sosyal Bilimler İndeksi, Türk Eğitim İndeksi (TEİ), Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi, Akademik Türk Dergileri İndeksi, Open Academic Journals Index (OAJI), Scientific Indexing Services (SIS), Academic Resource Index (ResearchBib), Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD), CiteFactor Academic Scientific Journals, Academia.Edu, Cabell's Scholarly Analytics, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Ideonline Veritabanı, Science Index.ru (ELIBRARY.ru) veri tabanlarında taranmaktadır. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi araştırma makalesi, konferans bildirisi, editöryal, kitap incelemesi, bibliyografi, sanat ve edebiyat, tez özeti türlerinde makale yayınlamaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde bilimsel dergilerin içerikleri ile ilgili yapılan çalışmalar genel olarak incelendiğinde, bazılarının belli bir derginin yıllara göre içerik analizinin yapılmasına (Marcouiller ve Deller, 2001; Bozbay, 2008; Wang vd., 2010; Kaya vd., 2013; Selçuk vd., 2014; Tiryakioğlu, 2014), bazılarının da belli bir konunun farklı dergilerdeki yansımaları üzerine (Kozak, 2003; Nasir, 2005; Erdoğan ve İder, 2016) yoğunlaştığı görülmektedir.

Hawkins, Ritter ve Walter (1973'den akt., Kozak, 2003: 149; Özdemir ve Alpaydın, 2018: 11) dünyada ekonomi alanında yayınlanan akademik dergileri alfabetik sıraya sokarak 160 ekonomist akademisyene göndermiş ve Delphi Tekniği ile görüşlerini istemişlerdir. Ayrıca akademisyenlerden kendilerine alfabetik sırayla gönderilen dergileri 0-20 değerleri arasında puanlamaları ve önem sırasına göre sıralamaları da istenilmiştir.

Marcouiller ve Deller (2001) MCRSA (Mid-continent Regional Science Association) derneği tarafından desteklenen çalışmalarında "*Journal of Regional Analysis and Policy*" dergisinde 1971-1999 yılları arasında yayınlanan makaleleri içerik analizi ile incelemişlerdir. Söz

konusu dönem içerisinde derginin 52 sayısında toplam 261 yazar tarafından 341 makale yayınlanmıştır. Yazarların yaklaşık % 50'sinin iktisat alanından olduğu ve makalelerde kullanılan yöntemlerden ekonometrik çalışmaların ve ankete dayalı çalışmaların ön plana çıktığı görülmüştür.

Kozak (2003) tarafından yapılan çalışmada, 2002 yılı verilerine göre Türkiye'de yayınlanan sosyal bilimler ile ilgili dergilerin % 67,5'inin Türkçe, % 6,1'inin ise İngilizce yayınlandığı ve makale yazarlarının % 90,4'ünün akademisyenlerden oluştuğu belirtilmektedir. İnceelli vd. (2005) yaptıkları çalışmada "The Turkish Online Journal of Distance Education" (TOJDE) dergisinin okur ve yayın profilini içerik analizi ile ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır.

Berrios ve Lucca (2006: 174) psikolojik danışma ve rehberlik alanının önemli dergileri arasında yer alan "Counseling and Values", "Journal of Counseling & Development", "Professional School Counseling" ve "The Counseling Psychologist'in" 1997-2002 yılları arasında yayımlanan sayılarında yer alan makaleleri içerik analizi ile incelemişlerdir. İnceledikleri makalelerin sadece 1/6'sında araştırma yöntemi olarak nitel yöntemin kullanıldığını belirlemişlerdir.

Konuyla ilgili bir diğer çalışma Bozbay (2008) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada "İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi'nde" 1972-2007 yılları arasında yayımlanmış olan pazarlama ve pazarlama araştırmaları makaleleri içerik analizi kullanılarak incelenmiştir. Ele alınan dönem içerisinde konuyla ilgili 65 makale yayınlanmış olup, makalelerin tüketici davranışları ve araştırma yöntemleri üzerinde yoğunlaştığı, dil açısından Türkçe makalelerin ön plana çıktığı ve sınırlı sayıda İngilizce makalenin yayınlandığı ortaya konulmuştur.

Kurulgan ve İspir (2009) tarafından yapılan çalışmada 2000-2008 yılları arasında "Türk Kütüphaneciliği" ve "Bilgi Dünyası" dergilerinde yayınlanan makaleler bilgi-belge merkezi yönetimi çalışmalarının Türkiye'deki kütüphanecilik literatürüne yansımaları açısından içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Wang vd., (2010) "*Journal of Information Technology & Tourism*" dergisinde 1998-2008 yılları arasında yayınlanan 144 makaleyi içerik analizi ile değerlendirmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, makalelerde turist davranışları, kullanıcı algılamaları, bilgi arama gibi konuların ve ampirik çalışmaların (% 64) ön plana çıktığı görülmüştür. Makalelerin veri toplama yöntemlerine göre dağılımında ise anket yöntemi (% 33) ve ikinci el verilerin (% 24) daha sık kullanıldığı tespit edilmiştir.

Stead ve arkadaşları (2012: 115), 1990-2009 yılları arasında kariyer, meslek ve iş konularında yayın yapan 11 dergideki 3279 makaleyi içerik analizi ile incelemiş ve makalelerin % 55,9'unda nicel, % 35,5'inde kuramsal/kavramsal ve sadece % 6,3'ünde ise

nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığını tespit etmişlerdir.

Yalçınkaya ve Özkan 2012 yılında yaptıkları çalışmada, 2000-2011 yılları arasında Türkiye’de matematik öğretimi alanında yayımlanmış, matematik öğretimi alternatif yöntem ve teknikleri ile ilgili Türkçe makaleleri içerik analizi ile incelemiştir. Araştırma kapsamında, ULAKBİM Eğitim Bilimleri listesindeki dergiler ve Türkiye’deki Eğitim Fakülteleri dergileri taranmış ve toplam 161 basılı ve çevrimiçi makale değerlendirilmiştir. Makalelerde daha çok nicel araştırma tekniklerine dayalı test ve anket tekniklerinin kullanıldığı belirlenmiştir.

Kaya vd., (2013) tarafından “Emniyet Bilimi” (Safety Science) dergisinde 2006-2010 yılları arasında yayınlanan 577 adet makaleyi içerik analizi ile değerlendiren bir çalışma yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, en çok kullanılan anahtar kelimelerin emniyet (50), emniyet iklimi (34) ve emniyet kültürü (33) olduğu ortaya konulmuştur. Makalelerde kullanılan veri toplama yöntemleri bakımından ise ikinci el veriler (% 60) ve anket yöntemi (% 16), analiz yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi (% 40) ön plana çıkmaktadır.

Selçuk vd., (2014) tarafından Türk Eğitim Derneği’ne (TED) ait “Eğitim ve Bilim” dergisinde 2007-2013 yılları arasında yayınlanan makalelerin içerik analizini ele alan bir çalışma yapılmıştır. Değerlendirmeye amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilen toplam 492 makale dâhil edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, makalelerin % 65’nin Türkçe ve % 35’nin ise İngilizce olduğu, eğitim yönetimi, eğitim psikolojisi, eğitim programları ve öğretim, ölçme ve değerlendirme konularının ön plana çıktığı görülmüştür. Ayrıca, makalelerin ağırlıklı olarak (% 69,5) nicel yöntemlere dayalı olduğu, veri toplama yöntemlerinden anket (% 15), görüşme (% 10) ve doküman inceleme (% 9) yöntemleri ön sıralarda çıkmıştır. Verilerin analizinde daha çok betimsel analizlerin yapıldığı, anova ve t-testi analizlerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı belirlenmiştir.

Konuyla ilgili bir diğer çalışma Tiryakioğlu (2014) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Ankara Üniversitesi’ne ait “Özel Eğitim Dergisinde” 2004-2013 yılları arasında yayınlanan toplam 85 makale içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, nitel yöntemlere dayalı (% 81) makalelerin ön plana çıktığı, daha çok literatür incelemesine dayalı araştırmaların yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yaşar ve Papatğa (2015) tarafından yapılan çalışmanın amacı, Social Sciences Citation Index’te (SSCI) taranan turizm dergilerinde turizm eğitime yönelik bir durum tespiti yapmaktır. Bu kapsamda 1981-2017 yılları arasında “Annals of Tourism Research”, “Journal of Hospitality and Tourism Management”, “Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education”, “International Journal of Hospitality Management” ve “Tourism Management”

dergilerinde yayınlanan sayılar içerik analizi ile incelenmiştir. Çalışmada, turizm eğitime ilişkin uygulamalı turizm eğitimi, müfredat geliştirme, çevrimiçi turizm eğitimi ve öğrenci motivasyonu konularının öne çıktığı görülmüştür.

Kuyucu'nun 2016 yılında yaptığı çalışmada "TRT Çocuk Dergisi" örneği üzerinden kamu yayıncılığında çocuk dergiciliği konusunda kullanılan içerikler incelenerek, derginin reklam ve içerik stratejisi araştırılmıştır. Yıldız (2016) tarafından yapılan çalışmada "Language, Culture and Curriculum", "Language and Education" ve "Language Assessment Quarterly" dergilerinin 2015-2016 yılında yayınlamış oldukları makaleler amaç, yöntem, çalışma grubu ve veri analizi bakımından incelenmiştir.

Kutluca ve Demirkol (2016) "Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisinde" 2005-2015 yılları arasında yayımlanan 20 sayıdaki 298 makaleyi inceleyen araştırmalarında makalelerin ağırlıklı olarak betimsel yöntemle şekillendiği, verilerin hazır ölççeklerle toplandığı ve elde edilen verilerin frekans, aritmetik ortalama ya da parametrik testler ile analiz edildiğini belirlemişlerdir.

Yeşilpınar Uyar (2017) 2002-2015 yılları arasında "Curriculum Inquiry" dergisinde yayımlanmış olan 334 makaleyi içerik analizi yöntemiyle inceleyerek derginin eğilimini belirlemeyi amaçlamıştır. Söz konusu çalışmada derginin araştırma yöntemleri konusundaki eğiliminin kuramsal ve nitel türde çalışmalara yönelik olduğu ve toplanan verilerin doküman ve içerik analizi ile incelendiği yönündedir.

Kayasandık, Kalıpcı Çağırın ve Alacalar Çakır (2017) tarafından yapılan çalışmada Bülent Ecevit Üniversitesi yayını olan "Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Dergisi'nin" 2005 yılından itibaren yayınlanan sayılarında yer alan 433 makale içerik analizi ile incelenmiştir. İncelenen 433 makalenin 233'ünün İşletme alanında, bunların da 95'inin (% 41) Yönetim ve Organizasyon bilim dalında yazıldığı belirlenmiştir. Ayrıca makalelerin büyük bir çoğunluğunun Türkçe, 2/3'den fazlasının birden fazla yazarla ve 3/4'ünün nicel metotlar kullanılarak yazıldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Atalay (2017) tarafından yapılan çalışmada ULAKBİM'de taranan beden eğitimi ve spor bilimleri dergilerinde spor yönetimi alanında 2015-17 yılları arasında yayınlanan makalelerin yöntemsel eğilimleri incelenmiştir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. İncelenen makalelerin büyük bir bölümünde hangi araştırma yöntemi ve deseninin kullanıldığının belirtilmediği ve yine çalışmalarda örnekleme yöntemlerine ilişkin de herhangi bir bilgiye ulaşılamadığı belirtilmiştir. Verilerin elde edilmesinde en çok anket tekniğinin kullanıldığı ve elde edilen verilerin analizinde ise ağırlıklı olarak betimsel ve kestirimsel

analiz yöntemleri kullanıldığı tespit edilmiştir.

Candaş ve Karataş (2017) 1996-2016 yılları arasında yayınlanan 28 dergi ve 157 makalede çevre eğitimi alanındaki araştırma eğilimlerini belirlemek için yaptıkları araştırmada makalelerin % 98,1'inin Türk, % 0,6'sının yabancı ve % 1,3'ünün karma yazarlar tarafından kaleme alındığını belirlemişlerdir. Ayrıca çalışmaların % 87'sinin Türkçe ve % 13'ünün İngilizce yazıldığını, çalışmaların % 61,1'inde nicel, % 26,1'inde nitel ve % 12,8'inde karma yöntemlerin kullanıldığını ve veri toplam aracı olarak da % 48,6 düzeyinde anketin tercih edildiğini tespit etmişlerdir.

Duran ve Dolaylar Özkul (2018) Türkiye'de 2016-2017 yıllarında yayınlanan çocuk dergilerinin etkinlikleri ve öğrenci görüşleri bakımından değerlendirilmesinin amaçlandığı çalışmalarında nitel modeli kullanmış, verileri doküman incelemesi ve görüşme tekniği ile elde etmişlerdir. Toplanan veriler içerik ve betimsel analiz tekniği ile analiz edilmiştir.

Özdemir ve Alpaydın (2018) Türkiye'de akademik yayıncılık alanına katkı sağlamayı amaçladıkları çalışmalarında DergiPark yayın platformunda yer alan 45 üniversitenin 463 dergisini incelemişlerdir. Tarama modeli kapsamında yapılan çalışmada içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Çalışmada son yıllarda ülke çapında yayınlanan dergi sayısında önemli ve düzenli bir artışın olduğu ve en çok da sosyal ve beşeri bilimler alanında dergilerin yayımlandığı ileri sürülmüştür.

Deniz ve Karagöl (2018) tarafından yapılan çalışmada eğitim bilimleri alanında yayın yapan 15 dergi içerik analizi ile incelenmiştir. Çalışmada dergi yazar rehberlerinin akademik yazma açısından yazarları ve makaleleri yönlendirdiği alanları tespit etmek amaçlanmıştır.

Güven ve arkadaşları (2018: 199) "Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi" ile "Journal of Counseling Psychology'de" 2006-2015 yılları arasında yayınlanan makaleleri incelemişler ve her iki dergideki çalışmalarda ilişkiyel yöntemin daha fazla kullanıldığını belirlemişlerdir.

Hatipoğlu, Özkan Hıdıroğlu ve Tok (2018) tarafından yapılan çalışmada ULAKBİM'de taranan "İlköğretim Online Dergisi", "Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi", "İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi", "Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi", "Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi", "Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi", "Uluslararası İnsan Bilimleri Dergi'sinin" 2012-2016 yılları arasındaki sayıları nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yoluyla veriler toplanmış ve betimsel ve veri analizi ile incelenmiştir. İncelenen 2893 makaleden 259'u eğitim yönetimi, denetimi, planlaması ve ekonomisiyle ilgili bulunmuştur. Çalışmada, yayınlanan makalelerde daha çok nicel yöntemlerin kullanıldığı, veri toplama aracı olarak anket ve ölçeğin kullanıldığı, veri analiz tekniği olarak

frekans, ortalama ve standart sapma gibi betimsel analizlerin yapıldığı ve genel olarak iki yazarlı çalışmaların bulunduğu tespit edilmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bilimsel dergilerin en önemli problemlerinden birisi sürekliliği yakalayabilmektir. Sürekliliği yakalayabilmek ise yayın kalitesi, istikrarlı bir editörya, ilkeli yayın politikaları gibi birçok faktörün varlığını gerektirmektedir. Bu bağlamda söz konusu çalışmanın yapılmasının en önemli nedeni 2012 yılından beri yayınlanan toplam 476 makaleyi inceleyerek MANAS Sosyal Araştırmalar Dergi'sinin hem geçmişe dönük bir profilini ortaya çıkarmak hem de geleceğe yönelik olarak yeni yayın politikalarını belirleyecek bilgileri toplayabilmektir.

Dergilerin içerik analizine yönelik yapılan araştırmaların genellikle, geçmişe yönelik durumu tespit etmek, geleceğe yönelik yayın politikalarına yön vermek amacını taşıdığı söylenebilir. Bu kapsamda, Manas Sosyal Araştırmaları dergisi ile ilgili daha önce bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Söz konusu derginin geçmiş dönemlere yönelik durumunu ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

S₁: Yayınlanan makalelerin yıllara göre dağılımı nedir?

S₂: Yayınlanan makalelerin alanlara göre dağılımı nedir?

S₃: Yayınlanan makalelerin yazar bilgilerine göre dağılımı nedir?

S₄: Yayınlanan makalelerin dil ve ülkelere göre dağılımı nedir?

S₅: Yayınlanan makalelerin yöntemlere göre dağılımı nedir?

3.2. Evreni ve Örneklemi

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi 2001 yılından 2012 yılına kadar KTMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün yayınladığı "Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi" adıyla basılarak yayımlanmıştır. 2012 yılından itibaren ise "MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi" (Manas Journal of Social Studies-MJSS) adıyla elektronik olarak yayımlanmaktadır. Araştırmanın ana küntlesini 2001-2018 yılları arasında yayınlanan toplam 57 sayı ve 951 makale oluşturmaktadır. Ancak gerek zaman yetersizliği gerekse MANAS Sosyal Araştırma Dergisinin elektronik olarak yayımlanmaya başladığı 2012 yılından sonra derginin isim, kapsam ve niteliğinde meydana gelen gelişme ve değişimler dikkate alınarak 2012-2018 yılları arasında yayımlanan 31 sayı ve 476 makale araştırmanın örneklemini olarak belirlenmiştir. Bu sayı ulaşılabilir ve yeterli bir sayı olduğu için araştırmada örnekleme seçme yoluna gidilmemiş, söz konusu dönemde yayımlanan tüm makaleler araştırma kapsamına alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Yöntemi

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisinde yayınlanan makaleleri incelemeyi amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Geçmişte ya da mevcutta var olan bir durumu var olduğu haliyle betimlemeyi amaç edinen bu modelde, araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşullarında ve olduğu gibi tanımlanmaktadır (Karasar, 2005). *Nitel araştırmalar*, verilerin tek tek okunması suretiyle kod ve sınıflandırmaya dayalı olarak araştırma bulgularının ortaya konulmasını sağlamaktadır (Merriam, 1998'den akt., Karadağ, 2014/1: 4).

Çalışmada verilerin toplanmasında *doküman incelemesi yöntemi* kullanılmıştır. İçerik analizlerinde en yaygın kullanılan yöntemlerden birisi olan doküman incelemesi Yıldırım ve Şimşek (2013: 259) tarafından “araştırılması hedeflenen olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belge ve materyallerin analizidir” şeklinde tanımlanmaktadır. Doküman incelemesi, herhangi bir kitap, kaynak veya belgenin bazı özelliklerinin sayısallaştırılması suretiyle belirlenmesi için yapılabilmektedir (Özenç ve Özenç, 2013: 18). Bu bağlamda 476 adet makale daha önceden belirlenen yayın yılı, alanı, yazar sayısı ve unvanı, üniversite, örneklem türü, veri toplama yöntemi, araştırma yöntemi ve kullanılan analiz yöntemleri gibi özellikler açısından ayrı ayrı incelenmiştir.

İncelenen makalelerin analizinde yazılı ve görsel verilerin incelenmesinde sık kullanılan bir yöntem olan (Özgül ve Gürol, 2019: 116; Karadağ, 2014/1: 4) *içerik analizi yöntemi* kullanılmıştır. İçerik analizi, elde edilen verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmayı hedefleyen bir analiz tekniğidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 259). Çeşitli metinlerin içeriğini ve temel öğelerini kategorize etmek ve yorumlamak için yöntemsel, sistematik, objektif ve nicel olarak araştırma imkanı sağlayan bir tekniktir (Robert ve Bouillaget, 1995'den akt., Bilgin, 2006: 2). Diğer bir ifadeyle içerik analizi, bir veya daha fazla metnin içindeki sözcüklerin, kavramların, temaların, deyimlerin belirlenmesi ve sayıya dökülmesi için kullanılan bir inceleme türüdür (Kızıltepe, 2015: 253-254).

Verilerin analizinde araştırma sorularına cevap bulabilmek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanan “Makale Sınıflandırma ve Kodlama Formu” kullanılmıştır. Bu formda makale adı, yayın yılı, yazar ad, unvan ve sayıları, bağlı oldukları üniversite/kurum, yayın yılı vb. başlıklara yer verilmiştir. Formun hazırlanmasından sonra 2012-2018 yılları arasında yayınlanan tüm makaleler formdaki her bir başlığa uygun olacak şekilde detaylı olarak incelenmiştir. Bu işlemden sonra toplanan veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. Yapılan içerik analizi sonucu araştırma bulguları frekans ve yüzde olarak sunulmuştur.

4. BULGULAR

Bu bölümde, yapılan içerik analizi sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir. İlk olarak MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisinde yayımlanan makalelerin yıllara göre dağılımı ile ilgili bilgilere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1, MANAS Sosyal Araştırmalar dergisinde 2012-2018 yılları arasında yayımlanan tüm makaleleri göstermektedir. Dergi elektronik versiyonlu ilk sayısını 2012 yılında yayınlamıştır. 2012 yılında çıkarılan 4 sayıda toplam 17 makaleye yer verilmiştir. 2013 ve 2014 yıllarında 4’er, 2015, 2016 ve 2017 yıllarında 5’er ve 2018 yılında ise 4 sayı yayımlanmıştır. 2012-2018 dönemi kapsayan 7 yıllık periyotta toplam 476 makale yayımlanmıştır. Tablo 1’de görüldüğü üzere 2012 yılından itibaren her yıl yayımlanan makale sayısında sürekli ve düzenli bir şekilde artış yaşanmıştır.

Tablo 1. Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Sayı	Makale Sayısı	Toplamdaki Oranı (%)	Bir Önceki Yıla Göre Artış Oranı (%)
2012	4	17	3,58	---
2013	4	21	4,42	80,9
2014	4	27	5,67	77,7
2015	5	58	12,2	46,5
2016	5	85	17,8	68,2
2017	5	105	22,0	80,9
2018	4	163	34,2	64,4
Toplam	31	476	100,0	---

Tablo 2, MANAS Sosyal Araştırmalar dergisinde 2012-2018 yılları arasında yayımlanan makalelerin alanlara göre dağılımını göstermektedir. Makalelerin İşletme (Yönetim ve Organizasyon, Pazarlama, Üretim Yönetimi, İnsan Kaynakları Yönetimi), Turizm, Eğitim, Tarih, Edebiyat, İlahiyat ve Güzel Sanatlar gibi sosyal bilimlere ait 15 farklı alanda yayımlandığı görülmektedir.

Tablo 2. Makalelerin Alanlara Göre Dağılımı

Alan	Makale Sayısı	Toplamdaki Oranı (%)
İşletme	114	23,9
Turizm	54	11,3
Eğitim	53	11,1
Medya ve İletişim	43	9,03
Tarih	35	7,35
İlahiyat	34	7,14
İktisat ve Maliye	33	6,93
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	27	5,67
Edebiyat	23	4,83
Uluslararası İlişkiler	17	3,57
Psikoloji	12	2,52
Sosyoloji	10	2,10
Spor Bilimleri	10	2,10
Güzel Sanatlar	4	0,84
Diğer	7	1,47
Toplam	476	100,0

En fazla makalenin yayınlandığı alan % 23,9 oranı ile İşletme alanıdır. İşletme alanını % 11,3 ile Turizm, % 11,1 oranı ile Eğitim ve % 9,03 ile Medya ve İletişim alanları takip etmektedir. En az makalenin yayınlandığı alan % 0,84 ile Güzel Sanatlardır.

Aşağıdaki Tablo 3'e göre yayınlanan makalelerin yaklaşık yarısı çalışma alanı diğer bir ifadeyle ele aldığı konu ve uygulama alanı olarak Türkiye'yi (% 49,64) seçmiştir. Çalışmaların % 18,9'u Kırgızistan ile ilgiliyken, % 5,08'i Özbekistan, Kazakistan ve Azerbaycan gibi diğer Türk Cumhuriyetleri ile ilgili bulunmaktadır. Yayınlanan makalelerin % 15'i ABD ve AB ülkeleri başta olmak üzere diğer ülkeler ile ilgiliyken % 11,38'i çeşitli ülkeleri içeren karşılaştırmalı analiz şeklinde yapılmıştır.

Tablo 3. Çalışma Alanına Göre Makalelerin Dağılımı

Yıllar/Ülke	Türkiye	Kırgızistan	Diğer Türk Cumhuriyetleri	Diğer Ülke	Karşılaştırmalı	Toplam
2012	12	3	-	2	-	17
2013	12	3	2	2	2	21
2014	10	4	1	9	3	27
2015	19	20	4	10	5	58
2016	39	13	2	22	9	85
2017	45	22	7	9	16	109
2018	68	13	5	8	12	106
Σ	205	78	21	62	47	413
%	49,64	18,9	5,08	15,0	11,38	100,0

Tablo 4 makalelerin yazar sayısına göre dağılımlarını göstermektedir. Makalelerin % 47,3'ü tek yazarlı, % 34,7'si iki yazarlı ve % 18'i ise çok yazarlıdır. Tablo incelendiğinde 2018 yılı hariç tüm yıllarda tek yazarlı yayınların iki ve çok yazarlı yayınlardan daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Makalelerdeki Yazar Sayıları

Yıllar/Yazar Sayısı	Tek Yazarlı	İki Yazarlı	Çok Yazarlı	Toplam Makale Sayısı	Toplam Yazar Sayısı
2012	11	3	3	17	26
2013	11	7	3	21	34
2014	14	6	7	27	47
2015	27	18	13	58	102
2016	39	30	16	85	147
2017	56	30	19	105	173
2018	67	71	25	163	284
Σ	225	165	86	476	813
%	47,3	34,7	18,0	100	---

Tablo 5'de 2012-2018 yılları arasında yayınlanan makalelerin yazar unvanlarına göre dağılımı görülmektedir. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisinde en çok % 30,2 oranı ile Dr. Öğretim Üyeleri (Yrd. Doç. Dr.) yayın yapmıştır. Dr. Öğretim Üyelerini % 18,7 ile Doçentler, % 17,2 ile unvansızlar ve % 10,1 ile Profesörler izlemektedir. Derginin sosyal bilimlerin

bütün alanlarına hitap etmesinden dolayı öğretmen, psikolog, arkeolog gibi akademik unvana sahip olmayan yazarların çalışmalarına geniş ölçüde yer vermektedir.

Tablo 5. Makalelerdeki Yazarların Unvanlara Göre Dağılımı

Yıllar/Unvan	Arş. Gör.	Arş. Gör. Dr.	Öğr. Gör.	Öğr. Gör. Dr.	Dr.	Dr. Öğr. Üyesi	Doçent	Prof.	Unvansız
2012	2	1	2	-	-	9	4	3	5
2013	3	-	1	-	1	10	7	2	10
2014	5	-	2	-	8	14	6	-	12
2015	12	-	5	3	9	17	21	8	27
2016	8	1	11	2	13	41	33	17	21
2017	15	4	10	8	16	39	38	24	19
2018	21	1	9	5	15	116	43	28	46
Σ	66	7	40	18	62	246	152	82	140
%	8,12	0,86	4,93	2,21	7,63	30,2	18,7	10,1	17,2

Tablo 6 makalelerin ülkelere diğer bir ifadeyle yazarların uyruklarına göre dağılımlarını göstermektedir. Görüldüğü üzere yazarların büyük bir bölümü (% 63,9) Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır. Türkiye'yi % 26,3 ile Kırgızistan ve % 5,06 ile Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, İran gibi diğer ülke vatandaşları izlemektedir.

Tablo 6. Makalelerin Ünelere (Yazarların Uyruklarına) Göre Dağılımı

Yıllar/Ülke	Türkiye	Kırgızistan	Karma	Diğer
2012	8	7	1	1
2013	14	6	1	-
2014	15	10	1	1
2015	26	21	3	8
2016	47	28	-	10
2017	88	37	5	5
2018	130	26	13	1
Σ	328	135	24	26
%	63,9	26,3	4,67	5,06

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisinde yayınlanan makalelerin % 82,3'ü Türkçe, % 10,2'si İngilizce, % 6,3'ü Kırgızca olarak yazılmıştır.

Tablo 7. Makalelerin Dile Göre Dağılımı

Yıllar/Dil	Türkçe	Kırgızca	Rusça	İngilizce	Diğer
2012	11	4	1	1	-
2013	19	-	2	-	-
2014	24	-	-	3	-
2015	44	6	-	8	-
2016	78	3	-	4	-
2017	84	13	-	8	-
2018	132	4	1	25	1
Σ	392	30	4	49	1
%	82,3	6,3	0,8	10,2	0,2

Makalelerin % 36,5'inde kuramsal, % 45,7'sinde nicel, % 12,1'inde nitel ve %

5,5'inde nicel ve nitel yöntemler birlikte diğer bir ifadeyle karma yöntem kullanılmıştır.

Tablo 8. Makalelerin Kullanılan Yönteme Göre Dağılımı

Yıllar/Yöntem	Kuramsal	Nicel	Nitel	Karma
2012	8	3	4	1
2013	9	7	5	-
2014	9	14	4	-
2015	25	24	7	2
2016	34	44	6	1
2017	38	49	8	10
2018	54	81	25	13
Σ	177	222	59	27
%	36,5	45,7	12,1	5,5

Yayınlanan makalelerde kullanılan veri toplam yönteminin gösterildiği Tablo 9 incelendiğinde en çok kullanılan yöntemin % 31,5 ile anket olduğu anlaşılmaktadır. Anket yöntemini % 29,1 ile ikinci el veriler ve % 23,4 ile literatür taraması izlemektedir.

Tablo 9. Makalelerin Veri Toplama Yöntemine Göre Dağılımı

Yıllar/Yöntem	Anket	Mülakat	Diğer	Karma	İkinci El Veri	Literatür Taraması
2012	3	-	-	4	6	4
2013	4	-	-	3	8	6
2014	10	-	-	3	8	6
2015	20	1	-	9	21	7
2016	24	1	1	12	33	14
2017	43	3	12	6	46	39
2018	74	7	22	8	42	56
Σ	178	10	35	45	164	132
%	31,5	1,77	6,20	7,97	29,1	23,4

Makalelerin % 58,8'inde olasılıksız ve % 19,9'unda ise olasılıklı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Makalelerin % 6'sında örnekleme kullanılmamış ve tamsayıya gidilmişken, % 21,1'inde ise örnekleme yöntemi ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Tablo 10'da gösterildiği üzere en çok kullanılan örnekleme yönteminin % 51,4 oranı ile kolayda örnekleme yöntemi olduğu, ikinci olarak da % 16,5 ile basit tesadüfi örnekleme yönteminin kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 10. Makalelerin Örnekleme Yöntemine Göre Dağılımı

	Örnekleme Yöntemi	Frekans	%
Olasılıklı örnekleme	Basit tesadüfi örnekleme	29	16,5
	Sistematiik örnekleme	-	-
	Tabakalı örnekleme	3	1,7
	Küme örnekleme	3	1,7
Olasılıksız örnekleme	Kolayda örnekleme	90	51,4
	Yargısal örnekleme	6	3,4
	Kotalı örnekleme	7	4
Belirtilmemiş	Kartopu örnekleme	-	-
		37	21,1

Tablo 11 makalelerde hangi veri analiz tekniklerinin kullanıldığını göstermektedir.

Görüldüğü üzere makalelerde en çok kullanılan veri analiz tekniği % 28,6 ile tanımlayıcı istatistiklerdir. Sonra sırasıyla % 14,4 ile t-testi, % 12,2 ile korelasyon ve % 10,8 ile anova analizi gelmektedir.

Tablo 11. Makalelerin Veri Analiz Tekniklerine Göre Dağılımı

	Analiz Teknikleri	Frekans	%
Parametrik testler	T – testi	84	14,4
	ANOVA	63	10,8
	Diğer	25	4,3
Parametrik olmayan testler	Mann - Whitney U Testi	13	2,2
	Kruskal - Wallis H Testi	14	2,4
	Diğer	-	-
	Faktör analizi	58	10
Diğer teknikler	Ki-Kare testi	15	2,6
	Korelasyon	71	12,2
	Regresyon	54	9,3
	Diğer	17	2,9
Tanımlayıcı istatistikler	Frekans, Yüzde, Mod, Medyan vb.	166	28,6

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisinde makalesi yayınlanan yazarların bağlı oldukları üniversite ve kurum bilgileri (ilk 25) Tablo 12’de gösterilmektedir. 2012-2018 yılları arasında yayınlan toplam 476 makale incelendiğinde yazarların 123 farklı üniversite ve kurumda görev yaptıkları anlaşılmaktadır. En çok makalesi yayınlanan üniversite Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi olurken, onu Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi takip etmektedir.

Tablo 12. Yazarların Bağlı Oldukları Üniversiteler ve Kurumlar

1.	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	215
2.	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	35
3.	Balıkesir Üniversitesi	30
4.	Gazi Üniversitesi	24
5.	Sakarya Üniversitesi	23
6.	Pamukkale Üniversitesi	22
7.	Hitit Üniversitesi	19
8.	Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi	17
9.	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	16
10.	Süleyman Demirel Üniversitesi	16
11.	Aksaray Üniversitesi	15
12.	İstanbul Üniversitesi	15
13.	Kastamonu Üniversitesi	15
14.	Kırıkkale Üniversitesi	15
15.	Milli Eğitim Bakanlığı	15
16.	Dumlupınar Üniversitesi	14
17.	Erciyes Üniversitesi	11
18.	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	11
19.	Adnan Menderes Üniversitesi	10
20.	Akdeniz Üniversitesi	10
21.	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	10
22.	Ordu Üniversitesi	10
23.	Selçuk Üniversitesi	10
24.	Atatürk Üniversitesi	9
25.	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	9

Listede Türkiye'den 100 üniversitenin yanısıra Kansas State University, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Kırgızistan Milli Üniversitesi, Kırgızistan Bilimler Akademisi, Kırgızistan Milli Ziraat Üniversitesi, Sofia Vasil Levski Üniversitesi, Hacı Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi ve University of Tehran gibi farklı üniversiteler bulunmaktadır. Ayrıca TBMM, Milli Eğitim, Milli Savunma ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sayıştay ve Anadolu Ajansı gibi kamu kurumları da yer almaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Üniversite dergileri çeşitli alanlarla ilgili teorik gelişmeleri, uygulamaları ve eğilimleri ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi 2001 yılından itibaren istikrarlı bir şekilde yayın hayatını sürdüren bir dergidir. 2001-2012 yılları arasında Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi adıyla basılan dergi, 2012 yılından itibaren ise MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi (Manas Journal of Social Studies-MJSS) adıyla elektronik olarak yayınlanmaktadır. Tarih, edebiyat, eğitim, işletme, iktisat, turizm, sosyoloji, spor bilimleri, güzel sanatlar ve siyaset bilimi gibi hemen hemen sosyal bilimlerin bütün alanlarından çalışmalara bünyesinde yer veren dergide yayınlanan makalelerin incelenmesi sonucu o alanlarla ilgili birçok bilgi edinilmektedir.

Bu araştırmada MANAS Sosyal Araştırma Dergisinin elektronik olarak yayımlanmaya başladığı 2012 yılından sonra derginin isim, kapsam ve niteliğinde meydana gelen gelişme ve değişimler dikkate alınarak 2012-2018 yılları arasında yayımlanan 31 sayı ve 476 makale içerik analizi ile incelenmiştir. Makalelerin İşletme, Turizm, Eğitim, Tarih, Edebiyat, İlahiyat ve Güzel Sanatlar gibi sosyal bilimlere ait 15 farklı alana yayıldığı, en fazla makalenin % 23,9 oranı ile İşletme, sonra sırasıyla % 11,3 ile Turizm, % 11,1 oranı ile Eğitim ve % 9,03 ile Medya ve İletişim alanlarında yayımlandığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Yapılan çalışmada MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisinde yayınlanan makalelerin yaklaşık yarısının çalışma alanı yani konu ve uygulama alanı olarak Türkiye'yi (% 49,64) seçtiği, yazarların büyük bir bölümünün (% 63,9) Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğu belirlenmiştir. Türkiye'yi % 26,3 ile Kırgızistan ve % 5,06 ile Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, İran gibi diğer ülke vatandaşları izlemektedir. Makalelerin % 47,3'ü tek yazarlı, % 34,7'si iki yazarlı ve % 18'i ise çok yazarlıdır ki bu literatürde yer alan birçok çalışmanın bulguları ile benzerlik göstermektedir (Alper ve Gülbahar, 2009; Ozan ve Köse, 2014; Hatipoğlu, Özkan Hidiroğlu ve Tok, 2018; Çalışkan ve Serçe, 2018).

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisinde en çok % 30,2 oranı ile Dr. Öğretim Üyeleri (Yrd. Doç. Dr.) yayın yapmıştır. Benzer bir şekilde Kutluca ve Demirkol da (2016) Dicle

Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisinde 2005-2015 yılları arasında yayınlanan 298 makaleyi inceledikleri çalışmalarında ağırlıklı olarak Yrd. Doç. Dr'ların yayınlarının bulunduğunu belirtmişlerdir. Dr. Öğretim Üyelerini % 18,7 ile Doçentler, % 17,2 ile unvansızlar ve % 10,1 ile Profesörler izlemiştir. Dergide öğretmen, psikolog, arkeolog gibi akademik unvanı olmayan yazarların çalışmalarına da geniş ölçüde yer verilmiştir.

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisinde yayınlanan makalelerin % 82,3'ü Türkçe, % 10,2'si İngilizce, % 6,3'ü Kırgızca olarak kaleme alınmıştır (Candaş ve Karataş, 2017; Çalışkan ve Serçe, 2018; Özdemir ve Alpaydın, 2018). Özdemir ve Alpaydın (2018: 14) inceledikleri dergilerin % 40,48'inde tek dille, % 53,25'inde iki dille, % 4,11'inde üç dille ve sadece % 2,16'sında dört dille yayın yapıldığını belirtmişlerdir. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisinin Türkçe, İngilizce, Kırgızca ve Rusça olmak üzere dört farklı dilde yayın yapan bir dergi olarak üniversite dergi yayıncılığına önemli bir katkı yaptığı düşünülmektedir.

Araştırma yöntemi açısından değerlendirildiğinde incelenen makalelerin % 36,5'inde kuramsal, % 45,7'sinde nicel, % 12,1'inde nitel ve % 5,5'inde ise karma yöntemin kullanıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Literatürde yer alan Göktaş vd. (2012), Sert vd. (2012), Aydın ve Uysal (2014), Selçuk vd. (2014), Kutluca ve Demirkol (2016), Candaş ve Karataş (2017) gibi araştırmacıların yaptığı benzer birçok çalışmada da nicel yöntemin daha çok kullanıldığı ileri sürülmektedir. Nicel araştırma yöntemlerinin daha kolay, hızlı ve rahat örnekleme ulaşabilme; daha kolay veri toplama ve analiz yapabilme imkanı sağlamasının yanısıra araştırmacıların henüz nitel araştırma yöntemleri konusunda yeterli bilgi ve donanıma sahip olmamalarının da kullanılma sıklığını etkilediği düşünülmektedir.

Veri toplama yöntemi olarak en çok % 31,5 ile anket, % 29,1 ile ikinci el veriler ve % 23,4 ile literatür taraması kullanılmıştır. Söz konusu bulgu Sert vd. (2012), Üstündağ (2013), Aydın ve Ünsal (2014), Yıldız (2016), Kutluca ve Demirkol (2016), Candaş ve Karataş (2017), Hatipoğlu, Özkan Hıdıroğlu ve Tok (2018) da çalışmalarında ölçek/anketlerin ağırlıklı olarak kullanıldığı belirtmişlerdir.

Örnekleme yöntemi açısından makalelerin % 58,8'inde olasılıksız ve % 19,9'unda ise olasılıklı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Makalelerin % 6'sında örneklem kullanılmamış ve tamsayıya gidilmişken, % 21,1'inde ise örnekleme yöntemi ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. En çok kullanılan örnekleme yöntemi % 51,4 oranı ile kolayda örnekleme yöntemi olurken, onu % 16,5 ile basit tesadüfi örneklem yöntemi izlemiştir. Yayınlanan makalelerde en çok kullanılan veri analiz tekniği % 28,6 ile tanımlayıcı istatistiklerdir. Sonra sırasıyla % 14,4 ile t-testi, % 12,2 ile korelasyon ve % 10,8 ile anova analizi gelmiştir. Bu çalışmada veri analiz tekniği ile ilgili olarak ulaşılan sonuçlar Varışoğlu vd. (2013), İşçi (2013), Selçuk vd. (2014),

Aydın ve Ünsal (2014), Hatipoğlu, Özkan Hıdıroğlu ve Tok'un (2018) bulguları ile örtüşmektedir.

Bu çalışma benzer birçok çalışmada olduğu gibi çeşitli kısıtlara sahiptir. Öncelikle dergi 2001 yılında yayın hayatına başladığı halde araştırmanın kapsamına ve örnekleme elektrik versiyonunun yayınlanmaya başladığı 2012-2018 yılları dâhil edilmiştir. Daha sonraki araştırmalarda basılı olarak yayınlandığı 2001-2012 yılları da dâhil edilebilir. Ayrıca bu içerik analizinde incelenmeyen makalelerin (kaynakçaları, araştırma makalesi, kongre, sempozyum bildirisi, kitap incelemesi gibi) türleri, yazarların cinsiyetleri, makalelerde araştırma sorusu ve hipotez kullanılma durumu, örneklem sayısı ve büyüklüğu, makalelerde kullanılan değişken sayısı, anahtar kelimeler, atıf sayıları, sayfa sayıları, hakem sayı ve değerlendirmeleri, değerlendirme ve kabul süreleri gibi değişik kriterler açısından incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Alper, A. & Gülbahar, Y. (2009). "Trends and Issues in Educational Technologies: A Review of Recent Research in TOJET", *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 8(2): 124-135.
- Atalay, A. (2017). "Türkiye'de Spor Yönetimi Araştırmalarındaki Eğilimler: Bir İçerik Analizi", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(29): 107-128.
- Aydın, A. ve Uysal, ř. (2014). "Türkiye'de Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması Ve Ekonomisi Alanındaki Doktora Tezlerinin İncelenmesi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1): 177-201.
- Berrios, R. & Lucca, N. (2006). "Qualitative Methodology in Counseling Research: Recent Contributions and Challenges for a New Century", *Journal of Counseling & Development*, 84(2): 174-186.
- Bilgin, N. (2006). Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Bozbay, Z. (2008). "Content Analysis of Articles Published in Journal of the School of Business Administration: Marketing and Marketing Research (1972-2007)", *Istanbul University Journal of the School of Business Administration*, 37(1): 1-12.
- Candaş, Z. ve Karataş, A. (2017). "Türkiye'de 1996-2016 Yılları Arasında Çevre Eğitimi Alanında Yapılan Çalışmaların İçerik Analizi", *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, Aralık 2017, 5(2): 143-159.
- Clarivate Analytics. (2018). Web of Science, <https://clarivate.ru>, ET. 13.02.2019.
- Çalışkan, M. ve Serçe, H. (2018). "Türkiye'de Eğitim Alanındaki Eylem Araştırması Makaleleri: Bir İçerik Analizi", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1): 57-79.
- Çatır, O. (2017). "Turizm Eğitimi (1981-2017): SSCI'da Yayınlanan Uluslararası Turizm Dergileri Üzerine Bir İnceleme", *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*, 3(5): 800-818.
- Dan, W., Fesenmaier, D. R., Werthner, H. & Wöber, K. (2010). "The Journal of Information Technology & Tourism: A Content Analysis of the Past 10 Years", *Information Technology & Tourism*, 12(1): 3-16.
- Deniz, K. ve Karagöl, E. (2018). "Akademik Yazma Açısından Dergi Yazar Rehberleri", *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(4): 1210-1225.
- Duran, E. ve Dolaylar Özkul, İ. (2018). "Türk Çocuk Dergileri ile İlgili Öğrenci Görüşlerinin Belirlenmesi", *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1): 467-478.
- eLIBRARY. (2018). Russian Science Citation Index, <https://elibrary.ru>, ET. 18.02.2019.
- Erdoğan, İ. ve İder, S. (2016). "Türkiye'de Yapılan Barış Konulu Dini Araştırmalar: Bir İçerik Analizi Çalışması", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3(6): 445-464.
- Göktař, Y., Hasańçebi, F., Varıřođlu, B., Akçay, A., Bayrak, N., Baran, M. ve Sözbilir, M. (2012). "Türkiye'deki Eđitim Arařtırmalarında Eđilimler: Bir İçerik Analizi", *Kuram ve Uygulamada Eđitim Bilimleri*, 12(1): 443-460.
- Güven, M., Özhan, M. B., Kaynak, S. ve Kurt Demirbaş, N. (2018). "Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi ile Journal of Counseling Psychology'deki Araştırma Eğilimleri", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 8(49): 193-208.
- Hatipoğlu, G., Özkan Hıdıroğlu, Y., ve Tok, N. T. (2018). "Türkiye'de Eğitim Yönetimi Alanındaki Makalelere Yönelik Bir İçerik Analizi", *Journal of Human Sciences*, 15(2): 1362-1380.
- İnceelli, A., Candemir, Ö. ve Demiray, U. (2005). "Elektronik Akademik Uzaktan Eğitim Dergisi: TOJDE İçerik

- Analizine Dayalı Bir Değerlendirme”, *The Turkish Online Journal of Educational Technology (TOJET)*, October, 4(4): 99-124.
- İşçi, S. (2013). Türkiye’de Eğitim Yönetimi Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Tematik, Metodolojik ve İstatistiksel Açından İncelenmesi (Master's thesis, ESOGÜ, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
- Karadağ, R. (2014/1). “Okuma İlgisi, Tutumları ve Alışkanlığı Konusunda Yapılmış Çalışmaların Lisansüstü Tezlere Dayalı Analizi: YÖK ve ProQuest Veri Tabanları Örnekleme”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ocak, 35: 1-17.
- Karasar, N. (2005). Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayınları, Ankara.
- Karataş, Z. (2017). “Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi”, *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 67-88.
- Kaya, A., Fışkın, R. ve Nas, S. (2013). ““Safety Science” Dergisinde 2006-2010 Yılları Arasında Yayınlanan Makalelerin İçerik Analizi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 5(1): 121-139.
- Kayasandık, A. E., Kalıpçı Çağırın, F. ve Alacalar Çakır, A. (2017). “İşletme Alanındaki Çalışmalara “Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi” Bağlamında Bakış: Bir İçerik Analizi”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 12-18.
- Kızıltepe, Z. (2015). “İçerik Analizi Nedir? Nasıl Oluşmuştur?”, F. N. Seggie ve Y. Bayyurd (Ed.), Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları (ss.253-266), Arı Yayıncılık, Ankara.
- Kozak, N. (2003). “Türkiye’de Yayınlanan Akademik Dergilerin Niteliklerindeki Zaman İçerisindeki Değişim Nedenleri: Sağlık, Sosyal ve Teknik Bilim Alanlarında Yayınlanan Dergiler Üzerine Bir inceleme”, *Bilgi Dünyası*, 4(2): 146-174.
- Kurulgan, M. ve İspir, B. (2009). “Bilgi-Belge Merkezlerinin Yönetimi: Türkiye’deki Literatüre Yönelik İçerik Analizi”, *Bilgi Dünyası*, 10(2): 205-230.
- Kutluca, T. ve Demirkol, M. (2016). “Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisinin Bibliyometrik Analizi”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28: 108-118.
- Kuyucu, M. (2016). “Çocuk Dergilerinde İçerik Çeşitliliği: TRT Çocuk Dergisi Örneği”, Proceeding of ADVED 2016 2nd International Conference on Advances in Education and Social Sciences, 10-12 October 2016, Istanbul, Turkey, 150-167.
- Mabe, M. (2003). “The Growth and Number of Journals”, *Serials*, 16(2): 191-197.
- Marcouiller, W. D. & Deller, S. C. (2001). “Thirty Years of Academic Publishing in Regional Studies: A Content Analysis of MCRSA's Scholarly Output”, *Journal of Regional Analysis and Policy*, 31(2): 33-43.
- MJSS. (2019). MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, <http://dergipark.gov.tr/mjss/page/4788>, ET. 18.02.2019
- Nazmi Kozak, (2003), “Türkiye’de Yayınlanan Akademik Dergilerin Niteliklerindeki Zaman İçerisindeki Değişim Nedenleri: Sağlık, Sosyal ve Teknik Bilim Alanlarında Yayınlanan Dergiler Üzerine Bir İnceleme”, *Bilgi Dünyası*, 4(2): 146-174.
- Ozan, C. ve Köse, E. (2014). “Eğitim Programları ve Öğretim Alanındaki Araştırma Eğilimleri”, *Sakarya University Journal of Education*, 4(1): 116-136.
- Özdemir, A. N. ve Alpaydın, Y. (2018). “Yükseköğretim Kurumlarında Akademik Yayıncılık: Üniversite Dergilerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Yükseköğretim Dergisi*, 8(1): 9–22. doi:10.2399/yod.17.026.
- Özgül, B. ve Gürol, Y. (2019). “Kurumsal Sürdürülebilirlik Sürdürülebilir İnsan Kaynakları Yönetiminin Rolü Üzerine Bir İçerik Analizi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 20(1): 107-126.
- Sakimbaev, E. (2016). “O Znaçenii Nauçnih İzdaniy V Kırgızskom İndekse Nauçnogo Sıtirovaniye”, *Obşestvenno-obrazovatel'naya i nauçno-populyarnaya gazeta Kutbilim*. <http://kutbilim.journalist.kg/2016/04/29/o-znachenii-nauchnyih-izdaniy-v-kyrgyzskom-inekse-nauchnogo-tsıtirovaniya/>, ET. 13.02.2019
- Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M. ve DüNDAR, H. (2014). “Eğitim ve Bilim Dergisinde Yayınlanan Araştırmaların Eğilimleri: İçerik Analizi”, *Eğitim ve Bilim*, 39(173): 430-453.
- Sert, G., Kurtuluş, M., Akıncı, A. ve Seferoğlu, S. S. (2012). Öğretmenlerin teknoloji kullanma durumlarını inceleyen araştırmalara bir bakış: bir içerik analizi çalışması. *Akademik Bilişim*, 1-3 Şubat 2012 / Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Singleton, A. (2014). “The First Scientific Journal”, Editorial, *Learned Publishing*, 27 (1): 2-4.
- Stead, G. B., Perry, J. C., Munka, L. M., Bonnett, H. R., Shiban, A. P. & Care, E. (2012). “Qualitative Research in Career development: Content Analysis from 1990-2009”, *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 12(2): 105-122.
- STM. (2018). An Overview of Scientific and Scholarly Publishing, The STM Report: Fifth edition, https://www.stm-assoc.org/2018_10_04_STM_Report_2018.pdf, ET. 13.02.2019.
- Suphan, N. (2005). “The Development, Change, and Transformation of Management Information Systems (MIS): A Content Analysis of Articles Published in Business and Marketing Journals”, *International Journal of Information Management*, 25: 442-457.
- The Royal Society Publishing. (2019). <https://royalsocietypublishing.org/rstl/about#question1>, ET. 13.02.2019.

- Tiryakioğlu, Ö. (2014). "Content Analysis of the Articles Published in the Ankara University Special Education Journal Within the Years 2004-2013", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 143: 1164-1170.
- Üstündağ, D. A. (2013). "Türkiye'de Bilgisayar Ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Alanındaki Yüksek Lisans Tezlerinin Araştırma Eğilimleri", *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 3(1), 55-71.
- Yalçınkaya, Y. ve Özkan, H. H. (2012/2). "2000-2011 Yılları Arasında Eğitim Fakülteleri Dergilerinde Yayımlanan Matematik Öğretimi Alternatif Yöntemleri İle İlgili Makalelerin İçerik Analizi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012/2, 6: 31-45.
- Yaşar, Ş. ve Papatğa, E. (2015). "İlkokul Matematik Derslerine Yönelik Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi", *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 113-124.
- YBK. (2018). Pereçen Retzenziruemyh Nauçnih Periodičeskih İzdaniy Dlya Opublikovaniya Osnovnih Nauçnih Resultatov Dissertatsii, <http://vak.kg/#/regulations>, ET. 18.02.2019.
- Yeşilpınar Uyar, M. (2017). "Eğitim Programları ve Öğretim Alanına Yönelik Bir Dergideki Araştırmalara İlişkin İçerik Analizi: 2002-2015", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Mayıs 2017, 25(3): 1009-1024.
- Yıldız, D. (2016). "Uluslararası Dil Dergilerinde Yayımlanan Makalelerin Amaç/Konu ve Yöntem Açısından İncelenmesi", *GEFAD/GUJGEF*, 36(2): 399-425.
- BAK. (2018). Перечень рецензируемых научных периодических изданий для опубликования основных научных результатов диссертации, <http://vak.kg/#/regulations>, ET. 18.02.2019.
- Сакимбаев Элимбай. (2016). О значении научных изданий в Кыргызском индексе научного цитирования, *Общественно-образовательная и научно-популярная газета Кутбилим*. <http://kutbilim.journalist.kg/2016/04/29/o-znachenii-nauchnyih-izdaniy-v-kyrgyzskom-indekse-nauchnogo-tsitirovaniya/>, ET. 13.02.2019.

EXTENDED ABSTRACT

The history of scientific journals dates back to 1665 and it is accepted that the first scientific journal published in the world is "*Journal des Sçavans*" published in France (Singleton, 2014). Today, it is known that around 42,5 thousand scientific journals are continuing their publication activities in the world and around 3 million articles are published by more than 10 million authors every year (STM, 2018).

The publication of scientific journals in Kyrgyzstan coincides with the Soviet period. Today, the number of scientific journals in Kyrgyzstan is known to be around 118 (Сакимбаев, 2016). Manas Journal of Social Studies has been publishing since 2001 and electronic, international peer-reviewed journal which indexed in several databases such as, TÜBİTAK ULAKBİM, Google Scholar, The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS), Open Academic Journals Index (OAJI), Scientific Indexing Services (SIS), Academic Resource Index (ResearchBib), CiteFactor Academic Scientific Journals, Academia.Edu, Cabell's Scholarly Analytics, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), RSCI-ELIBRARY.ru (<http://dergipark.gov.tr/mjss/page/4788>, 18.02.2019).

There are a huge number of academic studies in the literature on academic journals' performance and content quality. Part of these papers focus on a content analysis of a certain journal by years (Marcouiller and Deller, 2001; Bozbay, 2008; Wang et al., 2010; Kaya et al., 2013; Selçuk et al., 2014; Tiryakioğlu, 2014), when some others focus on a certain topic in different academic journals (Kozak, 2003; Nasir, 2005; Erdoğan and İder, 2016). One of the most important problems of scientific journals is to achieve sustainability. The sustainability

of a journal depends on several factors such as stable editorial board, high quality of published papers and publication policies. In this context, the most important reason for this study is to examine articles published in Manas Journal of Social Studies since 2012 in order to reveal a retrospective profile of the journal and to put forward useful information that can guide the future publication policies.

Sample of the study covers 476 articles published during the 2012-2018 period. Prepared data collection form (Article Classification and Coding Form) is used to collect data. The form consists of questions like publication year, authors' name, affiliation, title etc. Descriptive statistics such as frequency and percentage distributions were used to analyse the data.

The journal published its first issue in electronic version in 2012. Since that a total of 476 articles were published in 31 issues. The articles published in 15 different areas of the social science such as business, tourism, education, history, literature, theology and fine arts and the most of the articles (23.9%) were published in the field of business, then tourism (11.3%), education (11.1%), media and communication (9.03%). Turkey emerges as the work area for about half of the analysed articles (49.64%) and the main part of authors (63.9%) were identified as citizens of Turkey. 47.3% of the articles were prepared by single authors, 34.7% by two authors and 18% by multiple authors, which is similar to the findings of existing literature (Alper and Gülbahar, 2009; Ozan and Köse, 2014; Hatipoğlu, Özkan Hıdıroğlu and Tok, 2018; Çalışkan and Serçe, 2018). In addition, it was determined that quantitative research methods (% 45,7), survey as data collection method (% 31,5), convenience sampling method (% 51,4) and descriptive statistics as data analysis techniques are more preferred methods. According to the distribution of articles published in Manas Journal Social Studies according to languages, 82.3% of articles were written in Turkish, 10.2% in English and 6.3% in Kyrgyz languages.

This study concludes that Manas Journal Social Studies expanding its scope in terms of the article numbers, contributing authors and their affiliations, research areas etc. Future publication policy of the journal should focus on qualitative features of papers and quality of the journal in general. Although this study provides some useful insights for the journal management, there are some significant limitations as in many other similar studies. First of all, although the journal started to be published in 2001, the scope and sample of the study is limited to the 2012-2018 period, when the electronic version started to be published. In future researches 2001-2012 period can be included. In addition, the articles can be analysed in details terms of criteries such as bibliography, research paper, congress, symposium paper, book review, gender of the authors. The extension of the sample with all issues and more detailed content analysis can lead to more realistic results.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Özden, M. (2019). “Dîvânü Lügâti’t-Türk’te Bulunan Hayvan Adlarının Derleme Sözlüğündeki İzleri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1479-1502
Geliş Tarihi / Received Date: 26.11.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 03.02.2019

Araştırma Makalesi

DÎVÂNÜ LÜGÂTİ’T-TÜRK’TE BULUNAN HAYVAN ADLARININ DERLEME SÖZLÜĞÜNDEKİ İZLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Muharrem ÖZDEN

Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

muharremozden@trakya.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8307-706X

Öz

Dîvânü Lügâti’t-Türk, Karahanlı döneminde yazılan, Orta Türkçe dönemine ait önemli bir eserdir. Kâşgarlı Mahmut bin Hüseyin bin Muhammed tarafından hazırlanmış olan Türkçenin bilinen ilk sözlüğü *Dîvânü Lügâti’t-Türk* sadece bir sözlük değil aynı zamanda ansiklopedik bir eser olma özelliğini taşımaktadır. Eser, içerik olarak bize o dönemdeki Türk boyları, bu boyların kullandıkları lehçeler arasındaki farklılıklar ve en önemlisi de dönemin söz varlığı hakkında bilgi vermektedir. Göçebe bir hayat sürdüren Türk topluluklarının kullandıkları söz varlığı doğal olarak yaşadıkları sosyal hayatla ilintilidir. Bu dönemde yaşayan Türk topluluklarının sosyal hayatının merkezinde hayvanlar bulunmaktadır. Bu çalışmada Türkçenin ilk sözlüğü *Dîvânü Lügâti’t-Türk*’te bulunan hayvan adlarının günümüz Anadolu ağızlarındaki izleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkçenin tarihin hiçbir döneminde kesintiye uğramayan serüveni göz önünde bulundurulduğunda, Orta Türkçe dönemine ait bu söz varlığının günümüz Anadolu ağızlarındaki kullanımı bizlere dilimizin çağlara hükmeden yapısıyla ilgili önemli ipuçları verecektir.

Anahtar Kelimeler: Dîvânü Lügâti’t-Türk, Orta Türkçe, Hayvan Adları, Sözlük, Anadolu Ağızları.

TRACES OF ANIMAL NAMES IN DÎVÂNÜ LÜGÂTİ’T-TÜRK IN COMPILATION DICTIONARY

Abstract

Dîvânü Lügâti’t-Türk written in the period of Karahanlı is an important work of the Middle Turkish period. It is the first known dictionary of Turkish prepared by Kâşgarlı Mahmut bin Hüseyin bin Muhammed, is not only a dictionary but also an encyclopaedic work. The work gives us information about the Turkish stature of the period, the differences between the Turkish of these tribes, and most importantly the vocabulary of the period. The vocabulary used by the Turkish communities, which lead a nomadic life, is naturally related to the social life they live in. At the centre of the social life of Turkish communities living in this period are animals. In this study, the traces of animal names used in *Dîvânü Lügâti’t-Türk*, which is the first dictionary of Turkish language, are tried to be determined in today’s Anatolian dialects. The use of the vocabulary existence belonged to middle Turkish period in Anatolian dialects will release dues related to its dominating structure during the ages.

Keywords: Dîvânü Lügâti’t-Türk, Middle Turkish, Animal Names, Dictionary, Anatolian Dialects.

1. GİRİŞ

Türk kültürünün durmadan geliştiği uzun yüzyıllar içinde, Kâşgarlı Mahmut’un dünya Türklüğüne ve bilim dünyasına armağan ettiği *Dîvânü Lügâti’t-Türk* adlı meşhur eseri, bugün bile büyük ve özgün bir eser olma özelliğini korumaktadır. Eser bugün, geniş coğrafyaya

yayılmış, birbirlerinden az ya da çok farklı Türk lehçelerine ayrılmış bulunan dilimizin en eski ve birleştirici kaynağıdır. Bu kaynak eserle Türk obaları, bozkırları, Türk kültürünün varı yoğun bir araya toplanmış ve kendi deyimiyle zihnimize nakşedilmiştir. Türkçenin Karahanlı sahasında meydana getirilmekle beraber, Kâşgarlı'nın ulaşabildiği Türk coğrafyasının, Türk dünyasının söz varlığını, kelime hazinesini toplayan şaheseri *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ünde de ortak kültürün, ortak dünya görüşü ve sosyal hayatın izlerini takip edebilmekteyiz. Eserde ortak kültür ve sosyal hayatın yansımaları olarak o dönemin Türk dünyasında bulunan ve Türk toplumunun ekonomik ve sosyal hayatında etkili olan avcılık ve hayvancılıkla ilgili kavramlar, nesnelere ve inançlarla ilgili kelimeleri, deyimleri görmekteyiz. Bilinçli ve geniş görüşlü bir Türkçü olan Kâşgarlı, çağının bir etnografi olarak, Türk göçebe yaşam ve kültürünün belirli noktaları üzerinde durmayı unutmamıştır. Eserde ortak kültür ve sosyal hayatın yansıması olarak gördüğümüz unsurlar arasında hayvancılık ve avcılıkla ilgili kavramlar ve bunların dile yansımaları önemli yer tutmaktadır (İlhan ve Şenel, 2008a: 259-277).

İnsanın kendi türünden sonra en yakınında yer alan hayvanlar, kültürlerin oluşmasında ve şekillenmesinde önemli bir yer tutar. Başlangıçta yabani hayvanlardan korunmak için onlarla mücadele eden insan, sonraki dönemlerde hayvanlardan çeşitli bakımlardan yararlanma düşüncesi içerisinde olmuştur. Tavuğun yumurtası, ineğin sütü, boğanın gücü, eşeğin dayanıklılığı tanındıkça onlarla daha iyi ilişkiler içerisine girilmiş ve hayvanlardan en üst seviyede faydalanma yoluna gidilmiştir (Uçar, 2013: 1-19). Tabiat ile iç içe yaşayan Türk milletinin sosyal ve ekonomik hayatında hayvanlar ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Yıllar yılı geçimini hayvan yetiştiriciliğiyle sürdüren Türkler, var olma mücadelelerinde en büyük faydayı hayvanlardan görmüş, efsanelerinde, destanlarında, inanışlarında onlara birçok semboller yükleyerek kültürel kimlik kazandırmıştır (Doğan, 2002: s. 615). Küçük ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliğiyle diğer tarım etkinlikleri en önemli ekonomik faaliyetleri arasında olmuş, Anadolu'nun hayvan çeşitliliği ve ehil hayvan yetiştirmeye olan elverişliliği bugüne kadar süren uğraş alanlarını getirmiştir (Gümüştam, 2011: 11).

Genel olarak bakıldığında ise savaşı ve avcı toplumlarda önemli yere sahip olan hayvanlar, aynı oranda Türkler için de önem arz eder. Av merasimini savaşa hazırlık olarak gören Türkler, avcılığı önemsemişler ve hayatlarını da bu yönde şekillendirmişlerdir. Türkler için kutsal sayılan pek çok hayvan, Türk kültür tarihi açısından da önemli olmuş ve bu hayvanlar Türklerin ataları olarak kabul edilmişlerdir. Roux (2005: 90), eski Türkler hayvanın insanla aynı kandan, aynı kemikten olduğunu ve aynı ruhu taşıdığını belirtmekle birlikte Türklerin hayvana değil, ataya taptıklarını söyler. Böylece Türkler, pek çok hayvanı ata ruhu olarak görmüşlerdir. Çeşitli hayvanlardan türediklerini savunan Türkler, bu hayvanların da

özelliklerine sahip olduklarına inanmış ve onlar gibi davranmaya çalışmışlardır. Bu yüzden çeşitli dönemlerde Türkler böri ve buka gibi hayvanların isimlerini şahsi ad olarak almış ve bu hayvanların kendi atalarının olduğuna inanmışlardır. Türkler aynı zamanda kendilerini hayvanlara benzeterek onların savaşçı özelliğine sahip olabileceklerini düşlemişlerdir (Tokyürek, 2013: 223).

Türkçenin ilk sözlüğü *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te kullanılan hayvan adlarının günümüz Anadolu ağızlarındaki izleri başlıklı bu çalışmada öncelikle *Dîvânü Lügâti't-Türk* üzerinde bir tarama çalışması yapılmıştır. Bu tarama çalışmasında Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu'nun *Dîvânü Lügâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)* isimli eserinden faydalanılmıştır. *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ün dizin bölümünden hayvan adları tespit edilip, örnek cümlelerle desteklenmiştir. Hayvan adlarından ve açıklama bölümünden sonra parantez içinde gösterilen rakamların ilki el yazmasının sayfa numarasını, eğik çizgiden sonraki ikinci rakam çevirideki sayfa numarasını göstermektedir. Çalışmanın giriş bölümünden sonra *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te bulunan hayvan adlarının orijinal şekilleriyle beraber Latince bilimsel karşılıkları bir tablo hâlinde gösterilmiştir. Daha sonra hayvanlar cins (tür) bakımından sınıflandırılmış; kuşlar, binek ve yük hayvanları, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, balıklar ve suda yaşayan diğer hayvanlar, kümes hayvanları, yaban hayvanları, sürüngenler, sinek/böcek/haşerat, ev hayvanları ve diğerleri olmak üzere 10 ayrı alt kategoriye ulaşılmıştır. Son bölümde, ortaya çıkan hayvan adları *Derleme Sözlüğü*'nde taranmış ve günümüz Anadolu ağızlarında hâlen aynı şekilde kullanılan kelimeler, farklı bir hayvan adına dönüşmüş olan kelimeler ve hayvan adından farklı bir kelimeye dönüşenler şeklinde 3 kategoriye ayrılmıştır. Tarama yapılırken kelimelerin varyantları veya ses değişimiyle ortaya çıkan yeni hayvan adları da tasnifin içine sokulmuştur. Tabiidir ki *Derleme Sözlüğü*'nde hâlihazırda bulunmayan kullanımlar incelemede kullanılmamıştır. Çalışmanın genelinde kullanılan kısaltmalar ise "kısaltmalar" başlığı altında verilmiştir.

Tablo 1. Bazı Hayvan Adlarının Dîvânü Lügâti't Türk'teki Kullanılan Şekilleri ve Latince Karşılıkları

<i>Dîvânü Lügâti't-Türk'te Kullanılan Şekli</i>	<i>Latince Adı</i>		
<i>alañır</i>	<i>Jaculusjaculus</i>	<i>budursın</i>	<i>Coturnix</i>
<i>aya yersgü</i>	<i>Vesperilio</i>	<i>burslan</i>	<i>Felis pardus</i>
<i>bagırlak</i>	<i>Querquedula</i>	<i>buzagu tılı</i>	<i>cırzewn</i>
<i>baka</i>	<i>Anura</i>	<i>çağan</i>	<i>Scorpio</i>
<i>balıkçın</i>	<i>Ardea cinerea</i>	<i>çekürge</i>	<i>Acridium</i>
<i>baybayuk</i>	<i>Tunewwit</i>	<i>çetük</i>	<i>Felis domesticus</i>
<i>bitmül</i>	<i>Fructus Piperis longi</i>	<i>çibek karguy/kırguy</i>	<i>yu'yu'</i>
<i>boynak</i>	<i>Lacertus</i>	<i>çulık</i>	<i>Scolopax rusticola</i>
		<i>il kuş</i>	<i>Gypaetus barbatus</i>
		<i>kara kuş (1)</i>	<i>Gypaetus barbatus</i>
		<i>kara kuş (2)</i>	<i>Hieraaetus fasciatus</i>

kargilaç	<i>Hirundo</i>	siñek	<i>Culex pipiens</i>
karguy	<i>Accipiter nisus</i>	sondilaç	<i>Troglodytes</i>
karınca	<i>Formica</i>	sugur (1)	<i>Marmota marmota</i>
karlıgaç	<i>Hirundo</i>	sugur (2)	<i>Oryctolagus cuniculus</i>
karsak	<i>Vulpes corsac</i>	suñkur	<i>Falco rusticolus</i>
keklik	<i>Perdrix</i>	suw sığırı	<i>Buffelus</i>
kekük	<i>Falco tinnunculus</i>	süglin	<i>Phasianus colchicus</i>
kelegü	<i>Antechinomys</i>	süwlin	<i>Phasianus colchicus</i>
keler	<i>Lacertus</i>	takuk	<i>Gallus</i>
keslinçü	<i>wezegat</i>	tawışgan	<i>Lepus europeus</i>
kıl kudruk	<i>Anas acuta</i>	tegiñ	<i>Martes zibelilina</i>
kıl kuş	<i>Anas acuta</i>	teñilgüç	<i>Milvus migrans</i>
kırguy	<i>Accipiter nisus</i>	teñilgün	<i>Milvus migrans</i>
kiş	<i>Martes zibelilina</i>	tewe kuş	<i>Struthio camelus</i>
koburga	<i>Strigiformes</i>	togrıl	<i>Accipiter gentilis</i>
koñuz	<i>Brachynus crepitans</i>	toñuz	<i>Susacrofa domestica</i>
kökegün	<i>Calliphoridae</i>	torigā	<i>Alauda arvensis</i>
köti kızlak	<i>Sitta neumayer</i>	ular	<i>Perdix</i>
Közkeni	<i>Lampyrus noctiluca</i>	us	<i>Vultur monachus</i>
kunduz	<i>Castor fiber</i>	üpgük	<i>Upopa epops</i>
kuşgaç	<i>Passer domesticus</i>	üpüp	<i>Upopa epops</i>
kuzgun	<i>Corvus corone</i>	ürüñ kuş	<i>Falco rusticolus</i>
müñüz baka	<i>Testudo</i>	üyez	<i>Sorbus</i>
sagızgan	<i>Pica pica</i>	yagan	<i>Elephas</i>
sagızgan	<i>Pica pica</i>	yañan	<i>Elephas</i>
sakırku	<i>Ixodida</i>	yarısa	<i>Vespertilio</i>
sanduvaç	<i>Luscinia megarhynchos</i>	yarpuz	<i>Herpestes ichneumon</i>
seçe	<i>Passer domesticus</i>	yun kuş	<i>Pavo</i>
sıçgan	<i>Rattus</i>	zanbı	<i>Grillus domesticus</i>
sıgırçık/sıgırçuk	<i>Sturnus vulgaris</i>		

2. DÎVÂNÜ LÜGÂTİ’T-TÜRK’TE KULLANILAN HAYVAN ADLARININ CİNS (TÜR) BAKIMINDAN SINIFLANDIRILMASI

2.1. Kuşlar

añ Yağı ilaç olarak kullanılan bir kuş. [Yağı avuca sürüldüğü zaman elin öbür tarafından çıkar.] (DLT 32/19) **añıt** Angut, ördeğe benzer kırmızı renkli bir kuş (DLT 59/45) **aya yersgü** Yarasa. (*Vespertilio*) [Çigil lehçesi. Bazıları bunu yarısı diye adlandırır.] (DLT 631/526) **bağırlak** Bağırlak. [*Querquedula*] (DLT 251/220-252/221) **bala** Kuş yavrusu; genel olarak hayvan yavrusu. (DLT 403/313-482/386-547/447) **balıkçın** Balık avlayan beyaz bir kuşun adı. (*Ma:liku'l-ħazi:n-Ardea cinerea*) (DLT 255/224) **baybayuk** Nağmeleriyle coşku veren, ağaç dallarına asılı şekilde, zembile benzer yuva kuran bir kuş. (*Tunewwit*) (DLT 523/423) **bitmül** Dârifülfül. (*Fructus Piperis longi*) (DLT 242/210) **boz kuş** Bozkuş (*Akdoğan*). (DLT 269/236) **budursın** Bildircin. (*Coturnix*) (DLT 256/224) **çagrı** Çakır kuşu. (DLT 212/182-435/340-590/483) **çekik** Kayalıklarda yaşayan, serçeye benzer alacalı bir kuş. (DLT 490/320) **çibek karguy/kırguy** Atmacadan küçük, yırtıcı bir kuş. (*yu'yu'*) (DLT 195/167-551/452) **çulık** Üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu. (*çulluk=Scolopax rusticola*) (DLT 191/164) **çumguk** Ayak tüylerinde beyaz lekeler olan karga, alakarga. (DLT

28/13-236/205) **çumuk** Oğuzlarda, ayak tüylerinde beyaz lekeler olan karga, alakarga. (DLT 28/13-236/205) **il kuş** Akbaba. (*Gypaetus barbatus*) (DLT 36/23-167/144) **karakuş** Karakuş. (*Gypaetus barbatus*)(DLT 542/443) **karakuş** Tavşancıl.(*Hieraaetus fasciatus*)(DLT 166/144) **karga** Karga. (DLT 132/116-214/184-277/241) **kargılaç** Kırlangıç. (*Hirundo*) (DLT 263/229-264/230-523/423) **karguy** Atmaca. (*Accipiter nisus*) (DLT 195/167-551/452) **karlıgaç** Kırlangıç. (*Hirundo*) (DLT 263/229) **kaşgalak** Ördekten küçük bir tür su kuşu. (DLT 263/229) **kāz** Kaz. (DLT 64/51-133/116-244/212-355/283-499/400-500/401-509/409-601/493-612/505) **keklik** Keklik. (*Perdrix*) (DLT 241/209) **kekük** Kerkenez, kemiği aşk için hazırlanan büyüde kullanılan bir kuş. (*Falco tinnunculus*) (DLT 409/320) **kıl kuşruk** Kılkuşruk. (*Anas acuta*) [Ördeğe benzer bir kuş. İlkbaharda gelir. Beyler onu birbirlerine hediye ederler.] (DLT 170/146) **kıl kuş** Kılkuşruk. (*Anas acuta*) (DLT 169/146) **kırguy** Atmaca. (*Accipiter nisus*) (DLT 316/259-551/452) **kız kuş** Renk bakımından ispinoza benzeyen bir kuş. (at) (DLT 167/144) **koburga** Baykuş. (*Strigiformes*) (DLT 245/214) **korday** Kuğu. (DLT 551/451) **kök topulgan** Bildircin türünden bir kuş. [Bunun kanatlarının çelikten olduğu söylenir. Dağın burnuna vurduğu zaman öbür tarafından çıkar. Bunu bana, kendisinden çok faydalandığım biri söyledi.] (DLT 259/226) **köti kızlak** Kaya kuşu. (*Sitta neumayer*) (DLT 238/207) **közkünek** Şahine ve kertenkeleye benzer bir kuş. [Rüzgâr vasıtasıyla (bir yere) ulaşır.] (DLT 263/229) **kuş** Kuş. (DLT 16/8 - 29/15 - 36/23 - 92/85 - 98/91 - 123/109 - 143/125 - 160/140 - 164/142 - 166/144 - 167/144 - 169/146 - 220/190 - 238/206 - 265/233 - 267/234 - 269/236 - 272/238 - 273/238 - 289/246 - 310/255 - 353/282 - 358/285 - 362/288 - 366/290 - 375/296 - 386/303 - 400/311 - 427/333 - 430/336 - 437/341 - 446/350 - 461/366 - 471/377 - 482/386 - 507/407 - 526/427 - 530/431 - 542/443 - 543/443 - 547/447 - 588/482 - 600/492 - 601/493 - 614/509 - 617/512 - 619/514) **kuşgaç** Serçe. (*Passer domesticus*) (DLT 229/198) **kuzgun** Kuzgun. (*Corvus corone*) (DLT 221/190-551/451) **lâçın** Şahin. [Yırtıcı kuşlardandır.] (DLT 206/176) **ördek** Ördeğe benzer su kuşları. [Şu atasözünde geçer: Kāz kopsa ördek kölüg ige.nü.r. Anlamı şudur: Kaz gölden kalkarsa ördek oraya sahip çıkar. Bir kavmin büyüğü uzaklaştığı zaman orada büyüklük taslayan kişi için söylenir.] (DLT 64/51-118/106-263/229-277/241-452/355-614/509) **sagızgan** Saksığan. (*Pica pica*) (DLT 258/226) **sagızgan** Saksığan. (*Pica pica*) (DLT 220/190) **sanduvaç** Bülbül. (*Luscinia megarhynchos*) (DLT 264/230-523/423-580/477) **seçe** Oğuzcada serçe. (*Passer domesticus*) (DLT 541/442) **semürgük** Balasagun lehçesinde bülbüle benzer bir kuş. (DLT 411/321) **sıgırçık/sıgırçuk** Sıgırçık. (*Sturnus vulgaris*) (DLT 250/220-252/221) **sondılaç** Çalı kuşu. (*Troglodytes*) [Atasözü: Sondıla.ç ışı erme.s örtgü.n tepme.k. Anlamı: Harman dövmek çalikuşununun işi değildir. Bu, güçsüz birinin güç gerektiren bir iş yapmak istemesi, fakat gücü yetmemesi

durumunda söylenir.] (DLT 262/229-264/230-523/423) suñkur Yırtıcı kuşlardan birinin adı, sungur. (*Falco rusticolus*) [*Togrıldan daha küçüktür.] (DLT 611/503) süglin* Sülün. (*Phasianus colchicus*) (DLT 223/192) *süwlin* Sülün. (*Phasianus colchicus*) (DLT 223/192-224/194-449/352) *tartar* Kumruya benzer bir kuş. (DLT 244/212) *teñilgüç* Oğuzcada çaylak. (*Milvus migrans*) (DLT 613/507) *teñilgün* Diğer Türklerin dilinde çaylak. (*Milvus migrans*) (DLT 613/507) *tewe kuş* Deve kuşu. (*Struthio camelus*) (DLT 166/144) *tođ* Toy kuşu. (DLT 495/397-505/405) *togrıl* Yırtıcı kuşlardan biri. (*Çakırdoğan, Tuğrul-Accipiter gentilis*) (DLT 242/210-611/503) *torigā* Tarla kuşu, toygır. (*Alauda arvensis*) (DLT 521/420) *turna* Turna. (DLT 550/450) *turumtay* Yırtıcı ve avcı kuşlardan biri. [*İyi avcıdır.] (DLT 552/453) ular* Erkek keklik. (*Perdix*) (DLT 73/60-373/294) *us* Akbaba, kerkes kuşu (*Vultur monachus*). (DLT 30/16-121/108-464/368) *ügi* Türklerde ve Kıpçaklarda baykuş. (DLT 7/4-91/82-494/396-550/450) *ühi* Baykuş. (DLT 7/4-91/82-493/396-550/450) *üpgük* Çigil lehçesinde hüdüh, çavuş kuşu. (*Upopa epops*) (DLT 52/37-67/54) *üpüp* Hüdüh, çavuş kuşu. (*Upopa epops*) (DLT 52/37) *ürüñ kuş* Akdoğan. (*Falco rusticolus*) (DLT 166/144-269/236) *yaba kulak* Yabaku ve Yemek lehçesinde baykuş. (DLT 468/372) *yarısa* Yarasa. (*Vespertilio*) (DLT 631/526) *yun kuş* Tavus kuşu. (*Pavo*) (DLT 167/ 144-507/407)

2.2. Binek ve Yük Hayvanları

ağgır Atın erkeği, aygır.(DLT 13/7-60/46-87/78-103/94-124/109-124/110-317/259-323/263-343/277) *āk at* Türklerde (ölçünlü Türkçede) kır at. [*Türklerde at için kullanılarak “kır at” anlamında āk at denir.] (DLT 53/39) ala at* Alaca renkli at. (DLT 53/39) *arkun* Yabani aygırla ehli kısraktan doğan at, küheylan. [*Yarışta en iyi koşan attır.] (DLT 66/53-212/182) atan* İğdiş edilmiş deve. [*şu atasözünde geçer: atan yü. ki aç bolsa aça az körnü. r. Anlamı şudur: İğdiş devenin üzeri yemekle dolu olsa bile ağ onu çok acıktığından dolayı az görür.] (DLT 50/35) aygır* Aygır. (DLT 496/397) *bī* Türklerde kısrak. (DLT 481/385-535/437-580/477) *botu* Deve yavrusu. (DLT 73/59) *botuk* Memeden kesilmiş deve yavrusu. (DLT 541/441) *azıglığ* Dişi çıkmış at, dişi yeni çıkmış hayvan. (DLT 85/76) *boymul* Boynunda ak olan at vb. (DLT 522/422) *bugra* Erkek deve. (DLT 103/94-211/182-222/192-260/227-409/ 320-431/337-556/459-568/468-573/471) *bulak at* Geniş sırtlı, kısa boylu at. (DLT 191/163) *bul at* Ayağında halka şeklinde beyazlık bulunan at. (DLT 169/145) *çilgü* Kızıl doru. (DLT 216/186) *çuwga* Hızlı posta ulaklarının yolda aldığı ve sonrakini buluncaya kadar bindiği at. (DLT 214/184) *eşek* Eşek. (DLT 389/305) *eşgek* Eşek. (DLT 68/54-70/56) *eşyek* Eşek. (DLT 68/54-70/56-128/113-157/136-246/216-471/377-587/481-589/482) *ıkılaç* Küheylan. [*şu atasözünde geçer: Alp erig yawrıtmı ıkı.la.ç arka.sın yagrıtmı. Anlamı şudur: “Kahraman adama kötülük yaparak onu zayıflatma;*

küheylanın belini yara yapma.”] (DLT 81/71) ingen Dişi deve. [Şu atasözünde geçer: *İnge.n iñrasa botu bozla.r. Anlamı şudur: Dişi deve inlerse, yavrusu ses verir”. Akrabaların birbirlerini sevmeleri ve şefkatli davranmaları için söylenir.] (DLT 73/59-147/128) kaşga (at, koy)* Vücudu siyah, başı beyaz (koyun), gözlerinin çevresi siyah, yüzü beyaz olan (at, deve vb.) (DLT 214/184) *kısır* Kısarak. (DLT 124/110) *kısarak* Kısarak. (DLT 110/99-112/101-183/156-238/207-246/215-250/219-317/259-482/386-514/412-576/474-584/479) *kızgul* Kül rengi ile alaca arasında donu olan (at) (DLT 242/211) *köş at* Hükümdarın yanına koşulan at. (DLT 498/399) *kölik* Yük hayvanı. (DLT 197/169) *körpe* Zamanından sonra deve yavrusu. (DLT 209/180) *kuba at* Doru ve sarı arasındaki at. (DLT 540/441) *kulan* Yabani eşek. (DLT 115/103-136/118-209/179-214/184-496/397) *kulnaç kısarak* Doğurmak üzere olan kısarak. (DLT 246/215) *munduz yoriga at* Yorga yürüyüşten başka yürüyüş bilmeyen at. (DLT 230/200) *oy at* Yağız at. (DLT 36/23) *ozuk* Yarıšta vb. şeylerde öne geçen (at). (DLT 45/31) *ög at* Dört yaşını geçmiş at. (DLT 35/22) *özlük* Üzerinde karar kılınan at. (DLT 633/529) *salga at* Taşkın at. (DLT 214/184) *şaş at* Ürkek at. (DLT 511/410) *sıp* İki yaşına girmiş olan sipa; iki yıllık at. (DLT 160/139-244/212) *teve* Oğuzlarda deve. (DLT 504/404 - 593/486 - 636/532) *tewe* Deve. (DLT 26/12 - 76/63 - 193/166 - 196/168 - 244/212 - 249/219 - 275/239 - 282/243 - 306/253 - 311/256 - 364/289 - 369/292 - 375/296-389/305 - 392/307 - 393/308 - 394/308 - 438/342 - 465/369 - 470/376 - 491/393 - 503/403 - 504/404 - 518/417 - 526/428 - 533/433 - 544/445 - 570/469) *tig at* Kula ile doru arası at. (DLT 498/400) *tiş at* Akıtması, gözünün ön kısmına kadar olan at. (DLT 497/399) *tokum* Kesimlik at. (DLT 200/171-238/206-341/275-470/376) *torug/torig* Doru (at vb.) (DLT 170/ 146-187/160) *torum* Sütten kesilmiş ve annesi hamile olan deve yavrusu. (DLT 200/171) *torumlug* Deve yavrusu olan (kişi). (DLT 249/219) *töküz* Alnında beyazlık olan, akıtmalı (at vb.). (DLT 183/156-185/158) *ugar at* Alnı beyaz olan at. (DLT 38/25) *ugar bul* Alnında ve ayağında beyaz olan at. (DLT 169/145) *ügürlüg adgır* Kısraqları olan aygır. (DLT 87/78) *yabıtak* Üzerinde eyer veya örtü olmayan, çıplak (at). (DLT 465/369-465/369-523/422) *yügrük at* Yarış atı. (DLT 464/368)

2.3. Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvanlar

azma Taşağının derisi yarıldığı için cinsi muamele yapamayan koç. (DLT 77/65) *baldır kozi* Doğurma zamanının başlangıcında doğan kuzu. (DLT 229/199) *bogrul* Boğazında beyazlık olan (koyun) (DLT 242/210) *boymul* Boynunda ak olan koyun vb. (DLT 522/422) *buzagu* Buzağı. (DLT 41/28-224/194-263/229-419/329-482/386) *çepiş* Altı aylık keçi yavrusu. (DLT 185/158) *eçkü* Keçi. (DLT 60/46-77/64-270/237-327/266-399/311) *erkeç* Erkeç. [Şu atasözünde geçer: *Erkeç eti em bolu.r eçkü eti yil bolu.r. Anlamı şudur: Erkeğin eti deva olur; keçinin eti ise şişirici olur; karında gazı harekete geçirir.] (DLT 60/46) ingek* İnek. (DLT 68/54-482/386) *keçi* Oğuzcada keçi.

(DLT 541/442) **koç** Koç. [Oğuzcadır.] (DLT 161/141-359/286) **koçnar** Koç. (DLT 161/141-319/261-486/389-611/503) **kön** Argu lehçesinde koyun. (DLT 26/12-504/404) **kozu** Kuzu. (DLT 5/3-112/101-153/133-223/192-229/199-259/226-420/329-486/389-544/444-563/464-620/516-635/531) **körpe** Zamanından sonra doğan kuzu, buzağı. (DLT 209/180) **mama** Harman yerindeki kılavuz öküz. [Bu da öküzler arasındaki öküzdür ki harman dövülürken diğer (öküzlerin) hepsi bunun etrafında döner.] (DLT 549/449) **man yaşlıg köy** Dört yaşını geçen koyun. [Koyundan başkası için söylenmez.] (DLT 514/412) **op** Argu lehçesinde, harman yerindeki kılavuz öküz. (DLT 29/15) **öküz** Öküz. [Şu atasözünde geçer: Öküz ada.kı bolgınça buza.gu başı bolsa yi.g. Anlamı şudur: “Buzağının başı olmak öküzün ayağı olmaktan daha iyidir.” Yani kendi kendini yönetmek, başkasına tabi olmaktan iyidir.”] (DLT 41/28-41/28-224/194-263/229-627/522) **sıgır** Sığır. (DLT 183/156-308/254-361/287) **sokar köy** Boynuzsuz koyun. (DLT 207/177) **suw sığırı** Su sığırı, camız, manda. (*Buffelus*) (DLT 183/156) **şutu** Genç koyun. (DLT 541/442) **teke** Teke. (DLT 486/389-546/446) **toklı** Altı aylık kuzu. (DLT 66/52-217/186) **tokum** Kesimlik hayvan. (DLT 200/171-238/206-341/275-470/376) **torpu** Buzağı. (DLT 209/179) **tüge** İneğin, iki yaşına gelmiş erkek yavrusu. (DLT 546/446) **ud/ud** Çigil lehçesinde sığır, öküz. (DLT 34/21 - 412/324 - 619/514) **yılku** Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar. (DLT 15/8 - 43/29 - 47/33 - 58/44 - 77/65 - 79/67-127/112 - 133/116 - 145/126 - 166/143 - 167/144 - 207/178 - 232/201 - 242/210 - 316/259 - 459/362 - 476/381 - 487/389 - 523/423 - 572/471 - 576/473 - 481/385)

2.4. Balıklar ve Suda Yaşayan Diğer Hayvanlar

baka Kurbağa. (*Anura*) (DLT 49/34-545/445) **balık** Balık. (DLT 49/34-190/162-250/219-375/295-382/300-383/301-437/341) **başgan** 20-45 kilo ağırlığında büyük balık. [50-100 rıtl ağırlığındaki büyük balık. Kavmin büyüklüğü ona benzetilir ve bodun başga.nı denir; “kavmin reisi” demektir.] (DLT 220/190) **çapak** Türk gölünde bulunan küçük bir balık türü. (DLT 191/163) **kamıçak** İribaş. (Kurbağa kurtçuğu) (DLT245/213) **kiş** Samur. (*Martes zibelilina*) (DLT 498/399) **kunduz** Kunduz. (*Castor fiber*) [Su köpeğidir.] (DLT 230/200) **tegiñ** Samur. (*Martes zibelilina*) (DLT 606/498) **yeñgeç** Oğuz lehçesinde yengeç. (DLT 611/ 505)

2.5. Kümes Hayvanları

ördek Ördek. [Şu atasözünde geçer: Kāz kopsa ördek kölüg ige.nü.r. Anlamı şudur: Kaz gölden kalkarsa ördek oraya sahip çıkar. Bir kavmin büyüğü uzaklaştığı zaman orada büyüklük taslayan kişi için söylenir.] (DLT 64/51-118/106-263/229-277/241-452/355-614/509) **takagu** Horoz ve tavuğun genel adı. (DLT 68/54-174/149-224/194-449/352) **takagun** Horoz. (DLT 116/105) **takuk** Türkmen lehçesinde tavuk. (*Gallus*) (DLT 409/319-450/353-492/393)

2.6. Yaban Hayvanları

adgırak Ön ayaklarından biri veya ikisi beyaz olan dağ tekesi. [*Koyunların koçu gibidir.*] (DLT 84/74) **alañır** Bir tür sıçan; aktavşan. (*Jaculusjaculus*) [*Sıçan cinsinden bir şey. Aktavşandır (Jaculusjaculus). Türkmenler onu yer.*] (DLT 91/82) **apa** Kıpçak lehçesinde ayı. (DLT 55/41) **aplan** Sıçan cinsinden bir hayvan. (DLT 72/59) **ār böri** Sırtlan. (DLT 52/38) **argun** Yarım arşın uzunluğunda vücudu olan bir sıçan türü. [*Onunla duvar yarıklarında bulunan serçeler avlanır. Koyunun üzerine atlarsa koyunun eti sararır. Uyuyan insanın üzerine sıçarsa, insan idrar tutukluğuna uğrar.*] (DLT 72/59) **arkar** Dağ keçisi. [*Boynuzundan bıçak sapı yapılır.*] (DLT 71/58-115/103-212/182) **arlan** Aslan. (DLT 50/35-53/39-88/79-155/134-206/176-341/275-410/321-446/350-482/386-560/461-568/468-622/519) **ayığ** Oğuz, Kıpçak ve Yağma lehçelerinde ayı. (DLT 54/40) **āz** As, kakım. (DLT 53/38) **bīçin** Maymun. (DLT 206/176) **böri** Kurt, börü. (DLT 30/16-66/52-80/69-104/95-169/146-216/186-317/259-541/442-542/443-556/459-557/459) **burslan** Pars (*bebr- Felis pardus*) –arlan ile birlikte kullanılır- (DLT 625-521) **buzagu tılı** Küçük bir fare türü (*cirzewen*) [*Küçük bir hayvandır.*] (DLT 224/194) **çekün** Ada tavşanı yavrusu. (DLT 203/173) **çoçuk** Domuz yavrusu. (DLT 191/164) **enük** Aslan, sırtlan, kurt yavrusu. (DLT 49/34) **esri** Kaplan. (DLT 75/63) **karsak** Karsak. (*Vulpes corsac*) (DLT 238/206) **kelegü** Jerboa, keseli fare. (*Tarla faresi büyüklüğünde sıçrayıcı bir kemirgen- Antechinomys*) (DLT 225/194) **keyik** Yabani hayvan (*wahş*), av hayvanı (*sayd*), herhangi bir hayvanın vahşisi (geyik, kaban, dağ keçisi vb. hayvanlar) (DLT 19/9-89/80-111/100-119/106-136/118-150/130-212/182-268/235-313/257-328/267-343/276-418/328-518/417-630/525) **keyik** Geyik, ceylan (*zaby*) (DLT 339/274-411/323) **kotuz** Yabani öküz. (DLT 184/157) **kösürge** Sıçanlardan bir tür. (DLT 245/214) **kösürgen** Bir tür köstebek. (DLT 260/227) **kur baka** Kara kurbağası. (DLT 496/397) **kurt** Oğuzlarda (yırtıcı) kurt. (DLT 172/148-446/350) **küzen** Kuş ve köstebek avlamak için kullanılan sıçan cinsinden bir hayvan. (DLT 204/174) **merdek** (Ayı, domuz vb..) yavrusu. (DLT 241/210) **sarsal** Samura benzer küçük bir hayvan, sansar (*Martes martes*) (DLT 242/211) **sıçgan** Fare (*Rattus*), sıçan. (DLT 50/35-174/149-206/176-220/190-398/310-560/461-562/463-568/468-622/519) **sugur** Dağ sıçanı. (*Marmota marmota*) [*Küçük bir hayvandır; insanın kaba etine benzer; derisinden yağmurluk yapılır.*] (DLT 183/156) **sugur** Ada tavşanı. (*Oryctolagus cuniculus*) (DLT 380/299) **sukak** Ak geyik. (DLT 115/103-409/319) **tañıl keyik** Ön bacaklarında çizgiler olan ceylan vb. hayvanlar. (DLT 604/496) **tawışgan** Tavşan. (*Lepus europeus*) (DLT 174/149-256/224-262/228) **teke** Geyiklerin erkeği. (DLT 546/446) **tilkü** Tilki. (DLT 39/26-212/182-216/186-271/238-435/340-446/350-521/421-553/455) **toña** Filleri öldüren bir tür pars. (*Bebr*) [*Esas budur; ancak bu isim Türklerde kalmıştır ve anlamı onlarda*

devam etmektedir. Unvan olarak çok kullanılır. Toña Xan, Toña Tigi.n vb. kullanılır. Türklerin büyüğü olan hükümdar Afrasiyab Toña Alp Er olarak adlandırılır; anlamı “bebr” gücünde olan kahraman adam”dır.] (DLT 605/496) **toñuz** Domuz. (*Susacrofa domestica*) (DLT 153/133-241/210-435/340-605/495-615/511) **yagan** Fil. (*Elephas*) (DLT 456/360) **yamlan** Bir çeşit sıçan. (DLT 460/364) **yañan** Fil. (*Elephas*) (DLT 371/293-573/472-608/501) **yarpuz** Yılan öldüren bir hayvan, firavun faresi. (*Herpestes icheneumon*) (DLT 461/365)

2.7. Sürüngenler

ajlañ Kertenkele. [Oğuzcada kertenkele.] (DLT 71/57) **alavan** Timsah. (DLT 82/71) **boynak** Kertenkele. (*Lacertus*) (DLT 522/421) **böke** Büyük yılan. [Atasözü: Yiti başlıg yil böke. Anlamı: Yedi başlı yılan. Kahramanlar da bununla adlandırılabilir. Mesela Yabaku ulularından bir büyük (kişi) Böke Budraç olarak adlandırılmıştı. Gazi Arslan Tigin bunlarla savaştığında Yüce Tanrı bunları bozguna uğrattı. Müslümanlar 40.000 idi; Böke Budraç ile olan kâfirler ise 700.000 idi.] (DLT 545/446) **ingek** Oğuzcada kaplumbağanın dişisi. (DLT 68/54) **keler** Kertenkele. (*Lacertus*) (DLT 183/156) **keslinçü** Başı küçük, kuyruğu uzun büyük keler (*wezegat*) (DLT 552/453) **müñüz baka** Kaplumbağa. (*Testudo*) (DLT 545/445) **neg** Timsah. (DLT 513/411) **neg yılan** Yılan. (DLT 513/411) **ok yılan** Kendisini insan ve başkasının üzerine fırlatan yılan. (DLT 31/17-457/360) **sögan yılan** Büyük fakat zararsız yılan. (DLT 206/176) **yılan** Yılan. (DLT 31/17-76/63-121/108-174/149-206/176-237/238-274/239-404/314-406/316-457/360-461/365-513/411)

2.8. Sinek/Böcek/Haşerat

arı Arı, eşek arısı. [Bu Arapçaya uygun düşmüştür; çünkü eri: Arapçada “bal”dır; Türkçede ise kendisinden bal çıkana (bal yapan hayvana) denir. Çigil Türkleri bala arı yağı derler; anlamı “arının yağı”dır.] (DLT 56/42-429/335-565/466) **atgak** Bağırsak kurdu. (DLT 72/58) **bī** Oğuz lehçesinde örümcek. (DLT 535/437) **bög** Örümcek. (DLT 500/401) **böy** Oğuzcada örümcek. (DLT 505/405-535/437) **bürge** Pire. [Taşkın ve hafif adam ona benzetilerek bürge kişi denir.] (DLT 215/185) **çağan** Akrep. (*Scorpio*) (DLT 206/176) **çekürge** Oğuzcada çekirge. (*Acridium*) [Türklerde çekirgenin uçmadan önce, yerde sürü halinde oluşu. Buna benzetilerek ailedeki çocukların çocukluğu, askerlerin yoğunluğu için çekürge teg sü denir; anlamı “yoğunluğu çekirge gibi olan asker”dir.] (DLT 245/214) **çümeli** Çigil lehçesinde karınca. (DLT 225/195) **karınça** Karınca. (*Formica*) (DLT 250/220-251/220-608/500) **koñuz** Domuzlan, osurgan böceği. (*Brachynus crepitans*) (DLT 603/495) **kökegün** Göksinek (*etsineği-Calliphoridae*) (DLT 103/94-409/320) **kömiçe** Sivrisinek. (DLT 223/193) **köminçe** Sivrisinek. (DLT 601/493) **közkeni** Ateş böceği. (*Lampyrus noctiluca*) (DLT 247/216) **kudgu-kudgu**

Karasinek. (DLT 214/184-605/496) **kurt** Kurt. (böcek) (DLT 172/148) **küye** Keçe vb. şeyleri yiyen güve. (DLT 519/418) **muguzgak** Argu lehçesinde, bal arısına benzer sinek. (DLT 252/221) **örümçek** Örümcek. (DLT 87/78) **sakırku** Kene, sakırğa. (Ixodida) (DLT 245/214) **sarıçga** Çekirge. **siñek** Yerleşik olanların dilinde sivrisinek (*Culex pipiens*), göçebelerde ise karasinek (*Stomoxys calcitrans*) (DLT 270/237-439/342-486/388-604/496-605/496) **sirke** Başta bulunan bit yumurtası. (DLT 216/186) **sunzu** Bir pire türü, muhtemelen bit (KM: "tahminime göre bit.") (DLT 213/183) **tarığ biti** Buğdaya düşen küçük kurtçuklar. (DLT 161/140) **üyez** Oğuzcada sokucu sivrisinek, üvez. (*Sorbus*) (DLT 54/40) **zanbu** Cırcır böceği. (*Grillus domesticus*) (DLT 634/530)

2.9. Ev Hayvanları

çetük Oğuzcada kedi (*Felis domesticus*), dişi kedi. (DLT 195/167-498/399) **enük** Köpeğin yavrusu. (DLT 49/34) **ıt** Köpek, it. (DLT 29/16 - 89/80 - 92/86 - 98/91 - 149/130 - 155/134 - 169/146 - 174/149 - 183/156 - 184/157 - 188/161 - 197/169 - 256/224 - 267/235 - 269/236 - 271/238 - 306/252 - 311/256 - 377/297 - 411/323 - 415/325 - 418/328 - 454/356 - 474/379 - 475/380 - 539/440 - 547/447 - 557/459 - 559/461 - 571/470 - 586/480 - 599/490 - 616/515) **kewük müş** Çigil lehçesinde erkek kedi. (DLT 197/169) **müş** Çigil lehçesinde dişi kedi. (DLT 220/190-271/237-321/262-498/399-562/463) **ogul** (Kedi, köpek vb. için) yavru. (DLT 271/237-311/256)

2.10. Diğerleri

başgıl Başı beyazlaşmış (hayvan) [Dört ayaklılardan başı beyazlaşanlara başgıl yılka denir.] (DLT 242/210) **başıl** Tepesinde beyaz leke bulunan (hayvan). (DLT 198/169) **borsmuk** Kaba ete benzer küçük bir hayvan. (*Meles*) (DLT 625/521) **borsuk** Oğuzlarda kaba ete benzer küçük bir hayvan. (*Meles*) (DLT 625/521) **bögrül** Böğrü ak hayvan. (DLT 242/210) **çoçuk** Her şeyin yavrusu. (DLT 191/164) **igış** Asi hayvan. (DLT 73/60) **iktü** Kesim için beslenen hayvan. (DLT 70/56) **karı** Yaşlı, herhangi bir şeyin yaşlısı; kesimlik hâle gelmiş hayvan. (DLT 206/176-279/242-499/400-543/444-627/522) **kısır** Kısır hayvan. (DLT 183/156-481/385) **kög yılka** Sürü halinde yayılan hayvanlar. (DLT 500/401) **kusgaç** Siyah bir hayvancık. [İnsanı ısırır, Oğuzca.] (DLT 229/198) **ög** Orta yaşı geçmiş hayvan. (DLT 35/22) **öküş yılka** Huysuz ve inatçı hayvan. (DLT 43/29) **sokar** Boynuzu olmayan hayvan. (DLT 207/177) **targıl** Alaca; sırtında beyaz siyah, alacalı çizgiler bulunan (hayvan). (DLT 12/6-242/210) **tok** Boynuzsuz, boynuzu olmayan (hayvan). (DLT 167/144) **torlak** Her hayvanın cılızı. (DLT 235/204) **tuyaglıg** Tırnaklı, toynaklı (hayvan) (DLT 523/423) **tülek yılka** Tüyü kışın dökülüp yazın çıkan hayvan türü. (DLT 207/178) **ügür** At, koyun, geyik, cariyeye, bağırtlak kuşu ve deve gibi şeylerin sürüsü. (DLT 39/26-124/110-145/126-196/168-343/277-446/350)

3. DÎVÂNÜ LÜGÂTİ'T-TÜRK VE DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE ÖRTÜŞEN HAYVAN ADLARI

(Bu tasnifin içine ölçünlü dille örtüşen bazı hayvan adları dâhil edilmemiştir. Ayrıca kelimelerin ses değişimiyle varyantlaşmış şekilleri de tasnifin içinde bulunmaktadır.)

3.1. Derleme Sözlüğü'nde Hâlen Aynı Hayvan Adı Olarak Kullanılan Kelimeler

► **añıt** Angut, ördeğe benzer kırmızı renkli bir kuş (DLT 59/45) **anut** Ördekten daha iri, kiremit renkli bir çeşit kuş, angıt. (DS: Salda, Yeşilova -Brd.; Kızılca, Tavas-Dz.)

► **balıkçın** Balık avlayan beyaz bir kuşun adı. (Ma:liku'l-ħazi:n-Ardea cinerea) (DLT 255/224) **balıkçın** Balıkçıl (kuş). (DS: Aşağılıca-Es.; -Kn.) **balıkçın** Balıkçıl (kuş). (DS: Darıveren, Acıpayam-Dz.; Karaözü, Gemerek-Sv.)

► **botu** Deve yavrusu. (DLT 73/59) **botu** Deve yavrusu. (DS: Aydoğmuş -Isp.; Ermenek -Kn.; Kaş-Ant.)

► **botuk** Memeden kesilmiş deve yavrusu. (DLT 541/441) **botuk** Deve yavrusu. (DS: Boyabat-Sn-Gaz.)

► **boymul** Boynunda ak olan at, koyun vb. (DLT 522/422) **boymul** Boynu siyah koyun. (DS: Akpınar-Or.; Piraziz-Gr.)

► **bugra** Erkek deve. (DLT 103/94-211/182-222/192-260/227-409/320-431/337-556/459-568/468-573/471) **buğur** (1) Damızlık deve. (DS: Mengeser, Doğubayazıt -Ağ.; Bayağşar, Beyşehir -Kn.) (2) Burulmuş erkek deve. (DS: Iğdır -Kr.) (3) Erkek deve. (DS: Körküler, Yalvaç -Isp.)

► **buzagu** Buzağı. (DLT 41/28-224/194-263/229-419/329-482/386) **buzavu** Buzağı. (DS: Hocaköy -Kn.) **bıza/bızâ** Buzağı. (DS: Navlu, Çeltik, Kavak, Yeşilova -Brd.; Çıtak, Çivril, Acıpayam -Dz.; İğneciler, Aşağısoku, Mudurnu -Bo.; Devrek -Zn.; Peşman, Daday -Ks.; Zile -To.; Hasanoğlan -Ank.; Müsgebi, Bodrum -Mğ.) **bızağ** Buzağı. (DS: Nefsiköseli, Görele -Gr.; -Yz.) **bızağa** Buzağı. (DS: Beşikdüzü, Vakfıkebir -Tr.) **bızağı** Buzağı. (DS: Alâattin, Acıpayam -Dz.; İbik, İskilip -Çr.; -To.; Taşoluk, Göksun -Mr.; Kayapa, Lalapaşa -Ed.) **bızav** Buzağı. (DS: Varto -Bt.; -Vn.; Kerkük) **bızov** Buzağı. (DS: Iğdır -Kr.) **bozağı** Buzağı. (DS: Ereğli -Kn.) **buzah** Buzağı. (DS: Engiz, Bafra -Sm.) **buzak** Buzağı. (DS: Çamköy, Gölhisar -Brd.; Bakarköy, Kırkağaç -Mn.; Kükürt -Kü.; -Zn.; Kaptanpaşa, Çayeli -Rz.) **buzov** Buzağı. (DS: Çilehane, Reşadiye -To.; Karaçay aşireti, Kadınhanı -Kn.)

► **bürge** Pire. [Taşkın ve hafif adam ona benzetilerek bürge kişi denir.] (DLT 215/185) **bürge** Pire. (DS: Divanyolu-İst.) **bürçe** Pire. (DS: Kırım ve Köstence göçmenleri, Başhöyük, Kadınhanı Kn.) **büre** Pire. (DS: Belen -Ada.)

► **çapak** Türk gölünde bulunan küçük bir balık türü. (DLT 191/163) **çapak** Tatlı su

balığının iri pullusu. (DS: Teke, Şile-İst.)

► **çekik** Kayalıklarda yaşayan, serçeye benzer alacalı bir kuş. (DLT 490/320) **çekik** Serçe büyüklüğünde tarla kuşu. (DS: Ortaköy, Çal-Dz.; Taşoluk, Göksun -Mr.; Dont -Mğ.)

► **çepiş** Altı aylık keçi yavrusu. (DLT 185/158) **çepiş** Bir yaşındaki keçi yavrusu. (DS: Fethibey -Af.; Eşme -Uş.; Tahtacı -Isp.; Çamköy, Gölhisar -Brd.; Darıveren, Acıpayam, Sarayköy, Narlıdere, Söğüt, Honaz-Dz.; -Ay.; Çitak, Menemen-İz.; Irlamaz-Mn.; Dilmeler, Savaştepe -Ba.; Fili, Biga -Çkl.; Gökçesu, İsmetiye -Brs.; Yenice, Simav, Gazelyakup, Hisarköy, Domaniç, Tavşanlı, Kızılcaören -Kü.; Barcak, Söğüt -Bil.; Sivrihisar, Keskin -Es.; Tavşancıl, Gebze -Kc.; Düzce, İğneciler, Mudurnu, Dadıç -Bo.; -İst.; Kapullu, Safranbolu, Kozlu-Zn.; Köçekli, Taşköprü-Ks.; -Çkr.; -Çr.; Boyabat -Sn.; -Tr.; Kızılçakçak, Arpaçay, Iğdır-Kr.; -Ur.; Çayırlı, Haymana, Ayaş-Ank.; -Mğ.; -Tk.) **çebiş** Bir yaşındaki keçi yavrusu. (DS: Karabağ, Dişli, Bolvadin-Af.; Eşme ve köyleri-Uş.; Uluborlu, Uluğbey, Yassıviran, Senirkent, Atabey-Isp.; Devri, Bucak ve köyleri, Karamanlı, Tefenni, Ambarcık, Gölhisar, Kozluca, Çeltikçi, Çalış, Arvallı-Brd.; Kadıköy, Buldan, Bereketli, Tavas, İshaklı, Bulkaz, Çivril, Çal-Dz.; Sürez, Bozdoğan-Ay.; Kemaliye, Alaşehir-Mn.; Demirkapı, Susurluk, Kerem, Burhaniye-Ba.; -Kü.; Bozan, Tokat-Es.; Kandıra-Kc.; Akyazı ve çevresi-Sk.; Osmancık, Buğabağı, Çıkrık, Mecitözü-Çr.; Çilehane, Reşadiye, Çayır, Zile, Taşova, Kızılköy-To.; Denizli, Beşikdüzü, Vakfikebir-Tr.; Uluşiran, Şiran-Gm.; Refahiye ve çevresi-Ezc.; -Dy.; -Ml.; Kilis-Gaz.; Göksun, Şekeroba- Mr.; Antakya ve köyleri, Hisarcık, Yayladağı-Hat.; Çöplü, Telin, Gürün, Çepni, İğdeli, Gemerek, Hüyük, Şarkışla, Zara, Yıldızeli, Divriği-Sv.; Türkmenaraplısı- Yz.; Bala, Beypazarı, Haymana-Ank.; Çiçekdağı-Krş.; Avşar aşireti, Pınarbaşı, Kızılviran, İncesu, Bünyan, Develi, Hisarcık-Ky.; -Nş.; Bor ve köyleri-Nğ.; Ermenek-Kn.; Seyhan-Ada.; Apturrahmanlar, Serik-Ant.; Marmaris, Bodrum, Çaltılar-Mğ.; -Ed.) **çepiç** Bir yaşındaki keçi yavrusu. (DS: Navlu, Yeşilova -Brd.; Hırka, Tavas-Dz.; Tepeköy, Torbalı, Bayındır-İz.; Pelitköy, Burhaniye-Ba.; Karaoğlan, Mustafa Kemal Paşa, Akalan, Orhaneli-Brs.; -Kü.; Sivrihisar-Es.; Çatalca ve köyleri, Bakırköy-İst.; Peşman, Daday-Ks.; Kasaba, Çarşamba-Sm.; Çayağzı, Dutlu, Şavşat-Ar.; -Md.; Nazimiye-Tn.; -Sv.; Boğazlıyan Yz.; -Nğ.; Gödene-Kn.; -Ada.; Kaş, -Ant.; Lüleburgaz-Krk.)

► **çetük** Oğuzca'da kedi (*Felis domesticus*), dişi kedi. (DLT 195/167-498/399) **çetük** Kedi yavrusu. (DS: İnaltı, Ayancık, Boyabat-Sn.; Zile-To.)

► **erkeç** Erkeç. [Şu atasözünde geçer: Erkeç eti em bolu.r eçkü eti yil bolu.r. Anlamı şudur: Erkeğin eti deva olur; keçinin eti ise şişirici olur; karında gazı harekete geçirir.] (DLT 60/46) **erkeç** Üç ya da dört yaşlarında olan enenmiş erkek keçi. (DS: Çığrı, İncesu, Dinar, Eskiakviran, Emirdağ-Af.; Sücüllü, Örkenez, Yalvaç, Bağlıllı, Şarkıkaraağaç-Isp.; Kozağaç,

Göhlisar, Çamlık, Kestel, Bucak, Başpınar, Yayla, Tefenni, Kayadibi, Güney, Yeşilova, Kozluca, Çebiş, Arvalı, Çerçin-Brd.; İsabey, Çal, Dariveren, Acıpayam, Sarayköy ve köyleri, Bulkaz, Çivril, Kösten, Honaz-Dz.; Dallica, Nazilli, Eğridere, Kuyucak, Sürez, Eymir, Bozdoğan-Ay.; Tire, Ödemiş ve köyleri, Kiraz ve köyleri-İz.; Alaşehir, -Mn. ve çevresi; -Ba.; Gazelyakup, Tavşanlı, -Kü.; Sivrihisar, Balçikhisar-Es.; İğneciler, Mudurnu, Göynük-Bo.; Akyazı-Sk.; Aliköy, Çaycuma-Zn.; Peşman, Daday-Ks.; -Sn.; Sıralı, Kavak-Sm.; Niksar-To.; Dört Yol-Hat.; Ceritmüminli, Keskin, Üçem, Bala, Solakuşağı, Şereflikoçhisar, Çanılı, Ayaş, Çayırılı, Haymana, Sobran, Nallıhan, Elecik-Ank.; Bor-Nğ.; Alan, Çumra, Karaçay aşireti, Başhöyük, Kadınhanı, Ermenek ve köyleri, Gödene, -Kn.; Anamur ve köyleri, Civanyaylağı, Mersin, Mut ve köyleri-İç.; Güzelsu, Akseki, Murtıma -Ant.; Milas, Marmaris, Yerkesik-Mğ.)

► **karakuş** Karakuş. (*Gypaetus barbatus*) (DLT 542/443) **karakuş** Tavşancıl. (*Hieraetus fasciatus*) (DLT 166/144) **karakuş** (1) Kartal. (DS: Eğridir ve köyleri, Sütçüler -Isp.; -Ks.; -Gaz.; -Krş.; Bor -Nğ.; -Ant.) (2) Çaylak. (DS: Büyükkabaca, Senirkent-Isp.; Merzifon-Ama.; -Ezc.; Afşin-Mr.; Pınarbaşı-Ky.)

► **keler** Kertenkele. (*Lacertus*) (DLT 183/156) **keler** Kertenkele. (DS: Yalvaç, Senirkent, Uluborlu, Keçiborlu-Isp.; Güney, Salda, Yeşilova-Brd.; Dariveren, Acıpayam, -Dz.; Bozdoğan, -Ay.; Alaşehir-Mn.; Bayadı-Or.; Bor, -Nğ.; Akçalar, Seydişehir, Ermenek-Kn.; Akseki, Çomaklıdede, Korkuteli-Ant.; Milas, Bodrum, Yerkesik-Mğ.)

► **kıl kuşruk** Kılkuşruk. (*Anas acuta*) [Ördeğe benzer bir kuş. İlkbaharda gelir. Beyler onu birbirlerine hediye ederler.] (DLT 170/146) **kılkuşruk** (1) Boz renkte, kuşruğu uzun ilkbaharda görülen bir çeşit yaban ördeği. (DS: Bafra -Sm.; -Nğ.; ve yöresi) (2) Çulluk. (DS: -İst.)

► **kız kuş** Renk bakımından ispinoza benzeyen bir kuş. (at) (DLT 167/144) **kızkuşu** Başı sorguçlu küçük bir kuş, çulluk. (DS: -Bo.)

► **sakırku** Kene, sakırğa. (*Ixodida*) (DLT 245/214) **sakırğa** Kene. (DS: Büyükhacılar -Isp.; Fili, Biga, Lâpseki-Çkl.; -Es.; Kandıra -Kc.; Lâdik-Sm.; Antakya-Hat.; Avşar köyleri, Pınarbaşı-Ky.; Bahçeli, Bor-Nğ.; Mut köyleri-İç.; Lüleburgaz-Krk.)

► **sanduvaç** Bülbül. (*Luscinia megarhynchos*) (DLT 264/230-523/423-580/477) **sanduvaç** Bülbül: Sanduvaç ötüyor. (DS: Seferihisar-İz.) **sanduvaç** Bülbül. (DS: -Tn.)

► **suñkur** Yırtıcı kuşlardan birinin adı, sungur. (*Falco rusticolus*) [Togrıldan daha küçüktür.] (DLT 611/503) **sungur** Doğana benzer bir çeşit avcı kuş. (DS: Ürgüp-Nğ.)

► **suw sığırı** Su sığırı, camız, manda. (*Buffelus*) (DLT 183/156) **susığırı** Manda, dişi manda. (DS: Lâpseki-Çkl.; Karacabey-Brs.; Gölpazarı-Bil.; Yuvacık, İzmit-Kc.; Kurşunlu-Çkr.; -Sm.; Cevdetiye, Osmaniye-Ada.; Şahpaz, Çorlu-Tk.)

► **toğ** Toy kuşu. (DLT 495/397-505/405) **toy** Kartaldan büyük, eti yenen bir çeşit kuş, yabankazı. (DS: Kumdanlı, Yalvaç-Isp.; Çepni, Gemerek-Sv.; Bor-Nğ.)

► **toklı** Altı aylık kuzu. (DLT 66/52-217/186) **toklu** Altı aylıktan bir yaşına kadar kuzu. (DS: Kumdanlı, Yalvaç-Isp.; -Çr.; Çilehane, Reşadiye-To.; Salman, Akkuş-Or.; Çepni, Gemerek-Sv.; Bor-Nğ.; Akçalar, Seydişehir-Kn.) **toglu** Altı aylıktan bir yaşına kadar kuzu. (DS: Bulanık-Mş.)

► **torum** Sütten kesilmiş ve annesi hamile olan deve yavrusu. (DLT 200/171) **torum** Deve yavrusu. (DS: Gelendost-Isp.; Karkıncık, Tefenni-Brd.; Dağal, Çal-Dz.; Bergama, Bornova-İz.; Alaşehir-Mn. ve çevresi; -Ba.; Tosya-Ks.;-Ur.; -Kn.; Datça-Mğ.; -Ed.)

► **ügi** Türklerde ve Kıpçaklarda baykuş. (DLT 7/4-91/82-494/396-550/450) **üğü** Kartal büyüklüğünde, sarı tüylü, gözleri gündüz görmeyen bir çeşit yırtıcı kuş. (DS: -Çr.; Fethiye-Mğ.) **üğü** Kartal büyüklüğünde, sarı tüylü, gözleri gündüz görmeyen bir çeşit yırtıcı kuş. (DS: Emirşahlar, Anamur-İç.)

► **üğüür** At, koyun, geyik, cariyeye, bağırtlak kuşu ve deve gibi şeylerin sürüsü. (DLT 39/26-124/110-145/126-196/168-343/277-446/350) **üyür** Yılkı bir aygır yönetimindeki kısarak, tay sürüsü. (DS: Türkistan)

► **üyez** Oğuzcada sokucu sivrisinek, üvez. (Sorbus) (DLT 54/40) **üvez** Sivrisinek. (DS: Nazimiye-Tn.; Antakya-Hat.)

► **yılkı** Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar. (DLT 15/8 - 43/29 - 47/33 - 58/44 - 77/65 - 79/67 -127/112 - 133/116 - 145/126 - 166/143 - 167/144 - 207/178 - 232/201 - 242/210 - 316/259 -459/362 - 476/381 - 487/389 - 523/423 - 572/471 - 576/473 - 481/385) **yılkı** Başboş dolaşan at, öküz, inek vb. sürüsü.(DS: Ömerli-Sm.; Merzifon-Ama.)

► **yügrük at** Yarış atı. (DLT 464/368) **yügrük(1)** İyi yürüyen, koşan (at vb. için). (DS: Gelendost, Eğridir köyleri, -Isp.; Çal-Dz.; Alaşehir -Mn.; Köprüören, Tavşanlı-Kü.; İkipınar, Mihaliççık -Es.; Osmancık-Çr.; -Sn.; Sarayözü, Ezine-Çkl.; Merzifon ve köyleri-Ama.; Niksar -To.; -Ezm.; Gürün -Sv.; -Kr.;Bor-Nğ.) (2) Koşu atı. (DS: Lüleburgaz-Krk.)

3.2. Derleme Sözlüğü'nde Başka Bir Hayvan Adı Olarak Kullanılan Kelimeler

► **azıglıg** Dişi çıkmış at, dişi yeni çıkmış hayvan. (DLT 85/76) **azılı** Kart erkek yaban domuzu. (DS: Yassıviran, Senirkent-Isp.; Kuşbaba, Bucak-Brd.; Yeşilyuva, Acıpayam-Dz.; -İst.; İğneciler, Mudurnu-Bo.; Varay-Ama.; Taşova-To.; Çoğulhan, Afşin-Mr.; Hisarcık, Yayladağı, Reyhanlı ve Amik Ovası-Hat.; Çukurbağ, Ermenek-Kn. ilçe ve köyleri-Ada.; Silifke-İç.; Milâs, Yerkesik, Eldirek, Fethiye-Mğ.)

► **azma** Taşağının derisi yarıldığı için cinsi muamele yapamayan koç. (DLT 77/65)

azma Siyah renkli, gagasının üzerinde küçük küçük beyaz benekli çukurluklar olan iri güvercin. (DS: -Sv.)

► **böke** Büyük yılan. [Atasözü: Yiti başlıg yil böke. Anlamı: Yedi başlı yılan. Kahramanlar da bununla adlandırılabilir. Mesela Yabaku ulularından bir büyük (kişi) Böke Budraç olarak adlandırılmıştı. Gazi Arslan Tigin bunlarla savaştığında Yüce Tanrı bunları bozguna uğrattı. Müslümanlar 40.000 idi; Böke Budraç ile olan kâfirler ise 700.000 idi.] (DLT 545/446) **böge** (1) Geceleri ışığa gelen ağulu böcek. (DS: Akçaköy, Yeşilova-Brd.; Falaka, Bayındır-İz.) (2) Batakılıkta yaşayan, zehirli bir böcek. (DS: Alâattin, Acıpayam-Dz.)

► **böri** Kurt, börü. (DLT 30/16 - 66/52 - 80/69 - 104/95 - 169/146 - 216/186 - 317/259 - 541/442 - 542/443 - 556/459 - 557/459) **börü** Böcek, akrep, çıyan, örümcek vs. (DS: İskilip-Çr.; Berit ve Gâvurdağı Yörük aşiretleri-Mr.; -Nğ.)

► **bugra** Erkek deve. (DLT 103/94-211/182-222/192-260/227-409/320-431/337-556/459-568/468-573/471) **buğra** (1) Hindi. (DS: Kabaklı, Yalova -Brs.) (2) Arslan. (DS: -Mr.)

► **çuluk** Üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu. (çulluk=Scolopax rusticola) (DLT 191/164) **çuluk** Hindi. (DS: -Bo.; Kargı-Çr.; -Gm.) **culuk** Hindi. (DS: Emirdağ -Af.; Eğridir ve köyleri -Isp.; Tavas -Dz.; Savaştepe -Ba.; Emet -Kü.; Söğüt -Bil.; Tokat -Es.; Düzce -Bo.; Kargı -Ks.; Çıkrık, Mecitözü -Çr.; Bafra -Sm.; -Ama.; Zile, Taşova, Reşadiye -To.; Oltu -Ezm.; Ergan -Ezc.; Elbistan -Mr.; -Sv. ve ilçeleri; Alcı -Yz.; Solakuşağı, Şereflikoçhisar, Karanidere, Haymana -Ank.; Ömerhacılı, Kaman -Krş.; Bünyan, Pınarbaşı -Ky.; -Ed.)

► **eniik** Aslan, sırtlan, kurt ve köpeğin yavrusu. (DLT 49/34) **enik** Kedi ve köpek yavrusu. (DS: İshaklı, Bolvadin, Burhaniye, Dinar, -Af.; Bağlılı, Eğridir, Gelendost, Çavdır, Sütçüler, Atabey, Örkenez, Yalvaç, Şarkıkaraağaç, Uluğbey, Senirkent, -Isp.; Kayadibi, Kavak, Çuvallı, Yeşilova, Kuşbaba, Bucak, Karamanlı, Tefenni, Kozluca, Çebiş, -Brd.; Tavas, Çöplü, Çivril, İsabey, Ortaköy, Yukarı Seyit, Çal, -Dz.; Burhaniye, Nazilli, Karabayıt, Yenipazar, -Ay.; Tepeköy, Torbalı, Bornova, Urla -İz.; Edremit, -Ba. ve çevresi; Biga-Çkl.; Karaoğlan, Mustafa Kemal Paşa-Brs.; -Kü.; Akköy, Söğüt, Osmaneli, Pazarcık, Bozüyük, İncirli -Bil.; Ayvalı, Sivrihisar, Bozan, -Es.; Gerede, Gökçesu, İğneciler, Mudurnu, Düzce, -Bo.; Kadıköy -İst.; -Zn.; -Ks.; Kuşsaray, -Çr.; -Sn.; Çarşamba ve köyleri, Havza, Killik, -Sm.; Merzifon ve köyleri-Ama.; Zile-To.; Perşembe ve köyleri, -Or. ve köyleri; Şebinkarahisar, -Gr.; -Tr. ilçe ve köyleri; -Gm.; Ardahan, -Kr. ve köyleri; -Ezm.; Refahiye ve çevresi, -Ezc.; Doğubayazıt-Ağ.; Erciş-Vn.; Harput, Ağın-El.; Aşudu, Darende-Ml.; Besni, -Adı.; -Ur.; Kilis, -Gaz.; Afşin ve köyleri, Önsen, Hartlap, Tombak, -Mr.; Hisarcık, Yayladağı, Küçükçaylı, Kuzuculu, Dört Yol, Antakya-Hat.; Çepni, Karaözü, Gemerek, Telin, Gürün, Vazıldan, Divriği-Sv.; Boğazlıyan, İncirli-Yz.; Çokveren, Polatlı, Keskin, -Ank.; -Krş.; Erkilet, Zencidere,

Hisarcık-Ky.; Bor-Nğ.; Sille, Karaman, Uğurlu, Ermenek, Ballı, Ilgın, Arısama, Zıvarık, -Kn.; Gâvurdağı Yörükleri, Osmaniye, Kozan, Küçükçaylı, Mansurlu-Ada.; Mersin ve köyleri, Tarsus, Yapıntı, Mut, İncekum, Sökün, Silifke, -İç.; Eğmir, Elmalı, Kaş, Güzelsu, Akseki-Ant.; Bodrum, -Mğ.; Ceylanköy, Lüleburgaz-Krk.; Banarlı-Tk.)

► **iktü** Kesim için beslenen hayvan. (DLT 70/56) **ikti** (1) Annesi öldüğü için başka koyun emmeye alıştırılan kuzu ya da oğlak. (DS: Sarıca, Gököy-Or.; Üçem, Bala-Ank.; Gözli, Berendi, Ereğli -Kn.) (2) Çobana alışkın hayvan. (DS: Kuzköy, Ünye-Or.; Haruniye, Bahçe-Ada.)

► **keyik** Yabani hayvan (*wahş*), av hayvanı (*şayd*), herhangi bir hayvanın vahşisi (geyik, kaban, dağ keçisi vb. hayvanlar) (DLT 19/9-89/80-111/100-119/106-136/118-150/130-212/182-268/235-313/257-328/267-343/276-418/328-518/417-630/525) **keyik** Geyik, ceylan (zaby) (DLT 339/274-411/323) **keyik** Sarı inek. (DS: Şebinkarahisar-Gr.) **geyik** Memeli yabanî hayvan. (DS: Bademağacı -Ant.)

► **kölük** Yük hayvanı.(DLT 197/169) **kölük** (1) Kısarak. (DS: Eğridir -Isp.) (2) Boynuzlu olması gerektiği halde, boynuzsuz ya da kısa ve kırık boynuzlu olan hayvan: Kölük keçi. (DS: Ovasaray-Çr.; Şebinkarahisar-Gr.; -Rz.; Yusufeli-Ar.; Burç, -Gaz.; Elbistan -Mr.; Mamure, Çekerek-Yz.; Vazıldan Divriği, Gürün, Zara-Sv.; Demirli, Çiçekdağı, Ömerhacılı, Kaman, Köşker, -Krs.; Türkmen aşireti Tuzhisar, Bünyan-Ky.; Şahin, Malkara-Tk.)

► **körpe** Zamanından sonra doğan kuzu, deve yavrusu ve buzağı. (DLT 209/180) **körpe** (1) Yeni doğmuş koyun ya da keçi yavrusu. (DS: Sofular, Eğridir -Isp.; Hozat -Tn.; -Krs.; Yendiğin, Ilgın -Kn.; -İç. ve köyleri; Kaş -Ant.) (2) Yeni doğmuş buzağı. (DS: Artova-To.)

► **kulan** Yabani eşek. (DLT 115/103-136/118-209/179-214/184-496/397) **kulan** İki üç yaşında dişi tay, kısarak. (DS: -Brs.; -Kr.)

► **lâçın** Şahin. [Yırtıcı kuşlardandır.] (DLT 206/176) **laçın** (1) Kartal. (DS: -Kr.) (2) Atmaca. (DS: Karapapak köyleri, Selim, -Kr.) (3) Doğan. (DS:Merzifon-Ama.; Karapapak köyleri, Selim-Kr.)

► **tegiñ** Samur. (*Martes zibelilina*) (DLT 606/498) **teğın** Sincap. (DS: -Sm.; Heniske-Ama.; Bor -Nğ.; Güzelsu, Akseki-Ant.) **teyin** Sincap. (DS: Örkenez, Sücüüllü, Yalvaç, Şarkikaraağaç-Isp.; -Brd.; Tavaklı, Ezine-Çkl.; Simav-Kü.; -Ks.; Mecitözü-Çr.; Çarşamba-Sm.; Taşova ve köyleri, Merzifon ve köyleri-Ama.; Gökköy, Reşadiye, Zile-To.; Bolaman, Sarıca, Gököy-Or.; Şebinkarahisar, Gicara, Alucra-Gr.; Bağlıca, Ardanuç-Ar.; Yukarı Kale, Hacılyas, Koyulhisar, -Sv.; -Yz.; Bor -Nğ.; Çakırlar, Akşehir, Ereğli, Seydişehir, Ermenek-Kn.; Mut ve köyleri-İç.; Mahmutlu, Güzelsu, Akseki, -Ant.) **deyin** Sincap. (DS: Kırkağaç -Mn.; -Dy.; Ağın, -El.; Pütürge, Arapkir -Ml.; Keskin -Ank.) **değın** Sincap. (DS: Gelenbe, Kırkağaç -Mn.)

► **teke** Geyiklerin erkeği.(DLT 546/446) **teke** Karides. (DS: Lâpeki-Çkl.)

► **torlak** Her hayvanın cılızı.(DLT 235/204) **torlak** (1) Toy, işe alışkın olmayan (insan ya da hayvan için). (DS: Cebel-Af.; Bornova-İz.; Lâpseki -Çkl.; Boyalcak, Daday, -Ks.; Çaparkayı-Çkr.; -Sn.; Bayadı-Or.; Yavuz, Çavdarlı, Şavşat, Erkinis, Yusufeli, Bağlıca, Ardanuç-Ar.; Nizip-Gaz.; Zara, Gemerek-Sv.; -Nğ.; İbrala-Kn.; Çorlu-Tk.)(2) İki ile üç yaş arasındaki deve. (DS: Karginkörü, Köyceğiz-Mğ.) (3) İşe alışmamış, genç, toy hayvan. (DS: -Çr.) **dorlak** (1) Tavşan yavrusu. (DS: Şıhlı -Ky.) (2) Kısa boylu ve iri vücutlu köpek. (DS: Maçka köyleri -Tr.)

3.3. Derleme Sözlüğü'nde Hayvan Adı Dışında Farklı Bir Kelime Olarak Kullanılanlar

► **apa** Kıpçak lehçesinde ayı. (DLT 55/41) **apa** (1) Abla, büyük kız kardeş. (DS: İncekum, Sökün, Silifke-İç.) (2) Yürümesi gerektiği hâlde yürüyemeyen çocuk. (DS: İncesu, Dinar-Af.) (3) Sağır, dilsiz. (DS: Çayeli köyleri -Rz.) (4) Aptal. (DS: Çayeli köyleri -Rz.) (5) Arife günü. (DS: -Dz.) (6) Şimdi, sonra: Apa ben ne iş göreyim? (DS: Balıklı, Şavşat-Ar.) (7) Ağabey. (DS: Yaylagöne-To.)

► **aplan** Sıçan cinsinden bir hayvan. (DLT 72/59) **aplan** Ablak. (DS: Karaman-Kn.)

► **bala** Kuş yavrusu; genel olarak hayvan yavrusu. (DLT 403/313-482/386-547/447) **bala** (1) Çocuk, yavru, küçük. (DS: -İz.; Dombaylı, Salihli -Mn.; -İst.; -Brs.; Merzifon, köyleri-Ama çevresi; Çilehane, Reşadiye-To.; Zarşat, Kızılçakçak, Arpaçay, Taşburun, Iğdır, Göle, Posof, İrişli, Bayburt, Sarıkamuş, -Kr.; Erciş -Vn.; Üstükran, -Bt.; Karaözü, Gemerek-Sv.; Polatlı-Ank.; Ereğli, Böğrüdelik, Cihanbeyli, Haha, Argıhani, Başhöyük, Kadınhanı, -Kn.; -Ada.; Büyükmanka, Saray-Tk.; Kerkük, Bulgaristan) (2) Oğlan çocuğu. (DS: Kerkük) (3) Bezden yapılmış bebek. (DS: Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri-Hat.; Çukurkuyu, Kızılca, Zengen, Bor-Nğ.) (4) Marangozların cila yapmak için kullandıkları içi pamuk dolu bez. (DS: Düzköy, Keşap-Gr.) (5) Karamuk. (DS: Alanlı-Ay.; Fethiye köyleri-Mğ.) (6) Yabanî bakla. (DS: Sürez, Bozdoğan-Ay.) (7) Buğday ve arpanın içinde bulunan mercimek şeklinde siyah tanecikler. (DS: Bozdoğan-Ay.)

► **boynak** Kertenkele. (*Lacertus*) (DLT 522/421) **boynak** Boynu eğri, eğri. (DS: Kızılköy-To.)

► **böy** Oğuzcada örümcek. (DLT 505/405-535/437) **boy** (1) Yem olarak kullanılan, çemen yapılan burçağa benzer bir tahıl çeşidi. (DS: Yukarıdinek, Şarkikaraağaç -Isp.; Demirşeyh, Sungurlu -Çr.; -Sm.; Şebinkarahisar-Gr.; Bayburt-Gm.; Ağın, Keban-El.; Göksun, Afşin, Elbistan-Mr.; -Sv.; Solakuşağı, Şereflikoçhisar-Ank.; Türkmen aşireti, Bünyan-Ky.; Navdalı, Mut-İç.) (2) Çökeleğe katılan kokulu bir ot. (DS: Devri, Bucak-Brd.; Aliköy, Çaycuma-Zn.; -İç.) (3) Parça, kere, miktar: Bi boy geldim bulamadım. (DS: Düzce-Bo.; Kandıra-Kc.; -Sm.;-Nğ.; Ermenek-Kn.)

► **küye** Keçe vb. şeyleri yiyen güve. (DLT 519/418) **küye** Yanık, is. (DS:-Brs.)

► **mama** Harman yerindeki kılavuz öküz. [*Bu da öküzler arasındaki öküzdür ki harman dövülürken diğer (öküzlerin) hepsi bunun etrafında döner.*] (DLT 549/449) **mama** (1) Baş: Mamamın üstüne düştüm. (DS: -Çr.) (2) Kısa boylu, bodur: Bizim kısarak mama kaldı. (DS: Dutlu, Şavşat-Ar.) (3) Hala. (DS: Haydarlı, Dinar-Af.; Gönen-Isp.; Tutluca, Honaz-Dz.; Kafkas göçmenleri-İst.; İrişli, Bayburt, Sarıkamış, Selim-Kr.; Yoncalı, Doğubayazıt-Ağ.)

► **merdek** (Ayı, domuz vb.) yavrusu. (DLT 241/210) **merdek** Mertek, kalın kereste. (DS: Sorkuncak, Bağlılı, Eğridir, Çandır, Sütçüler-Isp.; Ereğli -Kn.)

► **op** Argu lehçesinde, harman yerindeki kılavuz öküz. (DLT 29/15) **op** Şaşma ünlemi. (DS: -Kü.)

► **ozuk** Yarışta vb. şeylerde öne geçen (at). (DLT 45/31) **ozuk** Taze cevizin üstündeki yeşil kabuk. (DS: Ahlat-Bt.)

► **sugur** Dağ sıçanı. (*Marmota marmota*) [*Küçük bir hayvandır; insanın kaba etine benzer; derisinden yağmurluk yapılır.*] (DLT 183/156) **sugur** Ada tavşanı. (*Oryctolagus cuniculus*) (DLT 380/299) **suğur** (1) Söz verme, üstüne alma. (DS: Oltu-Ezm.) (2) Uğur, şans: Ceviz oyununda çok kazanırım fakat sen geldin suğurum kaçtı. (DS: Söğüt-Bil.)

► **torlak** Her hayvanın cılızı. (DLT 235/204) **torlak** (1) Güzel, genç, yakışıklı. (DS: Kızılelma, Bartın-Zn.; Gerede, Nallıhan-Ank.; -Nğ.; Balkı, Ilgın, -Kn.; Karaisalı-Ada.) (2) Donsuz, çıplak. (DS: Yeniköy, Kızanlık göçmenleri, Manyas, Bandırma, -Ba.; Çobanköy, Tavşanlı, Alayunt-Kü.; Kandıra-Kc.; Düzce-Bo.; İbriktepe, Sultanköy, İpsala-Ed.) (3) Şalvar. (DS: Kumburgaz-İst.) (4) İyi gelişmiş ağaç fidanı. (DS: Çal-Dz.) (4) Yaşından iri, gürbüz (çocuk). (DS: -Rz.)

► **us** Akbaba, kerkes kuşu (*Vultur monachus*). (DLT 30/16-121/108-464/368) **us** (1) Sessiz, yavaş: Us yürü! (DS: -Dz.; Heniskeköy-Ama.; Kilis-Gaz.; -Mr.) (2) Özenli. (DS: -Dz.) (3) Sessizlik. (DS: -Nğ.) (4) Yarar, çıkar. (DS: Gümele, Söğüt-Bil.)

► **üğü** At, koyun, geyik, cariyeye, bağırtlak kuşu ve deve gibi şeylerin sürüsü. (DLT 39/26-124/110-145/126-196/168-343/277-446/350) **üğü** Depo, ambar. (DS: Yassıören, Kazan, Yenimahalle-Ank.)

► **yaba kulak** Yabaku ve Yemek lehçesinde baykuş. (DLT 468/372) **yabakulak** Büyük, biçimsiz kulaklı kişi. (DS: -Ama.; Heris, Artova-To.; Gemerek-Sv.)

► **yarpuz** Yılan öldüren bir hayvan, firavun faresi. (*Herpestes ichneumon*) (DLT 461/365) **yarpuz** (1) Yabannanesi. (DS: Şebinkarahisar, -Gr. ve köyleri; Uluşiran, Şiran-Gm.; -Ağ.; Cenciğe-Ezc.; Erciş-Vn.; Ağın-El.; -Ml.; Nizip-Gaz.; -Ur.; Izgın, Elbistan-Mr.; -Sv.; Üçem, Bala, Gürcü, Kızılcahamam-Ank.) (2) Yabanıl pancar. (DS: Bulanık-Mş.) (3) Mısır püskülü. (DS: -Uş.) (4) Talaş, yonga. (DS: -İz.)

4. SONUÇ

Dîvânü Lügâti't-Türk'te bulunan hayvan adlarının Derleme Sözlüğündeki kullanımlarıyla ilgili olarak yapılan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Çalışma sonucunda 272 hayvan adı tespit edilmiştir. Bu hayvanlar cins (tür) bakımından sınıflandırıldığında; kuşlar, binek ve yük hayvanları, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, balıklar ve suda yaşayan diğer hayvanlar, kümes hayvanları, yaban hayvanları, sürüngenler, sinek/böcek/haşerat, ev hayvanları ve diğerleri olmak üzere 10 ayrı kategoriye ayrılmıştır. Kuşlar, binek ve yük hayvanları, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ve yaban hayvanlarıyla ilgili kelime sayısında diğer kategorilere bakarak daha zengin bir kullanım göze çarpmaktadır. Kâşgarlı'nın yaşadığı dönemin sosyal, kültürel, ekonomik özellikleriyle, kısaca toplumsal hayatın bütün yönleriyle işlendiği sözlükte hayvancılık, tarım ve avcılıkla ilgili kelimelerin daha yoğun olması gayet doğal bir sonuç olarak görülebilir.
2. *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te kullanılan hayvan adlarından Derleme Sözlüğü'ne ulaşanlarının toplam sayısı 61'dir. (*Bu sayının içine ölçünlü dille örtüşen hayvan adları dâhil edilmemiştir.*)
3. Derleme Sözlüğü'nde hâlen aynı anlamda kullanılan hayvan adlarının sayısı 29'dur. [*añıt, balıkçın, botu, botuk, boymul, bugra, buzagu, bürge, çapak, çekik, çepiş, çetük, erkeç, karakuş, keler, kıl kudruk, kız kuş, sakırku, sanduvaç, suñkur, suw sığırı, tođ, toklı, torum, ügi, ügür, üyez, yılkı, yügrük at*]
4. Derleme Sözlüğü'nde farklı bir hayvan adı olarak kullanılan kelimelerin sayısı ise 16'dır. [*azıglıg, azma, böke, böri, bugra, çuluk, enük, iktü, keyik, kölük, körpe, kulan, lāçın, tegiñ, teke, torlak*]
5. Derleme Sözlüğü'nde hayvan adı dışında farklı bir kelime olarak kullanılan kelimelerin sayısı 16'dır. [*apa, aplan, bala, boynak, böy, küye, mama, merdek, op, ozuk, sugur, torlak, us, ügür, yaba kulak, yarpuz*]

Bu çalışmayla hem Türkçenin ilk sözlüğü olma niteliği taşıyan *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te kullanılan hayvan adları ortaya çıkarılmış hem de Orta Türkçe döneminde kullanılan hayvan adlarının günümüz Anadolu ağızlarındaki durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak bugünkü Anadolu ağızlarında *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te kullanılan hayvan adlarının aynı şekilde kullanımının hâlen oldukça yoğun olduğu söylenebilir. Yine bu kelimelerin farklı bir hayvan adı olarak da kullanımları mevcuttur. Yine kelimelerin hayvan adı dışında farklı bir kelime olarak kullanımları da oldukça yoğundur. Türkçenin tarihî seyrinin derinliği ve konuşulduğu coğrafyanın büyüklüğü düşünüldüğünde bu izlerin hâlen Anadolu coğrafyasında

varlığını sürdürmesi dikkate değer bir husus olarak görünmektedir. Dillerle ilgili tarihsel serüveni söz varlığı açısından yaşatması bakımından ağızların önemi çok açıktır. Bilhassa Orta Türkçe gibi Türkçenin tarihsel olarak uzak bir dönemine ait söz varlığının günümüz Anadolu ağızlarında halen kalıntılarının bulunması, Türkçenin tarihsel süreçte erozyona uğramaya çok fazla maruz kalmadığı şeklinde açıklanabilir. Kaybolan söz varlığının ise zaman içinde başka kelimelere yerini bırakan yapılarla meydana geldiği düşünülebilir. Araştırmada kullandığımız *Derleme Sözlüğü* dışında bazı kelimelerin Anadolu ağızlarında hâlen yaşadığı düşünüldüğünde bu hacmin daha da büyük olduğu sonucuna ulaşılabılır.

Kısaltmalar

DLT <i>Divânü Lügâti't-Türk</i>	Ed. (Edirne)	Mn. (Manisa)
	El. (Elazığ)	Mr. (Maraş)
DS <i>Derleme Sözlüğü</i>	Ezc. (Erzincan)	Md. (Mardin)
Ada. (Adana)	Ezm. (Erzurum)	Mğ. (Muğla)
Adı. (Adıyaman)	Es. (Eskişehir)	Mş. (Muş)
Af. (Afyonkarahisar)	Gaz. (Gaziantep)	Nş. (Nevşehir)
Ağ. (Ağrı)	Gr. (Giresun)	Nğ. (Niğde)
Ama. (Amasya)	Gm. (Gümüşhane)	Or. (Ordu)
Ank. (Ankara)	Hak. (Hakkâri)	Rz. (Rize)
Ant. (Antalya)	Hat. (Hatay)	Sk. (Sakarya)
Ar. (Artvin)	Isp. (Isparta)	Sm. (Samsun)
Ay. (Aydın)	İç. (İçel)	Sr. (Siirt)
Ba. (Balıkesir)	İst. (İstanbul)	Sn. (Sinop)
Bil. (Bilecik)	İta. (İtalyanca)	Sv. (Sivas)
Bn. (Bingöl)	İz. (İzmir)	Tk. (Tekirdağ)
Bt. (Bitlis)	Kr. (Kars)	To. (Tokat)
Bo. (Bolu)	Ks. (Kastamonu)	Tr. (Trabzon)
Brd. (Burdur)	Ky. (Kayseri)	Tn. (Tunceli)
Brs. (Bursa)	Krk. (Kırklareli)	Ur. (Urfa)
Çkl. (Çanakkale)	Krş. (Kırşehir)	Uş. (Uşak)
Çkr. (Çankırı)	Kc. (Kocaeli)	Vn. (Van)
Çr. (Çorum)	Kn. (Konya)	Yun. (Yunanca)
Dz. (Denizli)	Kü. (Kütahya)	Yz. (Yozgat)
Dy. (Diyarbakır)	ML. (Malatya)	Zn. (Zonguldak)

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. (2008). Kaşgarlı Bin Yaşında. *Türk Dili*, 683, Ankara, 479-483, 2008.
- Aksan, D. (2000). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Sözcük Bilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (1997). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınları.
- Aksan, D. (1999). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Atabay, N. vd. (2003). *Sözcük Türleri*. 2. Basım. İstanbul.
- Aydoğanlar, E. (2012). İrk Bitig’de Hayvan Adları ve Hayvanlarla İlişkili Kavramlar. *IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(1): 27-30.
- Bozkaplan, Ş. A. (2007). Kutadgu Bilig’deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies*, 2(4): 1110-1118.
- Doğan, L. (2002). Türk Kültüründe Hayvanlar ve Hayvan İsimleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: TDK Yayınları, 615-659.
- Ercilasun, A. B. (2006). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. 3. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2002). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gümüştatam, G. (2011). Kavram Alanları Açısından Kıbrıs Türklerince Hayvanlara Verilen Adlar. *Diyalektolog*, 3: 11-32.
- İlhan, N. ve Şenel, M. (2008a). Divânü Lügâti’t-Türk’e Göre Av, Avcılık Ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları. *Turkish Studies*, 3 (1), 259-277.
- İlhan, N. ve Şenel, M. (2008b). *Av Hayvanlarının Kişi Adlarındaki Yansıması. Av ve Avcılık Kitabı* (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun). İstanbul: Kitabevi Yayınları, 321-336.
- Kaçalın, M. (2008). Divanü Lugati’t-Türk Üzerine Birkaç Söz. *Türk Dili*, 683, 528-542.
- Kara, M. (2006). Asya Toplumlarında Ortak Bir Kültür Ögesi: On İki Hayvanlı Takvim. *Proceedings of the Second International Conference of Asian Philosophical Association*, 331-341.
- Kâşgarlı, M. (2005). *Divânü Lügâti’t-Türk (Çeviri, Uyarılama, Düzenleme)* (Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kâşgarlı, M. (2014). *Divânü Lügâti’t-Türk (Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin)* (Hazırlayanlar: Ahmet B. Ercilasun & Ziyat Akkoyunlu). Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Mert, O. (2007). Kazak Türkçesinde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri. *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu, 21-23 Mayıs, Bildiriler* (Editör: Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR - Yrd. Doç. Dr. Bedri AYDOĞAN), Almatı, 297-312.
- Özkartal, M. (2012). Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı’ndan Örnekler). *Millî Folklor*, 24(94): 58-71.
- Ross, E. D. (1994). *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*. (Çev. Emine Gürsoy Naskali), Ankara: TDK Yayınları.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya 'Da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (Çev.: Aykut Kazancıgil-Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yay.
- Sağlık, S. (2009). Türkmen Türkçesinde Hayvan Adlarının Olumsuz Anlamda Kullanımları Üzerine. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 1 (2/1): 16-27.
- Sümer, F. (1983). *Türklerde Atçılık ve Binicilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Tavkul, U. (2007). Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(1), Ankara, 25-45.
- Tokyürek, H. (2013). Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları. *Türklük Bilimi Araştırmaları (Tübar)*, XXXIII, 221-281.
- Türk Dil Kurumu. *Derleme Sözlüğü I-VI*. Birleştirilmiş Tıpkı Basım. Ankara: TDK Yayınları. 2009.
- Türk Dil Kurumu. *Tarama Sözlüğü I-VI*. Birleştirilmiş Tıpkı Basım. Ankara: TDK Yayınları. 2009.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük I-İ*. Ankara: TDK Yayınları 8.Baskı, 1998.
- Türk Dil Kurumu. *Türkiye’de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 2009.
- Türk Dil Kurumu. *Yazım Kılavuzu*. Ankara: TDK Yayınları 24. Baskı, 2005.
- Türkçe sözlük I. Ankara: TDK Yayınları, 1998.
- Uçar, İ. (2013). Türkiye Türkçesinde Hayvan Adlarından Türetilmiş Bitki Adları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(1): 1-19.

EXTENDED ABSTRACT

Dîvânü Lügâti’t-Türk written in the period of Karahanlı is an important work of the Middle Turkish period. It is the first known dictionary of Turkish prepared by Kâşgarlı Mahmut bin

Hüseyin bin Muhammed, is not only a dictionary but also an encyclopaedic work. The work gives us information about the Turkish stature of the period, the differences between the Turkish of these tribes, and most importantly the vocabulary of the period. Divânü Lügâti't-Türk an encyclopedic dictionary, is an extensive dictionary which gives us information about the Turkish tribes of that period, the differences between the Turkish of these tribes and most importantly the words. DLT, which means "Divan of the Turkish Dialects", gives information about the Turkish communities in the period of the author of the work and their language, voice, form, meaning and vocabulary. This is the most important cultural treasure of Turkish, which has been created to show that Turkish is a language that does not fall behind Arabic. The basic vocabulary of DLT is Karahanlı (Hakaniye) Turkish, which is the written language of the period and country of which Kaşgarlı is a member, is called Turkish by the author. In addition, the languages of the closest tribes to the area of spread of Hakaniye Turkish were included. These are Çiğil, Yağma, Karluk, Yemek, Oğuz, Bulgarian, Suvar, Argu, Kençek and Basmıl. Kashgarli Mahmud worked as a field researcher when he created his work, thus successfully identifying the grammatical rules of the Turkish language for the first time. DLT should not be considered a dictionary only. It's a unique work for us to learn the status, structure and features of the Turkish literature in the eleventh century. While giving his grammatical features, Kaşgarlı Mahmud followed the same path in his presentation of literature material, as well as other dialects outside his dialect. He not only wrote his own tribe literature material, but also transcribed the literary material of all the Turkish tribes that he lived in his time. The vocabulary used by the Turkish communities, which lead a nomadic life, is related to the social life they live naturally. At the center of the social life of Turkish communities living in this period are animals. Since the ancient Turks were hunter-gatherer lifestyle, their relations with animals developed in the form of competition and solidarity. They hunted, tame, and used them for the continuity of their lives. The process of evacuating the Turks to the steppe nomadic people and the process of domesticating and using the animals were developed together. The process of evacuating the Turks to the steppe nomadic people and the process of domesticating and using the animals were developed together. In the belief of Tengrism of the animism origin, which is present in the Turks, they also respected the animals. They have seen creatures more powerful which run faster than themselves, better floats, can fly. That's why they respected them. The animals are given cosmic roles, and in most of the creation myths the animal is in the foreground. These beings, which are at the center of their lives economically, are the sacred beings of respect for them. It was believed that some of the sacred animals were taken from the sky by God. Again, the

belief that human descendants come from some animals is dominant. The animals are considered as ancestor and mother-father and the belief that God's spirits are bestowed upon them is very powerful. The greatest origins of myth are associated with the wolf. This would be the biggest answer to the importance of the role of animals. Derivation from the wolf, often seen in Turkish mythology. Wolf is one of the most important sacred animals. It has the property of being a master, father, savior and guide. It has found its place in many epics. The greatest origins of myth are associated with the wolf. This would be the biggest answer to the importance of the role of animals. Derivation from the wolf, often seen in Turkish mythology. Wolf is one of the most important sacred animals. It has the property of being a master, father, savior and guide. It has found its place in many epics. Bozkurt-Gök Börü, Akkurt, Kızılkurt are called. In the epics and culture of the tribes, it is also referred to as börü, börcü and assena. In Dede Korkut Stories, Oguz Kagan Epic, Chinese sources and almost all Turkish epics we see examples from the special interest and respect of the Turks with wolves. The savior, the guide attributed to him, carries the title of the messenger of God in many sources and epics. Killing a wolf is not welcome. The animal killed by the wolf is not considered dirty, its meat is eaten. Because the wolf strangles an animal first and then eats. The wolf has become a national symbol and used in crests and flags. The most powerful, predatory and wild animal of the steppe has been regarded as sacred by the people it has harmed. It had more admiration than hostility. Turks have used animals names in their names and degrees. They have associated the strong structures of animals, speed, cunning and various aspects with themselves. Almost all the animals take place in the Turkish epics. The roles of animals are very important and have a sacred duty, which they represent as religious. Horse, wolf, deer, sheep and eagle are the most important of sacred animals. Another sacred animal for the Turks is the horse. Horse is an animal of great power and importance in terms of Turkish history. According to the Turkish belief, the horse came down from the sky and was presented directly to the humanity by the Tengri. Horses have an unimaginative role throughout life. Comrade, friend, war vehicle, load-bearing and nutrient offering this faithful animal has been the subject of epics, every legend has been mentioned. They are also known as loyal friends of valiant warriors. The horse, which has been tamed by the beginning of nomadic life, has a strong place in the eyes of Central Asian peoples. The Shamans would ride horses from time to time to reach the sky. In this study, the traces of animal names used in *Dîvânü Lügâti't-Türk*, which is the first dictionary of Turkish language, are tried to be determined in today's Anatolian dialects. The use of the vocabulary existence belonged to middle Turkish period in Anatolian dialects will release dues related to its dominating structure during the ages.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Çarkıt, E. (2019). "Kariyer Danışmanlığı ve Mesleki Rehberlik Alanında Türkiye’de Yapılan Lisansüstü Tezlerin Araştırma Eğilimleri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1503-1514

Geliş Tarihi / Received Date: 07.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.02.2019

Araştırma Makalesi

KARİYER DANIşMANLIğI VE MESLEKİ REHBERLİK ALANINDA TÜRKİYE’DE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ARAşTIRMA EğİLİMLERİ

Ersoy ÇARKIT

Milli Eğitim Bakanlığı

ersoy.12@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9811-9135

Öz

Bu çalışmanın amacı, kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlik ile ilgili Türkiye’de 2000-2017 yılları arasında yapılan lisansüstü tezlerin araştırma eğilimlerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda Ulusal Tez Merkezi’nden Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bölümü’nde yapılmış ve erişime açık olan 73 (15 doktora, 58 yüksek lisans) lisansüstü tez incelenmiştir. Bu araştırma için oluşturulan "Tez Kodlama Formu" çalışma yılı, çalışma grubu, çalışma grubu büyüklüğü, tez türü, araştırma yöntemi ve konu alanları olmak üzere 6 farklı tema alanını içermektedir. Nitel araştırma yöntemiyle yürütölen bu araştırmada lisansüstü tezlere doküman incelemesi yöntemiyle ulaşılmış ve tezler, içerik analizi kullanılarak incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre en fazla lise öğrencileri örnekleminde çalışıldığı, nicel yöntem çalışmalarının çoğunlukta olduğu, sosyal bilişsel kariyer kuramı ile ilgili konularının en çok tercih edilen konular olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kariyer Danışmanlığı, Mesleki Rehberlik, Araştırma Eğilimleri.

RESEARCH TENDENCY OF POSTGRADUATE THESES COMPLETED IN THE FIELD OF CAREER COUNSELING AND VOCATIONAL GUIDANCE IN TURKEY

Abstract

The purpose of this study is to determine the research tendencies of postgraduate theses on career counseling and vocational guidance completed in Turkey between the years of 2000-2017. In accordance with this purpose, 73 (15 doctoral, 58 master's degree) postgraduate theses open to access in the National Thesis Center were included in the analysis. The theses which examined in this research were evaluated in 6 different themes such as thesis year, study group, study group size, thesis type, research method and subject areas in "Thesis Coding Form". In this research conducted with qualitative research method, the theses were reached by document analysis method and these theses were examined by using content analysis. According to the results of the research, it was seen that high school students were more preferred as study group. Quantitative research methods are more widely used. It has been observed that topics which related to social cognitive career theory are the most preferred subjects.

Keywords: Career Counseling, Vocational Guidance, Research Trends.

1. GİRİş

Son yıllarda teknolojideki hızlı gelişmeler, sanayileşme, iş piyasasındaki ve doğasındaki değişimler bazı mesleklerin ortadan kalkmasına, bazı mesleklerde değişimler yaşanmasına, yeni iş alanlarının oluşmasına ve mesleklerin çeşitlenmesine neden olmuştur

(Kuzgun, 2014: 2). Bu durumun ise mesleki rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin gerekliliğini ve önemini arttırdığı söylenebilir. Mesleki rehberlik ve danışmanlık, psikolojik danışma ve rehberliğin özel bir kısmı olup, bireye eğitim ve meslek alanlarında başarılı olmak için ihtiyaç duyulan nitelikler konusunda bilgi vermenin ve eğitim-meslek imkânları hakkında bilgilendirmenin ötesinde, mesleki kararı belirleyen etmenleri irdeleme ve doğru kararlar için yapılan yardımları da içermektedir (Kuzgun, 2008: 105). Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı hizmetlerinin zaman içindeki değişimi incelendiğinde; birey-iş özelliğini eşleme, mesleki bilgi verme, 16-19 yaş grubuna odaklanma, mesleki seçime yardım, yerel iş gücü arzını temelde tutma, kariyer yolu oluşturma ve planlama gibi anlayışların yerini; kişi-çevre etkileşimi, mesleki gelişim görevlerine önem, her yaş grubuna hizmet, yaşam boyu kariyer gelişimi, kariyer hikâyesi oluşturma ve tüm yaşamı yapılandırma gibi anlayışlara bıraktığı görülmektedir (Yeşilyaprak, 2011: 35; Yeşilyaprak, 2012: 108). Kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlik alanındaki yeni eğilimler, bir dereceye kadar, küreselleşme ve teknolojiye önemli değişimlerin bir sonucu olarak kariyer psikolojisi eleştirilerine ve toplumdaki muazzam değişimlerin oluşturduğu sorunlara verilen cevaplar olarak kabul edilebilir (McMahon, 2014: 18). Yaşanan bu değişimlerin kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlik alanıyla ilgili araştırma eğilimlerine yansımalarının kaçınılmaz olduğu düşünüldüğünde, eğilimlerin ortaya konulmasının kritik bir önem arz ettiği düşünülmektedir.

Son zamanlarda psikolojik danışma ve rehberlik (PDR) alanında araştırma eğilimlerini belirlemeye yönelik çalışmalara bakıldığında; Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi'nin ilk otuz sayısında yayınlanan makalelerin (Güven, Kısaç, Ercan ve İlhan, 2009); 2007-2011 yılları arasında PDR ile ilgili yayın yapan dergilerin (Seçer, Ay, Ozan ve Yılmaz, 2014); PDR alanında karma yöntem kullanılarak yayınlanan makalelerin (Bilge ve Keldal, 2016); grup rehberliği, grupla psikolojik danışma ve psiko-eğitsel temelli yapılan lisansüstü tezlerin (Demirtaş-Zorbaz, Kızıldağ ve Voltan-Acar, 2016); Türkiye'de PDR alanında yapılan doktora tezlerinin (Güven, Aslan ve Yıldız Akyol, 2017); PDR alanında uygulama esaslı yapılan lisansüstü tezlerin (Türk ve Cihangiroğlu, 2018); karşılaştırmalı olarak Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi ile Journal of Counselling Psychology'deki çalışmaların (Güven, Özhan, Kaynak ve Kurt Demirbaş, 2018); 2012-2016 yılları arasında PDR alanında yayınlanan makalelerin (Güven ve Aslan, 2018) incelendiği görülmektedir. Türkiye'de psikolojik danışma ve rehberlik (PDR) alanındaki araştırma eğilimlerini belirleme amaçlı farklı çalışılmalar olmasına rağmen, kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlik alanıyla ilgili yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesine yönelik bir çalışmanın olmadığı dikkat çekmekte ve bu alanın, güncel literatürünü haritalayan bir çerçeveden yoksun olduğu

düşünülmektedir. Ayrıca, kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlik alanında yapılan lisansüstü tezleri incelemenin, bu alan üzerine mercek tutacağı ve alanın güncel araştırma eğilimlerini netleştireceği düşünülmektedir.

Bu çalışma mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı ile ilgili yapılan lisansüstü tezleri 18 yıllık (2000-2017 arası) uzun bir dönemde fotoğraflamayı amaçlamaktadır. Bu araştırmanın, kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlik alanında 2000-2017 yılları arasında yapılan lisansüstü tezlerin doktora ve yüksek lisans tezi olma durumuna göre dağılımlarının yanı sıra; tezlerin yıllara göre dağılımı, çalışma grubu büyüklüğü, üzerinde çalışılan grupları, tercih edilen araştırma yöntemlerini ve konu alanlarını da vurgulayarak mevcut literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Ayrıca, alanda verilen araştırma yöntemleri derslerinin içeriğine yön verme konusunda kılavuzluk edebileceği düşünülmektedir. Son olarak, bu çalışmanın, mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı ile ilgili oluşturulacak yeni hipotezler için kılavuzluk edeceği düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışmanın kapsamı, veri toplama aracı ve verilerin analizi başlıklarına yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma yöntem ve teknikleri doğrultusunda yürütülmüştür. Nitel araştırmalarda, veri toplama yöntemi olarak temelde gözlem, görüşme ve doküman analizini kullanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 39) ve nitel araştırma, araştırmacının kendiliğinden, doğal olarak oluşan olguları tüm karmaşıklığı içinde incelemesi, irdelemesi olarak ifade edilmektedir (Fraenkel ve Warren, 2000: 669).

2.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmada, Ulusal Tez Merkez’i sayfasında yayınlanan, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bölümü’nde, 2000-2017 yılları arasında, kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlik ile ilgili yapılan, erişime açık tezler analiz kapsamına alınmıştır. Bu doğrultuda toplam 73 lisansüstü tez (58 yüksek lisans, 15 doktora) çalışma kapsamına dâhil edilmiş ve incelenmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Lisansüstü tezlerin incelenmesi için “Tez Kodlama Formu” oluşturulmuştur. İlgili literatür taramasından sonra, benzer çalışmalarda en çok incelenen temalar belirlenmiş ve tez kodlama formuna dâhil edilmiştir. Tez Kodlama Formu; tez yılı, çalışma grubu, çalışma grubu büyüklüğü, tez türü, araştırma yöntemi ve konu alanları olmak üzere 6 ayrı bölümden oluşmaktadır.

2.4. Verilerin Toplanması

Bu araştırmada, veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman analizi, hem basılı hem de bilgisayar tabanlı ve internet üzerinden ulaşılabilen materyalleri gözden geçirmek veya değerlendirmek için kullanılan sistematik bir prosedürdür (Corbin ve Strauss, 2008).

2.5. Verilerin Analizi

Veriler, içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi; kitaplar, görüşmeler, gazete başlıkları, tarihsel belgeler, diyaloglar, reklamlar, sinemalar, nutuklar gibi çeşitli kayıtlar içindeki kelimelerin, kavramların, temaların, deyimlerin, karakterlerin veya tümcelerinin varlığını belirlemek ve bunları sayısal olarak ifade etmek için kullanılan bir analiz yöntemidir (Seggie ve Bayyurt, 2017: 254).

3. BULGULAR

Araştırmanın bulguları, frekans dağılımları ile tablolar halinde verilmiş ve yorumlanmıştır.

Tablo 1. Tezlerin Yayın Yılına Göre Elde Edilen Bulgular

Yıl	Yüksek Lisans Tezi	Doktora Tezi	Toplam	Yıl	Yüksek Lisans Tezi	Doktora Tezi	Toplam
2000	2	0	2	2009	2	1	3
2001	2	0	2	2010	3	3	6
2002	3	0	3	2011	6	2	8
2003	0	1	1	2012	0	1	1
2004	0	0	0	2013	4	0	4
2005	4	1	5	2014	10	3	13
2006	4	0	4	2015	8	0	8
2007	2	1	3	2016	2	2	4
2008	2	0	2	2017	4	0	4

Tablo 1'e bakıldığında Kariyer Danışmanlığı ve Mesleki Rehberlik ile ilgili yapılan tezlerin 2'si 2000 yılında, 2'si 2001 yılında, 3'ü 2002 yılında, 1'i 2003 yılında, 5'i 2005 yılında, 4'ü 2006 yılında, 3'ü 2007 yılında, 2'si 2008 yılında, 3'ü 2009 yılında, 6'sı 2010 yılında, 8'i 2011 yılında, 1'i 2012 yılında, 4'ü 2013 yılında, 13'ü 2014 yılında, 8'i 2015 yılında, 4'ü 2016 yılında ve 4'ü 2017 yılında yapılmıştır. Bu bulgulardan hareketle en çok tez çalışmasının yapıldığı üç yıl sırayla 2014, 2011 ve 2015 yılıdır. 2004 yılında ise kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlikle ilgili hiç tez yapılmadığı görülmektedir.

Tablo 2. Tezlerin Yüksek Lisans ve Doktora Grubuna Dağılımı

	Yüksek Lisans Tezi	Doktora Tezi	Toplam
Sayı	58	15	73
Yüzde (%)	79.452	20.548	% 100

Tablo 2’ye bakıldığında Kariyer Danışmanlığı ve Mesleki Rehberlik ile ilgili yapılan tezlerin 58’inin (% 79.452) yüksek lisans tezi 15’inin (% 20.548) doktora tezi olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Tezlerin Çalışma Gruplarına İlişkin Elde Edilen Bulgular

Kategoriler		Frekans
Öğrenciler	Lise Öğrencileri	36
	Üniversite Öğrencileri	18
	Ortaokul Öğrencileri	8
	Polis Akademisi Öğrencileri	2
	Hava Harp Okulu Öğrencileri	1
	Toplam	65
Öğretmenler	Rehber Öğretmenler	6
	Diğer Öğretmenler	1
	Toplam	7
Diğer	Orman Mühendisleri	1
	Emniyet Personeli	1
	Yetişkinler	1
	15-65 Yaş Arası Bireyler	1
	Toplam	4

Tablo 3’de, Kariyer Danışmanlığı ve Mesleki Rehberlik ile ilgili yapılan tezlerin çalışma grupları verilmektedir. Tablo incelendiğinde; ortaokul öğrencilerinden 8, lise öğrencilerinden 36, üniversite öğrencilerinden 18, rehber öğretmenlerden 6, öğretmenlerden 1, hava harp okulu öğrencilerinden 1, orman mühendislerinden 1, polis akademisi öğrencilerinden 2, yetişkinlerden 1, emniyet personelinden 1 ve 15-65 yaş arası bireylerden 1 kez çalışma grubu seçildiği görülmektedir. Bulgulardan yola çıkarak en çok lise ve üniversite öğrencileri üzerinde çalışıldığı, öğrenciler dışındaki kategorilerin ise çok daha az tercih edildiği görülmektedir.

Tablo 4. Tezlerin Çalışma Türüne Göre Elde Edilen Bulgular

Kategoriler	Frekans	Kategoriler	Frekans
İlişkisel	40	Nitel	1
Betimsel	15	Karma	1
Deneysel	9	Ölçek Uyarlama	2
Ölçek Geliştirme	5		

Tablo 4’e göre Kariyer Danışmanlığı ve Mesleki Rehberlik alanında yapılan tezlerin 40’inin ilişkisel, 15’inin betimsel, 9’unun deneysel, 5’inin ölçek geliştirme, 1’inin nitel, 1’inin karma ve 2’sinin ölçek uyarlama olduğu görülmektedir. Bu bulgulardan hareketle en fazla ilişkisel çalışmaların yapıldığı, en az ise nitel ve karma yöntemlerin tercih edildiği görülmektedir.

Tablo 5. Tezlerin Çalışma Gruplarının Büyüklüğüne İlişkin Elde Edilen Bulgular

Kategoriler	Frekans	Kategoriler	Frekans
10-100	10	601-700 arası	4
101-200 arası	3	701-800 arası	3
201-300 arası	7	801-900 arası	2
301- 400 arası	10	901-1000	3
401- 500 arası	14	1001-2000	6
501-600 arası	10	2001+	1

Tablo 5'e bakıldığında Kariyer Danışmanlığı ve Mesleki Rehberlik ile ilgili yapılan tezlerin çalışma grubu sayısı 401-500 arasında olan 14 çalışma, 501-600 arasında olan 10 çalışma, 301-400 arasında olan 10 çalışma, 10-100 arasında 10 çalışma ve 1001-2000 arasında olan 6 çalışma bulunmaktadır. Bulgular doğrultusunda Kariyer Danışmanlığı ve Mesleki Rehberlik alanındaki tezlerin çoğunlukla 401-500 kişi arasındaki çalışma gruplarıyla yürütüldüğü görülmektedir.

Tablo 6. Tezlerin Konu Alanına İlişkin Elde Edilen Bulgular

Kategoriler	Frekans	Kategoriler	Frekans
Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı ile ilgili konular (yetkinlik, sonuç beklentisi, kariyer karar yetkinliği, hedefler)	19	Kariyer olgunluğu/gelişimi	11
Mesleki ilgiler	8	Kariyer karar verme güçlükleri	7
Meslek/Alan seçimi	7	Kariyer kararsızlığı	6
Meslek/İş doyumu	5	Kariyer uyumluluğu	4
Mesleki değerler	4	Yetenekler	3
Kariyer engelleri	3	Mesleki benlik	3
Kariyer seçimine bağlılık	2	Meslek seçimine yönelik akılcı olmayan inançlar	2
Karar verme stilleri	2	Kariyer inançları/düşünceleri	2
Kariyer denetim odağı	1	Kariyer yönelimleri	1
Kariyer iyimserliği	1	Kariyere ilişkin ebeveyn desteği	1
Kariyer geleceği	1		

Tablo 6 incelendiğinde mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı ile ilgili en fazla çalışılan konuların sosyal bilişsel kariyer kuramı, kariyer olgunluğu, mesleki ilgiler, karar verme güçlükleri, kariyer/alan seçimi, kariyer kararsızlığı, mesleki doyum, kariyer uyumluluğu konularının olduğu görülmektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlik ile ilgili 2000-2017 yılları arasında PDR anabilim dalında yapılan ve erişime açık olan 73 lisansüstü tez; araştırma yılı, çalışma grubu, çalışma grubu büyüklüğü, tez türü, araştırma yöntemi ve konu alanları olarak altı ayrı bölümde incelenmiştir.

Kariyer Danışmanlığı ve Mesleki Rehberlik alanında en çok tez çalışmasının yapıldığı üç yıl sırayla; 2014, 2011 ve 2015 yılıdır. 2004 yılında ise kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlikle ilgili hiç tez yapılmadığı görülmektedir. Yapılan tezlerin, 58’i yüksek lisans tezi ve 15’i doktora tezidir. Coşkun, Dündar ve Parlak (2014: 386), tarafından yürütülen çalışmada, 2008-2013 yılları arasında özel eğitim alanında yapılan tezlerin benzer şekilde çoğunun yüksek lisans tezi olduğu (61 yüksek lisans tezi, 11 doktora tezi) sonucuna varılmıştır. Türk ve Cihangiroğlu (2018: 280), da yaptıkları çalışmada yüksek lisans tezlerinin doktora tezlerinden fazla sayıda olduğunu tespit etmişlerdir. Doktora programlarının yüksek lisans programlarından daha az açılabilmesi, yüksek lisans programlarında kontenjanların doktora programı kontenjanlarından fazla olması veya yüksek lisans eğitim süresinin doktora eğitim süresinden kısa olması kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlik alanında yapılan yüksek lisans tezlerinin fazla olmasına neden olabilir. Ayrıca doktora kabul şartlarının ağır olması ve doktora programlarının daha fazla psikolojik ve maddi yük getirmesi doktora tezlerinin sayısının az olmasına neden olabilir.

Çalışmanın diğer bir bulgusuna göre mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı ile ilgili yapılan tezlerde en çok lise öğrencilerinden, sonrasında ise üniversite öğrencilerinden çalışma grubu oluşturulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Güven ve Aslan’ın (2018: 596) yürüttüğü çalışmada örneklem grubu olarak en çok üniversite öğrencilerinin, sonrasında ise lise öğrencilerinin tercih edildiği görülmektedir. Benzer olarak PDR alanında yapılan doktora tezlerinin incelendiği çalışmada da en çok üniversite ve lise öğrencileri üzerinde çalışıldığı tespit edilmiştir (Güven, Aslan ve Yıldız Akyol, 2017: 140). Ergenlik, kariyer tercihlerine eğitsel bağlılığın gerçekleştiği (Sharf, 2017: 209), gelecekteki kariyer gelişimine yönelik mesleki hazırlık, iyi oluş ve uyum için önemli etkileri olan kritik bir dönemdir (Skorikov, 2007). Bu nedenle çalışma grubu olarak çoğunlukla lise öğrencileri tercih ediliyor olabilir.

Araştırmanın bulguları doğrultusunda kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlik alanında yapılan lisansüstü tezlerde ağırlıklı olarak sosyal bilişsel kariyer kuramı ile ilgili konuların çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu konu alanını ise kariyer olgunluğu, mesleki ilgi, karar verme güçlükleri konuları takip etmektedir. Araştırma bulgularına benzer olarak Creager (2011: 515), 2010 yılı kariyer araştırmalarında en fazla Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı, Holland’ın teorisi, kariyer karar verme, kariyer araştırması, kariyer olgunluğu ve kariyer uyumluluğu konularının tercih edildiğini rapor etmiştir. Araştırma sonucuna göre kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlik alanında sosyal bilişsel kariyer kuramına olan güncel ilginin canlı olduğu söylenebilir.

Araştırma bulgularından hareketle en fazla ilişkisel ve betimsel çalışmaların yapıldığı, en az ise nitel ve karma yöntem çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Ayrıca ileri düzey istatistiksel yeterlik gerektiren türlerin ihmal edildiği söylenebilir. Stead, Perry, Munka, Bonnett, Shiban ve Care (2012: 115), 1990'dan 2009 yılına kadar kariyer, meslek ve iş ile ilgili yayın yapan 11 derginin içerik analizini yapmıştır. 3279 makale analiz edilmiş ve makalelerin % 55,9'unda nicel, % 35,5'inde kuramsal/kavramsal yöntemler kullanılırken sadece % 6,3'ünde nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Berríos ve Lucca (2006: 174) ise psikolojik danışma ve rehberlik alanında önde gelen dört önemli derginin (*Counseling and Values, Journal of Counseling & Development, Professional School Counseling* ve *The Counseling Psychologist*), 1997-2002 yılları arasında yayımlanmış tüm sayılarında yer alan makaleleri içerik analizi ile incelemiştir. Sonuç olarak tüm makalelerin sadece 1/6'sının nitel yöntemle yürütüldüğü tespit edilmiştir. 2006-2015 yılları arasında Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi ile Journal of Counseling Psychology'de yayınlanan makalelerde her iki dergideki çalışmalarda ilişkisel yöntemin daha fazla kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır (Güven, Özhan, Kaynak ve Kurt Demirbaş, 2018: 199). Kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlik alanında çoğunlukla nicel paradigmanın hâkim olduğu söylenebilir. Ayrıca bu durum, lisans ve lisansüstü eğitim sürecinde alınan araştırma yöntemleri derslerinin içeriği ve sayısı ile ilgili olabilir.

Yapılan tezler, en fazla 401-500 arası katılımcıyı içeren çalışma grubu üzerinde yürütülmüştür. Araştırma sonucuna benzer olarak Güven, Kısaç, Ercan ve Yalçın (2009: 84), Türk PDR dergisinin ilk 30 sayısında yayınlanan makalelerin örneklem büyüklüğünün ağırlıklı olarak 200-600 arasında değiştiğini tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Güven, Aslan ve Yıldız Akyol (2017: 141), PDR alanında yapılmış doktora tezlerinin üzerinde çalışılan örneklem büyüklüğü olarak 301-600 arasında yoğunlaştığı sonucuna varmışlardır. Bu durum, nicel çalışmaların çoğunlukla tercih edilmesinden dolayı kaynaklanıyor olabilir.

5. ÖNERİLER

Bu bulgular doğrultusunda bazı önerilere yer verilebilir. Öncelikle, öğrenciler dışındaki örneklem grupları üzerinde yapılan tez sayısının artırılması önemli görülmektedir. Kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlik alanında 2000 yılından önce yapılan lisansüstü tezler benzer şekilde incelenebilir ve dönemsal karşılaştırmalar yapılabilir. Belli gelişim dönemleri içerisinde (lise, üniversite, vb.) mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı ile ilgili yapılan tezler veya makaleler doküman incelemesi yoluyla incelenebilir. Özellikle lisansüstü eğitim sürecinde verilen araştırma yöntemleri derslerinin çeşidi ve niteliği sorgulanabilir ve

lisansüstü öğrencilerin ileri istatistikî becerileri geliştirmek amaçlı ayrı dersler verilebilir. Nitel ve karma yöntem araştırmalarının çok az sayıda olduğu görülmektedir. Öğrencilerin aldıkları eğitim ve yeterlikleri doğrultusunda tezler yapacağı düşünüldüğünde bilimsel araştırma yöntemleri ile ilgili derslerin müfredatları gözden geçirilerek karma yöntem ve nitel araştırma yöntemleri üzerine eğilim sağlanabilir veya sırf bu yöntemlerle ilgili dersler açılabilir. Meta analiz çalışmaları yapılarak daha genellenebilir sonuçlar elde edilebilir. Ayrıca, kariyer psikolojik danışmanlarının, çeşitli nedenlerle geleneksel danışmanlık hizmetlerine hazır erişimi olmayan danışmanların, bu hizmetlere erişimini sağlamak adına teknolojik gelişmelerden faydalanmaları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Berríos, R., & Lucca, N. (2006). Qualitative methodology in counseling research: Recent contributions and challenges for a new century. *Journal of Counseling & Development*, 84(2), 174-186.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2008). Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Coşkun, İ., Dündar, Ş. & Parlak, C. (2014). Türkiye’de özel eğitim alanında yapılmış lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (2008-2013). *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 375-396.
- Creager, M. F. S. (2011). Practice and research in career counseling and development-2010. *The Career Development Quarterly*, 59(6), 482-527.
- Demirtaş-Zorbaz, S., Kızıldağ, S. & Voltan Acar, N. (2016). Türkiye’deki Üniversitelerde Lisansüstü Düzeyde Yapılan Grup Çalışmalarının İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(4), 1765-1784.
- Fraenkel, J. R. & Wallen, N. E. (2000). *How to Design and Evaluate Research in Education*. (4th Edt.) Boston: McGraw-Hill.
- Güven, M. & Aslan, A. M. (2018). Psikolojik Danışma ve Rehberlik Alanında Türkiye’deki bilimsel dergilerde yayınlanan makaleler üzerine bir inceleme. *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(5), 592-604.
- Güven, M., Kısaç, İ., Ercan, L. & Yalçın, İ. (2009). Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisinde yayınlanan makalelerin çeşitli özellikler açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(31), 80-87.
- Güven, M., Aslan, B. & Yıldız Akyol, E. (2017). Türkiye’de Psikolojik Danışma Ve Rehberlik alanında yapılan doktora tezlerinin incelenmesi (2000-2016). *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 136-147.
- Güven, M., Özhan, M. B., Kaynak, S. & Kurt Demirbaş, N. (2018). Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi ile Journal of Counselling Psychology’deki araştırma eğilimleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 8(49), 193-208.
- Keldal, G. & Bilge, F. (2016). Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Alanında Karma Yöntemli Araştırmalar: Bir İçerik Analizi Çalışması, Ö. Demirel ve S. Dinçer (Ed.), *Eğitim Bilimlerinde Yenilikler ve Nitelik Arayışı* (s. 643-654). Ankara: Pegem Akademi.
- Kuzgun, Y. (2008). *Rehberlik ve psikolojik danışma* (9.b.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kuzgun, Y. (2014). *İlköğretimde rehberlik* (7.baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- McMahon, M. (2014). New Trends in Theory Development in Career Psychology, In G. Arulmani, A. J. Bakshi, F. T. Leong, & A. G. Watts (Eds.), *Handbook of career development: International perspectives* (pp. 13-27). Springer Science & Business Media.
- Seçer, İ., Ay, İ., Ozan, C. & Yılmaz, B. Y. (2014). Rehberlik ve Psikolojik Danışma Alanındaki Araştırma Eğilimleri: Bir İçerik Analizi. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 5(41), 49-60.
- Seggie, F. N. & Bayyurt, Y. (2017). *Nitel araştırma yöntemlerine giriş. Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları*. (2.Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sharf, R. S. (2017). *Kariyer gelişim kuramlarının kariyer danışmasına uygulanması*. (F. Bacanlı & K. Öztemel, Çev. Edt.). Ankara: Pegem Akademi.
- Skorikov, V. B. (2007). Continuity in adolescent career preparation and its effects on adjustment. *Journal of Vocational Behavior*, 70(1), 8-24.
- Stead, G. B., Perry, J. C., Munka, L. M., Bonnett, H. R., Shiban, A. P. & Care, E. (2012). Qualitative research in career development: Content analysis from 1990-2009. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 12(2), 105-122.

- Türk, F. & Cihangiroğlu, Ü. (2018). Thematic and methodological investigation of applied postgraduate theses on psychological counseling and guidance. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 9(31), 276-311.
- Yeşilyaprak, B. (2011). *Mesleki Rehberlik ve Kariyer Danışmanlığı Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Pegem Akademi.
- Yeşilyaprak, B. (2012). Mesleki Rehberlik Ve Kariyer Danışmanlığında Paradigma Değişimi Ve Türkiye Açısından Sonuçlar: Geçmişten Geleceğe Yönelik Bir Değerlendirme. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(1), 97-118.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

In recent years, rapid developments in technology, industrialization, changes in the labor market have led to the disappearance of some professions, changes in some professions, the formation of new business areas and the diversification of occupations (Kuzgun, 2014: 2). New trends in theory development in career psychology could, to a certain extent degree, be regarded as responses to the questions generated by critiques of career psychology and sweeping changes in society as a result of globalization and drastically changes in technology (McMahon, 2014: 18). Considering that these changes are inevitable reflecting on research tendencies related to career counseling and vocational guidance, it is considered that determining of these tendencies are of critical importance. Although there are different studies which attempt to determine research trends about psychological counseling and guidance in Turkey (Bilge and Keldal, 2016; Demirtas-Zorbaz, Kizildag and Voltan-Acar, 2016; Güven and Aslan, 2018; Güven, Kisac, Ercan and Ilhan, 2009; Secer, Ay, Ozan and Yilmaz, 2014; Turk and Cihangiroglu, 2018), it is remarkable that there is no study to examine postgraduate theses completed in regarding the career counseling and vocational guidance. The field of career counseling and vocational guidance is thought to be lacking a framework which maps the current literature. It is also thought that this examining will put field of career counseling and guidance under the microscope and will clarify the current research trends in this field. This research aims to photograph postgraduate theses related to vocational guidance and career counseling in a long period of 18 years (2000-2017). This research focuses not only the type of postgraduate theses (doctoral or master degree) completed in the field of career counseling and vocational guidance, but the distribution of theses by years, study group size, study group, preferred research methods and subject areas as well. Thus it is thought that this research will contribute to the current literature. Finally, this study will provide a framework for new hypotheses to be generated regarding the career counseling and vocational guidance. This research was conducted in accordance with the qualitative research methods and techniques. In qualitative researches it uses mainly observation, interview and document analysis as data collection method (Yıldırım and Şimşek, 2005: 39). Qualitative research

refers to the fact that researchers examine, naturally occurring phenomena within all complexity (Fraenkel and Warren, 2000: 669). In the research, postgraduate theses which are open to access, published in the National Thesis Center, completed in the psychological counseling and guidance departments in Turkey between the years of 2000-2017 and related to career counseling and vocational guidance were included in the analysis. In this context, a total of 73 postgraduate theses (58 master degree, 15 doctoral) were included in the study and examined. Thesis Coding Form has been established for the examination of postgraduate theses. After reviewed the related literature the most examining themes in similar studies were determined and included in the thesis coding form. Thesis Coding Form consists of 6 different parts including thesis year, study group, study group size, thesis type, research method and subject areas. In this study, document analysis was used as a data collection method. Document analysis is a systematic procedure which is used to review or evaluate documents which are both printed and computer based or can be accessed via the internet (Corbin and Strauss, 2008). Data were analyzed using content analysis. Content analysis is an analysis method used to determine the existence of words, concepts, themes, idioms, characters or sentences in various records such as books, interviews, newspaper titles, historical documents, dialogues, advertisements, cinemas, speeches and to express them numerically (Seggie and Bayyurt, 2017: 254). According to the results of the study, on high school and university students were studied most frequently. It was observed that groups other than students were less preferred as study group. The most postgraduate thesis in the field of career counseling and vocational guidance was conducted in 2014 (10 master degree, 3 doctoral). In 2004, there was no thesis about this field. According to the results of the research, quantitative (relational) methods are more preferred while the least qualitative and mixed methods are preferred. Theses in career counseling and vocational guidance are mostly conducted with study groups of 401-500 people. It has been observed that topics which related to social cognitive career theory are the most preferred subjects. It is considered important to increase the number of postgraduate thesis on sample groups other than students. In particular, the types and nature of the research methods courses given in the postgraduate education process can be questioned. Courses can be given to postgraduate students to develop their advanced statistical skills. It is seen that there are very few qualitative and mixed method researches. Considering that the students will make thesis according to their competencies, the curriculum of the courses related to scientific research methods can be reviewed. Mixed methods and qualitative research methods can be promoted, or only courses related to these methods can be opened. Further generalizable results can be obtained by conducting meta-analysis studies. In addition,

it is recommended that career psychological counselors benefit from technological developments in order to provide access to these services to clients who do not have ready access to traditional counseling services for various reasons.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Polat, H., Demirkol, M. ve Özdemir, T. Y. (2019). “Öğretmen Atama Kriterlerine İlişkin Pedagojik Formasyon Eğitimi Öğrencilerinin Görüşleri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1515-1530

Geliş Tarihi / Received Date: 10.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 31.01.2019

Araştırma Makalesi

ÖĞRETMEN ATAMA KRİTERLERİNE İLİŞKİN PEDAGOJİK FORMASYON EĞİTİMİ ÖĞRENCİLERİNİN GÖRÜŞLERİ¹

Öğr. Gör. Dr. Hakan POLAT

Fırat Üniversitesi

hakanpolat@firat.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0271-3747

Öğr. Gör. Murat DEMİRKOL

Fırat Üniversitesi

mdemirkol@firat.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3351-1101

Dr. Öğr. Üyesi Tuncay Yavuz ÖZDEMİR

Fırat Üniversitesi

tyozdemir@firat.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5361-7261

Öz

Bu araştırmada öğretmen atama kriterlerine ilişkin pedagojik formasyon eğitimi öğrencilerinin görüşleri incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim deseni kullanılmıştır. çalışma grubunu Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesinde pedagojik formasyon eğitimi alan çeşitli fakültelerden öğrencilerin oluşturduğu 52 kişi oluşturmaktadır. Elde edilen veriler üzerinde betimsel analiz uygulanmış ve çalışmada katılımcıların örnek görüşlerine yer verilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre; öğrenciler KPSS'nin öğretmen atamaları için yeterli bir ölçme aracı olmadığını, bu sınavla akademik başarının dikkate alındığını Öğretmen adaylarının alan bilgilerinin ölçülmesi açısından alan sınavının gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Sözlü sınavın adam kayırma ve adaletsizliğe neden olduğunu, bu nedenle gereksiz olduğunu ifade etmişlerdir. Atanacak öğretmenlerde anlatım becerisi, alan bilgisi, kişilik özellikleri ve iletişim becerilerinin dikkate alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen Atamaları, Atama Kriterleri, Öğrenci Görüşleri.

OPINIONS OF THE PEDAGOGICAL FORMATION EDUCATION STUDENTS RELATED TO THE CRITERIA OF TEACHER ASSIGNMENT

Abstract

In this research, the opinions of the pedagogical formation students about teacher appointment criteria were examined. The study used case science pattern of qualitative research methods. The study group consisted of 52 students from various faculties who received pedagogical formation education in the Faculty of Education of Fırat University. Descriptive analysis was applied on the data obtained and the sample views of the participants were included in the study. According to the results of the study; the students stated that KPSS is not an adequate measurement tool for assignment of teachers and that the academic achievement was taken into consideration and the quality of teachers is ignored. They stated that the oral examination

¹ Bu çalışmanın bir bölümü 13. Uluslararası Eğitim Yönetimi Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

caused favoritism and injustice and therefore was unnecessary. It has been concluded that the expression skill, field knowledge, personality traits and communication skills should be taken into consideration for the teachers to be appointed.

Keywords: Criteria of Teachers' Appointment, Criteria of Assignment, Student Opinions.

1. GİRİŞ

Öğretmenlik, her toplumda yeri ve değeri büyük bir öneme sahip ve kutsal bir meslektir. Gelecek nesillerin mimarı olan öğretmen, eğitim ve öğretim işlerinin tamamının gerçekleştirilmesinden öncelikli olarak sorumlu olan kişidir. Eğitimden beklenen hedeflerin gerçekleşmesinde en önemli unsur öğretmendir (Olson, 2008: 45). Bu nedenle öğretmenlerin iyi bir şekilde yetiştirilmesinin yanı sıra mesleğe seçimde de öğretmenliğe en yakın yeterlilikte olan adayları seçmek gerekir.

Öğretmen adaylarının seçiminde iyi bir öğretmende olması gereken özellikler ve öğretmen yeterlikleri ön plana çıkmaktadır. İyi bir öğretmende bulunması gereken özellikler Kavcar (2002: 1) tarafından mesleki ve kişisel özellikler olarak ikiye ayrılmıştır. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda öğretmenlerin sahip olması gereken mesleki nitelikler alan bilgisi, öğretmenlik meslek bilgisi ve genel kültür başlıklarında toparlanmıştır. Aynı kanunun 45. maddesinde "öğretmen adaylarında genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon eğitimi bakımından aranacak nitelikler Milli Eğitim Bakanlığı'nca tespit olunur" ifadesi yer almaktadır. Öğretmen, öğreteceği konuyu en iyi şekilde bilmek zorundadır. Sadece anlatacağı konuyu değil, o konuyu bağlantılı olduğu diğer konuları da bilmeli, aralarında ki ilişkiden bahsedebilmeli, farklı yönlerinden söz edebilmelidir. Bununla birlikte alanında yaşanan değişimleri sürekli takip ederek alan bilgisini güncel tutmalıdır. Bir başka ifadeyle öğretmenin öğretmesi gereken bilgi, beceri ve değerler alan bilgisi başlığında toplanmıştır (Gençtürk, Akbaş ve Kaymakçı, 2012: 1561). Öğretmenlerin, alan bilgisinin yanında yeterli düzeyde öğretmenlik meslek bilgisine sahip olması gerekir. Öğretmenlik meslek bilgisinden kasıt, öğretmen adaylarının eğitimleri süresince aldıkları bütün eğitim derslerinin içerikleri kastedilmektedir. Yani öğretmenler; öğrencilerini etkili bir şekilde tanıyabilmeli, öğrencilerinin nasıl daha iyi öğrenebileceklerini keşfedebilmeli, kalıcı izli öğrenmelerin oluşması için gerekli öğretim materyallerini hazırlayabilmeli ve bu materyalleri etkin bir şekilde kullanabilmeli, sınıf yönetimine dair görev ve sorumluluklarının farkında olmalıdır. Bununla birlikte öğretmenler, öğrencilerine davranış ve değer kazandırma odaklı öğrenme ortamını sunabilmeli, geçerli ve güvenilir ölçme aracı geliştirebilmeli öğrencilerin öğrenme hızına göre ders anlatımını revize edebilmeli, dersi tek düzelikten kurtarmak için öğretim yöntem-teknik çeşitlenmesini yapabilmeli ve öğrencilerin gelişimlerini takip edebilmelidir. Bir öğretmenin alan bilgisi ile birlikte öğretmenlik meslek bilgisine sahip olmalıdır. Öğretmenin

mesleki niteliği genel kültür, konu alanı bilgisi ve öğretmenlik meslek bilgi ve becerilerine bağlıdır (Çubukçu vd., 2012: 29). Öğretmenin sahip olması gereken mesleki niteliklerden bir diğeri ise optimum düzeyde genel kültüre sahip olmasıdır. Genel kültürden kasıt, mikro ölçekte öğretmenlik yapılan bölgenin, makro ölçekte ülkenin ve dünya toplumlarının kültürel kodlarının farkında olunmasıdır. Tabii kültür kavramı sürekli değişen ve gelişen bir kavram olduğu için öğretmenlerin de bu değişimleri sürekli takip ediyor olması ve değişikliklere adapte olması gerekir. Bu açıdan öğretmenlerin genel kültür, alan bilgisi ve mesleki becerilere sahip olmalarının yanı sıra çağcıl gelişmeler karşısında “yaşam boyu öğrenme” düşüncesini benimseyerek bu becerileri yaşamlarında uygulamaları, hem nitelikli birer öğretmen olabilmeleri hem de çevresel değişimlere ayak uydurabilmeleri açısından önem taşımaktadır (Karataş ve Güleş, 2013: 105).

Sözleşmeli öğretmen kadrolarına atamalarla ilgili son yönetmelik, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 25/8/2011 tarihli ve 652 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile 6/6/1978 tarihli ve 7/15754 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe konulan Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslar hükümlerine dayanılarak hazırlanmış ve 03/08/2016 tarih 29790 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

Sözleşmeli öğretmenliğe atanmak üzere başvuruda bulunacaklarda, 657 sayılı kanununun 48. maddesinde belirtilen genel şartların yanında bazı özel şartlar da aranır. Bunlar; mezun olunan yükseköğretim programının, Bakanlığın öğretmenliğe atanacakların tespitine ilişkin kararına göre atama yapılacak alana uygun olması; Öğretmenliğe kaynak teşkil eden yükseköğretim programlarından mezun olanların ihtiyacı karşılamadığı alanlara atanacaklar hariç, Bakanlıkça uygun görülen pedagojik formasyon eğitiminin başarıyla tamamlanmış olması; Yurt dışındaki yükseköğretim kurumlarından mezun olanların, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığınca yükseköğrenimlerinin ve/veya pedagojik formasyon eğitimi belgelerinin yurt içindeki yükseköğretim kurumlarına veya programlarına denkliğinin kabul edilmiş olması; KPSS’den, atanacakları alanlar için belirlenen taban puan ve üzerinde puan almış olması; devlet memurluğundan veya öğretmenlik mesleğinden çıkarılmayı gerektiren bir ceza alınmamış olması; sözlü sınavda 60 ve üzerinde puan almış olması gerekmektedir. Sözleşmeli öğretmenlerden sözleşme gereği dört yıllık çalışma süresini tamamlayarak adaylık sürecinde başarılı olanlar, talepleri halinde görev yaptıkları eğitim kurumunda öğretmen kadrolarına atanır.

Öğretmen adaylarının seçimi amacıyla gerçekleştirilen merkezi sınav sistemi adayların kişisel yeterliklerini ölçme bakımından yetersiz görülmektedir. Bu ölçme kriterleri ile öğretmenlik mesleğini severek yapacak kişileri belirlemek zor olduğu gibi hiçbir duygusal bağı bulunmayan sadece işsiz kalmamak için bu mesleğe yönelen bireyleri de sisteme dâhil

edebilmektedir. Bu gerçeklerden yola çıkarak öğretmen adaylarının kabul sürecinin özellikle duyuşsal becerilerinin ölçülmesinin ne derece önemli olduğu daha iyi anlaşılabilir (Memduhoğlu ve Kayan, 2017: 1264).

Milli Eğitim Bakanlığının öğretmen atama kriterlerinin öğretmenlik mesleğine aday seçimi için ne kadar yeterli olduğu tartışılmaktadır. Özellikle öğretmenlik mesleğinde dikkate alınması gereken kişilik özelliğinin ölçülmediği, KPSS ve benzeri sınavlarla bilişsel ve mesleki özelliklerin ölçülerek bu kriterler doğrultusunda aday seçimi yapıldığı görülmektedir. 2016 yılında sözlü sınavın da eklenmesiyle daha tartışılır hale gelmeye başlanmıştır. Atama kriterlerinin nitelikli öğretmen seçimi için yeterli işleve sahip ve amaca uygun olup olmadığı problem haline gelmiştir. Bu bağlamda pedagojik formasyon eğitimi olarak öğretmenlik mesleğine bir adım daha yaklaşan öğrencilerin atama kriterlerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi önem taşımaktadır.

2. AMAÇ

Araştırmanın amacı pedagojik formasyon eğitimi alan öğrencilerin öğretmen atama kriterlerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesidir. Bu amaçla aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır:

1. Öğretmenlik mesleğine atama kriterlerinden biri olan KPSS'yi, ölçtüğü kazanımlar bakımından değerlendiriniz. Sizce öğretmenlik mesleği için yeterli bir ölçme aracı mıdır?
2. KPSS kapsamındaki alan bilgisi sınavı hakkındaki düşüncelerinizi belirtiniz. Öğretmen seçimi için gerekli bir kriter midir?
3. KPSS ve alan sınavı sonrası yapılan sözlü sınav hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?
4. Sizce öğretmen atamaları için hangi kriterler ve yetkinlikler aranmalıdır?

3. YÖNTEM

Öğretmen atama kriterlerine ilişkin pedagojik formasyon eğitimi öğrencilerinin görüşlerinin belirlendiği bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Olgubilim deseni, farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanır. Olgular, yaşadığımız dünyada olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi farklı şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Günlük hayatımızda farklı şekillerde karşılaştığımız bu olguları tam olarak anlamış olmayabiliriz. Tamamen yabancı olmadığımız fakat anlamını da tam olarak kavrayamadığımız olguları araştırmak amacıyla yapılan çalışmalar için olgubilim deseni uygun bir araştırma zemini sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2011:72).

3.1. Çalışma Grubu

Çalışma grubunun belirlenmesinde olasılık temelli örnekleme yöntemleri içinde yer alan amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı (yargısal) örneklemede araştırmacı kimlerin seçileceği konusunda kendi yargısını kullanır ve araştırmacının amacına en uygun olanları örnekleme alır (Balcı, 2005: 90). Öğretmen atama kriterlerine ilişkin pedagojik formasyon eğitimi öğrencilerinin görüşlerinin belirlendiği araştırmacının çalışma grubunu Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesinde pedagojik formasyon eğitimi alan çeşitli fakültelerden öğrencilerin oluşturduğu 52 öğrenci oluşturmaktadır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın veri kaynağını, araştırmacı tarafından oluşturulan dört adet açık uçlu soru oluşturmaktadır. Literatür taraması sonrasında hazırlanan sorular dört alan uzmanı tarafından kapsam, içerik ve anlaşılabilirlik bakımından incelenerek gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Sorular yarı yapılandırılmış görüşme formlarına yerleştirilerek görüşleri alınmak üzere pedagojik formasyon eğitimi öğrencilerine yöneltilmiştir.

3.3. Geçerlilik ve Güvenirlik

Araştırmada veri toplamak amacıyla geliştirilen görüşme formu, kapsam geçerliliği için uzman kanısı almak amacıyla eğitim bilimleri alanından üç öğretim üyesinin yanı sıra, altı öğretmenin de görüşlerine sunulmuştur. Bu bireylerden gelen öneriler doğrultusunda görüşme formuna, gerekli düzenlemeden sonra son hali verilmiştir.

Araştırmanın güvenilirliğini belirlemek amacıyla eğitim bilimleri alanında uzman dört öğretim üyesinin görüşlerine başvurulmuştur. Görüşme formları ile araştırmacılar tarafından oluşturulan tema listesi uzmanlar tarafından incelenmiş ve hiçbir yanıt açıkta kalmayacak şekilde temalarla eşleştirilmiştir. Eşleşme sonrasında uzmanların önerisi ile 14 görüş farklı temalara yerleştirilmiştir. Güvenirliğin hesaplanması amacıyla Miles ve Heberman'ın geliştirdiği, uzman ve araştırmacı değerlendirmeleri arasındaki uyumu ölçen; "Uzlaşma Yüzdesi(P) = $\frac{\text{Görüş Birliği (Na)}}{\text{Görüş Birliği (Na)} + \text{Görüş Ayrılığı (Nd)}} \times 100$ " formülü kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda, güvenirliliği sağlamak için uzman ve araştırmacı değerlendirmeleri arasındaki uyumun % 90 ve üzeri olması gerekir (Saban, 2008:467). Bu hesaplama ile araştırmanın güvenirliliği; $P = \frac{484}{484 + 14} \times 100 = \%97.2$ olarak bulunmuştur. Böylece araştırmanın iç geçerliği sağlanmıştır. Araştırmanın örnekleminin genellemeye izin verecek şekilde seçilmesi dış geçerliliği sağlanmaktadır. Karasar (2007:106) dış geçerliliği, örnek bir grup üzerinde ve araştırma koşulları içinde elde edilen bir sonucun, gerçek yaşama genellenebilirliği olarak tanımlamıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Betimsel analiz, derinlemesine analiz gerektirmeyen verilerin işlenmesinde kullanılırken, içerik analizi elde edilen verilerin daha yakından incelenmesini ve bu verileri açıklayan kavram ve temalara ulaşılmasını gerektirir. Seçilen analiz biçimine göre elde edilen veriler düzenlenir ve betimlenir. Betimleme tüm nitel araştırmalar için büyük önem taşır, çünkü araştırmacı araştırma sonucunda ulaştığı sonuçların geçerliğini bu betimlemelere dayandırmak zorundadır. Betimleme yaparken araştırmacının kendi görüş ve yorumlarını dışarıda bırakması ve veri setini okuyucuya yorumsuz olarak sunması gerekir (Yıldırım ve Şimşek, 2011:224). Araştırmada görüşme formları ile öğrencilerden elde edilen yanıtlar incelenerek tüm (n=52) görüşme formları geçerli kabul edilmiştir. Bu amaçla elde edilen belgeler titizlikle incelenmiş, benzer ifade ve kavramlar uygun temalara yerleştirilmiş ve analizi yapılmıştır. Görüşme formları Ö1, Ö2, Ö3... Ö52 şeklinde kodlanmıştır. Görüşlere ilişkin frekans değerleri belirlenerek ana tema ve alt temalar tablolarla sunulmuştur. Oluşturulan temalar için örnek görüşlere yer verilmiştir.

4. BULGULAR

Araştırmanın ilk sorusu olan “Öğretmenlik mesleğine atama kriterlerinden biri olan KPSS, ölçtüğü kazanımlar bakımından değerlendiriniz. Sizce öğretmenlik mesleği için yeterli bir ölçme aracı mıdır?” sorusuna ilişkin pedagojik formasyon eğitimi öğrencilerinin görüşlerine ilişkin temalar ve temalar altında oluşturulan alt kategoriler Tablo 1. de sunulmuştur.

Tablo 1. KPSS’ye İlişkin Öğrenci Görüşleri

Tema/Kategori	N	%
Yeterli Değil	43	82,69
Öğretmen niteliği gözardı ediliyor	15	28,85
Farklı branşlar aynı sınavla ölçülüyor	12	23,08
Birkaç saatlik sınava sığdırılıyor	7	13,46
Öğretmenlik mesleği uygulamaya yöneliktir	6	11,54
Adil bir seçme aracı olmalıdır	6	11,54
Mesleğe yönelik gerçek bilgi, beceriyi ölçmüyor	5	9,62
Akademik başarı ölçütü alınıyor	5	9,62
Sınav öğretmen seçmede sınav seçim aracı olmamalı	3	5,77
Yeterli	7	13,46
Emek veren atanmalı	2	3,85
Mülakat olmamalı	2	3,85
Gerekli eğitimi zaten almıştır	1	1,92
Kısmen Yeterli	2	3,85
Öğretmen niteliğini ölçmede yetersiz	2	3,85

Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu öğretmenlik mesleğine atama için KPSS’nin bir ölçme aracı olarak yeterli olmadığı (f=43) görüşünü belirtmiştir. Az sayıda öğrenci yeterli (f=7) olduğunu ve kısmen yeterli (f=2) olduğunu belirtmiştir.

Yeterli olmadığı görüşünü sergileyen öğrenciler görüşlerinde; öğretmen niteliği göz ardı ediliyor (f=15), farklı branşlar aynı sınavla ölçülüyor (f=12), birkaç saatlik sınava sığdırılıyor (f=7), öğretmenlik mesleği uygulamaya yöneliktir (f=6), adil bir seçme aracı olmalıdır (f=6), mesleğe yönelik gerçek bilgi, beceriyi ölçmüyor (f=5), akademik başarı ölçüt alınmıyor (f=5), sınav öğretmen seçmede sınav seçim aracı olmamalı (f=3) ifadelerini sık tekrarlamışlardır. Bu görüşü belirten öğrenciler özellikle öğretmenlerin sahip olması gereken kişilik özelliklerinin, iletişim becerisinin, sorumluluk, fedakârlık gibi bir takım özelliklerin bu sınavlarla ölçülemeyeceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca atanabilmek için KPSS'den iyi bir puan almak gerektiğini, bunun için de her testten iyi puan alınması gerektiğini ifade etmişlerdir. Örneğin matematik sorularını matematik branşında olanların rahatlıkla yapabildiğini ancak farklı branşlarda olanların zorlandığını ve iyi bir puan alamadığını ifade etmişlerdir.

Yeterli olduğunu savunan öğrenciler ise bu sınav için emek verenler atanmalı (f=2), mülakat kaldırılmalı (f=2), üniversite eğitimi boyunca gerekli eğitimi zaten aldıkları (f=1) görüşlerini belirtmişlerdir. Kısmen yeterli diyen öğrenciler ise KPSS'nin öğretmen niteliğini ölçmede yetersiz olduğunu (f=2) ifade etmişlerdir. Öğrencilerin bu soruya ilişkin örnek ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

KPSS'nin öğretmenlik mesleği için gerçek ölçüt olmadığını düşünüyorum. Yıllarca okunan bölümün birkaç saatlik sınava sığdırılmasının doğru olmadığını düşünüyorum..... (Ö1)

Bence yeterlidir. Çünkü her öğretmen üniversite hayatı boyunca yeterli eğitimi görmüştür diye düşünüyorum..... (Ö4)

Yeterli bir ölçme aracı değildir. Çünkü bazı branşların öğrenmemesi gereken bilgi fazlalığı bulunmakta. Sadece kendi branşınızdaki bilgilerin yeterli olması gerekir. (Ö27)

Hayır değildir. O sınavda sadece bilgi ölçülüyor. Ama öğretmen bildiği bilgileri karşı tarafa aktarma becerisine de sahip olmalıdır. (Ö30)

Bence değil. Çünkü öğretmenlik mesleğini iyi yapabilmek kişilik ve sorumlulukla alakalı, sınavla değil. Birçok kişi meslek sahibi olmak istiyor. Tabi ki bu kişileri seçmek gerekir bu sınavın olması gerekiyor... (Ö42)

Yeterli bir araç değildir. 4 yıl gördüğü derslerin dışında başka derslerden sorumlu tutulmak hiç doğru değildir. İnsanların nasıl iyi öğretmen olabilirim yerine rakibimi nasıl geçerim mantığı güdülenmektedir. Öğretmenlik vasfına yakışmayan insanların diğer insanlardan bir tık daha temelleri olduğu için öğretmenlik mesleğini kazanabiliyorlar. (Ö52)

“Alan bilgisi sınavı hakkındaki düşüncelerinizi belirtiniz. Öğretmen seçimi için gerekli bir kriter midir?” sorusuna ilişkin pedagojik formasyon eğitimi öğrencilerinin görüşlerine ilişkin temalar ve temalar altında oluşturulan alt kategoriler Tablo 2. de sunulmuştur.

Tablo 2. Alan Sınavına İlişkin Öğrenci Görüşleri

Tema/Kategori	N	%
Gerekli	40	76,92
Alan bilgisini ölçmek için	20	38,46
İstenilen düzeyde alan eğitimi almaları için	14	26,92
Birkaç oturumda yapılmalı	5	9,62
KPSS olmamalı	3	5,77
Gerekli Değil	10	19,23
Bazı alanlarda çok sayıda ders var	4	7,69
Öğretmenler kendini hep yenilemeli	2	3,85
Öğretmen adaylarını elemek için yapılıyor	2	3,85
Öğrenci alanla ilgili bilgiye zaten sahip	1	1,92
Staj gibi uygulamalar daha etkili olur	1	1,92
Kısmen Gerekli	2	3,85
Farklı kriterler de olmalı	1	1,92
Alan bilgisini ölçmek için	1	1,92

Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu öğretmenlik seçimi için alan sınavının gerekli olduğu (f=40) görüşünü belirtmiştir. Az sayıda öğrenci gerekli olmadığı (f=10) ve kısmen gerekli (f=2) olduğu görüşünü belirtmiştir.

Alan sınavının öğretmen seçiminde gerekli olduğu görüşünü sergileyen öğrenciler görüşlerinde; alan bilgisini ölçmek için (f=20), istenilen düzeyde alan eğitimi almaları için (f=14), birkaç oturumda yapılmalı (f=5), KPSS olmamalı (f=3) ifadelerini sık tekrarlamışlardır. Bu görüşü belirten öğrenciler, alan bilgisinin öğretmenlik mesleği için önemli olduğunu ve bu bilgiyi ölçmek için alan sınavının gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca bazı alanlarda ders ve bilgi yoğunluğundan dolayı sınavın birkaç oturumda yapılması gerektiğini ve KPSS sınavı yerine sadece alan sınavının olması gerektiğini savunmuşlardır.

Alan sınavının gerekli olmadığını savunan öğrenciler, bazı alanlarda çok sayıda ders var (f=2), öğretmenler kendini hep yenilemeli (f=2), öğrenci alanla ilgili bilgiye zaten sahip (f=1), staj gibi uygulamalar daha etkili olur (f=1) görüşlerini belirtmişlerdir. Öğrenciler bazı alanlardaki yoğun bilginin birkaç saatlik sınavla ölçülemeyeceğini, öğretmenlerin alan bilgilerini sürekli yenilemeleri gerektiğini ve öğrencilerin dört yıllık lisans eğitiminde alan bilgilerini zaten aldıklarını ifade ederek sınavın gerekli olmadığını savunmuşlardır. Kısmen gerekli diyen öğrenciler ise alan sınavının yanında farklı kriterlerde olmalı (f=1) ve alan bilgisini ölçmek için (f=1) gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrencilerin bu soruya ilişkin örnek ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

Alan sınavı gereklidir. Çünkü öğretmenlik mesleği için alan sınavları yapılmalıdır. Bir alan hakkında bilinmesi gereken bilgiler vardır. Bu bilgileri ölçmek içinde sınava ihtiyaç vardır. (Ö2)

Alan bilgisi sınavı herkesin kendi alanındaki bilgi düzeylerini, öğrendiklerini, alanı hakkındaki bilgilerini ölçmede alan bilgisi sınavı çok önemli bir sınavdır. Kendi alanının bilgilerine sahip olan kişi daha etkili bir öğretmen olur. Bilgiye sahip olmasının yanında

uygulama yapabilmesi de önemlidir. İyi bir kriterdir ama yeterli olmayabilir. (Ö6)

Alan bilgisi önemlidir. Çünkü öğretmenliğin branşları çok fazladır ve her branşın bilgisi aynı sınav ile ölçülemez. Aynı zamanda lisans öğrenimini daha iyi kavrayabilmelerini sağlar. (Ö16)

Evet öğrendiklerini test etmek açısından önemli bir kriterdir. Birkaç saate sığdırılan bu sınav dezavantaja da neden oluyor. Bir sınav yerine bu sınavlar birkaç tane yapılmalıdır. (Ö28)

Alan bilgisi sınavı gerekli bir kriterdir. Çünkü kişinin öğretmenliğe yeterli ölçülerde olmasını ve buna atanması gerektiğini düşünüyorum. Fakat KPSS sınavı düşünüldüğünde ikisinin yapılması gereksiz bence KPSS yerine alan sınavı yeterlidir. (Ö31)

Alan bilgisi sınavını yetersiz ve gereksiz buluyorum. Bu sınav yerine üniversitelerde ve diğer eğitim kurumlarında yapılacak olan ve yapılan eğitimler ve stajlar öğretmenliğe hazırlık olacaktır. (Ö46)

“KPSS ve alan sınavı sonrası yapılan sözlü sınav hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?” sorusuna ilişkin pedagojik formasyon eğitimi öğrencilerinin görüşlerine ilişkin temalar ve temalar altında oluşturulan alt kategoriler Tablo 3. te sunulmuştur.

Tablo 3. Sözlü Sınavına İlişkin Öğrenci Görüşleri

Tema/Kategori	N	%
Gerekli Değil	36	69,23
Torpil-Adam Kayırma	20	38,46
Adaletsizlik-Haksızlık	11	21,15
KPSS-Alan sınavı yeterli	10	19,23
Amacına uygun yapılmıyor	8	15,38
Mesleği ve kişiyi olumsuz etkiliyor	4	7,69
Sürenin kısa olması	2	3,85
Gerekli	16	30,77
Öğretmen niteliğini ölçmek için	13	25,00
Amacına uygun yapılmalı	5	9,62
Adil yapılmalı	4	7,69
Torpil ve haksızlık olmamalı	2	3,85
Sorular meslekle ilgili olmalı	2	3,85
Komisyon nitelikli olmalı	2	3,85

Araştırmaya katılan pedagojik formasyon eğitimi öğrencilerinin büyük çoğunluğu öğretmenlik seçiminde sözlü sınavın gerekli olmadığı (f=36) görüşünü belirtmiştir. Az sayıda öğrenci gerekli olduğu (f=16) görüşünü belirtmiştir.

Öğretmen seçiminde sözlü sınavın gerekli olmadığı görüşünü sergileyen öğrenciler; torpil ve adam kayırma (f=20), adaletsizlik ve haksızlık olduğu (f=11), KPSS ve alan sınavının yeterli olduğu (f=10), amacına uygun yapılmadığı (f=8), mesleği ve öğretmen adaylarını olumsuz etkilediği (f=4), sözlü sınavın süresinin kısa olduğu (f=2) görüşlerini

ifade etmişlerdir. Sözlü sınavların öğretmen adaylarında, torpil, adam kayırma, haksızlık, sınavın amacından uzaklaşması gibi algılar oluşturduğu söylenebilir.

Öğretmen seçiminde sözlü sınavın gerekli olduğu görüşünü sergileyen öğrenciler; öğretmen niteliğini ölçmek için (f=13), amacına uygun yapılmalı (f=8), adil yapılmalı (f=4), torpil ve haksızlık olmamalı (f=2), sorular meslekle ilgili olmalı (f=2), komisyon nitelikli olmalı (f=2) görüşlerini ifade etmişlerdir. Öğretmenlik mesleğine ilişkin konuşma, bilgi aktarımı, iletişim becerisi gibi bir takım nitelikleri ölçmek amacıyla sözlü sınavın gerekliliğini savunmuşlar. Ancak sözlü sınavların yapılırken amacına uygun, adil ve torpil yapılmaksızın gerçekleşmesi gerektiğini de vurgulamışlardır. Öğrencilerin bu soruya ilişkin örnek ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

Bence sözlü sınav yani mülakatın kesinlikle olması gerekir. Çünkü adaylar bazen kopya çekerek üstün bir başarıya sahip oluyorlar. Bunun için de gerçekten adil bir sonuç elde edilmek isteniyorsa mülakat sınavlarının olması kesinlikle gereklidir. Ancak bunda da yine adaletsizliklerin olmadığını söylemek mümkün değil. Kişilerin alan hakkındaki görüşlerine sahip mi değil mi bunların ölçülmesi açısından gereklidir. (Ö3)

Yapılan sözlü sınavın olması gerektiğini düşünüyorum. Fakat soruların saçma ve bizim dışımızda sorular olmamasını istiyorum. Kendi alanımızla ve kendimizle ilgili iyi ve kaliteli sorular sorulmasını istiyorum. (Ö6)

Sözlü sınavlara karşıyım. Çünkü kişi yazılı bir şekilde sınava girerse daha başarılı olabilir. Bu kişiden kişiye değişen bir durumdur. (Ö12)

Sözlü sınav, sözel performansı, iletişim becerilerini, öğretmen adayının kendini ifade edebilme kapasitesini ölçecek nitelikte olmalıdır. Bu nedenle daha standart ve yapılandırılmış görüşme formları olmalı. Değerlendirme ölçütleri belirlenmiş olmalıdır. Ayrıca değerlendiren komisyonun da belirli niteliklere sahip olması gerekmektedir. Fakat bizim ülkemizde farklı, istenmeyen sonuçlara neden olduğundan biz ülke olarak buna hazır değiliz. Kalifiye eleman alımına engel bir durumdur. (Ö23)

Sözlü sınav hiçbir zaman olmamalıdır. Çünkü torpil ve adam kayırmaya zemin hazırlanmıştır. Senelerce çalışan öğretmen adaylarını emekleri birkaç dakikada ölçülemez. (Ö29)

Gereksizdir. Saçma sorular ve alakasız sorular soruluyor. Ve aynı zamanda torpile olanak tanıyan bir yöntem bence kalkmalıdır. (Ö40)

Kesinlikle katılmıyorum. Çünkü uzun yıllar boyunca görülen eğitim hayatının belirli kişilerin insafına bırakılmakta ve bunun da pek adil bir şey olmadığını düşünüyorum. (Ö49)

“Sizce öğretmen atamaları için hangi kriterler ve yetkinlikler aranmalıdır?” sorusuna ilişkin pedagojik formasyon eğitimi öğrencilerinin görüşlerine ilişkin temalar ve temalar altında oluşturulan alt kategoriler Tablo 4. te sunulmuştur.

Tablo 4. Öğretmen Atama Kriterlerine İlişkin Görüşler

Tema/Kategori	N	%
Sunum, anlatım ve bilgiyi aktarma becerisi	26	50,00
Alan bilgisi yeterli olmalı	25	48,08
Kişilik özellikleri dikkate alınmalı	18	34,62
İletişim becerisi, diksiyon	13	25,00
KPSS (Yazılı sınav) kriteri olmalı	8	15,38
Yaratıcı, yenilikçi olmalı	8	15,38
Teknolojik yeterliliği olmalı	4	7,69
Staj/Uygulama değerlendirmesi	4	7,69
Öğrenci psikolojisinden anlamalı	3	5,77
Liyakat sahibi	3	5,77
Ders verecek nitelikte olmalı	3	5,77
Üniversite akademik başarısı	3	5,77
Disiplin sahibi olmalı	2	3,85
Farklı alanlarda donanımlı olmalı	3	5,77
Sözlü sınav olmalı	2	3,85

Araştırmaya katılan pedagojik formasyon eğitimi öğrencileri, öğretmen atamalarına ilişkin aranması gereken kriter ve yetkinlik olarak; sunum, anlatım ve bilgiyi aktarma becerisi (f=26), alan bilgisi yeterli olmalı (f=25), kişilik özellikleri dikkate alınmalı (f=18), iletişim becerisi, diksiyon düzgün olmalı (f=13), KPSS (Yazılı sınav) kriteri olmalı (f=8), yaratıcı ve yenilikçi olmalı (f=8), teknolojik yeterliliği olmalı (f=4), Staj/Uygulama değerlendirmesi olmalı (f=4), öğrenci psikolojisinden anlamalı (f=3), liyakat sahibi olmalı (f=3), ders verecek nitelikte olmalı (f=3), üniversite akademik başarısı (f=3), disiplin sahibi olmalı (f=3), farklı alanlarda donanımlı olmalı (f=3), sözlü sınav olmalı (f=2) görüşlerini sık tekrarlamışlardır.

Öğretmen atamaları için aranacak kriter ve yetkinlikler arasında en çok dikkat çekenlerin alan bilgisi ve anlatım becerisi olduğunu görmekteyiz. Öğretmen adaylarının alanlarıyla ilgili yeterince bilgiye sahip olmaları gerektiği ve bu bilgileri iyi bir şekilde aktarma becerisine sahip olmaları gerekir. Ayrıca mesleği severek ve isteyerek yapacak, sabırlı, iyi niyetli, merhametli, insancıl, anlayışlı kişiliklere sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Öğrencilerle iyi iletişim kurabilmesi ve diksiyonunun düzgün olması da aranacak kriterler arasında yer almaktadır. Öğrencilerin bu soruya ilişkin örnek ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

Bir öğretilimde öncelikle alan bilgisi olmalıdır. Daha sonra kişilik özellikleri bakımından sabır, empati, iyi niyeti şefkat aranmalıdır. Yeterli donanıma sahip olmalıdır. Teknolojik açıdan, bilgi açısından yeniliğe açık olmalıdır. Bu tür kriterler göz önünde bulundurulmalıdır. (Ö2)

Kesinlikle öncelik alınan puan olmamalıdır. Öğrencilerin rol model alabileceği nitelikte gerek hitap şekli gerek bilgi düzeyi, hayat standartları, her açıdan öğrenci için doğru bireyler olmalıdır. Ama her şeyden önemlisi bilgisini öğrenciye aktarabilen bir öğretmen olmasıdır. (Ö17)

Konuya hakimiyet, bilgilerini aktarmadaki yeterliliği, sabır, anlayış, olağan gelişen durumlara çözüm üretebilmesi, saygı ve sevgi olması gereklidir. (Ö22)

Kendi alanında bilgili olmalı, bilgilerini karşıya aktarmayı iyi bilmeli, anlayışlı olmalı, sorulara iyi cevap vermeli, karşısındaki kişiyi anlamalı, teknolojiyi iyi kullanan ve yenilikçi olmalıdır. (Ö30)

Gerek alanında gerek farklı alanlarda kendini geliştirmeli, öğrencilerle saygı sevgi çerçevesinde bir ilişki kurmalıdır. Öğretmen dersi anlaşılır, akıcı ve güzel bir ses tonuyla anlatmalıdır. (Ö39)

Öğretmenin kendi branşı hakkında yeterli bir bilgi sahibi olması gerekir. Öğretmen adayının anlatma becerisi ölçülmelidir. (Ö42)

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Öğretmen atama kriterlerine ilişkin görüşlerin incelendiği bu çalışmada pedagojik formasyon eğitimi öğrencilerinin görüşleri incelenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular yorumlanarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu öğretmenlik mesleğine atama için KPSS'nin bir ölçme aracı olarak yeterli olmadığını belirtmiştir. Az sayıda öğrenci yeterli olduğunu belirtmiştir. Yeterli olmadığı görüşünü sergileyen öğrenciler görüşlerinde; öğretmen niteliği göz ardı ediliyor, farklı branşlar aynı sınavla ölçülüyor, birkaç saatlik sınava sığdırılıyor, öğretmenlik mesleği uygulamaya yöneliktir, adil bir seçme aracı olmalıdır, mesleğe yönelik gerçek bilgi, beceriyi ölçmüyor, akademik başarı ölçüt alınmıyor, sınav öğretmen seçmede sınav seçim aracı olmamalı ifadelerini sık tekrarlamışlardır. Yeterli olduğunu savunan öğrenciler ise bu sınav için emek verenler atanmalı, mülakat kaldırılmalı, üniversite eğitimi boyunca gerekli eğitimi zaten aldıkları görüşlerini belirtmişlerdir. Karataş ve Güleş (2013: 115) yaptıkları çalışmada KPSS'nin, öğretmen seçimi için ideal bir yöntem olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca KPSS'nin, sadece bilişsel becerileri ölçmeye dayalı bir sınav olması nedeniyle öğretmen adaylarınca eleştirilmiştir. Bunların yanı sıra Eraslan (2004: 27), Gündoğdu, Çimen ve Turan (2008: 42) ve Nartgün (2008: 56) tarafından yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlar araştırmadaki sonuçları destekler niteliktedir.

Öğretmenlik seçimi için alan sınavının gerekli olup olmadığına ilişkin öğrencilerin büyük çoğunluğu gerekli olduğu yönünde görüş belirtmiştir. Az sayıda öğrenci gerekli olmadığı görüşünü belirtmiştir. Alan sınavının öğretmen seçiminde gerekli olduğu görüşünü sergileyen öğrenciler görüşlerinde; alan bilgisini ölçmek için, istenilen düzeyde alan eğitimi almaları için, birkaç oturumda yapılmalı, KPSS olmamalı ifadelerini sık tekrarlamışlardır. Bu

görüşü belirten öğrenciler, alan bilgisinin öğretmenlik mesleği için önemli olduğunu ve bu bilgiyi ölçmek için alan sınavının gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca bazı alanlarda ders ve bilgi yoğunluğundan dolayı sınavın birkaç oturumda yapılması gerektiğini ve KPSS sınavı yerine sadece alan sınavının olması gerektiğini savunmuşlardır. Alan sınavının gerekli olmadığını savunan öğrenciler, bazı alanlarda çok sayıda ders olduğunu, öğretmenlerin kendilerini sürekli yenilemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Kuran (2012: 154) yaptığı çalışmada, aday öğretmenlerin görüşlerine göre yapılacak sınavın alan bilgisiyle ilgili soruların ağırlıkta olmasını belirttikleri sonucuna ulaşmıştır. Erdem ve Soylu (2013: 232-233) çalışmalarında, öğretmen atamaları için alan bilgisinin sınanması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuçlar araştırmadaki sonuçları destekler niteliktedir.

Pedagojik formasyon eğitimi öğrencilerinin büyük çoğunluğu öğretmenlik seçiminde sözlü sınavın gerekli olmadığı görüşünü belirtmiştir. Az sayıda öğrenci gerekli olduğu görüşünü belirtmiştir. Öğretmen seçiminde sözlü sınavın gerekli olmadığı görüşünü sergileyen öğrenciler; torpil ve adam kayırma, adaletsizlik ve haksızlık olduğu, KPSS ve alan sınavının yeterli olduğu, amacına uygun yapılmadığı, mesleği ve öğretmen adaylarını olumsuz etkilediği, sözlü sınavın süresinin kısa olduğu görüşlerini ifade etmişlerdir. Sözlü sınavların öğretmen adaylarında, torpil, adam kayırma, haksızlık, sınavın amacından uzaklaşması gibi algılar oluşturduğu söylenebilir. Öğretmen seçiminde sözlü sınavın gerekli olduğu görüşünü sergileyen öğrenciler; öğretmen niteliğini ölçmek için, amacına uygun yapılmalı, adil yapılmalı, torpil ve haksızlık olmamalı, sorular meslekle ilgili olmalı, komisyon nitelikli olmalı görüşlerini ifade etmişlerdir. Karataş ve Güleş (2013: 116) yaptıkları çalışmada, öğretmen adaylarının KPSS'nin objektifliğinden yana bazı tereddütleri olduğunu, bu nedenle öğretmen adayları, öğretmen atamalarında KPSS'nin yanında sözlü sınavlar, mezuniyet derecesi gibi etkenlerin de dikkate alınması gerektiği yönünde görüş belirtmişlerdir. Bu sonuçlar araştırmadaki sonuçları destekler niteliktedir.

Araştırmaya katılan pedagojik formasyon eğitimi öğrencileri, öğretmen atamalarına ilişkin aranması kriter ve yetkinlik olarak; sunum, anlatım ve bilgiyi aktarma becerisi, alan bilgisi yeterli olmalı, kişilik özellikleri dikkate alınmalı, iletişim becerisi, diksiyon düzgün olmalı, KPSS (yazılı sınav) kriteri olmalı, yaratıcı ve yenilikçi olmalı, teknolojik yeterliliği olmalı, staj/uygulama değerlendirmesi olmalı, öğrenci psikolojisinden anlamalı, liyakat sahibi olmalı, ders verecek nitelikte olmalı, üniversite akademik başarısı, disiplin sahibi olmalı, farklı alanlarda donanımlı olmalı, sözlü sınav olmalı görüşlerini belirtmişlerdir. Öğretmen atamaları için aranacak kriter ve yetkinlikler arasında en çok dikkat çekenlerin alan bilgisi ve anlatım becerisi olduğu belirtilmiştir. Öğretmen adaylarının alanlarıyla ilgili yeterince bilgiye

sahip olmaları gerektiği ve bu bilgileri iyi bir şekilde aktarma becerisine sahip olmaları gerekir. Ayrıca mesleği severek ve isteyerek yapacak, sabırlı, iyi niyetli, merhametli, insancıl, anlayışlı kişiliklere sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Eraslan (2004: 27) yaptığı araştırmada, adayların KPSS'den elde ettikleri puana, fakülteye giriş puanı, mezuniyet derecesi gibi değişkenlerin de katılması gerektiği görüşüyle de örtüşmektedir. Erdem ve Soylu (2013: 233) yaptıkları çalışmada, öğretmen seçiminde lisans ağırlıklı genel not ortalamasının ve öğretmenlik uygulamalarının da değerlendirmeye alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu sonuçlar araştırmadaki sonuçları destekler niteliktedir.

Öğretmen atama kriterlerine ilişkin;

- KPSS sınavının kapsamı branşlara göre yeniden yapılandırılması,
- Alan sınavlarının kapsamının daraltılması,
- Sözlü sınavın kaldırılması,
- Atanacak öğretmenlerin alan bilgisi, anlatım becerisini ölçecek şekilde kriterlerin

yeniden düzenlenmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Balcı, A. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Çubukçu, Z., Özenbaş, D. E., Çetinkaya, N., Derya, S. A. T. I., & Şeker, Ü. Y. (2012). Yönetici, öğretmen, öğrenci ve veli gözünde öğretmenin sahip olması gereken değerler. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2(1), 25-37.
- Eraslan, L. (2004). Öğretmenlik mesleğine girişte kamu personeli seçme sınavı (KPSS) yönteminin değerlendirilmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-31. <http://www.insanbilimleri.com/ojs/index.php/uiib/article/view/167> adresinden alınmıştır.
- Erdem, E., & Soylu, Y. (2013). Öğretmen Adaylarının KPSS ve Alan Sınavına İlişkin Görüşleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 223-236.
- Gençtürk, E., Akbaş, Y., & Kaymakçı, S. (2012). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının bakış açısıyla ideal öğretmenin özellikleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 1559-1572.
- Gündoğdu, K., Çimen, N., & Turan, S. (2008). Öğretmen adaylarının kamu personeli seçme sınavına (KPSS) ilişkin görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 35-43.
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (17.Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karataş, S., Güleş, H. (2013). Öğretmen atamalarında esas alınan merkezi sınavın (KPSS) öğretmen adaylarının görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 6(1), 102-119.
- Kavcar, C. (2002). Cumhuriyet döneminde dal öğretmeni yetiştirme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35(1-2), 1-14.
- Koroğlu, M., (2015). Öğretmen Adaylarının Özel Alan Yeterlikleri ve Öğrenme Stili Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Kuran, K. (2013). Öğretmen Adaylarının Kpss Kursu Veren Dersanelere ve KPSS'ye İlişkin Görüşleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 143-157.
- Memduhoğlu, H. B., Kayan, M. F. (2017). Öğretmen Seçme ve Atama Uygulaması Olarak Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) İlişkin Öğretmen Adaylarının Algıları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 1259-1288.
- Nartgün, Ş. S. (2008). Aday öğretmenlerin gözüyle Milli Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim kurumlarına öğretmen atama esasları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 47-58.
- Olson, Joanne K. (2008). The crucial role of the teacher. *Science and Children*. 46(2), 45-49.
- Saban, A. (2008). Okula İlişkin Metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 55, 459-496.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

Teaching is a divine profession which has a great importance and place in every society. In consideration of teaching, teachers are the most important element in the realization of the goals expected from education (Olson, 2008: 45). For this reason, in addition to provide high quality of teacher education programs, it is necessary to select candidates who are suitable for teaching. In the selection of teacher candidates, their characteristics and teacher competencies come to the fore. In order to apply for contract teacher position, candidates must meet the requirements of the law 657:48. These requirements are appropriateness of a program that candidate graduated; successful complementation of pedagogical formation education except for ones graduated from teacher education programs; certificate of equivalence for ones who graduated from abroad; adequate score from the Government Officials Selection Examination (KPSS); no penalty for dismissal from the civil service or teaching profession; and adequate score (above 60) from the oral examination. These teacher placement criteria of the Ministry of National Education are discussed for their appropriateness for teacher placement. It has become a problem whether the teacher placement criteria are adequate for the selection of qualified teachers and whether they are appropriate for the purpose. Therefore, it is important to determine the thoughts of the undergraduate students who took pedagogical formation education and ready for the placement. The aim of this study is to determine the thoughts of the students who received pedagogical formation education on the criteria of teacher placement.

In this study, phenomenological design in qualitative research methods is used. The study group consisted of 52 students receiving pedagogical formation education in the Faculty of Education at a university located in the eastern part of Turkey. For data collection, four open-ended questions were created based on the literature review. The questions were reviewed by four field experts in terms of scope, content and clarity. After the revisions, the questions were placed in semi-structured interview forms and administered to six teachers in order for content validity. After the final revisions, the questions were administered to the participants. The data were analyzed by using descriptive analysis. All interview forms were accepted as valid. The data was carefully examined by the researchers. Similar expressions and concepts have been placed under appropriate themes and sub-themes, and then analysis was conducted. In order to calculate the reliability of content analysis, the formula developed by Miles and Heberman was used and it was found to be 97.2. Interview forms were coded as Ö1, Ö2, Ö3,..., Ö52. The frequencies were determined and main themes and sub-themes are presented in the tables. Quotes related to themes/sub-themes are given.

The majority of the students who participated in the study stated that KPSS is not sufficient as a measurement tool for the teacher placement. Specifically, they stated the following comments

very often: teacher qualification is ignored; teacher candidates from different branches took the same exam; teacher qualification is measured with an exam that took a few hours; teaching is practice-oriented but this is ignored; it is not a fair selection tool; it does not measure real knowledge and practice related to teaching rather it focuses on academic achievement; an exam should not be a tool to use for teacher placement. On the other hand, a small number of students stated that it is sufficient. They stated that one who spends enough effort for the exam should be assigned as a teacher; the interview phases should be dismissed. Their rationale for these thoughts is the teacher education program they participated. In other words, they think that they already took enough courses related to teaching and they passed all exams related to those courses.

The majority of the students stated that the field exam is necessary. Those participants stated that the content knowledge is important for the teaching profession and thus the field exam is necessary to measure this knowledge. In addition, they stated that content knowledge is very complex referring to some fields and suggested to administer the field exam in several sessions. Also, they clearly stated unnecessary of KPSS. A small number of participants considered the field exam as unnecessary. They pointed out the complexity of content in all fields and stated that teachers should renew themselves continuously.

The majority of the students in Pedagogical Formation Education stated that oral examination was not necessary in the teacher placement. Those participants put emphasis on nepotism, injustice, and unfairness in oral exams. Also, they think that KPSS and field exam are enough for the selection of teacher placement. Moreover, they stated that the interviews were not done properly; it affected teacher candidates negatively; and its duration was short. Few students have stated that the oral exam is necessary if it serves for its purpose.

The participants pointed out the following qualifications to seek in teacher candidates: pedagogical knowledge, content knowledge, personal traits, communication skills, diction, creativity, innovativeness, technological knowledge, evaluation of teacher practicum, merit, understanding of discipline, interaction with students, general knowledge in other fields of life, and success in oral exam. Among those qualifications, pedagogical knowledge and content knowledge are the ones that received the most emphasis. In other words, they believed that teachers must have content knowledge and pedagogical skills to transfer that knowledge to learners. In addition, according to the participants, teachers must have characteristic traits including patience, faithfulness, compassionateness, humanism, and sympathy.

According to the results of the research, re-forming KPSS in regard to branches, revision in the scope of field exam, and removal of oral exam are suggested. Also, policymakers need to focus on teacher placement criteria by considering teacher candidates content and pedagogical knowledge more.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Tekin. H. H. (2019). "Engelli Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Yaşamındaki Sorunları: Konya Örneği", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1531-1548
Geliş Tarihi / Received Date: 06.11.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 21.02.2019

Araştırma Makalesi

ENGELLİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN EĞİTİM YAŞAMINDAKİ SORUNLARI: KONYA ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin TEKİN

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü
drhhtekin@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6300-4098

Öz

Bu çalışmanın amacı Konya İli merkez sınırları içerisinde yer alan devlet üniversitelerinde (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi) eğitimine devam eden engelli bireylerin eğitim yaşamlarında karşılaştıkları sorunları ortaya koymaktır. Bu araştırma nitel bir araştırma ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak tamamlanmıştır. Araştırmanın evrenini Selçuk Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde eğitime devam eden görme, işitme ve ortopedik engelli öğrenciler oluşturmuştur. Araştırmanın örneklemini ise evreni temsil eden öğrencilerden 5 görme, 5 işitme ve 5 ortopedik engelli öğrenci oluşturmuştur. Görüşme soruları araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Görüşmeler 2018 Nisan-Mayıs ayları arasında ortalama 30 dakikalık süre içerisinde yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde ses kaydı için katılımcılardan sözlü onam alınmıştır. Elde edilen veriler betimsel olarak analiz edilmiştir. Bu araştırma Konya İli içerisinde eğitim veren devlet üniversiteleri ve üniversite eğitimlerine devam eden 15 engelli öğrenci ile sınırlıdır. Araştırmanın sonucunda elde edilen bulgular engelli bireylerin genel olarak yaşamlarında karşılaştıkları sorunların üniversite eğitim sürecinde de devam ettiğine yönelik bulgular olmuştur. Engelli öğrencilerin karşılaştıkları fiziksel ve mimari yapısal sorunlar başta olmak üzere eğitim sürecinin paydaşlarından olan akademisyenler, engelsiz öğrenciler ile üniversitelerin ulaşım ve barınma imkanlarından kaynaklı sorunlar yaşadıkları saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Eğitim Hakkı, Üniversite Eğitimi.

PROBLEMS OF DISABLED UNIVERSITY STUDENTS DURING THEIR EDUCATIONAL LIFE: KONYA SAMPLE

Abstract

The aim of this study is to reveal the problems faced by disabled individuals who are studying in state universities (Necmettin Erbakan University, Selçuk University) within the borders of Konya Province. This research is a qualitative research and was completed by using semi-structured interview technique. The population of the study consisted of visual, hearing and orthopedically impaired students who were continuing their education in Selçuk University and Necmettin Erbakan University. The sample of the study consisted of 5 visual, 5 hearing and 5 orthopedic disabled students, representing the population. Interview questions were prepared by the researcher. Interviews were conducted face-to-face during the 30-minute period between April and May 2018. Verbal consent was obtained from the participants for voice recording. This research is limited to 15 disabled students attending state universities in Konya Province. The findings of the study showed that the problems faced by disabled individuals in their lives also continued during the university education period. The main problems of the students with disabilities can be listed as: the physical and architectural structural problems; the academicians and not disabled students who are the stakeholders of the education process; and problems of transportation and accommodation facilities of universities.

Keywords: Disability, Right to Education, University Education.

1. GİRİŞ

“Sınıf öğretmenim beni okuldan kovmuştu ilkokulda, engelli olduğum için çık dışarı dedi. Öyle kalakaldım. İnsanlara göre biz evde oturmalıyız. Mesela ne yapacaksın? diyor dışarı çıkıp, ne yapacaksın okuyup? evinde otur. Niye çalışıyorsun? Bizim bir yaşama hakkımız yokmuş gibi davranıyorlar. Bizimde bir hayat mücadelemiz var tıpkı diğer insanlar gibi...”
(Katılımcı Ö.)

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)’nün 2011 yılında yayınladığı Dünya Engellilik Raporu’na göre 18 yaş üzeri nüfusun % 15,6’sının engellidir (WHO, 2011: 27). Ülkemizde ise Türkiye Kurumu (2011)’nun yaptığı 2011 Nüfus ve Konut Araştırması sonuçlarına göre 2011 yılında toplam nüfusun % 6,9’unun en az bir engeli olduğu belirtilmektedir. Ülkemizde 2017 yılında yapılan yüksek öğretime geçiş sınavı sonucunda ön-lisans ve lisans programlarına kayıt yaptıran engelli öğrenci sayısı sırası ile 1545 ve 1278 olmak üzere toplamda 2823 öğrencidir. Bu öğrencilerden % 26,4’ü diğer engelli, % 26,1’i bedensel engelli, % 24,8’i görme engelli, % 18,1’i işitme engelli, % 4,6’sı ise geçici engellidir (Akt. Melekoğlu, 2017).

Dünya Sağlık Örgütü’ne göre engellilik karmaşık, dinamik, çok boyutlu ve tartışmalı kavramdır. DSÖ özürüllüğü, herhangi bir aktiviteyi normal kabul edilen sınırlar içinde gerçekleştirme sürecinde yaşanan kısıtlılık veya yetersizlik olarak tanımlamaktadır. Engelliliği ise bir yetersizlik veya özür nedeniyle yaşa, cinsiyet, sosyal ve kültürel faktörlere dayandırılarak bireyde beklenen rollerin kısıtlanması ya da yerine getirilememesi olarak tanımlamaktadır (WHO, 2011: 3-4). Başka bir tanıma göre ise engellilik doğuştan ya da sonradan, fiziksel, zihinsel veya psikolojik olarak, günlük yaşam aktivitelerini kısmen ya da tamamen yerine getirmede karşılaşılan güçlüklerdir (İnan vd., 2013: 725).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 42. Maddesi’ne göre, *“Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz.”* 17 Temmuz 2005 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu’nda ise özürünün *“doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olup; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişi”*ye karşılık geldiği belirtilmektedir. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanunda engelli; Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duygusal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen bireyi ifade etmektedir. Bir anlamda *“engelli”* olarak nitelendirdiğimiz bireylerin çevrenin mağduru olduğu söylenebilir (Karakuş vd., 2017: 2578). Oysa 01.07.2005 tarihinde kabul edilen 5378 sayılı Engelliler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde

Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un. 1. Bölüm 1. Maddesi “*Bu kanunun amacı; engellilerin temel hak ve özgürlüklerden faydalanmasını teşvik ve temin ederek, ... toplumsal hayata diğer bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve engelliliği önleyici tedbirlerin alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlamaktır.*” Madde 3’te doğrudan ayrımcılık, dolaylı ayrımcılık, erişilebilirlik ve makul düzenlemeler ve Madde 4’te ise “*c) Engellilerin tüm hak ve hizmetlerden yararlanması için fırsat eşitliğinin sağlanması esastır*”, “*d) Engellilerin bağımsız yaşayabilmeleri ve topluma tam ve etkin katılımları için erişilebilirliğin sağlanması esastır.*” şeklinde engellilerin yasal hakları bulunmaktadır.

Tüm bireylerin sahip olduğu, ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelerle garanti altına alınan temel bir hak olan eğitim hakkı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948), Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989), Avrupa Sosyal Şartı (1961; 1996) ve Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme (2009) ile tüm çocukların ayırım yapılmaksızın korunması gerektiğini ortaya koyulmuştur. Bu mevzuat gereği, devlet, genel eğitim sistemi içinde engeli olan bireylerin her düzeyde eğitim almasını sağlayacak planlamaları yapmalıdır; örgün eğitim programlarına farklı nedenlerle geç başlamış engeli olan bireylerin bu eğitime dahil edilmesi için gerekli önlemleri almalıdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 26. maddesi de eğitime atıf yaparak ilk ve orta eğitimin ücretsiz olması gerektiğini, yükseköğretimin herkese tam eşitlikle açık olması gerektiğini vurgulamaktadır (www.tbmm.gov.tr).

Engelli bireylerin karşılaştıkları sorunları, Akkök (1982), Işıkhani (2005), Demirbilek (2013), Duru ve Duyan (2017): “**aile**”, Karataş (1997), Karataş (2002), Aykara (2011), Güllüpınar (2013): “**toplumsal yaşama katılım**”, Danış (2001), Fırat (2008), Gökbay, Ergen ve Özdemir (2011): “**istihdam**”, Gültekin ve arkadaşları (2001), Uslu (2009), Kurnaz ve Özdemir (2012), “**ulaşım**”, Besiri (2009), Karakuş ve arkadaşları (2017), Sevinç ve Çay (2017) ise “**eğitim**” olarak ele almışlardır. Engelli bireylerin üniversite eğitimi sürecinde yaşadıkları sorunlara yönelik olarak ise Yüksek Öğrenim Kurumu tarafından 2010 yılında başlatılan “Engelsiz Üniversite Çalıştayları” yıllık olarak düzenlenmektedir. Bu çalıştaylarda yıllara göre temalar belirlenmektedir. Örneğin, Anadolu Üniversitesi 10. Engelsiz Üniversiteler Çalıştayının teması “Kimlik”, Bülent Ecevit Üniversitesi 11. Engelsiz Üniversiteler Çalıştayının teması “Erişilebilirlik İçin Akıllı Tasarım”, Hacettepe Üniversitesi 12. Engelsiz Üniversiteler Çalıştayının teması “İstihdam Edilebilirliği Arttırmak ve Katılım” olarak belirlenmiştir (<http://www.yok.gov.tr/web/engelsizyok/calistay-raporlari>).

Ülkemizde engelli öğrencilerin karşılaştıkları sorunların çözüme kavuşturulabilmesi için 14/08/2010 tarihli ve 27672 sayılı "Yükseköğretim Kurumları Özürlüler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği" ne istinaden üniversitelerde Engelli Öğrenci Birimleri kurulması

zorunlu hale gelmiştir. Bu yönergenin ortaya çıkmasında üniversitelerde eğitim gören engelli öğrencilerin yaşadıkları akademik ve psiko-sosyal sorunlar etkili olmuştur. Bu nedenle üniversite eğitimi alan engelli öğrencilerinin sorunlarının belirlenmesi ve çözüme yönelik önerilerin üretilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışma, üniversite eğitimine devam eden engelli öğrencilerinin yaşadıkları sorunları ortaya koyması ve çözüm önerileri getirmesi açısından önemlidir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı Konya İli merkez sınırları içerisinde yer alan devlet üniversitelerinde (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi) eğitime devam eden engelli bireylerin eğitim süreci boyunca karşılaştıkları sorunları ortaya koymaktır.

Bu araştırma nitel bir araştırma olarak planlanmış ve bu yönetime uygun tekniklerden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak tamamlanmıştır. Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konması amacıyla nitel bir sürecin izlendiği araştırma türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 88). Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde araştırmacı önceden sormayı planladığı soruları içeren görüşme protokolünü hazırlar. Buna karşın araştırmacı görüşmenin akışına katılımcının yanıtlarını açmasını veya aydınlatılmasını isteyebilir. Eğer katılımcı görüşme esnasında belli soruların yanıtlarını başka soruların içinde yanıtlamış ise araştırmacı bu soruları sormayabilir (Türnüklü, 2000: 547). Yarı yapılandırılmış görüşme, yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşme arasında kalan ve en sık kullanılan tekniktir (Karasar, 2005: 166).

Araştırmanın evrenini Selçuk Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde eğitime devam eden görme, işitme ve ortopedik engelli öğrenciler oluşturmuştur. Araştırmanın örneklemini ise evreni temsil eden öğrencilerden 5 görme, 5 işitme ve 5 ortopedik engelli öğrenci oluşturmuştur. Örnekleme oluşturan öğrencilere kartopu örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Araştırma sürecinde toplamda 25 engelli öğrenciye ulaşılmış fakat bu öğrencilerden 15'i araştırmaya katılmaya gönüllü olurken, 5'i araştırmaya dahil olmayı reddetmiştir.

Bireysel görüşmelerde veri toplama aşamasında öncelikle katılımcıların kişisel özelliklerini belirlemek adına sosyo-demografik sorular sorulmuş ardından üniversite eğitim sürecinde yaşadıkları sorunları belirlemeyi amaçlayan sorular sorulmuştur. Görüşmeler 2018 Nisan-Mayıs ayları arasında katılımcıların istedikleri saat, gün ve yerde ortalama 30 dakikalık süre içerisinde yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

Görüşmelerde ses kaydı için katılımcılardan sözlü onam alınmıştır. Görüşmeler

tamamlandıktan sonra ses kayıtları yazıya geçirilmiştir. Elde edilen veriler betimsel olarak analiz edilmiştir. Betimsel analiz, verilerin araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre oluşturulması ve görüşmede kullanılan sorular veya boyutlar dikkate alınarak sunulmasına imkan sağlamaktadır (Karasar, 2005: 245). Veriler sistematik olarak kodlanmış ve kodlanan bilgiler temalara ayrılmıştır. Velilerle ilgili görüşmelerden elde edilen bilgiler örnek olarak eklenmiştir. Bu araştırma Konya İli içerisinde eğitim veren devlet üniversiteleri ve üniversite eğitimlerine devam eden 15 engelli öğrenci ile sınırlıdır.

3. BULGULAR

Araştırmadan elde edilen bulgular katılımcıların demografik özellikleri ve eğitim sürecinde karşılaştıkları sorunlar olmak üzere iki ana başlık altında sunulmuştur.

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Engelli Üniversite Öğrencilerin Demografik Bilgileri

Katılımcı	Engel Türü	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Üniversite	Bölüm
G1	Görme	23	Kadın	Evli	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Sosyal Hizmet
G2	Görme	21	Kadın	Bekar	Necmettin Erbakan Üniversitesi	PDR
G3	Görme	21	Kadın	Bekar	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Tarih
G4	Görme	19	Erkek	Bekar	Necmettin Erbakan Üniversitesi	İlahiyat
G5	Görme	22	Kadın	Bekar	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Sanat Tarihi
İ1	İşitme	22	Kadın	Bekar	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Sosyal Hizmet
İ2	İşitme	20	Kadın	Bekar	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Turizm İşletme
İ3	İşitme	21	Erkek	Bekar	Selçuk Üniversitesi	Antrenörlük
İ4	İşitme	19	Erkek	Bekar	Selçuk Üniversitesi	Antrenörlük
İ5	İşitme	22	Erkek	Bekar	Necmettin Erbakan Üniversitesi	PDR
O1	Ortopedik	20	Kadın	Bekar	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Özel Eğitim Ö.
O2	Ortopedik	19	Kadın	Bekar	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Sosyal Hizmet
O3	Ortopedik	20	Kadın	Bekar	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Sosyal Hizmet
O4	Ortopedik	21	Kadın	Bekar	Selçuk Üniversitesi	İşletme
O5	Ortopedik	22	Kadın	Bekar	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Bilgisayar M.

Tablo 1’de belirtildiği gibi araştırmaya katılan engelli öğrencilerin yaşları 19 ile 23 arasında değişmektedir. Öğrencilerden 4’ü erkek 11’i kadındır. Engel türlerine bakıldığında 5 görme, 5 işitme ve 5 ortopedik olmak üzere toplam 15 engelli öğrenci araştırmaya dahil olmuştur. Katılımcıların medeni durumuna bakıldığında 1’i evli 14’ü bekar olduğu görülmektedir. Öğrencilerden 3’ü Selçuk Üniversitesi’nde 12’si ise Necmettin Erbakan Üniversitesi’nde eğitimlerine devam etmektedir. Engelli öğrencilerin 4’ü sosyal hizmet, 2’si psikolojik danışmanlık ve rehberlik, 2’si antrenörlük, 1’i tarih, 1’i ilahiyat, 1’i sanat tarihi, 1’i turizm işletmeciliği, 1’i özel eğitim öğretmenliği, 1’i işletme, 1’i de bilgisayar mühendisliği bölümünde eğitimine devam etmektedir.

3.2. Katılımcıların Eğitim Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar

3.2.1 Ulaşım

Görüşmelerin ardından yapılan içerik analizleri sonucu elde edilen bulgulara göre engelli öğrencilerin üniversiteye ulaşım konusunda sorun yaşama durumları engel türü ve engel derecesine göre değişiklik göstermektedir. İşitme engellilerin diğer engel türlerine göre üniversiteye ulaşım konusunda daha az sorun yaşadıkları ortaya konmuştur.

“Cihaz kullandığım için ulaşımında benim için sorun olmuyor. Üniversiteye giderken herhangi bir sorunla karşılaşmadım.” (İ2)

Üniversiteye ulaşım konusunda en çok görme ve ortopedik engellilerin sorunlarla karşılaştığı ve bu sorunların üniversitenin bulunduğu yerleşkenin fiziki konumu ve mimari yapısından kaynaklandığı saptanmıştır.

“Ben bu konuda çok muzdaribim gerçekten. Özellikle bizim Köyceğiz’i biliyorsun. Çok yokuş hani meşhurdur yokuşu. Oradan geçmek mesela bedensel engelli için çok zor. Bir de orası kışın kar çok yağıyor ve kar yağınca orası artık ulaşamıyor yani ulaşamıyorsun. Bu normal sağlıklı arkadaşlar içinde geçerli, kayıyorsun. Otobüs aşağıda indiriyor, çıkmak zorunda kalıyorsun. Bir de denge sorunu olan insanlar var hani her insan gibi zorluklarla karşılaşıyorsun yani. Özellikle ayaklarında sorunu olanlar, denge sorunu olanlar bunlar. Görme engelli sonuçta görmesi gerek önünü sarı çizgiler yok oluyor evet kar üstüne yağınca ve buz tutunca hani kaliteli olmayınca yok oluyor.” (G3)

“Labirent gibi buluyorum. İlk geldiğimde resmen şok oldum, resmen labirent yani. Çok karışık. Ama Allah’tan benim derslerim sadece A1’de ikinci katta oluyor. A1’e nasıl gidileceğini ezberledikten sonra sorun kalmıyor ama genel anlamda erişilebilirlik açısından açıkçası çokta öyle on üzerinden dokuz falan diyemeyeceğim, dört-beş falandır. Sarı çizgiler var ya bizim kullandığımız onlar çok yetersiz. Binanın içinde yok, kalbinin götürdüğü yere git yani. Bu kadar karmaşık bir binada mutlaka bu tarz bir şeyin olması gerekiyordu ama yok yani maalesef.”(G2)

Ulaşım ile ilgili yaşanan önemli sorunlardan bir diğerinin de toplumdaki bireylerin engelli bireylere karşı anlayışsız olmaları ve onlara saygı göstermemelerinden kaynaklı olduğu görülmüştür.

“Otobüs durağındaydık böyle bir şey yaşadım geçen sene. Bir tane yaşlı teyzeyle amca otobüs durağında bekliyorlar sen ama mısın dedi mesela. Böyle içime bir oturdu yani. Rahatsız ediyor tabi. Ama daha bir ağır oluyor yani. Ben o zaman çok rahatsız olmuştum. Kendiyle barışık insanlar bunu da çok takıntı yapmaz ama o biraz patavatsızca ani bir şekilde oluca...”(G3)

”Yani böyle sanki ben hani böyle Orta Çağ’da var ya sanki Allah tarafından lanetlenmişim gibi hissettiriyor insanlar. Böyle gözlerini size dikip bakıyorlar” (İ1)

“Bir keresinde biri “anne ve babandan hangisi günah işledi?” diye sormuştu. Çok garibime gitmişti” (O4)

”Görme engellileri engelli olarak görmüyorlar. İnsanlar görme engellilerden korkuyorlar. Küçük çocuklar görünce korkuyorlar.” (G5)

Engelli üniversite öğrencilerinin, toplumdaki bireylerin engellilere yönelik olumsuz yaklaşım ve tutumları ile üniversitenin konumu, dersliklerin mimarisi gibi fiziki koşulların engellilere uygun düzenlenmemesinden dolayı eğitim sürecinde eğitim imkanlarına ulaşım ile ilgili sorunlar yaşadıkları ortaya konmuştur. Engelli bireylerin günlük hayatta karşılaştıkları diğer insanların tutum ve davranışlardan yola çıkılarak toplumdaki bireylerin engellilere nasıl davranılması gerektiği konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıkları söylenebilir. Literatürde yer alan çalışmalarda (Burcu, 2002; Kalycı-Kırılıoğlu ve Karakuş, 2015; Demir ve Eliöz, 2016; Çıkılı ve Karaca, 2017) bulgularımızı destekler nitelikte engelli öğrencilerin eğitim süreçlerinde ulaşımın ciddi sorunlar barındırdığına vurgu yapmışlardır.

3.2.2. Barınma

Araştırmaya dahil olan engelli öğrencilerinin %60’ı ailesiyle birlikte barınmaktadır (G2,G4,İ1,İ3,İ4, İ5,O1,O4,O5). Bu bulgudan yola çıkarak engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak ve gündelik yaşamlarını devam ettirebilmek için aileleri ile birlikte yaşamayı tercih etmek zorunda kaldıkları düşünülebilir.

“Ailem bir kere gerçekten hani yani zaten bütün engelli aileleri öyledir diye düşünüyorum. Onlar çok büyük destek yani her türlü mesela ben burada yurttan kalacaktım ilkokulu kazandığımda. Yurt Yazır’ da çıktı, Yazır oradan buraya ne biçim yol yani iki taşıyla falan gidiliyor. Onlar mesela dedi babam olmaz yani katiyen seni burada bırakamayız. Annen de seninle gelecek dedi. İşte evlerini falan dağıtıp geldiler falan yani okul bitince gideceğiz ama sonuçta düzen bozuldu ailem gerçekten o yönden her türlü. Arkadaşlarım da onun dışında hani yani yardımcı olurlar sağ olsunlar. Öğretmenlerim de şimdiye kadar ben birkaç görme engelli arkadaşımın duydum. Ya bir hoca vardı benden hiç hoşlanmazdı falan bana çok sinir olurdu falan ama ben hiç öyle bir şeyle karşılaşmadım şimdiye kadar bütün tabii o ilkokuldaki sorumsuz rehberlikçi hariç yani bütün hocalarım sağ olsunlar çok nasıl diyim belki de hiçbiri belki kaynaştırma eğitiminin gerektirdiği gibi mesela benim lisedeki rehber hocam şey der öğretmenlerime Rümeyza’ ya şu en az şu kadar soru sorulacak derste işte kaynatma kuralları gibi bir şey. Şöyle olacak böyle olacak diye anlatırdı hepsine, biri yapsa

öteki yapmazdı tam olarak yerine getirmezlerdi ama ekstra öyle bir zorlukta çıkarmadılar en azından hani gölge etmediler yani.”(G2)

”Ailem benim baş tacım, her an yanımdalar her durumda bana yardımcı oluyorlar. Ailemin büyük desteği var.”(O5)

Bununla birlikte yurttaki kalan öğrencilerin engellilere yönelik fiziksel düzenlemelerin eksikliğinden kaynaklı barınma sorunları yaşadıkları ayrıca arkadaşlık ilişkilerinde dışlanma gibi negatif ayrımcılığa dayalı davranışlara maruz kaldıkları görülmüştür.

“Yurttaki odam sıkıntılı. Kaldığım odada 8 kişi kalıyoruz ve bazı arkadaşlarımızla sorun yaşıyoruz. Yurttaki mevcut fiziksel düzenleme yetersizliklerine ilaveten arkadaşlık ilişkilerindeki sorunlar, insanların benimle aynı odayı paylaşmak istememesi filan zorluyor beni” (O2)

“Yurtta barınmanın dezavantajları var. Ev gibi değil, evde ailem var sürekli ve bıkmadan benimle ilgileniyorlar ve tuvalet, banyo bana göre düzenlendi ama burda pek öyle olmuyor. Fiziki düzenlemelerdeki bazı yetersizliklerin yanın da arkadaşlarla ilişkilerde de sorun yaşanabiliyor” (O3)

Barınma sorunu ve barınmayla ilgili diğer sorunların sadece engelli öğrencileri değil onların ailelerini de etkilediği söylenebilir. Bu sorunlar engelli öğrencilerin üniversite seçerken aileye yakın yerler tercih etmelerine ya da ailelerin engelli öğrencilerle birlikte yer değiştirmelerine neden olabilmektedir. Üniversite eğitimi sürecinde aileye ve sosyal çevreye bağımlılığın devam etmesi engelli bireylerin bireysel ve sosyal gelişimi ile kendi kendine yetebilirliğini olumsuz etkileyebilir. Demir ve Eliöz (2016:88) çalışmalarında, engelli öğrencilere özel dizayn edilmiş barınaklar sayesinde engelli öğrencilerin ailelerine olan bağımlılıklarının azaltılarak kendilerine olan güvenlerinin artırılmasına vurgu yapmışlardır.

3.2.3. Fakülte İçerisinde Kişisel İhtiyaçların Karşlanması

Araştırmaya katılan öğrencilerden 14’ü fakülte içerisinde sorun yaşamadığını belirtirken 1’i gereksinimlerini karşılarken sorun yaşadığını belirtmiştir. Bu sorunu O1, şu şekilde ifade etmiştir:

“Diğer üniversitelere göre tabi ki çok büyük imkanları var ama hala düşünülmemiş çok ince detaylar var. Mesela tuvaletler. Tuvaletler her katta, her blokta açık olmuyor. Düzgün bir şekilde temizlenmemiş oluyor. Mesela şu yapılabilir: okulda kaç tane engelli var atıyorum altmış. Bunların hepsine teker teker anahtarını vereceksin, onlar orayı kullanacak. Bütün katların, bütün blokların anahtar yapısı aynı olur, hepsine verirsin. Güzelce kullanır, kapatır. Bunda engelli kişinin de dikkat etmesi lazım. Yani normal bireylerin demeyeyim

çünkü o şekilde ötekileştirilmiş oluyor, diğer tuvaletler nasıl itinayla bakılıyorsa ve o kapılar sürekli açık oluyorsa engelli tuvaletlerinin de açık olması gerekli. ”

Engelli öğrencilerin tuvalet ihtiyacı gibi temel ve zaruri bir ihtiyacı dahi giderme noktasında sıkıntılar yaşadıkları ortaya konmuştur. Bulgumuzla benzer şekilde Burcu (2002)'nin “*Üniversitede Okuyan Özürlü Öğrencilerin Sorunları: Hacettepe-Beytepe Kampüsü Öğrencileri Örneği*” çalışmasında, araştırmaya dahil olan engelli öğrencilerin tuvaletlerle ilgili sorun yaşadıklarını ve engelli öğrencilere ait tuvaletlerin kullanıma elverecek temizlikte olmamasından dolayı şikayetçi olduklarını ortaya koymuştur. Üniversitelerin tuvalet, asansör, sınıf vb. fiziki şartlarının, 12.07.2006 Tarih ve 26226 Sayılı “*Kamu Binaları, Kamuya Açık Alanlar ve Toplu Taşıma Araçlarının Özürümlülerin Kullanımına Uygun Duruma Getirilmesi*” konulu Başbakanlık Genelgesi ile 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’a uygun olacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Genelgenin yayınlandığı tarihin üzerinden 12 yıl geçmiş olmasına rağmen üniversitelerde hala eksikliklerin olması sosyal devlet ve engelli haklarının gözetilmesi açısından düşündürücüdür.

3.2.4. Dersler ve Sınavlar

Yapılan görüşmelerde öğrencilerden 12’si dersi anlama ve sınav konusunda arkadaşlarının ve öğretim elemanlarının yardımcı olmasından dolayı sorun yaşamadığını belirtmiştir. Araştırmaya katılan görme ve ortopedik engelli öğrenciler engel türlerinin dersi anlamada ve sınavlarda sorun oluşturmadığını aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir:

“Üniversite hocalarıyla ilgili bizim hocalarla ilgili değil, genel olarak çok iyi şeyler duymamıştım üniversiteye gelene kadar. Bu hocalarla aramızdaki ilişkiye ben çok şaşırdım. Bilmiyorum lisedeki gibi hocalarla çok samimiyiz. Her şeyimle yakından ilgileniyorlar falan hiç böyle düşünmüyordum ben. Kötü bir tutumlarıyla hiç karşılaşmadım. Bir hocam özellikle her türlü sorunumla ilgileniyor. ” (O3)

”Bütün hocalarım belge, fotokopi, makale vereceğinde bana uygun olarak puntolarını büyütüp bana veriyorlar. Hocalarım yardımcı oluyorlar.”(G5)

Bunların dışında öğrencilerden 2’si (G2, G3) bölümünü seçerken engelini göz önüne aldığı için ders ve sınav konusunda sorun yaşamadığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Bana özel bir şey açıkçası yok yani ama şöyle de bir şey var bölümden dolayı, ben gidip de matematik okuyor olsaydım belki hani hocalarımın bana göre bir şey yapması gerekirdi, ki yapmazlardı da. Mesela lise de ben kaynaştırma öğrencisiydim ama hiçbir hoca gelip de herhangi bir işimi kolaylaştırmaya yönelik bir şey yapmadı. Burada da biz pdr yani uygulama ve sözele dayalı. İstatistik vardı geçen dönem ama onu da bir şekilde hallettim.

Sözele dayalı olduğu için herkes dinliyor bende dinliyorum. Dolayısıyla hocanın bana ayrı bir şey yapmasına gerek kalmıyor”(G2).

“Yani bu konuda bir zorluk çekmiyorum. Yani işte dil üzerine olduğu için işitiyorsun her insan gibi sen de anladığın kadar yani hocanın yeteneğine kalmış bir şey anlatabiliyor mu bu kadar yani. Bölümle ilgili bir şey eğer ben başka bir bölüm okusaydım. Pdr okumuş olsaydım kesinlikle daha çok zorlanırdım çünkü hani sayısal verilerden yararlanıyor pdr bölümü belki sosyal hizmet okusaydım daha çok zorlanabilirdim ama tarih olunca sürekli bir ezber ve sözel üzerine.” (G3)

İşitme engelli öğrencilerden İ2 ve İ3 dersi anlamada ve sınavlarda sorun yaşamadığını ifade etmişlerdir. Aynı engel türü olmasına rağmen işitme engelli 3 (İ1, İ4,İ5) öğrenci engel türü ve engel derecesinden dolayı dersi anlamadığını ve bu yüzden sınavlarda zorlandıklarını şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Dersi dinliyorum. Ders çalışıyorum ama derste anlamıyorum.”(İ1)

“Dersi dinliyorum ama aklım almıyor. Ben de oyun oynuyorum derste. Hocalarım sınavlarımı geçmemde yardım ediyor.”(İ4)

“Ben hocalara işitme cihazı kullandığımı söylemedim. Hocalar fark ettiyse bilemiyorum. Bunun onu ilgilendirmeyeceğini düşündüm. Çünkü ilkokuldan beri kendim yapabildiğim için yapabileceğimi düşündüm. Altan da bir dersim yok yani. Vize haftasından önce arkadaşlarıma soruyorum nereden nereye kadar çalışmamız gerekiyor. Çünkü hocalar şuradan şuraya çalışın dediklerini de anlamıyorum. Arkadaşlardan ayrıyeten ben alıyorum. Kendim çalışıyorum. Yapabildiğim kadar yapıyorum. Hocaların işitme engelli olduğumu bilip bilmediklerini bilmiyorum.” (İ5)

Öğrencilerden G2 ise dersleri anlamada sorun yaşamadığını ancak sınavlarda okutman sorunu yaşadığını ve üniversitenin ürettiği çözümlerin yeterli olmadığını belirtmiştir. Bu sorunu henüz çözemediğini ve sınavlarda kimi bulacağına dair sorun yaşadığını şöyle ifade etmiştir:

“Bize okuyucu, okuyacak biri gerekiyor vizelerde, finallerde. Bunu yönetmeliğe göre bölümden birinin ayarlanması gerekiyor yani gözetmen hocalardan falan. Öyle olunca bizde yeterli şey yok asistan. Benim hani bir yerlerden bulmam gerekiyor. Hep öyleydi sadece bir dönem falan hoca ayarlamışlardı. Şimdi de bölümden iki tane falan hoca gittiği için tekrar yine aynı duruma geldi yani. Yine ben dışardan falan ayarlıyorum karşı komşumuz var yani daha doğrusu birimden falan bir yerlere yazı mazi gönderip birimdeki görevlilere burada engelsiz yaşam birimi var biliyordur. Oradaki görevlilerden birinin de okuması mümkün oluyor ama onların yazılarının çok okunaklı olmadığına dair rivayetler duydum. Direkt buna

bağlamıyorum tabi ama finallerde ben birini ayarladım beklediğim gibi aldım ve yazısı da baya güzelmiş. Öyle olunca ben biraz pımpirikliyim işte ya hocalar okuyamazsa falan diye şey yaptım. Aslında hocalar hiçbirini ayarlamıyor benim sınavdan önce birime gidip görevli kişiye demem gerekiyordu ama bu sefer gözetmen hocalarımızdan biri dedi ki ben konuştum birimden seni aradılar mı dedi. Hocam aradılar ama dedi bende o zaman karşı komşumuzu ayarlamıştım ben önceden konuştuğumuz için Merve hanımla geldim dedim. Çok sorun olmuyor yani onlarla girmeyeceğim deyince zaten onlarda kendin birini ayarlasan daha şey oluyorlar memnun oluyorlar, iş çıkmadığı için onlara. Ama bulamayabilirim kız gidecek mesela memleketine diyelim, kimi bulayım herkesin vize zamanı, herkesin sınavı var'' (G2).

Öğrencilerin görüşlerinden yola çıkılarak özellikle işitme ve görme engelli öğrencilerin derslerde ve sınavlarda sorun yaşadıkları ortaya konmuştur. Öğrencilerin, ders ve sınavlarla ilgili sorunların üstesinden arkadaşları ya da üniversite hocalarının geçici, anlık çözümleri ile gelebildikleri görülmüştür. Burcu (2004) çalışmasında, çalışmamızdan elde edilen bulguları destekler nitelikte bulgular elde etmiş ve görme engelli üniversite öğrencilerinin dersler ve sınavlarla ilgili zorluklar yaşadıklarını saptamıştır. Karakuş vd. (2017:2583) çalışmalarına dahil olan engelli öğrencilerden (n:152), 35'nin (%23,3) sınavların yapılma şekliyle ilgili sorun yaşadıklarını, 62'sinin (%40,72) ise derslerin yürütülme şekli ile ilgili sorun yaşadıklarını saptamışlardır.

3.2.5. Üniversitede Arkadaş Ortamı

Araştırmaya katılan bütün öğrenciler karşılaştıkları sorunların çözümünde arkadaşlarının yardımcı olduklarını ve onların destekleri sayesinde eğitim sürecinin kolaylaştığını belirtmişlerdir.

"Ailem burada olmadığı için arkadaşlarım yardımcı oluyorlar. Otobüs numaralarını okuyamıyorum küçük yazıldığı için ve renklerinden dolayısı da seçmekte zorlanıyorum. Bu gibi konularda arkadaşlarım yardımcı oluyor." (G5)

"Sorunlarımın çözümünde ilkokuldan beri arkadaş olduğum onların varlığı bana sorunum varmış gibi hissettirmiyor." (İ5)

O3"arkadaşlarımda her türlü notunu veriyordu bana istiyordum. Defterlerini alıyordum, evde kendim geçiriyordum. Öyle yardım ettiler. Yemek taşımama yanımda her zaman varsa eğer arkadaşlarım önce kendi tabaklarını sonra benimkini alıyorlardı. "

"Arkadaşlarım ,okulu tanımamda yardımcı oldular, gidemediğim yerlerde yardımcı oldular. Ders notlarını tutamadığım yerleri onlardan alıyordum." (G1)

"Arkadaşlarım beni engelli olarak görmüyorlar. Sağlıklı bir birey olarak görüyorlar.

Arkadaşlarım o konuda bilinçli yani. Lise de mesela çok arkadaşım yoktu ama üniversitede böyle değil tabii.” (G3)

Elde edilen bulgular incelendiğinde engelli bireylerin arkadaşlarının, öğretim elemanlarının ve ailelerin karşılaştıkları sorunların çözümünde yardımcı oldukları saptanmıştır. Engelli öğrencilerin sahip oldukları sosyal ağların yaşadıkları sorunların üstesinden gelmelerinde büyük katkı sağladıkları söylenebilir. Sevinç ve Çay’ın (2017) çalışmalarına katılan öğrencilerden bazıları derslerde ve sınavlarda sorun yaşadıklarını ve bu sorunları arkadaşları ve öğretim elemanları sayesinde çözdüklerini ifade etmişlerdir. Çıkılı ve Karaca (2017) çalışmalarında otizmlili yükseköğrenim öğrencilerinin eğitim süreçlerinde karşılaştıkları sorunların üstesinden arkadaşlarının destekleri sayesinde gelebildiklerini saptamışlardır. Taşgın ve Şatır (2016:37) çalışmalarına (n:48) katılan engelli üniversite öğrencilerinin %37’sinin üniversite eğitimi sürecinde İngilizce öğrenirken arkadaşlarından destek aldıklarını saptamışlardır. Çalışmamızdan elde edilen bulgular ile literatürde yer alan çalışmaların bulguları örtüşmektedir.

3.2.6. Danışmanlık

Yapılan görüşmeler sonucunda engelli öğrencilerin engelli biriminin önemini vurguladığı görülmüştür. Bulgular incelendiğinde engelli öğrenci birimleri; engelli öğrencilerin bilgi alabileceği, karşılaştıkları sorunları ifade edebildikleri ve bu sorunların çözümü için yardımcı olabileceği bir birim olması açısından oldukça önemlidir.

“Üniversiteye ilk başladığımda korkularım vardı. Nasıl yapacağım? diye bir korku vardı. Engelli birimi ile görüştüm ve onlarda yardımcı oldu. Kitapları taratıyorlardı. Bilgisayara atıp sesli olarak okutabiliyoruz. Engelli öğrenci biriminin çok katkıları oldu. Okuyorsam engelli öğrenci birimi sayesinde okuyorum. Bana çok yardımcı oldular. Halden anlayan insanlar var.” (G1)

“Engelli öğrenci birimi ister sosyal olsun ister ekonomik her türlü şekilde yanımızda olmaya çalışıyorlar. Yol gösteriyorlar en önemlisi bu yol gösteriyorlar. Başvurularımızda hani kusursuz bir şekilde başvuru yapmamızı sağlıyorlar. Birçok şeye yardımcı oluyorlar yani seni asla geri çevirmez o birim yani, iyi ki var yani. Çoğu şeyi öğreniyorsun.” (G3)

“Engelli öğrenci birimi; çok iyi ,herhangi bir sorunla karşılaştığımda yanlarına gidip sorunları beraber çözüm arıyoruz. Dersten kaldığımda İsmet abi yardımcı oluyor, hocalarımınla görüşüyor.” (İ2)

“Engelli öğrenci birimine okulun ilk günleri bilgi almak amacıyla gittim. Yararlı oluyorlar başınız sıkıştığında gelin yardımcı olalım diyorlar bu çok iyi bir şey. Şu ana kadar

çok fazla gitmedim ama destekleri var bizim için.” (O2)

“Engelli öğrenci birimine gittiğimde yardımcı oluyorlar. Kışın kar yağınca yürüyemedim.Engelli öğrenciler için otobüs ayarlayıp yardım etmişlerdi.Engelli öğrenci birimi çok yardımcı oldu.” (O4)

“Engelli birimi bazı durumlarda yardımcı oluyorlar. Ulaşımdaya yaşadığım sorunlarda çok yardımcı oldular.” (O5)

Akmeşe (2018:230) engellilere yönelik yapılan düzenlemeler ve alınan önlemler bir bakıma üniversitenin engelli öğrenci ve personel için ne düzeyde erişilebilir olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Çalışmamızdan elde edilen bulgular bu tanımları desteklemektedir. Engelli öğrenci birimlerinin öğrencilerin sorun yaşadığı durumlarla ilgili olarak fakülte sorumlularıyla ve öğretim elemanlarıyla iletişime geçerek sorunları çözüme kavuşturdukları görülmüştür. Engelli öğrenci birimleri üniversitelerde öğrenim gören engelli öğrencilerin her türlü ihtiyaçlarını (barınma, akademik, sosyal, psikolojik vb.) gidermek için kurulmuştur bir bu doğrultuda çalışmaktadır (Karakuş vd., 2017:2581). Taşkın ve Şatır (2016) çalışmalarının bir çok bölümünde üniversitelerdeki engelli birimlerinin işlevlerinden bahsederek bu birimlerin engelli üniversite öğrencilerinin yaşamlarını kolaylaştırmaya yönelik katkılarına vurgu yapmışlardır.

4. SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgular sonucunda engelli bireylerin genel olarak yaşamlarında karşılaştıkları sorunların üniversite eğitim sürecinde de devam ettiği görülmüştür. Engelli öğrencilerin karşılaştıkları fiziksel ve yapısal sorunlar başta olmak üzere eğitim sürecinin paydaşlarından olan akademisyenler, engelsiz öğrenciler ve üniversitelerin ulaşım, barınma imkanlarından kaynaklı sorunların engelli öğrencilerin eğitimlerine devam etmelerini zorlaştırdığı sonucuna varılmıştır.

Araştırmanın sonucunda elde edilen bulgulardan yola çıkılarak aşağıdaki önerilerde bulunmak mümkündür:

- Üniversitelerin engelli öğrenciler için gerekli tüm destekleyici teknolojilerin kullanıldığı engelli dostu özel binalar (engellilere uygun tuvalet, asansör, merdiven ve oturma alanlarına sahip) tasarımları ve engelli öğrencilerin olabildiğince sabit öğretim üyelerinin ise olabildiğince hareketli olduğu bir eğitim süreci planlamaları,
- Engelli öğrenciler için erişilebilir noktalara yerleşke ve binaların anlaşılabilir krokiklerinin hazırlanarak fakülte binası içine ve çevresine yerleştirilmesi,
- Sınavlarda okuyucu ve yazıcı problemlerinin yaşanmaması için engelli öğrencilerin

de kabul edeceği gönüllü ya da ücretli asistan öğrencilerden yararlanılması,

- Engelli öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek fiziki ve personel donanımına sahip barınakların kurulması, bu barınakların üniversiteye ulaşılabilirliğinin kolay olması ve bu sayede engelli öğrencilerin ailelerine olan bağımlılıklarının azaltılması,

- İşitme engelli öğrenciler için dersliklerdeki arka plan gürültüsünü ve ses yansımalarını azaltan FM sistemi kullanılması,

- Üniversite bünyesindeki engellilere yönelik kampüse rahat ve ucuz ulaşımın sağlanabileceği özel servis hatlarının oluşturulması,

- Engelli öğrencilerin de katılabileceği tanışma etkinliklerinin düzenlenmesi veya düzenlenen sosyal etkinliklerin engelli öğrencilerin de katılabileceği şekilde düzenlenmesi,

- Üniversite personellerin engelli öğrencilerin sorun ve ihtiyaçlarıyla daha yakından ilgilenmesi için düzenli aralıklarla bilgilendirilmesi,

- Engelli insanlara yaklaşım, tutum ve davranışla ilgili toplumdaki bireyleri bilinçlendirmeye yönelik çeşitli projeler ve etkinliklerin devlet ve sivil toplum kuruluşları tarafından gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- 26226 Sayılı “Kamu Binaları, Kamuya Açık Alanlar ve Toplu Taşıma Araçlarının Özürlüleri Kullanımına Uygun Duruma Getirilmesi Konulu Başbakanlık Genelgesi”, 12.07.2006. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/07/20060712-15.htm> Erişim Tarihi: 21.09.2018
- 2828 Sayılı “Sosyal Hizmetler Kanunu”, 27/5/1983. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2828.pdf>
- 5378 Sayılı “Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, 01.07.2005. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050707-2.htm> Erişim Tarihi: 21.09.2018
- Akkök, F. (1989). Özürlü Bir Çocuğa Sahip Anne ve Babaların Kaygı ve Endişe Düzeyini Ölçme Aracının Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması, *Psikoloji Dergisi*, 7(23):26-38.
- Akmeşe, P. P. (2018). Yükseköğretim Kurumlarına Devam Eden Engelli Öğrenciler İle Engelli Personelin Sorunları ve Yükseköğretim Engelliler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(64):214-232.
- Doi: <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.13198>
- Aykara, A. (2011). Kaynaştırma Eğitimi Sürecindeki Bedensel Engelli Öğrencilerin Sosyal Uyumlarını Etkileyen Etmenler ve Okul Sosyal Hizmeti, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22 (1):63-84.
- Avrupa Sosyal Şartı, (1996). <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf> Erişim Tarihi: 23.09.2018
- Besiri, A. (2009). Yoksulluluk Ekseninde Engellilerin Eğitimi, *TBB Dergisi*, 83:353-374
- Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, (1989). https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarınaDairSozlesme.pdf Erişim Tarihi:25.08.2019
- Burcu, E. (2002). Üniversitede Okuyan Özürlü Öğrencilerin Sorunları: Hacettepe-Beytepe Kampüsü Öğrencileri Örneği, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1):83-103.
- Burcu, E. (2004). Görme Özürlü Öğrencilerin Eğitimlerine İlişkin Düşünceleri ve Sorunları: Ankara Örneği, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 4 (2):23-47.
- Çıkkılı, Y. ve Karaca A.M. (2017). Yükseköğretime Devam Eden Otizmlili Bireylerin ve Ailelerinin Yaşadığı Problemler ve Beklentilerinin Belirlenmesi, *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(12):59-74.
- Danış, Z. (2001). Otistik Çocuklar, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 1(2):65-82.
- Demir, Z.A. ve Eliöz, M. (2016). “Engelli Bireylerin Eğitim ve İstihdami İçin Bir Model Önerisi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*,4(33), s.76-90.

- Demirbilek, M. (2013). Zihinsel Engelli Bireylerin ve Ailelerinin Gereksinimleri, *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 7 (3):58-64.
- Duru, S. ve Duyan, V. (2017). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerde Toplumsal Cinsiyet Rollerini, *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3(2):200-211. DOI: 10.21798/kadem.2018236597
- Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme, (2009). http://www.ttb.org.tr/mevzuat/index.php?option=com_content&view=article&id=686:engeller-haklarına-k-slee&Itemid=36 Erişim Tarihi: 21.09.2018
- Engelsiz Üniversite Çalıştayı Raporları. <http://www.yok.gov.tr/web/engelsizyok/calistay-raporlari> Erişim Tarihi: 28.01.2019
- Fırat, S. (2008). Belediyelerin Engellilere Dönük Sosyal Hizmet Projeleri, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19(1):89-100.
- Güllüpnar, F. (2013). Toplumsal İlişkiler Kıskaçında Zihin Engelli Olan Bireyler ve Aile Yapıları: Eskişehir'de Engelli Ailesi Hakkında Sosyolojik Bir Alan Çalışması, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(1): 41-64.
- Gültekin, N., Velimahmutoğlu, A. ve Cindil, A. (2001). Zihinsel Engelli Bireyin Mesleki Rehabilitasyon ve Sosyalizasyona Yönelik Uygulama Projesi, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Saray Rehabilitasyon Merkezi Müdürlüğü.
- Gökbay, Z., İnci, E. ve Ahu, Ö. N. (2011). Engelli Bireylerin İstihdamına Yönelik Bir Vaka Çalışması: Engelsiz Eğitim, *Öneri Dergisi*, 9 (36):1-8.
- İnan, S., Ceyhun, P., Gülsen, T., Selda; Ak, F. ve Dağlı, Z. (2013). Engellilik, Türkiye'de Engellilerin Durumu ve Sağlık Hizmet Sunumuna Bir Bakış, *TAF Preventive Medicine Bulletin* 12(6):723-728
- İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi (1948). <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> Erişim Tarihi: 20.09.2018
- İşıkhan, V. (2005). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Psiko-Sosyal ve Sosyoekonomik Sorunları, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 16(2):35-52.
- Kırloğlu-Kalaycı, İ. ve Karakuş, Ö. (2015). Türkiye'de Zihinsel Engelliler Özelinde Engelli Bireylerin Karşılaştıkları Sorun Alanları, *Selçuk Üniversitesi Akşehir MYO Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(6):77-86.
- Karakuş, Ö., Kalaycı Kırloğlu, H. İ., Kırloğlu, M. ve Başer, D. (2017). Üniversitelerde Engelli Öğrencilerin Eğitim Alanında Karşılaştıkları Sorunlar: Selçuk Üniversitesi Örneği, *Journal of Human Sciences* 14(3):2577-2589. DOI: 10.14687/jhs.v14i3.4701
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık. 166,245.
- Karataş, K. (1997). Engelliler Kentlerde Hareket Etmek İstiyorlar, *Ufku Ötesi Türkiye Görme Engelliler Federasyonu Dergisi*, 4(2):25-45.
- Karataş, K. ve Oran, B. (2007). Engelliler: Siyasetin Periferinde Kalanlar, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 7(2):4-19.
- Karataş, Kasım, (2002) Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları, Bir Sosyal Politika Yaklaşımı”, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 2(2), s.43-55.
- Kurnaz, Ö. (2012). Ortopedik Engelli Kadınların Sorun Ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma: Tuzla İlçesi Örneği, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 23 (1):67-81.
- Melekoğlu, A.M. (2017). Engelsiz erişim, engelsiz eğitim. *Engelli Öğrenci Komisyonu*. Sözel Bildiri. http://www.yok.gov.tr/documents/32527494/34292738/Macid_Melekoglu.pdf Erişim Tarihi: 26.01.2019
- Sevinç, İ. ve Çay, M. (2017). Fiziksel Engelli Bireylerin Üniversite Eğitimi Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar (Akdeniz Üniversitesi Örneği), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13:219-238.
- Taşgım, E. ve Şatır, G.M. (2016). Üniversitelerde Engellilere Yönelik Erişilebilirlik Hususunda Mevcut Durum Analizi 2015-2016, *Eğitimde Görme Engelliler Derneği*, 1. Baskı, Ankara, 37.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasa, 1982. https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf Erişim Tarihi: 25.01.2019
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2011). http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047, Erişim Tarihi: 18.09.2018
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılacak nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24:543-559.
- Uslu, A. (2009). Kentsel Peyzajda Yaşlı/Engelli İçin Bağımsız Hareket Olanağı ve Evrensel Tasarım Kavramı, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi* 9 (1-2):27-40.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 88.
- WHO (World Health Organization). (2011). “World report on disability 2011”. *World Health Organization*. Malta. p.3-4. https://www.who.int/disabilities/world_report/2011/en/ Erişim Tarihi: 26.01.2019

EXTENDED ABSTRACT

As a result of higher education entrance exam made in 2017, the number of disabled students enrolled in pre-bachelor's and bachelor's degree programs, is 2823 students in total, 1545 and 1278, respectively. 26.4% of these students are other type of disabled, 26.1% are physically disabled, 24.8% are visually impaired, 18.1% are hearing impaired and 4.6% are temporary disabled (as cited in Melekoğlu, 2017). WHO defines disability as a limitation or failure to fulfill the expected roles in the individual based on age, gender, social and cultural factors due to an inability or disability (WHO, 2011:3-4).

According to Article 42 of the Constitution of the Republic of Turkey, "*No one shall be deprived of education and training*". The right to education, a fundamental right guaranteed by national and international legal regulations for all people, the Universal Declaration of Human Rights (1948), the United Nations Convention on the Rights of the Child (1989), the European Social Charter (1961; 1996) and Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2009) state that all children should be protected without discrimination. In accordance with this legislation, the government should make plans in order to enable individuals with disabilities to receive education at all levels within the general education system (www.tbmm.gov.tr).

In order to solve the problems faced by students with disabilities in our country, it has become mandatory to establish Disabled Student Units in universities in accordance with the "Higher Education Institutions' Regulation on Consultation and Coordination of Disabled Persons," dated 14/08/2010 and numbered 27672. The academic and psycho-social problems experienced by disabled students who were educated in universities were effective in the emergence of this directive. For this reason, it is important to identify the problems of the students with disabilities in the universities and to produce suggestions for the solution. This study is important in terms of revealing the problems of disabled students who continue their university education and suggesting solutions.

The aim of this study is to reveal the problems faced by disabled individuals who are studying in state universities (Necmettin Erbakan University, Selçuk University) within the borders of Konya Province. This research was planned as a qualitative research and was completed by using semi-structured interview technique. Semi-structured interview is the most frequently used technique between the structured and unstructured interview (Karasar, 2005: 166).

The population of the study consisted of visual, hearing and orthopedically impaired students who were continuing their education in Selçuk University and Necmettin Erbakan University. The sample of the study consisted of 5 visual, 5 hearing and 5 orthopedic disabled students,

representing the population. The sample was reached by snowball sampling method. A total of 25 disabled students were reached in the research process, but 15 of them volunteered to participate in the study, while 5 of them refused to participate.

Interview questions were prepared by the researcher in two categories: the questions that will determine the personal characteristics of the participants and the questions that will determine the problems they encounter in the university education process. Interviews were conducted face-to-face during the 30-minute period between April and May 2018, in the hours, days and places they wanted. Verbal consent was obtained from the participants for voice recording. After the interviews were completed, the sound recordings were written. The data were analyzed descriptively. The data is systematically coded and encoded. Information obtained from interviews with parents was added as an example. This research is limited to 15 disabled students attending state universities in Konya Province.

The ages of the disabled students participating in the study ranged from 19 to 23 years. 4 of the students are male and 11 are female. A total of 15 disabled students including 5 visual, 5 hearing and 5 orthopedic were included in the study. As per their marital status, 1 was married and 14 were single. 3 of the students continue their education at Selçuk University and 12 at Necmettin Erbakan University. 4 of the disabled students continue their education in social work, 2 in psychological counseling and guidance, 2 in coaching, 1 in history, 1 in theology, 1 in art history, 1 in tourism management, 1 in special education teaching and 1 in computer engineering.

It has been found out that students with disabilities have problems related to access to educational opportunities since the physical conditions such as the location of the university and the architecture of the classrooms are not organized according to the disabled and due to the negative attitudes of the individuals in the society towards them.

It can be said that the housing problem and the other problems related to housing affect not only the students with disabilities but their families as well. The continuation of dependence on the family and social environment during the university education period may adversely affect the individual and social development and self-sufficiency of individuals with disabilities.

It has been revealed that disabled students have difficulties in resolving their need to use, which is a basic and essential need. Based on the opinions of the students, especially hearing and visually impaired students had problems in lessons and exams.

When the findings are examined, it is determined that the friends, instructors and families of the disabled individuals help to solve the problems. It can be said that the social networks of the disabled students make a great contribution to overcome their problems. As a result of the interviews, it is seen that the disabled students emphasized the importance of the disability unit.

The findings of the study showed that the problems faced by disabled individuals in their lives also continued during the university education period. The main problems of the students with disabilities can be listed as: the physical and architectural structural problems; the academicians and not disabled students who are the stakeholders of the education process; and problems of transportation and accommodation facilities of universities.

Based on the findings of the study, it is possible to make the following suggestions:

- For students with disabilities, universities should design disabled-friendly special buildings where all necessary supportive technologies are used (having disabled toilet, elevator, staircase and seating areas) and plan an education process where students with disabilities are as stable as possible and faculty members are as active as possible.
- To prepare accessible sketches of campuses and buildings for students with disabilities in and around the faculty building.
- Use of volunteer or paid assistant students if accepted by students with disabilities in order to prevent reading and printer problems in exams.
- Establishment of physical and personnel equipped dorms to meet the needs of disabled students, of which accessibility to the university are easy to help reducing the disabled students' dependence on their families.
- Using FM system for hearing impaired students, reducing background noise and sound reflections in classrooms.
- Establishment of special service lines for disabled people within the university, providing convenient and cheap transportation to the campus.
- Arrangement of meeting activities for disabled students or organizing these social activities in such a way that students with disabilities can also participate.
- Informing the university staff regularly to deal with the problems and needs of disabled students.
- Various projects and activities to raise awareness of individuals in society about approach, attitude and behavior to people with disabilities by state and non-governmental organizations.
- Implementation of various projects and activities by government and non-governmental organizations, in order to raise awareness among individuals in society about the approach, attitude and behavior against the disabled people.
- It is recommended to make the environmental, architectural, social and administrative arrangements in order to eliminate the difficulties in the educational processes of disabled university students and increase the number of disabled-friendly universities.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Yılmaz, H. ve Temirbekova, C. (2019). “Окуучулардын Баалоосуна Караганда Кыргызстандагы Билим-Берүү Системасындагы Көрүнгөн Көйгөйлөр”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1549-1572

Geliş Tarihi / Received Date: 18.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.02.2019

Araştırma Makalesi

ОКУУЧУЛАРДЫН БААЛООСУНА КАРАГАНДА КЫРГЫЗСТАНДАГЫ БИЛИМ-БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДАГЫ КӨРҮНГӨН КӨЙГӨЙЛӨР¹

Doç. Dr. Hasan YILMAZ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Eğitim Fakóltesi

hasanyilmaz2001@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9069-1524

Çarkınay TEMİRBEKOVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

jtemirbekova12@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6736-8852

Мазмун

Заманбап билим берүүдө мектепте башкаруу жана окууту кызматтарынан тышта калган, бирок окуучунун ийгилигине таасир көрсөткөн факторлорго байланыштуу кызмат тармагы индивидуалдык өнүгүү кызматы катары аталып келет. Окуучуга багытталган индивидуалдык өнүгүү кызматтарынын негизги максаты окуучунун мектепти болушунча пайдалануусун камсыздоо. Заманбап билим-берүү системасында мектептердин ийгиликтүү боло алуусу билим-берүү, башкаруу жана окуучуга багытталган индивидуалдык кызматтарынын кызматташуусу жана макулдашуусу менен гана ишке ашат. Жасалган изилдөөнү негизги максаты Кыргызстандагы билим-берүү мекемелеринде психологиялык кеңеш жана көмөккө болгон муктаждыгына көңүл буруу. Аныкталышы керек болгон көйгөйлөрдүн көптүгү мектептердеги көмөк жана кеңеш кызматтарынын жетишсиздигине басым жасалышы керек экени күтүлүүдө. Изилдөөдө абалды аныктоону максат кылган үчүн сканер ыкмасы колдонулган. Бул ыкманын талабына ылайык 12-17 жаш арасы өзгөргөн жана 7-11- класстар ичинде билим алган 499 окуучуга көйгөйлөрдү анализдөө шкаласы колдонулган жана көрүнгөн көйгөйлөрдү класстарга бөлүү менен карап чыккан. Изилдөөнүн аягында мектеп жана окуу курал жабдыктарына байланыштуу көйгөйлөр менен жеке адамга байланыштуу көйгөйлөр жана кесип, келечекке байланыштуу тынчсыздануулар эң көп учураган көйгөйлөр экени көрүнгөн. Ден-соолук жана туура тамактануу көйгөйлөрү менен үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөр болсо, эң аз учураган көйгөйлөр экени көрүнгөн. Көрүнгөн көйгөйлөрдүн окуучулардын жынысы, жашы жана классына карап да, өзгөргөнү байкалган. Алынган жыйынтыктар талкууланган жана сунуштар көрсөтүлгөн.

Ачык сөздөр: окуучунун көйгөйлөрү, көйгөй анализи, Кыргызстандын билим берүү системасы.

¹ Бул макала Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Коомдук илимдер институтунун педагогика багытынын магистранты Жаркынай Темирбекованын др., доцент Хасан Йылмаздын жетекчилиги менен даярдап жаткан магистрдык диссертациясынан алынды.

ÖĞRENCİLERİN DEĞERLENDİRMELERİNE GÖRE KIRGIZİSTAN EĞİTİM SİSTEMİNDE YAŞANAN SORUNLAR¹

Öz

Çağdaş eğitimlerde okulda yönetim ve öğretim hizmetleri dışında kalan ancak öğrencinin başarısını etkileyen faktörlere yönelik hizmet alanı öğrenci kişilik hizmetleri olarak isimlendirilmektedir. Öğrenci kişilik hizmetlerinde temel amacı öğrencinin okuldan mümkün olduğunca faydalanmasını sağlamaktır. Çağdaş eğitim sisteminde okulların başarılı olabilmesi öğretim, yönetim ve öğrenci kişilik hizmetlerinin iş birliği ve eşgüdümü içinde çalışması ile mümkündür. Yapılan araştırmanın genel amacı Kırgızistan'daki eğitim kurumlarında psikolojik danışma ve rehberliğe olan ihtiyaca dikkat çekmektir. Bu genel amaç çerçevesinde öğrencilerin değerlendirmelerine dayalı olarak okullarda yaşanan sorunları tespit etmek hedeflenmiştir. Tespit edilecek sorunların sıklığı ve şiddetinin okullardaki rehberlik hizmetlerinin eksikliğine vurgu yapması beklenmektedir. Araştırmada durum tespiti yapmak amaçlandığı için betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin gereği olarak yaşları 12-17 arasında değişen ve 7. ve 11 sınıflar arasında öğrenim gören 499 öğrenciye problem tarama envanteri uygulanmış ve saptanan sorunlar sınıflandırılarak incelenmiştir. Araştırmanın sonunda okul ve ders kaynaklı sorunlar ile kişilik ile İlgili Sorunlar ve meslek- gelecek kaygısı sorunlarının en sık gözlenen sorunlar olduğu saptanmıştır. Sağlık ve beslenme sorunları ile ev ve aile ile ilgili sorunların ise en az gözlenen sorunlar olduğu ortaya konmuştur. Saptanan sorunların öğrencilerin cinsiyeti, yaşı ve sınıf düzeyine göre de anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Elde edilen bulgular tartışılmış ve öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğrenci Sorunları, Problem Tarama, Kırgızistan Eğitim Sistemi.

PROBLEMS OF THE EDUCATION SYSTEM OF KYRGYZSTAN ACCORDING TO STUDENTS' EVALUATIONS

Abstract

In modern education, the service area, oriented towards the factors that affect students' success, except school management and teaching services, is called student personnel services. The main purpose of the student personnel services is to provide students to take the advantage of the school. The success of schools in modern education system is possible through the cooperation and coordination of the teaching, management and student personnel services. The general aim of the research is to draw attention to the need for counseling and guidance in educational institutions in Kyrgyzstan. Within the framework of this general objective, it is aimed to identify problems experienced in schools based on the students' evaluations. It is expected that the frequency and severity of the problems to be identified will emphasize the lack of guidance services in schools. Descriptive screening method was used since the research was aimed at the determination of certain situations. According to the requirements of this method the problem scanning inventory was applied to 499 students between the ages of 12-17 and between 7 and 11 classes and the problems were examined and classified. At the end of the research it was determined that most common problems were related to school and courses, personality and worries about future-profession, while problems related to health and nutrition, home and family were among most rare problems. It was observed that the problems were significantly different according to students' gender, age and class level. The findings were discussed and recommendations were developed.

Keywords: Students' Problems, Problem Scanning, Education System of Kyrgyzstan

1. КИРИШҮҮ

Заманбап билим-берүүдө мектепте башкаруу жана окууту кызматтарынан тышта калган, бирок окуучунун ийгилигине таасир көрсөткөн факторлорго байланыштуу кызмат тармагы окуучуга багытталган индивидуалдык кызмат катары аталып келет (Балжы, 2011: 33-36; Gündüz, 2011: 54-60). Окуучуга багытталган индивидуалдык кызматтын негизги максаты окуучунун мектепти болушунча пайдалануусун камсыздоо

(Çetinkaya, 2014: 36-37). Заманбап билим-берүү системасында мектептердин ийгиликтүү боло алуусу окууту, башкаруу жана окуучуга багытталган индивидуалдык кызматтарынын кызматташуусу жана макулдашуусу менен гана ишке ашат (Özoğlu, 2007: 14-18).

Билим-берүүдө максатка жетүү, билим-берүү иш чараларыны мындан да жандуу түрдө улантуу үчүн билим-берүүгө жаңы кызмат тармактары кирген. Бул тармактардын бири окуучуга багытталган индивидуалдык кызматтары (Kuzgun, 1991: 33-36). Багыт беруу кызматы бул кызмат тайпанын ичинде орун алган (Керçеоглу, 1990: 14-16). Билим-берүүдө багыт берүү кызматы максаттарга жетүүгө көмөк көрсөтүү менен бирге максаттарга жетүүгө тоскоол болгон факторлорду алдын алуу кызматы катары пайда болгон (Nazlı, 2011: 24-30). Кесип жана түгөй тандоо ар бир адамды бактылуу кыла турган, жашоосуна таасир тийгизген, кайра оңдой алгыс маанилүү чечим болуп эсептелет (Yeşikyaprak, 2012: 69-73). Бул чечимдерде ката чечим кабыл алгандардын маңдайына көп көйгөйлөр жаралат. Ал менен бирге билим берүү ишинде болгону жеке адамды окутуу жана маалымат берүү гана жетиштүү болбойт. Жеке адамды психологиялык жана социалдык багыттан да күчтүү абалга алып келүү заманбап билим-берүүнүн эң маанилүү максаттарынан бири болуп эсептелет (Yeşikyaprak, 2015: 45-56). Ар бир адамда муктаждыктарын камсыздоо жана жашыруун күчтөрүн ишке ашырууда, албетте бир ык бар (Yeşikyaprak, 2010: 76-78). Билим-берүү атуулда коом күткөн өзгөчөлүктөрдү калыптандыруу, көндүмдөрдү пайда кылуу процесси катары эсептесе болот. Билим-берүүнүн максаты, жалпы түшүнүктө, жеке адамдын өзүнү өнүктүрүүсү, өзүнө жана коомго пайда алып келе турган абалга келүүсү (Hamarta, 2011: 69-73). Ушундан улам психологиялык, социалдык, экономикалык жана философиялык жактан багыт берүү кызматтары билим-берүү процессинен бөлүнбөй турган бөлүгү болуп эсептелет (Hıdır, 2010: 55-56).

Күнүбүздө билим берүү мекемелер санына жараша түр жагынан да көбөйүүдө, классикалык билим берүү мекемелер менен бирге бир канча кесиптик билим берүү мекемелер да, ачылган. Бир адам бул түрдүү билим берүү мекемелерден бирини тандоодо бир канча кыйынчылыкка дуушар болушу мүмкүн. Жада калса, булардын бир канчасын бар экенин билбей калышы да мүмкүн. Өзүнү келечекке даярдоону каалаган киши; бири-биринен айырмаланган максаттары болгон жана өзгөчө жөндөм, кызыгуу жана личносттук өзгөчөлүктөрдү талап кылган бул билим берүү мекемелердин ичинен тандай алышы үчүн жардамга муктаж болот (Yeşikyaprak, 2012: 69-73).

Мурдагы доордо коомдо кишинин эмнени жасап, жасабай турганы ачык түрдө көрсөтүлсө, күнүбүздө бул кишини таң калтыра турган деңгээлде аралаш абалга келген. Кыргызстанда батыш өлкөлөрүнө салыштырмалуу классикалык билим-берүү түшүнүгү дагы эле уланып жатат (Şişman ve Arı, 2009: 133-147). Классикалык билим-берүү түшүнүгүнүн астында билим жана тажрыйбаларды окуучуга берүү жатат жана окуучу бир гана канчалык үйрөнө алганы менен бааланат (Şahin, 2011: 11-15). Буга карама-каршы заманбап билим-берүү түшүнүгүнө ылайык; ар бир адам эркин жана өнүгүү кубаттуулугуна ээ (Halmatov, 2014: 21-22). Билим-берүүдө борбор, үйрөтүлө турган зат же мугалим эмес, окуучунун өзү. Заманбап билим-берүү системасы колдонула турган мектептерде окуучулардын кызыгуу жана жөндөмдүүлүгүн таанылышы үчүн багыт берүү кызматтарын четке кагуу мүмкүн эмес (Güneri, Aydın ve Skovholt, 2003: 53-63).

Бир тараптан көбөйүп жаткан калктын саны, башка тараптан технологиялык өнүгүүлөр жана буларга байланыштуу иш дүйнөсүн, өндүрүү куралдары жана кесиптердеги радикалдуу өзгөрүүлөр Кыргызстанда айыл аймактарын чоң шаарларга көчүүсү жана эски салттуу өндүрүү менен алектенген кесиптердин ордуна жаңы өзгөчө кесиптердин пайда болуусуна шарт түзгөн (Polat, 2011: 2-18). Бул да, чоң шаарлардагы иштөө шарттарын, иш табуу мүмкүнчүлүгүн чектөөдө, адамдын башка кесиптерге ээ болуусунда жана өзүнү өнүктүрүүсүнү милдеттүү абалга алып келет. Аны менен бирге шаардын кеңейиши жана шаардагы калктын санынын көбөйүүсү үй-бүлөнүн үйрөнүлгөн (салттуу) жашоо стилинде радикалдуу өзгөрүүгө жол ачат (Şişman ve Arı, 2009: 133-147). Технология жана өндүрүү куралындагы өнүгүүлөр алып келген чиелишкен абалдар үй-бүлө түзүлүшүн жана функциясын өзгөрткөн. Бул шарттардын негизинде жаңы муундардын коомдун принциптерине, баалуулуктарына ылайыктуу болуп, өсүп, эффективдүү, натыйжалуу жана бактылуу бир жаран боло алашына жардам берген үй-бүлөсүнөн башка социалдык мекемелерге да, жоопкерчилик түшөт (Hatunoğlu ve Hatunoğlu, 2006: 333-338).

Күнүбүздө билим алып жаткан жаштардын маанилүү бөлүгү келечек, ден-соолук, ийгилик, бизнес аймагы, үй-бүлө куруу, социалдык байланыш сыяктуу көйгөйлөр менен карама-каршы (Manav, 2018: 44-45). Бул көйгөйлөр алардын туура маалыматка жетүүсүнө түрткү болот. Көйгөйлөрдү анализдөө шкаласын колдонуу менен жасалган изилдөөдө окуучулардын, келечек, жеке адамдын кулк-мүнөзү, ден-соолук, үй-бүлө, социалдык байланыш сыяктуу тармактарда көйгөйлөр көрүнгөнү көрсөтүлгөн. Бул абалды алдын алуу үчүн профессионалдуу жардамга муктаж бар болгон (Korkut, 2011: 113-115). Ушул бардык көйгөйлөрдүн жанында бүтүн дүйнөгө

агрессия жана зордуктун жайылуусу жана ар түрдүү маданиятта бангизаттарга болгон көз карандыларын санынын көбөйүүсү, мектептерде психологиялык кеңеш жана көмөк кызматтарынын маанилүү экенин көрсөтүп жатат.

Психология тармагында жасалган изилдөөлөр, адамдардын физикалык, сезимтал, акыл тарабынан бири-биринен айырмаланганын көрсөткөн (Güven, 2012: 61-54). Жөндөм, жетишкендик, билим денгээли, мурдагы жашоо тажрыйбалары, кызыгуулары, идеалдары, социалдык жана экономикалык абалы менен ар бир адам башкаларынан айырмаланат (Girgin, 2011: 48-51). Бул абал мугалимдердин окуучуларды ар тараптуу таануусуна милдеттүү кылат (Çakır, 2011: 77-79). Бул көмөк жана психологиялык кеңеш кызматтарынын иш чаралары менен ишке ашат. Демократияда ар бир адамга өзүнүн жөндөмдөрүнө жараша өнүгүү мүмкүнчүлүгүн сунуштоо маанилүү. Адамдын өзүнүн жашоосун пландоого, алдында турган ар түрдүү жолдордун эң ыңгайлуу болгонун тандоого, өзүнчө чечим чыгара алуу укугу бар (Bakırcıoğlu, 2005: 26-27).

Жасалган изилдөөнүн негизги максаты Кыргызстандагы билим-берүү мекемелеринде психологиялык кеңеш жана көмөккө болгон муктаждыкка көңүл буруу болуп эсептелет. Бул негизги максаттын алкагында окуучулардын баалоолоруна байланыштуу мектептерде көрүнүп жаткан көйгөйлөрдү аныктоо максат кылынган. Аныктала турган көйгөйлөрдүн көптүгү мектептердеги багыт берүү кызматтарынын жетишсиздигин баса белгилөөсү күтүлүүдө.

2. ЫКМА

Изилдөөдө абалды аныктоо максат кылып алынган үчүн баяндоо методу колдонулган. Бул ыкманын талабына ылайык 12-17 жаш арасында өзгөргөн жана 7-11-класстар арасында билим алган 499 окуучуга көйгөйлөрдү анализдөө шкаласы колдонулган жана көрсөтүлгөн көйгөйлөрдү группаларга бөлүү менен каралып чыккан. Жасалган аныктамалар окуучулардын жынысына, жашына жана классына карап да, анализ кылынган.

Изилдөөнүн суб-көйгөйлөрү төмөндөгүлөр:

1. Окуучунун пикирине ылайык эң көп көрүнгөн көйгөйлөрдүн түрү кайсылар?
2. Мектеп, мугалим жана сабак курал жабдыктарына байланыштуу көйгөйлөрдүн кайсынысы кандай деңгээлде байкалып жатат?
3. Жеке адамга байланыштуу көйгөйлөрдүн кайсынысы кандай деңгээлде байкалып жатат?

4. Кесип-келечек жана кирешеге байланыштуу көйгөйлөр кандай деңгээлде байкалып жатат?

5. Дос жана социалдык чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөр кандай деңгээлде байкалып жатат?

6. Ден-соолук жана туура тамактанууга байланыштуу көйгөйлөр кандай деңгээлде байкалып жатат?

7. Үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөр кандай деңгээлде байкалып жатат?

8. Окуучулар белгилеген көйгөйлөр жынысына, жашына жана классына карап айырмачылык көрсөтүп жатабы?

3. ӨРНӨКТӨМӨ

Изилдөөнүн популяциясы Кыргызстандын мамлекеттик мектептеринде билим алган 7-11-класстын окуучулары. Иш группасы катары Бишкек шаары, Ленинский жана Первомайский аймактары; Чүй аймагы, Кемин шаары, Чымкоргон, Кара Булак жана Кичи-Кемин айылдарынын мектептери тандалып алынган. Группалык өрнөктөмөлөр ыкмасы менен аталган аймактардагы мектептен бир бирден класс көрсөтүлгөн жана 193 кыз, 306 эркек окуучуга көйгөйлөрдү анализдөө шкаласы колдонулган. Изилдөөнүн максаты мектеп жетекчилерине жана мугалимдерге түшүндүрүлгөн, керектүү уруксат алынган жана катышуучулардан чын – дилинден жооп кайтаруусу өтүнгөн.

Изилдөөнүн өрнөктөмөсүнө байланыштуу маалыматтар 1-таблицада көрсөтүлгөн.

1-таблица. Изилдөөнүн өрнөктөмөсүнө байланыштуу маалыматтар

жынысы			жашы			класс			
	N	%		N	%	N	%		
Кыз	193	38,7	12-13	128	25,7	7 класс	105	21,0	
						8 класс	137	27,5	
Эркек	306	61,3	14-15	170	34,1	9 класс	70	14,0	
						10 класс	104	20,8	
						11 класс	82	16,4	

Маалыматтарды чогултуучу куралдар

Изилдөөдө Түркияда МЕВ тарабынан сунушталган жана официалдуу web сайтынан алынган көйгөйдү анализдөө шкаласы колдонулган. Окуучулар дуушар болгон көйгөйлөрдү, керектөөлөрдү белгилөө жана окуучуларга жардам берүү максатында даярдалган суроолор тизмеси. Бул тизмеде окуучулардын ден-соолук жана личносттук көйгөйлөрдү мектеп, үй, үй-бүлө, кесип, келечек жана коомдук байланышта көрүнгөн көйгөйлөрдү ортого коет. Чечүү жолуну табуу максатында жол көрсөтүү

иштеринин планы камсыздалат. Окуучулар да, өздөрүнүн көйгөйлөрүн, каалоолорун жана муктаждыктарынын айырмалай алышына жардамчы болот. О жана L тайпа болгон 2 башка тизме бар. О тайпасы 6-7-8- класстарга L тайпасы болсо, башталгыч класстын окуучуларына колдонулат. Жасалган изилдөөдө О тайпасы колдонулган. Шкала; (1) ден-соолук жана туура тамактануу, (2) мектеп, мектеп-мугалим жана сабак, (3) коомдук байланыш, (4) үй жана үй-бүлө, (5) кесип жана келечек, (6) личносттук - өлчөмдөр боюнча 50 суроодон турат. Көйгөйлөрдү анализдөө шкаласы кылдаттык менен которулган тил жана маданият эске алынган. Бул темада жасалган иште негизги принцип катары Brilsin vd.(1973: 182) нын сунуштаган этаптары колдонулган. Бул этаптар төмөнкүлөр: (1) Котормо тилге которуу, (2) Котормону баалоо, (3) Оригинал тилге кайра которуу жана (4) Кайра которууну баалоо. Бул иштин негизинде кыргызсчага которулган көйгөйлөрдү анализдөө шкаласы 38 кишиден түзүлгөн жана изилдөөнүн өрнөктөмү менен окшош өзгөчөлүктөрдү алып жүргөн бир тайпага колдонгон. Бул практиканын аягында суроолордун анализи каралып чыккан, иштебеген 10 суроо чыгарып, ички ырааттуулугу алынган. ($r=.92$).

Анализдин методу

Көрсөтүлгөн анализде баяндоо статистикалык баалоолору эсептелген, жыныс, жаш жана класс денгээли өзгөрмөлүүлүгүнө жараша айырмачылык маанилүү экени t тестти жана дисперсия анализи менен сыноодон өткөрүлгөн. Дисперсия анализинин аягында маанилүү байланышы бар болгон тайпаларда айырмачылыгын аныктоо максатында Тукей тестти колдонулган.

Ачылыштар жана комментарийлер

Окуучулардын көйгөйлөрү 6 группага болунгон алардын негизинде 40 көйгөйгө байланыштуу жоопторго анализ жасалган. Тандалып алынган тайпаны түзгөн окуучулардын көйгөй тандоо жолунда орун алган 40 суроого берген жооптор мурун 6 көйгөй түрүндө бөлүштүрүлүп каралып чыккан. Кийинчерээк болсо, ар бир көйгөй тайпасында болгон пункт эң көп билдирилген жана эң аз билдирилген көйгөйлөргө жараша тизмектелген. Жасалган бул анализдин аягында алынган жыйынтыктар көрсөтүлгөн.

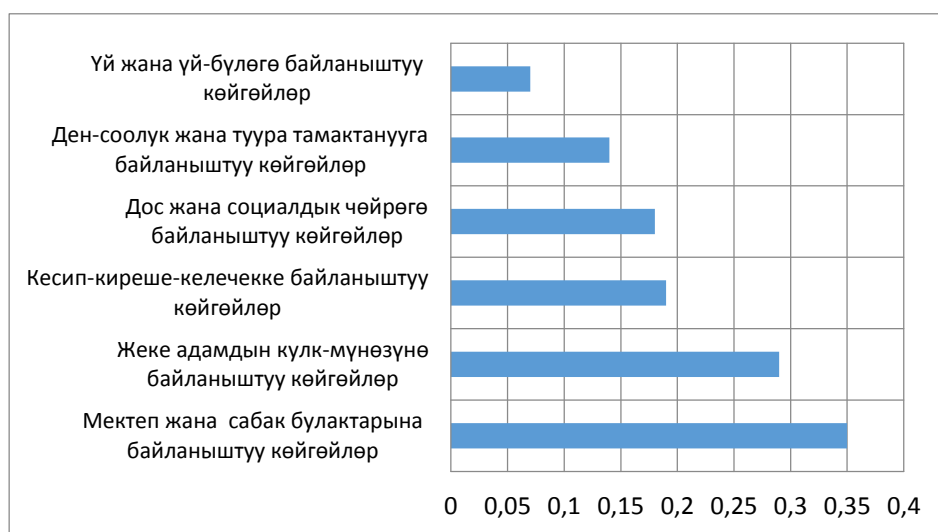
3.1. Окуучунун көз-карашына ылайык эң көп көрүнгөн көйгөйлөрдүн түрлөрү

Окуучунун көз-карашына ылайык алты көйгөй тобуна байланыштуу алынган ачылыштар 2 -таблицада көрсөтүлгөн.

2-таблица. окуучунун көз-карашына ылайык алты көйгөй тобунун маанилүү тизмеги

	N	Жалпы	Орточо	Пайыз
Мектеп жана курал жабдыктарынын проблемалары	499	174	0.35	34.84
Жеке адамга байланыштуу көйгөйлөр	499	144	0.29	28.94
Кесип-киреше-келечек тынчсыздануу көйгөйлөрү	499	97	0.19	19.34
Дос жана социалдык чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөр	499	89	0.18	17.88
Ден-соолук жана туура тамактанууга байланыштуу көйгөйлөр	499	73	0.15	14.59
Үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөр	499	36	0.07	7.16

2-таблица каралып чыкканда окуучулар эң көп мектеп жана сабак курал жабдыктары (34.84 %) жана жеке адамдын кулк-мүнөзүнө байланыштуу көйгөйлөрдүн (28.94 %) башынан өткөндөрү билдирилген. Окуучулардын эң аз башынан өткөргөн эки көйгөй тобу болсо, ден-соолук жана туура тамактанууга байланыштуу көйгөйлөр (14.59 %) жана үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөр (7.16 %). Башка көйгөйлөрдүн абалына байланыштуу орточо эсеп жана пайыздар 2-таблицада турат. Алты көйгөй тобуна байланыштуу окуучунун көз-караштарына ылайык ачылыштар 1- графикте көрсөтүлгөн.

1-график. Окуучулардын көз карашы боюнча байкалган көйгөйлөрдүн маанилүү тизмеги

Алты топтун ар биринин ичинде жайгашкан көйгөйлөр да, өз ара каралып чыккан. Мектеп жана сабак курал жабдыктарына байланыштуу көйгөйлөрдүн жыйынтыктары 3-таблицада көрсөтүлгөн.

3.2. Мектеп жана сабак курал жабдыктарына байланыштуу көйгөйлөр

3-таблица. Окуучунун көз-караштарына ылайык мектеп жана сабактарга байланыштуу көйгөйлөрдүн маанилүү тизмеги

	N	Жалпы	Орточо	Пайыз
Мугалимдер түшүнүксүз	499	253	0.51	50.70
Сабактар түшүнүксүз	499	235	0.47	47.09
Сабактардын көбү керек эмес	499	200	0.40	40.08
Сабак куралдарыбыз жетишсиз	499	188	0.38	37.68
Мектебибиз таза эмес	499	154	0.31	30.86
Классыбызда окуучу көп	499	108	0.22	21.64
Устакана, лаборатория, спорт зал жана китепканабыз жок	499	79	0.16	15.83

Мектеп жашоосуна жана сабактарга байланыштуу көйгөйлөр каралганда окуучулар эң көп мугалимдердин түшүнүксүздүгүн билдирген (50.7%). Бул көйгөйдө сабактардын түшүнүктүү болбошу көрүнгөн (47.09%). Муну менен бирге окуучулардын 40 пайызы сабактардын көбү керек эмес экенине ишенишет. Мектеп жашоосу жана сабак курал жабдыктарына байланыштуу калган көйгөйлөрдүн орточо эсеби жана пайыздары 3-таблицада көрсөтүлгөн.

3.3. Жеке адамдын кулк-мүнөзүнө байланыштуу көйгөйлөр

Көйгөйлөрдү анализдөө тизмесинин жеке адамдын кулк-мүнөзүнө байланыштуу көйгөйлөр тобунда окуучулар билдирген көйгөйлөр 4-таблицада көрсөтүлгөн.

4-таблица. Окуучунун көз-карашына ылайык жеке адамдын кулк-мүнөзүнө байланыштуу көйгөйлөрдүн маанилүү тизмеси

	N	Жалпа	Орточо	Пайыз
Ийгиликсиз болуудан корком	499	245	0.491	49.10
Нервтерим жука	499	170	0.341	34.07
Тартынчак жана уялчакмын	499	153	0.307	30.66
Жалгыз калгандан корком	499	153	0.307	30.66
Баары мени жакшы көрүүсүн каалайм	499	138	0.277	27.66
Сүйлөшүп жатканда аябай толкунданамын	499	138	0.277	27.66
Тарынчаакмын	499	137	0.275	27.45

4-таблица каралып чыкканда ийгиликсиз болуу коркусу окуучулардын жарымында бирдей экени көрүнүп турат (49.10%). Бул көйгөй тизмеги менен нервтердин жука болушу (34.07%), тартынчак жана уялчак (30.66%), жалгыз калгандан корккон (30.66%), баары мени жакшы көрүшүн каалаган (27.66%), сүйлөшүп жатканда аябай толкундангандар (27.66%) жана тарынчаактар (27.45%) көрүнөт.

3.4. Кесип жана келечекке байланыштуу көйгөйлөр

Кесип жана келечекке байланыштуу көйгөйлөрдөгү орточо эсеп жана пайыздарды 5-таблицада көрсөтүлгөн.

5-таблица. Окуучунун көз-карашына ылайык кесип жана келечекке байланыштуу көйгөйлөрдүн маанилүү тизмеси

	N	Жалпа	Орточо	Пайыз
Дагы эле келечекке байланыштуу бир чечим чыгара элекмин	499	224	0.45	44.89
Мектепти бүтүп эле иштешим керек	499	59	0.12	11.82
Үй-бүлөм мен каалаган окууга тапшырышыма уруксат бербей жатат	499	51	0.1	10.22
Мектепти бүткөндө эле үй-бүлөм мени турмушка бергени жатат	499	19	0.04	3.81
Үй-бүлөм жогорку окуу жайда окуумду улантууга уруксат бербей жатат	499	11	0.02	2.20

Кесип жана келечекке байланыштуу көйгөйлөрдү карап чыкканда, келечекке байланыштуу чечкинсиз көйгөй биринчи орунда турганы көрүнүп турат (44.89%). Кесип жана келечек абалында мектепти бүтөрү менен иштеш керек болгон экинчи орунда (11.82%), үй-бүлөсү тандаган окууда окуганы мажбур калгандар үчүнчү орунда (10.22%), турмуш куруу мажбурунда калгандар төртүнчү орунда (3.81%) жана жогорку окуу жайга тапшырбай калуу коркусу акыркы орунда турат (2.20%).

3.5. Дос жана социалдык чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөр

Дос жана социалдык чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөрдүн орточо эсеп жана пайыздары 6-таблицада көрсөтүлгөн.

6-таблица. Окуучунун көз-карашына ылайык дос жана социал чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөрдүн маанилүү тизмеги

	N	жалпы	орточо	пайыз
Мугалимдерим менен эркин түрдө сүйлөшө албайм	499	136	0.27	27.25
Баары менен эркин мамиле түзө албайм	499	124	0.25	24.85
Эч ким менен достук мамиледе болгум келбейт	499	113	0.23	22.65
Мектептеги досторум менен арабыз жакшы эмес	499	46	0.09	9.22
Досум болбогонуна кайгырам	499	27	0.05	5.41

Адамдын мамилелери жана байланышы тууралуу көйгөйлөрдө орун алган дос жана социалдык чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөрдү изилдеп карап чыкканда мугалимдер менен эркин түрдө сүйлөшө албоо көйгөйү биринчи орунда (27.25 %). Муну менен бирге окуучулардын болжол менен төрттөн бири ар ким менен эркин түрдө мамиле кура албагандар (24.85 %) жана эч ким менен достук мамиле курбаганы (22.65 %) болгону билинген. Мектептеги достору менен келише албастык (9.22 %) жана досу жогу (5.41 %) көйгөйлөр болсо, бул тайпада эң аз көрүнгөн көйгөйлөр болуп чыкты.

3.6. Ден-соолук жана туура тамактанууга байланыштуу көйгөйлөр

Ден-соолук жана туура тамактанууга байланыштуу көйгөйлөрдүн орточо эсеби жана пайыздары 7-таблицада көрсөтүлгөн.

7-таблица. Окуучунун көз-карашына ылайык ден-соолук жана туура тамактанууга байланыштуу көйгөйлөрдүн маанилүү тизмеги

	N	жалпы	орточо	пайыз
Баш оору	499	174	0.35	34.87
Көрүүгө байланыштуу маселе	499	137	0.27	27.45
Ич оору	499	78	0.16	15.63
Тамак-алкым беши-оозго байланыштуу маселе	499	74	0.15	14.83
Туура жана убагында тамактанбоо маселеси	499	74	0.15	14.83
Кулак жана угуу маселеси	499	42	0.08	8.42

7-таблицага караганда, ден-соолук көйгөйлөрүнүн көлөмү боюнча окуучулардын үчтөн бири баш оору маселесин билдиргени көрүнүп турат (34.87 %). Бул маселени көрүүгө байланыштуу маселелер (27.45 %). Бул көлөмгө салыштырмалуу мындан да аз учураган ич оорусу (15.62 %), тамак оорусу (14.83 %), туура жана убагында тамактанбоо (14.83 %) жана кулак жана угууга байланыштуу (8.42 %).

3.7. Үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөр

Үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөрдүн орточо эсеби жана пайыздары 8-таблицада көрсөтүлгөн.

8-таблица. Окуучунун көз-карашына ылайык үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөрдүн маанилүү тизмеси

	N	Жалпы	Орточо	Пайыз
Үй -бүлөмдү ашыкча эле түшүнүксүз көрөм	499	64	0.13	12.83
Бир тууганым менен келише албайм	499	44	0.09	8.82
Апам менен атамдын ажырашкандарына кайгырам	499	43	0.09	8.62
Апам менен атам тез-тез урушшат	499	36	0.07	7.21
Үй-бүлөмдүн мага ишеничи жок	499	33	0.07	6.61
Атам мени жакшы көрбөйт	499	16	0.03	3.21
Апам мени жакшы көрбөйт	499	14	0.03	2.81

Жасалган изилдөөдө эң аз үй жана үй-бүлө көйгөйүү экени байкалды. Көйгөйлөргө салыштырмалуу эң жогорку жыштыкка ээ болгон көйгөй үй бүлөсүнүн ашыкча эле түшүнүксүз болушу (12.83). Бир тууганы менен келише албастыгы (8.82%), ата-энеси ажырашкандар (8.62%), ата-энеси урушкандар (7.21%), ишенимсиздик (6.61%), ата мээримин сезбегендер (3.21%) жана апа мээримин жетиштүү көрбөгөндөр (2.81%) байкалган.

3.8. Бардык көйгөйлөрдү караганда окуучунун көз-карашына ылайык эң көп көрүнгөн 10 көйгөй

Жогоруда көрсөтүлгөн маалыматтарды бирге караганда Кыргызстандын билим-берүү системасында окуучунун баалоолоруна ылайык эң көп көрүнгөн 10 көйгөй 9-таблицада көрсөтүлгөн.

9-таблица. Баардык көйгөйлөрдү бирге караганда окуучунун көз-карашына ылайык эң көп көрүнгөн 10 көйгөй

	N	Жалпы	Орточо	Пайыз
Мугалимдер түшүнүксүз	499	253	0.51	50.70
Ийгиликсиз болуудан коркуу	499	245	0.49	49.10
Сабактар түшүнүктү эмес	499	235	0.47	47.09
Келечек үчүн дагы эле чечим чыгара элекмин	499	224	0.45	44.89
Сабактардын көбү керек эмес	499	200	0.40	40.08
Сабак куралдарыбыз жетиштүү эмес	499	188	0.38	37.68
Баш оору	499	174	0.35	34.87
Нервдик жукалыгы	499	170	0.34	34.07
Мектебибиз таза эмес	499	154	0.31	30.86
Тартынчак жана уялчак	499	153	0.31	30.66

Изилдөө шкаласын бир бүтүн катары карап чыкканда мугалимдердин түшүнүксүздүгү (50.70%), ийгиликсиз болуу коркусу (49.10%) жана сабактардын түшүнүксүздүгү (47.09%) алгачкы үч орунда турат. Нервдин жукалыгы (34.07 %), мектептин таза эместиги (30.86%), тартынчак жана уялчактык (30.66 %) эң көп көрүнгөн он көйгөйдүн ичинде акыркы орунда турат. Эң көп учураган 10 көйгөй изилденгенде көйгөйлөрдүн беши мектеп жана мугалимдерге байланыштуу экени, адамга байланыштуу үч, келечекке болгон тынчсыздануу жана ден-соолукка байланыштуу көйгөйлөргө бир, көйгөйдүн алгачкы ондун ичинде орун алганы көрүнгөн.

3.9. Бардык көйгөйлөрдү караганда окуучунун көз-карашына ылайык эң аз көрүнгөн 9 көйгөй

Жогоруда көрсөтүлгөн маалыматтарды бирге караганда Кыргызстандын билим-берүү системасында окуучуну баалоодо эң аз көрүнгөн 10 көйгөй 9-таблицада көрсөтүлгөн.

10-таблица. бардык көйгөйлөрдү бирге караганда окуучунун көз-карашына ылайык эң аз көрүнгөн 10 көйгөй

	N	Жалпы	Орточо	Пайыз
Ата-энемдин ажырашкандарына кайгырам	499	44	0,09	8,82
Бир тууганым менен келише албайбыз	499	43	0,09	8,62
Кулак жана угуу көйгөйү	499	42	0,08	8,42
Ата-энем тез-тез урушшат	499	36	0,07	7,21
Үй-бүлөмүн мага ишеничи жок	499	33	0,07	6,61
Досум жок экенине кайгырам	499	27	0,05	5,41
Мектепти бүтөрүм менен үй-бүлөм мени турмушка бергиси келип жатат	499	19	0,04	3,81
Атам мени жакшы көрбөйт	499	16	0,03	3,21
Апам мени жакшы көрбөйт	499	14	0,03	2,81
Үй-бүлөм жогорку окуу жайга окумду каалабай жатат	499	11	0,02	2,20

Изилдөө шкаласы бир бүтүн катары каралганда, эң аз көрүнгөн 10 көйгөй ичинде ата-энемдин ажырашканы (8.82 %), бир тууганым менен келише албайбыз (8.62 %), кулак жана угуу көйгөйү (8.42 %) алкачкы үч орунда турат. Ата (3.21 %) жана апа (2.81%) тарабынан жетиштүү мээрим жок экени менен жогорку окуу жайында окубай турган (2.20 %) болсо, бардык көйгөйдү анализдөө шкаласында орун алган көйгөйлөрдүн ичинде эң аз көрүнгөндөр болду. Эң аз көрүнгөн 10 көйгөйдүн алтоосу үй жана үй-бүлө, экөөсү келечекке болгон тынчсыздануу, бирөөсү ден-соолук жана бирөөсү да, дос жана социалдык чөйрөгө байланыштуу экени көрүнгөн.

3.10. Окуучунун көз-караштарына ылайык аныкталган көйгөйлөрдүн демографиялык факторлор менен байланышы

Окуучулар көрсөткөн көйгөйлөр жынс, жаш жана класс өзгөчөлүктөрүнө ылайык каралган. Бул темада алынган маалыматтар төмөндө көрсөтүлдү.

3.11. Окуучунун көз-караштарына ылайык эң көп көрүнгөн көйгөйдүн түрлөрүнүн жыныс өзгөчөлүгүнө карай изилдөөдөн алынган маалыматтар

Алты көйгөй тобуна байланыштуу окуучу көз-караштарынын жыныс өзгөчөлүгүнө ылайык изилдөөдөн алынган маалыматтар 11-таблицада көрсөтүлгөн.

11-таблица. Окуучунун көз-карашына ылайык эң көп көрүнгөн көйгөй түрлөрүнөн жыныс өзгөчөлүгүнө ылайык аныкталуусу

Көйгөй түрлөрү	Жынысы	N	Орточо	Std. D.	Std. E.	t	p
Мектептеги сабак көйгөйлөрү	Кыз	193	.36	.24	.01	.776	.438
	Эркек	306	.34	.24	.01		
Адамга байланыштуу көйгөйлөрү	Кыз	193	.24	.19	.01	-3.957	.001**
	Эркек	306	.32	.22	.01		
Кесип жана келечек көйгөйлөрү	Кыз	193	.15	.18	.01	.966	.335
	Эркек	306	.14	.13	.00		
Дос жана социал чөйрө көйгөйлөрү	Кыз	193	.15	.20	.01	-2.865	.004**
	Эркек	306	.20	.21	.01		
Ден – соолук жана туура тамактануу көйгөйлөрү	Кыз	193	.16	.20	.01	-3.229	.001**
	Эркек	306	.22	.18	.01		
Уй жана үй – бүлө көйгөйлөрү	Кыз	193	.07	.11	.00	-.560	.576
	Эркек	306	.07	.14	.00		

11-таблица каралганда мектеп жана сабак булактарына байланыштуу көйгөйлөр ($t=.776$, $p>.05$), кесип жана келечекке байланыштуу көйгөйлөр ($t=.966$, $p>.05$) жана үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөр ($t=.550$, $p>.05$) темасында кыз жана эркек окуучулардын окшош ойлонгондору көрүнүп турат. Дагы бир түшүнүк менен бул көйгөйдүн түрлөрүндө эркек жана кыз окуучулардын ой-жүгүртүүлөрү арасында статистикалык жактан маанилүү айырмачылык көрүнгөн. Буга каршы адамга байланыштуу көйгөйлөрдө эркек (.32) жана кыз окуучулардын орточо эсеби (.24) маанилүү денгээлде бири-биринен айырмаланат ($t= -3.957$, $p<.001$). Дос жана социал чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөр абалында да, окшош абал башкы тема болуп эсептелет. Бул абалда эркек окуучулардын орточо эсеби (.20), кыз окуучулар болсо (.15) катары эсептелген. Орточо эсептер ортосундагы айырма да, статистикалык жактан маанилүү табылган ($t= -2.865$, $p<.004$). Эркек жана кыз окуучулар ортосунда маанилүү айырманын байкалганын башка абалда ден-соолук жана туура тамактануу көйгөйлөрү. Бул абалда эркек окуучулардын жоопторунун орточо эсеби менен (.22) кыз окуучулардын жоопторунун орточо эсеби (.16) ортосундагы айырмачылыгы көрүнгөн ($t= -3.229$, $p<.001$).

3.12. Окуучунун көз-карашына ылайык эң көп көрүнгөн көйгөй түрлөрүнүн жаш өзгөчөлүгүнө карай изилдөөдөн алынган маалыматтар

Алты көйгөй тобуна байланыштуу окуучу көз-караштарынын жаш өзгөчөлүктөрүнө карай изилдөөдөн алынган маалыматтар 12-таблицада көрсөтүлгөн.

12-таблицада. Окуучунун көз-караштарына ылайык эң көп көрүнгөн көйгөй түрлөрүнүн жаш өзгөчөлүктөрүнө карай аныкталуусу

		N	Ortalama	Std. D.	Std. E.	F	p	Tukey
Мектеп жана Сабак	12-13 жаш	128	.30	.24	.01	6.087	.002	3>1 3>2
	14-15 жаш	200	.33	.24	.01			
	16-17 жаш	170	.39	.25	.02			
Адамга байланыштуу көйгөйлөр	12-13 жаш	128	.25	.20	.01	3.906	.021	3>1
	14-15 жаш	200	.28	.21	.01			
	16-17 жаш	170	.32	.23	.02			
Кесип жана келечекке байланыштуу көйгөйлөр	12-13 жаш	128	.13	.16	.01	1.066	.345	-
	14-15 жаш	200	.14	.17	.01			
	16-17 жаш	170	.15	.13	.01			
Дос жана социалдык чөйрө	12-13 жаш	128	.16	.19	.02	.774	.462	-
	14-15 жаш	200	.17	.21	.01			
	16-17 жаш	170	.19	.21	.01			
Ден – соолук жана туура тамактануу көйгөйлөрү	12-13 жаш	128	.16	.17	.01	1.816	.164	-
	14-15 жаш	200	.20	.20	.01			
	16-17 жаш	170	.20	.19	.01			
Уй- жана үй – бүлө көйгөйлөрү	12-13 жаш	128	.06	.12	.01	1.610	.201	-
	14-15 жаш	200	.06	.12	.00			
	16-17 жаш	170	.08	.15	.01			
Көйгөйлөрүн жыйынтыгы	12-13 жаш	128	1.08	.63	.05	4.772	.009	3>1 3>2
	14-15 жаш	200	1.21	.74	.05			
	16-17 жаш	170	1.34	.73	.06			

Жаш өзгөчөлүгүнө карай окуучулар көрсөткөн көйгөйлөрдү карап чыкканда бардык көйгөй тобунда жаштын осушу менен кошо көйгөйлөр көбөйгөнү көрүнүп жатат. Муну менен бирге кесип жана келечек көйгөйлөрү ($t= 1.066$, $p> .05$), дос жана социалдык чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөр ($t= .774$, $p> .05$), ден-соолук жана туура тамактануу боюнча көйгөйлөр ($t= 1.816$, $p>.05$) жана үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөр ($t= 1.610$, $p>.05$) жаш тобуна жараша статистикалык жактан маанилүү айырмачылык көрсөткөнү байкалды. Буга каршы мектеп жана сабактарга байланыштуу көйгөйлөрдү ($t= 6.087$, $p< .002$; 3>1 жана 3>2), адамга байланыштуу көйгөйлөр ($t= 3.906$; $p< .021$; 3>1) жаш тобунун ортосунда маанилүү денгээлде бири-биринен айырмаланат. Алты көйгөй тобун чогуу караганда да, жаш тобунун ортосунда айырма көрүнгөн ($t= 4.772$, $p< .009$). Көрүнгөн бул айырма 16-17 жаш тобунда көп болгону белгиленген (3>2 3>1).

3.13. Окуучунун көз-караштарына ылайык эң көп көрүнгөн көйгөй түрлөрүнүн класс өзгөчөлүктөрүнө карай алынган маалыматтар

Алты көйгөй тобуна байланыштуу окуучунун көз-караштарынын класс өзгөчөлүктөрүнө ылайык изилдөөдөн алынган маалыматтар 13- таблицада көрсөтүлгөн

		N	Орточо	Std. D.	Std. E.	F	p	Tukey
Мектеп жана сабак көйгөйлөрү	7 класс	105	0,31	0,21	0,02	4.156	.003	5>1 5>2
	8 клас	137	0,30	0,25	0,02			
	9 класс	70	0,38	0,23	0,03			
	10 класс	104	0,38	0,25	0,02			
	11 класс	82	0,41	0,25	0,03			
Жеке адамга байланыштуу көйгөйлөр	7 класс	105	0,25	0,20	0,02	2.802	.025	5>1
	8 класс	137	0,27	0,19	0,02			
	9 класс	70	0,33	0,23	0,03			
	10 класс	104	0,31	0,24	0,02			
	11 класс	82	0,33	0,23	0,03			
Кесип жана келечек көйгөйлөрү	7 класс	105	0,15	0,18	0,02	1.377	.241	-
	8 класс	137	0,13	0,14	0,01			
	9 класс	70	0,17	0,18	0,02			
	10 класс	104	0,17	0,14	0,01			
	11 класс	82	0,12	0,14	0,02			
Дос жана социалдык чөйрө көйгөйлөрү	7 класс	105	0,16	0,20	0,02	1.203	.309	-
	8 класс	137	0,17	0,21	0,02			
	9 класс	70	0,17	0,22	0,03			
	10 класс	104	0,22	0,22	0,02			
	11 класс	82	0,18	0,21	0,02			
Ден – соолук жана тамактануу көйгөйлөрү	7 класс	105	0,15	0,15	0,02	1.455	.215	-
	8 класс	137	0,21	0,21	0,02			
	9 класс	70	0,20	0,19	0,02			
	10 класс	104	0,20	0,21	0,02			
	11 класс	82	0,21	0,20	0,02			
Үй жана үй – бүлө көйгөйлөрү	7 класс	105	0,06	0,12	0,01	3.840	.004	4>1 4>2 4>3 5>1 5>2 5>3
	8 класс	137	0,06	0,12	0,01			
	9 класс	70	0,06	0,10	0,01			
	10 класс	104	0,12	0,17	0,02			
	11 класс	82	0,11	0,13	0,01			
Көйгөйлөрдүн жыйынтыктары	7 класс	105	1,08	0,62	0,06	3.441	.009	4>1 4>2 5>1 5>2
	8 класс	137	1,13	0,67	0,06			
	9 класс	70	1,30	0,76	0,09			
	10 класс	104	1,38	0,77	0,08			
	11 класс	82	1,36	0,77	0,08			

Класс өзгөчөлүгү жагынан окуучулар көрсөткөн көйгөйлөр каралганда кесип жана келечек тобунда жайгашкан көйгөйлөрдүн ($t= 1.377$, $p> .05$), дос жана социал чөйрө ($t= 1.203$, $p> .05$) жана ден-соолук жана туура тамактануу ($t= 1.455$, $p>.05$) класс денгээлине жараша маанилүү айырмачылык жок экенин көрсөткөн. Буга каршы; мектеп жана сабак ($t= 4.156$, $p< .003$), адамга байланыштуу ($t= 2.802$, $p< .025$) жана үй жана үй-бүлө абалында ($t= 3.840$, $p< .004$) класс денгээлине жараша маанилүү айырма

көрүнгөн. Мектеп жана сабак булактарына байланыштуу көйгөйлөрдө 11-класстын окуучулары 7-8- класстын окуучуларынан маанилүү денгээлде абдан көп көйгөйгө дуушар болгону көрүнөт ($5 > 1$ жана $5 > 2$). Адамга байланыштуу көйгөй тобунда да, окшош абал байкалган. Бул абалда да, 11-класстын окуучулары 7-класстын окуучуларына караганда убактылуу денгээлде абдан көп көйгөй белгилеген ($5 > 1$). Үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөй абалында болсо айырма $4 > 1$, $4 > 2$, $4 > 3$, $5 > 1$, $5 > 2$ ортосунда экени көрүнгөн.

Корутунду жана сунуштар

Жасалган изилдөө Кыргызстандын билим-берүү системасында 12-17 жаш ортосундагы окуучулардын катышуусу менен көйгөйлөрдү аныктоо максатында жасалган алгачкы иш. Бул иштин негизги максаты болсо, Кыргызстандын билим-берүү системасында психологиялык кеңеш жана көмөк кызматтарына байланыштуу муктаждыкка көңүл буруу жана бул кызматтын керектүү экенин баса белгилөө. Аныкталган көйгөйлөрдү мугалимдер жана жетекчилер квалификациясы жана иш-аракеттери менен чечиле албай турганы көрүнүп турат. Заманбап билим-берүү системасында психологиялык кеңеш жана көмөк кызматтары мектептеги билим-берүү системасынын ажыралгыс бир бөлүгү болуусуна да ушул себеп болду.

Бир маселени чечүүдө алгачкы кадам көйгөйлөрдү ар түрдүү тараптарын кароо керек. Жасалган изилдөөдө Кыргызстандын билим-берүү системасында психологиялык көмөк жана кеңеш кызматтарынын керек экени байкалды. Изилдөөнүн маанилүү өзгөчөлүгү болуп аныктамалардын түздөн-түз окуучулардан алынгандыгы. Изилдөө маалыматтары Кыргызстандагы мектептерде эң көп көрүнгөн көйгөйлөрдү мектеп жана сабак курал жабдыктарына байланыштуу көйгөйлөр экенин көрсөттү. Адамга байланыштуу көйгөйлөр жана кесип-келечекке байланыштуу тынчсыздануу көйгөйү дагы белгиленди. Бул абал көптөгөн өлкөнүн билим-берүү системасында көрүнгөн көйгөйлөр болуп эсептелет (Aktan, 2015: 109-120). Окуучулардын баалоосуна ылайык эң аз көрүнгөн көйгөйлөр болсо, ден-соолук жана туура тамактануу жана үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөр болуп эсептелет. Бул аныктама психологиялык кеңеш жана көмөк кызматтарынын керек экендигин баса белгилегендигин айтууда. Себеби белгиленген эң маанилүү көйгөйлөр мектеп негизиндеги көйгөйлөр (Avci, 2006: 21-22; Siyez, 2006: 44-45; Benton, Robertson, Tseng, Newton жана Benton, 2003: 66-72). Дагы жакшылап карап чыкса, мугалимдердин түшүнүксүз болгону, сабактар түшүнүксүз жана керексиз болгону билим-берүү министрлигине психологиялык кеңеш жана көмөк

кызматтары керек болгондугун көрсөтүп жатат. Адамдык абалында эң көп билдирилген көйгөйлөрдөн ийгиликсиз болуу коркусу, нервтеринин жука болуусу, тартынчак жана уялчак жана жалгыздык коркусу болуусу да, жеке адамдын психологиялык кеңеш жана көмөк кызматтары керек экенини билдирип жатат. Булар менен бирге окуучулардын маанилүү бир бөлүгү келечек менен байланыштуу чечим чыгаруу кыйынчылыгын да, белгилеп кетишкен. Бул аныктама да кесиптик жана карьера боюнча кеңеш беруу кызматына болгон муктаждык менен байланышы көрүнгөн жана маанилүү деп табылган (Erdener, Sezer жана Tezci, 2017). Эркин сүйлөшө албоо жана баары менен эркин мамиле курууда кыйналуу болсо, тандалып алынган окуучулар дуушар болгон социалдык чөйрө жана дос мамилесине байланыштуу көйгөйлөр тизмеде алгачкы орунда турат. Баш оору, көрүүгө байланыштуу жана ич оорусу көйгөйү менен үй-бүлөсүн ашыкча эле түшүнүксүз дегендер көбүнчө жетилүү убагындагы көйгөй катары каралган. Аныкталган көйгөйлөрдүн баары адамга багытталган индивидуалдык кызматтары катары аталган кызматтын алкагында экенин көрсөтүп турат (Çivicioğlu, 2016: 85-88; Sezer, 2012: 27-36).

Багыт берүү кызматы, окуучу өзүнү жана чөйрөсүнү таануусу, туура чечим чыгаруу жана чөйрөсүнө аралаша алган бири болуусу үчүн адамга колдонулган системалык, туруктуу жана профессионалдуу жардам процесси болуп эсептелет (Hamarta, 2011: 8-11). Көмөк жана кеңеш кызматтары окуучунун мектепте жана тышта өзүнүн жана чөйрөнүн таасиринен улам пайда болгон көйгөйлөрүн чечүүдө эң туура жана эң ыңгайлуу чечимдер чыгарууда күч таба алуусуна жардамчы болот (Balci, 2011: 14-21). Акыл-эс, дене жана социалдык жактан бекем жана билим-берүү максаттарына ылайыктуу түрдө өнүгүүсү, жөндөмдөрүн билип, таасирдүү түрдө өнүктүрүүсү, кызыгуу жана жөндөмдөр жагынан окууту программасын тандоо, кызыгуу жана жөндөмдөрүнө ылайык бир иш же кесип тандоосу, туура чечим чыгаруусу жана буларды колдоно алышы, башка адамдар менен жакшы мамиле кура алышына жана жашоого болгон позитивдүү көз-караш жарата алуусуна таасирдүү көмөк жана кеңеш кызматтарын жардамы менен гана ишке ашат (Nazlı, 2011: 44-46).

Ушул түшүнүк менен мектептердеги психологиялык кеңеш жана көмөк кызматы; адамды таанууда, маалымат берүү жана багытоо, абалга көнүктүрүү, жеке адамдын көйгөйлөрүн чечүү үчүн психологиялык кеңеш берүү жана баалоо сыяктуу кызматтарды окуучуга берүү болуп эсептелет (Kerçeoğlu, 1990: 31-34). Бардык ушул кызматтардын негизги максаты болсо, адамдын өнүгүүсү. Өзүн өнүктүрүп жаткан адам, ким экенин чындап көргөнү сыяктуу ким боло турганы жөнүндө да, маанилүү көз-

карашка ээ болот. Өзүнү өнүктүрүп жаткан адам өзү жөнүндө да, башкалар жөнүндө да жакшы ойлорго ээ, адам баалуулугун сыйлап кабыл алат жана өнүктүрөт. Адам өзүн өнүктүрүп жатканда убакытты туура пайдаланат; өткөн чакка караганда келечекке көбүрөк байланат, чыгармачыл болот (Kuzgun, 1991: 54-60). Өзүн сыйлайт жана өзүнү кандай болсо, ошондой кабыл алат, сезимдерин ачык көрсөткөндөн качпайт. Өзүн өнүктүрүп жаткан адам өзгөрүүгө жана жаңы жашоого даяр болот. Өзүн өзгөртүп жаткан адам бул дүйнөнүн дагы өзгөрүп жаткан бөлүгү сыяктуу көрүнөт (Özoğlu, 2007: 24-26).

Өзүн өнүктүрүү, адам үчүн шексиз түрдө жашоосу боюнча улана турган процесс болуп эсептелет. Ар бир адамдын белгилүү бир убакытта белгилүү бир өнүгүү денгээли бар. Бул убакыт ичинде позитивдүү өнүгүү күтүлөт. Мына, психологиялык кеңеш жана көмөк кызматынын максаты да, адамдын денгээлин өнүктүрүү жана эң ыңгайлуу денгээлге келүүсүн камсыз кылуу болуп эсептелет (Kuzgun, 1991: 61-63).

Билим-берүүнүн максаты адамдын өзүнө жана коомго пайдалуу болуусун камсыздоо. Бирок, классикалык билим-берүү системасында мектептер бул максатты ишке ашыруу үчүн иштеп жатса, окуучунун көбүнчө интеллектуалдык жактан өнүгүүсү оор болгону көрүнүп жатат. Буга каршы акыркы изилдөөлөр адамдын бактылуу жана жаратуучу болуусунда интеллектуалдык жактан өнүгүүсү керек, бирок жетиштүү болбой жатканын көрсөтүп турат. Себеби адам бир гана акыл жактан эмес, ошол эле убакта эмоционалдуу жана социалдуу бир жандык болуп эсептелет. Башка бир тараптан окуучу максаттары, көйгөйлөрү, күчтүү жана алсыз тараптары бар болгон бир адам. Өзгөчө орто мектеп убагы болсо, окуучунун бүтүндөй келечегине таасир көрсөтө турган чечимдер кабыл алынган жыл болуп эсептелет. Кыргызстандын билим-берүү системасындагы мектептердин максаты окуучуну ар тараптан алганда бир бүтүн катары өнүктүрүү болушу керек. Бул болсо, окуучуга багытталган индивидуалдык кызматтарынын мектептерде болуусу менен гана ишке ашат.

Кыргызстан тездик менен коомдук өзгөрүгө дуушар болгон коом болуп эсептелет. Бул тез өзгөрүүнүн ичинде билим-берүү мекемелеринин түзүлүшүнүн иштеши жана мазмунун жаңыдан оңдолуп чыгуусу, андан да заманбап жана иштиктүү абалга келүүсү керек (Şişman ve Arı, 2009: 133-147). Билим менен колдоо көрсөтүлбөгөн бир да коомдук өзгөрүү туруктуу, келечекке ачык жана бекем натыйжаларды көрсөтпөйт. Ошол себептен Кыргызстан; мектептердеги окуучулардын бүтүндөй өнүгүүсүн колдогон, окуучуну тааныткан, коомдун каалоосу жана муктаждыктарын, адамдын жөндөмдөрүн өнүктүргөн кесиптерге багыттоо, маалымат

берүү менен бирге көйгөй чечүү күчүн өнүктүргөн мектеп системасын убакыт жоготпостон түзүшү керек. Ушундай бир мектеп түзүү аракетинде алгач психологиялык көмөк жана кеңеш кызматтарын билим берүү системага кошуу керек.

Бүгүн окуучунун тандай ала турганы иш жана кесиптердин саны аябай көбөйүп жатат. Окуучунун кызыгуусуна, муктаждыгына жана жөндөмдөрүнө ылайыктуу кесип тандоосу да, барган сайын кыйындашып барат. Окуучулар өздөрүн түрдүү тараптары менен таанышуусу жана өздөрүнө ыңгайлуу билим-берүү программасын, кесибин тандай алышы үчүн көмөк жана кеңеш кызматтарына талап бар. Кыргызстан жайгашкан аймак эң жаш калкка ээ болгон өлкөлөрдүн бири болуп эсептелет. Бул жаш калкты жакшы тарбиялоо жана туура жакка багытоо өлкөнүн келечеги үчүн аткарыла турган эң маанилүү жана алгачкы максаттардын бири катары көрүнөт.

АДАБИЯТ

- Aktan, M. C. (2015). Problems That Students Faced in Turkey and School Social Work. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(1), 109-120.
- Aktepe, V. (2005). Eğitimde bireyi tanımının önemi. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 15-24.
- Alimbekov, A. (2001). Kırgız Cumhuriyeti ve Eğitim Sistemi Hakkında Genel Bilgi. *Türk Yurdu*, 21(171), 13-15.
- Atmaca, M. (2017). *Ergenlerin Benlik Saygılarının Arkadaşlık İlişkileriyle İlgili Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Avcılar Örneği, Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Avcı, M. (2006). Ergenlikte Toplumsal Uyum Sorunları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 1-5.
- Bakırcıoğlu, Rasim, İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005
- Balcı, Seher, Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Ed: Alim Kaya, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011.
- Benton, S. A., Robertson, J. M., Tseng, W. C., Newton, F. B. & Benton, S., L. (2003). Changes in Counseling center client problems across 13 years. *Professional Psychology: Research & Practice*, 34, 66-72.
- Brislin, R., W., Lonner, W., J., ve R.M. Thorndike, R., M. (1973). *Cross Cultural Research Methods*. New York: John Willey & Sons Pub. S.182.
- Büyükaşahin Ç., Gülşen-Atıcı, M. (2008). Lise 3. Sınıf Öğrencilerinin Arkadaşlık İlişkilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 2-6.
- Çakır, Ali, Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Ed: Alim Kaya, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, s.143.
- Çetinkaya, Bünyamin, Rehberlik, Ed: Betül Aydın, Pegem Akademi, Ankara, 2014.
- Çivicioğlu, M. (2016). Ortaöğretim Rehberlik Programının Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak.
- Çuhadaroğlu, F., Canat, S., Kılıç, E., Şenol, S., Rugancı, N., Öncü, B., Hoşgör, A., Işıklı, S., & Avcı, A. (2004). Ergen ve Ruhsal Sorunları Durum Saptama Çalışması. Türkiye Bilimler Akademisi Raporları (1. Basım), Tubitak Matbaası, Ankara:
- Erdener, M. A., Sezer, F. & Tezci, E. (2017). Liselerde Sık Karşılaşılan Öğrenci Problemleri / Determination of Frequent Student Problems in High Schools. *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkis*. Kaynak: www.turkishstudies.net <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.115>, Erişim: 2.2.2019.
- Girgin, G. (2011). Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Ed: Alim Kaya, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Gündüz, B. (2011). Psikolojik Danışma Ve Rehberlik, Ed: M. Engin Deniz, Maya Akademi Yayın Dağıtım Eğitim Danışmanlık, Ankara
- Güneri, O. Y., Aydın, G., & Skovholt, T. (2003). Counseling needs of students and evaluation of counseling services at a large urban university in Turkey. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 25(1), 53-63.
- Güven, Mehmet, Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012.

- Halmatov, S. (2014). Türkiye’de Psikolojik Danışma Ve Rehberliğin Gelişim Süreci. Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.
- Hamarta, E., (2011). Psikolojik Danışma Ve Rehberlik, Ed: M. Engin Deniz- Atılğan Erözkan, Maya Akademi Yayın Dağıtım Eğitim Danışmanlık, Ankara.
- Hatunoğlu, A. & Hatunoğlu Y. (2006). Okullarda verilen rehberlik hizmetlerinin problem alanları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 333-338.
- Hıdır, A. (2010). Ortaöğretim Kurumlarında Sunulan Rehberlik Hizmetlerinin Öğrenci Kazanımlarının Amacına Ulaşma Düzeyi. Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Hill, N. E., Castellino, D. R., Lansford, J. E., Nowlin, P., Dodge, K. A., Bates, J. E. & Pettit, G. S. (2004). Parent academic involvement as related to school behavior, achievement, and aspirations: Demographic variations across adolescence. *Child development*, 75(5), 1491-1509.
- Joldoshalieva, R. (2007), Continuing teacher professional development in post-Soviet Kyrgyzstan”. *Journal of In-service Education*, 33(3), 284-300.
- Kepçeoğlu, M. (1990). Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Özdemir Ofset, Ankara.
- Kırgızistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığının Eğitim Rehberi (2001) Ed. Spravoçnik, Kuda Poyti Uçitsya Uçebniye Zavedeniya Bişkek, 2000-2001, 9-16.
- Korkut O., F. (2011). Okul Temelli Önleyici Rehberlik Ve Psikolojik Danışma, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Kuzgun, Y. (1991). Rehberlik ve Psikolojik Danışma, ÖSYM Yayınları, Ankara.
- Manav, R. (2018). A sociological research on students who receive service from school guidance and counseling services. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Isparta.
- Nazlı, S. (2011). Kapsamlı Gelişimsel Rehberlik Programı, Anı Yayıncılık, Ankara
- Özoğlu, S. Ç. (2007). Eğitimde Rehberlik Ve Psikolojik Danışma. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Polat, F. (2011). Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan Eğitim Politikaları ve Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 2-18.
- Şahin, H. (2011). Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Ed: Alim Kaya, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Sezer, F. & İşgör, İ. Y. (2010). İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarındaki öğrencilerin problem alanlarının tespiti (Erzurum ili örneği). *Milli Eğitim Dergisi*, 39(186), 235-247.
- Sezer, F. (2012). Öğrencilerin problem alanlarının tespiti ve buna yönelik çözüm önerileri. *Turkish International Journal of Special Education and Guidance & Counselling (TIJSEG)*, 1(2), 27-36.
- Şişman M. ve Arı A. (2009) Kırgızistanda Eğitimin Temel Problemleri ve Öğretmenlerin Hizmet İçi Eğitim İhtiyacı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 133-147
- Siyez, D. M. (2006). 5-17 Yaş Arası Ergenlerde Görülen Problem Davranışların Koruyucu Ve Risk Faktörleri Açısından İncelenmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Yeşilyaprak, B. (2012). Mesleki Rehberlik ve Kariyer Danışmanlığı Kuramdan Uygulamaya, Pegem Akademi, Ankara.
- Yeşilyaprak, B. (2010). Eğitimde Rehberlik Hizmetleri Gelişimsel Yaklaşım. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Yeşilyaprak, B. (2015). Çağdaş Eğitimde Öğrenci Kişilik Hizmetlerinin Yeri Ve Önemi. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Yıldırım, İ. (2000). Akademik başarının yordayıcısı olarak yalnızlık, sınav kaygısı ve sosyal destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 167 –176

EXTENDED ABSTRACT

Guidance is the process of systematic, continuous and professional assistance to the student to recognize him and the environment, to make the right decisions and to adapt to his environment (Hamarta, 2011: 8-11). Guidance helps the student to gain the competence to take the right and most appropriate decisions in order to solve the problems that arise from his personality inside and outside the school (Balci, 2011: 14-21). Balanced mental, physical and social development in accordance with the objectives of education, recognition and effective development of one’s skills, choice of certain programs basing on one’s interests and abilities, choice of an appropriate job or a profession, making right decisions and the establishment of good relations with other people, development of a positive attitude towards life is possible with the provision

of effective guidance assistance (Nazlı, 2011: 44-46). In this sense, psychological counseling and guidance in schools provides students with information about individual recognition, information and orientation, adaptation, counseling, monitoring and evaluation for solving personal problems (Kepçeoğlu, 1990: 31-34). The ultimate goal of all these services is the self-realization. Self-realizing individual has a more adequate and efficient personality. He has a realistic sense of who he is as well as who he can be. Self-realizing individual has good thoughts about him and others; respects human values, adopts and develops them. Self-realizing individual spends his time correctly, focuses on the future and is creative (Kuzgun, 1991: 54-60). He respects himself and accepts himself as he is, and avoids exposing his feelings. Self-realizing individual is open to changes and new experiences. He sees himself as a changing part of the changing real world (Özoğlu, 2007: 24-26).

Self-realization is a life-long process for the individual. Each individual has a certain level of realization in a certain period of his life. This realization level is expected to develop in a positive way over time. The purpose of psychological counseling and guidance assistance is to improve the level of realization of the individual in terms of the features listed above (Kuzgun, 1991: 61-63).

The aim of education is to make the individual useful for him and society. However, in the classical education systems, it can be seen that the schools focus more on students' cognitive development while the schools are trying to realize the above mentioned aim. On the other hand, recent researches revealed that mental development of the individual is necessary to make him happy and creative, but not sufficient. Because the individual is not only mental, but also an emotional and social person. On the other hand, the student is an individual with goals, expectations, problems, strengths and weaknesses. Especially the secondary school years, are the years when the decisions that will affect the student's whole future are given. The purpose of schools in the Kyrgyz education system should be to develop the student as a whole in all aspects. This is possible with practicing student personnel services in schools.

The sub-problems of the research are as follows:

1. What are the most common types of problems according to students?
2. Which of the problems related to school, teacher and course are faced? What is the rate?
3. What is the rate of problems related to personality?
4. What is the rate of problems related to future-profession and earnings?
5. What is the rate of problems related to friends and social environment?
6. What is the rate of problems related to health and nutrition?
7. What is the rate of problems related to home and family?

8. Do the problems of students differ according to their gender, age and grade level?

Descriptive screening method was used since the research was aimed at the determination of certain situations. According to the requirements of this method the problem scanning inventory was applied to 499 students between the ages of 12-17 and between 7 and 11 classes and the problems were examined and classified. The findings were also analyzed according to the gender, age and class of the students.

The general population of the study is 7-11th grade students studying in Kyrgyzstan State schools. Schools of Bishkek City, Leninskiy and Pervomaiskii districts; Çüy district, Kemin city; The schools of Çüy district, Chymkorgon, Kara Bulak and Kiçi Kara Kemin villages were selected as working population. On the basis of cluster sampling method, one class was chosen from the schools from each above mentioned regions and 193 girls and 306 male students were applied problem scanning inventory. A rigorous translation study has been carried out on the problem scanning inventory to prevent problems arising from linguistic and cultural aspects. At this point, stages suggested by Brislin and others (1973: 182) were practiced as a general principle of this study. In the analysis of the data, the descriptive statistics were calculated and the significance of the difference was tested by t test and variance analysis according to gender, age and class level variables. At the end of the variance analysis, Tukey test was used to determine the source of the difference in the groups with significant relationship.

At the end of the research it was determined that most common problems were related to school and courses, followed by problems related to personality and worries about future-profession. These are the problems observed in the education systems of many countries (Aktan, 2015: 109-120). Problems related to health and nutrition, home and family are among most rare problems according to students' evaluations. We think that this determination emphasizes the necessity of psychological counseling and guidance services. Because the most important identified problems are school-based problems (Avcı, 2006: 21-22; Siyez, 2006: 44-45; Benton, Robertson, Tseng, Newton ve Benton, 2003: 66-72). The more detailed analysis has shown that teachers' intolerance, difficulties with understanding lessons and their uselessness reflect the need for educational guidance. The most frequently reported problems in the personality dimension are fear of failure, nervousness, shyness fear of loneliness, which also reflect the need for educational guidance. In addition, a significant number of students pointed to the difficulty of making decisions about their future. This finding was also seen as important and necessary for vocational and career guidance (Erdener, Sezer ve Tezci, 2017). The inability to speak comfortably and the lack of comfortable communication with everyone

took the first place among the problems related to the social environment and friends. Headache, eye health and abdominal pain problems and having difficulties with family can be considered as problems related to the development period. All of the identified problems indicate the scope of the service called student personnel services (Çivicioğlu, 2016: 85-88; Sezer, 2012: 27-36).

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Bayır, M. ve Yeşil, R. (2019). “Yabancı Dil Öğrenme Zorlukları Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1573-1590

Geliş Tarihi / Received Date: 21.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.02.2019

Araştırma Makalesi

YABANCI DİL ÖĞRENME ZORLUKLARI ÖLÇEĞİNİN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI*

Okt. Murat BAYIR

Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu

mrdbyr@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4887-7138

Prof. Dr. Rüştü YEŞİL

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ryesil40@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8839-0431

Öz

Bu araştırmanın amacı, yabancı dil öğrenmede üniversite öğrencilerinin yaşadıkları öğrenimsel zorlukları belirlemede kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmektir. Araştırma nicel ve betimsel bir çalışma özelliğ taşımaktadır. Araştırmanın örneklemi, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yabancı Dil Hazırlık Eğitimi alan 495 öğrenciyi kapsamaktadır. Veriler 36 maddeyi içeren taslak ölçek formu ile toplanmıştır. Araştırma sonunda 5 faktör altında toplanmış 29 maddeyi içeren beşli likert tipi bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçeğe “Yabancı Dil Öğrenme Zorlukları Ölçeğ (YDÖZÖ) adı verilmiştir. Ölçeğın KMO değeri 0,937; Bartlett Testi değeri $x^2=5707,914$; $sd=46$; $p<0,001$ 'dir. Ölçeğın geçerlik özelliğ açımlayıcı faktör analizi ve ayırt edicilik analizi ile incelenmiştir. Ölçek maddelerinin faktör yükleri 0,45 ve üzerindedir. Açıklanan toplam varyans miktarı ise %54,821'dir. Madde toplam korelasyonu katsayıları $p<0,001$ düzeyinde anlamlıdır. Ölçeğın güvenilirlik incelemesi kapsamında ise tutarlık ve kararlılık özelliğ incelenmiştir. Ölçeğın Cronbach alpha güvenilirlik katsayısı 0,923 olarak belirlenmiştir. Kararlılık analizi ise iki ölçüm arasındaki ilişki incelenerek test edilmiştir. Analiz sonunda her bir madde ve faktörlere ilişkin kararlılık katsayılarının $p<0,001$ düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Dil Öğrenme, Zorluk, Hazırlık Eğitimi, Ölçek Geliştirme.

VALIDITY AND RELIABILITY STUDY OF FOREIGN LANGUAGE LEARNING DIFFICULTIES SCALE

Abstract

In this research has been developed a valid and reliable scale/data collection tool that can be used to determine the learning difficulties experienced by university students in foreign language learning. The research is a qualitative and quantitative study. The sample of the study consisted of 495 students from Foreign Language Preparatory Education at Kyrgyz-Turkish Manas University. The data were collected with a draft scale form containing 36 items. At the end of the research, a five-point Likert-type scale consisting of 29 items collected under 5 factors was developed. The scale was called “Foreign Language Learning Difficulties Scale (FLLDS)”. The KMO value of the scale was 0.937; Bartlett Test values $x^2 = 5707,914$; $df=46$; $p<0.001$. The validity of the scale was investigated by exploratory factor analysis and discriminant analysis. The factor loadings of the scale items are 0.45 and higher. The total amount of variance explained was 54,821%. Item total correlation coefficients were significant

at $p < .001$. In the scope of the reliability analysis of the scale, consistency and stability characteristics were examined. The Cronbach alpha reliability coefficient of the scale is 0.923. Stability analysis was tested with relationship between two measurements. At the end of the analysis, stability coefficients of each item and factors were found to be significant at $p < .001$.

Keywords: Foreign Language Learning, Difficulty, Preparation Training, Scale Development.

1. GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte dünyanın küçük bir köy haline gelmesi, birey, toplum ya da ülkelerin varlık ve devamlılığını sağlama açısından yeni bazı stratejiler ve politikalar oluşturmayı beraberinde getirmiştir. Yirmibirinci yüzyıl dünyasında küreselleşme, uluslararasılaşma, çok yönlü değişim ve gelişim gibi odak kavramlar gün geçtikçe bilim, teknoloji, kültür ve siyaset dünyasının gündemini daha meşgul eder hale gelmiştir oluşturmaktadır (Xhaferi ve Xhaferi, 2012: 680; Haukås, 2016: 1; Cangil, 2004: 274-275; Özdemir, 2006, 29). Uluslararasılaşmış birey/vatandaş yetiştirme ya da toplum inşa etme ile kurumsal yapıları bu temel yöneliş çerçevesinde organize etmenin, gelecekte de güçlü bir şekilde var olmayı hedefleyen ülke ve toplumların vizyon, politika ve stratejilerinin odak noktasını oluşturmaya başladığı söylenebilir.

Günün ve geleceğin insanını yetiştirme ve toplumunu inşa etme çalışmalarının en önemli bölümüne eğitim çalışmaları yön verir ve bu durumun tarih boyunca değişmediği belirtilmelidir. Ancak eğitim yoluyla toplum bir hedef doğrultusunda değiştirilebilir ve geliştirilebilir. Eğitimde başlatılan bir değişim, toplumsal yapının diğer parçalarını da değişim yönünde etkilediği gibi, kendisi de sürekli olarak diğer parçalarla meydana gelen değişimlerin etkisinde kalmaktadır (Tezcan, 2018: 165). Tarih boyunca olduğu gibi 21. Yüzyılın arzulan insan ve toplum tipi de eğitim kurumları yardımıyla tanımlanmakta ve yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Uluslararasılaşmış bireyin sahip olması gereken birçok vasıf bulunmakla birlikte belki de en öne çıkan vasıflarından birinin dil ve iletişim yeterlikleri olduğu söylenebilir Eğitimin, yeryüzü-gezegeninin insanları olarak var olmayı, paylaşmayı, iletişimde bulunmayı, düşünce ve duygu ortaklığı kurmayı öğrenmemize olanak vermelidir (Erdem, 2012). Bu durum, “uluslararasılaşmışlık” kavramının yapı ve işlevinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmelidir (Cangil, 2004: 275; Sunel, 1994, 138; Özdemir, 2006, 34). İnsanlık kavramının içi boş ve soyut değildir; tam tersine etik bir kavram olarak yaşamsal bir gerçeklik barındırmaktadır. İnsanın daha iyi bir dünyada yaşaması “insan siyaseti”, “uygarlık siyaseti”, “düşünce, bir “antropoetik”, “gerçek hümanizm”, “dünya-vatan bilinci” nin birlikteliğiyle olanaklıdır. Geleceğin eğitimi bu kavramlarda içerik bulan ilkelerin gerçekleşmesiyle kendisini gösterecektir (Erdem, 2012). Bireyin uluslararasılaşması; farklı dil

ve kültürlerden haberdar olabilmek; farklı ülke ve toplumlardaki maddi ve manevi kültürü öğrenerek onlardan etkin yararlanabilmekle mümkün olabilmektedir.

Çok genel olarak özetlenen bu durum, ülke ve toplumları, bireylerine anadillerinin yanısıra bir ya da birden fazla yabancı dilde de iletişim kurabilme yeterlikleri kazandırmaya dönük politikalar belirleyip uygulamalarda bulunmaya zorlamaktadır. Hemen her ülke küreselleşmenin getirdiği etkileri karşılamak için ortaya çıkan karşı koymalara ve sorunlara çözümler getirmek ve geleceğe hazırlanmak amacıyla benzer reform, yenilik ve değişim süreçlerine birkaç yıl arayla girmektedir (Akt. Altan ve Tekin, 2017; Özdemir, 2006, 30). Günümüzde yabancı dil bilmek, bireyler açısından önemli bir avantaj ve erdem olarak değerlendirilmektedir Tarih var olduğundan beri diğer insan gruplarıyla iletişim kurmak, onları tanımak, ticaret yapmak ve diğer pek çok nedenden ötürü bir araya gelmek hem bir ihtiyaç hem de büyük bir arzu ve merak konusu olmuştur. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için de karşıdakinin dilinin öğrenilmesi dolayısıyla da öğretilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Doğan, 1996: 13). Bunun yanında, 21.yüzyıl bilgi insanının özelliklerini sıralanırken, çağa uygun eğitim görmüş olmak, geçerli bir mesleğe sahip olmak, sorunların çözümünü araştırmada arayan bir karakter geliştirmek, toplumsal ilişkilerde gerekli entelektüel ve duygusal derinliğe ulaşmış olmak ve anadili dışında geçerli bir yabancı dili iyi bilme biçiminde sıralamaktadır (Çelebi, 2006: 292; Özdemir, 2006, 29-30). Devletler vatandaşlarına, aileler çocuklarına, eğitimciler ise öğrencilerine en azından ikinci bir dil öğrenmeleri konusunda teşvikte bulunmakta ve önemli destekler sunmaktadırlar. Devletler okul eğitim programları açısından yabancı dil eğitimini okul öncesi eğitim ya da temel eğitim dönemlerine kadar indirgemiş durumdadırlar. Erken yaşta yabancı dil öğretimi ülkemizde 1997/98 yılında gerçekleştirilen eğitim reformuyla zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılmasıyla uygulamaya konmuştur. Buna göre devlet okullarında 3. veya 4. yıldan itibaren haftada dört saat yabancı dil dersi verilmeye başlanmıştır (MEB, 2009). Aileler çocuklarına küçük yaşlardan itibaren okul eğitimlerinin dışında yabancı dil eğitimi almaları için fırsat oluşturmaya; resmi ya da özel kurslara göndermektedirler. Bu ihtiyaçların karşılanması adına yabancı dil eğitimi sektörü, eğitim sektörünün önemli bir bileşeni ve pay sahibi haline gelmiştir.

Uluslararasılaşma ya da evrensellik ile hem köken hem kapsam hem de işlev olarak en yakın ilişki içerisinde olan kavramlardan biri hiç şüphesiz “üniversite” dir. Başka bir ifade ile bireylerin uluslararasılaşması ya da evrensel bireyler haline gelmesi açısından üniversitelerin, diğer eğitim kurumlarına göre daha öncelikli bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Benzer şekilde yabancı dil bilme yeterlikleri ile uluslararasılaşma arasındaki yakın ilişkiden yola

çıkarak, yabancı dil bilme ya da öğrenmede üniversitelerin önemli bir rol ve görevinin olduğu çıkarımında bulunulabilir. Bilimin evrenselliği, üniversitede öğrenim görenlerin alanlarında yetkinleşmeleri ya da mezun olanların kendilerini güncellemeleri ve geliştirmeleri ile yabancı dil bilme yeterlikleri arasındaki neden sonuç ilişkisine dayanacak kadar var olan güçlü bağın, bu çıkarımı doğrular nitelikte olduğu söylenebilir.

Başta İngilizce olmak üzere yabancı dilde eğitim veren üniversitelerin açılması; üniversite, fakülte ya da bölümlerden yabancı dilde eğitim verenlerin daha yüksek puanlarla öğrenci kabul etmesi (YÖK, 2019), çok dilli ve kültürlü eğitim ortamlarına sahip olan üniversitelerin toplum nezdinde markadeğer haline gelmiş olmaları, üniversitelerin kendi tanıtımlarında yabancı dil eğitimindeki başarılarını öne çıkarmaları gibi daha birçok gösterge, üniversite ile yabancı dil eğitimi arasındaki sıkı ilişkiyi destekler niteliktedir.

Her ne kadar yabancı dil öğrenmenin/öğretmenin önemi ve gerekliliği konusunda bilim insanı, yazar, düşünür ve politikacılar arasında önemli ölçüde genel bir fikir birliği olsa da (Cangil, 2004, 277; Özdemir, 2006, 30-31) benzer bir fikir birlikteliğinin bu konuda arzulanan başarının yakalanamadığı konusunda da (Gökdemir, 2005, 254-255; Can ve Can, 2014; 53-54; Sunel, 1989, 137-143) olduğu belirtilmelidir. Yıllarca İngilizce öğretmenliği yapmış ve halen akademisyen olarak çalışan, yabancı dil öğretimi üzerine makale ve kitapları bulunan Prof. Dr. Özcan Demirel; “Anadolu liseleri ve kolejlerde öğrenciler 1500-2000 saat arası yabancı dil dersi görüyor. Ancak, büyük kısmı ODTÜ, Boğaziçi gibi üniversitelerin hazırlık sınıfında başarılı olamıyor. O zaman bu öğretim metodu tartışılmalı.” (URL-1) diyerek somut sorunların kaynağını bulmayı ve onları giderici çalışmaların olması için çalışılmalıdır. Alanyazın incelendiğinde yabancı dil öğrenme-öğretme süreçlerinde birçok sorun yaşandığının sıklıkla dile getirildiği gözlenmektedir. Gökdemir (2005), Şahin (2007), Altan ve Tekin (2017), Peker (2012), Saydı (2007), Kocaman (2014), Can ve Can (2014) gibi eğitim bilimci ve dil araştırmacılarına göre yabancı dil öğretme/öğrenme süreçleri olumsuz örneklerle doludur. Alanyazındaki araştırma ve diğer bilimsel çalışmaların önemli bir kısmının yabancı dil öğretimindeki sorunlar üzerinde olması, bu yargıyı doğrular niteliktedir.

Yabancı dil öğrenme ve öğretme süreçlerinde sorun alanlarının belirlenmesine dönük çalışmaların yapılmış olması çözüm yollarının üretilebilmesi açısından çok önemli ve gerekli olmakla birlikte bu durum aynı zamanda başarının arzulanan düzeyde gerçekleşmemesi dikkate alındığında yeni araştırmalara ihtiyaç duyulduğunun ve yapılan tespitlerin çözümler olarak uygulamalara yansıtılabilmesinde de sorunların yaşandığının işareti olarak kabul edilebilir. Başka bir ifade ile sorunlar giderilinceye ya da ulaşılan çözüm yolları uygulamalara aktarılıncaya kadar çalışmaların artarak devam etmesi gerektiği söylenebilir.

Diğer taraftan alanyazındaki çalışmalardan yola çıkarak, yabancı dil öğrenmedeki ekonomik, sosyal ve kültürel nitelikli genel sorunların ötesinde, öğrenenlerin yaşadıkları öğrenme zorluklarının da detaylı olarak ele alınmasının gerektiği belirtilmelidir. Zira zorluklar, sorunlara göre daha somut ve yol gösterici bir kapsama sahiptir (TDK, 2018; Can ve Can, 2014). Özellikle öğrenenler açısından zorlukların, sorunlara göre tanımlanması ve çerçevesinin çizilmesinin daha kolay olduğu söylenebilir. Çözümün bulunması ve yol gösterici olması açısından genel olarak sorunların teşhis edilmeye çalışılmasından ziyade detaylı olarak zorlukların ele alınması ve çözümler üretilmeye çalışılmasının daha doğru ve pratik olacağı düşünülmektedir. Bir başka ifadeyle, sorunların temelinde yatan ve daha somut şekilde yaşanan zorlukların detaylı olarak ele alınmasının, yapılacak yeni çalışmaları da öncelenmesinin daha doğru bir yaklaşım olacağı söylenebilir.

Bu araştırma, bu temel kabulden hareket edilerek tasarlanmıştır. Yabancı dil öğrenme süreçlerinde öğrencilerin yaşadığı öğrenimsel zorlukları belirlemek üzere yapılacak çalışmalarda kullanılmak üzere geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracının geliştirilmesi bu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın temel amacı; üniversite düzeyinde yabancı dil öğrenen öğrencilerin yaşadıkları öğrenimsel zorlukları ve yaşanma düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılacak geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracı (ölçek) geliştirmektir. Böylelikle, genel olarak zor bir süreç olarak nitelenen yabancı dil öğrenme sürecinin hem kolaylaştırılması hem de daha verimli hale getirilebilmesi için önlemleri belirlemek üzere yapılacak araştırmalarda kullanılmak üzere alanyazına ve ilgililerin kullanımına geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracının kazandırılmış olacağı düşünülmektedir. Bu amaçla şu sorulara cevap aranmıştır:

Hazırlık sınıflarında yabancı dil eğitimi alan üniversite öğrencilerinin yaşadıkları zorlukları ve düzeylerini belirlemede kullanılacak bir ölçeğin;

1. Madde ve faktör sayıları ile içerikleri nedir?
2. Geçerlik özellikleri nasıldır?
3. Güvenirlik özellikleri nasıldır?
4. Puanlama ve yorumlama kuralları nedir?

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Araştırma; tarama modelinde yürütülen ve nicel özellik taşıyan ölçek geliştirme çalışmasıdır. Üniversite hazırlık sınıflarında yabancı dil eğitimi alan öğrencilerin bu süreçte yaşadıkları öğrenimsel zorluklar ve yaşanma düzeylerini betimlemede kullanılabilecek bir ölçek/veri toplama aracı geliştirilmiştir. Taslak ölçekle toplanan nicel veriler üzerinde geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Bu nedenle araştırmanın tarama modelinde yürütülen ve nicel özellik taşıyan bir çalışma olduğu belirtilmelidir (Balcı, 2015: 15; Karasar, 2012: 76-79).

3.2. Çalışma Evreni ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini; 2017-2018 akademik yılı Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi (KTMÜ) Yabancı Diller Yüksekokulu Hazırlık Sınıfında yabancı dil eğitimi alan 806'sı kız 466'sı erkek olmak üzere toplam 1272 öğrenci oluşturmaktadır (<http://oidb.manas.edu.kg/ss.php> [Erişim: 16.06.2018]).

Araştırmanın örneklemini ise, veri toplama işleminin Mayıs 2018 sonunda yapılmasının da bir gerekçesi olarak dil hazırlık eğitimini başarı ile tamamlamış; bu nedenle de Türkiye Türkçesini iyi düzeyde öğrenmiş olan 495 öğrenci oluşturmaktadır. Öğrencilerin bazı demografik değişkenler açısından dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur:

Tablo 1. Çalışma Grubunun Bölüm ve Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımları

Değişkenler	Alt gruplar	f	%	Toplam	
				f	%
Cinsiyet	Kız	350	70,7	495	100
	Erkek	145	29,3		
Barınılan Yer	Öğrenci Yurdu	204	41,2	495	100
	Ailesi ile birlikte	127	25,7		
	Öğrenci evi	35	7,1		
	Diğer (akraba yanı, otel vb.)	122	24,6		
	Boş	7	1,4		
Üniversite Eğitimi Göreceklere Bölümlerin Türü	Sözel	75	15,2	495	100
	Sayısal	227	45,9		
	Eşit ağırlık	108	21,8		
	Genel yetenek	34	6,9		
	Boş	51	10,3		
Yaşanılan ülkede yoğun olarak konuşulan dil sayısı	Bir dil	63	12,7	495	100
	İki dil	336	67,9		
	Üç dilve fazla	92	18,6		
	Boş	4	0,8		

3.3. Ölçeğin Geliştirilme Süreci

Ölçek geliştirme süreci başlıca 4 aşamada gerçekleştirilmiştir. Bunlar aşağıda özetlenmiştir:

1. *Madde havuzunun oluşturulması:* Bu aşamada yabancı dil öğrenme ile ilgili alanyazın taraması ile öğretim elemanı ve öğrencilerle görüşmeler yapma olmak üzere üç kaynaktan yararlanılarak yabancı dil öğrenme sürecinde yaşanan öğrenimsel zorluklara ilişkin madde listesi oluşturulmuştur. Maddelerin karşılına, önermede yer verilen zorluğu ne sıklıkta yaşadıklarını belirtebilmeleri için “(0) Hiç/Çok az”, “(1) Az”, “(2) Biraz/Kısmen”, “(3) Fazla” ve “(4) Çok fazla” seçenekleri yerleştirilmiştir. Madde havuzunun başına başlık ve yönerge eklenerek taslak ölçek hazırlanmıştır.

2. *Uzman incelemesi:* Taslak ölçek; iki dilbilim, iki eğitimbilim uzmanı, yabancı dil öğretimi yapan iki öğretim elemanı ve yabancı dil öğrenen on öğrenciye inceletilerek taslak ölçeğin amaç-içerik uyumu, binişiklik, anlaşılabilirlik düzeyi, imla ve noktalama hataları yönüyle incelemeleri ve düzeltme önerilerinde bulunmaları istenmiştir. Yapılan öneriler doğrultusunda düzeltme önerileri çerçevesinde düzenlemeler yapıldıktan sonra 39 maddelik taslak ölçeğe son hali verilmiştir.

3. *Pilot uygulama:* Taslak ölçek 80 kişiden oluşan bir öğrenci grubuna pilot uygulaması yapılarak sorunlu maddeleri ayıklamak üzere SPSS 24.00 yardımıyla maddelerin faktör yükü incelemesi yapılmış; faktör yükü 0,30’un altında olan 3 madde ölçekten atılarak 36 maddelik forma ulaşılmıştır.

4. *Verilerin toplanması veri kütesinin analize hazır hale getirilmesi:* Pilot uygulama sonunda ölçekte kalması gerektiği düşünülen 36 maddelik form, örneklem gruba uygulanarak geçerlik ve güvenirlik analizi yapmak üzere SPSS 24.00 programına aktarılmış; analize hazır hale getirilmiştir.

5. *Geçerlik ve güvenirlik analizlerinin yapılması:* SPSS 24.00 yardımıyla toplanan veriler üzerinde geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak KMO ve Bartlett Testi analizleri yapılmış ve değerler uygun olduğundan dolayı faktör analizinin yapılmasına karar verilmiştir. Geçerlik analizi çerçevesinde yapı geçerliği açılımlayıcı faktör analizi tekniği ile; maddelerin ayırt edicilik (amaca hizmet edebilirliği) özelliğinin incelenmesi ise madde-toplam korelasyon katsayılarının hesaplanması yoluyla test edilmiştir. Ölçeğin güvenirlik analizi de tutarlılık özelliği Cronbach alpha katsayısının; kararlı ölçümler yapabilme özelliği ise 4 hafta arayla yapılmış olan pilot uygulama ve asıl uygulama sonuçlarının ilişkisiz örneklem t testi ile analiz edilmiştir.

Ölçekle toplanan veriler üzerinde yapılan geçerlik ve güvenirlik analizleri sonunda elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

4. BULGULAR VE YORUM

Veriler üzerinde yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizleri ile elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

4.1. Ölçeğin Geçerliğine İlişkin Bulgular

Yabancı Dil Öğrenme Zorlukları Ölçeği'nin (YDÖZÖ) geçerlik incelemesi yapı geçerliği ve ayırtedicilik geçerliği çerçevesinde incelenmiştir.

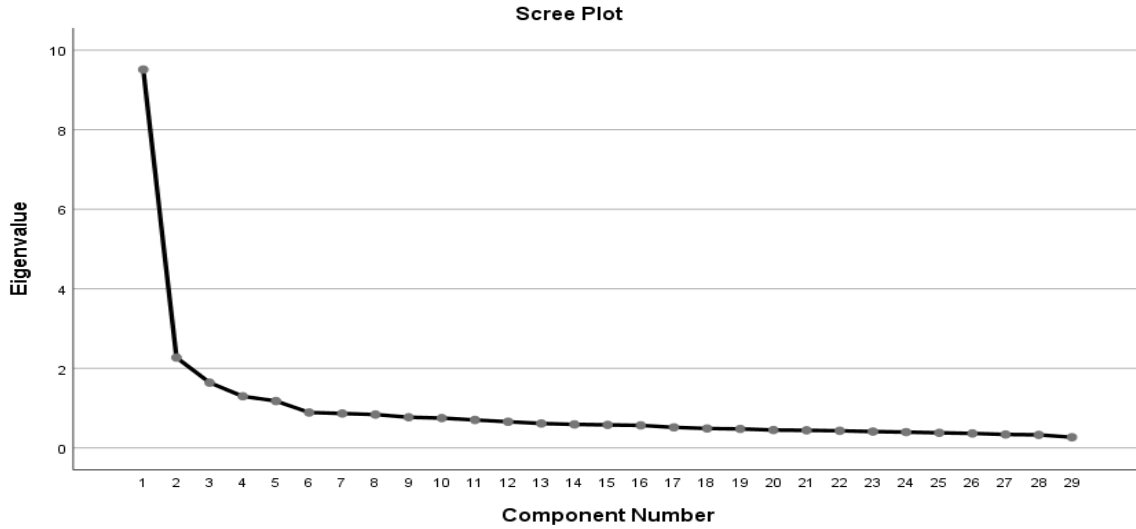
4.1.1. Açımlayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Ölçeğin yapı geçerliğini test etmek üzere veriler üzerinde yapılan KMO ve Bartlett testi analizleri sonunda KMO değerinin 0,951; Bartlett testi değerlerinin ise χ^2 : 11311,779; sd: 1225; $p < ,001$ olduğu belirlenmiştir. KMO değerinin 0,60'dan yüksek olması faktör analizi yapmak açısından yeterli görülmeyle birlikte 0,90'dan yüksek olması mükemmel uyumu göstermektedir (Büyüköztürk, 2012: 124; Eroğlu, 2008, 322). Varimax dik döndürme tekniği yardımıyla faktörleştirme tekniği uygulanmış; faktör yükü 0,45 olan maddeler ile farklı faktörlere yükleri dağılıp aralarında 0,100'den az fark bulunan toplamda 7 madde veri seti dışında bırakılarak analizler yinelenmiştir (Büyüköztürk, 2012: 124; Eroğlu, 2008: 322-323).

Analiz ve madde atımları sonrasında veri setindeki 29 maddenin, özdeğeri 1,00'ın üzerinde olan 5 faktör altında toplandığı bir yapı belirlenmiştir. 29 maddelik bu yeni yapının maddelik ölçeğin KMO değeri 0,937; Bartlett Testi değerlerinin $\chi^2=5707,914$; sd=46; $p < 0,001$ olarak gözlenmiştir. Maddelerin faktör yükleri 0,449 ile 0,782 arasında değişmektedir. Ölçek kapsamına kalan maddeler toplam varyansın %54,821'ini açıklamaktadır. Davranış bilimleri açısından açıklanan varyans miktarının %40 olması yeterlidir (Büyüköztürk, 2012: 125; Eroğlu, 2008: 323).

Bir sonraki aşamada alanyazın incelemesi sonunda elde edilen bilgiler ve maddelerin içerikleri incelenerek faktör adları belirlenmiştir. Buna göre faktörlere; *Öğretmen Kaynaklı Zorluklar (ÖKZ)* (8 madde), *Materyal/Ölçme Değerlendirme Kaynaklı Sorunlar (MÖKZ)* (6 madde), *Öğrenme Alışkanlığı Kaynaklı Zorluklar (ÖAKZ)* (6 madde), *Farklılıklara Uyum Sağlama Kaynaklı Zorluklar (FUKZ)* (5 madde) ve *Psikososyal Ortam Kaynaklı Zorluklar (POKZ)* (4 madde) adlarının verilmesi uygun görülmüştür.

Faktörlerin özdeğerlerine göre çizilmiş olan Scree Plot Grafiği Şekil 1'de sunulmuştur:

Şekil 1. Yabancı Dil Öğrenme Zorlukları Ölçeği'nin (YDÖZÖ) Özdeğer Faktör Grafiği

YDÖZÖ'de kalan 29 maddenin faktörlere göre içerikleri ve faktör yükleri ile faktörlerin özdeğerleri ve toplam varyansı açıklama ilişkin bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Ölçeğin Faktör Analizi Sonuçları

Fak	Maddeler	Fak. Yükleri
ÖKZ	1 Öğretmenler yeterli söz ve konuşma hakkı tanımadıklarında	,725
	2 Öğretmenlerin bizi önemsediklerini hissettirmediklerinde	,725
	3 Öğretmenler seviyeme uygun konuşmadıklarında	,699
	4 Öğretmenlerin öğretim yöntemlerine uyum sağlamada	,681
	5 Öğretmenler sıkıcı yöntemlerle ders işlediklerinde	,662
	6 Öğretmenlerin bizim konuşmamız için teşvikçi olmadıklarında	,661
	7 Öğretmenlerin bizim anadilimizden örnekleme ve ilişkilendirme yapmadıklarında	,625
	8 Öğretmenlerin, teknolojik imkânlardan yeterince faydalanmadıklarında	,560
Özdeğeri: 9,512 Varyansa Katkı Miktarı: %32,800		
MÖKZ	9 Ders kitaplarındaki örneklerin konuyu anlatmada yetersiz olduğunda	,674
	10 Konuşma sınavlarında ilgi alanımızda olmayan konularda sorular sorulduğu zaman	,674
	11 Sınavlarda yoruma dayalı sorular sorulduğunda	,664
	12 Sınavlarda seviyemizin üzerinde sorular sorulduğunda	,634
	13 Sınavlarda sürekli tek tip sorular sorulduğunda	,591
	14 Ders materyallerimiz yanımızda bulunmadığında	,568
Özdeğeri: 2,271 Varyansa Katkı Miktarı: %7,830		
ÖAKZ	15 Dinleme yaparken kelime kelime çeviri yapmaya çalıştığımda	,672
	16 Ödevlerimi kendi başıma yapmaya çalıştığımda	,669
	17 Okuduğum cümleleri kendi dilime çevirmede	,621
	18 Cümle kurarken hangi kelimeyi nereye koyacağıma karar vermede	,596
	19 Anadilimde aklıma gelen kelimelerin öğrendiğim dildeki karşılığını hatırlamada	,589
	20 Hızlı okuma yaparken metni anlamada	,548

Özdeğeri: 1,640		Varyansa Katkı Miktarı: %5,656	
FUKZ	21	Öğrendiğim dildeki Atasözlerini anlamada/öğrenmede	,751
	22	Öğrendiğim dildeki deyimleri anlamada	,665
	23	Gramer kurallarına uygun konuşma ve yazmada	,630
	24	Farklı bir konuşma tarzı duyduğumda	,615
	25	Yeni duyduğum kelimeleri kısa sürede ezberlemede	,601
Özdeğeri: 1,297		Varyansa Katkı Miktarı: %4,473	
POKZ	26	Konuşmak için pratik yapacak arkadaşlar bulmada	,782
	27	Kalabalık sınıflarda konuşmak istediğimde	,732
	28	Yabancı dilde konuşabileceğim ortam bulmakta	,706
	29	Alay edileceğim korkusu yaşadığımda	,449
Özdeğeri: 1,178		Varyansa Katkı Miktarı: %4,062	
Yabancı Dil Öğrenme Zorlukları Ölçeği (YDÖZÖ) Açıklanan Toplam Varyans; %54,821			

Tablo 2’de YDÖZÖ’ndeki faktörlere göre maddelerin faktör yükleri ile faktörlerin varyansı açıklama miktarları ve özdeğerleri incelendiğinde; 8 maddeyi içeren ÖKZ faktöründeki maddelerin faktör yükleri 0,560 ile 0,725 arasında değişmektedir. Faktörün özdeğeri 9,512; açıkladığı varyans miktarı ise %32,800’dür. 6 maddeyi içeren MÖKZ faktöründeki maddelerin faktör yükleri 0,568 ile 0,674 arasında değişmektedir. Faktörün özdeğeri 2,271; açıkladığı varyans miktarı ise %7,830’dur. 6 maddeyi içeren ÖAKZ faktöründeki maddelerin faktör yükleri 0,548 ile 0,672 arasında değişmektedir. Faktörün özdeğeri 1,640; açıkladığı varyans miktarı ise %5,656’dır. 5 maddeyi içeren FUKZ faktöründeki maddelerin faktör yükleri 0,601 ile 0,751 arasında değişmektedir. Faktörün özdeğeri 1,297; açıkladığı varyans miktarı ise %4,473’dür. 4 maddeyi içeren POKZ faktöründeki maddelerin faktör yükleri ise 0,449 ile 0,782 arasında değişmektedir. Faktörün özdeğeri 1,178; açıkladığı varyans miktarı ise %4,062’dir. Faktör yüklerinin, 0,30’un üzerinde olması yeterli görülmele birlikte 0,45 değerinin ölçek geliştirme çalışmalarında iyi bir ölçüt olduğu ve açıklanan varyans miktarının davranış bilimleri açısından %40 olmasının yeterli görüldüğü (Büyüköztürk, 2012: 125; Eroğlu, 2008: 322) dikkate alındığında YDÖZÖ’nin yapı geçerliğine sahip olduğu söylenebilir.

4.1.2. Madde Ayırt Ediciliği

Klasik Test Kuramı’na (KTK) göre korelasyon katsayısı şeklinde hesaplanan ayırtedicilik değeri (r değeri), -1 ile 1 arasında değer almaktadır. Düşük r değerine sahip soruların incelenmesi ve gerekli ise testten çıkarılması gerekmektedir. KTK parametrelerine yapılan en önemli eleştiri, seçilen örneklemden kolaylıkla etkilenmeleridir (Hambleton vd. 1993: 40). Bu sebeple bu çalışmada KTK’ye bağlı parametre değerleri yerine Düzeltilmiş Madde-Toplam ve Faktör-Toplam Korelasyon değerleri (DeVellis, 2003: 80-81; Pallant, 2007: 127) hesaplanmış ve Tablo 3’te sunulmuştur:

Tablo 3. Madde-Toplam ve Faktör-Toplam Puanları Korelasyon Analizi Sonuçları

ÖKZ		MÖKZ		ÖAKZ		FUKZ		POKZ	
M. No	r	M. No	r	M. No	r	M. No	r	M. No	r
1	,645(*)	9	,548(*)	15	,578(*)	21	,439(*)	26	,477(*)
2	,665(*)	10	,549(*)	16	,629(*)	22	,407(*)	27	,397(*)
3	,638(*)	11	,574(*)	17	,621(*)	23	,492(*)	28	,550(*)
4	,618(*)	12	,576(*)	18	,601(*)	24	,509(*)	29	,546(*)
5	,575(*)	13	,613(*)	19	,574(*)	25	,473(*)		
6	,637(*)	14	,517(*)	20	,584(*)				
7	,595(*)								
8	,604(*)								
ÖKZ	,823(*)	MÖKZ	,780(*)	ÖAKZ	,832(*)	FUKZ	,662(*)	POKZ	,683(*)

N=495; *=p<0,001

Tablo 3'te maddelerin ve faktörlerin ölçek toplam puanları ile olan ilişki katsayıları incelendiğinde bu katsayıları ÖKZ faktöründeki maddelerde 0,575 ile 0,665; MÖKZ faktöründeki maddelerde 0,517 ile 0,613; ÖAKZ faktöründeki maddelerde 0,574 ile 0,629; FUKZ faktöründeki maddelerde 0,407 ile 0,509; POKZ faktöründeki maddelerde ise 0,397 ile 0,550 arasında değerler aldığı ve bütün ilişkilerin $p<.001$ düzeyinde pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir.

Benzer şekilde her bir faktörün puanı ile toplam puanlar arasındaki ilişki katsayılarının da 0,662 ile 0,832 arasında değerler aldığı ve pozitif ve $p<.001$ düzeyinde anlamlı ilişkiler gösterdikleri belirlenmiştir.

Korelasyon katsayılarının 0,20'den yüksek ve anlamlı ve $p<.05$ düzeyinde anlamlı olması, madde ya da faktörün ölçeğin genel amacına önemli düzeyde hizmet ettiğinin işareti olarak yorumlanmaktadır (Pallant, 2007: 140). Buna göre ölçekte yer alana maddelerin ve faktörlerin ölçeğin genel amacına hizmet etmede yeterli oldukları söylenebilir.

4.1.3. Ölçeğin Ölçüt Geçerliği

Ölçeğin ölçüt geçerliliğini saptamak amacıyla, ilgili alanyazın taraması yapılmış; içerik ve amaç yönüyle benzer bir ölçek bulunamadığından benzer ölçekler geçerliliği hesaplanamamıştır.

4.2. Ölçeğin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Ölçeğin güvenirliğini hesaplamak amacıyla iç tutarlılık ve kararlılık testleri uygulanmış ve bulgular aşağıda sunulmuştur.

4.2.1. İç Tutarlılık Düzeyi

Veriler üzerinde faktörler ve ölçeğin genelinin tutarlılık özelliğini belirlemek üzere iç tutarlılık katsayısı olarak hesaplanan Cronbach alpha katsayıları Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Ölçeğin Geneli ve Faktörlerine İlişkin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Faktörler	Madde Sayısı	Cronbach alpha
Öğretmen Kaynaklı Zorluklar	8	0,893
Materyal/Ölçme ve Değerlendirme Kaynaklı Zorluklar	6	0,814
Öğrenme Alışkanlıkları Kaynaklı Zorluklar	6	0,812
Farklılıklara Uyum Sağlama Kaynaklı Zorluklar	5	0,741
Psikososyal Ortam Kaynaklı Zorluklar	4	0,695
YDÖZÖ	29	0,923

Tablo 4'te Cronbach alpha iç tutarlılık katsayılarının ÖKZ faktörü için 0,893; MÖKZ faktörü için 0,814; ÖAKZ faktörü için 0,812; FUKZ faktörü için 0,741 ve POKZ faktörü için ise 0,695 olduğu gözlenmektedir. Ölçeğin geneli (YDÖZÖ) için ise bu değer 0,923 olarak hesaplanmıştır. Cronbach alpha değerinin 0,60'ın üzerinde olması yeterli; 0,70'ın üzerinde olması ise iyi olarak değerlendirilmektedir (Malhotra, 1999: 282; Kalaycı, 2010: 405). Buna göre, YDÖZÖ'nin hem genelinin hem de her bir faktörünün iç tutarlılık yönüyle güvenilir ölçümler yapabildiği söylenebilir.

4.2.2. Kararlı Ölçüm Yapabilme Özelliği

Kararlı ölçüm yapabilme özelliği ölçme aracının, farklı zamanlarda aynı grup üzerinde uygulanması durumunda aynı ya da benzer sonuçlara götürme özelliği olarak tanımlanmakta ve güvenilirlik için önemli bir kanıt olarak kabul edilmektedir (Balcı, 2015: 114). Kararlılık katsayısının hesaplanmasında test-tekrar test yöntemi kullanılmaktadır. Farklı zamanlarda aynı grup üzerinden elde edilen iki puan grubu arasındaki ilişkiye kararlılık katsayısı adı verilmekte; ilişkinin $p < 0,05$ olması kararlılık düzeyi için yeterli kabul edilmektedir (????). YDÖZÖ'nin kararlı ölçüm yapabilme özelliğini belirlemek üzere 5 hafta arayla yapılan iki uygulamadan elde edilen puanlar arasındaki ilişki incelemiştir. Ölçeğin ikinci uygulaması, test-tekrar test yönetimi ile beş hafta arayla yapılan iki uygulama arasında kararlı ölçümler yapabilme özelliği, test tekrar test yöntemi uygulanarak incelenmiştir. Ölçeğin 30 maddelik formu, 154 öğrenciye altı hafta sonra tekrar uygulanmıştır. İki uygulamada elde edilen puanların hem her bir madde hem de faktörler ve ölçeğin geneli açısından ilişkisi incelenmiştir. Bulgular Tablo 5'de özetlenmiştir.

Tablo 5. Madde-Toplam ve Faktör-Toplam Puanları Korelasyon Analizi Sonuçları

ÖKZ		MÖKZ		ÖAKZ		FUKZ		POKZ	
M. No	r	M. No	r	M. No	r	M. No	r	M. No	r
1	,555(*)	9	,558(*)	15	,585(*)	21	,422(*)	26	,480(*)
2	,538(*)	10	,521(*)	16	,605(*)	22	,399(*)	27	,421(*)
3	,550(*)	11	,510(*)	17	,601(*)	23	,423(*)	28	,498(*)
4	,476(*)	12	,499(*)	18	,598(*)	24	,488(*)	29	,511(*)
5	,533(*)	13	,562(*)	19	,555(*)	25	,511(*)		
6	,553(*)	14	,651(*)	20	,525(*)				
7	,571(*)								
8	,626(*)								
ÖKZ	,675(*)	MÖKZ	,651(*)	ÖAKZ	,633(*)	FUKZ	,588(*)	POKZ	,555(*)

N=98; *= $p < 0,001$

Tablo 5’te YDÖZÖ’nin test-tekrar test yöntemi çerçevesinde 5 hafta aryla tekrarlanan ölçümler arasındaki korelasyon katsayılarının ÖKZ faktöründeki maddeler için 0,476 ile 0,626; MÖKZ faktöründeki maddeler için 0,499 ile 0,651; ÖAKZ faktöründeki maddeler için 0,525 ile 0,605; FUKZ faktöründeki maddeler için 0,399 ile 0,511; POKZ faktöründeki maddeler için ise 0,421 ile 0,511 arasında değerler almıştır. Diğer taraftan faktör puanları arasındaki ilişkilerde ise bu değerler 0,555 ile 0,675 arasında değişmiştir. Belirlenen bu korelasyon katsayılarının tamamı, $p < ,001$ arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkiyi göstermektedir. Buna göre YDÖZÖ’ndeki maddelerin ve faktörlerin her birinin kararlı ölçümler yapabildiği söylenebilir (Büyüköztürk, 2012: 170-171).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Üniversite yabancı dil hazırlık sınıflarında yabancı dil eğitimi alan öğrencilerin öğrenme süreçlerinde yaşadıkları öğrenimsel zorlukları belirlemek üzere bir ölçek geliştirilmesini amaçlayan çalışma sonunda *Yabancı Dil Öğrenme Zorlukları Ölçeği (YDÖZÖ)* adında geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçek beşli likert tipi derceli bir ölçek olup 5 faktör altında toplanmış toplam 29 önermeyi kapsamaktadır.

Ölçekteki önerme maddelerinin her birinde ifade edilen zorluğun yaşanma miktarını belirlemek üzere (1) Hiç/Çok az”, “(2) Az”, “(3) Kısmen/Bazen”, (4) Fazla” ve (5) Çok fazla” seçeneklerine yer verilerek derecelendirme yapılmıştır. Faktörlerdeki maddelerin farklı olması ve birbiriyle doğrudan ilişkili olmaması nedeniyle her bir maddenin ya da faktörün ortalamalarından hareket edilerek yorumlar yapılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede maddeler ya da faktörler açısından elde edilecek aritmetik ortalama değeri ile anlamı ya da yorum biçimine ilişkin öneriler Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Ölçekteki Madde ya da Faktörlerden Elde Edilen Aritmetik Ortalama Değerlerinin Anlamı ve Yorumu

Aritmetik Ortalama Aralığı	Anlamı	Önlem alınması
1,00 – 1,80	Hiç/Çok az	Alınabilir
1,81 – 2,60	Az	Alınsa iyi olur
2,61 – 3,40	Biraz	Alınmalıdır
3,41 – 4,20	Fazla	Acilen alınmalıdır
4,21 – 5,00	Çok Fazla	Çok Acil

YDÖZÖ’nin geçerlik özelliği; (1) açımlayıcı faktör analizi ve (2) ayırt edicilik analizi teknikleri kullanılarak test edilmiştir.

Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre YDÖAÖ, özdeğeri 1,00’in üzerinde olan 5 faktör altında toplanmış toplam 29 maddeyi içermektedir. ÖKZ faktörü 8 maddeyi, MÖKZ faktörü 6 maddeyi, ÖAKZ faktörü 6 maddeyi, FUKZ faktörü 5 maddeyi, POKZ faktörü ise 4

maddeyi içermektedir. Ölçeğin KMO değeri 0,937; Bartlett Testi değerleri ise $x^2=5707,914$; $sd=46$; $p<0,001$ 'dir. Bu değerler, örneklem büyüklüğü ve veri seti yönüyle faktörleştirmenin uygun oluşuna işaret etmektedir. Diğer taraftan, gerek faktör yüklerinin 0,45'den fazla olması gerekse açıklanan toplam varyansın alt sınır olan %40'dan fazla olması (%54,821) nedeniyle YDÖZÖ'nin yapı geçerliğinin bulunduğu belirtilmelidir (Büyüköztürk, 2012: 125; Eroğlu, 2008: 323).

Madde ve faktörlerin ayırt edicilik özelliğinin incelenmesi amacıyla madde-toplam ve faktör toplam korelasyonu katsayıları inceleniş ve her bir korelasyon değerinin $p<0,001$ düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu durum, her bir madde ve faktör açısından YDÖZÖ'nin ayırt edicilik özelliğine sahip olması nedeniyle geçerli bir ölçek olduğunu göstermektedir (Pallant, 2007: 140; Balcı, 2015: 117).

Ölçeğin ölçüt geçerliliğini belirlemek üzere yapılan alanyazın taraması sonunda eşdeğer bir ölçeğe ulaşamadığından dolayı bu amaçla bir analiz yapılamamıştır. İlerleyen dönemlerde farklı araştırmacılar tarafından yapılan benzer içerikli bir araştıra için YDÖZÖ'nin, geliştirilecek farklı ölçekler için ölçüt geçerliğinin hesaplanmasında kullanılabilecek geçerli bir ölçek olduğu söylenebilir.

YDÖZÖ'nin güvenilirlik özelliği tutarlı ve kararlı ölçümler yapabilme gücü yönüyle analiz edilmiştir. Tutarlı ölçümler yapabilme yönü Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı hesaplanarak incelenmiştir. Faktörlere ilişkin bu katsayılar 0,695 ile 0,893 arasında değerler alması; ölçeğin geneli için ise bu değer 0,923 olarak tespit edilmesi nedeniyle YDÖZÖ'nin tutarlı ölçümler yapabilme özelliğini taşıdığı belirlenmiştir (Malhotra, 1999: 282; Kalaycı, 2010: 405).

Ölçeğin kararlı ölçümler yapabilme özelliği ise; 5 hafta arayla 99 kişilik aynı gruba iki kez uygulanması (test-tekrar test yöntemi) ve iki uygulama sonunda elde edilen puanlar arasındaki ilişkiler belirlenerek incelenmiştir. Yapılan analiz sonunda her bir madde ve faktörler açısından bu ilişkileri $p<0,001$ düzeyinde anlamlı olduğunun belirlenmesi nedeniyle YDÖZÖ'nin kararlı ölçümler yapabildiği sonucuna ulaşılmıştır (Büyüköztürk, 2012: 170-171; Balcı, 2015: 114).

Özetle Yabancı Dil Öğrenme Zorlukları Ölçeğinin, üniversitelerde dil hazırlık sınıflarında yabancı dil öğrenen öğrencilerin, öğrenme sürecinde yaşadıkları zorlukların belirlenmesi için kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir. Diğer taraftan YDÖZÖ'nin; üniversite öğrencileri dışında özellikle ortaöğretim kademesi ya da yetişkin eğitimi çerçevesinde düzenlenen yabancı dil eğitimi kurslarına katılan bireylerin yaşadıkları öğrenimsel zorlukları ve düzeylerini belirlemek üzere kullanılması da önerilebilir.

Ancak özellikle yaş küçüldükçe Ölçekteki maddelerin doğru anlaşılabilirliği durumundan hareket ederek geçerlik ve güvenirlik analizlerinin yinelenmesinin yararlı olacağı belirtilmelidir.

Ayrıca bu ölçekle toplanan yabancı dile öğrenme zorluklarının öğrenciler tarafından yaşanma düzeylerinin ve bu doğrultuda alınabilecek önlemlerin belirlenmesi amacıyla ilgili öğretim elemanı ya da eğitim kurumu yetkilileri tarafından yapılacak araştırma ve geliştirme çalışmalarında veri toplamak amacıyla kullanmalarının yararlı olacağı belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

- Altan M.Z. ve Tekin Ş. (2017). Küreselleşme, reform, yenilik, değişim ve eğitim: Neresindeyiz? Ne yapıyoruz? *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(13), 35-47
- Balcı, Ali (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Can, E. Ve Can, C.I. (2014). Türkiye’de İkinci Yabancı Dil Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 4(2), 43-63.
- Cangil, B.E. (2004). Küreselleşme ve Avrupa Birliği yabancı dil eğitim politikaları ışığında 2000’li yıllarda Türkiye’de yabancı dil ve yabancı dil öğretmeni yetiştirme politikalarına bir bakış. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2, 273-282.
- Çelebi, D. (2006). Türkiye’de anadili eğitimi ve yabancı dil öğretimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 21(2), 285-307.
- Demirel, Ö. (2010). *Eğitimde Program Geliştirme – Kuramdan Uygulamaya*, Ankara: Pegem Akademi.
- DeVellis, R.F. (2003). *Scale development: Theory and application*. California: Sage Publications.
- Doğan, M. (1996). Yabancı dil öğrenimi ve yabancı dilde öğretim, *Bilge*, 10, 11-14.
- Erdem, H. H. (2012). Edgar Morin’de insanlık durumu ve “geleceğin eğitimi” düşüncesi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, s. 75-88, ISSN 1306-9535
- Eroğlu, A. (2008). Faktör analizi. *Spss uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ş. Kalaycı (Editör). (ss. 321-331). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Gökdemir, C.V. (2005). Üniversitelerimizde verilen yabancı dil öğretimindeki başarı durumumuz. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(2), 251-264.
- Haukås, Å. (2016) Teachers’ beliefs about multilingualism and a multilingual pedagogical approach. *International Journal of Multilingualism* 13(1): 1-18.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. 23. Baskı. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kocaman, A. (2012). Yabancı Dil Öğretiminde Yöntem ve Ötesi. Türkiye’de Yabancı Dil Eğitiminde Eğilim Ne Olmalı? *1. Yabancı Dil Eğitimi Çalıştayı Bildirileri, (12-13 Kasım 2012)*, Ankara; Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Malhotra, N.K. (1999). *Marketing research: an applied orientation*. 3rd Edition. New Jersey: Upper Saddle River Prentice Hall.
- MEB, (2009). *Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*. 20.02.2018’de https://mus.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_04/10145220_Milli_EYitim_BakanlYY_YabancY_Dil_EYitimi_ve_YYretimi_YYnetmeliYi.pdf adresinden ulaşılmıştır.
- Özdemir, E.A. (2006). Türkiye’de İngilizce öğreniminin yaygınlaşmasının nedenleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2(1), 28-35.
- Pallant, J. (2007). *SPSS Survivalmanual: A Step by Step Guide to Data Analysis Using SPSS*. Sydney: Allen&Unwin, Sabon by Bookhouse.
- Peker, B.G. (2012). Türkiye’de yabancı dil eğitiminde eğilim ne olmalı?. *12 – 13 Kasım 2012. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı 1. Yabancı Dil Eğitimi Çalıştayı Bildirileri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Saydı, T. N. (2007). *Yabancı Dil Öğrenmede Başarı Şifreleri: Öğrenme Stratejileri*. İstanbul: Bilişim Yayınevi.
- Sunel, H. (1989). Yabancı dil öğretiminde metot sorunu. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 4, 137-143.
- Şahin K. (2018). Türkiye’de yabancı dil öğretimi: Sorunlar ve çözüm yolları. *10. Ulusal Öğretmenim Sempozyumu (1-2 Aralık 2018)*, İstanbul. 15.02.2019 tarihinde <https://www.researchgate.net/publication/330634106> adresinden ulaşılmıştır.

- Şahin, Y. (2007), Yabancı Dil Öğretiminin Eğitimbilimsel ve Dilbilimsel Temelleri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 465-470.
- TDK. (2018). *Türkçe Sözlük*. 15.12.2018 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts adresinden ulaşılmıştır.
- Tezcan, (2018). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- URL-1. (2007). <http://www.hurriyet.com.tr/egitim/yabanci-dili-ogrenemiyoruz-6607825> 01.06.2007 - 17:58, Son Güncelleme:01.06.2007 - 10:10 adresinden 15.02.2019 tarihinde indirilmiştir.
- Xhaferi, B. and Xhaferi, G. (2012). Teachers' perceptions of multilingual education and teaching in a multilingual classroom-the case of the republic of Macedonia". *Jesikovlovlje*, 13(2), 679-696.
- YÖK. (2019). 2018 YKS ile öğrenci alan lisans programlarının kontenjan bilgileri. 18.02.2019 tarihinde <https://yokatlas.yok.gov.tr/tercih-sihirbazi-t4.php> adresinden ulaşılmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

One of the basic concepts that emerged with globalization is internationalization. Internationalization generally refers to the ability to communicate and interact easily and effectively with the languages and cultural structures of different nations. It should be noted that the use of different languages is an important factor for individuals to become internationalized individuals. For this reason, individuals who use different languages have been evaluated as more advantageous from the point of countries and societies. This situation is considered as an educational problem in itself. For this reason, the countries and societies that want to establish their future in a healthy way attach great importance to their individuals' education.

It can be said that the phenomenon in the center of the education process is learning and teaching. Learning, generally, involves a number of difficulties and problems. In addition, these difficulties and problems are becoming clearer in foreign language learning processes which are very important in raising internationalized individuals. Individuals, who learn their native language naturally during life, have to spend extra time and effort to learn foreign languages. This situation brings many problems and difficulties. However, what is important and necessary is to identify the difficulties and problems experienced and take the necessary steps for improvement. Accurate determination of these difficulties is possible, firstly, by using valid and reliable data collection tools.

In this study, a valid and reliable scale/data collection tool that can be used to determine the learning difficulties of university students in learning foreign language has been attempted to be developed. It is aimed to gain a valid and reliable data collection tool for the researchers and literature from the process of determining precautions in order to identify and solve the difficulties.

The research is a qualitative and quantitative study. The research process was carried out by the quantitative analysis of the data collected from the draft scale. The sample of the study included 495 students who have been educated in Kyrgyz-Turk Manas University Foreign

Language Preparatory Education course. They were from different departments. There are 350 females and 145 males in the sample group. The data of the study were collected by a draft scale form containing 36 items. The draft scale was called as “Foreign Language Learning Difficulties Draft Scale”. It includes “(0) No/Very little”, “(1) Less”, “(2) Some/Partially”, “(3) Too” and “(4) Too Much” options. The content validity of the draft scale form was based on expert opinions.

Validity and reliability of analysis were done on the collected data. In order to determine the validity of the scale, (1) construct validity analysis and (2) discriminant analysis were performed. KMO and Bartlett test results were determined by using the structure validity analysis. Exploratory factor analysis and Varimax vertical rotation technique were applied for construct validity. Substances with a factor load of less than 0.30 are excluded from the analysis. The discriminant feature of the scale was tested by examining item-total correlation coefficients. The reliability feature of the scale was also analyzed by internal consistency and stability coefficients. Stability coefficient was examined by test-retest method.

At the end of the validity and reliability analysis, Likert type scale with 5 degrees was developed. It contains 29 items collected under five factors. The scale was called as “Foreign Language Learning Difficulties Scale (FLLDS). The names of the factors was called as “Difficulties Caused by The Teacher” (8 items), “Difficulties Caused by Material/Measurement” (6 items), “Difficulties Caused by Learning Habits” (6 items), “Difficulties Caused by Adaptation to Differences” (5 items) and “Difficulties Caused by Psychosocial Environment (4 items). The KMO value of the scale was 0.937; Bartlett Test values $\chi^2 = 5707,914$; $df = 46$; $p < 0.001$.

The validity of the scale was investigated by exploratory factor analysis and discriminant analysis. The factor loadings of the scale items are between 0,449 and 0,782. The total amount of variance explained was 54,821%. In terms of behavioral sciences, this value is considered enough to be 40%. Item total correlation coefficients were significant at $p < .001$. In other words, each substance can distinguish individuals in terms of measured features. The ability of the scale to make reliable measurements was determined by examining the consistency and stability characteristics of the scale. The Cronbach alpha internal coefficient of the scale was determined as 0.923. This value is above 0.60 and is considered to be enough. Stability analysis was tested with correlation examination between two measurements of scale application. At the end of the analysis, stability coefficients of each item and factors were found to be significant at $p < .001$.

According to the factor analysis and discriminant results and consistency and stability analysis, it can be said that FLLDS is a valid and reliable scale that can be used to determine the learning difficulties experienced by university students in the learning process of foreign language. It may be suggested that this scale can be used as a data collection tool in studies to facilitate foreign language learning. However, it should be noted that if the studies are conducted at high school or lower levels, it would be benefit to re-conduct the validity and reliability analysis.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Tanık Önal, N. (2019). “Üstün Zekâlı Çocukların Tanılanmaları”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1591-1602
Geliş Tarihi / Received Date: 31.10.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 22.01.2019

Araştırma Makalesi

ÜSTÜN ZEKÂLI ÇOCUKLARIN TANILANMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Nagihan TANIK ÖNAL

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
nagihanta@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5926-521X

Öz

Akranlarından çok daha farklı özelliklere sahip olan üstün zekâlı çocuklar; potansiyelleri, yetenekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda bir eğitim almalıdırlar. Bunun içinse öncelikle üstün zekâlı çocukların doğru bir şekilde tanılanmaları gerekir. Ancak halen parlak zekâlı çocuklar ve üstün zekâlı çocuklar karıştırılabilmektedir. Bu da bazen gerçekten üstün zekâlı olan bir çocuğun gözden kaçırılarak ihmal edilmesine ya da üstün zekâlı olmayan bir çocuğun yanlış ‘etiketlenerek’ potansiyelinin üstünde bir eğitim almaya zorlanmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda mevcut çalışmada, Türkiye’de ve yurt dışında üstün zekâlı çocukların tanılanma süreçleri hakkında bilgi vererek üstün zekâlı çocukların eğitiminde görev üstlenen paydaşlara ve konu ile ilgili araştırmacılara yardımcı olmak hedeflenmiştir. Ayrıca bu çalışma ile üstün zekâlı çocuklara ve eğitimlerine dikkat çekmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üstün Zekâ, Üstün Zekâlı Çocuklar, Üstün Zekâlıların Tanılanmaları

DIAGNOSIS OF GIFTED CHILDREN

Abstract

Gifted children who much different traits than their peers should be trained in line with their potentials, talents and needs. For this, first of all gifted children’ identification must be made correctly. However, brilliant and gifted children can be confused. This sometimes leads to the fact that a child who is truly gifted is neglected, or that a gifted child is mislabeled and forced to take an education above the potential. In this context, the present study, by providing information about gifted children diagnosed process in Turkey and abroad regarding gifted researchers aimed to help stakeholders played an active role in their children's education and topics. In addition, this study aims to draw attention to gifted children.

Keywords: Giftedness, Gifted Children, Identification

1. GİRİŞ

Zekâ ile ilgili çalışmaların başladığı ilk günlerden beri bir “üstünlük” tanımlaması da yapılmaya çalışılmaktadır. Çoğu zaman üstün zekâ, üstün yetenek ve dâhilik kavramları birbirinin yerine kullanılsa da aslında bu konu ile ilgili görüş birliğine varılmış tek bir tanımdan da söz edilememektedir. Yirminci yüzyıl başlarında çok fazla kullanılan üstün zekâ kavramı, bilişsel zekâ puanını temel alır ve bilişsel zekâ puanı 130 ve daha yukarı olan bireyler üstün zekâlı olarak tanımlanır. Zaman içinde ise sanat, müzik, liderlik ve jimnastik

gibi alanlarda ön plana çıkan bireylerin bilişsel zekâ puanı yüksek olan bireylerden farklı olduklarının düşünülmesi ile bu bireyleri farklı şekillerde tanılama gerekliliği doğmuş ve üstün yetenek kavramı gündeme gelmiştir (Clark, 2002: 10). Yirmi birinci yüzyılın başlarında ise dünya literatüründe artık özel ve üstün yetenek terimleri, üstün zekâ kavramının yerine kullanılmaya başlanmıştır (Kirişçi ve Sak, 2017: 138). Türkiye’de ise 15 Ocak 2013’de Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu’nun yayınladığı Strateji ve Uygulama Planı’nda üstün yetenek kavramı yerine bu kavrama karşılık gelen ve daha az kategorize edici olduğu ifade edilen özel yetenek kavramını kullanmak uygun görülmüştür (Bilgiç vd., 2013: 7). Ancak bu makalede halen yaygın olarak kullanılan üstün zekâ kavramı kullanılmıştır.

Bir toplumdaki bireylerin yalnızca % 2 gibi bir oranının üstün zekâlı olduğu bilinmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2010). Ancak üstün zekâlılar toplumda azınlık olmalarına karşın toplumlara yön vermiş ve çağ açıp kapamışlardır. Nitekim Uzun (2004) toplumların gelişmesinde pasif çoğunluğun değil liderlik, yaratıcılık, üretkenlik gibi niteliklere sahip aktif azınlığın etkili olduğunu dile getirerek toplumlar için üstün zekâlı bireylerin önemine vurgu yapmıştır. Yani ülkelerin gelişmesi ve uygarlıkların ilerlemesinde üstün zekâlı bireyler kıymetli bir güç kaynağıdır (Watters ve Diezmann, 2003). Bu nedenle içinde bulunduğumuz yüzyılda yalnızca ülkemizde değil tüm dünyada üstün zekâlı bireylerin eğitimi üzerinde önemle durulan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Davaslıgil, 2004; Hadabi, 2010). Ancak bunun için üstün zekâlı bireylerin doğru bir şekilde tanılanmaları gerekir. Aksi halde gerçekten üstün zekâlı olan bir çocuk gözden kaçırılabilen ya da üstün zekâlı olmayan bir çocukta kendisine uygun olmayan bir eğitim sürecine dâhil edilebilmektedir. Buradan hareketle ilerleyen bölümlerde Türkiye’de ve yurt dışında üstün zekâlıların tanılanmaları ile ilgili bilgi verilerek üstün zekâlı çocukların eğitiminde görev üstlenen paydaşlara ve konu ile ilgili araştırmacılara yardımcı olmaya çalışılacaktır.

2. ÜSTÜN ZEKÂLI ÇOCUKLARIN TANILANMALARI

Üstün zekâlı çocukları yaşlılarından ayıran özelliklerinin bilinmesi bu çocukları daha iyi tanımamızı sağlar ve doğru bir tanılanmanın da önünü açar. Bu bağlamda Winner (1996) çeşitli alanlardaki üstün zekâlı çocukların sahip olduğu üç özelliği şu şekilde belirtmiştir:

- i) Akranlarına göre öğrenme süreçleri daha erken ve hızlıdır. Bir şeyi kolayca öğrenirler.
- ii) Kendi bildiklerini önemser ve bu doğrultuda hareket ederler. Karşılaştıkları problemlere ilişkin yaratıcı çözümleri vardır.

iii) Yetenekli oldukları alana tutkuludurlar. Bu alana ilişkin fazlaca ve hatta takıntılı bir şekilde ilgileri ve dikkatleri vardır.

Akranlarından farklı bu özellikler üstün zekâlı çocukların akranlarından farklı ihtiyaçlarını da beraberinde getirir. Üstün zekâlı bireylerin farklı ihtiyaçlarının gözlemlendiği alanlardan biri ise elbette eğitimidir (Conklin ve Frei, 2015). Üstün zekâlı çocukların ihtiyaç duydukları eğitim alabilmeleri ve potansiyellerinin desteklenebilmesi için atılması gereken ilk adım bu çocukların tanılanmasıdır (Moore, 1992). Sak (2014) tanılanmanın niteliğini artırmak için tanılama ilkeleri belirtmiştir. Bunlardan ilki, tanılanmanın üstün zekâlı öğrencinin yararına olmasıdır. İkincisi tanılanmanın bilimsel yöntemlerle ve etkililiği kanıtlanmış tekniklerle yapılmasıdır. Tanılanmanın üçüncü ilkesi ise kapsamlılıktır. Bu ilkeye göre üstün zekâlı çocukların en iyi şekilde tanılanması için birey birden fazla ölçüte göre kapsamlı bir şekilde değerlendirilmelidir (Javits, 2006; Moore, 1992; Smutny, 2000). Çocukların kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi ise birçok değerlendirme aracının birlikte kullanılması ile mümkündür (Hallahan ve Kauffman, 1994). Bu bağlamda üstünlüğün kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi için Clark (2002); öğretmen, okul müdürü, veli, uzman ve bireylerin kendileri ile ilgili görüşlerine başvurulmasını, öğrenci ile ilgili kayıtların ve öğrencinin başarı durumunun incelenmesini ayrıca da grup zekâ testlerinin uygulanmasını önermektedir. Clark'ın (2002) bu görüşleri aynı zamanda Sak'ın (2014) tanılanmada ortak karar ilkesi ile de örtüşmektedir. Bunlara ek olarak üstünleri tanılanması aşamasında eşitlik, erken tanı, süreklilik ve uygun araç kullanımı temel ilkeler arasında yer almaktadır.

Genel itibariyle okullardaki tanılama süreci öğretmenin veya velinin aday göstermesi ile başlar ve grup başarı testleri yardımıyla özel olarak değerlendirmeye alınacak öğrenciler seçilir. Üstün zekâlı çocukların belirlenmesinde öğretmenlerin aday göstermesi bazı sınırlılıklara sahiptir. Bu sınırlılıkların en büyüğü ise öğretmenlerin okul beklentilerine ve değerlerine uygun öğrencileri aday göstermeye eğilimli olmasıdır. Bir sınıfın asi, komik ya da görevlerini yerine getirmeyen başarısız çocuğu üstün zekâlı ise o çocuğun öğretmen tarafından üstünlük açısından özel değerlendirmeye alınmak üzere aday gösterilmesi düşük bir ihtimaldir. Bu durum daha belirleme süreci başlamadan bazı üstün zekâlı çocukların kaybına yol açar (Siegle ve Powell, 2004). Üstün zekâlı bireylerin tanılanması amacıyla kullanılan yöntemler şu şekildedir (Ersoy ve Avcı, 2004):

Grup Zekâ Testleri: Bireysel zekâ testleri zaman alıcı ve maddi açıdan maliyetli olduğu için okullar üstün zekâ potansiyeli olan çocukları test etmek için genellikle grup zekâ testlerini kullanmaktadır. Grup testleri her ne kadar maliyet açısından uygun olsa da bazı üstün zekâlı çocukların performanslarını sergileyememelerine sebebiyet verebilir. Sözel

alandaki yapılan bir grup testinde görsel-uzamsal zekâsı üstün olan bir öğrencinin iyi olması muhtemel değildir. En sık kullanılan grup zekâ testlerinden bazıları şunlardır:

- ✓ Otis-Lennon Okul Yetenek Testi
- ✓ Bilişsel Yetenekler Testi
- ✓ Kapsamlı Temel Beceriler Testi
- ✓ Ayrıştırıcı Yetenek Testleri
- ✓ Matris Benzerlikler Testi
- ✓ Raven İlerlemeli Matrisler Testi
- ✓ Naglieri Sözel Olmayan Yetenek Testi

Bu testlerdeki maddeler çoğunluklara alt aralık ve orta aralıktaki çocuklara yöneliktir ve yalnızca birkaç tane yapılması çok zor yani yalnızca üstün zekâlı çocukların yapabilecekleri türden madde vardır. Tavan etkisine sahip olan yani yüksek puan alınması çok zor olmayan bu testlerde üstün zekâlı çocukların zekâ seviyeleri belirlenemez.

Grup Başarı Testleri: Iowa Temel Beceriler Testi, Kaliforniya Başarı Testi ve Bilişsel Yetenekler Testi yaygın olarak kullanılan grup başarı testleri arasında yer almaktadır. Bu testlerin temel amacı öğretmenlerin öznel değerlendirmesinden sıyrılarak öğrencileri objektif olarak değerlendirmektir. Aslında bu testler birincil olarak çocuğun ham yeteneği veya özel öğrenme yeteneği yerine başarısını ölçer. Birçok okul politikasına göre çocuklar bu testlerden en iyi % 3 ya da daha çok (97. persentil veya yukarısında puan aldıklarında) üstün zekâlı olarak belirlenir. Normal bir eğri üzerindeki 130 IQ puanı ise yaklaşık 97. persentile karşılık gelir (Webb vd., 2007).

Derecelendirme Ölçekleri ve Kontrol Listeleri: Derecelendirme ölçekleri ve kontrol listeleri gözlemlerin belirli davranışlar üzerine yoğunlaşmasını sağlamak ve farklı öğrenme stillerini ve türlerini dikkate almak için geliştirilmiştir. Bunlara verilebilecek en iyi iki örnek; Üstün Zekâ Değerlendirme Ölçeği-II ve Üstün Öğrencilerin Davranışsal Özelliklerini Puanlama Ölçeği'dir (Webb vd., 2007).

Yaratıcılık Testi: Renzulli'ye (1986) göre yaratıcılık, üstün zekânın önemli bir bileşenidir. Ancak özellikle çocuklarda yaratıcılığı ölçmek oldukça zordur (Callahan, 1991; Piirto, 2004). Erken dönem (çocukluk) yaratıcılık kuramcılarında Guilford (1967) ve Torrance (1966), akıcılık, esneklik, özgünlük ve detaylandırma olmak üzere dört temel yaratıcı yetenek tanımlamışlardır. Bu nedenle Torrance tarafından geliştirilen Torrance Yaratıcı Düşünme Testi, yaratıcılığın bu dört bileşeni üzerine odaklanmıştır. Test maddeleri farklı fikirler ortaya atan (akıcılık), yeni ve diğerlerine benzemeyen fikirler ileri süren (özgünlük) ve daha önceki fikirlerden yola çıkarak yeni fikirler oluşturan (detaylandırma)

çocukları belirlemeyi amaçlar. Ancak test maddelerinin puanlaması zor, zaman alıcı ve kısmen öznel olduğu için bu testler okullarda genellikle kullanılmaz.

Bireysel Zekâ Testleri: Bireysel zekâ testleri; sözel ve sözel olmayan akıl yürütme, akılda tutma, kavrama, soyut düşünme ve sayısal yetenek gibi farklı alanlardaki performansı belirlemeye yönelik alt testlerden oluşmaktadır (Webb ve Kleine, 1993). En çok kullanılan bireysel zekâ testleri; Wechsler Serisi Zekâ Ölçekleri ve Stanford-Binet Zekâ Ölçeği'dir. Wechsler Okul Öncesi Çocuklar için Zekâ Ölçeği (WPPSI-III) üç yaştan yedi yaşa kadar; Wechsler Çocuklar için Zekâ Ölçeği (WISC-IV) ise altı yaş ve üzeri çocukların IQ seviyelerini ölçmek için tasarlanmıştır. Her iki test de bu testlerin uygulanması, puanlanması ve yorumlanması konusunda özel bir eğitim almış psikologlar tarafından uygulanır. WPPSI-III; işleme hızı ölçümü, genel dil bileşik puanı, toplam IQ puanı, sözel IQ puanı ve performans IQ puanlarını verir. WISC-IV ise toplam IQ puanı ile birlikte sözel kavrama, algısal akıl yürütme, çalışma belleği ve işleme hızı olmak üzere dört bileşik puan verir. Stanford-Binet Zekâ Ölçeği yardımıyla çalışma belleği, bilgi ve görsel uzamsal zekâ gibi farklı indeks puanları ile beraber sözel IQ puanı, sözel olmayan IQ puanı ve toplam IQ puanları hesaplanabilir (Webb vd., 2007). Tablo 1'de üstün zekâlı çocukları tanılama yöntemlerinin özeti yer almaktadır.

Tablo 1. Üstün Zekâlı Çocukları Tanılama Yöntemleri

Tanılama Yöntemleri	Örnek Test ve Ölçekler
Grup Zekâ Testleri	Otis-Lennon Okul Yetenek Testi Bilişsel Yetenekler Testi Kapsamlı Temel Beceriler Testi Ayrıştırıcı Yetenek Testleri Matris Benzerlikler Testi Raven İlerlemeli Matrisler Testi Naglieri Sözel Olmayan Yetenek Testi
Grup Başarı Testleri	Iowa Temel Beceriler Testi Kaliforniya Başarı Testi Bilişsel Yetenekler Testi
Derecelendirme Ölçekleri	Üstün Zekâ Değerlendirme Ölçeği-II Davranışsal Özellikleri Puanlama Ölçeği
Yaratıcılık Testi	Torrance Yaratıcı Düşünme Testi
Bireysel Zekâ Testleri	Wechsler Serisi Zekâ Ölçekleri Stanford-Binet Zekâ Ölçeği

Tablo 1'e göre üstün zekâlı çocukların tanılanmasında grup zekâ testleri, grup başarı testleri, derecelendirme ölçekleri, yaratıcılık testi ve bireysel zekâ testlerinin kullanıldığı ifade edilebilir. Ayrıca tanılama yöntemleri içerisinde grup zekâ ve grup başarı testlerinin yoğunlukta olduğu da gözlenmektedir.

2.1. Yurt Dışında Üstün Zekâlıların Tanılanması

Yurt dışında üstün zekâlıların tanılanması amacıyla ülkeler tarafından tercih edilen farklı uygulamalar söz konusudur. Bu uygulamalar Tablo 2’de örneklendirilmiştir (MEB, 2010).

Tablo 2. Bazı Ülkelerde Üstün Zekâ Tanılama Yöntemleri

Ülkeler	Üstün Zekâ Tanılama Yöntemleri
Avusturya	Standart testler uygulanır. Ailelerden bilgi alınır.
İspanya	Psikopedagojik testler uygulanır.
Macaristan	Okul başarısı dikkate alınır. Öğretmen önerisi incelenir. Psikolojik testler uygulanır.
Slovenya	Psikolojik performans testleri uygulanır. Yetenek ve yaratıcılık testleri uygulanır. Gözleme dayalı raporlar incelenir. Ulusal ve uluslararası yarışmalardan başarı sağlayan isimler belirlenir.
Kore	Öğretmen önerileri değerlendirilir. Yaratıcılık, zekâ, motivasyon alanlarında yetenek testleri uygulanır. Matematik, fen, sosyal, sanat ve icat yetenek testleri uygulanır. Öğrenciler kampa alınarak görüşmeler gerçekleştirilir.
Çin Halk Cumhuriyeti	Öğrencilere sınav uygulanır.
Almanya, İsviçre, Polonya	Aile, öğretmen ve bireyin kendisinin talebi ile öğrencilerin bilişsel, fiziksel ve sosyal gelişimleri incelenir. Nadiren zekâ testleri de kullanılabilir.

2.2. Türkiye’de Üstün Zekâlıların Tanılanması

Ülkemizde bir eğitim kurumunda öğrenim gören çocukların üstün zekâ açısından tanılanması il veya ilçelerde bulunan Rehberlik ve Araştırma Merkezleri (RAM) tarafından çocuklara uygulanan bireysel zekâ testi sonuçlarına dayanarak gerçekleştirilir. Okul öncesi dönemde ise üstün zekâlı çocukların tanılanması RAM ile birlikte hastane ya da özel sektörde görev yapan psikologlar tarafından yapılmaktadır (Akkanat, 2004). Ancak belirtmek gerekir ki bireysel zekâ testi sonucuna göre yapılan bir üstünlük değerlendirmesi sınırlı kalmakta ve zekânın farklı boyutlarını değerlendirme fırsatı sunmamaktadır (Birinci Özel Eğitim Konseyi, 1991).

Ülkemizde üstün zekâlı öğrencileri belirlemek amacıyla bakanlıkça belirlenip sıklıkla uygulanan test WISC-R testidir. Bu test, testin uygulanması ve puanlanmasına yönelik özel bir eğitim almış psikologlar tarafından öğrenciye bire bir uygulanır ve ortalama bir buçuk saatte tamamlanır. Ayrıca 2016 yılında birinci ve ikinci sınıflar için genel yetenek alanındaki değerlendirme, Kaufman Brief-2 (KBIT-2) Testi kullanılarak gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Özel Eğitim ve Rehberlik Genel Müdürlüğü, 2016).

2.3. Üstün Zekâlı Çocukların Tanınması Sürecinde Karşılaşılan Güçlükler

Üstün zekâlı çocukların tanınması sürecinde karşılaşılan güçlüklerin en önemlisi üstünlüğe karar verme yetkisine sahip kişilerin perspektifinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte üstünlerin tanınması sürecinde tek tip tanılama aracının kullanılması, üstün zekâlılığa ilişkin yanlış inançlar, eşit olmayan temsil, tanılama sistemi ile program arasındaki uyumsuzluk ve zekâ testlerinin yeteri kadar seçici soru içermemelerinden kaynaklı olarak çocukların gerçek zekâ düzeylerinin belirlenememesi (tavan etkisi) sorunları ile karşılaşmaktadır (Sak, 2014).

Üstün zekâlı çocuklar ilgilerini çeken konularda yüksek motivasyona sahip olabilirken ilgilerini çekmeyen konularda dikkat eksikliği ve konsantrasyon sorunu yaşamaktadır. Bu nedenle de üstün zekâ ile dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu zaman zaman birbirine karıştırılmaktadır (Webb ve Latimer, 1993). Ancak üstün zekâlılar ilgilerini çeken konularda oldukça aktif, istekli ve dikkatli olabilmeleri yönü ile hiçbir konuda konsantrasyon sağlayamayan hiperaktif bireylerden ayrılırlar (Rinn ve Nelson, 2009).

Üstünlerin belirlenmesi konusundaki bir diğer güçlük ise öğretmenlerin ve ailelerin üstün zekâlı (gifted child) ile parlak zekâlı (bright child) çocukları karıştırmalarıdır. Szabos (1989) Tablo 3'te gösterildiği gibi bir tablo oluşturarak bu karışıklığı gidermeye çalışmıştır.

Tablo 3. Parlak ve Üstün Zekâlı Çocuk Arasındaki Farklar

Parlak Zekâlı Çocuk	Üstün Zekâlı Çocuk
Cevapları bilir.	Sorular sorar.
İlgilidir.	Çok meraklıdır.
Görevleri yerine getirir.	Projeler başlatır.
Doğru bir şekilde kopya eder.	Yeni fikirler üretir.
Uyarılara karşı duyarlıdır.	İyi bir gözlemcidir.
Kolay öğrenir.	Zaten biliyordur.
Soruları cevaplar.	Soruların cevaplarını araştırır.
Anlamı yakalar.	Anlamdan varsayımlar ortaya atar.
Bilgileri kavrar.	Bilgileri manipüle eder.
İyi fikirleri vardır.	İlginç ve karmaşık fikirler üretir.
Başarılı olmak için sıkı çalışır.	Sıkı çalışmadan başarılı bilir.
Grubun üst dilimindedir.	Grubun ötesindedir.
Öğrendiğini özümsemesi için 6-8 kere tekrar eder.	Öğrendiğini özümsemesi için 1-2 kere tekrar eder.
Fikirleri anlar.	Derin ve soyut fikirler oluşturur.
Okuldan hoşlanır.	Öğrenmekten hoşlanır.
Akranlarıyla birlikte vakit geçirmekten hoşlanır.	Yetişkinlerle birlikte olmayı tercih eder.
Hafızası güçlüdür.	Öngörülerini güçlüdür.
Teknisyendir.	Mucittir.
Basit ve anlaşılır konularla uğraşmaktan hoşlanır.	Karmaşık ve belirsiz konularla uğraşmayı sever.

Tablo 3 incelendiğinde, üstün zekâlı çocukların parlak çocuklardan oldukça farklı özellikler gösterdikleri ve üstün zekâlıların bir bilgin gibi özellikler taşıdıkları görülmektedir. Ancak maalesef okullarımızda genellikle ‘çalışkan’ şeklinde nitelendirdiğimiz parlak çocukların öğretmenleri ve aileleri tarafından üstün zekâlı sanıldıkları ifade edilebilir.

3. SONUÇ VE TARTIŞMA

Güncel özel yetenek tanımları incelendiğinde, bu tanımların zaman içerisinde form değiştirdiğini, kapsamlı ve esnek tanımların süreç içerisinde ilerlediği görülmektedir. Yirminci yüzyıl başlarında sıklıkla kullanılan üstün zekâ kavramı IQ ile bir tutulmakta idi. Zaman içerisinde ise üstün yetenek ve özel yetenek kavramları üstün zekânın yerine geçerek daha fazla kullanılmaya başlanmıştır (Demirel, 2018: 10-11). Ancak gerçek şu ki hangi kavram kullanılırsa kullanılsın bu bireyler ‘özel’ bireylerdir. Bu nedenle yerüstü kaynaklarımız olarak nitelendirilen hatta o kadar ki topluma bir hediye olarak anılan (gifted children) üstün zekâlı çocukların doğru tanılanmaları aldıkları eğitimle onların potansiyellerinin geliştirilmesinin önünü açar. Potansiyelleri desteklenip geliştirilen üstünler hem kendileri hem de içinde buldukları toplum için bir değerdir. Ayrıca bu çocukların kendilerine uygun eğitim almaları onların haklarıdır. Bu önemlerinden dolayı özellikle son yıllarda üstün zekâlıların eğitimi geçmişten daha çok dikkatlerin toplandığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak maalesef halen üstün zekâlıların tanılanmaları hususunda bazı eksiklikler ya da yanlışlar söz konusu olabilmektedir. Örneğin parlak zekâlı ve üstün zekâlı çocuklar genellikle karıştırılmaktadır.

Bu bağlamda bu yazıda üstün zekâlı çocukların tanılanmaları süreci açıklanmıştır. Buna göre üstün zekâlıların tanılanmasında; tanılanmanın öğrenci yararına olması, tanılanmanın bilimsel yöntemlerle ve etkililiği kanıtlanmış tekniklerle ve kapsamlı bir şekilde yapılması ilkelerine uyulması gerekmektedir (Sak, 2014). Tanılanmanın kapsamlı bir şekilde yapılması için birden fazla ölçütün dikkate alınması gerekir (Javits, 2006; Moore, 1992; Smutny, 2000). Üstün zekâlılığın tanılanmasında Grup Zekâ Testleri, Grup Başarı Testleri, Derecelendirme Ölçekleri, Yaratıcılık Testi ve Bireysel Zekâ Testleri kullanılabilir. Ayrıca farklı ülkelerin üstün zekâlı çocukları tanılama yöntemleri de birbirinden farklılık göstermektedir. Örneğin; Avusturya’da üstünlük standart testler ve ailelerden alınan bilgilerle tanılanırken; Macaristan’da okul başarısı, öğretmen önerisi ve psikolojik testlere göre tanılama yapılır (MEB, 2010). Türkiye’de ise bir eğitim kurumunda öğrenim gören çocukların üstün zekâ açısından tanılanması il veya ilçelerde

bulunan Rehberlik ve Araştırma Merkezleri (RAM) tarafından çocuklara uygulanan bireysel zekâ testi sonuçlarına dayanarak gerçekleştirilir. Ülkemizde üstün zekâlı öğrencileri belirlemek amacıyla bakanlıkça belirlenip sıklıkla uygulanan test WISC-R testidir. Bu test, testin uygulanması ve puanlanmasına yönelik özel bir eğitim almış psikologlar tarafından öğrenciye bire bir uygulanır ve ortalama bir buçuk saatte tamamlanır. Ayrıca 2016 yılında birinci ve ikinci sınıflar için genel yetenek alanındaki değerlendirme, Kaufman Brief-2 (KBIT-2) Testi kullanılarak gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Özel Eğitim ve Rehberlik Genel Müdürlüğü, 2016). Ancak üstün zekâlı çocukların tanınması sürecinde; üstünlüğe karar verme yetkisine sahip kişilerin perspektifi, tanılamanın kapsamlı yapılmaması, üstün zekâlılığa ilişkin yanlış inançlar, eşit olmayan temsil, tanılama sistemi ile program arasındaki uyumsuzluk ve tavan etkisi sorunları ile karşılaşmaktadır (Sak, 2014). Bu çerçevede ilk olarak üstün zekâlılığın tanınması konusunda yetkili olan kişilerin ve ailelerle öğretmenlerin bilgi seviyelerinin artırılması üstün zekâlı çocuklar tanınırken titiz davranılması ve tanılama ilkelerine uyulması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkanat, Ç. (2012). *İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin bilimsel yaratıcılık düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Bilgiç, N., Taştan, A., Kurukaya, G., Kaya, K., Avanoğlu, O. ve Topal, T. (2013). *Özel yetenekli bireylerin eğitimi strateji ve uygulama kılavuzu*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. <http://orgm.meb.gov.tr>.
- Callahan, C. M. (1991). An update on gifted females. *Journal for the Education of the Gifted*, 14, 284-311.
- Clark, B. (2002). *Growing up gifted*. (6 th ed.). Los Angeles: Prentice Hall.
- Conklin, W. ve Frei, S. (2015). *Üstün zekâlı ve yetenekliler için eğitim programının farklılaştırılması*. (N.G. Kahveci, Çev.). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Davashgil, Ü. (2004). *Durum Tespit Komisyonu Ön Raporu*. İstanbul: Çocuk Vakfı yayınları.
- Demirel, Z. (2018). Özel yetenekli ortaokul öğrencilerinin okul tükenmişliğinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ersoy, Ö. ve Avcı, N. (2004). *Üstün zekâlı ve üstün yetenekliler*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Guilford, J. P. (1967). *The nature of human intelligence*. New York: McGraw-Hill.
- Hadabi, A. (2010). Yemeni basic education teachers' perception of gifted students' characteristics and the methods used for identifying these characteristics. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 7, 480-487.
- Hallahan, D.P., & Kauffman, J. M. (1994). Toward a culture of disability in the aftermath of Deno and Dann. *The Journal of Special Education*, 27, 496-508.
- Javits, J. K. (2006). *Gifted and talented students' education act*. US: Department of Education.
- Kirişçi, N. ve Sak, U. (2017). Özel yetenek tanımı sınıflamaları ve kuramları. Sak, U. ve Melekoğlu, M. A. (Editörler). *Öğrenme güçlüğü ve özel yetenek*. Ankara: Pegem Akademi.
- MEB. (1991). *Birinci Özel Eğitim Konseyi*. Ankara: MEB Yayınları.
- MEB. (2010). *Bilim ve Sanat Merkezleri süreçleri iç denetim raporu*. MEB İç Denetim Birimi Başkanlığı.
- MEB. (2016). *Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği*. Ankara.
- Moore, A. D. (1992). Gifted and talented children and youth.(Ed. L. M. Bullock). *Exceptionalities in Children and Youth*. Allyn and Bacon Inc. s. 420-448.

- Palancı, M. (2004). *Üstün yetenekli öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik gerçeklik terapisi temelli okul rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri modeli*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Piirto, J. (2004). *Understanding creativity*. Arizona: Great Potential Pres.
- Rinn, A. N., & Nelson, J. M. (2009). Pre-service teachers' perceptions of behaviors characteristic of ADHD and giftedness. *Roeper Review*, 31, 18–26.
- Sak, U. (2014). *Üstün zekâlılar, özellikleri, tanılanmaları, eğitimleri*. (4. Baskı). Ankara: Vize Yayınevi.
- Siegle, D., & Powell, T. (2004). Exploring teacher biases when nominating students for gifted programs. *Gifted Child Quarterly*, 48, 21-29.
- Smutny, J. F. (2000). *Teaching young gifted children in the regular classroom*. URL:<http://www.casenex.com/casenex/ericReadings/TeachingYoungGiftedChildren.pdf> adresinden 28.01.2017 tarihinde indirilmiştir.
- Szabos, J. (1989). *Bright child, gifted learner*. Challenge: Good Apple.
- Torrance, E. P. (1966). *The Torrance Tests of creative thinking-norms-technical manual research edition-verbal tests, forms A and B-figural tests, forms A and B*. Princeton, NJ: Personnel Press.
- Uzun, M. (2004). *Üstün yetenekli çocuklar el kitabı*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Watters, J. J., & Diezman, C. M. (2003). The gifted student in science: Fulfilling potential. *Australian Science Teachers Journal*, 49(3), 46-53.
- Webb, J. T., & Latimer, D. (1993). *ADHD and children who are gifted*. Reston, VA: Council for Exceptional Children.
- Webb, J. T., & Kleine, P. A. (1993). Assessing gifted and talented children. J. Culbertson and D. Willis (Ed.) İçinde *Testing young children* (s. 383-407). Austin, TX: Pro-Ed.
- Webb, J. T., Gore, J. L., Amend, E. R., & DeVries, A. (2007). *A parent's guide to gifted children*. Tucson, Arizona: Great Potential Press.
- Winner, E. (1996). *Gifted children: Myths and realities*. New York, NY: Basic Books.

EXTENDED ABSTRACT

The education of the gifted children with different characteristics than their peers is different. Gifted children should receive an education based on their potential, abilities and needs. For this reason, first of all, gifted children should be correctly identified. However, the characteristics of gifted children are not known exactly and children with brilliant intelligence and gifted children can be confused. But the bright-minded children know the answers; gifted child asks questions. The bright-minded child is interested, but the gifted child is very curious. The bright-minded child performs the tasks and starts the gifted child projects. The brightest child is in the upper segment of the group; gifted children are beyond the group. There are many differences that can be exemplified. Unfortunately, in our schools, it is often said that the bright children we call hardworking are thought to be gifted by their teachers and their families. This sometimes leads to neglect and neglect of a child who is really gifted. Sometimes it leads to the mis-labeling of a child who is not gifted and being forced to undergo training beyond its potential. In this context, the present study, by providing information about gifted children diagnosed process in Turkey and abroad regarding gifted researchers aimed to help stakeholders played an active role in their children's education and topics. In addition, this study was intended to draw attention to gifted children and their education.

When the current special skills definitions are examined, it is seen that these definitions change form over time and comprehensive and flexible definitions progress in the process. Over time, superior talent and special ability concepts have become more and more used by replacing superior intelligence. But the fact is that no matter which concept they are used, these individuals are private individuals. For this reason, the correct diagnosis of gifted children, who are described as aboveground sources and even so called gifted children, pave the way for the development of their potential. The gifted children, whose potentials are supported and developed, are a value for both themselves and their communities. In addition, it is their rights to receive appropriate education for these children. Because of their importance, especially in recent years, the education of giftedness has become an area where attention is gathered more than in the past. Unfortunately, there are some deficiencies or errors in the diagnosis of giftedness.

In this context, the process of diagnosing gifted children is explained in this paper. Accordingly, in the diagnosis of giftedness; the principles of diagnosis should be complied with for the benefit of the student, the scientific methods of diagnosis and the techniques that have been proven to be effective and should be done comprehensively. Multiple criteria should be taken into account to make the diagnosis comprehensive. Group Intelligence Tests, Group Achievement Tests, Rating Scales, Creativity Test and Individual Intelligence Tests can be used to diagnose giftedness. In addition, the methods of diagnosing gifted children of different countries differ. For example; In Austria, gifted children were identified by standardized tests and information from families; In Hungary, diagnosis is made according to the school performance, teacher recommendation and psychological tests. In Turkey, the diagnosis of gifted children applied to children by an educational institution located Guidance and Research Centers in the province or district performed on the basis of individual intelligence test results. Test, which is frequently applied by the Ministry to determine gifted students in our country, is the WISC-R test. This test is applied to the student one-to-one by the psychologists who have received a special training in the application and scoring of the test and is completed in average one and a half hours. In addition, in 2016, the assessment in the general talent field for the first and second grades was started by using Kaufman Brief-2 (KBIT-2) Test. However, it should be noted that a superior intelligence assessment made according to the results of the individual intelligence test remains limited and does not provide an opportunity to evaluate the different dimensions of intelligence. In the process of diagnosing gifted children; the perspectives of those who have the power to decide superiority, the inability

to make a comprehensive diagnosis, the false beliefs about giftedness, the uneven representation, the mismatch between the diagnostic system and the program and the problems of ceiling effect are encountered. In this framework, firstly, it is recommended to increase the level of knowledge of the teachers who are competent for the diagnosis of giftedness and the families and to be meticulous and to comply with the diagnostic principles.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Rzayev, R. (2019). "Hegemonya Ekseninde Azerbaycan Maarifçiliği ve M. F. Ahundov'un Avrupamerkezcilik Problematikası", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1591-1624

Geliş Tarihi / Received Date: 13.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.02.2019

Araştırma Makalesi

HEGEMONYA EKSENİNDE AZERBAJYAN MAARİFÇİLİĞİ VE M. F. AHUNDOV'UN AVRUPAMERKEZCİLİK PROBLEMATİKASI

Rameş RZAYEV

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Doktora Öğrencisi

ramesrza@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9699-8116

Öz

Bu çalışmada, Azerbaycan maarifçilik akımı ve bu akımın en önemli temsilcilerinden biri olan Ahundov'un Avrupamerkezcilik felsefesi temellerinin inşasına ilişkin hegemonya olgusunun ne şekilde belirleyici olduğu varsayımları yeni tartışmalar bağlamında sorgulanmaktadır. Kimlik, siyaset, felsefe ve kültür ilişkilerinin kavramlar üzerinden nasıl belirlendiği veya hegemonik konseptte uygun hangi tarzda biçimlendiği makalede şerh olunmaktadır. Dönemin sömürgecilik ikliminde belirleyici olan koşullar göz önünde tutularak yeni bir toplum inşa etme tartışmalarında Gramsci ve Foucault'nun çözümlenmeleri, ortaya konan problemin çözümüne farklı perspektifte ışık tutmaktadır. İlk dikkat çeken husus ise Azerbaycan maarifçi aydınların Rusya merkezli söylem/ideoloji bakış açılarına zorunlu bir biçimde istinat etmeleri olgusunun arka planında yer alan Avrupamerkezci formülasyonları ortaya koyabilmektir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren M. F. Ahundov'un siyasi-felsefi yazıları, dil, eğitim-medeniyet konusundaki düşünceleri ve Azerbaycan'da yeni hegemonik bağlamların oluşumuna sağladığı katkıyı bu kavramlar açısından değerlendirmek makalenin bir diğer amacını oluşturmaktadır. Ahundov'un İslam dini ve ahlaki kavramları üzerine eleştirel yaklaşımı hegemonyanın ideolojik bir söylemi olarak dikkat çekmektedir. Bu faaliyetleri ile Ahundov, Oryantalizm disiplinine önemli bir katkı sunmakla birlikte Rusya'nın sömürgecilik politikalarından doğan hegemonik çizgiyi bariz şekilde özümseyerek ve yaptığı yorumlarla Avrupamerkezci bir arayışa girişilmesini özendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Maarifçiliği, Avrupamerkezcilik, Modernleşme, M. F. Ahundov, Hegemonya, Sömürgecilik.

AZERBAIJAN ENLIGHTENMENT IN THE DIRECTION OF HEGEMONY AND M. F. AKHUNDOV'S EURO-CENTRALISM PROBLEMS

Abstract

The article describes the discussions on enlightenment in Azerbaijan and Akhundov's hypotheses, one of the most important representatives in this direction, about how hegemony modifies construction of philosophical foundation of Euro-centralism. It interprets the ways identity-policy-philosophy-culture relations are defined through notions or how it is designed in accordance with the hegemonic concept. It is obvious that colonization played the role of a modifier in that period and Gramsci and Foucault's analysis is expressed as a basic access point in the discussions on construction of a new community. The feature that draws attention first is that the fact educationist intellectuals referred to the ideological views focused on Russia was set on Euro-centralism formulations which occupied the back place. The other goal of the article is to highlight M.F. Akhundov's political-philosophical writings, his ideas on language, education-culture and contribution to forming new hegemonic contexts in Azerbaijan. Akhundov's critical approaches to Islam and Islamic morals draw attention as an ideological

discourse. Through this activity, M.F. Akhundov conferred benefits on Orientalism discipline and, obviously, mastered hegemonic features stemming from colonization policy in Russia as well and tended to study euro-centralism.

Keywords: Azerbaijan Enlightenment, Euro-centralism, Modernism, M. F. Akhundov, Hegemonia, Colonization.

1. GİRİŞ

19. yüzyılın başlarından itibaren (Çarlık Rusyası'nın işgalini müteakip) Azerbaycan'da doğan maarifçilik akımı, özünde barındırdığı birçok çelişkilere rağmen Batı'ya ait Avrupamerkezci söylemlerin temel alındığı anlayış çerçevesinde inşa edilmiştir. Çarlık Rusyası'nın sömürge eğilimleri sonucunda tarihsel yapıdan kopuk, yeni kimliğe dönüşümün temellerinin atıldığı bu dönem, yeni bir sınıf olarak nitelendirilen burjuvazinin doğmasına da olanak sağlamıştır. Çarlık Rusyası'nın yayımlacılık politikaları sonucunda yeni bir boyut kazanan sömürgecilik çalışmaları, burjuvazi sınıfı vasıtasıyla sürdürülmeye başlamıştır (Velihanov, 1983: 99).

1848-1878 yılları arasında gelişmeleri mütakiben Çarlığın bu ıssız köşesi birdenbire dünya ekonomisinin bir parçası haline gelmiş ve petrol Bakü'yü uluslararası bir sanayi merkezi konumuna çıkarmıştır (Zenkovsky, 2000: 89). Azerbaycan'da yeni üretim tarzının varoluşuna kaynaklık eden bu dönüşüm, ekonomi yaşamın temel aktörü olarak yeni kapitalist yapının da ortaya çıkışını beraberinde getirmiştir. Çarlık Rusyası'nın sömürgeci karakterinin ortaya konulması ile geleneksel toplum paradigmasını aşındırma işlevini başlatan yeni kozmopolitan *aydınlanma* döneminin kapısı da bu süreçle beraber aralanmıştır. Zorunlu dönüşümün Azerbaycan'ın entelektüel hayatındaki rolü Mehmetzade'nin kitabında şöyle ifade edilmiştir: “Rus işgali sonrası ilim, edebiyat ve sanat ocağı olan Hanlık sarayları yıkıldıktan sonra ve yeni oluşturulan ‘asilzadeler’ zümresi gerek seviye, gerekse de yükümlülük ve imkân itibariyle çok aşağı seviyede olduğundan dolayı ülkede kültür ve fikir hayatı bütünlükle sönmüştür.” (1991: 27). Bu doğrultuda yapılmak istenen değişimler ve topluma yeni bir kimlik kazandırabilme tahakkümü, Çarlığın büründüğü yatıştırıcı ve asimile edici fonksiyonu olarak tarihsel dönemi kapsayan bir hegemonya projesi idi (Thomas, 2010: 213).

Çalışmamızda, tarihin “ilerletici” gücüne (Ersanlı, 2015: 30) işaret olunan, milli-dini-kültürel değerlerden kopuk Avrupamerkezci ilişkiler ağının erken dönem Azerbaycan maarifçiliğinde nasıl formüle edildiği sorusuna yanıt aranmaktadır. Diğer bir soru ise Çarlık Rusyası'nın sömürgesine çevrilmiş Türk-Müslüman toplumunda emperyal-kozmopolitan zihin anlayışının oluşumu ve Batı tarzı yaşam biçimlerinin uygulanması konusu, Ahundov'un görüşleri doğrultusunda hangi hegemon güç aygıtlarının bir modeli olarak sunulmasıdır. Bu gibi yeni “rasyonellik” tipinin ve onun etkilerinin tespitine dair Gramsci ve Foucault'nun sorgulayıcı çözümlenmeleri çalışmanın teorik temelini oluşturmaktadır. Gramsci'nin

“Hapishane Defterleri” notlarındaki tespiti, bağlamın mahiyeti ve kapsamı açısından tanımlayıcıdır: “Homojen bir kültür merkezinin yürüttüğü eğitsel-geliştirici çalışma ve bu merkezin desteklediği ve belirli bir tarihsel zeminde savunduğu eleştirel bilinç değerlendirilmesi ‘açık seçik’ metodolojik ilkelerin basit teorik ifadesi olarak sınırlanamaz, bu sırf bir ‘aydınlanma’ faaliyetini kapsamaktadır.” (Buttigieg, 2011: 162).

Dönemin Aydınlanma bağlamından yola çıkarak yeni kimliğin teşekkülünde, toplumsal değişimde ve yönlendirmede hegemonya kavramı temel etken olmuştur. Batı kaynaklı Rus aydınlanmasındaki rasyonalizm, pozitivism, romantizm, idealizm ve tarihselcilik gibi akımların *kendi kaderini tayin* hakkına dayanan anlayışı ve *egemenlik milletindir* ilkesinin ana hatları *bilgi-güç matrisi* çerçevesinde şekillenmeye başladığını açık görmek mümkündür. Azerbaycan maarifçiliğinin ise bu çizgilerin ötesinde ve sömürge durumundan dolayı kendine özgü farklı bir safhada yürüttüğü faaliyet sınırlı kalmaktadır. Toplumsal sorunların çözümüne yönelik atılan her bir adım ve ilişkiler egemen gücün çizmiş olduğu sınırlar içinde gelişme göstermektedir. Bu anlamda, yerli entelektüellerin çalışmalarında, egemen güç entelektüellerinin belirleyici rolü Gramsci'nin görüşlerinde şöyle yer almaktadır: “Rus aydınları ile diğer ‘entelektüellerin’ arasındaki bağ ister açık, isterse de kapalı olsun, ...pratik bakımdan en etkili biçimde açıklanmadı ve etkin bir siyasal öge olmadı ve bu sorun kısır polemikler dizisine yol açmıştır.” (1986: 44). Azerbaycan’da sömürgeci politikaların uygulanmaya konması ile maarifçilik akımının doğması arasındaki eşzamanlık “...Rusya hegemonyasının en çarpıcı ve dolaysız kültürünün başat ya da egemen rolünden kaynaklanmaktadır.” (Perry, 1988: 70).

Bu makaledeki esas amaç, sömürüyü amaçlayan ve hiyerarşik ilişkiyi tahsis eden Çarlığın, Batı-dışı toplumları ve Azerbaycan’ı sömürgeleştirmek amacıyla kullandığı Avrupamerkezcilik yöntemlerinin Gramsci'nin hegemonya çözümlenmeleri ile açıklamaya çalışmaktır. Gramsci'nin getirdiği önerilerde hegemonyanın odak noktasını oluşturan Avrupamerkezcilik matrisi, egemen gücün sömürge sorunlarını kendi çıkarına uygun formüle etmiş ve oluşturulan yeni biçimleri açığa çıkarmak önemli tartışma konularından biri hâline gelmiştir. Gramsci'ye göre, “Hegemonik konseptin tam olarak ne anlam ifade ettiğini anlamak için ‘nesnel olarak gerçek’ olma niteliğini kaybetmeyen ‘Doğu’ ve ‘Batı’ konseptleri örneğine bakmak gerekir; yani ‘yapay’ ve ‘konvansiyonel’ terimleri salt rasyonalist manada gelişigüzel veya tek başına gelişigüzel yapılar değil de genelde ‘tarihsel’ olguların, uygarlıkların üzerinden çözümlenmesi daha aydınlatıcı bir yoldur.” (Buttigieg, 2014: 40).

Edward Said'in, 1978 yılında yayınlanan “Oryantalizm” başlıklı kitabında hegemonya konsepti, kültürel yapılar, dil, akademik çalışmalar, imgeler, doktrinler, edebi metinler sömürgeci kurumların ifade ettiği oryantalist bir söylem olarak, disipline etmek ilkesiyle aynı çizgide yer

almaktadır (Said, 2016: 16-17). Foucault'nun *bilgi-güç* çözümlerinden yola çıkan Said'e göre, bilgi-iktidar ilişkisinde iktidarın amaca yönelik olarak üretilen ve yapılandırılan bilginin işlevselliği, egemenliğin meşruluğuna bağımlı olduğu yadsınamaz bir göstergedir. İktidar merkezli bilgi-güç ilişkisi egemenlik, yasa, yasaklama ve itaat zihniyetinin içerdiği örüntü içinde işler ve tarihsel dönüşümlerin bir sonucu olarak özneleri açığa çıkarması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla Foucault, felsefesinde önemli yer kaplayan bilgi-güç denklemine göre, "Bilgi veya rasyonel söylem, Aydınlanma düşünürlerinin aksine bir özgürleştirme aracı değil, iktidarın denetim ve gözetim mekanizmalarından biridir. Kısacası, bilgiyi üreten iktidardır" (Foucault, 2003: 36) savı, ayrıca anlamlı bir nitelik taşımaktadır.

Gramsci'nin altını çizdiği gibi, "Halk duygularına yön vermek ve modern bir uygarlık katharsis'ine (arınmak) götürmek üzere aydınlanmanın etkisi tarihsel bir devrim içinde gerçekleşmiştir." (1986: 272). Bu nedenle sömürge güçleri kendi egemenliğini toplumsal kurtuluş olarak kabul edilir kılmak için ısrarla bu formülden yararlanmışlardır (Abou El-Haj, 2000: 98). 16. yüzyıldan itibaren "dünya medeniyetine katkıda bulunmamış gayri medeni" milletleri Hristiyanlaştırmak suretiyle "medenileştirmeyi" şiar edinen Çarlık Rusyası, işgallerini meşrulaştırmak adına aydınlanma kavramını sık sık kullanmıştır (Aça, 2013: 1465). 19. yüzyıl Rusya aydınlanma hareketinin karakteri hakkında Gramsci şöyle bir tespitte bulunmuştur: "Rusya'da aydınlanma kavramı, yabancı etkileri Ruslaştırarak, onları bütünüyle kendi içlerinde eriterek, özsel olarak ulusal-halksal bir niteliğe bürümüştür." (Gramsci, 1986: 329). Rusya aydınlanma akımının temsilcilerinin kendilerine özgü ulusal-halkçı karakteri, Rusya'nın kendi tarihsel pasifliğine karşı enerjik bir tepkisinden kaynaklandığı (Buttigieg, 2012a: 224), görüşü konunun aydınlanmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Genel olarak Azerbaycan tarih literatüründe, Aydınlanma kavramının karşılığı olarak atfedilen "Maarifçilik" geniş bir yelpazeye sahip olup, toplumsal hayatın her alanına ilişkin sorunlarla ilgili iki mühim tanımı kapsamaktadır: Birincisi, dar anlamda etimolojik olarak *maarif*, Arapça bir kelime olan "ma'rifa"dan türemiş, eğitim/bilgi/beceri anlamlarında kullanılmaktadır. İkincisi ise genel anlamıyla 19. yüzyıldan itibaren Azerbaycan'ın Batı yönlü aydınlanması konusunda felsefi ve sosyal bir akım anlamındaki kullanımınıdır. Sonuncusunun temelinde Avrupamerkezci "ilerleme düşüncesi" yatmaktadır.

Çarlık Rusyası, dil, folklor, coğrafi ve etnik köken gibi önemli kültürel faktörlerden yararlanarak yeni bir kimlik ve toplum inşası çabasına girerek entelektüel kurguların oluşumuna dönük programlar geliştirmiştir. Baykara, bu çalışmalarla ilgili kitabında şu ifadelerle yer vermiştir: "1830'da Tiflis'te Rusça çıkmakta olan 'Tifliskiye Vedomosti' gazetesine ek olarak haftada bir defa çıkmak üzere P. S. Sankovski tarafından "Tatarskaya Vedomosti" (1832) adlı bir

varaka Azerbaycan Türkçesi'yle yayımlanmaya başlamıştır (yayın editörü Abbaskulu Ağa Bakıhanov idi). Çarlığın bundan gayesi ise müstemleke halkla bir bağ kurmak, sömürge siyasetini engelsiz yürütmek ve toplum karşısında varlığını gösterebilmektir.” (1966: 54). Rusya'nın işgaliyle başlayan siyasi, ekonomik ve kültürel alanlardaki problemlerin çözümü bu gibi faaliyetler aracılığıyla aşmaya çalışılmıştır. Dış etkilere karşı bütünlüğü sürdürmek ve ulaşmaya niyetli oldukları amaçlara adına kültürel söylemlerin rolü daima göz önünde bulundurulmuş ve teknik aygıtlar vasıtasıyla yürütülmüştür (Lacoste, 2014: 164). 19. yüzyıl boyunca Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'a yönelik sosyal, kültürel ve siyasal alandaki politikalarının en göze çarpan tarafı ise bu hegemonik aygıtlar vasıtasıyla, “ülkeyi İran etkisinden kurtarmış olması (Zenkovsky, 2000: 87)” toplum hayatında niteliksel birçok değişimleri de beraberinde getirdiği yadsınamaz bir gerçekliktir.

Gramsci'nin, bakış açısından yola çıkarak Azerbaycan'da Aydınlanma “...hareketi önerilmemiş, aksine tasarlanmıştır.” (Buttigieg, 2012b: 282). Yeni bir tarihsel durumun temsilcileri olan aydınlar, önceki kültürün bir devamı olarak değil de yeni durum sayesinde ortaya çıkmış “yeni aydınlar” olarak yeni bir ideolojik yapının tahakkümünü örgütleme işlevini yürütmekteydiler. Aynı zamanda yeni kültürün, yeni düzenin örgütleyicisi olarak belirginleşen bu aydınlar katmanı “yüksek” bir toplumsal dönüşümün simgesi hâline gelmişlerdir. (Gramsci, 1986: 310-311).

Azerbaycan modern düşünce akımları söz konusu olduğunda Ahundov'un faaliyeti dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Yazar, kaleme aldığı metinlerde yaşanan gerçekleri ironi, serzeniş, yakınma, kinaye, arayış ve tereddüt dolu bir bakış açısıyla sunmuştur. O'nun mensubu olduğu toplumun değerlerine, değişken ve kompleksli tanımlamalarla yaklaşarak, geleneksel değerleri yargılaması ve hatta eritilmesi için gösterdiği çabaları “ötekileştirme” konsepti çerçevesine sığdırmak mümkündür. Bu bağlamda merkezi sömürge yapısının siyasi, kültürel baskıcı tutumlarına karşı direnme ihtiyacı pasiflikle karakterize olunması kuvvetle muhtemeldir. Doğu toplumlarının durağanlığı dini ve coğrafi düzeye indirgenmiş ve “kökleri Hegel'e kadar uzanan, Marksist algıdan doğan “Asya Tipi Üretim Tarzı”nın ayırım çizgisi üzerinden değerlendirilmiştir.” (Hodgson, 2018: 195).

Azerbaycan maarifçiliğinin temel eğilimi bağlı buldukları gücü desteklemeye yöneliktir. İleri sürülen modernleşme tezinin temel ögesi olan ulus-devlet olgusunun teşekkülüne dair siyasi faaliyetler, maarifçilik çalışmalarının dışında bırakılmıştır. Kimlik ve ulus-devlet modelini tanımlamak veya kavramsallaştırmak düzlemindeki kısıtlamalara karşın sergilenmiş edilgin tutum, maarifçilik faaliyetlerine yönelik birçok eleştirel varsayımların doğmasına olanak sağlamıştır: Birincisi, maarifçi bakış açılarının epistemolojik ve

metodolojik problemler istikametinde kavranması, aslında onun entelektüel düşünsel boyuttan daha çok toplumsal yapıyı dönüştürebilecek işlevleri, hegemonik temele dayandırılmıştır. Aydınlanmanın temel ögesi olan *ulus-devlet* modeli, maarifçilik düşüncelerinde yer almamakla birlikte, modernleşmenin kavramsal parametreleri ile paradoksal bir durumu ihtiva etmiştir. İkincisi, Maarifçilik temayüllerinde, Türk-Müslüman toplumunun geri kalmışlığı ve durağanlığının nedeni konusunda, dış etkenlerin kurguladığı (Batı ve Rusya'dan gelen) formülasyonlar neredeyse düşünülemez bir nitelik arz etmiş, hegemonik çerçeveye hapsolmuş içsel dinamikler (ahlâk, kültür, din, dil, kimlik, gelenek-görenek vs.), temel neden olarak algılanmıştır. Nitekim toplumu oluşturan tüm katmanlar, ironik bir biçimde basit ve tipolojik imgelerle sunulmuştur. Üçüncüsü ise Azerbaycan'ın ilk maarifçi aydın temsilcileri, toplum içi geleneksel ve kültürel dinamikleri göz ardı ederek, yeni yaşam tarzının taşıyıcısı konumuna gelmişlerdir. Sergilemiş oldukları bu tutumla bir sömürge “kurgusu ve temsili” olarak hegemonyaya odaklanmış “gerçekliğin” yaratılmasına sorgulamaksızın tahammül ettikleri kanaatini yansıtmaktan kaçınmamışlardır.

2. MAARİFÇİLİKTE AVRUPAMERKEZCİLİĞİN HEGEMONİK KARAKTERİ

Avrupamerkezcilik, düşünce, söylem ve ideolojik biçimde tarihsel harekete bir ivme katarak, hegemonyanın tasarlamış olduğu sürecin ve değişimlerin bütününe kapsamanın yanı sıra Doğu'ya ilişkin Batılı bakış açılarının teşekkülünde önemli yer tutmaktadır (Turner, 2003: 68). Batı ile Doğu arasındaki ilişkilerin coğrafi nitelikleri, tarihi algılama biçimleri ve entelektüel temsilin doğurduğu yeni modellerin temel unsurları doğrudan doğruya Avrupamerkezci hegemonyaya bağlı idi. 19. yüzyıldan itibaren Avrupamerkezci konseptin “ötekileştirici” çizgisi (Şimşek, 2013: 200), Doğu'da hem değişim hem de tehdit kaynağı olarak çıkarılara göre şekillenmektedir. Bir başka ifadeyle “...bu ‘söylem’ ya da Avrupa'nın Doğu hakkındaki hayal gücü (İngiliz tarihçi V. Kiernan'dan alıntı) veya Batı'nın kendi karşısında tanımladığı Doğu'yu egemenlik altına almanın bir Batılı tarzı olduğunu göstermektedir.” (Burke, 2016: 143).

Lacoste'ye göre, “Avrupamerkezcilik kavramı, yalnızca tarihi bir gelişme veya kapitalizmin çelişkileri içinde bir aşama değildir; aynı zamanda siyasi, ekonomik ve sosyal durumların giderek gelişen, karmaşık hale gelen farklılaşmasını belirleyen, mekânı ve insanı tahakküm etme sistemi olarak coğrafi olgu stratejisidir.” (2014: 169). Bu noktada Said'in tespiti dikkat çekmektedir: “İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar ve görünen odur ki Doğu'nun tarihi yapılmış ve coğrafyaya intikal etmiştir.” (2016: 16).

Batı geleneğinden kaynaklanan tarihi sürecin bir hedefe doğru ilerleme (Carr, 1996: 125) varsayımı zaman-mekân arasındaki ilişkilerin güç-bilgi söylemi olarak bu çalışmaların

ortaya çıkmasını olanaklı kılmıştır. Batı çıkarları doğrultusunda kurgulanan Doğu'nun manzarası tarihsel ansiklopedik bir anlatıyla değil, ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan hegemonik denklem üzerinden analize tabi tutulmuştur (Hobson, 2015: 17). Avrupamerkezcilik düşünme biçimi, Doğu'ya ait estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarihi ve filoloji metinler aracılığıyla aktarmaya çalışan, araştırmaya dayalı buluş, yeniden yapılandırma, psikolojik çözümleme, sosyolojik betimleme gibi araçlarla kalıcı kılınan bir çıkar öbeğinin işlenip şekillenmesine işaret etmektedir (Said, 2016: 22-23). Hiç kuşkusuz radikal kopmaların ve tarihi ideolojik çözümlerlerin bazı sonuçları bu ayrışmada kendini bariz şekilde gösterebilmektedir. Böylece, "...tarihi metinleri organize etmek, parçalara bölmek, dağıtmak, seviyelere ayırmak, elemanları tespit etmek, tanımlamak ve ilişkileri" (Foucault, 1999: 18), yöntemsel tasarı içinde sunabilmek belirgin bir hegemonik faaliyeti gerektirmektedir. Bu ise Avrupamerkezcilik olgusunun tarih ve bilgi üzerindeki tahakkümüne ve Batı'nın anlattığı şekliyle dünyanın geri kalanı üzerinde siyasi-ekonomik-kültürel egemenliği temin etme tecrübesine yeni bir rol biçmektir (Koytak, 2013: 80).

Daha önce işaret ettiğimiz gibi, Gramsci'nin "Hapishane Defterleri" yazı notlarında, organik ve geleneksel aydınlar, rıza, baskı, sivil toplum, siyasi toplum ve Doğu-Batı ilişkileri gibi temel kavramların çözümlemesinde uygulanan "hegemonya" tezi egemen gücün talepleri doğrultusunda biçimlenmiştir. Hegemonya etimolojik olarak Yunanca "hegemon" sözüden türemiş önder, lider anlamına gelmektedir. Farklı biçimler altında bu kavram 19. yüzyıldan beri tek bir biçime, bir dünya görüşünün örgütlenmesine, bir değerler sisteminin ortaya konmasına, tutarlı bir medeniyet tipinin oluşumuna olanak sağlayan tarihsel metinler içinde kategorize edilmiştir (Foucault, 1999: 26).

Gramsci'nin, Hegemonya çözümlerinin kökeni tarihsel-siyasal dönüşümlerde yönetici sınıfın yönetenler üzerine, Lenin tarafından geliştirilen yeni yöntem pratiğinin tahakküm işlevine işaret etmektedir. Dolayısıyla hegemonya kavramı yapıya değil, üstyapıya bağlanarak egemenlik ve yöntem arasında iki uğrak diyalektiği kapsamaktadır (Gramsci, 1986: 74). Bu anlamda Miliband'a göre, "hegemonya, belirli bir yaşam ve düşünce biçiminin egemen olduğu, gerçekliğe ilişkin bir yaklaşımın bütün kurumsal ve özel görünüşleri içinde topluma yayıldığı, ruhuyla bütün beğeni, ahlak, gelenekler, dinsel ve siyasi ilkeleri ve bütün toplumsal ilişkileri, özellikle kendi entelektüel ve ahlaki çağrışımları içinde bilgilendirdiği bir düzendir." (1973: 86).

Nitekim bir toplumsal grubun, diğer bağımlı gruplar dizisi üzerinde tahakkümü siyasi-kültürel ilişkilerin nasıl ortaya çıktığını belirleyerek "...çeşitli güç ilişkilerinin çözümlenmesi, örgütlenmesi, biçimlenmesi boyutunda egemen grubun 'memurları' kalıbına

sokulan aydınların işlevi” (Gramsci, 1986: 75), hegemonik bağlam çerçevesinde kavramsallaşmıştır. Gramsciyen çözümlenmelerde entelektüellerin faaliyeti, egemenliğin uygulandığı zemin, *baskı ve rıza* arasındaki bütünleyici ilişkiler ve hegemonya alanlarının tespit edilebilmesi (Hall, v.dğr. 1985: 61), bu noktada merkezi bir konuma yerleşmiştir.

19. yüzyılın başlarından itibaren Doğu'nun tanımlanması ve ona ilişkin eğilimlerin meşruiyet kazanabilmesi sürecinde Bentham'ın "...panoptizm metaforunun 'disiplinci iktidar' biçimi" (Foucault, 2011: 18) yepyeni bir hegemonya türünü ortaya çıkarmıştır. Ayrıca iktidarın toplumu uysallaştırma ve verimli hale getirme yöntemi şiddet ve bedensel zorlamayla değil, rızaya bağlı olarak dayattığı durumu ifade etmekte fayda var. Egemen gücün en önemli işlevlerinden bir diğeri ise geniş nüfus kitlesini belli bir kültürel ve ahlaki seviyeye (yani yönetici sınıfın çıkarlarına ilişkin) ulaştırmada sayısız girişim ve çalışmalarla (eğitim, okul, mahkeme, basın-yayın ve entelektüel faaliyetler) siyasal ve ideolojik aygıtları ustaca kullanabilme becerisine sahip olabilmesidir (Buttigieg, 2014: 202). Bu anlamda, hegemonik konseptin en önemli özelliklerinden biri de halkın "eğitilmesi" konusudur.

19. yüzyıla kadar Azerbaycan geleneksel maarifçiliği dini-kültürel kimliğe ve milli karaktere sahip olmuştur. Çarlık istilasını (1828) müteakiben maarifçiliğinin temel eğilimi Avrupamerkezci bir çizgiye doğru evrilir. Bu dönem Batı ve Rusya'daki entelektüel kesim modernleşmeden kaynaklanan ulus-devlet ve milli hâkimiyet örgütlenmelerine katkıda bulunurken, Azerbaycan maarifçileri bu konuda pasif kalarak, egemen sınıfın bir uzman grubu kimi konformist bir anlayışın temsilcileri konumunda yer alırlar. Tarihsel kırılmanı hızlandırabilmek için bu sorun, temel çıkış noktası olarak hegemonik çerçevede rasyonelize edilmiştir. Esas itibarıyla, geleneksel olarak adlandırılındaki rasyonel olarak nitelendirilen topluma doğru bu gibi kaymalarda, tercihler kültürel kimlikten ziyade o anki pratik çıkara ilişkin hesaplamalara dayanarak formüleleştirilmiştir (Hodgson, 2018:129).

Foucault'da görüldüğü üzere her bir dönemin epistemik düzlemi ve onu inşa eden kültür kodları, "...yaşamın bütünselliği içinde bilgi alanını sınırlayan, bu alanda ortaya çıkan nesnelere olma biçimini tanımlayan, toplumun günlük kavrayışını kurumsal güçlerle donatan ve doğru olarak görülen şeyler hakkında insanoğlunun bir söylem geliştirdiği koşulları tanımlayan tarihsel 'a priori'lerdir." (Bozkurt, 1998: 42). Kısacası 19. yüzyılın tarihsel dönüşümü, tüm varoluş biçimlerini kökten değiştirecek ve geçmişi tümünden kapatacak yeni bir sürece odaklanmıştır. Bu yeni dürtüler, eski kurumlar dâhil her şeyi beraberinde götürerek, kendine özgü bir ahlaki disiplini de beraberinde getirmiştir (Hodgson, 2018:152, Buttigieg, 2012a: 255).

Toplum üzerinde siyasi-ekonomik egemenlik kazanmak ve ortaya çıkan toplumsal

sorunların çözümüne yönelik yeni tipli kadroların yetiştirilmesi, kültürel hegemonyanın belirleyici formülü içerisinde şekillenen bir durumdur. Gramsci'ye göre, “eğitim ve öğretim (okul) çeşitli düzeyde merkezi güce bağlı aydınlar yetiştirmeye yarayan en etkili araçtır. Entelektüel işlevin çeşitli devletlerdeki karmaşıklığı nesnel olarak bu devletlerdeki okulların sayısı ve basamaklarıyla ölçülmektedir.” (1986: 319). Özellikle de sivil ve siyasi hegemonyanın inşasında entelektüellerin oynadığı rol, Avrupamerkezci düşüncelere bütüncü ve kapsayıcı bir bakış açısı sunmaktadır. Entelektüel sirkülasyonun içine yerleşmiş olan ‘organik’ ve ‘geleneksel’ aydın tipi (Thomas, 2010: 540) tanımı, Gramsci'nin kategorileri Foucault'nun analizleri ile ilişkilendirilerek, toplumsal etkinliklerine ve pozisyonlarına dair genel perspektifleri ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir.

Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'a ve sömürge bölgelerine yaklaşımı “medenileştirme” politikalarıyla formüle edildiği konusuna giriş kısmında değinilmiştir. Fakat, Foucault'nun, Batı kültüründe insanların özneye dönüştürülme (başkalarından bölüp ayıran) sürecinde etkili olmuş üç ayrı nesneleştirme kipinden, ikincisi olan “ötekileştirme ve yabancılaşma” (Foucault, 2011: 14) pratiklerin, işaret ettiğimiz bu *episteme* örgüsü üzerine biçimlendiğini daha açık görmek mümkündür. Nitekim Çarlık dönemi uygulanmaya konan yasakçı çerçevede, “...aydın kavramı, kapsamı alanına girebilmek için geleneksel bağlardan kopmuş ve Avrupalı tarzda öğretim görmüş olmak bir ön koşul olarak ileri sürülmüştür.” (Açikkaya, 2010: 406).

Bu anlamda Rusya sömürgesi altındaki Türk-Müslüman toplumuna karşı İliminskiy'nin eğitim uygulamalarını göz ardı etmemek gerekir. İliminskiy'e göre, “Rusya tebaası olup ancak Rus olmayan milletlerin Ruslaştırılmasının tek yolu, ‘Rus dilinin ve Hristiyanlığın’ öğretilmesidir.” (Saray, 1993: 27). Böylece İliminskiy'nin, Rus Kiril alfabesini Türk-Müslüman topluluklarının lehçelerine tatbik etmek, Rus/Slav kültürünü bu topluluklara aşılama için yeni eğitim yöntemleri üzerine çalışmaları dikkat çekmiştir. Merkezi hükümet İliminskiy projelerinin uygulamaya konabilmesi için, 1870'te bir kararname çıkarmıştır. Dönemin Eğitim Bakanı Tolstoy'un, kararname hakkındaki yorumu konunun açıklık kazanması açısından önemlidir: “Ana yurdumuzun sınırları içinde yaşamakta olan bütün yabancı milletlerin eğitimi, onları kayıtsız şartsız Ruslaştırma ve Rus halkı ile kaynaştırma hedefi doğrultusunda bağlayıcı olacaktır.” (Mehmetov, 2009: 514).

Çarlık Rusyası'nın Doğu'ya dönük politikasında kültür ve eğitim olgusundan yararlanarak sömürge içi toplumlara yeni bir hüviyet kazandırabilme olanağını elde etmiş ve toplumsal ilişkileri kozmopolit modeller çerçevesine oturtmaya çalışmıştır. Bu süreçte bölgeye egemen olmak, yeniden yapılandırmak ve toplum üzerinde hegemonya kurabilmek için yeni bilgilere ihtiyaç duyulmuştur. Rusya oryantalizm çalışmaları, bu noktadan sonra

pratik alana aktarılmaya başlamıştır. Swietochowski'nin tespitine göre, "Çarlığın Ruslaştırma (Hristiyanlaştırma) politikasının sonucu olarak eski hanlar, bey ve ağalar gibi kimselerin çocukları ya askeri okullarda ya da Rus-Tatar okullarında eğitim görmekte idi. Rusça bilen ve Avrupalı eğitimde yetişmiş Azerbaycan'ın bu az sayıda erken dönem aydınlarına genellikle askeri ve sivil memuriyetlerde görev verilirdi." (1988: 43).

Örneğin, "Bakü hanları soyundan gelen A. Bakıhanov, 1826-1828 Rus-İran ve 1828-1829 Rus-Osmanlı savaşlarını müteakip yürütülen barış görüşmelerinde, General Paskeyeviç'in maiyetinde mütercim olarak bulunmuştur. Diğer bir isim, amcaları İran Şahı Fatali'nin sarayında vezirlik yapmış olan Mirza Kâzım Bey (1823 yılında Hristiyanlığı kabul etmiştir ve Aleksandr Kâzım Bey olarak bilinir), Omısk şehrindeki "Asya" mektebine öğretmen olarak tayin edilmiştir. Daha sonraki yıllarda ise Kazan ve Petersburg Üniversitelerinde (M. C. Topçubaşov'dan sonra) ilk Azerbaycanlı profesör olarak görev almıştır. İsmail Bey Kutkaşanlı bir asilzade olarak Rus ordusunda çeşitli rütbelerde görev aldıktan sonra 'topçu generali' rütbesine kadar yükselmiştir. Çarlık, çağdaşlaşma düşüncesi ve ideallerini bu aydın kesim üzerinden topluma dayatarak yeni bir muhitin teşekkülüne zemin hazırlamıştır." (Baykara, 1975: 71).

Siyasal yapıya ait modelin *ötekilik* niteliğini ortaya koymak amacıyla Çarlığın Azerbaycan'a uyguladığı politikaların (Gramsciyen kavramalara dayanarak) büründüğü kisve ilk başta yıpratma stratejisi (manevra savaşı) olmuştur. 1830'lardan başlayarak çalışmaların kamusal alanda daha verimli olması açısından örgütleyici görüşün keşfiyle manevra savaşından mevzi savaşına doğru bir kayma söz konusudur. Bu versiyon Gramsci'nin hegemonyasından doğan "rıza ve baskı" biçiminin yeni bir homojen işareti olarak ortaya çıkmıştır (Thomas, 2010: 164). Dolayısıyla geleneksel düzeni "tarih dışı"na iten ve dispoitifleri (tertibatları) belirleyen yeni diyalektik gerilimler alanı tedricen formüle edilerek, kesin bir ayrışmalar sürecine girmiştir. Egemen gücün ana temalarından birini teşkil eden hegemonya sorunu bilgi ile ilişkili olduğundan, dispoitifleri tek boyutlu bir iktidar aygıtına indirgediğini burada belirtmekte yarar vardır. Nitekim Foucault, dispoitif ilişkiler ağına işaret ederek, insanı biçimlendiren, yöneten, bağımlılaştıran veya tabi kılan çok çeşitli iktidar aygıtların altını çizmektedir (Kızılkaya, 2013: 21).

Maarifçilik, dil, edebiyat, sanat, tarih ve yazılı basının gelişmesiyle yeni bir aydın zümresinin yetiştiği, geleneksellik aşamasından modernleşme aşamasına geçişi ihtiva etmiştir. Türk-Müslüman kimliğinin tahrip edilmesi ve milli kültürü yozlaştırma politikaların uygulanması açısından entegrasyon konsepti, tarihi sürece meşruluk kazandırmak için kabartılmıştır. Çarlık Rusyası bu coğrafyadaki "...toplumları kurgusal bir düzlem içine kapatmış ve 'ötekiler' ile ilişkilerini de bu kurgusal çerçevede yeniden tanımlamak istemiştir." (Süphandağı, 2004: 49).

Maarifçiliğin önyargılı kritiğine karşılık milli kimlik arayışları, birçok çelişkilerine ve kimi tutarsızlıklarına ilişkin olarak düzenin şekillendiği, geleneksel ile modernizm arasındaki mücadele alanının hegemon güç tarafından yeni bir biçime sokulması tek amaca dönük olmuştur. Geleneksellikten modernleşmeye geçiş sağlama düşüncesi ile yapılan faaliyetler, çizilen imgeler ve toplumu bilinçlendirme konusu, çeşitli siyasi engellerle karşı karşıya kalınması noktasında, hegemonik boyut, risklerle karşılaşmayacak derecede geniş bir alana yayılarak gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan maarifçilerinin karakteristik özelliklerinden bir diğeri ise toplumun sosyal düzenine hâkim geleneksel yapıya karşı mücadelenin gerekliliği ve geri kalmışlığın en önemli sebebi eğitimdeki teokratik çizgi olarak görülmüştür (Aliyev, 2008: 43). Maarifçiler üzerlerine aldıkları sorumlulukla tüm araç ve imkânları kullanarak; okul, kütüphane, ders müfredatı ve dersliklerin yeniden tertip edilmesi meselesini gündeme taşıyarak (pozitif bilimlerin öğretilmesi), Batı temayüllü aydınlanmanın ön koşullarını hazırlamışlardır. Toplumunu dönüştürmek adına dönemin tüm iletişim araçları aktif olarak seferber edilmiştir (Velihanov, 1983: 99).

19. yüzyılın birinci yarısından itibaren Azerbaycan, Rusya Çarlığı ve İran Şahlığı tarafından işgale maruz kalmıştır. Kuzey bölgesinin Rusya tarafından istilasıyla kurulan yeni toplumsal-ekonomik ilişkiler formasyonunda, ülke, Çarlığın agrar (ziraat) üretim aracı hâline getirilmiştir (Hüseynov, 2007: 26). Çarlık, Azerbaycan'da sosyal-ekonomik dayaklarını güçlendirmek adına, özellikle bürokrasi ve idari uygulamalara daha çok ağırlık vermiştir. 1845'te Kafkasya Çarlık Komitesi Başkanı Knez Çernişev'in I. Nikolay'a yazdığı mektupta, uygulanması gereken hususların ne olduğunun altını şöyle çizmektedir: "...Çarlık politikalarının başarılı şekilde hayata geçirilmesi için Çar'a sadakatle bağlı olan yerli kadroların hazırlanmasına özel dikkat yetirilmesi ve onların koruyuculuğunun üstlenmesi gerekmektedir. Özellikle bu konuda Fransa hükümetinin Cezayir'e uyguladığı yönetim biçiminin örnek olarak alınması daha verimli olacaktır." (Hüseynov, 2007: 49).

Çarlık Rusyası'nın yayılmacı hareketiyle birlikte, dini ve milli bütünlük sarsılmıştır. Çarlığın sömürgecilik politikalarının tek amacı Azerbaycan toplumunu cehalet içinde bırakmak ve milli-kültürel kimlikten uzaklaştırmak idi (Mahmudov, 2005: 24). Bu doğrultuda Devlet'in, açıklayıcı ifadeleri dikkate değerdir: "Türk toplulukları arasında Kazan Hanlığının esas yerli halkı olan Tatarlar, ilk olarak Moskova Knezliği'nin hâkimiyeti altına girdiği için Rusların ilk tanıdıkları Türk topluluğu olmuştur. Dolayısıyla da 'Tatar' adı Rusların tanıdıkları her bir Türk-Müslüman topluluğuna taktığı genel ad olarak uzun yıllar resmen kullanılmıştır." (1994: 6). Bu sürece bağlı olarak yerli Türk-Müslüman halkı sürgüne maruz kalmış ve boşaltılan topraklara ise Hristiyan topluluklar (Ermeni, Gürcü gibi) yerleştirilmiştir.

Mezhep ve dinsel kimlikler göz önünde bulundurularak, 1897’de ilk defa Rusya genelinde bir nüfus sayımı yapılmıştır. Sayımda Güney Kafkasya’nın Türk kesimi, “Tatar-Müslüman” etnik kimliği altında tanımlanmıştır (Mehmetov, 2009: 509).

Batı eğilimli modernleşmenin dayandığı esas düşünce ve değişiklikler Avrupamerkezci eğitimin laik anlayışı çerçevesinde temellendirilmiştir. Özellikle edebi dil, tiyatro ve basındaki gelişmelerin etkisiyle kurgulanan yeni kimlik olgusunun kozmopolit temellere dayandırılması tezi, modernleşmenin bir gerekçesi olarak sistematik şekilde sürdürülmüştür. Ortaylı’ya göre, “Modernleşme, sosyal-tarihsel olgu olarak Çarlık Rusyası’nda yaşayan Müslümanlar arasında geniş şekilde yayılmıştır.” (2016: 13). Görüldüğü gibi Azerbaycan’da modernleşme olgusu, eğitim politikasının esas itici gücü konumunda idi. Yeni kimliğin kuramsal olarak inşası sürecinde maarifçilik faaliyetlerinin belirleyici eğilimi bu bağlamda önem arz etmektedir. Ortaylı’nın, süreçle ilgili saptaması şu şekildedir: “Çarlık Rusyası’nın Müslüman aydınları Batı’da değil, Batılılaşmış yarı Doğulu toplumda yaşadıklarından, 19. yüzyıl Rusyası’nın düşünce akımları, toplum kurumlarının içinde bulunduğu evrim onlara daha cesaretle, laik bir Batılılaşma programı izleme olanağını sunmuştur.” (2016: 29).

Bu dönemden itibaren Azerbaycan toplum hayatının her alanında başlatılan değişimler Avrupamerkezci hedeflerin hegemonik çizgisi doğrultusunda yürütüldüğünü görmek mümkündür. Yerel tiyatro temelinin atılması, milli gazetenin yayımlanması, dilcilik, tarih, coğrafya, edebiyat, sanat vb. alanlarındaki değişimler tarihsel-siyasal ölçütün ana hattı olarak modernleşme kopyacılığı üzerinde konumlanmıştır. Azerbaycan düşünce hayatında modernleşme süreci, Ahundov’un adı ve faaliyeti ile bağlı olarak gelişimini yeni bir safhaya taşımıştır.

3. AHUNDOV’UN DÜŞÜNCELERİNDE AVRUPAMERKEZCİLİK TEMAYÜLLERİ

Aydınların özerk ve bağımsız bir grup mu olduğu, yoksa her toplumsal grubun kendine özgü aydın kategorisi mi vardır? (Gramsci, 1986: 309) sorusu karmaşıklığı ile birlikte üzerinde durulması gereken hassas bir problemdir. Bu soruya Gramsci’nin verdiği yanıt şöyledir: “Kökensel alan üzerinde doğan her toplumsal grup, kendisiyle birlikte organik olarak, yalnız ekonomik alanda değil, siyasal ve toplumsal alanda da kendi öz işlevinin bilincini veren birçok aydınlar katmanını yaratmaktadır.” (1986: 309). Böylece Gramsci’nin çözümlenmeleri konusunda bu kanaate varmak mümkündür ki aydın bölüklerinin yetişmesi, soyut özgür alanda değil daha çok tarihsel koşullara göre gerçekleşmektedir.

Azerbaycan realist edebiyatının ve ilk yerli tiyatro eserlerinin müellifi, felsefi-siyasi düşüncenin modern anlayışta temellerini atan önemli aydınlardan biri Mirza Fetali Ahundov olmuştur. Yazar, Batı ekseninde Aydınlanma paradigması ile bağlantılı olarak din ve kültür

konuları üzerine eleştirel düşüncelerini materyalist bağlamda ifade etmiştir. Ahundov, felsefi düşüncelerinin temellerini oluşturan “geleneksel ve modernlik arasındaki simgesel ayrımı, Avrupamerkezcilik” (Şimşek, 2013: 197) hegemonyasının yörüngesinde kurgulamıştır. Mamafih hegemonya olgusuna atfedilen tanımla Ahundov, Doğu’da Avrupamerkezci bir felsefeye yol açan ve bu felsefenin kavrama biçimini yenileyen bir kavşak rolünü üstlenmiştir.

Yaşam amacını toplumsal muhakeme üzerine kurgulayarak, kendine mahsus üslubuyla son derece özgün bir kişiliğe sahip olan Ahundov 1812’de Nuha (Şeki) şehrinde dünyaya göz açmıştır. Şeki medresesinde başlayan ilk eğitim hayatına daha sonraki yıllarda Gence medresesinde devam etmiştir. 1833’te Gence medresesindeki hattat hocası M. Ş. Vazıh’ın telkiniyle medrese tahsilini yarıda bırakıp, Nuha Rus Mektebi’nde modern eğitime yönelmiştir. Kısa bir süre sonra (1834) Tiflis şehrinde yerleşen Çar Hükümeti Kafkasya Başkomutanlığı Mülki İdare Amiri Rozen’in defterhanesinde tercümanlık görevini (Hüseynov, 2007: 174) sürdürmekle birlikte, Çar ordusuna girerek 1873’te albaylığa kadar yükselmiştir. 1878’de bir kalp rahatsızlığı sonucu vefat etmiştir (Algar, 1989: 187). Ahundov’un, sosyal-politik bakış açısının teşekkülünde ve entelektüel seviyesinin gelişiminde dönemin idari ve kültür merkezi sayılan Tiflis şehrinin sosyal-kültürel hayatı bir çekim gücü olarak önemli etken olmuştur (Alimirzayev, 2007: 8). Onun tüm maarifçi-realist yaratıcılığı ve sosyal-edebi faaliyeti, Azerbaycan halkının Rusya ve Avrupa medeniyetine entegre edilebilmesi üzerine kurulmuştur (Abdullayeva, 2014: 21).

Yazarın, edebi yöndeki en önemli teşebbüsü 1850-1855 yılları arasında hiciv yönü ağır basan Azerbaycan Türkçesiyle yazdığı altı tiyatro komedisinin Farsça tercümeleri modern İran tiyatrosunun gelişmesinde önemli bir role sahip olduğu gibi Batı dillerine yapılan bir dizi tercüme de önyak olmuştur. Algar’ın bu konudaki tespitleri dikkat çekicidir: “...Ahundov’un yazıları, onun sosyal konumu ve statüsü karşılığı ile bağdaşmayan, kendisini İranlı kimliğiyle özdeşleştirme eğilimi, onun kimliği hakkındaki tartışmalara yeni bir ivme katmıştır. Tarihsel içerikli gerekçelerden yola çıkarak o, modern fars milliyetçiliğinin öncülerinden biri sayılmıştır.” (1973: 264). Algar’ın belirttiği gibi, “Rusya’ya olan bağlılığı ve eserlerini Azerbaycan Türkçesiyle yazmasına rağmen, baba ecdadının Türk değil, Fars asıllı olmasından dolayı kendisinin bir İranlı olduğunu, Azerbaycan ile olan bağının ise dedesinin oraya Reşt’ten göç etmiş olmasından dolayıdır.” (Alefbâ-yı Cedîd ve Mektûbât: 234-235’ten akt. Algar, 1989: 189).

Ahundov’un, 1856 yılında kaleme aldığı *Aldanmış Kevakib* adlı eseri 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının ilk hikâye örneklerinden biridir. Siyasi ve toplumsal görüşlerin yer aldığı bu eser adeta bir sistem ve yönetim eleştirisidir. Eserde, halk ve iktidar mekanizmaları arasında

çok çizgili ve karmaşık ilişkilerin kesişim alanları tespit edilerek, hegomonik çözüme tabi tutulmaktadır. Ahundov'un, arzuladığı yönetim biçimi halkın yönetimde kendi iradesini kullanabilmesidir. Bu anlamda Yusuf Sarraç, bir sembol olarak gösterilmektedir. Halkın kendi içinden çıkmış birisinin ülke yönetiminde yer alması o güne kadar hiç görülmeyen bir rahatlık ve huzurun değerliğine sahip olabileceklerini ortaya koymaktadır. Eserde halka yönelik yapılan en büyük eleştiri ise Yusuf Sarraç'a sahip çıkmamalarıdır. Yazara göre, bunun nedeni halkın sürekli baskı altında kalmaya alışmış olması ve bundan kurtulmak için mücadeleden kaçınmasıdır (Adıgüzel, 2007: 29). Dolayısıyla Ahundov'un sosyal-politik varsayımlarının merkezindeki temel problemlerde devletin yapısına ait konseptler önemli yer tutmuştur. Bu aşamada meşruti monarşi, parlamentolu cumhuriyet gibi siyasi teşekküllerin uygulanmasına dair adaleti hedefleyen mücadelenin gerekliliğini belirtmekten kaçınmamıştır (Ahundov, 2005: 214).

Ahundov'un, devletin oluşumu ve onun doğasına dair yorumları, iktidar ve toplum ilişkisine odaklanmaktadır. Sosyal yapının tetkikine ve devletin işlevselliğine dair konulardan başlayarak, toplumsal formasyonun değişimini devlet-sınıf temeline indirgeyerek sorgulaması, sınıflar arası mücadele kapsamında değerlendirilmiştir (Alimirzayev, 2007: 177). Doğu'nun mutlak monarşi devlet yapısının değiştirilmesi için toplumsal bütünlük içinde mücadele askıya alınarak, sınıfsal düzeyde mücadele esas pozisyon olarak yer almıştır. Fakat, Azerbaycan'daki mevcut yapının hangi yöntemle değiştirmenin mümkün olabileceği hakkındaki teori ve kuramların altı oyuk bırakılmıştır. Sovyetler dönemin baskıcı politik eğilimi içinde çağdaş ve demokratik fikirlerle öne çıkan Hüseyinov kitabında: "Ahundov, Doğu despotizmin istibdadı ve baskısının resmini çizmiş ve *Aldanmış Kevakib* eserinde Yusuf Sarraç'ın toplumsal refah için yaptığı düzenlemeleri ve yenilikleri sevindirici bir durum olarak mercek altına almıştır" (2007: 215), diye yazmaktadır.

Ahundov, materyalist felsefesi bakış açısına istinaden yazmış olduğu eserlerde geleneksel yaşam tarzını ötekileştirmeye dönük eleştirisinin temel amacı, Batı toplumlarının rasyonel gerçekliğini üreten esas olguları gün yüzüne çıkarmaktır. Ayrıca egemen gücün varlığına ilişkin olarak Rus aydınları ile ortak bir ilgiyi de paylaşmakta idi. *Kemaliüddevle Mektupları* eserinin yayımlanması için İsakov'a yazdığı bir mektupta Doğu'nun sorunlarını şu şekilde özetlemektedir: "Doğu'nun durgunluğunu, despotizmin doğuş nedenlerini ve genellikle Asyalıların medeniyete ve gelişmeye karşı kayıtsızlığının kökenlerini hiç kimse anlamamaktadır. Bu konuda yalnız Firdevsi istisnadır. O, kendi dehası ile idrak etmiştir ki Doğu toplumlarının bu kadar büyük felakete sürüklenmesinin nedeni Araplar ve onların insan doğasına uygun olmayan menfur dinidir. İnsanlığın saadeti ve kurtuluşu, ister Batı'da isterse de Doğu'da olsun dinde değil, rasyonel düşüncede olduğunu telakki etmek mümkündür."

(Ahundov, 2005: 188). Bu yaklaşımdan ortaya çıkan Müslüman kimliğinin Araplarla özdeşleştirilmesi düşüncesi, bir dizi yanlış anlamaların yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır. Çelişkilerin kavranabilmesi bakımından Hodgson'un, aşağıdaki tezi konunun aydınlanmasına yardımcı olacaktır: "...İslam dünyasının en yaratıcı merkezleri, çoğu zaman Akdeniz'in doğusunda, Suriye'den Amuderya'ya kadar uzanan topraklarda, yani çoğunlukla Arap olmayan yerlerde bulunmuştur." (Hodgson, 2018: 208).

Ahundov, Batı ile Doğu arasındaki farklılıklar üzerinde ayrıntılı biçimde duran ve bu farklılıkları doğuran nedenlere ilişkin sorunların çözümüne yönelik Avrupamerkezci yapıtlara kendi felsefesinin merkezinde yer veren ilk maarifçi aydınlardan biridir. Batı'ya dönük düşünce sistemine getirdiği yenilik, hegemonik stratejilere göre şekillenmesi söz konusudur. *Kemalüddeve'nin Celalüddeve'ye Mektupları* eserinde (1864), ortaya konan siyasi-felsefi anlayış Avrupamerkezcilik ideolojik varsayıma işaret ederek, eğitim yolu ile hegemonik ideaları gerçekleştirmek iması daha çok dini ve kültürel kimlikleri imha edebilmek hedefleri üzerine tahsis edilmiştir. *Kemalüddeve'nin Celalüddeve'ye Mektupları*, Hint şehzadesi Kemalüddeve ile İran şehzadesi Celalüddeve'nin arasındaki karşılıklı mektuplarından oluşan bir eserdir. Mektuplarda Kemalüddeve, tüm Batı'yı dolaştıktan sonra dostu Celalüddeve'nin daveti üzerine İran'a gelişi ile başlayan hayalî tartışmaları, münakaşaları ve eleştirileri kapsamaktadır. Eserde, Doğu'nun simgesi konumunda yer alan İran'ın o dönemdeki çöküşüne ve eski ihtişamın kaybetmesine neden ise İslam dini ve Müslüman Arapların istilası gösterilmiştir (Adıgüzel, 2007: 30). Yazar, ortaya koyduğu siyasi ve felsefi düşüncelerin yanında, İslâm ve onun peygamberini somut olarak sert bir şekilde eleştirmiştir. Ayrıca Batı'da İslâm'a karşı sürüle gelen itirazlar olduğu gibi benimsenerek, "Hz. Peygamber'in çok evliliği, Kur'an'ın kadınlarla ilgili hükümleri ve cihâd müessesesi ağır biçimde tenkite maruz kalmıştır." (Algar, 1989: 188).

Ahundov, toplumsal sorunların aradan kaldırılmasına yönelik çalışmalarında birçok duygusal öğeleri ön plana çıkarmaktadır. Cehalet karanlığında açığı çeken Müslümanların Arap yazısı sayesinde bu duruma mahkûm edildiklerini ve bunun tek nedeninin ise dini kurumların kendi devamlılığını sürdürebilmesine bağlamaktadır (Ahundov, 2005: 125). Bu bakımdan Doğu'nun ilerlemesi önünde en büyük engel olarak gördüğü Arap alfabesinin bir an önce değiştirilmesi konusu üzerine çalışmalara daha geniş yer vermiştir. Konuyla ilgili İran Maarif Nazırlığına gönderdiği bir izahatında: "Eski alfbedeki noksanları tespit ederek, noktalama işaretlerinin kaldırılması ve ünlülerin ünsüz harfler yanında yazılmasını temin eden yeni bir alfabe hazırladığımı ve (...) yazı üslubunun değiştirilmesi faydalarını bilgilerinize izah ve arz ederim" (Ahundov, 2005: 239) diye yazmaktadır. Ayrıca bu gibi sorunların çözümüne yönelik Ahundov'un ileri sürdüğü tezde göz ardı edilen olgular önemli bir çelişkiyi de karşımıza

çıkarmaktadır. Bu noktada Hodgson'un sorgulayıcı yaklaşım içinde ileri sürmüş olduğu düşünce nesnellikle daha çok bağlantılıdır. Çünkü ona göre, "...İslam'ın gelişmeye engel olması savı söz konusu değil, 18. yüzyılda ne oldu sorusunu sormadan önce İslam dünyasının bin sene boyunca böyle muazzam bir başarıyı nasıl gerçekleştirdiği meselesini iyice anlamak gerekir" (Hodgson, 2018: 210) görüşü daha ahlaki ve rasyonel niteliktedir.

Alfabe ıslahatı ile bağlı olarak 1863'te İstanbul'a gelen Ahundov, dönemin sadrazamı Fuat Paşa tarafından kabul edilmiştir. Cemiyet-î İlmiye-î Osmaniye'de, Münif Efendi'nin de hazır bulunduğu toplantıda yeni alfabenin taslağını sunmuştur. Ancak taslak, siyasi çevrelerden gerekli desteği görmese de Ahundov, Sultan Abdülaziz tarafından Mecidiye nişanı ile onurlandırılmıştır. Ahundov'un, Münif Efendi'ye yazdığı bir mektubunda ise eserlerinden birinin İstanbul tiyatrosunda sahnelenmesi için ricada bulunmuş ve piyeslerinin Osmanlı Türkçesine çevrilmemesinden dolayı üzüntüsünü dile getirmiştir (Akpınar, 1980: 60). Bu görüşmelerden beklenen sonuç çıkmasa da hayatının sonuna kadar alfabeği değiştirmek idealinden taviz vermeyecektir. 1873'te İstanbul'da çıkan *Hakayık* gazetesine gönderdiği bir mektupta ise Müslümanların Arap alfabetesini rafa kaldırarak yerine Latin alfabetesinin kullanılması meselesini gündeme getirmiştir (Caferova, 2016: 37).

Tarihsel ilerleme konseptinin Ahundov felsefesinde pozitivizmin temel ilkelerine dayanarak ele alınması onun teorik ve strateji tercihinin açık ifadesidir. Avrupa felsefesinden hâsıl olan düşüncelerin bu mahiyet çerçevesinde toplumsal başarıların temellerini oluşturduğu (Ahundov, 2005: 208) varsayımı, tüm kültürel ölçütlerin algısal alanlarını bertaraf edebilmiştir. Konuya dair Ahundov soyut bir şekilde, "İnsan kendi gücü ve kendi imkânlarını kullanarak, kendine uygun olan toplumsal yapıyı inşa etmek ve kendi fikirlerini özgürce ifade edebilecek iklimi bu anlayış içinde oluşturulması gerektiğine..." (2005: 192), inandığını şiar olarak aksettirmiştir.

Dönemin ihtiyaçlarını karşılamak veya toplumun gelişimi bakımından eğitimin önemi Ahundov'un Avrupamerkezci bakış açısının karakteristik özelliklerinde birini teşkil etmiştir. Eğitimin seküler yapı içerisinde sunulabilmesi ve fikirlerin pozitivizmin açıklayıcı söylemine istinat edilebilmesi bakımından toplumu yeni kimliğe bürüme yolundaki ısrarı materyalist rasyonalite ile paralellik taşımıştır. Dolayısıyla felsefi-siyasi eleştirisini Doğu'nun paradigmatik kazanımlarının tahribatı üzerine kurarak hegemonik bir şematığı takip etmiştir. Materyalist görüş çerçevesinde Ahundov'un, Mevlana, Gazali ve diğer panteistlerin irrasyonel kategorilerine karşı şüpheli yaklaşımı ve eleştirisi, somut kalıplara sokularak yazıya dökülmüştür. Hüseyinov, bu durumu daha açık biçimde şöyle ifade etmiştir: "...Ahundov'un, idealizmi epistemolojik temelde inkâr etmesi ve hatta idealist felsefe

kategorilerin açıklanması noktasında doğan eksiklikleri bir zaaf olarak görmek mümkündür. Şeriat ve dine karşı sorgulamalarında bir felsefi sistem olarak idealizmin mahiyeti dar bir alana sıkıştırılarak gerçeklik beklentilerini çözümsüz hale getirmiştir.” (2007: 188).

Batı'nın üstünlüğü görüşüne destek sağlayan Avrupamerkezci varsayımın Ahundov yaratıcılığında nasıl bir konumda olduğunu *Kolomb'un Tarihi* adlı makalesinde açık şekilde görmek mümkündür. Ahundov'a göre, “Kristof Kolomb, çok saygın, büyük bir şahıs olmakla birlikte coğrafya ve kartografi bilimlerine hâkim bir şahsiyet olarak yenedünyanın kapılarını açmıştır. Yapmış olduğu seferlerden büyük kazançlar elde ederek ve kendi vatani olan Portekiz'i zenginleştirmeyi bir amaç edinmiştir. Bu da insanların deniz seferlerine istek ve ilgilerinin artmasına sebep olmuştur.” (2005: 220). Bu tabloda tarihsel ilerlemenin Avrupamerkezci izleri toplumun genel tarih bilgisi düzeyinde (Şimşek, 2013: 197), Batı hegemonyasının çizmiş olduğu görüş Orta Çağ dünyasının derinliklerine dek uzanmıştır. Özellikle Batı'nın kendi dışındaki dünyayı tasarlamak girişimi bir sömürge ve emperyalist tahakkümü olarak dünyayı iki kutuplu çatışma alanına dek sürüklediği olgusu nesnel seçenekler arasında değildir. Fakat Orta Çağ'dan Yakın Çağ'ın eşiğine kadar bir dönemi kapsayan üç imparatorluk (Osmanlı, Safevi ve Babür İmparatorluğu) döneminde İslam'ın sağladığı sosyal düzenin, bilim ve entelektüel hayattaki canlılığın Batı'dan farklı konumda olduğu gerçekliğinin gölgelenemez olgusu (Hodgson, 2018: 343), Ahundov tarafından kabullenilmemiş olması açıktır.

Bir tarafta manevi-kültürel değerlerden doğan geleneksel muhit ve dini temeller üzerinde bina edilmiş Doğu, diğer tarafta ise rasyonel düşüncenin temelini oluşturduğu pozitivist Batı. Bu ekseninde Ahundov'un çalışmaları geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. O, faaliyetini dilbilim, tarih, edebiyat, çevirmenlik, felsefe, din, eğitim, hukuk gibi alanlarda sürdürmüş ve “Doğu'nun uyanışı” idealini benimseyerek tarihsel problemleri pragmatik şekilde değerlendirmiş bir yazardır. Karayev'e göre, “Kendisinin çok yönlü ve doğaüstü yeteneğini hem Doğu'da hem de Batı'da despotizme, dini bağınazlığa ve din temsilcilerine karşı çevirmiştir. İlk defa Doğu'nun uyanmasını kendisine amaç edinen, eğitimci, inkılapçı demokrat kimliğiyle Afrika'dan Orta Doğu'ya genişleyen sosyal-kültürel hareketlerdeki ilk etken ve birinci dalga olma özelliği ile dikkat çekmiştir.” (1996: 177).

Nitekim söz konusu olan dönemde modernleşmenin temel parametreleri (ulus-devlet, milli kimlik, milliyetçilik vs.), Ahundov'un sosyal-politik varsayımların merkezinde temel bir problem olarak yer almamıştır. Dolayısıyla bu denklemde Hodgson'un formüle ettiği sorulara verilecek yanıtlar birçok karanlık noktalara ışık tutacak türdendir. Hodgson kitabında, “O zaman soruyu ‘neden Müslümanlar geri kaldı?’ şeklinde değil de ‘niçin Batı aniden bu kadar farklı hale geldi?’ diye sormak daha uygun olacaktır” (2018: 375) diye ifade etmiştir. Bu bağlamda Doğu

toplumunun en önemli sorunlarından biri olan “ötekiler” olgusu Avrupamerkezcilik etkisiyle daha da karmaşık hal almıştır. Azerbaycan’da siyasi-felsefi-edebi düşüncenin değişimi bu iki paradigmanın - Doğu ve Batı - çarpışması doğrultusunda (Çağlar, 2013: 135) “yeni dönemin” kapısını aralanmış (Karayev, 1996: 44) ve geleneksel değerler yavaş yavaş tasfiye edilmiştir.

4. SONUÇ

Yeniçağ’ın medeniyet olgusu, Aydınlanma bağlamında meşruluk kazanmış bir Avrupamerkezcilik hikâyesidir. Tarih literatüründe Avrupamerkezci medeniyetin dünyaya yayılma ve onu denetim altına alma serüveninin en dikkate değer dönüm noktası Modernleşme paradigmasıdır. Bu süreçte Avrupamerkezci eğilimin toplumsal hayattaki belirleyiciliği ile seküler anlayışın uygulanmaya konduğu yeni refleksler eşzamanlı olarak doğmuştur. Azerbaycan modernleşmesi sürecinde kavramsal problemlerin kalıcılığı bu refleksler sayesinde olanaklı hale gelmiştir. Çalışmamızda, tarihsellik problemlerinden kaynaklanan maarifçiliğin telkin paradigması, Gramsci’nin *hegemonya* çözümlmelerine tabi tutulmuş ve Foucault’nun *bilgi-güç denklemi* ile formüle edilmiştir.

Çarlık Rusyası’nın, amaca yönelik politikasında Türk-Müslümanlarına karşı tutumu ve “Türk-Müslüman” kimliğini toplumun hafızasından silme çabasına rağmen siyasi-kültürel idealleri gerçekleştirmek adına yürütülen mücadeleler maarifçiliğin (19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında) üçüncü aşamasında yetkin bir duruma gelebilmiştir. Azerbaycan tarihçiliği, alfabe projesi, dili sadeleştirme çalışmaları, ilk tiyatro ve ilk basın yayımının temellerinin atıldığı birçok önemli yapısal dönüşümler önceki iki aşama içinde tasarlanmıştır. Üçüncü aşamada, bilim/felsefi düşünce çerçevesinin biçimlenme sürecinde maarifçiliğin ontolojik ve epistemoloji problemlerini ihtiva eden milli kimlik ve kültürel bütünlük matrisleri kısmen tartışma konusu olmuştur. Merkez ile çevre arasındaki memnuniyetsizliğin giderilmesi için yapılan düzenlemeler bu parametrelerin ideolojik kılıfı altında yürütülmüştür.

19. yüzyıl Azerbaycan maarifçiliği üzerine yapılan incelemeler ve tasnifler yeni metodolojik anlayışta belirleyici olan problemlerin tespitine dönüktür. Erken dönem maarifçilik akımının öncüleri arasında Bakıhanov, Kâzım Bey gibi pasifist oryantalistleri bir tarafa, Ahundov gibi kuşkucu materyalistleri bir tarafa, Zerdabi gibi eğitimci rasyonelistleri de başka bir tarafa ayırmak gerekir. Avrupamerkezci anlayışı temel alan erken dönem maarifçileri, Rus sömürü ilişkileri ağı (dispositifler) içinde üreten ve anti-empyralist mücadele adına radikal mücadeleden kaçınan bir vasfı benimsemişlerdir. Bu tutumu ve anlayışı self oryantalizmin kavramsal çerçevesinde sömürüyü meşrulaştırma eğilimi olarak tanımlamak mümkündür. Toplumun salt kesimini “ötekileştirerek” olduklarından farklı

karakterde kurgulanması meselesi hegemonya uygulanmalardan kaynaklanmıştır. Çarlık Rusyası'nın, kendi yönetiminin sürekliliği için özendirmiş olduğu Avrupamerkezcilik düzlemi Batı'dan farklı olarak eklektik bir mahiyete sahip değildir.

KAYNAKÇA

- Abdullayeva, T. (2014). *Azerbaycan Edebi Fikrinde Garpcılık Meyilleri*. Bakü: Avrupa Neşriyatı.
- Abou El-Haj, R. A. (2000). *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Oktay Özel. Ankara: İmge Kitabevi Yay.
- Aça, M. (2013). "Misyoner Şarkiyatçı N. İ. İlminskiy'in Çarlık Rusyası'nın Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma Politikalarındaki Yeri". *Yeni Türkiye Dergisi* (55), Kasım-Aralık.
- Açıkkaya, S. (2010). "Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (28), 403-420.
- Adıgüzel, S. (2007). "Mirza Fatali Ahundov'un Doğu'nun Aydınlanması ve İlerlemesi Yolundaki Düşünceleri". 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, 10-15 Eylül.
- Ahundov, M. F. (2005). *Eserleri*. Cilt 2. Bakü: Şark-Garp Yay.
- Akpınar, Y. (1980). *Mirza Fetali Ahundzade: Bütün Yönleri İle*. Erzurum.
- Algar, H. (1973). "Mirza Malkum Han". *A Study in the History of Iranian Modernism*. 86-99.
- _____ (1989). "Ahundzade Mirza Feth Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 186-190 Ankara: TDV Yay.
- Alimirzayev, H. (2007). *M. F. Ahundov'un İdeal ve Sanat Dünyası*. Bakü: Nurlan Yay.
- Aliyev, R. (2008). *Edebiyyat Nezeriyyesi*. Bakü: Mütercim Yay.
- Baykara, H. (1975). *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*. İstanbul: Gençlik Yay.
- _____ (1966). *Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri: XIX. Yüzyıl*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- Bozkurt, N. (1998). "Michel Foucault Felsefesinin Bazı Temel Kavramları". *Defter, No. 4*.
- Burke, P. (2016). *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa: Tarihin Görgü Tanıkları*. Çev. Zeynep Yelçe. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Buttigieg, Joseph A. (Ed.). (2011). *Antonio Gramsci: Hapishane Defterleri*. Cilt 1. Çev. Ekrem Ekici. İstanbul: Kalkedon Yay.
- _____ (2012a). *Antonio Gramsci: Hapishane Defterleri*. Cilt 2. Çev. Barış Baysal. İstanbul: Kalkedon Yay.
- _____ (2012b). *Antonio Gramsci: Hapishane Defterleri*. Cilt 3. Çev. Barış Baysal. İstanbul: Kalkedon Yay.
- _____ (2014). *Antonio Gramsci: Hapishane Defterleri*. Cilt 4. Çev. Barış Baysal. İstanbul: Kalkedon Yay.
- Caferova, N. (2016). *Azerbaycan Dilinin Tedrisi Metodikası*. Bakü: ADPU Neşriyatı.
- Carr, H. E. (1996). *Tarih Nedir?*. Çev. Misket Gizem Gürtürk. İstanbul: İletişim Yay.
- Çağlar, İ. (2013). "Türk Modernleşmesi Literatürünün Avrupamerkezcilik Penceresinden Değerlendirilmesi". *İnsan ve Toplum Dergisi* (6), Aralık. 135-150.
- Devlet, N. (1994). "Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliğinin Türk Tarihine Bakışı". <http://www.academia.edu/> (Erişim Tarihi: 23. 03. 2017).
- Ersanlı, B. (2015). *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşması (1929- 1937)*. İstanbul: İletişim Yay.
- Foucault, M. (1999). *Bilginin Arkeolojisi*. Çev. Veli Urhan. İstanbul: Birey Yay.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü: Seçme Yazılar*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Foucault, M. (2011). *Büyük Kapatılma*. Çev. Işık Ergüden ve Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Gramsci, A. (1986). *Hapishane Defterleri: Seçmeler*. Çev. Kenan Somer. İstanbul: Onur Yay.
- Hall, S., Lumley, B. & McLennan, G. (1985). *Siyaset ve İdeoloji: Gramsci*. Çev. Sadun Emre Alp. Ankara: Birey ve Toplum Yay.
- Hobson, J. M. (2015). *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. Çev. Esra Ermert. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Hodgson, M. G. S. (2018). *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*. Çev. Ahmet Kanlıdere ve Ahmet Aydoğan. İstanbul: Vadi Yayınevi.
- Hüseynov, H. (2007). *Azerbaycan'da 19. Asr İctimai ve Felsefi Fikir Tarihinden*. Bakü: Şark-Garp Neşriyatı.
- Karayev, Y. (1996). *Tarih Yakından ve Uzaktan*. Bakü: Sabah Neşriyatı.
- Kızılkaya, E. (2013). "Foucault ve Agamben'de Dispozitif Kavramı ve İktisat". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* (2), Cilt 14.
- Koytak, E. (2013). "Tarih ve Bilgi: Sahih Failliğin Yeniden Kazanması İçin Bir Çıkış". *İnsan ve Toplum Dergisi* (6), Aralık.

- Lacoste, Y. (2014). *Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*. Çev. Selim Sezer. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Mahmudov, Y. (2005). "Azerbaycan Maarifçiliği" *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*. Cilt 1. Bakü: Lider Yay. 15-47.
- Mehmetov, İ. (2009). *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*. İstanbul: Ötügen Yay.
- Mehmetzade, M. B. (1991). *Milli Azerbaycan Hareketi*. Ankara: AKD Yay.
- Miliband, R. (1973). "Poulantzas and the Capitalist State". *New Left Review*, NLR. 1/82 (Nov), 83-92. <https://newleftreview.org/authors/ralph-miliband> (Erişim Tarihi: 02. 11. 2018)
- Ortaylı, İ. (2016). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yay.
- Perry, A. (1988). *Gramsci Hegemonya: Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*. İstanbul: Çev. Tarık Günersel. Alan Yay.
- Said, E. (2016). *Şarkiyatçılık*. Çev. Berna Ülner. İstanbul: Metis Yay.
- Saray, M. (1993). *Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*. İstanbul.
- Süphandağı, İ. (2004). *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*. İstanbul: Gaye Kitabevi.
- Swietochowski, T. (1988). *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920*. Çev. Nuray Mert. İstanbul: Bağlam Yay.
- Şimşek, A. (2013). "Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında Avrupamerkezcilik". *İnsan ve Toplum Dergisi* 3 (6).
- Thomas, Peter D. (2010). *Gramsci Çağı: Felsefe – Hegemonya - Marksizm*. Çev. İlker Akçay ve Ekrem Ekici. Ankara: Dipnot Yay.
- Turner, B. S. (2003). *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*. Çev. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Anka Yay.
- Velihanov, N. (1983). *Azerbaycan Maarifçi-Realist Edebiyatı*. Bakü: Elm Neşriyatı.
- Zenkovsky, S. (2000). *Rusya'da Türkçülük ve İslam*. Çev. Ali Nejat Ongun. Ankara: Günce Yay.

EXTENDED ABSTRACT

The enlightenment movement, which has arose in Azerbaijan since early 19th century, has been constructed with a point of view based on the Euro-centric discourses of Western despite of many contradictions that is incorporate. This period, in which the foundations of the transformation into a new identity disjointed from the historical structure have been laid as a result of the colonialist approach, enabled the emergence of bourgeoisie described as a new class. The colonialist efforts, which have gained a new dimension as a result of the expansionist policies of the Czarist Russia, started to be directed by the new bourgeoisie class. After revealing the colonialist character of Czarist Russia, a new cosmopolitan *enlightenment* era, which has started eroding the traditional social paradigms, has started in this process. In this study, it is aimed to answer the question "how has the network of Euro-centric relationships, which was disconnected from the national, religious, and cultural values and which refers to the "driving" force of history, been formulated in the early-period of Azerbaijan Enlightenment. Another question is "as a model of which hegemonic power instruments the formation of imperial-cosmopolitan way of thinking and the implementation of Western-style lifestyles in Turkish-Muslim society, which has been turned into a colony of Czarist Russia, have been presented in parallel with the opinions of Akhundov. Similarly, the questioning analyses of Gramsci and Foucault on the new "rationalism" type and its effect are directed to the explanation of this subject in a characteristic form.

Given the modern movements of thought in today's Azerbaijan, the steps taken by Akhundov are very important. In his writings, the author represented the realities from a point of view

that is full of irony, reproof, complaint, searching, sarcasm, and hesitation. It is possible to gather his judgment of traditional values and his efforts aiming to eliminate them by approaching to the values of the society, to which he is a member, by using variable and mixed-up definitions into the concept of "alienation. From this aspect, the need for resisting to the politic and cultural pressures of the central colonist structure was characterized with the passivity, and the stationarity of the society was degraded to religious and geographical levels.

In addition to covering the whole of processes and changes designed by the hegemony accelerating the historical movement from the aspects of thoughts, discourses, and ideology, the Euro-centrism also plays an important role in the establishment of West's points of view to the East. The geographical characteristics of the relationships between West and East, their ways of perceiving the history, and the basic elements of the new models created by the intellectual presentation were directly depending on the Euro-centric hegemony.

As the power-knowledge discourse of the relationships between time and space, the assumption that the historical process originating from the western tradition proceeds towards a target enabled the emergence of these studies. The image of East, which has been built in parallel with the interests of West, has been analyzed not based on a historical narrative but over the hegemonic equation, which is based on the ontological and epistemological distinction. The Euro-centric way of thinking refers to processing and shaping a block of interests, which have been conveyed by making use of East's esthetic, scientific, economic, sociologic, historic, and philological texts and made permanent via the instruments such as scientific discoveries, inventions, reconstruction, psychological construction, and sociological description.

Until 19th century, the Azerbaijan enlightenment has had a religious-cultural identity and national character. After the invasion by Czarist Russia (1828), the main inclination of enlightenment evolved towards a Euro-centric direction. In this period, the intellectual segment of population in West and Russia contributed to the nation-state and national sovereignty organizations arising from the modernization, whereas the supporters of Azerbaijan enlightenment remain passive from this aspect and they played role sometimes as the representatives of a conformist understanding and sometimes as the specialist group of dominant class. In order to accelerate the historical change, this problem has been rationalized as the main source of problem within the hegemonic frame. In such shifts from the society called traditional to the one called rational, the preferences were taken as basic formula not for the cultural identity but for the calculation of practical interests at that moment.

In addition to its complexity, it is also a sensitive problem, which must be discussed carefully, if the enlightened persons constitute an autonomous and independent group or if each society

has its own category of enlightened persons. The answer given to this question by Gramsci is as follows: "Each social group established on an origin also brings the segment of enlightened persons, who provides the consciousness of its own function in not only the economic domain but also the social and political domains." Thus, it is possible to reach a conclusion about the analyses of Gramsci that the formation of the groups of enlightened individuals occurs not only in abstract democratic field but also in accordance with the historical conditions.

M. F. Akhundov was the author of Azerbaijan realist literature and first domestic theatrical production and one of the leading enlightened persons laying the foundation of the philosophic-politic thought in the modern intellection. In relation with the paradigm of Enlightenment in direction o, the author expressed his own critical opinions on the religion and culture within the actual limits. The symbolic distinction between the traditionalism and modernity has been constructed on the assumption of Euro-centric hegemony. In the definition assigned to the phenomenon of hegemony, the Euro-centrism in the East played an important role creating a new philosophy and renewing this philosophy's way of cognition.

Akhundov's interpretations about the formation and nature of the state have been developed by focusing on one of the focal points between the government and society. Starting from testing the social structure to the functionality of state, his questioning the change of social formation by degrading it to the level of state-class was considered within the scope of conflict between the classes. In order to change the East's absolute monarchic structure of state, the struggle made in a social unity was suspended and the struggle at the class level was taken as the main position.

In his works written on the materialist philosophy's point of view, Akhundov's main reason of criticism on alienating the traditional lifestyle is to reveal the phenomena constructing the rational reality of Western societies. Moreover, he was also sharing a common interest with the Russian intellectuals regarding the presence of dominant power. It is very important to distinguish the leaders of early-period of enlightenment; passive orientalist such as passivist Bakikhanov to a side, the skeptical materialists such as Akhundov to another side, and the educator rationalists such as Zardabi to the other side. The early supporters of Enlightenment, who were taking the Euro-centric understanding as base, adopted an image of producing within the network of Russian colonialist relationships (dispositive) and avoiding a radical struggle for the anti-imperialist efforts.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Saraçoğlu, S., Şengül Yıldırım, K. ve Bektaş, O. (2019). "Üstün Yetenekli Öğrenciler İle Normal Gelişim Gösteren Öğrencilerin Fen Öz-Yeterliklerinin Sınıf Düzeyine Göre İncelenmesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1625-1640

Geliş Tarihi / Received Date: 18.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.02.2019

Araştırma Makalesi

ÜSTÜN YETENEKLİ ÖĞRENCİLER İLE NORMAL GELİŞİM GÖSTEREN ÖĞRENCİLERİN FEN ÖZ-YETERLİKLERİNİN SINIF DÜZEYİNE GÖRE İNCELENMESİ

Prof. Dr. Sibel SARAÇOĐLU¹

Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü
saracs@erciyes.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9023-7383

Kübra ŞENGÜL YILDIRIM

Kayseri İl Milli Eğitim Müdürlüğü
ksank_06@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1350-270X

Doç. Dr. Oktay BEKTAŞ

Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü
obektas@erciyes.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2562-2864

Öz

Araştırmada normal gelişim gösteren ve üstün yetenekli ortaokul öğrencilerinin fen öz-yeterlik düzeyleri sınıf düzeyine göre incelenmiştir. Nicel tarama desenine göre yürütülen bu çalışmaya toplam 634 öğrenci katılmıştır. Bu öğrencilerin 443'ü normal gelişim gösteren (111 beşinci sınıf, 112 altıncı sınıf, 112 yedinci sınıf, 108 sekizinci sınıf) ve 191'i üstün yetenekli (49 beşinci sınıf, 30 altıncı sınıf, 68 yedinci sınıf, 44 sekizinci sınıf) öğrencilerden oluşturulmuştur. Veri toplama aracı olarak "Fen Bilimleri Öz-yeterlik Ölçeği" kullanılmıştır. Üstün yetenekli ve diğer ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri öz yeterliklerinin sınıf düzeyine göre değişiminin incelenmesi için Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey testinden faydalanılmıştır. Analizler sonucunda normal gelişim gösteren ortaokul öğrencilerinin fen öz-yeterliklerinin sınıf düzeyi ile farklılaştığı ($F_{(3-439)}=23.1, p<.05$) tespit edilmiştir. Buradan hareketle, beşinci sınıf katılımcılarının öz-yeterliklerinin altı, yedi ve sekizinci sınıf katılımcılarına göre, altıncı sınıf katılımcılarının öz-yeterliklerinin yedi ve sekizinci sınıf katılımcılarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin öz-yeterlikleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Yapılan araştırmada normal gelişim gösteren öğrencilerin öz-yeterliklerinin sınıf düzeylerine göre farklılığı ulaşılabilir evrene genellenebilmiştir çünkü etki büyüklüğünün bu farklılık açısından anlamlı düzeyde olduğu belirlenmiştir ($\eta^2=0.14$). Üstün yetenekli öğrencilerde ise sadece altıncı ve yedinci sınıflar arasında fen bilimleri öz-yeterlik puanları açısından anlamlı farklılaşma olup, bu fark altıncı sınıf lehinedir. Diğer sınıfların öz-yeterlikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($F_{(3-187)}=2.57, p>.05$). Ayrıca üstün yetenekli öğrenciler açısından sınıf düzeyleri arasındaki öz-yeterlik farklılığı düşük etki büyüklüğüne sahiptir ($\eta^2=0.04$) ve ulaşılabilir evrene genellenemediği için pratik bir öneme sahip değildir. Bu sonuçlar ile normal gelişim gösteren öğrencilerde sınıf düzeyi arttıkça öğrencilerin öz-yeterliklerinde bir düşüş olduğu, üstün yetenekli öğrencilerde ise altıncı sınıflar hariç olmak üzere öz-yeterliklerinin sınıf düzeyi

¹ Sorumlu Yazar / Corresponding Author

değişkenine göre anlamlı düzeyde bir farklılık yaratmadığı saptanmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fen Öz-yeterliği, Sınıf Düzeyi, Üstün Yetenek, Ortaokul.

THE EXAMINATION OF SCIENCE SELF-EFFICACY OF THE GIFTED AND NON-GIFTED STUDENTS ACCORDING TO THE CLASS LEVEL

Abstract

In the study, science self-efficacy levels of non-gifted and gifted secondary school students were examined according to the class level. A total of 634 students participated in this study, which was conducted according to the quantitative survey design. Of these students, 443 were composed of non-gifted (111 fifth grade, 112 sixth grade, 112 seventh grade, 108 eighth grade) and 191 of them were gifted (49 fifth grade, 30 sixth grade, 68 seventh grade, 44 eighth grade) students. "The Science Self-Efficacy Scale" was used as the data collection tool. One-way analysis of variance (ANOVA) and Tukey test were used to examine the change of the science self-efficacy of the gifted and non-gifted secondary school students. As a result of the analyses it was found that the science self-efficacy of the non-gifted students was significantly different according to the grade levels ($F(3-439) = 23.1, p < .05$). Likewise, the self-efficacy scores of the fifth grade students was found to be significantly higher than the self-efficacy scores of the sixth, seventh and eighth grades, the self-efficacy scores of the sixth grade students was found to be significantly higher than the self-efficacy scores of the seventh and eighth grades. The difference between the self-efficacy scores of the seventh and eighth graders was not significant. In this study, the difference of the self-efficacy of the non-gifted students according to the grade levels was generalized to the accessible population since the effect size was found to be significant in terms of this difference ($\eta^2 = 0.14$). For the gifted students, only the sixth and seventh grades were significantly different in terms of their self-efficacy scores and this difference was in favor of the sixth grade. There was no statistically significant difference between the self-efficacy of the other classes ($F(3-187) = 2.57, p > .05$). Furthermore, the self-efficacy difference between the grade levels in terms of gifted students has a low effect size ($\eta^2 = 0.04$) and this difference is not practical significance since it cannot be generalized to the accessible population. These results show that the self-efficacy of the non-gifted students decrease with grade level increases and the self-efficacy of the gifted students do not change significantly between fifth, seventh and eighth grade levels. Suggestions were presented in line with these results.

Keywords: Science Self-Efficacy, Grade Level, Gift, Secondary School.

1. GİRİŞ

Öğrenmeyi önemli ölçüde etkileyen duyuşsal faktörlerden birisi de öz-yeterliktir (Bandura, 1995). Bu çalışmaya Bandura'nın (1986) öz yeterlik hakkındaki felsefi düşünceleri rehberlik edecektir. Öz-yeterlik; kişinin, karşılaştığı görev veya sorunlara yönelik, belli bir performansı başarılı bir şekilde yapacağına dair kendisine olan inancıdır (Bandura, 1997: 3). Öz-yeterlik inancı, tecrübeler, yaşantı, ikna kabiliyeti ve duyuşsal özellikler gibi değişkenlerle etkileşim içerisinde. (Bandura, 1997: 79). Bandura'ya (1997) göre öğrencilerin öz-yeterlik inancı, karşılaştıkları yeni bir işin zorluğu, sosyal ortamdaki etmenler ve hazır bulunuşları ile değişebilir. Bunların yanı sıra tutumlar, tecrübeler, yetenekler, öğretim teknikleri ve sosyal durum da öğrencilerin öz-yeterlik inançları üzerinde etki eden değişkenlerdendir (Schunk, 1990).

Buradan hareketle, öz-yeterlik inancı yüksek olan kişiler zor görevlerle başa çıkmada daha etkin olabilirler, karşılaştığı sıkıntıları kolaylıkla aşabilir, etkinlikler sonunda başarılı olacaklarına dair beklenti seviyelerini yükseltebilirler. Ayrıca, etkinliklere katılma konusunda son derece istekli olabilirler ve yaptıkları faaliyetlerde yüksek performans gösterebilirler (Hampton ve Mason, 2003). Öz-yeterlik inancı düşük olan kişiler ise karşılaştıkları işi olduğundan daha zor gibi algırlar. Bu düşünce stili bireylerde endişe ve sıkıntıyı artırırken, onların sorunların üstesinden gelmesini zorlaştırır (Bandura, 1995). Öz-yeterlik aynı zamanda bireyden bireye göre değişen dinamik bir yapıya sahiptir (Bandura, 1997). Bu nedenle, öğrencilerin öz-yeterliklerinin küçük yaşlardan itibaren belirlenmesi, düşük öz-yeterliğe sahip öğrencilerin bu algılarının kuvvetlendirilmesi son derece önemlidir. Bu durum ilerleyen yaşlardaki daha nitelikli becerilerin sergilenmesini sağlayacaktır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye’de ilköğretim seviyesindeki öğrencilerin öz-yeterliklerini tespit etme üzerine yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır (örneğin, Arslan, 2012). Bu durumdan yola çıkarak öğrencilerin sınıf düzeylerine göre farklı çalışmaların yapılma gereksinimi doğmaktadır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, öz-yeterlik kişiden kişiye değişen dinamik bir yapıdadır. Öz-yeterlik inancı aynı zamanda bireylerin öğrenme sürecini, performanslarını, öğrenme ürünlerini ve akademik başarılarını önemli ölçüde etkileyen bir faktör olup alana göre değişmektedir (Bandura, 1986). Bu nedenle öğrencilerin her disipline ait öz-yeterliklerinin ayrı ayrı belirlenmesi gerekmektedir. Özellikle fen bilimleri gibi öğrencilerin öğrenme güçlüğü yaşadığı alanlarda, öğrencilerin fen bilimlerine ilişkin öz-yeterlik düzeyinin net olarak ortaya konulması, öğrencilerin öğrenme süreçlerinin, performanslarının, öğrenme ürünlerinin ve akademik başarılarının anlaşılabilir bir düzeye gelmesine ve açıklanabilmesine katkı sağlayacaktır. Bir başka ifadeyle, öğrencilerin öğrenme çıktılarının anlaşılması, fen öğrenimi sürecindeki ilgi, öz-güven, etkili öğrenme, akademik ön-yargı ve not kaygısı gibi sorunların belirlenmesine katkı sağlayacaktır. (Abak, 2003; Kıran, 2010). Öğrencilerde var olan yüksek düzeydeki fen öz-yeterliği fen eğitimi kazanımlarına ulaşmayı desteklerken, olumsuz bir öz-yeterlik inancı bu kazanımlara ulaşmayı güçleştirmektedir (Aktamış, Özenoğlu Kiremit ve Kubilay, 2016). Alan yazında öğrencilerin fen öz-yeterlik inançları ile fen bilimleri dersi başarı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Çaycı, 2013). Bu sebeple, sınıf düzeyleri arasında öğrencilerin öz-yeterlik puanları incelenmeli ve inceleme sonucuna göre de yukarıda bahsedilen problemlerin tespitine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Dolayısıyla, bu çalışma farklı sınıf seviyelerinde yer alan öğrencilerin öz-yeterlik puanlarını belirleyerek, bu problemlerin tespitine yönelik eğitimcilerle ışık tutacaktır.

Yukarıda öz-yeterlik ile başarı arasında bir ilişkinin olduğundan bahsedilmiştir. Benzer şekilde, yapılan araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin fen öz-yeterlik seviyeleriyle beceri ve yetenekleri arasında bir bağlantı vardır ve bunlar etkin bir şekilde birbirlerine katkı sağlamaktadır (Berkant ve Ekici, 2007; Pajares ve Miller, 1994). Nitekim araştırmacılar üstün yetenekli öğrenciler ile öz-yeterlik arasında güçlü bağlar olduğunu tespit etmişlerdir (Junge ve Dretzke, 1995). Alan yazında üstün yetenekli öğrencilerin eğitimiyle ilgili farklı çalışmalar yer almakla birlikte, Türkiye’de üstün yetenekli öğrencileri konu alan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir (Ülger, Uçar ve Özgür, 2014). Dolayısıyla, mevcut çalışma, Kayseri ilinde normal ortaokul öğrencileriyle birlikte üstün yetenekli öğrencilerin fen öz-yeterliklerini konu edinmiş olması sebebiyle fen eğitimcilerine sınıf seviyelerine göre öz-yeterlikleri geliştirmek adına ne yapabilecekleri açısından katkı sunacaktır. Türkiye’de üstün yetenekli öğrenciler normal okullarında almış oldukları eğitime ilave olarak yaklaşık 20 yıldır bilim ve sanat merkezlerinde de (BİLSEM) eğitim almaktadırlar. Türkiye’de üstün yetenekli öğrencilerin tespiti MEB tarafından gerçekleştirilmekte olup, bu öğrencilere kabiliyetlerini kullanma becerilerini artırmak ve bilimsel araştırma prensibi kazanabilecekleri ortam ve fırsat oluşturmak için kurulan BİLSEM’lerde eğitim verilmektedir. Bu merkezlerde öğrencilere normal okullarda verilen eğitime ilave olarak, danışman eğitimcilerin öncülüğünde bireysel öğrenmeye imkân sağlayacak şekilde farklılaştırılmış bir eğitim programı sunulur. Bu program kapsamında bireylere, oryantasyon eğitimi, kişisel kabiliyetlerin farkına varma, becerileri geliştirme, proje tasarımı ve uygulama yapma alanlarına yönelik eğitim verilir. Türkiye’de 80 ilde 106 BİLSEM, yetenekli öğrencilerin kapasitelerini ve becerilerini keşfetmeleri, topluma yarar sağlayabilmeleri için çalışmalar yürütmektedir (BİLSEM Öğrenci Tanılama Kılavuzu, 2016: 5). Gerek bu öğrencilerin sahip oldukları özellikler, gerekse farklılaştırılmış eğitim uygulamaları, öz-yeterlik inançlarının farklı olmasına yol açabilir. Bu nedenle, bu çalışmanın bahsedilen farklılığın hangi değişkenler (örneğin, sınıf seviyesi) arasında ortaya çıktığını tespit etmesi özel yetenekleri öğrenciler hakkında alan yazına büyük katkılar sağlayacaktır.

Yapılan araştırmalar, öğrencilerin öz-yeterlik inançlarının, okulda işlenen ders, konu içeriği, sınıf düzeyi ve cinsiyet gibi değişkenler açısından incelenmesi gerektiğini belirtmektedirler. Bir başka ifadeyle, öz-yeterlik inançlarının değişiminde bu değişkenlerin rolünün incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadırlar (Aktamış, Özenoğlu Kiremit ve Kubilay, 2016; Pajares ve Miller, 1994; Schunk, 1990). Özellikle sınıf seviyelerine göre öz-yeterlik inançlarının incelenmesi gerektiğini belirten çalışmalar vardır (Eccles, Wigfield, Harold ve Blumenfeld, 1993; Lepper, Corpus ve Iyengar, 2005). Alan yazındaki bazı çalışmalarda, sınıf düzeyi yükseldikçe motivasyonda azalma olduğu belirtilmektedir

(Guerrero, 2005; Lepper, Corpus ve Iyengar, 2005; Stipek ve Daniels, 1988). Bu çalışmalarda araştırmacılar, öğrencilerin motivasyonlarındaki bu düşüşün onların öz-yeterlik inancını olumsuz yönde etkileyeceğini ön görmektedirler. Öte yandan, Schunk ve Pajares (2001) okul öğretim programının yeni kabiliyetler kazandırdığını, sınıf düzeyi yükseldikçe bu kabiliyetlerin de arttığını ve bireylerin öz-yeterliğinin de yükselmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Karaarslan ve Sungur (2011) ile Berkant ve Ekici (2007) ise sınıf düzeyinin değişmesinin öz-yeterlik düzeyinde anlamlı bir değişime sebep olmadığını bulmuşlardır. Yukarıda, alan yazında da görüldüğü gibi, sınıf seviyesi değiştikçe öğrencilerin öz-yeterlik inançlarındaki değişimin net olarak belirlenememesi nedeniyle ortaokul düzeyindeki öğrencilerin fen öz-yeterlik inançlarının belirlenebilmesi için yeni araştırmalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir (Sakız, 2013: 194; Yaman, 2016: 137). Bu çalışmanın da bu ihtiyacı karşılayacağı düşünülmektedir.

Öz-yeterlik sınıf düzeyine bağlı olarak değişmekle birlikte yetenek ve beceri gibi özelliklerle de değişmektedir (Güvercin, Tekkaya ve Sungur, 2010; Schunk, 1990: 71). Bu nedenle araştırmada ortaokul öğrencilerinin fen öz-yeterliklerinin sınıf düzeyi ile değişimi hem normal hem de üstün yetenekli öğrenciler açısından ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir. Dolayısıyla, araştırma sonuçları öğrencilerin öz-yeterliklerinin önemi ve gelişimi konusunda araştırmacı, öğretmen, okul yönetimi ve ailelere bilinçlenmeleri açısından katkı sağlayabilir. Ayrıca öğrencilerin öz-yeterliklerinin akademik başarılarını etkilemesi dolayısıyla öğretim programlarının geliştirilmesi ve öğretim süreçlerinin yapılandırılmasında gerekli müdahale programlarının oluşturulması açısından öğrencilerin öz-yeterliğinin sınıf seviyelerine göre belirlenmesi önemli ve gerekli görülmektedir (Zimmerman,2000). Bu kapsamda araştırmanın amacı normal gelişim gösteren ve üstün yetenekli ortaokul öğrencilerinin öz-yeterlik düzeylerinin sınıf seviyesine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini anlamaya çalışmaktır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmada, değişen sınıf düzeylerindeki ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri öz-yeterliklerinin belirlenmesi amaçlandığı için nicel araştırma desenlerinden tarama (survey) deseni kullanılmıştır. Tarama deseni, geçmiş yaşantılar sonucu oluştuğu düşünülen ve hâlihazırda var olan bir durumun, var olduğu şekliyle betimlenmesi için verilerin toplanmasını amaçlayan çalışmalardır (Creswell, 2013). Buradan hareketle, bu çalışmada da, öğrencilerin öz-yeterlik puanları betimleneceği için bu desen tercih edilmiştir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın ulaşılabilir evreni Kayseri ili Melikgazi ilçesi sekizinci eğitim bölgesinde öğrenim gören 7323 ortaokul öğrencisinden oluşmaktadır. Çalışmada rastgele örnekleme çeşitlerinden basit örnekleme tercih edilmiştir. Basit örneklemede; ulaşılabilir evrendeki kişilerin örnekleme dâhil edilme olasılıkları eşittir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012). Bu bilgiden yola çıkılarak, ulaşılabilir evrenin yaklaşık % 10'u eşit olasılıkla örnekleme dâhil edilmiştir. Araştırmanın örneklemini 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Kayseri ili Melikgazi ilçesi sekizinci eğitim bölgesinde yedi farklı ortaokulda öğrenim gören 443 ve bir BİLSEM'de öğrenim gören üstün yetenekli 191 olmak üzere beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci sınıfta öğrenim gören toplam 634 ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır.

Kayseri'de MEB tarafından tespit edilen üstün yetenekli öğrencilerin eğitimi amacıyla bir tane BİLSEM bulunmaktadır. Araştırmada Kayseri BİLSEM'de öğrenim gören tüm ortaokul öğrencileri araştırma örneklemine dâhil edilmiştir. Üstün yetenekli ve diğer öğrenci sayılarının sınıf düzeylerine göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Öğrenci Sayılarının Dağılımı

Sınıf	Normal Gelişim Gösteren Ortaokul Öğrencileri		Üstün Yetenekli Ortaokul Öğrencileri	
	Öğrenci Sayısı	%	Öğrenci Sayısı	%
5	111	25	49	25.7
6	112	25.3	30	15.7
7	112	25.3	68	35.6
8	108	24.4	44	23
Toplam	443	100	191	100

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada ortaokul düzeyindeki öğrenciler için geliştirilen ve araştırmacılar tarafından revize edilen beşli Likert tipi "Fen Bilimleri Özyeterlik Ölçeği" kullanılmıştır (Karaca, Bektaş ve Saraçoğlu, 2016). Ölçeğin üstün yetenekli ve normal gelişim gösteren ortaokul öğrencilerine uygunluğunu belirlemek için araştırmacılar tarafından bir pilot çalışma yapılmıştır. Pilot çalışmada; dört farklı ildeki Bilim ve Sanat Merkezi'ne devam eden ortaokul düzeyindeki 398 üstün yetenekli öğrenci ile Kayseri'de iki farklı ortaokuldaki 395 normal gelişim gösteren öğrenci yer almaktadır. Pilot çalışma verileri dikkate alınarak ölçekten öğrencilerin aldığı puanların normal dağılımı, ayırt edicilik ve güçlük indeksleri belirlenmiş; faktör analizi, bağımsız örneklem *t*-testi, güvenirlilik analizi ve betimsel istatistikleri yapılmıştır. Yapılan analizlerde ölçek maddelerinin frekans analizi sonucunda tepe değer 134, ortanca 139 ve ortalama 139 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla, aritmetik ortalama, tepe değer ve ortanca değer birbirine yakındır.

Çarpıklık -0.405; basıklık 0.305 olarak hesaplanmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2014). Buradan hareketle ölçekten elde edilen puanların normal dağıldığı belirlendi. Madde güçlük indekslerine bakıldığında zor madde olmadığı, üç maddenin de kolay olduğu tespit edilmiştir. Madde ayırt edicilik indeksleri incelendiğinde, üç maddenin ayırt ediciliklerinin düşük olduğu gözlenmiştir. Bağımsız gruplarda *t*-testi sonuçları dikkate alınarak iki madde ölçekten çıkartılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeğin orjinal hali 38 madde olup, güvenirlik katsayısı 0.91'dir. Çalışmada kullanılan ve 36 maddeden oluşan "Fen Bilimleri Öz-yeterlik" ölçeğinin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0,917 olarak hesaplanmıştır. Çalışmada kullanılan öz-yeterlik ölçeği ustalık (13 madde), duyuşsal özellikler (13 madde) ve teşvik (10 madde) olarak adlandırılan üç faktörden ve toplam 36 maddeden oluşmaktadır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde öncelikle, ölçekten elde edilen puanların her sınıf düzeyinde normal dağılıp dağılmadığını belirlemek için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Bu değerler bulgular kısmında verilmiştir. Verilerin normal dağıldığı belirlendiği için parametrik testlerden tek yönlü ANOVA kullanılmıştır. Tek yönlü ANOVA'yı kullanabilmek için öncelikle bu testin varsayımları (yeterli örneklem, normal dağılım ve varsayımların eşitliği) karşılanmıştır. Bu varsayımların karşılandığına dair bilgiler bulgular bölümünde verilmiştir. Çalışmada öğrencilerin fen öz-yeterliklerinde sınıf düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşma olup olmadığını belirlemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. ANOVA testi sonuçlarında anlamlı farklılık çıkması durumunda, bu farklılığın hangi sınıf seviyeleri arasında olduğunu belirlemek amacıyla, ileri analizde Tukey testi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, öncelikli olarak betimsel istatistik sonuçlarına yer verilmiştir. Betimsel istatistik sonuçlarına göre çalışmaya yeterli sayıda öğrenci (Birinci varsayım) katıldığı belirlenmiştir. Bu varsayımına göre hem normal gelişim gösteren öğrencilerin hem de üstün yetenekli öğrencilerin her sınıf bazında sayısı en az 15 katılımcıdır (Pallant, 2016). Tablo 2'ye bakıldığında her hücre (sınıf) bazında yeterli örnekleme ulaşıldığı belirlenmiştir. Tablo 2'de görüldüğü gibi üstün yetenekli yedinci sınıf öğrencilerinde basıklık değeri hariç diğer sınıflarda basıklık ve çarpıklık değerleri -2 ile +2 arasındadır. Üstün yetenekli yedinci sınıflar için çarpıklık değeri -2 ile +2 arasındadır, ayrıca aritmetik ortalama, mod ve medyan değerleri birbirine yakındır. Bu durum da göz önünde bulundurularak normal ve üstün yetenekli öğrencilerin her sınıf düzeyinde öz-yeterlik puanlarının normal dağıldığı varsayılmıştır (İkinci varsayım).

Tablo 2. Sınıflar Bazında Katılımcıların Betimsel İstatistikleri

Grup	Sınıf	N (Kişi Sayısı)	Aritmetik ortalama	Mod	Medyan	Standart Sapma	Basıklık	Çarpıklık
Normal Gelişim Gösteren	5	111	138.2432	119.00	138.0000	19.90624	-.625	-.264
	6	112	130.7946	135.00	134.0000	20.80503	-.416	-.416
	7	112	122.7768	114.00	122.0000	20.09962	.536	-.280
	8	108	116.3981	114.00	120.0000	22.11649	.355	-.630
Üstün Yetenekli	5	49	142.9184	163.00	146.0000	22.00931	1.639	-1.210
	6	30	149.2000	144.00	150.0000	12.24576	-.351	-.142
	7	68	137.8824	140.00	141.0000	20.60541	3.695	-1.561
	8	44	141.5227	139.00	143.0000	15.68363	-.512	-.083

Her sınıf seviyesinde öğrencilerin öz-yeterlik puanları normal dağıldığı için araştırma sorularının cevaplanması için parametrik testlerden tek yönlü ANOVA kullanılmıştır. Dolayısıyla bu bölümde ikinci olarak, bu teste ilişkin çıkarımsal istatistik bulguları yer almaktadır. Burada çıkarımsal istatistiğin uygulanması için üçüncü varsayımın (sınıfların varyanslarının eşitliği) karşılanması gerekiyor. Bu varsayımın karşılandığına ilişkin bulgular Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3. Sınıfların Varyanslarının Levene İstatistiğine Göre Eşitliği

Grup	Levene İstatistiği	df1	df2	Sig.
Normal Gelişim Gösteren	.176	3	439	.912
Üstün Yetenekli	2.315	3	187	.077

Normal gelişim gösteren ve üstün yetenekli ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri öz-yeterlik düzeylerinin sınıflara göre farklılığının anlamlılığına ilişkin tek yönlü ANOVA sonuçları Tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4. Normal Gelişim Gösteren ve Üstün Yetenekli Ortaokul Öğrencilerinin Fen Bilimleri Öz-yeterlik Düzeylerinin Sınıflara Göre Farklılığına İlişkin ANOVA Sonuçları

Gelişim Düzeyi	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	η^2	F	p	Anlamlı Fark
Normal Gelişim Gösteren Ortaokul Öğrencileri	Gruplar arası	29774.163	3	9924.721				5-6 5-7
	Grup içi	188816.008	439	430.105	0.14	23.075	.00*	5-8 6-7 6-8
	Toplam	218590.172	442					
Üstün Yetenekli Ortaokul Öğrencileri	Gruplar arası	2751.113	3	917.038				
	Grup içi	66624.510	187	356.281	0.04	2.574	.055*	6-7
	Toplam	69375.623	190					

*p< .05

Normal gelişim gösteren ortaokul öğrencilerinin sınıflara göre oluşturulan gruplarının fen bilimleri öz-yeterlik düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($F_{(3-439)}=23.1$, $p<.05$). Üstün yetenekli ortaokul öğrencilerinin sınıf gruplarının fen bilimleri öz-yeterlik düzeyleri arasında ise sadece altıncı ve yedinci sınıflar arasındaki farklılaşmanın anlamlı olduğu, diğer grupların öz-yeterlikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($F_{(3-187)}=2.57$, $p>.05$). Etki büyüklüğünü gösteren eta değeri incelendiğinde, normal gelişim gösteren öğrenciler açısından geniş büyüklükte bir etkiye ($\eta^2=0.14$) sahip olduğu, üstün yetenekli öğrenciler açısından küçük etki büyüklüğüne ($\eta^2=0.04$) sahip olduğu görülmektedir (Green ve Salkind, 2005). Normal gelişim gösteren ve üstün yetenekli ortaokul öğrencilerinin öz-yeterliklerinin sınıf düzeylerine göre farklılığının hangi sınıf seviyeleri arasında olduğunu belirlemek amacıyla post-hoc testlerinden Tukey testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Normal Gelişim Gösteren Ve Üstün Yetenekli Ortaokul Öğrencilerinin Fen Bilimleri Öz-yeterlik Düzeylerinin Sınıflarına Göre Farklılığına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

Gelişim Düzeyi	Sınıf	Sınıf	Ortalama Farkı	Standart Hata	p
Normal Gelişim Gösteren Ortaokul Öğrencileri	5. Sınıf	6. Sınıf	7.44860*	2.77760	.038
		7. sınıf	15.46646*	2.77760	.000
		8. sınıf	21.84510*	2.80308	.000
	6. Sınıf	5. sınıf	-7.44860*	2.77760	.038
		7. sınıf	8.01786*	2.77136	.021
		8. sınıf	14.39649*	2.79690	.000
	7. Sınıf	5. sınıf	-15.46646*	2.77760	.000
		6. sınıf	-8.01786*	2.77136	.021
		8. sınıf	6.37864	2.79690	.104
	8. Sınıf	5. sınıf	-21.84510*	2.80308	.000
		6. sınıf	-14.39649*	2.79690	.000
		7. sınıf	-6.37864	2.79690	.104
Üstün Yetenekli Ortaokul Öğrencileri	5. Sınıf	6. sınıf	-6.28163	4.37574	.479
		7. sınıf	5.03601	3.53701	.486
		8. sınıf	1.39564	3.92025	.984
	6. Sınıf	5. sınıf	6.28163	4.37574	.479
		7. sınıf	11.31765*	4.13708	.034
		8. sınıf	7.67727	4.46915	.317
	7. Sınıf	5. sınıf	-5.03601	3.53701	.486
		6. sınıf	-11.31765*	4.13708	.034
		8. sınıf	-3.64037	3.65195	.751
	8. Sınıf	5. sınıf	-1.39564	3.92025	.984
		6. sınıf	-7.67727	4.46915	.317
			7. sınıf	3.64037	3.65195

Normal gelişim gösteren öğrenciler açısından fen bilimleri öz-yeterlik puanları beşinci sınıf ile altı, yedi ve sekizinci sınıflar arasında sınıf düzeylerine göre karşılaştırıldığında beşinci sınıf lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre, altıncı sınıf öğrencilerinin fen öz-yeterlikleri yedi ve sekizinci sınıflara göre anlamlı düzeyde daha yüksektir. Yedinci ve sekizinci sınıf düzeyindeki öğrencilerin fen bilimleri öz-

yeterlikleri kıyaslandığında aralarında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Üstün yetenekli öğrenciler açısından fen bilimleri öz-yeterlikleri sınıf düzeyinde kıyaslandığında sadece altıncı ve yedinci sınıflar arasında altıncı sınıf lehine anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p < .05$). Üstün yetenekli öğrencilerde diğer sınıf düzeylerinde fen bilimleri öz-yeterlikleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmada normal gelişim gösteren öğrencilerin öz-yeterliklerinde sınıf düzeyi arttıkça anlamlı düzeyde bir düşme olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu sonuç, alan yazındaki çalışmalarla (Metallidou ve Vlachou 2007; Schunk ve Pajares, 2002) uyumludur. Mevcut araştırma sonuçlarına benzer şekilde Jacobs, Lanza, Osgood, Eccles ve Wigfield de (2002), öğrencilerde sınıf seviyesi arttıkça öz-yeterlik inançlarının önemli ölçüde azaldığını tespit etmişlerdir. Gottfried, Fleming ve Gottfried'in (2001) yapmış oldukları araştırma sonuçları da bu durumla paralellik göstermektedir.

Sınıf seviyesi ile öz-yeterlikteki düşüş; sınıf seviyesi arttıkça öğrencilerin derste öğrendiklerinin günlük hayatlarında daha az faydalı olduğunu düşünmesi, öğrencilerin meraklarının azalmasının içsel motivasyonlarını düşürmesi, öğretmenlerine daha az bağımlı olmaları ve daha kolay işleri arzu etmelerinin dışsal motivasyonlarını azaltması gibi etkenlerden kaynaklanıyor olabilir (Guerrero, 2005). Bir diğer neden öğrencilerin yetenekleri ile uyuşmayan öğretim stratejileri ve aktivitelerinin kullanılması olabilir. Ayrıca öğrenci özellikleri ve değerlendirme yöntemleri arasındaki uyumsuzluklar da bu düşüşünün bir başka sebebi olabilir.

Bu sonucun bir diğer nedeni sosyal karşılaştırmalar olabilir. Sosyal karşılaştırma durumunda öğrencilerde akademik öz-yeterliklerini azaltma eğilimi söz konusudur (Schunk ve Pajares, 2002: 7). Stipek ve Daniels (1988) sınıf seviyesi yükseldikçe öğrencilerin öz-yeterlik seviyesinin düşmesini, öğretmenlerin çocuklara yönelik karşılaştırmaya dönük geri bildirimlerinin ilerleyen sınıflarda artmasıyla açıklamaktadırlar. Sakız ise bu sonucu, sınıf seviyesi ile yeteneğin doğuştan olduğu ve sonradan kazanılamayacağı yönünde görüşe sahip öğrenci sayısının artmasına bağlamaktadır (Sakız, 2013).

Araştırmada ortaya çıkan sonuç, ortaokul öğrencilerinin sınıf seviyesi yükseldikçe başarı baskısını ve ergenlik döneminin etkilerini daha yoğun olarak hissetmelerinden de kaynaklanabilir. Çünkü ergenlikle birlikte öz yeterlik gibi güdüsel-bilişüstü bileşenlerden oluşan öz inançlarda düşüş görülmektedir (Bandura, 1997). Üst sınıflara çıktıkça öğrencilerin kaygı ve baskı hissetmesine önemli bir etken olan liselere geçiş sınavının yaklaşmasının,

öğrencinin öz-yeterlik algısına ilişkin olumsuz bir etkisinin olacağı söylenebilir. Çünkü öz-yeterliğin gelişiminde etkili olan değişkenlerden biri de bireylerin endişe ve stres gibi ruhsal özellikleridir (Bandura, 1997). İlgili konuda yapılan araştırmalarda elde edilen sonuçlar, sınavların varlığının stres unsuru olduğu ve öğrencilerin sınav kaygısının üst sınıflara çıkıldıkça arttığı yönündedir (Karadeniz, Er ve Tangülü, 2014). Sonuç olarak sınavlar öğrencilerde yoğun bir stres durumunun yaşanmasına neden olmaktadır.

Araştırmada normal gelişim gösteren öğrencilerde yedinci ve sekizinci sınıf düzeyinde anlamlı fark tespit edilmemiştir. Öz-yeterlik inancını etkilediği düşünülen birden fazla kaynak veya faktör olması ve bu değişkenlerin bireysel farklılıklardan da etkilenmesi böyle bir sonucun ortaya çıkmasında etkili olabilir.

Bu sonuçlardan farklı olarak, bazı araştırmalarda fen bilimleri öz-yeterlik düzeyinin öğrencilerin sınıf seviyesiyle beraber yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacılar bu durumu, sınıf seviyesi arttıkça öğrencilerin fen bilimleri dersinde daha fazla tecrübe yaşamaları ile açıklamaktadırlar (Aktamış vd., 2016). Bununla birlikte öz-yeterlik inanç düzeyi ile sınıf düzeyi arasında bir etki ya da ilişki olmadığını ifade eden çalışmalar da vardır (Berkant ve Ekici, 2007).

Araştırmada normal gelişim gösteren öğrencilerden oluşan grupta sınıf düzeyi arttıkça öz-yeterlik anlamlı düzeyde değişirken, üstün yetenekli öğrencilerin bulunduğu çalışma grubunda sınıf düzeyi değiştikçe altıncı sınıflar hariç öz-yeterliğin anlamlı düzeyde değişmediği görülmektedir. Alan yazında üstün yetenekli öğrencilerinin fen bilimleri öz-yeterlik düzeylerinin normal gelişim gösteren öğrencilerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu ifade edilmektedir. Nitekim bireylerin öz-yeterlikleri çeşitli faktörlerden etkilenmektedir (Lorsbach ve Jinks, 1999). Ortaokul öğrencilerinin öz-yeterliği üzerinde etkili olan kaynakların en önemlilerinden biri doğrudan yaşantıdır (Arslan, 2012: 1917). Üstün yetenekli öğrencilerde sınıf düzeyi ile öz-yeterliğin değişmemesinin nedeni öğrencilerin normal okullarındaki eğitime ek olarak BİLSEM’lerde gerçekleştirdikleri farklı eğitim uygulamaları olabilir. Araştırma sürecinde BİLSEM’lerde görevli eğitimcilerle yapılan görüşmelerde, bu merkezlerde STEM uygulamaları, deney, proje tasarım ve üretimi ve bilimin doğasına yönelik çalışmaları kapsayan faaliyetler yaptıkları öğrenilmiştir. Bu tür uygulamalar öğrencilerin fen ile günlük yaşam ilişkisi kurmalarında, meraklarının artmasında, motivasyonlarının artmasında, akademik etkinliklere olan ilgilerinin artmasında etkili olmuş olabilir (Ülger, Uçar ve Özgür, 2014). İlgili araştırmalarda elde edilen, uygun öğrenme ortamlarının bireylerin performansını arttırdığı ve yeterliklerini olumlu yönde etkilediği sonucu bu görüşü destekler niteliktedir (Chong ve Kong, 2012; Hsieh, Cho, Liu ve Schallert, 2008). Nitekim öz-

yeterlik inancı; duyuşsal, zihinsel, güdüsel süreçlerle beraber sosyal ortamla ve yaşanmışlıklarla gelişmektedir. Eğitimciler çevresel şartları öğrenme çeşitliliğine yönelik düzenlediğinde, öğrencilerin öğrenme alanları farklılaşmakta, öz düzenleme becerileri ve öz-yeterlik algısı olumlu yönde değişebilmektedir (Usher, 2009).

Sözel ikna ve dolaylı yaşantı (model alma) da bireylerin öz-yeterlikleri üzerinde etkili olan önemli kaynaklardır (Bandura, 1997: 79). Dolayısıyla, model alınan bireyin özellikleri model alan bireyin öz-yeterliğini olumlu yönde etkileyecektir. Sosyal iknanın öz-yeterliği etkisi, iknanın içeriği, niteliği ile ikna edicilerin özelliklerine bağlı olarak değişmektedir. Pozitif iknalar öz yeterliği artırırken, negatif iknalar öz-yeterliği düşürmektedir (Schunk ve Pajares, 2009). BİLSEM’lerde görev yapan öğretmenler eğitim durumu, yayın, proje, danışmanlık, ödül, iletişim becerisi, özgüven, ikna kabiliyeti, ifade yeteneği, muhakeme gücü, bilimsel ve teknolojik gelişmelere açıklık, liyakat, yaratıcılık ve isteklilik gibi kriterler açısından bir değerlendirme yapılarak seçilmekte ve atanmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2018). BİLSEM’lerde görev yapan öğretmenler bu özelliklerini sınıflarda kullanarak öğrencilerin stres düzeyini ve negatif duygularını azaltmış ve bu durum üstün yetenekli öğrencilerin öz-yeterliklerini olumlu yönde etkileyerek sınıf düzeyi ile büyük oranda değişmemesinde etkili olmuş olabilir.

Bu çalışmanın sonuçları, özellikle, normal gelişim gösteren öğrencilerde artan sınıf düzeyi ile birlikte öğrencilerin fen öz-yeterliklerinin artırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Kullanılan yöntemler ile öz-yeterlik arasında pozitif bir ilişki olması nedeniyle, özellikle normal gelişim gösteren öğrencilerde sınıf düzeyi arttıkça, fen dersleri öğrencilerin öz-yeterliklerini artıracak şekilde planlanabilir, öğrenme ortamları öğrencilerin öz-yeterlik inancını artıracak şekilde düzenlenebilir, öğretmenler kullandıkları öğretim yöntemlerinde öğrencilerin öz-yeterliklerini geliştirici yaklaşımları göz önünde bulundurabilirler. Bu kapsamda fen öğretiminde öğrencilerin işbirlikçi çalışma fırsatı bulabildikleri ve aktif katılım sağlayabildikleri sınıf ortamları oluşturulabilir. Zengin uyarıcı öğrenme ortamlarının oluşturulması öğrencilerin öz-yeterliklerinin gelişimini olumlu yönde etkileyecektir. Bunun yanı sıra model alma durumunun, kaygı seviyesini düşüren olumlu bir etmen olduğu düşünülürse, öğretmenlerin öğrencilere iyi bir model olmaları, onların öz-yeterliklerini olumlu yönde etkileyecektir. Ayrıca dönütün özelliklerinin de öz-yeterliği etkilemesi nedeniyle, öğretmenler etkili dönüt verme tekniklerini kullanabilirler. Stres durumunun ve olumsuz duyguların azaltılması da öz-yeterliği pozitif olarak etkileyecektir. Bu sebeple eğitimciler fiziksel durumu iyileştirmeli ve rahat bir sınıf ortamı oluşturulmasına özen göstermelidirler.

Bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin fen öz-yeterlikleri sınıf düzeyi değişkeni açısından incelenmiştir. Öğrencilerin fen öz-yeterlikleri farklı değişkenler açısından da incelenebilir. Ortaokul öğrencilerinin fen öz-yeterliklerini derinlemesine incelemek amacıyla farklı yöntemlerin kullanıldığı çalışmalar tasarlanabilir. Ayrıca ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dışındaki alanlarda da öz-yeterlik düzeyleri değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abak, A. (2003). *Modeling the relationship between university students' selected affective characteristics and their physics achievement* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Aktamış, H., Özenoğlu Kiremit, H. & Kubilay, M. (2016). Öğrencilerin öz-yeterlik inançlarının fen başarılarına ve demografik özelliklerine göre incelenmesi, *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 1-10.
- Arslan, A. (2012). Predictive power of the sources of primary school students' self-efficacy beliefs on their self-efficacy beliefs for learning and performance. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 12(3), 1915-1920.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1995). Self-efficacy in changing societies. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: W.H. Freeman and Company.
- Berkant, H. G. & Ekici, G. (2007). Sınıf öğretmeni adaylarının fen öğretiminde öğretmen öz-yeterlik inanç düzeyleri ile zekâ türleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 113-132.
- BİLSEM Öğrenci Tanılama Kılavuzu, 2016.
https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_10/11093901_bilim_ve_sanat_merkezleri__20162017_kilavuzu.pdf. Erişim tarihi: 12.12.2016
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Chong, W. H. & Kong, C. A. (2012). Teacher collaborative learning and teacher self-efficacy: The case of lesson study. *The Journal of Experimental Education*, 80(3), 263-283.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Çaycı, B. (2013). İlköğretim öğrencilerinin fen ve teknoloji dersi öz-yeterlik inançları ile kavram başarıları arasındaki ilişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 305-324.
- Eccles, J., Wigfield, A., Harold, R. D. & Blumenfeld, P. (1993). Age and gender differences in children's self- and task perceptions during elementary school. *Child Development*, 64, 830-847.
- Gottfried, A. E., Fleming, J. S. & Gottfried, A. W. (2001). Continuity of academic intrinsic motivation from childhood through late adolescence: A longitudinal study. *Journal of Educational Psychology*, 93(1), 3-13.
- Green, S.B. & Salkind, N.J. (2005). *Using SPSS for windows and macintosh: Analyzing and understanding data* (4th Edition). New Jersey: Pearson
- Guerrero, C. (2005). A longitudinal approach to intrinsic and extrinsic motivation: The middle school transition. http://academic.reed.edu/motivation/docs/Guerrero_Thesis.pdf (Erişim tarihi Aralık 2008).
- Güvercin, Ö., Tekkaya, C. & Sungur S. (2010), Öğrencilerin fen öğrenimine yönelik motivasyonlarının incelenmesi: karşılaştırmalı bir çalışma, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 233-243.
- Hsieh, P., Cho, Y., Liu, M. & Schallert, D. L. (2008). Examining the interplay between middle school students' achievement goals and self-efficacy in a technology-enhanced learning environment. *American Secondary Education*, 36(3), 33-50.
- Hampton, N. Z. & Mason, E. (2003). Learning disabilities, gender, sources of efficacy, self-efficacy beliefs, and academic achievement in high school students. *Journal of School Psychology*, 41, 101-112.
- Jacobs, J. E., Lanza, S., Osgood, D. W., Eccles, J. S. & Wigfield, A. (2002). Changes in children's self-competence and values: Gender and domain differences across grades one through twelve. *Child Development*, 73(2), 509-527.
- Junge, M.E. ve Dretzke, B. J. (1995). Mathematical self-efficacy gender differences in gifted/talented adolescents. *Gifted Child Quarterly*, 39(1), 22-26.
- Karaarslan, G. & Sungur, S. (2011). Elementary students' self-efficacy beliefs in science: Role of grade level, gender, and socio-economic status. *Science Education International*, 22, 72-79.

- Karaca, M., Bektaş, O. & Saraçoğlu, S. (2016). Fen bilimleri dersine yönelik özyeterlik ölçeği geliştirme: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *III. International Eurasian Educational Research Congress*, Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Muğla.
- Karadeniz, O., Er, H. & Tangülü, Z. (2014). 8. sınıf öğrencilerinin SBS'ye yönelik metaforik algıları. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 64-81.
- Kıran, D. (2010). *İlköğretim öğrencilerinin fen ve teknoloji dersine karşı özyeterlik inançlarının kaynakları ve sonuçları üzerine bir çalışma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Lepper, M. R., Corpus J. H. & Iyengar, S. S. (2005). Intrinsic and extrinsic orientations in the classroom: Age differences and academic correlates. *Journal of Educational Psychology*, 97(2), 184-196.
- Lorsbach, A. W. & Jinks, J. L. (1999). Self-efficacy theory and learning environment research. *Learning Environments Research*, 2, 157-167.
- Metallidou, P. & Vlachou, A. (2007). Motivational beliefs, cognitive engagement, and achievement in language and mathematics in elementary school children. *International Journal of Psychology*, 42(1), 2-15.
- Milli Eğitim Bakanlığı, (2018). Bilim ve sanat merkezlerine öğretmen seçme ve atama kılavuzu. http://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_02/08151842_2018_bilsem_ogretmen_secme_atama_klavuzu.pdf
- Pajares, F. & Miller, D. M. (1994). Role of self-efficacy and self-concept beliefs in mathematical problem solving: A path analysis. *Journal of Educational Psychology*, 86, 193-203.
- Pallant, J. (2016). *SPSS kullanma kılavuzu SPSS ile adım adım veri analizi*. (S. Balcı ve B. Ahi, Çeviri). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sakız, G. (2013). Başarıda anahtar kelime: Öz-yeterlik, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 26(1), 185-209.
- Schunk, D. H. (1990). Goal setting and self-efficacy during self-regulated learning. *Educational Psychologists*, 25, 71-86.
- Schunk, D. H. & Pajares, F. (2001). The development of academic self-efficacy. In A. Wigfield ve J. Eccles (Eds.), *Development of achievement motivation* (s. 15-32). San Diego: American Press.
- Schunk, D. H. & Pajares, F. (2002). The development of academic self-efficacy. In A. Wigfield ve J. S. Eccles (Eds.), *Development of achievement motivation*. London: Academic Press.
- Schunk, D. H. & Pajares, F. (2009). Self-efficacy theory. In K. R. Wentzel & A. Wigfield (Eds.), *Handbook of motivation at school*. New York: Routledge.
- Stipek, D. J. & Daniels, D. H. (1988). Declining perceptions of competence: A consequence of changes in the child or in the educational environment? *Journal of Educational Psychology*, 80, 352-356.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2014). *Using multivariate statistics* (Sixth edition), Harlow: Pearson Education Limited.
- Usher, E. L. (2009). Sources of middle school students' self-efficacy in mathematics: A qualitative investigation. *American Educational Research Journal*, 46(1), 275-314.
- Ülger, B.B., Uçar, S. & Özgür, İ. (2014). İdareci, öğretmen ve öğrencilerin bakış açısından bilim sanat merkezlerinde uygulanan fen eğitimi programları. *İlköğretim Online*, 13(3), 1098-1121.
- Yaman, S. (2016). Adapting of science learning self-efficacy belief scale for middle school students: Validity and reliability study. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 17(2), 123-140, doi: 10.17679/iuefd.17282415
- Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 82-91.

EXTENDED ABSTRACT

Self-efficacy expectations are the beliefs of the individual about his ability to successfully perform certain tasks in certain situations. Self-efficacy affects what students do by influencing the choices they create. It also influences what students do the expense they spend, and the persistence and perseverance they utilize when problems arise. Then, it affects what students ensure by influencing the thought patterns emotional reactions they experience. Self-efficacy beliefs support or difficult to reach a course's goals and achievements for students. Determination of self-efficacy of students is important in terms of qualified science

education. Studies in the field literature show that there is a decrease in the students' affective domain beliefs as the grade level increases (Guerrero, 2005; Lepper, Corpus & Iyengar, 2005; Stipek & Daniels, 1988). However, Schunk & Pajares (2001) stated that students' self-efficacy should increase as the grade level progresses. As the relationship between self-efficacy and grade level is not fully clarified in the literature, new research is needed to determine the scope of science self-efficacy beliefs of secondary school students (Sakız, 2013; Yaman, 2016). In addition, the self-efficacy of gifted and non-gifted students should be evaluated separately as the self-efficacy of secondary school students' changes with ability. In the study, science self-efficacy levels of non-gifted and gifted secondary school students was examined according to the class level.

Survey design, which is one of the quantitative research methods, has been executed in the research. The research has been performed at the term of 2016-2017 in Melikgazi district of city of Kayseri. 634 students have constituted the total research sample, 191 of whom are gifted middle school students and the remaining 443 students are middle school students with normal development. Likert Type "Science Self-Efficacy Scale" composing of 36 items have been used as a data collecting tool. The reliability coefficient of the scale is 0.917. ANOVA and Tukey test were used to examine the change of the science self-efficacy of the gifted and non-gifted secondary school students.

As a result of the analysis, it was found that the science self-efficacy of the non-gifted secondary school students differed with the grade level ($F(3-439) = 23.1, p < .05$). The self-efficacy of the fifth grade students was found to be significantly higher than the self-efficacy of the sixth, seventh and eighth grades, the self-efficacy of the sixth grade students was found to be significantly higher than the self-efficacy of the seventh and eighth grades according to results of analysis. The difference between the self-efficacy scores of the seventh and eighth graders are not significant. In this study, the difference of the self-efficacy of the non-gifted students according to the grade levels was generalized to the accessible population since the effect size was found to be significant in terms of this difference ($\eta^2 = 0.14$). For the gifted students, only the sixth and seventh grades were significantly different in terms of their self-efficacy scores and this difference was in favor of the sixth grade. There was no statistically significant difference between the self-efficacy of the other groups ($F(3-187) = 2.57, p > .05$). Furthermore, the self-efficacy difference between the grade levels in terms of gifted students has a low effect size ($\eta^2 = 0.04$) and this difference is not practical significance since it cannot be generalized to the accessible population.

In accordance with the studies in the literature (Metallidou & Vlachou 2007; Schunk & Pajares, 2002), the results of the study showed that the self-efficacy of the non-gifted students decrease with grade level increases. As the grade level increases, the decrease in the students' self-efficacy may be due to the decrease in the students' curiosity and the desire for easier tasks as the grade level increases (Guerrero, 2005). Another reason may be the use of teaching strategies and activities that do not match the skills. This result may be due to the fact that secondary school students feel the effects of the adolescence period with the increase in their grade levels. In gifted students, the difference between grade level and science self-efficacy is significant only between the sixth and seventh grades. There was no statistically significant difference between the self-efficacy of the other groups. The self-efficacy of the gifted students does not change significantly with the grade level. The reason why the level of self-efficacy does not change in the gifted students is due to the different educational practices that students perform in addition to the education in their normal schools (Chong & Kong, 2012; Güvercin, Tekkaya & Sungur, 2010; Hsieh, Cho, Liu & Schallert, 2008).

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Koçyiğit, F. (2019). “Amasya’da Ahşap Tavanlı İki Cami Örneği: Şihlar ve Kızılkışlacık Köyü Camileri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1641-1658
Geliş Tarihi / Received Date: 04.02.2019 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 20.02.2019

Araştırma Makalesi

AMASYA’DA AHŞAP TAVANLI İKİ CAMİ ÖRNEĞİ: ŞIHLAR VE KIZILKIŞLACIK KÖYÜ CAMİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Fazilet KOÇYİĞİT

Amasya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

fazilet.kocyigit@amasya.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-4352-3413

Öz

Ahşap tavanlı ve direkli cami yapma geleneğinin kökeni, Orta Asya Türk mimarisine dayanır. Bu gelenek Anadolu’da da devam ettirilmiştir. Anadolu’da XIII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla kadar bu teknikte camiler inşa edilmiştir. XVIII ve XIX. yüzyıllarda ise bu inşa tekniğinin sıkça uygulandığı ve döneminin üslubunu yansıtan kalemişi bezemelerle bir arada kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın konusu olan Amasya’nın Şihlar ve Kızılkışlacık Köylerindeki ahşap tavanlı iki cami, XVIII-XIX. yüzyıl mimarisi ve bezemesi hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Daha önce çalışılmamış olan bu eserler; plan, malzeme ve bezeme özellikleri bağlamında incelenecektir. Ayrıntılı bir şekilde incelenen eserlerin, Türk sanatındaki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Günümüzde harap durumda olan eserlerin korunması yönünde adımlar atılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Cami, Ahşap Tavan, Ahşap Direk, Kalemişi Bezeme.

THE EXAMPLE OF TWO MOSQUES WITH WOODEN CEILING IN AMASYA: MOSQUES OF THE ŞIHLAR AND KIZILKIŞLACIK VILLAGES

Abstract

The origin of the tradition of making wooden ceilings and pillars is based on the Turkish architecture of Central Asia. This tradition continued also in Anatolia. Mosques were built in this technique from the 13th to the 19th centuries in Anatolia. In the 18th and 19th centuries, it was observed that this construction technique was frequently applied and it is seen that it is used the wall paintings (with a pen-work technique – Kalemişi) that reflect the style of the period. The two mosques with wooden ceilings in Şihlar and Kızılkışlacık villages of Amasya, which is the subject of this study, provide valuable information about the architecture and ornaments of the 18th-19th century. The buildings that have not been studied before will be examined in the context of their plan, material and the ornament features. It will be tried to reveal the importance in Turkish art of the buildings that examined in detail. It will be taken a step to protect of these buildings that have survived in a dilapidated condition at the present day.

Keywords: Amasya, Mosque, Wooden Ceiling, Wooden Pillar, Wall Painting (pen-work technique – Kalemişi).

1. GİRİŞ

Anadolu topraklarında ahşap tavanlı cami yapma geleneğinin, Selçuklular Devrine kadar indiği bilinmektedir. Üstelik bu dönemde ahşap kullanımının coğrafi bir zorunluluktan ziyade bir tercih olduğu da dikkatleri çekmektedir. Ahşap tavanlı cami geleneği, daha sonraları da devam ettirilmiş ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sadece cami mimarisinde değil, konaklar gibi sivil mimaride de hımış duvar ve ahşap tavanın bir arada uygulandığı görülmüştür. Bu teknik, XVIII ve XIX. yüzyıllarda sıkça uygulanmış ve kendine özgü kalemişi bezemeleriyle bir arada kullanılmaya başlamıştır.

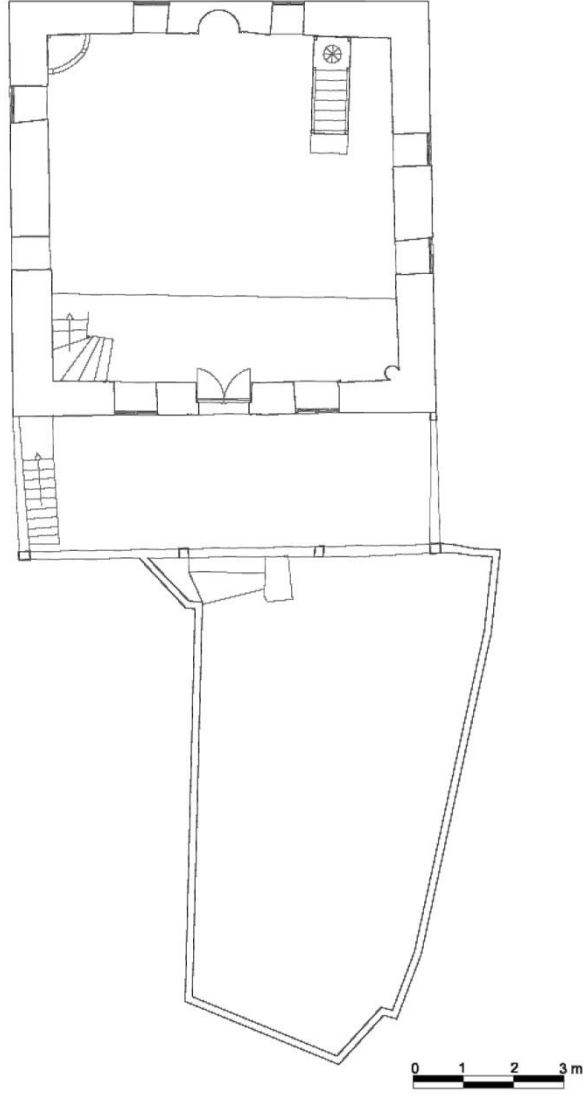
Bu çalışmada, bugüne kadar üzerine hiçbir çalışma yapılmamış olan, Amasya'nın Şıhlar ve Kızılkışlacık Köylerindeki ahşap tavanlı iki adet cami incelenecektir. Günümüzde harap durumda olan ve yok olma tehlikesi altındaki bu eserler, XVIII-XIX. yüzyıl mimarisi ve bezemesi hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma ile bahsi geçen eserlerin; plan, malzeme ve bezeme özellikleri ayrıntılı bir şekilde incelenerek Türk Sanatı içerisindeki yeri ve önemi ortaya konmaya çalışılacaktır. Zamanın yıkıcılığı karşısında yok olmaya yüz tutmuş bu eserlerin kayıt altına alınması ve korunması için gerekli adımların atılması en büyük temennimizdir.

2. ŞIHLAR (ŞEYHLER) KÖYÜ CAMİ

Amasya İli, Göynücek İlçesi, Şıhlar Köyü, pafta 2, parsel 863'te bulunan eser, kareye yakın dikdörtgen planlı ve tek minareli bir yapıdır (Plan:1, Şekil:1-2). İnşa tarihi bilinmeyen eser, ahşap tavanlı camiler grubunda yer almaktadır.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat mahalli, ahşap direklerle üç bölümlü yapılmıştır ve her bölüm kendi içinde küçük yarım yuvarlak kemerlerle yeniden üç bölüme ayrılmıştır (Şekil:1). Yarım Yuvarlak kemerli giriş kapısının kemer köşelerine gülbezeler yapılmıştır ve kapının üzerine yağlı boya ile dikdörtgen çerçeve içerisinde "Bismillahirrahmanirrahim" yazılmıştır. Esere ait olan tek minare de kuzeybatı cephede yer almaktadır.

Plan 1: Şıhlar (Şeyhler) Köyü Cami Planı

Fotoğraf 1- 2: Şıhlar Köyü Cami Genel Görünüş

Eserin; güney, doğu ve batı cephelerinde iki katlı, kuzey cephesinde ise tek katlı pencere uygulaması vardır. Pencerelelerin altta bulunanları dikdörtgen şeklinde düz lentolu iken, üstte bulunanları yarım yuvarlak kemerli yapılmıştır.

Fotoğraf 3: Üç Yönden Harimi Dolanan Mahfil

Caminin harim kısmına giriş kuzey cephede bulunan yarım yuvarlak kemerli bir kapı ile sağlanmaktadır. Tek mekânlı olan harimin kuzeyinde, asma kat şeklinde düzenlenmiş, ahşap malzeme ile inşa edilmiş mahfil yer almaktadır. Mahfil; doğu, güney ve batı cephelerde olmak üzere harimin üç yönünde dar bir galeri şeklinde devam ettirilmiştir (Şekil:3). Caminin ahşap minberi ve müezzin kürsüsü orijinal değildir. Eserin mihrabı yarım yuvarlak kemerli, sade bir niş şeklinde düzenlenmiş olup üzeri yağlı boya ile boyanmıştır. Mihrabı üç yönden kuşatan silmelerden en dışta bulunanı düz profilli, ortada yer alanı iç bükey, en içte bulunanı ise burgu motifli tasarlanmıştır. Mihrabın kemer köşeliklerinde ve kemer kilit taşı üzerinde birer adet olmak üzere toplamda üç adet gülbezek motifli vardır.

Fotoğraf 4-5: Mihrap ve Tavan Göbeği

Oldukça bezemeli olan eserde süsleme öğeleri; pencerelerin çevrelerinde, duvar yüzeylerinde, mihrapta ve göbekli ahşap tavanda görülmektedir (Şekil: 4-5). Pencerelerin etrafı dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınıp, güneyde bulunanları kırmızı, diğerleri; mavi zemin üzerine, kıvrım dallar yapan rumi ve köşelerde yer alan palmet motifleriyle bezenmiştir. Hat sanatından örneklerin de bulunduğu eserde, mihrabın üzerine; dikdörtgen bir çerçeve içerisinde ayet yazılmıştır. Güney cephede, galeri duvarında iki adet altın yıldız madalyon içerisine sülüs hat ile “Allah” ve “Muhammed” yazılmıştır. Yine aynı cephede dikdörtgen panolar içerisinde de “Kelime-i Tevhid” yazılıdır. Diğer cephelerde, yine galeri duvarında olmak üzere altın yıldız madalyonlar içerisine halifelerin isimleri yazılmıştır. Mahfilin ahşap sütunlarının başlıklarına silmeler yapılarak hareket kazandırılmıştır.

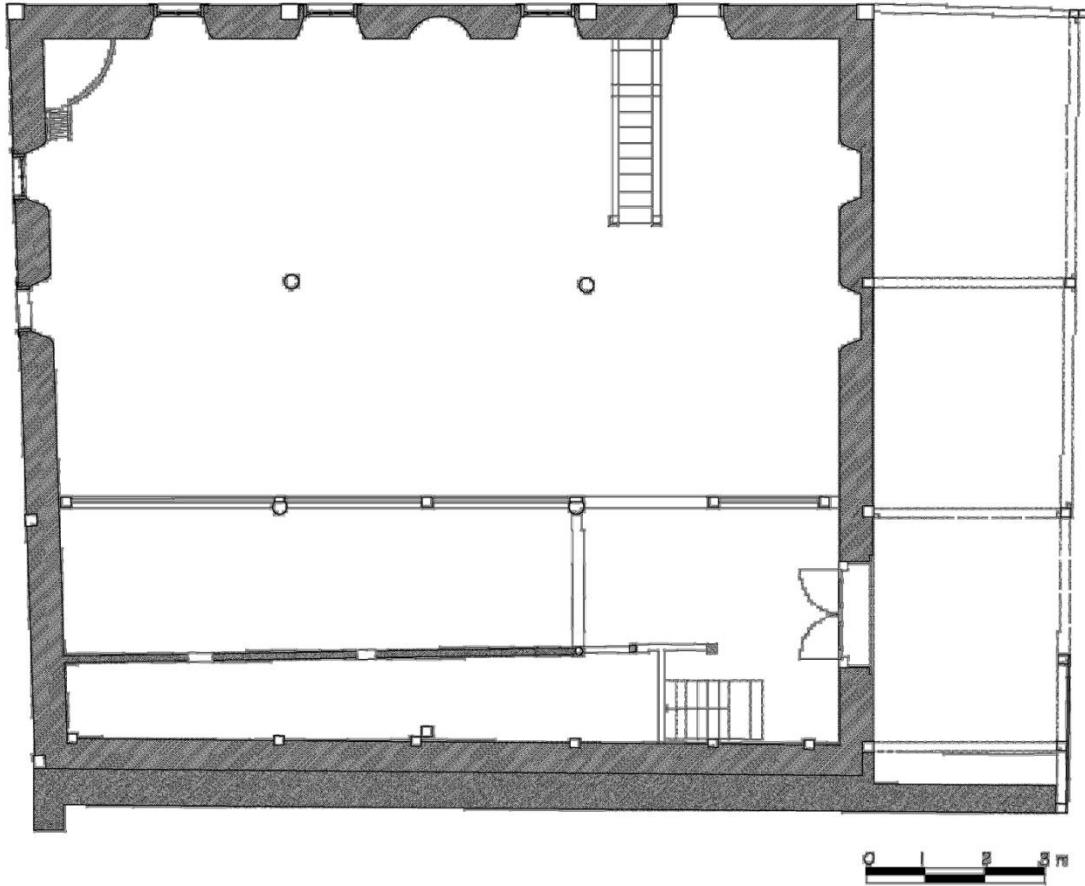
Caminin üzeri ahşap tekne tavanla örtülmüştür. Üç kademeli olan tavanın kademe etekleri birbirinden farklı formlarda firfırlı yapılmıştır. Tavanın ahşap göbeği, dikdörtgen çerçeve içerisine yerleştirilen sekizgenin üzerine yapılmıştır. Oldukça büyük bir gülbezek formunda olan göbeğin merkezinde, altı yapraklı çiçek kabartması vardır ve bu kabartmanın etrafından çıkan ışınlarla kenarları dalgalı olan dairevi bir form elde edilmiştir. Doğrusal ışınların oluşturduğu bu dilimlerin iç kısmı; sarı, mavi, beyaz ve kırmızı renklerle boyanmıştır. Dikdörtgen çerçeve ile sekizgen çerçevenin köşelerinde kalan boşluklara ise küçük ay-yıldız motifleri yapılmıştır.

Günümüzde caminin üst örtüsü kırma çatıdır ve alaturka kiremitlerle kaplanmıştır.

Günümüzde kullanılmayan eserin, duvarlarında büyük ve derin çatlaklar meydana gelmiş, ahşap direkleri hasar görmüş ve boyalı bezemelerinin renkleri solmuştur. Eser, bu haliyle yok olma tehlikesi altındadır.

3. KIZILKIŞLACIK KÖYÜ CAMİ

Amasya merkeze bağlı Kızılkışlacık Köyü, 146 ada – 17 parselde bulunan eser, köy tüzel kişiliğine aittir. Kızılkışlacık Köyü, afet kapsamında ve heyelan bölgesinde yer almasından dolayı devlet tarafından taşınmış ve eski yerleşke tamamen terk edilmiştir. Kitabesi ve vakfiyesi bulunmayan eserin inşa tarihi, Amasya Kültür Envanteri'nde 1865 olarak geçmektedir.

Plan 2: Kızılkışlacık Köyü Cami Planı

Hımiş duvar tekniğinde inşa edilen caminin beden duvarlarında ahşap hatıllar ve kerpiç malzeme kullanılmıştır (Şekil:6-7-8). Henüz arkeolojik kazılar yapılmadığı için yapı temelinde kullanılan malzeme tespit edilmemiştir. Yapının üzeri ise alaturka kiremitle kaplı, kırma çatı ile örtülmüştür. Heyelan bölgesinde yer alan bu eserin etrafına, yapılan onarımlar sonrasında, kaymayı önlemek ve yapıyı desteklemek amacıyla moloz taşlarla bir set duvarı örülmüştür.

Fotoğraf 6: Kızılkışlacık Köyü Cami Doğu Cephe

Fotoğraf 7-8: Güney Cephe ve Yapıyı Desteklemek Amacıyla Moloz Taşlarla Yapılan Set

Fotoğraf 9: Son Cemaat Mahalli

Eser, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ahşap tavanlı camiler grubunda yer almaktadır (Plan: 2). Günümüzde caminin minaresi yoktur, mevcut kalıntılarda bir kaide ya da herhangi bir minare kalıntısı bulunmadığı için eserin orijinalinde de minaresiz olduğu veya

günümüze ulaşamayan ahşap bir minaresinin bulunduğu düşünülebilir. Yapının batı ve kuzey cepheleri hariç diğer cephelerinde iki katlı pencere uygulaması vardır. Pencere düzeni ve formları dönemsel özellikleri taşımamalarından dolayı sonraki dönemlerde açılmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Caminin batısında yer alan son cemaat mahalli, ahşap sundurmalı ve yastıklı ahşap direklidir (Şekil:9). Caminin harim kısmına giriş de batı cepheden sağlanmakta olup kapı kavsarası sivri kemer formunda düzenlenmiştir. Eserin iki kanatlı ahşap kapısı üzerine; oyma tekniğinde bezemeler yapılmıştır. Simetrik bir düzen gösteren bu bezemelerde, çıtalarla elde edilmiş dikdörtgen form içerisine baklava dilimleri yapılmıştır. Baklava dilimlerinin iç kısımlarında ve köşeliklerinde de stilize bitkisel motifler bulunmaktadır. Kapıda kullanılan kilit sistemi ve çiviler, kapının orijinal olabileceğini düşündürmektedir.

Caminin harim kısmı tek mekânlıdır. Harimin ortasında yer alan ve üst örtüyü destekleyen kaidesiz ve başlıksız ahşap direklerin sonraki dönem onarımlarında eklenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Fotoğraf 10-11: Mihrap ve Vaaz Kürsüsü

Fotoğraf 12-13: Minber

Eserin günümüzde dışa taşıntı yapan, yarım daire niş şeklinde düzenlenmiş mihrabı, mevcut kalıntılardan anlaşıldığı üzere iki dönem özelliği göstermektedir. Günümüzdeki mihrap, XIX. Yüzyıl üslubuna benzer şekilde yağlı boya ile yapılmış perde ve sarkit motifleriyle bezenmiştir (Şekil:10). Kırmızı, mavi ve yeşil renklerden oluşan bir renk paleti vardır. Mihrap sıvasının dökülen kısımlarından da anlaşıldığı üzere; mihrabın ilk dönem bezemeleri mavi rengin

hakim olduğu geometrik motiflerden oluşmaktadır. Mihrabın üst kısmında yer alan hat, bir ayet olup doğrudan duvar üzerine boya ile yazılmıştır ve etrafı üç yönden stilize edilmiş bitkisel motifler ile çerçeve içerisine alınmıştır. Bunun da üzerine, altın madalyon içerisine, sülüs hat ile “Allah” lafzı yazılmıştır. Diğer madalyonlarda ise halifelerin isimleri yer almaktadır.

Eserin ahşap malzeme ile yapılmış minberi orijinal olup günümüze kadar gelebilmiştir (Şekil: 12-13). Minberin kitabesinin olmamasının yanı sıra eserin ustası, isminin de tamamını yazmayarak imzasını yarım bırakmıştır. Minberin doğu ve batı kanatları farklı şekillerde bezenmiştir. Doğu aynalığı, süpürgeliği (pabuçluğu) ve korkulukları oyma tekniğinde stilize edilmiş bitkisel motiflerle bezenmiştir. Batı kanadının ise aynalığı ve süpürgeliği bezemesiz bırakılmışken korkuluğuna ajur tekniği ile hilal ve dolunay formunda bezemeler yapılmıştır. Kanatlardaki bu farklılık ve ustanın imzasını tamamlamaması minberin bilinmeyen bir sebepten dolayı yarım bırakılmış olduğunu düşündürmektedir. Minberin köşk kısmı, tamamen kapalı yapı olup üzerine dendanlı bir taç ve büyükçe bir alem yapılmıştır. Güneydoğu köşede yer alan ahşap vaaz kürsüsü orijinal değildir (Şekil: 11).

Fotoğraf 14: Mahfil

Fotoğraf 15: Mahfilin Alt Katı ve Altına Yapılan Odanın Girişi

Harimin kuzeyinde, ahşap direkler tarafından taşınan, ahşap bir mahfil bulunmaktadır (Şekil: 14). Mahfili taşıyan ahşap direklerin alt ve üst kısımları pahlanarak direklere, kaide ve başlık formu verilmiştir. Bu direklerden orta kısımda yer alan üç adetinin gövdesi oyma tekniği ile burmalı yapılmıştır. Mahfilin alt katına sonraki dönemlerde bir bölme duvarı ve bir kapı ile mahfil boyunca devam eden uzunca bir oda inşa edilmiştir (Şekil: 15-16). Mahiyeti belirlenemeyen bu odanın depo olarak kullanılmış olması muhtemeldir.

Fotoğraf 16: Mahfilin Altına Yapılan Muhdes Odadan Görünüş

Oldukça bezemeli olan eserde bezeme öğeleri tavan, mihrap, pencere ve beden duvarlarında yer almaktadır. Beden duvarlarında yer alan bezemelerin sonradan yapılmış oldukları hem dökülen sıvaların altından çıkan ilk dönem bezemelerinden hem de üsluplarından anlaşılmaktadır. Harimin batı duvarında yer alan iki pencere iptal edilerek birer nişe dönüştürülmüştür ve bu nişlerin etrafı bordürlerle üç yönden çerçeve içerisine alınmıştır. Çerçevelerin de üzerine kıvrım dal ve çiçek motifleri yapılmıştır. Bahsi geçen bu nişlerin yanına yine bordürlerle elde edilmiş dikdörtgen bir pano yapılmıştır. Bu panoyu çevreleyen bordürlerin üzeri de benzer şekilde kıvrım dal ve çiçeklerle bezenmiştir. Panonun iç kısmına da büyük bir gülbezek motifi işlenmiştir. Pencere ve nişlerin üstüne altın yaldıza boyanmış ve hatla bezenmiş iki madalyon yapılmıştır. Bu madalyonların arasında, dikdörtgen çerçeve içerisinde yine bir hat bulunmaktadır ancak duvar sıvasında meydana gelen dökülmeden dolayı bahsi geçen bezeme, büyük oranda tahrip olmuştur. Harimin güney duvarında yer alan pencerelerin etrafı da bordürlerle üç taraftan çerçeve içerisine alınmış olup bordürlerin üzerine, mavi zemin üstünde beyaz renk ile stilize kıvrım dallar resmedilmiştir (Şekil:17). Pencere üst kısımlarına yine altın yaldıza boyanmış madalyonlar ve dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış hat örnekleri yapılmıştır. Doğu duvarında yer alan

pencere güney duvar pencereleri ile aynı şekilde bezenmiştir ancak bu pencerelerden biri baca çıkışı olarak kullanıldığı için bezemesiz bırakılmış ve tahrip edilmiştir (Şekil:18). Pencerelerin yanında yer alan dikdörtgen pano batı duvarındaki pano ile aynı şekilde resmedilmiştir. Bu panodan farklı olarak mahfilin altına denk gelen yerde küçük dikdörtgen bir pano daha bulunmaktadır. Kırmızı renkte resmedilen bu panonun merkezinde bir madalyonun içerisinde stilize edilmiş bitkisel bir motif yer almaktadır. Bu duvarın üst kısmına da sülüs hatla halifelerin isimlerinin yazılı olduğu madalyonlar yerleştirilmiştir. Kuzey duvarında, mahfilin alt katına dikdörtgen panolar içinde, iç kısmı bitkisel motiflerle dolgulanmış şemse motifleri yapılmıştır.

Fotoğraf 17: Mihrap, Pencere Bezemeleri ve Altın Yıldız Madalyonlar

Fotoğraf 18: Mihrap, Pencereler ve Vaaz Kürsüsü

Fotoğraf 19: Mihrap, Minber ve Batı Duvarı Bezemeleri

Caminin harim kısmı ahşap düz bir tavanla örtülmüş olup tavan, çitalarla dokuz bölüme ayrılmıştır ve dört adet ahşap göbek ile bezenmiştir. Bu göbeklerden ikisi mihrap önünde, biri güneydoğu köşede, diğeri ise güneybatı köşede yer almaktadır. Mihrap önünde yer alan tavan göbeği, sekizgen bir form içine alınmış olup sekizgenin köşelerine, yine çitalarla Türk üçgenine benzer şekilde ışınsal bezemeler yapılmıştır. Sekizgenin içerisi ise çitalar yardımı ile ızgara şeklinde düzenlenmiştir. Sekizgenin tam merkezinde yer alan tavan göbeği, oyma tekniği ile yapılmış olup dairevi formdadır. Göbek, stilize edilmiş kıvrım dallarla oluşturulmuş büyük bir gülbezek motifi şeklindedir (Şekil:20). Mihrap önünde yer alan ikinci tavan göbeği ise çitalarla elde edilmiş dikdörtgen bir form içerisinde yer almaktadır. Bu göbek de oyma tekniğinde yapılmış olup dairevi formdadır. Dairenin iç kısmı çitalarla ızgara şeklinde düzenlenmiştir. Bu dairenin tam merkezinde de gülbezek motifi şeklinde düzenlenmiş tavan göbeği yer almaktadır (Şekil:21). Güneydoğu köşede yer alan tavan göbeği, çitalarla elde edilmiş iç içe dikdörtgen formların üzerinde yer almaktadır. Dikdörtgenin köşelerinden merkeze doğru çitalarla ışınsal uzantılar yapılmıştır. Bu uzantıların kesişim noktasında dairevi formdaki tavan göbeği yer almaktadır. Izgara şeklinde düzenlenmiş dairevi göbeğin iç kısmına yine çitalarla kare bir form yapılmış bunun da merkezine gülbezek formundaki göbek işlenmiştir (Şekil:22). Güneybatı köşede bulunan göbek de dikdörtgen bir çerçeve içerisinde olup dairevi formdadır ve dairenin iç kısmı ızgara şeklinde düzenlenmiş olup merkezinde gülbezek formundaki tavan göbeği yer almaktadır (Şekil:23).

Fotoğraf 20-21: Tavan Göbeği

Fotoğraf 22-23: Tavan Göbeği

Eser günümüze oldukça harap bir şekilde ulaşabilmiştir. Zemindeki kaymalar nedeniyle özellikle kuzey cephede ciddi ayrılmalar meydana gelmiştir. Sıvalarda dökülmeler başlamış, son cemaat mahalli, mahfil gibi bölümlerde yıkıcı etkisi olan tahribatlar oluşmuştur. Eserin çatısı malzeme olarak süreklilik gösterebilecek nitelikte olmasına karşın özellikle beden duvarlarında meydana gelen tahribatlardan dolayı strüktürel sorunlar yaratabilecek durumdadır. Eser sonradan yapılan müdahalelerle kısmen özgün niteliğini kaybetmiştir. Eserin heyelan bölgesinde bulunması ve terk edilmiş bir köyde yer olarak kullanılmaması da varlığını devam ettirebilmesi konusunda büyük endişeler uyandırmaktadır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ahşap direkli ve ahşap tavanlı cami yapma geleneğinin kökeni, Orta Asya Türk mimarisine dayanır ve bu inşa geleneği daha sonraları Anadolu coğrafyasına kadar yayılmıştır

(Deniz, 2016: 49). Türk mimarisinde ahşap direkli ve ahşap tavanlı camiler, ilk olarak X-XII. yüzyıllar arasında, Gazneli ve Karahanlı Devletleri tarafından inşa edilmiştir (Denktaş, 2004: 64). Selçuklular döneminde de bu inşa geleneğinin, Orta Anadolu ile İç Batı Anadolu'da yoğunlaştığı ve bunların bazılarının sütun başlıkları ile tavanlarının boyalı nakışlarla bezendiği bilinmektedir (Kuran, 1972: 182). XIII. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise bir yandan Orta Asya geleneği sürdürülmüş diğer yandan ise devşirme antik malzemeler de kullanılarak Anadolu'ya özgü bir yapı tarzı oluşturulmuştur (Duran, 1985: 47). Konya Sahipata (1258) (Karamağaralı, 1982: 49) ve XIII. Yüzyılın ilk yarısında inşa edilen Sivrihisar Ulu Cami (Denktaş, 2004:64) bu dönemde inşa edilmiş ahşap direkli ve ahşap tavanlı camilere örnek olarak gösterilebilir. Bu gelenek, Beylikler Devrinde de devam ettirilmiş; Ankara, Konya, Beyşehir, Kastamonu, Niğde ve Afyon gibi birçok Anadolu şehrinde ahşap direkli ve ahşap tavanlı camiler yapılmıştır (Uysal, 2014: 1108). Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman (1297) (Denktaş, 2004: 64), Kastamonu Kasabaköy (Akok, 1946: 293), Karaman Hoca Mahmud (XIV. Yüzyıl) (Denktaş, 2004: 64), Ankara Arslanhane (1290) camileri ve Niğde Eskiciler Şah Mescidi (Çal, 2000: 7) Beylikler Devrinde bu yapı tekniği ile inşa edilmiş eserler arasında yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nde de bu geleneğin XIV. Yüzyıldan XX. Yüzyıla kadar devletin hemen her vilayetinde devam ettirildiği özellikle XVIII ve XIX. yüzyıllarda yoğun bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Çanakkale'de yer alan Pazarköy ve Babakale Ulu Camileri, XVIII. Yüzyılda bu gelenek doğrultusunda inşa edilmiş eserlerdendir (Uysal, 2014: 1108). Buna ek olarak; Kırşehir/Mucur'da bulunan Hacı Hüseyin Ağa (Eski Minareli Cami) (1733), Hüseyin Ağa (XVIII. Yüzyıl) ve Hasan Ağa (XIX. Yüzyıl) camileri (Tay, 2017:703-710) ile Yozgat Cevahir Ali Efendi (1788) ve Başçavuşoğlu Camileri de (1800) Osmanlı Devleti zamanında, ahşap direkli ve ahşap tavanlı inşa edilmiş eserlere örnek olarak gösterilebilir (Deniz, 2016: 51).

Bu çalışmaya konu olan Amasya/Şıhlar ve Kızılkışlacık Köyü Camileri, yerel bir üslubu yansıtmaları açısından değerli birer kaynak olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu eserlerden Kızılkışlacık Köyü Camisi'nin, 1865 tarihli inşa kaydı bulunmasına karşın Şıhlar Köyü Camisi'ne dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Benzer mimari özellikler gösteren bu eserlerin her ikisi de dikdörtgen planlı ve tek mekânlıdır. Her iki yapının da üç bölümlü son cemaat mahalleri vardır. Bahsi geçen camilerin harim kısımlarının üzeri, göbek işlemeli ahşap tavanla kapatılmıştır. Her iki yapıda da hımış duvar tekniği kullanılmıştır. Bu duvar örgü tekniği, Amasya'da XIX. yüzyılda inşa edilmiş olan Yalıboyu Konaklarında da görülmektedir. Aynı zamanda yine ahşap tavanlı bir cami olan Amasya, Kaleköy Camisi'nde de hımış duvar tekniği ve ahşap tavan örtüsü kullanılmıştır.

Hımiş duvar tekniği daha önceki yüzyıllarda da kullanılan bir teknik olmasına rağmen XIX. yüzyılda bu tekniğin hem sivil hem de dini mimaride sıklıkla uygulandığı görülmektedir.

Her iki eserin de cephesinde iki katlı pencere uygulaması vardır ve üst kattaki pencereler daha küçük boyutlu yapılmıştır. Erken dönemlerde cephelere açılan pencereler daha yüksek seviyelerde yapılırken, XVIII. yüzyıldan itibaren pencere seviyeleri daha alçalmış ve pencerelerin ebatları büyüyerek sayıları artmıştır (Çal, 2000: 114). Bahsi geçen eserlerde, üst kattaki pencerelerin daha küçük boyutlu olması, alt katta bulunan pencerelerin sonradan açılmış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir, ancak bu konuyla ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır. Şıhlar Köyü Camisi'nde alt kat ile üst kat pencereleri arasında belirli bir düzenin olmaması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Camilerin mihrapları alçı malzeme ile yapılmıştır. Şıhlar Köyü Camisi'nin mihrap nişi, yeşil renkli yağlı boya ile boyanmıştır. Mihrap nişinin kemer köşelikleri ise siyah yağlı boya ile boyanmış olup sade bırakılmıştır. Kızılkışlacık Köyü Camisi'nin mihrap nişi, boya kalıntılarından anlaşıldığı üzere bezeme konusunda, iki dönem özelliği göstermektedir. Günümüzde ise mihrap nişi içerisine kenarlarından bağlanmış ve uç kısımları püsküllü olan kırmızı renkli bir perde motifi yapılmıştır. Kırşehir/Mucur'da bulunan; Emine Hatun (Osman Ağa) (1680) ve XVIII. Yüzyılda inşa edildiği bilinen Hüseyin Ağa Camilerinin mihraplarında da perde motifleri yer almaktadır (Tay, 2017: 694-715).

Eserlerin harim kısmında kalem işi bezemeler ile hat sanatından örnekler görülmektedir. Bezemeler, mihrap ve pencere kenarlarında yoğunlaşmakla birlikte harim kısmının duvarlarına belirli bir düzen göstermeden uygulanmıştır. Bu bezemeler arasında; rumi motiflerinin, S ve C kıvrımları yapan stilize bitkisel formların ve madalyonların olduğu görülmektedir. Çalışmamıza konu olan eserlerden Kızılkışlacık Köyü Camisi'nin bezemeleri, Amasya Kaleköy Camisi'nin bezemelerine büyük oranda benzerlik göstermektedir (Koçyiğit Tepe, 2017: 160). Burada Kaleköy Camisi'nden farklı olarak, eserin mihrabına perde motifi yapılmıştır. Perde motifi Ampir üslubun belirleyici motiflerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır, ancak eserin diğer kalemişi bezemeleri göz önüne alındığında eserin bezeme repertuarına Ampir üslubun hâkim olduğunu söylemek mümkün değildir. Amasya'da XVIII ve XIX. yüzyıllarda inşa edilmiş türbe, şadırvan ve muvakkithane gibi değişik yapı türlerinde de kalemişi bezemelerin bulunduğu görülmektedir. Özellikle Sultan II. Beyazıd Cami Şadırvanı ve Muvakkithanesi'nde Batı üslubunda yapılmış manzara resimleri vardır. XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu mimarisinde, Başkent İstanbul'a bir öykünme şeklinde gelişen ve İstanbul'daki eserlerin bezemelerinin birer kopyası şeklinde uygulanan kalemişi bezemeler görülmeye başlanmıştır (Yavuz, 2009: 310-311). Ancak çalışmamıza

konu olan her iki eserdeki kalemışı bezemeler de bu öykünmenin dışında kalmış daha yerel bir uygulamanın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Özellikle Kızılkışlacık Köyü Camisi'nin bezemelerinin, Amasya Kaleköy Camisi'nin bezemelerine benzemesi bu eserlerin bezemelerinin, yerel ustalarca yapıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak çalışmaya konu olan eserler, XIX. yüzyılda Amasya'da inşa edilmiş olan Yalıboyu Konakları gibi hımsı duvar tekniği ile inşa edilmişlerdir. Kızılkışlacık Köyü Camisi'nin, 1865 tarihli inşa kaydı bulunmasına karşın Şıhlar Köyü Camisi'nin inşa tarihi bilinmemektedir. Eserin, XVIII ve XIX. yüzyıllarda gelenek haline gelen hımsı duvar tekniği ile inşa edilmiş, ahşap tavanlı ve ahşap direkli bir cami olması; eseri, inşa tekniği açısından XVIII ve XIX. yüzyıllara tarihlendirmemize olanak sağlamaktadır. Buna rağmen cephelerdeki pencere açıklıklarının düzensiz olması, mihrap nişlerinin alçı malzeme ile kaplanarak değiştirilmesi ve kalemışı bezemelerin alt katmanında yer yer başka motiflerin görünüyormuş olması, bahsi geçen her iki eserin de geç dönemde inşa edildiğine dair şüpheler uyandırmakla birlikte, bu eserlerin erken tarihli olsalar dahi geç dönemde, dönem özelliklerine uygun olarak büyük onarımlar geçirdiğini düşündürmektedir. Bu yüzyıllarda Batı etkisinde Barok üsluplu bezemeler yapılmasına karşın burada önceki yüzyılların geleneğini sürdürmeyen ama bir yandan da kendi yüzyılının üslup geleneğine tam anlamıyla uyum göstermeyen bir bezeme repertuarının olması, eserlerin yerel sanatçılar tarafından bezendiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu durum, eserlerde yerel bir üslubun yaratıldığını ve bu yönüyle de bahsi geçen eserlerin ünik eserler olduklarını göstermektedir. Günümüzde harap bir halde bırakılarak kaderine terk edilen bu değerli eserlerin kayıtlara geçmesi ve korunması yönünde adımlar atılması öncelikli amacımız; bu eserleri, gelecek nesillere iletmek ise en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

- Akok, M. (1946). "Kastamonu'nun Kasaba Köyünde Candarlıoğlu Mahmud Bey Camii", *Belleten*, X, 293-302.
- Çal, H. (2000). Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescidler, *Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınevi*.
- Deniz, B. (2016). "Aksaray'da (Niğde) Ahşap Sütunlu İki Köy Camii" *Sanat Tarihi Dergisi*, 4, 19-56.
- Denktaş, M. (2004). "Pınarbaşı-Uzunyayla'daki Ahşap Direkli Camiler", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 53-89.
- Duran, R. (1985). "Konya Sarayönü'nde Üç Ahşap Cami", *Vakıflar Dergisi*, XIX, 47-62.
- Karamağaralı, H. (1982). "Sahipata Caminin Restitüsyonu Hakkında Bir Deneme", *Röleve Restorasyon Dergisi*, 3, 49-76.
- Koçyiğit Tepe, F. (2017). "Zamana Yenik Düşen Bir Esere Görgü Tanığı Olmak: Amasya Kaleköy Camii", *Karadeniz Araştırmaları*, 53, 153-166.
- Kuran, A. (1972). "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", *Malazgirt Armağanı*, 179-186.
- Tay, L. (2017). "Kırşehir Mucur Camileri", *SDÜ Art-E, Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, X, 691-729.
- Uysal, Z. (2014). "18. Yüzyıldan Ahşap Direkli İki Cami", *Turkish Studies*, 9, 1107-1123.
- Yavuz, M. (2009). "Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6, 306-322.

EXTENDED ABSTRACT

The history of Amasya that located in the Central Black Sea Region of The Republic of Turkey goes back to the Chalcolithic Age. Amasya which was one of the important settlements throughout history came under the domination of Turks after the Malazgirt Victory (1071). The city that came under the sovereignty of Ottoman State in 1393, hosted to the important historical events during The War of Liberation and after the proclamation of the republic, it maintained its status as one of the important cities.

The origin of the tradition of making wooden ceilings and pillars is based on the Turkish architecture of Central Asia. The mosques with wooden pillars and wooden ceilings in the Turkish architecture were firstly built by the Ghaznavid and Karahanid States between the 10th and 12th centuries. It is known that this tradition of construction was become density in Central Anatolia and Central Western Anatolia during the Seljuk period, and column capitals, ceilings of some of these were decorated with and painted embroideries. In the second half of the 13th century, the Central Asian tradition was continued, and on the other hand, an ancient Anatolian style was created by using architectural spolia. Mosques were built in this technique from the 13th to the 19th centuries in Anatolia. In the 18th and 19th centuries, it was observed that this construction technique was frequently applied and it is seen that it is used the wall paintings (with a pen-work technique – Kalemîşi) that reflect the style of the period.

It is seen wall paintings (with a pen-work technique – Kalemîşi) on the different buildings such as tombs, shadirvans and muvakkithane (the building where prayer times is set) in Amasya in the 18th – 19th centuries. There are landscape paintings that were made in western style, especially on the shadirvan and muvakkithane (the building where prayer times is set) of the Sultan Beyazîd 2. Mosque. It is seen wall paintings (with a pen-work technique – Kalemîşi) such as the ornaments of the historical buildings in İstanbul from the second half of the 18th century in Anatolian Architecture. But, the wall paintings (with a pen-work technique – Kalemîşi) in the mosques that is the subject of this paper are not like the wall paintings on the historical buildings of İstanbul; it is seen local features here. Especially, the wall paintings (Kalemîşi) of the Kızılkışlacık Mosque resemble the wall paintings (Kalemîşi) of the Amasya Kaleköy Mosque and this situation proves that the wall paintings of this mosque were made by local artists.

Two mosques with wooden ceilings in Şıhlar and Kızılkışlacık villages of Amasya which is the subject of this study provide valuable information about the architecture and ornaments of the 18th-19th century.

The mentioned mosques were built in the technique of half-timber wall such as Yalıboyu Mansions in Amasya. The construction date of the Kızılkışlacık Mosque is 1865, but the construction date of the Şihlar Village Mosque is not known. The mosque that was built in the technique of half-timber wall as traditional have wooden ceilings and wooden pillars. The mentioned mosque can be dated to 18th – 19th centuries because of that construction technique. Nevertheless, the Windows that are irregular on the facades, the mihrab niches that are covered with stucco and the appearance of the other motifs in the lower layer raise doubts about the mentioned mosques were built late periods. This situation suggests that the mentioned mosques were repaired according to the features of the 18th – 19th centuries even if they were built in the early period.

Although Baroque Style ornaments were made in Western influences in these centuries, this mosques have an ornament repertoire that does not maintain the tradition of the previous centuries, but at the same time does not accord to the tradition of its own century. This situation strengthens the possibility that this mosques were adorned by local artists. In this way, historical buildings in Amasya were created a local style. In this context, mentioned mosques are the unique buildings.

These mosques, which had not been studied before, were examined in detail in terms of their plan, material and ornament features. It has been reveal the importance of these mosques in the Turkish Art. Our primary aim is to record and preserve these valuable mosques which are left in a ruined state and are left to their fate at the present day. The our request is the hand them down to the next generations.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Kömürçü, İ. (2019). “Yaratıcılık Bağlamında Sanatçı Adaylarının Eleştirel Düşünme Becerileri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1659-1676
Geliş Tarihi / Received Date: 21.11.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 20.02.2019

Araştırma Makalesi

YARATICILIK BAĞLAMINDA SANATÇI ADAYLARININ ELEŞTİREL DÜŞÜNME BECERİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi İlker KÖMÜRÇÜ
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
ilkerkomurcu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5692-4040

Öz

Bu araştırmanın amacı düşünme ve yaratıcılık arasındaki ilişki bağlamında sanatçı adaylarının eleştirel düşünme düzeylerini çeşitli değişkenler açısından incelemek ve bu yolla sanatçı adaylarının eleştirel düşünme becerilerini etkileyen unsurları belirleyebilmektir. Çalışma grubu olarak üniversitede mesleki sanat eğitimi alan 98 sanatçı adayı öğrenci tabakalı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Sanatçı adaylarının eleştirel düşünme düzeylerini belirleyebilmek için ölçme aracı olarak Kaliforniya Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği kullanılmıştır. Ölçekten elde edilen veriler, sınıf düzeyi, akademik başarı puanı, brans, yaş, cinsiyet gibi değişkenler açısından incelenerek sanatçı adaylarının eleştirel düşünme düzeylerini anlamlı şekilde etkileyen unsurlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Elde edilen verilerin dağılımı Shapiro-Wilk testi ile belirlenmiştir. Verilerin analizinde bağımsız gruplar için t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve farkın kaynağını belirlemek için Tukey testi kullanılmıştır. İstatistiksel analizler SPSS 19.0 yazılımı (SPSS Inc., Chicago, IL, ABD) ile yapılmıştır. Araştırma sonucunda ölçek puanları açısından sanatçı adaylarının eleştirel düşünme becerilerinin düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Brans değişkeninin “kendine güven”, “analitik düşünme”, “meraklılık” ve “açık fikirlilik” alt boyutlarında; cinsiyet değişkeninin “kendine güven”, “analitik düşünme” ve “meraklılık” alt boyutlarında; sınıf değişkeninin “sistematiçlik”, “analitik düşünme”, “meraklılık”, “açık fikirlilik” alt boyutlarında; yaş değişkeninin “kendine güven”, “analitik düşünme”, “meraklılık” ve “açık fikirlilik” alt boyutlarında; akademik not ortalaması değişkeninin “kendine güven”, “analitik düşünme” ve “meraklılık” alt boyutlarında anlamlı farklılık yarattığı gözlemlenmiştir. Ölçeğin “doğruyu arama” alt boyutunda değişkenler açısından anlamlı bir fark gözlemlenmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Sanatçı, Yaratıcılık, Eleştiri, Eleştirel Düşünme, Sanat Eğitimi

CRITICAL THINKING SKILLS OF ARTISTS CANDIDATES IN THE CONTEXT OF CREATIVITY

Abstract

The aim of this research is to examine the critical thinking levels of artist candidates in terms of various variables and thus to identify the factors affecting their critical thinking skills. The California Critical Thinking Tendency Scale was used as a measurement tool to determine the critical thinking levels of artist candidates. The data obtained from the scale were examined in terms of variables such as grade level, academic grade point average, branch, age, gender; and the factors affecting the critical thinking level of the artist candidates were tried to be revealed. SPSS 19.0 (SPSS Inc., Chicago, IL, USA) software was used to analyze the data. The Shapiro-Wilk test was used to investigate whether the distribution satisfied the normality criterion. The results revealed that the samples had normal distribution of data. T-test, one-way variance analysis (ANOVA) and Tukey test were used for independent groups. Statistical analysis was performed with SPSS 19.0 software (SPSS Inc., Chicago, IL, USA). As a result of the research,

it was found that artist candidates had low critical thinking skills in terms of California Critical Thinking Tendency Scale. Significant difference was observed with regard to the branch variable, in terms of self-confidence, analyticity, inquisitiveness and open-mindedness subscales. It was seen that gender variable has a significant difference, in terms of self-confidence, analyticity and inquisitiveness subscales. Class variable has a significant difference in terms of systematicity, analyticity, inquisitiveness, open-mindedness subscales. Age variable has a significant difference in terms of self-confidence, analyticity, inquisitiveness and open-mindedness subscales. And significant difference was observed with regard to the academic grade point average variable, in terms of self-confidence, analyticity and inquisitiveness subscales. There was no significant difference in truth-seeking subscale in terms of variables.

Keywords: Art, Artist, Creativity, Criticism, Critical Thinking, Art Education

1. GİRİŞ

Sanatın ne olduğuna ilişkin tartışmalar her dönemde güncelliğini korusa da sanatçının niteliklerine ilişkin genel olarak kabul gören bazı unsurlar bulunmaktadır. Green (1969), sanatçıların eserlerinde gerçeği anlatmaya çalıştıklarını, bu nedenle algılarını yorumladıklarını ve yorumladıkları şeyleri ifade ettiklerini belirtirken sanatçının algılama ve yorumlama yeteneğine işaret etmektedir. Gilson (1965) da sanatçının algılama ve algıladıkları üzerinde düşünerek yorumlama yeteneğine vurgu yaparken sanatçının niteliklerine ilişkin benzer bir tanım ortaya koymaktadır. Kemp (2003) ise sanatçının algılarını yorumladığı zaman bilgi kazandığını ve bu bilgiyi sanatı ile dışa vurduğunu belirtmektedir. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi “yorumlama” sanatçının temel niteliklerinden biri olup, sorgulama, analiz etme, akıl yürütme, değerlendirme, çıkarım yapma, etkin düşünme, değer biçme, hüküm verme gibi bilişsel süreçlere işaret etmektedir. Bu bilişsel süreçler eleştirel düşünme becerisi ile ilişkilidir.

Eleştirel düşünme becerisi, sanatçıların algılama, değerlendirme, karar verme ve yansıtma süreçlerinde başat rol oynayan unsurlardan biridir. Eleştirel düşünme ile ilgili ilk düşünceler, “Yansıtıcı Düşünme” tanımını kullanan John Dewey (1933) tarafından ortaya konmuş, bilginin etkin, kalıcı ve dikkatli bir biçimde değerlendirilmesi olarak ifade edilmiştir. Ennis de (1993) eleştirel düşünmeyi tanımlarken yansıtıcı düşünme terimini kullanmış ve bu düşünme tipinin bireyin yapmak istediği şeye karar vermesine odaklandığını belirtmiştir. Amerikan Felsefe Derneği’ne göre (1990) eleştirel düşünmenin merkezinde analiz, yorumlama, çıkarım, açıklama, değerlendirme, izleme ve kişinin kendi muhakemesini düzeltmesi ile ilgili bilişsel beceriler yer almaktadır. Halpern’a göre (2014) eleştirel düşünme, istenen bir sonuca yönelik bilişsel becerilerin kullanılmasıdır. Eleştirel düşünme, eleştirel olarak problem çözme, karar verme, tümevarım ve tümdengelimci çıkarım yapma, ileri düşünme, değerlendirme ve akıl yürütme gibi yetenekleri gerektirmektedir (Molnar ve diğerleri, 2014). Eleştirel düşünme ile ilgili pek çok tanım olmasına karşın Fischer ve Spiker

(2000), eleştirel düşünme ile ilgili tanımların genel olarak akıl yürütme, mantık, yargı, üst biliş, yansıma, sorgulama ve zihinsel süreçlerle ilgili olduğunu belirtmektedir. Nedenleri ve alternatifleri arama, toplam durumu algılayıp analiz ederek yeni bir düşünce ya da görüş oluşturabilme ve yansıtabilme becerileri, sanatçının yaratıcılık sürecindeki bilişsel aşamalarına da işaret etmektedir.

Eleştirel düşünme, yaratıcılığa giden yolda işe koşulması gereken temel becerilerden biri, belki de en önemlisidir. Bloom'un taksonomisine göre eleştirme, en üst bilişsel basamak olan "değerlendirme (evaluation)" basamağında yer alırken, 2001 yılında Bloom'un taksonomisi yeniden düzenlenmiş ve değerlendirme basamağının üstüne "yaratma (creation)" basamağı eklenmiştir (Schultz, 2005). Eleştirel düşünme, yaratıcılığın bir alt basamağında yer alması bakımından yaratıcılığın bir önceki adımıdır. Yani yaratıcılığa giden yol eleştirel düşünmeden geçmektedir. Özgün ve tek sanat ürünü yaratabilmenin yolu eleştirel bakış açısıyla yeni yorumlara varabilmekten geçmektedir. Bu bakımdan Facione ve diğerlerinin (1995) de belirttiği gibi eleştirel düşünme eğilimini geliştirilmek yetenekleri geliştirmekten önce gelmektedir. Nosich (2011) eleştirel düşünmeyi, düşünme üzerine düşünmek durumunu içermesi nedeniyle biliş üstü ya da üst biliş olarak değerlendirmekte ve diğer düşünme tiplerinden ayrı tutmaktadır. Bazı teorisyenler tarafından üst biliş, eleştirel düşünmenin en üst seviyesi olarak kabul edilmektedir (Pohl, 2000: 42). Armbruster (1989), Kaufmann ve diğerleri (2016), Lizarraga ve Baquedano (2013) üst biliş ile yaratıcılık arasındaki ilişkiye vurgu yaparak eleştirel düşünme ve yaratıcılık arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadırlar.

Sanatsal anlamda eleştirel düşünme, sanatçının algılarla edindiği bilgileri geliştirmek amacıyla düşüncelerinin farkına varması, düşündüğü şeylerin derinine inerek sorgulaması, analiz ederek değerlendirmesi, bu yolla keşfetme ve yansıma yeteneğidir. Bir diğer ifade ile sanat eserinin bilişsel içeriğini oluşturan düşünme sistematığıdır.

Eleştirel düşünme bir şeyin özgünlüğünü, doğruluğunu veya değerini belirleme süreci olması bakımından sanat eleştirisinin de temel unsurlarından biridir. Nitekim Lipman (1995), eleştirel düşüncenin, kriterlere inanan, bilginin içeriğine duyarlı, yetenekli ve sorumlu bir düşünce tipi olduğunu belirterek, iyi bir karar alma ya da hüküm verme mekanizması olduğunu belirtmektedir. Broome ve diğerleri de (2017) sanat eleştirisi yapabilmek için eleştirel düşünme becerisinin önemini vurgularken sanat alanı için eleştirel düşünmenin önemini ortaya koymaktadır.

Sanatın tarihsel sürecine bakıldığında birçok yenilikçi değişim ve dönüşüm hareketinin eleştirel düşünceler ve tartışmalar sonucunda ortaya çıktığı kolaylıkla görülebilir. Goldberg'e göre de (2001: 33) sanatsal etkinlik ile yapılan şey toplum bağlamında eleştirel,

yansıtıcı ve yaratıcı düşüncenin ifadesidir. Her ne kadar eleştirel düşünme becerisi bütün bireyler için büyük bir önem taşısa bile yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı sanatçı adaylarının eleştirel düşünme becerilerine ilişkin potansiyellerinin belirlenmesi ve bu becerileri etkileyen değişkenlerin ortaya konması ayrı bir önem taşımaktadır.

Formal olarak sanatçı yetiştiren kurumlar üniversitelerdir. Sanat eğitimi üniversite eğitiminin önemli bir boyutudur. Üniversiteler bünyesinde sanatçı yetiştiren kurumlar genel olarak Güzel Sanatlar Fakülteleri ve Konservatuvarlar altında yapılanmıştır. Literatürde sanatçı adaylarının eleştirel düşünme potansiyellerine ilişkin herhangi bir çalışma bulunmazken, öğretmen adaylarına yönelik çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Topaloğlu ve Öney (2013) “Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Çeşitli Değişkenlerle İlişkisinin İncelenmesi” başlıklı araştırmalarında güzel sanatlar eğitimi bölümündeki öğrencilerin eleştirel düşünme düzeylerinin orta düzeyde olduğunu belirtmişlerdir. Akyüzlüer (2014), müzik öğretmeni adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerini sınıf değişkeni bağlamında incelemiş ve anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bazı çalışmalar, akademik başarı ile eleştirel düşünme arasında anlamı ve pozitif yönde bir korelasyonun olduğunu göstermektedir (Jenkins, 1998; Facione, Facione, & Giancarlo, 1997; Collins & Onwuegbuzie, 2000).

Bu araştırmanın amacı, sanatçı adaylarının yaratıcılıklarının temel unsurlarından olan eleştirel düşünme düzeylerini çeşitli değişkenler açısından incelemek ve böylece eleştirel düşünme becerilerini etkileyen unsurları belirleyebilmektir.

2. YÖNTEM

2.1. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak sanatçı adaylarının cinsiyet, yaş ve sınıf bilgilerini öğrenmeye yönelik araştırmacı tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formu ve Kaliforniya Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği kullanılmıştır. Kişisel Bilgi Formu araştırmacı tarafından oluşturulmuş olup, çalışma grubunu oluşturan sanatçı adaylarının cinsiyet, yaş, sınıf, gibi demografik değişkenlerine ilişkin verileri içermektedir.

“Kaliforniya Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği”, 1990 yılında Amerikan Felsefe Derneğinin düzenlediği Delphi projesinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Orijinal ölçek, 7 alt boyut ve toplam 75 maddeden oluşmaktadır (Facione & Facione, 1992). Alt boyutların Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı $\alpha=.60$ ile $\alpha=.78$ arasında değişirken, ölçeğin toplam Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı $\alpha=.90$ olarak bulunmuştur. Kökdemir (2003) tarafından yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları sonunda Türkçe’ye çevrilmiş olan ölçek, 6 alt boyut

ve toplam 51 maddeden oluşmaktadır. Türkçe'ye çevrilmiş olan Kaliforniya Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği'nin genel Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı $\alpha=.88$ olarak bulunmuştur. Alt boyutların tanımları ve güvenilirlik katsayıları ise şu şekildedir (Kökdemir, 2003):

Analitiklik: Analitiklik, potansiyel olarak sorun çıkabilecek durumlara karşı dikkatli olma ve zor problemler karşısında bile akıl yürütme ve nesnel kanıt kullanma eğilimini ifade etmektedir. Toplam 10 maddeden oluşan analitiklik alt boyutunun Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı $\alpha=.75$ 'dir.

Açık fikirlilik: Açık fikirlilik, kişinin farklı yaklaşımlara karşı hoşgörüsünü ve kendi hatalarına karşı duyarlı olmasını ifade etmektedir. Açık fikirlilikteki temel mantık bireyin karar verirken sadece kendi düşüncelerine değil karşısındakinin görüş ve düşüncelerine de dikkat etmesidir. Toplam 12 maddeden oluşan açık fikirlilik alt boyutunun Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı $\alpha=.75$ 'dir.

Meraklılık: Meraklılık ya da entelektüel meraklılık, herhangi bir kazanç ya da çıkar beklentisi olmaksızın kişinin bilgi edinme ve yeni şeyler öğrenme eğilimini yansıtmaktadır. Toplam 9 maddeden oluşan meraklılık alt boyutunun Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı $\alpha=.78$ 'dir.

Kendine güven: Kendine güven, kişinin kendi akıl yürütme süreçlerine duyduğu güveni yansıtmaktadır. Toplam 7 maddeden oluşan kendine güven alt boyutunun Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı $\alpha=.77$ 'dir.

Doğruyu arama: Doğruyu arama, alternatifleri ya da birbirinden farklı düşünceleri değerlendirme eğilimini ölçmektedir. Bu alt ölçekten yüksek puan alma kişinin gerçeği arama eğiliminin, soru sorma becerisinin, kendi düşüncesine ters veriler söz konusu olduğunda bile nesnel davranma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Toplam 7 maddeden oluşan doğruyu arama alt boyutunun Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı $\alpha=.61$ 'dir.

Sistematiklik: Sistematiklik, örgütlü, planlı ve dikkatli araştırma eğilimidir. Kaotik bir akıl yürütme davranışı yerine bilgiye dayalı ve belirli bir prosedür izleyen bir karar verme stratejisi kullanma eğilimidir. Yüksek puanlar daha sistematik, dikkatli ve örgütlü düşünme eğilimini göstermektedir. Toplam 6 maddeden oluşan sistematiklik alt boyutunun Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı $\alpha=.63$ 'tür.

Alt ölçeklerde yer alan madde sayıları şu şekildedir;

- Analitiklik 10 (2, 3,12, 13, 16, 17, 24, 26, 37, 40);
- Açık fikirlilik 12 (5, 7, 15, 18, 22, 33, 36, 41, 43, 45, 47, 50);

- Meraklılık 9 (1, 8, 30, 31, 32, 34, 38, 42, 46);
- Kendine güven 7 (14, 29, 35, 39, 44, 48, 51);
- Doğruyu arama 7 (6, 11, 20, 25, 27, 28, 49)
- Sistematiiklik 6 (4, 9, 10, 19, 21, 23).

2.2. Verilerin Toplanması

Veriler Bülent Ecevit Üniversitesi'nde resim, müzik ve tiyatro branşlarında mesleki sanat eğitimi alan öğrencilere "Kaliforniya Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği" ve öğrenci bilgi formunun uygulanması ile elde edilmiştir. Tüm testler için 0.05'ten küçük p değeri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Her bir alt ölçek için puanı 40'dan düşük olan kişilerin o boyuttaki eleştirel düşünme eğilimleri düşük, puanı 50'den yukarı olanlar ise yüksek eleştirel düşünme eğilimine sahiptir (Facione, Facione, ve Giancarlo, 1998). Ölçek, bir bütün olarak değerlendirildiğinde puanı 240'dan (40 x 6) az olan kişilerin genel eleştirel düşünme eğilimlerinin düşük, puanı 300'den (50 x 6) fazla olanların ise bu eğilimleri yüksektir. Orijinal ölçekte de yapıldığı gibi, 6 aralıklı Likert tipi ölçeğe verilen yanıtlar toplanarak her bir alt ölçek için ham puanlar hesaplanmış ve bu ham puanlar soru sayısına bölümdükten sonra 10 ile çarpılarak en düşük 6 ve en yüksek 60 değerini alan bir standart puana çevrilmiştir. Bütün alt ölçekler için olası en düşük ve en yüksek değerler sabittir.

Elde edilen verilerin dağılımı Shapiro-Wilk testi ile belirlenmiştir. Verilerin analizinde bağımsız gruplar için t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve farkın kaynağını belirlemek için Tukey testi kullanılmıştır. İstatistiksel analizler SPSS 19.0 yazılımı (SPSS Inc., Chicago, IL, ABD) ile yapılmıştır.

3. BULGULAR

Tablo 1. Araştırma Grubunun Tanımlayıcı Özellikleri

Tanımlayıcı Özellik	Sayı	%
Cinsiyet	Kız	58
	Erkek	40
Branş	Resim	29
	Müzik	29
	Tiyatro	40
Sınıf	Lisans 1	35
	Lisans 2	23
	Lisans 3	19
	Lisans 4	21

Tablo 2. Sanat Eğitimi Alan Öğrencilerin Eleştirel Düşünme Eğilim Düzeyleri (N=98)

CCTDI-T Alt Boyutlar	$\bar{x}$	SS
Analitiklik	38,89	12,58
Açık fikirlilik	36,52	8,93
Meraklılık	35,19	11,18
Kendine güven	25,50	6,18
Doğruyu arama	23,05	5,47
Sistematiklik	19,39	4,51
TOPLAM	178,54	48,85

Tablo 2’de görüldüğü gibi sanat eğitimi alan öğrencilerin eleştirel düşünme ölçeği puan ortalamaları 178,54’tür. Ölçek sonuçlarına göre 240’ın altında puan alanların düşük, 240-300 arasında puan alanların orta, 300’ün üstünde puan alanların ise güçlü eleştirel düşünme eğilimine sahip oldukları kabul edilmiştir (Kökdemir, 2003). Bu değer, sanat eğitimi alan öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin düşük olduğunu göstermektedir. Sanat eğitimi alan öğrencilerin eleştirel düşünme ölçeğine ilişkin puanlarına göre en yüksek puan ortalaması analitiklik (38.89) alt boyutunda, en düşük puan ortalaması sistematiklik (19.39) alt boyutundadır. Alt boyutlara ilişkin puanların tamamının kırkın (40) altında olması nedeniyle her alt boyut için eleştirel düşünme eğiliminin düşük olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Branş Değişkenine Göre Eleştirel Düşünme Eğilimi

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	f	p
Kendine güven	Gruplar arası	1017,766	2	508,883	17,953	,000
	Grup içi	2692,734	95	28,345		
	Toplam	3710,500	97			
Doğruyu arama	Gruplar arası	65,094	2	32,547	1,089	,341
	Grup içi	2839,651	95	29,891		
	Toplam	2904,745	97			
Sistematiklik	Gruplar arası	42,436	2	21,218	1,042	,357
	Grup içi	1935,044	95	20,369		
	Toplam	1977,480	97			
Analitiklik	Gruplar arası	8519,173	2	4259,586	59,042	,000
	Grup içi	6853,807	95	72,145		
	Toplam	15372,980	97			
Meraklılık	Gruplar arası	6268,916	2	3134,458	50,811	,000
	Grup içi	5860,400	95	61,688		
	Toplam	12129,316	97			
Açık fikirlilik	Gruplar arası	1055,691	2	527,846	7,488	,001
	Grup içi	6696,768	95	70,492		
	Toplam	7752,459	97			

Tablo 3 incelendiğinde sanat eğitimi alan öğrencilerin branşları ile eleştirel düşünme ölçeğinin alt boyutlarında yer alan “kendine güven” (p=.000), “analitiklik” (p=.000), “meraklılık” (p=.000) ve “açık fikirlilik” (p=.001) boyutlarında almış oldukları puanlar

açısından anlamlı bir farklılık görülmektedir. Bu farklılığın kaynağını belirleyebilmek için post-hoc analizi yapılmıştır.

Post-hoc analizi sonucuna göre ölçeğin “kendine güven” alt boyutunda, resim eğitimi alan öğrencilerin puanları ile müzik ($p=.000$) ve tiyatro ($p=.000$) eğitimi alan öğrencilerin puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Ölçek ortalamaları göz önüne alındığında resim branşı öğrencilerinin kendilerine güvenlerinin müzik ve tiyatro eğitimi alan öğrencilere göre anlamlı şekilde düşük olduğu görülmektedir.

Ölçeğin “analitiklik” alt boyutunda sanat eğitimi alan öğrencilerin puanları her üç branşta da anlamlı şekilde farklılaşmaktadır (resim-müzik $p=.000$; resim-tiyatro $p=.000$; müzik-tiyatro $p=.022$). Ölçek ortalamalarına göre, tiyatro eğitimi alan öğrencilerin analitik düşünme becerileri diğer branşlara göre daha fazlayken, resim eğitimi alan öğrencilerin analitik düşünme becerilerinin diğer branşlara göre anlamlı şekilde düşük olduğu görülmektedir.

Ölçeğin “meraklılık” alt boyutunda sanat eğitimi alan öğrencilerin puanları her üç branşta anlamlı şekilde farklılaşmaktadır (resim-müzik $p=.000$; resim-tiyatro $p=.000$; müzik-tiyatro $p=.029$). Puan ortalamalarına göre tiyatro öğrencilerinin meraklılık düzeyi diğer branşlara göre anlamlı şekilde yüksek, resim branşı öğrencilerinin meraklılık düzeyi diğer branşlara göre anlamlı şekilde düşüktür.

Ölçeğin “açık fikirlilik” alt boyutundaki anlamlı farkın resim branşı öğrencilerinin puanlarından kaynaklandığı (resim-müzik $p=.018$; resim-tiyatro $p=.001$) görülmektedir. Ölçek ortalamalarına göre resim branşı öğrencilerinin diğer branşlarda öğrenim gören öğrencilere göre anlamlı şekilde daha açık fikirli olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Sanat Eğitimi Alan Öğrencilerde Cinsiyet Değişkenine Göre Eleştirel Düşünme Eğilimi

Alt Boyut	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	ss	t	p
Kendine güven	Kız	58	24,0690	5,63467	-2,858	,005
	Erkek	40	27,5750	6,42466		
Doğruyu arama	Kız	58	23,3966	5,21112	,751	,454
	Erkek	40	22,5500	5,86143		
Sistematiklik	Kız	58	19,2586	4,24082	-,366	,715
	Erkek	40	19,6000	4,93444		
Analitiklik	Kız	58	35,2931	12,65467	-3,620	,000
	Erkek	40	44,1250	10,61974		
Meraklılık	Kız	58	32,4483	11,31708	-3,050	,003
	Erkek	40	39,1750	9,81597		
Açık fikirlilik	Kız	58	37,3448	8,89619	1,100	,274
	Erkek	40	35,3250	8,97971		

Tablo 4 incelendiğinde sanat eğitimi alan erkek ve kız öğrencilerin puanlarının, ölçeğin “kendine güven”, “analitiklik” ve “meraklılık” boyutlarında anlamlı şekilde farklılaştığı görülmektedir. Puan ortalamaları dikkate alındığında her iki alt boyutta da kız öğrencilerin puanlarının erkek öğrencilere göre daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Sınıf Değişkenine Göre Eleştirel Düşünme Eğilimi

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	f	p
Kendine güven	Gruplar arası	257,152	3	85,717	2,333	,079
	Grup içi	3453,348	94	36,738		
	Toplam	3710,500	97			
Doğruyu arama	Gruplar arası	165,102	3	55,034	1,888	,137
	Grup içi	2739,643	94	29,145		
	Toplam	2904,745	97			
Sistematiklik	Gruplar arası	168,432	3	56,144	2,917	,038
	Grup içi	1809,048	94	19,245		
	Toplam	1977,480	97			
Analitiklik	Gruplar arası	2774,881	3	924,960	6,902	,000
	Grup içi	12598,099	94	134,022		
	Toplam	15372,980	97			
Meraklılık	Gruplar arası	1891,138	3	630,379	5,788	,001
	Grup içi	10238,178	94	108,917		
	Toplam	12129,316	97			
Açık fikirlilik	Gruplar arası	1076,039	3	358,680	5,050	,003
	Grup içi	6676,420	94	71,026		
	Toplam	7752,459	97			

Tablo 5 incelendiğinde sanat eğitimi alan öğrencilerin branşları ile eleştirel düşünme ölçeğinin alt boyutlarında yer alan “sistematiklik” ($p=.038$), “analitiklik” ($p=.000$), “meraklılık” ($p=.001$) ve “açık fikirlilik” ($p=.003$) boyutlarında almış oldukları puanlar açısından anlamlı bir farklılık görülmektedir. Bu farklılığın kaynağını belirleyebilmek için post-hoc analizi yapılmıştır.

Post-hoc analizi sonucunda ölçeğin sistematiklik alt boyutundaki anlamlı farkın birinci ve dördüncü sınıflardan kaynaklandığı, ortalamalar açısından değerlendirildiğinde dördüncü sınıfların sistematiklik düzeyinin birinci sınıflara göre anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir (1- 4 sınıf $p=.049$).

Ölçeğin analitiklik alt boyutundaki anlamlı fark, birinci sınıfların puan ortalamalarının ikinci ve dördüncü sınıflara göre düşük olmasından kaynaklanmaktadır (1-2 sınıf $p=.000$; 1-4 sınıf $p=.048$). Analitiklik boyutunda ortaya çıkan bir diğer anlamlı fark, ikinci sınıfların puan ortalamalarının üçüncü sınıflardan daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır (2-3 sınıf $p=.015$).

Ölçeğin meraklılık alt boyutundaki anlamlı farkın ikinci sınıflarda kaynaklandığı (1-2 sınıf $p=.001$; 2-3 sınıf $p=.014$), birinci ve üçüncü sınıfların ortalama puanlarına göre ikinci sınıf ortalama puanlarının anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir.

Ölçeğin açık fikirlilik alt boyutundaki anlamlı farkın birinci, ikinci ve dördüncü sınıflardan kaynaklandığı görülmektedir (1-2 sınıf $p=.001$; 2-4 sınıf $p=.036$). Ölçek ortalamalarına göre birinci ve dördüncü sınıfların açık fikirlilik puan ortalamaları ikinci sınıflara oranla anlamlı şekilde yüksektir.

Tablo 6. Yaş Değişkenine Göre Eleştirel Düşünme Eğilimi

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	f	p
Kendine güven	Gruplar arası	314,463	2	157,232	4,398	,015
	Grup içi	3396,037	95	35,748		
	Toplam	3710,500	97			
Doğruyu arama	Gruplar arası	182,495	2	91,247	3,184	,046
	Grup içi	2722,250	95	28,655		
	Toplam	2904,745	97			
Sistematiklik	Gruplar arası	24,056	2	12,028	,585	,559
	Grup içi	1953,423	95	20,562		
	Toplam	1977,480	97			
Analitiklik	Gruplar arası	1875,264	2	937,632	6,599	,002
	Grup içi	13497,716	95	142,081		
	Toplam	15372,980	97			
Meraklılık	Gruplar arası	1974,089	2	987,045	9,234	,000
	Grup içi	10155,227	95	106,897		
	Toplam	12129,316	97			
Açık fikirlilik	Gruplar arası	1252,354	2	626,177	9,152	,000
	Grup içi	6500,105	95	68,422		
	Toplam	7752,459	97			

Tablo 6 incelendiğinde sanat eğitimi alan öğrencilerin yaşları ile eleştirel düşünme ölçeğinin alt boyutlarında yer alan “kendine güven” ($p=.015$), “doğruyu arama” ($p=.046$), “analitiklik” ($p=.002$), “meraklılık” ($p=.000$) ve “açık fikirlilik” ($p=.000$) boyutlarında almış oldukları puanlar açısından anlamlı bir farklılık görülmektedir. Bu farklılığın kaynağını belirleyebilmek için post-hoc analizi yapılmıştır.

Post-hoc analizi sonucuna göre 18-20 yaş aralığındaki öğrencilerin kendine güven puan ortalamaları 24 ve üstü yaş grubundaki öğrencilere göre anlamlı şekilde düşüktür ($p=.014$).

Analitiklik puan ortalamalarında farklılık 18-20 yaş grubundan kaynaklanmaktadır. 18-20 yaş grubunun analitiklik puan ortalamaları hem 21-24 ($p=.007$) hem de 24 üstü ($p=.006$) yaş grubundan anlamlı şekilde düşüktür.

Meraklılık puan ortalamalarında farklılık da 18-20 yaş grubundan kaynaklanmaktadır. 18-20 yaş grubunun meraklılık puan ortalamaları hem 21-24 ($p=.000$) hem de 24 üstü ($p=.003$) yaş grubundan anlamlı şekilde düşüktür.

Açık fikirlilik puan ortalamalarında farklılık 21-24 yaş grubundan kaynaklanmaktadır. 21-24 yaş grubunun açık fikirlilik puan ortalamaları hem 18-20 ($p=.000$) hem de 24 üstü ($p=.011$) yaş grubundan anlamlı şekilde düşüktür.

Tablo 7. Not Ortalaması Değişkenine Göre Eleştirel Düşünme Eğilimi

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	f	p
Kendine güven	Gruplar arası	420,385	4	105,096	2,971	,023
	Grup içi	3290,115	93	35,378		
	Toplam	3710,500	97			
Doğruyu arama	Gruplar arası	72,776	4	18,194	,597	,665
	Grup içi	2831,969	93	30,451		
	Toplam	2904,745	97			
Sistematiklik	Gruplar arası	152,435	4	38,109	1,942	,110
	Grup içi	1825,045	93	19,624		
	Toplam	1977,480	97			
Analitiklik	Gruplar arası	2732,011	4	683,003	5,025	,001
	Grup içi	12640,969	93	135,924		
	Toplam	15372,980	97			
Meraklılık	Gruplar arası	2539,797	4	634,949	6,158	,000
	Grup içi	9589,520	93	103,113		
	Toplam	12129,316	97			
Açık fikirlilik	Gruplar arası	79,833	4	19,958	,242	,914
	Grup içi	7672,626	93	82,501		
	Toplam	7752,459	97			

Tablo 7 incelendiğinde sanat eğitimi alan öğrencilerin not ortalamaları ile eleştirel düşünme ölçeğinin alt boyutlarında yer alan “kendine güven” ($p=.023$), “analitiklik” ($p=.001$) ve “meraklılık” ($p=.000$) alt boyutlarında almış oldukları puanlar açısından anlamlı bir farklılık görülmektedir. Bu farklılığın kaynağını belirleyebilmek için post-hoc analizi yapılmıştır.

Post-hoc analizi sonucuna ölçeğin “kendine güven” alt boyutundaki anlamlı farkın kaynağı not ortalaması 0-60 puan arasında olan öğrenciler ile 90-100 puan arasında olan öğrencilerden gelmektedir. ($p=.035$). Buna göre not ortalaması 0-60 puan arasında olan öğrencilerin kendine güven puan ortalamaları 90-100 puan arasında olan öğrencilere göre anlamlı şekilde düşüktür.

Analitiklik alt boyutundaki farklılık, not ortalaması 0-60 puan olan öğrencilerden kaynaklanmaktadır. 0-60 ile 61-69 puan not ortalamaları olan öğrencileri arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p=.473$). Buna karşın 0-60 ve 70-79 arasında ($p=.020$), 0-60 ve 80-89 arasında ($p=.002$), 0-60 ve 90-100 arasında ($p=.009$) anlamlı bir farklılık bulunmakta olup not

ortalaması 0-60 puan olan öğrencilerin analitiklik puan ortalamalarının anlamlı şekilde daha düşük olduğu görülmektedir.

Meraklılık alt boyutundaki anlamlı farkın kaynağı incelendiğinde 0-60 not ortalaması aralığındaki öğrencilerin puanlarının 80-89 ($p=.003$) ve 90-100 ($p=.031$) aralığındaki öğrencilerin puan ortalamalarına göre anlamlı şekilde düşük olduğu, 61-69 not ortalaması aralığındaki öğrencilerin puanlarının 80-89 ($p=.005$) aralığındaki öğrencilerin puan ortalamalarından anlamlı şekilde düşük olduğu görülmektedir. Farkın kaynağının 0-60 ve 61-69 not ortalaması aralığındaki öğrencilerin meraklılık puan ortalamalarının düşük olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada mesleki sanat eğitimi olarak sanatçı adayı olan öğrencilerin eleştirel düşünme düzeyleri ve eleştirel düşünme becerilerini etkileyen unsurlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Sanatçı adaylarının eleştirel düşünme düzeylerinin değerlendirilmesinde, ölçeğin toplam puanı ve alt boyutlara ilişkin puanlar kullanılmıştır. Ölçek puanları branş, cinsiyet, sınıf, yaş ve not ortalaması değişkenleri bağlamında incelenmiştir.

Araştırma bulgularından elde edilen veriler doğrultusunda sanat eğitimi alan öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin düşük olduğu görülmektedir. Her ne kadar özel yetenek alanında başarı göstermiş olsalar bile, yaratıcılığa giden yolda önemli bir basamak olan eleştirel düşünme becerisinin sanat eğitimi alan öğrencilerde düşük düzeyde olması sanatı meslek olarak seçen bireylerin yeterlilikleri konusunda yeni bir tartışma alanı yaratmaktadır. Perkins (1994), Efland (2002) ve Eisner (2002), sanatın çok boyutlu ve karmaşık doğasının öğrencilerin eleştirel ve yaratıcı düşünceye aktif olarak katılmaları için elverişli bir ortam sunduğunu belirtmelerine karşın, araştırma kapsamında ele alınan tüm branşlarda sanatçı adaylarının eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi ihtiyacı bulunduğu görülmektedir.

Ölçeğin alt boyutlarında, tiyatro branşında öğrenim gören öğrencilerin meraklılık ve analitiklik düzeylerinde diğer branşlardaki öğrencilere oranla pozitif yönde anlamlı bir fark bulunmaktadır. Bu nedenle Tiyatro branşındaki öğrencilerin entelektüel birikimlerini artırma, sorunlar karşısında nesnel kanıtlara dayanarak akıl yürütme eğilimlerin diğer branşlara göre fazla olduğu söylenebilir. Resim branşındaki öğrencilerin kendine güvenleri, analitik düşünme becerileri ve meraklılık düzeyleri, müzik ve tiyatro branşlardaki öğrencilere göre daha düşükken, açık fikirlilikleri ise daha yüksektir. Resim branşındaki öğrencilerin entelektüel birikim oluşturma ve akıl yürütme eğilimlerini diğer branşlara göre daha düşük

olduğu söylenebilir. Nitekim resim branşındaki öğrencilerde diğer branşlara göre anlamlı şekilde düşük olan “kendine güven” puanı, öğrencilerin kendi akıl yürütme süreçlerine güven duymadıklarını yansıtmaktadır. Resim branşındaki öğrencilerin açık fikirli oluşları farklı fikirlere karşı duyarlılıklarını ortaya koymaktadır.

Sanat eğitimi alan kız öğrencilerin kendine güvenleri, analitik düşünme becerileri ve meraklılıkları erkek öğrencilere göre daha düşüktür. Çalışma grubunda yer alan kız ve erkek öğrencilerin eşit şartlarda eğitim gördükleri göz önüne alındığında, cinsiyet bağlamında ortaya çıkan bu farklılığın eğitim süreçlerinden ziyade toplumsallaşma sürecinde bireylere biçilen rol ile ilişkili olduğu değerlendirilebilir. Toplumsallaşma sürecinde ortaya çıkan koşullar bağlamında, kadınların entelektüel birikim oluşturma, nesnel kanıtlara dayanarak akıl yürütme ve bu akıl yürütme süreçlerine güven duyma eğilimlerinin erkeklere göre anlamlı şekilde düşük kaldığı söylenebilir. Bu nedenle sanat eğitimi süreci bu konularda kız öğrencileri destekleyici nitelikte yapılandırılmalıdır.

Sanat eğitimi alan öğrenciler arasında dördüncü sınıfların birinci sınıflara göre sistematik ve analitik düşünme becerileri daha yüksektir. Bu durum, ölçeğin genel puan ortalamasının düşük olması nedeniyle yeterli düzeyde olmasa da öğretim sürecinin öğrencilere sistematik ve analitik düşünmeye ilişkin kazanımlar edindirdiğini göstermektedir.

Sanat eğitimi alan öğrencilerin “meraklılıkları” düşük düzeyde olduğundan genel olarak öğrencilerin nottan bağımsız olarak bilgi edinme, yeni şeyler öğrenme ve entelektüel birikim oluşturmaya karşı tutumlarının yeterli olmadığı söylenebilir. Sanatçı adaylarının eleştirel düşünme ve yaratıcılık potansiyellerini ortaya koyabilmeleri için entelektüel birikimlerini sürekli artırmaları beklenmelidir. Sanatçı adaylarının genel olarak meraklılık düzeyleri düşük olmakla birlikte diğer sınıflara göre ikinci sınıflar lehine pozitif yönde anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Dördüncü sınıfta açık fikirlilik puanları ikinci sınıflara göre anlamlı şekilde yükselmektedir. Dolayısı ile sanat eğitimi sürecinin öğrencilerin açık fikirlilik becerilerini geliştirdiği söylenebilir. Sanatçı adaylarının eğitimleri süresince farklı düşüncelere ve başka bakış açılarına giderek daha fazla önem verdikleri söylenebilir.

Sanat eğitimi alan öğrenciler arasında 18-20 yaş grubunun kendine güvenleri, analitik düşünme becerileri ve meraklılıkları diğer yaş gruplarına göre anlamlı şekilde düşüktür. Sanat eğitimi alan öğrencilerin yaşları ilerledikçe kendilerine güvenlerinin, analitik düşünme becerilerinin ve meraklılık düzeylerinin arttığı söylenebilir. Diğer yandan 21-24 yaş grubu öğrencilerinin açık fikirlilik düzeylerinin diğer öğrencilerden daha düşük olduğu görülmektedir.

Not ortalamaları açısından değerlendirildiğinde, öğrencilerin not ortalamaları ile kendine güven, analitiklik ve meraklılık boyutları arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre 0-60 puan aralığında not ortalamasına sahip olan öğrencilerin kendine güven, analitik düşünme ve meraklılık düzeyleri anlamlı şekilde düşüktür. 61-69 puan not ortalamasına sahip öğrenci grubunun meraklılık düzeyi daha yüksek ortalamaya sahip öğrencilere oranla düşüktür.

Sonuç olarak sanat eğitimi alan öğrencilerin eleştirel düşünme becerileri noktasında eksiklikleri olduğu görülmektedir. Bilgiyi edinme, işleme ve kullanma davranışına kılavuzluk eden eleştirel düşünce becerilerinin akademik başarının yanı sıra yaratıcılık için de önemi ortadadır. Yapılan araştırmalar ve alan yazınına göre eleştirel düşünme yeteneğini eğitim ile arttırmak mümkündür (Facione, Facione, Giancarlo, 2000; Spaulding & Kleiner, 1992; Mines, King, Hood, & Wood, 1990; Onwuegbuzie, 2001). Sanatçı adaylarının eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için sanat eğitimi süreçlerinde eleştirel beceriyi geliştiren yöntem ve tekniklere yer verilmesi faydalı olacaktır. Eleştirel düşünme, eğitimin temel amaçlarından biridir (Halper, 2014). Molnar ve diğerleri de (2014) literatürdeki araştırmalar ışığında, en ideal okul ortamın öğrencilerin düşünce süreçlerini düşünmelerini ve böylece sınıfta öğrendikleri eleştirel düşünme becerilerini aktarmalarını sağlayan zihin alışkanlıklarını geliştirmelerini teşvik eden ortamlar olduğunu belirtmektedir.

Ayrıca ölçeğin alt boyutları olan ve branş, cinsiyet, sınıf, yaş, akademik not ortalaması değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösteren kendine güven, analitiklik, meraklılık, açık fikirlilik, sistematiklik konularında ölçek puanı düşük olan gruplara eleştirel düşünme eğitimi programlarının düzenlenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüzlür, F. (2014). Müzik Öğretmeni Eğitim Programının Müzik Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Becerileri Üzerindeki Etkileri. *NWSA-Fine Arts*, D0152, 9, (3), 111-119.
- American Philosophical Association. (1990). *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction*. ERIC document ED, 315-423.
- Armbruster B.B. (1989) *Metacognition in Creativity*. In: Glover J.A., Ronning R.R., Reynolds C.R. (eds) *Handbook of Creativity. Perspectives on Individual Differences*. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-5356-1_10. ISBN: 978-1-4419-3212-9.
- Broome, J., Pereira, A., Anderson, T. (2017). Critical Thinking: Art Criticism as a Tool for Analysing and Evaluating Art, Instructional Practice and Social Justice Issues. *International Journal of Art & Design Education*. ISSN:1476-8070. <https://doi.org/10.1111/jade.12111>.
- Dewey, J. (1933). *How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process*. New York: D.C. Heath and Company.
- Efland, A. (2002). *Art And Cognition: Integrating The Visual Arts In The Curriculum*. New York: Teachers College Press.
- Eisner, E. (2002). *The Arts and the Creation of the Mind*. New Haven and London: Yale University Press.
- Ennis, R. H. (1993). *Critical Thinking Assessment. Theory Into Practice: Teaching for Higher Order Thinking*, 32(3), 179-186. <http://dx.doi.org/10.1080/00405849309543594>.
- Facion P.A., Sanchez C.A., Gainen J. (1995) *The Disposition Toward Critical Thinking. Journal of General Education*. 44(1), 1-25.
- Facione, P. A., Facione, N. C., Giancarlo, C. A. (2000). *The Disposition Toward Critical Thinking: Its Character, Measurement, and Relationship to Critical Thinking Skill. Informal Logic*, Vol 20, No 1, 61-84.
- Facione, P. A., Facione, N., & Giancarlo, C. (1997). *The Motivation to Think in Working and Learning*. In E. Jones (Ed.), *Preparing Competent College Graduates: Setting Newer and Higher Expectations for Student Learning*, 67-79). San Francisco, CA: Jossey- Bass Publishers.
- Facione, P.A., Facione, N.C., ve Giancarlo, C.A.F. (1998). *The California Critical Thinking Disposition Inventory*. California: Academic Press.
- Fisher, S.C. & Spiker, V.A. (2000). *A Framework for Critical Thinking Research and Training (Report prepared for the U.S. Army Research institute, Arlington VA.)*. Anacapa Sciences Inc., USA: Santa Barbara, California.
- Geene, M. T. (1969). *Art as an Expressive Vehicle*. Ed. John Hospers *Introductory Readings in Aesthetics*, New York: The Free Press, 78.
- Gilson, E. (1965). *The Arts of the Beautiful*. Charles Scribner's Sons: New York. ISBN-13: 978-1111412371.
- Goldberg, M. (2001). *Arts and Learning*. (2nd edition). USA: Addison Wesley Longman.
- Halpern, D. F.. (2014). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*. Fifth edition published 2014 by Psychology Press. ISBN: 978-1-84872-628-4.
- Jenkins, E. K. (1998). *The Significant Role of Critical Thinking in Predicting Auditing Students' Performance. Journal of Education for Business*, 73 (5), 274 -279.
- Kaufmann J. C., Beghetto, R. A., Watson, C. (2016). *Creative Metacognition and Self-Ratings of Creative Performance: A 4-C Perspective. Learning and Individual Differences*. Volume 51, October, 394-399. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2015.05.004>
- Kemp. R. (2003). *Aesthetic Perspectivalism And The Nature Of Art: Two Proposals Attempting To Develop A Theology Of The Arts. IIM Magazine Online*, Volume 5, Number 22, 14-21.
- King, P. M., Wood, P. K. & Mines, R. A. (1990). *Critical Thinking Among College and Graduate Students. Review of Higher Education*, 13(2), 167-186.
- Kökdemir, D. (2003). *Belirsizlik Durumlarında Karar Verme Ve Problem Çözme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lipman, M. (1995). *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines. Caring as Thinking*. 15(1), 1-13. doi.10.5840/inquiryctnews199515128 ISBN: 1093-1082
- Lizarraga, M. L. S. A. ve Baquedano, M. T. S. A. (2013). *How Creative Potential is Related to Metacognition. European Journal of Education and Psychology*. Vol. 6, No 2, 69-81. ISSN 1888-8992.
- Molnar, A., Boninger, F., Libby, K.M. & Fogarty, J. (2014). *Schoolhouse Commercialism Leaves Policymakers Behind - The Sixteenth Annual Report on Schoolhouse Commercializing Trends: 2012-2013*. Boulder, Co: National Education Policy Center. <http://nepc.colorado.edu/publication/schoolhouse-commercialism-2013>. (Erişim Tarihi 21.09.2018).
- Nosich, M. G. (2011). *Learning to Think Things Through: A Guide to Critical Thinking Across the Curriculum (4th Edition)*. Kindle Edition (Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall, 2005). ISBN: 978-0137085149
- Onwuegbuzie, A. J. (2001). *Critical Thinking Skills: A Comparison of Doctoral and Master's Level Students. College Student Journal*. Vol. 35, No. 3, 477-481.

- Perkins, D. (1994). *The Intelligent Eye: Learning to Think by Looking at Art*. New York: Paul Getty Trust.
- Pohl, M. (2000). *Learning to Think Thinking to Learn*. Australia: Hawker Brownlow Education.
- Schultz, L. (2005). *Bloom's Taxonomy*. Lynn Schultz: Old Dominion University: Bloom's taxonomy. http://ww2.odu.edu/educ/roverbau/Bloom/blooms_taxonomy. (Erişim Tarihi 25.09.2018).
- Spaulding, S. C. & Kleiner, K. A. (1992). The Relationship of College and Critical Thinking: Are Critical Thinkers Attracted or Created by College Disciplines?. *College Student Journal*, 26, 162-166.
- Topaloğlu, O., Öney, E. Ü. (2013.) Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Çeşitli Değişkenlerle İlişkisinin İncelenmesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8, 1301-1312.

EXTENDED ABSTRACT

As Green (1969), Gilson (1965) and Kemp (2003) stated, “interpretation” is one of the basic characteristics of the artist. It points to cognitive processes such as inquiry, analysis, reasoning, evaluation, inference, effective thinking, appraisal, judgment. These cognitive processes are associated with critical thinking skills. Critical thinking skills are one of the elements that play a major role in the process of perception, evaluation, decision making and reflection of artists. Fischer and Spicer (2000) states that the definitions related to critical thinking are generally related to reasoning, logic, judgment, supreme cognition, reflection, questioning and mental processes. These abilities points to the artist's cognitive phases in the creative process; to search for causes and alternatives, to perceive and analyze the total situation, to create and reflect new ideas and opinions. Critical thinking is the previous step of creativity. So, the way to creativity passes on critical thinking. The way to create the original and the unique art product is to reach new interpretations from a critical point of view. Critical thinking in art is the awareness of thoughts in order to improve knowledge, query by going deep, analyzing assessment, the ability to explore and reflect. In other words, it is the system of thinking that forms the cognitive content of the work of art.

The aim of this study is to examine the critical thinking levels, which are the main elements of the creativity of the artist candidates, in terms of various variables and thus determine the elements that affect critical thinking skills.

In this study, a personal data form and a California critical thinking scale were used as a data collection tool. The personal data form was created by the researcher and contains data on demographic variables such as gender, age, class, etc. of the artist candidates. The sub-dimensions of California critical thinking scale are as follows (Kökdemir, 2003): analyticity, open-mindedness, inquisitiveness, self-confidence, truth-seeking, systematicity. The Shapiro-Wilk test was used to investigate whether the distribution satisfied the normality criterion. The results revealed that the samples had normal distribution of data. T-test, one-way variance analysis (ANOVA) and Tukey test were used for independent groups. A p value of less than 0.05 was considered statistically significant for all tests.

As a result of the research, it was found that artist candidates had low critical thinking skills in terms of California Critical Thinking Tendency Scale. In all the branches studied within the scope of the research, it is seen that the candidates need to develop critical thinking skills.

The results for the sub-dimensions of the scale are as follows:

There is a significant difference in positive direction in the level of inquisitiveness and analyticity of the students who are studying in theatre branch compared to the students in other branches. The self-confidence, analytical thinking and curiosity levels of the students in the painting branch are lower than the students in the music and theater branches, while their open-mindedness is higher. The self-confidence, analytical thinking skills and curiosity of female students who receive art education are lower than male students. Among the art students, there is a higher level of systematicity and analytical thinking skills compared to the first grade students of the fourth grade students. Since the “inquisitiveness” of the students who receive art education is low, it can be said that the students' attitudes towards acquiring information independently from the class, learning new things, and intellectual accumulation are not sufficient. In the fourth grade, open-minded scores are significantly higher than in the second grade. Therefore, it can be said that the art education process developed the open-minded skills of the students. Among art education students, the self-confidence, analytical thinking skills and inquisitiveness of the 18-20 age group are significantly lower compared to other age groups. On the other hand, open-mindedness levels of 21-24 age group students are lower than other students. When evaluated in terms of grade point average, it is observed that there is a significant correlation between the student's grade point average and self-confidence, analyticity and inquisitiveness. According to this, self-confidence, analytical thinking and inquisitiveness levels of students who have a grade point average in 0-60 score range are significantly lower. The level of inquisitiveness of a student group with a grade point average of 61-69 is lower than that of a student with a higher grade point average.

As a result, students who receive art education have deficiencies in critical thinking skills. The importance of critical thinking skills that guide the acquisition, processing and use of knowledge is evident in the academic achievement as well as creativity. According to the researches and literature, it is possible to increase critical thinking skills with education (Facione, Facione, Giancarlo, 2000; Spaulding & Kleiner, 1992; Mines, King, Hood, & Wood, 1990; Onwuegbuzie, 2001). In order to develop the critical thinking skills of the artist candidates, it would be useful to include the methods and techniques that improve the critical skills in the art education processes. Critical thinking is one of the main aim of education (Halper, 2014). Molnar et al. (2014) states that in the light of research in the literature, the

ideal school environment is the environment that encourages students to think about the thought processes and thus to transfer their critical thinking skills on their knowledge to develop their habits of mind. In addition, it is thought that it would be useful to organize critical thinking education programs to groups with lower scores on self-confidence, analyticity, curiosity, open mindedness and systematicity in variables of artistic branches, gender, class, age, academic grade average.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Bayram, İ. (2019). "Sâhib b. Abbâd'ın Mu'tezile'nin Adalet İlkesini Temellendirishi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1677-1712
Geliş Tarihi / Received Date: 08.10.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 23.02.2019

Araştırma Makalesi

SÂHİB B. ABBÂD'IN MU'TEZİLE'NİN ADALET İLKESİNİ TEMELLENDİRİŞİ

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BAYRAM

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
ibraram@mynet.com

ORCID ID: 0000-0002-4752-0447

Öz

Sadece edebiyat ve siyaset adamı değil, aynı zamanda önemli bir kelamcı olan Sâhib b. Abbâd, bağlı bulunduğu Mu'tezile mezhebinin görüşlerini ele almış ve onları teyit etmeye çalışmıştır. O, bu bağlamda mezhebinin en önemli ilkelerinden birini teşkil eden adalet prensibini de incelemiştir. Bu ilkeyi daha çok Allah'tan kabih bir fiilin sadır olmayacağı anlayışı üzerine bina eden müellif, ayrıca hidayet-dalalet ve güç yetirilemeyecek teklif meselelerini de değerlendirmiştir. Kulun özgürlüğünü temellendirmek adına geliştirilmiş olan bu ilkenin gerçekteşmesi için özellikle beşeri fiillerin Allah tarafından yaratılmadığına dikkat çeken müellif, aksi bir düşüncenin ilahi adalet ve hikmeti ortadan kaldıracığını savunmuştur. Hidayet ve dalalet meselesinde de aynı bakış açısını sürdüren müellif, O'nun hidayetini herkesi kapsayacak şekilde yol gösterme olarak ele almış, dalaletini ise kullarını saptıran bir konumdan uzaklaştıracak şekilde yorumlamıştır. Güç yetirilemeyen bir fiil üzerinden kullara yapılacak teklifi de kabih olduğu için reddeden müellif, bunu da yine Allah'ın bütün fiillerinin güzel olması düşüncesi ile izah etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sâhib b. Abbâd, Mu'tezile, Adalet İlkesi, Hidayet-Dalalet, Teklif.

AL-SÂHİB IBN ABBÂD'S JUSTIFICATION FOR MU'TAZİLA'S PRINCIPLE OF JUSTICE

Abstract

Al-Sâhib Ibn Abbâd who is not only a man of literature and politics, but also an important theologian, tackled the views of the Mu'tazila sect that he was affiliated with and tried to confirm them. In this context, he examined the principle of justice, which constitutes one of the most important principles of the sect. The author, who has built this principle on the basis of understanding that no ugly action can be taken from Allah, also evaluated the issues of guidance-misguidance and offers that cannot be done. The author, who pointed out that especially the human actions were not created by Allah for the realization of this principle, which was developed to promote the freedom of the creature, has defended that an opposite thought will eliminate divine justice and wisdom altogether. The author, who maintained the same point of view in the matter of guidance and misguidance, regarded his guidance as a guide to everyone, and interpreted his misguidance as removing his servants from a position of misguidance. The author, who rejected the proposal to be made to his servants through an act that cannot be done, was also explained this by the idea that all the acts of Allah are beautiful.

Keywords: Al-Sâhib Ibn Abbâd, Mu'tazila, The Principle of Justice, Guidance- Misguidance, Offer.

1. GİRİŞ

Daha çok Sâhib b. Abbâd diye tanınan Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Ebi'l-Hasen Abbâd b. el-Abbâs 326/938 yılında Kazvin'e bağlı Tâlekân'da dünyaya geldi. Babası ilim ehli bir zat olup Mu'tezile mezhebine mensup idi.¹ İbn Abbâd, babasından, Ahmed İbn Fâris ve İbnü'l-Amîd'den ders aldığı gibi,² Ebü'l-Fazl Abbas b. Muhammed en-Nahvî, Ebû Saîd es-Sîrâfî, İbn Miksem el-Attâr ve Abdullah b. Ca'fer b. Fâris gibi zevata da öğrencilik yaptı.³ Kendisi Ahmed b. Kâmil b. Şecere ve Abdullah b. Ca'fer b. Fâris'ten hadis rivayet ettiği gibi ondan da Kâdî Ebu't-Tayyib et-Taberî ve Ebû Bekir b. Ali ez-Zekvânî gibi simalar rivayette bulundu.⁴ İbn Abbâd,⁵ Büveyhî veziri İbnü'l-Amîd ile olan yakın münasebeti nedeniyle önce onun katibi oldu. Sonraki aşamada Müeyyidüdevle tarafından vezirliğe getirildi.⁶ Daha sonra saltanat makamına geçen Fahrüddeve zamanında da bu görevini çok daha güçlü bir şekilde sürdürmeye devam etti.⁷ İbnü'l-Amîd veya Müeyyidüdevle ile olan yakınlığından ötürü Sâhib lakabıyla tanınan⁸ ayrıca Kâfî'l-küfât diye de anılan İbn Abbâd,⁹ on sekiz yıl süren vezirlik görev süresi içerisinde¹⁰ meşhur Mu'tezile kelamcısı Kâdî Abdülcebâr'ı Rey şehrine çağırarak ona kâdilkudâtlık vazifesini tevdi etti.¹¹ 385/995 yılında Rey şehrinde vefat eden İbn Abbâd, İsfahan'a nakledilerek orada defnedildi.¹²

Kaynaklarda ilmi, fazileti, siyaseti ve devlet işleyişindeki görüşleri itibariyle mümtaz bir mevkiye haiz olduğu belirtilen İbn Abbâd'ın pek çok ilim alanında mütebahhir olduğu ve taşınması için dört yüz deveye ihtiyaç duyulacak sayıda kitabı bulunduğu aktarılır.¹³ Hiç kimsenin yanında toplanmadığı kadar huzurunda ilim ve edebiyat adamlarının toplandığı,¹⁴ ilim ehlinin kullanması için Bağdat'a yüklü miktarda para gönderdiği ve derecesine ulaşmış

¹ Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yakut Hamevî, *Mu'cemü'l-üdeba*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut: Dâru'l-Arabî'l-İslâmî, 1993, II, 662-663; Halil Merdem Bek, *es-Sâhib İbnü Abbâd*, Dimaşk: Matbaatü't-Terakki, 1932, s. 3-5; Bedevî Ahmed Tabâne, *es-Sâhib b. Abbâd: el-Vezîr el-edîb el-âlim*, Kahire: Matbaatü Mısır, t.y., s. 40-41.

² Ebü'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zaman*, thk. İhsan Abbas Beyrut: Dâru Sâdir, 1397/1977, I, 228; Halil Merdem Bek, *es-Sâhib İbnü Abbâd*, s. 6.

³ İlyas Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 512.

⁴ Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, *Lisânü'l-mizân*, i'tenâ: Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002, II, 137. Bu konuda ondan rivayet edilen bir hadis için bk. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani Ebû Nuaym İsfahani, *Zikru ahbâri İsbahân*, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, t.y., I, 214.

⁵ İlyas Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 512.

⁶ Yakut Hamevi, *Mu'cemü'l-üdeba*, II, 663-664.

⁷ Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, thk. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987, VII, 409.

⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan*, I, 229; Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1991, XI, 315.

⁹ İlyas Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 512.

¹⁰ Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti, *Bugyetü'l-vuât fi tabakati'l-lugaviyyîn ve'n-nihât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1384/1964, I, 450.

¹¹ Metin Yurdagür, "Kâdî Abdülcebâr", *DİA*, XXIV, 103.

¹² İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, VII, 472; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan*, I, 231; Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, thk. Abdülkadir Arnaut-Mahmûd Arnaut, Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1406/1986, IV, 451; Suyûtî, *Bugyetü'l-vuât*, I, 450.

¹³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, VII, 471; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 315.

¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan*, I, 229; İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zeheb*, IV, 450; Suyûtî, *Bugyetü'l-vuât*, I, 450.

hiçbir Büveyhî veziri olmadığı ifade edilir. Zor durumda kalanlara karşı himmet gösterdiği¹⁵, sehavet, adalet, fazilet, basiret ve asalet yönünden devrinin mümtaz simalarından olduğu kaydedilir.¹⁶ Kimi müellifler ise kalemlerinin onun şanını ortaya koyma hususunda acziyet içerisine düştüğünü ifade edecek kadar kendisini tebci edip onu adalet ve ihsan kaynağı olarak niteledikten sonra bir insanın methedilmesini mümkün kılan hangi unsur var ise onların hepsiyle kendisinin övülebileceğini belirtirler.¹⁷ Genel anlamda böylesine takdire mazhar olan İbn Abbâd'ı kötüleyen zat ise onun yanına giderek kendisiyle tanışan ve ardından onunla birlikte İbnü'l-Amîd'in ahlakından bahseden *Ahlâku'l-vezîreyn* adlı eserini kaleme alan Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1023) olmuştur. O, yaşadığı kimi hadiseleri değerlendirirken yaptığı bir yorumda onunla ilgili yergilerin doğru olduğuna kanaat getirdiğini söyler. Bu çerçevede, onun hakkında oldukça ağır ifadeler kullandığını söylediği zatların nakillerine de yer veren Tevhîdî'nin¹⁸ eserinde İbn Abbâd'a karşı çok güçlü bir önyargı hissedilmektedir.

İbn Abbâd'ın itikadi anlayışı da kaynaklarda farklı şekilde mütalaa edilir. Bunlardan birinde İbn Hacer (ö. 852/1449) onun i'tizâlî görüşleriyle şöhret bulduğunu ve mezhebinin davetçiliğini yaptığını belirtir.¹⁹ İbn Ebû Tay ise onun Mu'tezili olduğu bilgisini reddeder ve Şeyh Müfid'in ona nisbet edilen i'tizâlî eserlerin uydurma olduğu yönünde bilgi verdiğini söyler.²⁰ Burada kimi kaynaklar onun Mu'tezile değil İmamiyye mezhebine mensup olduğu, sadece kimi meselelerde i'tizâlî düşünce ile muvafakat içerisinde bulunduğu yönünde görüş serdedir.²¹ Ebû Hayyan et-Tevhîdî ise onun Zeydiyye mezhebine mensup bir Hanefî olduğunu savunmakla birlikte genel olarak Mu'tezilî fikirleri benimsediğini belirtir.²² İbn Abbâd'ın *ez-Zeydiyye* adlı eserini neşreden Naci Hasan da Ebû Hayyân'ın ilgili görüşünün dışında Büveyhîlerin Zeydî olması, İmamiyye mezhebine mensup olan Şeyh Müfid'in imamet meselesinde İbn Abbâd'a reddiye yazması ve bizzat kendisinin (İbn Abbâd) Zeydiyye hakkında eser telif etmesinden hareketle onun Zeydî bir âlim olduğunu savunur.²³ Onun hakkında İslam Ansiklopedisine madde yazan İlyas Çelebi de aynı görüşü benimser.²⁴

¹⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 315.

¹⁶ İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zehab*, IV, 449.

¹⁷ Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail Sealibi, *Yetimetü'd-dehr fi mehasini ehli'l-asr*, thk. Müfid Muhammed Kumeyha, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403/1983, III, 225.

¹⁸ Ali b. Muhammed b. Abbas Ebû Hayyan et-Tevhîdî, *Ahlâkü'l-vezîreyn*, thk. Muhammed b. Tavit et-Tanci, Beyrut: Daru Sâdir, 1412/1992, s. 311-319.

¹⁹ İbn Hacer el-Askalani, *Lisânü'l-mizân*, II, 137.

²⁰ Naci Hasan, "Mukaddime", *ez-Zeydiyye*, nşr. Naci Hasan, Beyrut: ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Mevsûa, 1986, s. 11-12.

²¹ Ebû Muhammed Bâkır Muhsin b. Abdilkerîm b. Alî Emîn Hüseyinî Âmilî Muhsin Emin, *A'yanü's-Şia*, thk. Hasan el-Emin, Beyrut: Dârü't-Tearuf li'l-Matbuat, 1983/1403, III, 338-339.

²² Ali b. Muhammed b. Abbas Ebû Hayyan et-Tevhîdî, *el-İmta ve'l-muanese*, i'tenâ: Heysem Halife et-Ta'imî, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1432/2011, I, 61.

²³ Naci Hasan, "Mukaddime", s. 13-14.

²⁴ İlyas Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DÎA*, XXXV, 513.

Sâhib b. Abbâd'ın kendisini nasıl tanıttığına bakılacak olursa, onun kimi zaman Mu'tezile mezhebine bağlılığını şiirleri üzerinden dile getirdiği görülür. Bu doğrultuda kimi beyitlerinde Adalet ve Tevhid Ehli'nden olduğunu ortaya koyan çeşitli ifadeler kullanır.²⁵ Bu konuda onun en çarpıcı şiirlerinden birini ise hem Şîî hem de Mu'tezilî olduğunu ifade eden beyitleri olsa gerektir. Burada kalbi yarılacak olsa, onun bir tarafında Adalet ve Tevhid Ehli, diğerinde Ehl-i Beyt sevgisi olmak üzere yazılmış iki satır görüleceğini belirtir.²⁶ İlgili mısralardan hareketle onun hem Mu'tezilî hem de Şîî olduğunu söylemek mümkündür. Ancak İmamiyye mi yoksa Zeydiyye mezhebine mi mensup olduğunu kesin bir şekilde ifade etmek zor gözükmektedir. Zira her iki ihtimali destekleyen vecihler olduğu gibi buna bağlı olarak diğerini nakzeden unsurlar da vardır. Nitekim onun bir şiirinde İmamiyye mezhebinin on bir imamını sayıp ardından on ikincisi olan Mehdî'ye tabi olunmasını tavsiye etmesi,²⁷ diğer bir şiirinde on bir imamın yanlarına gidenlerden kendisi namına selam gönderilmesini istemesi²⁸ onun Şia'nın adı geçen bu koluna bağlı olduğunu ihsas etmektedir. Ancak İbn Abbâd'ın İmamiyye koluna mensup olduğunu ima eden ve naşiri tarafından onun divanına alınan bu iki şiirin kaynağı Ebû Ca'fer İbn Şehrâşûb et-Tabersî'nin²⁹ (ö. 588/1192) Şîî bir âlim olması, gözden uzak tutulmamalıdır. Diğer yandan onun Zeydî olduğu hakkında yukarıda zikredilen deliller de oldukça güçlü veriler sunmaktadır. Bu çerçevede sonuç olarak onun Zeydî ve Mu'tezilî bir ilim adamı olduğunu kabul etmek tercihe daha layık gözükmektedir.

Aynı zamanda önemli bir edebiyat adamı olan İbn Abbâd'ın kelam alanında daha çok risale tarzında yazılmış ve bir kısmı günümüze ulaşmış eserleri bulunmaktadır. Onun bu sahadaki eserlerini *el-İbâne 'an mezhebi Ehli'l-'adl bi'l-hücece el-Şur'ân ve'l-'akl, et-Tezkira fi'l-usûli'l-hamse, Kitâbü Esmâillâhi sübhânehû ve te'âlâ ve sıfâtih, Kitâbü'l-İmâme, Nehcü's-sebîl fi'l-usûl, Kitâbü'z-Zeydiyye, Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle, el-Kazâ ve'l-kader* şeklinde sıralamak mümkündür. Onun ayrıca tarih ve özellikle şiir ve edebiyat sahasında başta *el-Muhît fi'l-luga* adlı sözlüğü olmak üzere muhtelif eserleri de bulunmaktadır.³⁰

İlim ile alakası ulemayı koruyup desteklemek ve onları ağırlamak ile sınırlı olmayan İbn Abbâd, yazdığı eserlerle de bu yola hizmet etmiştir. Şüphesiz onun kendisine ilgi duyduğu alanlardan biri de kelam ilmi olmuş, bu meyanda yazdığı eserlerinde Mu'tezile'nin

²⁵ Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekani Sâhib b. Abbâd, *Dîvânü's-Sâhib b. Abbâd*, nşr. İbrahim Şemsüddin, Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1422/2001, s. 35, 63, 82, 171, 185, 186.

²⁶ Ebü'l-Kâsım Alemülhüda Ali b. Hüseyin Şerif el-Murtaza, *Emali'l-murtaza: gururü'l-fevaid ve dürerü'l-kalaid*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, [y.y.]: Dâru İhyai'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1954, I, 400; Sâhib b. Abbâd, *Dîvânü's-Sâhib b. Abbâd*, s. 117.

²⁷ Ebu Ca'fer Reşidüddin Muhammed b. Ali İbn Şehrâşûb, *Menâkıbu âli Ebî Tâlib*, Necef: Matbaatü'l-Haydariyye, 1376/1956, I, 280; Sâhib b. Abbâd, *Dîvânü's-Sâhib b. Abbâd*, s. 134.

²⁸ İbn Şehrâşûb, *Menâkıbu âli Ebî Tâlib*, I, 276; Sâhib b. Abbâd, *Dîvânü's-Sâhib b. Abbâd*, s. 161-162.

²⁹ İbn Şehrâşûb, *Menâkıbu âli Ebî Tâlib*, I, 276, 280.

³⁰ İlyas Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 513-514.

adalet ilkesini temellendirmeye özel bir önem atfetmiştir. Onun bu konudaki fikirlerine geçmeden önce mensubu bulunduğu fırkanın meseleye dair yaklaşımını ortaya koymak faydadan uzak olmayacaktır.

2. MU'TEZİLE'DE ADALET İLKESİ

Mu'tezile'nin kendisi için seçtiği ve kullandığı isimde yer alan iki kavramdan biri olan adalet ilkesi hakkında çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu ekolün önemli kelamcılarında biri olan Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1024/5) adalet ilkesini tanımlarken tam da İbn Abbâd'ın bu prensibi savunurken çizdiği tabloya uygun bir tarif zikreder. Bu doğrultuda adaleti hususi bir mahiyette, Allah'tan kabih bir fiilin sadır olmaması ve O'nun sadece hikmetli ve doğru olanı seçmesi olarak tanımlar.³¹ Bir başka eserinde bu çerçeveyi daha geniş tutarak Allah'ın adalet ve hikmetinden kastın O'nun kabih bir fiil işlememesi, onu dilememesi, Kendisine vacip olanı ihmal etmemesi ve nihayet bütün fiillerinin güzel olması şeklinde ortaya koyar. Bu konuda kendi anlayışlarına muhalif olan mezhebin Cebriyye olduğunu ifade ederek, İbn Abbâd ile benzer bir tavır sergiler.³² Kâdî Abdülcebbar bir diğer eserinde ise Allah'ın adil olmasını başkalarına fayda sağlama veya zarar vermesi üzerinden izah eder. Bu manada O'nun verdiği cezanın adalet ve hikmet olduğunu kaydeder. Genel anlamda adalet ve hikmetin oluşumu için bir muhatap olması gerektiğini savunan müellif, güzel bir surette, başkasına fayda sağlayacak yahut zarar verecek şekilde gerçekleşecek tüm fiillerin bu adalet vasfına sahip olacağını belirtir. Bu konuda Ebû Ali el-Cübbâi'nin (ö. 303/916) her güzel fiilin adalet olduğu şeklinde bir yaklaşım sergilediğini söyleyen müellif bunun oturma ve yeme-içme gibi fiillerin de adalet ve hikmetini gerektirmesi itibariyle doğru olmayacağını ilave eder.³³

Mu'tezile usûl-i hamseden, diğer ifadesiyle beş temel ilkedden birini teşkil eden adalet prensibinin kapsamı altına pek çok konuyu dâhil eder. Bu çerçevede Kâdî Abdülcebbar onun alanını tayin ederken bu meyanda nübüvveti, şeri ahkâmı, O'nun üzerine vacip olanı ihmal etmemesi, vaad ve vâdi, sözünden dönmemesi ve yalan söylememesi ile el-menzile beyne'l-menzileteyn ilkesini sayar ve bunların adalet ile olan bağına zikreder.³⁴ Müellif, aynı eserinin bir başka yerinde adaletin kapsamını daha geniş tutar. Allah'ın bütün fiillerinin güzel olup çirkin bir iş yapmamasını, haberinde yalan; hükmünde zulüm bulunmamasını, babalarının günahları nedeniyle müşrik çocuklarını azaba uğratmamasını, yalancı kişiler elinde mucize

³¹ Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed Kadi Abdülcebbar, "el-Muhtasar fi usûli'd-dîn", *Resailü'l-adl ve't-tevhid*, thk. Muhammed İmâre, Kahire: Dârü's-Şürûk, 3. Bs. 1408/1988, I, 232.

³² Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, thk. Ahmed b. el-Hüseyin b. Ebî Hâşim, thk. Abdülkerim Osman, 3. Bs. Kahire: Mektebetü Vehbiyye, 1416/1996, s. 301.

³³ Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed Kadi Abdülcebbar, *el-Mugni fi ebvabi't-tevhid ve'l-adl*, thk. Muhammed Mahmud Kasım, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2002, VI, 48-49.

³⁴ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 123.

izhar etmemesini, kullarını takatini aşan veya bilmedikleri şeylerle mükellef tutmamasını, teklifine uygun davranan kişiye mükâfatını bahşetmesini ve bir fayda içermediği müddetçe kimseye elem ve hastalık vermemesini bu ilkenin altına giren unsurlar arasında sayar.³⁵ Kâdî Abdülcebbâr, adaletin daha çok kul fiilleri üzerinden açılımı yaparken de beşeri eylemlerin Allah tarafından değil kendilerince oluşturulması, fiillerinden önce ona dönük kudretlerinin bulunması, Cenâb-ı Hakk'ın günahı olmayan kimseleri cezalandırmaması, kabih olanı irade etmemesi, sevmemesi ve ona rıza göstermemesi gibi unsurlara yer verir.³⁶

İmâm Eş'arî (ö. 324/936), Mu'tezile fırkasının savunduğu adalet ilkesinin en önemli yansıması olan kader konusunda ittifak ettiği hususları sayarken onların Allah'ın küfür, günah ve diğer varlıkların fiillerini yaratmadığı gibi günahları da dilemediği şeklindeki maddeler üzerinde birleştiklerini söyler.³⁷ Kâdî Abdülcebbâr da O'nun bütün fiillerinin adalet ve hikmet içerdiği hususunda bir ihtilaf bulunmadığını savunur.³⁸ Bu doğrultuda onlar Allah'a zulüm, şer, küfür veya günah şeklindeki fiillerin izafe edilemeyeceği³⁹ ve zulmü yaratanın zalim olacağı şeklinde dile getirilen düşünceyi de benimserler.⁴⁰ Genel anlamda adalet ilkesini savunurken bunu ilahi kaderin inkârı anlayışı üzerine bina ederler ve diğer prensipler gibi bunu da akla dayandırarak irade hürriyetini öne çıkaran bir yaklaşım ortaya koyarlar.⁴¹

İbn Abbâd'ın adalet ilkesi altında ele aldığı hidayet ve dalalet meselesinde Mu'tezilî kelamcılarının çoğunluğu kâfirler için hidayet kelimesinin kullanımına dair aktardıkları bilgide Allah'ın onlara hidayet yolunu gösterip ıslah etmişken onların ıslah olmamaları, kendilerine itaat yönünde kullanabilecekleri bir kuvvet verilmişken bundan istifade etmemeleri şeklinde bir fikir ortaya atar. Bir kısmı ise beyan ve davet şekli de dâhil olmak üzere Allah'ın kâfirlere hidayette bulunduğu gibi bir ifadenin asla kullanılamayacağını, zira Allah'ın beyan ve davetinin onu kabul eden kimseler için hidayet olacağını belirtir. Müminler için kullanılan hidayet tabirinin ise onlara mühtedi ismi verilmesi ve bu şekilde hükmedilmesi itibarıyla istimal edildiğini iddia edenlerin yanında bu kavramın kendilerine bahşedilen lütuf aracılığı ile müminlerin imanının artması anlamına kullanıldığını savunanlar da bulunur.⁴² Dalalet konusunda ise Mu'tezile'nin çoğunluğu bunun Allah'ın o kişileri sapmış diye isimlendirmesi ve böyle hüküm vermesi veya onların durumunu haber vermesi veyahut da müminlere verilen

³⁵ Kadi Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 133.

³⁶ Kadi Abdülcebbâr, "el-Muhtasar fî usûli'd-dîn", *Resailü'l-adl ve't-tevhid*, I, 232.

³⁷ Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bîşr Ali b. İsmail b. İshak el-Eş'ari, *Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilafü'l-musallin*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire: Mektebetü'n-Nehda'l-Mısriyye, 1950, I, 273.

³⁸ Kadi Abdülcebbâr, *el-Mugni*, VI/I, 48.

³⁹ Ebü'l-Feth Taceddîn Muhammed b. Abdülkerim Şehrîstânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Ali Mühenna, Ali Hasan Faûr, Dâru'l-Marife, Beyrut 1414/1993, I, 57; Zühdfî Cârullah, *Mu'tezile*, Beyrut: el-Ehliyye, 1974, s. 92.

⁴⁰ Şehrîstânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 57.

⁴¹ İlyas Çelebi, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık Kâdî Abdülcebbâr*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002, s. 267.

⁴² el-Eş'ari, *Makalatü'l-İslâmiyyin*, I, 298.

Allah'ın lütfunun onlara bahşedilmemesi gibi muhtemel seçenekler yoluyla gerçekleşebileceğini savunur. Bazıları Allah'ın kâfirleri saptırmasından muradın vereceği ceza ile onları helak etmesi olduğunu söyler. Onlar Allah'ın yaratırken kullarının bir kısmını dinden saptırması şeklindeki bir anlayışa şiddetle karşı çıkarlar.⁴³ Nitekim Mu'tezile'nin önemli kelimcilerinden Ebu'l-Hüseyin el-Hayyat (ö. 300/ 913) dalâlet ile ilgili çeşitli âyetler hakkında, kendi mezhebinin görüşlerini aktarırken Allah'ın kâfirleri dalâlete düşürmesini, O'nun o kişileri sapmış diye isimlendirmesi ve onlar hakkında sapmış diye hüküm vermesi şeklinde açıklayıp Allah'ın onları emrettiği şeylere ittibasını engellemediğini kaydeder.⁴⁴

İbn Abbâd'ın fikir beyan ettiği konulardan bir diğeri olan teklif-i mâ lâ yutâk meselesinde ise Kâdî Abdülcebâr, onu daha çok kudret üzerinden ele alır ve onun adalet ilkesiyle bağını kurar. Bunlardan birinde fiilden önce kudretin makdura bitişik olması, yani fiil öncesinde kişide onu yapmaya dönük bir kudret bulunmaması halinde ortaya çıkan bir teklifin kabih olacağını belirtir. O'ndan ise bu tür kabih olan bir işin sadır olmayacağını, zira bunun adaletin gereği olduğunu kaydeder.⁴⁵ Yine iki zıdda şamil olmayan bir kudretin de kafiye iman teklifi örneğinde olduğu üzere teklif-i mâ lâ yutâk olup, bunun da kabih olması ve Allah'ın kabih fiili işlememesi itibarıyla mümkün olmadığını belirtir.⁴⁶ Genel anlamda böyle bir teklifin kabih olduğu hususunda aslında delil getirmeye dahi lüzum olmadığını düşünen Kâdî, böyle bir niteliğe haiz olan teklif hususunda, kişinin ilave bir bilgiye ihtiyaç duymadan derhal onun kötülüğünü fark ederken, böyle bir sıfatı olmayan teklifin ise bütün ilave bilgiye rağmen onun çirkinliğini bilememesini bu konuda bir nevi kanıt mahiyetinde dile getirir. Ayrıca Allah'ın kimseye gücü dışında teklifte bulunmayacağı ayetini de⁴⁷ muaraza kabilinden ortaya koyar.⁴⁸

3. SÂHİB B. ABBÂD'DA ADÂLET İLKESİ

İbn Abbâd, kelim sahasında yazdığı risalelerinde ve kimi şiirlerinde Mu'tezile'nin beş temel ilkesinin en önemli prensiplerinden birini teşkil eden ve kendilerine isim olarak seçtikleri Ehlü'l-Adl ve't-Tevhîd'in bir ayağını oluşturan adalet meselesi hakkında fikirlerini beyan eder. İşlediği konuya göre hedef kitlesini değiştiren müellif, daha çok Cenâb-ı Hakk'tan bir kötülüğün sadır olmaması ve buna bağlı olarak kulun fiillerini özgür bir şekilde işlemesinin dışında, hidayet-dalalet ve teklif-i mâ lâ yutâk çerçevesinde görüşlerini dile

⁴³ el-Eş'ari, *Makalatü'l-İslâmiyyin*, I, 299.

⁴⁴ Ebü'l-Hüseyin Abdürrahim b. Muhammed b. Osman Hayyat, *Kitabü'l-İntisar ve'r-red ala İbni'r-Ravendi el-mülhid*, thk. H.S. Nyberg, Kahire: Mektebetü'd-Dâri'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1993, s. 121-122.

⁴⁵ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 390.

⁴⁶ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 396.

⁴⁷ el-Bakara 2/286.

⁴⁸ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 400-401.

getirdiği bu meselede doğal olarak hedef tahtasına kimi zaman kapsamına Ehl-i Sünneti de dahil edecek şekilde Cebriyye mezhebini yerleştirir ve kendi fikirlerini onların görüşlerini reddedip cevaplandırarak ve bağlı bulunduğu mezhebin yaklaşımını teyit edecek şekilde ortaya koyar.

3.1. Allah'tan Kötülüğün Sadır Olmaması

Sâhib b. Abbâd fırkasının beş temel esasından birini teşkil eden adalet ilkesini konu edinirken daha çok eleştirel bir üslup kullanarak fikirlerini beyan eder. Kader meselesini işlediği bu konuda hedefine cebir anlayışı ve bunun savunuculuğunu yapan zevatı koyar. Cebrin sözlükte bir insanı istemediği ve hoşlanmadığı şeye zorlamak anlamına geldiğini belirten müellif⁴⁹, onunla simgeleşen itikadi gruba isnat ettiği bir görüşte onların Allah'ın zulmü ve fesadı murat edip küfrü ve kendisine yönelik düşmanlığı sevdiği, şirk koşulup ibadet edilmemesini dilediği ve inkâr ile kötü sözlere rıza gösterdiği gibi bir fikrin savunuculuğunu yaptıklarını iddia eder. Hemen ardından onlara isnat ettiği bu görüşleri reddederek, O'nun sadece doğruluk ve salâhı murat ettiğini, nehyettiği ve vâdde bulunduğu kötülüğü emretmesinin ve insanları yapmaya çağırdığı salâh işlerden onları alıkoymasının mümkün olmadığını belirtir. Şayet kulların sadece Allah'ın muradını gerçekleştiriyorlarsa hiçbirinin asi olmayacağını, bu manada O'nun iradesini yerine getiren kâfirlerin de isyankâr konumunda bulunmayacağını kaydeder.⁵⁰ Müellif, bir şiirinde de bu görüşlerini destekleyen izahlara girişerek Kendisine küfredilmesini dileyen bir ilah karşısında bu tür ifadeler kullanan kişinin itaatkâr olacağını söyler. Bu konumda olan bir kulun yaptıklarına karşılık azaba uğramasının zulüm olacağını ilave etmeden de geçemez.⁵¹ Öte yandan Kendisine tazimi değil, küfrü dileyen, nimetlerinin inkar edilip bunlara şükredilmemesine rıza gösteren bir varlığın hakîm de olamayacağını savunan müellif Cebriyye adına çizdiği bu tablonun ilahi kelama muhalefetini göstermek babından O'nun kullarına zulmetmeyi dilemeyeceği⁵², onların küfrüne rıza göstermeyeceği⁵³, bozgunculuğu sevmediği⁵⁴ mealindeki ayetlere yer vererek bu düşüncenin yanlışlığına dikkat çeker. Kâfirlerin Allah'ın meşîeti ile küfre düştükleri gibi bir iddiayı savunduklarını söylediği bu kimseleri Cenâb-ı Hakk'ın "*Şirk koşanlar, Allah dileseydi babalarımız ve biz şirk koşmazdık ve hiç bir şeyi haram kılmazdık' diyecekler. Onlardan öncekiler de bizim şiddetli azabımızı tadana kadar böyle yalanlamışlardı. Onlara de ki:*

⁴⁹ Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekani Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-luga*, thk. Muhammed Hasan Al-i Yasin, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, t.y., VII, 97.

⁵⁰ Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekani Sâhib b. Abbâd, "el-İbâne an mezhebi Ehli'l-adl bi'l-hüccet el-Kur'ân ve'l-akl", *Nefâisü'l-mahtûta*, thk. Muhammed Hasan Al-i Yasin, Necef: Matbaatü'l-Haydariyye, 1371/1952, s. 17.

⁵¹ Sâhib b. Abbâd, *Dîvânu's-Sâhib b. Abbâd*, s. 38.

⁵² el-Mü'min 40/31.

⁵³ ez-Züimer 39/7.

⁵⁴ el-Bakara 2/205.

“Sizin elinizde açığa çıkaracağınız bir bilgi varsa, o halde çıkarıp gösterin. Siz sadece zanna uyuyorsunuz ve siz sadece saçıyorsunuz.”⁵⁵ ayetiyle tekzip ettiğini kaydeder.⁵⁶ Mu'tezilî kelamcı Ebû Hayyât da Cebriyye'ye yönelik getirdiği delillerde benzer ayetlerden istidlalde bulunur.⁵⁷

İbn Abbâd, yine Cebriyye'ye isnat ettiği bir görüş üzerinden onların Allah'ın çoğu kulunu cehennemlik olarak yarattığı, bir günah işlemeyen önce onları şakî olarak halkettiği, Kendisine isyan ve muhalefetlerinden önce onlara yardımını kestiği ve onları apaçık yoldan saptırdığı şeklinde bir fikir ürettiklerini söyler. Hemen ardından buna cevap mahiyetinde Mu'tezile'nin görüşünü aktaran müellif, Allah'ın, kullarını Kendisine muhalefet etmeleri için değil, itaatte bulunmaları için yarattığını, onların salâhı için peygamberler gönderdiğini, hiç kimseyi dininden ve yolundan saptırmadığını kaydeder.⁵⁸ Müellif, yazdığı mektuplarından birinde de Allah'ın fiillerindeki salâha işaret eder ve bir Mu'tezilî'nin ilahi fiillerin salâhtan ayrılmadığı hususunda bir şüpheye düşmeyeceğini söyler.⁵⁹ Aynı konuyu ızah sadedinde bir başka eserinde kullarını kendisine isyan maksadı ile yaratan bir varlığın hikmetinden bahsedilemeyeceğini, halbuki Allah'ın ise âdil ve hakîm olduğunu ifade eder.⁶⁰ İnsanları ve cinleri Kendisine ibadet için yarattığını beyan eden ayetin⁶¹ de bu hususu teyit ettiğini, aksi düşünceye göre şeytanı secde etmekten engelleyen bir varlığın, ona Kendisine secde etmekten alıkoyan şeyin ne olduğunu sormasının⁶² bir makuliyeti olmayacağını savunur.⁶³

Müellif hidayet ve dalalet hakkında yazdığı eserinde de bu meseleye değinirken Cebriyye'nin savunduğu fikirlerle Allah'ın kendilerini reddettiği müşriklerin ağzı üzerinden konuştuklarını ileri sürer. Bu konuda daha ileri giderek muhtemelen anlayışlarının kıtlığını ima kabilinden onları hayvan derekesine düşüren ifadeler kullanır.⁶⁴ Kimi zaman bu anlayışta ısrar edilmesini, aptallık, ahmaklık ve cehalet olarak tavsif etmekten de geri durmaz.⁶⁵ Cebriyye'nin düşüncelerinin yanlışlığını ortaya koyma babından kaleme aldığı bir şiirinde de kendileri için yazılmış kötü kazaya razı olan bir cebrî zata tokat atıldığında onun vereceği tepkiye karşılık o tokat atan kişinin de bu yaptığının kendi kaderi olduğu yönünde cevap

⁵⁵ el-En'âm 6/148.

⁵⁶ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 17.

⁵⁷ Ebü'l-Hüseyn Hayyat, *Kitabü'l-İntisar*, s. 50.

⁵⁸ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 21.

⁵⁹ Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekani Sâhib b. Abbâd, *Resâilü's-Sâhib b. Abbâd*, tsh. Abdülvehhâb Azzâm-Şevki Dayf, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1366, s. 143.

⁶⁰ Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekani Sâhib b. Abbâd, “et-Tezkira fi'l-usûli'l-hamse”, *Nefâisü'l-mahtûta*, thk. Muhammed Hasan Al-i Yasin, Bağdat: Matbaatü'l-Maarif, 1373/1954, s. 90-91.

⁶¹ ez-Zâriyât 51/56.

⁶² Sâd 38/75.

⁶³ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 21.

⁶⁴ Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekani Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, thk. ve tlk. Hüseyin Ali Mahfûz, Tahrân: Matbaatü'l-Haydarî, 1374/1955, s. 36.

⁶⁵ Sâhib b. Abbâd, *Dîvânü's-Sâhib b. Abbâd*, s. 38.

vermesini salık verir.⁶⁶ Öte yandan babasının kendisi hakkında kötülük dilediği iddialarına muhatap kalan bir insanın bile buna sinirlenip öfkeli bir şekilde onu reddetmeye çalışırken, zina ve yalan gibi kişinin kınanmasına neden olacak bir kötülüğü Allah'ın kulu için dilediğini belirtmenin savunulacak bir tarafı olmadığını söyler. Cenâb-ı Hakk'ın bütün kullarının iyiliğini istediğini, kitaplarında da Kendisini bu şekilde tanıttığını kaydeder.⁶⁷ Abdülkâhir el-Bağdâdî de (ö.429/1037-38) Mu'tezile'nin Allah'ın herkesin hidayetini dileyip hiç kimsenin dalaletini istemediği şeklinde bir görüş savunduklarını belirtir. Ancak bu düşünceyi tasvip etmeyen bir kelamcı olarak kimi ayetler üzerinden bu yaklaşımı eleştirir.⁶⁸

Hakîm olması itibariyle güzelliği sevip kötülüğe buğzeden Allah'ın taat ve iyilikleri murat ederken, günah ve kötülükleri kerih göreceğini belirten İbn Abbâd bu doğrultuda Cebriyye yaklaşımını eleştirmeyi sürdürür. Onların ortaya koydukları görüşlerle, Allah'ı kötü söz söyleyen, şirk koşan ve kendisine eş ve çocuk nispet eden bir varlık konumuna getirdiklerini ileri sürer. Bu doğrultuda onların iddialarını nakzederken buna bağlı olarak kendi mezhebinin yaklaşımını teyit ettiğini düşündüğü ayetlere yer verir. Allah'ın kullarına zulmedici olmadığı⁶⁹ ve O'nun şirklerine mazeret olarak ilahi iradeyi gösteren kişilere dönük azabını hatırlattığı⁷⁰ ayetlerin dışında günahları kerih gördüğüne dönük ilahi kelamı da⁷¹ aktarır.⁷² İbn Abbâd'ın Cebriyye'yi tenkit ederken, onların savunduğu düşüncenin Allah'ı kötülüklerin faili konumuna getirdiği şeklinde getirdiği eleştiri Mu'tezile'nin ortak kabulünü yansıtır. Bu manada İbn Hazm (ö. 456/1064) onların yalanı, küfrü veya zulmü yaratan varlığa bu fiillerin isnat edileceği teziyle bu fikri eleştirdiklerini söyler. Cebri düşüncüyü, Allah'ı kızdığı ve kerih gördüğü fiili yapar konuma getirmekle tenkit ettiklerini kaydeder.⁷³

Sâhib b. Abbâd kimi zaman Ehl-i Sünnet'i de kapsayacak şekilde Kaderiyye⁷⁴ diye de adlandırdığı Cebriyye'yi onlara isnat ettiği birtakım fikirler üzerinden eleştirmeye devam

⁶⁶ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb el-İsfahani, *Muhadaratü'l-üdeba ve muhaveretü's-şuara ve'l-bulega*, thk. Ömer et-Tabbâ', Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1420/1999, II, 439; Sâhib b. Abbâd, *Divânu's-Sâhib b. Abbâd*, s. 215.

⁶⁷ Sâhib b. Abbâd, *Divânu's-Sâhib b. Abbâd*, s. 33.

⁶⁸ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usulü'd-din*, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1928, s. 147.

⁶⁹ Fussilet 41/46.

⁷⁰ el-Enâm 6/148.

⁷¹ et-Tevbe 9/46; el-İsrâ 17/38.

⁷² Sâhib b. Abbâd, *et-Tezkira*, s. 92-93.

⁷³ Ebü Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehva ve'n-nihal*, Kahire: Mektebetü's-Selami'l-Alemiyye, t.y., III, 36.

⁷⁴ İbn Abbâd bir eserinde Kaderiyye isminin Mu'tezile mi yoksa Cebriyye için mi kullanımının doğru olacağını tartışır. Önce bu meyanda Cebriyye'ye nisbet ederek bir iddia ortaya koyar ve ona cevap verir. Onların, bu zemmedilen kaderin Allah'ın son hükmü olduğu, kendilerinin bu kötülenen kaderi Allah'tan nefyettikleri, zira O'nun takdirinin batıl veya çelişkili olamayacağı, eğer orada batıl veya çelişkili bir iş gözükiyorsa bunu O'nun takdir etmeyeceği şeklinde itirafta buldukları yönünde görüş bildirdiklerini söyler. Bu aşamada kendilerinin tartıştıkları ve nefyettikleri bu kötülüğü Kaderiyye'nin (Mu'tezile) isbat etmesi itibariyle onların kendi konularını belirledikleri yönünde fikir beyan ettiklerini söyler. Bu kötülüğü reddettikleri halde kendilerine (Cebriyye) kaderci denilmesi caiz olursa, Yahudiliği yahut Hıristiyanlığı reddeden kimselere de bu dinleri isnat etmenin caiz olacağı bilgisini ilave ettiklerini kaydeder. Ortaya koyduğu bu iddiayı biraz daha açan müellif, şayet burada "siz bu kaderi kendiniz için ispat ettiniz, bir şeyi kendisi için ispat eden, o isme (kaderi), başkaları

eder. Bu anlayışın, Cenâb-ı Hakk'ı küfrün, zinanın, hırsızlığın ve kulların fiili olarak ortaya çıkan tüm kötülüklerin yaratıcısı, kaynağı ve faili konumuna getirdiğini, onların her ayrılık, bozgunculuk ve hatayı O'nun tedbiri veya takdiri olarak değerlendirdiklerini belirtir. Burada “kesb” şeklinde dile getirilen görüşü aldatma olarak niteleyen müellif, onların bunu makul bir şekilde izah etmekten aciz olduklarını savunur.⁷⁵ İbn Abbâd ile benzer bir yaklaşım sergileyen Kâdî Abdülcebâr da Ehl-i Sünnet'in kesb fikrini savunmakla birlikte, sonuç olarak Cebriyye gibi kuldaki iman ve küfrü Allah'ın yarattığını ifade etmesi itibariyle onların da aynı isimle anılmasının yanlış bir tavır olmadığını kaydeder.⁷⁶

Ehl-i Sünnet'in kesb görüşüne cevap vermekten ziyade onlar adına çizdiği tabloyu Mu'tezile mezhebi üzerinden değerlendirmeye çalışan İbn Abbâd Allah'ın fiillerinin hikmet, adalet ve doğruluktan uzak olmayacağını, zina fiilinin münferit olarak o işi yapan kişiye ait olduğu gibi bütün kötü işlerin de onları işlemesi neticesinde zemme müstahak olan şahıslara ait bulunduğunu ifade eder. Kullarının fiillerini yaratan bir ilahın nasıl onlara uzuvlarını uzatma veya kısaltma şeklinde emir vermesi caiz değilse bu fiillere dair bir emir veya nehiye bulunmasının da mümkün olmadığını savunur⁷⁷. Küfrü yaratan bir ilahın var ettiği şeyi ayıplamasının anlaşılabilir olmadığını belirten müellif, O'nun küfrün faili olması durumunda yaptığı işi zemmeden kimse konumuna düşeceğini, öte yandan bozgunculuğu yaratan bir Varlığın bu fiilden ötürü kimseyi cezalandıramayacağını kaydeder. Ardından fiillerin muhtemel faileri üzerinden de bir değerlendirme yapan müellif kötülüklerin failinin Allah olması durumunda O'nun kuluna karşı bir delil getiremeyeceğini, bunların kul ile müşterek bir şekilde gerçekleştirilmesi halinde cezanın sadece kula tahsisinin de zulüm olacağını söyler. Zikrettiği gerekçeler üzerinden bu iki ihtimale karşı çıkan müellif, kötü fiilin sadece kul tarafından işlenmesi neticesinde onun azaba müstahak olmasının taşıdığı makuliyete dikkat çeker. Aksi yöndeki düşüncüyü, yani fiillerin Allah tarafından yaratılması fikrini ise bir

---

tarafından o isme layık görülen kişilerden daha müstahaktır” gibi bir anlam kastediliyorsa buna şöyle cevap verilebileceğini söyler. Bu konuda öncelikle muhalifleriyle aralarında geçen tartışmanın kötülünen bu kaderlerin Allah için sabit mi olduğu yoksa O'nun bundan tenzih mi edilmesi gerektiği yönünde cereyan ettiğini, onların bunu Allah adına ortaya koyduklarını belirtir. Öte yandan bu kötü kaderi kendisi için ispat eden kaderî oluyor ise, onların iddiasına göre Allah'ın bu durumu kendisi için ispat etmesi itibariyle O'nun kaderî olması gibi bir durumun ortaya çıktığını savunur. Bu kaderî isminin bir zem aracı olarak kullanılması halinde, onların kendi yaptıkları kötülükleri ondan beri olan Allah'a isnat etmeleri itibariyle bu isme daha layık olduklarını da ilave eder. bk. Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 22-23. Bir başka eserinde Cebriyye'yi kastederek Allah'a açıkça zulüm nisbet eden Kaderiyye'nin bu anlayışını eleştirirken bu niteliği onlara ait bir sıfat olarak gördüğünü ortaya koyar. Benzer şekilde onların ayetlere verdiği manaları eleştirirken de onları kaderî olarak anar. bk. Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 34-35. Buradan onun genel anlamda bu ismin özellikle bir zem aracı olarak kendileri için kullanılmasına karşı çıktığı anlaşılır. Kâdî Abdülcebâr da aynı şekilde Kaderiyye isminin kendilerine değil, muhaliflerine verilmesi gereken bir isim olduğunu savunur. Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed Kâdî Abdülcebâr, *Fazlü'l-i'tizal ve tabakatü'l-Mu'tezile*, nşr. Fuad Seyyid, Tunis: ed-Darü't-Tunisiyye, t.y., s. 167.

⁷⁵ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 18.

⁷⁶ Kâdî Abdülcebâr, *Fazlü'l-i'tizal*, s. 199.

⁷⁷ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 18-19.

nevi ayetlerin tahrifi olarak değerlendirir.⁷⁸ İbn Hazm da Mu'tezile'nin ortak kabullerini yansıtırken, onların bir fiili işleyene yardım edip de sonradan o fiilden dolayı ilgili kişiye ceza veren varlığın zalim olacağı düşüncesiyle, cebri görüşün bir sonucu olan bu fikrin yanlışlığına dikkat çektiklerini söyler.⁷⁹

Sâhib b. Abbâd, bu konuya temas ettiği bir şiirinde de mensubu olduğu mezhebin, fiillerinin faili olarak bizzat insanın kendisini göstermesi itibariyle, aksi yöndeki düşüncenin sıkıntılarından korunduğunu söyler. Bu fiillerin Allah tarafından yaratıldığı kabul edilirse onların kulun eylemi olmaktan çıkacağını savunur.⁸⁰ Onun bu görüşlere yer verdiği beyitlerini şerh eden Mu'tezilî âlim Cafer b. Ahmed el-Behlûlî de (ö. 573/1177) burada beşeri fiillerin Allah tarafından yaratılmasına karşı çıkılarak onların insan tarafından oluşturulduğu hususuna vurgu yapıldığını belirtir. Aksi yöndeki bir düşüncenin insanın fiillerini, onun rengi ve şekli gibi kendi ihtiyarına göre şekillenmeyen haller konumuna getireceğini, halbuki bu ikisinin birbirinden farklı olduğunun bilindiğini söyler. İnsanlara yönelik emir ve nehyin bulunması ile o fiillere dönük bir güzellik ve çirkinlik, buna bağlı olarak da bir medh ve zemmin gerçekleşmesini de beşeri fiillerin Allah tarafından yaratılmadığını gösteren unsurlar olarak aktarır.⁸¹

Sâhib b. Abbâd, Cebriyye'nin kendi görüşünü teyit için delil olarak kullandığı kimi ayetler hakkında da açıklamalar yapar. Böylece kendi düşüncesine aykırı, dolayısıyla da muhaliflerini teyit eden ayetlerin, aksi görüşün desteklenmesi amacıyla kullanılmasının önüne geçmek ister. Bu doğrultuda "*Allah dilemedikçe siz bir şey dileyemezsiniz*"⁸² ayetini tahsis ederek bunun sadece hayrı kapsadığını savunur. Nitekim bu ifadenin geçtiği ayet (Tekvîr 81/29) öncesinde "*O (Kur'an) âlemlere bir öğüttür. İçinizden, dosdoğru bir yol tutmak isteyenler için*"⁸³ cümlelerinin zikredildiği gibi İnsân sûresinde aynı manada geçen ifadenin öncesinde de benzer bağlamın kullanıldığını ve orada "*Bu bir öğüttür; artık dileyen Rabbine doğru bir yol tutar*"⁸⁴ cümlesinin geçtiğini belirtir. Bu karinelerin cebri görüşüne delil olarak kullanılan mezkûr ayetin hayır ile tahsis edildiği hususunu ortaya koyduğunu savunur.⁸⁵

⁷⁸ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s.19.

⁷⁹ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel*, III, 56.

⁸⁰ Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekani Sâhib b. Abbâd, "el-Kasidetü'l-feride li's-Sâhib Kâfî'l-küfât İsmail b. Abbâd" *Şerhu Kasideti's-Sâhib b. Abbâd fi usûli'd-dîn*, thk.Muhammed Hasan Ali-Yasin, Bağdad: el-Mektebetü'l-Ehliyye, 1385/1965, s. 25.

⁸¹ Cafer b. Ahmed el-Behlûlî el-Yemânî el-Mutezilî, *Şerhu Kasideti's-Sâhib b. Abbâd fi usûli'd-dîn*, thk. Muhammed Hasan Ali-Yasin, Bağdad: el-Mektebetü'l-Ehliyye, 1385/1965, s. 60-61.

⁸² el-İnsân 76/30; et-Tekvîr 81/29.

⁸³ et-Tekvîr 81/27-28.

⁸⁴ el-İnsân 76/29.

⁸⁵ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 17-18.

Ehl-i Sünnet'in kul fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı hususunda delil olarak kullandığı “*Sizi de yaptıklarımızı da Allah yarattı*”⁸⁶ mealindeki ayeti de yorumlayan müellif, bu ilahi kelamın başlangıcına dikkat edildiğinde onun bu mezhep için delil olmayacağını anlaşılabileceğini, zira burada yapılanlardan kastedilenin putlar olduğunu, onların da bir cesetten ibaret bulunduğunu, kendilerinin ise putları insanın yarattığı gibi bir fikir iddia etmediklerini söyler. Bu meyanda ilgili ayetin evvelinde geçen “*Siz kendi ellerinizle yonttuklarınıza mı tapıyorsunuz?*”⁸⁷ ayetini de aktaran müellif, böylece onun kulun fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı hususunda delil olamayacağını kanıtlamaya çalışır.⁸⁸ Kâdî Abdülcebâr da ilgili ayeti aynı bakış açısıyla yorumlayarak burada mamûlün kastedildiğini kaydeder.⁸⁹

Sâhib b. Abbâd yine bu doğrultuda “*De ki her şey Allah'tandır*”⁹⁰ mealindeki ayetin de muhaliflerinin tasavvur ettikleri bir mana içermediğini, zira bu ilahi kelamın başlangıcında “*Onlara bir iyilik geldi mi bu derler, Allah'tan. Bir kötülük geldi mi, bu derler, senden*”⁹¹ ifadelerinin geçtiğini, bu ayetin başlarına gelen kuraklığı Hz. Peygamber'in uğursuzluğuna, bereketi ise Allah'a nispet eden kâfirler için indiğini ve hepsinin Cenâb-ı Hakk'tan olduğunu bildirdiğini söyler. Dolayısıyla bundan bütün iyi-kötü fiillerin O'ndan geldiği gibi bir mana çıkarılabileceğini, zira burada Cebriyye mezhebinin iddia ettiği gibi, onlara isabet eden kötülüklerin Allah'tan olduğu şeklinde bir ifade kullanılmadığını, aksine “*Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir*”⁹² buyurulduğunu belirtir.⁹³

Müellif insanların yaptıklarından sorulacakken, Allah'ın bundan sual olunmayacağı⁹⁴ hususunu bildiren ayetin ise muhaliflerini değil kendilerinin savunmuş oldukları adalet ilkesini teyit ettiğini ileri sürer. Kulların fiillerinde abes, zulüm ve kabihlik söz konusu olduğu için onların bu işlerinde bir sorguya tabi olduklarını, tüm fiilleri güzel ve adil olan, onlarda hiçbir çirkinlik ve zulüm tasavvur olunamayan Allah'ın ise bu sorgudan münezzehe olduğunu ifade eder. O'nun her şeyi kuşatan ihsan ve adaletinin böylesi bir sorguya mahal bırakmayacağını kaydeden müellif, böyle olmasa Cenâb-ı Hakk'ın “*Peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın*”⁹⁵ şeklinde bir ifade buyurmayacağını ilave eder.⁹⁶ Kâdî Abdülcebâr da benzer bir vurguyla O'nun hiçbir şekilde çirkin bir fiili tercih

⁸⁶ es-Saffât 37/96.

⁸⁷ es-Saffât 37/95.

⁸⁸ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s.19.

⁸⁹ Kadi Abdülcebbar, “el-Muhtasar fî usûli'd-dîn”, *Resailü'l-adl ve't-tevhid*, I, 244.

⁹⁰ en-Nisâ 4/78.

⁹¹ en-Nisâ 4/78.

⁹² en-Nisâ 4/79.

⁹³ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 20.

⁹⁴ el-Enbiyâ 21/23.

⁹⁵ en-Nisâ 4/185.

⁹⁶ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 19-20.

etmesi gibi bir durumun söz konusu olamayacağını belirtir.⁹⁷ Şehristânî de (ö. 548/1153) Mu'tezile'nin bu konudaki yaklaşımını ortaya koyarken onların Allah'ın fiillerinin bir maksat ve hikmete göre şekillenip onda asla bir sefeh ve abese yer olmadığı görüşünü savunduklarını söyler.⁹⁸

“*Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır*”⁹⁹ ayetinin muhalifleri tarafından kendi düşüncelerini kanıtlamak için delil olarak kullanılmasına da karşı çıkan İbn Abbâd buradaki “ﺉ” harf-i cerrinin “akıbet” yani netice olarak onların varacağı yerin cehennem olduğunu bildirir mahiyette kullanıldığını belirtir. “*Onlara mühlet vermemiz, günahlarının artması içindir*”¹⁰⁰ ayetindeki “ﺉ” har-i cerrinin de aynı şekilde akıbet bildirdiğini, bu manada onun da muhalifleri tarafından kendi düşüncelerini desteklemek için kullanılamayacağını savunur.¹⁰¹ Bu durumun Firavun'un eşinin kendilerine göz nuru olarak aldıklarını düşündükleri çocuğun (Hz. Mûsâ)¹⁰² onlar için sonuçta bir hüzün ve düşmanlık kaynağı olacağını bildiren ayette geçen¹⁰³ “ﺉ” harf-i cerrinin “akıbet” manasındaki istimaline benzediğini ifade eder.¹⁰⁴ Cebriyye'nin meali verilen ayette (A'râf 7/179) yer alan “ﺉ” harf-i cerrinin talil bildirdiğini iddia ederek onu tevile kalkıştığını, bunun Arapça'da bir karşılığı varsa da, Mu'tezile'nin onu muhkem ayetler üzerinden değerlendirerek, onun “lâm-ı akıbet” olduğu yönünde kanaat bildirdiğini ifade eder. Bu görüşü desteklemek için annenin dünyaya getirdiği çocuğun akıbetinin ölüm olduğunu ifade eden bir şiirden de istişhadda bulunur.¹⁰⁵ İbn Abbâd'ın, muhaliflerinin kendisinden istidlalde bulunduğunu söylediği bu ilahi kelamı yorumlayan Eş'ari onun mantukunu kendi düşüncesini kanıtlamak için delil olarak kullanır.¹⁰⁶

İbn Abbâd, bu konuda Cebriyye tarafından ortaya atılabilecek birtakım itirazlara da yer verip onları da cevaplandırmaya çalışır. Bunlardan birinde “Allah'ın, kulundan yapmasını istediği bir şeyi onun yerine getirmemesi halinde kulun O'na galebesinin gündeme geleceği” şeklindeki muhtemel bir itiraza cevap verir. Öncelikle bu yaklaşımın işi, tersyüz etmek anlamına geldiğini, zira burada O'nun mağlubiyetinden değil, sadece Kendisine yönelik bir muhalefetten söz edilebileceğini savunur. Bu meseleyle bağlantılı olarak kendisine bir vazife verilen kölenin veya bir fiil ifa etmekle görevlendirilen memurun bu işleri yapmamaları, diğer

⁹⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 302.

⁹⁸ Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *Kitâbü Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-keâm*, tsh. Alfred Guillaume, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1430/2009, s. 390.

⁹⁹ A'râf 7/179.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân 3/178.

¹⁰¹ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 21.

¹⁰² el-Kasas 28/9.

¹⁰³ el-Kasas 28/8.

¹⁰⁴ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 21. Sâhib b. Abbâd, *et-Tezkira*, s. 91; Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 49.

¹⁰⁵ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 49.

¹⁰⁶ Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak Eş'ari, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd, Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1397/1977, s. 191-192.

bir ifadeyle isyan etmeleri halinde onlara büyük bir iş başarmış gözüyle bakılacağı şeklindeki algının doğru olmadığını söyler. Allah'ın galebesi konusunda bir sıkıntı olmadığını, O'nun sadece asilere hilm ile muamele edip fırsat tanıdığını ve onları imana zorlamadığını, zira ikrah altında bir iş gerçekleştiren kişinin sevaba nail olamayacağını, hatta aksine sevap gerekçesinin ortadan kalkacağını belirtir. Allah'ın bu manada insanlara imkân tanıdığını, buna bağlı olarak güzellik işleyene mükâfat, kötülük yapana ceza ile karşılık vereceğini söyler. Bu doğrultuda Allah'ın dilemesi halinde herkesin iman edeceği,¹⁰⁷ herkese hidayetini vereceği¹⁰⁸ ve dinde zorlamanın olmadığı¹⁰⁹ mealindeki ayetlere yer veren müellif fiilleri itibariyle insanların bir baskıya muhatap kalmadıklarını teyit etmeye çalışır.¹¹⁰ Bu konuya değindiği bir şiirinde ise O'nun insanların günahını dilemesi ve bu doğrultuda onların fiillerine tesir etmesi söz konusu olsa ayağının kayıp kaymadığı hususunda beşerin korkuya kapılmasının anlamsız olacağını savunur.¹¹¹ Müellifin bu ifadelerini şerheden Mu'tezilî alim Cafer b. Ahmed de (ö. 573/1177) Allah'ın insanların fiillerini murat etmesi halinde onların bir hata veya günahından bahsedilemeyeceğini, zira O'nun iradesini gerçekleştiren kulun O'na itaatkar olmuş olacağını söyler.¹¹²

Bu meselede İbn Abbâd gibi Cebriyye adına bir soru ortaya atıp onu cevaplandıran Kâdî Abdülcebbar da benzer bir yaklaşım sergiler. Ümmetin her şeyin Allah'ın kaza ve kaderi ile gerçekleştiği hususunda icması varken, işlerin Allah'ın kaza ve kaderiyle cereyan etmediği gibi bir fikir ileri süren Mu'tezile'nin buna muhalefet ettiği yönünde formüle ettiği soruyu cevaplandırır. Burada kavramlara takılmayıp, manaya odaklanılması gerektiğini savunan Kâdî, iman ve küfrün sadece ilahi kaderle gerçekleştiği şeklindeki bir ifadeden, Allah'ın mümin ve kafirde bunları yaratması ve aksi bir durumda bu işlerin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı kastediliyorsa, bu iddianın emri, nehyi, sevap ve cezayı ortadan kaldırması itibariyle delil ile yanlışlığı ispat edilmiş bir düşünce konumuna düşeceğini söyler.¹¹³ Böylece konuyla ilgili birbirine zıt şekilde ortaya atılan iki düşüncenin bir kalıp olarak değil, içerdiği sonuçlar üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini ima eder.

Sâhib b. Abbâd Cebriyye adına ortaya attığı başka benzer bir soruyu da aynı şekilde cevaplandırmaya çalışır. Bu suali Kendisinin etkisi olmadan gerçekleşecek bir fiilin O'nun müthiş hükümlerliğini daraltacağı şeklinde formüle eden müellif buna O'nun güç Sâhibi bir ilah olmasına rağmen emretmediği şeylerin yapılması üzerinden cevap verir. Açık bir şekilde

¹⁰⁷ Yûnus 10/99.

¹⁰⁸ Secde 32/13.

¹⁰⁹ el-Bakara 2/256.

¹¹⁰ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 18.

¹¹¹ Sâhib b. Abbâd, *el-Kasîdetü'l-ferîde li's-Sâhib*, s. 25.

¹¹² Cafer b. Ahmed, *Şerhu Kasîdeti's-Sâhib b. Abbâd*, s. 62-63.

¹¹³ Kâdî Abdülcebbar, *Fazlül-i'tizal*, s. 169.

zikretmese de her iki durumun mümkün olduğunu ihsas eden müellif, O'nun kullarının yapacağı fiilleri zorla engellemek istese bunu kolaylıkla gerçekleştireceğini, ancak bu durumda emir kapısının kapanıp, cebir ve buna bağlı olarak küfür kapısının açılacağını söyler. Cehalet yolunu tutmayan bir aklın böyle bir işi güzel görmeyeceğini ilave ederek, bu görüşün çirkinliğine dikkat çeker.¹¹⁴ İbnü'l-Abbâd bu görüşüyle Allah'ın kabih bir fiil yapmaya kadir olmadığını savunan İbrahim en-Nazzâm (ö. 231/845) ve Ebû Osman el-Câhiz (ö. 255/869) gibi değil, Mu'tezile'nin çoğunluğunu teşkil eden zevat gibi düşündüğünü göstermiş ve O'nun böylesi bir fiile kadir olduğu, ancak onu yapmadığı şeklindeki yaklaşımı¹¹⁵ benimsemiş olur. Aralarında Ebû Huzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50[?]) ve Ebû Ali el-Cübbâi (ö. 303/ 916) gibi kelamcılarının olduğu bu grup, Allah'ın olmayacağını bildiği şeyi yaratmaya kadir olduğunu savunur.¹¹⁶

Kulların, itaat ve isyanıyla bütün fiillerinin yaratıcısı ve sorumlusu olduğunu ısrarla savunan İbn Abbâd, bunların güzelliği halinde faillerinin övgüye mazhar olurken, çirkinliği durumunda yergiye müstahak olacaklarını belirtir. Bu fiillerin Allah tarafından yaratıldığının kabul edilmesi durumunda, tıpkı boyunun uzunluğu veya kısalığı yahut teninin beyazlığı ya da siyahlığı üzerinden kişinin yergiye maruz kalması yahut bu hususta bir emir veya nehye muhatap kılınmasının anlamsız olması gibi O'nun, fiillerine karşı kuluna ceza veya mükâfat vermesi ve onları emretmesi yahut nehyetmesinin de manasız olacağını ifade eder. Bunun söylemediği bir şeyi Allah'a isnat etme anlamı içeren bir yaklaşım olduğunu kaydetmeden de geçmez.¹¹⁷ İbn Abbâd'ın burada kulun hayrıyla şerrile bütün fiillerinin yaratıcısı olduğu şeklinde ifade ettiği görüş, Mu'tezile mezhebinin üzerinde ittifak ettiği bir düşüncedir.¹¹⁸

Kul fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı düşüncesini O'ndan kabih bir fiilin sadır olmaması görüşü üzerinden de çürütmeye çalışan İbn Abbâd, Allah'ın bütün fiillerinin güzel iken küfrün kötü olmasının, bu fiilin O'ndan gelmeyeceğine kanıt olduğunu söyler. Bu düşüncesini teyit için ayetlere de başvuran müellif, "*O, her şeyi en güzel şekilde yarattı*"¹¹⁹ ve "*(Bu,) her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır*"¹²⁰ mealindeki ilahi kelamı zikreder.¹²¹ Mu'tezile'nin adalet ilkesinde önemli bir yere sahip olan Allah'ın hakîm olduğu hususunu ısrarla vurgulayan müellif bu doğrultuda O'nun geçmiş ve gelecek hiçbir fiilinde batıl bir unsurun tasavvur edilemeyeceğini, kaza ve kaderinde de herhangi bir sefeliğe yer olmadığını

¹¹⁴ Sâhib b. Abbâd, *Dîvânu's-Sâhib b. Abbâd*, s. 38.

¹¹⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 315-316; Kadi Abdülcebbar, *el-Mugni*, VI/I, 127.

¹¹⁶ Rükneddin Mahmud b. Muhammed el-Melahimi el-Harizmi, *el-Mutemed fî usûli'd-dîn*, thk. Martin McDermont, Wilferd Madelung, London, 1991, s. 599.

¹¹⁷ Sâhib b. Abbâd, *et-Tezkira*, s. 91-92.

¹¹⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 57.

¹¹⁹ es-Secde 32/7.

¹²⁰ en-Neml 27/88.

¹²¹ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s.19.

belirtir.¹²² Şehristânî de Mu'tezile'nin Allah'ın salah ve hayırdan başka bir şey yapmayacağı, hikmet gereği kulları için aslah olana riayetinin vacip olduğu şeklinde serdettikleri görüşleri, ittifak ettikleri konular arasında sayıp bunu adalet şeklinde isimlendirdiklerini kaydeder.¹²³

İbn Abbâd, kati bir surette insanın fiillerinin faili olduğunu ifade edip bundan hiçbir şekilde taviz vermemekle birlikte bir yönüyle onların dolaylı olarak Allah ve şeytan ile bir bağı olduğunu belirtir. Bu doğrultuda insanın salih fiillerinin Allah'tan, çirkin olanlarının ise şeytandan olduğuna dair kullandığı ifadeyi açıklığa kavuşturur. İlk ifadeden, fiilinde bir itaat veya boyun eğme düşünülemez olan Allah'ın beşere ait fiilleri yapması değil, insanları bu güzel fiillere çağırması, teşvik etmesi ve emretmesinin maksut olduğunu söyler. Kötülüklerin O'ndan olmadığını ifade ederken, O'nun bu fiillerden nehyetmesi, korkutması ve ona dönük vâidde bulunmasını; bu tür çirkin fiillerin şeytandan olduğunu söylerken ise onun insanları bu işlere yönlendirmesi ve aldatmasını itibara aldıklarını belirtir. Bu görüşlerini teyit için Allah'ın kullarına zulmedici olmadığı,¹²⁴ onlara adalet ve iyiliği emrettiği,¹²⁵ şeytanın ise insanlara aldatmadan başka bir şey vermediği¹²⁶ mealindeki ayetleri sıralar.¹²⁷

Müellif *el-İbâne* adlı eserinde dile getirdiği bu görüşüne uygun olarak *et-Tezkira* isimli çalışmasında da benzer bir tablo ortaya koyar. Bu doğrultuda yapılan güzel fiillerin Allah'tan olduğu ifadesini kullanırken bunu, O'nun bu fiilin yapılmasında yardım etmesi, yol göstermesi, onu emretmesi ve murat etmesi boyutu üzerinden düşündüklerini, yoksa bundan, tamamen O'nun bu fiili yaptırarak kestirip attığı gibi bir mana kastetmediklerini belirtir. Bunun kişinin kendisinden ilim aldığı hocasına sahip olduğu bütün güzelliklerin ondan geldiği şeklindeki ifadesine veya Cenâb-ı Hakk'ın “(Ok) attığında sen atmadın, Allah attı”¹²⁸ mealindeki ayetin mantukuna benzetilebileceğini söyler. Aynı şekilde kötülüklerin şeytandan geldiği şeklindeki ifadenin de bu fiilleri şeytanın işlediği değil, onun bu konuda insanlara vesvese verdiği ve bu fiilleri süsleyip insanları ona çağırıldığı gibi bir mana üzerinden kullanıldığını kaydeder. Hayr ve şerrin Allah'tan olduğu yönündeki ifadeyi de tahsis eden müellif, bundan hayat ile ölüm, afiyet ile hastalık ve bereket ile kuraklığın O'ndan gelmesi şeklinde bir anlam kastettiklerini, ancak kabih fiillerin hikmet sahibi olan Allah'tan sadır olduğu yönündeki bir düşünceyi kabul etmediklerini belirtir.¹²⁹ O'nun çirkin fiilleri sadece

¹²² Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 34.

¹²³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 57.

¹²⁴ Fussilet 41/46.

¹²⁵ en-Nahl 16/90.

¹²⁶ en-Nisâ 4/120.

¹²⁷ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 20.

¹²⁸ el-Enfâl 8/17.

¹²⁹ Sâhib b. Abbâd, *et-Tezkira*, s. 92.

yapmaktan değil, irade etmekten de yüce olduğunu kaydeder.¹³⁰ Mu'tezile'nin bir diğer kelamcısı olan Kâdî Abdülcebbâr ise Allah'tan kabih bir fiilin sadır olmamasını, O'nun çirkin olan şeyin çirkinliğini bilmesi ve bunu yapmaktan yüce olması, diğer bir ifadeyle buna ihtiyaç duymaması üzerinden izah eder.¹³¹

Sâhib b. Abbâd, bu konuda savunduğu görüşler üzerinden Cebriyye mezhebine genel mahiyette tenkitler de yöneltir. Allah'ın, Kur'an'ı yanlış yolda olanlara karşı bir hüccet, Hz. Peygamber'i destekleyen bir delil olarak indirmişken, ayetler üzerinde yapılan kimi tevillerin bu kitabı, mühlitler için bir delil, kâfirler adına bir mazeret ve Cenâb-ı Hakk'ın burhanlarını ortadan kaldıran bir yapı haline getirdiğini söyler. Böylesi bir anlayışın dalalet ipine tutunma ve cehaletten beslenme anlamına gelen bir tutum olduğunu savunan müellif ardından açıkça hedef kitlesi olan Cebriyye'nin adını vererek, onların örneklerini sunduğu şekilde yaptıkları birtakım tevillerin Kur'an'ı kâfirler namına bir hüccet pozisyonuna getirdiğini ileri sürer.¹³²

Bu bağlamda Cebriyye'ye dönük eleştirilerini sıralamaya devam eden müellif, bütün ulema Kur'an'da bir çelişki bulunmadığı yönünde icma etmişken, onların ayetler üzerinde yaptıkları tevillerin onu çelişkiler barındıran bir kitap haline getirdiğini savunur. Burada başkasından gelecek olsa onda pek çok farklılığın olacağı mealindeki ayete¹³³ yer veren müellif, bu ilahi kelamdan hareketle Cebriyye'nin savunduğu bazı görüşlerin kimi ayetlerle çeliştiğine işaret ederek bu fikrin yanlışlığına dikkat çeker. Bu doğrultuda kimi insanların kalplerine vurulan mühür neticesinde doğruluğa ulaşamadıkları, bu mührü kalp, göz ve kulaklarından söküp atamadıkları için kendilerini bu engellemelerden uzak tutamadıkları ve taşıdıkları günahlardan kurtulamadıkları şeklinde serdettikleri görüş ile “*Kendilerine doğru yolu gösteren peygamber gelince, insanların iman etmelerine engel olan sebep sadece: «Allah bir insanı mı Peygamber gönderdi?» demeleridir.*”¹³⁴ ayeti arasındaki zıtlığı akıllı bir kişinin fark edeceğini söyler.¹³⁵

Müellif, Cebriyye'nin yaklaşımını, pek çok ayet üzerinden reddettiği gibi tam bir akli delil hüviyetinde olmasa da onların anlayışlarının akla zıt olması vechesiyle de reddeder. Bu doğrultuda önce aklın hem Allah'ın varlığını hem de mucize aracılığıyla peygamberlerin nübüvvetini ispat hususundaki işlevine dikkat çeker. Cebriyye'nin bu konuda savunduğu görüşlerin aklen imkânsız unsurlar içerdiğini ima eder şekilde, peygamberlerin aklen muhal olan ve akıl sahipleri katında batıl hükmünü alan haberler getirdiğinde, onların kendilerini

¹³⁰ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 34.

¹³¹ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Mugni*, VI/I, 177.

¹³² Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 35.

¹³³ en-Nisâ 4/82.

¹³⁴ el-İsrâ 17/94.

¹³⁵ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 37.

yalanlayan pozisyona düşeceklerini savunur. Onları ilk nübüvvet iddialarında tasdik eden akıl iken, getirdikleri bu bilgilerle ortaya çıkan durumda onun bu tasdikinin sıkıntıya düşeceğini belirtir. Peygamberlerin akla zıt ve onu nefyeden şeyler getirmesinin caiz olmadığını söyler. Kader konusunda böylesine akla aykırı görüşler ortaya koymuş olan Cebriyye'nin akli delil ile bir peygamberin nübüvvetini nasıl kabul ettiklerini anlamakta zorluk çektiğini kaydeden müellif, şayet onların iddiaları aklen imkânsız unsurlar barındırmıyorsa âlemin bir var edicisi olmaksızın varlık alanına çıktığını kabul etmenin de muhal olmayacağını savunur.¹³⁶

3.2. Hidayet-Dalalet

Hidayet ve dalalet meselesine, hakkında risale yazacak kadar önem veren İbn Abbâd, Kur'an'da bu kavramların kullanıldığı anlamlara işaret eder. Bu doğrultuda ayetler üzerinden örnekler veren müellif zahiri itibarıyla Mu'tezile mezhebinin anlayışına aykırı olan ayetleri tevile tabi tutar. Sözlük çalışmasında “hedâ” fiilinden türeyen kavramların manalarını izah ederken bunlardan biri olarak yer verdiği “hüdâ” kelimesinin dalaletin zıddı olup bir milleti doğru yola ulaştıran delil anlamında kullanıldığını söyler.¹³⁷ Hidayetin Kur'an'da geçen anlamlarını inceleyen müellif bunlardan birinin “dine ulaştırmak” olduğunu söyledikten sonra bu ifadesini açarak onu kılavuzluk yapmak, itaate çağırmak ve engelleri kaldırmak gibi manalar üzerinden açıklar. Emir ve yasağının, övgü ve yergisinin, mükâfat ve cezasının yerini bulması için Allah'ın bu hidayetini bütün kullarına bahşettiğini söyler. Semûd kavmine yapılan hidayet¹³⁸ dışında Kur'an'ın insanlara yol göstermek için indirildiğini beyan eden ayetteki¹³⁹ hidayet de hep bu anlamda kullanıldığını savunur.¹⁴⁰ Müellif bir diğer eserinde bir vesileyle Allah'ın akıl sahiplerini taate yönlendirdiğini (hidayet) ifade ederken de bunu, doğru yolu açıklama, delil beyan etme ve itaati güzel gösterme şeklinde aktararak hidayet yol göstermek manasında anlaşılması gerektiğini teyit eder. İnsanlara emrettiği hususlarla ilgili yol göstermeyen ilahın onlara karşı zalim konumuna düşeceğini, halbuki O'nun için en ufak bir zulmün dahi söz konusu olamayacağını söyler.¹⁴¹

Hidayetin ikinci anlamını “cennete ulaştırma” şeklinde ortaya koyan müellif, onu yapılan güzel işlere karşılık verilen sevap veya mükâfat olarak açıklar. Hemen ardından ilk hidayetten farkını zikrederek bunun sadece müminlere has kılındığını ve sadece salih kimselerin ona ulaşacağını belirtir. Cennete giden müminlerin bu makama ulaştıkları

¹³⁶ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 40-41.

¹³⁷ Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-luga*, IV, 43.

¹³⁸ Fussilet 41/17.

¹³⁹ el-Bakara 2/185.

¹⁴⁰ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 41-42.

¹⁴¹ Sâhib b. Abbâd, *et-Tezkira*, s. 93. Müellif, kendilerine yönelik yapılan hidayete uygun davranmayan Semûd kavminin bu tavrını şiirlerinde de kendisine konu edinir. Sâhib b. Abbâd, *Divânu's-Sâhib b. Abbâd*, s. 38.

(hidayet) için Allah'a hamd etmelerinden¹⁴² ve Allah'ın iman edip salih amel işleyenleri cennete eriştirmesinden bahseden ayetin¹⁴³ bu manadaki hidayete örnek olduğunu söyler. Allah'ın kâfir ve fasıkları bu hidayetten mahrum bıraktığı şeklindeki ifadesini ise, inandıktan sonra O'nun küfre düşenlere ve zalimlere hidayet etmeyeceğini bildiren ayet¹⁴⁴ üzerinden teyit eder. Hidayet ile ilgili ilave bir kullanıma daha işaret eden müellif, onun ayrıca Allah'ın hidayete ermiş kişilere vadettiği yakîn ve onların kalplerini açma anlamına da geldiğini belirtir. Bu duruma layık olan kişinin kendisini bir sükûn içerisinde bulacağını, inandığı hususa dair itminana erip bağlılığının artacağını, böylece bir gayret içerisinde olacağını kaydeder. Bunun, işlediği güzelliğe mukabil kendisine verilen bir mükâfat olduğunu, azaba müstahak olan kişinin ise böyle bir karşılığa layık bulunmadığını söyler. Bu üçüncü anlamı “*Hidayeti kabul edenlere gelince, Allah onların hidayetlerini artırmakta ve kendilerine (takvalarını) korunma yollarını vermektedir*”¹⁴⁵ ve “*Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya götürür*”¹⁴⁶ gibi ayetler üzerinden örneklendirir.¹⁴⁷

İbn Abbâd dalalet ve idlâl kavramları hakkında da açıklamalarda bulunur. Sözlük çalışmasında dalaletle verdiği anlamlardan birinde onu kişinin maksudundan sapması olarak tanımlayan müellif,¹⁴⁸ idlâl'in Kur'an'da kullanıldığı anlamlara da değinir. Allah'ı tenzih edip insan ve cin şeytanlarına isnat ettiği ilk kısmı, “dinden ve hak yoldan saptırma” olarak aktarır. Müfsit ve yanlış yola sevkeden varlıkların fiili olması münasebetiyle bunun Allah'a izafe edilemeyeceğine dikkat çeker. Nitekim “*Eğer (haktan) saparsam, kendi aleyhime saptım olurum*”¹⁴⁹ ayetinin bu hususu vurguladığını savunur. Yine dinlerden saptırdığı için insanları şeytana ibadet etmekten alıkoyan Allah'ın “*Ey ademoğulları! Size tavsiye etmedim mi ki, şeytana ibadet etmeyiniz..*”¹⁵⁰ buyurduğunu ifade eden müellif, bu uyarıyı yapan ve kendisine ibadet edilmesini ilzam eden Cenâb-ı Hakk'ı, dinden saptıran varlık olarak göstermenin yanlışlığına işaret eder ve O'nun bundan münezzehe olduğunu belirtir.¹⁵¹ Müellif, bir diğer eserinde de Allah'ın hiç kimseyi kati surette dinden saptırtmayacağını, zira bunun şeytanın ve Allah'ın kendilerini “mudill” şeklinde zemmettiği firavunların fiili olduğunu belirtir. Bu

¹⁴² el-Arâf 7/43

¹⁴³ Yûnus 10/9.

¹⁴⁴ Âl-i İmrân 3/86.

¹⁴⁵ Muhammed 47/17.

¹⁴⁶ Teğâbün 64/11.

¹⁴⁷ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 42.

¹⁴⁸ Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-luga*, VII, 432.

¹⁴⁹ Sebe 34/50.

¹⁵⁰ Yâsîn 36/60.

¹⁵¹ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 43.

manada Allah'ın kendilerine *idlâl* nisbet ettiği Firavun,¹⁵² Samirî¹⁵³ ve Şeytan'ın¹⁵⁴ bu konumlarını ortaya koyan ayetlere örnekler verir.¹⁵⁵

Müellif dalaletin bir çeşidini ise “sevaptan saptırma” şeklinde ortaya koyar. İşlenen kötü amellere karşılık olarak gerçekleşen bu durumun Allah'ın bir fiili ve muradı olduğunu, ancak bunun sadece itaat yolundan ayrılan, peygamberleri yalanlayan ve ayetlerden yüz çeviren kimseler hakkında vuku bulduğunu belirtir. O'nun sadece fasıkları¹⁵⁶ ve zalimleri saptırdığını¹⁵⁷ belirten ayetleri bu hususlara örnek olarak zikreder. O'nun başlangıç itibariyle doğrudan bir saptırması olacak olsa bunun sadece fasık ve zalimlerle sınırlı kalmayıp diğer insanları da kapsayacağını ilave eder.¹⁵⁸

Dalalet ve idlâlin kimi zaman da “helak olma ve etme” anlamında kullanıldığına dikkat çeken İbn Abbâd, “Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacaktır”¹⁵⁹ ayetinin mealini bu duruma örnek verir ve burada hiçbir şekilde dinden saptırma gibi bir boyutun olmadığına dikkat çeker. Böylece söz konusu ayette Allah'a isnat edilen bu dalaletin bir kötülük içermediğini teyit etmeye çalışır. Bununla da yetinmeyen müellif, Allah yolunda öldürülenlerden bahseden bu ayetin, ölümden sonra dine hidayet ve dinden saptırma söz konusu olmayacağı için aslında bunların sadece “sevaba ulaştırma” ve “sevaptan uzaklaştırma” şeklinde bir mana içerdiğinin anlaşıldığını ifade eder. Müellif, idlâlin helak ve ceza manasına geldiğini temsil sadedinde ayrıca “Şüphesiz ki, suçlu günahkârlar sapıklık ve ateşler içindedirler”¹⁶⁰ ayetini de aktarmadan geçemez.¹⁶¹

İdlâlin bir diğer anlamını kişiyi sapmış bulmak şeklinde nakleden müellif “Allah'ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı..”¹⁶² ayetini bu duruma örnek olarak aktarır. Yine bir kişiye göre sapmış olanı, kendisinin hakikatte saptırma durumu olmayan bir varlığa isnat ederek “onun falanca surette birini/birilerini saptırdı” şeklinde bir kullanımın da söz konusu olduğunu belirten müellif, “Rabbim! O putlar çok insanları saptırdı”¹⁶³ ilahi kelamını bu manaya örnek verir. Hemen ardından putların hidayet ve dalalete erdirme de dâhil olmak üzere herhangi bir fiil gerçekleştirme durumu bulunmadığını ilave eder. Dalalet ile ilgili bu

¹⁵² Tâhâ 20/79.

¹⁵³ Tâhâ 20/85.

¹⁵⁴ Yâsîn 36/62.

¹⁵⁵ Sâhib b. Abbâd, *et-Tezkira*, s. 93.

¹⁵⁶ el-Bakara 2/26.

¹⁵⁷ İbrâhîm 14/27.

¹⁵⁸ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 43.

¹⁵⁹ Muhammed 47/4.

¹⁶⁰ el-Kamer 54/47.

¹⁶¹ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 44. Bizzat müellif de kimi şiirlerinde yer verdiği dalaleti “sevaptan uzaklaştırma” şeklinde bir mana üzerinden ortaya koyar. Sâhib b. Abbâd, *Dîvânü's-Sâhib b. Abbâd*, s. 38.

¹⁶² el-Câsiye 45/23.

¹⁶³ İbrâhîm 14/36.

anlamlar dikkate alındığında Allah'ın "ben dinden saptırdım" gibi bir ifade kullanmadığının ortaya çıktığına dikkat çeken müellif bu fiili O'na isnat etmenin yanlışlığına işaret eder.¹⁶⁴

Allah'a nisbet edilen hidayet ve dalaletin belirli bir manaya alınması halinde onu kabul edebileceklerini belirten İbn Abbâd, itaat göstererek hidayete vasıl olan kişileri O'nun sevaba ulaştırması; işledikleri günah nedeniyle bir cezaya müstahak olan kimseleri sevaptan saptırması şeklinde anlamakta sıkıntı olmayacağını belirtir.¹⁶⁵ Bu manada müellif, hidayet ve dalalet hususunda Allah'ı sebep konumuna değil, oluşan son durumu bir manada tescilleyen varlık mevkiine getirmektedir.

İbn Abbâd hidayet ve dalalet ile alakalı olarak zahiri itibariyle Mu'tezilî yaklaşıma aykırı gözükten ayetler hakkında da birtakım yorumlar getirir ve onları kendi mezhebini teyit eden bir yapıya kavuştur. Bu doğrultuda "Allah kimi doğru yola koymak isterse onun kalbini İslamiyet'e açar, kimi de saptırmak isterse, göğe yükseliyormuş gibi, kalbini dar ve sıkıntılı kılar"¹⁶⁶ ayetini yorumlarken onun ilk bölümünü o kişinin dini üzere sübutunu artırma, ikinci kısmını ise yaptığı kötülöklere ceza olarak kişiyi mükâfattan uzaklaştırma olarak açıklar. İşin özellikle ikinci, yani saptırma kısmı üzerinde duran müellif, Allah'ın bu tip bir kişinin kalbini daraltmasını O'nun adaletine hizmet eden bir şekle sokmaya çalışır. Bu çerçevede Allah'ın ayette saptırdığını dile getirdiği kişinin kalbini sıkıştırmasını, gittiği yanlış yolda kaçışı olmayacak şekilde onu şüpheye düşürme ve inancını terketmesine zemin hazırlama şeklinde açıklar. Bu pozisyona düşen kişinin kendisine dönüp baktığında benliğini kuşatan bir endişe içerisinde olduğunu göreceğini ve bu durumun onu hakkı aramaya ve bir hükme ulaşmaya yönelteceğini belirtir. Allah'ın kalplerinde hastalık olan kimselerin bu hastalıklarını artırdığını beyan eden ayetin¹⁶⁷ de aynı minvalde yorumlanması gerektiğini düşünen müellif, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirlerin akıllarına, kalplerini sıkıştırarak ve kendilerini endişeye sevkedecek bir şey getirmeden kendi hallerine bırakacak olsa, onları getirdiği delillerden uzak tutmuş ve onlara yönelik emir ile yasaklarını daha da zorlaştırmış olacağını ifade eder. Bu yüzden ilgili ayetin (En'âm 6/125) her ne kadar birileri tarafından cebrin delili olarak kullanılıyor olsa da, aslında onun Allah'ın adaletini izhar eden bir ilahi kelam hüviyetinde olduğunu ileri sürer. Müellif söz konusu ayetin son bölümünde geçen "Allah böylece, inanmayanları küfür bataklığında bırakır." ifadesini değerlendirirken ise bu cümlenin, O'nun bu fiili, kâfirlerin inkârcılıklarına ceza olarak gerçekleştirdiği hususunu ortaya koyduğunu belirtir.¹⁶⁸ Müellifin ayetin ilk iki cümlesi hakkında getirdiği yorumunu zahiren adeta işlevsiz hale getiren bu son görüşünde o,

¹⁶⁴ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 44.

¹⁶⁵ Sâhib b. Abbâd, *et-Tezkira*, s. 93.

¹⁶⁶ el-En'âm 6/125.

¹⁶⁷ el-Bakara 2/10.

¹⁶⁸ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 45.

tüm sıkıştırmalara rağmen hâlâ inadında ısrar eden kâfirlere verilen ceza anlamını kastediyor olsa gerektir. Müellifin bu ayeti muhaliflerinin kendilerine delil olarak kullandığını doğrular şekilde Eş'arî ilgili eserinde, bu ilahi kelama Mu'tezile'yi reddetmek amacıyla yer verir.¹⁶⁹

“Onlar yoldan sapınca, Allah da onların kalplerini (doğru yoldan) saptırdı”¹⁷⁰ ayetinde Allah'a nispet edilen saptırmanın ceza yoluyla gerçekleştiğini savunan İbn Abbâd, bu noktada “Kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür”¹⁷¹ ilahi kelamına yer vererek bu ikisi arasında bir bağ kurar ve kötülüğe karşılık kötülüğün hakikatte bir kötülük olmadığını, bu kişinin bir cezaya müstahak olduğu için kendisine böyle bir muamelede bulunulduğunu belirtir. Nitekim Allah'ın haram aylarında kendilerine saldırılması halinde Müslümanların da misliyle saldırma fiilini gerçekleştirilmesini emretmesinin¹⁷² bu konuda meseleye ışık tuttuğunu kaydeder. Ümmetin icma ettiği üzere Allah'ın saldırma emri vermesi söz konusu değilken, burada bu yönde sarfedilen ilgili ifadenin, tamamen karşılık vermeye dönük olarak kullanıldığını söyler. Dolayısıyla bütün bu ayetlerin ortak özelliklerinin bir karşılık ve bir ceza içermesi olduğunu, bunlarda başka türlü bir anlam düşünmenin doğru olmadığını belirtir.¹⁷³

Müellif “Bizi anmaktan kalbini gafil bıraktığımız kimseye itaat etme”¹⁷⁴ mealinde Allah'ın doğrudan insanın kalbine müdahale ettiğini gösteren ayeti de, zahiri itibariyle i'tizalî yaklaşıma aykırı bir unsur taşıdığı için yorumlama ihtiyacı hisseder. Bunun ya dalalet verilen anlamlardan birini teşkil eden “kişiyi dalalet üzere bulma” manasına kullanıldığını veyahut da burada edebi bir inceliğe işaret edildiğini kaydeder. Arap lisanında “muğfel (isimsiz)” kavramının kendisinde arma veya işaret bulunmayan kimse hakkında kullanıldığını, Allah'ın da bu kâfirin kalbini mümin şeklinde damgalamadığı için onun “metruk (terkedilmiş)” bir konuma düştüğüne işaret amacıyla ilgili ifadenin istimal edilmiş olabileceğini savunur.¹⁷⁵

Müellif, kimi ayetlerde zahiri itibariyle kendi anlayışını tağyir, cebri ise ihsas eder mahiyette Allah'ın kâfirlerin kalp ve kulaklarını mühürlediğini bildiren “hatm”¹⁷⁶ ve “tab”¹⁷⁷ ile onların boyunlarına kelepçeler geçirildiğini belirten “ağlâl”¹⁷⁸ gibi kelimeler kullanılmasını da ele alır ve bunları temsili ifadeler olarak değerlendirir. Bu kişilerin ayetleri anlamak istemeyince onların duyularına mühür vurulan kimselere benzetildiğini söyler.

¹⁶⁹ Ebü'l-Hasan el-Eş'ari, *el-İbâne*, s. 198-199.

¹⁷⁰ Saff 61/5.

¹⁷¹ Şûrâ 42/40.

¹⁷² el-Bakara 2/194.

¹⁷³ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 47-48.

¹⁷⁴ el-Kehf 18/28.

¹⁷⁵ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 45-46.

¹⁷⁶ el-Bakara 2/7.

¹⁷⁷ Muhammed 47/16.

¹⁷⁸ Yâsîn 36/8.

Nitekim ayette gerçekte öyle olmadığı halde bu mesabede bulunan kimselere sağır, dilsiz ve kör¹⁷⁹ ifadesinin kullanılmasının da bu durumu teyit ettiğini belirtir. Yine “*Onlar, Kur’an’ı hiç düşünmüyorlar mı, yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var?*”¹⁸⁰ ayetinin de benzer bir muhteva içerisinde kullanıldığını kaydeder. Bu manada Kur’an’da pek çok temsili ifadenin geçtiğini, gerçekte ölü olmayan kimseler hakkında kullanılan “*Muhakkak ki sen ölülere (şuursuzca yaşayanlara) işittiremezsin*”¹⁸¹ ayetinin de bu içerikte olduğunu ifade eder.¹⁸² Öte yandan müellif, yazmış olduğu bir mektubunda müminlerle alay eden mühlidlerin tavrını izah sadedinde bunun, kalp ve kulağına mühür vurulmuş kimselerin âdeti olduğunu belirtirken bizzat bu “mühürlenme” tabirini kendisi kullanmış olur.¹⁸³ Onun bu cümleleri yukarıda getirdiği izahlar ile birlikte ele alındığında bunu, temsili bir ifade olarak istimal ettiğini söylemek mümkün gözükmemektedir.

İbn Abbâd’ın daha sonra örneklerini sergileyeceği üzere Hayyât da Mu’tezile’nin konuyla ilgili yaklaşımını zora sokan ayetleri tevil etmeye özen gösterir. Bu manada söz konusu mühürleme ifadelerinin ilgili muhataplarını ilahi emirleri yerine getirmekten alıkoyma anlamına gelmediğini, bunun sadece onların durumuna şehadet etme ve onları isimlendirme kabilinden kullanıldığını söyler.¹⁸⁴ Mu’tezile’nin ilgili ayetlerde geçen bu ifadeler hakkında getirdikleri yorumları aktaran Eş’arî ise, onların bir kısmının bu mühürlemeyi buna muhatap olan kişilerin iman etmemiş olduklarına dair şehadet; bir bölümünün ise onu kalpteki karartı olarak gördüklerini belirtir. Her iki grubun da bu hallerin imana engel olmadığı görüşünü savunduklarını söyler.¹⁸⁵ Öte yandan Eş’arî bir başka eserinde Mu’tezile’nin kader hakkındaki görüşlerini eleştirirken bu mühürlemeden bahseden ayeti, onlara karşı delil olarak kullanır.¹⁸⁶

İbn Abbâd, azdırma, ayartma ve kandırma gibi anlamlarda kullanılan iğvâ fiilinin de Allah’a nispet edilemeyeceğini, bunun şeytana ait bir eylem olduğunu, bununla birlikte tıpkı idlâl fiilinde olduğu gibi onun da bazen helak ve azap etme gibi manalarda kullanıldığını belirtir. Allah’ın bunu günahkârlara ceza olarak gerçekleştirdiğini söyleyen müellif, şeytanın Rabbine “*Beni azdırmana karşılık..*”¹⁸⁷ şeklinde kullandığı ifadenin bu durumu temsil ettiğini kaydeder. Şayet Allah’ın dinden ayartması söz konusu olacak olsa şeytana, Hz. Âdem’e secde etmekten kendisini alıkoyan şeyin ne olduğunu sormasının¹⁸⁸ anlamı olmayacağını belirtir.

¹⁷⁹ el-Bakara 2/18.

¹⁸⁰ Muhammed 47/24.

¹⁸¹ en-Neml 27/80.

¹⁸² Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi’l-hidâye ve’-d-dalâle*, s. 46.

¹⁸³ Sâhib b. Abbâd, *Resâilü’s-Sâhib b. Abbâd*, s. 140.

¹⁸⁴ Ebü’l-Hüseyn Hayyat, *Kitabü’l-İntisar*, s. 121.

¹⁸⁵ Ebü’l-Hasan el-Eş’ari, *Makalatü’l-İslâmiyyin*, I, 297.

¹⁸⁶ Ebü’l-Hasan el-Eş’ari, *el-İbâne*, s. 198-199.

¹⁸⁷ el-Hicr 15/39.

¹⁸⁸ Sâ’d 38/75.

Ayrıca şeytanın buna sebep olarak Cenâb-ı Hakk'ı göstermesi gerekirken böyle bir şeyin de vuku bulmadığını kaydeder.¹⁸⁹ Adalet meselesini işlediği şiirlerinden birinde de özellikle bu kelimeyi kullanan müellif O'nun hiçbir zaman kullarını iğvâ etmeyi dilemeyeceğini teyit eder.¹⁹⁰ Yine iğvâ kelimesinin ümidi yıkmak anlamına da geldiğini söyleyen müellif ilgili ayette (el-Hicr 15/39) şeytanın dilinden aktarılan bu ifadenin söz konusu anlama yorumasının da mümkün olduğunu belirtir.¹⁹¹ Şehristânî de Mu'tezile'nin teklifi ortadan kaldıracığı ve sonrasındaki azabı zulüm haline getireceği teziyle Allah'a idlâl dışında iğvânın da isnat edilemeyeceği fikrini savunduklarını kaydeder.¹⁹²

İbn Abbâd, adalet ilkesini temellendirirken hedefine koyduğu Cebriyye mezhebini hidayet ve dalalet meselesi üzerinden de eleştirir. Bu anlayışa isnat ettiği bir görüşte onların Allah'ın, kullarının çoğunu gönderdiği dinden saptırdığını, hiçbir günahkârı, emrettiği işi yapmaya dönük olarak bir hidayete erdirmediğini, peygamberlerini de o kafirlerin basiretsizliklerinin artması için gönderdiği şeklinde bir görüşü savunduklarını belirtir. Ardından ortaya attığı bu iddiaya cevap vermeye başlayan müellif, Allah'ın kimseyi dininden saptırmadığını ve yol göstermek anlamına gelen hidayeti hiçbir kulundan esirgemediğini söyler.¹⁹³ O'nun kullarını dinden saptırmak ve hak olan yoldan ayartmaktan yüce olduğunu, kimi kullarına ihsanda bulunurken kimilerini irşaddan mahrum bırakmayacağını söyler.¹⁹⁴ Cenâb-ı Hakk'ın doğru yola ulaşamayacak kimseye hidayet etmişken, onların iradelerini kötü bir şekilde kullanarak saptıklarını ifade eder. Nitekim “*Semud kavmine gelince onlara doğru yolu gösterdik; fakat onlar, körlüğü doğru yola tercih ettiler*”¹⁹⁵ ayetinin kendilerinin ortaya koyduğu hidayet anlayışını teyit ettiğini belirtir. Allah'ın dileyeni saptırıp, dileyeni hidayete ulaştırması ifadesini izah sadedinde O'nun yaptıklarına bir karşılık ve ceza olarak zalimleri saptırdığını kaydeder. Nitekim O'nun ancak fasıkları saptırdığını bildiren ayetin de¹⁹⁶ bu hususu teyit ettiğini belirtir. Öte yandan dinden saptırmanın insan ve cin şeytanlarının bir fiili olduğunu ileri süren müellif, “*Samiri onları saptırdı*”¹⁹⁷ ve “*Bizi ancak günahkârlar saptırdı*”¹⁹⁸ ayetlerini bu görüşünü desteklemek için kullanır. İlk ayetle alakalı olarak Allah'ın

¹⁸⁹ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 47.

¹⁹⁰ Sâhib b. Abbâd, *Divânu's-Sâhib b. Abbâd*, s. 38.

¹⁹¹ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 47.

¹⁹² Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm*, s. 405.

¹⁹³ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 21.

¹⁹⁴ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 34.

¹⁹⁵ Fussilet 41/17.

¹⁹⁶ el-Bakara 2/26.

¹⁹⁷ Tâhâ 20/85.

¹⁹⁸ eş-Şuarâ 26/99.

o kanan kimseleri kınadığına, ikincisiyle ilgili olarak da o cehennem ehlinin “Bizi âlemlerin Rabbi olan Allah saptırdı” gibi bir ifade kullanmadıklarına dikkat çeker.¹⁹⁹

Cebriyye’yi eleştirmeye devam eden müellif, konuyla ilgili ayetlerin onların anladığı şekilde algılanması halinde bunun, kâfirler için çok önemli bir argümana dönüşeceğini ileri sürer. Bu doğrultuda onların Hz. Peygamber’e gelerek, getirdiği kitapta, anlamamaları için kalp, göz, kulak ve dillerine mühür vurulduğu, dalalete düşürüldükleri ve duyu organları doğruyu algılamadığı, bu yüzden iman etmedikleri yönünde bilgi varken, neye dayanarak onun kendilerini imana çağırdığını soracak olsalar bu suallerinde haksız olmayacaklarını belirtir. Onların Hz. Peygamber’i gönderiliş amacını adeta baltalayan bir kişi olmakla itham edecek ve onu Yaratıcının saptırıp bozguncu kıldığı kimseleri hidayete erdirmek ve düzgün bir yola sevk etmek ile boşu boşuna uğraşmak ile niteleyecek olsalar, bu iddialarında haklılık payı olacağını savunur. Davet edildikleri hususları yapmaktan alıkonmuş, teşvik edildikleri işleri yerine getirmekten geri bırakılmış iken, nebevi davetin kendilerine kurtuluş kapısı açmayacağını iddia etseler, onlara pek bir cevap verilemeyeceğini söyler. Davet edildikleri yol kendilerine kapatılıyorken bu insanlara peygamber gönderilip, kitap indirilmesinin anlamını yitireceğini ihsas eder.²⁰⁰

İbn Abbâd’ın bu konuda getirdiği argümanları ona nispet ederek ele alan ve onun bu konuda zikrettiği kimi ayetleri sıralayan Teftazânî (ö. 792/1390) bu iddiaya oldukça kısa bir cevap verir. Burada kâfirlerin lisanından dile getirilecek engellerin zahiri olup akli birtakım maniler olmanın ötesine geçecek bir kuvvete haiz olmadığını söyler. Yani pratikte bu argümanların bir karşılığı olmadığını ve farazi akli ihtimallerin ötesine gidecek bir yapıya sahip bulunmadığını ifade eder.²⁰¹ Böylece İbn Abbâd’ın bu itirazları kendi mezhebinin görüşüne ait güçlü bir kanıt şeklinde sunmasının yanlış olduğunu ima eder.

Teftazânî’nin bu konuda İbn Abbâd’a nispet ettiği görüşler üzerinden onu eleştiren bir diğer zat da Mustafa Sabri Efendi (ö. 1373/1954) olur. İbn Abbâd’ın cebr-i mahz-mütevassıt görüşü reddetmek amacıyla dile getirdiği “Allah’ın iman etmesini murat etmediği kişiye imanı emretmesi, küfrünü dilediği kişiyi küfre düşmekten nehyetmesi nasıl mümkün olabilir?..” şeklindeki görüşlerine Mustafa Sabri şu cevabı verir: Allah’ın iman ve taat gibi emirlerine uymaya zahirî hiçbir engel yoktur. Gizli engelleri idrâk ise mümkün olmadığı gibi

¹⁹⁹ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 21-22.

²⁰⁰ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi’l-hidâye ve’-dalâle*, s. 35-36.

²⁰¹ Mesud b. Ömer b. Abdullah Sadüddin Teftâzânî, *Şerhu’l-Makâsid*, thk. Abdurrahman Umeyre, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1409/1989, IV, 261.

bunlar zaten kişiye bir mazeret hakkı oluşturacak şeyler de değildir. Herkes özgür bir birey olduğunu bilir. Manevî cebir kişinin ihtiyârına zıt bir durum oluşturmaz.²⁰²

Cebriyye'nin kader meselesi bağlamında ortaya koyduğu görüşlerin içerdiği tehlikelere dikkat çekmeye devam eden İbn Abbâd, şayet onların iddia ettikleri gibi Allah'ın, kullarını davet ettiği yoldan saptırması, teşvik ettiği yolu engellemesi, hiçbir suçu olmadığı halde onlarda küfrü yaratması ve günahsız şekilde ateşe atması doğru olacak olursa, böyle bir varlık hakkında O'nun kullarının dalalet ve basiretsizliğini, gönderdiği kitap ile de onların azgınlıklarının artmasını murat ettiğini düşünmenin önünde bir engel bulunmayacağını ve O'na güvenilmeyeceğini söyler. İfade ettiği bu düşünceyi bir şahıs üzerinden de örneklendiren müellif, insanların kendilerini doğruluktan uzaklaştırdığı, maksatlarından geri bıraktırdığı, maslahatlarını engellediği ve kötülöklere yönlendirdiklerini düşündükleri bir zatın kendilerine yönelik bir nasihatini işittiklerinde ona güven duymayıp bunda tuzağa düşürölme endişesi taşımalarının anormal olmayacağını belirtir. Doğruluğa değil, yanlışlığa sevk eden ve saptıran bir varlığa itimat edilemeyeceğini yineler.²⁰³ Mu'tezile'nin kötü fiillerin vuku hususunda Allah ile insan ayrımı yapmayan bu yaklaşımın bir örneğini Kâdî Abdülebbâr'da da görmek mümkündür. Bu doğrultuda o, hiçbir günahı olmadan kölesini öldüren yahut döven bir kişinin yaptığı fiil nasıl kabih ise çocuklara azap edecek olan bir ilahın bu fiilinin de aynı şekilde kabih ve zulüm olduğunu söyler. Allah'ın mülkünde dilediğini yapacağı için hiçbir fiilinin kötü olmayacağı şeklindeki düşünceyi verdiği bu örnek üzerinden reddetmiş olur.²⁰⁴

Cebriyye'nin savunduğunu söylediği görüşlerin neticesinde ortaya çıkan ilah tasavvuru hakkında düşüncelerini aktarmaya devam eden İbn Abbâd bu mealde kullarının çoğunu dinden saptırıp yoldan çıkmasını isteyen, onlarda Kendine dönük kötü söz ve inkâr dışında, putperestlik ve mecûsilik yaratan, günah işlemelerini gerektiren kudret var eden ve onları Zatına itaat etmekten alıkoyan bir ilah anlayışının sıkıntısına dikkat çeker. Bu görüşlerin Allah'ın dinini bozmaktan başka bir anlamı olamayacağını savunur. Kullarını dinden saptırması mümkün olan bir ilahın bu amaçla peygamber göndermesi ve onlara insanları saptırmayı emretmesinin de mümkün olduğunu, zira O'nun yapması caiz olan bir şeyi, emretmesi ve meşru kılmasının da caiz olduğunu ve bir yönüyle bu ikisi arasında bir fark bulunmadığını söyler.²⁰⁵

Müellif, Cebriyye'ye dönük olarak getirdiği bu izahlarına karşı çıkılıp da Allah'ın, peygamberlerine ideal olan yoldan saptırmayı emrettiği, dolayısıyla onların getirdikleri ile

²⁰² Mustafa Sabri, *Mevkîfü'l-beşer tahte sultâni'l-kader*, Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1352, s. 170-171.

²⁰³ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 37-38.

²⁰⁴ Kadi Abdülebbâr, "el-Muhtasar fi usûli'd-dîn", *Resailü'l-adl ve't-tevhid*, I, 237.

²⁰⁵ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 38.

amel etmenin doğru olmadığı yönünde bir itiraz getirilmeye kalkılırsa buna da bir cevap verileceğini ifade eder. Bu konuda İbnü'r-Ravendî ismini ortaya atan müellif, onun Kur'an'ı aşağılayıp, muhtevasını alay konusu edinen *Kitâbü'd-Dâmiğ*²⁰⁶ eserine atıf yaparak kendisinin burada İslam'ın kutsal kitabının bütün fırkaları desteklediği şeklindeki ifadesine yer verir. Onun kalplerinde eğrilik olan kimselerin müteşabih ayetler üzerinden hareket etmelerini eleştiren ilahi kelamı²⁰⁷ düşünmeden bu fikre kapıldığını belirterek, Cebriyye'nin savunduğu fikirlere kaynaklık eden ayetlerin müteşabih olduğunu ihsas eder. Bütün müteşabih ayetlerin öncesi veya sonrasında mutlaka muradın ne olduğunu belirten ifadelerin bulunduğu dikkat çekerek onları bu fikirlerinde mazur görmenin doğru olmayacağını ima eder.²⁰⁸

3.3. Güç Yetirilemeyen İşle Teklif

İbn Abbâd adalet prensibiyle ilgili olarak teklif-i mâ lâ yutâk meselesini de ele alıp inceler. Bu konuda yine hedefine koyduğu Cebriyye'nin bu durumu savunduklarını ve bu iddialarını, Allah'ın, imana muktedir kılmadığı kâfirlerde küfrü yaratması, sonra onlara iman teklifinde bulunması üzerinden ortaya koyduklarını kaydeder. Buna bağlı olarak Cebriyye'nin Allah'ın, kendilerine iman kudreti vermediği bu kimselerin iman etmeyip, onlarda yaratılan küfre bağlı olarak bu hal üzere kaldıkları, bu durumu O'nun kâfirlerle ilgili muradı olarak tavsif ettiklerini ve buna bağlı olarak onları ebedi azaba duçar ettiğini savunduklarını söyler. Bu düşünceye cevap veren müellif Allah'ın kullarını, kendi vüs'atleri içinde olmayan şeylerle mükellef tutmaktan uzak olduğunu belirtir. O'nun insanları değil takatleri, vüs'atleri, yani rahat bir şekilde yapma ölçülerini aşan işle dahi mükellef tutmaktan yüce olduğunu savunur. Kişiyi takati aşan işle muhatap tutmanın zulüm ve hikmetsizlik iken Allah'ın bu iki durumdan da münezzehtir olmasını bu görüşüne gerekçe olarak sunar. İmana kadir olmayan kişiye bu yönde yapılan bir teklif caiz kabul edilirse, malı olmayan kimseyi zekât ile mükellef tutmanın da caiz olacağını belirtir. "*Allah, kimseyi gücünün yetmeyeceği bir şeyle mükellef tutmaz*"²⁰⁹ ayetine bağlı olarak O'nun, kulunu yapmaya güç yetirmeyeceği bir fiil üzerinden sorumlu tutmayacağını yineler.²¹⁰

Kişiyi takatini aşan bir işle mükellef tutmanın veya ondan bu yönde bir talepte bulunmanın muhal olduğunu savunan müellif,²¹¹ böylesi bir teklif caiz olsa Allah'ın, imana güç yetiremeyen kişiye (kâfire) dönük olarak "*Nereye gidiyorsunuz?*"²¹² gibi bir ifade

²⁰⁶ İlhan Kutluer, "İbnü'r-Râvendî", *DİA*, XXI, 182.

²⁰⁷ Al-i İmrân 3/7.

²⁰⁸ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 39.

²⁰⁹ el-Bakara 2/286.

²¹⁰ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 22.

²¹¹ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 41.

²¹² et-Tekvîr 81/26.

kullanmayacağını söyler.²¹³ Yine böyle bir konumda kendisinde küfür yarattığı kuluna niçin inkâr ettiğini,²¹⁴ hakkı batıl ile karıştıranlar²¹⁵ ve müminleri Allah yolundan engelleyenlerin bu işleri niçin yaptıklarını sormasının²¹⁶ anlamını yitireceğini savunur. Aynı şekilde böyle bir durumda O'nun imandan engellediği kişiler hakkında “*Bunlar, Allah’a ve ahiret gününe iman etselerdi ve Allah’ın verdiği rızıktan (gösterişsiz olarak) harcasalardı, kendilerine ne zarar gelirdi?*”²¹⁷ şeklinde bir ifade kullanmasının da anlamsız olacağını belirtir. Yine saptırdığı ve kendilerinden yüz çevirdiği kimseler hakkında “*Böyle iken onlara ne oluyor da, öğütten yüz çeviriyorlar?*”²¹⁸ buyurmasının da makuliyetini kaybedeceğini kaydeder. Bunları zalimlerin yapması mümkün ise de hakîm olan ve sonsuz bir merhamete sahip bulunan bir Yaratıcının işlemeyeceğini ilave eder.²¹⁹

Müellif, hidayet ve dalalet meselesine tahsis ettiği eserinde de doğru yolu bulmaktan uzaklaştırılmış yahut saptırılmış kimsenin iman ile muhatap olmasını güç yetirilemeyecek bir durum olarak tavsif eder. Böyle bir aşamada bir kâfire iman etmesine yönelik yapılan davet ve emrin anlamı olmayacağına, kişiye takatinin yetmeyeceği şeyi teklif etmediğine dönük ayetin²²⁰ okunmasının bir değeri kalmayacağına ve söz konusu teklifin güç yetirilemeyen fiil üzerinden ilzam anlamı taşıdığı yönünde yapılacak bir itiraza cevap vermenin zor, hatta adeta imkânsız olacağına dikkat çeker. Bu yüzden böyle bir teklif anlamına gelecek anlayışların doğru olamayacağını belirtir.²²¹

İtikadi meseleler hakkında yazmış olduğu kasidesinde de bu konuya değinen müellif, Allah’ın kulunu güç yetirilemeyen bir işle mükellef tutmaktan münezzehe olduğunu, bu tür bir teklifin ancak akli karışık ve yaptığından haberi olmayan bir varlık tarafından ortaya konulacağını söyler.²²² Onun bu beytini şerh eden Cafer b. Ahmed de bu tip bir teklifin zulüm ve bozgunculuk gibi fiilleri olan bir varlık tarafından insanlara yüklenebileceğini, halbuki böyle bir işin hiçbir şekilde O'nun hakkında düşünülemeyeceğini belirtir. Bunun her akıllı kişinin farkına varacağı şekilde kabih bir fiil olduğunu, zaten Allah’ın da kullarını böyle bir teklif ile sorumlu tutmaktan beri olduğu hususunu beyan ettiğini²²³ dile getirir.²²⁴

²¹³ Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne*, s. 22; Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 40.

²¹⁴ Âl-i İmrân 3/98.

²¹⁵ Âl-i İmrân 3/71.

²¹⁶ Âl-i İmrân 3/99.

²¹⁷ en-Nisâ 4/39.

²¹⁸ el-Müddessir 74/49.

²¹⁹ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 40.

²²⁰ el-Bakara 2/286.

²²¹ Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, s. 36.

²²² Sâhib b. Abbâd, *el-Kasidetü'l-ferîde li's-Sâhib*, s. 25.

²²³ el-Bakara 2/286.

²²⁴ Cafer b. Ahmed, *Şerhu Kasideti's-Sâhib b. Abbâd*, s. 61-62.

Yine bir şiirinde bu konudaki görüşlerine yer veren İbn Abbâd, verdiği hükümde adil olan bir ilahın, kimseyi gücünü aşan bir işle sorumlu tutmayacağını, kendisinde yalanlama fiili yarattığı bir kimseye aksini yapmaya güç yetiremeyeceği halde tasdik etmesi yönünde emirde bulunmayacağını ve buradan hareketle de onu cehenneme atmayacağını ifade eder. Bunun oldukça çirkin bir düşünce olup kişinin küfrüne neden olacağını savunan müellif bu görüşün aksi yönündeki anlayışı da ortaya koyar. Cenâb-ı Hakk'ın emrine muhatap kılacağı kuluna kereminden dolayı kudret verdiğini ve onun hidayetini murat ettiğini söyler. Bu durumda itaat edene bunun izzetini verip, onu korkudan ve üzüntüden koruyacakken; irşat yollarından yüz çeviren kimseye ise yaptığına karşılık olarak ceza vereceğini kaydeder.²²⁵ Bir başka şiirinde ise böylesi güç yetirilemeyecek bir fiil ile teklifin zulüm olacağını yineler.²²⁶

Müellif, Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasında önemli bir tartışma mevzuu olan kudretin kula fiil öncesinde mi yoksa onunla aynı anda mı verildiği meselesini de bu konuyla alaka kuracak şekilde ele alır. Bu çerçevede Allah'ın kulunu bir fiil ile sorumlu tuttuğunda, görmek için göz, tutmak için el örneğinde olduğu üzere mutlaka onu öncesinde kişinin kudreti altına verdiğini savunur. Kudretin fiil öncesinde değil onunla birlikte verilmesi halinde, kâfire iman etmesi yönünde yapılan teklifin, güç yetirilemez bir teklif konumuna dönüşeceğini ileri sürer. Allah'ın ise bu tip teklif-i mâ lâ yutâk mevkiinde bulunan bir iş ile kulunu sorumlu tutmaktan münezzehe olduğunu söyler.²²⁷ Gazzâli de Mu'tezile'nin genel anlamda Allah'ın teklif-i mâ lâ yutâk hükmünde olan bir sorumluluğu kula yüklemeyeceği görüşünde olduklarını ifade eder.²²⁸ Zira onlara göre âlemin yaratılması ve teklif kullarının salahı için gerçekleşmişken, böylesi bir teklifin varlığı tasavvur olunamaz.²²⁹

4. SONUÇ

İslam dünyasının önemli edebiyat ve siyaset figürlerinden biri olan, bu özelliğine ilim adamlığı kimliğini de ekleyen Sâhib b. Abbâd, benimsediği itikadî anlayış doğrultusunda eserler yazmış, görüşler ortaya koymuş ve şiirlerine de bu düşüncesini yansıtmış önemli bir şahsiyettir. İ'tizalî fikirlerin savunuculuğunu yaptığı hususunda genel bir eğilim olmakla birlikte Ehl-i Beyt sevgisinden ortaya çıkan Şîî kimliğinin Zeydiyye mi yoksa İmâmiyye fırkası üzerinden mi tezahür ettiği tartışmalıdır. Açıkçası, ilkinin destekleyen unsurlar çok daha güçlü olduğu için onu Zeydî-Mu'tezilî bir çizgide görmek daha doğru olacaktır.

²²⁵ Sâhib b. Abbâd, *Dîvânu's-Sâhib b. Abbâd*, s. 33.

²²⁶ Sâhib b. Abbâd, *Dîvânu's-Sâhib b. Abbâd*, s. 38.

²²⁷ Sâhib b. Abbâd, *et-Tezkira*, s. 91.

²²⁸ Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed Gazzali, *el-İktisad fi'l-i'tikad*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403/1983, s. 112.

²²⁹ Zühdi Cârullah, *Mu'tezile*, s. 105.

Diğer alanların yanında kelami sahada da görüşlerini beyan etmiş olan İbn Abbâd, bu meyanda bağlı bulunduğu itikadi anlayışı simgeleyen beş temel ilkedен birini teşkil eden adalet prensibini de ele almış, çağdaşı olan Kâdî Abdülcebâr kadar sistemli ve kapsamlı olmamakla birlikte bu ilkenin en önemli açılımı olan Allah'tan kabih fiilin sadır olmaması düsturunu çeşitli vecheleriyle ortaya koymaya çalışmıştır. Bu hususta Mu'tezile mezhebinin yaklaşımını güçlü bir şekilde temellendirmekten ziyade Cebriyye'nin görüşlerini çürütmeye gayret göstermiştir. Hedefine aldığı bu mezhebin kapsamını kimi zaman Ehl-i Sünnet'i de içine alacak şekilde genişleten müellif, bu bağlamda üretilen kesb teorisinin derde deva olmadığını savunmuştur. Cebir yaklaşımını reddederken, indirgemeci bir tavır sergilemiş olan müellif, bu akımın görüşlerinden ziyade, onların fikirlerinden çıkartılabileceğini düşündüğü sonuçlara odaklanmıştır. Müellif, ilgili fikirlerden ulaştığı neticelerin sıhhati hususunda kendisinden emin bir tavır sergilemiş, kimi zaman niyet okuyuculuğuna varacak şekilde onlara birtakım görüşler izafe etmekten çekinmemiştir. Bu meyanda özel bir tahsise gitmeden cebri anlayışın, Kur'an'ı, işlevinden uzaklaştırıp, kâfirlere bir mazeret, ilahi burhanları ise hükümsüz bırakan bir yapıya dönüştürdüğünü iddia etmiştir. Öte yandan müellif, muhaliflerinin fikirlerinden çıkardığı sonuçların vehametine sıklıkla atıf yaparken, kendi savunduğu düşüncenin doğurduğu sıkıntılara genelde değinmemiştir. Temas ettiklerini ise, Cebriyye'nin iddiaları kabilinden dile getirmiş, hemen ardından ilgili düşüncenin, daha doğru bir ifadeyle itirazın yanlış olduğunu belirterek birtakım açıklamalar getirmiştir.

Ayetlere yoğun biçimde atıflar yaptığı görülen müellif, onları hem kendi görüşünü desteklemek hem de aksi düşüncüyü zora düşürmek amacıyla delil olarak kullanmıştır. Bütün fikhî ve itikadi mezheplerin yaptığı gibi, zahiri itibariyle fırkasının yaklaşımını zedeleyen, buna bağlı olarak aksi görüşü destekleyen ilahi kelim örneklerini tevîl etmiştir. Cebir ifade eden ayetleri müteşabih olarak değerlendirmek suretiyle, mezhebinin bu konuda savunduğu görüşleri teyit eden ilahi kelamın muhkem olduğunu ihsas etmiştir. Bu yaklaşımıyla adeta muhkem ayetleri kendi mezhebinin fikirleri doğrultusunda tespit eden ve Cebriyye'nin bu konuda kendisinden istidlalde bulunduğu ayetleri müteşabih kategorisine sokan bir anlayış geliştirmiştir. Ancak burada aksi görüşün de onun yaklaşımını benzer bir şekilde mütalaa edebileceğini göz ardı etmiştir. Zahiri itibariyle cebir ima eden ayetleri kimi zaman oldukça farklı bir şekilde yorumlayan müellif, onları, muhaliflerini desteklemekten çıkarmak bir tarafa adeta kendi mezhebini teyit eden cümleler haline dönüştürdüğü yerler de olmuştur.

Cebir fikrinin hiçbir şekilde kula sorumluluk yükleyecek bir unsur taşıyamayacağını ihsas eden İbn Abbâd bundan sadece kendilerinin benimsediği mutlak özgürlükçü görüşlerle kurtulunulabileceğini savunmuş, en ufak bir cebir işaretini dahi ilahi adalet ve hikmeti

sorguladır bir yapı olarak değerlendirmiştir. Cebir anlayışına yönelik eleştirilerini bir ayırım gözetmeden mutlak bir şekilde ifade eden müellifin, bu konuda tenkitlerini genelde Allah'ın insanın fiillerini yaratması fikrine yöneltmesine bakılacak olursa, onun hem hem cebr-i mahzı savunan Cebriyye hem de cebr-i mutavassıtı benimseyen Eş'ariyye mezhebini hedef tahtasına koyduğunu söylemek mümkündür. Hatta, onun bu konudaki eleştirilerinin aynı zamanda her ne kadar kula çok önemli bir özgürlük alanı açıyor olsa da, beşeri fiillerin yaratıcısını Allah kabul etmesi itibariyle, muhtemelen zihin dünyasında olmasa dahi Mâtürîdiyye için de geçerli olduğunu düşünmek de yanlış bir bakış açısı olmayacaktır.

Sonuç olarak İbn Abbâd, Mu'tezile'nin adalet ilkesini temellendirirken, mezhebinin yaklaşımını daha çok nakli deliller üzerinden savunmuş, Allah'tan sadır olan tüm fiillerin güzel olduğu ön kabulünden hareketle getirdiği izahlarda kulun fiiline ilahi bir müdahalenin söz konusu olamayacağını ileri sürmüştür. Hidayet ve dalaleti de bu düsturdan yola çıkarak ele alan müellif, bunların yaratılmasının Allah'a izafe edilmesine karşı çıkmış, ilkinin diğer anlamlarının yanında daha çok yol göstermek, ikincisini ise sapan kişiyi bu şekilde bulmak ve o surette hüküm vermek gibi anlamlara yormuştur. Dalalete başka manalar da vermiş olan müellifin bu konudaki amacı O'na kötülük isnat etmenin mümkün olacağı bütün durumlardan Kendisini tenzih etmek olmuştur. Hidayet meselesinde ise O'nun kullarının bir kısmını diğerinin önüne geçirecek bir yapının zuhur etmesine karşı çıkmış, bu meyanda onu herkesi kuşatan bir yol gösterme şeklinde algılamıştır. Kulunu güç yetirilemeyen bir işle mükellef tutmasını da içerdiği kötülük itibariyle kabul etmeyen İbn Abbâd, meseleyi daha çok teorik düzeyde ele almış ve bunun muhal olduğu sonucuna varmıştır. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın âdil ve hakîm olduğu esasını üzerine bina edilen adalet ilkesini, kader meselesiyle alakalı tüm konularda işleten müellif, zihin dünyasında kabih olduğunu düşündüğü bütün fiillerden O'nu tenzih etmeye çalışmış ve bunu belki başarmış, ancak bu ilkeyi uygularken O'nun iradesini sınırlandırmaktan da, tıpkı diğer Mu'tezili kelamcılar gibi kendisini kurtaramamıştır.

KAYNAKÇA

- Âmilî, Ebû Muhammed Bâkır Muhsin b. Abdilkerîm b. Alî Emîn Hüseyin Muhsin Emin, *A'yanü's-Şia*, thk. Hasan el-Emin, Beyrut: Dâru't-Tearuf li'l-Matbuat, 1983/1403.
- el-Askalani, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, i'tenâ: Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- el-Bağdâdî, Abdülkâhîr, *Usulü'd-din*, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1928.
- el-Behlûlî, Cafer b. Ahmed el-Yemânî el-Mutezilî, *Şerhu Kasideti's-Sâhib b. Abbâd fî usûli'd-dîn*, thk. Muhammed Hasan Ali-Yasin, Bağdad: el-Mektebetü'l-Ehliyye, 1385/1965.
- Bek, Halil Merdem, *es-Sâhib İbnü Abbâd*, Dimaşk: Matbaatü't-Terakki, 1932.
- Cârullah, Zühdi, *Mu'tezile*, Beyrut: el-Ehliyye, 1974.
- Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık Kâdî Abdülcebbar*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
- Çelebi, İlyas, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, İstanbul, 2008.
- el-Eş'ari, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak, *Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilafü'l-musallin*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire: Mektebetü'n-Nehda'l-Mısriyye, 1950.
- Eş'ari, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd, Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1397/1977.
- Gazzali, Ebû Hamid Hucetülislam Muhammed b. Muhammed *el-İktisad fi'l-i'tikad*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Hamevi, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yakut, *Mu'cemü'l-üdeba*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut: Dâru'l-Arabi'l-İslâmî, 1993.
- Hasan, Naci, "Mukaddime", *ez-Zeydiyye*, nşr. Naci Hasan, Beyrut: ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Mevsûa, 1986.
- Hayyat, Ebü'l-Hüseyin Abdürrahim b. Muhammed b. Osman, *Kitabü'l-İntisar ve'r-red ala İbni'r-Ravendi el-mülhid*, thk. H.S. Nyberg, Kahire: Mektebetü'd-Dâri'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1993.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zaman*, thk. İhsan Abbas Beyrut: Dâru Sâdir, 1397/1977.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehva ve'n-nihal*, Kahire: Mektebetü's-Selami'l-Alemiyye, t.y.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1991.
- İbn Şehrâşûb, Ebu Ca'fer Reşidüddin Muhammed b. Ali, *Menâkıbu âli Ebî Tâlib*, Necef: Matbaatü'l-Haydariyye, 1376/1956.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kamil fi't-tarih*, thk. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-İmad, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbari men zeheb*, thk. Abdülkadir Arnaut-Mahmûd Arnaut, Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1406/1986.
- İsfahani, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb, *Muhadaratü'l-üdeba ve muhaveretü's-şuara ve'l-bulega*, thk. Ömer et-Tabbâ', Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1420/1999.
- İsfahani, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani Ebû Nuaym, *Zikru ahbâri İsbahân*, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, t.y.
- Kadi Abdülcebbar, Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed, *Fazlü'l-i'tizal ve tabakatü'l-Mu'tezile*, nşr. Fuad Seyyid, Tunis: ed-Darü't-Tunisiyye, t.y.
- Kadi Abdülcebbar, Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed, "el-Muhtasar fî usûli'd-dîn", *Resailü'l-adl ve't-tevhid*, thk. Muhammed İmâre, Kahire: Dâru's-Şürûk, 3. Bs. 1408/1988.
- Kadi Abdülcebbar, Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, tk. Ahmed b. el-Hüseyin b. Ebî Hâşim, thk. Abdülkerim Osman, 3. Bs. Kahire: Mektebetü Vehbiyye, 1416/1996.
- Kadi Abdülcebbar, Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed, *el-Mugni fî ebvabi't-tevhid ve'l-adl*, thk. Muhammed Mahmud Kasım, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2002.
- Kutluer, İlhan, "İbnü'r-Râvendî", *DİA*, İstanbul, 2000.
- el-Melahimi, Rükneddin Mahmud b. Muhammed el-Harizmi, *el-Mutemed fî usûli'd-dîn*, thk. Martin McDermont, Wilferd Madelung, London, 1991.
- el-Murtaza, Ebü'l-Kâsım Alemülhüda Ali b. Hüseyin Şerif, *Emali'l-murtaza: gurerü'l-fevaid ve dürerü'l-kalaid*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, [y.y.]: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1954.
- Mustafa Sabri, *Mevkifü'l-beşer tahte sultâni'l-kader*, Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1352.
- Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekani, *el-Muhît fi'l-luga*, thk. Muhammed Hasan Ali-Yasin, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, t.y.
- Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekani, *Resailü's-Sâhib b. Abbâd*, tsh. Abdülvehhâb Azzâm-Şevki Dayf, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1366.
- Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekani, "el-İbâne an mezhebi Ehli'l-adl bi'l-hücece el-Kur'ân ve'l-akl", *Nefâisü'l-mahtûta*, thk. Muhammed Hasan Al-i Yasin, Necef: Matbaatü'l-Haydariyye, 1371/1952.

- Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekani, "et-Tezkira fi'l-usûli'l-hamse", *Nefâisü'l-mahitûta*, thk. Muhammed Hasan Al-i Yasin, Bağdat: Matbaatü'l-Maarif, 1373/1954.
- Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekani, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, thk. ve tlk. Hüseyin Ali Mahfûz, Tahran: Matbaatü'l-Haydarî, 1374/1955.
- Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekani, "el-Kasidetü'l-feride li's-Sâhib Kâfi'l-kufât İsmail b. Abbâd" *Şerhu Kasideti's-Sâhib b. Abbâd fi usûli'd-dîn*, thk. Muhammed Hasan Ali-Yasin, Bağdat: el-Mektebetü'l-Ehliyye, 1385/1965.
- Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekani, *Dîvânu's-Sâhib b. Abbâd*, nşr. İbrahim Şemsüddin, Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1422/2001.
- Sealibi, Ebü Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail, *Yetimetü'd-dehr fi mehasini ehli'l-asr*, thk. Müfid Muhammed Kumeyha, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Suyuti, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Bugyetü'l-vuât fi tabakati'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire: İsa el-Babî el-Halebi, 1384/1964.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Ali Mühenna, Ali Hasan Faûr, Dâru'l-Marife, Beyrut 1414/1993.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim, *Kitâbü Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-kelem*, tsh. Alfred Guillaume, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1430/2009.
- Tabâne, Bedevî Ahmed, *es-Sâhib b. Abbâd: el-Vezîr el-edîb el-âlim*, Kahire: Matbaatü Mısır, t.y.
- Teftâzânî, Mesud b. Ömer b. Abdullah Sadüddin, *Şerhu'l-Makâsid*, thk. Abdurrahman Umeyre, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1409/1989.
- et-Tevhidî, Ali b. Muhammed b. Abbas Ebû Hayyan, *Ahlâkü'l-vezireyn*, thk. Muhammed b. Tavit et-Tanci, Beyrut: Daru Sâdir, 1412/1992.
- et-Tevhidî, Ali b. Muhammed b. Abbas Ebû Hayyan, *el-İmta ve'l-muanese*, i'tenâ: Heysem Halife et-Ta'îmî, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1432/2011.
- Yurdagür, Metin, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, İstanbul, 2001.

EXTENDED ABSTRACT

In addition to being a man of politics and literature, Al-Sâhib b. Abbâd, also a scientist, was born in Talekan of Kazvin in 326/938. He has taken lessons from the important teachers of his era. He served as a vizier in the state of the Buwayhids. During this long period of time, brought Qadi 'Abd al-Jabbar, one of the most important theologians of the Mu'tazila, to chief cadis duty. Al-Sâhib b. Abbâd, who died in the city of Rey in 385/995, was buried in Isfahan. Al-Sâhib b. Abbâd, who have disagreements about his sect, there are different opinions regarding the members of one of the Zaydiyya, Imamiyya and Mu'tazila sects. Clearly, it is possible to find signs in his works that he may belong to each of these three denominations. At the same time, the view that there is a Zaydi scholar and that he adopts i'tizalî ideas is more severe.

Al-Sâhib b. Abbâd, who wrote works in different areas, also had some of them in the field of the Kalam, and wrote them more in a style of tractate. These can be listed as *el-Ibâne 'an mezhebi Ehli'l-'adl bi'l-hücece el-Şur'ân ve'l-'akl*, *et-Tezkira fi'l-usûli'l-hamse*, *Kitâbü Esmâillâhi sübhânehû ve te'âlâ ve sıfâtihi*, *Kitâbü'l-Imâme*, *Nehcü's-sebîl fi'l-usûl*, *Kitâbü'z-Zeydiyye*, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-dalâle*, *el-Kazâ ve'l-kader*. In this works, the author who tried to support the principle of justice of Mu'tazila, in this context expressed his opinion on matters such no ugly action can be taken from Allah, that man is free to commit his deeds, the guidance, the misguidance and offers that cannot be done.

Al-Sâhib, while processing the subject of evil will not be sad from Allah, primarily emphasizes that he does not intend evil in any way. In this case, he stated that the evil that has come about is completely revealed in the direction of the will of the people. He argued that if it thought that Allah was the one who wished for these evil deeds, it would be a situation like that he wished that his own orders and prohibitions would be violated and would be denied. Moreover, he stated that in this case, would be cruel for God to punish people in the face of an act he wished to be or a word he wanted to be said. He emphasized that this was an unacceptable thought, and added that this situation is contrary to Allah's attribute of wisdom. He tried to support his thoughts with various verses.

The author, brought his criticisms on this subject to the Jabriyya sect, which he sometimes included in the Ahl al-Sunnah. In his critique, he sometimes did not hesitate to accuse the other thought owners with ignorance and stupidity. In fact, he claimed that they have made Allah an entity that speaks bad words and attribute a partner. His main idea here is that he sees the creator who wishes for evil as if he did it.

Al-Sâhib b. Abbâd, also comments on the verses used by his opponents to support his views on this subject and he puts them in a form that does not contradict i'tizâlî understanding. He also tackles and answers the objections expressed about the problems of Sunni ideas. The author also claims that through the evidence of the verse brought by Jabriyya on the subject, he actually converted the Qur'an into a structure that was used as evidence in the name of disbelievers.

The author first gives information about the meanings of these words on the subject of guidance and misguidance, and then reveals the meanings of their terms through a Mu'tazilî idea. In this sense, he argues that guidance means explaining the right way, reporting evidence, and ultimately guiding it. He also states that guidance is used in the sense of "transportation to paradise" and the tranquillity promised to those who have reached the right path and the rest of their hearts. The author says that after giving the word diversion the meaning of "perversion from religion and the right way", it is not Allah, but man and jinn satan. He reveals the other meanings of misguidance in the form of "deviating from merit", "to perish-destroy" and "finding a person gone astray." As a result, he explains that Allah is not a cause for guidance and misguidance but an asset that gives these two things according to the way they go.

Al-Sâhib b. Abbâd tries to prove Mu'tazila's approach in the matter of propositions with the verb which is not able to be reached. If such a situation were possible, it would be meaningless for God to ask the disbelievers or sinners why they are behaving in this way. In

addition, he records that such an offer can only emerge from a confused existence, and that such a situation is impossible for Allah.

As a result, Al-Sâhib b. Abbâd resorted to the proofs of the verse and took it as a preliminary admission that he would not commit any evil from Allah, while establishing firmly the Mu'tazila's understanding of justice on a number of different issues. In general, writer has established the principle of justice on the basis of which Allah is the owner of justice and wisdom in all matters related to the issue of destiny, and he was successful in this regard, but he was unable to save himself from limiting the will of Allah.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Bostan, A. ve Ravanoğlu, G. A. (2019). "Türkiye'de Enerji Tüketimi ve Cari Açığın Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1713-1726
Geliş Tarihi / Received Date: 20.12.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 04.02.2019

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE'DE ENERJİ TÜKETİMİ VE CARİ AÇIĞIN BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Aziz BOSTAN

Adnan Menderes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
azbostan@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8187-3871

Dr. Öğr. Üyesi Galip Afşin RAVANOĞLU

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
afsinravanoglu@kmu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5485-4384

Öz

Enerji, tüm dünya ülkeleri için olduğu gibi Türkiye için de en önemli faktörlerden birisi olarak göze çarpmaktadır. Dünya devletleri enerji kaynakları için birbirleriyle yarış içerisinde ve kaynaklara sahip olma oldukça önem arz etmektedir. Türkiye'de enerjide dışa bağımlılık cari açık sorununu gözler önüne sermektedir. Kuşkusuz enerji büyümenin de en önemli tetikleyicisinden biri olarak göze çarpmaktadır. Enerji dendiğinde akıllara oldukça geniş bir tanım gelmektedir. Bu çalışmada 1984-2015 dönemi baz alınarak Türkiye'de enerji tüketimi ve cari açığın, büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Oluşturulan modelde bağımlı değişken olarak büyüme, bağımsız değişkenler olarak cari açık ve enerji tüketimi değişkenleri kullanılmış, ADF birim kök testi ve Eş-bütünleşme analizi yapılmıştır. Analiz sonucu; uzun dönemde değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi olduğu yani birlikte hareket ettiği sonucuna varılmış, kısa dönemde ise modelin hata düzeltme teriminin çalıştığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Tüketimi, Büyüme, Cari Açık, Eş-bütünleşme Analizi, Türkiye.

ANALYSING THE EFFECTS ON ENERGY CONSUMPTION AND CURRENT ACCOUNT DEFICIT ON GROWTH IN TURKEY

Abstract

Energy stands out as one of the most important factors, not only in our country, but the whole world. World's nations are in a competition over the energy sources, which makes it quite significant to possess them. The foreign-dependance for energy in Turkey displays the current deficit issue. Energy is, without a doubt, one of the most important triggers of growth. The word energy has a quite extensive definition. In this study, the effects of energy consumption and current deficit of Turkey on growth are analysed based on the 1984-2015 period. In the created model; growth is used as dependant variable, current deficit and energy consumption is used as independent variables, and ADF unit root test and cointegration analyses are done. After analysing; it was concluded that there are cointegration ties between the variables in the long run, which means they move together, while in the short run, the model's error recovery term was observed.

Keywords: Energy Consumption, Growth, Current Deficit, Cointegration Analyze, Turkey.

1. GİRİŞ

Ülkelerin kalkınma ve gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi noktasında ekonomik büyüme kavramı oldukça önemlidir. Küreselleşen dünyada ülke ekonomileri büyürken enerjiye her geçen gün daha çok gereksinim duymaktadır. Küreselleşen dünyada çok hızlı bir değişim süreci yaşanmaktadır. Günümüzde değişim sadece teknolojiye değil hayatın her alanında karşımıza çıkmaktadır (Sayın vd., 2017: 438). Enerji kaynakları da bu değişim sürecinden etkilenmiş ve tarihin önceki dönemlerine göre çok önemli bir girdi konumuna ulaşmıştır. Özellikle endüstrileşme sürecinde enerji, sanayinin temel ihtiyacı konumuna haline gelmiştir. Bunun yanı sıra enerji kaynakları özelliği gereği kıt ve dünyada eşit olmayan bir dağılım içerisindedir. Enerji kaynaklarının eşit olmayan dağılımı, ülkelerin birbirleri üzerinde politik ve askeri güç kullanmalarına neden olmaktadır.

1970 Petrol Krizi ile enerji fiyatında büyük artışlar meydana gelmiştir. Kriz bütün ülke ekonomilerini sarsmakla birlikte, bu krizden en çok etkilenen gelişmekte olan ülke sanayileri olmuştur. Özellikle sanayi sektöründe petrol bakımından dışa bağımlı olan ülkeler büyük sarsıntı yaşamıştır. Büyüme için kullanılacak kaynakların çoğu petrol ithalatı için kullanılmış ve bu da ekonomiler için önemli bir tehdit olan cari açık sorununu daha da derinleştirmiştir.

Türkiye jeopolitik konumu itibarıyla enerji kaynaklarına sahip ülkeler ile enerji kaynaklarını ihraç eden ülkeler arasında geçiş güzergahında yer almaktadır. Ancak yeterli kaynaklara sahip olmaması ya da kaynakların verimli bir şekilde artışının sağlanamaması nedeniyle yaklaşık % 70 oranında dış ülkelere enerji ithal etmektedir. Bu durum cari açığın artmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de yaşanan enerji tüketimi ve cari açığın, ekonomik büyümeye olan etkisini analiz ederek, politika önerileri sunmak şeklindedir. Çalışmada birinci bölüm olan giriş bölümünde enerji ile ilgili kavramsal çerçeve anlatılmıştır. İkinci bölümde literatür taraması yapılmış, üçüncü bölümde enerji tüketimi, cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki irdelenmiş, dördüncü bölümde bu üç değişken arasında ampirik analiz yapılarak kısa ve uzun dönemde etkileri incelenmiş ve son olarak beşinci bölümde sonuç ve önerilere değinilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında ki ilişki şu şekilde özetlenebilir;

Tablo 1. Konuyla İlgili Literatür

Yazar	Yıl	Dönem	Ülke	Yöntem	Sonuç
Kraft & Kraft	1978	1947-1974	ABD	Sims Metodolijisi	Büyümenin enerji tüketimi üzerinde tek yönlü ilişki
Stern	1993	1947-1990	ABD	Granger Nedensellik	Enerjinin büyümenin nedeni olduğu
Yang	2000	1957-1997	Tayvan	Granger Nedensellik	Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi
Aqeel & Butt	2001	1955-1996	Pakistan	Granger Nedenselliği ve Hsiao versiyonu	Ekonomik büyümenin enerji tüketimi nedeni olduğu
Glasure	2002	1961-1990	Kore	Granger Nedensellik	Enerji ve gelir arasında eş-bütünleşme ve iki yönlü nedenselliğin zayıf olduğu
Paul & Bhattacharya	2004	1950-1996	Hindistan	Eş-bütünleşme ve Granger Nedensellik	Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki olduğu
Altınay & Karagöl	2004	1950-2000	Türkiye	Granger Nedensellik	Ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında ilişki olmadığı
Payne	2009	1949-2006	ABD	Toda-Yamamoto Nedensellik	Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı
Erbaykal	2008	1970-2003	Türkiye	Birim Kök ve Peseran Eş-bütünleşme	Kısa dönemde elektrik tüketiminin ve petrol tüketiminin üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu, uzun dönemde ise ekonomik büyüme üzerinde petrol tüketiminin pozitif, enerji tüketiminin ise negatif etkiye sahip olduğu
Mucuk & Uysal	2009	1960-2006	Türkiye	Birim Kök Eş-bütünleşme, Granger Nedensellik, Etki Tepki Fonksiyonları ve Varyans Ayırıştırması	Eş-bütünleşme ilişkisi bulunmuş ve Granger nedenselliğinin yönü enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru olduğu
Özata	2010	1970-2008	Türkiye	Granger Testi, Eş-bütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme Modeli	Reel GSMH ile enerji tüketiminin eş-bütünleşik oldukları ve reel GSMH’den enerji tüketimine doğru tek yönlü bir Granger Nedensellik ilişkisi olduğu
Çetin & Şeker	2012	1970-2009	Türkiye	Johansen ve Juselius Eş-bütünleşme ve Toda-Yamamoto Nedensellik	Enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve güçlü bir etkiye sahip olduğu, Toda-Yamamoto testine göre enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı
Uzunöz & Akçay	2012	1970-2010	Türkiye	Johansen Eş-bütünleşme ve Granger Nedensellik	Eş-bütünleşme ve uzun dönem ilişkisi olduğu, ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi olduğu
Yalta	2013	1950-2006	Türkiye	Eş-bütünleşme	Enerji tüketimi ve GSYİH arasında nötr bir ilişki
Kalyoncu vd.	2013	1960-2006	Türkiye	Johansen Eş-bütünleşme, Nedensellik ve Vektör Hata Düzeltme	Değişkenler arasında kısa dönemli ilişki olmadığı ve kişi başı GSYİH’den kişi başı enerji tüketimine doğru uzun dönem nedensellik olduğu

Ruhul, Kamrul & Sahar	2014	1980-2011	OECD ülkeleri	Panel Eş-bütünleşme ve panel nedensellik	Fosil ve yenilenebilir enerji kaynakları, sanayi üretimi ve ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir denge ilişkisinin olduğu, ayrıca panel nedensellik analizleri ile GSYH büyümesi ile yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki tek yönlü nedenselliğin var olduğu
Kazar & Kazar	2014	1980-2010; 2005-2010	Türkiye	Panel Eş-bütünleşme	Kısa vadede yenilenebilir enerji üretimi ile ekonomik kalkınma arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu, uzun vadede ise ekonomik kalkınma sürecinin yenilenebilir enerji üretimine yol açtığı
Altıntaş & Mercan	2015	1980-2011	G-11 Ülkeleri	Yapısal Kırılmalı Panel Eş-bütünleşme ve Nedensellik Analizleri, Bootstrap Panel Nedensellik	Kişi başı elektrik tüketiminin % 1 artmasının ekonomik büyümeyi % 21.4 oranında artırdığı, Panel nedensellik testi sonucuna göre elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü kısa dönem Granger nedensellik ilişkisi olduğu ve incelenen ülke grubu için geri besleme hipotezinin geçerli olduğu
Tatlı	2015	1981-2013	Türkiye	ARDL Sınır Testi	Uzun dönemde ekonomik büyüme ile toplam enerji tüketimi, gayri safi sabit sermaye oluşumu ve istihdam arasında pozitif ilişki, toplam enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı düzeyde etkili ve ekonomik büyümenin toplam enerji tüketimine bağlı olduğu

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Literatürde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen oldukça fazla çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda ayrıca pek çok ülke ve ülke grubu farklı dönemlerde çeşitli yöntemlerle incelenmiştir. Ancak bu çalışmalarda enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için farklı görüşler bulunmaktadır. Bu konudaki araştırmalar özetlenecek olursa; enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ilişki, ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü ilişki, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki ve değişkenler arasında ilişki olmadığı şeklindedir. Literatürde bir görüş birliği olmamasına rağmen, genel kanı enerji tüketiminin ekonomik büyümeyi arttırdığı yönündedir. Bu çalışma enerji tüketimi ve cari açığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemesi sebebiyle diğer çalışmalardan ayrılarak literatüre katkı sağlamaktadır.

3. ENERJİ TÜKETİMİ, EKONOMİK BÜYÜME VE CARI AÇIK İLİŞKİSİ

Ülkelerin enerji kaynaklarına ulaşması, güvenli ve istikrarlı bir şekilde tedarik edebilmesi hayati önem taşımaktadır. Enerji kaynaklarına sahip ülkelerin enerji arzını devam ettirebilmeleri için, istikrarlı yönetimlere sahip olmalıdırlar. Dolayısıyla bir ülkede yaşanan

ekonomik gelişmeler sadece o ülkeyi bağlamamakta, etki ve sonuçları küresel çapta görülebilmektedir (Ak, 2018: 341).

Enerji, tüm dünya ülkeleri için önemli bir güçtür. Yaşam kalitesinin artırılarak sürdürülebilmesi için temel yapıtaşı niteliğindedir. Konusu oldukça geniş olan enerji kaynaklarının üç karakteristik özelliği vardır. Bunlar; kıt oluşları, dünya ölçeğinde eşitsiz dağılmış olmaları ve enerji dönüşümünün çevre kirliliğine yol açmasıdır (Bilginoğlu,1991: 123).

Bir sektör olarak enerji, dünya ülkelerinin gelişmişlik seviyelerini ölçmede önemli bir etmendir. 1970’lerdeki enerji krizleri ve petrol fiyatlarındaki artışlar nedeniyle, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesi olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Özellikle 1970’ten sonra ekonomik büyüme ve enerjinin ilişkilendirildiği birçok çalışma yapılmıştır. Ancak çalışmalar sonucu hala değişkenler arası ilişkinin sonuçlar aynı ülke için bile dönemler arası farklılık göstermektedir (Altınay ve Karagöl, 2004: 986).

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri enerji bakımından enerji tüketimi ve enerji yoğunluğu olarak iki şekilde değerlendirilmektedir. Ülke ekonomisinin hareketli olması ve refah seviyesinin üst düzeyde olması, kişi başına enerji tüketiminin göstergelerindedir. Enerji oranı aynıyken daha fazla üretim yapılabilmesi, enerji yoğunluğunun düşük olduğunu belirtir. Dolayısıyla, enerji yoğunluğu düşük ve enerji tüketimi yüksek olan ülkeler enerji anlamında gelişmiş olma koşullarını sağlamış olurlar (Yaşar, 2011: 9).

Enerji yoğunluğu, GSYİH başına tüketilen birincil enerji miktarını gösterir ve çapında kullanılır. 1000 Dolarlık üretim yapabilmek için tüketilmek zorunda kalınan TEP (ton petrol eşdeğeri) miktarını ifade eder. Burada 1 TEP, enerji elde etmek için yakılan 1 ton petrolü ifade eder. Dolayısıyla üretim yapabilmek için harcanan enerjinin düşük olması o ülkedeki enerji yoğunluğunun da düşük olduğunu gösterir ve bu da verimli bir enerji kullanımı yapıldığını ifade eder (Kavrak, 2005: 10-11).

Ekonomik büyüme beraberinde enerji tüketiminde artışı getirmektedir. Böylelikle ekonominin temel yapı taşı olan enerji son dönemde daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye, enerji tüketiminin yaklaşık % 70’lik kısmında dışa bağımlıdır. Çünkü yerli kaynaklardan üretilen enerji, artan talebi karşılamada yetersiz kalmaktadır. Türkiye’nin enerjide dışa bağımlı bir ülke olması ekonomik büyümeye yansımakla birlikte cari açığı da büyük oranda etkilemektedir. Türkiye’nin dışa bağımlılığı 2009 itibari ile % 71 iken, bu oran 2015’te % 68 olmuş, 2020 de ise % 70 seviyelerinde olacağı tahmin edilmektedir (Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, 2008: 34). Bütün bunlar kapsamında Türkiye’de cari açığın en önemli belirleyicisi olarak enerji göz çarpmaktadır.

4. AMPİRİK ANALİZ

4.1. Veri Seti ve Model

1984-2015 dönemi yıllık verileri kullanılarak, bağımlı değişken olarak reel GSYİH (büyüme) ve bağımsız değişkenler enerji tüketimi ve cari açık ile model tahmin edilmiştir. Teoriye uygun olarak beklenti enerji tüketiminden büyümeye olumlu, cari açıktan büyümeye olumsuz etkinin gözlemleneceğidir. Tahmin edilen model denklem 1.1 de gösterilmektedir.

$$GDP_t = B_0 + B_1 EC_t - B_2 CAD_t + u_t \quad (1.1)$$

GDP : Büyüme (*Gross Domestic Product*)

EC : Enerji Tüketimi (*Energy Consumption*)

CAD : Cari açık (*Current Account Deficit*)

Denklem 1.1 doğrusallaştırıldıktan sonra ise, denklem 1.2 elde edilmiştir.

$$\ln GDP_t = \ln B_0 + \ln B_1 EC_t - \ln B_2 CAD_t + e_t \quad (1.2)$$

Bu çerçevede Türkiye’de; büyüme, enerji tüketimi ve cari açık ilişkisini incelemek amacıyla Eangle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen eş-bütünleşme (cointegration) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde iki ya da daha fazla değişkene ait seriler durağan olmasalar bile, bunların doğrusal bir biçiminin durağan olabileceği ifade edilmiştir. Uzun dönem ilişkisi olarak tanımlanabilen bu durağan doğrusal bileşim eş-bütünleşme denklemi olarak tanımlanmıştır (Peker, 2008: 33-43).

Eş-bütünleşme analizi aynı trende sahip değişkenler arasında regresyon analizi yapılmasını ifade etmektedir. Bu değişkenlerin iki temel özelliği vardır: değişkenler düzey değerlerde durağan olmamalı ve yapılan durağanlaştırma işlemi sonucu değişkenler aynı dereceden durağan olmalıdır. Bu şartlar sağlandıktan sonra uzun dönem denklemi kurulur (denklem 1.1).

Regresyon denklemi tahmin edildikten sonra değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi yani uzun dönem ilişkisinin olup olmadığını anlamak için öncelikle serinin hata terimleri serisi elde edilir ve sonrasında bu seriye ADF Birim Kök Testi (Augmented Dickey-Fuller) uygulanır. Eğer; ADF hesaplanan değeri, Eangle ve Granger tablo değerinden büyük çıkarsa, uzun dönemde değişkenlerin birlikte hareket ettiği anlamına gelir yani değişkenler eş-bütünleşiktir. Buna ek olarak eş-bütünleşme ilişkisi olup olmadığı; Durbin Watson istatistik değerinin yine Eangle ve Granger tablo değerinden büyük olması yoluyla da belirlenir.

Bu iki koşulun birlikte sağlanması durumunda, değişkenler arasında kısa dönem sapmalarının belirlenmesine geçilir. Kısa dönem analizi farkı alınmış durağan serilerle yapılır. Analiz sonucunda kısa dönem sapmaları, uzun döneme yakınsamıyorsa o ülkede ciddi

ekonomik sorunların varlığına işaret etmektedir. Örneğin 1994 krizinde 1\$=20bin TL iken, 3 haftada 1\$=40bin TL’ye yükseldi. Bu bir kısa dönem sapmasıdır. Eğer zamanla bu sapma uzun döneme yakınsamamış olsaydı, ülkenin dış borç ve cari açığının önüne geçilemezdi.

Denklem 1.3’te kısa dönem denklemi elde edilmiştir.

$$\Delta \ln GDP_t = B_0 + B_1 \Delta \ln EC_t - B_2 \Delta \ln CAD_t + \alpha \acute{e}_{t-1} + e_t \quad (1.3)$$

Δ : Değişkenlerin ilk farkı

$\acute{e}_{t-1}$: Uzun dönemde elde edilen hata terimleri serisinin bir dönem gecikmelisi

e_t : Hata terimi

α : uzun dönem dengesine doğru uyarılama hızı (hata terimi düzeltme teriminin katsayısı)

Kısa dönemde en önemli değişken hata düzeltme terimi katsayısıdır. İşaretinin negatif olması uzun dönemde birlikte hareket eden değişkenlerin kısa dönem sapmalarının bir süre sonra ortadan kalkacağını ifade eder, yani aralarında nedensellik ilişkisi var demektir. İşaretin pozitif olması ise kısa dönem sapmalarının hiçbir zaman uzun döneme yakınsamayacağı anlamına gelmektedir, yani modelin sorunlu olduğunu gösterir.

4.2. Yöntem ve Analiz

4.2.1. Birim Kök Testi

Modelde 1984-2015 yıllık verileri kullanılarak; bağımlı değişken olarak reel GSYİH, bağımsız değişkenler ise cari açık ve enerji tüketimi değişkenleri olarak belirlenmiştir. Elde edilen değişkenler; Reel GSYİH (GDP constant 2010\$ - World Bank), enerji tüketimi (kg of oil equivalent per capita – World Bank) ve cari açık Merkez Bankası 6. El Kitabı Analitik Sunum Cari Denge Kalemi alınarak oluşturulmuştur. Değişkenler için yapılan bütün test ve tahminler E-Views 10 paket programı aracılığıyla elde edilmiştir.

Eş-bütünleşme analizinin yapılabilmesi için değişkenlerin aynı dereceden durağan olmaları gerekliliğinden bahsedilmiştir. Bu durum ADF Birim Kök Testi ile analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 2’de yer almaktadır. Test sonucunda bütün değişkenlerin birinci dereceden farkları alındıktan sonra, aynı dereceden durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç eş-bütünleşme uygulanabileceğini ifade etmektedir.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi

DEĞİŞKEN	BİRİM KÖK TESTİ	KRİTİK DEĞERLER			PROB. DEĞERİ
		%1	%5	%10	
<i>lnGDP</i>	0.198530	-3.661661	-2.960411	-2.619160	0.9681
Δ <i>lnGDP</i>	-5.723135	-3.670170	-2.963972	-2.621007	0.0000
<i>lnEC</i>	-0.866390	-3.661661	-2.960411	-2.619160	0.7853
Δ <i>lnEC</i>	-6.059177	-3.670170	-2.963972	-2.621007	0.0000
<i>lnCAD</i>	-0.512098	-3.679322	-2.967767	-2.622989	0.8749
Δ <i>lnCAD</i>	-7.004697	-3.679322	-2.967767	-2.622989	0.0000

NOT: Cari açık değişkeni EViews programında mutlak değere alındıktan sonra logaritması alınmıştır. Bu durum yorumların daha anlamlı yapılabilmesi açısından her değişkenin doğrusallaştırılmasını ifade etmektedir. Test biçimi olarak bütün değişkenlerin düzey değerlerinde ve birinci dereceden farkları alınırken sabit terim kullanılmıştır.

Tablo 2’de değişkenlerin düzey değerlerde durağan olmadığı; durağanlaştırma süreci sonrasında birinci dereceden farkları alındığında durağan hale geldikleri, prob. değerlerinden de görülebilmektedir. Koşullar sağlandığına göre eş-bütünleşme uygulanabilir.

4.2.2. Uzun Dönem Analizi

Modelde eş-bütünleşme uygulanabilmesi için Tablo 3’de verilen ADF Test İstatistiğinin, Eangle ve Granger tablo değerinden büyük olması gerekir. Buna göre %10 anlamlılık düzeyinde ve 31 gözlem için bulunan tablo kritik değeri (2.84), ADF test istatistiğinin tahmin edilen mutlak değerinden (-3.16) düşük olduğu için eş bütünleşme serisi durağan çıkmıştır.

Bu sonuç GDP, EC ve CAD değişkenlerinin eş-bütünleşik olduğunu ifade eder. Ayrıca bu sonuç CRDW testi ile de desteklenmektedir. CRDW %10 düzeyindeki tablo değeri (0.322), modelimizdeki test edilen CRDW değerinden (1.781) küçük çıkmıştır. Her iki değişkenin de sonucu göre modeldeki değişkenler eş-bütünleşiktir yani uzun dönemde birlikte hareket ederler.

Tablo 3. Uzun Dönem Analizi (1985-2015)

Eş-bütünleşme Denklemi: $\ln GDP = f(EC, CAD)$

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	T-İSTATİSTİK
<i>Sabit terim</i>	14.63223	27.17711
<i>lnEC</i>	1.739448	19.63481
<i>lnCAD</i>	0.017218	1.492465
R^2 : 0.250 $\bar{R}^2$: 0.250 <i>CRDW</i> : 1.781615 <i>ADF</i> : - 3.165045 <i>F – istatistik</i> : 843.3088		

Tablo 3’den de izlenebileceği gibi enerji tüketimindeki %1’lik bir değişme büyümeyi %1.73 etkilemektedir. Teorik beklentimizle uyumlu bir sonuç gözlemlenmektedir. Büyüme ve enerji tüketimi uzun dönemde pozitif yönlü olarak birlikte hareket etmektedir.

4.2.3. Kısa Dönem Analizi

Kısa dönemde en önemli değişken hata terimidir. Hata terimi katsayısının anlamlı ve negatif çıkması beklenen bir durumdur. Tablo 4’te görüldüğü üzere bu terimin negatif çıkması, kısa dönem sapmalarının zamanla dengeye yakınsayacağını ifade eder. Bu da modelin hata teriminin çalıştığı anlamına gelmektedir.

1985-2015 dönemi büyüme, cari açık ve enerji tüketimi araştırmasında ortaya çıkan kısa dönem sapmalarının % 11’i her yıl ortadan kalkmaktadır. Sapmaların tamamı ise $\frac{1}{0.11} = 9.09$ yani 9 dönem sonra(9 yıl) ortadan kalkmaktadır. Bu sonuç ekonomi açısından olumludur; çünkü modelin hata düzeltme mekanizması çalışıyor ve iyi durumda demektir.

Tablo 4. Kısa Dönem Analizi (1985-2015)

Hata düzeltme modeli : $\Delta \ln GDP = f(\Delta \ln EC, \Delta \ln CAD, \hat{\epsilon}_{t-1})$

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	T-İSTATİSTİK
Sabit terim	0.024306	4.017122
$\Delta \ln EC$	0.805032	5.581792
$\Delta \ln CAD$	0.009032	1.797809
$\hat{\epsilon}_{t-1}$	-0.112302	-0.999664
R^2 : 0.66		
$\bar{R}^2$: 0.62		
DW: 1.601		
F – istatistik: 17.912		

5. SONUÇ

Literatürde enerji tüketimi ve büyüme üzerine pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada ise değişkenlere cari açık eklenerek, aslında ülkemizdeki ithalat bağımlılığının etkilerinin bir bölümünü analiz etmek amaçlanmıştır. Çünkü Türkiye, enerji ihtiyacının oldukça büyük bir bölümünü enerji ithalatıyla karşılamaktadır. Bu dışa bağımlılık cari açığı oldukça tetikleyen bir durumdur.

Türkiye gibi sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma hedefleyen ülkelerin alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi gerekmektedir. Bu bağlamda mevcut kaynakların verimli kullanılması ve kaynaklarının çeşitliliğinin artırılması oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra ithal olmayan yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve verimliliği artırılarak, cari açık düzeyleri düşürülebilecektir.

Yapılan analiz ile birlikte değişkenlerin durağan olmadığı tespit edilmiş ve bu neden öncelikle durağanlaştırma yani ADF birim kök testi yapılarak koşul sağlanmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi ise eş-bütünleşme yöntemiyle tespit edilmiştir. Analizin olumlu ve pozitif yönlü çıkması sonucunda da kısa dönem analizine geçilmiştir. Hata düzeltme terimi de negatif ve anlamlı çıktığı için teorik beklentimizi karşılamıştır. Modelin genel analiz sonucu ise enerji tüketimindeki büyümenin oldukça yüksek oranda artırmasına neden olmakla birlikte, büyüme artışı da cari açığı artırmaktadır. Yani yapılan çalışmada değişkenler arasında pozitif yönlü bir etki gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Ak, M. (2018). “Kamu Sağlık Sektöründe Örgütsel İklim Analizi: Bartın 112 İstasyonları Örneği”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2): 340-371.
- Altınay, G. ve Karagöl, E. (2004). “Structural Break, Unit Root, and The Causality Between Energy Consumption and GDP in Turkey”, *Energy Economics*, 26: 985-994.
- Altıntaş, H. ve Mercan, M. (2015). “Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: G-11 Ülkeleri Örneğinde Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Uygulaması”, 318-348, [http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=\(18.05.2018\)](http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=(18.05.2018)).
- Aqeel, A. ve Butt, M. S. (2001). “The Relationship Between Energy Consumption and Economic Growth in Pakistan”, *Asia-Pacific Development Journal*, 8(2): 101-110.
- Bilginöglü, M. A. (1991). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Enerji Sorunu ve Alternatif Enerji Politikaları”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9: 122-147.
- Çetin, M. ve Şeker, F. (2012). “Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 31(1): 85-106.
- Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi. (2008). Türkiye Enerji Raporu 2007-2008 ISSN:1301-6318, Dek-Tmk Yayın No:0009/2009.
- Erbaykal, E. (2008). “Disaggregate Energy Consumption and Economic Growth: Evidence from Turkey”, *International Research Journal of Finance and Economics*, 20: 172-179.
- Glasure, Y. U. (2002). “Energy and National Income in Korea: Further Evidence on the Role of Omitted Variables”, *Energy Economics*, 24: 355-365.
- Kalyoncu, H., Gürsoy, F. ve Göcen, H. (2013). “Causality Relationship Between GDP and Energy Consumption in Georgia, Azerbaijan and Armenia”, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 3(1): 111-117.
- Kavak, K. (2005). Dünya’da ve Türkiye’de Enerji Verimliliği ve Türk Sanayinde Enerji Verimliliğinin İncelenmesi. Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No:2689, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Kazar, G. ve Kazar, A. (2014). “The Renewable Energy Production-Economic Development Nexus”, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(2): 312-319.
- Kraft, J. ve Kraft, A. (1978). “One the Relationship Between Energy and GNP”, *Journal of Energy and Development*, 3: 401-403.
- Mucuk, M. ve Uysal, D. (2009). “Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme”, *Maliye Dergisi*, 157: 105-115.
- Özata, E. (2010). “Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik İncelemesi. *Dumlupınar Dergisi*, Nisan, <https://birimler.dpu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder>, (18.05.2018).
- Paul, S. ve Bhattacharya, R. N. (2004). “Causality Between Energy Consumption and Economic Growth in India: A Note on Conflicting Results”, *Energy Economics*, 26: 977-983.
- Payne, J. E. (2009). “On the Dynamics of Energy Consumption and Output in the US”, *Applied Energy*, 86: 575-577.
- Peker, O. (2008). “Reel Döviz Kurunun Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2): 33-43.
- Ruhul, A. S., Kamrul, H. ve Sahar, S. (2017). “Renewable and Non-Renewable Energy Consumption and Economic Activities: Further Evidence From OECD Countries”, *Energy Economics*, 44: 350-360.

- Sayın A. A., Armağan, M. V. ve Karakulle, İ. (2017). “Sosyal Medyanın Tüketici Davranışları Etkileri Üzerine Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 46(5): 437-452
- Stern, D. I. (1993). “Energy Use and Economic Growth in the USA, A Multivariate Approach”, *Energy Economics*, 15(2): 137-150.
- Tatlı, H. (2015). “Çok Değişkenli Bir Üretim Modeli ile Toplam Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(4): 135-157.
- Uzunöz, M. ve Akçay, Y. (2012). “Büyüme ve Enerji Tüketimi Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, 3(2): 1-16.
- Yalta, A. T. (2013). “Analyzing Energy Consumption and GDP Nexus Using Maximum Entropy Bootstrap: The Case of Turkey”, *Energy Economics*, 33: 453-460.
- Yang, H. Y. (2010). “A Note on the Causal Relationship Between Energy and GDP in Taiwan”, *Energy Economics*, 22(3): 309-317.
- Yaşar, N. (2011). Kentsel Enerji Politikaları Bağlamında Konutlarda Enerji Verimliliği Algısı: Isparta Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

EXTENDED ABSTRACT

Due to its geopolitical position, Turkey is in the transition route between countries that have energy resources and countries that export energy resources. However, as it does not have sufficient resources or existing resources are not efficiently increased, it imports energy from foreign countries by about 70%. This leads to an increase in current account deficit.

The purpose of this study is to analyze the effects of Turkey’s energy consumption and current account deficit on economic growth and provide policy recommendations.

In the literature, there are several studies that investigated the relationship between energy consumption and economic growth. These studies also investigated several countries and groups of countries for different periods using various methods. However, there are different findings in these studies regarding the relationship between energy consumption and economic growth. If we summarize the results of studies on this topic, there have been reports suggesting that there is a unidirectional relationship from energy consumption towards economic growth, a unidirectional relationship from economic growth towards energy consumption, a bidirectional relationship between energy consumption and economic growth, and no relationship between these variables. Although there is no consensus in the literature, the general opinion is that energy consumption increases economic growth. This study contributes to the literature as it differs from others by investigating the effects of energy consumption and current account deficit on economic growth.

Economic growth brings about an increase in energy consumption. So, the amount of energy consumption that is needed for economies to grow is constantly increasing. Turkey, which may be unfortunate in terms of having fossil energy resources, obtains about 70% of its needs of energy consumption from foreign countries. Turkey’s dependence on other countries in energy not only is reflected in its economic growth but also substantially affects its current account deficit. While Turkey’s rate of meeting its energy needs by imports was 71% in 2009, it fell down to 68% in

2015. It is estimated that this rate will be around 70% in 2020 (World Energy Council Turkish National Committee, 2008:34). Within the context of all this information, energy appears to be the most effective determinant of current account deficit in Turkey.

By using the annual data on the period of 1984-2015 and taking real GDP (growth) as the dependent variable, and energy consumption and current account deficit as the independent variables were estimated by modelling. In agreement with the theory, the expectation was that energy consumption would have positive effect and current account deficit would have a negative effect on growth. Equation 1.1 shows the estimated model.

$$GDP_t = B_0 + B_1 EC_t - B_2 CAD_t + u_t \quad (1.1)$$

GDP: Growth (Gross Domestic Product)

EC: Energy Consumption

CAD: Current Account Deficit

After linearizing Equation 1.1, Equation 1.2 was obtained.

$$\ln GDP_t = \ln B_0 + \ln B_1 EC_t - \ln B_2 CAD_t + e_t \quad (1.2)$$

In the scope of this process, the cointegration method developed by Engle and Granger (1987) was used to investigate the relationship among growth, energy consumption and current account deficit in Turkey.

A) Unit Root Test

The model used the annual data of the period of 1984-2015 and determined GDP as the dependent variable and current account deficit and energy consumption as the independent variables. The variables that were obtained: Real GDP (GDP constant 2010\$ - World Bank), energy consumption (kg of oil equivalent per capita – World Bank) and current account deficit (Central Bank 6th Handbook Analytical Presentation Current Account Balance Item). All tests and estimations that were made on the variables were carried out using the E-Views 10 package software.

Table 1. ADF Unit Root Test

VARIABLE	UNIT ROOT TEST	CRITICAL VALUES			PROB. VALUE
		1%	5%	10%	
<i>lnGDP</i>	0.198530	-3.661661	-2.960411	-2.619160	0.9681
<i>ΔlnGDP</i>	-5.723135	-3.670170	-2.963972	-2.621007	0.0000
<i>lnEC</i>	-0.866390	-3.661661	-2.960411	-2.619160	0.7853
<i>ΔlnEC</i>	-6.059177	-3.670170	-2.963972	-2.621007	0.0000
<i>lnCAD</i>	-0.512098	-3.679322	-2.967767	-2.622989	0.8749
<i>ΔlnCAD</i>	-7.004697	-3.679322	-2.967767	-2.622989	0.0000

A) Long-Term Analysis

For being able to apply cointegration in the model, the ADF Test Statistic that is given in Table 2 should be greater than the Engle and Granger table value. Accordingly, as the table’s critical value that was found on the significance level of 10% and for 31 observations (2.84) was smaller than the absolute value of the estimated value of the ADF test statistic (-3.16), the cointegration series was found to be stationary.

This result shows that the variables GDP, EC and CAD were cointegrated. This result was also supported by the CRDW test. The table value of CRDW on the level of 10% (0.322) was smaller than the CRDW value that was tested in our model (1.781). According to the results on both variables, the variables in the model were cointegrated, meaning that they would act together in the long-run.

Table 2. Long-Term Analysis (1985-2015)

Cointegration Equation: $\ln GDP = f(EC, CAD)$

VARIABLES	COEFFICIENT	T-STATISTIC
<i>Constant</i>	14.63223	27.17711
<i>ln EC</i>	1.739448	19.63481
<i>ln CAD</i>	0.017218	1.492465
<i>R²: 0.250</i>		
<i>$\bar{R}^2$: 0.250</i>		
<i>CRDW: 1.781615</i>		
<i>ADF: - 3.165045 </i>		
<i>F - statistic: 843.3088</i>		

As it may be seen in, a 1% change in energy consumption affects growth by 1.73%. This result was in agreement with our theoretical expectation. Growth and energy consumption act together in the long-run in the positive direction.

B) Short-Term Analysis

The error term is the most significant variable in the short-run. It is expected that the coefficient of the error term turns out to be significant and negative. As seen in Table 3, the negative value of this term means that short-term deviations will converge into a balance in time.

11% of short-term deviations in the growth, current account deficit and energy consumption analyses for the period of 1985-2015 are eliminated every year. All deviations are eliminated after $\frac{1}{0.11} = 9.09$ periods, meaning approximately 9 years. This result is positive in terms of the economy, because it means the error correction mechanism of the model is working and in a good condition.

Table 3. Short-Term Analysis (1985-2015)

Error Correction Model: $\Delta \ln GDP = f(\Delta \ln EC, \Delta \ln CAD, \acute{e}_{t-1})$

VARIABLES	COEFFICIENTS	T-STATISTIC
<i>Constant</i>	0.024306	4.017122
$\Delta \ln EC$	0.805032	5.581792
$\Delta \ln CAD$	0.009032	1.797809
$\acute{e}_{t-1}$	-0.112302	-0.999664
R^2 : 0.66		
$\overline{R^2}$: 0.62		
<i>DW</i> : 1.601		
<i>F – statistic</i> : 17.912		

Countries like Turkey that aim for sustainable growth and development need to turn towards alternative energy resources. In this context, it is highly important to use the existing resources efficiently and increase the diversity of resources. In addition to this, current account deficit levels may be reduced by increasing the usage and efficiency of non-import renewable energy resources.

With the analysis, it was determined that the variables were not stationary, and this condition was satisfied by conducting an ADF unit root test for stationarity. The long-term relationship among the variables was determined by the method of cointegration. Short-term analysis was used as a result of the significance and positive direction of the result of the analysis. As the error correction term was negative and significant, our theoretical expectation was met. The general analysis result of the model was that, while increasing energy consumption was reflected in increasing growth to a very high extent, increasing growth led to an increase in the current account deficit. So, an effect with a positive direction was observed among the variables in this study.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Erendor, M. E. ve Sunguray, C. (2019). "The United Nations and Promoting Sustainable Development", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1727-1743
Geliş Tarihi / Received Date: 31.12.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 21.02.2019

Araştırma Makalesi

THE UNITED NATIONS AND PROMOTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Assist. Prof. Dr. Mehmet Emin ERENDOR

Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University

mehmeterendor@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8467-0743

Cem SUNGURAY

Çukurova University, Political Science and International Relations

cemsunguray@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6984-7854

Abstract

With the dissemination of the use of factories and open market principals in the 18th and 19th centuries, people and states started to reach products easily. Although this process eased life, it affected severely nature and human life. More than half-century international communities, like the United Nations (UN), tried to find solutions to tackle poverty, environmental problems, and scarcity of resources. In 1987 Brundtland Commission report explained the need for united development and environment which then called sustainable development. In the following years, with the increase of fears from the terroristic threats and environmental disasters, Millennium Development Goals (MDG) were published by the UN in 2000 along with 22 non-governmental organizations with the aim of providing decent lives and protecting the environment. However, MDG was not successful in fulfilling its targets, so at the concluding of it, set of new goals called as Sustainable Development Goals (SDG) were agreed to be implemented under 2030 Agenda with wider-pattern and human-centred approach. Despite SDGs broad approach to the subject, there are still incontrovertible lacks between targets and policies and therefore the main aim of this article is to analyze the short comparison between the MDGs and the SDGs effectiveness and explain why more concrete policies and decentralized mechanisms are needed to accomplish goals.

Keywords: Millennium Development Goals, Sustainable Development Goals, United Nations Development Groups, United Nations, Brundtland Commission

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN DESTEKLENMESİ

Öz

18. ve 19. yüzyıllarda fabrikaların ve serbest piyasa ilkelerinin yaygınlaşmasıyla birlikte insanlar ve devletler ürünlere kolayca ulaşmaya başladı. Bu süreç hayatı kolaylaştırırsa da, doğayı ve insan hayatını ciddi şekilde etkiledi. Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası topluluklar, yarım yüzyıldan fazla yoksulluk, çevre sorunları ve kaynakların azlığı ile mücadele etmek için çözümler bulmaya çalıştı. 1987'de yayınlanan Brundtland Komisyonu raporu, daha sonra sürdürülebilir kalkınma olarak adlandırılan, birleşik kalkınmaya ve çevreye olan ihtiyacı açıkladı. İlerleyen yıllarda terörist tehditlerden ve çevresel felaketlerden duyulan korkuların artmasıyla, Binyıl Kalkınma Hedefleri (Milenyum Kalkınma Hedefleri), 2000 yılında BM tarafından iyi bir yaşam sağlamak ve çevreyi korumak amacıyla 22 sivil toplum kuruluğu ile birlikte yayımlandı. Bununla birlikte, Binyıl Kalkınma Hedeflerine ulaşmada yaşanan başarısızlık nedeniyle, sonuç olarak, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG) olarak adlandırılan yeni hedefler dizisinin 2030 Gündemi altında daha geniş kapsamlı ve insan

merkezli bir yaklaşımla uygulanması kabul edilmiştir. Yeni kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınmanın Desteklenmesi (SKD) her ne kadar konuya geniş bir şekilde yaklaşılsa da, hedefler ve uygulamalar arasında hala tartışılmaz derecede eksiklikler bulunmaktadır ve bu sebeple bu çalışmanın temel amacı Binyıl Kalkınma Hedefleri ile SKD'lerin etkinliğini kısaca karşılaştırıp analiz etmek ve hedeflere ulaşmak için neden daha somut politikalar ve ademi merkeziyetçi mekanizmalara ihtiyaç duyulduğunu açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Binyıl Kalkınma Hedefleri, Sürdürülebilir Kalkınmanın Desteklenmesi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Grupları, Birleşmiş Milletler, Brundtland Komisyonu

1. INTRODUCTION

After the Industrial Revolution brought machines, factories, and particular tools that eased peoples' life such as in reaching products from other countries, creation of various assembly lines which actually boosted Gross Domestic Products (GDPs) and in doing so standard of living of people yet those machines were also used hazardously for creation of new harmful weapons and its subsidiaries which disrupted the environment and societies in the World Wars such as causing many deaths, poverty, increase of greenhouse emission, degradation of green areas etc.

After the establishment of the UN, the UN Scientific Conference and Utilization of Resources was held to discuss how to reconstruct the world away from poverty, inequalities, air pollution and the threat of nuclear war. When it came to 1960s, the book which was called *Silent Spring* mentioned the first time regarding environmental problems and the need for a battle against environmental degradation (Evans, 2012: 3). Following years faced devastated weather incidents like drought and floods which led the UN to hold a conference called Human Environment to take decisions and passing laws for the establishment of 'UN Environment Programme' and peoples' right to clean air respectively.

Despite taking solid actions, countries started to move for growing their economies to tackle with the issues and to do that they used natural resources. That insusceptible behaviour of states contributed to the increase of efficiency of several incidents like ozone depletion and caused many public reactions against their governments. States, by taking into account their citizens, started to hold conferences on the issue and in one these conferences Brundtland report expressed the common definition of sustainable development which was "meeting the needs of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their own needs" (Blowers, Boersema & Martin, 2012: 1), and advice for common intergovernmental actions to eliminate the environmental problems in 1987.

This report also sat the stage for Rio Summit which also followed by UN Millennium Summit which declared the 8 Millennium Development Goals, by the acceptance of all UN members and 22 non-governmental organizations, to carry out the problems stem from

poverty, health conditions, education, and environmental deformation and so on. The commitment made for turning the world into a more livable place also showed the unity of states for common troubles (Quental, Lourenço & Da Silva, 2011: 21). As time passed the MDG achieved some tangible targets yet it was implemented only to developing countries and in particular areas so it laid out new and more problems which could have only be overcome by stricter and wide-ranging plans.

Being aware of the fact, states gathered at United Nations Sustainable Development Summit and declared the 17 SDGs which was distinct from the former in its structure as the latter will be applied to all countries, integrate stakeholders for global development by considering the people, planet, and prosperity. The implementation of the goals will depend on countries' own policies and programmes since it is not binding, but it is for sure that countries will need to create a partnership among civil societies, different non-governmental organizations, private companies, and stakeholders. Reviewing the goals, on the other hand, belongs both to states and Inter-Agency groups, which was created by the Economic and Social Council. The financing of goals will generally be provided by the Official Development Assistance from developed countries and the UN. Though having significant positive outcomes, there is no any progress on some goals up to now so the primary purpose of this article is to compare the MDGs with SDGs in their core structures and effectiveness with their commitments and then try to explain why various coherent policies, like empowering education, integrating three dimensions of sustainability (social, economic and environmental) and shifting the UN-based system to decentralized mechanism, are needed to reach the targets without causing any harm at the right time.

2. PRECISE IN THEORY, INCOMPLETE IN PRACTICE: MILLENNIUM DEVELOPMENT GOALS

United Nation's first action for promoting sustainable development was its declaration of Millennium Development Goals for the following 15 years in 2000. The goals extended from the fair, prosperous and free world to zero poverty idea to provide decent lives and equalize the gap between the North and South.

The first goal was eradicating extreme poverty and hunger by providing decent work opportunities not only to men but also to women and youths which would eventually increase their income level and decrease the poverty ratios. The outcomes of the goal were halving the extreme poverty both in developing countries and worldwide who lived less than \$ 1.25 through job creation but those work conditions were away from being clean-cut and amount

of underweight children rose. The second and third goals, universal primary education and promoting gender equality and empowering women respectively, are interconnected which had aimed to provide equal education conditions to all and actually increased the literacy rate of all, to 91 per cent, by decreasing the number of children out of school. As the literacy rate increased women became more independent and started to work in diverse jobs especially in parliaments and private companies. The vital improvements were seen in the Sub-Saharan region where the illiteracy rate was the lowest before the MDG. Another goal was reducing child mortality. The goal became successful to some extent where deaths of under-five decreased half and reduction ratios tripled as children started to get measles vaccination. However, by and large, 16,000 children die due to preventable illnesses every day. The fifth goal was to improve maternal health. UN worked hard to provide necessary services such as employing more staff, cleaning the clinics and increasing the contraception which reduced maternal mortality, especially in Northern Africa. The sixth goal was combating HIV/AIDS, malaria and other diseases. As the healthcare was restructured at the countries, now there are less HIV viruses spread at the amount of 2.1 million and in addition, people started to get better quality treatments called antiretroviral therapy (ART) which saved many lives. Other diseases like tuberculosis and insect-related become more preventable as special treatment to a person and creation of insecticide-treated mosquito nets were provided respectively. The seventh goal was ensuring environmental sustainability in which targets aimed for engaging national laws with the UN's goals and reduce the environmental change from people to animals and to green areas. This subject was in high priority of the UN which was necessary for all humanity so required laws for protecting the environment and ozone layer have been passed in a strict manner which led renewing of many water tools and resulted with enjoying piped sanitized drinking water, especially in Africa. The last goal of the MDG was the creation of a global partnership for development. That goal actually covered all other goals since having a partnership is necessary to carry out the goals. The targets were the establishment of an equal partnership to uphold and respect the rule of law in which least developed and developing countries can fulfil their comprehensive needs such as being able to learn know-how and transfer it to their own productions. Under this goal, Official Development Assistance was provided nearly \$135 billion to least developed and developing countries so trade ratios shifted to numerous numbers which increased non-tariffed goods, -duty-free goods (United Nations, 2015: 7). Furthermore, the partnership also contributed to the dissemination of internet-led tools like cell phones.

That is to say, people are very close to each other like never before and that leads to the emergence of many non-governmental organizations which strive for the creation of a just and prosperous world where all can engage. The results of those goals have brought supporters and critics face to face. While those who favour the result advocated that poverty, education, health subjects recorded vital to progress, critics argued the lack of green environment, partnership for global water resources and above all the increasing of gaps between the developing and least developed countries.

Implementation of policies at the national level through reliable data usage has revealed many inequalities such as the amount of safe drinking water resources, gender inequality, green gas emission, and education levels among countries which in turn encouraged the governments to take necessary precautions and eliminate the gap. Additionally, the territory of protected water resources and a number of enrolment to a primary school, holding of cell phones and computers rose dramatically by the establishment of common workgroups between stakeholders and civil societies. In spite of those gains, MDG was unable to reach all regions due to its core deficiency. Women are still, in many regions, not even close to the rights or if so, not in practice as in much of least developed countries especially in Africa women don't have a proper job to be independent in doing so they can not raise their voice and get represented at the parliament buildings. Moreover, those poor still have couple times less chance to attend the school due to the various reasons like income, to be able to recover from sickness and drink piped drinking water.

That said, poor lives in worse conditions than rich. Notwithstanding the attempts to reduce the effect of climate change by strict laws, it is estimated that growing number of factories when merged with companies' illegal acts such as not using a filter to absorb the dirty air, world will face a harsh and growing and irreversible natural incidents as in the case of California wildfires in 2008 which killed many animals and caused deformations of agricultural lands and forests. What's more, some states have already bought lands next to the water resources due to water scarcity so it was essential for countries to create a strategy that may figure out those incidents for the post-2015 period. On data provision, only those developing countries have such strengthened data system which again leaves the door open for not completing the goals because without knowing the reason, an effective policy can't be designed. While the electronic reviewing system of some countries provide real data collection and dissemination, in general, African and South Asian countries lack of having such a system to provide accurate, current, and objective information to new and specific data reviews are needed and only geospatial data system can do it which find the reason of the case

and thus leads the government to reach the solution immediately. However, to make those data available, governments must involve in the process by both being a bridge between the stakeholders and increase its capacities like provision of more funding for technological innovations and train those who will take place in the monitoring process. Once the new technology has been found, it is necessary to make an in-depth analysis of the system to reduce the possibility of wrong information (United Nations, 2015, p. 1).

In brief, it is immensely needed for a new data system that can review and share the information with rights parties which in turn leads to the creation of better plans that can overcome the reason in its place for the post-2015 period.

3. TOWARDS MORE CONCRETE POLICIES: SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

When the MDGs came to an end with much-failed goals, all members of the UN adopted the new set of goals in 2015, which is called 17 Sustainable Development Goals, which will be implemented at local, sub-national and national levels as well by integrating the three pillars of sustainable development - social, economic and environmental.

Those goals have been designed on the way of completing what MDG did not and creation of an inclusive, green, fair, and prosperous world where no one will be left behind and where all countries create global partnership including the stakeholders and people and work for common peace in doing so enjoying a decent standard of living. Those goals might be shortly aligned as follows; ending poverty, zero hunger in which food security and agricultural lands are promoted, ensuring healthy lives and promoting well-being, promote lifelong equal learning for all, achieve gender equality, sustainable management of water and sanitation, providing reliable and sustainable energy, promoting employment thus economic growth, achieving sustainable infrastructure and environment friendly industrialization and investments for innovation, reduce inequalities, sustainable cities and communities, fostering for responsible production and consumption, taking necessary precautions for climate changes, promote and protect life below water, struggle with forestry and biodiversity loss, restore the agricultural lands and create liveable habitation for animals, encourage and forge institutions to ensure peace and justice at all levels, establish partnerships among countries for goals (United Nations, 2018: 4-13).

Why SDG is believed to be better is because its structure differs in its core. Not mentioning the cooperation of Open Working Groups of the UN with stakeholders at the regional level, those goals are placed at improving the all conditions worldwide rather than

just helping for country development so this has already broken the discrimination of developing and developed countries which was the case in previous goals. Results of MDG demonstrated the countries' approach to goals as either reluctant for implementation or gauging their development program with goals and show its own progress as progress of the MDG which misinformed the UN and led not to take any immediate actions so at the end those 8 goals showed up the uneven developments because not every country has the same level of development; while one needs investment in the health sector, other may require in education.

On the other hand, SDGs are expected to be successful because it tends to merge non-governmental actors with states and local communities which will provide instant information to the UN hubs. The second feature is an inclusive character. While countries themselves have their own problems to worry, they will also be merged for common goals and make partnership at a local and regional level to narrow the gaps between them so strategies, inclusive and green growth, for the implementation of the goals are fundamental for success.

First of all, countries must focus on increasing their economic competitiveness by employing more qualified people which in turn produce more sustainable products at the market and earn more money which will give governments a chance to take important steps for the economic flexibility when it faces a crisis which in turn will increase governments' budgets and social programs so more people will have decent works and social protection and natural problems will be able to be tackled in a sustainable way. The first strategy is inclusive growth which requires countries to invest in educating people in labour force, social fairness, and resilience of the economy. Since all jobs require different skills and experiences only way to improve them is educating them and make them produce more, earn more, and spend more which will strengthen the economic growth and thus diverse social programs, for women and youth, will be implemented for distribution of services to those low level income classes and make them reach decent jobs so inequalities among people will decrease. The low level of inequalities directly brings a balanced economy and reduce individual's debt and double the economic boom in a short period of time. It also contributes the social cohesion and less social discontent so higher credibility for investors and increasing of currency value. For instance, when one observes developed countries, it not hard to find how they merged different layers of society under specialized social programs and provide employment almost all to increase its growth.

To say that, all in all, inclusive growth is able to provide more sustainable and wealthy development amongst the people as their social inequality is low and programs regarding

environment are controlled by skilled persons. Particularly, Ghana government has brought national social protection policy to address poverty, social inequalities and other vulnerabilities as a result of society's wish which has aimed to provide basic jobs, food support, material aid for children for school to decrease the inequalities, reach them the basic public facilities. As a result, a visible decrease has been recorded in the school enrolment and poverty rates which contributed the economy even if with small rates.

The second strategy is green growth. It has put forward the goals for removing the mentality of growing now and care environment later, and environmental sustainability which in some regions are a core source of economic development where people produce and sell their plants and animals. This strategy is similar to the European Union's (EU) Common Agricultural Policy as being EU's high priority policy for sustainable ecology and thus an economic relief. Shifting the current environmental pollution to the same level before the Industrial Development is the core goal of countries. Notwithstanding the common misconception that funding for ecological development brings extra burden to the economy, the developed environment will manage natural resources effectively, animals and plant extinction will reduce, renewable energies will take remarkable responsibilities in energy export and thus economy will be able to get over easily in any economic contraction. Yet it is the fact that countries have to invest at least two per cent of their GDP to green growth policies such as putting a filter to factories and encourage for use of hybrid cars every year to accelerate the transformation. United Nations Environment Programme observed the possible effects of the using 2 per cent of countries GDP for global green growth policies. According to it, if investments are made to public transport, fisheries, energy resources, agriculture etc., the world will face considerable improvements in decreasing the climate change threat, water scarcity, and generally ecosystem of the world until 2050. Those goals, on the other hand, are needed to be supported through sound social policies (Brockington, 2012, p. 413).

The last step is to integrate green growth and inclusive approaches in order to carry out fiscal issues and create an environment that completes its necessities from technological innovations. For example, in Asia, the UN's Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP) concluded that almost two and a half trillion dollars are needed for green and inclusive strategies every year (United Nations ESCAP, 2015: 15). The system for funding should be deeply extracted from the taxes from the general budget to create national and regional markets which will be incorporation with private investments for social cohesion. Once social cohesion is expected to be fair, other investors will find the region appealing and additional investments will be made.

On the other hand, countries might encourage private companies or people through various channels to produce its own energy, electric etc., which would, in turn, lead economic burden to get rid of much spending especially in the regions which tend to energy demand. Yet this support shouldn't be for fossil fuels in which government funds for fossil fuels worldwide was recorded \$5.3 trillion in 2015, which equals almost % 6.5 of global GDP, which is useful in industrial production, because it harms society from land and sea pollution to extending the depletion of ozone layer (Coady et al., 2016: 2). Instead, funds may be shifted to innovation and technological areas where more friendly and renewable energies can be produced. Another vital requirement for better inclusive and green growth is the adaptation of economies to technological innovation which will provide job and create new sectors. Furthermore, investment in innovation gives chances even to least developed countries to make their economy highly demanded market due to innovative products which will also increase the rivalry among countries for producing of more friendly, innovative and less harmful products. In the end, states will find itself in a more renewable and liveable place.

4. MAINSTREAMING, ACCELERATION AND POLICY SUPPORT

When a number of countries asked for further support from United Nations Country Teams for running the implementation process at a country-based level, United Nations Development Programme started to apply Mainstreaming, Acceleration, and Policy Support (MAPS) approach. In its framework, mainstreaming is to emplace the 2030 Agenda on States' local, subnational plans as well as on budgetary plans. Acceleration is to put the resource of the country and the UN on the areas where are found in mainstreaming and give a unique shot to interplay and trade-offs over the sectors such as constriction and partnership on behalf of the Agenda goals. Lastly, policy support to train and educate the UN development agencies with less cost which will monitor the developments of the states.

The UN's reference guide's plan is very critical for deepening the process into the heart of society. The planning phase contains raising public awareness and inclusive participation. Within this context, UNCT works for combining the knowledge of society with stakeholders in all levels and governments which would eventually lead to work together for the goals. Initially, the establishment of workshops series is important for educating the government officials who work for the national goal placement and statistical departments along with stakeholders, local municipalities and non-governmental organizations. Then, general public awareness raising will take place. Especially after the 2000s when the internet came into almost every house, it is relatively easy to share information and train them. Usage

of internet platforms like social media, TVs, radios, meeting with people at the public fairs and events, publishing articles on government websites, preparing brochures, connecting society in a common online platforms and train them and even using of public figures such as presidents for giving information on meetings are all tools to disseminate and place the SDGs to those people. Moreover, inherited from the former goals, now there is a platform open to all world for exchanging the knowledge regarding goals. Inclusive participation is central to accomplish the result.

It suggests to have a close partnership basically among governments, universities and civil society groups to make the development sustainable in local areas and grow faster with more innovative ideas. In order to work with national multi-stakeholders, countries need to form a mechanism that will allow either for easing communication between government and people and for reviewing the results. Specifically, some countries have established the system which amalgamates the governments and businesses with employees so the early indicators have demonstrated the success. UN also developed a consultation process to engage people that are out of the decision-making process to the implementation like immigrants. It will also review governments actions whether they make the clear-cut inclusion of all people or not.

The last phase of planning part of MAPS mechanism is reviewing and modifying the plans. The main aim of this section is to check the status of goals early and make some changes in order not to extend the time planned for it. Firstly, a group from UNCT and states will extract the areas for possible changes, by taking into consideration of UN's statistics regarding human rights. Later, because all countries development and capacities are different, they won't cope with the goals easily so national governments will have to determine the coherence of national, and local targets with SDG itself and design new plans according to areas which have flaws.

Being in one of MAPS' action phase, the creation of horizontal policy coherence is an important milestone for providing an intertwined way for policies and programmes with national goals. For instance, Switzerland has established national assessment centre where citizens will be able to contribute information for assessing. To do that governments have such roles such as forging of inter-agency mechanism which contains many different stakeholders and important public figures to organize the policy practice, as in the case of many European countries' government which draw up the necessary subject in their own sphere, then parliaments will have to pass the law regarding to implement and monitor the goals through the secretariat created again by parliament. In addition, governments will also

need to use social network analysis to determine the correlation among policies in a deeper and accurate way (Zhou & Moinuddin, 2017: 122).

The second phase of action is the establishment of vertical coordination. It means, placing the SDGs with proper national goals at sub-national areas through established regional coordination mechanism which has close links with the national government to direct information. Those regional bodies, on the other hand, will receive the statistics from the community index system which has to be designed uniquely to the region's geographic and demographic features. The last phase of action is budgeting. Initially, financial opportunities of the country are needed to be observed and once found, it will be aligned with yearly budget completed with appointing the specific ministries to coordinate the funding process and alert the government when immediate funding is needed. After the actions, countries will need to monitor the evaluation of goals so the first phase of the checking mechanism is the follow-up and review. Governments and SDG-led bodies first have to decide which indexes they will use to assess the current goals, once determined they will do necessary amendments yet not all countries are able to scrutinize the indexes and their accuracy so in that case, the UN will be ready to provide large statistical base for collecting indexes by separating people to their gender, and economic background. Similarly, countries may also build data on behalf of improvements on same level countries. For example, if a country in Africa has a problem to collect indexes for policy assessment, the country may use similar indexes from another African country where the country profiles are similar. This section will also decrease the burden of horizontal and vertical coordination by telling them which indicators are to be used at the subnational level. Conducting this phase also needs systematic research on the possible worst case which will give a chance to governments to implement policies that are more concrete and flexible to cope with the issue fast and make the development sustainable.

As a country example for SDG implementation on a national level, Indonesia would be a clear example of demonstrating the effectiveness of the goals. The country has shown its willingness, even during the MDG period, to have deep and more concrete goals by the due of MDG. Right after 2015, the country has started to implement the goals at the national level. Scrutinizing the needs of the country, the National Statistical Agency along with Development Agency started to place medium ranged goals and nine national goals to local areas and it turned that targets of national goals have almost 65% alignment with SDG targets. Bringing it to the life, local and sub-national bodies, which are responsible for placing the goals, following up and reviewing and providing necessary information to national agencies, have been established. Indonesia gives high importance to the healthcare which is why

country referred it on its first target. In practice, the country brought together the non-governmental organizations, private organizations, civil society groups such as and UNDG agencies to an open discussion and then determining the goals to localize them at the regional level. In the country, many public and private agencies have established different forums and platforms like special University Centers to provide a suggestion, Philanthropy Platform for open and ongoing discussion and mutual corporation among implementation bodies. Lastly, on the follow-up and review mechanism, Indonesia works closely with regional municipalities and ministries for assessing the goals and designing new targets whenever possible (UNDG, 2016, p. 24).

Even if SDG has been created in a universal and more decentralized matter, there are foreseeable problems which can be an obstacle for achieving the goals. Firstly, countries will try to carry out only the goals which are complementary to their national interests, which are seen as a threat, but because those goals are all interconnected tackling with a particular goal will disrupt the chain and cause even more problems. The second possible problem is the collection of data and assessing it to deliver national bodies. The assessment of goals will be done by national monitoring mechanism but because not all countries have the same technology to collect data, evaluate, and deliver it agencies to redesign the plan, countries will face more difficulties to promote sustainable development. Thirdly, there is disagreement between the developed and developing countries over the financing method. While the SDG declaration made it clear that the most of the fund will be provided from developed nations, countries are no longer intend to provide money to least developed or developing countries by placing their claims on their continuous failure on implementing goals (Woodbridge, 2015: 4).

5. NEED FOR MORE CONCRETE POLICIES?

The significant attempts between the UN and national governments to complete what MDG did not in achieving the goals and promote sustainable development have not reached a satisfactory level. Structure of the goals and countries' ability to implement those goals have been bringing problems like not being binding leads countries to implement accordingly to their own interest, the reluctance of governments to allocate money to goals bring the process to a halt and not having enough infrastructure is breaking the process and thus failure occur. To cope with these issues some structural changes must be made.

Initially, it starts at the individual level. Specifically, people should take a step to train themselves to increase their knowledge regarding their goals through various government supports. Once educated, they should tend to share their knowledge through the internet and

social media which can contribute to expanding of the knowledge. In addition, people should try to use friendly tools in the environment like recycling, hybrid cars and etc. Secondly, states must take some steps. While SDGs are effective in promoting many of its goals, it is not adequate to find the main crack of issues to deliver long-term aid because not all states or even regions are the same. For instance, while some states just suffer from recurrent violent, in other side regions suffer from various threats like bribery so it is necessary not just provide aid but also cut across those reason through engaging policies like solid laws in the constitution against bribery, creation of trust and increasing of interest rates slightly to attract saving of income and to attract Foreign Direct Investment which will make countries flexible to any possible crises.

Another possible action might be the transformation from UN-based to a decentralized approach. Instead of giving the duty to UN to carry out the much of policies at the local regions, countries must focus on establishment and provision of necessary institutions and technical support to local communities which can define the required policy with the best way which also be the first community to be in the region when a crisis occurs (Keny-Guyer, 2015). The UN should also convince the countries for collecting of funds fairly from all countries parties to the agreement and allocating them fairly. Lastly, the UN should bring various businesses and non-governmental organizations with states for capacity building, meaning working with countries to supply necessary technology and infrastructure for better follow up and review mechanism.

In brief, there must be more intentions from government and the UN side to the goals along with their collaboration with private sectors to better achieve the goals in the way that is sustainable and not harmful to nature.

6. CONCLUSION

Sustainable development has a long history which traces back to the 18th and 19th centuries. When the Industrial Revolution made vital changes in establishing modern nation-states, states started to search for raw materials and markets to produce more and sell more which eventually necessitated the private international institutions. At that time the revolution's benefits relieved people's life in many spheres like an increase in employment thus increase in income and have a good standard of living.

Day by day, the eagerness of producing more led those companies to harm the environment by using non-friendly tools to the environment and polluted them by their waste products. Another side effect was seen in military technology where countries manufactured

weapons which destroyed many countries - economically, politically and environmentally- in the world wars and caused environmental problems. Upon finishing the WW2, the UN was established in which countries gradually started to get interested by attending the conferences on environmental issues. In spite of the decisions that were taken by the UN on behalf of the effect of droughts and floods in the following years, states continued to act independently and worsened the process.

In 1987 Brundtland commission report expressed the unification of all countries for the needs for sustainable development and defined its meaning which raised the awareness of many nations and paved the way for establishment of Millennium Development Goals in 2000 by the UN in order to tackle with the development issues like poverty, environmental deformation, education, healthcare etc. However, those goals were not addressed to all countries and countries were able to make decisions over which issue they would like to work for. Even if those actions brought many positive outcomes, in 2009 the Stockholm Resilience Centre surfaced the many uncompleted goals such as on stratospheric ozone depleting, freshwater usage, ocean acidification, and chemical pollution.

These cases led the forming of Sustainable Development Goals by the UN in 2015 for the period of 2015-2030 with the hope of more concrete policies and by including all countries in the world in order to recover what MDG did not and promote a better standard of living to people by achieving sustainable development. SDG is different from MDG because it merges three pillars of sustainable development and implements it to the local, sub-national and national level. It was also aimed to integrate all stakeholders among countries to generate cooperation among people, planet, and prosperity. For monitoring mechanism, countries will work together with their regional assessment and monitoring centres and Inter-Agency groups created by Economic and Social Council.

Although it looks thorough, there are still many problems which are obstacles for development like in financing among countries, countries inability to follow up and review and their unreluctance to implement the goals so the UN support for necessary financing and equipment, states shifting to decentralized approach and individual training are required if countries would like to live in a more sustainable world.

REFERENCES

- Blowers, A., Boersema, J., & Martin, A. (2012). Is sustainable development sustainable? *Journal of Integrative Environmental Sciences*, 9:1, 1-8. <https://doi.org/10.1080/1943815X.2012.666045>
- Brockington, D. (2012). A radically conservative vision? The challenge of UNEP's towards a green economy. *Development and Change*, 43(1), 409-422. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.2011.01750.x>
- Coady, D., Parry, I., Sears, L., & Shang, B. (2016). How large are global fossil fuel subsidies? *World Development*, 91, 11-27. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.10.004>
- Evans, A. (2012). *The UN's role in sustainable development*. (Accessed at 17/10/2018), https://cic.nyu.edu/sites/default/files/evans_sustainable_development.pdf
- Keny-Guyer, N. (2015). *5 ways the sustainable development goals can succeed*. (Accessed at: 16/11/2018), <https://www.weforum.org/agenda/2015/08/5-ways-sustainable-development-goals-can-succeed/>
- United Nations Development Group. (2016). *The sustainable development goals are coming to life: stories of country implementation and UN support*. (Accessed at: 04/11/2018), <https://undg.org/wp-content/uploads/2016/12/SDGs-are-Coming-to-Life-UNDG-1.pdf>
- United Nations. (2015). *The millennium development goals report*. (Accessed at: 10/10/2018), [http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf)
- United Nations. (2018). *The sustainable development goals report*. (Accessed at: 25/11/2018), <http://sdgactioncampaign.org/wp-content/uploads/2018/06/TheSustainableDevelopmentGoalsReport2018.pdf>
- United Nations, Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. (2015). *Economic and social survey for Asia and the Pacific: part 2 – balancing the three dimensions of sustainable development: from integration to implementation*. (Accessed at: 02/11/2018), <https://www.unescap.org/sites/default/files/survey2015-pt2-cs71-theme-study.pdf>
- Zhou, X., & Moinuddin, M. (2017). Sustainable development goals interlinkages and network analysis: A practical tool for SDG integration and policy coherence. *IGES*, Japan.
- Quental, N., Lourenço, J.M., & Da Silva, F. N. (2011). Sustainable development policy: goals, targets and political cycles. *Sustainable Development*, 19(1), 15-29. <https://doi.org/10.1002/sd.416>
- Woodbridge, M. (2015). From MDGs to SDGs: what are the sustainable development goals? (Accessed at: 05/11/2018) <http://localizingthesdgs.org/library/251/From-MDGs-to-SDGs-What-are-the-Sustainable-Development-Goals.pdf>

EXTENDED ABSTRACT

After the establishment of the UN, the UN Scientific Conference and Utilization of Resources was held to discuss how to reconstruct the world away from poverty, inequalities, air pollution and the threat of nuclear war. That insusceptible behaviour of states contributed to the increase of efficiency of several incidents like ozone depletion and caused many public reactions against their governments. The financing of goals will generally be provided by the Official Development Assistance from developed countries and the UN.

The goals extended from the fair, prosperous and free world to zero poverty idea to provide decent lives and equalize the gap between the North and South. The first goal was eradicating extreme poverty and hunger by providing decent work opportunities not only to men but also to women and youths which would eventually increase their income level and decrease the poverty ratios. As the literacy rate increased women became more independent and started to work in diverse jobs especially in parliaments and private companies. The vital improvements were seen in the Sub-Saharan region where the illiteracy rate was the lowest before the MDG.

Another goal was reducing child mortality. The fifth goal was to improve maternal health. The sixth goal was combating HIV/AIDS, malaria and other diseases. As the healthcare was restructured at the countries, now there are less HIV viruses spread at the amount of 2.1 million and in addition, people started to get better quality treatments called antiretroviral therapy which saved many lives. Other diseases like tuberculosis and insect-related become more preventable as special treatment to a person and creation of insecticide-treated mosquito nets were provided respectively. That goal actually covered all other goals since having a partnership is necessary to carry out the goals. The results of those goals have brought supporters and critics face to face. In spite of those gains, MDG was unable to reach all regions due to its core deficiency.

Once the new technology has been found, it is necessary to make an in-depth analysis of the system to reduce the possibility of wrong information. In brief, it is immensely needed for a new data system that can review and share the information with rights parties which in turn leads to the creation of better plans that can overcome the reason in its place for the post-2015 period. The low level of inequalities directly brings a balanced economy and reduce individual's debt and double the economic boom in a short period of time. It also contributes the social cohesion and less social discontent so higher credibility for investors and increasing of currency value. Those goals, on the other hand, are needed to be supported through sound social policies. The last step is to integrate green growth and inclusive approaches in order to carry out fiscal issues and create an environment that completes its necessities from technological innovations.

Furthermore, investment in innovation gives chances even to least developed countries to make their economy highly demanded market due to innovative products which will also increase the rivalry among countries for producing of more friendly, innovative and less harmful products. In the end, states will find itself in a more renewable and liveable place. The UN's reference guide's plan is very critical for deepening the process into the heart of society. The planning phase contains raising public awareness and inclusive participation. Within this context, UNCT works for combining the knowledge of society with stakeholders in all levels and governments which would eventually lead to work together for the goals. Initially, the establishment of workshops series is important for educating the government officials who work for the national goal placement and statistical departments along with stakeholders, local municipalities and non-governmental organizations.

The last phase of planning part of MAPS mechanism is reviewing and modifying the plans. The main aim of this section is to check the status of goals early and make some

changes in order not to extend the time planned for it. Firstly, a group from UNCT and states will extract the areas for possible changes, by taking into consideration of UN's statistics regarding human rights. Later, because all countries development and capacities are different, they won't cope with the goals easily so national governments will have to determine the coherence of national, and local targets with SDG itself and design new plans according to areas which have flaws.

Being in one of MAPS' action phase, the creation of horizontal policy coherence is an important milestone for providing an intertwined way for policies and programmes with national goals. In addition, governments will also need to use social network analysis to determine the correlation among policies in a deeper and accurate way. It means, placing the SDGs with proper national goals at sub-national areas through established regional coordination mechanism which has close links with the national government to direct information. Those regional bodies, on the other hand, will receive the statistics from the community index system which has to be designed uniquely to the region's geographic and demographic features. Scrutinizing the needs of the country, the National Statistical Agency along with Development Agency started to place medium ranged goals and nine national goals to local areas and it turned that targets of national goals have almost 65% alignment with SDG targets. In practice, the country brought together the non-governmental organizations, private organizations, civil society groups such as and UNDG agencies to an open discussion and then determining the goals to localize them at the regional level. Lastly, on the follow-up and review mechanism, Indonesia works closely with regional municipalities and ministries for assessing the goals and designing new targets whenever possible. The second possible problem is the collection of data and assessing it to deliver national bodies. Thirdly, there is disagreement between the developed and developing countries over the financing method.

Although it looks thorough, there are still many problems which are obstacles for development like in financing among countries, countries inability to follow up and review and their unreluctance to implement the goals so the UN support for necessary financing and equipment, states shifting to decentralized approach and individual training are required if countries would like to live in a more sustainable world.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Özcan, A. (2019). “Analyzing The Impact of Forensic Accounting on the Detection of Financial Information Manipulation”,
Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (2): 1744-1760

Geliş Tarihi / Received Date: 22.11.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 16.02.2019

Araştırma Makalesi

ANALYZING THE IMPACT OF FORENSIC ACCOUNTING ON THE DETECTION OF FINANCIAL INFORMATION MANIPULATION¹

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZCAN

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İşletme Fakültesi
Yönetim Bilişim Sistemleri
aozcan@adanabtu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9021-6096

Abstract

The advent of rapid technological change and globalization has prominently decreased the ability of traditional methods to deal with financial information manipulation. Forensic accounting has brought a contemporary approach to the investigation of financial information manipulation. Financial market participants expect that future demand for forensic accountants will significantly increase in the business environment. Forensic accounting applications have grabbed significant attention in the recent years due to its effectiveness in the investigation of financial information manipulation. Forensic accounting includes a wide range of activities such as litigation support, expert witness and fraud investigation. Past experiences have proved that forensic accounting practices play a pivotal role in the detection and deterrence of financial information manipulation. In this study, Mann-Whitney U test is employed to test differences between financial statement variables of non-manipulator and manipulator firms. The results of Mann-Whitney U test reveal that current ratio, net working capital, return on assets, return on equity, profit margin, and size of non-manipulator firms is higher than those of manipulator firms. This study also aims to investigate the impacts of forensic accounting on the detection of financial information manipulation in the current business environment. The dynamics of forensic accounting are discussed. The methods used by forensic accountants to detect financial information manipulation are presented.

Keywords: Forensic Accounting, Financial Information Manipulation, Fraud

ADLI MUHASEBENİN FİNANSAL BİLGİ MANİPÜLASYONUNUN TESPİT EDİLMESİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Öz

Küreselleşme ve hızlı teknolojik gelişmeler, geleneksel yöntemlerin finansal bilgi manipülasyonların ortaya çıkarılmasında yetersiz kalmasına neden olmuştur. Adli muhasebe, finansal bilgi manipülasyonların araştırılmasına çağdaş bir yaklaşım getirmiştir. Finansal piyasa katılımcıları gelecek dönemlerde adli muhasebecilere olan ihtiyacın artacağını beklemektedir. Son yıllarda adli muhasebe uygulamaları önemli derecede dikkat çekmiştir. Adli muhasebe uygulamaları, dava desteği, uzman tanıklık ve hile denetiminde yoğun olarak kullanılmaktadır. Geçmiş deneyimler, adli muhasebenin finansal bilgi manipülasyonunun tespit edilmesinde ve önlenmesinde önemli bir role sahip olduğunu ispat etmiştir. Bu çalışmada, manipülasyon yapan ve manipülasyon yapmayan firmaların mali tablo verilerinin analizinde Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Mann-Whitney U testin sonuçlarına göre, manipülasyon yapmayan firmaların

¹ This paper is based on a PhD thesis titled “The impact of forensic accounting on investigating and preventing the financial information manipulation”. I would like to thank Prof. Dr. Cemal İbiş for his invaluable guidance and support.

cari oranı, net çalışma sermayesi ve karlılık oranları manipülasyon yapan firmalara göre daha yüksektir. Bu çalışma aynı zamanda adli muhasebenin finansal bilgi manipülasyonunun tespit edilmesindeki etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Adli muhasebenin temel dinamikleri tartışılmıştır. Finansal bilgi manipülasyonunun tespit edilmesinde adli muhasebeciler tarafından kullanılan metotlar hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adli Muhasebe, Finansal Bilgi Manipülasyonu, Hile

1. INTRODUCTION

Financial statements are major way through which a firm disseminates its financial information to the public. Investors, creditors and stockholders use financial statements of firms in making investment decisions. Firms are expected to disclose reliable and accurate financial information. The degree of efficiency of financial markets heavily depends on the quality of financial information disclosed by firms. Accounting standard setting bodies and government authorities have taken prominent actions for increasing quality of firms' financial statements over the last two decades.

Financial information manipulation is one of the most discussed issues in the general economic environment. As the business world become more complex than before, the dynamics of financial information manipulation prominently change. Some firms deliberately fail to provide reliable and accurate financial information. Firms may commit financial information manipulation to influence stock price, mitigate tax burden and perceived financial risk. Financial information manipulation has devastating impacts on the functioning of economy. Previous corporate frauds have demonstrated that financial information manipulation significantly erodes the public trust in firms' financial statements (Gerald, 2002).

Forensic accounting methods are mainly used to detect and deter financial information manipulation that becomes more complex as a result of advanced information technology. Forensic accounting primarily focuses on the well-structured investigation of corporate frauds and corruptions (Rittenberg et al., 2010). Forensic accounting is one of the newest area in the accounting science. As a discipline, forensic accounting use qualitative and quantitative methods to solve underlying issues in financial information manipulation. These methods used in the forensic accounting continue to evolve according to the needs of firm. Increasing number of fraudulent activities is one of the prominent factors that give rise to the term 'forensic accounting' (Ozkul and Pamukçu, 2012).

This study is organized as follows. Second section introduces the concept of forensic accounting. Third section puts forward the dynamics of financial information manipulation. In the fourth section, the methods used in the forensic accounting investigation are discussed. Fifth section presents research design. Empirical results are discussed in sixth section. The

final section concludes the paper and recommends for future research studies.

2. THE FIELD OF FORENSIC ACCOUNTING

The catastrophic corporate frauds have grabbed massive attention of investors, stockholders and government agencies. In the current business environment, traditional methods are ineffective in dealing with financial information manipulation. Forensic accounting practices appear to be superior to the traditional methods in the detection of financial information manipulations.

The forensic accounting was introduced in some developed countries, United States of America and United Kingdom, at the beginning of the twenty-first century (Singleton and Singleton, 2010). In the early years of forensic accounting, tax authorities employ forensic accounting practices to detect tax evasion by firms. In many famous fraud cases such as Ponzi scheme and Al Capone, forensic accounting clearly demonstrated its effectiveness. In the early development stage of forensic accounting, the major client of firms specialized in the field of forensic accounting was government institutions. Today, forensic accountants have vital roles in economic crime unit. Big-4 auditors, Deloitte, PricewaterhouseCoopers, KPMG and Ernst and Young, have taken important steps in reestablishing the nature and dynamics of forensic accounting.

There are important reasons for the emergence and rise of forensic accounting. Illegal corporate activities and financial information manipulation have always been part of the global business environment. The efficiency and stability of financial system and income distribution among groups are adversely influenced by corporate frauds and financial information manipulation (Nightingale, 1996). Corporate activities and financial information manipulation significantly erode the public trust and investor confidence. Government authorities should implement effective policies that enhance public trust and investor confidence when financial markets suffer from the results of financial information manipulation. The practices introduced by forensic accounting enable firms and government institutions to solve highly complex accounting fraud.

As one of the new fields of accounting science, forensic accounting has strong relationship with auditing, criminology and law. Forensic accounting applications are influenced by auditing. The development of forensic accounting owes auditing. Auditors mainly focus on the fairness and reliability of financial statements. On the other hand, forensic accountants focus on the alleged financial information manipulations, litigation support, tax and bankruptcy fraud. Traditional methods such as recalculation, sampling, confirmation and analytical procedures are used by auditors. Besides these methods, forensic

accountants employ advanced statistical techniques and criminal investigation techniques. Professional skepticism is an important issue in the auditing and forensic accounting process. The lack of professional skepticism can cause serious audit deficiencies.

The science of criminology significantly contributes to the development of forensic accounting. Social and individual factors that affect crime activity and criminals are explored through the science of criminology (Hurwitz and Christiansen, 1983). The science of criminology enables forensic accountants to profile the fraudster in the investigation process. Fraud triangle created by criminology is heavily used in the forensic accounting investigations. According to the fraud triangle, every fraud activity has three common things in common; opportunity, motivation and rationalization (Ramos, 2003). The fraud triangle is one of the effective tools that enable forensic accountants to evaluate the fraud risk.

Forensic accounting has a closer relationship with law than other business sciences. Forensic accounting is thought to be intersection of law and accounting. The law system prominently shapes forensic accounting practices. It is worth noting that forensic accounting practices should comply with laws. Forensic accountants are expected to have deep knowledge about rules of evidence. Forensic accountants should obtain evidences legally to use them in the court. The forensic accounting reports play vital role in the legal system. These reports significantly contribute to increasing the quality of the court decision (Golden et al., 2005). Forensic accountants should have adequate education in criminal justice issues to effectively conduct the investigation of financial information manipulation.

2.1. The Characteristics of Forensic Accountants

Forensic accountants should possess specific characteristics. Forensic accountants should have bachelor or graduate degree in the accounting or business administration. Forensic accountants tasked with the investigation of financial information manipulation have deep knowledge of investigation methods (Gardner and Anderson, 2010). Investigation models can be based on qualitative and quantitative. The selected investigation model can vary according to the type of corporate fraud. Forensic accountants should be independent in the fraud investigation process. The effectiveness of investigation of financial information manipulation strongly depends on independency of forensic accountant. Forensic accountants should not be affected by the interests of third parties.

Being skeptical plays a vital role in the investigation process. Forensic accountants are expected to be skeptical about complex financial reporting process. Root causes of financial information manipulation may lie in the details. The identifying root causes of financial

information manipulation helps forensic accountants establish an effective fraud investigation. In the investigation process, forensic accountants are expected to utilize detail-oriented approach to identify accounting irregularities (Manning, 2011).

Strong communication skill is an important key to the success of investigation process. Forensic accountants should excel in interpersonal skills. Some of the evidences can be collected by using communication skills. At the end of the investigation process, forensic accountants should effectively communicate the results of investigation report to the internal and external parties.

Forensic accountancy gives significance to the analysis of evidence and accounting data. Success on forensic accounting investigation requires strong ability to scrutinize accounting data and evidences. Analytical skill incorporates many important skills such as attention to details, critical thinking and problem solving to deeply analyze the issue. Analytical mind is critical to forensic accountants' ability to effectively analyze and interpret evidences (Davis et al., 2010).

2.2. The Areas of Forensic Accounting

There are three different areas in forensic accounting; investigative accounting, litigation support and criminal investigation. Forensic accountants can be tasked in these areas. It is worth noting that all of these areas are related to each other. In the future, new areas can be added to the existing areas if needed.

Investigative accounting mainly focuses on the alleged corporate fraud. Investigative accounting specialists know how to collect and manage evidences and interview suspects and witnesses (Singleton and Singleton, 2010). The procedure of investigating accounting is not standard, may change according to the type of engagement. At the end of investigation process, investigative accounting specialists are required to prepare a report that may be used in the resolution of corporate fraud.

Forensic accountants play a prominent role in the litigation process. The services of forensic accountants contribute to the translation and decoding complex accounting issues (Bendrey et al., 2004). High-quality litigation support provided by forensic accountants significantly fosters equitable decision making (Hopwood et al., 2012). Forensic accountants provide expert testimony in areas such as insurance fraud, asset misappropriation, bankruptcy fraud, merger and acquisition.

In today's economic environment, government agencies need the support of forensic accountants in the criminal investigations. Insurance companies, banks, financial institutions,

courts, lawyers, and security forces have great demand for forensic accountants in criminal investigation (Karacan, 2012). Forensic accountants are tasked in the team of criminal investigation to gather necessary evidences, determine whether a criminal activity has occurred, and submit report related with criminal activity.

3. FINANCIAL INFORMATION MANIPULATION

Financial information is crucially important for investors, creditors, stockholders, suppliers and regulatory bodies in the assessment of firms' financial position and performance. Financial information disclosed by firms should be reliable, comparable, relevant and understandable. The financial information manipulation committed by firms mitigates the economic efficiency and harms investor confidence and economic development. The manipulation of financial information causes financial market participants to make irrational investment decisions. Weak internal control systems and corporate governance mechanisms facilitate the manipulation of financial information (Barucci, 2003). Accounting standard setting bodies should take effective actions that can prevent manipulation of financial information.

The firm management may exercise financial information manipulation to hide the actual financial performance and position in order to keep investors, creditors and stockholders away from the truth. Financial information manipulation provides short term benefits. In the long run, financial information manipulation has adverse impacts on the distribution of economic resources. Financial information manipulation also influences the prices of common stock and capital structure of firms.

3.1. The Methods of Financial Information Manipulation

In this section of the study, the methods of financial information manipulation are discussed. The methods of financial information manipulation may evolve depending on the dynamics of economic environment, information technology and financial reporting standards. The multidimensional analysis of methods of financial information manipulation enables forensic accountants to detect weaknesses in the financial reporting system.

Earnings management is one of the widely used methods employed by firms to manipulate financial information. It should be noted that earnings management does not always violate financial reporting standards. The management of firms can choose appropriate accounting policy to reach the desired level of corporate earnings (Rahman et al., 2013). However, earnings management become a fraudulent activity when firm management employ earnings management practices to mislead financial market participants on corporate earnings.

The management of firms employs discretionary accruals to manage earnings. To manage corporate earnings, firms can early adopt mandatory accounting policies and change estimates useful life of fixed assets (Ayres, 1994).

Big bath accounting, one of the newest methods of financial information manipulation, is primarily used when the management of firms changes (Walsh et al., 1991). The new management of firms may make an effort to overstate the financial loss of the accounting period by employing big bath accounting. The overstating of financial loss enables the new management of firms to get significant credit for the future.

Creative accounting practices play a vast role in many financial information manipulation cases. It is highly difficult for internal auditors and forensic accountants to detect sophisticated creative accounting practices. Shah et al. (2011) supports the assertion that creative accounting practice is a strategic weapon for firms suffering from financial distress. In the business history, creative accounting practices are heavily used by Enron, WorldCom and Parmalat to manipulate accounting numbers. Past events have demonstrated that creative accounting practices significantly increase the information asymmetry between firm management and stakeholders.

4. DETECTION METHODS FOR FINANCIAL INFORMATION MANIPULATION

In this part of study, the methods used by forensic accountants to detect financial information manipulation are discussed. There are different models having the objective of detecting financial information manipulation by using accounting ratios, indexes and advanced statistical tools. These methods have proved their usefulness in the detection of financial information manipulation. It is worth noting that as the dynamics of business environment change, new methods can be added. Each method has unique strengths and weaknesses. Forensic accountants should select the appropriate method after analyzing dimensions of financial information manipulation.

4.1. Benford's Law

Benford's Law is created by Frank Benford, an electrical engineer working at the electric company. Benford's Law claims that the sequence of numbers is generally non-uniformly distributed. Frank Benford created Benford's Law by using real data. Daily sales volume, cash disbursements, accounts receivable and payable reports, invoice listings are expected to follow Benford's Law (Nigrini, 2012).

Benford's Law states that the probability of digit 1 as a first digit is 30.10%, the probability of the 2, 3, and 4 used as a first digit is approximately 17%, 12% and 9% respectively.

According to the frequency of leading digit, 9 is the least used number. Benford's Law may not perform well when the sample size is not large enough. Forensic accountants primarily employ Benford's Law to check whether sample data have been artificially created.

4.2. Beneish Model

Beneish Model is one of the most prominent tools in the forensic accounting investigations. Beneish model has been created by Messod Daniel Beneish, an accounting professor in Indiana University. The variables used in this model are derived from the balance sheet and profit and loss statement of the business entity (Beneish, 1999). Beneish Model enables forensic accountants to analyze financial statements of firms from different perspectives.

Beneish Model states that the following variables have significant potential to detect financial information manipulation perpetrated by business entities; days' sales in receivables index, asset quality index, total accruals to total assets, leverage index, sales, general and administrative expenses index, sales growth index, depreciation index, and gross margin index. Beneish Model reveals that larger increases in days' sales in receivables, larger accruals, larger decreases in gross margins and asset quality are indicators of financial information manipulation.

4.3. Analytical Procedures

Analytical procedures include the evaluations of accounting information via analysis of relationships between financial and non-financial information. Analytical procedures enable forensic accountants to uncover inconsistent relationships among financial statement accounts. The most common analytical procedures used in the forensic accounting investigations are listed as follows; trend analysis, horizontal and vertical analysis, regression analysis, ratio analysis and markov chain (Bozkurt, 2011; Arens et al., 2012).

Analytical procedures have become more prevalent in the forensic accounting investigations in the recent decades. They provide important benefits to the forensic accountants. Generally speaking, analytical procedures are more practical than other methods. The decision regarding which analytical procedure to utilize is mainly based on the judgement of forensic accountants about the effectiveness of procedures (Trompeter and Wright, 2010). Analytical procedures can be employed to multidimensionally analyze the alleged firm's situation. The key to successful employing analytical procedures is to determine financial and non-financial measures that have a significant association with financial information manipulation (Fleming, 2004). The major steps in analytical procedures are as follows; developing an expectation, comparison between actual and expectation and investigation the variance if there is a difference between actual and expectation.

4.4. Datamining Techniques

Fanning and Cogger (1998) employed datamining methods to establish a model that can effectively detect the financial information manipulation and suggest that datamining methods are useful in creating models that may help forensic accountants to detect fraudulent financial statements. Datamining techniques are also used in the detection of money laundering, loan decision, prediction of bankruptcy and security analysis (Ravisankar et al., 2011). Datamining techniques can handle a huge volume of accounting data and efficiently use them in the investigation process.

Datamining techniques include artificial neural networks, logistic regression, probit regression, decision trees and fuzzy based learning system. Datamining techniques can effectively adapt to the fast changing conditions of financial reporting process. In today's competitive economic environment, firms using datamining techniques are able to identify structural weaknesses of financial reporting system and be able to enhance the quality of financial statements. There is no single one datamining technique which is adequately effective for identifying, analyzing and detection of financial information manipulation. Therefore, forensic accountants should use datamining techniques together in the investigation process.

4.5. Red Flags

The use of red flags significantly increases the success of forensic accounting investigations. In the modern business environment, the design of internal controls and fraud investigation processes are based on red flags. Red flags are vital symptoms that indicate likelihood of financial information manipulation (Rezaee and Riley, 2010).

Forensic accountants should take red flags into consideration when investigating financial information manipulation. SAS 99 Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit lists red flags related with financial information manipulation. These red flags are derived from past fraud cases. Sorenson and Sorenson (1980) assert that the use of red flags is more cost-effective than other detection methods.

Frequently changing financial reporting system, complex and unusual transactions that occur at the end of the accounting period are among key red flags that may be used in the forensic accounting investigations. Koornhoof and Plessis (2000) investigated the relative importance of red flags among investors, creditors and stockholders. They state that the most important red flags in the detection of financial information manipulation are unethical and ineffective management structure and high turnover rates in internal auditors.

5. RESEARCH DESIGN

A well- established research design enables researchers to obtain important evidence. It is worth noting that the appropriate statistical analysis method should be employed in order to get more reliable and accurate results. Many previous studies have been devoted to analyze key characteristics of financial statements manipulated by firms. In this part of the study, variables used in the empirical analysis and the results of empirical research analysis are presented. The objective of empirical analysis is to contribute to the existing literature on financial information manipulation. Data used in the empirical analysis came from the weekly bulletin released by the Capital Markets of Board (CMB), Public Disclosure Platform, and daily bulletin released by Borsa İstanbul. In this paper, the selected financial statement data of publicly available business entities listed on Borsa İstanbul are analyzed for the eight years of reporting period from 2005 to 2013 year. The financial statement data of 52 non-manipulator firms and 44 manipulator firms are analyzed. Firms operating in the financial industry are excluded from the empirical analysis since they have largely different balance sheet structures.

The selected financial statement data are current ratio, net working capital, return on assets, return on equity, financial leverage, profit margin, and size measured by log of total assets. These financial statement ratios are heavily used by creditors, the management of business entities, suppliers, labour unions, stockholders, individual and institutional investors. The calculation of these ratios is provided in the table below.

Table 1. Formulas for the Selected Financial Statement Data

Current Ratio	$\text{Current Assets} / \text{Current Liabilities}$
Net Working Capital	$\text{Current Assets} - \text{Current Liabilities}$
Return On Assets	$\text{Net Income} / \text{Total Assets}$
Return On Equity	$\text{Net Income} / \text{Total Equity}$
Financial Leverage	$(\text{Short term Obligations} + \text{Long-term Obligations}) / \text{Total Assets}$
Profit Margin	$\text{Net Income} / \text{Sales Revenue}$
Size	$\text{Log of total assets}$

In the below table, industry classifications of non-manipulator firms and manipulator firms are provided. In the sample selection process, non-manipulator firms are matched with manipulator firms on the basis of industry. It is worth mentioning that some of firms that manipulate the financial statements are delisted from Borsa İstanbul for violating regulations or failing to satisfy financial criteria. As can be seen from Table 2, 71 % of sample firms operate in the manufacturing industry.

Table 2. Industry Classification of Sample Firms

Industry	Non-Manipulator Firms	Manipulator Firms
Manufacturing Industry	35	33
Wholesale and Retail Trade, Hotels and Restaurants	8	4
Technology	7	5
Textile, Wearing Apparel and Leather Industry	2	2
Total	52	44

6. EMPIRICAL RESULTS

6.1. Descriptive Statistics

Descriptive statistics enable researchers to summarize the major characteristics of the variables used in the empirical analysis. Table 3 reveals that average return on assets, return on equity and profit margin of manipulator firms are less than those of non-manipulator firms. Additionally, the average current ratio and net working capital of manipulator firms are less than those of non-manipulator firms, suggesting that some of manipulator firms face serious liquidity problems.

Table 3. Descriptive Statistics of Sample Firms

Non-Manipulator Firms	Mean	Std.Dev.	Min	Max
Current Ratio	2.01	1.55	0.52	10.75
Net Working Capital	132,928,621	327,016,207	-146,030,498	1,556,126,507
Return On Assets	0.06	0.09	-0.18	0.43
Return On Equity	0.13	0.18	-0.26	0.85
Financial Leverage	0.49	0.21	0.10	0.86
Profit Margin	0.03	0.33	-2.20	0.60
Size	7.15	1.49	4.56	11.30
Manipulator Firms				
Current Ratio	1.56	1.96	0.1	12.64
Net Working Capital	18,066,724	74,227,422.5	-124,175,282	291,335,287
Return On Assets	-0.04	0.3	-1.19	1.06
Return On Equity	-0.14	0.54	-2.27	1.64
Financial Leverage	0.72	0.78	0.27	0.87
Profit Margin	-0.16	0.52	-1.66	1
Size	5.56	1.69	3.72	8.74

6.2. Normality Tests

The normality of the variable is one of the key assumptions in the data analysis. There are several methods that can be used to assess whether data are normally distributed or not normally distributed. These methods can be graphical and statistical. In this study, Shapiro-Wilks test is used to determine whether data are normally distributed or not normally distributed. Shapiro-Wilk test shows the best performance in the detection of non-normality of data (Srivastava and Hui, 1987). The hypotheses used in the normality test are as follows.

H_0 : The sample data are normally distributed.

H_1 : The sample data are not normally distributed.

The results of Shapiro-Wilk test are presented in Table 4. In the SPSS output below, probabilities are not greater than 0.05 (the typical alpha level), H_0 is rejected; it means that variables used in the empirical analysis are non-normally distributed.

Table 4. The Results of Shapiro-Wilk Test

Variable	Statistic	df	Sig.
Current Ratio	0.322	96	0.000
Net Working Capital	0.471	96	0.000
Return On Assets	0.603	96	0.000
Return On Equity	0.719	96	0.000
Financial Leverage	0.579	96	0.000
Profit Margin	0.652	96	0.000
Size	0.449	96	0.000

6.3. The Results of Mann-Whitney U Tests

The results of Mann-Whitney U test are provided in Table 5. Mann-Whitney test is one of the widely used non-parametric tests. Mann-Whitney U test is used to test whether there is a significant difference between financial statement ratios of manipulator firms and financial statement ratios of non-manipulator firms. In this section of the paper, the results of Mann-Whitney U test are presented and discussed.

According to the results of the Mann-Whitney U test, there is a statistically significant difference between manipulator firms and non-manipulator firms in terms of current ratio and net working capital. It can be concluded that current ratio and net working capital of non-manipulator firms are higher than those of manipulator firms. In the forensic accounting investigation, forensic accountants should take the level of current ratio and net working capital of business entities into consideration. The low current ratio and net working capital are one of the characteristics of financial statements manipulated by business entities.

There is a statistically significant difference between non-manipulator and manipulator firms in terms of return on assets, return on equity, profit margin. The results of Mann-Whitney U tests reveal that the profitability of non-manipulator firms is higher than that of manipulator firms. In other words, firms that show poor financial performance are more likely to manipulate financial statements.

Null hypothesis that there is no statistically difference between financial leverage of non-manipulator firms and financial leverage of manipulator firms is accepted ($p= 0.1280$).

The result of Mann-Whitney U test suggests that the low or high financial leverage is not a sign of financial statement manipulation in the forensic accounting investigation.

Employing Mann-Whitney U test, a statistically significant ($p < 0.10$) difference is observed for size. The size of firms that did not manipulate financial statements is likely to be higher than that of firms that manipulate financial statements. This may be because large-sized firms have advanced accounting systems and effective internal control systems that prevent the manipulation of financial statements. Taken together, the results of empirical analysis provide prominent implications for forensic accountants.

Table 5. The Results of Mann-Whitney U Test

Variable	Observation	z	p-value
Current Ratio	96	3.059	0.002
Net Working Capital	96	3.110	0.002
Return On Assets	96	4.522	0.000
Return On Equity	96	4.934	0.000
Financial Leverage	96	-1.522	0.128
Profit Margin	96	3.360	0.001
Size	96	1.669	0.095

7. CONCLUSION

Financial information manipulation is a serious problem. Past experiences demonstrated that financial information has adverse impacts on the business environment. Financial information manipulation engagements erode the public trust in financial statements. Government authorities, standard setting bodies and stakeholders should work together to minimize financial information manipulation. Financial information manipulation is a consequence of the misuse of the flexibility of International Financial Reporting Standards.

Auditing firms, government institutions, law enforcement agencies, private firms increasingly need the expertise of forensic accountants. In the current business environment, the need of forensic accounting has emerged because independent auditors and internal auditors fail to detect complex accounting irregularities. Forensic accountants should have deep knowledge about methods to identify potential indicators of financial information manipulation. Financial information manipulation may be exercised to raise stock prices, get business loans and decrease tax burden. Another possible reason may be to pay less dividends to stockholders.

In this study, Mann-Whitney U test, a non-parametric test, has been used to test differences between financial statement variables of sample firms. The results of Mann-Whitney U test indicate that current ratio, net working capital, return on assets, return on

equity, profit margin, and size of non-manipulator firms is higher than those of manipulator firms. The results of empirical analysis are expected to substantially contribute to the forensic accounting investigation. In designing forensic accounting investigation, forensic accountants should pay close attention distinct advantage of each model used in the detection of financial information manipulation. It is worth mentioning that financial information manipulation can be preventable. Strong corporate governance mechanisms and effective internal control systems should be established by firms to prevent financial information manipulation. Past experiences demonstrated that the judgmental knowledge of forensic accountants plays prominent roles in the detection of financial information manipulation. The present study aims to analyze the contributions of forensic accounting in detecting financial information manipulation. It appears that forensic accounting investigations will grab more attention in the general economic environment.

REFERENCES

- Arens, A. A., Elder, R. J., & Mark, B. (2012). *Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach*. Boston: Prentice Hall.
- Ayres, F. L. (1994). Perceptions Of Earnings Quality: What Managers Need to Know? *Strategic Finance*, 75(9), 27.
- Barucci, E. (2003). *Financial Markets Theory-Equilibrium, Efficiency and Information*, London: Springer.
- Bendrey, M., Hussey, R., & West, C. (2004). *Essentials of Financial Accounting in Business*, London: Cengage Learning EMEA.
- Beneish, M. D. (1999). The Detection of Earnings Manipulation, *Financial Analysts Journal*, 24-36.
- Bozkurt, N. (2011). *İşletmelerin Kara Deliği Hile, Çalışan Hileleri*, 2. Edition, İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Davis, C., Farrell, R., & Ogilby, S. (2010). Characteristics and Skills of the Forensic Accountant, *American Institute of Certified Public Accountants*.
- Fanning, K. M., & Cogger, K. O. (1998). Neural Network Detection of Management Fraud Using Published Financial Data, *Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management*, 7(1), 21-41.
- Fleming, J. M. (2004). Analytical Procedures Are A Helpful Tool, *Pennsylvania CPA Journal*, 74(4), 3-3.
- Gardner, T.J., & Anderson T.M. (2010). *Criminal Evidence: Principles and Cases*, Seventh Edition, London: Cengage Learning.
- Gerald, V. (2002). The Corporate Governance Lessons of Enron, *Corporate Governance*, 2(4), 4-9.
- Golden, T.W., Skalak, S.L., & Clayton, M.M. (2005). *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, Second Edition, New York: John Wiley and Sons Publishing.
- Hopwood, W. S., Leiner, J. J., & Young, G. R. (2012). *Forensic Accounting and Fraud Examination*, New York: McGraw-Hill.
- Hurwitz, S., & Christiansen, K.O. (1983). *Criminology*, Boston: George Allen and Unwin Ltd.
- Karacan, S. (2012). Hukuk İle Muhasebenin Kesişme Noktası: Adli Muhasebe. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (8), 105,128.
- Koornhof, C., & Du Plessis, D. (2000). Red Flagging as an Indicator of Financial Statement Fraud: The Perspective of Investors and Lenders, *Meditari Accountancy Research*, 8(1), 69-93.
- Manning, A.G. (2011). *Financial Investigation and Forensic Accounting*, Third Edition, London: Taylor and Francis Group.
- Nightingale, B. (1996). *The Law of Fraud and Related Offenses*, New York: Carswell Thomson Professional Publishing.
- Nigrini, M. (2012). *Benford's Law: Applications for Forensic Accounting, Auditing, and Fraud Detection*, First Edition, New York: John Wiley and Sons.
- Ozkul, F. U., & Pamukcu, A. (2012). Fraud detection and forensic accounting. Emerging fraud: Fraud cases from emerging economies, 19-41.
- Rahman, M. M., Moniruzzaman, M., & Sharif, M. J. (2013). Techniques, Motives and Controls of Earnings Management. *International Journal of Information Technology and Business Management*, 11(1), 22-34.
- Ramos, M. (2003). Auditors' Responsibility for Fraud Detection. *Journal of Accountancy*, 195(1), 28-36.

- Ravisankar, P., Ravi, V., Rao, G. R., & Bose, I. (2011). Detection of Financial Statement Fraud and Feature Selection Using Data Mining Techniques, *Decision Support Systems*, 50(2), 491-500.
- Rezaee, Z., & Riley, R. (2010). Financial Statement Fraud Prevention and Detection, Second Edition, New York: John Wiley and Sons Inc.
- Rittenberg, L.E., Schwieger, J.B., Johnstone, K., & Gramling, A. (2010). Auditing: A Business Risk Approach, Seventh Edition, New York: South-Western Cengage Learning.
- Shah, S., Butt S., Tariq, Y.B. (2011). Use or Abuse of Creative Accounting Techniques, *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 2(6), 531-536.
- Singleton, T.W., & Singleton, A. J. (2010). Fraud Auditing and Forensic Accounting, Fourth Edition, New York: John-Wiley.
- Srivastava, M. S., and Hui, T. K. (1987). On assessing multivariate normality based on Shapiro-Wilk W statistic. *Statistics and Probability Letters*, 5(1), 15-18.
- Trompeter, G., & Wright, A. (2010). The World Has Changed—Have Analytical Procedure Practices?, *Contemporary Accounting Research*, 27(2), 669-700.
- Walsh, P., Craig, R., & Clarke, F. (1991). Big Bath Accounting Using Extraordinary Items Adjustments: Australian Empirical Evidence, *Journal of Business Finance and Accounting*, 18(2), 173-189.

GENİŞ ÖZET

İşletmelerin mali tabloları finansal piyasalar için çok büyük öneme sahiptir. İşletmelerin hazırlamış oldukları mali tabloların gerçeği yansıtması, yatırımcı güvenini olumlu olarak etkilemektedir. Firmalar tarafından açıklanan finansal bilgiler güvenilir, karşılaştırılabilir, ilgili ve anlaşılabilir olmalıdır. Finansal bilgi manipülasyonu, finansal piyasa katılımcılarının irrasyonel yatırım kararları vermelerine neden olmaktadır. Finansal bilgi manipülasyonunun ekonomik kaynakların dağılımı üzerinde olumsuz etkileri vardır. Birçok finansal krizin temelinde finansal bilgi manipülasyonu bulunmaktadır. İşletmeler hisse fiyatlarını etkilemek ve vergi yükümlülüklerini azaltmak için finansal bilgi manipülasyonu yapmaktadır. Finansal bilgi manipülasyonu için kullanılan metotlar işletmeden işletmeye farklılık göstermektedir. Devlet kurumları, standart koyucular ve firmalar, finansal bilgi manipülasyonunu en aza indirmek için birlikte çalışmalıdır.

Finansal bilgi manipülasyon yöntemleri, ekonomik ortamın dinamikleri, bilgi teknolojisi ve finansal raporlama standartlarına bağlı olarak değişebilir. Finansal bilgi manipülasyon yöntemlerinin çok boyutlu analizi, adli muhasebecilerin finansal raporlama sistemindeki zayıflıkları tespit etmelerine olanak sağlamaktadır.

İşletme faaliyetlerinde artan yapısal ve fonksiyonel karmaşa, yeni uzmanlık alanlarının ve uygulama alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Adli muhasebe ortaya çıkan yeni alanlardan biridir. Adli muhasebe son yıllarda hızlı bir şekilde dikkat çekmiştir. Büyük ölçekli şirketlerde yaşanan muhasebe hileleri ve finansal suçlar adli muhasebenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Adli muhasebe, yasal süreç boyunca kullanılacak olan finansal bilginin toplanması, analizi ve sunulması ile ilgilenen bir bilim dalı olarak tanımlanabilir. Denetim firmaları, devlet kurumları ve özel şirketler adli muhasebecinin uzmanlığına daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Mevcut ekonomik ortamda, bağımsız denetçiler ve iç denetçiler karmaşık

finansal bilgi manipölasyonunu tespit etmekte zorluk yaşamaktadırlar.

Küreselleşme ve hızlı teknolojik gelişmeler, geleneksel metotların finansal hilelerin ve suçların ortaya çıkarılmasında yetersiz kalmasına neden olmuştur. Adli muhasebe, bir disiplin olarak hile soruşturması, dava desteği ve adli bilişime kadar çok çeşitli alanlardaki eylemleri kapsamaktadır. Geçmiş yıllarda sıklıkla karşılaştığımız finansal bilgi manipölasyonunun tespit edilmesinde ve önlenmesinde adli muhasebe önemli bir rol oynamaktadır. Yeni bir disiplin olan adli muhasebenin denetim, hukuk ve kriminoloji ile güçlü bağları bulunmaktadır. Adli muhasebe tarafından sunulan uygulamalar, firmaların ve devlet kurumlarının oldukça karmaşık finansal bilgi manipölasyonunu tespit etmesine olanak sağlamaktadır.

Adli muhasebeciler dava sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Adli muhasebeciler sigorta suistimali, hileli iflas, birleşme ve devralma gibi alanlarda uzman tanıklığı sunmaktadır. Adli muhasebeciler tarafından sağlanan yüksek kalitede dava desteğinin, mahkemelerin karar verme sürecine olumlu etkileri bulunmaktadır.

Adli muhasebecinin sahip olması gereken önemli özellikler vardır. Adli muhasebecilerin güçlü iletişim yeteneklerine sahip olması ve detaylara önem vermesi beklenmektedir. Bunlara ek olarak, adli muhasebeciler hukuk ve denetim alanında ciddi bir bilgi birikimine sahiptir. Adli muhasebecilerin finansal bilgi manipölasyonunun araştırılması sürecinde bağımsız olması gerekmektedir.

Bu çalışmada finansal bilgi manipölasyonunun tespit edilmesinde kullanılan metotlar hakkında bilgi verilmiştir. Muhasebe oranları, endeksler ve gelişmiş istatistiksel araçlar kullanarak finansal bilgi manipölasyonunu tespit etme amacı taşıyan farklı modeller vardır. Bu yöntemler finansal bilgi manipölasyonunun tespitinde faydalı olduklarını kanıtlamıştır. Ekonomik çevrenin dinamikleri değiştikçe, yeni yöntemlerin geliştirilebileceğini belirtmekte fayda var. Her yöntemin kendine özgü güçlü ve zayıf yönleri vardır. Adli muhasebeciler finansal bilgi manipölasyonunun temel boyutlarını analiz ettikten sonra uygun yöntemi seçmelidir. Kırmızı bayraklar, Benford yasası, Beneish Modeli ve veri madenciliği adli muhasebecilerin finansal bilgi manipölasyonunun tespit edilmesi sürecinde kullanmış olduğu önemli metotlar arasındadır.

Bu çalışmanın amacı, adli muhasebenin ekonomik çevredeki temel dinamiklerini incelemektir. Borsa İstanbul'da işlem gören halka açık işletmelerin mali tablo verileri, 2005-2013 yılları arasındaki sekiz yıllık raporlama dönemi için analiz edilmiştir. Finansal bilgi manipölasyonu yapmayan 52 firmanın ve finansal bilgi manipölasyonu yapan 44 firmanın finansal tablo verileri analiz edildi. Çalışma içerisinde verileri kullanılan firmaların %71'i imalat sektöründe faaliyet göstermektedir. Finans sektöründe faaliyet gösteren firmalar,

büyük ölçüde farklı bilanço yapılarına sahip oldukları için ampirik analizin dışında tutulmuştur. Ampirik analizde kullanılan veriler Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yayınlanan haftalık bültenden, Kamuyu Aydınlatma Platformu'ndan ve Borsa İstanbul tarafından yayınlanan günlük bültenden alınmıştır.

Bu çalışmada, finansal bilgi manipülasyonu yapan ve finansal bilgi manipülasyonu yapmayan firmaların mali tablo verilerinin analizinde Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Mann-Whitney U testi, yaygın olarak kullanılan parametrik olmayan testlerden biridir. Mann-Whitney U testinin sonuçları, finansal bilgi manipülasyonu yapmayan firmaların cari oranı, net işletme sermayesi, varlıkların getirisi, öz sermaye kârlılığı, kâr marjı ve büyüklüğü finansal bilgi manipülasyonu yapan firmalarinkinden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bunlara ek olarak, düşük veya yüksek finansal kaldıraç, adli muhasebe soruşturmasında finansal bilgi manipülasyonunun bir işareti değildir. Mann-Whitney U testinin sonuçlarının, adli muhasebeciler açısından finansal bilgi manipülasyonunun araştırılması sürecinde önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Firma yönetimi, paydaşlarından gerçek finansal performansı ve pozisyonu gizlemek için finansal bilgi manipülasyonu yapabilir. Finansal bilgi manipülasyonunu önlemek için firmalarda güçlü kurumsal yönetim mekanizmaları ve etkin iç kontrol sistemleri kurulmalıdır. Sonuç olarak hızlı teknolojik değişim ve küreselleşme, geleneksel yöntemlerin finansal bilgi manipülasyonunun tespit edilmesindeki kabiliyetini belirgin biçimde azaltmıştır. Adli muhasebe, finansal bilgi manipülasyonunun araştırılması sürecine çağdaş bir yaklaşım getirmiştir. Adli muhasebe uygulamalarının gelecekte daha fazla kullanılacağı öngörülmektedir.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Yıldız, B. ve Çiğdem, Ş. (2019). “Firma İnovasyon Stratejisinin İnovasyon Performansı Üzerindeki Etkisinde Tedarikçi İnovatifliğinin Aracı Rolü”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1761-1777

Geliş Tarihi / Received Date: 26.09.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.02.2019

Araştırma Makalesi

FİRMA İNOVASYON STRATEJİSİNİN İNOVASYON PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE TEDARİKÇİ İNOVATİFLİĞİNİN ARACI ROLÜ

Dr. Öğr. Üyesi Bülent YILDIZ

Kastamonu Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu

yildiz_bulent@yahoo.fr

ORCID ID: 0000-0002-5368-2805

Arş. Gör Şemsettin ÇİĞDEM

Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

scigdem@gantep.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9102-8253

Öz

Bu çalışmada imalat firmalarında firma inovasyon stratejisinin tedarikçi inovatifliği ve firma inovasyon performansı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Ayrıca firma inovasyon stratejisinin inovasyon performansı üzerindeki etkisinde tedarikçi inovatifliğinin aracılık rolü incelenmiştir. Bu amaçla Türkiye'nin ilk 1000 ihracatçı firmasından anket tekniği ile veri elde edilmiştir. 115 firmadan elde edilen veriler yapısal eşitlik modeli ve sobel testi ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda firma inovasyon stratejisinin inovasyon performansını ve tedarikçi inovatifliğini pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda firma inovasyon stratejisinin inovasyon performansı üzerindeki etkisinde tedarikçi inovatifliğinin kısmi aracılık rolü bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon Stratejisi, Tedarikçi İnovasyonu, Ürün İnovasyon Performansı

THE ROLE OF SUPPLIER INNOVATIVENESS IN THE EFFECT OF INNOVATION STRATEGY ON INNOVATION PERFORMANCE

Abstract

In this study, it was investigated the effect of firm innovation strategy on supplier innovativeness and firm innovation performance in manufacturing firms. In addition, the mediator role of supplier innovativeness in the impact of firm innovation strategy on innovation performance is examined. For this purpose, data gathered with survey technique from Turkey's first 1000 exporting firms. The data obtained from 115 firms were analyzed by structural equation modelling and sobel test. As a result of the analyzes, it has been found that the innovation strategy has a positive effect on innovation performance and supplier innovativeness. At the same time, it has been determined that supplier innovativeness has a partial mediation role in the impact of firm innovation strategy on innovation performance.

Keywords: Innovation Strategy, Supplier Innovation, Product Innovation Performance

1. GİRİŞ

Günümüzde işletmeler için inovasyon stratejisi değişen global çevrede ortaya çıkan zorluklarla mücadele etmek açısından oldukça önemli bir rol oynamaktadır (Jajja vd., 2014: 105). Çünkü işletmeler pazarda rekabet gücünü ellerinde tutabilmek adına hızla gelişen teknolojiye anında tepki göstermek ve yeni ürün-hizmetler geliştirerek farklılık ortaya koymak zorundadırlar. Bu zorunluluk işletmeleri diğer işletmelerle stratejik, taktik ve operasyonel ortaklık yapmaya itmektir (Hartley vd., 1997: 57; Wilson, 1995: 335). Melnyk ve arkadaşlarına (2010) göre inovasyonu kullanarak sürdürülebilir rekabet elde etmenin yolu yeni, inovatif ürün geliştirmektir (Brown ve Eisenhardt, 1995: 343; Droge vd., 1994: 669) ve bu yol da tedarik zinciri yeteneklerini geliştirmekten geçmektedir (Payne ve Peters, 2004: 77).

İnovasyon stratejisi uygulayan firmaların ürün inovasyonu performanslarının da yüksek olması beklenir. Ürün inovasyonu yeni bir ürünün dizayn edilmesinden pazarlanmasına kadar olan bütün süreci içermektedir (Alegre ve Chiva, 2008: 312). Üretici bu süreçte öncelikle tedarikçi ve müşterilerinden ürün geliştirilmesi ve dizaynı aşamalarında faydalanmak suretiyle dış kaynak kullanmaktadır (Platts vd., 2000). Bu da üretim maliyetlerini düşürmektedir (Azadegan vd., 2008: 14). Ayrıca, tedarikçilerin ürün geliştirme sürecine dahil edilmesiyle üretimde esneklik ve çeviklik yakalanmakta, müşterilerin dahil edilmesiyle ise pazar talepleri daha iyi analiz edilerek bu talepleri karşılayan ve rekabet gücü yüksek bir ürün müşterilere sunulmaktadır. Dolayısıyla ürün inovasyon performansı da yükselmektedir.

Tedarikçiler alıcı firmaların yeni ürün geliştirerek piyasaya sürmelerinde etkili oldukları gibi aynı zamanda ürün inovasyonu konusunda önemli birer kaynaktırlar (Jajja vd., 2014: 105). Pek çok büyük üretici özel dizayn hatları kurarak tedarikçilerinin kaynaklarını kullanmakta ve bu sayede ARGE yatırımlarını neredeyse dondurmaktadır. Bu sayede üretim maliyetlerini ciddi oranlarda düşürebilmektedirler (Staff, 2005). Üreticilerin, tedarikçilerinin inovatif olmalarından pek çok fayda sağladıkları yadsınamaz bir gerçektir. Zira ilgili literatürde tedarikçi inovatifliğinin üretici performansını artırdığını belirten pek çok çalışma bulunmaktadır (Azadegan vd., 2008: 14). Tedarikçinin ürünü aslında alıcının ürününün bir bileşenidir. Dolayısıyla artık tedarikçiler yalnızca yeni fikir ve teknolojilere yatırım yapmamakta, alıcılarını da bu konularda yatırım yapmaya teşvik etmektedirler (Hult vd., 2004: 430).

Bu çalışmada firma inovasyon stratejisinin inovasyon performansı üzerindeki etkisinde tedarikçi inovatifliğinin aracılık rolü araştırılmıştır. Literatürde yapılan çalışmaların daha ziyade tedarikçi yeniliğinin firma inovasyonu üzerindeki etkisi şeklinde olduğu görülmektedir. Bu çalışmada firmaların inovatif stratejiye sahip olmasının tedarikçilerin yenilik odaklı olmasına

teşvik edeceği iddia edilmektedir. Aynı zamanda bu çalışmada tedarikçi yenilikçiliğinin aracılık rolünün test edilmesi literatürdeki önemli bir boşluğu doldurur niteliktedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI VE ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİNİN OLUŞTURULMASI

İnovasyon, performansın artırılmasında çok önemli bir rol oynamaktadır (Damanpour, 1991: 555). İnovasyonun oluşturulabilmesi için örgüt kültürünün yeni fikirlere açık bir yapıya sahip olması gerekmektedir. İnovasyon, eski alışkanlıklardan vazgeçme ve mevcut güçlü yönlerden yararlanmaktan ziyade yeni fırsatlar arayarak deneysel fikirlere girişmeye proaktif bir isteklilik gösterme durumudur (Panayides ve Venus Lun, 2009: 37).

Günümüzde gelişen teknoloji ve artan bilgi düzeyi müşteri taleplerini hızla değiştirmektedir. Bu durum farklılaşmanın sınırlı olduğu pazarlarda firmalar için oldukça büyük bir sorundur. İnovasyon, farklı stratejilerin oluşturulmasında, seçilmesinde ve uyarlanmasında esnekliği sağladığından, bu tarz pazarlardaki firmaların rekabet güçlerini artırmaktadır (Shepherd ve Ahmed, 2000: 101).

İnovasyon, bir firmanın içinde yaratıcı yeni fikirleri tanıtmak ve uygulamak için eylem temelli bir kapasitedir ve mevcut olduğu durumlarda, firmaları, fırsatları pratik kullanıma dönüştürme sürecini geliştirmeye zorlar. İnovasyon düzeyi, yöneticilerin piyasa zekasına ne ölçüde sahip olduklarının ve bu zekayla ne ölçüde hareket ettiklerinin göstergesidir. Bu düzey firmaların inovatif davranışları benimsemeleri için kendilerini teşvik eden güçlü bir inovasyon kültürüne sahip olmalarına bağlıdır. Modern örgütlerde yöneticilerden en alt kademe çalışanlarına kadar bütün personel yenilikçiliği teşvik etmeye çalışmaktadır (Seo vd., 2014: 734).

İnovasyonlar her ne kadar kesin sınırlara sahip olmasalar da firma için olumlu katkılar yapmak zorundadırlar. İnovasyon araştırmalarında inovasyon performansı en çok kullanılan göstergelerden bir tanesidir. Bu gösterge genel olarak bireysel projeler düzeyinde tanımlanır ve ölçülür. (Strecker, 2009: 40). Strecker (2009) inovasyon performansı tanımı konusunda Hauschildt ve Salomo'nun (2011) tanımını benimsemektedir. Bu tanıma göre inovasyon performansı bir inovasyon için ayrılan sermayenin getirisinin firma hedeflerine ne ölçüde karşılık geldiğidir. Burada vurgu yapılmak istenen nokta esasında inovasyona yapılan yatırımların bir nevi belirsizliğe yapılan yatırımlar olduğudur.

İnovasyon performansı kavramı inovasyon performansının daha spesifikize edilmiş bir alt bileşenidir. Bu kavram yeni bir bilgiyi başarılı bir şekilde ürüne aktarmayı ifade etmektedir. Ürün inovasyonunun yeni bir ürünün pazarlanmasında yer alan teknik tasarım, Ar-Ge, üretim, yönetim ve ticari faaliyetleri içeren bir süreç olduğu düşünüldüğünde ürün

inovasyonu performansı hatları daha belirgin bir kavram olduğu görülmektedir. Ürün inovasyonu performansı iki boyutta incelenmektedir. Bu boyutlar inovasyon etkinliği ve inovasyon verimliliğidir. İnovasyon etkinliği bir inovasyon başarısını gösterir. Öte yandan, inovasyon verimliliği bu başarı derecesine ulaşmak için gösterilen çabayı yansıtmaktadır (Alegre ve Chiva, 2008: 312).

İnovasyonla firma performansındaki artış arasında sürekli bir ilişki vardır (Calantone vd., 2002: 522). Bunun nedeni inovasyonun firmaya, müşterilerine daha geniş yelpazede, kaliteli, değerli ve farklı ürünler sunabilme becerisini kazandırmasıdır (Barney, 1991: 99). Dolayısıyla Her alanda inovasyon stratejisini benimseyen firmalar yeni ürün geliştirme ve mevcut ürünlerinde yenilikler yapma konusunda da başarılı olacaklardır.

H1: Firma inovasyon stratejisi ürün inovasyon performansını pozitif yönde anlamlı olarak etkiler.

İnovasyon performansının artırılması ile ilgili tedarik zincirinin sürece dahil edilmesinin olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin ürün geliştirme sürecindeki ürün dizaynı, mühendislik vb. ilgili operasyonların tamamında performans tedarikçi katılımı ile artmaktadır (Lau vd., 2010: 763).

Tedarik zinciri literatüründe tedarikçi inovatifliğinin üretici firma üzerindeki faydalı etkilerine dair hayli çalışma vardır (Azadegan ve Dooley, 2010: 489). Handfield, Ragatz, Petersen ve Monczka (1999), Tatikonda ve Stock (2003), Wynstra, Weggeman ve Van Weele (2003) ve daha pek çok benzeri çalışmada tedarikçilerin kapsamlı olarak değerlendirilmeleri sonucu inovatif yeteneklere sahip olan tedarikçilerin seçilmesinin ve bu tedarikçilerin kaynaklarının kullanılmasının firma inovasyon yeteneğini artırdığı yönünde bulgular elde edilmiştir.

İnovasyonun yeni zorluklarla yüzleşmeye isteklilik gerektirdiği düşünüldüğünde bunun üretici firmanın kapasitesini inovasyon yeteneğine sahip bir tedarikçinin kapasitesine göre ayarlaması zorunluluğunu da beraberinde getireceği açıktır (Azadegan ve Dooley, 2010: 489).

H2: Tedarikçi inovatifliği ürün inovasyon performansını pozitif yönde anlamlı olarak etkiler.

Peki gerçekte her zaman tedarikçi inovasyonu alıcı inovasyonuna öncülük etmekte midir? Bu çalışmada bu öncülük ilişkisinin tersine olabileceği yani alıcı firma inovasyon stratejisinin tedarikçi firmayı da inovatif bir strateji belirlemeye itebileceği durumu sorgulanmaktadır. Örneğin alıcı firmalar, araştırma ölçeğimizin maddelerinde de belirtilmiş olduğu üzere, çalıştıkları tedarikçilerin nihai müşteriye ulaştırılacak ürünlerde kaliteye odaklanması gerektiği, tedarikçilerin yeni ürünler geliştirebilme kapasitesine sahip olması gerektiği, müşterilerin daha yeni ihtiyaçlarını karşılanması konusunda proaktif olması

gerektiği yani seçmiş oldukları tedarikçilerin yenilik odaklı olması gerektiği ile ilgili bir strateji benimser ise sürekli olarak çalıştıkları ve özellikle alımlarının çoğunu gerçekleştirdikleri tedarikçilerinin yeniliğe önem vermeleri ve inovatif uygulamalar geliştirmeleri noktasında tetikleyici olacaktır. Bu durum büyük ölçekli firmalarda daha yaygın olacaktır. Çünkü büyük ölçekli firmaların alımları da yüksek miktarlarda olmaktadır ve tedarikçiler bu firmalarla çalışmaya devam edebilmek için alıcı firmaların stratejilerine de ayak uydurma zorunluluğunu hissedecektir.

Tedarikçiler, tedarik zincirlerini değişen müşteri ihtiyaçlarına daha duyarlı hale getirmelidirler. Ürün inovasyonuna odaklanmış olan firmalar yeni ürünler geliştirmek ve tanıtmak için tedarik zinciri ortakları arasında kurulacak taahhütlere önem vermelidirler. Yeni ürün fikirleri ve bilgilerinin tutarlı bir şekilde sağlanması için tedarik zinciri ortaklarıyla entegre olmanın yollarını aramalıdır. İnovatif firmalar yenilik hedeflerine ulaşmak için tedarik zinciri ortaklarına bağlılıkları da önem arz etmektedir. İnovasyon odaklı firmalar, arzu edilen sonuçlara göre kendi yönetsel ve teknik yeteneklerini inceledikten sonra tedarikçileri seçmektedir. Tedarikçileri, Ar-Ge'ye daha fazla para harcayarak, uzmanlık alanlarını genişleterek, bağımsız teknolojik yetkinlik geliştirerek ve çeşitli bilgi ve becerileri kazanmak için birden fazla alıcıyla birlikte çalışarak teknoloji ve yenilik yeteneklerini geliştirmeye teşvik ederler (Jajja vd., 2017: 1059).

H3: Firma inovasyon stratejisi tedarikçi inovatifliğini pozitif yönde anlamlı olarak etkiler.

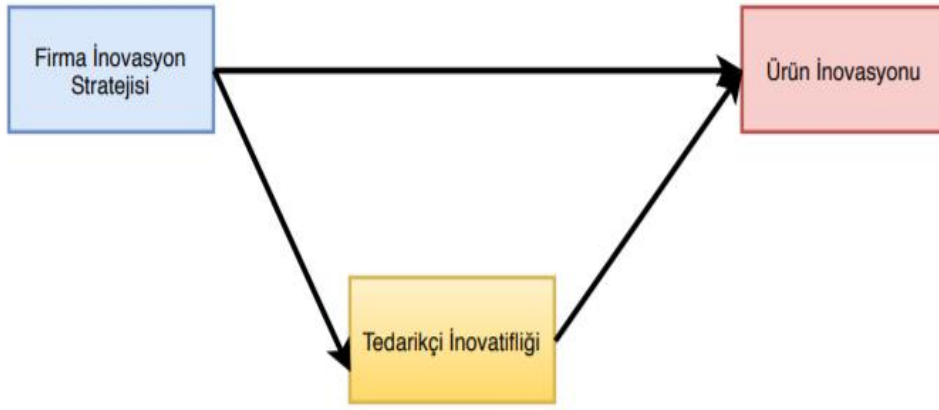
İnovasyon stratejisi izleyen firmaların bu stratejileri inovasyon performanslarını olumlu olarak etkileyecektir. Fakat özellikle ürün inovasyonu uygulamalarında alıcı firmaların ürünlerini üretebilmek için hammadde ve yarı mamullerini tedarikçilerinden temin ettiklerinden olayı tek başına yeterli olamayabileceklerdir. Bunun için tedarikçilerinin de yenilik odaklı olması inovasyon performansına önemli katkı sağlayacaktır. Bu nedenle alıcı firmaların inovasyon stratejilerinin inovasyon performansına olan etkisinin bir kısmı tedarikçilerin yenilikçiliği üzerinden geçecektir.

H4: Firma inovasyon stratejisinin ürün inovasyon performansı üzerindeki etkisinde tedarikçi inovatifliğinin aracılık rolü bulunmaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Modeli

Kuramsal araştırmaya uygun olarak geliştirilen araştırma modeli Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.2. Araştırmanın Ölçekleri

Araştırmada kullanılan tedarikçi inovatifliği ölçeği Kim ve Chai (2017) çalışmasından alınmıştır. Çalışmada ölçeğin alfa katsayısı 0,905 olarak bulunmuş, faktör yükleri 0,767 ile 0,874 arasında elde edilmiştir. Firma inovasyon stratejisi ölçeği Jajja vd. (2017) çalışmasından alınmıştır. Ölçeğin faktör yükleri 0,74 ile 0,84 arasında elde edilmiştir. Ürün inovasyon performansı ölçeği Prajogo ve Sohal'ın (2006) çalışmasından alınmıştır.

3.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreninin Türkiye'nin ilk 1000 ihracatçı firması oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise bu firmalar arasından veri elde edilebilen 115 ihracatçı firma oluşturmaktadır. Araştırma verileri surveey.com internet sitesi üzerinden oluşturulan anket formunun online olarak firmalara mail ile gönderilmesi sonucu geri dönüş yapan 115 firmadan elde edilen verilerden meydana gelmektedir. Veriler Nisan 2018- Temmuz 2018 arasında toplanmıştır.

3.4. Ölçeklerin Yapı Geçerliliği ve Güvenilirliği

Ölçeklerin yapı geçerliliği ve güvenilirliğini test etmek amacıyla öncelikle keşfedici faktör analizi (KFA) ve doğrulayıcı faktör analizleri (DFA) yapılmış ardından da güvenilirlik analizi yapılmıştır.

Keşfedici faktör analizi sonucu elde edilen faktör yükleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ölçekler Faktör Yükleri

Firma İnovasyon Stratejisi Maddeler	Faktör Yükleri
FİS1: En son teknoloji ürün / hizmetlerin müşterilerimize ulaştırılması şarttır.	.715
FİS2: Tüm tedarik zinciri ortakları, son müşteri için kaliteyi en üst düzeye çıkarmalıdır.	.743
FİS3: Tedarik zincirimizin tüm üyeleri, son kullanıcının memnuniyet düzeyini en üste çıkarmak için ekip çalışması yapmalıdır.	.642
FİS4: Tedarik zincirimiz, rakiplerin önünde yeni ürünler geliştirebilmelidir.	.743
FİS5: Tedarik zincirimiz, reaktif olmaktan ziyade müşterilerin daha yeni ihtiyaçlarını karşılamak için proaktif bir şekilde uyum göstermelidir.	.648
Tedarikçi İnovatifliği Maddeler	Faktör Yükleri
Tİ1: Yeni ürün ve hizmet tanıtımlarında, bu tedarikçi genellikle pazarda ilk sırada gelmektedir.	.836
Tİ2: Bu tedarikçi, son beş yıl içinde rakiplerine göre daha yaratıcı ve kullanışlı ürünler ve hizmetler sunmuştur.	.765
Tİ3: Bu tedarikçi, ürün yenilikçiliğini agresif bir şekilde pazarlamaktadır.	.544
Tİ4: Yeni ürün ve hizmet tanıtımında, bu tedarikçi teknolojinin öncüsü konumundadır.	.830
Tİ5: Tedarikçi, üretim süreçlerini sürekli geliştirmektedir.	.820
Tİ6: Tedarikçi, rakiplerine kıyasla üretim yöntemlerini büyük bir hızla değiştirmektedir.	.833
Tİ7: Geçtiğimiz beş yıl boyunca tedarikçi birçok yeni yönetim yaklaşımı geliştirdi (üretim süreçleri hariç).	.796
Tİ8: Tedarikçi bir problemi geleneksel yöntemlerle çözemediğinde, yeni yöntemlerle doğaçlama yapar.	.688
Ürün İnovasyon Performansı Maddeler	Faktör Yükleri
Üİ1: Firmamızın ürünlerindeki yenilik (değişiklik) düzeyi, sektöre göre ...	.860
Üİ2: Yeni ürünlerimizde son teknolojilerin kullanım düzeyi, sektöre göre...	.779
Üİ3: Yeni ürün geliştirme sürecimizin hızı, sektöre göre...	.827
Üİ4: Firmamızın pazara sunduğu yeni ürün sayısı, sektöre göre...	.867
Üİ5: Pazarda ilk olan yeni ürün (pazara ilk giren ürün) sayımız, sektöre göre...	.644

Firma inovasyon stratejisi ölçeği için faktör yükleri 0,642 ile 0,743 arasında elde edilmiştir. KMO testi neticesinde örneklem yeterlilik değerinin 0,732 olduğu ve örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğu bulgusu elde edilmiştir. Analizde ölçeğin altıncı maddesi olan “Tedarikçiler ürün / hizmetlerde yenilik kaynaklarıdır.” İle yedinci maddesi olan “Ar-Ge konusunda rekabet ortalamasından daha fazlasını harcıyoruz.” maddeleri faktör yükleri düşük çıktığı için analizden çıkarılmıştır. Ayrıca, Bartlett küresellik testinin anlamlı olması [$\chi^2 (10) = 118.537, p < 0.01$] maddeler arasındaki korelasyon ilişkilerinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Tedarikçi inovatifliği ölçeği için faktör yükleri 0,544 ile 0,836 arasında elde edilmiştir. KMO testi neticesinde örneklem yeterlilik değerinin 0,878 olduğu ve örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca, Bartlett küresellik testinin anlamlı olması [$\chi^2 (28) = 515.337, p < 0.01$] maddeler arasındaki korelasyon ilişkilerinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Ürün inovasyon performansı ölçeği için faktör yükleri 0,644 ile 0,867 arasında elde

edilmiştir. KMO testi neticesinde örneklem yeterlilik değerinin 0,789 olduğu ve örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca, Bartlett küresellik testinin anlamlı olması [$\chi^2(10) = 275.533, p < 0.01$] maddeler arasındaki korelasyon ilişkilerinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016:311; Dağlı, 2015:205; Kalaycı, 2014:322).

KFA sonrası DFA yapılmıştır. DFA sonucu elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. DFA Uyum İyiliği Değerleri

Değişken	X ²	df	CMIN/df	GFI	CFI	TLI	RMSEA
Firma İnovasyon Stratejisi	4.17	4	1.042	0.986	0.998	0.996	0.019
Tedarikçi İnovatifliği	23.989	16	1.499	0.955	0.984	0.972	0.066
Ürün İnovasyon Performansı	2.682	3	0.894	0.991	1.000	1.000	0.000

DFA sonucu ölçeklerin uyum iyiliği değerlerini sağladığı ve iyi uyum gösterdiği görülmektedir (Meydan ve Şeşen, 2015: 37; Gürbüz ve Şahin, 2016: 337).

KFA ve DFA sonrasında ölçekler için güvenilirlik analizi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Güvenilirlik Analizi

Değişken	Cronbach Alpha Katsayısı	Madde Sayısı
Firma İnovasyon Stratejisi	.734	5
Tedarikçi İnovatifliği	.896	8
Ürün İnovasyon Performansı	.848	5

Güvenilirlik analizi sonucu ölçeklerin yüksek güvenilirliğe sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Kalaycı, 2014: 405).

3.5. Araştırmanın Bulguları

Bu kısımda öncelikle araştırmaya katılan firmalara ait bazı demografik bulgular aktarılmıştır. Ardından korelasyon analizine ilişkin bulgular verilmiş ve son olarak da araştırma hipotezlerini test etmek amacı ile yapılan yapısal eşitlik modeli analizi sonuçlarına değinilmiştir.

Firmaların faaliyet alanlarına ilişkin bulgular Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Firmaların Faaliyet Alanı

FAALİYET ALANI	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Gıda	28	24.3	24.3
Tekstil	16	13.9	38.3
Plastik/Kimya	14	12.2	50.4
Makine	9	7.8	58.3
İnşaat	10	8.7	67.0
Elektronik	4	3.5	70.4
Diğer	34	29.6	100.0
Toplam	115	100.0	

Firmaların 28'i gıda, 16'sı tekstil, 14'ü plastik/kimya, 10'u inşaat, 9'u makine, 4'ü elektronik sektöründe faaliyet göstermekte olup 34 firma bu sektörler dışında faaliyette bulunmaktadır.

Anketi cevaplandıran firma çalışanlarının çalıştıkları pozisyona ilişkin bulgular Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Çalışılan Pozisyon Bulguları

POZİSYON	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Pazarlama Müdürü	20	17.4	17.4
Üretim Müdürü	12	10.4	27.8
Ar-Ge Müdürü	27	23.5	51.3
Satın alma Müdürü	12	10.4	61.7
Kalite Müdürü	6	5.2	67.0
Firma Sahibi / Ortağı	2	1.7	68.7
Diğer	36	31.3	100.0
Toplam	115	100.0	

Anketi cevaplandıran firma çalışanlarının 27'si Ar-Ge Müdürü, 20'si Pazarlama Müdürü, 12'si Üretim Müdürü, 12'si Satın alma Müdürü, 6'sı Kalite Müdürü, 2'si Firma Sahibi /Ortağı olarak görev yapmakta olup 36'sı bu pozisyonlar dışındaki görevlerde (orta düzey yönetici) çalışmaktadır.

Firma çalışanlarının firmadaki çalışma sürelerine ilişkin bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Çalışma Süresi Bulguları

ÇALIŞMA SÜRESİ	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
0-5 yıl	36	31.3	31.3
6-15 yıl	64	55.7	87.0
16 yıl üzeri	15	13.0	100.0
Toplam	115	100.0	

Firma çalışanlarının 64'ü 6-15 yıl, 36'sı 0-5 yıl arası ve 15'i ise 16 yıl ve üzeri firmada görev yapmaktadır.

Firma çalışanlarının öğrenim durumuna ilişkin bulgular Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Öğrenim Durumu Bulguları

ÖĞRENİM DURUMU	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Lise	1	.9	.9
Üniversite	90	78.3	79.1
Lisansüstü	24	20.9	100.0
Toplam	115	100.0	

Firma çalışanlarının 90'ı üniversite, 24'ü lisansüstü ve 1'i ise lise düzeyinde öğrenime sahiptir.

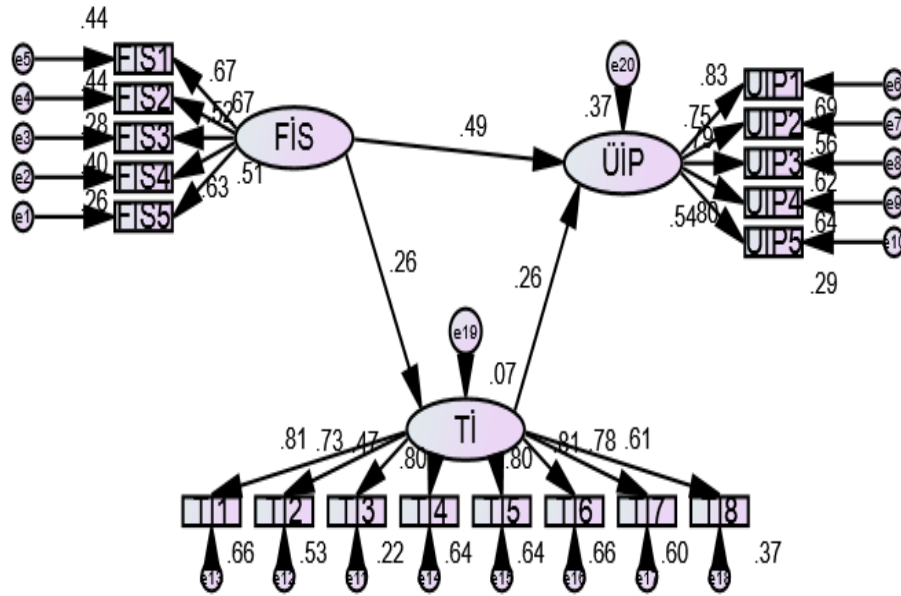
Korelasyon analizine ilişkin bulgular Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ort.	Std. Sapma	Firma İnovasyon Stratejisi	Ürün İnovasyon Performansı	Tedarikçi İnovatifliği
Firma İnovasyon Stratejisi	4.31	0.50	1		
Ürün İnovasyon Performansı	3.60	0.73	,438**	1	
Tedarikçi İnovatifliği	3.57	0.64	,206*	,356**	1

Korelasyon analizi sonucu tedarikçi inovatifliği ile firma inovasyon stratejisi arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde aynı yönde düşük, ürün inovasyon performansı ile firma inovasyon stratejisi arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde düşük ve tedarikçi inovatifliği ile ürün inovasyon performansı arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde aynı yönde düşük ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını test etmek amacıyla basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Basıklık ve çarpıklık değerleri -2 ile +2 arasında tespit edildiğinden verilerin normal dağılıma sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ortalama değerlere bakıldığında ise en düşük ortalamaya sahip olan değişkenin tedarikçi inovatifliği olduğu görülmektedir.

Araştırma hipotezlerini test edebilmek amacıyla yapısal eşitlik modeli kurulmuştur. Model Şekil 2’de, yapısal model uyum iyiliği değerleri Tablo 9’da ve yapısal model regresyon ağırlıkları Tablo 10’da sunulmuştur.

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli

Tablo 9. Yapısal Model Uyum İyiliği Değerleri

	X ²	df	CMIN/df	CFI	GFI	TLI	RMSEA
Yapısal Eşitlik Modeli	197.413	120	1.645	0.924	0.858	0.904	0.075

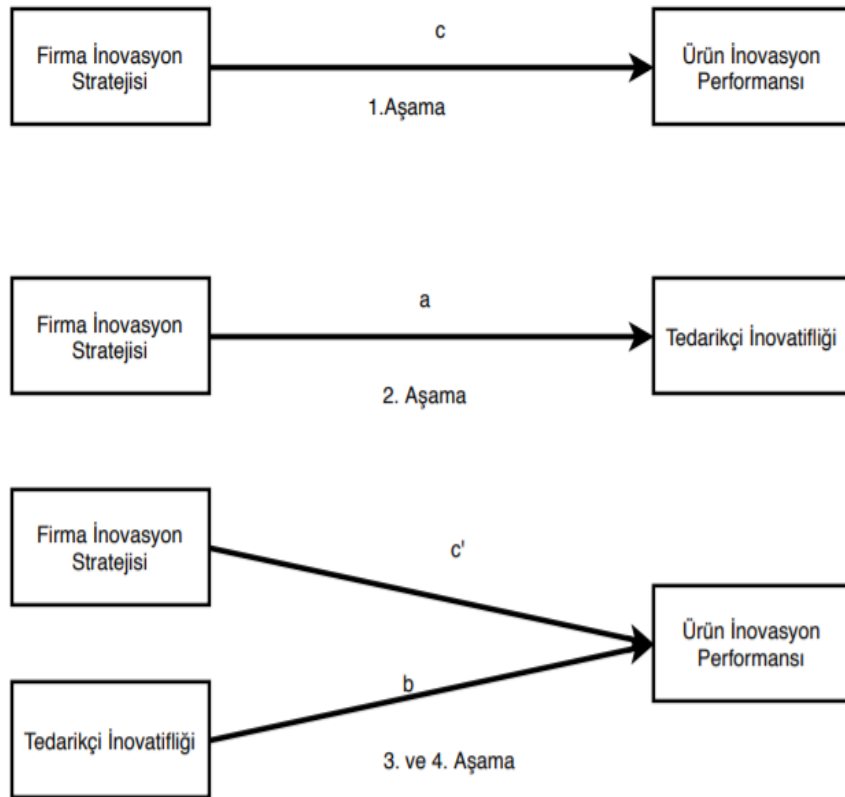
Yapısal eşitlik modeli kabul edilebilir uyum iyiliği değerlerini sağlamakta ve iyi uyum göstermektedir.

Tablo 10. Yapısal Eşitlik Modeli Regresyon Ağırlıkları

Test Edilen Yol	Tahmin	Std. Hata	Kritik Oran	Anlamlılık
Tedarikçi İnovatifliği <--- Firma İnovasyon Stratejisi	0.259	0.149	1.964	0.045
Ürün İnovasyon Performansı <--- Tedarikçi İnovatifliği	0.256	0.177	2.405	0.016
Ürün İnovasyon Performansı <--- Firma İnovasyon Stratejisi	0.492	0.272	3.401	***

Analiz neticesinde firma inovasyon stratejisinin tedarikçi inovatifliği ve ürün inovasyon performansını pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği, tedarikçi inovatifliğinin de ürün inovasyon performansını pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği bulgularına ulaşılmıştır.

Tedarikçi inovatifliğinin aracılık rolünü analiz edebilmek için Sobel testi yapılmıştır. Sobel testinin aşamaları Şekil 3'de sunulmuştur.

Şekil 3. Sobel Testi Aşamaları

Sobel Testi sonuçları Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11. Sobel Testi Sonuçları

Adımlar	B	Std. Hata	β	p
1.adım: Bağımsız: Firma İnovasyon Stratejisi Bağımlı: Ürün İnovasyon Performansı	1.05	0.288	0.559	0.000
2.Adım: Bağımsız: Firma İnovasyon Stratejisi Bağımlı: Tedarikçi İnovatifliği	0.38	0.143	0.259	0.039
3. ve 4.Adım: Bağımsız1: Firma İnovasyon Stratejisi Bağımsız 2: Tedarikçi İnovatifliği Bağımlı: Ürün İnovasyon Performansı	0.911 0.734	0.263 0.201	0.403 0.483	0.000 0.002

Tablo 11’de B, standardize edilmemiş ve β ise standardize edilmiş tahmin değerlerini vermektedir. Sobel testi 1. aşamada firma inovasyon stratejisinin ürün inovasyon performansını pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. İkinci aşamada firma inovasyon stratejisinin tedarikçi inovatifliğini pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Bu aşamalardan sonra firma inovasyon stratejisi ile tedarikçi inovatifliği bağımsız değişkenler olarak alınarak model analiz edilmiştir. Analiz neticesinde firma inovasyon stratejisi ve tedarikçi inovatifliğinin bağımlı değişken olan ürün inovasyon performansını pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Son aşamada firma inovasyon stratejisinin ürün inovasyon performansını anlamlı olarak etkilemesi nedeniyle birinci ve son aşamadaki standardize edilmiş beta katsayısı tahmin değerlerine bakılmıştır. 1. Aşamada tahmin değeri 0,559 iken son aşamada bu değer 0,403’e düşmüştür. Bu bulgu bize firma inovasyon stratejisinin ürün inovasyon performansı üzerindeki etkisinde tedarikçi inovatifliğinin kısmi aracılık rolü bulunduğunu göstermektedir. Aracılık rolünün anlamlılığını test edebilmek için Z Score değeri hesaplanmıştır. Z Score değerini hesaplayabilmek için öncelikle a.b. ile dolaylı etkiler hesaplanarak 0,279 olarak bulunmuştur. Ardından Sobel $Std.Hata = \sqrt{a^2 \cdot (b^2 + (b \cdot Std.Hata)^2 + (a \cdot Std.Hata)^2)}$ formülünden Sobel’in standart hatası 0,130 olarak elde edilmiştir. Bu aşamadan sonra $Z = \frac{Dolaylı\ Etkiler}{Std.Hata}$ formülü ile Z Score değeri 2,149 olarak hesaplanmıştır (Sobel,1982). Z Score değerinin 1,96’nın üzerinde değer alması ($Z=2,149$, $P: 0,032$) kısmi aracılık rolünün anlamlı olduğunu göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016).

Analizler neticesinde H1, H2, H3 ve H4 hipotezleri desteklenmiştir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada imalat firmalarının inovasyon stratejilerinin ürün inovasyon performansları üzerindeki etkisinde tedarikçi inovatifliğinin aracılık rolü araştırılmıştır. Bu amaçla Türkiye'nin ilk 1000 ihracatçı firması arasından 115 firmadan anket tekniği ile elde edilen veriler yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Analiz neticesinde firma inovasyon stratejisinin inovasyon performansını pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği, tedarikçi inovatifliğinin inovasyon performansını pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği, firma inovasyon stratejisinin tedarikçi inovatifliğini pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği ve firma inovasyon stratejisinin inovasyon performansı üzerindeki etkisinde tedarikçi inovatifliğinin aracılık rolü bulunduğu bulgularına ulaşılmıştır. Elde edilen bulguların literatürdeki önemli bir boşluğu doldurduğuna inanılmaktadır.

Stratejilerine inovasyonu dahil eden firmaların ürün inovasyonunda başarı göstermeleri kaçınılmazdır. İnovasyon stratejisi firmaları yeni teknoloji kullanmaya ve tedarikçilerini yenilik odaklı olanlardan seçmeye itecektir. Tedarik zincirini oluşturan bütün elemanların yenilik odaklı işbirliğinde alıcı firmaların inovasyon stratejisine sahip olması önemli bir rol oynamaktadır. Ürünlerde müşteri beklentilerine uygun yenilikler yapabilmek için ön koşul firmaların yenilik odaklı olmasıdır. Diğer bir koşul ise tedarikçilerini yenilik odaklı firmalar arasından seçmeleridir. Çünkü sadece firmaların inovasyon odaklı olması başarılı inovasyonlar için yeterli olmayacaktır. Tedarikçilerin de yenilik faaliyetlerine katılımı elzemdir. Ürünlerde yapılacak olan inovasyonlara ürünlerin üretimi için hammadde, mamul ve yarı mamulün temin edildiği tedarikçiler gerekli duyarlılığı göstermez ise ya da yenilik faaliyetlerine adapte olamaz ise ürünün imalatında kullanılacak olan mamuller yenilik faaliyetlerini gerçekleştirilmede katkı sağlayamayacaktır. Bu durum da ürünlerde inovasyonun gerçekleştirilememesi ile sonuçlanacaktır. Bu nedenle firma inovasyon stratejisi ile tedarikçi yenilikçiliğini birbirinden ayrı olarak düşünemeyiz.

İmalat sektörü ürün yeniliğine rekabet avantajı elde edebilmek için çok ihtiyaç duymaktadır. Çünkü müşterilerin ihtiyaç ve beklentileri sürekli olarak değişmektedir. Müşteriler artık sadece kendilerinin kullanabileceği ürünleri talep eder hale gelmiştir. Örneğin kullandığı kol saatinden sadece kendisinde olmasını isteyen tüketicilerle günlük hayatta karşılaşmaktadır. Otomobil ve beyaz eşya gibi sektörlerde tüketiciler kullandıkları ürünlerde gördükleri eksiklikleri firmalara iletebilmekte ve ihtiyaçlarına göre yeni tasarımlar talep edebilmektedir. Bu durum ise firmaların yenilik odaklı olmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Fakat firmalar ürünlerindeki yenilik çalışmalarına tedarikçilerini de dahil

etmeli ve tedarikçileri bu konuda zorlamalıdır. Aksi takdirde ürün yeniliklerinde başarı elde edemeyeceklerdir.

Bu çalışma büyük ölçekli firmalardan elde edilen veriler ile yapılmıştır. Bunun nedeni gerek tedarikçilerle olan ilişkilerde ve gerekse inovasyona verilen önem hususunda büyük ölçekli firmaların daha duyarlı olmasıdır. Küçük ve orta ölçekli firmalar üzerinde yapılan çalışmalardan daha farklı sonuçlar elde edilebilecektir. Yine bu çalışma imalat firmaları üzerinde yapılmıştır. Hizmet sektöründe ürünün yapılan hizmetler olması nedeniyle hizmet firmalarının yenilik odaklılığının hizmet yeniliğine olan etkisinde tedarikçilerin bir rolünün bulunup bulunmadığının araştırılması literatür açısında önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Alegre, J. ve Chiva, R. (2008). Assessing the impact of organizational learning capability on product innovation performance: An empirical test. *Technovation*, 28(6), 315-326.
- Azadegan, A., Dooley, K. J., Carter, P. L. ve Carter, J. R. (2008). Supplier Innovativeness And The Role Of Interorganizational Learning in Enhancing Manufacturer Capabilities. *Journal of Supply Chain Management*, 44(4), 14-35.
- Azadegan, A. ve Dooley, K. J. (2010). Supplier innovativeness, organizational learning styles and manufacturer performance: An empirical assessment. *Journal of Operations Management*, 28(6), 488-505.
- Barney, J. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120.
- Brown, S. L. ve Eisenhardt, K. M. (1995). Product Development: Past Research, Present Findings, and Future Directions. *The Academy of Management Review*, 20(2), 343-378.
- Calantone, R. J., Cavusgil, S. T. ve Zhao, Y. (2002). Learning orientation, firm innovation capability, and firm performance. *Industrial Marketing Management*, 31(6), 515-524.
- Dağlı, A. (2015). Örgütsel muhalefet ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (53). 198-218.
- Damanpour, F. (1991). Organizational Innovation: A Meta-Analysis Of Effects Of Determinants and Moderators. *Academy of Management Journal*, 34(3), 555-590.
- Droge, C., Vickery, S. ve Markland, R. E. (1994). Sources and outcomes of competitive advantage: An explorer. *Decision Sciences; Atlanta*, 25(5,6), 669.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe, yöntem, analiz (3. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Handfield, R. B., Ragatz, G. L., Petersen, K. J. ve Monczka, R. M. (1999). Involving suppliers in new product development. *California management review*, 42(1), 59-82.
- Hartley, J. L., Zirger, B. J. ve Kamath, R. R. (1997). Managing the buyer-supplier interface for on-time performance in product development. *Journal of Operations Management*, 15(1), 57-70.
- Hauschildt, J. ve Salomo, S. (2011). *Innovationsmanagement*. Vahlen.
- Hult, G. T. M., Hurley, R. F. ve Knight, G. A. (2004). Innovativeness: Its antecedents and impact on business performance. *Industrial Marketing Management*, 33(5), 429-438.
- Jajja, M. S. S., Ali Brah, S., Zahoor Hassan, S. ve R. Kannan, V. (2014). An examination of product innovation and buyer-supplier relationship in Pakistani firms. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 63(8), 1031-1045.
- Jajja M.S.S., Kannan V.R., Brah S.A., Hassan S.Z., (2017). Linkages between firm innovation strategy, suppliers, product innovation, and business performance: Insights from resource dependence theory", *International Journal of Operations & Production Management*, Vol. 37 Issue: 8, pp.1054-1075.
- Kalaycı, Ş. (2014). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri (6. bs.). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kim M. ve Chai S. (2017). The impact of supplier innovativeness, information sharing and strategic sourcing on improving supply chain agility: Global supply chain perspective. *International Journal of Production Economics* 187 (2017) 42-52.
- Lau, A. K. W., Tang, E. ve Yam, R. C. M. (2010). Effects of Supplier and Customer Integration on Product Innovation and Performance: Empirical Evidence in Hong Kong Manufacturers: Effects of Supplier and Customer Integration on Product Innovation. *Journal of Product Innovation Management*, 27(5), 761-777.

- Melnik, S. A., Davis, E. W., Spekman, R. E. ve Sandor, J. (2010). Outcome-driven supply chains. *MIT Sloan Management Review*, 51(2), 33.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). Yapısal eşitlik modellemesi: AMOS uygulamaları, (2.Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Panayides, P. M. ve Venus Lun, Y. H. (2009). The impact of trust on innovativeness and supply chain performance. *International Journal of Production Economics*, Transport Logistics and Physical Distribution, 122(1), 35-46.
- Payne, T. ve Peters, M. J. (2004). What Is the Right Supply Chain For Your Products? *The International Journal of Logistics Management*, 15(2), 77-92.
- Platts, K. w., Cánez, L. e. ve Probert, D. r. (2000). Developing a framework for make-or-buy decisions. *International Journal of Operations & Production Management*, 20(11), 1313-1330.
- Prajogo, D. I. ve Sohal, A. S. (2006). The integration of TQM and technology/R&D management in determining quality and innovation performance. *Omega*, 34(3), 296-312.
- Seo Y.J., Dinwoodie J., Kwak D.W., (2014) "The impact of innovativeness on supply chain performance: is supply chain integration a missing link?", *Supply Chain Management: An International Journal*, Vol. 19 Issue: 5/6, pp.733-746.
- Shepherd, C. ve Ahmed, P. K. (2000). From product innovation to solutions innovation: a new paradigm for competitive advantage. *European Journal of Innovation Management*, 3(2), 100-106.
- Sobel M.E. (1982). A symptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. In S. Leinhardt (Ed.). *Sociological Methodology*, ss.290-312. Wahington D.C.: American Sociological Association.
- Staff, C. I. O. (2005, 15 Ocak). Innovation Ships Out. *CIO*. 15 Eylül 2018 tarihinde <https://www.cio.com/article/2448823/outsourcing/innovation-ships-out.html> adresinden erişildi.
- Strecker, N. (2009). *Innovation Strategy and Firm Performance*. Wiesbaden: Gabler.
- Tatikonda, M. V. ve Stock, G. N. (2003). Product technology transfer in the upstream supply chain. *Journal of product innovation management*, 20(6), 444-467.
- Wilson, D. T. (1995). An integrated model of buyer-seller relationships. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 23(4), 335.
- Wynstra, F., Weggeman, M. ve Van Weele, A. (2003). Exploring purchasing integration in product development. *Industrial Marketing Management*, 32(1), 69-83.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the mediating role of supplier innovation in the impact of innovation strategies of manufacturing firms on product innovation performance is investigated. To this end, through surveys, data are collected from 115 participant companies among Turkey's top 1000 exporting companies. 28 of the companies participating in the study are operating in food sector, 16 in textile sector, 14 in plastic / chemistry sector, 10 in construction sector, 9 in machines sector, 4 in electronics sector and 34 companies operating outside these sectors. 27 of the company employees are R & D Manager, 20 of them are Marketing Manager, 12 of them are Production Manager, 12 of them are Purchasing Manager, 6 of them are Quality Manager, 2 of them are Company Owners / Partners and 36 of them works in tasks other than these positions (mid-level manager). 64 of the employees of the companies have 6-15 years of experience, 36 of them have 0-5 years of experience and 15 of them have 16 years and more experience. 90 of the companies' employees have university degree, 24 of them have graduate degree and 1 of them has a high school degree.

In order to test the construct validity and reliability of the scales, exploratory and confirmatory factor analysis as well as reliability analysis are conducted. Once the scales were found to have

construct validity and reliability, the structural equation model established to test the research hypotheses was analyzed. As a result of the analysis, it has been found that the company's innovation strategy has a positive and significant effect on innovation performance, supplier innovation has a positive and significant effect on innovation performance, firm innovation strategy has a positive and significant effect on supplier innovation and that in the impact of innovation performance of the company's innovation strategy, supplier innovation has a mediating role. The findings are believed to fill an important gap in the literature.

Nowadays, innovation strategy for businesses plays a very important role in combating the challenges of the changing global environment (Jajja et al., 2014: 105). In order to keep the competitive advantage in the market, businesses must react immediately to the rapidly developing technologies and develop new products and services to show their difference. This necessity drives businesses to make strategic, tactical and operational partnerships with other businesses (Hartley et al., 1997: 57; Wilson, 1995: 335). According to Melnyk et al. (2010), the way to achieve sustainable competition by using innovation is to develop new innovative products (Brown and Eisenhardt, 1995: 343; Droge et al., 1994: 669) and this can be achieved by improving their supply chain capabilities (Payne and Peters, 2004: 77).

Innovation plays an important role in increasing performance (Damanpour, 1991: 555). In order to introduce an innovation, the organizational culture should be open to new ideas. Innovation is a proactive willingness to embark on experimental ideas by seeking out new opportunities rather than abandoning old habits and taking advantage of existing strengths (Panayides and Venus Lun, 2009: 37).

In the supply chain literature, there are many studies on the beneficial effects of supplier innovation on the manufacturing companies (Azadegan and Dooley, 2010: 489). In Handfield, Ragatz, Petersen and Monczka (1999), Tatikonda and Stock (2003), Wynstra, Weggeman and Van Weele (2003) and in many other similar studies, as a result of comprehensive evaluation of suppliers, choosing suppliers with innovative capabilities and the use of these suppliers' resources were found to increase innovation ability of the company.

Suppliers should make their supply chains more responsive to changing customer needs. In order to develop and promote new products, companies which are focused on product innovation should give particular importance to the commitments to be made between supply chain partners. They should look for ways to integrate with their supply chain partners to ensure the consistent development of new product ideas and information. In order to achieve innovation goals, innovative companies should be loyal to supply chain partners. Innovation-oriented companies choose their suppliers after reviewing their managerial and technical

capabilities based on the desired results. They encourage suppliers to spend more money on R & D, to expand their expertise, to develop independent technological competence, to develop technological and innovation capabilities by working with multiple buyers to gain various knowledge and skills (Jajja et al., 2017: 1059).

Companies that include innovation in their strategies succeeds in product innovation. Innovation strategy will encourage companies to use new technologies and select their suppliers from innovation-oriented ones. In the innovation oriented cooperation of all the supply chain elements, buyer companies' of having an innovation strategy has an important role. The prerequisite for making innovations in the products based on customer expectations is the company's focus on innovation. Another condition is to select suppliers from innovation-oriented companies. Because only the companies focusing on innovation will not be enough for achieving successful innovations. Participation of suppliers in innovation activities is essential. If the suppliers that provide raw materials, semi-products and products for the production of the end-products do not show the necessary awareness or cannot adapt to the innovation processes, the products used in the production of the end-product will not contribute to the realization of the innovation activities. This will result in the failure of innovation in products. For this reason, we cannot consider the company innovation strategy separately from supplier innovation.

The manufacturing sector is in great need of product innovation to achieve a competitive advantage, because customers' needs and expectations are constantly changing. Customers now demand only the products that they can use. For example, in the daily life we encounter consumers who want to use only the wristwatch in the market. In sectors such as automobiles and white goods, consumers are able to convey the shortcomings they see in the products they use and demand new designs according to their needs. This situation makes it inevitable for companies to be focused on innovation. But companies should include suppliers in their product innovation efforts and force the suppliers to act accordingly. Otherwise, they will not achieve success in product innovations.

This study was carried out with the data obtained from large scale companies. This is due to the fact that large-scale companies are more aware of the importance attached to the relations with the suppliers as well as the importance attached to innovation. Different results will be obtained from the studies conducted on small and medium sized firms. Again this study was carried out with manufacturing companies. It will be an important contribution to the literature to find out whether in service sector, suppliers have a role or impact on the innovation capacity of the service sector companies.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Kızıl, C. ve Aslan, T. (2019). "Finansal Performansın Rasyo Yöntemiyle Analizi: Borsa İstanbul'da (BİST'de) İşlem Gören Havayolu Şirketleri Üzerine Bir Uygulama", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1778-1799

Geliş Tarihi / Received Date: 06.10.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.02.2019

Araştırma Makalesi

FİNANSAL PERFORMANSIN RASYO YÖNTEMİYLE ANALİZİ: BORSA İSTANBUL'DA (BİST'DE) İŞLEM GÖREN HAVAYOLU ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Doç. Dr. Cevdet KIZIL

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

cevdetkizil@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0003-0196-2386

Dr. Öğr. Üyesi Tunay ASLAN

Siirt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

tunay.aslan@siirt.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0363-6691

Öz

Bu çalışmada Borsa İstanbul'da (BİST'de) işlem gören Türk Hava Yolları A.Ş. ve Pegasus Hava Yolları A. Ş.'nin finansal performansı 2013-2017 periyodu için rasyo (oran) analizi ile incelenmiştir. Havayolları şirketlerinin finansal performansının analiz çalışması için şirketlerin bilanço ve gelir tablolarından faydalanılmıştır. Söz konusu şirketlere ait mali tablolar, Kamuyu Aydınlatma Platformu'ndan (KAP) alınmıştır. KAP'tan alınan veriler çalışmanın amacına uygun olarak 17 oranın hesaplanmasında kullanılmıştır. Borsa performans oranları çalışmaya dahil edilmemiş, uygulama çalışması Microsoft (MS) Excel bilgisayar programı (yazılımı) yardımı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulgularına göre, Türk Hava Yolları A. Ş.'nin likidite oranları Pegasus Hava Yolları A.Ş.'ye göre daha düşüktür. Aynı zamanda, net çalışma sermayesi ve borç ödeme gücü bakımından Pegasus Hava Yolları A. Ş., Türk Hava Yolları A. Ş.'ye göre daha başarılıdır. Genel olarak, her iki firma da faaliyetlerini etkin bir şekilde yürütmektedir. İşletmelerin sahip oldukları stokların geri dönüşümü ve alacakların da tahsil hızı yüksek olup, yıllar itibari ile istikrarlı bir seyir izlemiştir. Varlıkların kullanım etkinliğini ölçen varlık devir hızı incelendiğinde, her iki şirket de genel olarak başarılıdır. Türk Hava Yolları A.Ş.'nin borçluluk oranı, Pegasus Hava Yolları A.Ş.'ye göre daha yüksektir. Her iki şirket de duran varlık finansmanında ağırlıklı olarak uzun vadeli borçlanma ve öz kaynaklar yöntemini tercih etmiş olup, doğru bir finansman kararında bulunmuştur. Karlılık oranları incelendiğinde, her iki şirketin de dönemler itibari ile karlılıkları dalgalanma göstermektedir. Her iki şirketin de karlılık oranları birbirlerine yakın durumdadır. Firmaların, ana faaliyetleri konusunda karlı oldukları görülmektedir. Türk Hava Yolları A.Ş., cari oran hususunda sorunludur. Çalışmaya konu olan her iki şirketin de borçluluk oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. İki şirket arasında kıyaslama yapacak olursak, Pegasus Hava Yolları A.Ş.'nin, Türk Hava Yolları A.Ş.'ye göre finansal performansı yüksek olup, yatırım açısından daha cazip konumdadır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Finans, Oran Analizi, BİST, Havayolu Şirketleri.

THE ANALYSIS OF FINANCIAL PERFORMANCE WITH RATIO METHOD: AN IMPLEMENTATION ON AIRLINE FIRMS LISTED ON BORSA ISTANBUL (BİST)

Abstract

This study investigated the financial performance of Borsa İstanbul (İstanbul Stock Exchange - BİST) listed firms named Turkish Airlines and Pegasus Airlines for the 2013-2017 period with

ratio analysis. Balance sheets and income statements were used to analyze the financial performance of two airline firms. The mentioned financial statements of Turkish Airlines and Pegasus Airlines were retrieved from Public Disclosure Platform (KAP). Data gathered from Public Disclosure Platform (KAP) were utilized to calculate 17 ratios parallel to the aim of study. Stock exchange performance ratios were not included to the study and calculations were done using Microsoft (MS) Excel computer program (software). According to the findings of research, liquidity ratios of Turkish Airlines are lower than Pegasus Airlines. Also, net working capital and debt paying performance of Pegasus Airlines is better than Turkish Airlines. In general, it is determined that both firms are running their operations efficiently. Inventory turnover and receivables turnover ratios of Turkish Airlines and Pegasus Airlines are both high, having a steady trend through years. Concerning the assets turnover ratio which measures the efficiency of assets, both firms are successful in general. The debt ratio of Turkish Airlines is higher than Pegasus Airlines. Both firms are financing their fixed assets with long term liabilities and owner's equity, which is a correct financial decision. When profitability ratios are analyzed, it is seen that profitabilities of Turkish Airlines and Pegasus Airlines fluctuate over the years. Moreover, profitabilities of both firms are close to each other. Furthermore, both companies are profitable in terms of main area of activity. Turkish Airlines experiences problems regarding the current ratio. It is also observed that, debt ratios of both firms are high. When the two airline firms are compared, it is realized that financial performance of Pegasus Airlines is higher than Turkish Airlines, making it more attractive for investment.

Keywords: Accounting, Finance, Ratio Analysis, BIST, Airline Firms.

1. GİRİŞ

Günümüzde, Dünya'da işletmeler gittikçe daha fazla oranda küreselleşmenin etkisi altında kalmaktadır. Küreselleşmenin en önemli etkilerinden biri ise hiç şüphesiz artan rekabettir. Otomotiv sektörünün yoğun bir uluslararası rekabetle karşı karşıya kaldığı gibi (Kızıllı, Kahve ve Aydınılmaz, 2013), havayolu sektörü de büyük bir uluslararası rekabete sahne olmaktadır. (Özbek, 2018). Ancak, havayolu sektörü Dünya ekonomisi açısından önemli bir rol üstlenmeye devam etmektedir. Ekonomik krizler, salgın hastalıklar ve terör olayları gibi hususlara rağmen dünya ticaret hacmindeki artış, ekonomik büyüme, turizm sektöründeki gelişim ve artan şehir nüfusu, havayolu sektörünün büyümesini sağlamaktadır (Sarsın Kaya, 2016).

Havayolu şirketleri artan benzin fiyatları ve diğer giderlere karşı çeşitli stratejiler üreterek maliyetlerini düşürmeye çalışırken, bir taraftan da müşteri memnuniyetini devam ettirmeye gayret göstermektedirler. Havayolu taşımacılığı, genel itibariyle operasyonel ve finansal yönetimin en zor olduğu alanların başında gelmektedir. Personel, benzin (yakıt), uçak ve motor alımı veya kiralanması, yedek parça, teknik servis, bilgi işlem, yer hizmetleri, satış, yeme-içme, eğitim ve sigorta gibi birçok maliyetin sıkı bir şekilde takip edilip kontrol altında tutulması şarttır. Aynı zamanda, havacılık endüstrisinde işletme giderlerinin 2/3'ü sabit giderlerden meydana gelmektedir (Sarsın Kaya, 2016).

Bunun yanında, havayolu şirketleri gelecekteki fiyat artışlarından ve azalışlarından da etkilenmektedir. Bir başka ifadeyle, fiyat dalgalanmaları havayolu şirketleri için her zaman bir risk unsurudur. Buna paralel olarak, benzin (yakıt) fiyatlarındaki iniş ve çıkışlar da havayolu

şirketleri için belirsizliğe neden olmaktadır. Hiç şüphesiz, havayolu şirketleri hedging yöntemi gibi yollara başvurarak belirtilen belirsizlik ve risklerin önüne geçmeye çalışmaktadır, ancak yine de hedging yönteminin de etkin bir şekilde ve doğru hesaplamaları gerçekleştirerek uygulanması gerekmektedir (Kendirli ve Kaya, 2018).

Bunun yanında, havayolu işletmeleri yeni işletme trendlerine de adapte olmaya çalışmaktadır. Örnek vermek gerekirse Nesnelerin İnterneti (Internet of Things – IOT), Büyük Veri (Big Data), Veri Sınıflandırması (Data Classification), Veri Analizleri (Data Analytics) ve İnsansız Fabrikalar (Automated Factories) gibi kavramların işletmelerin geleceğini ciddi anlamda etkileyeceği bir gerçektir (Kızıl, 2017). İnternet teknolojisi dahi devamlı yenilik ve gelişmelere sahne olmaktadır (Arslan, Şeker ve Kızıl, 2014). Havayolu sektörünün de teknolojik değişimlerden etkileneceği düşünülmektedir (Exastax, 2018).

Havayolu işletmelerinin performansı ise sadece teknolojik gelişim ve değişimlere uyum ile ölçülemez. Zira, finansal performans da çağımızın iş dünyasında önemli kriterlerden biridir. Dolayısıyla, bir taraftan diğer endüstrileri etkileyen havayolu sektörünün diğer yandan farklı endüstrilerden de etkilendiği düşünüldüğünde, kendi içerisinde etkin bir finansal performans sağlaması geniş bir yelpazeye yayılan paydaşlar açısından önem arz etmektedir.

İşletmeler, rekabetin oldukça çetin olduğu günümüzde performanslarını belirli aralıklarla sağlıklı bir biçimde ölçmeli ve geri bildirim elde etmelidirler. Aynı zamanda, firmalar performanslarını kendi içlerinde geçmiş periyotlarla karşılaştırırken, sektörel karşılaştırmalar da yapmalıdır. Performans ise, bir işi yapan şahsın, bir grubun ya da bir teşebbüsün o işte amaçlanan hedefe yönelik olarak, nereye varabildiğinin, neyi sağlayabildiğinin kantitatif ve kalitatif olarak ifade edilmesidir (Karasoy, 2000; Akal, 2002).

İşletmelerin finansal performansını çeşitli yöntemlerle ölçmek mümkündür. Ancak, finansal performansın ölçümü hususunda oran analizi (rasyo analizi) önde gelen yöntemlerden biridir. Finansal performansı yansıtan oran analizi yardımıyla firmaların likidite, finansman yapısı, faaliyet, karlılık ile büyüme ve sermaye piyasası performans oranlarını değerlendirmeleri, kontrol altında tutmaları mümkündür. Bunun yanında, oran analizi (rasyo analizi) sayesinde işletmelerin hedeflerini gerçekleştirebilmeleri ve stratejilerini uygulamaları da sağlanmaktadır (Örs, Takıl ve Altın, 2015).

Oran analizi (rasyo analizi) ilk kez 1908 yılında Wiliam M. Rosendale tarafından yayınlanan “Credit Department Methods” isimli makale ile bilim dünyasıyla tanışmıştır. Belirtilen makalede, sağlıklı kredi kararlarını verirken likidite rasyosu olarak isimlendirilen cari oran rasyosunun 2,5:1 olmasının ideal olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanında, oran analizinin (rasyo analizinin) sistemli bir formatla hayata geçmesi ise 1919 yılında olmuştur.

Alexander Wall isimli iktisatçı, oranlarla (rasyolarla) ilgili çalışmalarını Mart 1919'da bankacılık bülteninde yayınlamıştır. Belirtilen bülten aracılığıyla da, bankalara ve bankacılık sektörüne oran analizinin (rasyo analizinin) kullanılmasını önererek tavsiye etmiştir. Ek olarak, oran analizi (rasyo analizi) yönteminin gelişmesine katkıda bulunan Alexander Wall, yazmış olduğu “A Study of Credit Barometries” isimli makalesinde, firma finansal performansının yalnız cari oran ile ölçülemeyeceğini de belirtmiş, bu durumu eleştirmiştir. Wall'a göre firma finansal performansının ölçümünde sadece cari oran ile yetinmek doğru değildir ve oran analizi (rasyo analizi) bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Daha sonra Steindl, 1937 yılında İngiltere vergi istatistiklerine dayalı olarak yaptığı çalışmada brüt duran varlıklar ile satış hacmi arasındaki oranı incelemek yerine net duran varlıklar ile brüt satış hacmi arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Aynı yıl Almanya'da Schmalenbach'ın çalışmaları neticesinde, hükümetin kararıyla seçilen standart hesapların uygulamasını izleyen yıllarda analizler takip etmiştir. Fransa'da ise 1947 yılında “Genel Hesap Planı”nın kabulünü takip eden yıllarda bahse konu olan analiz yöntemleri izlemiştir (Sarıkamış, 2007).

Günümüzde ise oran analizi (rasyo analizi) oldukça sık kullanılan ve yararlanan bir yöntem haline gelmiştir. Oran analizi (rasyo analizi), finansal tablolarda yer alan herhangi iki kalem arasındaki ilişkiye işaret eden bir analizdir (Berk, 1998). Genel anlamda finansal analizde kullanılan oranlar ise amaç ve fonksiyonlarına göre beş ayrı kategori altında incelenebilir. Bunlar likidite oranları, karlılık oranları, finansman yapısı oranları, faaliyet oranları ile büyüme ve sermaye piyasası performans oranları şeklinde listelenebilir (Saraç, 2012). Ayrıca, finansal analiz türleri üç ana başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar amacına göre mali analiz, yapının kimliğine göre analiz ve kapsamına göre finansal analizdir. Amacına göre mali analiz altında kredi analizi, yönetim analizi ve yatırım analizi yer alır. Yapının kimliğine göre analiz ise, dış analiz ve iç analiz olarak ikiye ayrılır. Kapsamında göre finansal analiz de statik analiz ve dinamik analiz olmak üzere iki başlık altında incelenir (Göçer, 2015). Mali tablolara uygulanan analiz teknikleri de trend (eğilim yüzdeleri) analizi, oran (rasyo) analizi, yatay analiz (karşılaştırmalı tablolar analizi) ve dikey analiz (yüzde metodu ile analiz) olarak bilinmektedir (Akdoğan ve Tenker, 2005).

Borsa İstanbul'da (BIST'de) işlem gören havayolu şirketleri sayısı Türk Hava Yolları A.Ş. ve Pegasus Hava Yolları A.Ş. olmak üzere ikidir. Bugünkü adıyla Türk Hava Yolları A.Ş., 1933 yılında Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı bir şekilde Devlet Hava Yolları İşletmesi olarak kurulmuştur. 1943-1945 yılları arasında Türk Hava Yolları A.Ş.'nin filosu genişlemiştir ve sefer yaptığı şehir sayısı 3'ten 19'a yükselmiştir. 1947 yılında ilk yurtdışı seferi olarak Ankara-İstanbul-Atina seferi gerçekleştirilmiştir. 1956 yılında firma IATA'ya

üye olmuştur. 1990 yılında Türk Hava Yolları A.Ş. ilk kez %1,53'lük pay ile halka açılmıştır. 1998'de Türk Hava Yolları A.Ş.'nin resmi internet sitesi www.thy.com yayın hayatına başlamıştır. 2000 yılında Miles & Smiles mil programı ve projesi başlatılmıştır. 2008'de Türk Hava Yolları A.Ş., Star Alliance üyesi olmayı başarmıştır. 2013'de Euroleague Basketball ile isim sponsorluğu anlaşması imzalanmıştır. 2015'de UEFA ile EURO 2016 için sponsorluk anlaşması imzalanmıştır. 2015-2017 yılları arasında ise Türk Hava Yolları A.Ş., çeşitli uluslararası ödüllerin sahibi olmuştur (Türk Hava Yolları, 2018).

Pegasus Hava Yolları A.Ş. ise 1990 yılında Aer Lingus, Silkar Yatırım ve Net Holding'in ortak girişimi aracılığıyla kurulmuştur. Firma, Mayıs 1990'da ilk uçuşuna imza atmıştır. Kasım 1990'da, şirket kendisine düşük maliyetli bir havayolu işletmesi olmayı strateji olarak belirleyerek ilk kez Türkiye'de iç hat seferlerine başlamıştır. 2005 yılında, firma tarifeli uçuşlar için İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı'nı ana üs olarak seçmiştir. 2006 yılında, Pegasus Hava Yolları A.Ş. ilk dış hat uçuşunu Almanya'nın Stuttgart kentine gerçekleştirmiştir. Firma, Borsa İstanbul'a (BİST'e) 2013 yılında % 34,5 pay ile kote olmuştur (Pegasus Hava Yolları, 2018).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Dalak, Günay, Beyazgül ve Karadeniz (2018), Türkiye'de halka açık olan ve halka açık olmayan havayolu yolcu taşımacılığı firmalarının finansal analiz metotlarından yararlanma durumlarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Bu doğrultuda, hazırlanan anketler Türkiye'de faaliyet gösteren 11 havayolu yolcu taşımacılığı firmasına dağıtılmış ve 2 tanesi Borsa İstanbul'da (BİST'de) işlem gören olmak üzere 4 havayolu şirketi ankete cevap vermiştir. Araştırma neticesinde halka açık olan 2 havayolu firmasının tüm finansal analiz metotlarını kullandığı tespit edilmiştir. Fakat, halka açık olmayan havayolu firmalarından 1 tanesinin dikey yüzdeler analizi haricinde diğer finansal analiz metotlarını kullandığı, 1 şirketin ise sadece oran (rasyo) analizinden yararlandığı anlaşılmıştır. Finansal rasyoların (oranların) kullanımı ve önem seviyeleri hususunda da firmalarda farklılık mevcuttur ve firmalar tüm oranlardan yararlanmamaktadır.

Perçin ve Aldalou (2018) gerçekleştirdikleri çalışmada, Türk Hava Yolları A.Ş. ve Pegasus Hava Yolları A.Ş.'nin finansal performanslarını karşılaştırmıştır. Bu kapsamda Bulanık AHP, Bulanık TOPSIS ve oran analizinden (rasyo analizinden) yararlanılmıştır. Belirtilen yöntemlerin kullanılması neticesinde, araştırma bulgularına göre Pegasus Hava Yolları A.Ş., Türk Hava Yolları A.Ş.'ye göre daha yüksek bir finansal performansa sahiptir.

Güleç ve Özkan (2018) yaptıkları çalışmada, 2005-2016 yılları arasında Borsa İstanbul'da kayıtlı 16 çimento firmasının finansal performansını analiz etmişlerdir. Performans değerlendirmesi kapsamında Gri İlişkisel Analiz (GİA) Yöntemi kullanılmıştır. Firmaların geleneksel finansal oranları olarak 17 oran seçilmiş, daha sonra bunlar kullanılarak GİA değerleri elde edilmiş ve her yıl için sıralama gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda, Satın Al ve Elde Tut Getiri Yöntemi ile firmaların hisse senedi getirileri hesaplanmış, bunlar GİA değerleriyle karşılaştırılmıştır.

Tayyar, Yapa, Durmuş ve Akbulut (2018), yaptıkları çalışmada finansal oranlara dayanan bir performans değerlendirmesi gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırmada Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) Yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda, Referans İdeal Metodu (RİM) ele alınmış ve uygulanmıştır. Aynı zamanda, bu çalışmada RİM kullanılarak finansal oranlara dayalı bir performans değerlendirmesi yapılmıştır. Araştırmada 17 geleneksel finansal oran dikkate alınmıştır.

Rosini ve Gunawan (2018), yaptıkları çalışmada havayolu sektörünün finansal performansını ölçmek için rasyo analizinden yararlanmışlardır. Çalışmada aynı zamanda TOPSIS ve Veri Zarflama Analizi yöntemlerinden de istifa edilmiştir. Araştırmada, değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla korelasyon analizi de gerçekleştirilmiştir.

Gümüş ve Bolel (2017), BIST'de faaliyet gösteren Türk Hava Yolları A.Ş. ve Pegasus Hava Yolları A.Ş.'nin 2010-2015 yıllarına ait mali tablo değerlerini inceleyerek oran analizi (rasyo tekniği) formülleriyle firmaların finansal performanslarını analiz etmişlerdir. Araştırma bulgularına göre her iki şirket hakkında ayrı ayrı yorumlar sunulmuştur. Aynı zamanda, her iki firmanın da finansal olarak güçlü ve yatırım yapılabilir oldukları vurgulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, Türk Hava Yolları A.Ş. ve Pegasus Hava Yolları A.Ş.'de alacakların tahsil süreleri oldukça iyidir. Buna karşın, her iki işletmenin de mali yapılarında bir takım problemler mevcuttur, fakat diğer oranları oldukça pozitifdir. Aynı zamanda, çalışmada Pegasus Hava Yolları A.Ş.'nin 2013 yılından beri iyi bir grafik çizdiği ve Türk Hava Yolları A.Ş.'ye kıyasla daha tercih edilebilir olduğu söylenmiştir. Her iki şirkete de yatırım yapılması tavsiye edilmekle birlikte, Pegasus Hava Yolları A.Ş.'ye Türk Hava Yolları A.Ş.'ye göre daha çok yatırım yapılması önerilmiştir.

Sakız (2017), çalışmasında son yıllarda ulusal ve uluslararası havayolları piyasasının yoğun bir rekabete sahne olduğu belirtmiştir. Dolayısıyla, böyle bir atmosferde işletmelerin finansal performanslarını ve risklerini ölçüp değerlendirmenin çok daha önemli olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada, finansal risk değerlendirme modeli olarak Altman Z Modeli ele alınmış ve Türk Hava Yolları A. Ş. üzerinde bir uygulama gerçekleştirilmiştir.

Akyüz, Ersen ve Akyüz (2017), yaptıkları çalışmada Borsa İstanbul'da (BİST'de) işlem gören ve kağıt ile kağıt ürünleri sanayi sektörüne ait 7 firmanın finansal performansını ölçmüşlerdir. Finansal performans ölçümü için Gri İlişkisel Analiz (GİA) Yöntemi'nden yararlanmışlardır. Aynı zamanda, çalışmada tespit edilen 17 finansal orandan istifade edilmiştir. Bahse konu olan 17 finansal oran, firmaların 2011-2016 yıllarını kapsayacak şekilde hesaplanmıştır.

Tunahan, Esen ve Takıl (2016), sivil havacılığın globalleşen dünyada hızlı bir değişim ve gelişim sürecine girdiğini belirtmişlerdir. Aynı zamanda, artan rekabetin firmaları ittifaklar yapmaya zorladığının altı çizilmiştir. 1990'lı yıllardan sonra sektöre dahil olan düşük maliyetli havayolları işletmelerinin ise rekabeti daha da çetin hale getirdiği vurgulanmıştır. Araştırmada Dünya'nın en büyük üç küresel havayolu ittifakı olarak kabul edilen Star Alliance, One World ve Sky Team'le düşük maliyet stratejisi ile ucuz bilet satan havayolu firmalarının mali oranları üzerinden ölçülen finansal risk seviyelerinin, bulanık mantık metodu aracılığıyla karşılaştırmalı analizi amaçlanmıştır. İki farklı model ile ayrı iki analiz gerçekleştirilmiştir.

Dizkırıcı, Topal ve Yaghi (2016), gerçekleştirdikleri çalışmada 17 lider havayolu firması için 2011-2013 periyoduna ait karlılık ile geleneksel finansal ve havayoluna özel oranlar arasındaki ilişkileri ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla, firmalarının geleneksel rasyolarının karlılık oranlarına etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada açıklayıcı istatistik tablosu, korelasyon ve regresyon analizleri de yer almıştır. Çalışma neticesinde ilgili yorumlar sunulmuştur.

Dao (2016), finansal oranlar (rasyolar) yardımıyla Finnair ve Scandinavian Airlines isimli iki havayolu şirketinin performans değerlendirmesini gerçekleştirmiştir. Oran analizleri (rasyo analizleri) ile belirtilen iki havayolu firmasının finansal performansı karşılaştırılmıştır. Firmaların mali tabloları mercek altına alınmış, aynı zamanda oran analizleri (rasyo analizleri) matematiksel hesaplamalarla da desteklenmiştir. Araştırma neticesinde ilgili yorumlar da sunulmuştur.

Teker, Teker ve Güner (2016), ampirik bir çalışma gerçekleştirerek Dünya'daki en iyi 20 havayolu şirketinin finansal performansını ölçmüştür. Bu amaçla, harmonik bir indeksten ve oran analizinden (rasyo analizinden) yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda en iyi ve en kötü performans gösteren havayolu şirketleri sırayla sunulmuştur.

Hassan (2015), havayolu endüstrisinde mali tablolar analizi yöntemlerini kullanarak Türk Hava Yolları A. Ş. (THY) ve Royal Dutch Hava Yolları'nı (KLM) mercek altına almıştır. Belirtilen iki firmanın finansal performansları karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, bilanço analizi kapsamında THY olumlu göstergelere sahiptir. Firmanın duran varlıkları ve özsermayesinin yükseliş trendinde olduğu tespit edilmiştir. Ancak, KLM'in bilançosunun daha kötü durumda olduğu belirtilmiştir. THY'nin gelir tablolarının incelenmesi sonucunda da gelirlerinin arttığı belirtilmiştir. Aynı zamanda, gerçekleştirilen oran analizi (rasyo analizi) sonucunda THY'nin rakiplerine ve sektöre göre iyi bir durumda olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın firmanın verimliliği, satışların firma sermayesine, toplam varlıklara ve duran varlıklara oranı ile ilgili problemler mevcuttur. KLM'nün ise düşük bir verimliliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda, hem THY hem de KLM'in uzun vadeli borçlarının yüksek olduğuna, bu durumun da faiz yüküne neden olduğuna dikkat çekilmiştir.

Mushure (2014), Malezya Hava Yolları (Malaysia Airlines) üzerinde bir finansal analiz gerçekleştirmiştir. İlgili araştırma, 2007-2011 yılları arasını kapsamaktadır. Firmanın mali tablolarından ve yıllık raporlarından yararlanılarak oran analizi (rasyo analizi) gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda, gerçekleştirilen finansal analiz neticesinde Malezya Hava Yolları (Malaysia Airlines) hakkında çeşitli yorumlarda bulunulmuştur.

Myre (2015), çalışmasında 6 Avrupa havayolu işletmesinin finansal performansını ölçmüştür. Araştırmaya dahil edilen işletmeler arasında Türk Hava Yolları A. Ş. de yer almıştır. Araştırmada günümüzde havayolları taşımacılığı sektörünün yoğun bir rekabete tanıklık ettiği anlatılmış, bu koşullar altında ise bir takım işletmelerin diğerlerine göre daha başarılı olduğunun altı çizilmiştir. Araştırmanın amacı, havayolu firmalarının pozitif ve negatif performanslarına etki eden faktörleri ortaya koymaktır. Çalışma 2004-2013 yılları arasını kapsamıştır. Araştırmada oran analizinden (rasyo analizinden) yararlanılmıştır.

Stepanyan (2014), Amerikan havayolu endüstrisi üzerinde oran analizi (rasyo analizi) yöntemini kullanarak bir araştırma gerçekleştirmiştir. Çalışmada likidite ve karlılık oranları hesaplanmıştır. Amerikan havayolu şirketlerinin finansal performansı 2007-2012 yılları için ölçülerek değerlendirilmiştir.

Akcanlı, Soba ve Kestane (2013), araştırmalarında havayolu taşımacılığının Türkiye'deki önemine ve yerine değinerek İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'na kote olan büyük ölçekli 2 havayolu firmasının finansal tablolarını mercek altına almışlardır. Havayolu işletmelerinin finansal performansları trend analizi (eğilim yüzdeleri analizi) yöntemiyle ölçülmüştür. Araştırma, 2007-2011 periyodunu kapsamıştır. Çalışmada, yapılan finansal analiz neticesinde firmaların gelecekte almaları gereken önlemler de belirtilmiştir.

Pires ve Fernandes (2012), 25 ülkeden 42 havayolu firmasının finansal etkinliğini 2001 yılı için araştırmışlardır. Çalışmalarında aynı zamanda belirtilen 42 havayolu firmasının

bir sonraki yıla ait kar tutarlarına da yer verilmiştir. Havayolu şirketlerinin 2001-2002 arası sermaye yapılarındaki değişimi ölçmek amacıyla Malmquist Endeksi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, özellikle borçluluk oranlarını düşürmeye odaklanan havayolu şirketleri karlılıklarını arttırmayı başarmıştır.

Ekinci (2011) çalışmasında sivil havacılık sektörünün yapısını, havayolu firmalarının genel özelliklerini ve Türk sivil havacılık sektörünün en büyük havayolu firması konumunda olan Türk Hava Yolları A.Ş.'nin endüstri içerisindeki yerini analiz etmiştir. Türk Hava Yolları A.Ş. üzerinde oran analizi (rasyo analizi) uygulanarak bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı, Türk Hava Yolları A.Ş.'nin finansal açıdan güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koymaktır. Dolayısıyla, işletmenin finansal tabloları analize konu edilmiştir ve mali tablolardaki kalemlerin oransal değişimi sunulmuştur. Aynı zamanda Türk Hava Yolları A.Ş.'nin likidite yapısına, borç yapısına, karlılık durumuna ve faaliyet oranlarına ilişkin oran analizi (rasyo analizi) vasıtasıyla ulaşılan veriler, detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Büyüksalvarcı (2011), İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB) işlem gören imalat sanayi firmaları üzerinde bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma kapsamında Türkiye'de tecrübe edilen 2001 ve 2008 ekonomik krizleri dönemlerinde kullanılan finansal oranlarla hisse senedi getirileri arasında bir ilişki olup olmadığı test edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, 5 grup altında toplanan 17 geleneksel finansal orandan analizler için yararlanılmıştır. Belirtilen oranlar arasından 2001 ekonomik kriz döneminde 6 tanesi ve 2008 ekonomik kriz döneminde de 4 tanesi ile hisse senedi getirileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Bülbül ve Köse (2011), yaptıkları çalışmada Türk gıda sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal performanslarını finansal oranlar ve Çok Amaçlı Karar Verme Yöntemi ile ölçmeye ve değerlendirmeye çalışmışlardır. Araştırmada, yoğun rekabet yaşanan gıda sektöründe finansal performansın ölçümünün ve değerlendirilmesinin önemine değinilmiştir. Bu amaçla, finansal performansın ölçümü ve değerlendirilmesi için 17 geleneksel finansal orandan yararlanılmıştır. Aynı zamanda, Çok Amaçlı Karar Vermeye Yöntemi kapsamında TOPSIS ve ELECTRE yöntemlerinden istifade edilmiştir.

Koçyiğit (2009), çalışmasında havayolu firmalarının performansını Tobin q oranı yöntemiyle ölçmüştür. Bunun yanında, Star Alliance ittifakına üye olan 14 firmanın 2005-2007 periyoduna ait performansı da Tobin q oranı ve diğer finansal oranlar kullanılarak ölçülmüştür. Analize dahil edilen işletmelerin çoğunluğunun Tobin q oranı düşük bir seviyede

çıkmiştir. Ayrıca, ittifaka dahil olan Asya-Pasifik bölgesi firmalarının performansının diğer bölge firmalarına göre daha iyi bir seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Kim ve Ayoun (2005) araştırmalarında, turizm endüstrisi ile konaklama, restoran, hava yolları ve eğlence sektörleri arasında karşılaştırmalı bir rasyo analizi gerçekleştirmiştir. Çalışma, 1997-2001 dönemini kapsamıştır. Çalışmanın bulgularına göre, analize dahil edilen 13 rasyodan 8'i istatistiki olarak sektörler arasında farklılık göstermiştir.

Capobianco ve Fernandes (2004), yaptıkları çalışmada dünya hava yolları endüstrisinde sermaye yapısını incelemiştir. Bu amaçla, veri zarflama yöntemi ve rasyo analizinden yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında, düşük bir duran varlık seviyesiyle getiri sağlamak için sermayesini etkin bir şekilde kullanan en büyük hava yolları firmaları tespit edilmiştir. Bu büyük hava yolu firmalarında özsermayenin en az %40 seviyesinde olduğu görülmüştür. Aynı zamanda, başarılı hava yolu firmalarının borçlarını düşürmek ve getiri oranlarını arttırmak üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmıştır. Bunun yanında, hava yolları firmalarının ülkelerinin kendilerine avantaj sağlamadığı, daha çok yönetimlerinin belirleyici rol oynadığı vurgulanmıştır.

3. ORAN ANALİZİ

Finansal analiz, bir firmanın mevcut durumunun incelenmesi ve değerlendirilmesini hedeflemektedir. Oran analizi ise mali tablolarda yer alan herhangi iki kalem arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Dolayısıyla, oran analizi mali tablolarda yer alan finansal kalemlerinin kullanılması ile firma hakkında detaylı bilgi edinilmesine yardım etmektedir (Berk, 1998). Finansal analizde kullanılan oranlar ise amaç ve fonksiyonları bazında beş ayrı kategoriye ayrılmaktadır. Bunları aşağıdaki şekilde listelemek mümkündür: (Saraç, 2012)

- Likidite (Akışkanlık) Oranları
- Finansman Yapısı Oranları
- Faaliyet Oranları
- Karlılık Oranları
- Büyüme ve Sermaye Piyasası Performans Oranları

Likidite oranları; firmanın kısa vadeli borç ödeme performansını ölçmek, bir başka ifadeyle likidite riskini değerlendirmek ve net işletme sermayesinin yeterli olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Likidite oranları aslen firma üst yönetimleri ve kredi kuruluşları tarafından sıkça kullanılmaktadır. Çalışmanın Veri ve Yöntem ile Bulgular bölümlerinde de kullanılan ilgili likidite oranlarının kullanım amaçları ile ideal oranları, aşağıdaki tablo yardımıyla sunulmuştur (Akgüç, 1995):

Tablo 1. Likidite Oranları

Likidite Oranları	Hesaplanış Şekli	Standart Oran	Kullanış Amacı
Cari Oran	Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	1,5-2	İşletmenin kısa vadeli borçlarını ödeme gücünü ölçer.
Asit-Test Oranı	(Dönen Varlıklar - Stoklar) / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	1	İşletmenin satışlarının durması durumunda kısa vadeli borçları ödeme gücünü gösterir.
Nakit Oran	(Hazır Değerler + Menkul Kıymetler) / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	0,20	İşletmenin elindeki mevcut hazır değerlerin kısa vadeli borçları ne ölçüde karşıladığını gösterir.

Kaynak: Akgüç, Ö. (1995). “Mali Tablolar Analizi”, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.

Finansal yapı oranları ise, firmanın kaynak yapısının ve uzun vadeli borç ödeme performansının ölçülmesinde yararlanılan oranları içerir. Bir başka ifadeyle, firmanın öz kaynağının yeterli olup olmadığının, kaynak yapısı içinde borç ve öz kaynağın dengesi ile öz kaynak olarak yaratılan fonların ne gibi dönen varlık veya duran varlıklar için kullanıldığını gösteren oranlardır (Akdoğan ve Tenker, 2010). Aşağıdaki tablo, yalnızca çalışmanın Veri ve Yöntem ile Bulgular bölümlerinde kullanılan finansal yapı oranlarını göstermektedir.

Tablo 2. Finansal Yapı Oranları

Finansal Yapı Oranları	Hesaplanış Şekli	Standart Oran	Kullanış Amacı
Kaldıraç Oranı	Toplam Borç / Toplam Pasif	0,50	İşletme varlıkları içerisinde toplam yabancı kaynak payını gösterir.
Toplam Borçların Öz Sermayeye Oranı	Toplam Borç / Öz Sermaye	1	İşletmeye ait finansal riskin belirlenmesi amacını taşır.
Kısa Vadeli Borçların Pasif Toplamına Oranı	Kısa Vadeli Borçlar / Toplam Pasif	Yok	İşletmenin kısa vadeli borçlarının ağırlığını ölçer.
Uzun Vadeli Borçların Pasif Toplamına Oranı	Uzun Vadeli Borçlar / Toplam Pasif	0,20	İşletmenin uzun vadeli borçlarının ağırlığını ölçer.
Maddi Duran Varlıkların Uzun Süreli Borçlara Oranı	Maddi Duran Varlıklar / Uzun Vadeli Borçlar	1'den büyük	İşletmenin uzun vadeli kredibilitesini ölçer.

Kaynak: Akdoğan, N. ve Tenker, N. (2010). “Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri”, Ankara: Gazi Kitabevi.

Faaliyet oranlarından bahsetmek gerekirse, bu grupta yer alan oranların firmanın sahip olduğu ve faaliyetlerini gerçekleştirmede kullandığı iktisadi kıymetlerin ne derecede etkin kullanıldığını tespit eden oranlar olduğunu belirtmekte yarar vardır. Faaliyet oranları ismiyle anılan belirtilen oranlar, satışlar ve çeşitli aktif kalemler arasında uygun bir denge ile ilişki olduğu varsayımı üzerine kurulur (Çabuk ve Lazol, 2011). Aşağıda yer alan tabloda, çalışmanın Veri ve Yöntem ile Bulgular bölümlerinde de kullanılan faaliyet oranları ele alınmıştır.

Tablo 3. Faaliyet Oranları

Faaliyet Oranları	Hesaplanış Şekli	Kullanılış Amacı
Stok Devir Hızı (Kez)	Satışların Maliyeti / Ortalama Stok	İşletmenin stoklarının yılda kaç kez paraya dönüştüğünü gösterir.
Stok Devir Süresi (Gün)	360 / Stok Devir Hızı	İşletme stoklarının yılda kaç defa devir-daim ettiğini ölçer.
Alacak Devir Hızı (Kez)	Satışlar / Ortalama Ticari Alacaklar	Alacakların yılda kaç kez tahsil edildiğini ölçer.
Alacak Devir Süresi (Gün)	360 / Alacak Devir Hızı	İşletme alacaklarının ne kadar sürede tahsil edildiğini gösterir.
Varlık Devir Hızı (Kez)	Net Satışlar / Ortalama Varlık	Varlıkların kullanım etkinliğini ölçer.
Maddi Duran Varlık Devir Hızı (Kez)	Net Satışlar / Maddi Duran Varlıklar	Maddi duran varlıkların kullanım etkinliğini ölçer.

Kaynak: Çabuk, A. ve Lazol, İ. (2011). "Mali Tablolarda Analizi", Ekin Dağıtım, Bursa.

Karlılık oranları üzerinde durduğumuzda, firmanın sahip olduğu öz sermaye, yabancı kaynak ve varlıklarını ne derecede etkin kullandığını ve bir bütün olarak gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerde ne derece karlı çalışıp çalışmadığına işaret eden oranlar olduğunu belirtmemizde yarar vardır (Akgüç, 1994). Aşağıda yer alan tabloda, yalnızca çalışmanın Veri ve Yöntem ile Bulgular bölümlerinde kullanılan karlılık oranları belirtilmiştir.

Tablo 4. Karlılık Oranları

Karlılık Oranları	Hesaplanış Şekli	Kullanılış Amacı
Brüt Kar Marjı	Brüt Kar / Net Satışlar	Faaliyet etkinliğini ölçer.
Öz Sermaye Karlılığı	Net Kar / Öz Sermaye	İşletme ortaklarının koymuş olduğu sermaye karlılığını ölçer.
Aktif Karlılık Oranı	Net Kar / Toplam Aktif	Sahip olunan aktiflerin ne ölçüde karlı kullanıldığını ölçer.

Kaynak: Akgüç, Ö. (1994). "Finansal Yönetim", Avcıol Basım Yayın, İstanbul.

Çalışmada Türk Hava Yolları A. Ş. ile Pegasus Hava Yolları A. Ş.'nin 2013-2017 yıllarındaki bilanço ve gelir tablolarından elde edilen oranlar (17 oran), yapılan literatür taraması ve uzman görüşleri dikkate alınarak belirlenmiştir. İlgili literatürde bahse konu olan oranları (17 oranı) kullanmış olan çeşitli çalışmalar (Büyüksalvarcı, 2011; Bülbül ve Köse, 2011; Akyüz, Ersen ve Akyüz, 2017; Güleç ve Özkan, 2018; Tayyar, Yapa, Durmuş ve Akbulut, 2018) mevcuttur. Aynı zamanda bu oranlar sıklıkla kullanılmaları, kolay ulaşılabilir olmaları, karşılaştırma yapma imkanı sağlamaları, firmaların genel durumunu en iyi biçimde ve etkin yansıtmaları, çalışmanın amaç ile yöntemine uygun olmaları nedeniyle seçilmiştir.

4. VERİ VE YÖNTEM

Araştırmada, hisseleri Borsa İstanbul'da (BİST'de) işlem gören Türk Hava Yolları A.Ş. ile Pegasus Hava Yolları A.Ş.'nin 2013-2017 yılları arasındaki finansal performansı, oran analizi yöntemi aracılığıyla yorumlanmıştır. Havayolları firmalarının finansal

performansının analizi için bilanço ve gelir tablolarından istifade edilmiştir. Bahse konu olan şirketlere ait mali tablolar, Kamuyu Aydınlatma Platformu'ndan (KAP) elde edilmiştir. KAP'tan elde edilen veriler, 17 finansal oranın hesaplanmasında kullanılmıştır. Bu oranlar (17 oran), gerçekleştirilen literatür taraması ve uzman görüşleri göz önüne alınarak tespit edilmiştir. İlgili literatürde vurgulanan oranlardan (17 orandan) yararlanılan çeşitli çalışmalar (Büyükşalvarcı, 2011; Bülbül ve Köse, 2011; Akyüz, Ersen ve Akyüz, 2017; Güleç ve Özkan, 2018; Tayyar, Yapa, Durmuş ve Akbulut, 2018) bulunmaktadır. Ek olarak, bu oranlar sıklıkla kullanılmaları, kolay ulaşılabilir olmaları, karşılaştırma yapma imkanı sağlamaları, firmaların genel durumunu en iyi biçimde ve etkin yansıtılmaları, çalışmanın amaç ile yöntemine uygun olmaları dolayısıyla tercih edilmiştir. Borsa performans oranları çalışmaya dahil edilmemiş, uygulama çalışması Microsoft (MS) Excel bilgisayar programı (yazılımı) yardımı ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5. Çalışmada Kullanılan Finansal Rasyolar

No	Kategori	Oran
1	Likidite Oranı	Cari Oran
2	Likidite Oranı	Asit-Test Oranı
3	Likidite Oranı	Nakit Oran
4	Finansal Yapı Oranı	Kaldıraç Oranı
5	Finansal Yapı Oranı	Toplam Borçların Öz Sermayeye Oranı
6	Finansal Yapı Oranı	Kısa Vadeli Borçların Pasif Toplamına Oranı
7	Finansal Yapı Oranı	Uzun Vadeli Borçların Pasif Toplamına Oranı
8	Finansal Yapı Oranı	Maddi Duran Varlıkların Uzun Süreli Borçlara Oranı
9	Faaliyet Oranı	Stok Devir Hızı (Kez)
10	Faaliyet Oranı	Stok Devir Süresi (Gün)
11	Faaliyet Oranı	Alacak Devir Hızı (Kez)
12	Faaliyet Oranı	Alacak Devir Süresi (Gün)
13	Faaliyet Oranı	Varlık Devir Hızı (Kez)
14	Faaliyet Oranı	Maddi Duran Varlık Devir Hızı (Kez)
15	Karlılık Oranı	Brüt Kar Marjı
16	Karlılık Oranı	Öz Sermaye Karlılığı
17	Karlılık Oranı	Aktif Karlılık Oranı

Kaynak: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

5. BULGULAR

Uygulama çalışmasının bu kısmında Borsa İstanbul'da (BİST'de) işlem gören havayolları şirketlerinin finansal performansı, finansal analiz tekniklerinden oran analiz yöntemi ile incelenmiştir. Yapılan finansal analiz sonucunda, şirketlerin finansal durumu aşağıda özetlenmiştir. Analiz sonuçlarından önce incelemeye konu olan havayolları şirketlerinin finansal durumlarına ait bilgilere yer verilmiştir. Söz konusu bilgiler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir. Uygulamadaki verilerden sadeleştirme amacıyla (000.000) atılmıştır.

Tablo 6. Türk Hava Yolları A.Ş. Finansal Yapı Analizi

Bilanço Kalemleri		Türk Hava Yolları A.Ş.				
Varlıklar	2013	2014	2015	2016	2017	
Dönen Varlıklar	4.536	6.565	9.148	12.673	13.699	
Duran Varlıklar	20.864	25.311	38.490	52.401	54.948	
Toplam Varlıklar	25.399	31.876	47.638	65.074	68.647	
Kaynaklar						
Kısa Vadeli Borçlar	6.653	8.505	11.248	15.832	16.209	
Uzun Vadeli Borçlar	11.784	14.216	22.300	31.343	32.267	
Öz Kaynaklar	6.962	9.154	14.090	17.899	20.171	
Toplam Kaynaklar	25.399	31.876	47.638	65.074	68.647	

Kaynak: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Türk Hava Yolları A.Ş.'nin 2013-2017 yılları arasındaki finansal durumu incelendiğinde, genel olarak varlık yapısının duran varlık ağırlıklı olduğu görülmektedir. Duran varlık yapısı yıllara göre dalgalanma göstermesine karşın, duran varlıklarda yıllar itibari ile artış gözlenmektedir. Duran varlıklardaki artışların genel nedeni yolcuların uçuş talebini karşılamak için uçak alımından kaynaklanmaktadır. Havayolları sektörlerinde varlık yapısının sektörün yapısı gereği duran varlık ağırlıklı olması arzulan bir durumdur.

Şirketin kaynak yapısı incelendiğinde, ağırlıklı olarak uzun vadeli yabancı kaynaklar (uzun vadeli borçlar) ile finanse edildiği gözlemlenmektedir. Duran varlıkların finansmanın uzun vadeli yabancı kaynaklar ve öz kaynaklar ile finanse edilmesi ise pozitif bir durum olarak değerlendirilmektedir. Şirket, finansal analiz yapıldığı dönemlerde kar elde etmiş, bu karlılık da öz kaynaklarda artış sağlamıştır. Şirketin finansal analizinin gerçekleştirildiği 2013-2017 yılları arasındaki net çalışma sermayesi (Dönen Varlıklar - Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar) negatif görünümündedir. Bir diğer ifade ile şirket negatif çalışma sermayesine sahiptir.

Şirketin borç ödeme gücünü gösteren likidite oranları, yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Yapılan analiz sonuçları incelendiğinde şirketin likidite oranlarının nakit oranının dışında kabul gören standartların altında olduğu, kısa vadeli borçları ödemede güçlük çekeceği görülmektedir. Şirketin cari oranı incelendiğinde, negatif çalışma sermayesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca likidite oranları yılları itibari ile dalgalı bir seyir izlese de, yine de kabul gören standartların altında olup, son yıllarda toparlama sürecine girmiştir.

Tablo 7. Türk Hava Yolları A.Ş Rasyo Analiz Sonuçları

LİKİDİTE ORANLARI					
YILLAR	2013	2014	2015	2016	2017
Cari Oran	1,00	0,77	0,81	0,80	0,85
Asit-Test Oranı	0,95	0,72	0,76	0,75	0,80
Nakit Oran	0,31	0,20	0,23	0,40	0,49
FAALİYET ORANLARI					
Stok Devir Hızı (Kez)	44,71	43,81	36,56	34,14	43,88
Stok Devir Süresi (Gün)	8,05	8,22	9,85	10,54	8,20
Alacak Devir Hızı (Kez)	16,35	22,85	27,36	22,09	17,81
Alacak Devir Süresi (Gün)	22,32	15,97	13,16	16,30	20,21
Varlık Devir Hızı (Kez)	4,14	3,68	0,60	0,45	0,58
Maddi Duran Varlık Devir Hızı (Kez)	1,09	1,13	0,87	0,62	0,81
MALİ YAPI ORANLARI					
Kaldıraç Oranı	0,87	0,89	0,70	0,72	0,71
Toplam Borçların Öz Sermayeye Oranı	2,65	2,48	2,38	2,64	2,40
Kısa Vadeli Borçların Pasif Toplamına Oranı	0,26	0,27	0,24	0,24	0,24
Uzun Vadeli Borçların Pasif Toplamına Oranı	0,46	0,45	0,47	0,48	0,47
Maddi Duran Varlıkların Uzun Süreli Borçlara Oranı	1,46	1,50	1,49	1,51	1,52
KARLILIK ORANLARI					
Öz Sermaye Karlılığı	0,09	0,19	0,21	0,00	0,03
Aktif Karlılık Oranı	0,03	0,05	0,06	0,00	0,01
Brüt Kar Marjı	0,18	0,17	0,20	0,12	0,20

Kaynak: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şirketin sahip olduğu varlıkları ne kadar etkin kullanıp kullanmadığını gösteren faaliyet oranlarına baktığımızda, genel olarak faaliyetlerini etkin bir şekilde yürüttüğünü söyleyebiliriz. İşletmenin sahip olduğu stokların geri dönüşümü (stok devir hızı) ve alacak devir hızı da yüksektir. Varlıkların kullanım etkinliği ölçen varlık devir hızı incelendiğinde, genel olarak başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

Şirketin mali yapı oranları incelendiğinde, analizin yapıldığı dönemlerde şirketin ağırlıklı olarak yabancı kaynaklar ile finanse olduğu görülmektedir. Şirketin analizinin yapıldığı dönemlerde kaldıraç oranı 0,50'den fazla olup, standart olarak kabul edilen oranın üstündedir. Şirket dış kaynak finansmanında ağırlıklı olarak uzun vadeli borçlanmayı tercih etmiştir. Aynı zamanda firma, duran varlıkların finansmanında ağırlıklı olarak öz kaynakları ve de uzun vadeli yabancı kaynakları (uzun vadeli borçlanmayı) uygun görmüştür.

Karlılık oranları incelendiğinde, analizin yapıldığı dönemler itibari ile genel olarak şirketin karlı olduğunu söylemek mümkündür. Şirketin mali tabloları incelendiğinde şirketin ana faaliyet konusunda karlı olduğu, karlılık oranının yıllar itibari ile dalgalanma gösterse de, genel anlamda işletmenin başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 8. Pegasus Yolları A.Ş Finansal Yapı Analizi

Bilanço Kalemleri	Pegasus Hava Yolları A.Ş				
	2013	2014	2015	2016	2017
Varlıklar					
Dönen Varlıklar	1.191	1.508	1.834	1.459	3.097
Duran Varlıklar	2.306	2.026	2.264	4.158	4.991
Toplam Varlıklar	3.497	3.534	4.098	5.618	8.088
Kaynaklar					
Kısa Vadeli Borçlar	677	863	992	1.039	1.864
Uzun Vadeli Borçlar	1.674	1.510	1.654	3.009	3.740
Öz kaynaklar	1.146	1.161	1.452	1.570	2.484
Toplam Kaynaklar	3.497	3.534	4.098	5.618	8.088

Kaynak: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Pegasus Hava Yolları A. Ş.'nin finansal analizinin yapıldığı dönemler incelendiğinde, genel olarak varlık yapısının duran varlık ağırlıklı olduğu görülmektedir. Duran varlık yatırımları yıllar itibariyle istikrarlı bir yapı izlemiş, son iki yılda bu yatırımlara ağırlık verilmiştir. Duran varlıklardaki artışların genel nedeni yolcuların uçuş talebini karşılamak için uçak alımından kaynaklanmaktadır. Havayolları sektöründe, varlık yapısının sektörün yapısı gereği duran varlık ağırlıklı olması arzulanan bir durumdur.

Tablo 9. Pegasus Yolları A.Ş Rasyo Analiz Sonuçları

LİKİDİTE ORANLARI	2013	2014	2015	2016	2017
YILLAR					
Cari Oran	1,75	1,75	1,85	1,40	1,66
Asit-Test Oranı	1,75	1,74	1,84	1,38	1,65
Nakit Oran	1,29	0,99	0,96	0,67	
FAALİYET ORANLARI					
Stok Devir Hızı (Kez)	488	374	235	146	152,43
Stok Devir Süresi (Gün)	0,74	0,96	1,53	2,46	2,36
Alacak Devir Hızı (Kez)	45,85	13,21	11,86	17,49	28,60
Alacak Devir Süresi (Gün)	29,15	27,63	30,34	20,59	12,59
Varlık Devir Hızı (Kez)	1,95	2,04	0,85	0,66	0,66
Maddi Duran Varlık Devir Hızı (Kez)	1,13	1,60	1,65	0,96	1,15
MALİ YAPI ORANLARI					
Kaldıraç Oranı	0,67	0,67	0,65	0,72	0,69
Toplam Borçların Öz Sermayeye Oranı	2,05	2,04	1,82	2,58	2,26
Kısa Vadeli Borçların Pasif Toplamına Oranı	0,19	0,24	0,24	0,18	0,23
Uzun Vadeli Borçların Pasif Toplamına Oranı	0,48	0,43	0,40	0,54	0,46
Maddi Duran Varlıkların Uzun Süreli Borçlara Oranı	1,27	1,28	1,28	1,28	1,25
KARLILIK ORANLARI					
Öz Sermaye Karlılığı	0,07	0,12	0,08	-0,08	0,20
Aktif Karlılık Oranı	0,02	0,04	0,03	- 0,02	0,06
Brüt Kar Marjı	0,19	0,15	0,12	0,05	0,14

Kaynak: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şirketin kaynak yapısı incelendiğinde, ağırlıklı olarak uzun vadeli yabancı kaynaklar (uzun vadeli borçlar) ve öz kaynaklar ile finanse edildiği gözlemlenmektedir. Duran

varlıkların finansmanın uzun vadeli yabancı kaynaklar (uzun vadeli borçlar) ve öz kaynaklar ile gerçekleşmesi, pozitif bir durum olarak değerlendirilmektedir. Şirket finansal analizinin yapıldığı dönemlerde kar elde etmiş, bu karlılık da öz kaynaklarda artış sağlamıştır. Şirketin analizinin yapılmış olduğu 2013-2017 yılları arasındaki net çalışma sermayesi (Dönen Varlıklar - Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar) pozitif bir seyir izlemekte, borçların ödenmesinde bir sıkıntı çekilmemektedir. Şirket borç ödeme konusunda oldukça başarılı olup, varlık kaynak dengesi bakımından da Türk Hava Yolları A. Ş.' ye göre daha başarılıdır.

Şirketin borç ödeme gücünü gösteren likidite oranları, yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Yapılan analiz sonuçları incelendiğinde, şirketin likidite oranlarının 2016 yılı dışında kabul edilen standartların üzerinde olduğu, borçları ödeme konusunda herhangi bir sıkıntı çekmeyeceği görülmektedir. Likidite oranlarının her biri 2016 yılı hariç standartların üzerinde olup, net çalışma sermayesi pozitif görünümündedir. Şirket ayrıca borçların ödenmesi konusunda Türk Hava Yolları A.Ş.'ye göre daha başarılı bir durumdadır.

Şirketin sahip olduğu varlıkları ne kadar etkin kullanıp kullanmadığını gösteren faaliyet oranlarına baktığımızda, genel olarak faaliyetlerini etkin bir şekilde yürüttüğünü söyleyebiliriz. İşletmenin sahip olduğu stokların geri dönüşümü (stok devir hızı) ve alacakların da devir hızı yüksektir. Varlıkların kullanım etkinliği ölçen varlık devir hızı incelendiğinde ise, genel olarak işletmenin başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

Şirketin mali yapı oranları incelendiğinde, analizin yapıldığı dönemlerde şirketin ağırlıklı olarak yabancı kaynaklar ile finanse edildiği görülmektedir. Şirketin analizinin yapıldığı dönemlerde kaldıraç oranı 0,50'den fazla olup, standart olarak kabul edilen oranın üstündedir. Şirketin dış kaynak finansmanında ağırlıklı olarak uzun vadeli borçlanmayı tercih etmiş olması, duran varlıkların finansmanında ağırlıklı olarak öz kaynakları ve de uzun vadeli yabancı kaynakları (uzun vadeli borçları) tercih etmesinden kaynaklanmıştır.

Karlılık oranları incelendiğinde, analizin yapıldığı dönemler itibari ile genel olarak şirketin 2016 yılı dışında karlı olduğunu söylemek mümkündür. Şirketin mali tabloları incelendiğinde, şirketin ana faaliyet konusunda karlı olduğu, karlılık oranının yıllar itibari ile 2016 yılı dışında istikrarlı olup, genel anlamda işletmenin başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Borsa İstanbul'da (BİST'de) işlem gören havayolu şirketleri olan Türk Hava Yolları A.Ş. ile Pegasus Hava Yolları A.Ş.'nin 2013-2017 yılları arasındaki finansal performansı rasyo analizi yöntemi ile incelenmiştir. Şirketlerin uygulama verileri bilanço ve gelir tablolarından elde edilmiş, bu veriler oran analizine tabi tutulmuştur.

Yıllar itibari ile karşılaştırma yapılırsa, Türk Hava Yolları A.Ş.'nin likidite oranlarının Pegasus Hava Yolları A.Ş.'ye göre daha düşük olduğunu, net çalışma sermayesi ve borç ödeme gücü bakımından Pegasus Hava Yolları A.Ş.'nin daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Borçların ödenmesi ve likiditenin yükseltilmesi için Türk Hava Yolları A.Ş.'nin çeşitli önlemler alması gerekmektedir. Bu noktada önerilebilecek çeşitli önlemler firmanın gerekli durumlarda elinde yeterince nakit bulundurması, borçlanma vadelerini olabilecek en düşük faiz oranlarıyla (finansman giderleriyle) uzatırken alacaklarını daha kısa sürede tahsil etmesi, daha düşük risk düzeyi ile çalışması, dönen varlıklarını daha verimli kullanması ve özsermayesini güçlendirmesi şeklinde listelenebilir.

İşletmelerin sahip oldukları varlıkları ne kadar verimli kullanıp kullanmadığını gösteren faaliyet oranlarına baktığımızda, genel olarak her iki şirketin faaliyetlerini etkin şekilde yürüttüğünü söyleyebiliriz. İşletmelerin sahip oldukları stokların geri dönüşümü (stok devir hızı) ve alacakların da devir hızı yüksektir. Varlıkların kullanım etkinliğini ölçen varlık devir hızı incelendiğinde, her iki şirketin de genel olarak başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

Mali yapı oranlarına göre, Türk Hava Yolları A.Ş.'nin borçluluk oranının Pegasus Hava Yolları A.Ş.'ye göre daha yüksek olduğu, ağırlıklı olarak borç ile finanse edildiği görülmektedir. Her iki şirketin de borçluluk oranı % 50 olan standardın üzerinde olup, Pegasus Hava Yolları A.Ş., Türk Hava Yolları A.Ş.'ye göre daha iyi konumdadır. Her iki şirket de duran varlık finansmanında ağırlıklı olarak uzun vadeli borçlanma ve öz kaynaklar yöntemini tercih etmiş olup, doğru bir finansman kararında bulunmuştur.

Son olarak karlılık oranları incelendiğinde, her iki şirketin de dönemler itibari ile karlılıkları dalgalanma göstermektedir. Her iki şirketin de karlılık oranları birbirlerine yakın durumda olup, analizin yapıldığı dönemler itibari ile Pegasus Hava Yolları A. Ş. sadece 2016 yılında zarar etmiştir. İncelemeye konu olan şirketlerin ana faaliyetleri konusunda karlı oldukları görülmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre, Türk Hava Yolları A. Ş.'nin cari oranlarında sorun olduğu, borç ödeme güçlüğü çekileceği görülmektedir. Çalışmaya konu olan her iki şirketin de borçluluk oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. İki şirket arasında kıyaslama yapacak olursak, Pegasus Hava Yolları A. Ş.'nin, Türk Hava Yolları A. Ş.'ye göre finansal performansı yüksek olup, yatırım açısından daha cazip konumdadır. Çalışma, ilgili literatür değerlendirildiğinde Perçin ve Aldalou (2018) ile Gümüş ve Bolel'in (2017) araştırmalarıyla benzer sonuçlara ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Akal, Z. (2002), "İşletmelerde Performans Ölçme ve Denetimi", MPM Yayınları, No: 473, Ankara.
- Akcanlı, F., Soba, M., Kestane, A. (2013). "İmkb'ye Kote Edilmiş Havayolu Taşımacılığı Sektöründe Trend Analizine İlişkin Bir Uygulama", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, ss.191-207.
- Akdoğan, N. ve Tenker, N. (2005). "Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri", Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akdoğan, N. ve Tenker, N. (2010). "Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri", Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akgüç, Ö. (1994). "Finansal Yönetim", Avcıol Basım Yayın, İstanbul.
- Akgüç, Ö. (1995). "Mali Tablolar Analizi", Avcıol Basım Yayın, İstanbul.
- Akyüz, K.C., Ersen, N., Akyüz, İ. (2017). "Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sanayi Sektörü Firmalarının Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Değerlendirilmesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS Journal)*, Yıl: 5, Sayı: 51, Ağustos 2017, ss.139-151.
- Arslan, M. L., Şeker, Ş. E., Kızıl, C. (2014). "Innovation Driven Emerging Technology from two Contrary Perspectives: A Case Study of Internet", *Emerging Markets Journal (EMAJ)*, University of Pittsburgh Press (USA), Vol 3. No: 3, ISSN: 2158-8708 (online), DOI: 10.5195/emaj.2014.54. ss. 87-97, <http://emaj.pitt.edu/ojs/index.php/emaj/article/download/54/202> (26 Mart 2014).
- Berk, N. (1998). "Finansal Yönetim", Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Bülbül, S., Köse, A. (2011). "Türk Gıda Şirketlerinin Finansal Performansının Çok Amaçlı Karar Verme Yöntemleriyle Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, ss.71-97.
- Büyükkşalvarcı, A. (2011). "Finansal Analizde Kullanılan Oranlar ve Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişki: Ekonomik Kriz Dönemleri için İMKB İmalat Sanayi Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Uygulama", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 1, ss.225-240.
- Capobianco, H. M. P., Fernandes, E. (2004). "Capital Structure in the World Airline Industry", *Transportation Research Part A*, Cilt: 38, ss.421-434.
- Çabuk, A. ve Lazol, İ. (2011). "Mali Tablolar Analizi", Ekin Dağıtım, Bursa.
- Dalak, S., Günay, F., Beyazgül, M., Karadeniz, E. (2018). "Türkiye'de Faaliyet Gösteren Havayolu Şirketlerinde Finansal Analiz Tekniklerinin Kullanımı Üzerine Bir Araştırma", *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, ss.1-14.
- Dao, P. (2016), "Performance Evaluation Based on Financial Ratios Case: Finnair and Scandinavian Airlines", Arcada International Business Degree Thesis.
- Dizkırıncı, A. S., Topal, B., Yaghi, H. (2016). "Analyzing The Relationship Between Profitability and Traditional Ratios: Major Airline Companies Sample", *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies (JAFAS)*, Cilt: 2, Sayı: 2, ss.96-114.
- Ekinci, Y. (2011). "Türk Sivil Havacılık Sektörü ve THY A.O.'nun Sektördeki Yeri: THY Üzerine Oran Analizi Uygulaması", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Tezsiz Yüksek Lisans Bitirme Projesi.
- Exastax. (2018). "Havayolu Sektörü Büyük Veriden Nasıl Yararlanıyor?", Exastax Websitesi, <https://www.exastax.com.tr/buyuk-veri/havayolu-sektoru-buyuk-veriden-nasil-yararlaniyor/> (Erişim Tarihi: 20.08.2018).
- Göçer, K. (2015). "Mali Tablolar Analizi: Pendik Belediyesi Örneği", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1.
- Güleç, Ö. F., Özkan, A. (2018). "Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Finansal Performansın Değerlendirilmesi: BİST Çimento Şirketleri Üzerine Bir Araştırma", *Muhasebe ve Denetime Bakış*, Cilt: 54, ss.77-96.
- Gümüş, U. T., Bolel, N. (2017). "Rasyo Analizleri ile Finansal Performansın Ölçülmesi: Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren Havayolu Şirketleri'nde Bir Uygulama", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, ss.87-96.
- Hassan, M. M. (2015). "Financial Statement Analysis in the Airline Industry: A Comparative Study on Turkish Airlines and Royal Dutch Airlines (KLM)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Karaso, H. (2000). "Veri Zarflama Analizi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, FBE, İstanbul.
- Kendirli, S., Kaya, A. (2018). "Havayolu Şirketlerinde Finansal Bir Araç Olarak Hedging Yönteminin Kullanılması", *MANAS Journal of Social Studies (MJSR)*, 07 (04), ss.113-126.
- Kızıl C. (2017). "Geleceğe Geç Kalma, Kokpite Geç", *Marketing Türkiye Dergisi*, 4 Ağustos 2017 Cuma (Ağustos 2017), <http://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/gelecege-gec-kalma-kokpite-gec/>
- Kızıl, C., Kahve, F., Aydınılmaz, O. (2013). "Muhasebe ve Finans Perspektifinden Renault-Nissan Birleşmesi ile Daimler Stratejik Ortaklığı", *Derin Yayınları*. ISBN: 978-605-5500-77-1.
- Kim, W. G., Ayoun. B. (2005). "Ratio Analysis fort he Hospitality Industry: A Cross Sector Comparison of Financial Trends in the Lodging, Restaurant, Airline and Amusement Sectors", *Journal of Hospitality Financial Management*, Cilt: 13, Sayı: 1, Makale 26, ss.1-33.

- Koçyiğit, M. (2009). "Havayolu İşletmelerinin Performansının Tobin Q Oranı ile Ölçülmesi", *Muhasebe ve Finansman Dergisi (MUFAD)*, Sayı: 44, Ekim 2009, ss.179-189.
- Mashure, G. O'Neil. (2014). "Financial Analysis Report: Malaysia Airlines 2007-2011", *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research (IJSBAR)*, Cilt: 14, Sayı: 2, ss.148-153.
- Myre, M. A. (2015). "An Analysis of Airline's Financial Performance and Its Influencing Factors", Aarhus University School of Business and Social Sciences, Department of Business Administration, Bachelor's Thesis.
- Örs, T., Takıl, D., Altın, M. (2015). "Borsa İstanbul Teknoloji Endeksinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi", *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies (JAFAS)*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss.62-81, http://jafas.org/articles/2015-1-1/4_Borsa_Istanbul_Teknoloji_Endeksi_FULL_TEXT.pdf
- Özbek, T. (2018). "2018'de Nasıl Uçacağız?", *Hürriyet Gazetesi*, <http://www.hurriyet.com.tr/seyahat/2018de-nasil-ucacagiz-40693770> (Erişim Tarihi: 20.08.2018).
- Pegasus Hava Yolları. (2018). "Dünden Bugüne Pegasus", Pegasus Hava Yolları Websitesi, <http://www.pegasusyaticimciliskileri.com/tr/hakkimizda/dunden-bugune-pegasus> (Erişim Tarihi: 10.08.2018).
- Perçin, S., Aldalou, E. (2018). "Financial Performance Evaluation of Turkish Airline Companies Using Integrated Fuzzy AHP Fuzzy TOPSIS Model", *UIİİD-IJEAS*, ss.583-598.
- Pires, H. M. ve Fernandes, E. (2012). "Malmquist Financial Efficiency Analysis for Airlines", *Transportation Research, Part E*, 48, ss.1049-1055.
- Rosini, I., Gunawan, J. (2018). "Financial Ratio and Performance Airline Industry with DEA and TOPSIS Model", *International Journal of Pure and Applied Mathematics*, Cilt: 119, Sayı: 10, ss.367-374.
- Saraç, M. (2012). "Finansal Yönetim", Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- Sakız, B. (2017). "Finansal Oranlar Kullanılarak Risk Yönetimi ve Havayolu Sektörü – Bir Uygulama", *International Conference on Eurasian Economies*, ss.282-290.
- Sarıkaş, C. (2007). "Rasyo Analizi Uygulamasının Gelişimi", *Muhasebe ve Finansman Dergisi (MUFAD)*, Sayı: 33, Ocak 2007, ss.44-45, <http://journal.mufad.org.tr/attachments/article/405/5.pdf>.
- Sarsın Kaya, D. (2016). "Havayolu Yolcu Taşımacılığı Sektörü", *Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü*, Aralık 2016, ss. 1-25, https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/sr201608_havayoluyolcutasimaciligi.pdf (Erişim Tarihi: 22.08.2018).
- Stepanyan, A. (2014). "Traditional Ratio Analysis in the Airline Business: A Case Study of Leading U.S. Carriers", *International Journal of Advances in Management and Economics*, Cilt: 3, Sayı: 2, ss.175-189.
- Tayyar, N., Yapa, K., Durmuş, M., Akbulut, İ. (2018). "Referans İdeal Metodu ile Finansal Performans Analizi: BİST Sigorta Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi (İTOBİAD)*, Cilt: 7, Sayı: 4, ss.2490-2509.
- Teker, S., Teker, D., Güner, A. (2016). "12th International Strategic Management Conference (ISMC), Procedia - Behavioral and Social Sciences, 235, ss.603-610.
- Tunahan, H., Esen, S., Takıl, D. (2016). "Havayolu Şirketlerinin Finansal Risk Düzeylerinin Bulanık Mantık Yöntemi ile Karşılaştırmalı Analizi", *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies (JAFAS)*, Cilt: 2, Sayı: 2, ss.239-264.
- Türk Hava Yolları. (2018). "Yatırımcı İlişkileri – Hakkımızda – Tarihçe", Türk Hava Yolları Resmi Websitesi, <http://investor.turkishairlines.com/tr/thy-anonim-ortakligi/tarihce> (Erişim Tarihi: 05.08.2018).

EXTENDED ABSTRACT

Firms of today's business world are affected by globalization in an accelerating rate. Definitely, one of the most significant impacts of globalization is increasing competition. Airlines industry is subject to fierce international competition, but continues to play a key role in world economy. The reason is that, airlines industry creates a serious volume of labor and it is also related to several sectors such as tourism, hospitality, food & beverages, ground services and aircraft manufacturing. In fact, the airlines industry is also related to the financial sector considering that some firms are joint stock companies and listed on stock exchange. Adaptation to the latest technology, efficient operational management and high financial

performance are critical for the airlines industry. In this context, this paper analyzes the financial performance of Turkish Airlines and Pegasus Airlines, which are listed on Borsa Istanbul (BIST). The research covers the period of 2013-2017. Ratio analysis is used as research methodology in addition to benefiting from the financial statements (balance sheets and income statements) of Turkish Airlines and Pegasus Airlines. The emphasized financial statements are gathered from Public Disclosure Platform (KAP) and 17 ratios are calculated to measure the financial performance of companies. The mentioned 17 ratios are determined as a result of literature review (Büyükşalvarcı, 2011; Bülbül ve Köse, 2011; Akyüz, Ersen ve Akyüz, 2017; Güleç ve Özkan, 2018; Tayyar, Yapa, Durmuş ve Akbulut, 2018) and expert opinions. Moreover, these 17 ratios are preferred, because they are used frequently, easily accessible, enable comparison, reflect general condition of firms the best and efficiently as well as being appropriate for the aim and methodology of study. Stock exchange performance ratios are not used and included in the research. Microsoft (MS) Excel computer program (software) was used for computations. Based on research findings, assets structure of Turkish Airlines is generally composed of fixed assets. Although the fixed assets of firm fluctuate through years, they have an increasing trend. That is a result of airplane purchases to match the travelling demands of passengers. Thus, a fixed asset based active structure is normal and desirable in the airlines industry. It is also identified that, Turkish Airlines finances its fixed assets with long term liabilities and owner's equity, which is a positive issue. Although the firm made profits between the period of 2013-2017 and this increased its owner's equity, net working capital of Turkish Airlines is negative for the mentioned term. Liquidity ratios of the company are lower than the accepted standards except cash ratio, which signals that Turkish Airlines can experience difficulties in paying its short term liabilities. Also, liquidity ratios of the firm is better in recent years, but still needs further improvement. Inventory turnover ratio, receivables turnover ratio and assets turnover ratio are high for Turkish Airlines, which are favorable indicators. Still, other indicators need higher concentration and efforts. Furthermore, liquidity ratios of Turkish Airlines are lower than Pegasus Airlines. Additionally, net working capital and debt paying performance of Pegasus Airlines outperforms Turkish Airlines. Overall, both companies are running their operations efficiently. Plus, inventory turnover and receivables turnover ratios of Turkish Airlines and Pegasus Airlines are both high, which reflect a consistent trend for the period analyzed. Assets turnover ratio of the companies is also not problematic, which indicates the efficiency of assets. Furthermore, it is detected that Turkish Airlines and Pegasus Airlines are financing their fixed assets with long term liabilities and owner's equity, which is the accurate financial

action that should be taken. Similarly, both firms are profitable considering their main field of operation. But, it is observed that profitability ratios of Turkish Airlines and Pegasus Airlines fluctuate for the analysis period. Profitabilities of the two companies are close to each other as well. On the opposite side, debt ratios of Turkish Airlines and Pegasus Airlines are high. Still, the debt ratio of Turkish Airlines is higher than Pegasus Airlines and Turkish Airlines has some problems in terms of current ratio. Considering the findings of study, specific recommendations for Turkish Airlines can be listed as keeping adequate cash for necessary situations, extending the debt terms with lowest interest rates (financial expenses) possible, turning receivables to cash faster and in shorter periods, operating with lower risk levels, using its current assets more efficiently and strengthening its owner's equity. Pegasus Airlines has actives which are mostly dependent on fixed assets. The firm has a stable performance at this point, which is desirable since the airlines industry is generally fixed assets focused to satisfy the travelling demands of passengers. Another positive indicator about Pegasus Airlines is that, fixed assets are generally financed by long term liabilities and owner's equity. The company generated profits for the period of 2013-2017 and this helped to increase owner's equity. Besides, Pegasus Airlines has a positive net working capital for 2013-2017, which eliminates problems in paying debts. Also, liquidity ratios of the firm are higher than accepted standards except 2016. Pegasus Airlines is more successful in paying debts compared to Turkish Airlines. Then, the company runs its operations well and uses the assets efficiently considering operating ratios. Inventory turnover ratio and receivables turnover ratio of Pegasus Airlines are high as well. No problems are observed in terms of assets turnover ratio. Financial performance of Pegasus Airlines is found to be better than Turkish Airlines, which makes it more favorable for investment. Research findings are parallel to some former studies in the literature such as Perçin and Aldalou (2018), Gümüş and Bolel (2017).

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Aliçavuşoğlu, Ç. ve Boyraz, E. (2019). "Takıntılı Tüketim: Tek Ürüne Yönelik Kompulsif Satın Alma Davranışı", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1800-1814
Geliş Tarihi / Received Date: 16.11.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 24.01.2019

Araştırma Makalesi

TAKINTILI TÜKETİM: TEK ÜRÜNE YÖNELİK KOMPULSİF SATIN ALMA DAVRANIŐI¹

Öğr. Gör. Çiğdem ALİÇAVUŞOğLU

Gaziosmanpaşa Üniversitesi
cigdem.alicavusoglu@gop.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-4542-3432

Dr. Öğr. Üyesi Elif BOYRAZ

Gaziosmanpaşa Üniversitesi
elif.boyraz@gop.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-4717-1678

Öz

Tüketiciler satın alma süreçlerinde rasyonellikten ziyade duygusal dürtülerle hareket ederek kompulsif satın alma davranışında bulunmaktadır. Kompulsif satın alma davranışında satın alma isteği tüketicinin hayatını ele geçirmiş ve bir bağımlılık halini almıştır. Kompulsif satın alımlarda ihtiyaç ürüne değil kontrol edilemeyen dürtüyü gidermeye yöneliktir. Satın alma sonrasında tüketici maddi ve manevi olarak zor duruma girmektedir. Bu çalışmanın amacı pazarlama literatüründe nadir rastlanan konulardan biri olan kompulsif satın alma davranışını ve tüketicilerin takıntılı olduğu ürünleri incelemektir. Bu amaç kapsamında yüzyüze anket yöntemi ile kolayda örneklemeyle belirlenen 268 tüketiciden veri toplama yoluna gidilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde açıklayıcı faktör, bağımsız iki örnekleme t testi, tek yönlü varyans analizinden faydalanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda kompulsif satın alma davranışını alışveriş zevki için alışveriş, bütçeyi aşan alışveriş, olumsuz sosyalleşme, hipnotize alışveriş ve pişmanlık olmak üzere beş faktör altında toplanmıştır. Tüketicilerin giyim, aksesuar ve elektronik ürünlerinde diğer ürün gruplarına kıyasla daha çok kompulsif satın alımlarda bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kompulsif Satın Alma, Obsesif Kompulsif Bozukluk, Kompulsif Satın Alma Davranışı

CONSUMPTION OBSESSION: COMPULSIVE BUYING BEHAVIOR ON SPECIFIC PRODUCT

Abstract

Consumers behave in compulsive buying behaviors by acting with emotionally from rationality in their purchasing process. In compulsive buying behavior, the desire to buy captures the consumer's life and become an addiction. The relevant procurement is related aimed at impulse, which can not be controlled, not the product needed. After purchasing, the consumer is in a difficult situation in material and spiritual sense. The purpose of this study is to examine the compulsive buying behavior, one of the rare cases in marketing literature, and the products that consumers are obsessed with. According to this purpose, a questionnaire was used to collect data from 268 consumers by convenience sampling. The explanatory factors in the analysis, the independent sample t test, and one way ANOVA analysis were applied to data. As a result of

¹ Bu çalışmanın özet bir bölümü, 04-05 Mayıs 2018 tarihlerinde Adana'da düzenlenen II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi'nde sunulmuş, geliştirilerek makale formatına getirilmiştir.

explanatory factor analysis, compulsive buying behaviors were collected under five factors: shopping for taste, shopping over budget, negative socialization, hypnotized shopping and regret. Consumers have been found to have more compulsive buying in clothing, accessories and electronics compared to other product groups

Keywords: Compulsive Buying, Obsessive Compulsive Disorder, Compulsive Buying Behavior

1. GİRİŞ

Günümüzde tüketiciler ürünleri rasyonel olarak sadece fizyolojik ihtiyaçlarını gidermek için tüketmemektedir. İnsan davranışlarında içten olmanın ve güdülenmenin en güçlü kaynağı duygulardır ve bu davranışı anlamak için duyguları anlamaya çalışmak gerekmektedir. İnsan davranışlarının % 85'ini duyguların oluşturduğundan yola çıkarak, tüketimin fiziksel ihtiyaç tatmini yanında duygusal tatmin içinde yapıldığını söyleyebiliriz (Batı, 2015: 157-158).

Tüketim davranışında sahip olunan ürünler birer iletişim aracıdır ve kişinin kim olduğu veya kim olmak istediği, tutumları, değerleri, arzuları, istekleri, düşünceleri ve hayalleri hakkında çevresine mesaj vermektedir (Koç, 2017: 20-21). Bu nedenle kişiler duygusal ve sosyal tatmin amacıyla ihtiyaçlarından daha fazla satın alır hale gelmiştir. Bazı tüketiciler için ise satın alma bir takıntı halini almıştır. Eğlence ihtiyacı, stresle baş etme, problemlerden kaçma, daha çok şeye sahip olma, sosyal kabul görme, bir gruba ait olma isteği tüketicileri kompulsif satın almaya iten nedenler arasında sayılmaktadır (Dittmar, 2004: 411).

Kompulsif satın alma, dürtü kontrol bozukluğu bulgularına eş bulgularla raporlanmaktadır (McElroy vd., 1992). Araştırmalar kompulsif satın almanın obsesif kompulsif bozukluklar içerisinde tanımlanan (dürtü kontrolü, duygudurum bozukluğu ve bağımlılık vb.) rahatsızlıklara benzer özellikler taşıdığını ve psikoloji dışında birçok alanda tezahürünün olabileceğini göstermektedir (Hollander ve Benzaquen, 1996; McElroy vd., 1991; Dittmar, 2005).

Kompulsif davranan alışveriş çılgını kişiler, bu davranışı bir zorunluluk olarak görmekte, mesleki, sosyal veya kişisel yaşantısında sıkıntılarla karşılaşsa ve borçları olsa dahi onları erteleyerek satın almaya devam etmektedirler (Dittmar, Long ve Bond, 2007; Lo ve Harvey, 2011). Satın alma sonrası mutluluk ve rahatlık yaşansa da kısa süre sonra bunlar yerini pişmanlık ve suçluluğa bırakmaktadır (Faber ve O'Guinn, 1992).

Kompulsif satın alma davranışı psikiyatri ve psikoloji alanlarında sık rastlanan araştırma konularından bir tanesidir. Yabancı literatürde kompulsif satın alma davranışına yönelik pek çok sayıda çalışmaya rastlanırken, yerli literatürde tüketici davranışlarına yönelik kompulsif davranışı araştıran sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmaktadır.

2. OBSESİF-KOMPULSİF BOZUKLUK

Obsesif kompulsif bozukluk (OKB), her kıtada, her düzeyden sosyal ve ekonomik sınıflarda, her toplumda sıklıkla görülen psikiyatrik bir bozukluk olarak karşımıza çıkmaktadır (Hyman ve DuFrene, 2008: 8). Kişilerin mesleki ve sosyal açıdan işlevselliğini olumsuz etkileyen, ilişkilerinin bozulmasına neden olan, kronik psikiyatrik bir bozukluk olarak tanımlanmaktadır (Doğan vd., 2013). Araştırmalar her 100 kişiden 2-3'ünde obsesif kompulsif bozukluk görüldüğünü ortaya koymaktadır (TPD).

Obsesif kompulsif bozukluk tanıları Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Hastalık ve İlişkili Sağlık Sorunları İstatistiksel Sınıflandırması kılavuzunda (WHO, 2014) sıralanmaktadır. Obsesif kompulsif bozukluk obsesyon ve kompulsiyon ile karakterize edilmektedir. Obsesyonel düşünceler kişinin zihninde istenmeyen ve tekrar eden fikirler veya harekete geçiren dürtüler olarak tanımlanmaktadır. Korku, iğrenme, huzursuzluk, endişe bu obsesyonlardan bazılarını oluşturmaktadır. Kompulsif davranış ise bir ritüel şeklinde, bireyin bir takıntısına ya da katı bir şekilde uyması gereken kurallara göre yaptığı tekrarlayan davranışlar veya zihinsel eylemler olarak tanımlanmaktadır. Kişi obsesyonlarla baş etmek, yani ilgili endişelerini nötrlemek veya önlemek amacıyla kompulsif davranışlarda bulunmaktadır (Amerikan Psikiyatri Derneği, 2013: 235).

Obsesyon ve kompulsiyon varlığı obsesif kompulsif bozukluk tanısı konulabilmesi için yeterli değildir. İlgili obsesyon ve kompulsiyonların kişiyi sıkıntıya düşürecek derecede zamanını alması, normalden aşırı olması ve mantıkdışı kabul edilmesi, günlük, mesleki ve sosyal ilişkilerini negatif etkilemesi, biyokimyasal bir durum sonrasında yaşanan fizyolojik bir rahatsızlık olmaması gerekmektedir (Amerikan Psikiyatri Derneği, 2013: 235).

Dünyada ve ülkemizde en sık görülen obsesyon ve kompulsiyon türleri; bulaşma obsesyonu ve temizlik kompulsiyonu, kuşku obsesyonu ve kontrol kompulsiyonu, cinsel içerikli obsesyonlar, dini içerikli obsesyonlar, simetri/düzen obsesyon ve kompulsiyonları, dokunma kompulsiyonları, sayma kompulsiyonları, biriktirme ve saklama kompulsiyonları, batıl itikatlar, uğurlu, uğursuz sayılar ve renklerdir (TPD).

3. KOMPULSİF SATIN ALMA

Günümüz tüketicilerinin bazılarının diğerlerine kıyasla daha sık ve tekrar eden satın almalar yaptığı görülmektedir. Literatürde bu davranışı anlamak için yapılan araştırmalarda iki tür özellikten bahsedilmektedir (Flight vd., 2012). Birincisi olan impulsif satın alma, belirli bir satın alma faaliyetinde bulunmak için alışveriş öncesinde hiç niyeti ve ihtiyacı yokken,

planlamadan karşı koyulmaz bir dürtü ile ani ve anlık satın alım gerçekleştirmektedir. Kompulsif satın alma ise bu çalışmanın araştırma konusunu oluşturmaktadır.

Kompulsif satın alma davranışı Krepelin (1915) ve Bleuler (1924) tarafından ilk olarak oniomania olarak tanımlanmıştır. Oniomania'yı davranış kontrol bozukluğunun olduğu aşırı satın alma davranışını ifade eden klinik bir vaka olarak değerlendirmektedirler. 1980'li yıllara kadar pazarlama literatüründe kompulsif satın alma davranışını konu eden çalışmalara rastlanmamaktadır. Winston (1980) ve King (1981) çalışmalarında kompulsif davranış tüketici davranışı bağlamında ele alarak pazarlama alanında bu bakış açısının kazanılmasına öncülük etmişlerdir. Bu gelişmelerin akabinde Faber, O'Guinn ve Krych (1987) çalışmalarında kompulsif satın alma kavramına ilk kez değinmiştir.

Faber, O'Guinn ve Krych (1987) kompulsif satın almayı dürtüsel olarak tüketmeye eğilimli görünen bireylerde görülen hiç zamanı değilken, lüzumsuz ve haddinden fazla tüketmeye yönelik ve sonucunda finansal ve duygusal yıkımla karşılaşılan bir tüketici davranışı olarak tanımlamaktadır. Ancak bu sonuçlar kişiyi günlük yaşamında zora soksa da satın almaktan vazgeçirememektedir. O'Guinn ve Faber (1989: 155) çalışmasında ilave olarak kontrol altına alınması zor olan, kronik, tekrarlayan ve maddi zorluklara neden olan satın alma olarak tanımlamaktadır.

McElroy vd. (1994) kompulsif satın almayı satın almak için karşı konulmaz bir şekilde bilinçsiz dürtülere maruz kalarak hareket etmek, sık sık ihtiyaç olmasa da ürünleri satın almak veya daha fazlasına sahip olmak, hesap edilenden daha uzun süreler alışveriş yapmak, bozulmuş sosyal veya mesleki işlevsellik ve finansal açıdan sorunlar yaşamak gibi olumsuz sonuçları olan bir davranış olarak tanımlamaktadır.

Kompulsif satın alma Sheth, Mittal ve Newman (1999: 377) tarafından kişinin ihtiyacı yokken ve finansal açıdan da sıkıntıya düşecek iken dahi sürekli satın almalarında bulunma olarak tanımlanmaktadır.

Dittmar (2004: 424), kompulsif tüketimin üç temel özelliğinin olduğunu vurgulamaktadır. Bunlar; karşı koyulamaz bir dürtü, satın alma davranışı üzerinde kontrol kaybı, kişisel, sosyal veya mesleki yaşamda, finansal borçlarda olumsuz sonuçlara rağmen devam eden satın almalarıdır.

Dell'Osso vd. (2006) ise kompulsif satın almayı tüketicinin tekrar eden satın alımlar yapması ve satın alma esnasında dürtülerini kontrol edememesi olarak tanımlamaktadır. Bu kontrolsüz davranış önemli sosyal ve mesleki sorunlara yol açmaktadır. Kompulsif satın almada bireyler genellikle ihtiyaç duymadıkları ve finansal açıdan kendilerini sıkıntıya düşürecek satın almalar yapmaktadır.

Kompulsif satın alma eğilimi, çoğu zaman iç gerilime bağlı olarak ve çoğu kez mali, sosyal veya kişisel sonuçları düşünmeden, kontrolsüz ve aşırı satın alma yönündedir (Billieux vd. 2008; Kyrios, Frost ve Steketee, 2004; Ridgway, Kukar-Kinney ve Monroe, 2008). Kompulsif tüketici davranışında çoğu zaman satın alınan ürünler ve faturaları saklanmış, bir yerde istiflenmiş hatta unutulmuşlardır ve alınan ürünlerin nadiren kullanımı yapılmaktadır. Bu davranış, önemli düzeyde olumsuz psikolojik, sosyal, mesleki, finansal ve hatta yasal sorunlara yol açmaktadır. Kompulsif satın alma yapan bireyler genelde çok miktarda borçludurlar. Olumsuz sonuçlara rağmen uyumsuz harcamaları durdurmak için tekrarlanan çabalar başarısız kalmaktadır (Müller vd., 2013).

Kompulsif davranışı normal davranışlardan ayıran en önemli özelliği stresle başa çıkmak, arzu edilmeyen davranışların üstesinden gelmek ve baskılardan kurtulmak için sergilenen davranışlardaki kontrol bozukluğudur (Faber, O'Guinn ve Krych, 1987; O'Guinn ve Faber, 1989). Kompulsif satın alma davranışı tek bir sebepten ziyade birden çok faktörden kaynaklanıyor olabilmektedir. Bunlar psikolojik, sosyolojik, kültürel ve genetik faktörler olabilir (Faber ve Christenson, 1996; O'Guinn ve Faber, 1989). Davranışın olumsuz sonuçları arasında suçluluk, pişmanlık, aşırı borç, iflas, aile içi çatışma, boşanma, zimmete para geçirme gibi yasal olmayan faaliyetler ve hatta intihar girişimleri sayılabilmektedir (Faber, O'Guinn ve Krych, 1987; O'Guinn ve Faber, 1989, Christenson ve Faber, 1994; Faber, 2004).

Kompulsif satın alma davranışı üzerine yerli literatür incelendiğinde çalışmaların daha çok kompulsif satın almayı etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik olduğu görülmektedir. Korur vd. (2016) kompulsif satın alma ve sonrasında yaşanan pişmanlık üzerinde kredi kartı kullanımının etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, kompulsif satın almanın ve kontrolsüz kredi kartı kullanmanın pişmanlığa neden olduğunu ortaya koymaktadır. Eroğlu'nun (2016) kişisel faktörler, reklamlar ve postmodern tüketim kalıplarının kompulsif satın alma davranışı üzerindeki etkilerini araştırdığı çalışma bulguları materyalizm, reklamlar ve hedonik tüketimin etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Yüce ve Kerse (2017) çalışmalarında tüketicilerin kişilik özelliklerinin kompulsif satın alma üzerine etkilerini incelemişlerdir. Çalışma bulguları sorumluluk ve duygusal dengenin kompulsif satın alma üzerinde negatif yönde etkisinin olduğunu göstermektedir. Kredi kartı kullanımı ile kompulsif tüketim arasındaki ilişkinin analiz edilmesine dayalı Aslanoğlu ve Korga'nın (2017) çalışma bulguları kart borcunun aylık ödeme miktarının kompulsif satın alma davranışını etkilediğini ve kredi kartı kullanımına karşı tutum ile kompulsif satın alma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir.

4. TASARIM VE YÖNTEM

Araştırma keşifsel nitelikte bir araştırma olup, amacı temel olarak kompulsif satın alma davranışını ve tüketicilerin takıntılı olduğu ürünleri incelemektir. Bu araştırma problemi doğrultusunda geliştirilen araştırma soruları şöyledir:

- 1) Tüketiciler kompulsif satın alma davranışında bulunmakta mıdır?
- 2) Tüketicilerin takıntılı olduğu ürün grupları nelerdir?

Araştırmanın ana kütlesini Tokat il merkezinde ikamet eden tüketiciler oluşturmaktadır. Zaman ve maliyet kısıtı nedeniyle kolayda örneklem yoluyla seçilen 268 katılımcıya yüz yüze anket metodu uygulanmıştır. Araştırma verileri 05-20 Nisan 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilen saha çalışması ile toplanmıştır.

Veri toplama aracını geliştirmek amacıyla ilk olarak nitel bir çalışma yapılmıştır. Nitel çalışma ve literatür taraması sonucunda oluşturulan veri toplama aracı dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılara takıntılı oldukları bir mal/hizmet olup olmadığına yönelik kapalı uçlu bir soru ve takıntılı satın alma davranışını hikaye etmelerine yönelik açık uçlu bir soru yöneltilmiştir. İkinci bölümde günlük hayatta yaşadıkları durumları/hisleri belirlemek amacıyla 14 ifade, üçüncü bölümde literatür taraması ve öncül nitel çalışma ile belirlenmiş 30 ifade yer almaktadır. Katılımcıların ilgili 30 ifadeye hangi düzeyde katıldıkları 5’li Likert ölçeği ile sorulmuştur (1:Kesinlikle Katılmıyorum; 2:Katılmıyorum; 3:Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; 4:Katılıyorum; 5:Kesinlikle Katılıyorum). Veriler SPSS 18 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Veri toplama aracının son bölümünde ise katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik kapalı uçlu sorular yer almaktadır.

5. BULGULAR VE TARTIŞMA

Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla frekans analizinden yararlanılmıştır. Demografik özelliklere ilişkin dağılım Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken		f	%	Değişken		f	%
Cinsiyet	Kadın	162	60,4	Medeni durum	Evli	129	48,1
	Erkek	106	39,6		Evli değil	139	51,9
	Toplam	268	100		Toplam	268	100
Yaş	18-25	100	37,3	Gelir	1000TL’denaz	67	25
	26-35	86	32,1		1001-2000	72	26,9
	36-45	59	22,0		2001-3000	60	22,4
	46-55	18	6,7		3001-4000	30	11,2
	56-65	5	1,9		4001-5000	27	10,1
	Toplam	268	100		5001-6000	4	1,5
					6001-7000	2	0,7
					7001-8000	2	0,7
					8001 TL ve üstü	4	1,5
					Toplam	268	100

Eğitim				Meslek			
	Okuryazar	3	1,1		İşsiz	6	2,2
	İlkokul	14	5,2		Ev hanımı	21	7,8
	Ortaokul	15	5,6		İşçi	25	9,3
	Lise	54	20,1		Memur	52	19,4
	Önlisans	69	25,7		Emekli	5	1,9
	Lisans	95	35,4		Serbest mes.	9	3,4
	Lisansüstü	18	6,7		Esnaf	20	7,5
	Toplam	268	100		Sanayici/tüc.	2	0,7
					Öğrenci	74	27,6
					Özel sek.çal.	40	14,9
					Akademisyen	12	4,5
					Diğer	2	0,7
					Toplam	268	100

Frekans analizi ve tanımlayıcı istatistikler neticesinde demografik özellikler incelendiğinde katılımcılar arasında cinsiyet açısından kadınların, yaş açısından 18-25 yaş aralığının, gelir açısından 1001-2000 TL gelir aralığının, eğitim açısından lisans mezunlarının ve meslek açısından öğrencilerin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Katılımcılara takıntılı olduğu mal veya hizmet olup olmadığı sorulmuş ve % 52,2'sinden evet, % 47,8'den hayır cevabı alınmıştır. Frekans analizi neticesinde takıntılı ürün gruplarından giyim (% 14,2), aksesuar (% 8,6) ve elektronik (% 5,6) ürünlerinin nispi olarak ağırlıkta olduğu görülmektedir. Takıntılı ürünlerin en çok giyim üzerine olması literatürle tutarlılık göstermektedir (Park ve Burns, 2005; Yeniçeri ve Akturan, 2006). İyi giyinmiş olmanın haz vereceği, güç ve itibar sağlayacağı düşüncesinin tüketim için motivasyon kaynağı olduğu düşünülmektedir. Belirli ürünleri tüketerek o konu hakkında yeterli olduğunun ifade edilmeye çalışıldığı, çevresinin dikkatini üzerine çekmek istemesi söz konusu olabilmektedir.

Kompulsif satın alma davranış bozukluğunda yaşanan hislerin hissedilme sıklığını belirlemek amacıyla katılımcılara 14 ifade yöneltilmiştir. Katılımcıların ilgili hisleri/durumları ne sıklıkla yaşadıkları 5'li Likert tipi ölçekle sorulmuştur (1: Hiç; 2: Nadiren; 3: Bazen; 4: Sık sık; 5: Hep). Tablo 2'de yer aldığı üzere ifadelerin aritmetik ortalamaları analiz edildiğinde, hislerden en çok hissettiklerinin “özgüven”, “güçlüklerle savaşıma ihtiyacı”, “daha çok şeye sahip olma isteği”, ve “mükemmeliyetçilik” olduğu görülmektedir. En az yaşadıkları hislerin ise “yaşadığı sorunları görmezden gelme”, “yalnızlık” ve “sosyal onay arayışı” olduğu görülmektedir. Sonuçlar kompulsif bozukluk tanılarında ifade edilen durumlar ile tutarlılık göstermektedir. Kişi güçlüklerle savaşıma konusunda alışverişi stresi azaltmanın bir yolu olarak görmektedir. Yine bir kumarbazın kumar bağımlılığı gibi kişiler daha çok şeye sahip olmak adına, aniden ortaya çıkan bir dürtü ile kendini alışverişte bulabilmektedir. Aynı zamanda kompulsif satın alma davranışı umutsuzluk, yalnızlık, yetersiz olma ve sosyal onay görme gibi duygulara karşı bir savunma mekanizması görevi de görmektedir. Tespitler katılımcıların bu duygulara daha az katıldıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Günlük Hayatta Yaşadığı Durumlar/Hisler

Durumlar/Hisler	Ort.
Endişe/ Kaygı/ Korku	2,7836
Mükemmeliyetçilik	3,1269
Özgüven	3,5261
Fantastik düşünce/ fantezi	2,8396
Dürtüsellik (düşünmeden harekete geçme)	2,8321
Heyecan arayışı	3,0821
Takıntı	3,0112
Bağımlılık	2,7201
Sosyal onay arayışı (kabul görme ihtiyacı)	2,5933
Kendini kontrol etme zorluğu	2,6343
Güçlüklerle savaşıma ihtiyacı	3,2015
Yaşadığı sorunları inkâr etme/ görmezden gelme	2,3071
Yalnızlık	2,5693
Daha çok şeye sahip olma isteği	3,1343

Kompulsif satın alma davranışına yönelik uyarlanan ölçekte katılımcıların en çok katıldıkları ifadelerin “Sıklıkla bazı ürünleri alma konusunda dayanılmaz bir istek duyarım.”, “Tutku duyduğum ürünlerin benim kim olduğumu ifade ettiğine inanırım.” ve “Alışverişte önceden planladığımdan daha fazla vakit harcarım.” ifadeleri olduğu görülmektedir. En az katıldıkları ifadeler ise “Diğer insanların benim harcama eğilimlerini bilseler dehşete kapılacaklarını düşünüyorum.” ve “Alışveriş tutkum günlük işlerim aksamasına sebep oluyor.” ifadeleridir. Bu bulgular kompulsif satın alma davranışında dürtülerin kontrol edilemediğini ve hesap edilenden daha uzun süreler alışveriş yapıldığını destekler niteliktedir.

Veri toplama aracının üçüncü bölümündeki, katılımcıların kompulsif satın alma davranışlarının boyutlarını belirlemeye yönelik ifadelerin yapı geçerliliğini analiz etmek amacıyla açıklayıcı faktör analizinden faydalanılmıştır. Faktör analizi neticesinde kompulsif satın alma davranışına ilişkin ifadeler 5 faktör altında toplanmıştır. Açıklanan varyans değeri % 63,6’dır. Bartlett küresellik test sonuçlarının istatistiki açıdan anlamlı ($p < .05$) ve örnek hacminin faktör analizi için uygun ($KMO=0,91$) olduğu görülmektedir. Analiz sonucunda binişiklik gösteren, faktör yükü düşük ve tek başına faktör oluşturan ve güvenilirliği düşüren 7 ifadenin (5, 13, 14, 24, 25, 26, 30) ölçek dışında bırakılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen faktörler, faktör yükleri, açıklanan varyans değerleri, faktör özdeğerleri ile faktör güvenilirlikleri Tablo 2’de yer almaktadır. Faktör maddeleri altında toplanan ifadeler dikkate alınarak birinci faktör “alışveriş zevki için alışveriş”, ikinci faktör “bütçeyi aşan alışveriş”, üçüncü faktör “olumsuz sosyalleşme”, dördüncü faktör “hipnotize alışveriş” ve beşinci faktör “pişmanlık” olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 3. Kompulsif Satın Alma Davranışı Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Öz Değer	Açık. Varyans	Faktör Yüğü	Cronbach α
Faktör 1: Alışveriş Zevki için Alışveriş	8,332	36,227		0,827
Bir şeyler satın almak için gereğinden fazla zaman ve enerji harcarım.			0,808	
İhtiyacım olmadığı halde gördüğümde dayanamayıp aldığım ürünler vardır.			0,763	
Sıklıkla bazı ürünleri alma konusunda dayanılmaz bir istek duyarım.			0,748	
Maddi imkanlarımın elverdiğinin ötesinde alışveriş yaparım.			0,628	
Alışverişe çıkarken düşündüğümden daha fazlasını alırım.			0,610	
Alışverişte önceden planladığımdan daha fazla vakit harcarım			0,562	
Faktör 2: Bütçeyi Aşan Alışveriş	2,588	11,252		0,873
Hiç hesapta olmayan bir kazanç elde ettiysem onu biriktirmek yerine harcamayı tercih ederim.			0,796	
Param varsa hepsini ya da bir kısmını harcamadan duramam.			0,781	
Ay sonu geldiğinde param artmışsa onu harcamadan duramıyorum.			0,739	
Dışarı çıktığımda alışveriş yapmadan duramam.			0,523	
Bazen bir şey satın alma konusundaki isteğimin açlık gidermek gibi bir istek olduğunu hissediyorum.			0,513	
Tutku duyduğum bir ürün gördüysem o andaki ekonomik durumumu dikkate almak aklıma bile gelmez.			0,499	
Faktör 3: Olumsuz Sosyallik	1,452	6,313		0,868
Alışveriş tutkum ailemle ilişkilerime zarar veriyor.			0,832	
Alışveriş tutkum arkadaşlarımla ilişkilerimde sorunlara sebep oluyor.			0,800	
Alışveriş tutkum günlük işlerim aksamasına sebep oluyor.			0,799	
Alışverişe duyduğum tutku ruhsal durumumdan bağımsızdır.			0,653	
Faktör 4: Hipnotize Alışveriş	1,171	5,089		0,812
Alışveriş yaparken kendimi kaptırıp randevulu işlerimi kaçırdığım ya da unuttuğum olur.			0,762	
Zaman zaman çok şey satın alma korkusuyla mağazalardan uzak dururum.			0,709	
Alışveriş isteğimi frenlemeleri için alışverişe yakınlarımla çıkmak isterim.			0,698	
Benim için alışveriş yapma hayatın zorluklarıyla baş etmenin bir yoludur.			0,580	
Bazen içimden bir sesin beni alışverişe çıkmaya zorladığımı hissedirim.			0,550	
Faktör 5: Pişmanlık	1,086	4,720		0,686
Alışveriş tutkum sebebiyle gereksiz bir şeyler satın aldığımda kendimi çok suçlu hissediyorum.			0,842	
Kendime engel olamayıp bir şeyler satın aldığımda derin bir pişmanlık yaşıyorum.			0,820	

Kompulsif satın alma davranışına yönelik faktörlerin demografik değişkenlerin farklı gruplarında nasıl ortaya çıktığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçları meslek, gelir ve yaş açısından faktör boyutları arasında anlamlı fark olmadığını ($p > .05$), eğitim açısından yalnızca pişmanlık boyutu arasında ($p < .05$) anlamlı fark olduğunu göstermektedir. Farkın yönünü belirlemek amacıyla Scheffe testi sonuç vermediği için LSD testi kullanılmıştır. LSD testi sonuçları Tablo 3’te sunulmaktadır. Tablo lise ve ortaokul mezunlarının önlisans ve lisans mezunlarına kıyasla daha fazla pişmanlık yaşamakta olduğunu göstermektedir. Lisansüstü katılımcı sayısının yeterince olmaması kısıtı altında eğitim arttıkça yaşanan pişmanlığın azaldığı görülmektedir. Eğitim ile birlikte kendini mutlu etmek için alışveriş yapmanın ve kendini ödüllendirmenin artış gösterdiği düşünülmektedir.

Tablo 4. LSD Test Sonuçları

Bağımlı Değişken			Ortalama Fark	Standart Hata	p
Pişmanlık	Ortaokul	Önlisans	,71014	,27692	,011
		Lisans	,59649	,27007	,028
	Lise	Önlisans	,53422	,17661	,003
		Lisans	,42,057	,16566	,012

Cinsiyet ile kompulsif satın alma davranışı arasında anlamlı bir fark olup olmadığını analiz etmek amacıyla bağımsız iki örneklem t testiden faydalanılmış ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p < .05$; $t = 2,977$). Analiz sonuçları kadınların erkeklere kıyasla daha çok zevk için ve bütçeyi aşan alışveriş yaptığını göstermektedir. Medeni duruma göre yapılan bağımsız iki örneklem t testi sonucunda istatistiki açıdan anlamlı bir fark tespit edilememiştir ($p > .05$).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Rasyonel olmayan, kronik bir satın alma davranışını ifade eden kompulsif satın alma konusundaki çalışmalar pazarlama alanında 1980’li yıllar sonrasında ivme kazanmış ancak pazarlama literatüründe yeterince yer edinememiştir. Daha çok psikoloji, psikiyatri ve tıp alanlarında sıkça rastlanılan bir konu olduğu görülmektedir.

Tüketerek tüm sorunlarından kurtulacağına inanan tüketici sayısı günümüzde giderek artmaktadır. Bu aşırıya kaçan “alışverişkoliklik” hali literatürde kompulsif satın alma davranışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma ile tüketicilerin kompulsif davranışta bulunma durumları incelenerek, takıntılı olunan ürün gruplarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Ön araştırmalar neticesinde ve araştırma kapsamında yürütülen analizler sonucunda elde edilen bulgular kompulsif satın alma davranışının tüketicilerin psikolojik, sosyal ve ekonomik durumları üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kontrol

edilemeyen alışveriş tutkusu neticesinde yaşanan kısa süreli mutluluk yerini pişmanlığa bırakmakta, finansal açıdan da olumsuz etkilenmeye neden olmaktadır. Ancak kronik bir rahatsızlık olarak kabul edilen tüketim davranışı tüm bu olumsuz duygulara rağmen devam etmektedir. Devam etme sebebinin ilgili araştırma bulgularıyla da ortaya koyulduğu üzere tüketicilerin güçlüklerle savaşıma isteği, daha çok şeye sahip olma isteği ve mükemmeliyetçilik duyguları ile hareket etmekte olduğundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Yaşanan pişmanlıkların ve finansal açıdan düşülen zor durumun giderilmesinin ödeme ve iade kolaylıkları ile mümkün olacağına inanılmaktadır.

Araştırma bulguları kadınların erkeklere kıyasla daha fazla kompulsif davranış sergilediklerini ortaya koymaktadır. İlgili sonuçlar literatür ile tutarlılık göstermektedir (d'Astous vd. 1990; Mueller vd. 2007). Bu sonuçtan hareketle etkili iletişim kampanyaları, promosyonlar ve kişiye özel tasarımlar ile erkek tüketicilerin tekrarlayan satın alımlar yapılması sağlanabilir. Ancak önemli olan tekrarlayan bu alımlar sonucunda oluşan olumsuz durumların en aza indirilmesi ve diğer değişkenlerle ilişkilerinin ortaya koyulmasıdır.

Veri toplama aracının ilk bölümünde takıntılı olunan ürünlerin neler olduğu ve ilgili ürüne olan tutkularını ifade etmeleri amacıyla sorulan açık uçlu soruya yönelik ifadeler kompulsif satın alma bozukluğu tanımları ile tutarlılık göstermektedir.

“ Saat almaya karşı büyük bir zaafım olduğunu düşünüyorum. Beğendiğim bir saat var ise fiyatı 300-500 ne olursa alırım. Hastalık gibi. Eşimle bu sebepten tartışmalarımız bile oluyor. Kendimi frenleyemiyorum.”

“Takı ürünlerinde özellikle yüzük tek vazgeçilmezim, kombinlerime uygun olmasına çok özen gösteriyorum. Aynı renkten birçok yüzüğüm olsa bile model farklılığı da beni cezbetmektedir.”

“Elektronik cihazlara karşı bağımlılığım var diyebilirim. Uydu cihazı, televizyon, tablet, bilgisayar, özellikle cep telefonu kullandığım markanın bir üst modeli çıktıysa onu almadan yapamam. Hastalık gibi bir şey olduğunu söylüyor çevremdeki insanlar. Aldığım çoğu ürünü saklıyorum.”

“Kırtasiye ürünlerine ilişkin bir takıntım var. Renkli yapışkanlı not kağıtları ve renkli kalemleri her gördüğümde satın almak istiyorum. Daha önceden almış olduklarımı kullanmasam da bu ürünler çok hoşuma gidiyor. Geçen hafta bir kırtasiyeye defter almaya girdim. Bir tane defter almayı düşünürken dört tane defter alarak çıktım.”

Yukarıdaki sonuçlardan görüldüğü üzere ifadelerin davranışlarını bir zaaf olarak kabul etme, dayanamayıp alma, ihtiyaç olsa da olmasa da satın alma, hiçbir şekilde kaçırmadan nerede, nasıl, ne zaman olursa olsun satın almaya yönelik olduğu görülmektedir. Satın

almanın verdiği hazı hemen yaşayan birey bu doyumla sonuçlanan ve rahatlama yaratan satın alma davranışını tekrar etmektedir. Bireylerin alışveriş davranışını kontrol edememesi, alışverişin sıklığı, çok fazla zaman geçirilmesi maddi ve manevi anlamda aile ilişkilerinde sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Kompulsif satın alan bireylerin çoğu davranışlarının olumsuz sonuçlarının farkındadır. Bu davranışa neden olan faktörle yüzleşmek istemediği için sürekli alışverişe yöneldiği görülmektedir.

Pazarlama ahlakı gereğince; kamu spotlarının yayınlanmasının, konusunda uzman olan kişiler tarafından destek sunulmasının, broşürler dağıtılmasının ve devlet destekli terapiler ve tedaviler sunulmasının kompulsif satın almanın olumsuz sonuçlarının giderilmesinde yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu olumsuz durumu fırsata çevirmek yerine, sağlıklı tüketim ile uzun süreli ilişkiler ve anlık değil sürekli mutlu müşteriler üzerine kurulu stratejiler geliştirilmesi önerilmektedir.

Araştırma zaman ve maliyet kısıtı nedeniyle Tokat ilinde kolayda örnekleme yöntemiyle gerçekleştirildiğinden genellenebilirliği söz konusu değildir. Kompulsif satın alınan ürün gruplarının ve tüketicilerin yaşadıkları duyguların ortaya çıkarılması hususunda ilgili taraflar ve literatür için faydalı olacağı düşünülmektedir. Farklı büyüklük ve bölgelerdeki illerden seçilecek örneklerde yapılacak çalışmalarda daha detaylı sonuçlara ulaşılabileceği ve araştırma bulgularının ileride yapılacak çalışmalara yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Kompulsif satın alma davranışının derinlerindeki nedenlerini ortaya çıkaracak hikâyelerin analizi noktasında ayrıntılı nitel araştırmaların yazına büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslanoğlu, S. ve Korga, S. (2017). Kredi Kartı Kullanımı ve Kompulsif Satın Alma: Kırıkkale İlinde Bir Uygulama, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 148-165. DOI: 10.20491/isarder.2017.239
- Amerikan Psikiyatri Derneği (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th Edition: DSM-5. New School Library
- Batı, U. (2015). Tüketici Davranışları. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Billieux, J., Rochat, L., Rebetz, M.M.L. and Linden, M.V. (2008). Are All Facets of Impulsivity Related to Self-Reported Compulsive Buying Behavior?, *Personality and Individual Differences*, 44(1), 1432–1442. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2007.12.011>
- Christenson G.A., Faber R.F., de Zwaan M., Raymond N.C., Specker S.M., Ekern M.D., Mackenzie T.B., Crosby R.D., Crow S.J., Eckert E.D., Mussel M.P., Mitchell J.E.. (1994). Compulsive Buying: Descriptive Characteristics and Psychiatric Comorbidity, *Journal of Clinical Psychiatry*, 55. 5–11.
- Dell'Osso B., Altamura A.C., Allen A., Marazziti D., Hollander E. (2006). Epidemiologic and Clinical Updates On Impulse Control Disorders: a Critical Review, *European Archives Psychiatry Clinical Neuroscience*, 256(8), 464-475. <https://link.springer.com/article/10.1007/s00406-006-0668-0>
- Dittmar, H. (2004). Understanding and Diagnosing Compulsive Buying. In R. Coombs (Ed.), *Handbook of Addictive Disorders: A Practical Guide to Diagnosis and Treatment*. New York: Wiley
- Dittmar, H.- Long, K.- Bond, R. (2007). When A Better Self Is Only A Button Click Away: Associations Between Materialistic Values, Emotional and Identity Related Buying Motives, and Compulsive Buying Tendency Online, *Journal of Social and Clinical Psychology*, 3, 334-361. <https://doi.org/10.1521/jscp.2007.26.3.334>

- D'Astous, A., Maltais, J., Roberge, C. (1990). Compulsive Buying Tendencies of Adolescent Consumers, *Advances in Consumer Research*, 17, 306-312. <http://acrwebsite.org/volumes/9829/volumes/v17/NA-17>
- Doğan, K., Solak, Ö.S., Özdel, K., Türkçapar, M.H. (2013). Obsesif Kompulsif Bozukluk Alt Tiplerinde ve Sağlıklı Kontrol Grubunda Üstbilişlerin Karşılaştırılması, *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 2, 34-40. <https://www.ejmanager.com/mnstemps/77/77-1366290188.pdf>
- Edwards, E.A. (1992). The Measurement and Modeling of Compulsive Buying Behavior, *Dissert Abstracts Int.*, 53 (11-A). http://gateway.proquest.com/openurl?url_ver=Z39.88-2004&rft_val_fmt=info:ofi/fmt:kev:mtx:dissertation&res_dat=xri:pqm&rft_dat=xri:pqdiss:9308304
- Eroğlu, F. (2016). Kompulsif Satın Alma: Kişisel Faktörler, Postmodern Tüketim Şekilleri ve Reklama Karşı Tutumun Rolüne Yönelik Bir Araştırma, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19-(35), 253-282. <http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=11a90cd1-0d41-4319-b19c-fcacbef57b76%40sessionmgr4007>
- Faber, R.J., O'Guinn, T.C. and Krych, R. (1987). Compulsive Consumption, *Advances in Consumer Research*, 14(1), 132-135. <http://acrwebsite.org/volumes/6670/volumes/v14/NA-14>
- Faber, R.J. and O'Guinn, T.C. (1989). Classifying Compulsive Consumers: Advances in the Development of a Diagnostic Tool, *Advances in Consumer Research*, 16, 738-744. <http://acrwebsite.org/volumes/5965/volumes/v16/NA-16>
- Faber R.J., Christenson G.A. (1996). In The Mood to Buy: Differences in The Mood States Experienced by Compulsive Buyers and Other Consumers, *Psychology and Marketing*, *Psychology and Marketing*, 13, 803–820. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6793\(199612\)13:8<803::AID-MAR6>3.0.CO;2-J](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6793(199612)13:8<803::AID-MAR6>3.0.CO;2-J)
- Faber R.J. (2004). Self-control and Compulsive Buying, in *Psychology and Consumer Culture: the Struggle for a Good Life in a Materialistic World*, Edited by Kasser T. and Kanner AD. Washington, DC, American Psychological Association, 169–187.
- Flight, R.L., Rountree, M.M. and Beatty, S.E. (2012). Feeling The Urge: Affect in Impulsive and Compulsive Buying, *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20 (4), 453-466. <https://doi.org/10.2753/MTP1069-6679200407>
- Hyman, B.M. and DuFrene, T. (2008). *Coping with OCD*. Oakland, CA: New Harbinger
- Hollander E, Benzaquen S.D. (1996). Is there a Distinct OCD Spectrum?, *CNS Spectrums*, 1, 17-2. <https://doi.org/10.1017/S1092852900000651>
- King, A. (1981). Beyond Propensities: Towards a Theory of Addictive Consumption, in K. Bernhardt et al (Eds.). *The Changing Environment – New Theories*, Chicago: American Marketing Association, 132-135. https://www.researchgate.net/publication/268241407_Patterns_of_Addictive_Consumption1
- Koç, E. (2017). *Temel Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kyrios, M., Frost, R.O., and Steketee, G. (2004). Cognitions in Compulsive Buying and Acquisition, *Cognitive Therapy and Research*, 28 (2), 241–258. <https://link.springer.com/article/10.1023/B:COTR.0000021543.62799.32>
- Lo, H. and Harvey, N. (2011). Shopping without Pain: Compulsive Buying and the Effects of Credit Card Availability in Europe and the Far East, *Journal of Economic Psychology*, 32, 79-92. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2010.12.002>
- McElroy S.L., Satlin, A., Pope, H., Hudson, J. (1991). Treatment of Compulsive Shopping With Antidepressants: a Report of Three Cases, *Annals of Clinical Psychiatry*, 3(3), 199-204. https://www.researchgate.net/publication/240238077_Treatment_of_Compulsive_Shopping_with_Antidepressants_A_Report_of_Three_Cases
- McElroy S.L., Hudson J.I., Pope H. Jr., Keck P.E. Jr., Aizley H.G. (1992). The DSM-III-R Impulse Control Disorders Not Elsewhere Classified: Clinical Characteristics and Relationship to Other Psychiatric Disorders, *Am J Psychiatry*, 149 (3), 318-327. DOI: 10.1176/ajp.149.3.318
- McElroy S.L., Keck P.E. Jr., Pope H.G. Jr., Smith J.M.R., Strakowski S.M. (1994). Compulsive Buying: a Report of 20 Cases, *J Clin Psychiatry*, 55, 242–248. <https://doaj.org/article/49b982e01ffd4ec891e1c74f46f3c4b6>
- Mueller, A., Mueller, U., Albert, P., Merten, C., Silbermann, A., Mitchell, J.E., Zwaan, M. (2007). Hoarding in a Compulsive Buying Sample. *Behaviour Research and Therapy*. 45(11). 2754-2763. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2007.07.012>
- Müller, A., Arikan, A., de Zwaan, M., Mitchell, J.E. (2013). Cognitive–Behavioural Group Therapy Versus Guided Self-Help for Compulsive Buying Disorder: A Preliminary Study, *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 20 (1), 28-35. DOI: 10.1002/cpp.773
- O'Guinn, T.C., Faber, R.J. (1989). Compulsive Buying: A Phenomenological Exploration, *Journal of Consumer Research*, 16 (2), 147–157. <http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=10&sid=6ea39c7b-9a53-46f7-9a2c-f8163d891654%40pdv-sessmgr05>

- Ridgway, N.R., Kukar-Kinney, M. and Monroe, K.B. (2008). An Expanded Conceptualization and a New Measure of Compulsive Buying, *Journal of Consumer Research*, 35(4), 622–639. DOI: 10.1086/591108
- Sheth, J.N., Mittal, B. and Newman, B.I. (1999). *Customer Behavior Consumer Behavior and Beyond*. Tokyo: The Dryden Press
- TPD. Türkiye Psikiyatri Derneği. <http://www.psikiyatri.org.tr/halka-yonelik/29/obsesif-kompulsif-bozukluk>. (28.03.2018)
- WHO (2014). <http://apps.who.int/classifications/icd10/browse/2014/en#/F42>. (28.03.2018)
- Winston, G.C. (1980) Addiction and Backsliding. A Theory of Compulsive Consumption, *Journal of Economic Behaviour and Organization*, 1, 295-324. [https://doi.org/10.1016/0167-2681\(80\)90009-8](https://doi.org/10.1016/0167-2681(80)90009-8)
- Yüce, A. ve Kerse, Y. (2017). Kişiliğin Kompulsif Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Çalışma, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 143-155. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/478588>

EXTENDED ABSTRACT

Obsessive-Compulsive Disorder is defined as a chronic psychiatric disorder that negatively affects the occupational and social functioning of the individuals and causes disruption of their relationships. Compulsive buying behavior shows similar characteristics to those described in obsessive-compulsive disorders. Compulsive shopping addicts consider this behavior as a necessity, face difficulties in their professional, social or personal lives and continue to buy by deferring them even if they have debts. Compulsive buying behavior is a clinical case that expresses over-purchase behavior. Consumers behave in compulsive buying behaviors by acting with emotionally from rationality in their purchasing process. In compulsive buying behavior, the desire to buy captures the consumer's life and become an addiction. The relevant procurement is related aimed at impulse, which can not be controlled, not the product needed. After purchasing, the consumer is in a difficult situation in material and spiritual sense. When the domestic literature on compulsive buying behavior is examined, it is seen that the studies are mostly aimed at determining the factors affecting compulsive buying. However, as compulsive purchasing behavior implies an obsessive shopping tendency, it can be observed that quantitative surveys do not yield results. Consumers occasionally make unplanned and obsessive purchases, but they hide these tendencies when asked. Consumers who do not accept that they act obsessively in all purchasing behaviors can share obsessive purchasing stories when asked about the same trend on a specific product category, a symbol, or on a color basis. Therefore, the purpose of this study is to examine the compulsive buying behavior and products that consumers are obsessed with. The space of study is consisted of the resident in the province of Tokat. 268 questionnaires were applied to the sample that was selected by convenience sampling. First, a qualitative study was conducted to develop the data collection tool. The data collection tool formed by qualitative study and literature review consists of four parts. The data was analyzed by SPSS pocket program. The explanatory factor analysis, the independent sample t test, and one way

ANOVA analysis were applied to data. As a result of explanatory factor analysis, compulsive buying behaviors were collected under five factors: shopping for taste, shopping over budget, negative socialization, hypnotized shopping and regret. Consumers have been found to have more compulsive buying in clothing, accessories and electronics compared to other product groups. Preliminary investigations and the findings obtained from the analysis carried out within the scope of the research exhibit compulsive buying behavior has a negative effect on the psychological, social and economic status of consumers. The short-term happiness experienced as a result of the uncontrollable shopping passion is becoming a regret in a short time and causes a negative impact on the financial aspects. However, consumption behavior continues despite all these negative emotions. The reason for continuing as revealed by relevant research findings is thought to be that the consumers are acting with the desire to struggle with difficulties, desire to have more things and with the feelings of perfectionism. It is believed that elimination of regrets and financially difficult situation will be possible with payment and return facilities. Research findings reveal that women exhibit more compulsive behaviors than men. Relevant results are consistent with literature. In the first part of the data collection tool, the answers about the products that are obsessed and the open-ended question's answers asked in order to express their passion for the product are consistent with the definitions of compulsive buying disorder. The participants the immediately after the pleasure of the purchase repeats the purchasing behavior that results in satisfaction and creates relaxation. The fact that individuals cannot control the shopping behavior, the frequency of the shopping, and the time spent in them cause problems in the family relations in the material and spiritual sense. Many individuals with compulsive purchases are aware of the negative consequences of their behavior. Since he does not want to face the factor that causes this behavior, he seems to be constantly shopping. In accordance with marketing ethics; publication of public spots, support by experts, dissemination of brochures and provision of state-supported therapies and treatments are considered to be helpful in eliminating the negative consequences of compulsive purchasing. Instead of turning this negative situation into an opportunity, you are recommended to develop strategies based on long-term relationships with conscious consumption and continuous happy customers. It is believed that the research provides useful results for interested parties and literature on the discovery of the product groups and consumers experiencing compulsive purchase. It is thought that detailed qualitative research will provide a great contribution to the analysis of the stories that will reveal the reasons behind the compulsive purchasing behavior.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Kooğlu, D. (2019). “Üniversite Öğrencilerinin evrimii Oyun Bağımlılık Düzeyine Göre Tüketici Karar Verme Tarzlarının Değerlendirilmesi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1815-1830

Geliş Tarihi / Received Date: 24.09.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.02.2019

Araştırma Makalesi

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ÇEVİRİMİÇİ OYUN BAĞIMLILIK DÜZEYİNE GÖRE TÜKETİCİ KARAR VERME TARZLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Duygu KOÇOĞLU

Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

dkocoglu@pau.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4576-0567

Öz

Teknolojik gelişmeler toplumun her alanında etkili olmuş, bunun sonucu olarak internet ve evrimii oyun bağımlılığı literatüre girmiştir. Özellikle gençlerin değişen yaşam tarzları ve yeni alışkanlıkları, tüketim davranışlarını dolayısıyla tüketici karar verme tarzlarını etkilemiştir. Çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin evrimii oyun bağımlılık faktörlerini cinsiyet ve oyun oynama süresine göre incelemek ve oyun bağımlılık düzeyleri açısından tüketici karar verme tarzlarını değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada oluşturulan hipotezleri test edebilmek için, anket uygulanmış, 314 üniversite öğrencisi ile birebir görüşme sağlanmıştır. Araştırma sonucunda, katılımcıların oyun oynama süresi arttıkça bağımlılık düzeyinin arttığı görülmüştür. Katılımcıların oyun bağımlılık düzeyine göre, sadık tüketici ve marka bilinci düzeyi de artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oyun Bağımlılığı, Tüketici Karar Verme Tarzı, Genç Tüketiciler

INVESTIGATING CONSUMER DECISION MAKING STYLES OF COLLEGE STUDENTS ACCORDING TO THE ONLINE GAME ADDICTION STAGE

Abstract

Development in technology affected every part of community; internet and online game addiction took a share in literature. Especially, changes in lifestyles of new generation and new consumption habits also influenced consumer decision types. This study aims to investigate university students' online game addiction factors in terms of gender and gaming time, and addiction stage of students has been determined to explain consumer decision types. Data are collected by face to face surveys from 314 university students in order to test the hypotheses set by the study. It is clear that the gaming time positively affects the addiction stage of participants. Also higher levels of addiction stage strengthen the loyalty degree and the brand consciousness.

Keywords: Game Addiction, Consumer Decision-Making Style, Young Consumers

1. GİRİş

Küreselleşme ile birlikte, tüm dünyada gençler giderek daha fazla oranda birbirine benzemektedir. Aynı filmleri izleyen, aynı müzikleri dinleyen, aynı evrimii oyunları oynayan gençler, benzer tüketim davranışları göstermektedirler. Bunun nedeni teknolojinin gelişmesi, kitle iletişim araçlarının çeşitlenmesi ve yaygınlaşmasıdır. Günümüzde teknolojik gelişmeler, toplumun her kesimi için olumlu veya olumsuz birçok etki yaratmıştır. Teknoloji

bir yandan insanların hayatını kolaylaştırmış, diğer yandan çocukların ve gençlerin yaşam tarzını değiştirmiştir. Teknolojinin en fazla gelişmeye zemin bulduğu bilgisayar ve cep telefonu gibi ürünler insanların vazgeçilmez ihtiyaçları haline gelmiş, teknoloji bağımlılığı ve oyun bağımlılığı literatüre girmiş, hatta psikiyatrik vaka olarak tanımlanmıştır.

2. OYUN BAĞIMLILIĞI

Teknolojik gelişmelerden çocuğunun uzak kalmasını istemeyen ebeveynlerin, gelir düzeyi ne olursa olsun evine bilgisayar alması, oyun sektörünü oldukça hızlı büyütüştür. 2000’li yılların başlarından beri, çevrimiçi oyun sektörü önemli ölçüde gelişme göstermiş, kârlı ve uygulanabilir bir iş modeli olarak kabul edilmiştir (Lee, 2010: 81). Çevrimiçi oyunlar niş bir pazar bölümü iken, hasılat rekorları kıran büyük bir pazar haline gelmiştir. Sektör sadece büyümeyle kalmamış, yüksek derecede inovasyon ve dinamiğe sahip olmuştur (Marchand ve Hennig, 2013: 141). Sektörün bilgisayar oyunu oynayan gençlerin sayısının artmasına olan katkısı ve daha fazla oynamaya teşvik etmesi, önemli sosyolojik ve psikolojik problemlere yol açmıştır. Bu problemlerin başında ise oyun bağımlılığı gelmektedir.

Oyun bağımlılığı, bilgisayar ve video oyunları oynamakla ilişkili en çok tartışılan psikososyal yönlerden biridir. Amerikan Tabipler Birliği 2007’de, Amerikan Psikiyatri Birliği’nin (APA) "Zihinsel Bozuklukların Teşhisi ve İstatistik El Kitabı" na oyun bağımlılığının resmi bir teşhis bozukluğu olarak dahil edilmesini tavsiye etmiştir (Lemmens vd., 2009: 77) Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), bilgisayar oyun bağımlılığının “ruhsal sağlık problemi” kategorisine alındığını duyurmuştur. “Oyun rahatsızlığı” olarak isimlendirilen hastalık, DSÖ tarafından Hastalıkların Uluslararası Sınıflandırılması (ICD) Tanı Kılavuzu 11’inci versiyonu listesine eklenmiştir (sozcu.com.tr/2018). Sorunun potansiyel büyüklüğünü fark eden birçok ülke, internet bağımlılığı için tedavi merkezleri kurmuştur. İnternet bağımlısı ergenler için hem Çin hem de Kore’de çok sayıda “başlangıç kampı” programı oluşturulmuştur (Koo vd., 2011: 392; Bisen ve Deshpande, 2018: 176).

Sorumluluklardan kaçmak, hoşça vakit geçirmek isteyen çocuklar ve gençler sanal dünyada ikinci bir yaşamın içine dahil olmakta ve zaman zaman gerçek dünya ile sanal dünyayı ayırt etmekte zorlanmaktadırlar. Park ve Lee (2011) yaptıkları çalışmada, oyun başında giderek daha fazla zaman geçiren çocukların ve gençlerin oyun karakterleriyle bütünleşerek oyunun sunduğu ürünlere verdikleri değer arttığını ifade etmişlerdir. Choi ve Kim (2004), oyuncuların oyun içinde kişisel ve sosyal etkileşimlerle sahip oldukları deneyimlerini arttırdıkça daha yüksek bir sadakat gösterdiğini; Sheu vd. (2009), oyuncuların deneyiminin oyun içi tüketim istekleri üzerinde doğrudan etkisi olduğunu ifade etmektedirler.

Çünkü oyunun sunduğu aksesuar, kıyafet gibi sanal ürünleri satın almak tüketicinin diğer oyunculardan farklılaşmasını sağlamakta, bireyselleşme duygusu ile oyuna daha fazla bağlanmaktadır. Mäntymäki ve Salo (2011), yaptıkları çalışmada sanal dünyada tüketimin aynı gerçek dünyada olduğu gibi tecrübe ve statü elde etmeyle ilgili olduğunu söylemiştir. Oyun içerisinde belli bir seviye elde eden gençler, başarı ve kendini gerçekleştirme duygusunu sanal dünyada yaşamaktadır.

Oyun sektörünün sunduğu sanal ürünler tıpkı gerçek ürünlerde olduğu gibi, tüketicilerin psikolojik özellikleri dikkate alınarak planlanmakta ve geliştirilmektedir. Kim ve diğ (2011: 229) yaptıkları çalışmada, sanal ürünlerde müşteri değeri yaratmada, fonksiyonel, duygusal ve sosyal değerlerin etkili olduğunu ifade etmektedir. Oyun sektöründe duygusal değer ve sosyal değer daha baskın olarak ortaya çıkmaktadır. Bir ürünün duygusal değeri, bir müşterinin onunla ilişkilendirdiği belirli hislerden türetilir. Hedonik tüketimi, bireyin ürünle ilgili deneyimlerinin fantezi ve duygusal yönlerini içerir. Sosyal değer, sosyal refahını geliştirme yeteneğine dayalı olarak dijital bir öğenin algılanan faydasıdır, sembolik anlamların, sosyal ilişkilerin, tüketici kimliğinin ve ego'nun üretilip çoğaltılabildiği bir sosyal eylemi temsil eder (Kim vd., 2011: 229).

Kişiyi çevrimiçi oyun oynamaya iten nedenler ve sonuçlarına ilişkin literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Yee (2006) kaçış ve mücadele gibi iki unsurun, Koo vd. (2011), algılanan zevk ve sosyal bağlantının çevrimiçi oyun oynamaya dair önemli belirleyiciler olduğunu ifade etmişlerdir. Lu ve Wang (2008), algılanan zevkin oyunlara bağımlılık geliştirmede önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Gros (2007)'e göre, oyunlar belirli stratejileri öğrenmek ve bilgi edinmek için yararlı araçlardır; aynı zamanda bilgi toplumu kültürünün özelliği olan öğrenmeyi geliştirirler. De Kort vd. (2007)'e göre, dijital oyun diğer oyuncularla etkileşim kabiliyeti geliştirir ve uzaktan etkileşim için zengin ortam ayarları sağlar. Bazı araştırmacılar video oyunlarının yararını iddia etse de, bu oyunların çocukların beyin gelişimini geciktirdiğini kanıtlayan çalışmalar da vardır (Doğan, 2006: 162). Özellikle şiddet içeren oyunların oynanmasının veya izlenmesinin, çocukları olumsuz etkilediği, kısa vadede saldırgan davranışları arttırdığı görülmüştür (Griffiths 1996; Harris; 2001: 13). Cicchirillo ve Chory-Assad (2005), şiddet içeren oyunların sürekli olarak daha yüksek seviyeli saldırgan düşüncelere yol açtığını, Phillips vd. (1995), bilgisayar oyunu oynayan çocukların bağımlılık davranışları sergilediğini ifade etmektedir (Harris, 2001: 13). Elektronik oyunların uzun süreli ve aşırı kullanımının takıntılı, bağımlılık yapan davranışlara, oyuncunun insanlıktan çıkmasına, duyguların duyarsızlaşmasına, sağlık sorunlarına, anti-sosyal davranışın gelişmesine ve öğrenme bozukluğuna yol açtığı bilinmektedir (Setzer ve Duckett, 1994: 471).

Dijital sosyalleşmenin bir parçası olarak, başlangıçta genç yetişkinler için tasarlanan oyunlar, pek çok çocuğun yaşam tarzının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Snyder, 2000: 40, Griffiths, 1996: 52; Bassiouni ve Hackley, 2016: 129). Bilgisayar başında saatlerce zaman geçirebilen günümüz gençlerinin, yeme içme tarzı, eğlence anlayışları ve tüketim alışkanlıkları eskiye oranla oldukça değişmiştir. Yeni yaşam tarzları, gençlerin tüketim tutum ve davranışlarının, satın alma tarzlarının farklılaşmasına yol açmıştır.

3. TÜKETİCİ KARAR VERME TARZI

Küreselleşmeyle birlikte artan firma ve marka sayısı karşısında tüketici davranışı karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Tüketicilerin farklı mallara ve farklı markalara yönelmelerinin nedenlerini açıklamak kolay olmamaktadır. Tüketicilerin satın alma süreci ve tüketicilerin satın alma kararını etkileyen faktörler ve tüketici karar verme tarzı literatürde çok araştırılan konular olmuştur. Bates (1998), tüketici karar verme tarzı bilgisinin pazarlamacılar için önemli olduğunu, çünkü satın alma davranışları ile yakın bağlantılı olduğunu, tüketicilerin bu şekilde karakterize edilmesinin, pazarlamacıların ürünlerini hem mağazada hem de ürün düzeyinde farklılaştırmalarını sağlayacağını ifade etmiştir.

Tüketici karar verme tarzı, tüketicinin seçim yapma yaklaşımını karakterize eden zihinsel bir yönelim olarak tanımlanır. Bilişsel ve duyuşsal özelliklere (kalite meraklılığı ve moda bilinci vb.) sahiptir. Özünde, psikolojide kişilik kavramına benzeyen temel bir tüketici kişiliği yer alır (Sprotles ve Kendall, 1986: 268). Sprotles ve Kendall'a göre kişilik özellikleri insan davranışlarını nasıl etkiliyorsa, tüketici özellikleri de tüketici davranışlarını etkiler. Bu nedenle tüketici davranışlarını açıklamada tüketici karar verme tarzları önemli bir rehber niteliğindedir.

Tüketici karar verme tarzını belirlemek, pazarlama faaliyetlerinin daha etkili yerine getirilmesini sağlar. Lysonski vd. (1996)'e göre, bu tür bilgilere sahip olan pazarlamacılar ve reklam verenler, ürünlerini nasıl konumlandırmaları gerektiğini veya reklamını nasıl yapacağını daha iyi anlayabilir. Tüketicilerin karar verme tarzı ülkeler arasında farklılık gösteriyorsa, pazarlama karması unsurları bu farklılıklara uyum sağlayacak şekilde oluşturulmalıdır (Lysonski vd., 1996: 10). Tüketici karar verme tarzları, temel ürün ve hizmet tercihleri hakkında bilgi sağlamada yararlıdır, özellikle erkek ve kadın karar verme özelliklerinin, belirli ürün ve hizmetlere yönelik eğilimlerinin tespit edilmesi, cinsiyet farklılıklarının etkin bir şekilde dikkate alınması, hedef pazar stratejileri için temel oluşturur (Mitchell ve Walsh, 2004: 341). Ayrıca bu bilgi, alışverişte benzer tutumlar gösteren tüketici pazar bölümlerini belirlemede önemlidir (Lysonski vd., 1996: 3; Wang vd., 2004: 241).

BM'nin Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesinin 2017'de yayınladığı Dünya Nüfus Tahminleri Raporu'na göre dünya nüfusunun % 61'ni 15-59 yaş arasındaki yetişkinler oluşturmaktadır (dunya.com/dunya/dunya-nufusu/2018). Buna göre genç nüfus büyük bir hedef pazar bölümüdür. Moschis ve Moore (1979)'e göre, genç tüketiciler, çeşitli mal ve hizmetler için özel bir pazar bölümü olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden gençlerin tüketici karar verme süreçleri pek çok nedenden dolayı tanımlanmalı ve incelenmelidir (Hafstrom vd., 1992: 147).

Sosyalleşme araçlarının (akranlar, ebeveynler, basılı medya, televizyon reklamları vb.), ergen tüketici karar verme tarzlarını etkilemede önemli bir rol oynadığı bilinmektedir (Shim, 1996: 551). Ancak internetin yaygınlaşması ve web teknolojilerinin gelişmesiyle, genç pazar bölümlerinin tüketim kararlarında sosyal medya araçları, diğer medya araçlarının önüne geçmiştir. Walsh ve Mitchell (2001), gençlerin deneyimlerinin az ve satın alma gücünün düşük olması nedeniyle referans gruplarının etkisine daha eğilimli olduğunu ifade etmişlerdir. Son yıllarda sosyal medya ve çevrim içi oyunlar, gençlerin hem satın alma kararlarındaki referans ihtiyacını, hem de sosyalleşme ihtiyacını karşılayan araçlar haline gelmiştir.

Sosyalleşme ihtiyacını sanal ortamlarda arayan genç tüketicilerin sayısının artmasıyla, satın alma karar tarzlarının etkilenmemesi mümkün değildir. Genç tüketicilerin satın alma karar tarzlarını araştıran pek çok çalışma bulunmaktadır. Sprotles and Kendall (1986), tüketici karar verme tarzını ölçmede kullanılabilir olacak ölçek geliştirmişler ve tüketici karar verme tarzını sekiz kategoriye ayırmışlardır. Bunlar (1) kalite bilinci; (2) marka bilinci; (3) moda bilinci; (4) eğlence ve hedonistik yönelim; (5) fiyat bilinci; (6) dürtüsel ve dikkatsiz eğilimler; (7) çeşit karmaşası; (8) marka sadakati. Bu sekiz tarz, bir tüketici karar verme sürecinin doğrudan tüketici tercihi davranışına bağlı olan en temel zihinsel özellikleri tanımlar (Lysonski vd., 1996: 4; Wang vd., 2004: 241).

Tüketici karar verme tarzı ölçeğini geliştirirken ve test ederken Sproles ve Kendall (1986) lise öğrencilerini örnek kitle olarak belirlemişler, ölçeğin farklı popülasyonlarla ve farklı bağlamlarda genellenebilirliğini test etmek için diğer araştırmacılara çağrıda bulunmuşlardır. Bu çalışmadan sonra, birçok araştırmacı, tüketici karar verme tarzlarının genellenebilirliğini değerlendirmeyi denemiştir. Literatür bu ölçeğin, kültürler arası genellenebilirliğinin sınırlı olduğunu ve diğer ülkelerdeki pazarlamacılar tarafından kullanılmadan önce test edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Walsh vd., 2001: 75). Hafstrom vd. (1992), çalışmalarında, Koreli ve ABD'li gençleri karşılaştırmışlar ve her bir faktöre yüklenen öğelerde bazı farklılıklar olsa da, genel karar verme tarzlarının benzer olduğunu ortaya koymuşlardır. Marka Bilinci ve mükemmeliyetçi tarzın, ilk üç karar verme

tarzı arasında yer aldığını, buna ek olarak hedonik bilinç tarzının ABD'li genç tüketiciler için dördüncü ve Koreli genç tüketiciler için üçüncü sırada olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmacılar tüketici davranışlarındaki herhangi bir uluslararası varyansın ekonomik, yasal, sosyal, politik ve kültürel farklılıklar gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanabileceğini belirtmişlerdir (Bao vd., 2003: 734). Sun vd. (2013), Çin'de yaptıkları çalışmada tüketici tarzlarının kırsal ve kentsel alanda bile farklılığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, tüketim tarzlarının, özellikle küresel gençlik kültürü ekseninde birbirine daha çok benzediğini gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Hui vd., 2001: 343; Kjeldgaard ve Askegaard, 2006: 237; Akturan vd., 2011: 11).

Dijital ortamda sosyalleşen ve çevrim içi oyunlarla etkileşim halinde olan genç tüketiciler, küreselleşmenin de sonucu olarak giyim, eğlence vb. tüketim alışkanlıkları giderek birbirlerine benzeyen büyük bir pazar bölümü oluşturmaktadır. Bu nedenle, gençlerin tüketim tarzlarını incelemek ve genç tüketici pazarındaki değişimi yakından takip etmek, pazarlama yöneticilerinin daha yenilikçi olmaları ve mevcut potansiyellerini artırmaları yönünde katkı sağlayacaktır.

4. METODOLOJİ

4.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin bilgisayarda çevrimiçi oyun bağımlılık faktörlerini, cinsiyet ve oyun oynama süresine göre incelemek ve oyun bağımlılık düzeyleri açısından tüketici karar verme tarzlarını değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda üç temel hipotez oluşturulmuştur. Alt hipotezler, yapılan faktör analizine göre belirlenmiştir.

H1: Oyun bağımlılığı faktörleri arasında cinsiyete göre anlamlı farklılık vardır.

H1a: Kroniklik faktörü ile cinsiyet faktörü arasında anlamlı farklılık vardır.

H1b: Kontrolsüzlük faktörü ile cinsiyet faktörü arasında anlamlı farklılık vardır.

H1c: Kopamama faktörü ile cinsiyet faktörü arasında anlamlı farklılık vardır.

H1d: Asosyallik faktörü ile cinsiyet faktörü arasında anlamlı farklılık vardır.

H1e: Kaçış faktörü ile oyun oynama süresi arasında anlamlı farklılık vardır.

H2: Oyun bağımlılığı faktörleri arasında oyun oynama süresine göre anlamlı farklılık vardır.

H2a: Kroniklik faktörü ile oyun oynama süresi arasında anlamlı farklılık vardır.

H2b: Kontrolsüzlük faktörü ile oyun oynama süresi arasında anlamlı farklılık vardır.

H2c: Kopamama faktörü ile oyun oynama süresi arasında anlamlı farklılık vardır.

H2d: Asosyallik faktörü ile oyun oynama süresi arasında anlamlı farklılık vardır.

H2e: Kaçış faktörü ile oyun oynama süresi arasında anlamlı farklılık vardır.

H3: Tüketici satın alma tarzları arasında oyun bağımlılığı düzeylerine göre anlamlı farklılık vardır.

H3a: Hazcı tüketim tarzı ile oyun bağımlılık düzeyi arasında anlamlı farklılık vardır.

H3b: Kafası karışık tüketim tarzı ile oyun bağımlılık düzeyi arasında anlamlı farklılık vardır.

H3c: Sadık tüketim tarzı ile oyun bağımlılık düzeyi arasında anlamlı farklılık vardır.

H3d:Marka bilinçli tüketim tarzı ile oyun bağımlılık düzeyi arasında anlamlı farklılık vardır.

H3e: Moda bilinçli tüketim tarzı ile oyun bağımlılık düzeyi arasında anlamlı farklılık vardır.

H3f: Faydacı tüketim tarzı ile oyun bağımlılık düzeyi arasında anlamlı farklılık vardır.

4.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın veri toplama aşamasında, nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Pamukkale Üniversitesi öğrencileri araştırmada ana kütle olarak belirlenmiştir. Kınıklı Yerleşkesinde bütün fakültelerin ortak kullanım alanları olan kantin ve yemekhanelerde 314 kişi ile birebir görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Zaman ve maliyet kısıtlılığı nedeni ile kolayda örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak iki ölçekten yararlanılmıştır; birincisi Lemmens vd. (2009)'in geliştirmiş oldukları oyun bağımlılık ölçeği, ikincisi Sprotles ve Kendall (1986)'ın tüketici karar verme tarzı ölçeğidir. Kullanılan anket formundaki ölçeklerde ilk 18 madde oyun bağımlılığını, son 24 madde ise tüketici karar tarzına yönelik faktörleri ölçmektedir. Araştırmada kullanılan değişkenlerin basıklık çarpıklık değerleri -1 ile +1 arasında olduğu tespit edildiğinden, bu verilerinin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir. Bu bağlamda, farklılık testlerinden varyans analizleri (t-testi, ANOVA) kullanılmıştır.

Tablo 1'de oyun bağımlılık ölçeğini meydana getiren faktörler ve maddeleri yer almaktadır. Yapılan faktör analizine göre, ölçek 5 gruba ayrılmaktadır. Birinci faktör “*kroniklik*” olarak tanımlanmıştır. Bu faktör özellikle oyun oynamayınca kronik düzeyde stres yaşayan grubu temsil eder. İkinci faktör ise kendini kontrol edemeyen oyuncu grubunu temsil eden “*kontROLSÜZLÜK*”tür. Üçüncü faktör “*kopamama*” olarak adlandırılmıştır. “*Asosyallik*” şeklinde tanımlanan dördüncü faktör, adından da anlaşılacağı üzere kendini sosyal dünyadan soyutlamayı ifade eder. Beşincisi ise, gerçekler ve gerçek hayattan kaçışı temsil eden “*kaçış*”

faktörüdür (Varimax döndürme-kümülatif varyans toplamı: % 66,629; Cronbach's Alpha=0,887; KMO=0,871).

Tablo 1. Oyun Bağımlılığı Ölçeği Faktörleri

Oyun Bağımlılığı	Kroniklik	Kontrolsüzlük	Kopamama	Asosyallik	Kaçış
Tüm gün boyunca oyun oynadığım olur				,749	
Boş zamanlarımın çoğunu oyun oynayarak geçiririm				,776	
Daha önce oyuna karşı bağımlılık hissettiğim oldu.		,693			
Planladığımdan daha uzun oynadığım olur.		,807			
Oyun sürelerimin zamanla arttığı olur.		,767			
Bir kez başladıktan sonra oyundan çıkamadığım zamanlar olur.		,662			
Gerçek hayattan uzaklaşmak için oyun oynarım					,474
Oyun oynamak stres atmama yardımcı olur					,818
Daha iyi hissetmek için oyun oynarım					,805
Oyun oynama süremi azaltmakta zorluk çekiyorum			,800		
Çevremde beni oyundan uzaklaştıramamış insanlar var			,487		
Oyun zamanlarımı azaltmakta zorluk çekiyorum			,799		
Oyuna giremediğimde kendimi kötü hissederim	,685				
Oyuna giremediğimde sinirlendiğim olur	,642				
Oyuna giremediğimde kendimi stresli hissederim.	,722				
Oyun oynama sürem sebebiyle çevremle çatışma yaşadığım oldu.	,763				
Oyun sebebiyle ihmal ettiğim insanlar oldu (aile, arkadaşlar)	,732				
Oyun sürelerim hakkımda yalan söylediğim oldu	,669				

Tablo 2’de tüketici karar verme tarzı ölçeğini meydana getiren faktörler ve maddeleri yer almaktadır. Yapılan faktör analizine göre ölçek 6 gruba ayrılmaktadır. Bu faktörler aynı zamanda literatürdeki (Sprotles ve Kendall, 1986) sınıflandırma ile de örtüşmektedir. Birinci faktör “*hazcı tüketici*”, ikinci faktör “*kafası karışık tüketici*”, üçüncü faktör “*sadık tüketici*”, dördüncü faktör “*marka bilinçli tüketici*”, beşinci faktör “*moda bilinçli tüketici*”, altıncı faktör ise “*faydacı tüketici*” yi ölçen maddelerden meydana gelmektedir (Varimax döndürme-kümülatif varyans toplamı: % 65,8; Cronbach's Alpha=0,877; KMO=0,837). Araştırmanın ana kütlesini üniversite öğrencileri oluşturduğu ve gelir faktörü etkili olduğu için orijinal ölçekte yer alan fiyat kalite bilinci kullanılmamıştır.

Tablo 2. Tüketici Karar Verme Tarzı Ölçeği Faktörleri

Tüketici Tarzları	Hazcı	Kafası karışık	Sadık	Marka bilinçli	Moda bilinçli	Faydacı
İyi tanınmış markalar benim için kalitelidir				,721		
Genelde tercihim daha pahalı markalardan yanadır				,755		
Bir ürünün fiyatı ne kadar yüksek olursa kalitesi de o kadar iyidir				,792		
Bir konuda uzmanlaşmış mağazalar en iyi ürünleri sunar				,686		
Birden fazla en yeni tarz kıyafetlere sahibimdir.					,770	
Gardolabımı değişen moda göre güncellerim.					,798	
Moda ve ilgi çekici stiller benim için çok önemlidir.					,706	
Çeşitlilik kazanmak için farklı mağazalardan alışveriş yaparım ve farklı markalar satın alırım.					,524	
Alışveriş benim için keyifli bir iştir.	,752					
Alışverişe gitmek hayatımın eğlenceli faaliyetlerinden birisidir.	,871					
Mağazalardan alışveriş için ayırdığım zamana değer	,816					
Sadece eğlenmek için alışveriş yapabilirim.	,777					
Alışverşi yaparken elimden geldiğince planlı olmaya çalışırım						,699
Alışveriş yaparken aceleci davranmam						,711
Genellikle dikkatli seçim yaparım, sonrasında pişmanlık yaşamam						,754
En iyi tercihi yapmak için fazla zaman harcarım.						,466
Çok fazla marka seçeneği olması kafamı karıştırır.		,750				
Bazen hangi mağazadan alışveriş yapacağımı seçmek konusunda zorlanırım		,800				
Ürünler hakkında çok şey öğrenmek seçim yapmamı zorlaştırıyor.		,811				
Farklı ürünleri inceledikçe kafam karışıyor		,814				
Defalarca satın aldığım favori markalarım vardır			,572			
Beğendiğim bir ürünü veya markayı bulduğumda ona sadık kalırım			,775			
Her alışveriş yaptığımda aynı mağazalara gidiyorum.			,815			
Belirli mağazalara ve markalara sadığım			,850			

4.3. Araştırmanın Bulguları

Tablo 3’de, araştırmaya dahil olan katılımcılara ait genel veriler yer almaktadır. Tablodan görüleceği üzere, katılımcıların büyük çoğunluğu (% 72) erkektir. Yine katılımcıların çoğu (% 68,2) en az 5 yıldır oyun oynamaktadır ve yarısından fazlası (% 27,4+% 34,1) en az haftada iki gün zamanlarını oyun başında geçirmektedir.

Tablo 3. Katılımcılar Hakkında Genel Bilgiler

Cinsiyet	N	%
Kız	88	28
Erkek	226	72
Oynama Zamanı	N	%
1 yıldan daha az	23	7,3
1-2 yıl	23	7,3
3-4 yıl	30	9,6
5 yıldan daha fazla	214	68,2
Oynama Sıklığı	N	%
Hergün	86	27,4
Haftada 2-6 gün	107	34,1
Haftada 1 gün	44	14,0
Ayda 2-3	31	9,9
Ayda 1	35	11,1
Oynama saati	N	%
1 saatten az	62	19,7
1-3 saat	176	56,1
4-7 saat	57	18,2
8 saatten fazla	5	1,6

Araştırmanın ilk bulguları cinsiyete göre oyun bağımlılığı faktörlerinin dağılımı üzerinedir. Tablo 4’de oyun bağımlılığı ve faktörlerinin cinsiyete göre farklılık test sonuçları yer almaktadır. Tablodan görüleceği üzere “Kaçış” faktörü dışında tüm faktörlerde cinsiyete göre farklılık bulunmaktadır. Buna göre H_{1a} , H_{1b} , H_{1c} , H_{1d} hipotezleri kabul edilmiş, H_{1e} hipotezi reddedilmiştir. “Kaçış” dışındaki tüm faktörler için erkek katılımcıların bağımlılık düzeyleri kız öğrencilere göre daha fazladır.

Tablo 4. Cinsiyete Göre Oyun Bağımlılığı ve Faktörlerinin Dağılımları

Oyun Bağımlılık Faktörleri	Cinsiyet	N	A.O	S.S	p	Hipotezler
Kroniklik	Kız	88	1,7152	,79402	<0,001	H_{1a} KABUL
	Erkek	226	2,3206	,96318		
Kontrolsüzlük	Kız	88	2,8466	,99020	<0,001	H_{1b} KABUL
	Erkek	226	3,3584	1,02580		
Kopamama	Kız	88	1,8826	,89277	<0,001	H_{1c} KABUL
	Erkek	226	2,3142	,93696		
Asosyalılık	Kız	88	2,3125	1,64231	0,021	H_{1d} KABUL
	Erkek	226	2,6969	1,17471		
Kaçış	Kız	88	3,1932	1,65530	0,860	H_{1e} RED
	Erkek	226	3,2198	,95846		
Genel	Kız	88	2,2984	,77985	<0,001	
	Erkek	226	2,7397	,70114		

Tablo 5’de, oynama süresine göre oyun bağımlılığı ve faktörlerinin farklılık test sonuçları yer almaktadır. Tablodan görüleceği üzere “kopamama” faktörü hariç tüm faktörlerde oyun oynama süresi ile oyun bağımlılığı arasında anlamlı farklılık vardır. Buna göre H_{2a} , H_{2b} , H_{2d} , H_{2e} hipotezleri kabul edilmiş, H_{2c} hipotezi reddedilmiştir. Katılımcıların oynama süresi arttıkça bağımlılık düzeyi de artmaktadır.

Tablo 5. Oyun Oynama Süresine Göre Oyun Bağımlılığı ve Faktörlerinin Dağılımı

Oyun Oynama süresi	N	A.O	S.S	p	Hipotezler	
Kroniklik	1 yıldan daha az	23	2,5435	1,06508	<0,001	H _{2a} KABUL
	1-2 yıl	23	3,0399	,85201		
	3-4 yıl	30	2,9778	,73237		
	5 yıldan daha fazla	214	3,4322	,96669		
	Total	290	3,2836	,97907		
Kontrolsüzlük	1 yıldan daha az	23	1,4783	,63823	<0,001	H _{2b} KABUL
	1-2 yıl	23	1,7319	,61287		
	3-4 yıl	30	1,9811	,77081		
	5 yıldan daha fazla	214	2,3324	,92788		
	Total	290	2,1807	,91118		
Kopamama	1 yıldan daha az	23	1,7681	,69220	0,078	H _{2c} RED
	1-2 yıl	23	2,1594	,90381		
	3-4 yıl	30	2,2000	,78100		
	5 yıldan daha fazla	214	2,2741	,91551		
	Total	290	2,2172	,89239		
Asosyalılık	1 yıldan daha az	23	1,9348	1,10066	<0,001	H _{2d} KABUL
	1-2 yıl	23	2,0870	1,01860		
	3-4 yıl	30	2,2167	1,01441		
	5 yıldan daha fazla	214	2,8178	1,36590		
	Total	290	2,6276	1,32487		
Kaçış	1 yıldan daha az	23	2,8768	,80123	0,011	H _{2e} KABUL
	1-2 yıl	23	2,7971	,91419		
	3-4 yıl	30	2,9778	,90097		
	5 yıldan daha fazla	214	3,4026	1,23228		
	Total	290	3,2690	1,16838		
Genel	1 yıldan daha az	23	2,0489	,61327	<0,001	
	1-2 yıl	23	2,2998	,59400		
	3-4 yıl	30	2,4301	,53514		
	5 yıldan daha fazla	214	2,7951	,65642		
	Total	290	2,6589	,67886		

Tablo 6’da genel oyun bağımlılığı düzeylerine göre tüketici satın alma tarzlarının dağılımı ve farklılık test sonuçları yer almaktadır. Oyun bağımlılığı düzeylerine göre sadece “Sadık tüketici” ve “Marka bilinçli tüketici” faktörleri arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Buna göre, **H_{3c}**, **H_{3a}** hipotezleri kabul edilmiş, **H_{3a}**, **H_{3b}**, **H_{3e}**, **H_{3f}** hipotezleri reddedilmiştir. Oyun bağımlılık düzeyi arttıkça, katılımcıların sadık tüketici ortalamaları ve marka bilinci ortalamaları artmaktadır.

Tablo 6. Genel Oyun Bağımlılığı Düzeylilerine Göre Tüketici Satın Alma Tarzlarının Dağılımı

Oyun Bağımlılık Düzeyi	N	A.O	S.S	p	Hipotezler	
Hazcı	Düşük	101	2,8936	1,12158	0,350	H _{3a} RED
	Orta	186	2,6935	1,15818		
	Yüksek	27	2,8549	1,27760		
	Toplam	314	2,7718	1,15730		
Kafası karışık	Düşük	101	2,7649	1,13538	0,126	H _{3b} RED
	Orta	186	2,9924	,99841		
	Yüksek	27	3,1265	,95558		
	Toplam	314	2,9307	1,04466		
Sadık	Düşük	101	3,0454	,98005	0,023	H _{3c} KABUL
	Orta	186	3,3181	,94773		
	Yüksek	27	3,5370	1,15339		
	Toplam	314	3,2492	,98571		
Marka bilinçli	Düşük	101	2,7104	,86687	0,001	H _{3d} KABUL
	Orta	186	2,9512	,89588		
	Yüksek	27	3,4228	1,06089		
	Toplam	314	2,9143	,91896		
Moda bilinçli	Düşük	101	2,8416	,93255	0,246	H _{3e} RED
	Orta	186	2,7397	1,02110		
	Yüksek	27	3,0648	,94968		
	Toplam	314	2,8004	,98883		
Faydacı	Düşük	101	3,4604	,83721	0,339	H _{3f} RED
	Orta	186	3,2961	,94615		
	Yüksek	27	3,3148	,93694		
	Toplam	314	3,3506	,91199		
Genel	Düşük	101	2,9530	,63886	0,179	
	Orta	186	2,9990	,69165		
	Yüksek	27	3,2251	,71464		
	Toplam	314	3,0037	,67870		

5. SONUÇ

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte etkilenen yaşam tarzları, tüketim tarzlarında değişikliğe yol açmıştır. Bu çalışmada, değişimin en fazla oranda görüldüğü genç tüketici grubu olarak üniversite öğrencilerinin oyun bağımlılık düzeyleri ve tüketici karar verme tarzları incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre, erkek katılımcıların bağımlılık düzeyleri kızlara göre daha fazladır. Birçok bilgisayar oyununun erkeklerin ilgi alanlarına hitap etmesi, şiddet ve savaş içermesi onları bilgisayar başında daha fazla zaman geçirmeye sevk etmektedir. Katılımcıların oynama süresi arttıkça bağımlılık düzeyinin de arttığı tespit edilmiştir. Uzun süredir oynayanların bağımlılık düzeyi bir yıldır oynayanlara göre daha yüksektir. Katılımcıların oyun oynama süreleri arttıkça, bağımlılığı kronikleşmekte, asosyalite, gerçek hayattan kaçış ve kontrolsüzlük düzeyi artmaktadır.

Katılımcıların tüketici satın alma tarzlarına bakıldığında, oyun bağımlılık düzeyine göre, sadık tüketici düzeyinin arttığı görülmüştür. Katılımcıların çoğunun her fırsatta oyun

oynaması ve daha fazla oyunda kalma isteği, onları tüketici olarak araştırma yapmaya, alternatif markalara yönelme konusunda isteksizleştirmiş ve sadık tüketici olmalarına neden olmuş olabilir. Anket sırasında yapılan bireysel görüşmelerde katılımcıların bazıları, okuldan çıktıklarında büyük bir heyecan ve keyifle eve gittiklerini ve oyun oynamaktan çok mutlu olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların oyun bağımlılığı düzeyine göre marka bilinci düzeyinde artış görülmüştür. Marka bilinci, tüketicilerin tanınmış markalara olan eğilimini ifade etmektedir. Tanınmış küresel markaların internet pazarlama araçlarını çok etkin kullandıkları düşünüldüğünde, dijital ortamda çevrim içi oyunlarla sosyalleşen gençlerde marka bilincinin yüksek çıkması olağandır. Tüketim tarzları bakımından sıralama yapıldığında en yüksek faydacı, ikinci sırada sadık tüketici tarzı, en düşük düzeyde ise hazcı tüketim tarzı olduğu ortaya çıkmıştır. Oyun bağımlılığının haz odaklı bir davranış olduğu düşünüldüğünde, hazcı tüketim tarzının diğer tüketim tarzlarına göre düşük çıkması bir çelişki yaratmıştır. Belki de katılımcılar alışverişi eğlenceli bir faaliyet olarak değil, zorunluluk olarak görmekte, oyuna ayırdıkları zamanı başka bir yere harcamak istememektedirler.

Çevrimiçi oyun bağımlılığı giderek artan gençlerin, tüketim tarzlarındaki değişikliğin izlenmesi pazarlama dünyası için önemlidir. “Oyun oynayanlar” gibi yeni bir pazar bölümü yaratılması, pazarlama programlarının buna göre oluşturulması, gençlere daha etkili ulaşmanın bir yolu olacaktır. Çalışmada kolayda örneklem yöntemi kullanılması ve sadece bilgisayardan çevrimiçi oyun oynayan gençlerin dikkate alınması araştırmanın kısıtlarıdır. Gelecek çalışmalarda cep telefonundan oyun oynayanların ve hiç oyun oynamayanların dahil edilerek kıyaslamaya gidilmesi literatüre önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akturan, U., Tezcan, N., & Vignolles, A. (2011). Segmenting young adults through their consumption styles: a cross-cultural study. *Young Consumers*, 12(4), 348-360.
- Bao, Y., Zhou, K. Z., & Su, C. (2003). Face consciousness and risk aversion: do they affect consumer decision-making?. *Psychology & Marketing*, 20(8), 733-755.
- Bassiouni, D. H., & Hackley, C. (2016). Video games and young children's evolving sense of identity: a qualitative study. *Young Consumers*, 17(2), 127-142.
- Bates, L. (1998). UK consumer decision-making styles. *Journal of Marketing Management*, 14(1-3), 199-225.
- Bisen, S. S., & Deshpande, Y. M. (2018). Understanding internet addiction: a comprehensive review. *Mental Health Review Journal*, 23(3), 165-184.
- Choi, D., & Kim, J. (2004). Why people continue to play online games: In search of critical design factors to increase customer loyalty to online contents. *CyberPsychology & behavior*, 7(1), 11-24.
- Cicchirillo, V., & Chory-Assad, R. M. (2005). Effects of affective orientation and video game play on aggressive thoughts and behaviors. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 49(4), 435-449.
- De Kort, Y. A. W., IJsselstein, W. A., & Poels, K. (2007). Digital games as social presence technology: development of the social presence in gaming questionnaire (SPGQ). In *10th Annual International Workshop on Presence (PRESENCE 2007), October 25-27, 2007, Barcelona, Spain* (pp. 195-203). Starlab.
- Doğan, F. Ö. (2006). Video games and children: violence in video games. In *New/Yeni Symposium Journal* (Vol. 44, No. 4, pp. 161-164).

- Griffiths, M.D. (1996), "Computer game playing in children and adolescents: a review of literature", in Gill, T., (Ed.), *Electronic Children: How Children are Responding to the Information Revolution*, National Children's Bureau, London, pp. 41-58.
- Gros, B. (2007). Digital games in education: The design of games-based learning environments. *Journal of research on technology in education*, 40(1), 23-38.
- Hafstrom, J. L., Chae, J. S., & Chung, Y. S. (1992). Consumer decision-making styles: comparison between United States and Korean young consumers. *Journal of consumer Affairs*, 26(1), 146-158.
- Harris, J. (2001). *The effects of computer games on young children: A review of the research* (Vol. 72). Great Britain, Home Office, Research, Development and Statistics Directorate.
- Hui, A.S.Y., Siu, N.M., Wang, C.C.L. and Chang, L.M.K. (2001), "An investigation of decision-making styles of consumers in China", *Journal of Consumer Affairs*, Vol. 35 No. 2, ss. 326-43.
- Kim, H. W., Gupta, S., & Koh, J. (2011). Investigating the intention to purchase digital items in social networking communities: A customer value perspective. *Information & Management*, 48(6), 228-234.
- Kjeldgaard, D. and Askegaard, S. (2006), "The globalization of youth culture: the global youth segment as structures of common difference", *Journal of Consumer Research*, Vol. 33 No. 3, pp. 231-47.
- Koo, D. M. (2009). The moderating role of locus of control on the links between experiential motives and intention to play online games. *Computers in Human Behavior*, 25(2), 466-474.
- Koo, C., Wati, Y., Lee, C. C., & Oh, H. Y. (2011). Internet-addicted kids and South Korean government efforts: boot-camp case. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(6), 391-394.
- Lee, C. W. (2010). Influential factors of player's loyalty toward online games for achieving commercial success. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 18(2), 81-92.
- Lemmens, J. S., Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2009). Development and validation of a game addiction scale for adolescents. *Media psychology*, 12(1), 77-95.
- Lu, H. P., & Wang, S. M. (2008). The role of Internet addiction in online game loyalty: an exploratory study. *Internet Research*, 18(5), 499-519.
- Lysonski, S., Durvasula, S., & Zotos, Y. (1996). Consumer decision-making styles: a multi-country investigation. *European journal of Marketing*, 30(12), 10-21.
- Mäntymäki, M., & Salo, J. (2011). Teenagers in social virtual worlds: Continuous use and purchasing behavior in Habbo Hotel. *Computers in Human Behavior*, 27(6), 2088-2097.
- Marchand, A., & Hennig-Thurau, T. (2013). Value creation in the video game industry: Industry economics, consumer benefits, and research opportunities. *Journal of Interactive Marketing*, 27(3), 141-157.
- Mitchell, V. W., & Walsh, G. (2004). Gender differences in German consumer decision-making styles. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 3(4), 331-346.
- Moschis, G. P., & Moore, R. L. (1979). Decision making among the young: A socialization perspective. *Journal of consumer research*, 6(2), 101-112.
- Park, B. W., & Lee, K. C. (2011). Exploring the value of purchasing online game items. *Computers in Human Behavior*, 27(6), 2178-2185.
- Phillips, C. A., Rolls, S., Rouse, A., & Griffiths, M. D. (1995). Home video game playing in schoolchildren: A study of incidence and patterns of play. *Journal of adolescence*, 18(6), 687-691.
- Setzer, V. W., & Duckett, G. E. (1994). The risks to children using electronic games. Retrieved April, 8, 2003.
- Sheu, J. J., Su, Y. H., & Chu, K. T. (2009). Segmenting online game customers—The perspective of experiential marketing. *Expert systems with applications*, 36(4), 8487-8495.
- Shim, S. (1996). Adolescent consumer decision-making styles: The consumer socialization perspective. *Psychology & Marketing*, 13(6), 547-569.
- Snyder, J. L. (2000). *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict*, W.W. Norton & Company.
- Sprotles, G. B., & Kendall, E. L. (1986). A methodology for profiling consumers' decision-making styles. *Journal of Consumer Affairs*, 20(2), 267-279.
- Sun, C., Su, S., & Huang, J. (2013). Cultural value, perceived value, and consumer decision-making style in China: A comparison based on an urbanization dimension. *Nankai Business Review International*, 4(3), 248-262.
- Yee, N. (2006). Motivations for play in online games. *CyberPsychology & behavior*, 9(6), 772-775.
- Walsh, G., Mitchell, V. W., & Hennig-Thurau, T.H.O.R.S.T.E.N. (2001). German consumer decision-making styles. *Journal of Consumer Affairs*, 35(1), 73-95.
- Wang, C. L., Siu, N. Y., & Hui, A. S. (2004). Consumer decision-making styles on domestic and imported brand clothing. *European Journal of Marketing*, 38(1/2), 239-252.
- <https://www.sozcu.com.tr/2018/saglik/dunya-saglik-orgutu-bilgisayar-oyunu-bagimlilik-kararini-acikladi-2475757> , (20 Haziran 2018)
- <https://www.dunya.com/dunya/dunya-nufusu-76-milyar-haberi-371872> (10 Temmuz 2017)

EXTENDED ABSTRACT

Today, technological developments have created many positive or negative effects for all segments of society. On the one hand, technology has facilitated the life of people, but on the other hand it has changed the way of life of children and young people. Products such as computers and mobile phones that technology has found the most evolving have become indispensable needs of people. Moreover, technology addiction and gaming addiction have entered the literature and have even been defined as psychiatric cases. Likewise, the eating style, entertainment and consumption habits of today's young people who spend hours of time at the computer have changed significantly. Young consumers who socialize and interact with online games have the similar consumption habits in wear, entertainment etc. under the influence of globalization, and they are a big part of the market. As a consequence, analyzing the consumption patterns of young people and closely monitoring the changes in the young consumer market will help marketing managers become more innovative and increase their existing potential.

The aim of the study is to examine the online game addiction factors of the university students on the computer according to gender and play time and to evaluate the consumer decision-making styles in terms of game addiction levels. Three basic hypotheses were created for this purpose. Sub hypotheses were determined according to factor analysis.

H1: There is a significant difference among gaming addiction factors according to gender.

H2: There are significant differences between game addiction factors and game play time.

H3: There is a significant difference between the levels of game addiction and consumer purchasing styles.

In the data collection phase of the study, questionnaire technique was used from quantitative research methods. Pamukkale University students are determined as the universe of the research. One-to-one meetings were held with 314 people in the canteen and dining halls, which are common areas of all faculties in Kınıklı Campus. Due to time and cost constraints, convenience sampling method was preferred. Two scales were used as data collection tool; the first is the game dependence scale developed by Lemmens et al. (2009), and the second is Sprotles and Kendall (1986). Coefficient of skewness and kurtosis of the variables used in the research between -1 and +, it is assumed that these data are normal distribution. In this regard, variance analysis (t-test, ANOVA) was used from the discrimination tests.

Game dependence scale is divided into 5 groups according to factor analysis. The first factor is defined as “*chronicity*” factor. This factor represents the group experiencing stress at the chronic level, especially when not playing games. The second factor is “*directionlessness*”

factor, which represents the group of players who cannot control themselves. The third factor is called "*over dependency*". The fourth factor, which is defined as "*asociality*", refers to the abstraction from the social world as evident from its name. Fifth is the "*escape*" factor that represents facts and escape from real life (Varimax rotation - cumulative variance sum: 66,629%; Cronbach's Alpha = 0,887; KMO = 0,871).

The consumer decision making scale is divided into 6 groups according to the factor analysis. These factors also overlap with the classification in the literature (Sprotles and Kendall, 1986). The first factor consists of "hedonic consumer", the second factor "consumed customer" factor, the third factor "loyal consumer", the fourth factor "brand conscious consumer", the fifth factor "fashion conscious consumer" and the sixth factor "utilitarian consumer" consists of measuring substances (Varimax rotation-cumulative variance sum: 65,8%; Cronbach's Alpha = 0,877; KMO = 0,837).

According to the results of the study, dependence levels of male participants are higher than female participants. It was determined that the addiction level increased as the playing time of the participants increased. The level of addiction of those who have been playing for a long time is higher than those who have played for a year. As the playing time of the participants increases, the addiction becomes chronic and the level of asociality, the escape from real life and the level of directionlessness increase.

When the consumer purchasing styles of the participants are examined, it is seen that the level of loyal consumers increases according to the level of game addiction. According to the game addiction level of the participants, the level of brand awareness increases. In terms of consumption styles, it is the highest utilitarian, second in the loyal consumer style and the lowest in the hedonic consumption style.

It is important for the world of marketing to monitor the change in the consumption styles of young people who are increasingly addicted to online gaming. The creation of a new market segment as the gamers, accordingly, the creation of marketing programs will be a new way to reach young people more effectively. In the study, using the convenience sampling method and containing only the young people who play online games from the computer are the limitations of the research. In further studies, the comparison of users who play games from mobile phones and those who have never played games from mobile phones will make a significant contribution to the literature.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Erdal, H. (2019). "İş Sağlığı ve Güvenliği İçin Dematel-Aras Tabanlı Risk Değerlendirme Metodolojisi ve Bir Uygulama", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1831-1853

Geliş Tarihi / Received Date: 29.09.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.02.2019

Araştırma Makalesi

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ İÇİN DEMATEL-ARAS TABANLI RİSK DEĞERLENDİRME METODOLOJİSİ VE BİR UYGULAMA

Dr. Hamit ERDAL

Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, Türkiye

hamit_erdal@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8352-6427

Öz

İş sağlığı ve güvenliği alanında tehlikeli durumları ve riskleri tespit ederek, bunları bir metodolojisi içerisinde ele almak, sağlıklı ve mutlu bir çalışma ortamının temel prensiplerinden biridir. Kurum ve kuruluşlarda yapılan risk değerlendirmelerin çeşitlendirilmesi ve olaylara farklı yöntemlerle bakılması riskin etkisinin en aza indirilmesi için son derece önemlidir. Bu nedenle bu çalışmada, DEMATEL ve ARAS yöntemleri risk analizine uyarlanarak yeni bir yaklaşım önerilmiştir. Bu çalışmanın amacı, bir kamu kuruluşunun araçlarının bakım-onarımlarının yapıldığı kademede iş sağlığı ve güvenliği için en fazla riski oluşturan risk faktörlerinin önceliklendirilmesi ve bu risklerin önlenmesi için alınabilecek tedbirlerin belirlenerek, kamu kurumuna rehberlik edilebilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Risk Analizi, İş Sağlığı ve Güvenliği, DEMATEL, ARAS.

DEMATEL-ARAS BASED RISK ASSESSMENT METHODOLOGY FOR OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY AND AN APPLICATION

Abstract

It is one of the basic principles of a healthy and happy working environment to identify the treaty situations and risks, and to analyze them in a methodology in the field of occupational health and safety. Diversification of risk assessments conducted at institutions and organizations and looking at events in different ways are vital for minimizing the risk. Therefore, in this study, DEMATEL and ARAS methods were adapted to the risk analysis and a new approach was proposed. The aim of this study is to prioritize the risk factors that constitute the highest level of risk for occupational health and safety in the garage of a public institution where the maintenance and repair of the vehicles are conducted, and to determine the measures that can be taken to prevent these risks and to provide guidance to the public institution.

Keywords: Risk Analysis, Occupational Health and Safety, DEMATEL, ARAS.

1. GİRİŞ

İşçi sağlığı ve güvenliği (İSG) bütün işveren ve çalışanları yakından ilgilendiren, çalışma yaşamının en temel öğelerinden biridir (TMMOB, 2018: i).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO); (i) işçi sağlığını, "Çalışan tüm insanların fiziksel, ruhsal, moral ve sosyal yönden tam iyilik durumlarının sağlanmasını ve en yüksek düzeylerde sürdürülmesini, iş koşulları ve kullanılan zararlı maddeler nedeniyle çalışanların sağlığına

gelebilecek zararların önlenmesini ve ayrıca işçinin fizyolojik özelliklerine uygun yerlere yerleştirilmesini, işin insana ve insanın işe uymasını asıl amaçlar olarak ele alan tıp bilimidir” şeklinde, (ii) iş güvenliğini, “İşyerlerinde işin yapılması sırasında çalışma ortamındaki çeşitli etmenler nedeniyle çalışanların karşılaştıkları sağlık sorunları ve mesleki tehlikelerin ortadan kaldırılmasına yönelik yapılan sistemli ve bilimsel çalışmalar” şeklinde, (iii) İSG’yi ise, “İşçinin sağlık ve emniyetinin işyeri sınırları ve iş dolayısıyla doğan tehlikelere karşı korunması” şeklinde tanımlamaktadırlar (<http://www.iloencyclopaedia.org/>).

Dünya Sağlık Örgütü’de iş kazalarını; önceden planlanmamış, çoğu kez kişisel yaralanmalara, makinelerin, araç ve gereçlerin zarara uğramasına, üretimin belirli bir süre aksamasına yol açan olaylar şeklinde tanımlamaktadır (WHO, 2018).

İş kazalarının nedenlerine bakıldığında; işyerindeki fiziksel ve kimyasal etkenler ile mekanik ve ergonomik etkenlerin çalışanlar üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri göze çarpmaktadır. Doğrudan etkiler sonucunda boğulma, zehirlenme, meslek hastalıkları vb. sonuçlar ortaya çıkarken, olumsuz çalışma koşullarının dolaylı etkileri de, iş kazaları şeklinde görülür.

İş kazalarının oluşmasında üretim teknoloji ve araçları, çevresel şartlar, psikolojik, fizyolojik şartlar gibi pek çok etken rol oynamaktadır. İş kazalarının oluşmasında etkili olan bu faktörlerin tamamı ise işyerlerindeki “güvensiz durumlar (ör: Güvensiz çalışma yöntemi ve çevre koşulları, uygun olmayan alet, edevatlar vb.)” ile “güvensiz davranışlar (ör: Eğitimsizlik, dalgınlık, dikkatsizlik, disiplinsizlik vb.)” olarak iki grupta toplanabilir (TMMOB, 2018: 124).

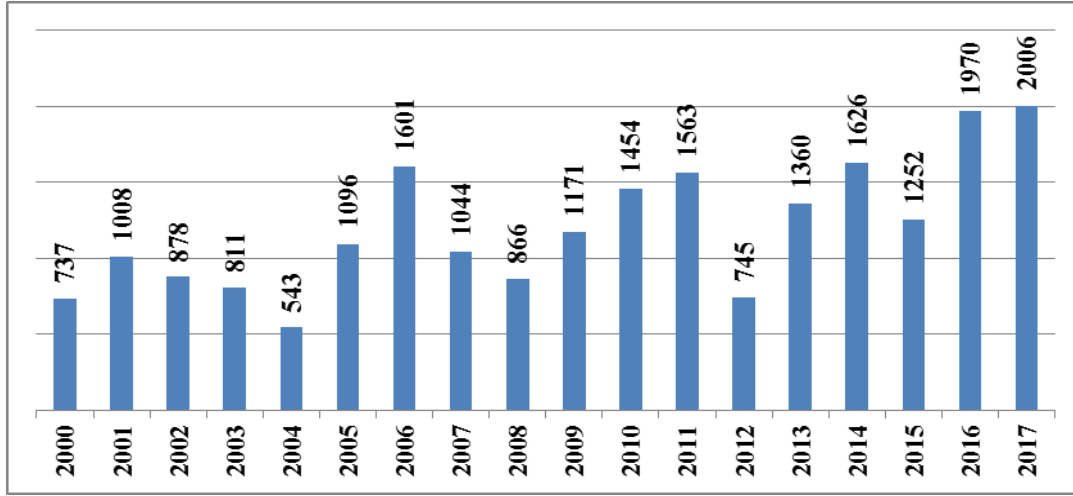
Bunun yanında iş kazalarını artıran nedenlerin bazıları şu şekilde sıralanabilir; iş güvencesinin azalması, esnek çalışma biçimleri, çalışma koşullarının ağırlığı, artan taşeron kullanımı, kayıt dışı istihdam ve çocuk işçi çalıştırma, işveren isteksizliği, denetim eksikliği, idari/cezai yaptırımların yetersizliği vb. (Bilir, 2016: 64-76).

İş kazaları ve meslek hastalıkları nedeniyle her yıl milyonlarca can kaybı yaşanırken, yüksek oranda da mal ve işçilik kayıpları meydana gelmektedir.

ILO verilerine göre (2014: 1): (i) Dünya genelinde her yıl iş kazaları ve meslek hastalıklarının yılda 2.3 milyondan fazla ölüme neden olduğu, bunun yaklaşık 350 bininin iş kazalarından, yaklaşık 2 milyonunun da meslek hastalıklarından kaynaklandığı; (ii) Her gün yaklaşık 6 bin 300 kişinin iş kazaları veya meslek hastalıkları nedeniyle hayatını kaybettiği; (iii) Sadece 2010 yılında dünya genelinde 313 milyon yaralanmalı iş kazası yaşandığını, bunun da günlük yaklaşık 860 bine tekabül ettiği tahmin edilmektedir.

Ülkemizde de özellikle son yıllarda her ne kadar ciddi çabalar gösterilse de, Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat, 2015)’ne göre ülkemiz iş kazalarında Avrupa ve dünyada ilk sıralarda; ölümlü iş kazalarında da benzer şekilde Avrupa’da birinci sırada yer almaktadır.

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verilerine göre 2000 yılından günümüze kadar yıllara göre iş kazalarında hayatını kaybedenlerin sayısı Şekil 1.'de görüldüğü gibi toplam 21.732 kişidir (SGK, 2018).

Şekil 1. İş Kazalarında Hayatını Kaybedenlerin Sayısı

Sadece bir işçinin hayatını kaybetmesi veya sürekli olarak iş göremez hale gelmesi durumunda 7.500 iş günü kaybedildiği düşünüldüğünde, bu durumun ekonomik olarak da ciddi iş kaybına neden olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ülkemizin gayrisafı yurtiçi hasıla (GSYİH) rakamlarına göre iş kazaları ve meslek hastalıklarının toplam maliyetinin, sadece 2016 yılında 103 milyar TL olduğu tahmin edilmektedir (TMMOB, 2018: 40, 130).

Halen yürürlükte olan İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, çalışan sayısı veya çalışmanın türü ayırt edilmeksizin bütün işyerlerini ve devlet memurları, özel işletme çalışanları ve serbest çalışanlar dâhil bütün çalışanları kapsadığından, özel sektör-kamu ayırımı yapmaksızın her iş yerinde İSG uygulamaları son derece önemlidir (Bilir, 2016: 10).

Özel sektörde olduğu gibi kamu kurumlarında da İSG kapsamında yapılan risk değerlendirmeleri olası can ve mal kayıplarının önüne geçilebilmesi için son derece önemlidir. Bu nedenle bu çalışmada, bir kamu kurumunun araçlarının bakım-onarımlarının yapıldığı kademede, İSG için en fazla riski oluşturan faktörlerinin önceliklendirilmesi ve bu risklerin önlenmesi için alınabilecek tedbirlerin belirlenmesi amacıyla çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory (DEMATEL) ve Additive Ratio Assessment (ARAS) yöntemlerinin kullanıldığı bir metodoloji önerilmiş ve risk analizi gerçekleştirilmiştir.

Yapılan kapsamlı literatür araştırmasında genel bütçeli kamu kurumları özelinde daha önce yapılan bir başka risk analizine rastlanmaması ve bu alanda DEMATEL-ARAS yöntemlerinin bütünlük olarak kullanıldığı başkaca bir çalışmaya rastlanmaması çalışmanın

önemini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde literatür taraması yapılmış, üçüncü bölümde çalışmada kullanılan yöntemler tanıtılmış, dördüncü bölümde bir kamu kuruluşu için uygulama gerçekleştirilmiştir. Tartışma ve sonuç bölümü olan beşinci bölümde ileride yapılacak çalışmalara da önerilerde bulunularak çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

İSG yönetimi sürecinin ilk ve en hayati adımı olası tehlike ve risklerin tanımlamasıdır. Bu aşamada olası risk türlerinin, faktörlerinin ya da her ikisinin tanımlaması sağlanır. Yapılacak risk analiz ve değerlendirmeleri boyunca icra edilecek tüm faaliyetler bu aşamada tanımlanacak risklerin üzerine inşa edilecektir. Özel sektör veya kamu kurumlarının farkında oldukları risklere uygun tedbir alacakları düşünüldüğünde, bunlar için en tehlikeli riskler farkında olunmayan riskler olacaktır. Bu nedenle risk tanımlama sürecinde son derece dikkatli olunmalıdır (Erdal, 2017a: 27-28). Bu çerçevede Kern vd., (2012: 63) risk tanımlama faaliyetinin, risk değerlendirme üzerinde pozitif etkisini ortaya koymuştur.

Bazı yazarlar tarafından literatürde ortak risk tanımlamalarının halen yapılmamış olduğu vurgulanarak bu durumun, araştırmacıların uygulamacılarla iletişim kurmada ve deneysel çalışmalar yapabilmek için endüstriye ulaşmada zorluk yaşanmasına neden olduğu belirtilmiştir (Diehl ve Spinler, 2013: 312; Ho vd., 2015: 5035; Erdal, 2017b: 123; Erdal, 2018a: 775).

İSG risk değerlendirmesi ve yönetimi, farklı amaçlara ve faktör önceliğine sahip birçok paydaşı kapsamaktadır (Klinke ve Renn, 2002). ÇKKV yöntemleri, eksik veri olduğunda dahi olası tehlikeleri içeren risk faktörlerinin ağırlıklandırılması ve sıralanması için karar vericilerin değerlendirmelerinden istifade edilebilmesini sağlar (Zhang vd., 2017). Bu kapsamda ÇKKV yöntemleri nicel risk değerlendirme kategorisinde yer almaktadır (Kubler vd., 2016).

Önceki yıllarda İSG risk değerlendirmesi kapsamında kullanılan yöntemlerin tarandığı sınırlı sayıda tarama makalesi yayımlanmıştır. Tixier vd., (2002) endüstriyel üretim alanlarında aktif olarak kullanılan 62 farklı risk analiz metodolojisini incelemiştir. Pinto vd. (2011), inşaat endüstrisi için İSG risk değerlendirme yöntemlerinden bulanık tabanlı yaklaşımları inceleyerek, avantaj ve dezavantajlarını ortaya koymuştur. Marhaviyas vd. (2011), 2000-2009 yılları arasında yapılan İSG yayınlarının literatür taramasını yaparak, bu çalışmalarda kullanılan ana risk değerlendirme yöntemlerini sınıflandırmıştır. Verma ve Chaudhri (2016), maden endüstrisi için kullanılan risk değerlendirme yöntemlerinin kapsamlı bir taramasını gerçekleştirmiştir. Aven (2016), risk değerlendirmesi ve yönetimi konusundaki son gelişmelerin, temel fikir ve düşüncelerin ortaya koyulabilmesi amacıyla bir tarama gerçekleştirmiştir.

Bu tarama çalışmalarında incelenen yayınlarda genellikle, geleneksel risk analizi yöntemlerine (ör: risk matrisi, hata türü ve etkileri analizi, Fine–Kinney, tehlike ve işletilebilirlik analizi (HAZOP), hata ağacı analizi (FTA), İnsan hatası değerlendirme ve azaltma metodu (HEART), İnsan faktörleri değerlendirme ve sınıflandırma sistemi(HFACS)) odaklanıldığı, ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalarda ise en fazla Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yönteminin, daha sonra sırasıyla, Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) ve ViseKriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje (VIKOR) yöntemlerinin veya bunların bulanık türlerinin (FAHP, FTOPSIS, FVIKOR) kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bazı çalışmalarda geleneksel risk analizi yöntemlerinin eksikliklerine vurgu yapılarak, ÇKKV yöntemlerinin İSG risk değerlendirme sürecinde etkin olarak kullanılabilceği vurgulanmıştır (Meknatjoo ve Omidvari, 2015; Othman vd., 2016; Gül ve Güneri, 2016; Kokangül vd., 2017).

2016 yılına kadar yapılan çalışmalar yukarıda sıralanan tarama çalışmalarında kapsamlı olarak incelendiğinden, bu çalışmada daha güncel çalışmalara odaklanılmış ve ÇKKV yöntemlerinin yalın veya bütünleşik olarak kullanıldığı çalışmalar Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1. ÇKKV Yöntemlerinin Kullanıldığı Güncel İSG Çalışmaları

Yayın	Konu	Kullanılan Yöntem(ler)	Uygulama Alanı/Sektör
Acuner ve Çebi (2016)	Liman düzenlemeleri için İSG model önerisi	FAHP, FIS (bulanık çıkarım sistemi)	Taşımacılık
Debnath vd. (2016)	İSG risk değerlendirmesi	AHP, ANFIS (Uyarlamalı ağ tabanlı bulanık çıkarım sistemi)	İnşaat
Dong ve Cooper (2016)	Sipariş öncesi sipariş boyutu sıralaması	AHP, Risk matris	Taşımacılık
Gül ve Güneri (2016)	Alüminyum üretim tesisinde İSG risk değerlendirmesi	FAHP, FTOPSIS	Üretim
Othman vd. (2016)	Tehlikeli madde önceliklendirmesi	AHP, HAZOP	Kimya
Wang vd. (2016)	İSG risk değerlendirmesi	FAHP	Madencilik
Kokangül vd. (2017)	Fine–Kinney risk gruplarının AHP ile belirlenmesi	AHP, Fine–Kinney	Üretim
Akyüz (2017)	Kargo gemilerinde yürütülen operasyonlar için olası kaza analizi	ANP (Analitik Ağ Süreci), HFACS	Taşımacılık
Liu vd. (2017)	İSG risk analiz model önerisi	PROMETHEE, FMEA, Bulut Bilişim	Sağlık
Rezaee vd. (2017)	Taş kesim süreci risk analizi	DEA (Veri Zarflama Analizi), FMEA	Üretim
Yazdi (2017)	Kimyasal maddeler üretim alanı İSG yönetimi örnek olay incelemesi	FAHP, FTA	Kimya
Yılmaz ve Şenol (2017)	Metal üretim tesisinde İSG risk değerlendirmesi	FAHP, FTOPSIS	Üretim
Carpitella vd. (2018)	Temizlik araçlarının bakım planının optimizasyonu	AHP, FTOPSIS, FMECA	Üretim
Fattahi ve Khalilzadeh (2018)	Çelik üretim tesisinde İSG risk değerlendirmesi	Fuzzy MULTIMOORA, FMEA, FAHP	Üretim

Önceki literatür tarama çalışmalarına benzer olarak 2016 yılı ve sonrasında yapılan çalışmalarda da, AHP ve geleneksel risk analizi yöntemlerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Son yıllarda ÇKKV yöntemlerinin İSG risk analizi çalışmalarında etkin olarak kullanıldığı ve bu çalışmada olduğu şekilde bir kaç yöntemin bütünleşik olarak kullanıldığı çalışmalarda artış olduğu gözlenmiştir.

Ayrıca bu çalışmada kullanılan DEMATEL-ARAS bütünleşik yaklaşımının kullanıldığı az sayıda çalışma tespit edilebilmiştir; Varmazyar vd. (2016) İran'daki bir araştırma ve teknoloji merkezinin performansını değerlendirmek için Balanced Scorecard (Dengeli Karne, Kurumsal Karne) ve ÇKKV yöntemlerine dayalı bütünleşik bir model önermiştir. Çalışmada, Kurumsal Karne perspektifleri arasındaki karşılıklı bağımlılıkların ortaya konulması için DEMATEL, ardından endeksleri ağırlıklandırmak için Analitik Ağ Süreci (ANP) kullanılmıştır. Daha sonra ARAS, COPRAS, MOORA ve TOPSIS yöntemleriyle karar alternatifleri sıralanmıştır. Son olarak, sıralanan ÇKKV yöntemlerinin sıralama sonuçlarının birleştirilmesi için Fayda Aralığı (Utility Interval) yöntemi uygulanmıştır. Chatterjee vd. (2018) yeşil tedarik zinciri uygulamaları için tedarikçi değerlendirmesi yaptıkları çalışmalarında Gri DEMATEL-ARAS bütünleşik yöntemini kullanmışlardır. Çalışmanın sonuçlarının etkinliğinin değerlendirilmesi için gerçekleştirdikleri duyarlılık analizi ile Gri TOPSIS ve Gri COPRAS yöntemleri ile elde ettikleri sonuçları karşılaştırmışlardır.

Literatürde her ne kadar risk kriter ağırlıklarının hesaplanması için DEMATEL ve bulanık türlerinin uygulandığı çalışmalar (ör: Zhou vd., 2014; Meknatjoo ve Omidvari, 2015; Mentş vd., 2015) bulunsa da, DEMATEL-ARAS bütünleşik yaklaşımının veya ARAS yönteminin kullanıldığı başkaca bir çalışmaya rastlanmamıştır. Benzer şekilde genel bütçeli kamu kurumları özelinde de yapılan başkaca bir İSG çalışmasına rastlanmamıştır.

3. ANALİZ YÖNTEMLERİ

Bu çalışmada ele alınan problem için ölçülebilir ve sayısal olarak ortaya koyulabilen veriler elde etmenin zorluğu nedeniyle, uzman görüşlerine dayalı değerlendirme yapma olanağı sağlayan ÇKKV yöntemlerinden istifade edilmek zorunda kalınmıştır.

Bu kapsamda, risk faktör ağırlıklarının belirlenmesinin yanı sıra diğer ÇKKV yöntemlerinden farklı olarak faktörler arası ilişkilerin de ortaya koyulabilmesi amacıyla DEMATEL yöntemi, karar alternatiflerinin performanslarını değerlendirirken de, her karar alternatifinin ideal karar alternatifine göre oransal benzerliğinin ortaya koyulabilmesi amacıyla ARAS yöntemi tercih edilmiştir.

Bu aşamada çalışmada kullanılan DEMATEL ve ARAS yöntemleri hakkında kısaca bilgi verilerek, matematiksel işlem adımları açıklanacaktır.

3.1. DEMATEL Yöntemi

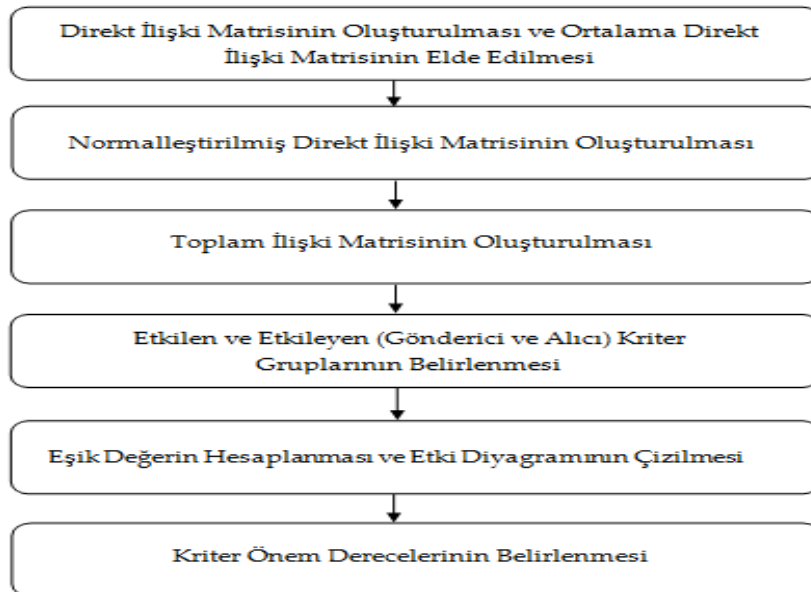
DEMATEL yöntemi karmaşık karar problemlerinde, etkileyen ve etkilenen karar kriterlerinin saptanması ve kriterler ağırlıklarının belirlenmesi için kullanılan bir metottur (Demirdöğen vd., 2017: 152; Korucuk vd., 2018a: 100).

Yöntem, sistem bileşenleri arasındaki yapı ve ilişkileri incelemeye etkili sonuçlar vermektedir. Yöntemin en önemli faydası, kriterler arasındaki yapı ve ilişkileri inceleyen, uzlaşmacı neden-sonuç ilişkilerini görselleştirerek anlamlı sonuçlar elde edilmesini sağlayan etkili bir yöntem olmasıdır (Erdal, 2017a: 83; Erdal ve Korucuk, 2018: 8).

Yöntem, klasik ÇKKV yaklaşımlarından AHP gibi unsurlarının sadece hiyerarşik bir yapıda ve birbirlerinden bağımsız olduğu varsayımını reddederek unsurların karşılıklı olarak birbirlerine olan ilişkilerini de araştırmaya olanak sağlar (Erdal, 2018b: 93).

DEMATEL yönteminde k adet karar verici (veya uzman) tarafından grup karar verme yöntemine uygun bir şekilde değerlendirmeye alınan ve birbirleri ile etkileşim içerisinde olan n adet kriter bulunur. Karar vericiler ve karar kriterleri belirlendikten sonra yöntemin hesaplama adımları uygulanarak değerlendirmeler yapılır.

DEMATEL yönteminin şematik gösterimi Şekil 2.'de gösterilmiş olup, hesaplama adımları aşağıda sunulmuştur (Lin ve Wu, 2008: 208-210; Erdal, 2017a: 84-94; Korucuk vd. 2018b: 825-827; Memiş ve Korucuk, 2019: 1103-1105; Korucuk ve Erdal, 2019: 163-166):

Şekil 2. DEMATEL Yönteminin Şematik Gösterimi

Adım 1- Direkt İlişki Matrisinin Oluşturulması ve Ortalama Direkt İlişki Matrisinin Elde Edilmesi:

Direkt ilişki matrisi; karar kriterleri arasındaki ikili karşılaştırmalar yoluyla uzmanların değerlendirmelerine göre oluşturulur. DEMATEL yönteminin çözümü için literatürde yaygın olarak kullanılan Dey vd., (2012: 3561)'nin karşılaştırma ölçeğinden istifade edildiğinden, bu ölçek Tablo 2.'de sunulmuştur.

Tablo 2. DEMATEL Yöntemi İçin Karşılaştırma Ölçeği

Sayısal Değer	Sözel İfade
0	Etkisiz
1	Düşük Etkili
2	Orta Etkili
3	Yüksek Etkili
4	Çok Yüksek Etkili

Bu adımda uzmanlardan Tablo 2.'deki ölçeğe göre; "Hangi kriter hangi kriteri ne düzeyde etkiliyor?" sorusuna cevap vermesi istenerek her bir uzmanın değerlendirmelerine göre k adet $n \times n$ boyutlu direkt ilişki matrisi oluşturulur. Direkt ilişki matrisi simetrik değildir ve köşegen elemanları 0'dır. Bu matrisin her (i, j) elemanı kriter i 'den kriter j 'ye olan direkt ilişkiyi gösterir.

Elde edilen k adet direkt ilişki matrisinin Denklem (1) kullanılarak aritmetik ortalaması alınır ve ortalama direkt ilişki matrisi (X) oluşturulur ki bu matris grup kararını oluşturur.

$$X = \begin{bmatrix} 0 & x_{11} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & 0 & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & 0 \end{bmatrix}, \quad a_{ij} = \frac{1}{k} \sum_{n=1}^k x_{ij}^n \quad (1)$$

Adım 2- Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisinin Oluşturulması:

Denklem (2) ve (3) kullanılarak normalleştirilmiş direkt ilişki matrisi (C) elde edilir. x_{ij} elemanları yerine a_{ij} elemanları yazılır. X matrisinin satır ve sütun toplamları içinden en büyüğü belirlenerek ortalama direkt ilişki matrisi bu değere bölünür.

$$s = \max \left(\max \sum_{j=1}^n x_{ij}, \max \sum_{i=1}^n x_{ij} \right) \quad (2)$$

$$C = \frac{X}{s} \quad (3)$$

X matrisinin satır toplamları, satırdaki her bir kriterin diğerleri üzerindeki toplam etkisini gösterdiğinden Denklem (2)'de yazılan ifadelerden ilki diğerleri üzerinde en fazla

etkisi olan kriterin toplam etkisini gösterecektir. Benzer şekilde her i sütununun toplamı i kriterinin üzerindeki toplam etkiyi göstermektedir. Bu değerlerden maksimuma sahip olan ise en fazla etkiyi gösterendir. İki değerden en büyük olanı seçip her elemanı bu değere böldüğümüzde de elemanları 0-1 arasında değer alan (C) matrisi oluşturulur.

Adım 3- Toplam İlişki Matrisinin Oluşturulması:

Toplam ilişki matrisinin (F) oluşturulabilmesi için Denklem (4) ve (5) kullanılır. Bu denklemlerde I , $n \times n$ boyutundaki birim matrisi, C 'ler ise gittikçe azalan dolaylı etkileri ifade eder.

$$\lim_{k \rightarrow \infty} c + c^2 + c^3 + \dots + c^k \quad (4)$$

$$F = C + C^2 + C^3 + \dots + C^k = C(I - C)^{-1} \quad (5)$$

Adım 4- Etkilenen ve Etkileyen (Gönderici ve Alıcı) Kriter Gruplarının Belirlenmesi:

Bir önceki adımda elde edilen F matrisinden yola çıkarak; bu matrisin i . satırının toplamı (D_i), i kriteri tarafından diğer kriterlere gönderilen etkilerin (doğrudan ve dolaylı) toplamını gösterir. Sütun toplamı (R_i) ise aynı kriter için diğer kriterlerden gelen etkilerin toplamını ifade eder.

Her kriter için satır ve sütun toplamlarıyla elde edilen ($D_i + R_i$) değeri gönderilen ve alınan toplam etki değerini; ($D_i - R_i$) değeri ise i kriterinin bütüne yaptığı net etkiyi göstermektedir. Bu değer pozitif olması i kriterinin "net etkileyen", negatif olması ise "net etkilenen" olduğunu ifade eder. Daha açık bir ifadeyle; (D_i) gönderilen etkileri, (R_i) alınan etkileri; ($D_i + R_i$) merkezi rol derecesini ve son olarak da ($D_i - R_i$) etki derecesini ifade eder.

($D_i + R_i$) değerleri kriterlerin ne kadar önem derecelerine sahip olduğunu gösterirken, ($D_i - R_i$) değerleri kriterleri gönderici ve alıcı gruplar olarak ikiye ayırır. Genel olarak ($D_i - R_i$) değerlerinden negatif olanlar alıcı (etkilenen) grubu, pozitif olanlar ise gönderici (etkileyen) grubu oluşturur.

Adım 5- Eşik Değerin Hesaplanması ve Etki Yönlü Graf Diyagramının Çizilmesi:

Eşik değer uzmanlar tarafından doğrudan belirlenmesi klasik ve yaygın bir yaklaşımdır. Ancak bazı karar problemleri için görüşlerine başvuru karar verici sayısının çok olması nedeniyle eşik değer tespiti zorlaşabilmektedir. Eşik değer elde edilmesi için bir diğer yaygın kullanım bu çalışmada da kullanıldığı şekilde toplam ilişki matrisinin aritmetik ortalamasının alınmasıdır.

Etki yönlü graf diyagramı, yatay eksen ($D_i + R_i$), dikey eksen ($D_i - R_i$) olan bir koordinat düzleminde $[(D_i + R_i), (D_i - R_i)]$ noktalarının gösterilmesiyle ve etkileşimin bu diyagram üzerinden gösterilmesiyle elde edilir.

Adım 6: Kriter Önem Derecelerinin Belirlenmesi:

Denklem (6) ve (7) kullanılarak kriterlerin öncelikleri belirlenir.

$$w_i = \sqrt{[(D_i + R_i)]^2 + [(D_i - R_i)]^2} \quad (6)$$

$$W_i = \frac{w_i}{\sum_{i=1}^n w_i} \quad (7)$$

3.2. ARAS Yöntemi

ARAS (Additive Ratio Assesment) yöntemi Zavadskas ve Turskis tarafından ÇKKV problemlerinin çözümü için önerilen güncel yaklaşımlardan biridir (Zavadskas ve Turskis, 2010). Bu yaklaşım, karar alternatiflerinin çeşitli kriterler altında fayda fonksiyonuna göre sıralayan bir ÇKKV yöntemidir. Bu yöntemde, bir fayda fonksiyon değeri, bir karar alternatifinin diğer bir karar alternatifine göre görece etkinliğini belirler. Yöntemde, karar alternatiflerinin fayda fonksiyonu değer oranları optimum karar alternatiflerinin fayda fonksiyon değerleri ile karşılaştırılır (Shariati vd., 2014:411).

ARAS yöntemi karar alternatiflerinin performanslarını değerlendirirken, her karar alternatifinin ideal karar alternatifine göre oransal benzerliğini ortaya koyar (Dadelo vd., 2012: 68). ARAS yöntemi niceliksel ölçümlere ve fayda teorisine dayanmaktadır.

ARAS yönteminin şematik gösterimi Şekil 3.'de gösterilmiş olup, hesaplama adımları aşağıda sunulmuştur (Zavadskas ve Turskis, 2010: 163-165):

Şekil 3. ARAS Yönteminin Şematik Gösterimi

Alternatif sayısı m , kriter sayısı n ile ifade edilmek üzere; karar alternatifleri $A = a_1, a_2, a_3, \dots, a_m$, kriterler $K = k_1, k_2, k_3, \dots, k_n$ ve optimum kriter değerleri $X_o = x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$ şeklinde formüle edilir.

Adım 1- Karar Matrisinin Oluşturulması:

İlk olarak aşağıda sunulduğu şekilde karar matrisi (X) oluşturulur. ARAS yönteminde başlangıç karar matrisinde diğer ÇKKV yöntemlerinde farklı olarak her bir kritere ait optimum değerlerden oluşan bir satır yer alır. Kriterlerin farklı boyutlarının neden olduğu güçlüklerden kaçınmak için optimum değere oran yaklaşımı kullanılır. Optimum değerler, karar verici tarafından belirlenebildiği gibi Denklem (8) veya (9) kullanılarak da belirlenebilir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & x_{02} & \dots & x_{0n} \\ x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 0,1,2, \dots, m \text{ ve } j = 1,2, \dots, n$$

$$x_{0j} = \max_i x_{ij}, \text{ fayda (maksimizasyon durumu)} \quad (8)$$

$$x_{0j} = \min_i x_{ij}, \text{ maliyet (minimizasyon durumu)} \quad (9)$$

Burada; x_{ij} , j . kritere göre i . karar alternatifinin performans değerini göstermektedir. m , karşılaştırılacak karar alternatiflerinin ve n kriterlerin sayısını göstermektedir. x_{0j} ise j . kriterin optimum değerini ifade etmektedir.

Genellikle, performans değerleri x_{ij} ve kriter ağırlıkları w_j , ÇKKV probleminin girdileri olarak görülür. Kriterler sistemi, değerleri ve ağırlıkları başlangıçta karar vericiler tarafından belirlenir.

Adım 2- Karar Matrisinin Normalize Edilmesi:

Genellikle kriterlerin boyutları birbirinden farklı olmaktadır. Bu nedenle kriterlerin boyutsuz ağırlık değerlerinin alınması gerekir. Normalizasyon işlemi ile farklı boyutlarda olan ölçüler için, $[0,1]$ ya da $[0, \infty]$ aralığında değerler alarak, aşağıdaki formda standart hale getirilir.

$$\bar{X} = \begin{bmatrix} \bar{x}_{01} & \bar{x}_{02} & \dots & \bar{x}_{0n} \\ \bar{x}_{11} & \bar{x}_{12} & \dots & \bar{x}_{1n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \bar{x}_{m1} & \bar{x}_{m2} & \dots & \bar{x}_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 0,1,2, \dots, m \text{ ve } j = 1,2, \dots, n$$

Normalizasyon sürecinde kriterler maksimizasyon (fayda) yönlü ise normalizasyon işlemi Denklem (10)'a göre yapılır.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (10)$$

Kriterlerin minimizasyon (maliyet) yönlü olma durumuna göre ise iki aşamalı olarak Denklem (11) kullanılarak karar matrisi standart hale getirilir.

$$x_{ij} = \frac{1}{x_{ij}^*}; \quad \bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (11)$$

Adım 3- Ağırlıklandırılmış Matrisin Oluşturulması:

Üçüncü adımda normalize edilmiş ağırlıklı matrisi ($\hat{X}$), aşağıda gösterildiği şekilde ve formda oluşturulur.

$$\hat{X} = \begin{bmatrix} \hat{x}_{01} & \hat{x}_{02} & \dots & \hat{x}_{0n} \\ \hat{x}_{11} & \hat{x}_{12} & \dots & \hat{x}_{1n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \hat{x}_{m1} & \hat{x}_{m2} & \dots & \hat{x}_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 0, 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n$$

Ağırlıklar her zaman özneliği etkilediğinden doğru belirlenmelidir. Kriter ağırlıkları $0 < w_i < 1$ aralığında yer alır. Kriter ağırlıkları toplamı Denklem (12)'de gösterildiği gibi 1 olur.

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (12)$$

Normalize edilmiş karar matrisi elemanları, Denklem (13) kullanılarak ilgili kriterin ağırlığı ile çarpılır ve ağırlıklandırılmış matris elde edilir.

$$\hat{x}_{ij} = \bar{x}_{ij} \cdot w_j \quad i = 0, \dots, m \text{ ve } j = 1, \dots, n \quad (13)$$

Adım 4: Optimumluk Fonksiyonunun Hesaplanması:

Ağırlıklandırılmış matristen Denklem (14) kullanılarak her bir karar alternatifinin optimumluk fonksiyon değeri hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n \hat{x}_{ij} \quad i = 0, \dots, m \text{ ve } j = 1, \dots, n \quad (14)$$

Burada S_i , i . karar alternatifinin optimumluk fonksiyon değeridir. En büyük S_i değeri en iyisi ve en küçük S_i değeri ise en kötüsü olarak değerlendirilir. Hesaplama süreci dikkate alındığında, optimumluk fonksiyonu S_i , dikkate alınan kriterlerin nihai sonuç üzerindeki göreceli etkisi olan x_{ij} ve w_j değerleri ile doğrudan ve orantılı bir ilişkiye sahiptir. Bu nedenle S_i değeri ne kadar yüksek olursa, o karar alternatifi de, o kadar etkili olur. Karar alternatiflerinin öncelikleri S_i değerine göre belirlenir.

Adım 5- Fayda Derecesinin Hesaplanması ve Sıralamanın Elde Edilmesi:

Fayda derecesi K_i , bir karar alternatifinin optimumluk fonksiyon değeri S_i ile en iyi karar alternatifinin optimumluk fonksiyon değerine (S_0) oranlanması ile bulunur. Bu durum Denklem (15) ile ifade edilmiştir.

$$K_i = \frac{S_i}{S_0} \quad (15)$$

Fayda derecesi hesaplandıktan sonra alternatiflerin sıralaması yapılır. Karar alternatiflerinin performansları büyükten küçüğe doğru sıralanır. İlk sıradaki alternatif en uygun alternatif olarak kabul edilir.

4. KAMU KURUMU İÇİN UYGULAMA

Bu çalışmada ele alınan problemin amacı, bir kamu kuruluşunun araçlarının bakım-onarımlarının yapıldığı kademede, iş sağlığı ve güvenliği için en fazla riski oluşturan risk faktörlerinin önceliklendirilmesi ve bu risklerin önlenmesi için alınabilecek tedbirlerin belirlenmesidir. Literatürde iş sağlığı ve güvenliği için en fazla riski oluşturan risk faktörlerinin önceliklendirilmesi ve bu risklerin önlenmesi için alınabilecek tedbirlerin belirlendiği çok az sayıda nicel metodolojinin önerilmesi, ayrıca ilgili kamu kurumunda halen uygulanan bilimsel esaslara dayalı bir risk analiz metodolojisinin bulunmaması nedeniyle, bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Bu amaca ulaşmak için öncelikle probleme etki eden risk faktörlerinin, görüşlerine başvurulacak karar uzmanların ve risklerin önlenmesi için alınabilecek alternatif tedbirlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu genel çerçevede;

Probleme etki eden risk faktörleri ve hesaplama adımlarında kullanılacak kısaltmaları Tablo 3.'de gösterilmiştir. Risk faktörleri bahse konu kademede daha önce meydana gelen riskli olaylar ve uzman personelin tecrübelerine göre uzman personelce belirlenmiştir.

Tablo 3. Risk Faktörleri ve Kısaltmaları

Kısaltma	Risk Faktörleri (Kriterleri)
R ₁	Eğitim ve tecrübe eksikliği nedeniyle kaza meydana gelmesi
R ₂	Fiziksel ve ruhsal yorgunluk nedeniyle kaza meydana gelmesi
R ₃	Yanma, patlama veya düşme nedeniyle kaza meydana gelmesi
R ₄	Tezgah ve el aletleri kaynaklı çapakların göz veya vücuda sıçraması

Görüşlerine başvurmak için uzmanların belirlenmesi sürecinde söz konusu kamu kurumundan destek talep edilmiş ve kurumun İSG uzmanı, kademe amiri, kademe şefi, oto teknisyeni ve son olarak da yine kurum bünyesinde görev yapan müfettiş personel olmak üzere toplam 5 uzman ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Benzer şekilde risklerin önlenmesi için alınabilecek tedbirler uzmanlarla yapılan görüşmelerde belirlenmiş ve kısaltmalarıyla beraber **Tablo 4.**'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Alternatif Tedbirler ve Kısaltmaları

Kısaltma	Alternatif Tedbirler
A ₁	Eğitim ve Bilinçlendirme
A ₂	Koruyucu Teçhizat Kullanımı
A ₃	Çalışma Ortamının Aktif Kontrolü
A ₄	Uyarı İkaz Levhaları

4.1. DEMATEL Hesaplamaları

Bu bölümde yapılan hesaplamalar açıklama kolaylığı sağlanması ve daha anlaşılır olması bakımında yöntem açıklamasında anlatıldığı adım sıralamasına göre gerçekleştirilmiştir. Hesaplamalarda Microsoft EXCEL tablo ve formüllerinden istifade edilmiştir.

Adım 1- Direkt İlişki Matrisinin Oluşturulması ve Ortalama Direkt İlişki Matrisinin Elde Edilmesi:

Bu aşamada her bir uzman tarafından Tablo 2.'deki ölçeğe göre kriterler arasında ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Tablo 5.'de uzmanlar tarafından yapılan değerlendirmelerden oluşan direkt ilişki matrisleri sunulmuştur.

Tablo 5. Direkt İlişki Matrisleri

		Uzman1				Uzman2				Uzman3			
Kriterler	R ₁	R ₂	R ₃	R ₄	R ₁	R ₂	R ₃	R ₄	R ₁	R ₂	R ₃	R ₄	
R ₁	0	2	4	3	0	3	3	4	0	3	3	4	
R ₂	2	0	4	4	1	0	3	4	0	0	2	3	
R ₃	1	0	0	2	2	2	0	1	0	0	0	2	
R ₄	0	1	1	0	1	2	2	0	0	0	0	0	
		Uzman4				Uzman5							
Kriterler	R ₁	R ₂	R ₃	R ₄	R ₁	R ₂	R ₃	R ₄					
R ₁	0	4	4	4	0	2	4	4					
R ₂	1	0	3	3	1	0	3	4					
R ₃	1	1	0	3	1	1	0	2					
R ₄	1	2	2	0	0	0	0	0					

Tablo 5.'de sunulan birinci uzmanın değerlendirmesine göre Tablo 2.'deki ölçek kullanılarak R₁, R₃'ü "Çok Yüksek Etkili" şekilde etkilerken; R₃, R₁'i "Düşük Etkili" şekilde etkilemektedir.

Her bir uzmandan elde edilen değerlendirmelerin Denklem (1) ile aritmetik ortalamalarının alınması sonucunda grup kararı olan X matrisi oluşturulmuş ve Tablo 6.'da sunulmuştur.

Tablo 6. Ortalama direkt ilişki matrisi (X)

Kriterler	R_1	R_2	R_3	R_4
R_1	0,00	2,80	3,60	3,80
R_2	0,60	0,00	3,00	3,60
R_3	0,80	0,80	0,00	2,00
R_4	0,20	1,00	1,00	0,00

Adım 2- Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisinin Oluşturulması:

Bir önceki adımda elde edilen X matrisi Denklem (2) ve (3) kullanılarak normalizasyon işlemine tabi tutulmuş ve C matrisi oluşturularak Tablo 7.'de sunulmuştur.

Tablo 7. Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisi (C)

Kriterler	R_1	R_2	R_3	R_4
R_1	0,00	0,27	0,35	0,37
R_2	0,06	0,00	0,29	0,35
R_3	0,08	0,08	0,00	0,20
R_4	0,02	0,10	0,10	0,00

Adım 3- Toplam İlişki Matrisinin (F) Oluşturulması:

Denklem (4) ve (5) kullanılarak F matrisi oluşturulmuş ve Tablo 8.'de sunulmuştur.

Tablo 8. Toplam İlişki Matrisi (F)

Kriterler	R_1	R_2	R_3	R_4
R_1	0,081	0,405	0,565	0,657
R_2	0,108	0,113	0,416	0,515
R_3	0,101	0,145	0,108	0,306
R_4	0,042	0,131	0,161	0,093

Adım 4- Etkilen ve Etkileyen (Gönderici ve Alıcı) Kriter Gruplarının Belirlenmesi:

Bir önceki adımda oluşturulan F matrisinden; (D_i) , (R_i) , $(D_i + R_i)$ ve $(D_i - R_i)$ değerleri hesaplanarak Tablo 9.'da sunulmuştur.

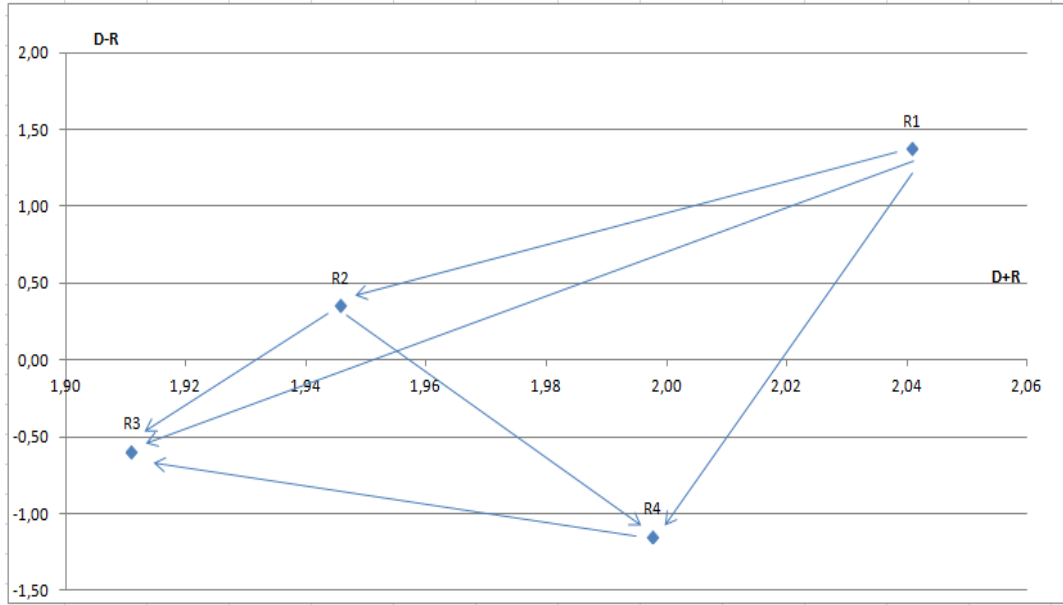
Tablo 9. Etkileyen ve Etkilenen Kriter Grupları

Kriterler	D_i	R_i	$D_i + R_i$	$D_i - R_i$
R_1	1,7084	0,3324	2,0408	1,3760
R_2	1,1514	0,7943	1,9457	0,3571
R_3	0,6609	1,2500	1,9110	-0,5891
R_4	0,4269	1,5709	1,9977	-1,1440

Eşik Değer: 0,2467

Adım 5- Eşik Değerin Hesaplanması ve Etki Yönlü Graf Diyagramının Çizilmesi:

Eşik değer toplam ilişki matrisinin aritmetik ortalaması ile 0,2467 olarak hesaplanmıştır. Şekil 4.'de Etki Yönlü Graf Diyagramı sunulmuştur.

Şekil 4. Etki Yönlü Graf Diyagramı

Şekil 4. incelendiği zaman R_1 ve R_2 kriterlerinin etkileyen faktörler R_3 ve R_4 kriterlerinin ise etkilenen faktör olduğu, probleme en fazla etkiyi yapan risk kriterinin ise R_1 olduğu görülmektedir.

Adım 6- Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi:

Denklem (6) ve (7)'nin kullanılmasıyla elde edilen kriter önem dereceleri ve sıralaması Tablo 10.'da sunulmuştur.

Tablo 10. Kriter Önem Dereceleri ve Sıralama

Kriterler	Önem Dereceleri	Sıralama
R_1	0,3398	1
R_2	0,2790	2
R_3	0,2114	3
R_4	0,1699	4

Buna göre, DEMATEL yöntemiyle elde edilen risk kriter önem derecelerine göre sıralama; Eğitim ve tecrübe eksikliği nedeniyle kaza meydana gelmesi (R_1)>> Fiziksel ve ruhsal yorgunluk nedeniyle kaza meydana gelmesi (R_2)>> Yanma, patlama veya düşme nedeniyle kaza meydana gelmesi (R_3)>> Tezgah ve el aletleri kaynaklı çapakların göz veya vücuda sıçraması (R_4) şeklinde elde edilmiştir.

4.2. ARAS Hesaplamaları

Bu bölümde yapılan hesaplamalar da açıklama kolaylığı sağlanması ve daha anlaşılır olması bakımında yöntem açıklamasında anlatıldığı adım sıralamasına göre gerçekleştirilmiştir. Hesaplamalarda Microsoft EXCEL tablo ve formüllerinden istifade edilmiştir.

Adım 1- Karar Matrisinin Oluşturulması:

İlk olarak Tablo 11.'de sunulduğu şekilde karar matrisi (X) oluşturulmuştur. Bu adımda uzmanlara her bir karar alternatifinin her bir risk kriteri kapsamında değerlendirilmesi için 1-10 ölçeğine göre değerlendirmelerini yapmaları talep edilmiştir. Uzmanların değerlendirmelerinde fikir birliği sağlanması nedeniyle matrise tek bir değer girilmiştir. Tablo 11.'de gösterilen kriter ağırlıkları bir önceki aşamada DEMATEL yöntemiyle hesaplanan değerlerden oluşmaktadır. Benzer şekilde karar kriterlerinin risk faktörleri olmaları ve hepsinin maliyet (minimizasyon) yönlü olmaları nedeniyle sorulan sorular mevcut riskin ortadan kaldırılması (veya en aza indirilmesi) için hangi karar alternatifinin daha iyi olduğunun araştırılması olduğundan fayda yönlü olarak sorulmuş ve optimal değerler Denklem (8) kullanılarak belirlenmiştir.

Tablo 11. Karar Matrisi

Kriterler	R ₁	R ₂	R ₃	R ₄
Ağırlıklar	0,3398	0,2790	0,2114	0,1699
Optimal	10	9	9	7
A₁	10	8	7	7
A₂	4	7	9	4
A₃	8	9	9	6
A₄	4	3	5	3

Adım 2- Karar Matrisinin Normalize Edilmesi:

Risk kriterlerine verilen cevapların fayda yönlü olması nedeniyle bu adımda normalizasyon işlemi (10) numaralı Denklem kullanılarak gerçekleştirilmiş ve normalize edilmiş karar matrisi Tablo 12.'de sunulmuştur.

Tablo 12. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Kriterler	R ₁	R ₂	R ₃	R ₄
Optimal	0,2778	0,2500	0,2308	0,2593
A₁	0,3846	0,2963	0,2333	0,3500
A₂	0,1538	0,2593	0,3000	0,2000
A₃	0,3077	0,3333	0,3000	0,3000
A₄	0,1538	0,1111	0,1667	0,1500

Adım 3- Ağırlıklandırılmış Matrisin Oluşturulması:

Bu adımda, bir önceki adımda elde edilen normalize edilmiş karar matrisinin her bir elemanı, kriter ağırlıklarıyla çarpılmak ağırlıklandırılmış matris oluşturulmuş ve Tablo 13.'de sunulmuştur.

Tablo 13. Ağırlıklandırılmış Matris

Kriterler	R ₁	R ₂	R ₃	R ₄
Optimal	0,0944	0,0698	0,0488	0,0440
A ₁	0,1307	0,0827	0,0493	0,0595
A ₂	0,0523	0,0723	0,0634	0,0340
A ₃	0,1046	0,0930	0,0634	0,0510
A ₄	0,0523	0,0310	0,0352	0,0255

Adım 4- Optimumluk Fonksiyonunun Hesaplanması:

Ağırlıklandırılmış matristen istifade edilerek ve (14) numaralı Denklem kullanılarak her bir karar alternatifinin optimumluk fonksiyon değeri hesaplanmıştır (Tablo 14.).

Adım 5- Fayda Derecesinin Hesaplanması ve Sıralamanın Elde Edilmesi:

Fayda dereceleri K_i , Denklem (15) ile hesaplanmış ve alternatifler sıralanarak Tablo 14.'de sunulmuştur.

Tablo 14. S_i , K_i Değerleri ve Nihai Sıralama

Kriterler	S_i	K_i	Sıralama
Optimal	0,257	1,000	
A ₁	0,322	1,254	1
A ₂	0,222	0,864	3
A ₃	0,312	1,214	2
A ₄	0,144	0,560	4

Buna göre, ARAS yöntemiyle elde edilen ve risklerin önlenmesi için alınabilecek tedbirlerin sıralanması; Eğitim ve Bilinçlendirme (A₁)>> Çalışma Ortamının Aktif Kontrolü Fiziksel (A₃)>> Koruyucu Teçhizat Kullanımı (A₂)>> Uyarı İkaz Levhaları (A₄) şeklinde elde edilmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, bir kamu kuruluşunun araçlarının bakım-onarımlarının yapıldığı kademede iş sağlığı ve güvenliği için en fazla riski oluşturan risk faktörlerinin önceliklendirilmesi ve bu risklerin önlenmesi için alınabilecek tedbirlerin belirlenmesi amacıyla DEMATEL ve ARAS yöntemlerinin kullanıldığı bir risk metodolojisi önerilmiştir.

Uygulama için ilgili kamu kurumunun İSG uzmanı, kademe amiri, kademe şefi, oto teknisyeni ve son olarak da yine kurum bünyesinde görev yapan müfettiş personel olmak üzere toplam 5 uzman ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Analiz sonucunda DEMATEL yöntemiyle elde edilen risk kriter önem derecelerine göre sıralama; Eğitim ve tecrübe eksikliği nedeniyle kaza meydana gelmesi (R₁)>> Fiziksel ve ruhsal yorgunluk nedeniyle kaza meydana gelmesi (R₂)>> Yanma, patlama veya düşme nedeniyle kaza

meydana gelmesi (R₃)>> Tezgah ve el aletleri kaynaklı çapakların göz veya vücuda sıçraması (R₄) şeklinde, ARAS yöntemiyle risklerin önlenmesi için alınabilecek tedbirler, sırasıyla; Eğitim ve Bilinçlendirme (A₁)>> Çalışma Ortamının Aktif Kontrolü (A₃)>> Fiziksel Koruyucu Teçhizat Kullanımı (A₂)>> Uyarı İkaz Levhaları (A₄) şeklinde elde edilmiştir.

Aynı zamanda risk kriterleri arasındaki ilişki de ortaya koyularak “Eğitim ve tecrübe eksikliği nedeniyle kaza meydana gelmesi (R₁)” ve “Fiziksel ve ruhsal yorgunluk nedeniyle kaza meydana gelmesi (R₂)” kriterlerinin etkileyen faktörler; “Yanma, patlama veya düşme nedeniyle kaza meydana gelmesi (R₃)” ve “Tezgah ve el aletleri kaynaklı çapakların göz veya vücuda sıçraması (R₄)” kriterlerinin ise etkilenen faktör olduğu, probleme en fazla etkiyi yapan risk kriterinin ise “Eğitim ve tecrübe eksikliği nedeniyle kaza meydana gelmesi (R₁)” olduğu tespit edilmiştir.

İSG kapsamında risk kriterlerinin önceliklendirilmesi ve risklerin önlenmesi için alınabilecek tedbirlerin belirlenebilmesi için yapılacak çalışmalar da, bu çalışmada ve pek çok alanda etkin olarak kullanılan; DEMATEL ve ARAS yöntemlerinin uygun birer yöntem olduğu belirlenmiştir. Önerilen metodolojinin etkinliği ilgili kamu kurumunca da belirtilerek, sonuçların tecrübeleriyle örtüştüğü ve iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarında istifade edileceği belirtilmiştir.

İleride yapılacak çalışmalarda; önerilen metodolojinin etkinliğinin karşılaştırılabilmesi amacıyla farklı geleneksel ve/veya ÇKKV yöntemleriyle aynı girdiler kullanılarak karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilebilir. Benzer şekilde bu çalışmada kullanılan risk kriter ve önleyici tedbirleri, gerek literatür gerekse uzman görüşlerine göre çeşitlendirilerek İSG için ortak risk tanımlaması ve tedbirler önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Acuner, O., & Çebi, S. (2016). An effective risk-preventive model proposal for occupational accidents at shipyards. *Brodogradnja: Teorija i praksa brodogradnje i pomorske tehnike*, 67(1), 67-84.
- Akyüz, E. (2017). A marine accident analysing model to evaluate potential operational causes in cargo ships. *Safety science*, 92, 17-25.
- Aven, T. (2016). Risk assessment and risk management: Review of recent advances on their foundation. *European Journal of Operational Research*, 253(1), 1-13.
- Bilir, N. (2016). İş sağlığı ve güvenliği profili : Türkiye, Uluslararası Çalışma Örgütü, ILO Türkiye Ofisi, Ankara: ILO. <https://www.csgb.gov.tr/media/4578/kitap09.pdf>
- Carpitella, S., Certa, A., Izquierdo, J., & La Fata, C. M. (2018). A combined multi-criteria approach to support FMECA analyses: A real-world case. *Reliability Engineering & System Safety*, 169, 394-402.
- Chatterjee K., Zavadskas E.K., Roy J., & Kar S. (2018). Performance Evaluation of Green Supply Chain Management Using the Grey DEMATEL–ARAS Model. In: Kar S., Maulik U., Li X. (eds) Operations Research and Optimization. FOTA 2016. *Springer Proceedings in Mathematics & Statistics*, vol 225. Springer, Singapore.
- Dadelo, S., Turskis, Z., Zavadskas, E. K., & Dadelienė, R. (2012). Multiple criteria assessment of elite security personal on the basis of ARAS and expert methods. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 46(4), 65-88. Germany.

- Debnath, J., Biswas, A., Sivan, P., Sen, K. N., & Sahu, S. (2016). Fuzzy inference model for assessing occupational risks in construction sites. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 55, 114-128.
- Demirdögen, O., Erdal, H., & Akbaba, A. İ. (2018). The analysis of factors that affect innovation performance of logistics enterprises in Turkey. In *German-Turkish Perspectives on IT and Innovation Management* (pp. 143-164). Springer Gabler, Wiesbaden.
- Dey, S., Kumar, A., Ray, A., & Pradhan, B. B. (2012). Supplier selection: integrated theory using DEMATEL and quality function deployment methodology. *Procedia Engineering*, 38, 3560-3565.
- Diehl, D., & Spinler, S. (2013). Defining a common ground for supply chain risk management—A case study in the fast-moving consumer goods industry. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 16(4), 311-327.
- Dong, Q., & Cooper, O. (2016). An orders-of-magnitude AHP supply chain risk assessment framework. *International Journal of Production Economics*, 182, 144-156.
- Gül, M., & Güneri, A. F. (2016). A fuzzy multi criteria risk assessment based on decision matrix technique: a case study for aluminum industry. *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, 40, 89-100.
- Erdal, H. (2017a). Tedarik zinciri ağında riskin yönetimi: tedarik yönlü bir karar destek sistemi tasarımı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Erdal, H. (2017b). Tarihsel Tecrübeler Işığında Tedarik Zinciri Risk Yönetiminin Önemi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 50, 121-139.
- Erdal, H. (2018a). Tedarik Zinciri Risk Yönetimi: Kavramsal Çerçeve Ve Tedarik Yönlü Bir Literatür Araştırması. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 24 (4), 764-796.
- Erdal, H. (2018b). Lojistik Strateji Oluşturulmasına Etki Eden Faktörlerin Nicel Analizi. içinde Lojistik Stratejiler (Yalın, Çevik ve İşbirlikli), (pp.85-116), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Erdal, H., & Korucuk, S. (2018). Lojistik Sektöründe İnovasyon Önceliklerinin Belirlenmesi: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 1-24.
- Eurostat, Avrupa İstatistik Ofisi. (2015).https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Accidents_at_work_statistics.
- Fattahi, R., & Khalilzadeh, M. (2018). Risk evaluation using a novel hybrid method based on FMEA, extended MULTIMOORA, and AHP methods under fuzzy environment. *Safety Science*, 102, 290-300.
- Ho, W., Zheng, T., Yildiz, H., & Talluri, S. (2015). Supply chain risk management: a literature review. *International Journal of Production Research*, 53(16), 5031-5069.
- ILO, International Labour Organization.(2014). Creating Safe and Healthy Workplaces for All, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_305423.pdf
- Kern, D., Moser, R., Hartmann, E., & Moder, M. (2012). Supply risk management: model development and empirical analysis. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 42(1), 60-82.
- Klinke, A., & Renn, O. (2002). A New Approach to Risk Evaluation and Management: Risk-Based, Precaution-Based, and Discourse-Based Strategies 1. *Risk Analysis: An International Journal*, 22(6), 1071-1094.
- Kokangül, A., Polat, U., & Dağsuyu, C. (2017). A new approximation for risk assessment using the AHP and Fine Kinney methodologies. *Safety Science*, 91, 24-32.
- Korucuk, S., Ergün, M., Memiş, S., & Erdal, H. (2018a). An Implementation for Determination of the Importance of Green Logistics Applications in Manufacturing Enterprises: Eskişehir Case. International Conference on Agriculture, Technology, Engineering and Sciences-ICATES, (pp. 97-106), 19-21 September 2018, Lviv, Ukraine
- Korucuk, S., Turpçu, E., & Akyurt, H. (2018b). Bütünleşik Dematel ve GİA Yöntemleri İle Seyahat Acentalarında Lojistik Performans Unsurlarının Ölçülmesi ve En İdeal Seyahat Acentası Seçimi: Giresun İli Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 820-842.
- Korucuk, S., & Erdal, H. (2019). Stratejik Bir Lojistik Fonksiyon Olan Depo Yeri Seçimi Problemi İçin Karşılaştırmalı Nicel Bir Analiz. içinde Lojistikte Güncel Uygulamalar, (pp.155-172), Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Kubler, S., Robert, J., Derigent, W., Voisin, A., & Le Traon, Y. (2016). A state-of-the-art survey & testbed of fuzzy AHP (FAHP) applications. *Expert Systems with Applications*, 65, 398-422.
- Lin, C. J., & Wu, W. W. (2008). A causal analytical method for group decision-making under fuzzy environment. *Expert Systems with Applications*, 34(1), 205-213.
- Liu, H. C., Li, Z., Song, W., & Su, Q. (2017). Failure mode and effect analysis using cloud model theory and PROMETHEE method. *IEEE Transactions on Reliability*, 66(4), 1058-1072.
- Marhavilas, P. K., Koulouriotis, D., & Gemeni, V. (2011). Risk analysis and assessment methodologies in the work sites: On a review, classification and comparative study of the scientific literature of the period 2000–2009. *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, 24(5), 477-523.

- Meknatjoo, M., & Omidvari, M. (2015). Safety risk assessment by using William–Fine method with compilation fuzzy DEMATEL in machining process. *Iran Occupational Health*, 12(5), 31-42.
- Memiş, S. ve Korucuk, S. (2019). Dematel ve Vikor Bütünselik Yaklaşımı ile Gıda İşletmelerinde İnovasyon Çeşitlerinin Önceliklendirilmesi ve En İdeal Firma Seçimi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1), 1099-1113.
- Menteş, A., Akyıldız, H., Yetkin, M., & Türkoğlu, N. (2015). A FSA based fuzzy DEMATEL approach for risk assessment of cargo ships at coasts and open seas of Turkey. *Safety Science*, 79, 1-10.
- Othman, M. R., Idris, R., Hassim, M. H., & Ibrahim, W. H. W. (2016). Prioritizing HAZOP analysis using analytic hierarchy process (AHP). *Clean Technologies and Environmental Policy*, 18(5), 1345-1360.
- Pinto, A., Nunes, I.L., & Ribeiro, R.A. (2011). Occupational risk assessment in construction industry—Overview and reflection. *Safety Science*, 49(5), 616-624.
- Rezaee, M. J., Salimi, A., & Yousefi, S. (2017). Identifying and managing failures in stone processing industry using cost-based FMEA. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 88(9-12), 3329-3342.
- SGK, Sosyal Güvenlik Kurumu. (2018). SGK İstatistik Yıllıkları. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari
- Shariati, S., Yazdani-Chamzini, A., Salsani, A., & Tamosaitiene, J. (2014). Proposing a new model for waste dump site selection: Case study of Ayerma Phosphate Mine. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 25(4), 410-419.
- Tixier, J., Dusserre, G., Salvi, O., & Gaston, D. (2002). Review of 62 risk analysis methodologies of industrial plants. *Journal of Loss Prevention in The Process Industries*, 15(4), 291-303.
- TMMOB, Makine Mühendisleri Odası. (2018). Oda Raporu: İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği. Güncellenmiş 8.Baskı, Yayın No: MMO-689, Ankara.
- Varmazyar, M., Dehghanbaghi, M., & Afkhami, M. (2016). A novel hybrid MCDM model for performance evaluation of research and technology organizations based on BSC approach. *Evaluation and Program Planning*, 58, 125-140.
- Verma, S., & Chaudhari, S. (2016). Highlights from the literature on risk assessment techniques adopted in the mining industry: a review of past contributions, recent developments and future scope. *International Journal of Mining Science and Technology*, 26(4), 691-702.
- Wang, Q., Wang, H., & Qi, Z. (2016). An application of nonlinear fuzzy analytic hierarchy process in safety evaluation of coal mine. *Safety Science*, 86, 78-87.
- WHO, Dünya Sağlık Örgütü. (2018). Occupational Health. http://www.who.int/topics/occupational_health/en/
- Yazdi, M. (2017). Hybrid probabilistic risk assessment using fuzzy FTA and fuzzy AHP in a process industry. *Journal of Failure Analysis and Prevention*, 17(4), 756-764.
- Yılmaz, N., & Şenol, M. B. (2017). İş sağlığı ve güvenliği risk değerlendirme süreci için bulanık çok kriterli bir model ve uygulaması. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, 32(1), 77-87.
- Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decisionmaking. *Technological and Economic Development of Economy*, 16(2), 159-172.
- Zhang, F., Rahman, A., Goh, M., Ignatius, J., & Ng, P. S. (2017). The State of the Art in FAHP in Risk Assessment. In *Fuzzy Analytic Hierarchy Process* (pp. 33-66). Chapman and Hall/CRC.
- Zhou, J. L., Bai, Z. H., & Sun, Z. Y. (2014). A hybrid approach for safety assessment in high-risk hydropower-construction-project work systems. *Safety Science*, 64, 163-172.

EXTENDED ABSTRACT

It is one of the basic principles of a healthy and happy working environment to identify the treaty situations and risks, and to analyze them in a methodology in the field of occupational health and safety. Diversification of risk assessments conducted at institutions and organizations and looking at events in different ways are vital for minimizing the risk. International Labour Organization defines

(i) Occupational health: The development, promotion, and maintenance of workplace policies and programs that ensure the physical, mental, and social well-being of employees. These policies and programs strive to: prevent harmful health effects because of the work

environment, protect employees from health hazards while on the job, place employees in work environments that are suitable to their physical and mental capacities and other characteristics, and address other factors that may affect an employee's health and well-being;

(ii) Occupational safety: The maintenance of a work environment that is relatively free from actual or potential hazards that can injure employees; and

(iii) Occupational health and safety: The discipline dealing with the prevention of work-related injuries and diseases as well as the protection and promotion of the health of workers. It aims at the improvement of working conditions and environment. Members of many different professions (e.g. engineers, physicians, hygienists, psychologists, nurses) contribute to "occupational safety, occupational health, occupational hygiene, well-being at work and improvement of the working environment" (<http://www.iloencyclopaedia.org/>).

Worldwide, there are millions of occupational accidents and victims of work-related illnesses annually. As for the private sector, the risk assessment within the scope of occupational health and safety is extremely important for public sector in order to prevent possible loss of life and property.

Therefore, in this study, The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory (DEMATEL) and Additive Ratio Assessment (ARAS) methods have been adapted to the risk analysis and a new approach was proposed.

In order to determine the relationship between the risk factors as well as the prioritization of risk factors, unlike other multi-criteria decision-making methods, we preferred to utilize the DEMATEL method. While evaluating the performance of decision alternatives, ARAS method was preferred in order to reveal the proportional similarity of each decision alternative to the ideal decision alternative.

The aim of this study is to prioritize the risk factors that constitute the highest level of risk for occupational health and safety in the garage of a public institution where the maintenance and repair of the vehicles are conducted, and to determine the measures that can be taken to prevent these risks, and to provide guidance to the public institution.

This study has been carried out because of the fact that there are limited proposed quantitative methodologies for prioritizing the risk factors for occupational health and safety and the measures that can be taken to prevent these risks in the literature. Besides, there is no risk analysis methodology which is currently utilized in the related public institution.

While determination of the risk factors and the measures, face to face interviews were carried out with the five experts who are working within the institution. According to the results of the analysis, the prioritization of risk factors obtained by DEMATEL method are; An

accident occurred by lack of training and experience(R_1)>> An accident occurred by physical and mental fatigue(R_2)>> An accident occurred by burning, explosion or falling(R_3)>> Workbench and hand tools related burrs to eye or body (R_4), respectively.

The prioritization of measures that can be taken to prevent these risks obtained by ARAS method are; Education and consciousness raising(A_1)>> Active control of working environment(A_3)>> The use of physical protective equipment(A_2)>> Caution-warning signs(A_4), respectively.

The cause-and-effect relations among the factors are also obtained. An accident occurred by lack of training and experience (R_1) and An accident occurred by physical and mental fatigue (R_2) factors are obtained as cause factors, and An accident occurred by burning, explosion or falling and Workbench and hand tools related burrs to eye or body (R_4) factors are obtained as effect factors.

An accident occurred by lack of training and experience (R_1) factor apparently has the most influence on risk perception. It is concluded that the DEMATEL and ARAS methods, which are utilized in this study and many other studies, can be used effectively in order to prioritize the risk factors that constitute the highest level of risk for occupational health and safety, and to determine the measures that can be taken to prevent these risks.

In future studies, in order to compare the effectiveness of the proposed methodology, a comparative analysis can be performed by using the same inputs with different traditional and/or multi-criteria decision methods. Similarly, risk criteria and preventive measures, utilized in this study, can be diversified according to the literature and expert opinions, and common risk identification and measures can be proposed for occupational health and safety.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Eryılmaz, İ., Dirik, D. ve Odabaşoğlu, Ş. (2019). “Güvenlik İklimi Algısı ve İş Performansı İlişkisinde Genel Öz Yeterliliğın Düzenleyici Rolü: Helikopter Teknisyenleri Üzerine Bir Araştırma”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1854-1870
Geliş Tarihi / Received Date: 25.01.2019 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 26.02.2019

Araştırma Makalesi

GÜVENLİK İKLİMİ ALGISI VE İŞ PERFORMANSI İLİŞKİSİNDE GENEL ÖZ YETERLİLİĞİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ: HELİKOPTER TEKNİSYENLERİ ÜZERİNE BİR ARAŐTIRMA¹

Dr. İnan ERYILMAZ

Maltepe Üniversitesi
inanyilmaz@maltepe.edu.tr
ORCID ID:0000-0001-8307-2400

Dr. Deniz DİRİK

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
deniz.ispirli@cbu.edu.tr
ORCID ID:0000-0002-7652-7059

Dr. Şener ODABAŞOĞLU

Maltepe Üniversitesi
senerodabasoglu@maltepe.edu.tr
ORCID ID:0000-0003-3686-0283

Öz

Tarihi kanla yazılan havacılık sektöründe güvenlik, kilit bir unsurdur. Güvenlik iklimi algısı ise çalışanların, örgütün güvenlikle ilgili süreçlere verdiği önemi nasıl yorumladıklarının bir özetidir. Bu çalışmada, askeri havacılık sektörünün iş gücü ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayan helikopter teknisyenlerinin, algıladıkları güvenlik iklimi ile iş performansı düzeyleri arasındaki ilişki irdelenmektedir. Söz konusu ilişkide, teknisyenlerin öz yeterlilik algılarının biçimleyici etkisi olup olmadığı ayrıca incelenmektedir. Bu bağlamda, Ankara, Malatya ve İzmir’de askeri havacılık sektöründe çalışan 195 katılımcıya araştırma ölçeklerini içeren anket uygulanmıştır. Katılımcılardan toplanan veriler SPSS ve AMOS istatistiksel programlar aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, güvenlik iklimi algıları ile iş performansı alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Güvenlik iklimi algısı ile görev performansı arasındaki ilişkide öz yeterlilik algılarının biçimleyici rol oynadığı tespit edilmiştir. Ancak, güvenlik iklimi algısı ile bağlamsal performans arasındaki ilişkide, öz yeterlilik algıları biçimleyici rol oynamamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik İklimi, Öz Yeterlilik, Görev Performansı, Bağlamsal Performans, Helikopter Teknisyenleri.

THE MODERATING ROLE OF GENERAL SELF-EFFICACY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PERCEPTIONS OF SAFETY CLIMATE AND JOB PERFORMANCE: A STUDY ON HELICOPTER MECHANIC AND AVIONICS TECHNICIANS

Abstract

The history of aviation brims with blood, thus the concept of safety is a matter of critical value for aviation industry. Perceptions of safety climate refer to employees’ view of how their organization

¹ Bu çalışmanın öncü bir versiyonu, 10-12 Mayıs 2018 tarihinde Karadeniz Teknik Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen 26. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

handles safety-related processes. This study addresses the relationship between helicopter mechanic and avionics technicians' perceptions of safety climate and facets of job performance, as the former provide a significant portion of the labor requirement in military aviation. The study also problematizes the role of self-efficacy perceptions in the aforementioned relationship. To that end, data was collected on a sample of 195 military aviation employees working in Ankara, Malatya and İzmir through survey method. The recruited data was analyzed through IBM SPSS and Amos statistical analysis software. According to the findings of the study, there are significantly positive correlations between safety climate perceptions and job performance subscales. Self-efficacy has a moderating role in the relationship between perceptions of safety climate and task performance. However, the relationship between perceptions of safety climate and contextual performance is not moderated by self-efficacy.

Keywords: Safety Climate, Self-Efficacy, Task Performance, Contextual Performance, Helicopter Mechanic and Avionics Technicians.

1. GİRİŞ

Havacılık sektörü, kamu örgütleri veya özel örgütler arasında ayrım gözetmeksizin, emniyet, güvenlik ve hız kavramlarının kritik önem arz ettiği sektörlerin başında gelmektedir. Bu durum, çalışanların karşılaşacağı iş tabanlı tehlikelerin, kaza olasılığının ve risk faktörlerinin diğer sektörlere kıyasla fazla olduğu sonucunu da doğurmaktadır. Nitekim, havacılık sektöründe emniyet ve güvenlik tedbirleri en üst seviyede tutulmakta ve iş yeri uygulamaları yetkili otoriteler tarafından düzenli olarak denetlenmektedir.

Havacılık sektöründe güvenlik uygulamalarının ve süreçlerinin nasıl gerçekleştiği büyük önem taşımakla birlikte, bireylerin söz konusu süreçlere ilişkin algıları da aynı ölçüde kritiktir. İlk defa Zohar (1980: 96) tarafından, örgüt ikliminin belirli bir türü olarak, “*iş yerindeki çalışma ortamına ilişkin çalışan algısının bir özeti*” şeklinde tanımlanan iş yerinde güvenlik iklimi algısı, çalışanların davranışlarına yansıyan birtakım iş sonuçlarını etkileyebilmektedir. Bunların başında, görev ve bağlamsal performansın bir bileşeni olan iş performansı gelmektedir.

Görev performansı, bir işin gerçekleştirilmesine konu olan biçimsel sorumlulukları ve işin özünü oluşturan görevler kümesini ifade ederken; bağlamsal performans örgütün arzulanan sonuçlara ulaşmasında söz konusu olan bireysel katkıyı, rol üstü çabayı ve gönüllü davranışları tanımlamaktadır (Dirik, Eryılmaz ve Gülova, 2017; Meydan, Dirik ve Eryılmaz, 2017; Motowidlo, Borman ve Schmit, 1997). Çalışanların, iş tanımlarında yer alan sorumluluklarını gerçekleştirme ve bunun da ötesinde örgütsel vatandaşlık türü davranışlar sergileme niyetlerinin, bir örgütün kültüründen ve ikliminden bağımsız değerlendirilmesi zordur. Nitekim bir örgütteki hâkim iklim, işe ve örgüte yönelik tutumları, iş tatmini düzeyini, örgütsel bağlılık ve özdeşleşmeyi ve çalışanların etkin performans gösterme kapasitelerini yakından etkilemektedir (Çekmecelioğlu, 2006: 23). Bu bağlamda, örgüt kültürünün ve ikliminin bir uzantısı olarak güvenlik iklimi algısının, iş performansı ile birebir ilişkili olacağı öngörülmektedir (Şantaş ve diğerleri, 2018: 298).

Öz yeterlilik, “*kişinin kendisinden beklenen durumları yönetmesini sağlayacak yeteneklere olan inancı*” şeklinde tanımlanmaktadır (Şeşen, 2010: 196). Ayrıca öz yeterlilik “*kişilerin, talep edilen zor görevler ve kendi uygulamaları üzerinde kontrol tesis edebilme yeteneklerine olan inancı*” olarak da ifade edilmiştir (Luszczynska, Gutierrez-Dona ve Scahwarzer, 2005: 82). Geçmiş araştırmalar, öz yeterlilik düzeyi yüksek olan bireylerin, kendilerine ilişkin beklentilerinin olumlu ve motivasyon düzeylerinin yüksek olduğuna, bu durumun ise gelecekteki performanslarını etkilediğine vurgu yapmaktadır (Şeşen, 2010: 199). Bu bağlamda, güvenlik algısı ve iş performansı arasındaki doğrudan ilişkilerin kişinin kendi yeterliliklerine dair algılamaları tarafından biçimleneceği düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Güvenlik İklimi Algısı

Güvenlik, doğrudan ve dolaylı etkileri nedeniyle başta gelen örgütsel bir sorundur (Neal ve Griffin, 2006: 946). Güvenlik konusundaki araştırmalar, iş yerinde güvenliğin başlıca belirleyicilerinin, iş çevresi ve yönetim uygulamaları olduğundan hareketle, güvenlik iklimi kavramına odaklanmaktadır. Güvenlik iklimi, bir örgütün güvenlik performansının tesis edilmesine ve olası sistemsel kusurların erken tespitine verdiği öneme, çalışanların ne derece güven duyduğunun bir ölçütüdür (Tüzüner ve Özarlan, 2011: 139). Zohar (1980) tarafından yapılan tanıma göre güvenlik iklimi, örgüt ikliminin bir uzantısı olup, çalışma ortamına ilişkin paylaşılan algıları ifade eder. Neal ve Griffin (2006) güvenlik iklimini, çalışanların, güvenlikle ilgili mevcut uygulamaları, politika ve prosedürleri kişisel olarak nasıl algıladıklarının bir ürünü olarak tanımlar. Özetle güvenlik iklimi, bir örgütün güvenlik yönelimli çabalarının örgütün başlıca paydaşı olan çalışanlar tarafından nasıl algılandığıdır. İlgili yazında, yönetimin güvenlik konusuna bağlılığı ve çalışanların güvenlikle ilgili süreçlere katılımı (Dedobbeleer ve Beland, 1991); yönetsel değerler, örgüt uygulamaları, katılım ve iletişim (Ceyhun, 2014); örgütsel sorumluluk, çalışanların güvenliğe ilişkin endişeleri, çalışan kayıtsızlığı ve güvenlik tedbirlerinin seviyesi gibi güvenlik ikliminin çeşitli unsurları olduğundan bahsedilir (Şantaş ve diğerleri, 2018). Örgütsel bir değişken olmaktan ziyade, örgüt çevresine, örgütte ne tür rol davranışlarının beklendiğine, ödüllendirildiğine ve desteklendiğine (Zohar, 2010) ilişkin bireysel bir özelliği niteleyen güvenlik iklimi algılarının, güvenliği sağlamaya yönelik davranışların teşvik edilmesi noktasında önemli bir referans noktası oluşturduğu ifade edilmektedir (Dedobbeleer ve Beland, 1991). Buna göre, çalışanların güvenlik iklimi algıları, güvenlikle ilgili davranışların bir öncülüdür (Neal ve Griffin, 2006). Sosyal mübadele kuramından hareketle (Blau, 1964), çalışanların örgüte

ilişkin olumlu deneyimler yaşaması ve kendilerinin iyi oluşu noktasında örgütsel bir çabanın varlığına olan inançları, içsel bir karşılıklık normunun doğmasına yol açacak ve güvenlik iklimi algıları olumlu biçimde yüksek olan işgörenler, işlerinin özünü oluşturan görevleri yüksek standartlarda yerine getirmeye ve vatandaşlık davranışı geliştirmeye motive olacaklardır (Tsui ve diğerleri, 1997).

2.2. İş Performansı

Borman ve Motowidlo (1993; 1997) iş performansını, görev performansı ve bağlamsal performans olmak üzere iki alt boyuttan oluşan bir yapı olarak ele almışlardır. Görev performansı, bir işin özünü oluşturan temel rol davranışları, işten işe değişen ve örgütün varlık sebebini oluşturan teknik sorumluluklar şeklinde tanımlanmaktadır. Bağlamsal performans ise çalışanların biçimsel sorumluluklarını gerçekleştirdiği örgütsel çevreyi destekleyen, iş tanımlarında karşılığı olmayan ancak çalışanların sergilemeye motive oldukları gönüllü davranışlar olarak açıklanmaktadır. Sosyal mübadele kuramına göre (Blau, 1964) insanlar, kendi davranışları ile sosyal ilişkileri arasında bir denge ve adalet gözetmektedir. Buna göre işgörenler, örgütlerinden memnun olduklarında, iş arkadaşlarına/örgütlerine/yöneticilerine yardımcı olarak bağlamsal performans sergileme eğilimi göstereceklerdir. Diğer taraftan, örgüt içerisindeki etkileşimlerden duydukları memnuniyet düzeyi görece düşük olanlar, iş tanımlarında yer alan görev sorumluluklarını aksatmasalar ve görev performansı düzeylerini düşürmeseler dahi; birtakım ekstra sorumluluklar üstlenmekten ve örgütü savunmaktan imtina edecek ve bağlamsal performans sergilemekten geri duracaklardır (Edwards ve diğerleri, 2008). Çalışanların, etkileşimlerini adaletli olarak algıladıkları, örgütsel çevrelerinden memnun oldukları durumlarda prososyal iş davranışlarında bulunarak iş arkadaşlarına yardımcı olma ve işin biçimsel gerekliliklerinin ötesinde performans sergileme eğiliminde olacakları farklı çalışmalarda ortaya konmuştur (Dirik, 2017; Dirik ve diğerleri, 2016a; Dirik ve diğerleri, 2016b; Moorman, 1991). Bu bağlamda, pozitif güvenlik iklimi algılarının, çalışanlarda uyandıracığı daha pozitif izlenimler dolayısıyla, negatif veya daha düşük oranlardaki güvenlik iklimi algılarına kıyasla daha yüksek düzeylerde görev performansı ve bağlamsal performans ile ilişkileneceği düşünülmektedir. Güvenli (olarak algıladıkları) bir atmosferde görev sorumluluklarını yerine getiren işgörenlerin, işlerini yaparken dikkat ve özen göstermeleri, kendilerini rahat hissetmeleri ve verimli çalışmaya güdülenmeleri dolayısıyla performans düzeylerinde artış beklenmektedir. Bu varsayımdan hareketle:

Hipotez 1: Çalışanların güvenlik iklimi algıları iş performansı ile yakından ilişkilidir.

Hipotez 1a: Çalışanların güvenlik iklimi algıları görev performansı ile olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkilidir.

Hipotez 1b: Çalışanların güvenlik iklimi algıları bağlamsal performansı ile olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkilidir.

2.3. Öz Yeterlilik

Öz yeterlilik, amaç başarımına giden yolda bireyin hareketlerine temel oluşturan, kişinin kendi becerilerine ilişkin algıları olarak tanımlanabilir (Zimmerman, 2000: 83). Bandura'ya (1986; 1997) göre öz yeterlilik, arzulanan sonuçlara ulaşmada kişinin kendi yeterliliğine olan inancını yansıtmaktadır. Bu anlamda öz yeterlilik, kişinin yeteneklerinden doğan birtakım sonuçları değil, bu yetenekleri kullanmak suretiyle kişinin yapabileceklerine ilişkin yargısal çıkarımlarını niteler (Bandura, 1986). Öz yeterlilik algıları ise bireyin eyleme geçme, stresli durumlarla, kaygıyla ve sorunlarla başa çıkma kararlılığını yakından etkilemektedir. Öz yeterlilik algılarının; geçmiş tecrübeler, davranış gözlemi, sosyal baskılar ve bireyin fiziksel-duygusal durumları olmak üzere temelde dört farklı kaynaktan beslendiği değerlendirilmektedir (Bandura, 1986). Düşük öz yeterlilik algısına sahip bireylerin, zorlu görevlerden sakındıkları, amaçlara odaklanma ve bağlılık düzeylerinin düşük olduğu, engeller karşısında kararlılıklarının zayıfladığı ve kendi yetkinliklerine olan inançlarının kırıldığı ifade edilmektedir (Şahin ve Gürbüz, 2012). Öz yeterlilik algıları yüksek bireylerin ise belirledikleri amaçlara ulaşma motivasyonlarının yüksek ve olumlu duygulanım-düşüncelerinin fazla olduğu araştırmalarda ortaya konmaktadır (Zimmerman, 1999: 203).

Öz yeterlilik algıları; performans, akademik başarı, iş tatmini, güçlendirme, stres, girişimcilik, yenilikçilik, liderlik gibi birtakım örgütsel sonuçlarla ilişkilendirilmiştir (Basım, Korkmazıyrek ve Tokat, 2008; Meydan, 2011; Stajkovic ve Luthans, 1998; Şahin ve Gürbüz, 2012; Zimmerman, 2000). Şeşen (2010), öz yeterlilik algıları yüksek olan bireylerin, örgütsel vatandaşlık davranışı eğilimlerinin de yüksek olduğunu tespit etmiştir. Şahin ve Gürbüz (2012) çalışmasında ise, çok uluslu bir örgüt özelinde, öz yeterlilik algılarının kişilerin hem görev performansı hem de örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde anlamlı etkileri olduğu kanıtlanmıştır. Meydan (2011) ise, Basım ve arkadaşlarının (2008) çalışmasında ulaşılan bulgulara benzer şekilde, öz yeterliliği yüksek olan bireylerin, örgüt içi girişimcilik düzeylerinin de anlamlı biçimde yüksek olduğunu tespit etmiştir. Öz yeterlilik algılarının görev performansını olumlu biçimde etkilediği ve öz yeterliliği yüksek bireylerin performans düzeylerinin de yüksek olduğu araştırmalarla sabittir (Smith, Kass, Rotunda ve Schneider, 2006; Stajkovic ve Luthans, 1998). Bu çalışmalarda özetle, öz yeterlilik algılarının, bireyin

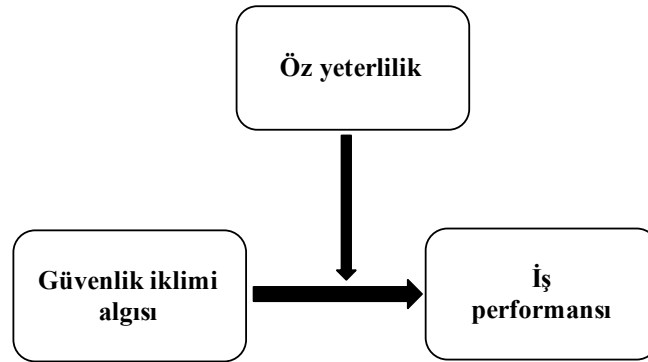
eyleme geçme istinadını şekillendirmek yoluyla bireysel performansı etkilediği belirtilmektedir. Örgütsel alanda bireyin karşılaştığı sorunlarla başa çıkma ve söz konusu süreçlerden doğan stresi yöneterek yoluna devam edebilme kapasitesi olarak yorumlayabileceğimiz öz yeterlilik algılarının, bireyin ortaya koyabileceği ve sergilemeye gönüllü olacağı performansı etkileyeceği varsayımından hareketle:

Hipotez 2: Öz yeterlilik algıları, güvenlik iklimi algısı ve performans arasındaki ilişkide biçimleyici rol oynar. Öz yeterlilik algıları yüksek olanlar için, güvenlik iklimi algıları ile performans arasındaki ilişki daha pozitif ve daha yüksektir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Çalışmanın temel varsayımı, güvenlik iklimi algılarının, iş performansını oluşturan görev performansı ve bağlamsal performans boyutları üzerinde etkili olacağı yönündedir. Güvenlik iklimi algısı ve iş performansı arasındaki ilişkide, çalışanların kendi yeterliliklerine olan inancını temsil eden öz yeterlilik düzeylerinin ise biçimleyici rol oynayacağı düşünülmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Havacılık sektörünün özgül doğası gereği güvenlik vurgusunun üst düzeyde tutulmasından hareketle bu çalışmada, “güvenlik iklimi algılarının ve çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin, çalışanların motivasyonlarını etkilemek suretiyle ortaya koymaya niyetli ve gönüllü olacakları performansı etkileyeceği” yönündeki varsayımın sınanması amaçlanmıştır (Şekil 1). Araştırma havacılık alanında ve özellikle güvenlik iklimi üzerine yapılan az sayıda araştırmanın derinleşmesine katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır. Özellikle nitelikli insan gücünün istihdamının önemli olduğu havacılık sektöründe güvenlik iklimi algısının ve öz yeterliliğin performans üzerine etkisini görmekte sektöre ve yazına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini askeri havacılık sektöründe çalışan helikopter teknisyenleri oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğü araştırma yürütülen kurumun gizlilik kaygısı nedeniyle bilinmemekle birlikte faktör analizi yapılabilecek asgari katılımcıya ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla gözlenen değişken sayısının en az beş katı katılımcıya ulaşılmaya çalışılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2001). Çalışma tarayıcı nitelikte olup, kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak Ankara, Malatya, İzmir’de askeri havacılık sektöründe çalışan 195 katılımcıya araştırma ölçeklerini içeren anket uygulanmıştır. Araştırmaya dahil edilen teknisyenlerin tamamı erkektir. Katılımcıların ortalama yaşı 38,5; ortalama iş tecrübeleri 19,4 yıl ve mevcut iş yerlerinde ortalama çalışma süreleri 7,8 yıl olarak belirlenmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Anket yönteminin benimsendiği araştırmada, güvenlik iklimi algısı ölçeği, iş performansı ölçeği ve öz yeterlilik ölçeği ile veri toplanmıştır. Toplanan verinin analizinde SPSS ve AMOS yazılımları kullanılmıştır.

Güvenlik iklimi algısını ölçmek için Choudhry, Fang ve Lingard (2009) tarafından geliştirilerek, Türen ve arkadaşları (2014) tarafından kısaltılarak Türkçeye uyarlanan 14 maddelik ve 2 alt boyutlu (yönetimin bakış açısı ve kurallar boyutu ile iş arkadaşları ve güvenlik eğitimleri boyutu) ölçek kullanılmıştır. İki faktörlü ölçekte, “*bu iş yerinde iş sağlığı ve güvenliği için gerekli kaynaklar bulunmaktadır*” ve “*işime yönelik aldığım iş güvenliği eğitimlerinin çoğu faydalı olmuştur*” gibi ifadeler yer almaktadır. Ölçeğin iki faktörlü yapısı madde çıkarmadan doğrulanmıştır. Faktör analizine ilişkin uyum iyiliği değerleri ise $\chi^2/sd=2,00$, RMSEA=0,06, CFI= 0,98, AGFI= 0,92’dir.

Çalışanların görev ve bağlamsal performansını ölçmek için Karakurum (2005) tarafından uyarlanan 11 maddelik ve 2 alt boyutlu (görev performansı ve bağlamsal performans) performans ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte, “*işimin esasını oluşturan ana görevlerimi başarıyla yerine getirmekteyim*” ve “*kendi işimin parçası olmayan işleri de yapmak için gönüllü oluyorum*” gibi ifadeler yer almaktadır. İki faktörlü yapının aynı şekilde doğrulandığı duruma ilişkin uyum iyiliği değerleri ise $\chi^2/sd=2,07$, RMSEA=0,05, CFI= 0,96, AGFI= 0,90’dır.

Öz yeterliliği ölçmek için Schwarzer ve Jerusalem (1995) tarafından geliştirilen ve Yeşilay tarafından Almanca’dan Türkçe’ye uyarlanan Genel Öz Yeterlilik Ölçeği kullanılmıştır (Akt. Bal, 2008). Ölçekte, “*yeni bir durumla karşılaştığımda ne yapmam gerektiğini bilirim*” ve “*ani olayların da hakkından geleceğimi sanıyorum*” gibi ifadeler yer

almaktadır. Tek boyutlu ve 10 maddeden oluşan ölçeğin faktör yapısına ilişkin uyum iyiliği değerleri, $\chi^2/sd=1,43$, $RMSEA=0,47$, $CFI=0,99$, $AGFI=0,95$ olarak bulunmuştur.

Ölçeklere yapılan DFA sonucunda güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 1’de raporlanmıştır. Ayrıca normal dağılıma ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri çalışmanın tüm ölçekleri ve alt ölçekleri için -3 ve +3 eşik değerleri aralığında tespit edilmiştir (Byrne, 2010). Tüm ölçeklerde ifadeler katılıma katılım 5’li Likert ölçeği ile (1-Hiç Katılmıyorum’dan 5-Tamamen Katılıyorum’a doğru) derecelendirilmiştir.

4. BULGULAR

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri gösteren korelasyon tablosu, ölçek ortalamaları, standart sapmalar ve iç tutarlılık katsayıları Tablo 1’de yer almaktadır. Korelasyon analizi bulgularına göre, güvenlik iklimi algısı alt boyutları ile iş performansı alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler görülmektedir. İş arkadaşları ve güvenlik eğitimleri alt boyutu hem görev performansı hem de bağlamsal performans ile daha yüksek korelasyon içerisindedir. Öz yeterlilik algısı, güvenlik iklimi ve iş performansı alt boyutları ile anlamlı biçimde ilişkili bulunmuştur. Spesifik olarak öz yeterlilik, görev performansı ile daha yüksek düzeylerde ilişkili bulunmuştur. Araştırma hipotezi bağlamında değerlendirildiğinde ise güvenlik iklimi algısı görev performansı ($r=0,365$, $p<0,01$) ve bağlamsal performans ile ($r=0,453$, $p<0,01$) istatistiksel açıdan anlamlı ve olumlu ilişkide olduğu görülmüştür.

Tablo 1. Korelasyon Analizi

Değişkenler (N=195)	Ort.	SS	1	2	3	4	5	6	7
1. Yönetim Bakış Açısı ve Kurallar (YBAK)	3,24	0,85	(0,94)						
2. İş Arkadaşları ve Güvenlik Eğitimleri (İAGE)	3,67	0,79	0,639**	(0,80)					
3. Görev Performansı	4,13	0,65	0,276**	0,506**	(0,89)				
4. Bağlamsal Performans	3,89	0,72	0,415**	0,433**	0,691**	(0,81)			
5. Öz Yeterlilik	3,83	0,65	0,264**	0,370**	0,690**	0,553**	(0,89)		
6. Güvenlik İklimi Toplam	3,36	0,77	0,874**	0,796**	0,365**	0,453**	0,316**	(0,93)	
7. İş Performansı Toplam	4,02	0,63	0,372**	0,512**	0,826**	0,712**	0,679**	0,443**	(0,91)

** $p<0,001$

Parantez içi değerler iç tutarlılık katsayılarıdır.

Korelasyon bulgularından hareketle, güvenlik iklimi alt boyutlarının iş performansı alt boyutları üzerindeki etkisini yordayan ve bu ilişkilerde öz yeterlilik algılarının etkisini ortaya çıkarmayı amaçlayan regresyon modelleri kurulmuştur (Tablo 2).

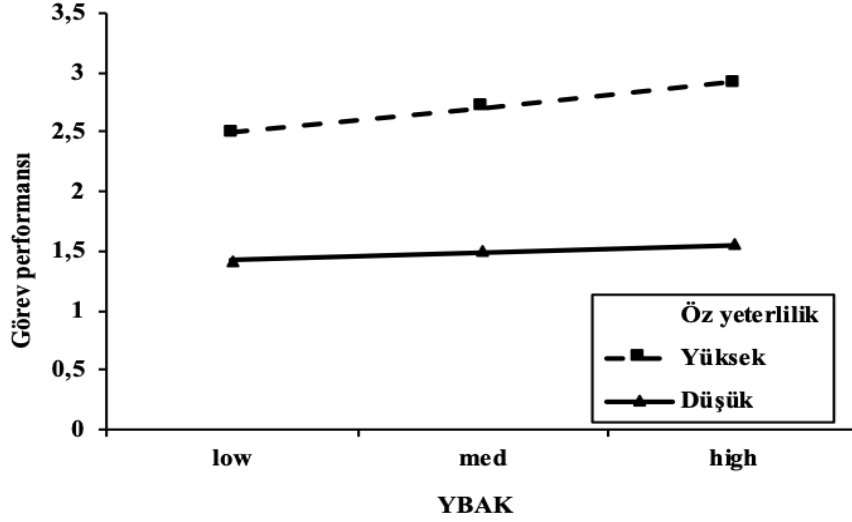
Tablo 2. Hiyerarşik Regresyon Analizleri

	Adım	Bağımsız değişken	Beta	t	p	F	(p)	R	R2
Bağlamsal performans	1	YBAK	0,256	5,050	0,000	62,983	0,000	0,619	0,377
		Öz Yeterlilik	0,509	8,333	0,000				
	2	YBAK*ÖY	-0,056	-1,420	0,157	42,872	0,000	0,624	0,380
	1	İAGE	0,242	4,412	0,000	58,632	0,000	0,605	0,360
		Öz Yeterlilik	0,501	7,556	0,000				
	2	İAGE*ÖY	0,024	0,830	0,470	39,258	0,000	0,697	0,359
Görev Performansı	1	YBAK	0,077	1,928	0,064	95,886	0,000	0,697	0,481
		Öz Yeterlilik	0,663	12,717	0,000				
	2	YBAK*ÖY	0,170	1,225	0,023	63,642	0,000	0,697	0,511
	1	İAGE	0,240	5,772	0,000	13,599	0,000	0,741	0,545
		Öz Yeterlilik	0,582	11,488	0,000				
	2	İAGE*ÖY	0,316	3,721	0,001	22,378	0,000	0,742	0,585

Araştırmanın düzenleyici etki öngören hipotezini sınamak amacıyla görev performansı ve bağlamsal performansın bağımlı değişken ve güvenlik iklimi alt boyutlarının bağımsız değişkenler olduğu ve öz yeterlilik algılarının etkileşim değişkeni yaratılmak suretiyle modellere dahil edildiği hiyerarşik regresyon analizleri yapılmıştır. Düzenleyici etki analizleri Aiken ve West'in (1991) önerdiği üzere çoklu doğrusallık sorununu aşmak adına yordayıcıların merkezileştirilmesi ve elde edilen yeni skorların çarpımından etkileşim değişkenlerinin üretilmesiyle gerçekleştirilmiştir.

Bağlamsal performansın bağımlı değişken ve yönetimin bakış açısı ve kurallar ile öz yeterlilik algılarının bağımsız değişkenler olarak tanımlandığı ilk modelin açıklama gücü %37 olarak gerçekleşmiştir. YBAK x Öz yeterlilik etkileşim teriminin modele dahil edilmesi ile modelin açıklama gücünde anlamlı artış izlenmemiştir. Güvenlik iklimi algısının diğer alt boyutu olan iş arkadaşları ve güvenlik eğitimleri değişkeni ile regresyon modeli kurulmuş ve etkileşim değişkeninin dahil edilmesiyle modelin açıklama gücünde anlamlı değişiklik bulgulanmamıştır.

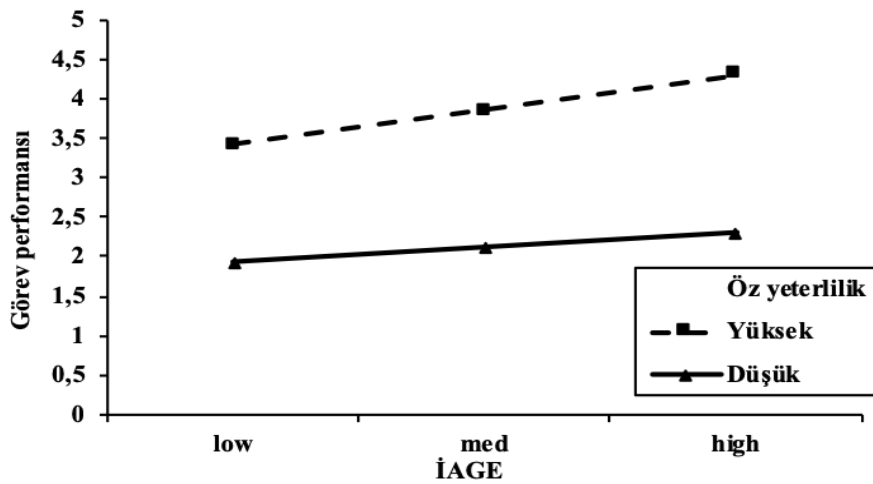
Görev performansının bağımlı değişken ve yönetimin bakış açısı ve kurallar ile öz yeterlilik algılarının bağımsız değişkenler olarak tanımlandığı modelin açıklama gücü %48 olarak gerçekleşmiştir. YBAK x Öz yeterlilik etkileşim teriminin modele dahil edilmesi ile modelin açıklama gücünde %3 oranında anlamlı artış izlenmiştir. Güvenlik iklimi algısının diğer alt boyutu olan iş arkadaşları ve güvenlik eğitimleri değişkeni ile regresyon modeli kurulmuş ve etkileşim değişkeninin dahil edilmesiyle modelin açıklama gücünde %4 oranında anlamlı artış olduğu bulgulanmıştır. Düzenleyici etki analizlerine ilişkin etki grafikleri Şekil 2 ve Şekil 3'te yer almaktadır.

Şekil 2. Yönetimin Bakış Açısı Ve Kurallar Alt Boyutu İle Görev Performansı Arasında İlişkide Öz Yeterliliğin Düzenleyici Rolü

Şekil 2’de yer alan biçimleyici etki grafiğine göre, yönetimin bakış açısı ve kurallar alt boyutu ile görev performansı arasındaki pozitif ilişki, öz yeterlilik düzeyinin en yüksek olduğu noktada maksimum düzeyine ulaşmaktadır. Diğer bir deyişle, öz yeterlilik düzeyinin en düşük olduğu nokta, yönetimin bakış açısı ve kurallar ile görev performansı ilişkisinin en zayıf olduğu noktadır.

Şekil 3’te yer alan biçimleyici etki grafiğine göre, iş arkadaşları ve güvenlik eğitimleri alt boyutu ile görev performansı arasındaki pozitif ilişki, öz yeterlilik düzeyinin en düşük olduğu noktada minimum değerini almaktadır. Diğer ifadeyle, öz yeterliliğin en yüksek olduğu nokta, iş arkadaşları ve güvenlik eğitimi ile görev performansı arasındaki ilişkisinin en güçlü olduğu noktadır.

Şekil 3. İş Arkadaşları ve Güvenlik Eğitimleri Alt boyutu ile Görev Performansı Arasında İlişkide Öz Yeterliliğin Düzenleyici Rolü

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Astsubay sınıflandırma yönetmeliği kapsamında uçak ve helikopter teknisyeni olarak anılan muharip sınıfı mensuplarının, mevcut görev tanımları 2629 sayılı kanununun 3. maddesi p bendinde şu şekilde belirlenmiştir: *“Uçuş ekibi ve uçuş ekibi adayı: Uçmakta olan bir hava vasıtasının içinde pilot ile beraber fiilen uçarak, hava vasıtasının uçurulmasına katılmaları gerekli olan ve uçuş ekibi sertifikası Genelkurmay Başkanlığı, Kuvvet Komutanlıkları, Jandarma Genel Komutanlığı veya Sahil Güvenlik Komutanlığınca onaylanan ve bu niteliğini muhafaza eden, pilot, silah sistem subayı, seyriüsefer subayı ve taktik koordine subayı dışında kalan kişilerdir. Uçuş ekibi olmak için ilgili hava vasıtasında fiilen eğitime başlayan kişi veya kişilere de uçuş ekibi adayı denir.”* Ancak helikopter teknisyenlerinin günlük sorumlulukları bu tanımı aşan karmaşalar, riskler, sorumluluklar ve tehlikeler arz etmektedir. Helikopter teknisyenleri, sivil hava aracı teknisyenlerinden farklı olarak, aynı zamanda askeri hiyerarşi içerisinde görev alan ve temel askerlik görev ve kurallarını havacılık düzeni dahilinde yürüten kişilerdir. Teknisyenler, aynı zamanda komutanları olan pilotlarla birlikte uçuş faaliyetlerini icra etmekte, uçuş faaliyetleri dışında ise hava aracı bakım ve onarımını üstlenmektedir. Yoğun mesai ve eğitim hayatının bir getirisi olarak elde edilen bilgi birikimi ve tecrübe neticesinde, helikopter teknisyeni olarak anılan hava aracı bakım personeli, diğer kamu kurumları ve kuruluşları (Orman Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Türk Havacılık ve Uzay Sanayi gibi) ile özel şirketler ve şahısların iş gücü ihtiyacının da önemli bir kısmını karşılamaktadır.

Hava aracı bakımı ve ilgili süreçler, güvenli ve emniyetli bir uçuşun ana unsurlarındandır. Genel olarak, hava aracı bakım ve onarım faaliyetleri, üretici firmaların ve yetkilendirilen havacılık kuruluşlarının belirlediği prosedürler çerçevesinde yürütülür. Ancak, askeri havacılığın gizlilik ve istihbarat gibi kaygılarının bir gereği olarak, askeri havacılık süreçleri uluslararası havacılık otoritelerinin denetiminin ve emniyet yönetim sisteminin dışında kalmaktadır. Üretici firmaların teknik dokümanları, ticari anlaşmalardan doğan zorunluluklar, talimatlar ve yönergeler ile belirlenen kurallar neticesinde, havacılığın olmazsa olmazı güvenlik sistemleri, eğitimleri ve kontrol birimleri, askeri havacılık sisteminde de teşkil edilmiştir. Bu bağlamda sivil havacılıktan farklılaşan askeri havacılık teknisyenliği, pek çok açıdan incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken bir meslektir. Araştırmalar, insan faktörünün, emniyetin sağlanması, sürdürülmesi, olası kaza ve kırımların engellenmesi noktasındaki önemine işaret etmektedir (Hoole ve Vermeulen, 2003; Uyar, 2013). Havacılığın ilk yıllarında makine ve donanıma bağlı hatalar en önemli kaza faktörleri olarak ön plana çıkarken, bugünkü verilere göre havacılık kazalarının % 80’i insan hatasından kaynaklanmaktadır (Shappell ve Wiegmann, 2000). Teknisyenlerin güvenlik iklimi algılarının

pekiştirilmesi ise havacılık sektörünün düzenlenmesi, sektör mensuplarının performanslarının yönetilmesi ve iş gücünden maksimum fayda sağlanması açılarından önem kazanmaktadır. Nitekim araştırmalar, iş yerinin güvenliğine inanan ve bu anlamda kaygı düzeyi düşük ve işini yaparken duyduğu stresi yönetebilen çalışanların, daha az iş kazası ile karşılaştığını ortaya koymaktadır (Türen ve diğerleri, 2014). Burada, çalışanların örgütsel iletişim kanallarını kullanarak güvenlikle ilgili durumları, riskleri ve kazaları rahatlıkla dile getirmelerini sağlayan bir örgüt ikliminin varlığının önemi de ortaya çıkmaktadır.

Mevcut çalışmada, helikopter teknisyenlerinin güvenlik iklimi algıları ile iş performansları arasında orta-yüksek düzeylerde anlamlı ve pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Güvenlik iklimi alt boyutlardan iş arkadaşları ve güvenlik eğitimleri hem görev performansı hem de bağlamsal performans ile daha yüksek ilişkili bulunmuştur. Bu bulgulardan hareketle, çalışmanın ilk hipotezi kabul edilmiştir.

İş performansı ile öz yeterlilik düzeyleri arasında da anlamlı ilişkiler tespit edilmiş, özellikle görev performansının öz yeterlilik algıları ile yüksek düzeylerde korelasyon gösterdiği izlenmiştir.

Öz yeterlilik algılarının, güvenlik iklimi algısı ve iş performansı ilişkisinde biçimleyici etkisi olup olmadığını ölçmeye yönelik analizlere göre, öz yeterliliğin, örgüt iklimini güvenli algılayan çalışanların bağlamsal performans düzeyleri üzerinde anlamlı etkisi bulunmamaktadır. Ancak, öz yeterliliğin, örgüt iklimini güvenli algılayan çalışanların görev performansı düzeyleri üzerinde biçimleyici etkisi söz konusudur. Buna göre, işin teknik ve biçimsel sorumluluklarını yerine getirme noktasında, öz yeterliliği yüksek olan helikopter teknisyenlerinin, örgüt iklimini güvenli olarak algıladıkları noktada performansları artış göstermektedir. Buna göre, çalışmanın ikinci hipotezi kısmen onanmıştır. Zira, güvenli iklim algıları veri iken, gönüllü ve rol ötesi davranışlar ortaya koyma noktasında, öz yeterlilik algılarının ötesinde birtakım değişkenlerin açıklayıcı gücüne ihtiyaç duyulmaktadır.

Örgüt iklimi ile çalışan performansı arasındaki ilişkiler, çeşitli araştırmalara konu olmuş ve pozitif iklim algılarının hem iş tatminini (Özdemir ve diğerleri, 2016) hem de performansı artırıcı etkisi kanıtlanmıştır (Baba ve diğerleri, 2009; Kangis ve Williams, 2000; Litchan, 2007). Çalışanların örgütteki güvenlik iklimine olan inançları, güvenlik tedbirlerini gözeterek, güvenliği sağlamaya yönelik ve iş kazalarını minimize edecek davranışları pekiştirmelerini kolaylaştırmakta (Neal ve Griffin, 2006), güvenlik iklimine duyulan bu güven ise özellikle görev performanslarını düzenlemelerine önemli katkı yapmaktadır.

Örgüt ikliminden beslenen güvenlik motivasyonu yüksek ve öz yeterliliğine duyduğu inancı işine yansıtılabilen çalışanların özellikle görev performanslarında artış olacağı,

çalışmanın nihai değerlendirmesidir. Havacılık tarihinin ve güvenlik kurallarının kanla yazıldığı unutulmamalıdır. Bu nedenle, uluslararası havacılık otoritelerinin güvenlik ile emniyet yönetimi kuralları ve eğitimi üzerine geliştirdikleri standartların askeri havacılık unsurlarına entegre edilmesi, eğitim faaliyetlerinin artırılması ve eksikliklerin şeffaf bir biçimde iletilebileceği mekanizmaların geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Yönetimin bakış açısının güvenlik odaklı olduğuna ve güvenlik eğitimlerinin samimiyetine inanan teknisyenlerin görev performansında artış olduğuna işaret eden bulgular neticesinde çalışmada birtakım öneriler söz konusudur. Havacılık sektöründeki karar vericilere, hiyerarşi sisteminin katı kurallarını pekiştirmek yerine, insan hayatını önceliklendiren ve bu anlamda iş yeri güvenliği uygulamalarını ast-üst perspektifinden ziyade, performans çerçevesinden değerlendiren bir yaklaşım benimsemeleri önerilmektedir. Bu bağlamda, helikopter teknisyenlerinin sorumlulukları, hava aracı içerisindeki unsurların rütbelerini değil, insan faktörünün hayatını gözetmelerini vurgulayacak biçimde yapılandırılmalıdır. Bağlamsal performans boyutu açısından anlamlı ilişkiler gözlenmemiş olması, teknisyenlerin motivasyonlarını güvenlik ikliminin ve öz yeterliliğin ötesinde değişkenlerin yordadığını düşündürmektedir. Bu değişkenlerden bazıları örgüte, yönetime ve iş arkadaşlarına güven, etkili liderlik, liderlik tarzları ve lider-üye etkileşimi olabilir. Bu değişkenlerin güvenlik iklimi algıları ile olası ilişkilerinin incelenmesi verimli sonuçlar doğurabilir.

Helikopter teknisyenleri, özellikle ülkemizin yakın geçmişte tecrübe ettiği olağanüstü hal ile operasyonel hal koşulları gözetildiğinde ve güvenlik sektörünün kurumsal yapısı bağlamında, yoğun bir iş baskısı ve stres altında bulunmaktadır. Bu anlamda, kendilerinden veri toplamak ciddi zorluk arz etmekle birlikte, verdikleri yanıtlara konu olan psikolojik ortam sorgulanmaya açıktır. Toplanan veri, zaman ve mekan kısıtına tabidir. Anket yöntemine konu olan ortak varyans hatası, beğenilirlik kaygısı, merkezi eğilim hataları ve sayısallaştırma endişesinden doğan diğer tüm ön yargılar, bu çalışmanın verisi için de söz konusudur. Bu handikaplara karşın, ulaşılan bulgular, örgüt kültürünün performans ile olan ilişkisini güvenlik sektörü bağlamında ele alması ve kurgulanan modelin özgünlüğü açısından kanımızca kıymetlidir.

KAYNAKÇA

- Aiken, L. S., & West, S. G. (1991). *Multiple Regression: Testing and Interpreting Interactions*. Newbury Park: Sage.
- Baba, V., Tourigny, L., Wang, X., & Liu, W. (2009). Proactive Personality and Work Performance in China: The Moderating Effects of Emotional Exhaustion and Perceived Safety Climate. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 26(1), 23-37.
- Bal, E. (2008). *Öz-Yeterlilik, Ortamsal Faktörler ve Esenlik: İşe Gönülden Adanmanın Etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngilizce İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The Exercise of Control*. New York: Freeman.
- Basım, H. N., Korkmazyürek, H., & Tokat, A. O. (2008). Çalışanların Öz Yeterlilik Algılamasının Yenilikçilik ve Risk Alma Üzerine Etkisi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 121-130.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: John Wiley.
- Borman, W. C., & Motowidlo, S. J. (1993). *Expanding the Criterion Domain to Include Elements of Contextual Performance*, In N. Schmitt & W. C. Borman (Eds.), *Personnel Selection in Organizations* (pp. 71-98). New York: Jossey-Bass.
- Borman, W. C., & Motowidlo, S. J. (1997). Task Performance and Contextual Performance: The Meaning for Personnel Selection Research. *Human Performance*, 10(2), 99-109.
- Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with AMOS. Basic concepts, applications, and programming* (2nd ed.). New York, NY: Routledge Academic
- Ceyhun, Ç. G. (2014). Güvenlik İklimi ve İş-Aile Çatışmasının Yorgunluğa Etkileri: Türk Kılavuz Kaptanlar Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 95-105.
- Choudhry, R.M., Fang, D., & Lingard, H. (2009). Measuring Safety Climate of a Construction Company. *Journal of Construction Engineering and Management*, 135(9), 890-899.
- Çekmecelioglu, H. G. (2006). İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Tutumlarının İşten Ayrılma Niyeti ve Verimlilik Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi: Bir Araştırma. *İşGüç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 8(2), 22-40.
- Dedobbeleer, N., & Beland, F. (1991). A Safety Climate Measure for Construction Sites. *Journal of Safety Research*, 22(2), 97-103.
- Dirik, D. (2017). *Liderin Sosyal Güç Kaynakları İle Çalışan Performansı ve Liderin Etkililiği Arasındaki İlişkiler: Cinsiyet Perspektifinden Bir Araştırma* (Yayımlanmış Doktora Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dirik, D., Eryılmaz, E., & Altın Gülova, A. (2016a). *Liderin Güç Kaynakları, İş Tatmini ve Bağlamsal Performans Arasındaki İlişkide Örgütsel Politikanın Rolü*. IV. Örgütsel Davranış Kongresi, 04-05 Kasım 2016, Adana.
- Dirik, D., Eryılmaz, E., & Altın Gülova, A. (2017). Liderin Yumuşak ve Sert Güç Kaynakları İle Çalışan Performansı Arasındaki İlişkilere Yönelik Bir Araştırma: Tarafların Cinsiyetinin Düzenleyici Rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. 16. *Ulusal İşletmecilik Kongresi Özel Sayısı*, ss. 1-20.
- Dirik, D., Oral Ataç, L., & TÜRESİN Tetik, H. (2016b). *Liderin Kullandığı Güç Kaynakları, Bağlamsal Performans ve Bölgecilik İlişkisi: Beyaz Yakalılar Üzerine Bir Araştırma*. 15. Ulusal İşletmecilik Kongresi, 26-28 Mayıs 2016, İstanbul.
- Edwards, B. D., Bell, S. T., Arthur, Jr., W., & Decuir, A. D. (2008). Relationships Between Facets of Job Satisfaction and Task and Contextual Performance. *Applied Psychology*, 57, 441-465.
- Hoole, C., & Vermeulen, L.P. (2003). Job Satisfaction among South African Pilots. *South African Journal of Industrial Psychology*, 29(1), 52-57.
- Kangis, P., & Williams, G. D.S. (2000). Organisational Climate and Corporate Performance: An Empirical Investigation. *Management Decision*, 38(8), 531-540.
- Karakurum, M. (2005). *The Effects of Person-Organization Fit On Employee Job Satisfaction, Performance and Organizational Commitment in a Turkish Public Organization*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Litchman, R. J. (2007). Effects of An Organization's Climate on Performance of Supply Chain Managers in Michigan: A Perception Study. *International Journal of Quality and Productivity Management*, 7(1), 38-46.
- Luszczynska, A., Gutierrez-Dona, B., Schwarzer, R. (2005). General Self-Efficacy in Various Domains of Human Functioning: Evidence From Five Countries. *International Journal of Psychology*, 40(2): 80-89.
- Meydan, C. H. (2011). İş Tatmini ve Öz Yeterliliğin Örgüt İçi Girişimcilğe Etkisi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 25-40.
- Meydan, C.H., Dirik, D., & Eryılmaz, İ. (2017). *İş Performansının Belirleyicisi Olarak Güçlü Lider ve Pelz Etkisi*. 25. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı (ss. 317-325), 25-27 Mayıs 2017, Ankara.
- Moorman, R.H. (1991). Relationship Between Organizational Justice and Organizational Citizenship Behaviors: Do Fairness Perceptions Influence Employee Citizenship? *Journal of Applied Psychology*, 76, 845-855.
- Motowidlo, S. J., Borman, W. C., & Schmit, M. J. (1997). A Theory of Individual Differences in Task and Contextual Performance. *Human Performance*, 10(2), 71- 83.
- Neal, A., & Griffin, M. A. (2006). A Study of the Lagged Relationships among Safety Climate, Safety Motivation, Safety Behavior, and Accidents at the Individual and Group Levels. *Journal of Applied Psychology*, 91(4), 946-953.

- Özdemir, L., Erdem, H., & Kalkın, G. (2016). Kamu Çalışanlarının Güvenlik İklimi Algılarının İş Tatmini ve İş Performansı Üzerine Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(15), 59-69.
- Shappell, S. A., & Wiegmann, D. A. (2000). The Human Factors Analysis and Classification System–HFACS. https://www.nifc.gov/fireInfo/fireInfo_documents/humanfactors_classAnly.pdf. Erişim Tarihi: 20.01.2019.
- Smith, S. A., Kass, S. J., Rotunda, R. J., & Schneider S. K. (2006). If at First You Don't Succeed: Effects of Failure on General and Task-Specific Self-Efficacy and Performance. *North American Journal of Psychology*, 8(1), 171-182.
- Stajkovic, A. D., & Luthans, F. (1998). Self-Efficacy and Work-Related Performance: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 124(2), 240-261.
- Şahin, F., & Gürbüz, S. (2012). Kültürel Zekâ ve Öz-Yeterliliğin Görev Performansı ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerinde Etkisi: Çokuluslu Örgüt Üzerinde Bir Uygulama. *İşGüç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14(2), 123-140.
- Şantaş, F., Şantaş, G., Özer, Ö., & Say Şahin, D. (2018). Sağlık Çalışanlarının Güvenlik İklimi Algılarının Belirlenmesine İlişkin Bir Kamu Hastanesinde Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 297-307.
- Şeşen, H. (2010). Kontrol Odağı, Genel Öz Yeterlik, İş Tatmini ve Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi: Ankara'da Bulunan Kamu Kurumlarında Bir Araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 195-220.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L.S. (2001). *Using Multivariate Statistics* (Fourth Edition). Boston: Allyn and Bacon.
- Tsui, A. S., Pearce, J. L., Porter, L., & Tripoli, A. M. (1997). Alternative Approaches to the Employee-Organization Relationship: Does Investment in Employees Pay Off? *Academy of Management Journal*, 40, 1089-1121.
- Türen, U., Gökmen, Y., Tokmak, İ., & Bekmezci, M. (2014). Güvenlik İklimi Ölçeği'nin Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 171-190.
- Tüzüner, V. L., & Özasan, B. Ö. (2011). Hastanelerde İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 40(2), 138-154.
- Tüzüner, Vala Lale ve Özasan, Burcu Özge (2011). Hastanelerde İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının Değerlendirilmesine Yönelik bir Araştırma, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 40 (2), 138-154.
- Uyar, T. (2013). Türk İş Havacılığı Sektörü Teknisyenlerinde İş Tatmini. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 258-288.
- Zimmerman, B. J. (1999). *Self-Efficacy and Educational Development*. A. Bandura (Der.), Self-Efficacy in Changing Societies: 202-231. New York: Cambridge University Press.
- Zimmerman, B. J. (2000). Self-Efficacy: An Essential Motive to Learn. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 82-91.
- Zohar D. (2010). Thirty Years of Safety Climate Research: Reflections and Future Directions. *Accident Analysis and Prevention*, 42, 1517-1522.
- Zohar, D. (1980). Safety Climate in Industrial Organisations: Theoretical and Applied Implications. *Journal of Applied Psychology*, 65, 96-102.

EXTENDED ABSTRACT

Aircraft maintenance and relevant services are the primary constituents of a safe and secure flight. In general, aircraft maintenance services and repair activities comprise highly regulated procedures amenable to directives by aviation authorities and subject to periodic inspections by producing companies or regulating authorities. However, military aviation processes and safety procedures are somehow more challenging and require more attention than the dictates of international aviation authorities due to concerns such as confidentiality and security intelligence. Similar to the civil aviation, all the rules enforced by technical documents that manufacturers issue, mandates of trade agreements as well as instructions and directives require that military aviation pursues an extensively regulated safety system, runs training and education programs, and operates control units. That is, military aviation not only

incorporates many aspects of civil aviation particularly in terms of safety processes, but it also overreaches the boundaries of civil aviation with a view to the specific context of military organizations involving high confidentiality. In this context, military aviation emerges as a prolific area of inquiry for practical and theoretical research.

Moreover, the data reveals that the human factor, a primary constituent in maintaining both safety and accidents (Hoole, & Vermeulen, 2003; Uyar, 2013) is still responsible for 80% of all aircraft incidents (Shappell, & Wiegmann, 2000). This data makes it all the more significant to reinforce key individuals' perceptions of safety climate so as to regulate aviation industry, to manage personnel performance and to make maximum use of personnel motivation and potential.

Helicopter mechanic and avionics technicians as the backbone of military aviation system as designated by article 3 of law numbered 2629 constitute one such key personnel. The research also shows that perceptions of safety climate in a workplace and a correspondingly low anxiety level is associated with relatively lower number of work accidents, and this is particularly true when an individual is able to regulate and manage his/her own stress level (Türen et al., 2014). At that point, the significance of a culture compatible with employee voice behavior encouraging organizational members to speak of their safety concerns, potential risks and accidents becomes more prominent.

In the above context, this study proposes that perceived safety climate is an influential factor affecting helicopter mechanic and avionic technicians' task and contextual performance which constitute two facets of overall job performance. Moreover, the study argues that perceptions of self-efficacy as a measure of individuals' belief in their own competences plays a moderating role in the relationship between perceptions of safety climate and job performance.

The data collected on a sample of 195 military aviation employees working in Ankara, Malatya and İzmir provinces through survey method reveals that there are significantly positive correlations between safety climate perceptions and job performance subscales. Of the two safety climate subscales, "coworkers and safety trainings" and "management perspective and rules", the former is more strongly correlated with both task and contextual performance, lending support for the preliminary hypothesis of the study. Performance subscales are also positively and strongly correlated with perceptions of self-efficacy, with significantly more robust correlations between task performance and perceived self-efficacy.

Self-efficacy has a moderating role in the relationship between perceptions of safety climate and task performance. However, the relationship between perceptions of safety climate and contextual performance is not moderated by self-efficacy. Technicians report significantly higher task performance when they believe their organizational climate to be supportive of

safety practices and when they have high self-efficacy, lending support for the moderation hypothesis of the study. This finding shows that given a certain level of safety climate perception, employees' motivation to engage in extra role and voluntary behavior needs to be explained by different variables other than self-efficacy perceptions.

The relationship between organizational climate and job performance has been problematized by previous researchers that found support for the relationship between positive climate and job satisfaction (Özdemir et al., 2016) as well as performance (Baba et al., 2009; Kangis, & Williams, 2000; Litchan, 2007). The previous research supports the contention that employees' belief in safety climate facilitate and reinforce precautionary behavior aimed at minimizing accidents and ensuring security (Neal, & Griffin, 2006), which in turn help employees regulate their task-oriented behavior.

Overall, the study shows that an organizational climate with a strong management perspective on safety processes and emphasizing safety trainings motivate employees for higher task performance. This finding has some repercussions for practitioners. Aviation industry decision-makers are recommended to prioritize human interactions and human life instead of hierarchical patterns of practices in terms of performance evaluations. The task responsibilities of helicopter technicians are to be structured to be compatible with the value of human factor within the aircraft, not relevant to the titles and rank of those on-board. The lack of significant interaction effect of self-efficacy and safety climate on contextual performance calls for further explanations such as trust in organization, coworkers or management, effective leadership, leadership styles and leader-member exchange, which could be prolific areas of inquiry for future research.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Baynal, K., Şahin, Y. ve Taphasanoğlu, S. (2019). “Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Lüks Konut Projesi İçin Beyaz Eşya Seçimi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1871-1888
Geliş Tarihi / Received Date: 31.08.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 16.01.2019

Araştırma Makalesi

ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİYLE LÜKS KONUT PROJESİ İÇİN BEYAZ EŞYA SEÇİMİ

Doç. Dr. Kasım BAYNAL

Kocaeli Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
kasim.baynal@manas.edu.kg
ORCID ID: 0000-0003-1448-5937

Dr. Öğr. Üyesi Yıldız ŞAHİN

Kocaeli Üniversitesi Mühendislik Fakültesi
yildiz.sahin@kocaeli.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6283-5340

End. Yük. Müh. Saime TAPHASANOĞLU

Kocaeli Üniversitesi Mühendislik Fakültesi
taphasanoglu.sema@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1280-8387

Öz

Türkiye’de son 10 yılda inşaat sektörü hızlı bir gelişme göstermiştir. Artan kâr oranları yatırımcıların bu sektöre olan ilgisini yükseltmiştir. Hatta sanayi sektöründe faaliyet gösteren pek çok firma inşaat sektöründeki pastadan pay almak için büyük projelere ve ortaklıklara dâhil olmuşlardır. Kapitalist sistemde, yüksek karlar kısa vadede çekici bir unsur gibi görünmekle birlikte uzun vadede geri dönüşü olmayan bir hasara neden olacaktır. Bunların başında tarım arazilerinin kaybı ve yeşil alanların beton ormanlarına dönüştürülmesi, İstanbul gibi bir şehrin silüetinin bozulması düşünülebilir. Bu çalışmada, Türkiye’de farklı illerde doğayla bütünleşmiş düşük katlı binalar/villalar inşa eden bir firma incelenmiştir. Firma, ankastre serisine buzdolabı da ilave ederek, sektörde rekabet avantajı elde etmeyi ve müşteri taleplerini artırmayı amaçlamaktadır. Ancak firma bunu yaparken kâr oranını düşürmek istememekte, hedef kitlesi olan müşterilerinin dikkatini çekecek bir tercih yapmayı arzu etmektedir. Çok sayıda artan ve azalan kriterin bir arada değerlendirilmesi için çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan VİKOR metodunun kullanılması uygun görülmüştür. Kriter ağırlıklarının sübjektifliğinin azaltılması amacıyla da AHP tekniği kullanılmıştır. Sonuçlar yönetim kurulu başkanı, mimarlar, satış müdürü, muhasebe müdürü ve pazarlama koordinatörü tarafından değerlendirilerek, uzlaşık bir karara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnşaat Sektörü, Beyaz Eşya Seçimi, Çok Kriterli Karar Verme, VİKOR, AHP.

SELECTION OF WHITE GOODS FOR LUXURY HOUSING PROJECT WITH MULTI-CRITERIA DECISION MAKING TECHNIQUES

Abstract

In the last 10 years in Turkey, the construction sector has shown a rapid development. Increasing profit rates have raised the interest of investors in this sector. In fact, many companies operating in the industrial sector have been involved in major projects and partnerships to obtain a share of the pie in the construction sector. In capitalist system while

high profits seem to be an attractive element in the short term but will cause irreversible damage in the long run. Chief among these is the loss of agricultural land and to be converted into a concrete jungle of green areas, deterioration of the skyline of a city like Istanbul can be considered. In this study, a company that built nature integrated low-rise buildings/villas in different provinces in Turkey is examined. By adding refrigerators to its built-in series, the company intends to gain competitive advantage in the sector and to increase customer demands. However, the company does not want to lower the profit rate while doing so and wants to make a preference that attracts attention of customers with target mass. The use of the VIKOR method, which is one of the multi-criteria decision-making techniques, has been deemed suitable for evaluating a large number of increasing and decreasing criteria. The AHP technique was also used to reduce the subjectivity of the criterion weights. The results were evaluated by the chairman of the board, architects, sales manager, accounting manager and marketing coordinator, and a consensus decision was reached.

Keywords: Construction Industry, White Goods Selection, Multiple Criteria Decision Making, VIKOR, AHP.

1. GİRİŞ

İnşaat sektörü, sağladığı istihdam olanağı ve katma değer bakımından ülke ekonomileri için farklı bir önem arz etmektedir. Özellikle günümüz anlayışı ile değerlendirildiğinde sadece çevrenin inşa edilmesini değil, bakım, onarım ve işletilmesine katkıda bulunan tüm faaliyetleri de içerdiği görülmektedir. İnşaat üretimi artık sadece basit şekilde bir yapının üretilmesi olarak değil, çevreye duyarlı hem sosyal yaşama hem toplumsal yapıya doğrudan etki eden, sürdürülebilir üretim anlamını da ifade etmektedir.

Türkiye İnşaat Sektörü, büyük oranda ulusal sermayeye dayanan yapısı ve çok sayıda meslek dalını ilgilendirmesi sebebiyle istihdam ve üretim sürecini önemli ölçüde etkilemektedir. Hem ulusal hem de uluslararası alanlarda büyük deneyim ve potansiyele sahip olan Türk İnşaat Sektörü, kendisine bağlı biçimde faaliyet yürüten 200'den fazla alt sektörü harekete geçirme özelliği nedeniyle “lokomotif sektör” ve aynı zamanda yarattığı büyük istihdam olanağı nedeniyle de “sünger sektör” olarak anılmaktadır. İnşaat sektörünün hemen hemen bütün üretimi “yatırım malı” sayılmaktadır. Sektöre girdi sağlayan ve faaliyetlerini bu sektördeki gelişmelere bağlı şekilde sürdürmekte olan diğer sektörlerin katkısı da göz önünde bulundurulduğunda, inşaat sektörünün GSMH içindeki payının hemen hemen %30 düzeyinde olduğu görülebilmektedir (Kılıç ve Demirbaş, 2012).

Konut satışlarında 2014 yılı şubat ayında, İstanbul 17121 konut satışı ile en yüksek paya (% 20,7) sahip olmuştur (İntes, 2014). Artan konut satışları ve yüksek kâr sebebiyle bu çalışmanın yapılmasını talep eden firma ağırlıklı olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaptığı yatırımlarını İstanbul Bölgesi Avrupa yakasına kaydırmıştır. Son 4 yılda yaptığı 6 inşaat projesinden elde ettiği satış gelirleriyle ultra lüks villa site yapma kararı almıştır. Ancak çok sayıdaki aynı tarz projelere fark oluşturmak için iç ve dış dekorasyonda farklı konseptler

kullanmayı uygun bulmuştur. Firma görsel unsurların yanında depremsellik gerçeğini de dikkate alacak şekilde kaliteli inşaat anlayışına ayrı bir önem vermiştir.

Müşterilerin algıladığı kalite anlayışı, bina kalitesi konusunda müşterinin hissettiği memnuniyetin derecesi olarak açıklanabilir. İnsanların değer yargılarının farklı olması nedeniyle göreceli bir kavramdır (Şeker, 2000).

Bir binanın kaliteli olarak algılanabilmesi, inşaat firmasının müşterilerine bulmayı bekledikleri özelliklerin, üretecekleri binalarda bulunacağı hususunda garanti vermelerine bağlıdır. Karar problemi kapsamında incelenen inşaat firması bu konudaki hassas çalışmalarını belgelerle müşterilerine sunmaktadır.

Kalite kavramının inşaat sektöründe fark edilen iki boyutu, tasarım ve uygunluk kalitesi olarak tanımlanabilmektedir. Müşteri beklentilerinin bina tasarımında yer alması tasarım kalitesi iken, binanın yapım sonrası müşteri beklentilerini karşılması ise uygunluk kalitesidir (Gözlü, 1990).

İnşaat sektöründe kalite Dr. Kaoru Ishikawa'nın kalite tanımı doğrultusunda "en ekonomik, en kullanışlı, müşteriye daima tatmin eden binayı tasarlamak, üretmek, satış sonrası servisleri vermek" olarak da tanımlanabilmektedir. Kısacası inşaat sektörü için kalite kavramı, bir binanın yapım kararının alınmasından yıkımına değin sürecin tamamını ifade etmektedir.

Araştırma konusu inşaat firması kaliteyi sadece inşaat aşamasında değil iç ve dış dekorasyon aşamasında da uygulamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle bünyesinde 3 adet mimar ve yurt dışında eğitim almış iç mimar istihdam etmektedir. Ayrıca kullandığı malzemeler ve hammaddeleri piyasada kalite belgesi olan şirketlerden uzun süreli garanti ve servis kapsamında temin etmeyi tercih etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, lüks konut inşa eden bir firmanın, yüksek kaliteli, müşterinin ilgisini çekecek ayrıca villa maliyetlerinde artışa sebep olmayacak buzdolabı markası seçiminin bilimsel metotlarla gerçekleştirilmesini sağlamaktır.

Çalışma kapsamında belirlenen alternatifler ve kriterler bir önceki konut projelerinde oturan site sakinlerinden 17 kişi ile ortak tespit edilmiştir. Bu amaçla kısa bir anket çalışması yapılarak değerlendirme kriterleri ile olası ürün alternatiflerinin ortaya konulması sağlanmıştır.

Pek çok kriterin dikkate alındığı ve birbirine yakın değerlere sahip 9 farklı beyaz eşya modeline ait verilerinin karşılaştırılmasında, Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinden VİKOR yöntemi ve kriter ağırlıklarının tespitinde ise AHP yöntemi kullanılmıştır. Teorik model ile elde edilen çözüm sonuçları inşaat firması yetkililerince kabul edilerek konut projesi kapsamında hayata geçirilmiştir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

İnşaat sektörü tüm dünyada özellikle gelişmekte olan ülkelerde önemli bir gündem maddesidir. Büyük yatırım maliyetlerini gerektirmesi bakımından farklı yazarlar tarafından çeşitli konu başlıkları altında çok sayıda incelemeye konu olmuştur. Bu bölümde çalışma kapsamında incelenen karar problemi ile ilgili çarpıcı literatür örnekleri kronolojik şekilde sunulmaktadır.

Topçu (2004), Türk kamu sektöründe inşaat yüklenicisi seçimi için çok kriterli bir karar modeli önermektedir. Çalışma kapsamında öncelikle mevcut seçim ölçütleri gözden geçirilmiş ve seçim için kullanılmakta olan maliyet, zaman ve kalite unsurları dikkate alınmıştır. Topçu tarafından önerilen seçim modelinin farkı, projeleri zamanında tamamlama yeteneği ve kurumsal uzmanlık ana kriterlerine bağlı çok sayıda alt kriterin olduğu bir hiyerarşik model kullanarak, yükleniciler için bir ön yeterlilik değerlendirmesi gerçekleştirmesi ve sonrasında ön yeterliliğe sahip yükleniciler arasında uzlaşmış teklif sahibinin seçimi için iki aşamalı bir model kullanmış olmasıdır.

Jato-Espino vd., (2014), çalışmalarında sürdürülebilir kentsel drenaj sistemleri seçimi için bir bulanık stokastik çok ölçütlü model önermişlerdir. Kentsel yağmur suyu akışını bir kaynak kontrol sistemi olarak yönetmek için etkili bir çözüm teşkil eden sürdürülebilir kentsel drenaj sistemleri, doğru bir seçim yapmayı kolaylaştırmak için Sürdürülebilir Değerlendirmeler için Entegre Değer Modeli (MIVES) yöntemine dayanan çok kriterli bir yaklaşım ile değerlendirilmiştir. Karar verme ortamını tanımlayan bazı kriterler ile ilgili olarak alternatiflerin davranışlarını şekillendirmek için doğru bilgi eksikliğini gidermek amacıyla, Monte Carlo yöntemine dayanan stokastik simülasyonlar yürütülerek bir dizi değişken modellenmesi sağlanmıştır. Buna ek olarak, su yönetimi ile ilgili çeşitli sektörlerden on uzmandan oluşan bir grubun, Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP)'nin karşılaştırma seviyelerine göre, seçilen kriterler kümesinin önemi hakkında görüş bildirmeleri istenmiştir. Karar ortamında insan davranışının ortaya çıkardığı belirsizliği azaltmak için üçgen bulanık sayılardan faydalanılmıştır. Modelin geçerliliğini ortaya koymak için, gözenekli asfalt, gözenekli beton ve birbirine geçen beton kaldırım taşı olmak üzere üç ana tip geçirimsiz kaplama alternatifi değerlendirilmiştir.

Jato-Espino vd., (2014), çalışmalarında inşaat alanındaki farklı karar problemlerine çözüm getirmek için, çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanıldığı geniş bir literatür incelemesi gerçekleştirmişlerdir. Kullanılan yöntemleri kullanım şekillerine göre ayrı ayrı ve hibrid yöntemler olarak sınıflandırmışlar ve elde ettikleri verileri istatistiksel olarak analiz

etmişlerdir. Bu sayede inşaat alanındaki karar problemlerinde kullanılan yöntemlerin zamana bağlı olarak kullanım değerlendirmesini de temin etmişlerdir.

Reyes vd., (2014), inşaat projelerini sürdürülebilirlik açısından incelemişler ve bunun sağlanabilmesi amacıyla özellikle proje tasarım aşamasında sağlık ve güvenlik ölçütlerini dikkate alan bir model önermişlerdir. Olası kaza risklerinin azaltılması amacıyla inşaat projelerinin tasarım, inşaat, faydalı ömür ve yeniden entegrasyon aşamalarını içeren yaşam döngüsü, hiyerarşik yapı kullanan bir matematiksel model ile değerlendirilmiştir. Gerçekleştirilen çalışma, inşaat projelerinin değerlendirilmesinde ekonomik kriterlerin yanı sıra sağlık ve güvenlik konularının da proje yönetimine etkili ve doğru bir şekilde entegre edilmesini mümkün kılacak bir “Sağlık ve Güvenlik” indeksi önermiştir.

Heravi ve dig. (2017), petrokimyasal projeler için optimal sürdürülebilir yapı seçeneğinin belirlenmesi üzerine bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Karar verme sürecinde Gri Teori, Fayda Teorisi ve ELECTRE I yöntem ve yaklaşımları bir arada kullanılmıştır. Bu araştırma, endüstriyel binaların sürdürülebilirliğine odaklandığından, örnek uygulama anlamında İran'daki beş petrokimya binası kullanılarak en iyi alternatif seçimi ile yöntemin geçerliliği test edilmiştir.

Zavadskasa ve diğ. (2017), konut inşaat malzemeleri ve yapı elemanları seçimi için karar destek yöntemlerine dayanan kuramsal bir değerlendirme modeli önermişlerdir. Çalışmada, alternatiflerin değerlendirilmesi amacıyla, maliyet, termik ve yük taşıma kapasitesi, lokalizasyona göre dışsal seçim, çevresel performans, dayanıklılık, ağırlık gibi yapı malzemeleri ile ilgili spesifik teknik parametreleri içeren 8 kriter kullanılmıştır. Karar problemi çözüm yaklaşımının değerlendirilebilmesi için 5 farklı alternatif konut seçilmiştir. Yöntemde ölçütlerin göreceli önemini hesaplamak için SWARA yaklaşımı kullanılmıştır. İkinci aşamada Tek değerli bir nötrofizik set ile desteklenmiş MULTIMOORA yöntemi ilk bilginin belirsizliğini de azaltarak alternatifler arasında daha doğru bir seçim yapılmasına olanak sağlamaktadır.

Cheaitou ve diğ. (2018) inşaat sektörü ile ilgili yaptıkları çalışmada, risk faktörleri olan kamu kuruluşlarında ihale değerlendirmesi ve yüklenici firma seçimi için bir inceleme ve değerlendirme gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada veri zarflama analizi, risk değerlendirme için bulanık tabanlı bir sistem ve iki amaçlı karma tamsayılı lineer programlama modeli önerilmiştir. 11 yüklenici firma 5 farklı risk faktörü tarafından değerlendirilerek risk ve maliyet açısından en uygun yüklenici tercihi ortaya konulmuştur.

3. ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ

Günümüzün neredeyse her anında karar vermekteyiz. Her alınan karar veya yapılan bir tercih aynı zamanda vazgeçilen alternatiflerdir. Bu alternatiflere göre doğru verilen

kararlar insanlara yarar sağlarken, yanlış kararlar ise bedel veya maliyet ödetmektedir. Bu bağlamda karar verme işlemi boyunca ana problem; birbiriyle tutarsızlık içerisinde olan ölçütlere göre değerlendirilmiş seçeneklerden en iyi olanı belirlemektir (Gözlü, 1990). Karar vermede çok kriterli yaklaşım kullanan yöntemlerin temel hedeflerinden biri, karar verici konumundaki kişilerin verdikleri karar konusunda rahat ve güvende hissetmesini sağlayan bu tür bilgilerin düzenlemesine ve bir araya getirilmesine yardımcı olmak, tüm değerlendirme kriterleri dikkate alındığında sağlanacak memnuniyeti arttırmak ve karar sonrası olası pişmanlığı minimize etmektir (Milet ve Patrick, 1990).

Karar verici tarafından, sonlu ya da sayıda seçeneğin yer aldığı küme içerisinde birbirinden farklı minimum iki ölçüt kullanılarak yapılan değerlendirme çok kriterli karar verme olarak tanımlanabilir. Çözüm aşamasında karşılaşılabilecek problemlerden biri de kullanılması gereken en uygun yöntemin seçimidir. Karar verici çözüm için en uygun yöntemi belirlemede, problemin yapısına ve sürecin özelliklerine bakmalıdır (Ersöz ve Kabak, 2010).

Günümüzde farklı karar problemlerinin çözümünde kullanılabilen çeşitli çok kriterli karar verme yöntemleri geliştirilmiştir. AHP, ANP, ELECTRE, PROMETHEE, TOPSIS, VİKOR, DEMATEL yöntemleri literatürde sıklıkla karşılaşılan çok kriterli karar verme yöntemleri arasında sayılabilmektedir (Engin ve diğ., 2018; Arslan ve Bircan, 2018).

3.1. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP)

Myers ve Alpert tarafından 1968 yılında ortaya çıkmış ve Saaty tarafından 1977’de bir model halinde geliştirilerek problem çözümlerinde kullanılabilir hale getirilmiştir. Yöntem, birden çok alternatif ve kriterden oluşan karmaşık bir modeli ikili karşılaştırma matrisleri oluşturarak sonuca ulaşmayı amaçlayan bir yöntemdir (Kaya ve diğ., 2011). Karar vericiler tarafından karşılaştırmalar yapılarak, kriter ve alternatifler için birer matris oluşturulur ve ardından tutarlılık kontrolü yapılarak ortalama puanlar elde edilir. Alternatifler arasından en yüksek puanı almış olan en uygun kabul edilir (Saaty, 1980; Gözlü, 1990; Eleren ve Karagül, 2008).

AHP yönteminde, önceden tanımlanmış karşılaştırma skalası kullanılmaktadır. Saaty tarafından öne sürülen, 1’den 9’a kadar rakamlardan oluşan ölçüm tablosu kullanılmaktadır (Felek ve diğ., 2007). İkili karşılaştırmalar AHP yönteminin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Tabloda bulunan ara değerler karar vericinin çelişkiye düştüğü durumlar için kullanılmaktadır (Saaty, 1990).

3.2. VİKOR Yöntemi

VİKOR yöntemi, çok kriterli karmaşık sistemlerin optimizasyonu için geliştirilmiştir (Sayadi ve diğ., 2009). Alternatiflerin birbiriyle çelişkili kriterlere bağlı olarak değerlendirilmesini, sıralanmasını belirleyerek ve buna bağlı olarak da en iyi olanın belirlenmesini içerir. Bu yöntem ideal çözüme yakınlığa dayanan çok kriterli sıralama indeksini ele almaktadır (Göktürk ve diğ., 2011). VİKOR yöntemi ilk olarak, karmaşık sistemlerin çok kriterli optimizasyonu için Tzeng ve Opricovic tarafından önerilmiştir. Tzeng ve Opricovic çalışmalarında SAW, TOPSİS, VİKOR yöntemlerini kullanmışlardır. Üç yöntemin sonuçları birbirlerine benzer olmasına rağmen TOPSİS ve VİKOR yöntemlerinin sonuçları daha belirgin bir şekilde değerlendirebildikleri gözlemlenmiştir. VİKOR ile TOPSİS yöntemlerini birbirinden ayıran özellik ise, VİKOR yönteminde vektörel normalizasyondan yararlanıyor olmasıdır (Opricovic ve Tzeng, 2004).

VİKOR yöntemi, malzeme ve ekipman seçimi, banka performans değerlendirmeleri, bilgi sistemleri/bilgi teknolojileri, arazi kullanımı, havayolu servis kalitesi artırma çalışmaları, yenilenebilir enerji projeleri değerlendirmesi gibi farklı alan uygulamalarında kullanılmıştır. Yöntemin temeli, karar verme sürecinde uzlaşık modelleme yaklaşımında toplam fonksiyonu olarak hesaplanan L_p değişkenine dayanmaktadır. Uzlaşık sıralamaya göre kriterlerin her biri için değerlendirildiği varsayıma göre, en iyi çözüme yakın olma değerleri kıyaslanarak elde edilmektedir (Opricovic ve Tzeng, 2007).

VİKOR yöntemi; L_p ölçüt formuyla başlar (Yang ve diğ., 2009).

$$L_{p,j} = \left\{ \sum_{i=1}^n \left[\frac{w_i(f_i^* - f_{ij})}{(f_i^* - f_{ij})} \right]^p \right\}^{1/p}; \quad 1 \leq p \leq \infty; \quad j = 1, 2, 3, \dots, j \quad (1)$$

Denklem 1'deki w_i değişkeni uzman görüşler tarafından belirlenebileceği gibi kriterlere ait ağırlıkların hesaplanmasını sağlayan çok kriterli karar verme yöntemlerinden herhangi biriyle de elde edilebilir. Ağırlıkların belirlenmesinde tüm ağırlık değerlerinin toplamının 1'e eşit olması gerekir; bu durum kontrol edilmelidir.

VİKOR uzlaşık sıralama yönteminin uygulama aşamaları, 5 adımda anlatılmıştır.

Adım 1: Kriterlerin her biri için en iyi f_i^* ve en kötü f_i^- değerleri belirlenir.

i . kriterin bir fayda kriteri olarak kabul edildiğinde $f_i^* = \max_j f_{ij}$ ve $f_i^- = \min_j f_{ij}$ olarak hesaplanır.

Adım 2: Bu adımda gruba ait ortalama fayda ve maksimum pişmanlık hesaplanır. Gruba ait ortalama faydası hesaplanırken Denklem 2, pişmanlık değerinin hesaplanmasında da 3 nolu denklem kullanılmaktadır.

$$s_j = \sum_{i=1}^n w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_{ij}) \quad (2)$$

$$R_j = \max_i [w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_{ij})] \quad (3)$$

Adım 3: İndeks değerleri hesaplanır. Bu adım uygulanmasında Denklem 4 kullanılır.

$$Q_j = \frac{v(s_j - s^*)}{(s^- - s^*)} + (1-v)(R_j - R^*) / (R^- - R^*) \quad (4)$$

Burada; $s^- = \max_j s_j$, $s^* = \min_j s_j$, $R^* = \min_j R_j$, $R^- = \max_j R_j$ olarak tanımlanmıştır. Denklem 4'te görüldüğü üzere grup faydasını maksimize eden strateji için ağırlığı açıklayan değişken v değeri iken, zıt düşüncedeki karar vericilerin minimum pişmanlığı ise $(1 - v)$ ile ifade edilmektedir. Genelde $v=0,5$ kullanılmaktadır.

Adım 4: Bu adımda ise uzlaşık çözümün elde edilmesi amacıyla alternatifler sıralanacaktır. Dördüncü aşamada alternatiflerin her biri için ayrı ayrı hesaplanması gereken s_j , R_j ve Q_j birbirinden bağımsız şekilde küçükten büyüğe doğru sıralanarak üç farklı sıralamaya ulaşılmalıdır.

Adım 5: Koşullar belirlenerek, **Q min** değerine göre önceki adımda yapılmış olan sıralamada aşağıda verilmiş olan kısıtların sağlanması durumunda a' alternatifi uzlaşık çözüm olarak önerilecektir.

Koşul 1; C_1 Kabul edilebilir avantaj,

$$Q(a'') - Q(a') \geq DQ$$

$$DQ = 1/(j-1)$$

a' , Q değeri sonuçlarına göre yapılan sıralamada birinci, a'' ise ikinci sırada yer alan alternatifi ifade etmektedir.

Koşul 2; C_2 Karar vermede kabul edilir istikrar,

a' alternatifi, S ve/veya R açısından bakıldığında da sıralamada en iyi alternatif olarak elde edilmelidir. Bu koşulları sağlayabilen alternatif, çözüm süreci boyunca kararlı kabul edilir. Koşullardan biri sağlanmadığı takdirde çözüm kümesinin aşağıdaki gibi uygulanması öne sürülmektedir;

→ C_2 koşulu sağlandığında a' ve a'' alternatifleri arasında,

→ C_1 koşulu sağlandığında ise $a', a'', \dots, a^{(M)}$ alternatifleri arasından son sırada yer alan maksimum değerlere sahip M . alternatif dikkate alınarak $Q(a^{(M)}) - Q(a') < DQ$ belirlenir.

Elde edilen Q değerlerine göre sıralanmış olan alternatiflerin en iyisi, minimum Q değerine sahip alternatiflerden biridir. Bu yöntem, karar vericinin tercihlerini etkileyen sebepler hakkında farkındalık düzeyinin düşük olduğu durumlarda kullanılmaya uygun bir yöntemidir. Ulaşılan uzlaşık çözüm, gruba ait faydayı maksimize eden, bireysel pişmanlığı ise en küçükleyen özelliği ile karar verici tarafından kabul görebilen bir çözüm olmaktadır (Ertuğrul ve Karakaşoğlu, 2008).

4. KARAR PROBLEMİ ÇÖZÜM ADIMLARI

Son yıllarda ülkemizde inşaat sektöründe hızlı bir gelişme dönemi yaşanmaktadır. Sanayiinin lokomotif sektörü olarak adlandırılan sektör yüksek kâr oranları ile yatırımcıları ilgi odağı haline gelmiştir. Ancak artan rekabet ortamında ilgi çekici yenilikler ve farklılıklar zorunlu hale gelmiştir.

Çalışmada firma kaba inşaatını tamamladığı villaların satışlarında beklenen sayıya ulaşamamış bu nedenle projeye buzdolabı da ilave etmeye karar vermiştir. Ancak bunu yaparken kâr payının azalmasını istememektedir. Villalar süper lüks sınıfta olduğu için daha yüksek kalitede ve iyi marka bir tercih yapması zorunludur. Bu amaçla toplanan genel müdür, İç mimarlar, mimar, proje müdürü, finans müdürü ve satış ve pazarlama müdürleri yapılan anketleri de dikkate alarak belirledikleri 10 kriter ve 9 seçenek arasından en uygun tercihi yapmak amacıyla Çok Kriterli Karar Verme teknikleriyle kararı bilimsel bir temele dayandırarak reklam etkisini yükseltmeyi düşünmüşlerdir.

Çalışmada yer alan problem VİKOR yönteminin uygulama özelliklerini taşımaktadır. Karar verici grup uzlaşmayı kabul etmektedir. Zaten çalışma bu temel üzerine kurulmuştur. Karar vericiler tüm kriterleri aynı anda optimize eden bir seçeneğin olmadığını verileri incelerken görmüştür. Bu nedenle ideale en yakın çözüm kabul görecektir. Seçenekler tüm kriterler için değerlendirilmiştir. Problemin değerlendirilmesi sürecinde karar vericilerin etkileşimli katılımı söz konusu değildir. Ancak analiz sonuçlarına göre karar vericiler nihai kararı onaylama ile yükümlüdürler. Yani son karar onlara aittir.

Tablo 1. Kriterler ve Ağırlıkları

Kriter Kodu	Kriter Adı	Kriter Ağırlıkları
K1	Fiyat	0,350
K2	Dondurucu Bölme Hacmi	0,167
K3	Soğutucu Bölme Hacmi	0,125
K4	Yıllık Enerji Sarfıyatı	0,089
K5	Günlük Enerji Sarfıyatı	0,089
K6	Ses Seviyesi	0,032
K7	Servis İmkânı	0,065
K8	Görsel Etkileycilik	0,023
K9	İç Dizayn Kullanım Konforu	0,022
K10	Elektrik Kesintisinde Gıdaları Saklama Süresi	0,039

Tablo 1’de analizde kullanılan 10 kriterin açıklamaları ve AHP ile belirlenmiş olan kriter ağırlıkları görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi kriterlerin belirlenmesinde 17 adet site sakini ile yapılan anket neticeleri dikkate alınmıştır. Karar vericiler ile yapılan çalışma neticesinde bu kriterlerin analize dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır. Ağırlıkların belirlenmesinde Saaty Ölçeği kullanılmıştır.

Tablo 2. Veriler ve Karar Matrisi

Markalar	Fiyat (TL)	Dondurucu Bölme Hacmi (H)	Soğutucu Bölme Hacmi (H)	Yıllık Enerji Sarfıyatı (kwh/yıl)	Günlük Enerji Sarfıyatı (kwh/24h)	Ses Seviyesi (dBA)	Servis İmkânı (1-9)	Görsel Etkileycilik (1-9)	Kullanım Kolaylığı (1-9)	Elektrik Kesilmesinde Saklama Süresi (saat)
A	4579	124	396	450	1,233	44	5	5	8	24
B	4629	155	385	455	1,246	46	9	8	7	15
C	3899	160	380	412	1,129	48	3	8	6	18
D	4593	219	385	497	1,362	43	6	6	9	16
E	4169	154	396	470	1,288	46	9	7	6	15
F	5300	175	343	449	1,230	49	8	9	9	24
G	6100	180	394	427	1,170	41	5	4	9	22
H	4860	176	390	480	1,315	43	4	5	6	24
I	3999	147	385	493	1,351	45	3	3	2	14

Analize başlamadan önce kriterlerin fayda kriteri mi maliyet kriteri mi olduğunu tespit etmek gerekir. Uygulamamızda Fiyat, yıllık enerji sarfıyatı, günlük enerji sarfıyatı, ses seviyesi kriterleri maliyet özelliği taşıyan kriterlerdir. Soğutucu ve dondurucu bölme hacmi, servis imkânı, görsel etkileycilik, kullanım kolaylığı ve elektrik kesildiğinde gıdaları saklama süresi kriterleri ise fayda özelliği taşımaktadır.

Tablo 2’de seçeneklere ait veriler ve karar matrisi görülmektedir. Servis imkân, görsel etkileycilik ve kullanım kolaylığı kriterleri 17 kişi ile yapılan anketler neticesinde 1-9 arası rakamlarla değerlendirilerek belirlenmiştir. Bu değerlendirmeler yapılırken seçeneklerin iç ve

dış resimleri ve özellikleri dikkate alınmıştır. Seçenekler yerli ve yabancı markalardır. A⁺ enerji sınıfında ve gardirop modelleridir.

Kriterlerden fayda özelliği taşıyan kriterlerin “max” olarak ve maliyet özelliği taşıyan kriterlerin “min” olarak gösterildiği; kriterlerin göreceli önemlerinin (ağırlıklarının) dâhil edildiği durumda oluşturulan güncel veri seti Tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 3. Kriter Özellikleri ve Ağırlıkları Veri Seti

Ağırlıklar(w _i)	35%	16,7%	12,5%	8,9%	8,9%	3,2%	6,5%	2,3%	2,2%	3,9%
x	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
	min	max	max	min	min	min	max	max	max	max
A	4579	124	396	450	1,233	44	5	5	8	24
B	4629	155	385	455	1,246	46	9	8	7	15
C	3899	160	380	412	1,129	48	3	8	6	18
D	4593	219	385	497	1,362	43	6	6	9	16
E	4169	154	396	470	1,288	46	9	7	6	15
F	5300	175	343	449	1,230	49	8	9	9	24
G	6100	180	394	427	1,170	41	5	4	9	22
H	4860	176	390	480	1,315	43	4	5	6	24
I	3999	147	385	493	1,351	45	3	3	2	14

1. Adım: Her kriter için en iyi (f_i^{*}) ve en kötü (f_i⁻) değerleri belirlenir.

Karar matrisi oluşturulduktan sonra, kriterlerin fayda ve maliyet özelliklerine göre her bir kriterin en iyi ve en kötü değerleri belirlenmelidir. Bu değerlerin de dâhil edildiği veri seti Tablo 4’te görülmektedir.

En iyi ve en kötü değerlerinde hesaplanmasında VİKOR metodunun anlatıldığı bölümdeki 2 numaralı denklem kullanılmıştır. Yapılan işlemler sonrası hesaplanan f_i^{*} ve f_i⁻ değerleri Tablo 4’te gösterilmiştir. Bu değerler tespit edilirken kriterin fayda özelliği mi yoksa maliyet özelliği mi taşıdığına dikkat edilmelidir.

Tablo 4. En İyi ve En Kötü Değerlerin Belirlenmesi

Ağırlıklar(w _i)	35%	16,7%	12,5%	8,9%	8,9%	3,2%	6,5%	2,3%	2,2%	3,9%
x	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
	min	max	max	min	min	min	max	max	max	max
A	4579	124	396	450	1,233	44	5	5	8	24
B	4629	155	385	455	1,246	46	9	8	7	15
C	3899	160	380	412	1,129	48	3	8	6	18
D	4593	219	385	497	1,362	43	6	6	9	16
E	4169	154	396	470	1,288	46	9	7	6	15
F	5300	175	343	449	1,230	49	8	9	9	24
G	6100	180	394	427	1,170	41	5	4	9	22
H	4860	176	390	480	1,315	43	4	5	6	24
I	3999	147	385	493	1,351	45	3	3	2	14
f _i [*]	3899	219	396	412	1,129	41	9	9	9	24
f _i ⁻	6100	124	343	497	1,362	49	3	3	2	14

2. Adım: Normalizasyon İşlemi ve Normalizasyon Matrisinin oluşturulması.

Farklı birimlere sahip olan kriterlerin birimden arındırılması için normalizasyon işlemi yapılmalıdır. Bunun için aşağıdaki denklem kullanılır.

$$r_i = (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_i^-)$$

Normalizasyon işlemi yapılarak elde edilen R normalizasyon matrisi Tablo 5'te görülmektedir. Normalizasyon işlemi ile kriterlerin sahip olduğu farklı farklı birimler aynı skora dönüştürülerek karşılaştırılabilir seviyeye getirilir. VİKOR metodunda lineer normalizasyon kullanılması yöntemin kolaylığı ve pratikliği açısından önemlidir.

Tablo 5. Normalizasyon Matrisi

w _i	35%	16,7%	12,5%	8,9%	8,9%	3,2%	6,5%	2,3%	2,2%	3,9%
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
R	min	max	max	min	min	min	max	max	max	max
A	0,309	1,000	0,000	0,447	0,446	0,375	0,667	0,667	0,143	0,000
B	0,332	0,674	0,208	0,506	0,502	0,625	0,000	0,167	0,286	0,900
C	0,000	0,621	0,302	0,000	0,000	0,875	1,000	0,167	0,429	0,600
D	0,315	0,000	0,208	1,000	1,000	0,250	0,500	0,500	0,000	0,800
E	0,123	0,684	0,000	0,682	0,682	0,625	0,000	0,333	0,429	0,900
F	0,637	0,463	1,000	0,433	0,433	1,000	0,167	0,000	0,000	0,000
G	1,000	0,411	0,038	0,176	0,176	0,000	0,667	0,833	0,000	0,200
H	0,437	0,453	0,113	0,798	0,798	0,250	0,833	0,667	0,429	0,000
I	0,045	0,758	0,208	0,953	0,953	0,500	1,000	1,000	1,000	1,000

3. Adım: Normalize Matrisin Ağırlıklandırılması

Normalize edilmiş karar matrisi R her bir kriter için AHP metodu ile belirlenmiş olan ağırlıklarla çarpılır. Elde edilen V ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi Tablo 6'da görülmektedir. Her bir kritere ait ağırlıklar ile o kriterin tüm seçeneklerine ait veriler kullanılarak V tablosu hesaplanmıştır.

Tablo 6. Ağırlıklı Normalize Karar Matrisi

w _i	35%	16,7%	12,5%	8,9%	8,9%	3,2%	6,5%	2,3%	2,2%	3,9%
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
V	min	max	max	min	min	min	max	max	max	max
A	0,108	0,167	0,000	0,040	0,040	0,012	0,043	0,015	0,003	0,000
B	0,116	0,113	0,026	0,045	0,045	0,020	0,000	0,004	0,006	0,035
C	0,000	0,104	0,038	0,000	0,000	0,028	0,065	0,004	0,009	0,023
D	0,110	0,000	0,026	0,089	0,089	0,008	0,033	0,012	0,000	0,031
E	0,043	0,114	0,000	0,061	0,061	0,020	0,000	0,008	0,009	0,035
F	0,223	0,077	0,125	0,039	0,039	0,032	0,011	0,000	0,000	0,000
G	0,350	0,069	0,005	0,016	0,016	0,000	0,043	0,019	0,000	0,008
H	0,153	0,076	0,014	0,071	0,071	0,008	0,054	0,015	0,009	0,000
I	0,016	0,127	0,026	0,085	0,016	0,065	0,023	0,022	0,022	0,039

4. Adım: S, R ve Q Değerlerinin Belirlenmesi ve Sıralanması

Tablo 7'de verilen, her bir seçenek için ortalama ve en kötü grup skorlarını gösteren S ve R değerlerinin hesaplanmasında 2 ve 3 nolu denklemler kullanılmaktadır.

Tablo 7. Hesaplanan S, R ve Q Değerleri

	S_i	R_i	$Q_i(V=0,00)$	$Q_i(V=0,25)$	$Q_i(V=0,50)$	$Q_i(V=0,75)$	$Q_i(V=1,00)$
A	0,428	0,167	0,256	0,607	1,309	1,654	0,573
B	0,409	0,116	0,049	-0,041	-0,044	0,228	0,504
C	0,271	0,104	-0,001	-0,321	-0,863	-0,983	0,000
D	0,398	0,110	0,026	-0,122	-0,228	0,010	0,464
E	0,351	0,114	0,042	-0,117	-0,303	-0,195	0,292
F	0,545	0,223	0,483	1,405	3,144	3,840	1,000
G	0,525	0,350	1,000	2,963	6,275	6,967	0,927
H	0,472	0,153	0,198	0,471	1,113	1,576	0,734
I	0,503	0,127	0,092	0,174	0,566	1,105	0,847
S^* :	0,271	R^* :	0,104				
S^- :	0,545	R^- :	0,350				

5. Adım: Seçeneklerin Sıralanması ve Koşulların Denetlenmesi

Q değerlerinin hesaplanmasında 4 nolu denklem kullanılır. VİKOR katsayısı olarak da adlandırılan v parametresi 0,00; 0,25; 0,50; 0,75 ve 1,00 gibi farklı grup faydası değerleri için Q değerleri hesaplanmıştır. Elde edilen değerler Tablo 8’de görülmektedir.

Hesaplanan Q değerleri baz alınarak tüm seçenekler küçükten büyüğe doğru sıralanır. Yapılan sıralamanın uzlaşık çözümü yansıtip yansıtmadığını belirlemek amacıyla kabul edilebilir avantaj ve kabul edilebilir istikrar koşullarını sağlayıp sağlamadığına bakılır. Bu amaçla gerçekleştirilen işlemler ve sıralama sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Sıralama ve Koşulların Denetlenmesi

	V=0,00	V=0,25	V=0,50	V=0,75	V=1,00
A	7	7	7	7	5
B	4	4	4	4	4
C	1	1	1	1	1
D	2	2	3	3	3
E	3	3	2	2	2
F	8	8	8	8	9
G	9	9	9	9	8
H	6	6	6	6	6
I	5	5	5	5	7
$Q(s'')$	0,026	-0,122	-0,303	-0,195	0,292
$Q(s')$	-0,001	-0,321	-0,863	-0,983	0
$Q(s'') - Q(s')$	0,029	0,199	0,560	0,788	0,292
DQ	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125
Koşul 1	YANLIŞ	DOĞRU	DOĞRU	DOĞRU	DOĞRU
Koşul 2	DOĞRU	DOĞRU	DOĞRU	DOĞRU	DOĞRU

Villa site projesi buzdolabı seçimi problemi için yapılan VİKOR analizi neticesinde V parametresinin 0,25; 0,50; 0,75; 1,00 değerleri için kabul edilebilir avantaj ve kabul edilebilir istikrar koşulları aynı anda sağlandığı için C marka buzdolabı seçeneği belirlenen ağırlıklara göre en iyi seçenek olarak belirlenmiştir. V parametresinin 0,00 değeri için ise kabul edilebilir avantaj koşulu (C1) sağlanamadığından s' , s'' , ..., s^M seçenekleri ve değeri maksimum M için $Q(s'') - Q(s') < DQ$ belirlenmelidir.

Bu şartı sağlayan seçenekleri bulmak için yukarıdaki denklem her bir seçeneğin Q değeri için uygulanmış ve neticede C, D, E, B ve I seçeneklerinin tamamının uzlaşık ortak çözüm olarak kabul edilebileceği görülmüştür.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada çok basit bir konu gibi görünen buzdolabı seçimi problemi, 250 adet lüks villa yapıp rekabetçi ortamda ve kısa sürede bu villaları satmak isteyen; bunu yaparken kâr oranını düşürmek istemeyen ve buzdolabını ayrıcalıklı, dikkat çekici bir reklam unsuru olarak kullanma amacı taşıyan inşaat firması için son derece önemli bir problemdir. Bir gerçek yaşam problemi olan lüks konut inşaat projesinde kullanılacak buzdolabı markasının seçiminde müşterilerin görüşlerinin de dikkate alınması amacıyla bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Anket sonuçları müşteri tercihinde etkili olabilecek kriterlerden görsel etkileycilik, kullanım kolaylığı ve servis imkânı kriterlerinin belirlenmesinde karar vericiye yardımcı olmuştur. Değerlendirme kriterlerinin belirlenmesi sonrasında müşteri tercihleri doğrultusunda önem derecelerinin tespit edilebilmesi için ağırlık değerlerinin atanması da istenmiştir. Bu kriterlerin 1-9 arasında numaralandırılması çalışmanın sübjektif tarafıdır. Bu sübjektiflik anket çalışması ve bölge servis yetkilileriyle yapılan görüşmeler dikkate alınarak kısmen azaltılmıştır. Analiz her ne kadar sayısal değerler üzerinden yapılmış olsa da karar vericilerin görece önem ağırlıkları sübjektiftir. Bu sübjektifliğin azaltılması için AHP metodu ile kriter ağırlıkları tespit edilmiştir.

Mevcut karar probleminde farklı önerileri ve kriterleri dikkate alarak karar vericilerin uzlaşısını sağlayacak bir sonuca ulaşmada çok kriterli karar verme tekniklerinden VİKOR metodu tatmin edici bir sonuç vermiştir.

VİKOR metodu ile yapılan buzdolabı seçimi probleminde $v=(0,00; 0,25)$ parametreleri için seçeneklerin sıralamalarının değişmediği ve tüm bu v parametrelerine göre en iyi seçeneğin C markası olduğu görülmüştür. $v =1,00$ parametresi hariç tüm VİKOR değerleri için en kötü (idealden en uzak) seçenek G markasıdır. $v =1,00$ parametresi için ise en kötü seçenek F markasıdır.

AHP ve VİKOR yöntemleri kullanılarak oluşturulan teorik model ile elde edilen sonuçlara göre, ağırlığı en yüksek olan fiyat kriterine uygun bir şekilde en düşük fiyata sahip olan C marka buzdolabının diğer kriterleri de tatmin edici ölçüde sağladığı düşünülerek örnek villa için satın alınması kararı verilmiştir. Yaklaşık 1 aylık bir süre sonunda örnek villayı gezen 453 müşterinin dikkatini çeken bu uygulama ile müşterilerde bıraktığı olumlu imaj sayesinde firma satışlarında %11'lik bir artış sağlanmıştır.

Bu çalışma; gerçek hayattaki bir karar verme probleminin gerçek verilerden hareketle literatürde bilinen teorik bir modelle çözülerek maliyet ve hedeflenen amaçlar bakımından rasyonel sonuçların alınmasını potansiyel tüm taraflara göstermesi bakımından değerli bir çalışmadır. Teorik model ile elde edilen çözüm sonuçlarının inşaat firması yetkililerince kabul edilerek konut projesi kapsamında hayata geçirilmiş olması modelin gerçek yaşam problemlerinde uygulanabilirliğinin önemli bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Arslan, R., Bircan, H. (2018). *Alternatif Sayısının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Sonuçlarına Etkisi*. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(18), 239-264.
- Cheaitou, A., Larbib, R., Al Housani, B. (2018). *Decision Making Framework For Tender Evaluation And Contractor Selection In Public Organizations With Risk Considerations*. Socio-Economic Planning Sciences, <https://doi.org/10.1016/j.seps.2018.02.007>
- Eleren, A. ve Karagül, M. (2008). *1986-2006 Türkiye Ekonomisinin Performans Değerlendirmesi*, Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 15(1), 1-14.
- Engin, O., Sarucan, A., Baysal, M.E. (2018). *Türkiye İçin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Yenilenebilir Enerji Alternatiflerinin Analizi*. Journal of Social And Humanities Sciences Research, 5(23), 1223-1231.
- Ersöz, F. ve Kabak, M. (2010). *Savunma Sanayi Uygulamalarında Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Literatür Araştırması*. Savunma Bilimleri Dergisi, 9(1), 97-125.
- Ertuğrul, İ. & Karakaşoğlu, N. (2008). *Banka Şube Performanslarının Vikor Yöntemi ile Değerlendirilmesi*. Endüstri Mühendisliği Dergisi, 20(1), 19-28.
- Felek, S., Yuluğkural, Y., Aladağ, Z. (2007). *Mobil İletişim Sektöründe Pazar Paylaşımının Tahmininde ANP ve AHS Yöntemlerinin Kıyaslaması*, MMO Endüstri Mühendisliği Dergisi, 18(1),6-22.
- Göktürk, İ.F., Eryılmaz, A.Y., Yörür, B., Yuluğkural, Y. (2011), *Bir İşletmenin Tedarikçi Değerlendirme ve Seçim Probleminin Çözümünde AAS ve VİKOR Yöntemlerinin Kullanılması*. Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 25, 61-74.
- Gözlü, S. (1990). *Endüstriyel Kalite Kontrolü, 1-2*, İTÜ Kütüphanesi, 1416, İTÜ Matbaası, Gümüşsuyu.
- Heravi, G., Fathi, M., Faeghi, S. (2017). *Multi-criteria Group Decision-Making Method for Optimal Selection of Sustainable Industrial Building Options Focused on Petrochemical Projects*. Journal of Cleaner Production, 142, 2999-3013.
- Intes (2014). *İnşaat Sektörü Raporu*. Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası, Mart 2014.
- Jato-Espino, D., Castillo-Lopez, E., Rodriguez-Hernandez, J., Canteras-Jordana, J.C. (2014). *A Review Of Application of Multi-Criteria Decision Making Methods in Construction*. Automation in Construction, 45, 151-162
- Jato-Espino, D., Rodriguez-Hernandez, J., Andrés-Valeri, V.C., Ballester-Muñoz, F. (2014). *A Fuzzy Stochastic Multi-Criteria Model for the Selection of Urban Pervious Pavements*. Expert Systems with Applications, 41, 6807-6817.
- Kaya, P., Çetin, E., İ., Kuruüzüm, A. (2011). *Çok Kriterli Karar Verme ile Avrupa Birliği ve Aday Ülkelerin Yaşam Kalitesinin Analizi*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 13, 80-94.
- Kılıç, R. & Demirbaş, E. (2012). *Türkiye’de Kamu İnşaat Harcamalarının Belirleyicileri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki*. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 3(2), 84-97.
- Milet, I. ve Patrick T. H. (1990). *Globally Effective Questioning in the Analytic Hierarchy Process*. European Journal of Operational Research, 48, 88-89.
- Opricovic, S. & Tzeng, G.H. (2004). *Compromise Solution by MCDM Methods: a Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS*, European Journal of Operational Research, 156, 445-455.
- Opricovic, S. & Tzeng, G.H. (2007). *Extended VIKOR Method in Comparison with Outranking Methods*. European Journal of Operational Research, 178: 514–529.
- Reyes, J. P., San-José, J.T., Cuadrado, J.,Sancibrian, R. (2014). *Health & Safety Criteria For Determining The Sustainable Value Of Construction Projects*. Safety Science, 62, 221–232.
- Saaty, T.L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*, McGraw-Hill International Book Company, USA.
- Saaty, T.L.(1990). *How To Make A Decision: The Analytic Hierarchy Process*. European Journal of Operational Research, 48, 9-26.

- Sayadi, M.K., Heydari, M. & Shahanaghi, K. (2009). *Extention of Vikor Method for Decision Making Problem with Interval Numbers*. Applied Mathematical Modelling, 33: 2257-2262.
- Şeker, E. (2000). Toplam Kalite Yönetiminin İnşaat Sektöründe Uygulanması- Müşteri tatmini, *İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, 34-37, İstanbul.
- Topçu, Y.İ. (2004). *A decision model proposal for construction contractor selection in Turkey*, Building and Environment, 39, 469–481.
- Yang, Y-P.O., Shieh, H-M. & Leu, J-D., A. (2009). *Vikor-Based Multicriteria Decision Method for Improving Information Security Risk*. International Journal of Information Technology & Decision Making, 8: 267-287.
- Zavadskasa, E.K., Bausysb, R., Juodagalvieneb, B., Garnyte-Sapranaviciene, I. (2017). *Model for Residential House Element and Material Selection by Neutrosophic MULTIMOORA Method*. Engineering Applications of Artificial Intelligence, 64, 315-324.

EXTENDED ABSTRACT

Last twenty years, due to increasing competition in the construction sector, which is considered the locomotive of Turkey's economy, companies have been forced to use different creative elements. The purpose of this study is to provide the selection of the refrigerator brand which will attract the customer's interest and will not cause an increase in the costs of the firm for luxury housing project, by the scientific methods.

In the first part of the study, general information about construction sector and company is given. In the second part, the studies on construction projects are summarized. In the third part, general information about multi-criteria decision making techniques is given, and the Analytical Hierarchy Process (AHP) and VIKOR methods used in the study are systematically explained. AHP, which is used to determine the weight of the criteria, is a method which provides the result by using pairwise comparison matrices according to 1-9 scale developed by Saaty in 1977, in a complex model consisting of multiple alternative and criteria.

VIKOR is a decision-making technique that allows the evaluation of alternatives for complex systems with conflicting criteria and the selection of the best. The method deals with the multi-criteria ranking index based on the ideal solution. The VIKOR method was first proposed by Tzeng and Opricovic for multi-criteria optimization of complex systems.

In the fourth part, the application steps of the study are explained. In the study, for the luxury housing construction project, the refrigerator brand to be included in the project has been selected. For this purpose, 10 evaluation criteria, including price, freezer compartment volume, refrigerant compartment volume, annual energy consumption, daily energy consumption, noise level, service availability, visual impact, ease of use and storage period in power failure, were determined by taking into consideration the survey study. In the first phase of the study, weighting of the evaluation criteria determined by using AHP method has been provided. At this stage, the opinions of both potential users and company managers are taken into consideration. The decision problem in the study carries the application characteristics of the VIKOR method. The decision-making group accepts a compromise. The

decision-makers have seen that there is no option that optimizes all the criteria at the same time. Therefore, the solution closest to the ideal will be accepted.

In the study, price, annual energy consumption, daily energy consumption, noise level criteria are the criteria that bear the cost feature. On the other hand, refrigerant and freezer compartment volume, service availability, visual impact, ease of use and storage period in power failure are the benefit criteria.

The criteria with the benefit feature are expressed as “max” and the criteria with cost feature are expressed as “min”. Once the decision matrix has been created, the best and worst values of the criteria should be determined according to the benefit and cost characteristics. In the calculation of the best and worst values $f_i^* = \max_j f_{ij}$ and $f_i^- = \min_j f_{ij}$ equations are used. Normalization should be carried out to remove the criteria with different units. The following equation is used for this.

$$r_i = (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_i^-)$$

With the normalization process, the different units of the criteria are converted into the same score and made comparable. Linear normalization of the VIKOR method is important for the ease and practicality of the method. The normalized decision matrix is multiplied by the weights determined by the AHP method for each criterion to produce a weighted normalized decision matrix. After this step, the following equations are used in the calculation of the values indicating the mean benefit-S and maximum regret-R scores for each alternative.

$$s_j = \sum_{i=1}^n w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_{ij}) \quad R_j = \max_i [w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_{ij})]$$

For different group benefit values of parameter v such as 0.00, 0.25, 0.50, 0.75 and 1.00, the Q index values are calculated with the following equation.

$$Q_j = \frac{v(s_j - s^*)}{(s^- - s^*)} + (1-v)(R_j - R^*) / (R^- - R^*)$$

Based on the calculated Q values, all alternatives are ranked in descending order. Considering the acceptable advantage and acceptable stability conditions of the VIKOR Method, it is determined whether the given alternative ranking is the best possible solution.

As a result of the VIKOR analysis for the refrigerator selection problem, C is the best choice according to the determined weights as the acceptable advantage and acceptable stability conditions for the values of 0.25, 0.50, 0.75 and 1.00 are provided at the same time.

In the fifth part of the study, the results are evaluated. According to the results obtained with the theoretical model using the AHP and VIKOR methods, it is seen that, the C brand refrigerator

which has the lowest price in accordance with the price criterion, also provided the other criteria in a satisfactory manner. Thus, a scientific-based decision has been made with the use of Multi Criteria Decision Making techniques to make the most appropriate choice among the 9 refrigerator options, and refrigerator C was decided to purchase for the sample house.

This study is a valuable study, to show all potential stakeholders that a real-life decision-making problem can be solved by a theoretical model known in the literature as well as the rational results can be obtained for cost and targeted purposes. If results of the solution obtained by the theoretical model are accepted by the construction company authorities and implemented with the scope of the housing project, is an important indicator of the applicability of the model in real life problems.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Ulusoy, T., Esmer, Y. ve Dayı, F. (2019). “Spor İşletmelerinde Nakit Yönetimi: BİST’de Bir Uygulama”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1889-1905
Geliş Tarihi / Received Date: 18.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 09.02.2019

Araştırma Makalesi

SPOR İŞLETMELERİNDE NAKİT YÖNETİMİ: BİST’DE BİR UYGULAMA*

Doç. Dr. Tolga ULUSOY

Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
tulusoy@kastamonu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-4365-0877

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ESMER

Bayburt Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi
yesmer@bayburt.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3691-1730

Dr. Öğr. Üyesi Faruk DAYI

Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
fdayi@kastamonu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0903-1500

Öz

Spor işletmeciliği, hizmet işletmeciliğinde olduğu üzere yüksek tutarda duran varlık yatırımını gerektirmemektedir. Bu nedenle işletme sermayesi yönetimi spor işletmelerinin faaliyetine devam etmelerinde hayati öneme sahiptir. Yüksek tutarlı bonservis bedeliyle futbolcu alım ve satımı futbol işletmelerinin nakit giriş ve çıkışlarının etkin yönetilmesini gerektirmektedir. İşletme sermayesi unsurlarından biri olan nakit yönetimi, futbol işletmelerinin nakit giriş ve çıkışlarının tahmininde ve nakit bütçesinin hazırlanmasında önemli bir etkiye sahiptir. Çalışmanın amacı futbol işletmeleri için nakit yönetiminin önemini ortaya koymaktır. Çalışmada Borsa İstanbul’da işlem gören Trabzonspor Sportif Yatırım ve Futbol İşletmeciliği Ticaret A.Ş.’nin (Trabzonspor) 2012-2017 dönemine ait Kamuyu Aydınlatma Platformu bilgilendirmelerinden elde edilen bilgiler ile mali tablo verileri kullanarak Trabzonspor’un 2017-18, 2018-19 ve 2019-20 sezonlarına ait nakit bütçesi oluşturulmuştur. Trabzonspor’un futbolcu transferlerinde yüksek tutarlı bonservis ve yıllık ücret ödemelerinden dolayı yüksek tutarlarda nakit çıkışlarının gerçekleştiği, sportif başarı olmadığından nakit girişlerinde önemli bir yükseliş olmadığı ve nakit yönetiminde ciddi sorunlar yaşadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç spor yöneticilerinin başarısında hiç şüphesiz nakit yönetiminin önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Nakit Yönetimi, Nakit Bütçesi, İşletme Sermayesi, Spor Yönetimi, Futbol Yönetimi.

CASH MANAGEMENT IN SPORTS ENTERPRISES: AN APPLICATION ON BIST

Abstract

Sports management does not require a high amount of asset investment as in service management. Therefore, the business capital management that entails more than fixed assets is vital for sports enterprises in order to survive. Purchase and sale of the footballers with a high amount of transfer fee necessitates the effective management of cash flows for the sports enterprises. Cash management which is one of the factors of business capital has an important

* Bu çalışma, 21-22 Nisan 2018 tarihinde Bulgaristan’ın Plovdiv şehrinde düzenlenen “VIII. IBANESS Kongreler Serisi” adlı kongrede bildiri olarak sunulmuştur.

effect on the estimation of the cash flow and the preparation of cash budget of the football enterprises. The aim of this paper is to present the importance of cash management for football enterprises. In the study, cash budget of Trabzonspor Sportive Investment and Football Enterprises Trading Inc. (Trabzonspor) belonging to 2017-18, 2018-19 and 2019-20 seasons is set by using the information and financial statement data that were gathered from Public Disclosure Platform information belonging to 2012-2017 period of Trabzonspor that is traded at Istanbul Stock Exchange. It is determined that because of high amount of transfer fees and the annual payments of the footballers of Trabzonspor a high level of cash outflow takes place and as there is no sportive achievements there is no significant increase in the cash inflows and there are serious problems with cash management. This result shows that cash management is undoubtedly an important place in the success of sports managers.

Keywords: Cash Management, Cash Budget, Working Capital, Sports Management, Football Management.

1. GİRİŞ

Spor, beden ve ruh sağlığını korumak ve geliştirmeye yönelik yapılan bedensel aktivitelerdir. Günümüzde ülkelerin kalkınmasında sporun önemli bir yeri bulunmaktadır. Spora verilen önem, spor politikaları, spora ayrılan zaman, spor faaliyetleri için ayrılan bütçe ve fonlar ülkelerin kalkınmışlığını gösteren önemli göstergelerdendir. Ülkeler, spor faaliyetleri ile teknolojik, ekonomik, tarihi ve kültürel zenginliklerini dünyaya tanıtmaktadır (Güçlü, 1998: 1). Bu nedenle spor faaliyetlerine önem verilerek sporun gelişmesi için yatırımlar yapılmaktadır. Özellikle son yıllarda sporun önemli bir ihtiyaç olduğu ön plana çıkmıştır. Bu ihtiyacı karşılamaya yönelik çok sayıda spor işletmesi bulunmaktadır. Spor işletmeleri, insanların sosyal yaşamlarını şekillendirmek, çeşitli spor aktiviteleri düzenleyerek sportif ihtiyaçlarını karşılamak ve sporu yaygınlaştırarak sporsevere hizmet sunmak amacıyla kurulan işletmelerdir (Ramazanoğlu ve Öcalan, 2005: 36). Bu işletmeler çeşitli spor dallarında hizmet vermektedirler. Bu dalların başında futbol gelmektedir. Futbol dünyada en çok ilgi gören spor dallarından biridir. Futbol, yüzbinlerce çalışanı ve milyonlarca taraftarı ile her geçen gün büyüyen büyük bir sektör haline dönüşmüş ve dünyanın en evrensel olgularından biri olmuştur (Devecioğlu vd., 2014: 40). Dünyada çok sayıda futbol kulübü bulunmaktadır. Bu durum spor yönetimi kapsamında futbol yönetiminin önemini ortaya çıkarmaktadır. Henry Fayol'un genel yönetim yaklaşımından yola çıkılarak bir tanım yapmak gerekirse futbol yönetimi, örgütsel amaçlara etkili ve verimli ulaşmak amacıyla futbol kaynaklarının ve faaliyetlerinin planlanması, örgütlenmesi, yönlendirilmesi, koordine edilmesi ve denetlenmesi süreci olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile örgütsel amaçlar doğrultusunda maddi ve beşeri kaynakların sevk ve idare edilmesidir. Bu kapsamda futbol yönetimi oldukça karmaşık ve zor bir süreç olarak görülmektedir. Dünyada futbol yöneticilerinin karşılaştığı en büyük problemlerin başında nakit yönetimi gelmektedir. Çünkü futbol kulüplerinde yüksek tutarlı bonservis bedeliyle futbolcu transfer edilmesi nakit giriş ve çıkışlarının etkin yönetilmesini gerektirmektedir. Nakit yönetiminin amacı, işletmenin faaliyetlerini devam ettirecek, gelecekteki

ihtiyaçlarını karşılayacak ve kârlılığı olumlu yönde etkileyecek yeterli likiditenin bulundurulmasıdır. Nakit yönetimi, nakit fazlası ve nakit açığına sebebiyet vermeden işletmede bulundurulması gereken optimum nakit tutarını amaçlamaktadır. Nakit yönetimindeki bir başarısızlık işletmeyi karşılanması çok güç finansman giderleri ile karşı karşıya bırakarak işletmeyi başarısız kılabilir (Sakarya, 2008: 228). Bu nedenle futbol yöneticilerinin nakit yönetiminde başarılı olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla işletme sermayesi unsurlarından biri olan nakit yönetimi, futbol kulüplerinin nakit giriş ve çıkışlarının tahmininde ve nakit bütçesinin hazırlanmasında önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmanın amacı spor işletmeleri için hayati öneme sahip olan nakdin futbol yöneticileri tarafından nasıl yönetildiğini incelemektir. Çalışmanın spor işletmelerinin nakit yönetimine katkı sağlaması beklenmektedir. Bu amaç doğrultusunda spor işletmelerinin yönetimi, futbol işletmelerinin yönetimi ve nakit bütçesi ve nakit yönetimi ile ilgili literatür taramasına yer verildikten sonra Borsa İstanbul’da işlem gören ve Türkiye’nin dört büyük futbol kulübünden biri olan Trabzonspor Sportif Yatırım ve Futbol İşletmeciliği Ticaret A.Ş.’nin (Trabzonspor) 2012-2017 dönemine ait Kamuyu Aydınlatma Platformu’ndan elde edilen bilgiler ile mali tablo verileri kullanılarak Trabzonspor’un 2017-18, 2018-19 ve 2019-20 futbol sezonlarına ait nakit bütçesi hazırlanarak değerlendirilmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümü spor işletmelerinin yönetimi, futbol işletmelerinin yönetimi, nakit yönetimi ve nakit bütçesi ve ilgili literatür taramasından oluşmaktadır.

2.1. Spor İşletmeleri Yönetimi

Spor, bir rekreasyon (boş zamanı değerlendirme), bir yarışma, bedensel bir aktivite ve dansı ifade etmektedir. Spor insanlığın var oluşunda temel bir ihtiyaç iken günümüzde ise sosyal bir katılım, sağlıklı olmak için bir araç ya da eğlence olarak olarak görülen çok büyük bir ticari alan olarak gelişmeye devam etmektedir. Siyasetten sanata, sinemadan iş dünyasına kadar her kesimden spora katılım yaşanmaktadır. Spor olgusu, giderek büyümüş, gerek hizmet, gerek üretim, gerekse organizasyon açısından dev bir sektör haline dönüşmüştür. Özellikle 1960’lı yıllardan sonra spor ile ilgili işletmelerin ve sportif faaliyetlerin artması sporu bir endüstri dalı gibi sürekli büyüme bir sektöre dönüştürmüştür. Spor endüstrisinin dünya çapındaki maddi değerinin günümüzde yaklaşık 500 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir (Ekmeççi, 2013: 3-4). Spordaki bu gelişmeler spor işletmelerinin yönetimi kavramının önemini ortaya çıkarmıştır.

Henry Fayol'un genel yönetim tanımından faydalanılarak spor yönetimi ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Fayol, tüm işletme organizasyonuna yönelik bir yönetim anlayışı geliştirmiştir. Yönetimi, planlama, organizasyon, yöneltme, koordinasyon ve denetimden oluşan evrensel bir süreç olarak tanımlamaktadır. Buna göre spor yönetimi, beşeri ve maddi kaynakların spor organizasyonunun amaçları doğrultusunda sevk ve idare edilmesi olarak tanımlanabilir (Ekmekçi, 2013: 7). Bu doğrultuda spor yönetimi, genel yönetimin bir parçası olarak görülmektedir. Spor yönetimi, genel yönetim ilkelerinin spor alanına uygulanması, yönetim faaliyetlerinin bilimsel bir biçimde yürütülmesinin yollarının araştırılması, bulunması ve bunların spora uygulanmasıdır (Devecioğlu vd., 2011: 52). Spor yönetimi ile işletme yönetimi arasında çok fazla farklılık olmasa da sporun özel yapısından kaynaklanan farklılıkların olduğu görülebilmektedir. Bu farklılıkların spor işletmelerinin yöneticileri tarafından iyi anlaşılması onların başarısında anahtar rol oynamaktadır. Türkiye'de spor, diğer sektörlerde uygulanan yönetim modelleri kullanılarak yönetilmeli, spor işletmelerinin yönetimi konusunda eğitim almış profesyonel yöneticiler tercih edilmeli ve kişilerden bağımsız kurumsallaşmış bir yapıya geçilmelidir. Bu vizyonun ortaya konulması günümüzde bir zorunluluk haline gelmiştir (Donuk, 2016: 9).

2.2. Futbol İşletmeleri Yönetimi

Günümüzde çok sayıda spor dalı bulunmaktadır. Bunların içinden dünyada en çok ilgi göreni futboldur. Dünyada en yaygın spor dalı olarak kabul gören futbolun, büyük kitlelerin katılımıyla bu varlığını devam ettireceği tüm otoritelerin kabul ettiği bir durumdur (Devecioğlu vd., 2014: 35). Futbol sürekli büyüyen, milyonlarca taraftarı olan ve milyarlarca dolara hükmeden büyük bir sektör haline gelmiştir. Futbolun bu özelliği futbol kulüplerini yüz milyon dolarlara ulaşan bütçeleriyle yönetilmesi güç ekonomik birimlere dönüştürmüştür. Futbol kulüpleri, futbolun farklı yapısından dolayı ortaya çıkan olumsuzlukların etkisi sonucu büyük krizler yaşamakta ve layık olduğu şekilde yönetilememektedir. Bu nedenle her dönem çok sayıda futbol kulübü kapanma ve iflas tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır (Akşar ve Merih, 2008: 1-5). Bu gelişmeler futbol işletmelerinin yönetimi kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Spor yönetiminin tanımında olduğu gibi genel yönetim anlayışından yola çıkılarak bir tanım yapmak gerekirse futbol yönetimi, örgütsel amaçlara etkili ve verimli ulaşmak üzere futbol kaynaklarının ve faaliyetlerinin planlanması, örgütlenmesi, yöneltmesi, koordine edilmesi ve denetlenmesi süreci olarak tanımlanabilir. Başka bir ifade ile genel yönetim ilke ve yöntemlerinin futbol alanına uygulanmasıdır. Futbolun büyük bir sektör olması nedeniyle futbol işletmelerinin yönetimi zor ve karmaşık bir süreç olarak

algılanmaktadır. Bu kapsamda futbol işletmelerinin yöneticileri birçok problemle karşı karşıya kalmaktadır. Bu problemlerin başında nakit giriş ve çıkışların yönetilmesi diğer bir ifade ile nakit yönetimi gelmektedir. Bu nedenle nakit yönetimi tüm işletmelerde olduğu üzere futbol işletmelerinde de önem arz etmektedir (Sekban ve Atalı, 2017: 308).

2.3. Nakit Yönetimi ve Nakit Bütçesi

İşletmelerin başarısı gelecekleriyle ilgili yapacakları finansal tahmin ve planlamayla yakından ilişkilidir. İşletmeler gelecekte beklediği nakit giriş ve çıkışlarını önceden tahmin ederek ileride olası nakit açığını kapatmak için ihtiyaç duyabileceği nakdi önceden temin edebilmektedir. Nakit bütçesi işletmenin belirli bir döneminin tahmin edilen gelir ve giderinin gösterildiği, gelecek dönemlerde işletmenin çevresinde meydana gelecek her türlü olumsuz durumdan etkilenmemesi için esneklik gösterebilen finansal bir plandır (Aksoy ve Yalçiner, 2008: 146). Dolayısıyla nakit bütçeleri işletmelerin gelecekle ilgili tahmini nakit giriş ve çıkışlarının planlanma işlemidir (Okka, 2015: 192). Bu bütçeler, işletmenin sadece bir dönem içerisindeki fon ihtiyacını değil, aynı zamanda o dönemdeki nakit dağılımını ve bu dağılıma göre gerekli nakit ihtiyacını da göstermektedir. Nakit bütçelerinin iki temel amacı bulunmaktadır (Mucuk, 2014: 291):

Nakit açıklarını tespit etmek ve gerekli tedbirleri önceden alarak nakit ihtiyacını karşılamak ve nakit fazlalıklarını görmek ve bunları kısa vadeli yatırım araçlarında kullanarak değerlendirmektir.

Tipik olarak nakit bütçesi yıllık, aylık ya da birkaç aylık süreler için düzenlenebileceği gibi birçok işletme iyi bir nakit yönetimi için haftalık hatta günlük dahi hazırlanabilmektedir. İyi hazırlanmış nakit bütçesi ile nakit açığı kapatılabilmekte ya da nakit fazlalığı değerlendirilebilmektedir. Nakit bütçesi ile nakit giriş ve çıkışları arasında iyi bir koordinasyon sağlanmaktadır. Dolayısıyla nakit bütçesi en önemli kısa vadeli finansal planlama araçlarından biri olarak görülmektedir (Aydın vd., 2014: 167).

Nakit yönetimi, işletme yöneticileri için önemli bir görevdir. Çok fazla nakit, işletmelerin daha verimli varlıklar ile karşılaştırıldığında bu varlıklar üzerinde çok düşük bir getiri elde etmelerine neden olabilmektedir. Buna ek olarak, yöneticiler fazla nakdi ikramiyeyi satın almak için kullanabilmekte, hissedarlarına düşük getiri sağlayan projelere yatırım yapabilmekte veya işletme nakdini kendilerine tünel edebilmektedirler. Öte yandan, çok az nakit, yöneticilerin değerli yatırım fırsatlarını kaçırmalarına neden olabilmektedir (Seifert ve Gonenc, 2018: 1).

Nakit yönetimi ile işletmelerin bulundurması gereken nakit tutarını ne fazla nede eksik olacağından ihtiyaç duyulan nakit tutarında denge sağlanmaktadır. Çalışma sermayesinin

önemli kalemlerinden biri olan nakit yönetimi, işletmenin kârlılığını doğrudan etkileyebilmektedir (Çam ve Özbek, 2015: 66; Kendirli ve Çankaya, 2016: 48-49). Çünkü işletmenin faaliyetlerinin aksaması önlenerek, mümkün olduğunca kârlılığı artıracak nakit tutarının tespit edilerek bulundurulması gerekmektedir (Önal, 1996: 93-94). Nakit yönetimi, nakit fazlası ya da nakit açığına sebebiyet vermeden, işletmede bulundurulması gereken en uygun nakit tutarını amaçlamaktadır (Gündoğdu, 2016: 10-11). Nakit yönetimi, işletmenin alacakları ve ödemeleri arasındaki farktan dolayı ortaya çıkan nakit fazlası veya eksiğinin işletme yatırımları için en uygun şekilde nasıl kullanılacağına belirlenmesidir (Apak ve Tunalı, 2007: 52). Nakit yönetimindeki temel amaç işletmenin nakit giriş ve çıkışlarının işletmenin değerini maksimum kılacak şekilde yönetilmesidir (Ercan ve Ban, 2013: 288).

Nakit yönetimi işletme faaliyetlerinin yönetiminde de önemli bir yere sahiptir. Örneğin; etkin bir nakit yönetimi vadesi gelen borçların zamanında ödenmesini ve ihtiyaç duyulan nakdin en uygun koşullarda temin edilerek kârlı yatırım fırsatlarında değerlendirilmesine imkan tanımaktadır. İşletmelerin faaliyetlerini başarılı bir şekilde sürdürmeleri için nakit giriş ve çıkışlarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Nakit çıkışlarının, girişlerinden yüksek olması nakit açığına neden olmaktadır. Nakit açığının karşılanması için bankadan kredi çekilmekte ve nakit fazlası verildiğinde ise söz konusu kredi borcu ödenmektedir. Borç tekrarlandığında, faiz oranı ve tutarı yüksek olabilmektedir. Böylece nakit açığı sürekli olduğunda kullanılan kredinin maliyeti artmaktadır. Bu durumda nakit açığı devam ettikçe şirketlerin nakit yönetimi büyük bir çıkmaza sürüklenmektedir. İşte böyle bir olumsuz durumun yaşanmaması için nakit bütçesi işletmelerin nakit yönetiminde önemli bir işleve sahiptir.

Hizmet işletmeleri ticari ve üretim işletmelerinden farklı bir yapıya sahiptir. Hizmet işletmelerinin çalışma sermayesinde yüksek tutarlı stoklar olmağından, nakit ve alacak yönetimi önem kazanmaktadır. Hizmet işletmeciliğinin bir türü olan spor işletmeciliğinde, sportif yatırımların yüksek tutarlarda olduğu görülmektedir. Bu nedenle futbolcuların bonservis ve yıllık ücretlerinin yüksek olması futbolcu maliyetini ve katlanılan finansal riskide yükseltmektedir. Bonservis bedelleri bazen peşin bazen de vadeli olarak ödenebilmektedir. Futbolcuların yıllık ücretleri ise sözleşme tarihlerinde ödenmektedir. Bu durumda futbol takımında yer alan tüm futbolcuların sözleşmelerinin farklı tarihlerde olması nakit çıkışlarının tarihlerinde farklı olmasına neden olmaktadır. İşte bu nedenle yüksek tutarlı nakit çıkışlarının olması, her zaman optimum düzeyde nakdin işletmede bulundurulmasını zorunlu tutmaktadır. Ayrıca stad bakım onarım giderleri, personel maaşları, müsabaka gidiş geliş masrafları gibi bir takım giderler içinde nakit çıkışları yapılmaktadır. Spor işletmelerinin nakit yönetiminde karşılaştıkları önemli bir sorunda sporcuların yıllık

ücretlerini zamanında alamadıkları takdirde, Futbol Federasyonu veya UEFA gibi denetleyici kuruluşlara başvurarak alacaklarını istemeleridir. Böyle bir durumda futbol kulüpleri tazminat ödemek zorunda kalabilmektedir. Bu durumda işletmenin nakit çıkışları artmakta ve ihtiyaç duyulan nakit kısa vadeli banka kredileriyle karşılanmaktadır. Böylece yüksek maliyetli krediler toplam finansman giderlerini yükseltmektedir. Spor işletmelerinin ödemelerini zamanında yapması ancak etkin bir nakit yönetim politikası ile mümkündür. Futbolcu ve teknik heyetin ücretlerini zamanında almaları kulübe olan güveni artırmakta, futbolcuların motivasyonunun yükselmesini sağlayarak sportif başarıyı artırması beklenmektedir.

2.4. Literatür Taraması

Çalışmanın bu bölümünde futbol kulüplerinde nakit bütçesi ile ilgili çalışmalar açıklanmak istenmiş ancak literatürde benzer çalışmalara ulaşılamadığından nakit yönetimi ile ilgili son yıllarda yapılmış çalışmalara yer verilmiştir.

Zhang ve Chan (2018), banka hissedarlığının Çin'deki kurumsal nakit yönetimi üzerindeki etkisini incelemiştir. Kamu İktisadi Teşebbüsleri için (KİT'ler) bankaların sahip oldukları hisselerin bir kısmının, nakit varlıklarının piyasa değerinin daha az olduğu ve serbest nakit akışının daha büyük bir kısmının banka hissedarı olmayan KİT'lerden daha fazla olduğu ortaya konulmuştur. KİT olmayanlar için böyle bir olumsuz etki bulunmamıştır. Ayrıca banka payının olumsuz etkisinin, KİT paylarına sahip olan ve piramidal yapıya sahip olmayan KİT'lere kıyasla devlete ait bankalarla sınırlı olduğu ve piramidal yapı için daha güçlü olduğu ifade edilmiştir.

Seifert ve Gonenc (2018), 2002–2013 döneminde, ülke ve işletme düzeyinde yönetişimin nakit varlıklar üzerindeki etkisini ve büyük bir uluslararası örnek üzerinde nakit değerini incelemişlerdir. Hem güçlü ülke hem de güçlü işletme düzeyinde yönetişimin nakit miktarını azalttığı görülmüştür. Hem işletme hem de ülke düzeyindeki yönetişimin bazı bileşenlerinin, nakit mevcudundaki düşüş ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu gözlemlenmiştir. Ülke düzeyindeki iyi yönetişimin sonucu olarak nakdi değer arttığı ve sağlam bir işletme düzeyinde yönetişimin de paranın değerini artırdığını gösteren kanıtlar sunulmuştur.

Sekban ve Atalı (2017), spor yöneticilerinin finansal profillerini incelemişlerdir. Spor yöneticilerinin nakit yönetimine yeterince önem vermedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Spor yöneticilerinin yaptıkları nakit bütçesine büyük oranda bağlı kalmadıkları ortaya konulmuştur. Spor yöneticilerinin temel finans eğitimi almalarının teşvik edilmesi önerilmektedir.

Kutlu Furtuna (2017), 2005-2015 döneminde BİST'de işlem gören reel sektör işletmelerinin nakit ve net nakit bulundurma düzeylerinde oluşan değişimleri sermaye yapısı teorilerinden dengeleme ve finansal hiyerarşi teorilerini kullanarak açıklamaya çalışmıştır. Bu

dönemde işletmelerin nakit bulundurma düzeylerinin genel ortalamaya yaklaştığı, işletmelerin nakit bulundurmanın yarar ve maliyetini dikkate alarak hedef nakit düzeyine sahip oldukları ve dengeleme teorisine uygun hareket ettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca en uygun nakit düzeyinin belirlenmesinde sektörel faktörlerin etkili olduğu görülmüştür.

Ege vd. (2016), 2005-2013 döneminde BİST-50 endeksinde sürekli olarak faaliyet gösteren işletmelerin nakit dönüşüm süresini hesaplamıştır. Hesaplama sonucunda, BIST-50 Endeksi'nde yer alan 27 işletmenin büyük bir bölümünün nakit dönüşüm süresinin negatif olduğu, her yıl ortalama 4 işletmenin ise nakit dönüşüm süresinin pozitif olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda BİST işletmelerinin çoğunluğunun nakit yönetiminin başarılı ve nakit düzeyinin ise yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

Kabakçı (2011), uluslararası açıdan nakit yönetiminin, ülkelerin sınır-ötesi nakit geçişlerine ilişkin farklı düzenlemelerin bir sonucu olarak, karmaşık bir hal aldığını savunmaktadır. Ayrıca sınır-ötesi nakit transferlerinin değerinin döviz kuru dalgalanmalarından da etkilendiği ileri sürülmektedir. Merkezi nakit yönetimi ve havuzlama, çokuluslu işletmelerin nakit akımlarını en uygun hale getirmeye yönelik uyguladıkları salt yöntemlerden ikisidir.

Sakarya (2008), İMKB'de işlem gören KOBİ işletmelerinin nakit yönetimlerinin etkinliğini araştırmak için nakit dönüş analizi yapmıştır. İşletmelerin 2003-2006 döneminde nakit dönüş süreleri karşılaştırmalı olarak incelenerek sektörel olarak aradaki farklar ve bu farkların nedenleri tespit edilmiştir. KOBİ'lerin nakit yönetimi konusunda yetersiz oldukları görülmüştür. İşletmeler, nakit dönüş sürelerini analiz ederek nakit yönetimlerinin etkinliğini artırabilirler.

Apak ve Tunalı (2007), inşaat işletmelerinde etkili ve verimli bir nakit yönetiminin yapılabilmesi için her şantiyenin işin yapımı kadar nakit durumunu da yakından takip etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Her şantiyenin özerk bir yapıya sahip olması gerekmekte ancak merkezi denetime tabi tutulması önerilmektedir. Bu kapsamda nakit yönetiminin proje yöneticilerince dikkate alınması gerekmektedir. İşletmeler uygun nakit yönetimi tekniklerini kullanarak tasarruf sağlayabilmektedir.

Yücel ve Kurt (2002), nakit dönüş süresinin karlılık, likidite ve borç yapısı ile ilişkisini incelemiştir. İMKB'de işlem gören 167 işletmenin 1995-2000 dönemindeki verileri kullanılmıştır. Nakit dönüş süresinin likidite oranları ile pozitif, aktif karlılığı ve özsermaye karlılığı ile negatif ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan yüksek kaldıraç oranı, işletmenin nakit durumunu ve karlılığını olumsuz yönde etkilemektedir. Nakit dönüş süresi ile kaldıraç oranı arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Nakit dönüş süresinde dönemsel

olarak farklılık olmamasına rağmen sektörler ve işletme ölçeğine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.

Önal (1996), nakit yönetiminin bir işletmenin temel faaliyetlerini en uygun şekilde yapmasına yardımcı olacak şekilde yapılması gerektiğini, bu bağlamda nakit yönetiminin bir amaç değil, araç olarak kullanılması gerektiğini ileri sürmektedir. Uzun dönemde, nakit yönetiminin işletmenin faaliyetlerinden bağımsız olarak görülmesinin ve işletmenin gerçek amacından uzaklaşılmasının, işletmeye ve ülke ekonomisine bir fayda sağlamayacağı düşünülmektedir.

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Uygulamada Trabzonspor’un 2012-2017 dönemine ait mali tablo verileri ile Kamuyu Aydınlatma Platformuna (KAP) yapılan bilgilendirmelerden yararlanılarak 2018-2020 dönemine ait yıllık nakit bütçesi hazırlanmıştır. Futbolcu ve teknik heyet ile ilgili KAP edinilen bilgiler ile şirketin bağımsız denetimden geçmiş mali tablolarından yararlanılmıştır. Nakit bütçesi hazırlanırken eksik veya tutarı belirtilmeyen bilgiler uygulamaya dâhil edilmemiştir. Feshedilen sözleşmelerde belirtilen tazminat ödemelerinin ilgili yıl yapıldığı varsayılmıştır. Araştırmadaki temel hipotez, şirketin asıl faaliyet konusu olan futbolcuların lisans bedelleri ile yıllık ücretleriyle ilgili nakit giriş ve çıkışlarını kullanarak net nakit akışını tahmin etmektir. Verilerde çeşitli kısıtlar olduğundan futbolcuların yıllık ücretiyle ilgili nakit giriş ve çıkışları KAP’taki bilgiler dikkate alınarak hesaplanmıştır. Ayrıca teknik heyet ile ilgili bilgilerde KAP’ta belirtilen ücret ödemeleri ve sözleşme fesih bedelleri dikkate alınarak nakit çıkışları hesaplanmıştır.

Nakit bütçesi hazırlanırken transfer ve geçici transferler lisansları için nakit çıkışının 2018 yılında 20 milyon lira, sonraki yıllar %50 oranında artacağı tahmin edilmiştir. Futbolcu lisans satma ve kiralama gelirlerinin 2018 yılında 10 milyon lira ve sonraki yıllar ise %50 oranında artacağı öngörülmektedir. Nakit giriş ve çıkışlarının her yıl %10 artacağı varsayılmıştır. Trabzonspor 2018 yılında UEFA kupasına katılmadığından nakit bütçesinde herhangi bir tutar yazılmamıştır. 2019 yılında da UEFA kupasına katılma ihtimali düşük olduğundan, 2019 yılı UEFA kupası gelirleri boş bırakılmıştır. 2019-20 dönemi için ise 10 milyon lira geliri olacağı tahmin edilmiştir. Yabancı para üzerinden yapılan işlemler bilanço günündeki Türk Lirası değeri dikkate alınarak hesaplanmıştır. Futbolcuların lisans satın alma, satma ve kiralama ile ilgili açık ve net bir bilgiye ulaşamadığı durumlarda değerlemeye alınmamıştır. KAP’ta yapılan transfer bilgilendirmesiyle Trabzonspor’un mali tabloları arasında farklılık olabilmekte veya finansal tabloların sunuluşu gereği bazı finansal bilgiler

farklı hesaplar altında açıklanmış veya verilmiş olabilmektedir. Futbolcu transferleriyle ilgili nakit giriş ve çıkışları ilgili mali yılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Ancak çalışmanın tutarlı olması açısından futbolcu transfer, geçici transfer, satma ve kiralama işlemleriyle ilgili teknik heyet dâhil olmak üzere ilgili yıl nakit giriş veya çıkışına dâhil edilmiştir. Onun dışındaki diğer tüm nakit giriş ve çıkışlarıyla ilgili bilgiler mali tablolardan elde edilmiştir. Finansman gelir ve giderleri nakit bütçesine dâhil edilmiş, nakit açığını kapatmak için şirketin kullandığı kredilerin anapara ödemeleri dikkate alınmamıştır. Çalışmanın asıl amacı futbol işletmelerinin net nakit akımını tespit etmek ve spor işletmelerinin nakit yönetimindeki başarısını ortaya koymak olduğundan, nakit açığının finansman işlemi yapılmamış kümülatif toplam net nakit akışı tespit edilmiştir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Trabzonspor'un 2018-2020 dönemi nakit bütçesi Tablo 1'de verilmiştir. 2012-13 döneminden itibaren sırasıyla nakit girişleri 81 milyon, 139 milyon, 176 milyon, 105 milyon ve 174 milyon; yine aynı dönemde nakit çıkışları ise sırasıyla 177 milyon, 178 milyon, 319 milyon, 310 milyon ve 335 milyon lira tutarında gerçekleşmiştir. Trabzonspor'un nakit girişleri her geçen yıl artsada, nakit çıkışlarının daha fazla arttığı görülmektedir. Dolayısıyla nakit giriş ve çıkışları arasında bir uyumsuzluk söz konusu olup, nakit açığı her yıl artmıştır. 2012-13 döneminde 96 milyon lira olan nakit açık, 2016-17 sezonunda 645 milyon liraya yükselmiştir. Finansman gelirleri ise aynı dönemde 17 milyon liradan 15 milyon liraya düşmüş, finansman giderleri ise 15 milyon liradan 90 milyon liraya yükselmiştir. Trabzonspor nakit açığını yabancı kaynaklar (banka kredileri) ile karşıladığından finansman giderleri her yıl artmıştır. Nakit açığının kümülatif toplamının her geçen yıl yükseldiği ve yüksek tutarlara ulaştığı tespit edilmiştir. Nakit açığı kredi kullanılarak kapatılmış ancak nakit açığının ne kadar yüksek tutarlara ulaştığını göstermek amacıyla kümülatif nakit açığından kullanılan kredi tutarları düşülmemiştir. Ayrıca nakit bütçesinde ödenen kredi taksitlerine de yer verilmemiştir. Dolayısıyla kullanılan kredi tutarlarının ödenen taksitleri nakit bütçesinde yoktur.

Trabzonspor'un futbolcu gelirlerinin 2012-13 döneminde 7,77 milyon liradan, 2014-15 sezonunda 60,68 milyon liraya yükselttiği, 2015-16 ve 2016-17 sezonlarında 300 bin liraya düştüğü görülmektedir. KAP bilgilendirmesinde 2015-17 dönemlerinde futbolcu satma ve kiralama gelirlerinin sadece 300 bin lira olduğu tespit edilmiştir. Futbolcu transfer ve kiralama giderlerinin 6,96 milyon liradan 10,85 milyon liraya, futbolcuların yıllık ücretlerinin ise 86 milyon liradan 153 milyon liraya yükseldiği görülmektedir. Dolayısıyla Trabzonspor'un futbolcu lisans giderleri, gelirlerinden daha yüksektir. 2012-13 dönemiyle 2016-17 dönemi

karşılaştırıldığında, naklen yayın gelirlerinin 34 milyon liradan 62 milyon liraya ve reklam ve sponsorluk gelirlerinin ise 1,2 milyon liradan 19,33 milyon liraya yükseldiği tespit edilmiştir.

2017-18, 2018-19 ve 2019-20 dönemlerine ait nakit bütçesi düzenlenirken 2016-17 yılına ait verilerin her yıl %10 artacağı varsayılmıştır. Nakit bütçesi hazırlanırken futbolcu kiralama ve satın alma gelir ve giderleri ile futbolcuların kiralama, transfer ve lisans satma işlemleriyle ilgili nakit işlemlerinin her yıl %50 artacağı varsayılmıştır. Nakit bütçesinde 2017-18, 2018-19 ve 2019-20 sezonlarında sırasıyla nakit girişleri 202 milyon, 227 milyon ve 265 milyon lira olarak tahmin edilirken, nakit çıkışları ise sırasıyla 318 milyon, 358 milyon ve 405 milyon lira olarak tahmin edilmiştir. Uygulamada net nakit açığının sırasıyla 115 milyon, 131 milyon ve 140 milyon lira düzeyinde olması beklenmektedir.

Yüksek transfer bedelleri ve yıllık ücretler gelecekte beklenen nakit çıkışlarını olumsuz yönde etkilemektedir. 2019-2020 sezonunda futbol takımında yer alan futbolcu sayısının sadece 12 olduğu ve takımda en az 21 futbolcunun olduğu dikkate alındığında yeni futbolcuların sözleşmeleriyle söz konusu nakit çıkışlarının daha fazla olması beklenmektedir. Nakit bütçesi tablosunda kümülatif nakit hareketlere bakıldığında 2017-18 yılında nakit açığının 760 milyon, bir sonraki dönemde 891 milyon ve 2019-20 sezonunda ise 1.031 milyon lira olacağı tahmin edilmektedir. Trabzonspor’un nakit girişleri, nakit çıkışlarının neredeyse yarısına tekabül etmekte ve nakit açığı her geçen yıl artmaktadır. Sportif başarının gelmemesi, nakit girişleri azaltmış ve çıkışlarını yükseltmiştir.

Tablo 1. Trabzonspor Sportif Yatırım ve Futbol İşletmeciliği Ticaret A.Ş.'nin 2017-18, 2018-19 ve 2019-20 Dönemi Nakit Bütçesi (₺)

Nakit Girişleri	2012-13	2013-14	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20
Futbolcu Kiralama / Satma Gelirleri	7.770.000	19.372.890	60.684.851	300.000	300.000	10.000.000	15.000.000	22.500.000
Naklen Yayın Gelirleri	34.167.280	44.957.216	53.797.156	47.955.387	62.386.970	68.625.667	75.488.234	83.037.057
Reklam ve Sponsorluk Gelirleri	1.218.861	16.030.414	7.326.688	12.659.562	19.338.052	21.271.857	23.399.043	25.738.947
Stad Hasılatları	5.708.697	6.510.794	5.723.038	3.850.137	18.689.952	20.558.947	22.614.842	24.876.326
İsim Hakkı Gelirleri	4.067.136	5.379.462	5.868.846	4.610.653	4.260.100	4.686.110	5.154.721	5.670.193
Türkiye Kupası Gelirleri	3.281.138	325.529	765.039	875.535	1.227.562	1.350.318	1.485.350	1.633.885
Diğer İsim Hakkı Gelirleri	2.626.495	2.576.504	4.709.233	4.947.495	47.212.223	51.933.445	57.126.790	62.839.469
Diğer Naklen Yayın Gelirleri	1.417.833	1.997.184	1.147.582	1.700.000	0	1.565.650	1.722.215	1.894.436
Ticari Ürünler Lisans Kiralama Gelirleri	1.393.276	1.624.710	2.142.626	2.008.278	2.576.154	2.833.769	3.117.146	3.428.861
UEFA Müsabakaları Gelirleri	656.847	21.931.422	17.918.257	3.988.184	0	0	0	10.000.000
Diğer Gelirler	1.204.795	5.011.078	3.541.188	5.479.914	2.505.099	2.755.609	3.031.170	3.334.287
Finansman Gelirleri	17.487.940	13.814.698	12.838.692	16.646.902	15.664.726	17.231.199	18.954.318	20.849.750
Nakit Girişleri Toplamı	81.000.298	139.531.901	176.463.196	105.022.047	174.160.838	202.812.571	227.093.829	265.803.211
Nakit Çıkışları								
Futbolcu Transfer / Kiralama Giderleri	6.960.000	6.288.980	89.529.804	44.037.170	10.850.730	20.000.000	30.000.000	45.000.000
Futbolcuların Yıllık Ücretleri	86.483.032	98.538.777	139.045.853	145.500.612	153.786.013	110.694.202	121.763.622	133.939.984
Amortisman Giderleri	22.856.866	22.381.574	36.818.276	52.877.354	47.792.850	52.572.135	57.829.349	63.612.283
Seyahat, Kamp ve Müsabaka Giderleri	6.700.869	7.757.982	10.256.767	7.799.411	8.502.944	9.353.238	10.288.562	11.317.418
Tescil ve Lisans Giderleri	741.625	563.264	1.339.286	1.871.246	1.991.314	2.190.445	2.409.490	2.650.439
Stadyum Giderleri	724.749	957.250	1.132.300	688.230	1.025.642	1.128.206	1.241.027	1.365.130
Diğer Giderler	3.085.673	1.486.484	3.603.834	5.737.220	4.610.540	5.071.594	5.578.753	6.136.629
Genel Yönetim Giderleri	11.768.815	13.481.534	18.816.226	14.974.780	15.778.588	17.356.447	19.092.091	21.001.301
Finansman Giderleri	15.305.815	21.472.010	18.713.827	37.391.066	90.885.506	99.974.057	109.971.462	120.968.608
Temettü Ödemeleri	23.111.306	5.348.844	0	0	0	0	0	0
Nakit Çıkışları Toplamı	177.738.750	178.276.699	319.256.173	310.877.089	335.224.127	318.340.324	358.174.357	405.991.793
Nakit Dengesi	-96.738.452	-38.744.798	-142.792.977	-205.855.042	-161.063.289	-115.527.753	-131.080.528	-140.188.581
Kümülatif Nakit	-96.738.452	-135.483.250	-278.276.227	-484.131.269	-645.194.558	-760.722.311	-891.802.839	-1.031.991.420

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Spor ekonomisi futbol, basketbol gibi birçok spor dalını kapsamakta ve ülkemiz ekonomisine önemli katkılar sağlaması beklenmektedir. Futbol kulüplerinin/işletmelerinin spor ekonomisi içindeki payı her geçen gün artmaktadır. Ancak futbol kulüplerinin finansal durumları incelendiğinde artan borç tutarları ile özkaynakların eridiği ve futbol kulüplerinin yüksek finansal yükümlülükler altına girdikleri görülmektedir. Futbol kulüpleri borçlarının artmasıyla yüksek tutarlarda faiz ödemeleriyle karşılaşmaktadır. Kısa vadeli borçların artmasıyla nakit yönetiminde döngü sağlanamadığından, teknik heyet ve futbolcuların ödemeleri gecikmekte ve Futbol Federasyonu veya UEFA tarafından çeşitli cezalara çaptırılmaktadır. Bu nedenle nakit yönetimi futbol kulüpleri için hayati öneme sahiptir.

Son yıllarda futbolcu lisans satma gelirlerinin azalması, altyapıdan futbolcu yetiştirilememesi ve lig ve Türkiye kupası şampiyonluğunun olmayışı nakit girişlerini azaltmaktadır. Ayrıca nakit bütçesi tahmin edildiği yıllarda Avrupa Kupası ve Şampiyonlar Liginde mücadele edilmediğinden nakit girişi olmamıştır. Sportif başarının olmaması kulübün nakit girişlerini azalttığı gibi yanlış transfer politikalarıyla da nakit çıkışları artmaktadır. Dolayısıyla Trabzonspor’un nakit dengesi bozulmuş ve nakit açığı her geçen yıl artmıştır. Trabzonspor finansal varlıkları ve sportif başarı açısından ülkemizdeki dördüncü büyük kulüp olduğu düşünüldüğünde, nakit yönetimindeki problemlerin diğer üç büyük kulüpte daha kötü olacağı tahmin edilmektedir. Futbol kulüplerinin finansal durumları kontrol altına alınmaz ise finansal durumlarının kötüye gitmesi beklenmektedir. Kulüplerin varlıklar ile kaynakların uyumsuzluğu, nakit giriş ve çıkışlarına da yansarak mali dengeyi bozduğu görülmektedir. İhtiyaç duyulan nakit yabancı kaynaklar ile temin edilmek ve yüksek faiz ödemeleri yapılmaktadır. Sportif başarısızlık ile giderlerin gelirlerden yüksek olması futbol kulüplerinin dönem zararlarını artırmaktadır. Dönem zararları geçmiş yıl kârlarını eritmekte bir müddet sonra kulüplerin özkaynaklarının negatif olmasına neden olmaktadır. Finansal yapının bozulmasının yanında yüksek tutarlı yıllık ücret sözleşmelerinin döviz üzerinden yapılması ve döviz kurunun artmasıyla birlikte kulüplerin finansal durumlarının daha kötü boyutlara ulaşmasına neden olmaktadır. Bazı futbolcular alacaklarını zamanında alamadıklarında, yetkili üst kuruluşlara başvurarak kulübün maddi müeyyidelere çaptırılmasına neden olmaktadır. Örneğin bonservis bedelini geç ödeyen kulüpler, UEFA tarafından belirli süre transfer yasağı cezasına çaptırılmaktadır. Bunun sonucunda transfer yapamayan bir kulübün sportif bir başarı göstermesi pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla transfer yasağının gelmesi futbol kulüpleri için nakit yönetiminin önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle

futbol kulüplerinin etkin bir nakit yönetimi sergilemeleri için finansal fair play kurallarının daha katı hale getirilmesi ve futbol kulüplerinin sıkı bir finansal denetimi tabii tutulması gerektiği düşünülmektedir. Futbol kulüplerinin finansal durumlarını ortaya koymak için diğer futbol kulüplerinde nakit bütçelerinin hazırlanması ve finansal analizlerinin yapılması tavsiye edilmektedir. Diğer yandan spor işletmeleri yöneticilerinin nakit yönetiminde yeterince başarılı olmadıkları görülmektedir. Spor işletmeleri yöneticilerinin nakit yönetiminde etkinliğinin artırılması için temel finans eğitimlerinin düzenlenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, A. ve Yalçın, K., (2008). İşletme Sermayesi Yönetimi, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akşar, T. ve Merih, K. (2008). Futbol Yönetimi, 1.Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Apak, S. ve Tunalı, E. (2007). "İnşaat Sektöründe Nakit Yönetimi", *Muhasebe ve Finansman Dergisi (MUFAD)*, 36, 50-59.
- Aydın, N., Başar, M. ve Coşkun, M. (2014). Finansal Yönetim, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çam, A.V. ve Özbek, A. (2015). "The Effect of Cash Conversion Cycle on Profitability of Small and Medium Sized Enterprises", *International Journal of Managemnt Sciences and Business Research*, 4(2), 66-72.
- Devecioğlu, S., Çoban, B. ve Karakaya, Y. E. (2011). "Spor Kulüplerinin Yönetim Modellerinin Değerlendirilmesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 51-68.
- Devecioğlu, S., Çoban, B. ve Karakaya, Y. E. (2014). "Futbol Yönetimi ve Organizasyonlarının Görünümü", *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 35-48.
- Donuk, B. (2016). Spor Yönetim Sanatı, Ötügen Neşriyat, İstanbul.
- Ege, İ., Topaloğlu, E. E. ve Karakozak, Ö. (2016). "Nakit Dönüşüm Süresi Analizi: BİST-50 Endeksinde Yer Alan Şirketler Üzerine Ampirik Bir Uygulama", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 179-193.
- Ekmekçi, R. (2013). "Spor Yönetimi: Kavram ve Özellikler", Spor Yönetimi, (Ed: M. Argan), Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Ercan, M.K. ve Ban, Ü. (2012). Değere Dayalı İşletme Finansı Finansal Yönetim, 7.Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Güçlü, M. (1998). Spor Tesislerinin İşletmesi Ankara Özel Yükseliş Koleji Spor Tesisleri, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4, 1-9.
- Gündoğdu, A. (2016). "Uluslararası Çalışma Sermayesi Yönetimi", Uluslararası Finans Teori ve Politika, (Ed: N. Eroğlu, H. Dinçer, Ü. Hacıoğlu), Ankara: Orion Yayınları.
- Kabakçı, A. (2011). "Çokuluslu İşletmelerde Merkezi Nakit Yönetimi ve Havuzlama", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 97-110.
- Kendirli, S. ve Çankaya, M. (2016). "BİST Turizm Endeksindeki Şirketlerde İşletme Sermayesi Yönetiminin Karlılık Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma", *International Review of Economics and Management*, 4(2), 46-68.
- Kutlu Furtuna, Ö. (2017). "Nakit Bulundurma Düzeyinin Sektörel Analizi: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Reel Sektör Firmaları Üzerine Bir Uygulama", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(3), 615-630.
- Mucuk, İ. (2014). Modern İşletmecilik, 19. Baskı, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Okka, O. (2015). Finansal Yönetim Teori ve Çözümlü Problemler, Geliştirilmiş 6. Baskı, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Önal, Y. B. (1996). "Nakit Yönetiminin Önemi ve İşleyişi: Türkiye Örneği", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 93-104.
- Ramazanoğlu, F. ve Öcalan, M. (2005). "Spor İşletmelerinde İşletmecilik ve Personel Yönetimi Anlayışı", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 4(1), 36-40.
- Sakarya, Ş. (2008). "Nakit Yönetiminde Nakit Dönüş Süresi Analizinin Kullanılması: İMKB'deki KOBİ'ler Üzerine Ampirik Bir Çalışma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 227-248.
- Sekban, G. ve Atalı, L. (2017). Amatör Spor Kulübü Yöneticilerinin Finansal Profilleri, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 3(2), 306-315.

- Seifert, B. ve Gonenc, H. (2018). “The Effects of Country and Firm-Level Governance on Cash Management”, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 52, 1-16.
- Yücel, T., ve Kurt, G. (2002). “Nakit Dönüş Süresi, Nakit Yönetimi ve Karlılık: İMKB Şirketleri Üzerinde Ampirik Bir Çalışma”, *İMKB Dergisi*, 6(22), 1-15.
- Zhang, H., ve Chan, K. C. (2018). “Bank Shareholding and Corporate Cash Management: Evidence from China”, *North American Journal of Economics and Finance*, 1-19.
- KAP (2018). Trabzonspor Sportif Yatırım ve Futbol İşletmeciliği Ticaret A.Ş., <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/1400-trabzonspor-sportif-yatirim-ve-futbol-isletmeciligi-ticaret-a-s> (Erişim Tarihi: 29.03.2018).

EXTENDED ABSTRACT

Football has become a grand sector that grows day by day, has millions of fans and dominates billions of dollars. This feature of football has turned football clubs into economic units that are hard to be managed with their budget reaching up to a hundred million dollars. Football clubs experience deep crises due to the negative consequences of football's own paradoxical structure and cannot be managed as they deserve. Thus, many football clubs are faced with the danger of closure and bankruptcy (Aksar and Merih, 2008: 1-5). These developments have led to the emergence of the concept of management of football enterprises. With football being a big sector, the management of football enterprises is perceived as a difficult and complex process. In this context, executives of football enterprises face several problems. These problems primarily include the management of cash inflows and outflows; in other words, cash management. Cash management is therefore as important in football enterprises as in all enterprises (Sekban and Atalı, 2017: 308). Service enterprises have a different structure than commercial and production enterprises. Cash and credit management are of importance as the service enterprises do not have high stocks in the working capital. High amounts of sportive investments are observed in sports management, which is a type of service management. Thus, the fact that the footballers have high transfer and annual fees also increases the footballer cost and the consequent financial risk. Transfer fees can be paid in cash or sometimes in instalments. The annual fees of football players are paid on contract dates. Consequently, all football players in a football team with different dates of the contract cause the dates of cash outflows to be different as well. That is why having high cash outflows always necessitates having an optimum level of cash in the enterprise at all times. In addition, cash outflows are made for a number of expenses such as stadium maintenance-repair costs, personnel salaries and costs of transportation for matches. One important problem encountered by sports enterprises in cash management is that if footballers cannot get their annual fees on time, they apply to the supervisory organisations such as the Football Federation or UEFA and ask for their receivables. In such a case, football clubs may have to pay compensation. Then, cash outflows of the enterprise increase and are met with short-term

bank loans in cash. The consequent high-cost loans raise total financing expenditures. Payments made by sports enterprises on time are only possible with an efficient cash management policy. The fact that footballers and coaching staff receive their payments on time increases the confidence in the club and is expected to bring success in sports by enhancing footballers' motivation. In the application, Trabzonspor's annual cash budget of the 2018-2020 period was prepared based on club's 2012-2017 financial statement data and the information communicated to the Public Disclosure Platform (KAP). Regarding the footballers and the coaching staff, information acquired from KAP and company's previous financial statements independently audited were utilised. When preparing the cash budget, missing information or information with no specified amount was not included in the application. As for the cancelled contracts, it was assumed that the specified compensation payments had been made in the relevant year. The main hypothesis of the research is to predict the net cash flow by using the cash inflows and outflows in regard to the license fees and annual fees of the footballers which constitute the main activity of the company. Due to various limitations in the data, cash inflows and outflows regarding footballers' annual fees were calculated in consideration of the information at KAP. Furthermore, as for the information on the coaching staff, cash outflows were calculated in consideration of the fee payments and contract cancellation fees specified at KAP. While preparing the cash budget, It was predicted that the cash outflow would increase by ₺20 million for licenses of transfer and temporary transfers in 2018 and by 50% in the following years. It was anticipated that the incomes from footballer sales and loan would increase by ₺10 million and by 50% in the following years. It was assumed that the cash inflows and outflows would increase by 10% each year. No amount was written in the cash budget as Trabzonspor failed to participate in the UEFA Europa League in 2018. Since it is highly unlikely that the club will participate in the UEFA Europa League in 2019, the UEFA Europa League incomes for 2019 were left blank. It was predicted that the club's income would be ₺10 million in 2019-2020. The transactions in foreign exchange were calculated in consideration of their equivalence in Turkish lira on the balance sheet day. The cases where clear information could not be accessed in regard to footballer license purchase, sales and loan were not included in the evaluation. There could be a discrepancy between transfer information communicated to KAP and Trabzonspor's financial statements, or by the way financial statements are presented, some of the financial information might have been explained or presented under different accounts. It was assumed that cash inflows and outflows concerning the footballer transfers were made in the relevant fiscal year. However, for consistency purposes, the relevant year

was not included in the cash inflows and outflows regarding footballer transfers, temporary transfers, sales and loan transactions including the coaching staff. Information on all other cash inflows and outflows was obtained from the financial statements. Financing incomes and expenditures were included in the cash budget, and capital payments of the credits used by the company to close the cash deficit were not taken into consideration. Since this study mainly aimed to identify the net cash flow of football enterprises and explore their success in cash management, cash deficit's cumulative total net cash flow to which financing was not applied was determined. According to the analysis results, cash balance of Trabzonspor was upset, which caused the cash deficit to expand each year. Considering that Trabzonspor is the fourth biggest club in terms of financial assets and sportive achievements in Turkey, it is anticipated that the problems in the cash management will be worse in the other three big clubs. It is foreseen that financial status of the football clubs will get even worse if not taken under control. It seems that incompatibility between club's assets and resources reflected on cash inflows and outflows upset the financial balance. The much needed cash was obtained from foreign resources at high interest rates. Sportive failure and higher expenditures than incomes increase football club's losses for the financial year. Losses for the financial year melt away previous year's profits, negating the equities of the clubs after a while. It is therefore thought that stricter financial fair play rules need to be set and football clubs should be subjected to a strict financial audit so that they can carry out an efficient cash management. It is recommended that other football clubs' cash budgets should be prepared and their financial analyses be performed in order to explore their financial status.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Öztürköglü, Y. ve Demir, B. (2019). "E-Ticarette Üniversite Öğrencilerinin Güvenlik ve Risk Algılarının Değerlendirilmesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1906-1915
Geliş Tarihi / Received Date: 24.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 16.02.2019

Araştırma Makalesi

E-TİCARETTE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN GÜVENLİK VE RİSK ALGILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Yücel ÖZTÜRKOĞLU

Yaşar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Lojistik Yönetimi Bölümü
yucel.ozturkoglu@yasar.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-9569-8178

Batuhan DEMİR

batuhandemir@live.com
ORCID ID: 0000-0001-9081-7265

Öz

Tüketicilerin yaşam tarzlarının değişmesi ile beraber geleneksel alışverişe alternatif olarak e-ticaret sitelerinin kullanımı her geçen gün artmaktadır. Ancak tüketicilerin bir kısmı değişen alışveriş şekillerine oldukça önyargılı olarak bakmaktadır. Bu çalışma da ilk olarak, internette alışveriş yapan tüketicilerin risk ve güvenlik algılarının demografik özelliklere göre değişimi incelenmiştir. Daha sonra, regresyon analizi yaparak bu algının belirlenen soyut ve somut kavramlar arasında ki ilişkisi analiz edilerek kurulan hipotezler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: E-Ticaret, Risk Algısı, Güven Algısı.

EVALUATION OF SECURITY AND RISK PERCEPTIONS OF E-COMMERCIAL CONSUMERS

Abstract

Along with the changing lifestyles of consumers, the use of e-commerce sites as an alternative to traditional shopping is increasing day by day. However, some of the consumers are very biased towards changing shopping patterns. In this study, firstly, the changes in the risks and security perceptions of consumers who shop online are analyzed according to their demographic characteristics. Then, the hypotheses that have been established by analyzing the relation between tangible and intangible concepts determined by regression analysis are evaluated.

Keywords: E-Commerce, Risk Perception.

1. GİRİŞ

İnternette alışveriş, internetin olduğu her yerde, zaman ve mekândan bağımsız olarak gerçekleştirilebilen bir ticaret faaliyetidir. Bundan dolayı internette yapılan alışveriş, geleneksel ticaret ile ulaşmanın imkânsız olduğu müşteri sayılarına ve değişik müşteri profillerine anında ve yerinde hizmet sunulabilmektedir (Akçi ve Annaç, 2015: 415). Tüketiciler açısından ise e-ticaret, alışveriş için fazla fiziksel çaba gerektirmemesi, alışveriş ortamını kişiselleştirmesi, alıcılara zaman ve maliyet tasarrufu sağlaması ve ürün, marka, fiyat ve firma karşılaştırmalarına olanak

vermesi nedenleriyle en güncel internet faaliyeti durumundadır (Yayar ve Sadaklıoğlu, 2012: 148). İletişim teknolojilerinin ve özellikle internet erişiminin gelişimine paralel olarak e-ticarette aynı oranda gelişmektedir. Bu zaman diliminde, ürüne karar verilmesi, satın alma eyleminde bulunulması, sanal olarak ödeme yapılması ve yine sanal ortamda lojistik süreçleri ile ürünün teslimi gibi ana aşamalar farklı bir boyut kazanmaktadır. Bu süreçler göz önüne alındığında her iki tarafın hiçbir şekilde temas etmediği ve her bir işlemin tamamıyla internet ortamında gerçekleştiği bir alışverişten bahsedilmektedir. E-ticarete ek olarak M- ticaret (akıllı telefon ve tabletler) ve S- ticaret (sosyal medya platformları) kavramları ile perakendecilik farklı bir boyuta taşınmıştır (Sezgin, 2013: 4).

Türkiye’de e-ticaretin başlangıcının internet bağlantısının sağlanmasından kısa bir süre sonra olduğu tahmin edilmektedir (Doğanlar, 2016: 8). Genç ve dinamik bir nüfusa sahip olan Türkiye’de bireylerin internet kullanımındaki büyük artışla beraber internet ve e-ticaret sitelerine eğilim her geçen gün artmaktadır. İzgi ve Şahin (2013: 11) insanların sosyal ve iş hayatlarında olmak üzere çok farklı alanlarda internet kullanımının yaygınlaştığını ifade etmektedirler. Bu pozitif yönlü kullanım artışı ile beraber hayat kalitesinin yükseldiğini ve ayrıca kişilerin tüketim davranışlarını, kararlarını ve tutumlarını da değiştirdiğini belirtmiştir. Çalışan sayısının artması, tüketici kitlesinin genç ve mobil araçlara özellikle de internet kullanımına yatkın olması e-ticaretin tercih edilmesinde önemli paya sahiptir. Ancak, e-ticaretin çevreye verdiği etki tartışma konusudur. Birçok yazar, gelişen e-ticaretin şehirlere ve özellikle şehirlerin çevresine verdiği olumlu ve olumsuz yanların mutlaka irdelenmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Sabegh vd., 2016: 983; Çalışkan vd., 2017: 146; Ozturkoglu vd., 2018: 208).

E-ticaretin tüketicilere ve işletmelere sağladığı birçok avantajlar bulunmakla beraber tüketicilerin internet ortamında alışveriş yapma veya yapmama tercihlerinde etkili olan birçok faktör bulunmaktadır. İnternet kullanımının hızla artmasına rağmen, tüketiciler internet üzerinden yapılan alışverişlerde farklı riskleri algılamakta ve bu risk algısı alışverişin boyutunu olumsuz etkilemektedir (Cesur ve Tayfur, 2015: 49).

2000 yılların başlarında, tüketicilerin büyük bir kısmı, internet üzerinden almak istedikleri mal ve hizmet ile ilgili bilgi toplamakla yetinip, bu mal ve hizmetleri mağazalardan geleneksel yöntemler ile almayı tercih etmektedirler (Turan, 2011: 128). Ancak son yıllarda tüketici davranışlarının da meydana gelen ciddi değişiklikler bu algıyı değiştirmeye başlamıştır. 2018 yılında Türkiye de yerel kredi kartları ile yapılan e-ticaret alışveriş hacmi % 283 artarken, uluslararası kredi kartları ile yapılan e-ticaret alışveriş hacmi % 278 artmıştır (Keleş, 2018: 81). Bu oran tüketicilerin e-ticarete karşı tutundukları tutumunda değiştiğini ifade etmektedir.

Gürsoy vd. (2008: 22) risk algısını; kişilerin riskin ciddiyeti ve özellikleri hakkındaki subjektif yargısı olarak tanımlamışlardır. E-ticarette tüketici karar verme süreci, sadece karşılaşılan gerçek risk tarafından değil risk algısı tarafından da etkilenmektedir. Algılanan risk, tüketicinin hangi ürünleri seçeceği, nereden ve ne zaman satın alacağı gibi satın almaya ilişkin kararların bir parçası olarak ifade edilebilir (Dalgakıran ve Öztürkoğlu, 2017:148). Tüketicilerin algıladıkları riskin düzeyi ve kişisel risk tolerans düzeyleri onların satın alma kararlarını etkileyen en önemli faktörlerden birisidir (Yeniçeri vd., 2012: 147).

Gerek geleneksel alışverişte ve gerekse e-ticarette müşterilerin yaptıkları alışverişlerin her zaman az ya da çok riski bulunmaktadır. Ancak, hiçbir tüketicinin risk almak ya da algılamak istemediği de bilinmektedir. Şirketlerin, esnek ve çevik yapıları bu algılanan risklerin bazılarını ortadan kaldırmaktadır (Sabegh et al. 2019: 37). Masoud (2013: 79) çevrimiçi alışverişte karar verme sürecinde temel etkenin algılanan risk olduğunu ve bu nedenle de çevrimiçi alışverişe olan ilginin azalmasında bunun ana faktör olacağını belirtmiştir.

Sinha ve Kim (2012: 50) özellikle Hindistan'da internet kullanım oranının artmasına rağmen tüketicilerin internette alışveriş konusunda yaşadıkları çekincelerini incelemişler ve güven konusunun aşılması için zamana ihtiyaç olduğunu tespit etmişlerdir. Raffaele ve Orlando (2014: 390) e-tüketicilerin, web sitesi teknoloji düzeyi ve e-hizmet kalitesi ile o siteye ait güven ilişkisinin pozitif olduğunu belirtmişlerdir. Khan ve Chavan (2015: 470) tüketicilerin internette yaptıkları alışverişin davranışlarını etkileyen faktörlerin en başında güven eksikliği olduğunu tespit etmişlerdir. Khan vd. (2015: 295) e-ticarette tüketicilerin tekrar alışveriş yapmasını etkileyen en önemli faktörleri güven, iade politikası, ürün riski ve fiyat olarak sıralamışlardır.

Literatüre bakıldığında, risk algısı tüketicinin bireysel özellikleri, ürünle ilgili deneyimi, alışveriş yaptığı yer, ürünün bazı özellikleri vb. gibi birçok faktörle etkilendiği düşünülmektedir. Ancak hangi faktörün ne düzeyde etkilediği konusu daha önce çok fazla çalışılmamıştır. Bu çalışmada, ilk olarak internette alışveriş yapan tüketicilerin risk ve güven algılarının demografik özelliklerle ilişkisi analiz edilecektir. Daha sonra, risk ve güven algısının belirlenen soyut ve somut kavramlara göre ne kadar açıklandığı tespit edilecektir.

2. UYGULAMA

2.1. Araştırmanın Kapsamı

Günümüzde internet kullanımının yaygınlaşmasına ile birlikte internette yapılan alışveriş sitelerinde de farklılaşmalar olmaktadır. Bu farklılaşma ile birlikte e-ticarette hala oldukça önemli sıkıntılar ve müşteri şikâyetleri devam etmektedir. Başlıca şikâyet sebepleri

arasında sanal ortamda ödeme, lojistik faaliyetlerinde yaşanan sıkıntılar ve özellikle e-ticaret sitelerine karşı duyulan risk ve güvensizlik gelmektedir. Bu çalışmada, internet üzerinden alışveriş yapan kişilerin, güvenlik ve risk algılarının analiz edilmesi; güvenlik ve risk algılarının etkiledikleri unsurlar arası ilişkinin bulunması amaçlanmaktadır.

2.2. Veri Toplama Yöntemi ve Örneklem

Araştırmada veriler birincil veri toplama yöntemlerinden anket kullanılarak elde edilmiştir. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır; birinci bölümde cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, aylık gelir gibi demografik bilgilerin yanında tüketicinin ürün sınıfına yönelik deneyimini ölçmek amacı ile İnternette ne sıklıkla alışveriş yaptıkları, hangi durumlarda internette alışveriş yaptıkları, alışveriş yapılacak e-ticaret sitesine nasıl ulaşıldığı ve alışveriş yapılacak e-ticaret sitesinde neler önemlidir soruları sorulmuştur. İkinci bölümde ise, İnternette alışveriş ile ilgili ifadelerle ne ölçüde katılım sağlandığını ölçümlemek için 5’li Likert ölçeği (1: kesinlikle katılmıyorum,5: kesinlikle katılıyorum) kullanılmıştır.

Araştırma evreni, İzmir ili, Bornova bölgesinde bulunan bir vakıf üniversitesinin İİBF’de okuyan ve internette en az bir kez alışveriş yapmış öğrenciler oluşturmaktadır. Mevcut fakültede dört bölüm bulunmaktadır, her bölümde yaklaşık toplam 200 öğrenci okumaktadır. Araştırmada tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden, kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir. Anket 150 kişi tarafından yüz yüze doldurulmuştur. Ancak 8 ankette tutarsızlık, 4 ankette ise eksik kodlama sebeplerinden toplamda 132 anket değerlendirmeye katılmıştır. Bu çalışmada istatistik analizler SPSS 20.0 programı kullanılarak yapılmıştır.

2.3. Bulgular

Anketi dolduran 132 kişiye ait demografik bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır. Anket 81 kadın (61.4%), 51 erkek (38.6%) tarafından doldurulmuştur. Cevaplayanlardan 116 öğrenci bekar (87.9%), 16’sı ise evlidir (12.1%). Yaş aralıkları incelendiğinde ise 117 kişi (88.6%) 18-24 yaş aralığında; 6 kişi (4.5%) 25-34 yaş aralığında; 5 kişi (3.8%) 35-44 yaş aralığında; 4 kişi (3%) ise 45 yaşından büyüktür. Ankete katılan 132 kişinin hepsi üniversite öğrenimini devam ettirmektedir. Aylık gelir durumlarına bakıldığında, 73 kişi (55.3%) 1000 TL’den daha az; 31 kişi (23.5%) 1000-2000 TL arası gelir; 28 kişi (22.2%) ise 2000TL’den daha fazla gelire sahiptir.

Tablo 1. Demografik Bilgiler

Cinsiyet	Frekans	%	Medeni Durum	Frekans	%	Yaş	Frekans	%
Kadın	81	61.4	Bekar	116	87.9	18-24	117	88.6
Erkek	51	38.6	Evli	16	12.1	25-34	6	4.5
				12	7,7	35-44	5	3.8
						45 >	4	3

Ankete katılan kişilerin internetten alışveriş yapma sıklıklarına bakıldığında; 81 kişi (61.4 %) yılda sadece 1-2 kez; 25 kişi (18.9 %) 2-3 ayda bir kez; 18 kişi (13.6 %) ayda 1 kez; 8 kişi (6.1 %) ise ayda 2'den fazla internet yolu ile alışveriş yapmaktadır.

Bu bölümde internetten alışveriş yapan tüketicilerin, güvenlik ve risk algılarının cinsiyet, yaş ve aylık gelirlere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu farklılıkları tespit edebilmek için cinsiyet kriterine göre t-testi analizi yapılmıştır.

Tablo 2'de ankete katılanların cinsiyetleri arasındaki ilişki değerleri yer almaktadır. Kadın ve erkek değişkenlerinin ortalamaları farklı çıkmıştır ve p 0,018 olarak bulunmuştur. Tablo 2'de yer alan sonuçlara göre internetten alışveriş algısı cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir diyebiliriz.

Tablo 2. İnternette Alışveriş Algısının Cinsiyete Göre Analizi

Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sapma	t	p	Ortalama Farkı
Kadın	81	3,241	1,126	1,314	0,018	-788
Erkek	51	4,134	,652			

Yaş gruplarına ve aylık gelire göre internetten alışveriş algısının karşılaştırılması için tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 3 ve Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 3. İnternette Alışveriş Algısının Yaş Aralığına Göre Analizi

	N	Ortalama	Std. Sapma	F	p
18-24	117	3,46	0,46	3,378	0,012
25-34	6	3,74	0,54		
35-44	5	3,53	0,48		
45 <	4				

Yapılan analiz sonucuna göre; internetten alışveriş algısı yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir (p<0,05).

Tablo 4. İnternette Alışveriş Algısının Aylık Gelire Göre Analizi

	N	Ortalama	Std. Sapma	F	p
1000>	73	2,24	0,45		
1000-2000	31	3,07	0,32	1,324	0,01
2001-3000	15	3,52	0,66		
3001-5000	10	3,41	0,72		
5000>	3				

Analiz sonucunda internetten alışveriş algısının aylık gelire göre anlamlı bir farklılık göstermektedir (p<0,05).

Tüketicilerin, internet üzerinden alışveriş yaparken risk ve güvenlik algısının soyut ve somut unsurları ile olan ilişkisini analiz edebilmek için çoklu regresyon yöntemi kullanılmıştır.

H₁: Tüketicilerin, internet üzerinden alışveriş yaparken risk ve güvenlik algısı soyut unsurlardan etkilenmektedir.

H₂: Tüketicilerin, internet üzerinden alışveriş yaparken risk ve güvenlik algısı somut unsurlardan etkilenmektedir.

Yapılan literatür çalışması sonucu soyut unsurlar; güven, kolaylık, ulaşılabilirlik sipariş süresi olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda tanımlanan soyut bağımsız değişkenleriyle risk ve güvenlik algısı bağımlı değişkeni arasındaki ilişkiyi analiz etmek için kullanılan regresyon yöntemi sonucuna göre F değeri (21,782) göre anlamlı çıkmıştır. Soyut unsurlar bağımsız değişkenleri risk ve güvenlik algısı bağımlı değişkenleri arasındaki ilişkinin belirlilik katsayısı 0,546 (R^2) olarak bulunmuştur. Bu durumda soyut unsurlar, internette alışverişin risk ve güvenlik algısının % 54,6'sını açıklamaktadır.

Tablo 5. İnternette Alışveriş Algısının Soyut Unsurlara Göre Analizi

Bağımsız değişkenler	Standardize edilmiş katsayılar (Beta)	t	P
Güven	,350	1,420	,002
Kolaylık	,240	1,128	,232
Ulaşılabilirlik	,482	1,638	,001
Sipariş Süreci	,368	1,342	,462

H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Ancak soyut unsurlardan ulaşılabilirlik ve güven, risk ve güven algısını etkilerken; kolaylık ve sipariş süresi etki düzeyleri anlamlı çıkmamıştır.

Yapılan literatür çalışması sonucu somut unsurlar; iade, fiyat, yorumlar, site tasarımı, görsellik ve referans olarak belirlenmiştir. Bu bağımsız değişkenlerle risk ve güvenlik algısı bağımlı değişkenleri arasındaki ilişkide F değeri (2,427) göre anlamlı çıkmıştır. Somut bağımsız değişkenleri risk ve güvenlik algısı bağımlı değişkenleri arasındaki ilişkinin yer aldığı Tablo 6'da belirlilik katsayısına göre (R^2) (0,454) somut unsurlar risk ve güvenlik anlayışının % 45,4'sını açıklamaktadır.

Tablo 6. İnternette Alışveriş Algısının Somut Unsurlara Göre Analizi

Bağımsız değişkenler	Standardize edilmiş katsayılar (Beta)	t	P
İade	,375	1,742	,001
Fiyat	,437	1,258	,000
Yorumlar	,043	,324	,482
Site Tasarım	,023	,451	,687
Görsellik	,452	2,423	,001
Referans	,386	2,329	,000

H₂ hipotezi kabul edilmiştir. Ancak tüketicilerin site tasarım ve yorumlar unsurlarının internette alışveriş için risk ve güvenlik algısına herhangi bir etkisinin olmadığı anlaşılmıştır.

3. SONUÇ

İnternette alışveriş, tüm süreç boyunca kimsenin direk olarak dirsek temasına girmeden, tüm süreçlerin baştan sonuna kadar internet ortamında gerçekleştiği bir ticaret faaliyetidir. Bu durum da halen tüketicinin önemli bir kısmının e-ticarete güvensiz ve riskli alışveriş türü olarak bakılmasına neden olmaktadır. Bu sebeplerden dolayı e-ticarete tüketici davranışlarının, tüketicilerin güvenlik ve risk algılarının değerlendirilmesi, güvenlik ve risk algılarının belirlenmesi ve bunları düzeltici önlemlerin geliştirilmesi oldukça önemlidir.

Bu çalışmada, ilk olarak internette alışveriş yapan tüketicilerin güvenlik ve risk algısını cinsiyet, yaş ve aylık gelire göre anlamlı fark gösterip göstermediği araştırılmış ve risk ve güvenlik algısı cinsiyet, yaş ve aylık gelire göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Anketi cevaplayan 132 kişi tarafından belirlenen soyut ve somut değişkenlerin risk ve güvenlik algısı ile ilişkilerini test etmek için çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Kurulan her iki hipotez de kabul edilmiştir. Böylece internette alışveriş yaparken güvenlik ve risk algısı; güven, kolaylık, ulaşılabilirlik ve sipariş süresi gibi soyut unsurların yanında; sitenin iade, fiyat, yorumlar, site tasarımı, görsellik ve referans gibi somut değişkenlerinin de etkisi olduğu görülmektedir.

Günümüzün gelişen teknolojisi dikkate alındığında kişisel verilerin eskisine oranla daha büyük bir hızda ve oranda gizliliğinin, mahremiyetinin ve bütünlüğünün riske girdiği görülmektedir. Bu nedenle kişilerin bu hususa yeterince özen ve önem göstermeleri son derece önemlidir. Bu çerçevede kişilerin ve kurumların bilgi güvenliği konusunda bilinçlendirilmesi ve bilgilendirilmesi, olabilecek muhtemel sorunların en aza indirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akçi, Y. ve Annaç Göv, S. (2015). Tüketicilerin E-ticaret Algılarının İncelenmesi (Gaziantep ve Adıyaman Örneği). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13):413-433.
- Çalışkan, A., Kalkan, M. ve Ozturkoglu, Y. (2017). City Logistics: Problems and Recovery Proposals. *International Journal of Logistics Systems and Management*, 26(2): 145-162.
- Cesur, Z. ve Tayfur, G. (2015). İnternette Alışveriş Davranışında Algılanan Tüketici Riskleri: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, May/Mayıs 2015.
- Dalgakıran, A. B. ve Öztürkoğlu, Y. (2017). Scale and Relationship Analysis for Turkish Furniture Sector. *Business & Management Studies: An International Journal*, 5(1):147-161.
- Doğanlar, T. (2016). Türkiye’de Elektronik Ticaret Pazarı ve Pazarın Gelişimi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, Working Paper Series, Tartışma Metinleri*, WPS NO/ 14 / 2016-01.
- Gürsoy, Ş.T. Çiçekçioğlu, M. Börekç, N. Türk Soyer, M. ve Öcek, Z. (2008). İzmir Karşıyaka Belediye Çalışanlarında Çevresel Risk Algılama Düzeyi. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(1):20-27.
- İzgi, B.B. ve Şahin, İ. (2013). Elektronik Perakende Sektörü ve İnternet Alışverişini Tüketici Davranışı: Türkiye Örneği. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1):9-27.
- Keleş, A. (2018). Türkiye’nin E-ticaret İşlem Hacmi Ve İletişim Teknolojilerindeki Gelişmeler. *Electronic Turkish Studies*, 13(6):81-95.
- Khan, A. ve Chavan, C. R. (2015). Factors affecting on-line shoppers behavior for electronic goods purchasing in Mumbai: An empirical study. *International Journal in Management and Social Science*, 3(3): 467-476.

- Khan, S.A., Liang, Y., Shahzad, S. (2015). An Empirical Study of Perceived Factors Affecting Customer Satisfaction to Re-Purchase Intention in Online Stores in China. *Journal of Service Science and Management*, 8: 291-305.
- Masoud, E.Y. (2013). The Effect of Perceived Risk on Online Shopping in Jordan. *European Journal of Business and Management*, 5 (6): 76-87.
- Ozturkoglu, Y., Ozbiltekin, M., Gozacan, N. and Surgec, I. (2018). City Logistics: Sample Implementation of Izmir City. *Journal of Management Marketing and Logistics*, 5(3): 206-213.
- Raffaele, A. ve Orlando, T. (2014). Customer Loyalty: An Empirical Study on Italian E-commerce Websites. *Chinese Business Review*, 13(6): 388-398.
- Sabegh, M. H. Z., Ozturkoglu, Y. ve Kim, T. (2016). Green Supply Chain Management Practices' Effect on the Performance of Turkish Business Relationships. *International Journal of Supply and Operations Management*, 2(4): 982-1002.
- Sabegh, M. H. Z., Caliskan, A., Ozturkoglu, Y. ve Cetiner, B. (2019). Testing the Effects of Agile and Flexible Supply Chain on the Firm Performance Through SEM. *System Performance and Management Analytics*, 35-46, Springer, Singapore.
- Sezgin, A.G.Ş. (2013). Dünya’da ve Türkiye’de E-Ticaret Sektörü. *İktisadi Araştırmalar Bölümü*, Nisan 2013: 1-19.
- Sinha, J. ve Kim, J. (2012). Factors Affecting Indian Consumers’ Online Buying Behavior. *Innovative Marketing*, 8 (2): 46-57.
- Turan, A.H. (2011). İnternet Alışverişi Tüketici Davranışını Belirleyen Etmenler: Planlı Davranış Teorisi (TPB) ile Ampirik Bir Test. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12 (1): 128-143.
- Uygun, M. Özçiftçi, M. ve Uslu Divanoğlu, S. (2011). Tüketicilerin Online Alışveriş Davranışını Etkileyen Faktörler. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2): 1309 -8039.
- Yayar, Ş. ve Sadaklıoğlu, H. (2012). Kamu Çalışanlarının İnternette Ürün Satın Alma Davranışları Üzerine Bir Araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 3 (3): 145-157.
- Yeniçeri, T. Yaraş, E. ve Akın, E. (2012). Tüketicilerin Riskten Kaçınma Düzeylerine Göre Sanal Alışveriş Risk Algısı ve Sanal Plansız Tüketim Eğilimlerinin Belirlenmesi. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 5 (9): 146-164.

EXTENDED ABSTRACT

With the increasing use of the internet, consumer behaviors and attitudes have started to differentiate. There has been a large increase in e-commerce sites, with consumers moving from internet to shopping instead of traditional store exchanges. However, for a number of reasons, a significant number of consumers have not been able to fully adapt to the idea of shopping on the internet. In particular, the perceived risk and security perception for shopping sites greatly affects the purchasing behavior of consumers. Considering the literature, the risk perception is the individual characteristics of the consumer, the experience of the product, the place of shopping, some features of the product, etc. it is thought to be affected by many factors. However, there are no studies on which factor affects consumers more. In this study, the relationship between risk and confidence perceptions and demographic characteristics of the consumers shopping through e-commerce sites were examined. In particular, gender monthly income and age elements show diversity in consumers' perception of risk and trust. The universe of the research consists of the students who have studied at the Faculty of Economics and Administrative Sciences in Izmir and have done at least one time shopping. There are four departments in the current faculty, with approximately 200 students studying in each department. In the study, sampling method was chosen from random sampling methods. The questionnaire was completed face to face by 150 people. However, 132 questionnaires were included in the 8 questionnaire inconsistencies and in 4

questionnaires for the reasons of incomplete coding. 81 women (61.4%), 51 men, completed the survey (38.6%). Of the respondents, 116 were single (87.9%), and 16 were married (12.1%). When age ranges are examined, 117 people (88.6%) are in the 18-24 age range; 6 people (4.5%) in the 25-34 age range; 5 people (3.8%) in the 35-44 age range; 4 people (3%) are older than 45 years. All of the 132 respondents continue their university education. In terms of monthly income, 73 people (55.3%) were less than 1000 TL; 31 people (23.5%) between 1000-2000 TL; 28 people (22.2%) have more income than 2000TL. When looking at the frequency of shopping from the internet; 81 people (61.4%) only 1-2 times per year; 25 people (18.9%) once every 2-3 months; 18 people (13.6%) once a month; 8 people (6.1%) are shopping more than 2 internet per month.

In addition, it has been examined whether the security and risk perceptions of the consumers shopping on the internet differ according to gender, age and monthly incomes. In order to determine these differences, t-test analysis was performed according to gender criteria. The average of male and female variables was different and p was found to be 0.018. According to the results, the perception of shopping on the internet varies significantly by gender. One-way analysis of variance was used to compare the perception of shopping on the Internet by age groups and monthly income. According to the results of the analysis; the perception of shopping from internet showed a significant difference according to age groups ($p < 0.05$). As a result of the analysis, the perception of shopping on the internet showed a significant difference compared to the monthly income ($p < 0.05$). Because of the analysis, consumer risk and safety perception; gender, age and monthly income were significantly different.

Again, a detailed literature study has identified abstract and concrete concepts for e-commerce. Abstract elements; confidence, convenience, eligibility is defined as the duration of the order. Concrete elements are defined as return, price, interpretation, site design, visually and reference. By analyzing the relationship between these concepts and risk and trust perceptions, hypotheses were formed. Multiple regression analysis was used to test the relationship between risk perception and safety perception of abstract and concrete variables determined by 132 participants. According to the results of the regression method, F value (21,782) was significant. The coefficient of determination of the relationship between the independent variables, independent variables, risk and safety perception dependent variables was found to be 0.546 (R^2). In this case, abstract elements explain 54.6% of the risk and security perception of online shopping. H1 hypothesis was accepted. However, while accessibility and trust affect the perception of risk and trust; convenience and order duration effect levels were not significant. The concrete elements were found to be significant in relation to the non-net variables and the risk and security perception dependent variables in

terms of F value (2,427). Concrete independent variables explain the 45.4% of the risk and safety understanding of concrete elements (R^2) (0.454) according to the coefficient of determination of the relationship between the risk and security perception dependent variables. H2 hypothesis was accepted. Although it was accepted in both hypotheses, it affected the accessibility and trust of the abstract elements and the perception of risk and trust. The level of fitness and order duration effect levels were not significant. It was understood that the elements of abstract design, site design and consumer commentary had no effect on the risk and security perception of shopping on the internet. Considering today's evolving technology, the confidentiality, privacy and integrity of personal data seem to be higher and faster than before. Therefore, it is very important that people pay enough attention and attention to this issue. In this framework, raising awareness and informing individuals and institutions about information security will contribute to minimizing potential problems.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Yıldırım, C. ve Sim, Ş. (2019). "Türk Sinemasında Kurgu Biçimleriyle Öne Çıkan İki Film: Nokta ve Sen Aydınlatırsın Geceyi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1916-1937

Geliş Tarihi / Received Date: 14.01.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 21.02.2019

Araştırma Makalesi

TÜRK SİNEMASINDA KURGU BİÇİMLERİYLE ÖNE ÇIKAN İKİ FİLM: NOKTA VE SEN AYDINLATIRSIN GECEYİ*

Dr. Öğr. Üyesi Cem YILDIRIM

İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü,
cemyildirim@ayvansaray.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-7767-8715

Doç. Dr. Şükrü SİM

İstanbul Üniversitesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü,
sukrusim@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3579-6750

Öz

Sinema filmleri arasındaki biçimsel farklılıklar, belirli uzlaşım çerçevesinde oluşur ve bu farklılıkları belirleyen en önemli unsur "kurgudur". Tecimsel popüler filmler, biçimsel olarak seyircinin aşına olduğu klasik devamlılık kurgusunun uzlaşımını kullanırlar. Klasik devamlılık kurgusu, klasik anlatı sinemasının 20. yüzyıl boyunca ve günümüze kadar kullanmış olduğu bir takım egemen biçimsel teknikler olarak tanımlanır. Bu tarz, en temel hedefini gerçekleştirebilmek için bir takım belirli kurgu prensiplerine dayanır. Bu hedef, seyircinin bir film seyretme eylemi içerisinde olduğunu unutarak aslında gerçekten olan bir şeye tanık olduğuna inanmasını sağlamaktır. Popüler Türk sinema filmlerinde de bu uzlaşım sürdürülmektedir. Buna karşın tecimsel sinemanın dışında kalan ve tartışmalı bir biçimde genellikle sanat filmi olarak nitelenen filmler ise, çoğunlukla klasik biçimin uzlaşımından kaçınarak, çağdaş festival filmleriyle ilişkilendirilen ve uzun çekimlere dayalı, düşük tempolu ve dolayısıyla kurgunun minimal bir şekilde kullanıldığı bir estetikle şekillenen bir biçime sahip olma eğilimindedirler. Ancak *Nokta* (2008) ve *Sen Aydınlatırsın Geceyi* (2009) filmlerinde kullanılan kurgu biçimleri bütün bu biçimsel konvansiyonlardan farklılık göstermektedir. Bu nedenle bu iki film Türk Sineması'nın biçimsel olarak öne çıkan örnekleri arasında yer almaktadır. Bu çalışmada *Nokta* ve *Sen Aydınlatırsın Geceyi* filmlerinin belirli çekim dizileri "çekim-çekim çözümleme" yöntemiyle çözümlenerek, iki filmin de biçimsel farklılıkları ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sinemada Kurgu, Modernist Sinema, Popüler Sinema, Nokta, Sen Aydınlatırsın Geceyi.

TWO FILMS IN TURKISH CINEMA WHICH DISTINGUISH WITH THEIR GENUINE EDITING STYLES: "DOT" AND "THOU GILD'ST THE EVEN"

Abstract

Formal differences among films occur within certain conventions, and "editing" is the most efficient factor determining these differences. Popular commercial films use the conventions of classical continuity editing, which the audience is familiar with. Classical continuity editing - defined as a set of dominant formal techniques that classical narrative cinema used throughout the 20th century and up to nowadays - relies on a number of editing principles in order to achieve its

* Bu makale, Cem Yıldırım'ın "Son Dönem Türk Sinemasında Popüler ve Sanat Filmlerinin Kurgu Biçimleri Karşılaştırması" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

most basic goal. This goal is to make sure that the audiences believe that they are witnessing something really happened, forgetting that they are actually watching a film. Popular commercial films in Turkish Cinema maintain these conventions. The films that arguably called art films, on the other hand often tend to have an aesthetics which associated with contemporary festival films, that depends on long shots, slow tempo and hence uses editing in a minimal way. However, the editing styles used in *Dot* and *Thou Gild'st The Even* differ from all the conventions mentioned above and thus they appear among the most prominent modernist examples of late Turkish cinema in terms of form. In this study, the specific sequences of these two films are analyzed by using the "shot by shot analysis" method in order to prove their distinctness.

Keywords: Film Editing, Modernist Cinema, Popular Cinema, *Dot*, *Thou Gild'st The Even*.

1. GİRİŞ

Bir sinema filminin çekimleri bittiğinde, yönetmenin elinde görüntü ve seslerden oluşan bir çekim yığını bulunur. Bu görüntü ve ses yığınları tek başlarına, sinema anlatısı açısından zamansal ve mekânsal gerçekliğin birer kayıtları olan ham malzeme olmanın ötesinde bir değer taşımazlar. Bu ham malzemeler, ancak belirli bir amaç doğrultusunda düzenlendiğinde bir sinema anlatısına dönüşebilir ve bir film ortaya çıkar. Bu düzenleme, bir sinema filmi yaratmayı amaçlamış olan yönetmenin, elindeki çekim yığınları arasından en iyi ve uygun tekrarları, açı ve ölçekleri seçmesi (Monaco, 2001: 128), bu çekimleri belirli bir şekilde sıralaması, gerektiğinde bu sıralamayı değiştirmesi, seçtiği çekimleri uzatması ya da kısaltması gibi işlemleri kapsayan kurgu sürecidir (Bare, 2000: 168). Bu süreçte alınan kararlar ve yapılan tercihler bir filmin öyküsünü, atmosferini ve aynı zamanda biçimini de oluşturur. Pudovkin, kurgu sürecinin bir film yapımının en kritik ve yaratıcı aşaması olduğunu ve kurgunun, sinemasal gerçekliğin yaratıcı gücü olduğunu vurgular (akt: Reisz ve Millar, 2010: 3). Pudovkin'e (1958: 100) göre kurgu, film yönetmenin dilidir. Dolayısıyla sinemada kurgu, bir filmin biçimsel yapısını belirleyen en önemli araçlardan biridir.

Bordwell ve Thompson'a (2011: 56) göre biçim, bütün sanat dallarında üretilen eserlerde merkezi bir öneme sahiptir. Sanatçılar, eleştirmenler ve filozoflar yüzyıllar boyunca sanatsal biçim düşüncesi üzerine yoğunlaşmışlardır. Bir film, tesadüfen bir araya gelmiş unsurlar bütünü değildir. "Bütün sanat yapıtları gibi, filmin de bir biçimi vardır." Bordwell ve Thompson (2011: 56), film biçimini en geniş anlamıyla bir filmin tümünde yer alan unsurlar arasında algıladığımız bütün bir ilişkiler sistemi olarak açıklar. Bununla birlikte onlara göre sanatta bütün sanatçıların uymak zorunda olduğu kesin biçimsel ilkeler yoktur. Sanat eserleri kültürün ürünleri oldukları için, "sanatsal biçimin pek çok ilkesi bir uylaşım meselesidir." Roman, tiyatro, çizgi roman ve epik şiir gibi diğer anlatısal alanlar gibi sinema da, hikayeleri bir takım uylaşım çerçevesinde düzenler. Sinemacıların bildiği bu uylaşım, seyirci tarafından da tanınır. Böylece seyirci izlediği filmlere sadece kendi gerçek yaşam deneyimleri

üzerinden değil, aynı zamanda izlemiş olduğu diğer filmler tarafından da biçimlenmiş olan beklentileri üzerinden de tepki verir. Film anlatıları bu beklentileri karşılayarak anlam kazanır. Ya da, bilinçli bir şekilde bu beklentileri yaratmış olan uyuşumlara karşı çıkarak biçimini öne çıkarır. Dolayısıyla sinemasal anlatı uyuşumlarının tarihsel evrimi, Hollywood kökenli "klasik anlatı sineması" ile Avrupa kökenli "modernist sinema" arasında belirgin bir ayırım yapılabilmesini olanaklı kılmıştır (Speidel, 2012: 81).

Son dönem Türk sinema filmlerine baktığımızda ise, temel hedefi yüksek gişe getirisi olan ticari popüler filmlerin biçimsel olarak klasik anlatı sinemasının "devamlılık kurgusu" uyuşumlarını sürdürdüğü görülmektedir. Tecimsel sinemanın dışında kalan ve tartışmalı bir şekilde "sanat filmi" olarak nitelenen (Karadoğan, 2010: 15) filmler ise, yüksek gişe getiri elde etmek yerine ulusal ve uluslararası film festivallerine seçilebilmeyi ve ödül kazanmayı, dolayısıyla bu festivaller çerçevesinde oluşan nitelikli bir seyirci gurubunun dikkatini çekmeyi amaçlar. Bu tarz filmlerin kurgu biçimleri ise, bu bağlamda popüler sinemanın klasik biçimsel uyuşumlarından farklılaşır. Biçimsel yapıları, film festivallerinin ve bu festivallerin takipçisi olan sinema izleyicisinin, modernist sinemanın Tarkovski, Ozu, Bergman ve Angelopoulos gibi önemli temsilcilerinin etkileriyle şekillenmiş minimalist bir sinema beklentisi çerçevesinde oluşur. Bu tarz sinemada, alan derinlikli uzun çekimlere dayalı olan ve dolayısıyla kurgunun (kesmelerin) minimal olarak kullanıldığı, ölü zamanlara sıklıkla yer verilen düşük tempolu bir estetik hakimdir. Türkiye'de tecimsel sinemanın dışında film yapan pek çok yönetmen, bu tarz bir estetiğe dayalı filmleriyle uluslararası film festivallerinde önemli başarılar elde etmiş olan Nuri Bilge Ceylan'ın etkisiyle benzer biçimsel konvansiyonları sürdürmüştür. Ancak, son dönem Türk Sineması'nda yeni anlatım yöntemlerinin denenmiş olduğu kurgu biçimleriyle, hem klasik devamlılık kurgusunun uyuşumlarından, hem de tecimsel sinemanın dışında kalan ve sanat filmi olarak nitelenen filmlerin kurgu biçimlerinden farklılaşan özgün biçimlere sahip modernist filmler de yapılmıştır. Derviş Zaim'in *Nokta* (2008) ve Onur Ünlü'nün *Sen Aydınlatırsın Geceyi* (2013) filmleri, kullandıkları "ayrık" kurgu tercihleri nedeniyle Türk Sineması'nın biçimsel olarak en özgün örnekleri arasında yer almaktadır. Çalışmamızda, söz konusu iki filmin örnekleme olarak seçilmiş belirli sahne ya da çekim dizilerinin kurgu çözümlenmeleri yapılarak biçimsel olarak özgünlükleri ortaya konulacaktır. Bu çalışmanın amacı, *Nokta* ve *Sen Aydınlatırsın Geceyi* filmlerinin kullanılan kurgu biçimlerinin özgünlüklerini ortaya koymaktır. Çalışmamızda örnekleme olarak, söz konusu filmlerin kurgu biçimlerini tipik olarak temsil eden belirli sahne ya da çekim dizileri seçilmiştir. Bu sahne ya da çekim dizilerinin çözümlenmeleri, "çekim-çekim çözümlenme" yöntemi kullanılarak gerçekleştirilecektir. Bu yöntemde sahneler ya da çekim dizileri, kendilerini oluşturan çekimlere

ayrıştırılarak incelenir. Ryan ve Lenos'a (2012: 16) göre "çekim-çekim çözümleme" yönteminde "...bir çekim serisi ya da film sahnesinden görüntüler üzerine kullanılan teknikler tanımlanır ve bu tekniklerin "anlamı" açıklanır." Bu teknikler, ham çekimlerin bir anlatıya dönüştürülebilmesini sağlayan sinemasal araçlardır. Arka arkaya gelen çekimler anlamı oluştururken, aynı zamandan bunların kullanım ve sıralanma tercihleri bir filmin biçimsel yapısını da belirlemiştir. Ryan ve Lenos'a (2012: 16) göre, "Sinemacılar eldeki çekim yığınlarını tutarlı bir anlam oluşturacak şekilde bir araya getirdiklerinde sadece bir öykü anlatmış olmazlar, ayrıca anlam da yaratmış olurlar." Film çözümleme süreci bu teknikleri, bu anlamların ne olduğunu belirlemek üzere inceler. Bu çalışmada, sahneleri ya da çekim dizilerini oluşturan çekimlerin kurgusu, kullanılan biçimin farklılığı/özgünlüğünü ortaya koyabilmek adına klasik biçimsel kalıplarla (devamlılık kurgusu) karşılaştırılarak yorumlanacaktır. Sahneleri oluşturan çekimler 1, 2, 3... şeklinde numaralandırılacak ve her bir çekimden, o çekimi temsil eden bir fotoğraf karesi alınacaktır. Eğer uzun bir çekimde, çekimin içeriğini ve kompozisyonunu önemli ölçüde değiştirecek bir devinim varsa (çerçeve içindeki objelerin devinimi ya da kamera devinimi), bu devinimleri temsil eden kareler de ayrıca çıkartılarak, örneğin 1A, 1B, 1C... şeklinde numaralandırılacaktır.

2. KLASİK ANLATI SİNEMASI VE MODERNİST SİNEMA ÜZERİNE

Sinemanın tarihsel evrimi boyunca çeşitli kurgu uyuşmaları gelişmiş ve bu uyuşmaların özellikle Hollywood öncülüğündeki tecimsel sinema filmlerinde hemen hemen standart bir şekilde kullanılmalarından dolayı "klasik kurgu" olarak tanımlanan bir olgu ortaya çıkmıştır. Anlatısal anlamın ekonomik bir görsel yapı aracılığıyla iletme yönteminin gelişimi, öykülerin kitlesel olarak üretiminin biçimlenmesi için bir takım uyuşmalar yaratmıştır (Kolker, 1998: 16). Biçimsel pratiklerin standartlaşması, film yapım sürecini basitleştirip hızlandırarak daha fazla kar elde etme olanağı sağlamıştır (Bordwell vd., 1985: 108). Film çalışmalarında, klasik anlatı sinemasının günümüze kadar kullanmış olduğu bir takım egemen biçimsel teknikler olarak tanımlanan klasik Hollywood tarzı, en temel hedefini gerçekleştirebilmek için bir takım kurgu prensiplerine dayanır. Bu hedef, seyircinin perdede yaratılmış olan kurmaca dünyaya kendini kaptırması ve bir film seyretme eylemi içerisinde olduğunu unutarak aslında gerçekten olan bir şeye tanık olduğuna inanmasını sağlamaktır (Sikov, 2010: 61). Klasik Hollywood tarzı, kurmaca hikaye anlatımında 1920'lerden itibaren dünya üzerinde hakimiyetini kurmuştur. Nichols (2010: 137), gerçekçilik ve tür prensiplerine dayanan bu hakim hikaye anlatıcılığı biçiminin, sinemanın temel çekirdeğini oluşturduğunu vurgular. İnsanlar en çok bu tarzda bir film yapım pratiğine aşinadır. Klasik anlatı

sinemasının kurgu biçimini oluşturan ve aynı zamanda Hollywood dışındaki tüm ticari filmlerin de kurgu biçimlerini etkisi altına alan bu uyuşmalar aynı zamanda "devamlılık kurgusu" olarak da bilinir. Devamlılık kurgusunun amacı, seyircinin filmi anlamasını ve filmsel anlatıya kendisini kaptırmasını sağlamaktır. Klasik Hollywood kurgusunun ana prensibi "şeffaflıktır". Bu şeffaflıkta kurgu teknikleri, seyirci motivasyonunun filmin nasıl gösterildiğine değil, filmsel öyküde ne olduğuna yoğunlaşmasına yönelik olarak düzenlenir. Bunun için çekimler, kurgunun doğasında var olan "kesintinin" seyirci tarafından hissedilemeyecek bir yöntemle birleştirilmesini gerektirir (Speidel, 2012: 99). Kurgu, objelerin sahne uzamı içerisindeki konumları ve hareket yönleri açısından seyircinin kafasının karışmayacağı bir yolla gerçekleştirilir. Kolker (1998: 16), devamlılık konseptinin temel prensiplerinin, Griffith'in 1908 ve 1913 yılları arasında Biograph şirketi için yaptığı dört yüzün üzerinde film boyunca gelişmiş olduğunu belirtir. Klasik kurgu tarzı, biçime dikkat çekmekten kaçınır ve bir takım tekniklerle kesmeleri yumuşatmaya çabalar. Her bir sekanda uzamsal bütünlüğün sürdürülmesi amaçlanır. Ancak, aynı zamanda kullanılan bu tekniklerin de kendilerini gizlemesi hedeflenir. "Kesmenin" gerekli, ancak potansiyel olarak "bozucu" olan etkisi gizlenir ve böylece devamlılık kurgusunun diğer bir karşılığı olan "görünmez kurgu" (invisible editing) kavramı ortaya çıkar (Kuhn ve Westwell, 2012: 94). Devamlılık kurgusu, çekimler arasında uzamsal ve/veya zamansal devamlılığı ve bütünlüğü kuran bir dizi kurgu pratikleridir. Başka bir deyişle, sinemacıların zamanda ve uzamda rahatsız edici kesintiler olmadan ve seyirciye aslında bir sanat çalışmasını izlediğini fark ettirmeden, anlatılarını mantıksal ve pürüzsüz bir şekilde ilerletebilmeleri için kullandıkları çeşitli tekniklerdir (Sikov, 2010: 63). Bazin'e (1966: 81) göre klasik kurgu biçiminin en belirgin özelliklerinden biri olan analitik kurguda, sahneler seyirciye fark ettirilmeden farklı açı ve ölçeklerde çekimlere bölünerek, seyirci kendisine kabul ettirilen belirli bir zihinsel süreci takip etmeye yönlendirilir. Sahnenin uzamı içerisinde seyircinin neye bakacağı, çeşitli açı ve ölçeklerde çekimlerin kurgusuyla dikte ettirilir. Kolker (1998: 16), klasik biçimin bir kaç biçimsel temel öge çerçevesinde kurulduğunu vurgular. Bunlar:

1. Hikaye akışı, aksiyonun küçük parçalarının birleştirilmesiyle ancak bu birleştirmenin fark edilmediği, böylece aksiyonun kesintisiz bir şekilde ilerlediği bir yöntemle sağlanır.
2. Aynı zamanda ancak farklı mekanlarda gerçekleşen sahneler, çapraz bir şekilde kurgulanarak anlatsal gerilim oluşturulur.
3. Diyalog sahneleri, bir kişiden diğerine bir seri omuz üzerinden yapılan çekimlerle oluşturulur.

4. Seyircinin bakışı ile -film karakterinin bakışı ve daha sonra onun baktığı şeyi gösteren bir dizi çekim kullanılarak- film karakterinin bakışı arasında bir bağlantı kurulur. Seyirci, film karakterinin gördüğü şeyi görür.

Bu yapılandırmanın sonucu olarak, anlatı zaman boyunca düz bir çizgide ilerler. Geriye dönüşler (flash back) gibi doğrusallığı bozan geçişler özellikle belirtilir ve bütün "anlatısal giysi", filmin sonunda kadar dikilmiş olur. Seyirci, anlatının içine çekilerek anlatısal uzamın bir parçası olur.

Klasik devamlılık biçimi, Kolker'e (1998: 19) göre dünya genelinde hep egemen olmuştur ve bu egemenliğini günümüzde de sürdürmektedir. Ancak çeşitli dönemlerde kimi sinemacılar bilinçli bir şekilde bu sisteme karşı tavır alıp, onun yapısal ve anlamsal kodlarını yeniden gözden geçirmişlerdir. Bu sinemacılar, kesintisiz uzun çekimleri, doğrusal olmayan ya da zaman dışı anlatıları ve de Hollywood'un klasik melodram ve şiddet öykülerinden farklılaşan konuları tercih etmişlerdir. Seyircinin dikkatini kullandıkları yöntemlere çekmiş, mizansenin sunduğu olanaklardan faydalanmış ve seyircinin, "biçimin içeriği yarattığının, biçim olmadan hikayelerin de var olamayacağını" farkına varmalarını istemişlerdir. Kolker (2019: 128), bu yönetmenlerin yaptıkları filmlerle, klasik devamlılık kurallarına karşı çıkmamanın ve alternatif kurgu biçimlerini kullanmanın yollarını göstermiş olduklarını belirtir. Bu sinemacıların filmlerinde seyirci ile öykü arasına mesafe oluşturularak, seyircinin dikkatinin öykünün anlatılma biçimine yöneltmesi amaçlanır. Kolker'e (2019: 128) göre klasik devamlılık biçimine karşı alternatif arayışlar, klasik biçimin kendini keşfetme sürecindeyken başlamıştır. Sinemada devamlılık kurgusunun hakimiyetine ilk önemli tepkiler, "montaj" kavramını geliştiren devrim sonrası Rus sinemacılarından gelmiştir. Vertov (2007: 85) klasik anlatı sinemasını "halkların afyonu" olarak değerlendirmiştir. Fairservice'e (2001: 314) göre klasik anlatı sinemasında karakterlerin motivasyonları, nadiren insanların yaşamlarını etkileyen ve davranışlarını belirleyen dışsal sosyal koşullarla bağlantılıdır. Eisenstein ise her ne kadar filmlerinde tutarlı öyküler anlatmış olsa da, çekimler arasındaki devamlılıktan daha çok, her bir çekimin kendi içinde ve çekimler arasında var olan karşıtlık ve çatışmaya önem vermiştir. Eisenstein için montaj, seyircinin birbiriyle ilgisi olmayan iki farklı çekim arasında duygusal, entelektüel ve politik olarak bir bağlantı kurmasını sağlayan bir yöntemdir. Montaj, sermaye ve işçiler arasındaki çatışma gibi çeşitli güçler ve durumlar arasındaki karşıtlıkları görsel olarak ortaya koyarak sosyal gerçekliğin Marksist bir çözümlemesinin yapılmasını sağlayan bir araçtır (Nichols, 2010: 137). Bordwell ve Thompson'a (2011:262) göre, devamlılık kurgusuna kasıtlı olarak karşı çıkan Eisenstein, filmlerinin kurgusunu çekimler arasında ve sekanslar arasında mümkün olan en yüksek

çatışmayı elde edecek şekilde gerçekleştirmiştir. Seyircinin filmi anlama sürecinde aktif olarak katılımını amaçlayan Eisensten'a göre, bunun sağlanabilmesi için seyircinin bu çatışmalardan bir sentez çıkarmaya zorlanması gerekir. Sinemada klasik biçime karşı alternatif anlatı biçimleri arayışı, Sovyet sinemasından sonra İtalyan Yeni Gerçekçi akımıyla da devam etmiş ve Fairsevice'e (2001:315) göre Fransız Yeni Dalga sinemasında - özellikle Godard'ın çalışmalarında- zirveye ulaşmıştır. Bernardo Bertolucci, Pier Paolo Pasolini, Wim Wenders ve Rainer Werner Fassbinder gibi Avrupalı yönetmelerle, Martin Scorsese, Arthur Penn ve Robert Altman gibi Amerikalı yönetmenler Godard'ın klasik anlatı biçimini reddediş tarzından yoğun bir şekilde eklenmiştir. Bu yönetmenler de, sinemasal biçimin esnek olmayan, belirlenmiş ve kalıplaşmış olarak ele alınmasını reddedecek olan yeni kuşak yönetmenleri etkilemişlerdir. Fairsevice (2001: 315), bu yeni kuşak yönetmenler arasında en dikkat çeken isim olan Quentin Tarantino'nun, içerik ve biçimi sinemanın "gözlemlenebilir bir yapıntı" olarak ele alınmasında ısrar edecek şekilde birleştirmesiyle çok açık bir şekilde Godard'ın etkisinde kaldığını itiraf ettiğini belirtir: “*Ucuz Roman* filmi, Godard'ın ünlü "bir filmin başı, ortası ve sonu olmalıdır ancak bunlar belirtilen bu sıra ile olmak zorunda değildir" sözünün mükemmel bir örneğidir.” Kendisini görünmez kılan klasik biçime karşı duran modernist sinemacılar, klasik devamlılık prensiplerini kasıtlı olarak ihlal ederek biçimin "görünür" olmasını amaçlarlar. Perry (2006: 7), modernist sinemayı klasik anlatı sinemasından ayırıştıran önemli bir farkın ise tanrısal bir bakış açısı ile "her şeyi bilen" ve film boyunca izleyiciyi yönlendiren bir anlatıcının yokluğu olduğunu vurgular. Pek çok modernist filmde öykünün nereye doğru yöneldiği ya da nasıl sonuçlanacağına dair bir his oluşmaz. Klasik anlatı sineması seyirciyi belirgin bir bakış açısı ve yapı ile rahatlatırken, modernist film daha çok bu tür sinemasal zevklere meydan okur. Bazin (2011: 50), klasik kurgunun seyirciyi bir rehberi izlemek zorunda kaldığı pasif bir duruma yerleştirdiğini, buna karşın gerçekliği daha fazla sağlayan alan derinlikli uzun çekimlerde ise seyircinin bu pasif konumdan kurtularak olayın katılımcısı konumuna geçtiğini vurgular. Oluk'a (2008: 151) göre modernist sinemacılar filmin yapaylığını vurgulayıp, seyircinin tepkilerinin birileri tarafından yönlendirildiği gerçeğini açığa çıkarırlar ve bunu yaparak seyircinin film seyretme alışkanlıklarını sorgulamasını sağlamayı amaçlarlar. Oluk (2008: 151), klasik devamlık kurgusuna karşı geliştirilen alternatif yaklaşımların kökeninde, Alman şair, tiyatro yazarı ve yönetmeni olan Bertolt Brecht'in özdeşleşme ve katarsise dayalı olan klasik dram sanatına alternatif olarak geliştirdiği "yabancılaştırma" kavramına dayalı bir estetik anlayışın yattığını vurgular. Kolker (2010: 172), Brecht'in sanat anlayışının amacının, seyirciyi sanat eserinin yapısını araştırmaya zorlamak ve seyirciyi eserin içeriği ile ilişkisinden yabancılaştırarak,

içeriğin biçimin aracılığı olmadan da var olabileceğine dair varsayımlardan uzaklaştırmak olduğunu belirtir. Böylelikle sanat eseri, seyircinin sadece sanat eserine hakkında değil, "...aynı zamanda kendisini çevreleyen toplumsal ve psikolojik gerçeklikler hakkında daha fazla şey öğrenebileceği bir araç olarak..." işlev görebilirdi. Fairservice'e (2001: 314) göre sinema tarihi, filmlerin biçim ve içeriklerinin Hollywood'un yaygın ve egemen tarzına boyun eğmek zorunda olmadıklarını ve bunun dışında da çoğunlukla kışkırtıcı olan ve kendini gizlemeyen alternatif sinemasal yöntemlerin kullanılarak öyküleri ve fikirleri seyirciye aktarmanın uygulanabilir, ilginç ve meydan okuyucu yolları olduğunu göstermiştir. Bu tarz filmler, anlamın üretimi için seyircinin aktif zihinsel katılımını gerekli kılarlar. Bu da seyirciye, özdeşleşme ve gerilimi merkeze alan klasik anlatının ötesinde, daha farklı ve zengin bir haz ve anlamlandırma olanağı sağlayabilir.

3. SON DÖNEM TÜRK SİNEMASINDA BİÇİM: GENEL BİR BAKIŞ

1990'ların ortalarında Türk Sineması'nda yeni bir oluşum süreci yaşanmaya başlamıştır. "Yeni Türk Sineması" olarak adlandırılan bu dönemin temel eksenini, ilk filmlerini 90'lı yıllarda çekmiş olan genç bir sinemacı kuşağı oluşturmuştur (Suner, 2005: 33). Yeni Türk Sineması'nın hem "popüler", hem de "sanat" yönünün birbirine koşut bir şekilde geliştiğini vurgulayan Suner'e (2005:34) göre bu yeni sinemanın popüler kanadı Yavuz Turgul'un *Eşkiya* (1996) filmiyle başlamıştır. Yeşilçam sinemasının temel çatışma temalarını, Hollywood'un parlak görsel diliyle işleyen bu film, hem yüksek gişe hasılatı elde etmiş, hem de yeni popüler Türk filmlerinin sürekli faydalanacakları bir formül yaratmıştır: Türk Sineması'nda bundan sonra yapılmış olan büyük bütçeli popüler filmler, "...bu formülü izleyerek, genellikle yerli temaların Amerikan sinemasının biçimsel özellikleriyle harmanlanarak yeniden yorumlanmasından oluşan bir üslup yarattılar." (Suner, 2005:34) Aynı yılda, yeni Türk Sineması'nın "sanat" kanadında ise daha sessiz bir gelişme yaşanmıştır. Derviş Zaim'in çok düşük bir bütçe ile zor koşullarda çektiği, ulusal ve uluslararası film festivallerinde pek çok ödül kazanan ilk uzun metrajlı sinema filmi olan *Tabutta Röveşata* (1996) filmi, Suner'e (2005: 37) göre, "...Türk sinemasında daha önce yapılmış hiçbir filme benzemeyen, yalın, gösterişsiz, ancak son derece vurucu yeni bir üslubun habercisiydi."

90'lı yıllar sonrası Yeni Türk Sineması'nda, iki farklı eğilimde olan yeni bir yönetmen kuşağı belirlemiştir. Bunlardan birincisi, kendi dilini ve sinemasal özelliklerini gişe kaygısının önünde tutan yönetmenler, ikincisi ise popüler filmler yaparak gişe başarısını hedeflemiş olan yönetmenlerdir. Birinci türü, Derviş Zaim, Nuri Bilge Ceylan, Zeki Demirkubuz, Semih Kaplanoğlu, Ahmet Uluçay, Reha Erdem, Yeşim Ustaoglu ve Uğur Yücel gibi isimler

oluşurken, popüler sinema yapan yönetmenler arasında Yavuz Turgul, Sinan Çetin, Mustafa Altıoklar, Ezel Akay, Osman Sınav, Ömer Faruk Sorak, Çağan Irmak ve Yılmaz Erdoğan yer alır (Pösteki, 2012: 47). Yeni dönem Türk Sineması'nın popüler filmleri, hızlı kurgu ritmi, hareketli kamera, hızlı aksiyon ve akıcı mizansen gibi özellikleriyle Hollywood sinemasının biçimini takip ettiler. İlk grupta yer alan sinemacılar -başta Nuri Bilgi Ceylan olmak üzere - Avrupa sinemasının modernist filmlerinin biçimsel özelliği olan mizansene dayalı ve alan derinlikli bir kurgu yapısına sahip, düşük tempolu bir biçimi benimsediler. Thompson ve Bordwell (2003: 357), pek çok modernist sinemacının tarz olarak, genellikle kamera hareketlerine dayanan uzun çekimlerden yana olduklarını ileri sürer. Uzun çekimler, bir durumu kurgunun etkisi olmadan "gerçek zamanda" olduğu gibi sunabilme olanağı olarak savunulur. "Altın Palmiye" de (*Kış Uykusu* ile -2014) dahil olmak üzere Cannes Film Festivali'nde önemli ödüller kazanmış olan Ceylan'ın filmleri, modernist Avrupa sinemasının biçimsel öğelerini yoğun bir şekilde yansıtır. Ceylan, *Uzak* filminin ana karakterlerinden biri olan Mahmut'a, Tarkovski'nin *Stalker* ve *Ayna* filmlerini seyrettirerek, Tarkovski sinemasından ve anlatım dilinden ne denli esinlenmiş olduğunu açık bir şekilde itiraf etmiştir. Ceylan sinemasının uzun çekimlere dayanan ve düşük tempolu biçimi, pek çok sinemacı tarafından da benimsenmiştir. Bu, özellikle Selim Evcı'nın *Rüzgarlar* (2012) Cemil Ağacıkoğlu'nun *Tarla* (2015), Çağdaş Çağrı'nın *Geçmiş* (2016) ve Ahu Öztürk'ün *Toz Bezi* (2015) filmlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Karadoğan'a (2010: 16) göre:

Bu anlatı kalıplarıyla Türkiye'de sanat sinemasından söz edildiğinde farklı gelenekler oluştuğu söylenemez: "Bu anlamıyla Türkiye sanat sinemasının biçimsel anlamda (gerek çizgisel geleneksel anlatımı bozan, gerekse de anlatım araçları olarak daha sembolik özelliklere yer veren, neden-sonuç ilişkisinin bozulduğu, yoğun belirsizliklerin yer aldığı ve açık uçluluğun olduğu vb.) modernist bir anlatı geleneğini temel alması gerekirken hala bu yönde "hakim" bir sinemasal geleneğin ortaya çıktığını söylemek de pek olanaklı görülmemektedir.

Ancak "*Nokta*" ve "*Sen Aydınlatırsın Geceyi*" filmleri, tamda bu noktada kullandıkları farklı kurgu biçimleriyle Türkiye sinemasının biçimsel olarak en özgün modernist örnekleri arasında yer almıştır.

4. NOKTA FİLMİNDE KURGU

Yönetmenliğini Derviş Zaim'in yaptığı *Nokta* (2008) filmi, 2008 yılında yapılmış olan İstanbul Film Festivali'nde "En İyi Yönetmen", aynı yıl yapılan "Antalya Altın Portakal Film Festivali'nde ise "En İyi Yönetmen" ve "Jüri Özel" ödüllerini kazanmıştır. Filmde, genç bir "hat sanatı" öğrencisi olan Ahmet'in, 13. yüzyıldan kalma el yazması "Malik Mushafı'nın

çalınıp, yasa dışı yollardan satışına isteksizce önyak olması ve bunun sonucunda üç kişinin hayatını kaybetmesi nedeniyle yaşadığı vicdan azabından kurtulma çabası anlatılır.

Film, toplam 11 plan-sekansın birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Plan sekanslar, öykü zamanı ile olay örgüsü zamanının eşit olmasını sağlar. Andrew'a (2010: 265) göre, sinemada belirli olayların doğası, onların "...plan sekansa dayanan bir sinemasal biçimle..." aktarılmasını gerektirir. Mercado (2011: 173) ise plan sekansın, içerdiği aksiyonun önemini ve çekimdeki unsurlar arasındaki zamansal ve uzamsal ilişkilerin ifade edebilmesini sağlayan güçlü bir anlatısal araç olduğunu vurgular. Mitry'nin "yanlış bir şekilde adlandırıldığını" düşündüğü plan-sekanslar, (çünkü, Mitry için plan, çekim ölçeğini tanımlayan bir kavramdır) Bonitzer'e (2005: 20) göre, kameranın sürekli hareket halinde olması nedeniyle kurgunun çekim aşamasında gerçekleştirilmesini sağlar. Plan sekanslarda kurgu, "kesme" yerine kameranın sürekli hareket etmesiyle oluşan farklı çekim ölçekleri ve açıları sayesinde oluşur ve böylece kurgu kayıt aşamasında gerçekleşmiş olur. *Nokta* filmindeki uzun plan sekanslarda da, hem kamera hem de çerçeve içerisinde bulunan objeler (karakterler) sürekli hareket halindedir ve dolayısıyla bu uzun çekimlerdeki açı ve ölçek sürekli değişim gösterir. Bu 11 plan-sekans'ın özel efekt yöntemleriyle oluşturulan gizli kesmelerle, fark edilemeyecek bir şekilde birleştirilmesiyle, filmin kesintisiz tek bir çekimden oluştuğu izlenimi yaratılır. Derviş Zaim'in bu biçimsel tercihi, film öyküsünün temel çerçevesi olan "hat" sanatının "ihcam" geleneğinden kaynaklanır. Zaim, "kalemi kağıt üzerinden kaldırmadan, yazıyı bir defada bitirmek" anlamına gelen "ihcam" geleneğini filmin biçimine yansıtmıştır (Yavuz, 2010: 92). Derviş Zaim, filmin başında bir önceki filmi "Cenneti Beklerken" (2006) ana karakteri olan Hattat Eflatun'un bir cümlesini koyarak bu biçimsel tercihinin nedenini açık bir şekilde belirtir: *İhcamla güzel yazı yazmak hayatı daha geniş zapt etmek manasındadır. Yazının, kalemi kağıttan kaldırmadan tamamlandığı "ihcam" geleneğinde olduğu gibi, filmin de tek seferde çekildiği izlenimi yaratılmak istendiğinden, filmin jeneriğinde "kurgu" bölümü yer almamaktadır. Ancak film, uzun plan sekanslarda hem kamera, hem de çerçeve içerisindeki karakterlerin sürekli hareket etmesiyle sıklıkla değişen çekim ölçekleri ve açıları aracılığıyla aslında çekim esnasında kurgulanmıştır. Film, bu yönüyle biçimsel olarak Hitchcock'un *İp* (1948) ve İñárritu'nun *Birdma*" (2014) filmlerini andırır. Ancak bu filmler doğrusal bir zaman çizgisine sahipken, "*Nokta*" filminde büyük zamansal atlamalar ve geriye dönüşler gerçekleştirildiğinden söz konusu filmlerden biçimsel olarak farklıdır. Ayrıca "*Birdman*", "*Nokta*" filminden altı yıl sonra yapılmıştır.*

Film, en uzununu 13 dakika 24 saniye, en kısası ise 2 dakika 27 saniye olan 11 plan-sekansın yukarıda da belirttiğimiz üzere "gizli kesmelerle" birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Gizli kesmeler, iki ayrı çekimin çeşitli yöntemler kullanılarak kesintisiz tek parça bir çekim olarak algılanmasını sağlayan kesme türleridir. Chandler'a (2009: 46) göre başarılı bir şekilde uygulanmış gizli kesmenin fark edilmesi kolay değildir. Bu plan-sekanslarda kamera sürekli hareketlidir. Kamera, karakterleri takip eder, onların etrafında dolanır, onlara yaklaşır ya da uzaklaşır. Gizli kesmelerin oluşturulabilmesinde hem kameranın bu hareketliliğinden, hem de filmin tümünün geçtiği uçsuz bucaksız Tuz Gölü'nün, tuz ve gökyüzünden başka hiç bir obje içermemesinden faydalanılmıştır. Bu gizli kesmeler, ilk çekimde kameranın hareket ederek karakterleri çerçeveden çıkarması ve ardından çerçeveyi zemindeki tuzla ya da gökyüzüyle doldurmasıyla, ikinci çekimde ise tuzu ya da gökyüzünü kapsayan çerçevenin, kameranın hareketiyle yukarı ya da aşağı yönlerde hareket ederek tekrar karakterleri çerçeve içerisine almasıyla gerçekleşir. (Şekil 1 ve Şekil 2) Bu örneklerde gizli kesmeler, çekimlerin sonu ve başı arasında bir noktada (Şekil 1 ve 2 'de 1D ve 2A çekimleri arasındaki geçiş) bir takım özel efekt yöntemleri kullanılarak, kare kare incelemeye bile tespit etmenin mümkün olamayacağı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Filmde toplamda 10 kez gerçekleştirilen bu geçişlerin süreleri ise 8 saniye ile 16 saniye arasında değişmektedir.

1A

1B

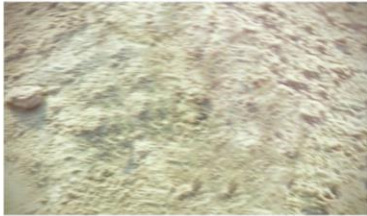
1C

1D

2A

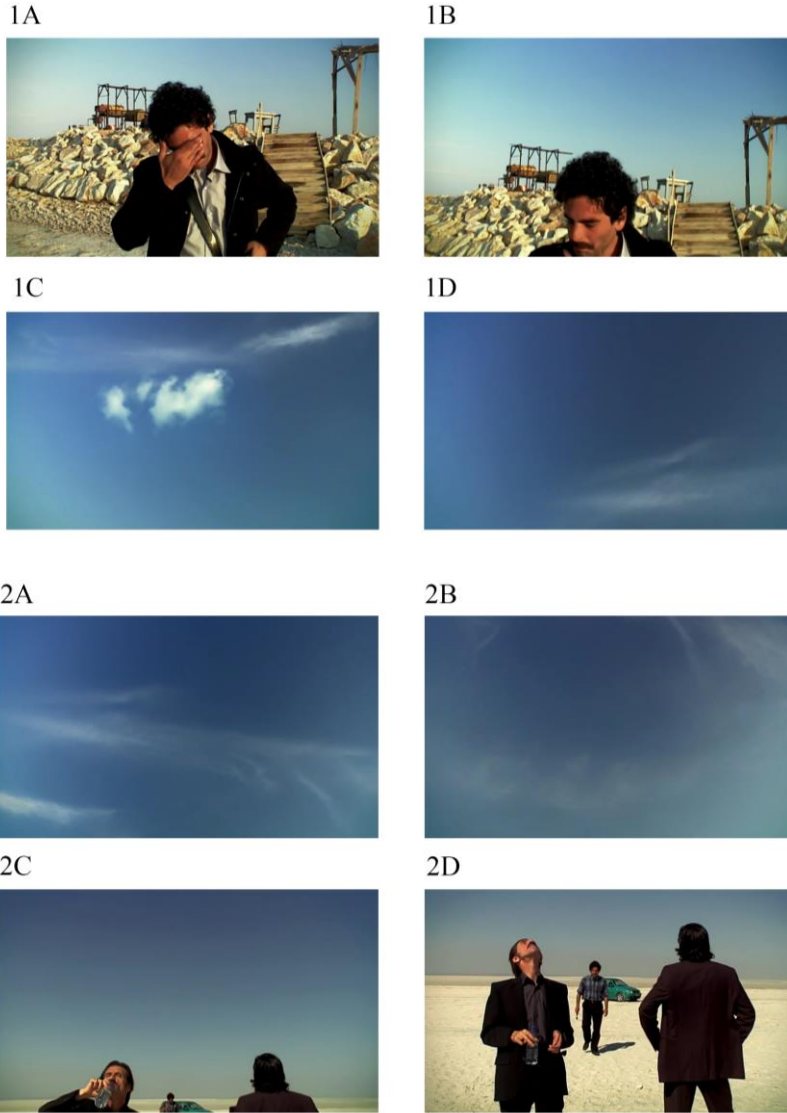
2B

Şekil 1. "Nokta" Filminde Gizli Kesme -1.

Kaynak: Derviş Zaim (Yönetmen), *Nokta* [Film], Türkiye: Marathon Film- Sarmaşık Sanatlar, 2008.

Şekil 2. "Nokta" Filminde Gizli Kesme -2.

Kaynak: Derviş Zaim (Yönetmen), *Nokta* [Film], Türkiye: Marathon Film- Sarmaşık Sanatlar, 2008.

Filmin tümü/tamamı tek bir uzamda, Tuz Gölü'nde gerçekleşir. Filmin hiç bir bölümünde gece çekimi yoktur ve filmin tümü gündüz geçer. Film, ikisi de Tuz Gölü'nde geçen iki ayrı öykü çizgisine sahiptir. Bunlardan birincisi, Selim'in satmak istediği "Malik

Mushaf'ı" için, Ahmet'in araçlarla iletişime geçmesi ve hem Selim'in hem de araçların ölümüyle sonuçlanan öykü çizgisi, ikincisi ise Ahmet'in yaşananlardan dolayı vicdan azabı duyarak, Selim'in amcası olan Hattat Hamdullah Hoca'ya kendini affettirme çabası ve sonrasında meydana gelenlerin anlatıldığı ikinci öykü çizgisidir. Ancak bu iki öykü çizgileri arasında ne kadarlık bir zaman diliminin geçmiş olduğu belirsizdir. Bunlar, filmin 3. ve 9. plan-sekansları arasında arka arkaya verilir. Birinci öykü çizgisinin verildiği plan-sekanslar, zamansal olarak ikinci öykü çizgisinin "geriye dönüşleridir."

Filmin ilk plan-sekansı 13. yüzyılda başlar. Bu ilk plan-sekansta, Moğol saldırıları nedeniyle bölgeyi terk etmeden önce Tuz Gölü üzerine "afvallahü'anh" (Allah onu affetsin) yazısını yazan, ancak yazıdaki "Nûn" harfinin noktasını tamamlayamadan mürekkebi biten ünlü Hattat Malik Hoca'nın, çırağını mürekkep getirmesi için şehre göndermesi gösterilir. Bu ilk plan-sekansın ardından yapılan gizli kesmeyle, aynı uzamda (Tuz Gölü'nde) ancak yaklaşık 800 yıl sonrasında atlama yapılarak, Ahmet'in kız arkadaşıyla birlikte Tuz Gölü'nde Selim'le buluşmak için bekledikleri ikinci plan- sekansa geçilir. 8 dakika 46 saniye süren bu plan-sekansta, Selim'in "Malik Mushaf'ı" nı satacak birilerini bulması için Ahmet'i ikna etmesi verilir. Kameranın yere düşen göz damlası kapağını takip etmesiyle gerçekleştirilen gizli kesmeyle üçüncü plan-sekans geçilir.

Üçüncü plan-sekans bir öncekiyle uzamsal olarak tam aynı noktada başlar ancak bu kez burada Selim ve Ahmet'in kız arkadaşı yoktur. Ayrıca, arızalanmış otomobilinin başında tamirci ile birlikte görülen Ahmet'in üzerinde farklı bir kostüm vardır. Bunlardan dolayı iki sekans arasında bir zaman atlaması olduğu açıktır, ancak ne kadarlık bir zaman diliminin atlanmış olduğu belirsizdir. 8 dakika süren bu plan-sekansın devamında, Ahmet, tamircinin motosikletinin arkasında Hamdullah Hoca'nın mekanına doğru yola çıkar ve bu yolculuk esnasında filmin giriş jeneriği verilir. Sekansın sonunda Ahmet, Hamdullah Hoca'nın yardımcısı Mümin'le konuşur ve istirahat etmekte olan hocayı bekler. Kameranın gökyüzüne doğru devinimi sonucu gerçekleşen gizli kesmeyle dördüncü plan-sekans geçilir.

Dördüncü plan-sekans, bir önceki plan sekansa göre bir geriye dönüştür. Zamansal çizgi olarak ikinci plan-sekansın devamıdır. Bu plan sekansında Ahmet, araçlara Selim'in "Malik Mushaf'ı" nı satmaktan vazgeçtiği bilgisini verir. Bu habere sinirlenen aracı liderinin yere ittiği Ahmet'i takip eden kameranın devimiyle, beşinci plan sekansa geçilir.

Beşinci plan-sekans, zamansal çizgi olarak üçüncü plan-sekansın devamıdır. İkisi arasında belirli ve kısa bir zaman atlaması vardır. Çünkü bu plan-sekans, üçüncü plan-sekansta Ahmet'in kız arkadaşından gelen telefona cevap vermek için Mümin'den uzaklaşmış

olduğu noktadan başlar. Ayrıca bir önceki sekansta dinlenmekte olan Hamdullah Hoca dışarı çıkmıştır ve Ahmet'i görerek "*Evlat...Evlat, hoş geldin*" der.

Altıncı plan-sekans ise yine bir geriye dönüştür ve zamansal çizgi olarak dördüncü plan-sekansın devamıdır. Ancak ikisi arasında ne kadarlık bir zaman diliminin atlanmış olduğu belirsizdir. Bu sekansta, araçların "Malik Mushaf'ı"nı elde etmek için Selim'i rehin almaları gösterilir. Yedinci plan- sekans, beşincinin zamansal olarak devamıdır ve burada Ahmet'in Hamdullah Hocayla tekrar konuşmaya çalışması gösterilir. Sekansın sonunda Ahmet, Hamdullah Hocaya "Malik Mushaf'ı"nın kendisinde olduğunu söyler. Sekizinci plan sekans ise yine, altıncı plan -sekansın zamansal çizgi olarak devamıdır. İki plan sekans arasında bir kaç saatlik belirli bir zaman atlaması vardır. Çünkü, araçlardan biri, "Malik Mushaf'ı" Selim'in babasının bıraktığı yerden alıp gelmiştir. Sekansın sonunda Ahmet, araçları öldürür ve istemeden Selim'in de ölümüne neden olur.

Buraya kadar, birinci öykü çizgisinin verilmiş olduğu dördüncü, altıncı ve sekizinci plan-sekansların aynı gün içerisinde geçtiği açıktır. Filmin 40. dakikasında sonra eren sekizinci sekansla birlikte filmin öykü çizgilerinden biri tamamlanmıştır ve film bundan sonra zamansal olarak doğrusal bir çizgide ilerler. 3. plan-sekanstan itibaren de, Ahmet'in, Hamdullah Hoca'dan af dilemeye çalıştığı plan-sekanslar aynı gün içerisinde geçmektedir.

Derviş Zaim, *Nokta* filminde aynı uzamda geçen ancak aralarında zamansal olarak fark bulunan iki ayrı öykü çizgisini, "kurgulanmamış" gibi gözükken özgün bir yöntemle anlatmıştır. Öykü çizgilerinden biri, diğ erinin geri dönüşleridir. Ancak bu klasik anlatı sinemasında olduğu gibi açık bir şekilde belirtilmemiş, bunun algılanması için seyircinin zihinsel olarak çaba göstermesi amaçlanmıştır. Zaim, filmin temel çerçevesi olan hat sanatına özgü bir şekilde uzun plan-sekansları "gizli kesme" yöntemleriyle birleştirip, zamansal ve uzamsal "kesintisizlik" izlenimi veren biçim ortaya koymuştur. Film, uzun çekimlerden oluşmasına karşın, kameranın ve çerçeve içerisindeki karakterlerin sürekli devinim halinde olması nedeniyle yüksek bir ritme sahiptir. Filmde, paralel kurgu, montaj sekans, hızlı ya da yavaş çekim gibi yöntemler kullanılmamıştır. *Nokta* filmi, öyküsünü tamamen klasik devamlılık kurgusu unsurlarını (analitik kurgu, aç-karşı aç, paralel kurgu vb.) kullanarak anlatabilecekken, özgün bir kurgu biçimi kullanımını tercih ederek biçimini öne çıkarmış olan modernist bir sinema örneğidir.

5. SEN AYDINLATIRSIN GECEYİ FİLMİNDE KURGU

Sen Aydınlatırsın Geceyi, Türk Sineması'nın genç yönetmenlerinden Onur Ünlü'nün 2013 yılı yapımı filmidir. Filmin ana karakteri olan Cemal, Manisa'nın Akhisar kasabasında

babası ile birlikte yaşayan ve kendilerine ait olan berber dükkanında çalışan ve arada bir amatör futbol maçlarında yan hakemlik yapan bir gençtir. Yıllar önce evlerinde çıkan bir yangında annesi ve kardeşlerini kaybetmiştir. Cemal'in yaşadığı bu kasabada, Cemal dahil hemen hemen herkesin kendine özgü olağanüstü güçleri vardır: Bunlar, filmin ana karakteri Cemal gibi duvarların ardını görebilen ve duvarların içinden geçebilen, parmakları ile ateş edebilen, tele kinetik güçleri olan, dört metrelik boya sahip olan, zamanı durdurabilen, yarı saydam görünebilen ve ölümsüz olan insanlardır. Bu olağanüstü güçlere sahip olan insanlar, süper kahraman gibi yaşamazlar ve gündelik sıradan hayatlarına devam ederler. Cemal, günün birinde aynı kasabada yaşayan Yasemin'e aşık olur ve onunla evlenir. Ancak girdiği bir kıskançlık krizi sonucu Yasemin'i kaybeder. Cemal, yaptıklarına pişman olup, ona tekrar kavuşmak için çabalar.

Şekil 3. "Sen Aydınlatırsın Geceyi" Filminde Kurgu 1.

Kaynak: Onur Ünlü (Yönetmen), *Sen Aydınlatırsın Geceyi* [Film], Türkiye: Eflatun Film, 2013.

Sen Aydınlatırsın Geceyi filminin karakterlerinin büyük çoğunluğunun olağanüstü güçlere sahip olması, filmde kaçınılmaz olarak pek çok özel efektin kullanılmasını gerektirmiştir. Örneğin, Yarı saydam görünen bekçi karakterinin planları, boş olarak çekilmiş olan mekan görüntülerinin üzerine "green box" ta çekilen görüntüleri bindirilip, kurguda

görünürlük (opacity) değerleri düşürülerek oluşturulmuştur. "Green box", efekleri, Cemal'le Yasemin'in gökyüzünde birlikte uçtukları sahnede de olduğu gibi filmin pek çok yerinde kullanılmıştır. Ancak, karakterlerin sahip olduğu bazı olağanüstü güçler ise herhangi bir özel efekt kullanılmadan yalnızca kurgu yoluyla anlatılmıştır. Örneğin kapalı mekanların içini görebilen Cemal'in bu özelliği, üzerini değiştirmek için tuvalete giren Yasemin'i utangaç bir şekilde gözetlerken vermek için, Şekil 3.' te görüldüğü gibi kurgulanarak oluşturulmuştur: 1. Mekanın normal hali, 2. Cemal'in bakışı, 3. Mekanın dış cephesi sökülmiş, içerisinin görülebildiği çekim, 4. Cemal'in bakışı 5. Ve tekrar mekanın normal hali. Bu çekimler kurguda arkaya arkaya getirildiğinde, bir "Kuleshov etkisi" olarak seyirci üzerinde "Cemal'in sahip olduğu olağanüstü güç" algısı oluşturulur.

Son dönem Türk sinemasının minimalist sanat filmleri "müzik kullanmama" eğilimi giderek yaygınlaşmıştır. Örneğin Nuri Bilge Ceylan'ın *Bir Zamanlar Anadolu'da*, Semih Kaplanoğlu'nun *Bal* ve aynı konvansiyonu takip eden Orhan Eskiköy ile Özgür Doğan'ın *İki Dil Bir Bavul* filmlerinde müzik kullanılmamıştır. *Sen Aydınlatırsın Geceyi* filminde ise bu eğilime aykırı olarak müzik kullanımı öne çıkmıştır. Film boyunca, yalnızca iki şarkı (Arapça bir şarkı olan "Myerte ya Mreyte" ve "Gülmek İçin Yaratılmış") belirli temaları çağrıştıran motifler olarak kullanılmıştır. "Mreyte ya Mreyte" şarkısı hüznün ve yalnızlık, "Gülmek İçin Yaratılmış" şarkısı ise aşk temalarını çağrıştıran motifler olarak işlev görmüştür. *Sen Aydınlatırsın Geceyi* filminde müzik, klasik biçimde olduğu gibi diyaloglar ya da belirli aksiyonlar üzerinde duyguyu destekleyici bir etken olarak kullanılmamıştır. Filmde müzik, sadece belirli anlatısal gelişmeleri ve karakterler ile öyküye ait bir takım enformasyonu içeren montaj sekansların ya da bölümlerin kısa birer müzik videosu olarak sunulduğu yerlerde kullanılmıştır. Filmde müziğin kullanımı sırasında hiç bir diegetik sese yer verilmemiş ve müziğin aniden şarkının ortasında "kesme" (cut) ile bitirilmesiyle söz konusu montaj sekanslardan ya da bölümlerden birden bire çıkılarak filmin "gerçek zamanına" geçilmiştir. Örneğin Şekil 4' te görülen 1. çekimden 2. çekime yapılan kesmeyle birlikte, hem müzik hem de 1. çekime kadar yavaş çekimlerle sağlanmış olan genişletilmiş zaman bir anda kesilerek "gerçek zamana" (real time) geçilir. Bu uygulama, şarkıyla ve yavaş çekimlerle oluşturulmuş atmosfere kendisini kaptırmış olan seyirci üzerinde sarsıcı bir etkiye neden olur. Filmde kullanılmış olan müziklerin tümü bu şekilde bitirilmiştir. Klasik anlatı sinemasında, bir sahnede kullanılan müzik çoğunlukla dereceli olarak (fade-out), seyircinin hissetmeyeceği bir şekilde bitirilir. Çünkü, müzik teknik bir unsur olarak seyirci tarafından görünür olmamalıdır (Gorbman, 1987:73). *Sen Aydınlatırsın Geceyi* filminde müziğin bu şekilde kullanımı ile "görünür" hale getirilmesi, onu biçimsel olarak ayırıştıran önemli bir unsurdur.

Şekil 4. "Sen Aydınlatırsın Geceyi" Filminde Kurgu 2.

Kaynak: Onur Ünlü (Yönetmen), *Sen Aydınlatırsın Geceyi* [Film], Türkiye: Eflatun Film, 2013.

Sen Aydınlatırsın Geceyi filminin hiç bir bölümünde paralel kurgu kullanılmamıştır. Paralel kurgu, farklı uzamlarda ancak çoğunlukla eş zamanlı olarak gerçekleşen iki ya da daha fazla olayın yapılan kesmelerle arka arkaya kurgulanmasıdır. Paralel kurgu, çoğunlukla bir sahne ya da sekansla gerilimi yaratmak için kullanılır. Aksiyon filmleri, araba takipleri ya da kurtarma sekansları gibi farklı uzamlarda gerçekleşen, ancak nihayetinde ortak bir uzamda birleşecek olan birden fazla aksiyonu verebilmek için kaçınılmaz olarak paralel kurgu tekniğini kullanırlar. Bordwell ve Thompson'a (2011:248) göre önemli ölçüde D.W Griffith tarafından geliştirilmiş olan paralel kurgu, anlatıyla ilgili tüm bilginin seyirciye aktarılmasını ve seyircinin de filmdeki her olayı bilmesini sağlayan üstün bir tekniktir. Paralel kurgu, seyirciyi bir yerdeki aksiyondan, başka bir aksiyona taşıyarak seyirciye filmsel öyküyle ilgili nedensel, zamansal ya da uzamsal bilgiler verilmesini sağlar. Gunning (1991:77) ise, sinemasal anlatımın kurgu aracılığıyla uzamı hem bölüp, hem de birleştirerek bir aksiyonu olduğu gibi iletmek yerine ona müdahale ettiğini belirtir. Paralel kurgu, seyircinin beklentilerinin gerçekleşmesini geciktirerek anlatıya merak ve heyecan uyandırıcı bir özellik katar. Ancak *Sen Aydınlatırsın Geceyi* filminin ana karakteri olan Cemal, tüm sahnelerde vardır. Tüm sahneler ve karakterler, Cemal'in etrafında kurulmuş ve filmdeki diğer hiç bir karakterin varlığı ve öyküsü Cemal'den bağımsız olarak gösterilmemiştir. Paralel kurgu olarak değerlendirilecek olan, Cemal'in doktor ve Defne'yi takip ettiği montaj sekans ise, Cemal diğer karakterlerle birlikte aynı mekanlarda ve kadrajlarda gösterildiği için bu sahne paralel kurgu tanımının dışında kalmaktadır.

Şekil 5. "Sen Aydınlatırsın Geceyi" Filminde Kurgu 3.

Kaynak: Onur Ünlü (Yönetmen), *Sen Aydınlatırsın Geceyi* [Film], Türkiye: Eflatun Film, 2013.

Filmde, geri dönüşler (flash-back) ilginç bir yöntemle (Şekil 5.) gerçekleştirilmiştir. Geçmişte, evlerinde meydana gelmiş olan bir yangın sonucu Cemal'in annesi ve kardeşlerinin hayatlarını kaybetmesi, filmin varsayılan "şimdiki zamanı" ile aynı çerçeve içerisinde verilmiştir. Kamera, yanmış olan eski evlerinin önünde oturan ve omuz çekimde gösterilen Cemal'e yaklaşarak sola doğru devinim yapar (3A ve 3B çekimleri) ve böylece Cemal'in yakın ölçekte gösterildiği çerçevenin sol kısmı boşaltılır ve bu boş kısım maskelenerek (3B ve 3C çekimleri) burada geçmişte evin yandığı trajik anlar verilir. Filmin varsayılan şimdiki zamanı ile geriye dönüşlerin aynı çerçeve içerisinde verildiği bu yöntem, diğer karakterlerin de geçmiş yaşamlarına uzanmak adına iki kez daha kullanılmıştır. Bunlardan ilki Cemal'in, Yasemin'in hamile olduğunu öğrendiği sahnede gerçekleştirilmiştir. Kamera, Yasemin'in omuz ölçekteki çekimine ileri kaydırma yaparak yakın ölçekte bir çerçeve oluşturur. Hemen ardından sağa doğru hafifçe pan hareketi yapılarak çerçevenin sağ kısmının boşaltılması sağlanır. Yasemin, "*ben çok çektim bu hayattan Cemal*" dediğinde, çerçevenin bu boş kalan kısmında Yasemin'in çocukken babasının annesini gözleri önünde öldürmesi gösterilir. Diğeri ise Defne'nin, Cemal'e geçmiş yaşamını anlattığı sahnede babasının kanserden öldüğünü söylediği anda uygulanır. Ancak burada verilen görüntüde, Defne'nin anlattıklarından farklı

olarak silahla vurularak öldürülen bir adam gösterilir. Dolayısıyla bu yöntemle aynı zamanda Defne'nin yalan söylediği anlamı da oluşturulmuş olur.

Şekil 6. "Sen Aydınlatırsın Geceyi" Filminde Kurgu 3.

Kaynak: Onur Ünlü (Yönetmen), *Sen Aydınlatırsın Geceyi* [Film], Türkiye: Eflatun Film, 2013.

Filmin kimi yerlerinde sıçramalı kesmelere, klasik devamlılık kurgusunda genellikle kaçınılan bir teknik olan "sıçramalı kemelere" de (jump cut) başvurulduğu görülmüştür. Klasik kurgu biçimini "sinemasal stilin sıfır noktası" olarak niteleyen Burch'a (1981:11) göre, devamlılık kurgusunda sıçramalı kesmelerden, kötü ya da belirsiz eşleşmelerden kaçınılır. Çünkü bunlar çekimler arasındaki geçişlerin temelde "devamsız" olan doğasını, ya da sinemasal uzamın "belirsiz" doğasını ortaya çıkarırlar. Örneğin, Cemal'in berber dükkanına ilk kez girdiği sahnede dükkanı açıp üzerini değiştirmesi ve bir tabure alarak dışarıda oturması (Şekil 6.), uzun bir çekim içerisinde belirli parçaların atılmasıyla gerçekleştirilmiş olan sıçramalı kesmelerle verilmiştir. Filmde sahneler arası geçişlerde yalnızca bir kez kullanılmış olan "kararma-açılma" efektinin dışında, filmin hiç bir yerinde herhangi bir geçme efekti kullanılmamış ve filmin tüm plan ve sahne geçişleri kesme (cut) ile yapılmıştır. Filmin başında bir giriş jeneriği verilmemiş, filmin adı ise ancak 10. dakikada tümüyle siyah beyaz olan bu filmde renkli bir yazı ile verilmiştir. *Sen Aydınlatırsın Geceyi* filmi 2013 yılında gerçekleştirilen İstanbul Film Festivali'nin Ulusal Yarışma bölümünde "En İyi Film" ve "En İyi Kurgu" dahil olmak üzere pek çok ödüle layık görülmüştür.

6. SONUÇ

Son dönem Türk Sineması'nda, gişe getirisini hedefleyen ticari popüler filmlerde biçimsel olarak riske girilmeyerek, çoğunlukla seyircinin aşına olduğu klasik devamlılık kurgusu uyuşmaları sürdürülmüştür. Sanat filmi olarak nitelenen ve gişe kaygısını ön planda tutmayan ancak uluslararası film festivallerinin ve ortak yapım fonlarının beğeni kriterlerini karşılayarak bu festivallere ödül almayı amaçlayan filmlerin ise çoğunlukla uzun çekimlere dayalı, düşük tempolu, ölü zamanlara fazlasıyla yer verilen ve dolayısıyla kesmelerin minimal bir şekilde kullanıldığı bir estetiğe sahip oldukları olduğu bir gerçektir. Ancak, bu çalışmada ele almış olduğumuzu *Nokta* ve *Sen Aydınlatırsın Geceyi* filmleri, son dönem Türk Sineması'nda hem tecimsel sinemanın klasik devamlılık kurgusu uyuşmalarından, hem de tecimsel sinemanın dışında kalan ve çağdaş festival filmleriyle ilişkilendirilen uzun çekimlere dayalı ve düşük tempolu bir sinema anlayışından farklılaşan kurgu biçimlerine sahip modernist filmler olarak karşımıza çıkarlar. *Nokta* filminde, farklı zaman dilimlerinde gerçekleşmiş olan ve Tuz Gölü gibi tek bir mekanda geçen iki ayrı öykü çizgisi, gizli kesme yöntemleri kullanılarak kesintisiz tek bir uzun çekim izlenimi veren bir biçimle anlatılmıştır. Film, toplamda 13 ve 2 dakika arasında değişen sürelerle sahip uzun plan sekanslardan oluşmasına rağmen, bu plan-sekanslar içerisinde hem kameranın hem de karakterlerin sürekli devinim içerisinde olmalarından dolayı yüksek bir ritme sahiptir. Dolayısıyla bu plan-sekansların kurgusu, sürekli değişen açı ve ölçekler aracılığıyla aslında çekim anında gerçekleştirilmiştir. *Sen Aydınlatırsın Geceyi* filmi ise, karakterlerin sahip olduğu doğüstü özellikleri vurgulamak için kurguyu yaratıcı bir şekilde kullanmasıyla öne çıkar. Filmde varsayılan şimdiki zaman ile geriye dönüş, aynı çerçeve içerisinde özgün bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Montaj sekanslarda, hem kullanılmış olan müziğin ani bir şekilde kesme (cut) ile bitirilmesi, hem de aynı anda yavaş çekimlerden (slow motion) gerçek zamana geçilmesiyle seyirci üzerinde sarsıcı bir etki yaratılmıştır. Sıçramalı kesmelerin (jump cut) de gerçekleştirilmiş olduğu filmin hiç bir bölümünde paralel kurgu kullanılmamıştır. Sonuç olarak Derviş Zaim ve Onur Ünlü'nün tercih etmiş oldukları olan bu kurgu yöntemleri, *Nokta* ve *Sen Aydınlatırsın Geceyi* filmlerinin Türk Sineması'nın biçimsel olarak öne çıkan örnekleri arasında yer almalarını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Andrew, J.D. (2010). Büyük Sinema Kuramları. (Z. Atam, Çev.) İstanbul: Doruk yayıncılık.
- Bare, R.L. (2000). The Film Director. Foster City: IDG Books Worldwide.
- Bazin, A. (1966). Çağdaş Sinemanın Sorunları, (N. Özön, Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Bazin, A. (2011). Sinema Nedir?. (İ. Şener, Çev.) İstanbul: Doruk Yayınları.
- Bonitzer, B. (2005) Kör Alan ve Dekadrajlar. (İ. Yasar Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bordwell, D. ve THOMPSON, K. (2011). Film Sanatı. (E. Yılmaz ve E.S. Onat, Çev.) Ankara: De Ki Yayınları.
- Bordwell, D. ve Staiger, J. ve Thompson, K. (1985). The Classical Hollywood Cinema: Film Style & Mode Of Production to 1960. New York: Columbia University Press.
- Burch, N. (1981). Theory Of Film Practice. New Jersey: Princeton University Press.
- Chandler, G. (2009) Film Editing: Great Cuts Every Filmmaker And Movie Lover Must Know. Studio City: Michael Wiese Productions.
- Fairservice, D. (2001). Film Editing: History, Theory and Practice. New York: Manchester University Press.
- Gorbman, C. (1987). Unheard Melodies: Narrative Film Music. Bloomington: Indiana University Press.
- Gunning, T. (1991) D.W. Griffith and The Origins Of American Narrative Film: the early years at Biograph, Chicago: University of Illinois Press.
- Karadoğan, A. (2010) Sanat Sineması: Tartışmalar Ve Eğilimler. A. Karadoğan (Ed.). Sanat Sineması Üzerine: Yaklaşımlar ve Tartışmalar (ss.1-20). Ankara: De ki Yayınları.
- Kolker, R.P. (1998). The Film Text and Film Form. W. J. Hill ve P. C. Gibson (Ed.), The Oxford guide to film studies (ss. 9-21) Oxford: Oxford University Press.
- Kolker, R.P. (2010) Değişen Bakış :Çağdaş Uluslararası Sinema. (E Yılmaz, Çev.) Ankara: De Ki.
- Kuhn, A. ve Westwell, G. (2012) A Dictionary Of Film Studies. Oxford: Oxford University Press.
- Mercado, G. (2011). The Filmmaker's Eye: Learning (And Breaking) The Rules Of Cinematic Composition. Massachusetts: Focal Press.
- Monaco, J. (2001). Bir Film Nasıl Okunur?. (E. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Nichols, B. (2010) Engaging Cinema: An İntroduction To Film Studies. New York: W. W. Norton & Company.
- Oluk, A. (2008). Klasik Anlatı Sineması. İstanbul: Hayalet Kitap.
- Perry, T. (2006) İntroduction. T. Perry (Ed.), Masterpieces Of Modernist Cinema (ss.1-12) Bloomington: Indiana University Press.
- Pösteği, N. (2012). 1990 Sonrası Türk Sineması (1990-2011). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Pudovkin, V.I. (1958). Film Technique And Film Acting- Memorial Edition. (I. Montagu, Çev.) Londra: Vision Press.
- Ryan, M. ve Lenos, M. (2012). Film Çözümlemesine Giriş. (E. S. Onat, Çev) Ankara: De Ki Basım - Yayım.
- Reisz, K. ve Millar, G. (2010). The Technique Of Film Editing. Londra: Focal Press.
- Sikov, E. (2010). Film Studies: An Introduction. New York: Columbia University Press,
- Speidel, S. (2012). Film Form And Narrative. J. Nelmes (Ed.), Introduction To Film Studies (ss. 79-112). New York: Routledge.
- Suner, A. (2005). Hayalet Ev: Yeni Türk Sinemasında Aidiyet, Kimlik ve Bellek. İstanbul: Metis Yayınları
- Thompson, K. ve Bordwell, D. (2003). Film History: An Introduction. New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Vertov, D. (2007). Sine-Göz. (A. Ergenç, Çev) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Yavuz, H. (2010). Derviş Zaim Filmlerinde İslam Estetiğinin Yeniden İnşası: Cenneti Beklerken ve Nokta. A. D. Topçu (Ed.). Derviş Zaim Sineması (ss. 190-194). Ankara: De ki Yayınları.

Filmler:

- Ünlü, Onur. (Yönetmen), *Sen Aydınlatırsın Geceyi* [Film], Türkiye: Eflatun Film, 2013.
- Zaim, Derviş. (Yönetmen), *Nokta* [Film], Türkiye: Marathon Film- Sarmaşık Sanatlar, 2008.

EXTENDED ABSTRACT

Formal differences among films occur within certain conventions and "editing" is the most efficient factor determining these differences. Popular commercial films use the conventions of classical continuity editing, which the audience is familiar with. Classical continuity editing - defined as a set of dominant formal techniques that American narrative cinema used throughout the 20th century and up to nowadays - relies on a number of editing principles in order to achieve its most basic goal. This goal is to make sure that the audiences believe that they are witnessing

something that has really happened, forgetting that they are actually watching a film. The films that arguably called art films, on the other hand often tend to have an aesthetics which associated with contemporary festival films, that depends on long shots, slow tempo and hence uses editing in a minimal way. However, the genuine editing styles used in "Dot"(2008) and "Thou Gild'st The Even" (2013) differ from all the conventions mentioned above and thus they appear among the most prominent modernist examples of late Turkish cinema in terms of form. In this study, the specific sequences of these two films are analyzed by using the "shot by shot analysis" method in order to prove their distinctness. The purpose of this work is to prove the distinctness of editing forms used in in "Dot") and "Thou Gild'st The Even". The selected specific scenes or sequences of these two films are analyzed by using the "shot by shot analysis" method. The shots that make up the scenes are numbered such as 1, 2, 3 ... and from each shot, a photo frame representing that shot is subtracted. If there is a movement in a long shot that would significantly change the content and composition of the shot (the movement of the objects in the frame or the camera movement), the frames representing these motions are also subtracted, such as 1A, 1B, 1C .... The editing forms of the scenes or sequences are compared with the classical continuity editing conventions in order to reveal their genuineness. In "Dot" (2008), two separate narrative lines that took place in different time periods and in a single space such as "Lake Tuz", constructed by using "hidden cut" technique. So, the film gives the impression that it consists of one uncut long shot. The film consists of 11 long shots (plan-sequence) with a duration ranging from 2 to 13 minutes. However these long shots have a high rhythm due to the fact that both the camera and the characters are in continuous motion. So, even the director tries to make film look like one uncut shot, constant movements both the camera and the characters create varying shots sizes and angles. Thus, the film is actually "cut" during filming. So there is not a section for an "editor" in the end credits. "Thou Gild'st The Even" (2013) stands out with creative use of editing with "only cuts" to emphasize some supernatural features that its characters possess without applying any special effects. The films default current time and flashbacks are displayed on the same screen in a unique way. In film, a shocking effect on the audience created by suddenly cutting the music used in montage sequences and at the same time transiting suddenly from slow motion to real time. Jump Cuts are used in "Thou Gild'st The Even", and parallel editing does exist in any part of the film. As a result, the genuine editing styles used in "Dot" (2008) and "Thou Gild'st The Even" (2013) are different from both the classical continuity conventions of popular films and the "slow" aesthetics of art cinema and they are among the most prominent modernist examples of late Turkish cinema in terms of form.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Idaeva, A. ve Yılmaz, H. (2019). “Мендик баа шкаласынын кыргыз маданиятына адаптацияланышы”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1938-1957
Geliş Tarihi / Received Date: 15.02.2019 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 25.02.2019

Araştırma Makalesi

МЕНДИК БАА ШКАЛАСЫНЫН КЫРГЫЗ МАДАНИЯТЫНА АДАПТАЦИЯЛАНЫШЫ¹

Asem IDAEVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
idaeva.ase88@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6134-9244

Doç. Dr. Hasan YILMAZ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
hasanyilmaz2001@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9069-1524

Кыскача мазмун

Мендик – адамдын өзү жөнүндөгү жана өзү түзгөн менталдык сүрөт болуп эсептелет. Адамдын ээ болгон мендиги менен жетүүнү эңсеген идеалдуу мендиктин ортосунагы айырмачылык – мендик баа, б.а. өзүн өзү жактыруу же жактырбоо, өзүнүн мендигин канааттандыруу даражасы катары аныкталат. Мендик баа адамдын өзүнө берген баасын камтып, анын өзү жөнүндөгү объективдүү маалыматтардын субъективдүү маалымат катары баалануусун билдирет. Мендик баа адамдын жашоосунда өзгөчө ролго ээ болгондуктан, психологияда эң көп изилденген концепттердин бири болуп эсептелет. Ошого карабастан, учурда бул жаатта Кыргызстанда мугалимдер жана изилдөөчүлөр колдоно ала турган жана мендик бааны өлчөөчү каражат жок. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн максаты – Т. Арыжак (1999) тарабынан даярдалган «Мендик баа» шкаласын кыргыз маданиятына адаптациялоо. Изилдөөдө бир маданиятка ылайыкташтырылып даярдалган шкаланын башка маданиятка ылайыкташтырылып адаптациялануусу үчүн коюлган тийиштүү талаптар аткарылды. Изилдөөдө үч фокус группадан маалымат топтолду. Биринчи фокус группа шкаланын котормосунун ишенимдүүлүгүн текшерүү үчүн түзүлдү. Экинчи фокус группа изилдөөчү-фактордук анализин жүргүзүү максатында, ал эми үчүнчү фокус группа тастыктоочу-фактордук анализин жүргүзүү максатында маалымат топтоо үчүн түзүлдү. Изилдөөнүн жыйынтыктарына жараша «Мендик баа» шкаласынын кыргыз тилиндеги вариантында айландыруудан кийинки жүктүн көрсөткүчтөрү «өзүн өзү сыйлоо» факторунда 0,775-0,876 ортосунда, «өзүнө өзү ишенүү» факторунда 0,822-0,911 ортосунда, «депрессиялык маанай» факторунда 0,780-0,917 ортосунда, «өз алдынчалуулук» факторунда 0,804-0,876 ортосунда, «ийгиликтүүлүк жана натыйжалуулук» факторунда 0,777-0,859 ортосунда өзгөргөнүн байкалды. Изилдөөдө шкаланын адаптациясын жүргүзүүдө анын түзүлүшүнүн жарамдуулугун аныктоо максатында изилдөөчү жана тастыктоочу фактордук анализдер жүргүзүлдү. Кронбах-альфа жана пункттардын жалпы корреляциясы кабыл алууга мүмкүн болгон ишенимдүүлүк индекстери беш фактордун ар бири үчүн жетиштүү деңгээлде экени аныкталды. Бул жыйынтыктарга таянып «Мендик баа» шкаласынын бардык факторлору канааттандыраарлык жүккө ээ болгон беш факторлуу структурага ээ экенин айтууга болот.

Түйүндүү түшүнүктөр: Мендик баа, шкала, адаптация.

¹ Макала Идаева Асемдин Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин алкагында жүргүзгөн изилдөөсүнүн негизинде жазылган доктордук диссертациясынын бир бөлүмүнөн алынып жазылды.

BENLİK SAYGISI ÖLÇEĞİNİN KIRGIZ KÜLTÜRÜNE UYARLANMASI

Öz

Benlik saygısı, bireyin kendi kendisini ne kadar sevdiği, kabul ettiği ve kendi kendisine ne kadar saygı duyduğuyla ilişkilidir. Kişinin ideal olarak kendinde bulunmasını istediği özelliklerin gerçekten sahip olduğu özelliklere oranı benlik saygısının düzeyini belirler. Benlik saygısı bireyin yaşamının tüm yönleri ile ilişkili olduğu için sosyal bilimlerde pek çok araştırmaya konu olmuştur. Buna karşılık Kırgız toplumunda benlik saygısını ölçen bir araç bulunmamaktadır. Bu araştırmanın amacı Kırgız bilim insanları ve eğitimcilerin kullanabileceği geçerli ve güvenilir bir benlik saygısı ölçeğini Kırgız Kültürüne kazandırmaktır. Araştırmada bir kültürde üretilen ölçeğin başka bir kültüre uyarlanması ile ilgili çalışmanın gerektirdiği yol izlenmiştir. Bu kapsamda orijinal ölçeğin uyarlanması için gerekli izin alınmış daha sonra çeviri çalışması ve yapılan çevirinin güvenilirliği ile ilgili analizler uygulanmıştır. Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri için uygun örneklem belirlenmiş ve oluşturulan modeller uygun istatistik tekniklerle sınanmıştır. Araştırmada üç ayrı örneklem üzerinde veriler toplanmıştır. İlk örneklem grubu çeviri güvenilirliğini test etmek amacıyla oluşturulmuştur. İkinci çalışma grubu açıklayıcı faktör analizi yapabilmek amacıyla ve üçüncü çalışma grubu da doğrulayıcı faktör analizine veri toplamak amacıyla oluşturulmuştur. Üç çalışmanın toplam örneklem büyüklüğü 670'tir. Yapılan çalışmanın sonunda Benlik Saygısı Ölçeği Kırgızca sürümünün yük değerlerinin benlik değeri alt faktörü için 0,775 ile 0,876, özgüven alt faktörü için 0,822 ile 0,911, depresif duygulanım alt faktörü için 0,780 ile 0,917, kendine yetme alt faktörü için 0,804 ile 0,876, ve başarı ve Üretkenlik alt faktörü için 0,777 ile 0,859 arasında değiştiği saptanmıştır. Benlik Saygısı Ölçeği ikinci düzey uyum iyiliği sonuçları, NFI .963, TLI .971, IFI .986, RMSEA .000, GFI .958, AGFI .950, RMR .000 olarak bulunmuştur. Genel olarak sonuçlara bakıldığında uyum iyiliklerinin oldukça iyi olduğu görülmektedir. Kişilerarası Çatışma Çözme ölçeği Kırgızca sürümünün Benlik Saygısı Ölçeği Cronbach's alfa iç tutarlılık katsayıları ise .855 ile .939 arasında değişmektedir. Elde edilen sonuçlara dayanarak Benlik saygısı ölçeği Kırgızca Sürümünün Kırgız eğitimci ve araştırmacılar tarafından kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir araç olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: benlik saygısı, ölçek, ölçek uyarlama.

ADAPTATION OF THE SELF-ESTEEM SCALE INTO KYRGYZ CULTURE

Abstract

Self-esteem is related to the way how person loves, accepts and respects himself. The ratio of one's desired ideal features and real ones determines the level of self-esteem. Since self-esteem is related to all aspects of the individual's life, it has been the subject of many researches in social sciences. However, there is no tool, which could measure self-esteem in Kyrgyz society. The purpose of this study is to gain a valid and reliable self-esteem scale that Kyrgyz scientists and educators can use. In this study the adaptation process of the scale, which originally was developed in one culture, into another culture, was lead in accordance with certain requirements. In this context, the necessary permission was taken for the adaptation of the original scale and later analyses related to the translation study and the reliability of the translation were applied. Appropriate samples were determined for exploratory and confirmatory factor analyses and the formed models were tested with appropriate statistical techniques. Data were collected from three separate samples. The first sample group was formed to test the reliability of translation. The second sample group was formed to make exploratory analysis, while the third sample group was formed to collect data for confirmatory factor analysis. The total sample size of the three studies was 670. At the end of the research it was determined that Self-Esteem Scale Load values of Kyrgyz version ranged from 0,775 to 0,876 for self-value factor; from 0,822 to 0,911 for self-confidence factor; from 0,780 to 0,917 for depressive affect factor; from 0,804 to 0,876 for self-sufficiency factor; from 0,777 to 0,859 for achievement and productivity factor. Self-esteem scale in Kyrgyz has shown the following level 2 goodness-of-fit results: NFI .963, TLI .971, IFI .986, RMSEA .000, GFI .958, AGFI .950, RMR .000. In general, the results show that the goodness-of-fit results are quite good. Cronbach's alpha internal consistency coefficients of self-esteem scale in Kyrgyz ranged from .855 to .939. Basing on above mentioned results it can be concluded that the Kyrgyz self-esteem scale is a valid and reliable tool that can be used by Kyrgyz educators and researchers

Keywords: Self-Esteem, Scale, Adaptation.

1. КИРИШҮҮ

Мендик – адамдын өзү жөнүндөгү жана өзү түзгөн менталдык сүрөт болуп эсептелет (Caspi, Roberts ve Shiner, 2005: 543-584). Балалык кезден баштап чөйрө менен түзүлгөн мамилелер, өз ара таасирлер жана алынган тажрыйбалар менен калыптанып өнүккөн, субъективдүү жана объективдүү элементтерден турган мендик адамды индивид кылган жана башкалардан айырмалап турган сезим, көз караш жана жүрүм турумдун жыйындысы болуп саналат (McCrae ve Costa, 2008: 159-181). Башкача айтканда, адамдын личносттук өзгөчөлүктөрү, жөндөмдөрү, моралдык баалуулуктары, идеалдары сыяктуу өзү жөнүндөгү ойлору, сезимдери жана мамилесинин жыйындысы, өзүн өзү мүнөздөгөн когнитивдик таблица болуп эсептелет (Watson, Suls ve Haig, 2002: 185-197).

Адамдын жүрүм турумунун себебин түшүнүүгө анын мендигинин түзүлүшү жардам берген сыяктуу, мендик адамдын кабыл алган чечиминин негизин түзүү, келечекке байланыштуу пландарды түзүү, башкалар менен болгон мамилелерди багыттоо жана жашоонун маанилүүлүгүн аныктаган көз карашты калыптандыруу сыяктуу маанилүү функцияларды аткарат (Rosenberg, 1986: 205-246). Мындан сырткары, адамдын ээ болгон мендиги менен жетүүнү эңсеген идеалдуу мендиктин ортосунагы айырмачылык – мендик баа, б.а. өзүн өзү жактыруу же жактырбоо, өзүнүн мендигин канааттандыруу даражасы катары аныкталат (Rosenberg, Schooler ve Schoenbach, 1989: 1004-1018). Мендик баа адамдын өзүнө берген баасын камтып, анын өзү жөнүндөгү объективдүү маалыматтардын субъективдүү маалымат катары баалануусун билдирет (Blascovich ve Tomaka, 1990: 115-160). Кыскача айтканда, мендик баа адамдын өзүн өзү канчалык деңгэлде жактыраарын, кабыл алгандыгын жана өзүн өзү канчалык деңгээлде урматтаарын билдирет. Э.Ж. Линин айтымында, адамдын ээ болууну каалаган идеалдуу өзгөчөлүктөрү менен чыныгы бар болгон өзгөчөлүктөрүнүн ортосундагы көрсөткүч анын мендик баасынын деңгээлин аныктайт (2014: 10075-1093). Бул көрсөткүчтүн негизинде адамдын чөйрөсүн түзгөн башка адамдардын ал адам тууралуу кандай көз караштарга ээ экенин кабыл алуу да өзгөчө мааниге ээ (Swickert vd., 2004: 207-217). Өзгөчө өзүнүн жакын адамдарынын ал тууралуу көз караштарына таянган адам өзүнө өзү оң же терс баа берет. Мунун натыйжасында адам өзү менен позитивдүү мамиледе болсо, демек анын мендик баасы жогору, ал эми негативдүү мамиледе болсо, мендик баасы төмөн болуп эсептелет (Amirazodi, 2011: 713-716).

Мендик баасы жогору болгон адамдардын өзүнө өзү ишенген, өзүнүн терс жана алсыз өзгөчөлүктөрүн билген жана кемчиликтерин жоюуга аракет жасаган, өзгөрүүдөн коркпогон, чыгармачыл, кыйынчылыктарды жеңбилген жана стресске чыдоо сыяктуу өзгөчөлүктөргө ээ болоору аныкталган (Robins vd., 2001: 463-482). Мендик баасы

жогору болгон адамдар коомдо жагымдуу жана ишеничтүү адам катары бааланаарын билишет, өзүн өзү жакшы көрөт, өзгөчө жөндөмдөрүнүн бар экенин билип, аларды андан ары өнүктүрүүгө басым жайсайт. Бул жагынан алып караганда, мындай адамдардын психопатологиялык коркунучка кабылуу мүмкүнчүлүгү төмөн (Waldron, Scarpa ve Kim-Spoon, 2018: 277-284).

Ал эми мендик баасы төмөн болгон адамдарда өз мойнуна милдет алуу жана жаңы нерселерди жасоодон качуу, мактоо жана сын пикирлерди кабыл алууда кыйналуу, каршылык көрсөтө албоо, өзүнө өзү ишенбөө, көз карандылык жана чыгармачылык өзгөчөлүктөрүнүн төмөндүгү сыяктуу сапаттар байкалат. Төмөн мендик баасына ээ болгон адамдар ачуулануу сезимдерин башкарууда кыйналышат (Palermi vd., 2017: 136-141). Сабырсыз келип, күтүүнү жактырышпайт жана ийгиликсиздикке учураганда өздөрүн керексиз адам катары сезишет. Мендик баасы төмөн болгон адамдар келечекке карай терс көз карашата болушат (Robins vd., 2001: 463-482). Ошондой эле, көпчүлүк учурда өзүн өзү жөндөмсүз сезип, үй бүлөсү жана чөйрөдөгүлөр аны жактырышпайт деп ойлойт. Жүргүзүлгөн бир катар изилдөөлөрдө мендик баасы төмөн болгон адамдарда суицид аракеттери, тамактануудагы оорулар, депрессия, кайгылануу сыяктуу эмоционалдык жана жүрүм турумдук проблемалардын көбүрөөк кездешээри аныкталган (Orth vd., 2016: 133-149).

Мендик баа адамдын жашоосунда өзгөчө ролго ээ болгондуктан, психологияда эң көп изилденген концепттердин бири болуп эсептелет. Ошого карабастан, учурда бул жаатта Кыргызстанда мугалимдер жана изилдөөчүлөр колдоно ала турган жана мендик бааны өлчөөчү каражат жок. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн максаты – Т. Арыжак (1999) тарабынан даярдалган «Мендик баа» шкаласын кыргыз маданиятына адаптациялоо. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжасында адаптацияланган шкала кыргыз педагогдору жана изилдөөчүлөрүнө өз салымын кошот деген ойдобуз.

2. МЕТОД

Изилдөөдө бир маданиятка ылайыкташтырылып даярдалган шкаланын башка маданиятка ылайыкташтырылып адаптациялануусу үчүн коюлган тийиштүү талаптар аткарылды. Ал үчүн түп нуска тилдеги шкаланы колдонуу үчүн анын автору менен байланышып, тийиштүү уруксат алынды, кийинчерээк шкала кыргыз тилине которулуп, которулган варианттын ишенимдүүлүгүнө байланыштуу анализдер жүргүзүлдү. Изилдөөчү жана тастыктоочу фактордук анализ жүргүзүү үчүн керектүү фокус группа аныкталып, түзүлгөн моделдер тийиштүү статистикалык ыкмалар менен

изилденди. Изилдөөнүн методдоруна төмөнкү бөлүмдөрдө толугураак токтолобуз.

2.1. Фокус группа

Изилдөөдө үч фокус группадан маалымат топтолду. Биринчи фокус группа шкаланын котормосунун ишенимдүүлүгүн текшерүү үчүн түзүлдү. Экинчи фокус группа изилдөөчү-фактордук анализин жүргүзүү максатында, ал эми үчүнчү фокус группа тастыктоочу-фактордук анализин жүргүзүү максатында маалымат топтоо үчүн түзүлдү. Бардык фокус группаларга изилдөөнүн максаты түшүндүрүлүп, ыктыярдуулук менен катышып берүүлөрү сунушталды. Ар бир топко байланыштуу маалымат 1-2-3-таблицааларда берилди.

1-таблица. Котормонун ишенимдүүлүгүн текшерүү үчүн түзүлгөн фокус группага байланыштуу маалымат

Жынысы	N	%	Жашы	N	%	Курсу	N	%
Кыз	41	51.3	20-21	35	43.8	3-курс	40	50.0
Эркек	39	48.7	22-23	45	56.2	4-курс	40	50.0
Жалпы	80	100.0			100.0			100.0

1-таблицада берилгендей, котормонун ишенимдүүлүгүн текшерүү үчүн түзүлгөн фокус группанын 51.3 % кыз, 48.7 % эркектерден турат. Жаш курак факторун бул топтогу катышуучулардын 43.8 % 20-21 жаштагы, 56.2 % 22-23 жаштагы окуучулар түздү.

2-таблица. Изилдөөчү-фактордук анализин жүргүзүү үчүн түзүлгөн фокус группага байланыштуу маалымат

Жынысы	N	%	Жашы	N	%	Курсу	N	%
Кыз	156	54.3	16-18	80	27.9	2-курс	90	31.4
Эркек	131	45.7	19-21	121	42.2	3-курс	112	39.0
			23-24	86	29.9	4-курс	85	29.6
Жалпы	287	100.0		287	100.0		287	100.0

Мендик баа шкаласынын кыргыз маданиятына адаптациялануусунда изилдөөчү-фактордук анализин жүргүзүү максатында ишке ашырылган тажрыйбанын катышуучуларынын 54.3 % кыз, ал эми 45.7 % эркектер түздү. Изилдөөчү-фактордук анализин жүргүзүү максатында түзүлгөн фокус группанын жаш курактык жана курсуна байланыштуу өзгөчөлүктөр 2-таблицада берилди.

3-таблица. Тастыктоочу-фактордук анализин жүргүзүү үчүн түзүлгөн фокус группага байланыштуу маалымат

Жынысы	N	%	Жашы	N	%	Курсу	N	%
Кыз	164	54.1	16-18	91	23.8	2-курс	107	35.3
Эркек	139	45.9	19-21	136	38.2	3-курс	123	40.6
			23-24	76	38.0	4-курс	73	24.1
Жалпы	303	100.0		303	100.0		303	100.0

Тастыктоочу-фактордук анализин жүргүзүү үчүн 303 катышуучудан маалымат топтолду. Бул катышуучулардын 54.1 % кыз, ал эми 45.9 % эркектерден турат. Тастыктоочу-фактордук анализди жүргүзүүдө катышуучулардын демографиялык өзгөчөлүктөрүнүн изилдөөчү-фактордук анализ жүргүзүлгөн фокус группанын демографиялык өзгөчөлүктөрү менен бирдей болуусу камсыздалды.

2.2. Маалымат топтоо каражаты

Изилдөөдө Т.Арыжак (1999) тарабынан түзүлгөн «Мендик баа» шкаласы колдонулду. Шкала «толугу менен кошулам», «кошулам», «айта албайм», «кошулбайм» жана «такыр колшулбайм» деген бештик ликерт тибиндеги даражалоодон турат. Шкалада мендик баа «өзүн өзү сыйлоо», «өзүнө өзү ишенүү», «депрессиялык маанай», «өз алдынчалуулук» жана «ийгиликтүүлүк жана натыйжалуулук» деп аталган кичи өлчөмдөр аркылуу өлчөнөт (Т. Арыжак, 1999). Өзүн өзү сыйлоо өлчөмүндө – адамдын ошол учурда ээ болгон өзгөчөлүктөрү жана ээ болууну каалаган өзгөчөлүктөргө карата анын берген баасы; өзүнө өзү ишенүү өлчөмүндө – адамдын өзүнүн өзгөчөлүктөрүн баалоо жана мунун негизинде өзүн өзү жактыруу даражасы; депрессиялык маанай өлчөмүндө – адамдын өзүн өзү чарасыздык, алсыздык жана күчсүздүк аспектисинен кабыл алуу даражасы; өз алдынчалуулук өлчөмүндө – адамдын менталдык жана жүрүм турумдук мааниде өзүнүн пландарын жана максаттарын ишке ашыруу даражасы; ал эми ийгиликтүүлүк жана натыйжалуулук өчөмүндө – адамдын өзүн өзү ийгиликтүү жана пайдалуу адам катары кабыл алуу даражасы өлчөнөт.

Шкаланын түп нуска вариантында Cronbach Alpha ишенимдүүлүк коэффициенти .90 түзгөн. Ал эми кичи өлчөмдөрдө өзүн өзү сыйлоо .74, өзүнө өзү ишенүү .68, депрессиялык маанай .75, өз алдынчалуулук .60 жана ийгиликтүүлүк жана натыйжалуулук .70 деп көрсөтүлгөн (Т. Арыжак, 1999).

Шкаланын которулуусу

Шкаланы адаптациялоо ишинин ийгиликтүү болуусу, тил жана маданий проблемалардын пайда болуусун алдын алуу үчүн кылдаттуу түрдө котормо иши жүргүзүлдү. Бул жаатта изилдөөнүн негизги принциби катары Р. Брислин (1973: 182) ж.б. сунуштаган баскычтар ишке ашырылды. Алар:

1. Түп нуска тилден котормо тилге которуу
2. Котормону талдоо
3. Кайрадан түп нуска тилге которуу
4. Кайрадан которулган вариантты талдоо

i. Эң алгач кыргыз жана түрк тилдерин мыкты билген котормочулардан турган эки котормо тобу түзүлдү. Ар бир топ бири биринен кабарсыз түрдө шкаланы түрк тилинен кыргыз тилине которушту.

ii. Ар бир топтун котормосу бири бири менен салыштырылып, алардын ортосундагы айырмачылыктар тууралуу ой-пикирлер чогултулду. Алынган көз караштарды эске алуу менен котормонун орток варианты түзүлдү.

iii. Кыргыз тилиндеги котормо үчүнчү топ тарабынан түрк тилине (кайрадан түп нуска тилге) которулуп, түп нуска шкала менен салыштырылды. Натыйжада кыргыз тилиндеги котормонун семантикасы жана грамматикасы университеттин кыргыз тилчи адистери тарабынан изилденди.

iv. Адистердин көз караштары Л. Дейвистин (1992: 194-197) ыкмасынын негизинде (a) «пункт туура келет», (b) «пункту кайрадан карап чыгуу ашкерелик кылбайт», (c) «пункту сөзсүз түрдө кайрадан карап чыгуу керек» жана (d) «пункт туура келбейт» деп аталган төрттүк даражалар менен бааланды. Жалпы алынган көз караштардын ичинен (a) жана (b) деген жоопторду белгилеген адистердин санын жалпы адистердин санына бөлүү аркылуу пункттарга байланыштуу «көлөмдүн жарамдуулук индекси» алынып, .80 даражалык критерийге жараша кабыл алынды.

v. Жогорудагы баскычтардан өткөрүлгөн шкаланын варианты илимий жетекчи менен бирге үч мугалимдин баалоосунан өткөрүлдү. Мында шкаланын пункттарынын маанилери жана сүйлөмдөрдүн бир бүтүн ойду чагылдырып же чагылдырбагандыгы тууралуу жана оң жана терс тараптары жөнүндө ой-пикир алынды.

vi. Бешинчи баскычтын натыйжасында келип чыккан кыргыз тилиндеги шкала Кыргыз-Түрк Манас Университетинин котормочулук жана педагогика бөлүмдөрүнүн окуучуларынан турган 60 адамдан турган топко жүргүзүлдү. Төрт жумалык мөөнөттөн кийин шкаланын түрк тилиндеги варианты ошол эле окуучуларга жүргүзүлүп, эки адаптациянын ортосундагы корреляция .989 түздү.

Ушул баскычтардан өткөндөн кийин шкаланын кыргыз тилиндеги котормосунун ишенимдүүлүгү камсыздалды деген ойдобуз.

Анализдин методдору

Изилдөөдө шкаланын адаптациясын жүргүзүүдө анын түзүлүшүнүн жарамдуулугун аныктоо максатында изилдөөчү жана тастыктоочу фактордук анализдер жүргүзүлдү.

Фокус группанын фактордук анализге туура келээрин Kaiser-Mayer-Olkin (КМО) коэффициенти менен, ал эми көп өзгөрүлмөлүүлүктүн нормалдуулук шарты Bartlett-тести менен текшерилди. Жол коэффициенттеринин маанилүүлүгү t-тести

аркылуу эсептелди. Шкаланын түзүлүшүнүн жарамдуулугун аныктоо үчүн изилдөөчү-фактордук анализ жана тастыктоочу-фактордук анализи жүргүзүлдү.

Фактордук анализ – бири бири менен байланышкан, өлчөөгө же байкоого мүмкүн болгон өзгөрүлмөлөрдү чогуу кароо менен аз сандагы, бири бири менен байланышпаган жана концептуалдык жактан маанилүү жана жаңы өзгөрүлмөлөрдү табуу же бар болгон моделдерди текшерүү максатында колдонулган көп өзгөрүлмөлүү статистикалык анализ болуп эсептелет (Büyüköztürk, 2005: 38-40). Фактордук анализдин эки түрү бар: изилдөөчү жана тастыктоочу.

Изилдөөчү-фактордук анализде өзгөрүлмөлөрдүн өз ара байланышынын негизинде факторду табууга багытталган функция ишке ашат, ал эми тастыктоочу-фактордук анализде өзгөрүлмөлөрдүн өз ара байланышы боюнча мурда аныкталган модель же гипотеза текшерилет (Burne, 1998: 22-28).

Биринчи даражадагы көп фактордук модель – бирден көп жана бири бири менен байланышпаган факторлордун ичине камтылган өзгөрүлмөлөрдүн модели болуп эсептелет. Ал эми экинчи даражадагы көп фактордук модель – кеңири жана инклюзивдүү фактордун ичине камтылган факторлордун модели катары аныкталат (Meydan ve Şeşen, 2015: 37).

Анализдин моделдерин баяндоодо ылайыктуу индексти тандоо тууралуу так критерий жок (Karagöz, 2016: 975; Meydan ve Şeşen, 2015: 37). Жалпысынан χ^2 (Хи-квадрат) тести, CMIN/DF, NFI, TLI, IFI, RMSEA, GFI, AGFI, RMR индекстери кабыл алынат. Бул индекстердин ылайыктуулук жана кабыл алынуучу деңгээлдери 4-таблицада берилди.

4-таблица. Моделдердин ылайыктуулук критерийлери

<i>Модель</i>	<i>Ылайыктуулук деңгээли</i>	<i>Кабыл алынуучу деңгээл</i>
χ^2 тести	$0,05 < p \leq 1$	$0,01 < p \leq 0,05$
CMIN / SD	$\chi^2 / sd \leq 3$	$\chi^2 / sd \leq 5$
<i>Салыштырмалуу түрдөгү ылайыктуу индекстер</i>		
NFI	$,95 \leq \text{NFI}$	$,90 \leq \text{NFI}$
TLI	$,95 \leq \text{TLI}$	$,90 \leq \text{TLI}$
IFI	$,95 \leq \text{IFI}$	$,90 \leq \text{IFI}$
RMSEA	$\text{RMSEA} \leq 0,05$	$\text{RMSEA} \leq 0,08$
<i>Абсолюттук түрдөгү ылайыктуу индекстер</i>		
GFI	$0,90 \leq \text{GFI}$	$0,85 \leq \text{GFI}$
AGFI	$0,90 \leq \text{AGFI}$	$0,85 \leq \text{AGFI}$
<i>Калган ылайыкташуунун негизги индекстери</i>		
RMR	$0 < \text{RMR} \leq 0,05$	$0 < \text{RMR} \leq 0,08$

Ишенимдүүлүктү бир өлчөмдүн катадан арылуусу деп атасак болот. Ишенимдүүлүктү жарамдуулуктун негизги шарты катары мүнөздөөгө болот. Өлчөө каражаты ар бир өлчөмдө бири бирине жакын жыйынтыктарды берген учурда

ишенимдүүлүк бар болот (Ercan ve Kan, 2004: 211–216). Ишенимдүүлүктүн коэффициентинин .70 жана андан көп болуусу ишенимдүүлүк үчүн жетиштүү болуп эсептелет (Büyüköztürk, 2015: 38-40). Жүргүзүлгөн бул анализде адаптацияланган шкаланын Кронбах-альфа коэффициенти да эсептелди.

Табылгалар

ТАБЫЛГАЛАР ЖАНА ТҮШҮНДҮРМӨ

Фактордук анализге байланыштуу ыкмалар жалпы жонунан эки түрдө изилделет. *Изилдөөчү-фактордук анализ* – изилдөөчүнүн изилделип жаткан темага байланыштуу өзгөрүлмөлөрдүн өз ара байланышы жөнүндө так ой-пикири жок болгондуктан, өзгөрүлмөлөрдүн ортосундагы болжолдуу байланышты аныктоо аракетин. Ал эми *тастыктоочу-фактордук анализ* – изилдөөчүнүн мурда белгилүү болгон байланыштын тактыгын текшерүү аракетин (Altunışık, Coşkun ve Yıldırım, 2010: 264). Бул изилдөөдө «Мендик баа» шкаласынын жарамдуулук анализин жүргүзүү үчүн изилдөөчү-фактордук жана тастыктоочу-фактордук анализдер жүргүзүлдү.

Изилдөөчү-фактордук анализдин жыйынтыктары

Фактордук анализ – маалыматтык матрицанын негизин түзгөн структураны аныктоо сыяктуу негизги функциялардан сырткары көп өзгөрүлмөлүү статистикалык ыкманын ишке ашырылуусунда маанилүү роль аткарган көп өзгөрүлмөлүү бир бүтүндүн жалпы аты болуп эсептелет. Жалпысынан алганда, фактордук анализ бул – бири бири менен байланышта турган p сандагы өзгөрүлмө менен түшүндүрүлгөн түзүлүштү өзүнүн ичинде байланышта турган, бирок бири бири менен байланышпаган азыраак сандагы ($k < p$) жаңы өзгөрүлмө менен түшүндүрүү күчүнө ээ болгон ыкмалардын жыйындысы (Alpar, 2011:261).

Фактордук анализдин негизги баскычтары бар. Аларды: топтолгон маалыматтын структурасын факторлорго бөлүштүрүү мүмкүн же мүмкүн эмеспи жана тийиштүү болжол жана чектөөлөрдүн бар же жоктугун изилдөө; факторду чыгаруу ыкмаларынын бири аркылуу фактордук жүк матрицасын түзүү; өздүк маани жана графикаларды изилдөө; фактордук айлануу жана жалпы чечмелөө сыяктуу баскычтар деп тизмелөөгө болот (Alpar, 2011:264).

Kaiser-Meyer-Olkin фокус группанын жетиштүүлүгүн билдирген критерий – байкалган корреляция коэффициентинин көлөмү менен толук эмес корреляция коэффициентинин көлөмүн салыштырган индекс. КМО деңгээли (0,5) көп болуш керек. Бул көрсөткүч канчалык жогору болсо, маалымат топтомунун фактордук анализин

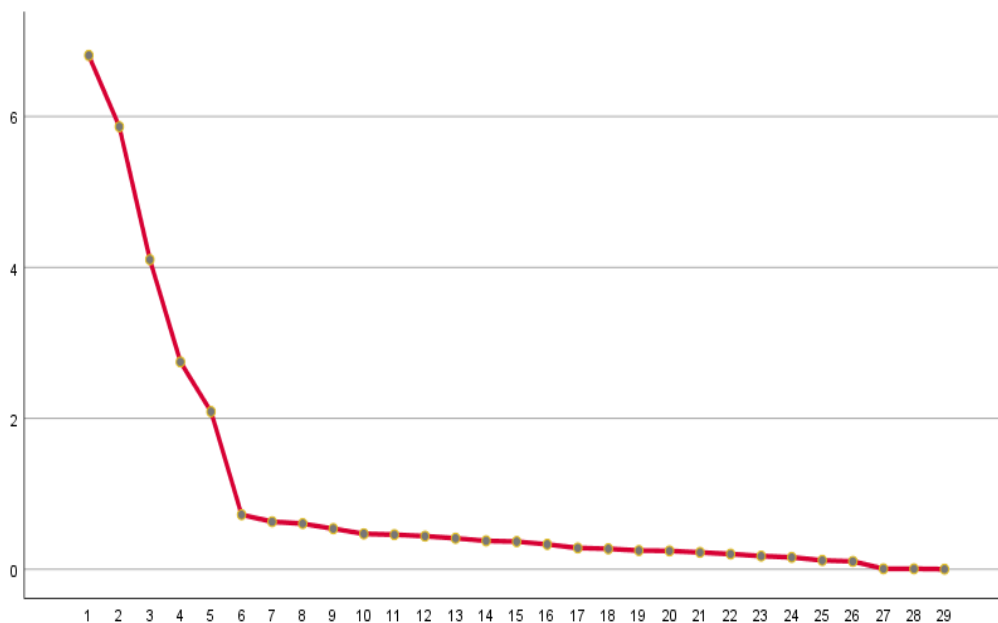
жүргүзүү үчүн ошончолук жакшы болот. 0,70 – жакшы, 0,80 – абдан жакшы, 0,90 – мыкты деп бааланат (Kalaуsı ve diğerleri, 2010). Bartlett-тести корреляция матрицасындагы өзгөрүлмөлөрдүн жок дегенде бир бөлүгүндө жогорку көрсөткүчтөгү корреляциянын ыктымалдуулугун текшерет. Bartlett-тестинин маанилүү чыгуусу өзгөрүлмөлөрдүн ортосунда жогорку корреляция бар дегендикке жатат (Kalaуsı ve diğerleri, 2010).

5-таблица. Мендик баа шкаласынын КМО жана Bartlett-тести анализинин жыйынтыктары

Kaiser-Meyer-Olkin фокус группанын жетиштүүлүгү		,804
Bartlett-тести	Болжолдуу Хи-квадрат	10189,103
	Эркиндик даражасы	406
	Маанилүүлүк	,000

* p<0.01

5-таблицада көрсөтүлгөндөй, «Мендик баа» шкаласы менен чогултулган маалымат топтомунун КМО көрсөткүчү ,804 болду. Бул көрсөткүч изилдөөнүн маалымат топтомунун фактордук анализин жүргүзүү үчүн абдан жакшы экендигин билдирет. Жогорудагы таблицагы маалыматтын анализине ылайык, болжолдуу Хи-квадрат көрсөткүчү 10189,103, ал эми эркиндик даражасынын 406 көрсөткүчү менен p<0.01 деңгээлинде маанилүү экени аныкталды. Бул көрсөткүч маалымат топтомунун фактордук анализге абдан жакшы туура келээрин билдирет.

1-сүрөт. Мендик баа шкаласынын графикалык сүрөтү

«Мендик баа» шкаласынын графикалык сүрөтүндө өздүк мааниси 1ден чоң болгон фактордун бар экени көрсөтүлгөн.

Scree-тестинин графикасы (сызыктуу графика) ар бир факторго байланыштуу жалпы дисперсияны көрсөтөт. Графикадагы горизонталдуу сызыкта жайланышкан факторлор түзүлүүчү жаңы факторлордун максимум саны катары кабыл алынат (Kalaусі vd., 2010: 322). Мында ийилүү азайган же туруктуу абалга келген, же болбосо абдан азайган көрсөткүчкө жеткен жердеги өздүк маанинин саны сыяктуу эле факторду да эске алуу сунушталат (Alpar, 2011: 288).

Фактордук жүктөр корреляциянын коэффициенти болуу менен бирге, алардын стандарттык катасы нормалдуу корреляциянын коэффициентине караганда көп чыгуу өзгөчөлүгү бар. Ушул себептен улам, жүктөр статистикалык жактан алып караганда маанилүү болуусу же болбоосу нормалдуу корреляциянын коэффициентине карата колдонулган ыкманын ордуна тесттин күчүн жана фокус группанын көлөмүн эске алган ыкма менен аныкталат. Изилдөөдө $n=303$ окуучу фокус группа катары тандалып алынгандыктан, $kүч = 0,80$ жана $\alpha = 0,05$ фокус группанын көлөмүн көрсөткөн таблицада фактордук жүктүн 0.30 жана андан жогору болуусу жетиштүү деп эсептелет (Alpar, 2011: 282). Р. Алтунышык, Р. Жошкун жана Е. Ыылдырымдын (2010) айтымында, фокус группанын $n=303$ көлөмүнө фактордук жүк көрсөткүчүнүн 0.298 болуусу жетиштүү.

Өздүк маани – ар бир фактордун фактордук жүгүнүн квадраттарынын суммасы, ар бир фактор тарабынан аныкталган дисперсиянын деңгээлин өлчөөдө жана маанилүү фактордун санын аныктоодо колдонулган коэффициент. Өздүк маани канчалык жогору болсо, фактор аныктаган дисперсия да жогору болот (Tabachnick ve Fidell, 2001). Өздүк маани көрсөткүчү 1ден чоң болгон факторлор маанилүү болуп эсептелет. Өздүк маани көрсөткүчү 1ден кичине болгон факторлор эсепке алынбайт (Kalaусі vd., 2010: 322). Аныкталган дисперсиянын деңгээли, анализге камтылган өзгөрүлмөлөргө байланыштуу жалпы дисперсиянын $2/3$ сандагы эң алгач камтылган факторлордун саны маанилүү факторлордун саны катары бааланат (Büyüköztürk, 2005:125). Өздүк маани табылгандан кийин «маанилүү өздүк маанинин» саны жөнүндө чечимге келүү үчүн дисперсиянын пайыздык өлчөмү колдонулат. Бул жагынан алып караганда, $p \geq 2/3$ же $p \geq 0.66$ шарты камсыздалган учурда маанилүү негизди түзгөн компоненттердин саны белгиленет (Alpar, 2011: 288).

6-таблицада «Мендик баа» шкаласынын өздүк мааниси жана дисперсиянын пайыздык көрсөткүчтөрү берилди.

6-таблица. «Мендик баа» шкаласынын өздүк мааниси жана дисперсиянын пайыздык көрсөткүчтөрү

Фактор	Өздүк маани	Дисперсиянын % көрсөткүчтөрү	Кумулятивдүү дисперсиянын % көрсөткүчтөрү
1	6,809	23,481	23,481
2	5,865	20,223	43,704
3	4,104	14,150	57,854
4	2,747	9,473	67,327
5	2,089	7,202	74,529

6-таблицада $\lambda_1=6,809$ жалпы дисперсиянын 23,48 %, $\lambda_2= 5,865$ жалпы дисперсиянын 20,22 %, $\lambda_3= 4,104$ жалпы дисперсиянын 14,15 %, $\lambda_4= 2,747$ жалпы дисперсиянын 9,47 %, $\lambda_5= 2,089$ жалпы дисперсиянын 7,20 % чагылдыраарын көрүүгө болот. Кумулятивдүү дисперсиянын пайыздык көрсөткүчтөрүндө жалпы дисперсиянын 74,529 % беш фактор тарабынан чагылдырылаарын байкоого болот. «Мендик баа» шкаласынын маалымат топтому үчүн анализдин жыйынтыктарында берилген 0.74 көрсөткүчү түзүлүүчү маанилүү факторлордун санынын беш болуусу жетиштүү экенин билдирет.

Фактордук жүктүн көрсөткүчү 0.45 же андан жогору болуусу жетиштүү (Büyüköztürk, 2005:124). Түзүлүштү аныктоо үчүн жалпысынан 0.30-0.40 фактордук жүк кабылууга мүмкүн болгон эң төмөнкү деңгээлдеги жүк, 0.50 жана андан жогорку жүк колдонууда маанилүү болгон жүк, ал эми 0.70тен жогоку жүк структураны жакшы чагылдырган жүк катары каралат (Alpar, 2011). Бирок бул изилдөө фактордук жүктүн 0.45 жана андан жогорку көрсөткүчүнө таянат. Фактордук анализде колдонулуучу бир канча айландыруу ыкмасы бар. Изилдөөдө тик айландыруу ыкмаларынын ичинен «варимакс» айландыруу ыкмасы колдонулду. Варимакс ыкмасы факторлордун аталышын коюуда оңой болгондуктан, кеңири колдонулган ыкма болуп эсептелет. Бул ыкмада фактордун окторунун ортосундагы бурч тик (90°) болуусу камсыздалып, натыйжада келип чыккан факторлордун ортосундагы корреляция нөлгө барабар болот. Ушул себептен улам, ар бир фактордун аталышын коюу оңой болот (Altunışık, Coşkun ve Yıldırım, 2010).

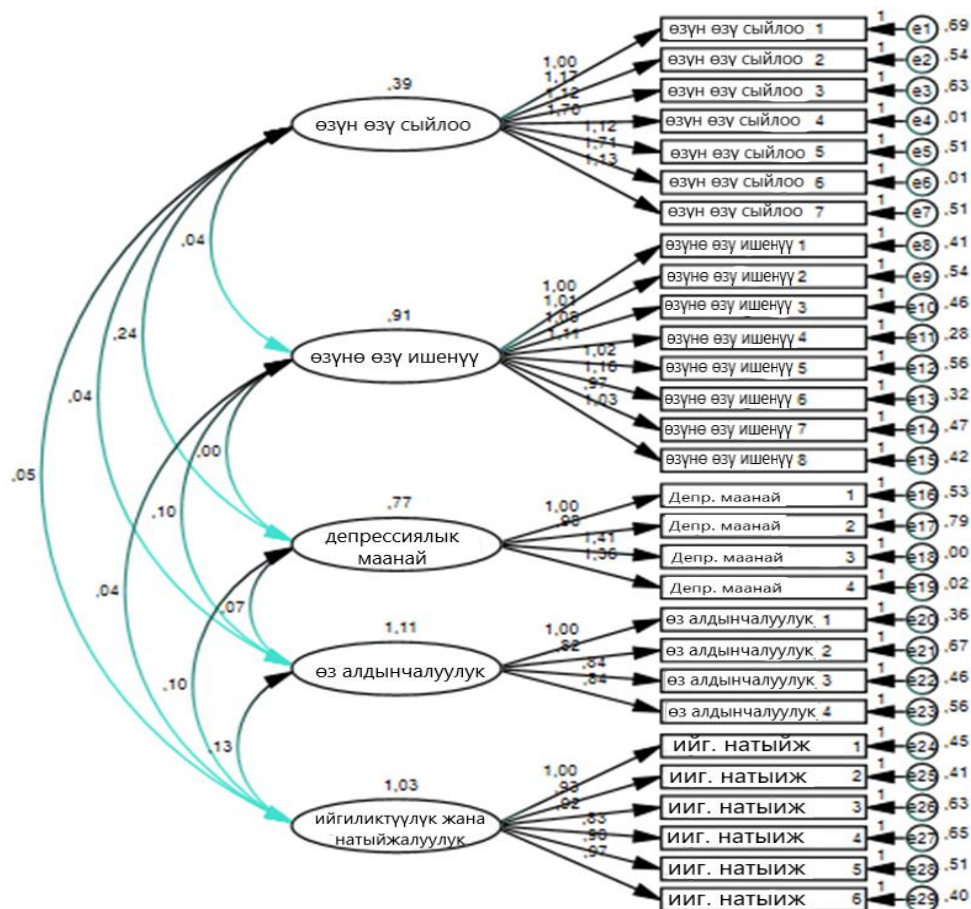
7-таблица. «Мендик баа» шкаласынын изилдөөчү-фактордук анализинин жыйынтыктары

Пунктун №	Өзүн өзү сыйлоо	Өзүнө өзү ишенүү	Депрессиялык маанай	Өз алдынчалуулук	Ийгиликтүүлүк жана натыйжалуулук
1	.775	.854	.858	.876	.859
2	.795	.822	.780	.804	.843
3	.822	.857	.917	.857	.816
4	.864	.911	.901	.824	.777
5	.876	.825			.844
6	.865	.901			.859
7	.875	.827			
8		.850			

«Мендик баа» шкаласынын изилдөөчү-фактордук анализинин жыйынтыктары 7-таблица боюнча иликтенгенде, айландыруудан кийинки жүктүн көрсөткүчтөрү «өзүн өзү сыйлоо» факторунда 0,775-0,876 ортосунда, «өзүнө өзү ишенүү» факторунда 0,822-0,911 ортосунда, «депрессиялык маанай» факторунда 0,780-0,917 ортосунда, «өз алдынчалуулук» факторунда 0,804-0,876 ортосунда, «ийгиликтүүлүк жана натыйжалуулук» факторунда 0,777-0,859 ортосунда өзгөргөнүн байкоого болот. Түп нуска шкаладагы «өзүнө өзү ишенүү» факторундагы 20-пункт, «депрессиялык маанай» факторундагы 31-пункт, «өз алдынчалуулук» факторундагы 22-пункт жана 37-пункттардын фактордук жүк көрсөткүчтөрү төмөн болгондуктан, шкаладан чыгарылды. «Өзүн өзү сыйлоо» жана «ийгиликтүүлүк жана натыйжалуулук» факторлорундагы эч бир пункт шкаладан чыгарылган жок.

Тастыктоочу-фактордук анализдин жыйынтыктары

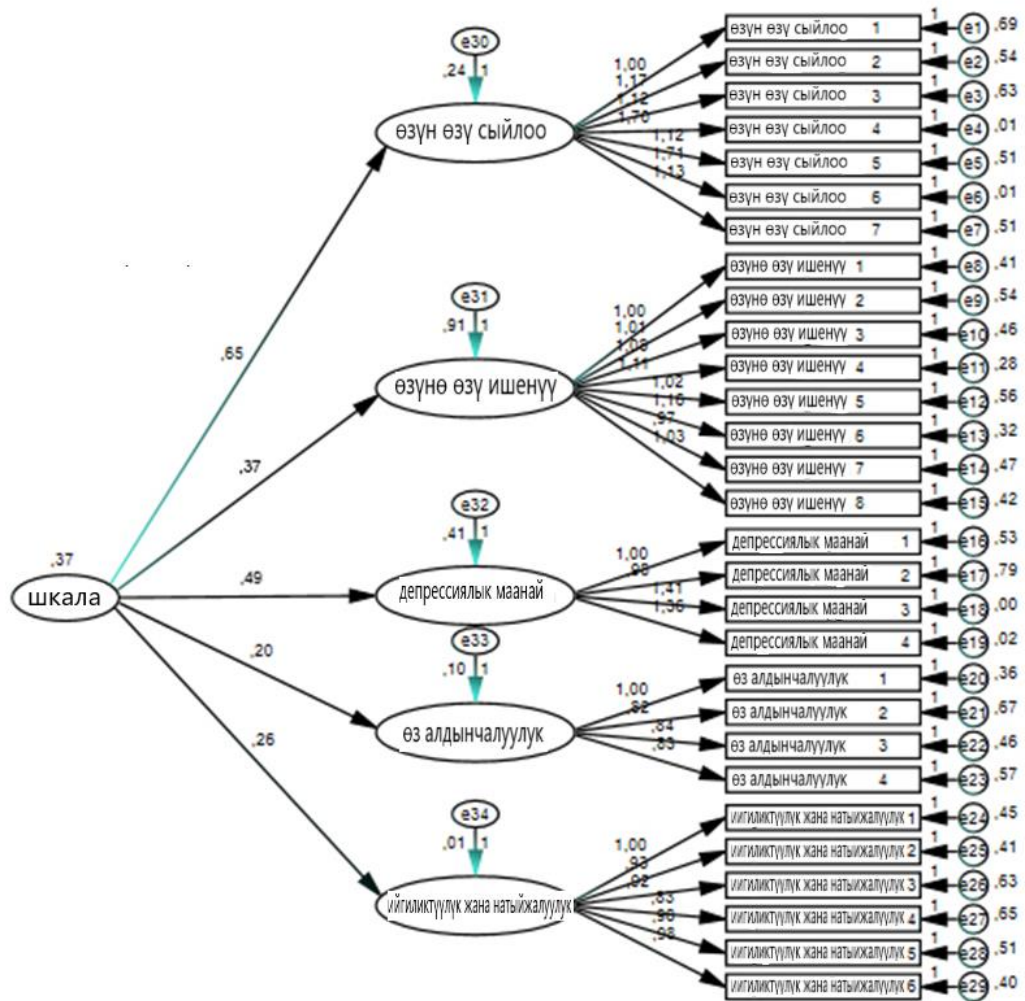
Тастыктоочу-фактордук анализ негизинен шкала түзүү жана жарамдуулук анализдеринде колдонулуп, мурда аныкталган же түзүлгөн структураны тастыктоо максатында колдонулат (Bayram, 2013).

2-сүрөт. «Мендик баа» шкаласынын көп факторлуу моделинин биринчи деңгээлдеги тастыктоочу-фактордук анализинин жыйынтыктары

2-сүрөттө «Мендик баа» шкаласынын биринчи деңгээлдеги ылайыктуулугунун жыйынтыктарына жараша Хи-квадрат 183,741 эркиндик даражасы 184 ($p=,000$), Хи-квадрат/эркиндик даражасы= $,998$; салыштырмалуу түрдөгү ылайыктуу индекстер NFI $,996$ TLI $,995$ IFI $,995$; болжолдуу каталардын орточо чарчы тамыры RMSEA $,000$; абсолюттук түрдөгү ылайыктуу индекстер GFI $,985$ AGFI $,980$; калган ылайыкташуунун негизги индекси RMR $,000$ деп аныкталды. Жыйынтыктарды жалпысынан алып караганда, ылайыкташуу деңгээлинин жакшы деп баалоого болот (Bayram, 2013: 78; Meydan ve Şeşen, 2015: 37; Karagöz, 2016: 975). «Мендик баа» шкаласынын (биринчи деңгээли) «өзүн өзү сыйлоо» жашыруун өзгөрүлмөнүн фактордук жүгү $1,00-1,00$; «өзүнө өзү ишенүү» жашыруун өзгөрүлмөнүн фактордук жүгү $,97-1,00$; «депрессиялык маанай» жашыруун өзгөрүлмөнүн фактордук жүгү $,98-1,00$; «өз алдынчалуулук» жашыруун өзгөрүлмөнүн фактордук жүгү $,82-1,00$; «ийгиликтүүлүк жана натыйжалуулук» жашыруун өзгөрүлмөнүн фактордук жүгү $,83-1,00$ ортосунда өзгөргөнүн байкоого болот.

3-сүрөттө «Мендик баа» шкаласынын экинчи деңгээлдеги ылайыктуулугунун жыйынтыктарына жараша Хи-квадрат 194,200 эркиндик даражасы 193 ($p=,000$), Хи-квадрат/эркиндик даражасы $=1,006$ салыштырмалуу түрдөгү ылайыктуу индекстер NFI $,963$ TLI $,971$ IFI $,986$; болжолдуу каталардын орточо чарчы тамыры RMSEA $,000$; абсолюттук түрдөгү ылайыктуу индекстер GFI $,958$ AGFI $,950$; калган ылайыкташуунун негизги индекси RMR $,000$ деп аныкталды. Жыйынтыктарды жалпысынан алып караганда, ылайыкташуу деңгээлинин жакшы деп баалоого болот (Bayram, 2013: 78; Meydan ve Şeşen, 2015: 37; Karagöz, 2016: 975). «Мендик баа» шкаласынын (экинчи деңгээли) «өзүн өзү сыйлоо» жашыруун өзгөрүлмөнүн фактордук жүгү $1,00-1,00$; «өзүнө өзү ишенүү» жашыруун өзгөрүлмөнүн фактордук жүгү $,98-1,00$; «депрессиялык маанай» жашыруун өзгөрүлмөнүн фактордук жүгү $,98-1,00$; «өз алдынчалуулук» жашыруун өзгөрүлмөнүн фактордук жүгү $,82-1,00$; «ийгиликтүүлүк жана натыйжалуулук» жашыруун өзгөрүлмөнүн фактордук жүгү $,83-1,00$ ортосунда өзгөргөнүн байкоого болот.

3-сүрөт. «Мендик баа» шкаласынын көп факторлуу моделинин экинчи деңгээлдеги тастыктоочу-фактордук анализинин жыйынтыктары

Шкаланын ишенимдүүлүгү

Ишенимдүүлүк анализи – өлчөө процессинде колдонулуучу тесттер, анкеталар же шкалалардын өзгөчөлүктөрүн жана алардын ишенимдүүлүгүн баалоо максатында түзүлгөн ыкма. Ишенимдүүлүк анализдеринде эң көп колдонулган моделдердин бири – Альфа (α) модели. Кронбах-альфа ыкмасы шкаладагы пункттардын бир тектүү структурага ээ болуп же болбогонун изилдейт. Салмактанып алынган стандарт өзгөрүүнүн орточо мааниси болуп эсептелип, шкаланын дисперсиялары жалпы дисперсиянын жыйынтыктоочу маанисинин катыштык эсеби аркылуу келип чыгат. 0 менен 1дин ортосунда бааланат. Альфа (α) коэффициенти $0.60 \leq \alpha \leq 0.80$ болсо, жетиштүү деңгээлде ишенимдүү, ал эми $0.80 \leq \alpha \leq 1.00$ болсо, жогорку деңгээлде ишенимдүү болуп эсептелет (Kalauci, 2010:405). Шкаланын маалымат топтомуна байланыштуу ишенимдүүлүк анализинин жыйынтыктары 8-таблицада берилди.

8-таблица. «Мендик баа» шкаласынын Кронбах-альфа ички ырааттуулук анализинин жыйынтыктары

«Мендик баа» шкаласы	n	Кронбах (α)
Өзүн өзү сыйлоо	7	.939
Өзүнө өзү ишенүү	8	.948
Депрессиялык маанай	4	.931
Өз алдынчалуулук	4	.866
Ийгиликтүүлүк жана натыйжалуулук	6	.914
Жалпы шкала (бардык өлчөмдөр)	29	.855

8-таблицадагы «Мендик баа» шкаласынын Кронбах-альфа ички ырааттуулук анализинин жыйынтыктарына жараша «өзүн өзү сыйлоо» факторунда Кронбах (α)=.939; «өзүнө өзү ишенүү» факторунда Кронбах (α)=.948; «депрессиялык маанай» факторунда Кронбах (α)=.931; «өз алдынчалуулук» факторунда Кронбах (α)=.866; «ийгиликтүүлүк жана натыйжалуулук» факторунда Кронбах (α)=.914; жалпы шкалада Кронбах (α)=.855 экенин көрүүгө болот. Ишенимдүүлүк коэффициентинин 0.70 жана андан жогору болуусу тесттин баллдары үчүн жалпысынан жетиштүү деп эсептелет (Büyüköztürk, 2005:171). Бул көрсөткүчтөр мендик баа шкаласынын факторлорунун жана жалпы шкаланын ишенимдүүлүк деңгээлинин жогору экенин билдирет.

Талкуулоо жана жыйынтыктоо

Изилдөөнүн максаты Т.Арыжак (1999) тарабынан түзүлгөн «Мендик баа» шкаласын кыргыз маданиятына адаптациялоо болуп эсептелет. Ылайыкташуу индекстери (CMIN/DF, NFI, TLI, IFI, RMSEA, GFI, AGFI ve RMR) «өзүн өзү сыйлоо», «өзүнө өзү ишенүү», «депрессиялык маанай», «өз алдынчалуулук» жана «ийгиликтүүлүк жана натыйжалуулук» деп аталган беш факторлуу структураны колдоору аныкталды. Кронбах-альфа жана пункттардын жалпы корреляциясы кабыл алууга мүмкүн болгон ишенимдүүлүк индекстери беш фактордун ар бири үчүн жетиштүү деңгээлде экени аныкталды. Бул жыйынтыктарга таянып «Мендик баа» шкаласынын бардык факторлору канааттандыраарлык жүккө ээ болгон беш факторлуу структурага ээ экенин айтууга болот. «Мендик баа» шкаласынын кыргыз тилиндеги варианты кыргыз мугалимдери жана изилдөөчүлөрү үчүн маанилүү жетишкендик болуп эсептелет. Аталган шкаланы колдонуу менен бир катар изилдөөлөрдү жүргүзүүгө мүмкүн болгондой элеб билим берүү жана реабилитациялык мекемелерде алдын алуучу жана ошондой эле өнүктүрүүчү программалар жана иш чараларда алдын ала жүргүзүлүүчү тест жана пост-тесттерде колдонууга болот.

Чектөөлөр жана сунуштар

«Мендик баа» шкаласы көп өлчөмдүү структурага ээ болуу менен бирге жарамдуу жана ишенимдүү маалымат берүү күчүнө ээ болгон каражат болуп эсептелет. Ошого карабастан, анын кээ бир чектөөлөрү да бар. Алардын бири – адаптациялоонун 16-24 жаш курактагы окуучулардан турган топко жүргүзүлгөндүгүндө. Бул курактан жогорку жаштагы адамдар жана өзгөчө чондорго карата нормалардын кандай болоору белгисиз. Мындан аркы изилдөө иштеринде биздин изилдөөдөгү жаштан башка курактагы адамдардан турган топтордон маалымат чогултуп, аларды салыштыруу мүмкүн. Адаптациялоо 670 адамдан турган фокус группанын негизинде ишке ашырылды. Статистикалык жактан алып караганда, мындай көлөмдөгү фокус группа жетиштүү деп эсептелип, мындан да чоң көлөмдөгү фокус группалардын негизинде жүргүзүлүүчү изилдөө иштеринин жыйынтыктары шкаланын маанилүүлүгүн көтөрөт деп айтууга болот. Шкаланы адаптациялоо үчүн түзүлгөн топ жүргүзүлгөн байкоолорго караганда, маданий, социалдык жана экономикалык деңгээли орточо болгон үй бүлөлөрдүн балдарынан турат. Социо-экономикалык жана маданий деңгээл өзгөрүлмөсү жаатынан алып караганда, конкреттүү критерийлерге таянуу аркылуу түзүлө турган топтордун негизинде жүргүзүлүүчү изилдөөлөрдүн жыйынтыктары менен шкаланы стандарттуу абалга жеткирүүгө болот. Ошондой эле, өнүгүү жана чөйрөдөгүлөр менен тил табышып жашоодо проблемалары бар адамдар менен түрдүү демографиялык өзгөчөлүктөргө ээ болгон топтордун негизинде кыргыз тилиндеги «Мендик баа» шкаласын колдонуу менен келечекте изилдөөлөрдүн жүргүзүлүүсү илимге маанилүү салымын кошот деген ойдобуз.

АДАБИЯТТАР

- Alpar, R. (2011). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., ve Yıldırım, E. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Amirazodi, F. (2011). Personality traits and Self-esteem. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 29, 713-716.
- Arıcak, O.T. (1999). Grupla Psikolojik Danışma Yoluyla Benlik Saygısı ve Mesleki Benlik Saygısının Geliştirilmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Bayram, N. (2013). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Blascovich, J., & Tomaka, J. (1990). Measures of self-esteem. In J. P. Robinson, P. R. Shaver, & L. S. Wrightsman (Eds.), *Measures of Personality and Social Psychological attitudes* (pp. 115-160). San Diego, CA: Academic Press
- Brislin, R., W., Lonner, W., J., ve R.M. Thorndike, R., M. (1973). *Cross Cultural Research Methods*, New York: John Willey & Sons Pub. S.182.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Byrne, K. A., Silasi-Mansat, C. D. ve Worthy, D. A. (2015). Who chokes under pressure? The Big Five personality traits and decision-making under pressure. *Personality and Individual Differences*, 74, 22-28.
- Caspi, A., Roberts, B. W., & Shiner, R. L. (2005). Personality development: Stability and change. *Annual Review of Psychology*, 56, 453-584.

- Davis, L. L. (1992). Instrument review: Getting the most from a panel of experts. *Applied Nursing Research*, 5, 194-197.
- Ercan İ. ve Kan İ. (2004). Ölçeklerde güvenirlik ve geçerlik. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3): 211-216.
- Kalaycı, Ş., Albayrak, A. S., Eroğlu, A., Küçüksille, E., Ak, B., Karaatlı, M., . . . Sungur, O. (2010). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karagöz, Y. (2016). SPSS ve AMOS 23 Uygulamaları. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Lee, E.J. (2014). The Relationship Between Unstable Self-Esteem and Aggression Differences in Reactive and Proactive Aggression. *The Journal of Early Adolescence*, 34(8), 1075-1093.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. Jr., (2008). The five-factor theory of personality. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (3rd ed., pp. 159-181). New York, NY: Guilford Press.
- Orth, U., Robins, R.W., Meier, L.L. ve Conger, R.D. (2016). Refining the vulnerability model of low self-esteem and depression: Disentangling the effects of genuine self-esteem and narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 110(1), 133-149.
- Palermi, A.L., Servidio, R., Bartolo, M.G. ve Costabile, A. (2017). Cyberbullying and self-esteem: An Italian study. *Computers in Human Behavior*, 69, 136-141.
- Robins, R. W., Tracy, J. L., Trzesniewski, K. Potter, J. & Gosling, S. D. (2001). Personality correlates of self-esteem. *Journal of Research in Personality*, 35, 463- 482.
- Rosenberg, M. (1985). Self-concept and psychological well-being in adolescence. In R. L. Leahy (Ed.), *The development of the self* (pp. 205-246). Orlando, FL: Academic Press.
- Rosenberg, M., Schooler, C., & Schoenbach, C. (1989). Self-esteem and adolescent problems: Modeling reciprocal effects. *American Sociological Review*, 54, 1004-1018.
- Swickert, R., Hittner, J. B., Kitos, N., & Cox-Fuenzalida, L. (2004). Direct or indirect, that is the question: A reevaluation of extraversion's influence on self-esteem. *Personality and Individual Differences*, 36, 207-217.
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2001) *Using Multivariate Statistics*. 4th Edition, Allyn & Bacon, Boston.
- Waldron, J. C., Scarpa, A. ve Kim-Spoon, J. (2018). Religiosity and interpersonal problems explain individual differences in self esteem among young adults with child maltreatment experiences. *Child Abuse & Neglect*, 80, 277-284
- Watson, D., Sulz, J., & Haig, J. (2002). Global self-esteem in relation to structural models of personality and affectivity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 185-197.

EXTENDED ABSTRACT

Self-structure performs important functions such as helping to understand reasons of one's behavior, serving as a reference for one's decisions, forming one's expectations about the future, guiding interpersonal relations and determining one's point of view to live more meaningful life (Rosenberg, 1986: 205-246). At the same time, self-esteem is determined as a difference between one's current self-image and desired ideal-image, liking or disliking of himself and the level of being satisfied with the self (Rosenberg, Schooler and Schoenbach, 1989: 1004-1018). Self-esteem consists of one's evaluations of himself; it is based on objective information about himself and its subjective evaluation (Blascovich and Tomaka, 1990: 115-160). In short, self-esteem is related to the way how person loves, accepts and respects himself. According to E.J. Lee (2014: 10075-1093), the ratio of one's desired ideal features and real ones determines the level of self-esteem. One's perception of how other people see him plays an important role as well (Swickert et al., 2004: 207-217). Particularly, a person, who considers views of his close people, makes positive or negative references to himself. As a result, if a person's attitude towards himself is positive, his self-esteem will be

high, and if his attitude towards himself is negative, his self-esteem will be low (Amirazodi, 2011: 713-716). It was determined that people with high level of self-esteem are usually self-confident, open to change, productive, aware of their weaknesses and negative features; they try to eliminate their deficiencies, cope with difficulties and tolerate stress (Robins et al., 2001: 463-482). People with high self-esteem think that they are loved and reliable ones; they love themselves, are aware of their abilities and focus on improving their skills and capacities. In this respect, these individuals have less psychopathological risk (Waldron, Scarpa and Kim-Spoon, 2018: 277-284).

People with low self-esteem avoid undertaking responsibilities and trying new things; they have difficulties with accepting praise and criticism; they are authoritarian, lack in self-confidence, dependent and nonproductive. People with low self-esteem have difficulties with anger management (Palermiti et al., 2017: 136-141). They are impatient, dislike waiting, tend to feel worthless when they fail. People with low self-esteem have negative thoughts about future (Robins et al., 2001: 463-482). They usually feel insufficient and think that they are not loved by family and environment. It was determined through many studies that people with low self-esteem face with emotional and behavioral problems such as suicidal behavior, eating disorders, depression, and anxiety more than others (Orth et al., 2016: 133-149).

Self-esteem is considered to be one of the most researched concepts in psychology since it plays a great role in one's life. However, there is no tool, which could measure self-esteem and be used by educators and researchers in Kyrgyzstan. The purpose of the study is to adapt Aricak's self-esteem scale (1999) into Kyrgyz culture. It is hoped that the adapted scale will make significant contributions to Kyrgyz educators and scientists.

In this study the adaptation process of the scale, which originally was developed in one culture, into another culture, was lead in accordance with certain requirements. In this context, the necessary permission was taken for the adaptation of the original scale and later analyses related to the translation study and the reliability of the translation was applied. Appropriate samples were determined for exploratory and confirmatory factor analyses and the formed models were tested with appropriate statistical techniques.

Data were collected from three separate samples. The first sample group was formed to test the reliability of translation. The second sample group was formed to make exploratory analysis, while the third sample group was formed to collect data for confirmatory factor analysis. In the study The Self-esteem Scale, which was developed by T. Aricak (1999), was used. The scale measures self-esteem by the means of five factors called "self-value", "self-

confidence”, “depressive affect”, “self-sufficiency” and “achievement and productivity” (Arıcak, 1999).

Self-esteem scale in Kyrgyz has shown the following goodness-of-fit results at the end of the research: chi-square 194,200; degree of freedom 193 ($p=,000$), chi-square/degree of freedom=1,006; comparative fit indices NFI .963, TLI .971, IFI .986; the root mean square error of approximation (RMSEA) .000; absolute fit indices GFI .958, AGFI .950; residual based index RMR .000. In general, the results show that the goodness-of-fit results are quite good (Bayram, 2013: 78; Meydan ve Şeşen, 2015: 37; Karagöz, 2016: 975). Cronbach’s alpha coefficient of self-esteem scale in Kyrgyz was found as: (α)=.939 for self-value factor, (α)=.948 for self-confidence factor, (α)=.931 for depressive affect factor, (α)=.866 for self-sufficiency factor, (α)=.914 for achievement and productivity factor and (α)=. 855 for the overall scale. These results indicate that the reliability of the factors of the self-esteem scale and the overall scale are high.

Basing on above mentioned results it can be concluded that the Kyrgyz self-esteem scale has a stable five-factor structure with a satisfactory load for all factors. The Kyrgyz version of the self-esteem scale is an important achievement for Kyrgyz educators and researchers. This scale can be used for pre-test and post-test applications for both preventive and developer programs and activities in education and rehabilitation institutions.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Şen, G. ve Şimşek, H. (2019). "Türkiye'deki Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Suriyeli Sığınmacılara İlişkin Tutumları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1958-1974
Geliş Tarihi / Received Date: 13.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 15.01.2019

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE'DEKİ KAMU YÖNETİMİ ÖĞRENCİLERİNİN SURİYELİ SİĞINMACILARA İLİŞKİN TUTUMLARI

Arş. Gör. Gülhan ŞEN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü
gulhansen@mehmetakif.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9080-2546

Doç. Dr. Hatice ŞİMŞEK

Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı
haticesimsek@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0001-7209-485X

Öz

Bu çalışmada, 2017-2018 eğitim- öğretim yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde eğitim gören öğrencilerin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumlarını ve tutumları ile ilişkili değişkenleri belirlemek amaçlanmıştır. Kesitsel tipteki bu çalışmada "Mültecilere Ait Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçekte toplam skor olumsuz tutum üzerinden hesaplanmıştır. Puan yükseldikçe tutum da olumsuzlaşmaktadır. Çalışmaya toplam 467 Kamu Yönetimi öğrencisi katılmıştır (Ulaşma oranı= % 55.5). Öğrencilerin tutum puanlarının ortalaması 89.7±20.9 (min.33-max.135 puan)'dur. Öğrencilerin tutum puanlarını etkileyen değişkenlerin saptanmasında t testi ve Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Suriyeli arkadaş varlığı (p<0.001), kendini güvende hissetme durumu (p=0.025) ve ailenin Suriyelilere karşı tutumu (p<0.001), öğrencilerin tutum puanlarını etkilediği saptanmıştır. Buna göre; Suriyeli arkadaşı olanların ve kendini çok fazla/ fazla güvende hisseden öğrencilerin Suriyeli sığınmacılara karşı tutumları daha olumludur. Aynı zamanda öğrencilerin ailelerinin Suriyelilere karşı tutumu olumsuzlaştıkça öğrencilerin tutumu da anlamlı olarak olumsuzlaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli Sığınmacı, Kamu Yönetimi, Suriyeli Sığınmacılara İlişkin Tutum.

ATTITUDE OF PUBLIC ADMINISTRATION STUDENTS IN TURKEY TOWARDS SYRIAN REFUGEES

Abstract

In this study, it was aimed to determine the attitudes towards Syrian refugees of students educated in Dokuz Eylül University Faculty of Economics and Administrative Sciences Public Administration Department in 2017-2018 academic years. In this cross-sectional study, the "The Attitudes towards Syrian Refugees Scale" was used. In the scale, the total score is calculated on the negative attitude. As the score increases, the attitude becomes negative. A total of 467 Public Administration students participated in my work (level of participation= 55.5%). The average of the attitude scores of the students is 89.7 ± 20.9 (min.33-max.135 points). We used t-test and ANOVA to determine the variables that affect the attitude scores of the students. As a result of the analysis, we found that the presence of Syrian friends (p <0.001), feeling themselves safe (p = 0.025) and the attitude towards the Syrians of their family (p <0.001) affected the attitude scores of the students. According to this, students having Syrian friends and feeling themselves too much /much safe are more positive attitudes towards Syrian

refugees. At the same time, as the attitudes towards the Syrians of their families become negative, the attitudes of the students also become negative.

Keywords: Syrian Refugees, Public Administration, Attitudes towards Syrian Refugees.

1. GİRİŞ

Göç, sebebi ne olursa olsun insanların uluslararası bir sınırı geçerek veya ülke sınırları içerisinde yer değiştirdiği nüfus hareketleridir (IOM Uluslararası Göç Örgütü, 2009: 22). Göç çeşitleri; sebebine, amacına, kullanılan yöntemine ve hedef bölgeye göre farklı kategorilerde değerlendirilmektedir. Yapılan nüfus hareketleri; ülke sınırları içerisinde ise iç göç, sınır aşan boyutta ise uluslararası göç, yasal yollarla ise düzenli göç, yasal olmayan yollarla ise düzensiz göç olarak nitelendirilmektedir. Doğal afetler, savaş, güvenlik tehditleri gibi nedenlerden dolayı insanların yaşadıkları yerden ayrılmak zorunda kalması veya gönderilmesi sebebi ile meydana gelen nüfus hareketleri zorunlu göç iken, eğitim, iş imkanları, daha iyi yaşam şartları için insanların kendi istekleri ile yaptıkları göç ise gönüllü göçtür. Göçler bireysel olmakla birlikte çok fazla sayılarda ani insani hareket olan kitlesel göç olarak da meydana gelebilmektedir (Şeker ve Uçan, 2016: 201; Göç İdaresi Türkiye Göç Raporu, 2017: 2; Yılmaz, 2014: 1687; IOM Uluslararası Göç Örgütü, 2009: 22-70). Toplumsal, iktisadi ve siyasi anlamda artan karşılıklı bağımlılık olan küreselleşme ile birlikte hız kazanan en önemli olgulardan birisi de uluslararası göçtür.

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik tehditleri, küreselleşmeye paralel olarak, önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. Küreselleşme, güvenlik ve terör sorunlarının da küreselleşerek sınır aşan boyutlara ulaşmasına sebep olmuştur. Savaşlar, terör olayları, siyasi iktidarsızlık, etnik ve dini farklılıklara dayalı baskılar gibi durumlar zorunlu göçlere sebep olmaktadır. Öncesinde Arap Baharı, sonrasında 2011 Suriye İç Savaşı ile birlikte, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'dan Batıya göç artmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ülkelerinden ayrı göçmen ve mülteci statüsünde yaşayanların sayısı ilk defa bu kadar yükselmiştir. Bu durumdan siyasal, toplumsal ve ekonomik anlamda en çok etkilenen ülkelerin başında açık kapı politikası uygulayan Türkiye gelmektedir. Şu an Türkiye'de Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü güncel verilerine göre 3.583.822 Suriyeli sığınmacı yaşamaktadır (UNHCR, 2018).

Uluslararası göçlerin artan yoğunluğu ve etkileri, göç konusunu günümüz toplumları ve devletleri için önem taşıyan bir gündem maddesi haline getirmiştir. Göç hangi amaç ve sebep ile yapılırsa yapılsın hem göç alan toplumu hem de göç eden toplumu sosyal, ekonomik ve politik yönden etkilemektedir. Bu durumu Türkiye açısından ele alırsak; Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin yalnızca 214.849'u geçici barınma merkezinde yaşarken, tamamına yakını geçici barınma merkezleri dışında yerel halk ile iç içe yaşamaktadırlar (Göç İdaresi

Genel Müdürlüğü, 2018). Geçici barınma merkezi dışında kalan bu yoğun nüfus Türkiye genelinde homojen bir dağılım göstermeyip özellikle Suriye sınır illerinde ve büyükşehirlerde toplanmıştır. Bu durum hem Suriyelileri hem de yerel halkı yakından ilgilendirmektedir. Suriye nüfusunun yoğun oldukları bu bölgelerde iş imkânlarının azalması, kira fiyatlarının artması gibi ekonomik rahatsızlıklar, sosyal-kültürel farklılıklar ve uyum sorunu ortaya çıkmaktadır. Çünkü farklı dil, kültür ve yaşam tarzlarından kaynaklanan toplumsal etkiler, bulunduğu bölgedeki ekonomik etkileri ve oluşan güvenlik tehditleri nedeniyle yerel halk ile Suriyeli sığınmacıların toplumsal uyumunu zorlaştırmaktadır (Orhan ve Gündoğar, 2015).

Uluslararası göçün yoğun ve kontrolsüz bir hal alması, hedef ülkelerde ki toplumların demografik yapısını etkileyerek ulusal kimliğini değiştirebilmekte ve yabancı korkusu, ırkçılık, radikal şiddet, suç korkusu gibi siyasal, sosyal, ekonomik ve toplumsal olarak başlı başına bir ulusal güvenlik tehdidi oluşturabilmektedir. Siyasi çatışma temelinde zorunlu göçmen durumuna düşmüş insanlar, çoğu zaman şeytanlaştırılmakta, dış tehdit olarak algılanmakta, terörizm başta olmak üzere birçok suçun kaynağı olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda; Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumu ve algıyı ölçmeye yönelik yapılan çalışmalarda tutumun genel olarak olumsuz olduğu, Suriyeli sığınmacıların terörizm başta olmak üzere suç kaynağı olarak görüldüğü, onların ekonomik, sosyal ve güvenlik açısından tehdit oluşturdukları, yerel halkın Suriyeli sığınmacılarla aralarına kültürel mesafe koydukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca yerel halkta iş kaybı, gelir kaybı, kira artışı gibi ekonomik kaygının arttığı, artan nüfus sebebi ile kamu hizmetlerinde aksaklıkların meydana geldiği, mültecilerin sosyal hizmetlere yük getirdiği bakış açısının olduğu ortaya çıkmıştır (Oytun ve Gündoğar, 2015; Keleş vd., 2016; Muary and Marx, 2013; Butkus vd., 2016; Schweitzer vd., 2005; Sevi vd., 2016; Sönmez ve Adıgüzel, 2017; Özdemir ve Özkan, 2016; Kuş, 2016; Erdoğan, 2014). Bu durum Suriyeli bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kalmasına, toplumsal uyumun zorlaşmasına ve buna paralel olarak da sosyal sermayenin zayıflaması ve sürdürülebilir kalkınmanın devamsızlığı gibi birçok tehdidin de ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Türkiye’de ki Suriyelilerin statüsü konusunda bir kavram kargaşasının olması, Suriyelilere kimi zaman mülteci, kimi zaman sığınmacı ve kimi zaman da misafir olarak nitelendirilmesi de yasal hakların belirlenmesi açısından sorun teşkil etmektedir. Bu nedenle sığınmacı ve mülteci kavramlarının arasında ki farkların bilinmesi gerekmektedir.

Türkiye mülteciler/sığınmacılara ilişkin temel düzenlemeleri 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 protokolü ile yapmıştır. Buna göre 1951 Cenevre Sözleşmesi’nde yer alan mülteci tanımına ek olarak zaman ve coğrafi kısıtlılık getirerek yalnızca 1951’den önce Avrupa’da meydana gelen olaylar nedeniyle gelen kişilere mülteci statüsü verileceği kabul

edilmiştir (1951 Sözleşmesi’ne Ek Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol, 1951: md. 1). 1967 yılında imzalanan protokol ile zaman kısıtlaması kaldırılarak yalnızca Avrupa’dan geleceklere mülteci statüsü verileceğini belirtilmiştir (Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü, md: 1).

Öte yandan Türkiye, sadece Avrupa’dan gelen kişilere mülteci statüsü verdiği için, Suriye’den gelen kişilere mülteci statüsü verememiş ve bir üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar “misafir” statüsünü uygulamıştır. Daha sonrasında mevzuat eksikliğini gidermek için 4 Nisan 2013 tarihinde 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) kabul edilmiştir. Kanun uluslararası korumayı “mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma” olarak sınıflandırmıştır (YUKK, 2013: md.3). Ardından 22 Nisan 2014 tarihinde Geçici Koruma Yönetmeliği çıkarılmıştır. Yönetmeliğe göre geçici koruma; “ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel veya bu kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılardan haklarında bireysel olarak uluslararası koruma statüsü belirleme işlemi yapılamayan yabancılara” uygulanacaktır (Geçici Koruma Yönetmeliği, 2014: md.7). Bu nedenle şu an Türkiye’de bulunan Suriyeliler “geçici koruma” statüsündedirler ve mülteci demek doğru değildir.

Geçici koruma altında olan Suriyeliler aynı zamanda “geçici sığınmacı” (Erdem, 2017: 334) olduğu için bu çalışmada “**Suriyeli sığınmacı**” olarak adlandırılacaktır.

Topluma uyumları başta olmak üzere göçmen politikalarının başarılı olması için mülteciler ve sığınma arayanlar üzerindeki olumsuz algının giderilmesi gerekmektedir. Bu açıdan Türkiye’deki Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumu belirlemek, toplumsal uyum politikalarını belirlemede yol gösterici olacaktır. Ayrıca bu alanlarda görev alacak ve bunun eğitimini alan Kamu Yönetimi öğrencilerinin tutumları daha da önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İ.İ.B.F.) Kamu Yönetimi Bölümü’nde eğitim gören öğrencilerin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumlarını ve tutumları ile ilişkili değişkenleri belirlemektir.

2. PROBLEM VE HİPOTEZ

Bu araştırmada temel problem; “Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerinin Suriyeli Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumu nasıldır? Olarak ele alınmıştır ve bu doğrultuda diğer alt problemlerin de cevapları aranmıştır. Bu alt problemler şunlardır;

- Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumları cinsiyetlerine göre farklılaşmakta mıdır?

• Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumları kaçınıcı sınıfta okuduğuna göre farklılaşmakta mıdır?

• Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumları aileye ilişkin ekonomik durum algısına göre farklılaşmakta mıdır?

• Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumları ailede göçmen/ mülteci varlığına göre farklılaşmakta mıdır?

• Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumları yaşadığı bölgede Suriyeli göçmen varlığına göre farklılaşmakta mıdır?

• Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumları ailelerinin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumuna göre farklılaşmakta mıdır?

• Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumları Suriyeli arkadaşının olmasına göre farklılaşmakta mıdır?

• Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumları afet ve/veya göç yönetimi eğitimi alma durumuna göre farklılaşmakta mıdır?

• Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumları iş kaygısı düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

• Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumları kendini güvende hissetme düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

Bu araştırmanın hipotezleri ise şu şekilde belirlenmiştir.

H1: Öğrencilerin Suriyelilere olan tutumu olumludur.

H2: Öğrencilerin cinsiyeti, yaşı, kaçınıcı sınıfta olduğu ve ekonomik geliri Suriyelilere olan tutumunu etkiler.

H3: Öğrencilerin yaşadığı bölgede Suriyeli olması Suriyelilere olan tutumunu etkiler.

H4: Öğrencilerin ailesinde göçmen/mülteci olması Suriyelilere olan tutumunu etkiler.

H5: Ailelerin Suriyelilere olan tutumu öğrencilerin Suriyelilere olan tutumunu etkiler.

H6: Öğrencilerin lisans eğitiminde almış olduğu dersler(afet yönetimi ve göç ile ilgili) Suriyelilere olan tutumunu etkiler.

H7: Öğrencilerin gelecekteki iş kaygı durumu Suriyelilere olan tutumunu etkiler

H8: Öğrencilerin kendini güvende hissetme durumu Suriyelilere olan tutumunu etkiler.

3. YÖNTEM

Kesitsel tipteki araştırmanın evrenini 2017-2018 öğretim yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İ.İ.B.F.) Kamu Yönetimi Bölümü'nde eğitim gören 837 öğrenci oluşturmaktadır. Örnek seçilmeyip tüm evrene ulaşmak hedeflenmiştir.

Çalışmanın bağımlı değişkeni Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumdur. Tutum, Mültecilere Ait Tutum Ölçeği ile belirlenmiştir. Bu ölçek Keleş ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir (Keleş vd., 2016). Ölçeğin orijinalliğinin bozulmaması adına ölçekte Suriyeli sığınmacılar mülteci olarak ele alınmıştır. Ölçekte toplam 26 madde bulunmaktadır ve 5'li Likert ölçeği üzerinden yanıtlandırılmaktadır (1 kesinlikle katılmıyorum, 5 kesinlikle katılıyorum). Pozitif tutumlar ters kodlama yapılarak toplam skor olumsuz tutum üzerinden hesaplanmıştır. Puan yükseldikçe tutum da olumsuzlaşmaktadır.

Çalışmanın bağımsız değişkenleri; yaş, cinsiyet, kaçınıcı sınıfta okuduğu, medeni durum, aileye ilişkin ekonomik durum algısı, ailede göçmen/ mülteci varlığı, yaşadığı bölgede Suriyeli göçmen varlığına, ailenin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumu, Suriyeli arkadaşının olması, afet ve/veya göç yönetimi eğitimi alma, iş kaygısı düzeyi, kendini güvende hissetme düzeyidir.

Veri önceden geliştirilmiş ve denemesi yapılmış anket aracılığıyla toplanmıştır. Anketler öğretim üyesinden izin alınarak öğrencilerin sınıflarında dağıtılmış, doldurmaları beklenip toplanmıştır. Tanımlayıcı veriler yüzde dağılımları ya da ortalama±standart sapmaları ile sunulmuştur. Nedensel veriler, t testi ve Varyans Analizi (ANOVA) ile çözümlenmiştir.

Çalışmanın etik kurul onayı Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Etik Kurulu'ndan alınmıştır (23.11.2017 tarihinde, Toplantı Sayısı: 14, Sayı: 1 kararı ile).

4. BULGULAR

Çalışmaya toplam 467 öğrenci katılmıştır (Ulaşma oranı= % 55.5). Katılımcılara ilişkin tanımlayıcı bulgular Tablo 1 ve 2'de sunulmuştur. Buna göre öğrencilerin % 48.4'ü kadın, % 51.6'sı da erkektir ve ortalama yaşı 20.7±1.7 (18-26)'dir. Öğrencilerin cinsiyete göre dağılımı birbirine yakındır. Katılımcıların üçte biri üçüncü sınıftadır. Öğrencilerin % 37'si iş kaygısını çok fazla, % 35.3'ü fazla olarak belirtmişlerdir (Tablo 1).

Tablo 1. Öğrencilerin Tanımlayıcı Özelliklerine Göre Dağılımı- 1

Özellik		n	%
Cinsiyet	Kadın	226	48.4
	Erkek	241	51.6
Sınıf	1	122	26.1
	2	96	20.6
	3	156	33.4
	4	93	19.9
Medeni durum	Bekar	455	97.5
	Evli	9	1.9
	Boşanmış	3	0.6
Ekonomik durum algısı	Gelir giderden fazla	124	5.2
	Gelir gidere eşit	426	91.2
	Gelir giderden az	17	3.6

Gelecek ile ilgili iş kaygısı düzeyi	Çok fazla	173	37.0
	Fazla	165	35.3
	Ne fazla ne az	84	18.0
	Az	24	5.2
	Çok az	8	1.7
	Hiç	13	2.8
Tek başına gezerken kendini güvende hissetme	Çok fazla	43	9.2
	Fazla	70	15.0
	Ne fazla ne az	191	40.9
	Az	87	18.6
	Çok az	41	8.8
	Hiç	35	7.5

Tablo 2’de görüldüğü gibi öğrencilerin % 78.8’inin yaşadığı yerde Suriyeli sığınmacıların olduğu ve yaklaşık yarısının ailelerinin Suriyelilere karşı tutumlarının ne olumlu ne olumsuz olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin % 16.9’unun Suriyeli arkadaşı bulunmaktadır.

Tablo 2. Öğrencilerin Tanımlayıcı Özelliklerine Göre Dağılımı- 2

Özellik		n	%
Ailede göçmen/mülteci varlığı	Var	272	58.3
	Yok	144	30.8
	Bilmiyorum	51	10.9
Yaşadığı yerde Suriyeli sığınmacı varlığı	Var	368	78.8
	Yok	96	14.8
	Bilmiyorum	30	6.4
Ailenin Suriyeli sığınmacılara tutumu	Olumlu	48	10.3
	Ne olumlu ne olumsuz	243	52.0
	Olumsuz	176	37.7
Suriyeli arkadaş varlığı	Var	79	16.9
	Yok	38	8.1
Afet yönetimi eğitimi alma	Evet	173	37.0
	Hayır	294	63.0
Göç yönetimi eğitimi alma	Evet	54	11.6
	Hayır	413	88.4

Ölçek sorularına verilen yanıtların dağılımı Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Ölçek Sorularına Verilen Yanıtlara Göre Dağılım

TUTUMLAR	Kesinlikle Katılmıyorum n (%)	Biraz Katılmıyorum n (%)	Kararsızım n (%)	Biraz Katılıyorum n (%)	Kesinlikle Katılıyorum n (%)
Şehir merkezinde Suriyeli mülteci görmek beni rahatsız eder.	71(15.2)	56(12.0)	81(17.3)	137(29.3)	122(26.1)
Suriyeli mülteciler Türk kültürüne uyum sağlamalıdır.	78(16.7)	49(10.5)	74(15.8)	103(22.1)	163(34.9)
Suriyeli mültecilerle komşu olmaktan rahatsızlık duymam.	80(17.1)	88(18.8)	121(25.9)	64(13.7)	114(24.4)
Suriyeli mültecilere önümüzdeki seçimlerde oy hakkı verilmesini desteklerim.	25(5.4)	13(2.8)	49(10.5)	29(6.2)	351(75.2)
Suriyeli mültecilerin bulaşıcı hastalık taşıma olasılığı beni tedirgin eder.	65(13.9)	47(10.1)	56(12.0)	98(21.0)	201(43.0)

Suriyeli bir mülteci ile arkadaş olmaktan kaçınıyorum.	160(34.3)	74(15.8)	123(26.3)	36(7.7)	74(15.8)
Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki çalışanların iş olanaklarını kısıtladıklarını düşünüyorum.	40(8.6)	35(7.5)	58(12.4)	102(21.8)	232(49.7)
Suriyeli mültecilerin Türkçe öğrenmeleri gerektiğini düşünüyorum.	45(9.6)	23(4.9)	59(12.6)	108(23.1)	232(49.7)
Suriyeli mültecilerin suç oranını arttırdıklarını düşünüyorum.	29(6.2)	42(9.0)	77(16.5)	142(30.4)	177(37.9)
Suriyeli mültecilere vatandaşlık hakkı tanınması beni rahatsız eder.	37(7.9)	32(6.9)	73(15.6)	76(16.3)	249(53.3)
Suriyeli mültecilerin yararına düzenlenen sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olmak isterim.	67(14.3)	83(17.8)	141(30.2)	60(12.8)	116(24.8)
Suriyeli mültecilerin vergi vermemelerini yanlış buluyorum.	38(8.1)	32(6.9)	58(12.4)	56(12.0)	283(60.6)
Oturduğum mahallede veya yakın çevresinde Suriyeli mültecilerin ikamet etmesini istemem.	82(17.6)	68(14.6)	115(24.6)	78(16.7)	124(26.6)
Suriyeli mülteciler sınır dışı edilmelidir.	109(23.3)	66(14.1)	115(24.6)	60(12.8)	117(25.1)
Suriyeli mültecilerin belli bir süre için toplu taşıma araçlarında ücretsiz yararlanmalarında bir sakınca görmüyorum.	50(10.7)	57(12.2)	78(16.7)	71(15.2)	211(45.2)
Suriyeli mültecilerin kullandığı tuvaleti kullanmaktan rahatsızlık duyarım.	148(31.7)	75(16.1)	88(18.8)	72(15.4)	84(18.0)
Suriyeli mültecilerin Türkiye sınırlarında doğan çocuklarının Türk vatandaşı olmaları gerektiğini düşünüyorum.	34(7.3)	44(9.4)	124(26.6)	46(9.9)	219(46.9)
Otobüste Suriyeli mülteci gördüğüm zaman yanına oturmayı tercih etmem.	216(46.3)	81(17.3)	82(17.6)	34(7.3)	54(11.6)
Çocuğum olsaydı, çocuğumu her zaman götürdüğüm parkta Suriyeli mültecilerin bulunması beni tedirgin ederdi.	128(27.4)	84(18.0)	83(17.8)	82(17.6)	90(19.3)
Suriyeli mülteciler bir suça karıştıklarında Türkiye vatandaşlarından daha fazla ceza almalıydılar.	256(54.8)	55(11.8)	70(15.0)	24(5.1)	62(13.3)
Suriyeli mülteciler Türkiye vatandaşlarıyla aynı sağlık hizmetlerinden faydalanmalıydılar.	234(50.1)	99(21.2)	60(12.8)	25(5.4)	49(10.5)
Suriyeli mültecilerin ülkeme sığınması beni rahatsız etmez.	97(20.8)	78(16.7)	105(22.5)	76(16.3)	111(23.8)
Suriyeli mültecilerin sokaklarda dilenmeleri vatandaşların iyi duygularını suiistimal etmektedir.	32(6.9)	20(4.3)	51(10.9)	91(19.5)	273(58.5)
Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye girişlerinin zorlaştırılması gerektiğini düşünüyorum.	55(11.8)	34(7.3)	85(18.2)	84(18.0)	209(44.8)
Çocuğum olsaydı, çocuğumun Suriyeli mülteci çocuklarla arkadaş olmasından rahatsız olurum.	99(21.2)	81(17.3)	128(27.4)	67(14.3)	92(19.7)
Suriyeli mülteciler ile Türkiye'deki çoğunluğun inandığı dinin aynı olması bir güven ortamı oluşturur.	52(11.1)	77(16.5)	123(26.3)	56(12.0)	159(34.0)

Tutum ölçeğinde yer alan sorularda, pozitif tutumlar ters kodlama yapılarak toplam skor olumsuz tutum üzerinden hesaplanmıştır (Kesinlikle katılmıyorum=1 Puan, Kesinlikle katılıyorum=5 Puan). Bu nedenle puan yükseldikçe tutum da olumsuzlaşmaktadır. Öğrencilerin tutum puanlarının ortalaması 89.7 ± 20.9 (min.33-max.135 puan)'dir.

Bağımsız değişken grupları arasında ölçekte alınan puan ortalamaları açısından fark olup olmadığı Tablo 4'te gösterilmiştir. Buna göre; öğrencilerin cinsiyetleri, sınıfı, afet yönetimi ve göç yönetimi dersi alma durumları, iş kaygısının varlığı, ekonomik durum algısı, ailede göçmen/mülteci varlığı ve yaşadığı bölgede Suriyeli göçmen varlığı ile ortalama tutum puanları arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır ($p>0.05$). Ortalama tutum puanları Suriyeli arkadaşları olmayanların olanlara göre ($p<0.001$); kendilerini çok az/az/hiç güvende hissedenlerin çok fazla/ fazla güvende hissedenlere göre anlamlı olarak daha yüksektir yani daha olumsuzdur ($p=0.025$). Ailenin tutumu olumsuzlaştıkça öğrencinin tutumu da anlamlı olarak olumsuzlaşmaktadır ($p<0.001$).

Tablo 4. Bağımsız Değişkenler İle Tutum Puanları Arasındaki İlişki

Değişken		Tutum puanı Ortalama±standart sapma	P
Cinsiyet	Kadın	90.2±19.3	0.669
	Erkek	89.4±22.5	
Suriyeli arkadaş varlığı	Var	79.7±22.2	<0.001
	Yok	91.8±20.2	
Afet yönetimi eğitimi alma	Evet	91.2±20.1	0.267
	Hayır	88.9±21.5	
Göç yönetimi eğitimi alma	Evet	92.9±22.5	0.282
	Hayır	89.4±20.8	
İş kaygısı	Çok fazla/fazla	90.7±20.4	0.116
	Çok fazla/ fazla değil	87.2±22.4	
Kendini güvende hissetme	Çok fazla/fazla*	86.8±24.2	0.025
	Ne fazla ne az	88.6±19.2	
	Az/çok az/hiç*	93.2±20.3	
Sınıf	1	91.6±21.6	0.590
	2	88.6±19.0	
	3	88.4±21.9	
	4	90.7±20.7	
Ekonomik durum algısı	Gelir giderden fazla	88.4±23.1	0.312
	Geliri gidere eşit	89.1±20.6	
	Gelir giderden az	92.2±20.1	
Ailede göçmen/mülteci varlığı	Var	89.8±19.3	0.970
	Yok	89.7±21.2	
	Bilmiyorum	91.0±20.1	
Yaşanan bölgede Suriyeli göçmen varlığı	Var	89.3±21.1	0.596
	Yok	91.8±17.9	
	Bilmiyorum	91.3±26.5	
Ailenin tutumu	Olumlu*	64.0±18.5	<0.001
	Ne olumlu ne olumsuz*	85.7±15.8	
	Olumsuz*	102.4±19.2	

*Post-hoc testte anlamlılığın kaynaklandığı gruplar

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bir topluma, çok fazla sayıda farklı sosyo-demografik özelliklere ve kültürlere sahip bireylerin göç etmesi her zaman için o toplumda fiziki, politik, sosyal, ekonomik ve çevresel bir takım sorunlara neden olmaktadır. Bunların başında da birbirlerine uyum gösteremeyen farklı kültürlerin çatışması nedeniyle ortaya çıkan huzursuzluklar ve güvenlik sorunları yer almaktadır. Bu durumu ortadan kaldırabilmek için başarılı göçmen politikaları ile topluma uyum stratejilerinin olması gerekmektedir. Bu nedenle mülteciler ve sığınma arayanlar üzerindeki algının giderilmesi önemli bir adımdır. Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumu belirlemek, toplumsal uyum politikalarını belirlemede yol gösterici olacaktır. Ayrıca bu alanlarda görev alacak olan ve bunun eğitimini alan Kamu Yönetimi öğrencilerinin tutumları da önem taşımaktadır. Kesitsel tipte olan bu çalışma ile Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İ.İ.B.F.) Kamu Yönetimi Bölümü'nde 2017-2018 öğretim yılında eğitim gören tüm öğrencilerin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumlarını ve tutumları ile ilişkili değişkenleri belirlemek amaçlanmaktadır.

Çalışmada, öğrencilerin tutum puanları en az 33 en fazla 135 puan ve tutum puanların ortalaması ise $89,7 \pm 20,9$ olarak saptanmıştır. Öğrencilerin tutum puanların Suriyeli arkadaş varlığı, kendini güvende hissetme durumu ve ailenin Suriyelilere karşı ise tutumu etkilemektedir. Buna göre; Suriyeli arkadaşı olanların ve kendini çok fazla/ fazla güvende hisseden öğrencilerin Suriyeli sığınmacılara karşı tutumları daha olumludur. Aynı zamanda ailenin tutumu olumsuzlaştıkça öğrencinin tutumu da anlamlı olarak olumsuzlaşmaktadır. Buna karşılık öğrencilerin afet yönetimi ve göç yönetimi dersi alması ya da ailede göçmen/mülteci varlığının olması tutumlarını etkilememektedir.

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılar hakkındaki bazı olumsuz düşüncelere katıldığı belirlenmiştir. Bu tutumlar, şehir merkezinde Suriyeli sığınmacı görmek istemedikleri, bulaşıcı hastalık taşıma risklerinin olduğu ve suç oranını arttırdığı, iş olanaklarını kısıtladıkları ve vergi vermeleri gerektiği, Suriyeli sığınmacılara vatandaşlık hakkı tanınmaması ve Türkiye'ye girişlerinin zorlaştırılması konusunda olduğu yönündedir. Bu olumsuz tutumlara katılım literatürde yer alan diğer çalışmalarda elde edilen sonuçlar ile benzerlik göstermektedir. Çimen ve Quadir, üniversite öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılarla ilgili tutumlarını incelediği çalışmada, üniversite öğrencilerinin olumsuz tutumlara katıldığı belirtilmiştir (2018: 1265). Bu olumsuz tutumların ise, sığınmacıların potansiyel bir ekonomik tehdit unsuru olduğu, buldukları bölgede suç oranını arttırdıkları, ülkenin siyasi, ekonomik, demografik ve kültürel yapısını bozmaya yönelik bir tehlike oluşturduğu, iş imkanlarını kısıtladıkları ve vergilerin sığınmacılara yardım amaçlı

kullanılmasına karşı oldukları yönünde olduğu saptanmıştır (Çimen ve Quadir, 2018: 1265). Bunun yanı sıra Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumu ve algıyı ölçmeye yönelik yapılan çalışmalarda tutumun genel olarak olumsuz olduğu, aralarına kültürel mesafe koydukları, ekonomik, sosyal ve güvenlik açısından tehdit oluşturdukları, terörizm başta olmak üzere suç kaynağı olarak görüldüğü ortaya çıkmıştır (Oytun ve Gündoğar, 2015; Keleş vd., 2016; Muary and Marx, 2013; Butkus vd., 2016; Schweitzer vd., 2005; Sevi vd., 2016; Sönmez ve Adıgüzel, 2017; Özdemir ve Özkan, 2016; Kuş, 2016).

Sevi ve ark. (2016), yapmış olduğu çalışmada toplumun sığınmacılar hakkındaki bilgi düzeyleri arttıkça, onlara karşı tutumlarının da arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Sağlam ve Kanbur (2017), sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilere yönelik tutumlarını incelemiştir. Elde ettiği verilere göre, sınıfında mülteci öğrenci bulunan öğretmenlerin, mülteci öğrencisi olmayan öğretmenlere göre tutumlarının daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan çalışmada da, öğrencilerin yarısının Suriyeli sığınmacılar ile arkadaş olmaktan kaçınmadığını belirttiklerini ve Suriyeli arkadaşları olanların tutumlarının daha olumlu olduğu görülmüştür. Bu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere, Suriyeli sığınmacıları tanımaya çalışmak, onlar hakkında doğru bilgileri elde etmek toplumsal olarak tutumu değiştirecek ve bu da uyumu kolaylaştıracaktır.

Elde edilen verilere göre, öğrencilerin çoğunluğu dışarıda tek başına gezerken kendini çok güvende hissetmediğini belirtmiştir. Ayrıca Suriyeli sığınmacıların Türkiye'deki suç oranını arttırdığını da düşünmektedirler. Yapılan analizlerde öğrencilerin kendini güvende hissetme durumunun tutum puanlarını etkilediği ve kendisini daha fazla güvende hissedenlerin tutumlarının diğerlerine oranla daha olumlu olduğu da görülmektedir. Kuş yapmış olduğu çalışmada, dijital platformda yapılan haberlerin altına yazılan yorumları incelemiş ve yorumların %56'sının negatif tutumda olduğunu belirtmiştir. Çalışmada nefret söylemlerinin, Suriyeli sığınmacıların savaştan kaçan bireyler değil istilacı olarak görüldüğü, terörist, cihatçı vb. şekilde damgalama yapılarak onların güvenlik tehdidi oluşturdukları ve topluma sosyal yönden zarar verdikleri şeklinde ortaya çıktığı görülmüştür (Kuş, 2016). Bu durum toplumda kutuplaşmaya ve Suriyeli sığınmacıların dışlanmasına neden olarak bir takım sorunları da beraberinde getirecektir. Bu nedenle ülkedeki güven ortamının sağlanması, Suriyeli sığınmacılara olan tutumu daha pozitif hale getirecek ve uyum çalışmalarını da kolaylaştıracaktır.

Göç nedeniyle meydana gelen kültürel farklılaşma beraberinde ayrışmayı, çatışmayı ve sosyal dışlanmayı da getirmektedir (Sönmez ve Adıgüzel, 2017: 806). Sosyal dışlanma, kültürel, ekonomik, sosyal, psikolojik, politik boyutlarda birçok olumsuzluğu da beraberinde

getiren, mültecilerin ve sığınmacıların en çok yaşadığı sorunlardan biridir. Bu durum onların zarar görebilirliğini daha da arttırmaktadır (Özdemir ve Özkan, 2016: 232). Tunç, yapmış olduğu çalışmada, Suriyeli sığınmacılara karşı toplumsal kabul ile sosyal uyum sürecinin birbirini destekleyen politikalarla eş güdümlü yürütülmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Bu uyum sürecinin de Suriyeli sığınmacılara Türkçe dil öğretilmesi ile başlaması gerektiğini vurgulamıştır (Tunç, 2015: 29). Çalışmada Suriyeli sığınmacılara karşı tutumları saptamak için hazırlanmış olan ölçek sorularına baktığımızda öğrencilerin yarısından fazlasının Suriyeli sığınmacıların Türk Kültürüne uyum sağlaması ve Türkçe öğrenmesi gerektiğini düşünmektedir. Suriyeli sığınmacıların zarar görebilirliğinin artmaması ve toplumda huzur ve refahı sağlayabilmek için, sığınmacıların yerel kültüre oryante edilmesi, aynı şekilde yerel halkın da sığınmacılara karşı olumlu tutum sergilemesi gerekmektedir. Bu uyum sürecinin en başında şüphesiz dil sorununun çözülmesi gelmektedir.

Hukuki, siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda çok boyutlu bir kavram olan vatandaşlık kavramı, çeşitli biçimde ele alınmaktadır. Vatandaşlık sadece siyasi ve hukuki bir yapı olmayıp aynı zamanda bireylerin aidiyet duygusunu da geliştiren bir etmendir. Birey vatandaşlık kazandığı takdirde oy verecek, vergi ödeyecek, yasal çalışma iznine sahip olacak ve tüm haklardan yararlanacaktır (Gülyaşar, 2017: 681). Günümüzde Türkiye'de Suriyeli sığınmacıların vatandaşlık alması çok tartışılan ve Türk toplumunun da yüksek oranda karşı çıktığı bir durumdur. Çünkü Suriyelilerin Türkiye'de kalmalarının önemli sorunlar yaratacağına inanılmakta, huzuru ve düzeni bozacağına dair bir endişe duyulmaktadır (Erdoğan, 2014: 33). Yapılan çalışmada da öğrencilerin çoğunluğu Suriyeli sığınmacılara vatandaşlık hakkı tanınmasını istemediklerini, yalnızca Türkiye sınırlarında doğan Suriyeli çocukların Türk vatandaşı olmaları gerektiğini belirtmişlerdir.

Türkiye'de halk, Suriyeli sığınmacılar hakkında doğruluğu kesin olarak kanıtlanmamış, gayri resmi bilgilere maruz kalmaktadır. Özellikle günümüzde çok sık kullanılan ve geniş kitlelere ulaşabilen sosyal medya, Suriyeli sığınmacılara karşı ortaya çıkan dijital nefret söylemlerinin daha yoğun ve hızlı yayılmasına neden olmaktadır (Kuş, 2016; 98). Örneğin Suriyeli sığınmacılara gelmesi ile birlikte, Türkiye'de tamamen yok edilmiş olan çocuk felci hastalığının tekrarlama riski olduğu, bazı bölgelerde şark çibani ve kızamık hastalıklarının görülme oranının arttığı ve salgının halk için tehlike oluşturacağı gibi haberler yayımlanmıştır.¹ Bu çalışmada da öğrencilerin çoğunluğu Suriyeli sığınmacıların bulaşıcı hastalık taşıma riskinin olduğunu düşünmekte, otobüste Suriyeli sığınmacı gördükleri zaman

¹ <https://www.cnnturk.com/saglik/gocler-turkiyede-sark-cibani-cocuk-felci-ve-kizamik-hastaliklarini-artirdi>
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/03/140327_suriye_cocuk_felci
<http://www.milliyet.com.tr/suriyelilerden-yayilan-bu-hastalik/gundem/detay/1767683/default.htm>

yanına oturmayı tercih etmeyeceklerini ve aynı tuvaleti kullanmaktan rahatsızlık duyduklarını belirtmektedirler.

Türkiye’de 2016’da çıkarılan “Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik” ile geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilere yasal çalışma izni tanınmıştır. Bununla birlikte Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün vermiş olduğu istatistiklere baktığımızda, 2018 Ağustos ayı yılı itibari Türkiye’de yaşayan 18-54 yaş arası Suriyeli sığınmacıların sayısının 2 milyona yaklaştığı görülmüştür (<http://www.goc.gov.tr/>, 2018). Bu yaş grubunda yer alan bireyleri çalışabilir olarak kabul ettiğimizde yaklaşık iki milyon kişinin ekonomiye katkı sağlayabileceğini görmekteyiz. Bu da toplum tarafından iş kaybına neden olan etken olarak algılanabilmektedir. Bilhassa, Suriyeli sığınmacılara karşı toplumun algısını ölçmeye yönelik yapılan çalışmalarda, sığınmacıların topluma yarattığı ekonomik etkilerinin dile getirilmesi dikkat çekmektedir. Suriyeli sığınmacıların, sanayide, tarımda ve diğer küçük işletmelerde ucuz iş kolu olarak kullanıldığı ve bu nedenle insanların işlerini kaybettiği yönünde bir algı söz konusudur (Uçak, 2017; Sayın vd., 2016; Tunç, 2015; Oytun ve Gündoğar, 2015; Erdoğan, 2014). Aynı şekilde yapılan çalışmada da öğrencilerin birçoğu Suriyeli sığınmacıların Türkiye’deki çalışanların iş olanaklarını kısıtladıklarını düşünmektedirler. Bununla birlikte öğrencilerin oldukça fazla bir kısmı gelecekle ilgili iş kaygısı duyduklarını belirtmişlerdir. Fakat bunlara karşın öğrencilerin iş kaygı durumunun Suriyeli sığınmacılara olan tutumlarını etkilemediği görülmüştür. Bu durum, Suriyeli bireylerin çoğunun sosyo-ekonomik açıdan düşük ve kalifiye olmayan işlerde çalışması (Özpınar vd., 2016) nedeniyle açıklanabilir. Çünkü kamu yönetimi öğrencilerinin çalışma alanlarının sosyo ekonomik açıdan daha yüksek ve kalifiye olması nedeniyle Suriyeli sığınmacıları, kendi iş alanlarındaki işsizlik oranını arttıracak bir risk faktörü olarak görmemektedirler.

Sonuç olarak baktığımızda, öğrencilerin Suriyeli sığınmacılara karşı hem olumlu hem olumsuz tutumların birbirine yakın olduğunu görmekteyiz. Öğrenciler Suriyeli sığınmacılara vatandaşlık verilmesi, güvenlik tehdidi oluşturması, toplum sağlığını etkileme, işsizlik ve onlara karşı pozitif ayrımcılık yapan haklardan yararlanmaları (Örn, ücretsiz toplu taşımadan yararlanma, vergi vermeme vb.) gibi konularda olumsuz tutum sergilemektedirler. Buna karşın, Türk kültürüne uyum sağlamaları, eşit sağlık hizmetlerinde yararlanmaları, onlara karşı negatif ayrımcılık yapılmaması gibi konularda olumlu tutum sergiledikleri görülmektedir.

Risk toplumu olan günümüz toplumlarında güvenlik tehdidi ve terör kaygısının artması, yabancı korkusunu da beraberinde getirerek göçmen politikalarını olumsuz

etkilemekte, göçmenlerde özellikle sosyal dışlanma olmak üzere sosyo-kültürel sorunları arttırmakta, işsizlik, yoksulluk gibi ekonomik etkileri de beraberinde getirmektedir. Günümüzde Türkiye'de yaşanan Suriye krizi ile Suriyeli sığınmacılara karşı oluşan olumsuz tutumların olması ve sosyal dışlanmaya maruz kalmaları, beraberinde toplumun zarar görebilirlik düzeylerinin artmasına, sosyal sermayenin zayıflamasına, sürdürülebilir kalkınmanın engellenmesine ve ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin artmasına yol açacaktır. Zorunlu göçmenlerin içinde buldukları topluma uyumları başta olmak üzere göçmen politikalarının başarılı olması için toplumsal kabul ve sosyal uyum sürecinin başarılı bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Bu uyum sürecinin en başında şüphesiz ki dil sorununun çözülmesi gelmektedir. Bununla birlikte Suriyeli sığınmacıları tanımaya çalışmak, toplumu bu konuda doğru bilgilendirmek, ülkedeki güvenlik risklerinin en aza indirilerek huzuru sağlamak, toplumun refah seviyesini yükseltmek gibi stratejiler Suriyeli sığınmacılara olan tutumu daha pozitif hale getirecek ve uyum çalışmalarını da daha kolay kılacaktır. Tüm bu elde edilen sonuçlar, kamu yönetiminde göç ve sığınmacı sorununun çözümüne yönelik uygulanacak olan stratejileri belirleme konusunda yol gösterici olacaktır.

KAYNAKÇA

- Butkus, M., Maciulyte-Sniukiene, A., Matuzeviciute, K. (2016), Socio-Demographic Factors Influencing Attitude Towards Refugees: An Analysis Of Data From European Social Survey, 16th International Scientific Conference Globalization And Its Socio-Economic Consequences, 5th – 6th October 2016, s. 286-294.
- Çimen, L.K., Qadir, S.E. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutumlarının Sivil Katılımları Bağlamında İncelenmesi. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2): 1251-1273.
- Erdem, B. B. (2017). Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Sosyal, Siyasi Ve Vatandaşlık Hukuku Bakımından Türkiye'deki Durumları. *Milletlerarası Hukuk Ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 37(2): 332-351.
- Erdoğan, M. (2014). Türkiye'de Ki Suriyeliler: Toplumsal Kabul Ve Uyum Araştırması, Hacettepe Üniversitesi Göç Ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Ankara.
- Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, Yayımlandığı R.Gazetenin Tarihi : 15/1/2016 No : 29594.
- Gülyaşar, M. (2017). Suriyeliler ve Vatandaşlık: Yerel Halk ve Suriyeli sığınmacılar Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13): 678- 705.
- <http://Data.Unhcr.Org/Syrianrefugees/Country.Php?İd=224>
- IOM Uluslararası Göç Örgütü (2009). Uluslararası Göç Hukuku Göç Terimler Sözlüğü. Yayın No: 18, Cenevre.
- Keleş, S.Ç., Aral, T., Yildirim, M., Kurtoglu, E., Sunata, U. (2016). Attitudes Of Turkish Youth Toward Syrian Refugees İn Respect To Youths' Gender, İncome, Education, And City: A Scale Development Study, (Eds. Eroğlu, D. Cohen, J.H., Sirkeci, I.), Turkish Migration 2016 Selected Papers. London: TPL.
- Kuş, O. (2016). Dijital Nefret Söylemini Anlamak: Suriyeli Mülteci Krizi Örnek Olayı Bağlamında Bbc World Service Facebook Sayfasına Gelen Yorumların Metin Madenciligi Tekniği İle Analizi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2016/II, s. 97-121.
- Murray, K. E., Marx, D. M. (2013). Attitudes Toward Unauthorized Immigrants, Authorized Immigrants, And Refugees. *Cultural Diversity And Ethnic Minority Psychology*, 19(3): 332-341.
- Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü. http://Uhdigm.Adalet.Gov.Tr/Sozlesmeler/CoktarafliSoz/Bm/Bm_13.Pdf , (10.08.2018).
- Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme” (1951). <http://Www.Goc.Gov.Tr/Files/Files/Multec%C4%B1ler%C4%B1nhukuk%C4%B1statusune%C4%B1sk%C4%B1nsozlesme.Pdf> , (10.08.2018).

- Oytun, O., Gündoğar, S.S.(2015). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri. Orsam Rapor No: 195 Ocak 2015, Ankara.
- Özdemir, F., Özkan, B.Ö. (2016). Türkiye'de Sosyal Medya Kullanıcılarının Suriyeli Mültecilere İlişkin Sosyal Temsilleri. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 4(8): 227-244.
- Özpnar, E., Çilingir, Y.S., Düşündere A.T. (2016). Türkiye'deki Suriyeliler: İşsizlik Ve Sosyal Uyum, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı. [Http://Www.Tepav.Org.Tr/Upload/Files/1461746316-7.Turkiye_Deki_Suriyeliler_Issizlik_Ve_Sosyal_Uyum.Pdf](http://Www.Tepav.Org.Tr/Upload/Files/1461746316-7.Turkiye_Deki_Suriyeliler_Issizlik_Ve_Sosyal_Uyum.Pdf) (10.08 2018).
- Sağlam, H.İ., Kanbur, N. İ. (2017). Sınıf Öğretmenlerinin Mülteci Öğrencilere Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2): 310-323.
- Sayın, Y., Usanmaz, A., Aslangiri, F. (2016). Uluslararası Göç Olgusu Ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(31): 1-13.
- Schweitzer, R., Perkoulidis, S. A., Krome, S. L., Ludlow, C. N. (2005). Attitudes Towards Refugees: The Dark Side Of Prejudice In Australia. *Australian Journal of Psychology*, 57(3): 170-179.
- Sevi, B., Aral, T., Karakulak, A.A. (2016). Mültecilere Karşı Tutumları Açıklayan Etkenler:Algılanan Hastalıklara Açık Olma Değeri Ve Bilgi Düzeyi. I. Sosyal Psikoloji Kongresi (17-18-19 Kasım 2016), Ankara: Başkent Üniversitesi, s. 253-261.
- Sönmez, M.E., Adıgüzel, F. (2017). Türkiye'de Suriyeli Sığınmacı Algısı: Gaziantep Şehri Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(3): 797-807.
- Şeker, D. ve Uçan, G. (2016). Göç Sürecinde Kadın. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1) Mart: 197-212.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2017). 2016 Türkiye Göç Raporu. Yayın No: 40,Ankara.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2018). http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713 . Erişim Tarihi: 07.06.2018.
- Tunç, A.Ş.(2015). Mülteci Davranışı Ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2): 29-63.
- Uçak, O. (2017). Göç Hareketleri Ve Medyada Göçmen Haberleri. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 1(3): 242-254.
- Yabancılar Ve Uluslararası Koruma Kanunu (2013). Kanun No: 6458, Yayımlandığı R.Gazete; Tarih: 11/4/2013 Sayı : 28615.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri Ve Etkileri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 9(2): 1685-1704.

EXTENDED ABSTRACT

Security threats in the post-Cold War era have undergone a remarkable transformation in parallel to globalisation. Globalisation caused security and terrorism to become globalised and cross-border issues. Wars, terrorism, political instability, different ethnicity- and religion-based oppression lead to increased forced and international migration. An increasingly intensified and uncontrolled international migration in particular affects demographic structure of communities in destination countries, leading to transformations in their national identity, and creates a national security threat per se from a political, social, economic and societal point of view such as xenophobia, racism, radical violence, fear of crime.

Turkey, which has been implementing an open-door policy, is the most affected country by the migratory flows caused in particular by the Syrian Civil War that broke out in 2011, in terms of their political, societal and economic impact. According to the current data 3,583,822 Syrian refugees live in Turkey (UNHCR, 2018). Societal impact from different languages, cultures and lifestyles, economic impact in localities as well as security threats make social cohesion of local communities and Syrian refugees difficult (Orhan and Gündoğar, 2015). This will lead to emergence of additional threats such as social exclusion of Syrian

individuals, social cohesion becoming more difficult, and weakened social capital and discontinued sustainable development as a result.

Migration of an excess number of individuals with different sociodemographic characteristics and cultures into a community always lead to a number of physical, political, social, economic and environmental issues in that community. Top issues include unrest and security matters resulting from the conflict of different, incompatible cultures. Successful migrant policies and social cohesion strategies are needed to avoid this situation. That is why, overcoming this perception on refugees and refugees is an important step. Identifying the attitude towards Syrian refugees in Turkey will help guide social cohesion policies. Furthermore, attitude of Public Administration students who will be assigned to posts and are trained in this field will prove important. This cross-sectional study aims to identify the attitude of all students studying at the Department of Public Administration in the Faculty of Economic and Administrative Sciences of Dokuz Eylül University during the 2017-2018 academic years towards Syrian refugees as well as variables linked to their attitude.

Population of the cross-sectional study comprises 837 students. The entire population was targeted avoiding selection of a sample. Dependent variable of the study is the attitude towards Syrian asylum-seekers. The attitude was identified using the Attitude to Refugees Scale. This scale was developed by Keleş and colleagues (Keleş et al., 2016). The scale comprises a total of 26 items and responses are based on 5-point Likert scale (1 strongly disagree, 5 strongly agree). Using reverse coding for positive attitude, total score is calculated based on negative attitude. The higher the score, the more negative the attitude. Meta-data has been provided with percentage distribution or average±standard deviations. Causality information was analysed using t-test and Variance Analysis.

A total of 467 students participated in the study (Reach-out rate = 55.5%). 48.4% of students were female and 51.6% were male, with average age being 20.7±1.7 (18-26). Positive attitudes were reverse-coded on the attitude scale questionnaire: since total score is calculated based on negative attitude, the attitude grows more negative as the total score goes up. Accordingly, students' average attitude score is 89.7±20.9 (min.33-max.135 points). The analysis revealed that students' attitude scores were affected by existence of Syrian friends ($p<0.001$), sense of safety ($p=0.025$) and attitude of the family towards Syrians ($p<0.001$). Accordingly, students who have Syrian friends and who feel much safer/safer have more positive attitude towards Syrian asylum-seekers. At the same time, students' attitude grows significantly more negative towards Syrians as attitudes of students' families grow more negative.

University students who participated in the study agreed with a number of negative opinions regarding Syrian refugees. These attitudes included the following: that they did not want to see Syrian refugees in the city centre, that they had the risk of carrying communicable diseases and increased the crime rate, that they limited job opportunities and had to pay taxes, that they should not be granted the right to citizenship, and that their entry to Turkey should be made more difficult. Studies looking to measure the attitude towards and perception about Syrian refugees revealed a negative attitude overall, that participants distanced themselves culturally from Syrian refugees, that they thought Syrian refugees constituted economic, social and security threat, and that they were seen as a source of crime, primarily of terrorism (Oytun and Gündoğar, 2015; Keleş et al., 2016; Muary and Marx, 2013; Butkus et al., 2016; Schweitzer et al., 2005; Sevi et al., 2016; Sönmez and Adıgüzel, 2017; Özdemir and Özkan, 2016; Kuş, 2016).

In conclusion, both positive and negative approaches of the students towards Syrian refugees appear consistent. Students show negative attitude about issues such as Syrian refugees being granted citizenship, presenting a security threat, affecting public health, unemployment and benefiting from rights that allow positive discrimination for them (e.g. free-of-charge public transportation, not paying taxes, etc.). Nevertheless, they show positive attitude when it comes to adaptation to Turkish culture and learning Turkish, equal access to healthcare services, opposing negative discrimination against them.

Negative attitudes towards and social marginalisation of Syrian refugees as a result of the current Syrian crisis in Turkey will lead to increased levels of vulnerability in the society, a weakening of social capital, obstruction of sustainable development and increased threats to national security. For migrant policies to become successful, process of social acceptance and social cohesion should be managed successfully. Strategies including but not limited to overcoming the language barrier, trying to get to know the Syrian asylum-seekers, providing the society with accurate information on the subject, keeping peace by minimising security risks in the country, improving the welfare of the society will turn the attitude towards Syrian refugees even more positive and facilitate cohesion efforts. All of these findings will help guide strategies to be implemented to resolve migration and asylum issue in public administration.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Kutbay, H. ve Gerede, C. (2019). "Sıçrama Tezinin Türkiye'de Geçerliliği: Darbeler Bakımından Bir Analiz", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1575-1990
Geliş Tarihi / Received Date: 23.01.2019 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 22.02.2019

Araştırma Makalesi

SIÇRAMA TEZİNİN TÜRKİYE'DE GEÇERLİLİĞİ: DARBELER BAKIMINDAN BİR ANALİZ¹

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KUTBAY

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
hkutbay@kmu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8819-1846

Arş. Gör. Cemalettin GEREDE

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi
cemalettin.gerede@adu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-3697-6200

Öz

Yıllık kamu harcamaları (KH) ve vergi gelirleri (VG) verileri kullanılarak, Peacock ve Wiseman tarafından öne sürülen "Sıçrama Tezinin" Türkiye'de geçerliliği darbeler bakımından 1924-2016 dönemi için analiz edilmiştir. İncelenen dönem, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonraki ilk yıldan günümüze kadar uzandığı için, ülkeye ait tüm verileri kapsamakta ve ülke tarihinde yaşanan tüm savaş, darbe gibi olağanüstü dönemleri içermektedir. Sıçrama tezinin geçerliliği yapısal kırılmaları göz önünde bulundurarak çoklu yapısal kırılmaya izin veren Kapetanios (2005) testi kullanılarak test edilmiştir. Kamu harcamaları ve vergi gelirleri serilerinin her ikisi de yapısal kırılmalar altında durağan çıkmakta olup serilerde meydana gelen kırılmaların tarihleri dikkate alındığında sıçrama hipotezinin Türkiye'de genel olarak geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Sıçrama Tezi, Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi.

VALIDITY OF THE DISPLACEMENT THESIS IN TURKEY: AN ANALYSIS IN TERMS OF COUPS

Abstract

The annual public expenditure (PE) and tax revenues (TR) using the data, put forward by the peacock and the wiseman "Displacement Thesis" were analyzed for the period 1924-2016 in terms of the validity of coups in Turkey. The analyzed period, which extends from the founding of the Republic of Turkey for the first year until today, covers all the data of the country and includes extraordinary period in the history of the country, such as war and coup. The validity of the displacement thesis was tested using the Kapetanios (2005) test, which permits multiple structural breaks, taking into account structural breaks. Both public expenditure and tax revenue series are stable under structural breaks. When considering the dates of the series in breaking leap occurred in Turkey hypothesis has been found to be generally valid.

Keywords: Public Expenditures, Displacement Thesis, Structural Breaking Unit Root Test.

¹ Bu çalışma, 26- 28 Mayıs 2017 tarihlerinde "27 Mayıs 1960'dan 15 Temmuz 2016'ya Darbeler, Geçmişten Günümüze Darbe Olgusu ve Millet Egemenliği Kültürü Sempozyumu"nda sunulmuş olan "Askeri Darbelerin Kamu Harcamalarına Etkisi: Türkiye Örneği" adlı çalışmanın geliştirilmiş halidir.

1. GİRİŞ

Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu devletin ekonomideki yerini (yani kamu kesimi büyüklüğünün belirlenmesinde kullanılan ölçülerden birini), kamu harcamalarının GSYH içindeki payı teşkil etmekte olup bu oran devletin ekonomi içerisinde üstlenmiş olduğu rolüne bağlı olarak ülkeden ülkeye zaman içerisinde değişiklik göstermektedir. Kamu harcamalarını, devletin ekonomi içerisindeki yeri ve öneminin bir ölçütü olarak kabul eden ve bu harcamaların zaman içerisindeki değişimini inceleyen pek çok çalışma mevcut olup bu çalışmalarda kamu harcamalarının artma sebepleri farklı şekillerde açıklanıp yorumlanmıştır. Bazı çalışmalar Adolph Wagner’i esas alarak kamu harcamalarının toplam ekonomik faaliyetler içerisindeki payının; sanayileşme, toplumsal ve sosyal yapıdaki değişim, kentleşme, yerel yönetimlerin artması ve sundukları hizmetlerin genişlemesi, koruyucu ve düzenleyici kamusal mallar (iç ve dış güvenlik, adalet) ile kültürel ve sosyal refaha yönelik kamusal mallara (eğitim ve sağlık) olan talepler dolayısıyla sürekli arttığını ve bu artışın milli gelirden daha fazla olduğunu yani; kamu harcamalarının milli gelirdeki payının yükseldiğini savunmuştur. Diğer bazı çalışmalar ise, Wagner’in savunduğu kamu harcamalarının milli gelirdeki payının sürekli arttığı görüşünden farklı olarak, savaş ve toplumsal kargaşalar (darbe, girişim ve muhtıra) gibi olağanüstü hallerde kamu harcamalarında artış yönlü bir sıçrama olduğunu iddia eden Alan Peacock ve Jack Wiseman’i desteklemektedir. Sıçrama Tezi olarak adlandırılan bu görüş, olağanüstü dönemlerde ani olarak artan kamu harcamalarının tekrar eski seviyesine dönmediğini ve sıçrama sonrası oluşan yeni düzeyin altına inemediğini ifade etmektedir.

Türkiye’de gerçekleşen darbe ve darbe girişimlerinin olumsuz etkileri belirli bir süre devam etmekte ve bu olumsuz etkilerin ülkenin ekonomik, siyasi ve toplumsal yapısında yarattığı değişimlerin boyutları darbenin boyutuna göre farklılıklar gösterebilmektedir. Darbe gibi ülkenin pek çok sosyoekonomik göstergesine ve toplumsal refaha negatif etkileri olan olayların kapsamlı bir şekilde incelenmesi ve irdelenmesi, bu tip ekonomik, siyasi ve toplumsal belirsizlik oluşturan süreçlerin en az hasarla ve kayıpla atlatılmasında faydalı olacaktır. Bu kapsamda bu çalışmada, Türkiye’de yaşanan darbe ve girişimlerin kamu harcamaları üzerindeki etkisi analiz edilecektir. Türkiye’nin kamu harcamaları değişkeninin zaman içindeki hareketi incelenecek ve bu hareketlerin, Peacock ve Wiseman’ın iddia ettiği gibi olağanüstü dönemlerde sıçrama gösteren bir biçimde mi yükseldiği test edilecektir. Yapısal kırılmalı birim kök testinin kullanılacağı bu çalışmada, kamu harcamalarında meydana gelen sıçramaların tarihleri tespit edilecek ve bu tarihlerde Türkiye’de yaşanan gelişmeler ortaya koyulacaktır.

2. KAMU HARCAMALARI VE ARTIŞ NEDENLERİ

İnsanların bireysel ihtiyaçlarının dışında kamusal ihtiyaçlarının da karşılanmasını sağlamak amacıyla devletin kamusal mallar ve hizmetlerin yerine getirilmesi, borçların ifa edilmesi, varlığını sürdürebilmesi ve görevlerini yerine getirebilmesi için yaptığı parasal ödemeler olan kamu harcamaları (Mosoti, 2014: 1) farklı kıstaslara göre dar ve geniş anlamda tanımlanmaktadır. Devletin yaptığı her türlü parasal harcamalar genel olarak dar anlamda kamu harcaması olarak kabul edilmektedir. Bu tanıma göre bütçede ve bütçe ile alakalı diğer hesaplarda harcama kalemi olarak yer almamış olan giderler, kamu harcaması sayılmamaktadır. Bundan dolayı, vergi muafiyet ve istisnaları, devlet aktifinde meydana gelen azalmalar, özel şahısların kamu hizmetlerine doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yaptıkları her türlü yardımlar ve bunlara benzer harcamalar bu tanıma göre kamu harcaması olarak kabul edilmemektedir (Bulutoğlu, 1981: 218). Ancak devletin alması gereken bazı gelirlerden vazgeçmesi veya varlıklarının amortismanına uğraması da bir gider olarak düşünüldüğünde, devletin parasal harcamalarıyla birlikte vergi muafiyeti, vergi istisnası ve amortismanlar gibi giderleri de geniş anlamda kamu harcaması sayılır. Buna göre geniş manada kamu harcamaları kapsamına aşağıdaki harcamalar girmektedir (Pehlivan, 2013: 65);

- ✓ Devlet ve mahalli idarelerin yaptığı harcamalar,
- ✓ İktisadi devlet teşekkülleri harcamaları,
- ✓ Sosyal sigortaların harcamaları,
- ✓ Topluma faydalı hizmetler yapan kurumların harcamaları (belediyelerin işlettiği otobüs, tramvay, tünel, elektrik, havagazı, su işletmeleri vb. harcamalar)
- ✓ Vergi muafıkları ve vergi indirimleri,
- ✓ Hususi şahısların yaptıkları bağış ve yardımlar ile
- ✓ Devlet aktifinde meydana gelen azalmalar.

Tablo 1. Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri

Görünüşte Artış Nedenleri	Gerçek Artış Nedenleri
Para Değerinin Düşmesi	İç ve Dış Savaşlar (Kargaşa, Girişim, Darbe vb.)
Bütçe Yöntemindeki Değişmeler	Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeler
Bütçe Tekniğindeki Değişmeler	Devlet Anlayışındaki Değişmeler (Ekonomik, Sosyal, Siyasal)
Kamu Hizmetlerinin Yerine Getirilmesinde Aynı Usulün Terk Edilmesi	Kamu Hizmetlerinin Yaygınlaşması ve Yoğunlaşması
Devletleştirme	Vatandaşların Hayat Standartlarının Yükselmesi
Ülke Sınırlarının ve Nüfusun Değişmesi	

Kaynak: Akdoğan, 2016: 78-83.

Tablo 1'deki sınıflandırmaya göre yapılan bazı kamu faaliyetleri, kamu harcamalarını görünüşte artırmakta iken yani; topluma sunulan mal ve hizmetin kalitesinde veya miktarında bir artış meydana gelmemesine rağmen kamu harcamalarının tutarında bir artış söz konusu oluyorken, bazı kamu faaliyetleri ise kamu harcamalarını gerçekte artırmaktadır yani, topluma sunulan mal ve hizmetin kalitesindeki yükselişle birlikte kamu harcamalarında da artış meydana gelmektedir. Bunlardan birinci durum kamu harcamalarının görünüşte artışını ikinci durum ise kamu harcamalarının gerçek artış nedenini ifade etmektedir. Ülke sınırlarının ve nüfusun değişmesi kamu harcamalarını hem görünüşte hem de gerçekte artırabilmektedir. Örneğin nüfus artışı kişi başına düşen kamu harcaması miktarında bir değişiklik oluşturmuyorsa kamu harcamaları görünüşte artacaktır. Ancak nüfus artışı ile birlikte nüfus hareketliğinde ve şehirleşmede meydana gelecek değişiklikler kamu harcamasını gerçekte artıracaktır. Çünkü şehirleşme ile birlikte kamusal hizmetlere olan talep ve kamu hizmetlerinin birim maliyeti artacak bu durumda kamu harcamaları da gerçekte artacaktır (Pehlivan, 2015: 73).

3. KAMU HARCAMALARININ ARTIŞINI AÇIKLAYAN YAKLAŞIMLAR

Toplumların gelişmesine ve nüfus artışına bağlı olarak ihtiyaçlar artmakta ve büyüme/kalkınma ile beraber kamu harcamaları da artış göstermektedir. Bu nedenle kamu harcamalarının zaman içerisinde doğrusal bir seyir izlediği belirtilmektedir. Ancak kamu harcamalarının savaş, toplumsal kargaşa, doğal afet vb. olağandışı olaylar nedeniyle doğrusal bir seyir izlemeyip sıçrama şeklinde de olabileceği belirtilmiş olup çalışmada kamu harcamalarının doğrusal bir seyir izlediğini belirten “Devlet Faaliyetlerinin Artışı Kanunu” ve kamu harcamalarının doğrusal bir şekilde artmayıp olağandışı olaylar nedeniyle sıçrama şeklinde de olabileceğini belirten “Sıçrama Tezi” ele alınmış ve Türkiye’de sıçrama tezinin geçerliliği test edilmiştir.

3.1. Devlet Faaliyetlerinin Artışı Kanunu: Wagner Yasası

19. yüzyılda çeşitli ülkelerde yaptığı incelemeler sonucu ekonomik gelişme sürecinde kamu harcamalarının da sürekli artma eğiliminde olduğunu tespit eden Wagner, sanayi üretimindeki artışa eşlik eden kamu harcamaları artışını “Devlet Faaliyetlerinin Artışı Kanunu” olarak ifade etmiştir (Sancar, 2012: 4). Wagner yasası, sanayileşme sürecinde kamu harcamalarının GSYH içerisindeki payının genişleme eğiliminde olduğunu savunmakta ve bu genişlemeyi (Magazzino vd., 2015: 812; Mann, 1980: 189);

(i) Sanayileşme sürecinde toplumdaki sosyal ilerlemelerin meydana getirdiği baskılar sonucu ekonomi içerisinde kamu ve özel kesiminin ağırlığının değişmesine (toplumda kamusal hizmet talep düzeyi arttığı için özel sektör kesimince gerçekleştirilemeyen

faaliyetleri yerine getirmek için devlet tarafından yapılan idari ve düzenleyici işlevler artmıştır. Çünkü kamu kesiminin özel sektör tarafından karşılanmayan, sanayileşmiş bir toplumun teknolojik ihtiyaçlarını karşılaması için yapılan büyük ölçekli projeleri finanse etmek adına sermaye fonları sağlamaları gerekecektir),

(ii) Kalkınma, kültür, eğitim ve refah harcamaları genişlediğinde doğal tekelleri yönetmek ve finanse etmek için gerekli olan kamusal müdahalelere (eğitim ve kültür faaliyetlerin gelir talep esnekliklerinin birden büyük olduğunu tespit eden Wagner, milli gelir ve kişi başına gelirden meydana gelecek bir birimlik artışın, eğitim ve kültür faaliyetleri harcamalarında daha fazla artış meydana getireceğini belirtmiştir) ve

(iii) Toplumların zamanla daha çeşitli, daha çok ve daha kaliteli kamu hizmeti istemelerine bağlamaktadır.

Bütün bu özellikler dikkate alındığında hükümet harcamalarının genişletilmesi ve yoğunlaştırılması ekonomik kalkınmanın ürünü olarak görülmekte olup tersi geçerli değildir. Başka bir deyişle, Wagner yasası kamu mallarına ve dışsallıkların kontrolüne yönelik artan bir talep olduğundan dolayı hükümetin büyüdüğünü belirtmektedir. Bu argümanlara dayanarak, “Devlet Faaliyetlerinin Artışı Kanunu” aynı zamanda milli gelirden kamu harcamalarına doğru nedenselliğin de kastedildiğini ima etmektedir (Khalifa Salim, 2006: 119). Ancak bu nedenselliğin geçerliliği aşağıda belirtilen 3 şarta bağlanmakta ve Devlet Faaliyetlerinin Artışı Kanunu’nun açıkça sanayileşme sonucunda gelirin yükseldiği ülkelere atıfta bulunmak için geçerli olduğu belirtilmiştir (Bird, 1971);

- i. Kişi başına düşen gelirin yükselmesine,
- ii. Belirli bir türde teknolojik ve kurumsal değişikliklere ve
- iii. Daha geniş siyasal katılım anlamında politikanın demokratikleşmesine bağlanmaktadır.

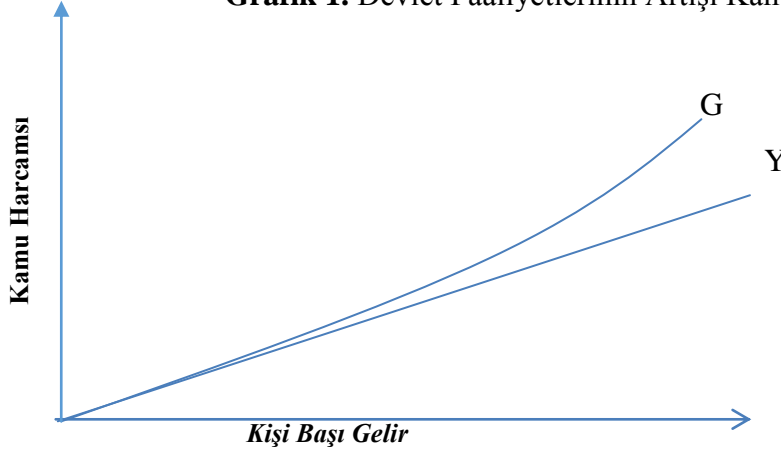
Adolph Wagner’ın “Devlet Faaliyetlerinin Artışı Kanunu” reel gelir arttıkça kamu harcamalarının milli gelire oranla daha fazla artma eğilimi olduğunu öne sürmektedir (Wagner, 1883). Reel gelirin kamu harcamalarından daha fazla arttığı Grafik 1 yardımıyla açıklanmıştır. Wagner’e göre kişi başına gelir arttıkça, hükümet tarafından sağlanan mal ve hizmetlere olan talep orantılı olandan daha fazla artmaktadır. Çünkü sanayileşme ve kentleşmenin teknolojik gereksinimleri gelir artışına eşlik etmektedir. Ancak bu argüman transfer harcamalarından ziyade merit mallar için daha cazip bir nitelik taşımakta olduğundan yasa, kamu malları için gelir esnekliği boyutu açısından yorumlanmış olup (Mthethwa, 1998: 10) aşağıda belirtilen nedenlerden dolayı da Wagner yasasının geçerliliği eleştirilmiştir (Singh, 2015).

- Bütün batı ülkeleri için uygulanamayacağı,
- Kamu harcamaları ekonomik kalkınmanın ürünü olarak görüldüğünden, kamu

harcamalarının kendi içerisinde büyüme süreci göz ardı edilmekte ve

➤ Kamu harcamalarının artışı üzerinde savaşın ve benzeri toplumsal çalkantıların etkisi analiz edilmemektedir.

Grafik 1. Devlet Faaliyetlerinin Artışı Kanunu

Buna göre kamu harcamalarındaki görece artış kişi başı gelirdeki görece artıştan daha fazla gerçekleştiğinden “Devlet Faaliyetlerinin Artışı Kanunu” $(\Delta G/G)/(\Delta Y/Y) > 1$ şeklinde ifade edilmektedir (Singh, 2015).

3.2. Sıçrama/Yer Değiştirme Tezi: Peacock –Wiseman

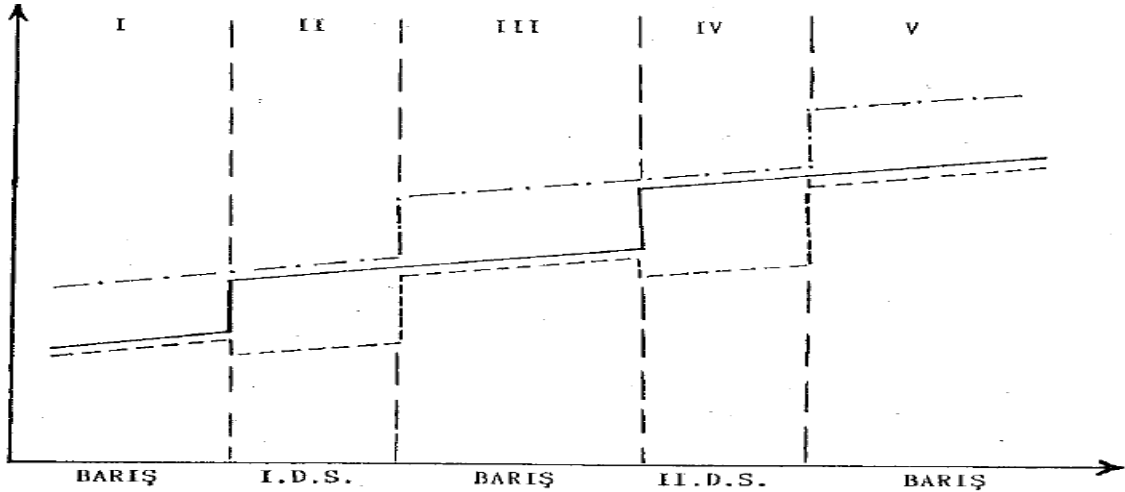
Devlet faaliyetlerinin büyümesinin kaçınılmaz olduğunu düşünen teorilerin aksine, bunu sıra dışı ve şans oyunlarının bir sonucu olarak gören teorilerde bulunmaktadır. Kamu harcamaları “normal” dönemlerde ılımlı bir şekilde artmakta iken ekonomik, siyasi ve sosyal sisteme yönelik bazı şoklar (savaş, darbe, iç ve dış çalkantılar vb.) daha yüksek devlet harcamasına ve dolayısıyla yeni finansman yöntemlerine ihtiyaç duyulmasına neden olabilmektedir. Bununla birlikte ekonomik, siyasi ve sosyal sistemde meydana gelen şokların etkisi kaybolduktan sonra bile “durgunluk” nedeniyle kamu harcamalarının bu yüksek seviyeleri devam etmekte olup (Rosen, 1995: 143) Peacock-Wiseman (1967) bu olaya “sıçrama/yer değiştirme tezi” (displacement thesis) adını vermişlerdir. Peacock ve Wiseman’a göre toplumsal karışıklıkların etkisinin Wagner yasasında ihmal edilmesi ciddi bir eksikliklerdir. Örneğin 20. yüzyılda savaş hayatın en büyük gerçeklerinden bir olduğundan, savaşları ve bunlarla bağlantılı harcamaları göz ardı eden kamu sektörü büyümesi teorisi çok önemli bir faktörü terk etmiş olmaktadır.

Peacock-Wiseman kamu harcamalarındaki artış eğiliminin (1890-1955 yılları kapsamında İngiltere için bir analiz yapmışlardır) nedenlerini, Wagner’in savunduğu devlet faaliyetlerinin artmasından daha farklı faktörlerle açıklamışlardır. Peacock ve Wiseman’a göre savaş ve depresyon gibi çalkantı dönemlerinde kamu harcamaları artarken, siyasal

İktidarlar artan kamu harcamalarını karşılayabilmek için, katlanılabilir vergi yükünü artırmıştır (Musgrave and Musgrave, 1976: 7). Ancak toplumsal çalkantı dönemi aşıldıktan sonra bile vergi gelirleri bunalım döneminde ulaşılan seviyesini koruyacağından yani; toplum bu vergi yüküne alışmış olduğundan, vergiler eski seviyesine indirilmemiş ve dolayısıyla kamu harcamaları da azaltılamamıştır (Akbulut, 1993: 247). Çünkü toplumsal çalkantılar (savaşlar, darbeler ve benzeri bunalımlar); devletin toplumun daha önce önemsenmemiş çeşitli sorunlarıyla ilgilenilmesi sonucunu doğurabilir ve refah devleti sağlanması amacıyla sosyal reformlara girişilmesine neden olabilmektedir (Sandfor, 1992: 32).

Buna göre sıçrama tezi, tolere edilebilir vergi yükü düzeyini ifade eden normal dönemi ve devlet faaliyetlerindeki artış dolayısıyla vergi yükünde artışın olduğu toplumsal çalkantı dönemlerini dikkate alarak kamu harcamalarının sosyal-politik perspektiften artmasının nedenini açıklamakta olup çalkantı dönemi sona erse bile kamu harcamalarının normal dönemdeki kamu harcamaları seviyesine dönmemesini, olağanüstü dönemlerde aşırı vergi yüküne uyum sağlayan mükellefler üzerindeki vergi yükünün düşmemesine bağlamaktadır. Kamu harcamalarına ilişkin sıçrama tezi Şekil 1 yardımıyla açıklanmış olup şekilde yatay ekseninde yıllar (normal ve olağanüstü dönemler), dikey ekseninde ise gayrisafi milli hâsıla içerisindeki kamu harcamalarının payı gösterilmiştir.

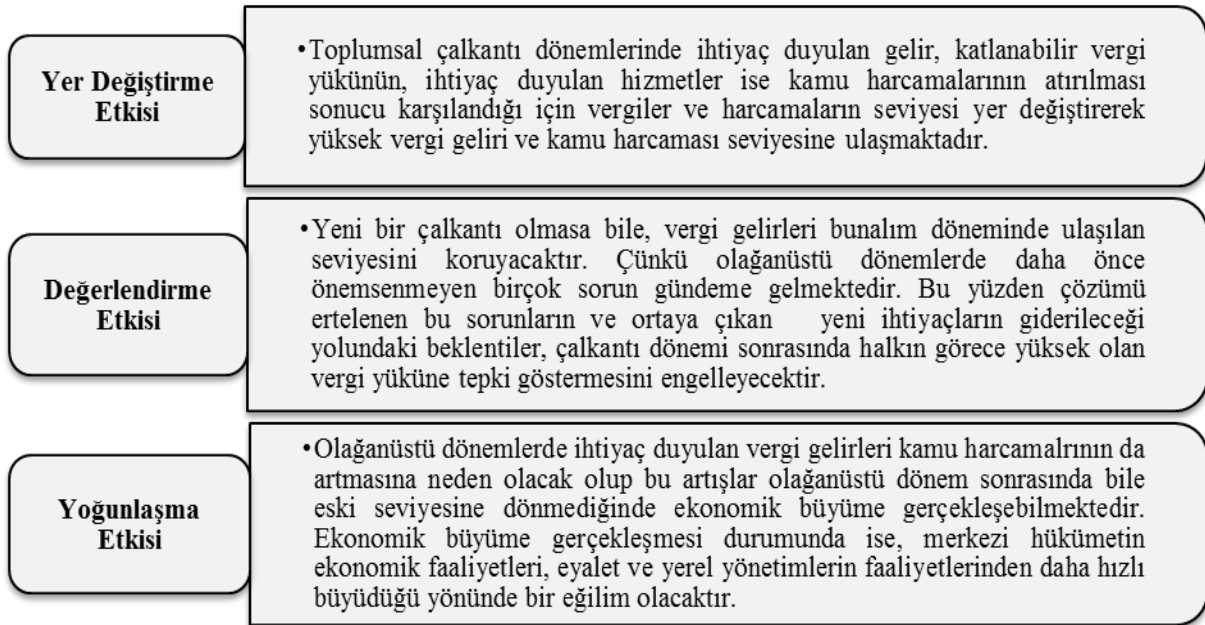
Şekil 1'de Peacock ve Wiseman'ın birinci ve ikinci dünya savaşını kapsayacak şekilde İngiltere için yapmış oldukları kamu harcamalarının sıçrama tezi gösterilmiştir. Şekil 1'deki dönemlere baktığımızda I, III ve V. dönemlerde; olağanüstü bir durum olmadığı müddetçe mükellefler katlanılabilir vergi yükünden daha fazla kamu harcaması sunulmasını beklemektedirler. Kamu harcamaları vergi gelirlerinin tam karşılığı olarak sunulmadığı için (tam ve yarı kamusal malların varlığı, dışsallık vb. nedenler dolayısıyla) bu dönemde sunulması arzulanan kamu harcaması ile katlanılabilir vergi yükü arasında daima bir fark olacaktır. Kesiksiz düz çizgi ile belirtilen sınırlar mükelleflerinin katlanabilecekleri vergi yükünü ifade etmekte olup burada mükelleflerin en fazla, sunulan kamu harcaması kadar vergi yüküne katlanabileceği belirtilmiştir. Toplumsal çalkantı dönemlerinde (II. ve IV. dönemler) ise ihtiyaç duyulan vergi gelirleri ve buna bağlı olarak katlanılabilecek vergi yükünün sınırı normal dönemlere nazaran yükselecek ve bu yükseliş kamu harcamalarının düzeyini de arttıracaktır. Bu artış arzulanan kamu harcamaları ile gerçekleşen kamu harcamaları arasındaki farkı ise azaltacaktır. Mükellefler çalkantı dönemlerinde yüksek vergi yüküne ve arzulanan kamu harcamalarına alışacağından, çalkantı dönemi sona erdikten sonra katlanılabilir vergi yükü ve arzulanan kamu harcamalarının seviyesi normal dönemdeki seviyeye düşmeyecek olup bu durum kamu harcamalarının sıçramalı bir şekilde arttığını belirtmektedir.

Şekil 1. Sıçrama/Yer Değiştirme Tezi

- (—) Toplam Kamu Harcamaları (Gerçekleşen) ve Katlanılabilir Vergi Yükü Sınırı
 (- - - -) Arzulanan Kamu Harcamaları Düzeyi
 (.....) Sivil Kamu Harcamaları (Toplam Kamu Harcamaları-Savaşla İlgili Gerçekleşen Harcamalar)
Kaynak: Peacock ve Wiseman, 1967: s.34; Akbulut, 1993:248.

Kamu harcamalarının olağandışı dönemlerden sonra eski seviyelere gelmemesi toplumun yeni harcama seviyesine alışmasıyla açıklanmakta ve bu durum «Ratchet Etkisi» olarak adlandırılmaktadır (Dasgupta, 2013: 42). Peacock-Wiseman'a göre kamu harcamaların sıçramalı artışı ise Şekil 2'de belirtilen 3 etki ile açıklanmaktadır.

Şekil 2. Sıçrama Tezini Açıklayan Etkiler

Kaynak: Bbamantra, <http://www.bbamantra.com/peacock-wiseman-hypothesis/>

Devlet Faaliyetlerinin Artış Kanunu'na göre milli gelirden kamu harcamalarına doğru nedenselliğin yönü, Peacock-Wiseman'ın tezinde kamu harcamalarından milli gelire doğru olarak değişmektedir. Wagner'in ifade ettiği kamu harcamalarının sürekli artışı, uzun dönemli

bir analiz olup kısa dönemlerde meydana gelen trend değişiklikleri üzerinde durmamakta iken Peacock-Wiseman yaklaşımı kamu harcamalarında zaman içerisinde görülen trend değişikliklerini açıklamaya çalışmıştır (Caymaz, 2016: 10). Bu yüzden Wagner'e göre kamu harcamaları artış trendi düz bir çizgi şeklinde iken Peacock-Wiseman tezinde kesikli sıçramalar şeklindedir.

4. LİTERATÜR

Darbelerin etkisi konusunda teorik olarak birçok çalışma yapılmış olsa da bu konuda, daha çok direkt darbeler yerine siyasal istikrarsızlık üzerine yoğun olarak çalışmalara rastlanmaktadır. Siyasal istikrarsızlık darbeleri de içerisine alan daha genel bir kavramdır. Zira siyasi istikrarsızlık kavramı ile sadece darbeler kastedilmemekte bunun yanında ayaklanma, iç savaş, terör, rejimin sürekliliği ve yönetimlerdeki değişim sıklığı da kastedilmektedir (Özsağır, 2013: 767). Bu çalışmada ise siyasal istikrarsızlık kapsamında sadece savaş ve darbe gibi toplumsal çalkantıların kamu harcamaları ve vergi gelirleri üzerindeki etkisini ele alan farklı çalışmalara yer verilmiş olup bu çalışmalar aşağıda belirtilmiştir.

Peacock ve Wiseman (1961), devletlerin harcama yapmaya istekli olduğu ve vatandaşların ise daha yüksek vergiler ödemeye gönülsüz olacağı önermeleri çerçevesinde 1890-1955 yılları arasında İngiltere kamu harcamaları artışını analiz etmiş ve bu dönem içerisinde gerçekleşen I. ve II. Dünya Savaşı dönemlerinde kamu harcamalarının sıçramalı olarak arttığı sonucuna ulaşmışlar ve savaşların daha genel bir ifadeyle toplumsal çalkantıların kamu harcamaları trendi üzerinde doğrudan etkili olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bu dönemlerde halkın katlanabileceği vergi sınırının da yükseleceğini ifade etmişlerdir.

Gupta (1967), kamu harcamalarının artışını sıçrama tezi çerçevesinde ABD, İngiltere, Kanada, Almanya ve İsveç ülkelerinde incelemiştir. Dünya Savaşlarında yer alan ülkelere kamu harcamalarında sıçramanın gerçekleştiğini bunun yanında savaşlarda yer almayan İsveç'te ise sıçramanın gerçekleşmediği sonucunu elde etmiştir. Ayrıca 1929 yılında gerçekleşen Büyük Buhran'ın da toplumsal bir çalkantı dönemi olarak kamu harcamaları artışında bir sıçrama yarattığını ortaya koymuştur.

Bonin vd. (1969), sıçrama tezine eşdeğer kabul edilen değiştirme etkisini kullanarak savaşların kamu harcamalarına etkisini incelemişler ve savaşın sebep olduğu kamu harcamalarındaki değişimlerin düşmanlıkların sona ermesinin ardından sürdüğünü savunmuşlardır. Çünkü barış zamanında belirlenmiş kamu harcaması seyrine yetişme ihtiyacı, savaş sonrası harcama serilerini "değiştirme etkisine" tabi kılmaktadır.

Goffman ve Mahar (1971), kamu harcamalarının sıçramalı olarak artışının ülkelerin demokrasi ve kalkınmışlık seviyelerine göre değişiklik gösterebileceği üzerinde durmuşlar ve inceledikleri altı Karayip ülkesinde teorinin temelini oluşturan arzulanen harcama düzeyi ve katlanılabilir vergi düzeyi olgularının demokratik yönetime sahip ülkeler için geçerli olacağını öne sürmüşlerdir.

Nagarajan (1979), Hint-Çin uyuşmazlığının kamu harcamaları üzerindeki etkilerini araştırmış olup büyük ölçekli toplumsal çalkantıların yanı sıra küresel olmayan toplumsal olayların da kamu harcamalarını sıçramalı olarak arttıracığını, 1962 krizini göz önünde bulundurarak ampirik olarak test etmiştir. Bu test sonucunda daha küçük ölçekte yaşanacak sosyal çalkantıların da sıçrama etkisi doğuracağı sonucuna ulaşmıştır.

Akbulut (1993), askeri darbelerin kamu harcamaları üzerindeki etkisini 1963-1990 yılları için; zaman serisini toplumsal çalkantı yıllarına bağlı olarak alt dönemlere ayırarak her birine ayrı ayrı regresyon analizi yaparak ve toplumsal çalkantıların etkisini kukla değişkenler kullanarak iki farklı yöntemle test etmiştir. Darbelerin kamu harcamaları üzerindeki etkileri her iki testte de olumlu sonuç vermiştir. Yani askeri darbelerin kamu harcamaları trendini yukarı kaydıracağı neticesine ulaşmıştır.

Devereux ve Wen (1998), siyasal istikrarsızlık, GSYH ve hükümetin GSYH içerisindeki payı yani kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi 52 ülke (Kuzey ve Latin Amerika ile Avrupa ve Asya ülkeleri) için inlemişler ve siyasal istikrarsızlığın ekonomik büyüme oranlarını düşürdüğünü ancak kamu harcamalarını artırdığını tespit etmişlerdir.

Özsağır (2013), kukla değişken kullanarak 1923-2012 yılları kapsamında, GSYH'nin gecikmeli değerlerinin ve darbe dönemlerinin etkisini gösteren kukla değişkenin (darbelerin gerçekleştiği 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 tarihleri kukla değişken olarak kullanılmıştır) kat sayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğunu belirtmiştir.

Akalın (2017), 1980 askeri darbe sonrası için Peacock-Wiseman Sıçrama tezini göz önünde bulundurarak 1981-2015 yılları arasında kırılmaların gerçekleştiği dönemler Bai ve Perron (1998) çoklu yapısal kırılma testi yardımıyla tespit edilmiş ve Türkiye ekonomisinin yaşadığı iki büyük kriz olma özelliğini taşıyan 1994 ve 2000 yılları öncesinde, 1993 ve 1999 yıllarında Peacock-Wiseman sıçrama tezini doğrular nitelikte iki kırılma dönemi belirlenmiştir.

5. EKONOMETRİK ANALİZ

Sıçrama hipotezinin geçerliliğini Türkiye için analiz eden bu çalışmada, 1924-2016 dönemi yıllık kamu harcamaları (KH) ve vergi gelirleri (VG) verileri kullanılmış olup veriler Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BÜMKO) <http://www.bumko.gov.tr/TR,157/butce->

buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri.html sayfasından temin edilmiştir. İncelenen dönem, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonraki ilk yıldan günümüze kadar uzadığı için, ülkeye ait tüm verileri kapsamakta ve ülkenin tarihinde yaşanan tüm savaş, darbe gibi olağanüstü dönemleri içermektedir.

Yapısal kırılmaları da göz önünde bulundurarak yapılan birim kök testleri Perron (1989) ile başlamış, Zivot ve Andrews (1992), Lumsdaine ve Papell (1997), Perron (1997) ve Lee ve Strazicich (2003) ile sürmüştür. Bu testler genel olarak seride bir ya da iki yapısal kırılmaya izin verirken Kapetanios (2005) yönteminde çoklu yapısal kırılmaya izin verildiğinden (Göçer ve Aydın, 2016: 785) çalışmada sıçrama hipotezinin geçerliliği yapısal kırılmalı birim kök analizlerinden Kapetanios (2005) testi kullanılarak test edilmiştir. Çünkü bu test çoklu yapısal kırılma altında serilerinin durağanlığını incelemekte ve yapısal kırılma tarihlerini içsel olarak belirlemektedir. Ayrıca diğer yapısal kırılmalı birim kök testlerinden farklı olarak da kırılma sayısının daha önceden belirlenme zorunluluğu da bulunmamaktadır (Şeker ve Şimdi, 2018: s.100). Bu test, Denklem 1'de sunulan denklem üzerinden analiz sürecini yürütmektedir.

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 * Y_{t-1} + \beta_2 * T + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_i DU_{i,t} + \sum_{i=1}^m \delta_i DT_{i,t} + u_t \quad (1)$$

Denklemden yer alan $DU_{i,t}$ ve $DT_{i,t}$ ifadeleri sırasıyla sabit terimde ve trendde kırılmaları ifade etmektedir. Bu kırılmalar modele Denklem 2 ve 3'te ifade edilen şekilde dâhil edilmektedir.

$$DU_{i,t} = \begin{cases} 1 & t > T_{b,i} \text{ iken} \\ 0 & \text{diğer durumlar} \end{cases} \quad (2)$$

$$DT_{i,t} = \begin{cases} t - T_{b,i} & t > T_{b,i} \text{ iken} \\ 0 & \text{diğer durumlar} \end{cases} \quad (3)$$

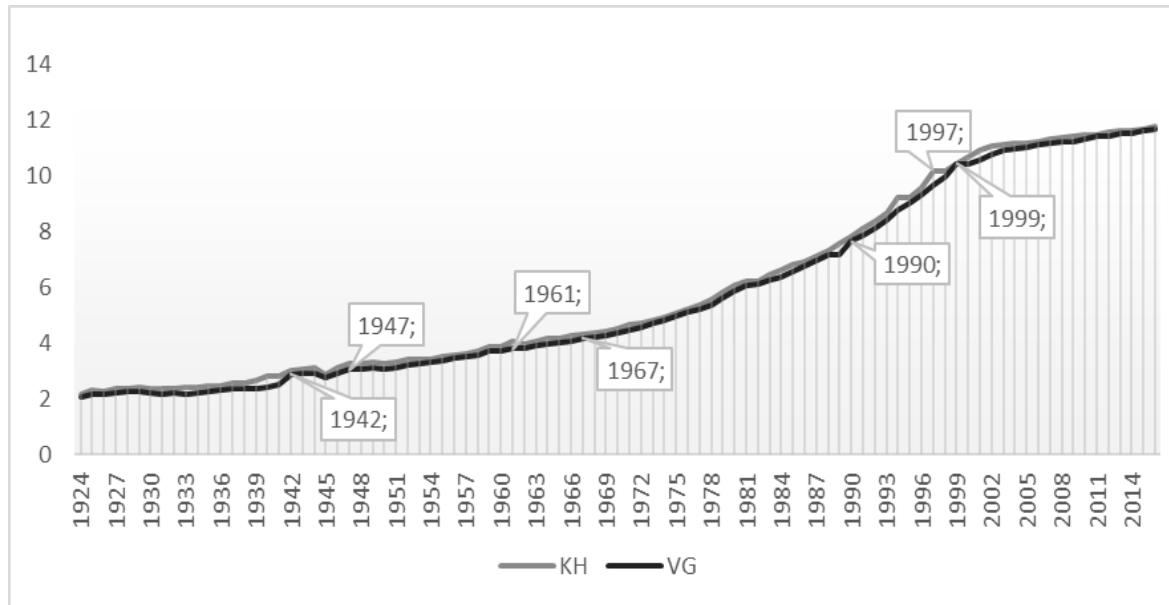
Kapetanios (2005) testinin boş hipotezi, “yapısal kırılmalar altında seri durağan değildir” şeklindedir. Boş hipotezin reddi durumunda serinin kırılmalar göz önüne alındığında durağan olduğu anlamına gelmektedir. Serilerin yapısal kırılmalar altında durağan olması, elde edilen kırılma tarihlerinde meydana gelen kırılmaların da anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Çalışmada ele alınan kamu harcamaları ve vergi gelirleri serilerine uygulanan Kapetanios (2005) yapısal kırılmalı birim kök testine ait analiz sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Kapetanios (2005) Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri
KH	-25.499*	%1 = -6.192 %5 = -5.521 %10 = -5.195	1947, 1961, 1975, 1984, 1997
VG	-24.879*	%1 = -6.192 %5 = -5.521 %10 = -5.195	1942, 1967 1981, 1990, 1999

Not: *, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Kamu harcamaları ve vergi gelirleri serilerinin her ikisi de yapısal kırılmalar altında durağan çıkmaktadır. Serilerde meydana gelen kırılmaların tarihleri Tablo 2 ve Grafik 2’de (verilerin logaritması alınmıştır) incelendiğinde sıçrama hipotezinin Türkiye’de genel olarak geçerli olduğu görülmektedir.

Grafik 2. Kamu Harcamaları ve Vergi Gelirlerinin Gelişimi

Kamu harcamaları serisinin kırılma tarihleri olan 1947; İkinci Dünya Savaşı’nın bitişini, 1961; 27 Mayıs 1960 darbesini, 1984; 12 Eylül 1980 darbesini ve 1997; 28 Şubat 1997 post-modern darbeyi² işaret etmektedir. Vergi gelirleri serisinin kırılma tarihleri de yine aynı olayları göstermektedir. Bu tarihlerden 1942; İkinci Dünya Savaşı sürecini, 1981; 12 Eylül darbesini ve 1999; 28 Şubat dönemini göstermektedir. Bu iki seride meydana gelen kırılma tarihleri, ülkenin şahit olduğu savaş ve darbe dönemlerini genel olarak ortaya koymaktadır. Bu sonuçlardan hareketle sıçrama hipotezinin Türkiye için geçerli olduğu söylenebilir.

² 28 Şubat 1997’de gerçekleşen olay, diğer darbelerden farklı olarak, askeri müdahale sonucunda ülke yönetiminin silahlı kuvvetlere geçmesini sağlamamış fakat silahlı kuvvetlerin baskısı sonucu demokratik süreçlerle göreve gelmiş hükümetin istifasına ve seçimlerin tekrarlanması sebep olmuştur. Bu yüzden post-modern darbe olarak isimlendirilmektedir.

6. SONUÇ

Türkiye, 1924-2016 dönemlerinde birçok kez darbe ve darbe girişimine maruz kalmıştır. Bu darbe ve girişimler ülkede siyasi iktidarı değiştirme hedefine bazen ulaşmamış olsa da, sonrasında yaşanan süreç, ülkenin pek çok anlamda zarar görmesine sebep olmuştur. Bu zararların hem bireyler hem toplum hem de devlet üzerindeki etkilerini ortaya koyan pek çok çalışma yapılmaktadır. Savaş, darbe gibi iç ve dış etkenlerden kaynaklı olağanüstü olayların kamu harcamaları ve vergi gelirlerini artıracaklarını iddia eden ve Peacock-Wiseman tarafından geliştirilen sıçrama hipotezinin Türkiye'de geçerliliğinin analizi, 15 Temmuz sonrası ülkede yaşanan gelişmelere, yine ülkenin tarihinden referansla ışık tutacaktır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir dünya savaşı³, iki darbe⁴, bir post-modern darbe⁵, iki muhtıra⁶ ve son olarak bir darbe girişimi⁷ yaşanmış ve bu olağanüstü olayların bir kısmının etkileri hukuki, ekonomik ve toplumsal olarak hala hissedilmektedir.

Çalışmada ülke tarihinde yaşanan savaş ve darbelerin, kamu harcamaları ve vergi gelirleri üzerindeki artırıcı etkisi Türkiye için incelenmiştir. Savaş ve darbe tarihlerine denk gelen dönemlerde kırılmanın olması, sıçrama hipotezini desteklemektedir. Savaş ve darbe dönemlerinde sıçrayarak artan kamu harcamaları ve vergi gelirleri, Türkiye'de eski seviyesine geri dönmekte ve sıçradığı seviyeden devam etmektedir. Çünkü kamu giderlerinin artışında, sosyal devlet anlayışına bağlı olarak, devletin gerçekleştirmek durumunda bulunduğu hizmetlerin çeşit ve boyutundaki değişmelerin de payı büyüktür. Darbeler ve benzeri bunalımlar; devletin toplumun daha önce önemsenmemiş çeşitli sorunlarıyla ilgilenilmesi sonucunu doğurabilir ve refah devleti sağlanması amacıyla sosyal reformlara girişilmesine neden olabilir. Bu durumda, kamu harcamalarının finansmanının sağlanması içinde kamu gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturan vergi gelirlerinin artmasını (motorlu taşıtlar ve özel tüketim vergilerindeki artış örnek verilebilir) gerektirecektir. Netice olarak siyasal istikrarsızlığın bir parçası olan darbeler, düşük bir ekonomik büyüme düzeyine ve yüksek kamu harcamalarına yol açacaktır. Bu durumda, hedeflenen büyüme düzeyinin gerçekleşmesini erteleyecektir.

³ 1939-1945 İkinci Dünya Savaşı

⁴ 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 darbeleri

⁵ 28 Şubat 1997 post-modern darbesi

⁶ 12 Mart 1971 ve 27 Nisan 2007 muhtıraları

⁷ 15 Temmuz 2016 darbe girişimi

KAYNAKÇA

- Akalın, U. S. (2017). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Krizler: Peacock ve Wiseman Sıçrama Tezi Çerçevesinde Türkiye Örneği, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Akbulut, E. Y. (1993). "Harcamaların Sıçramalı Artışı Tezi: Askeri Darbelerin Kamu Harcamalarının Artış Trendi Üzerindeki Etkileri", *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 245-259.
- Akdoğan, A. (2016). Kamu Maliyesi, 17. Baskı, Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti., Ankara
- Bbamantra, Peacock Wiseman Hypothesis – Public Expenditure, <http://www.bbamantra.com/peacock-wiseman-hypothesis/> (10.12.2018).
- Bird, R. (1971). Wagner's Law of Expanding State Activity, *Public Finance/Finances Publique*, 26 (2), 1-26.
- Bonin, J.M., Finch, B.W. ve Waters J.B. (1969). Alternative Tests of the Displacement Effect Hypothesis, *Public Finance*, Vol. 24, pp. 441-452.
- Bulutoğlu, K. (1981). Kamu Ekonomisine Giriş, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Caymaz, N. (2016). Türkiye'de Kamu Harcamalarının Ekonomik Sınıflandırmaya Göre İncelenmesi: 1995–2015, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), ADÜ SBE, Aydın
- Dasgupta, M. (2013). Government Expenditure and Economic Growth in India: 1970-71 to 2007-08, (Doctorate Thesis), M.S. University of Baroda India.
- Devereux, M. B. ve Wen, J-F. (1998). Political Instability, Capital Taxation, and Growth, *European Economic Review* 42, 1635—1651.
- Goffman, I. J. ve Mahar D. J. (1971), The Growth of Public Expenditures in Selected Developing Countries: Six Caribbean Countries, 1940-65, *Public Finance*, 26(1), 57-74.
- Göçer, İ. ve Aydın, N. (2016). Türkiye'de Sağlık Değişkenlerinin Turizm Gelirine Etkisi: Çoklu Yapısal Kırımlı Bir Analiz, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Fakültesi Dergisi Cilt 6, Sayı 1, ss.777-800.
- Gupta, S.P. (1967). Public Expenditures and Economic Growth, *Public Finance/Finances Publiques*, XXII (No. 4), 433-443.
- Kapetanios, G. (2005), Unit-Root Testing Against The Alternative Hypothesis Of Up To M Structural Breaks. *Journal of Time Series Analysis*. Vol: 26. No: 1. 123-133.
- Khalifa Salim, A-F.(2006). "Fiscal Policy and Economic Performance in Oman During 1970-2003", Durham Theses, Durham University, <http://etheses.dur.ac.uk/2634/>, (22.02.2018).
- Magazzino, C., Giolli L. ve Mele M. (2015). "Wagner's Law and Peacock and Wiseman's Displacement Effect in European Union Countries: A Panel Data Study", *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(3), 812-819.
- Mann, A. (1980). "Wagner's Law: An Econometric Test for Mexico, 1925-1976", *National Tax Journal*, 189-201.
- Mosoti, M. M. (2014). The Growth of Public Expenditure in Kenya: Exploring The Causes (1980-2012), University of Nairobi Masters of Arts in Economics. Nairobi.
- Mthethwa, N. R. (1998). Government Expenditure Growth in South Africa, 1960 – 1993, University of Natal.
- Musgrave, R. A. ve Musgrave, P. B. (1976). *Public Finance in Theory and Practice*, Second Ed., Tokyo, Kosaido Printing: 7.
- Nagarajan P. (1979), Econometric Testing of the 'Displacement Effect Associated With A Non Global Social Disturbance in India, *Public Finance*, 34(1), 110-111.
- Özsağır, A. (2013). Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(4):759-773
- Peacock, A. ve Wiseman, J. (1961). The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom, Princeton: Princeton University Press
- Peacock, A. ve Jack W. (1967). The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom. London, Alan and Unwin, <http://www.nber.org/chapters/c2302.pdf>, (21.02.2018).
- Pehlivan, O. (2013). Kamu Maliyesi, Murathan Yayınevi, Trabzon.
- Pehlivan, O. (2015). Kamu Maliyesi, Murathan Yayınevi, Trabzon.
- Rosen, H. (1995). *Public Finance*, Chicago, IRWIN.
- Sancar, C. (2012). "Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisine Wagner Yasası ve Keynesyen Görüş Çerçevesinde Teorik Bir Yaklaşım: Türkiye Örneği (2000-2011)", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 1, No. 2, 2012, 1-19.
- Sandfor, C. T. (1992). *Economics of Public Finance: An Economic Analysis of Government Expenditure and Revenue in the United Kingdom*, Third Edition, Pergamon Press.
- Singh, J. (2015). Wagner's Law of Increasing State Activity, Peacock-Wiseman Hypothesis, *Theory of Public Finance*.
- Şeker, A. ve Şimdi, H. (2018). Yeni Dönemde Satın Alma Gücü Paritesinin Güçlü Formda Geçerliliği: Türkiye Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:31, s. 91-104.
- Wagner, A. (1883). *Finanzwissenschaft*, Leipzig: C. F. Winter.

EXTENDED ABSTRACT

Costly events like wars, coups, natural disasters, and so on, have been experienced many times in the history of states. Such incidents not only cause loss of individual life and property, but also have economic effects on states. Abnormal processes such as the extra defense expenditure brought by a war period, the elimination of internal chaos to provide internal order in a coup time, the restoration of the material and moral damage caused by a natural disaster can be carried out not by individual expenditure, but by public spending the state will be made. Because states are responsible for carrying out large-scale expenditures, which are not possible for individuals to do alone, to carry out many activities aimed at providing social order and raising social welfare. These activities include the necessities that need to be met in ordinary times such as justice, education and health, as well as internal and external events that may occur during extraordinary times. Therefore, public expenditures, which can be considered as the expenditures of the state in general terms, may increase in a normal course in normal periods, but may show an extraordinary increase in extraordinary periods such as war, coup, natural disaster.

One of the two widely accepted views on the historical path of public spending is the hypothesis developed by Wagner, suggesting that public spending is constantly increasing. The other one is the hypothesis, which was developed by Peacock and Wiseman, claims that public spending increases sharply during the extraordinary periods, and it continues to rise at the end of these periods. According to Wagner, public spending is constantly increasing and behind this increase lies the need of the state to protect and sustain the increasing population, culture and welfare. On the other hand, the Peacock-Wiseman hypothesis claims that the increase in public spending is not merely because of the usual and moderate increases as stated by Wagner, and sees the leaps in extraordinary periods as the main reason for the increase in public spending. The citizens of the country will get used to the tax burden that would finance these leaps and the level of public spending after the leaps, to which arise the need to protect the level of public spending that people are accustomed. For this reason, leaps in extraordinary periods will have a lasting effect and public expenditures will not decrease to its previous level. On the other hand, in order to prevent the stagnation that may occur after the extraordinary periods, public spending will be required by the state. Therefore, public spending will not fall below the level it jumps and will continue to increase from its jump.

Besides the political and social impacts of the coup attempt on July 15, 2016, in Turkey, its economic impacts are also still being measured and discussed. Tens of thousands of public servants were expelled from their professions, and hundreds of foundations, associations and

firms face legal actions, and many macroeconomic indicators were adversely affected by this process. After this coup attempt, unemployment rose to 13%, inflation reached 25%, which is the highest level in the last 15 years, and the exchange rate increased by almost 100% compared to the pre-coup attempt period. The fact that the per capita national income declined to the level reached 10 years ago with the significant increase in above-mentioned macroeconomic indicators clearly shows the extent of the economic downturn of the July 15 coup attempt in the country. The impact of this coup attempt, which has caused serious damage to many important economic indicators, on public expenditures constitutes the main subject of this study.

In this study, two basic hypotheses in the literature regarding the increase in public spending is tested by structural break unit root analysis method using annual data of public spending and tax revenues belonging to Turkey's 1924-2016 period. By using multiple structural break unit root test determining the break dates internally developed Kapetanios (2005), public expenditure and tax revenues series belonging to Turkey are analyzed. When the structural break dates found at the end of the analysis are examined, it is seen that 1947 indicates the end of the Second World War, 1961 shows 27 May 1960 coup, 1984 implies the coup of 12 September 1980 and 1997 points to the post-modern coup of 28 February 1997. The break dates of the tax revenues series also show the same events. 1942 reveals the Second World War, 1981 shows September 12 coup and 1999 indicates February 28 period. The break dates in these two series reveal the periods of war and coup that the country witnessed. These results prove that the Peacock-Wiseman hypothesis is valid in Turkey which means the public spending and tax revenues in times of emergency leap to an upper value and not come back to its former level, which is called displacement hypothesis.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Erendor, M. E. (2019). “Silahlı Çatışma Hukuku İlkelerinin Değerlendirilmesi: Askeri Gereklilik, Gereksiz Acı ve İstirabın Önlenmesi ve Onur”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1991-2009
Geliş Tarihi / Received Date: 04.01.2019 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 25.02.2019

Araştırma Makalesi

SİLAHLI ÇATIşMA HUKUKU İLKELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: ASKERİ GEREKLİLİK, GEREKSİZ ACI VE İSTIRABIN ÖNLENMESİ VE ONUR

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ERENDOR

Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

mehmeterendor@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8467-0743

Öz

Uluslararası toplum tarih boyunca birçok savaş ve çatışma yaşamış ve Birleşmiş Milletler’in (BM) kuruluşuna kadar uluslararası arenada kuvvet kullanımını yasaklanmamıştır. Her ne kadar BM tarafından uluslararası ilişkilerde güç kullanımı yasaklanmış olsa da uluslararası toplum hala dünyanın bazı bölgelerinde birçok çatışma ve savaş yaşamaktadır. Ayrıca, uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanımı yasaklansa da ortaya çıkacak savaş/ların ve çatışma/ların sınırlarını belirlemek de önemli bir konu olmaktadır. Bu çerçevede oluşturulan Silahlı Çatışma Hukuku, bu çizgileri gereklilik, insaniyet ve onur ilkeleri altında belirlemiştir. Bu makalede, bu ilkeler analiz edilerek, aralarındaki ilişki detaylandırılacak ve bu üç ilkenin neden Silahlı Çatışma Hukukunun temel prensipleri arasında yer aldığı analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Silahlı Çatışma Hukuku, Askeri Gereklilik, İnsaniyet, Onur, Kuvvet Kullanımı.

THE ASSESSMENT OF THE PRINCIPLES OF THE LAW OF ARMED CONFLICT: NECESSITY, HUMANITY AND CHIVALRY

Abstract

International community has experienced many wars and conflicts throughout the history and until the establishment of the United Nations, no one prohibits the use of force in the international arena. Although the UN prohibits the use of force, international community has still been experiencing many conflicts and wars in some areas of the world. While banning use force in the international relations, it was important to determine the lines of the conflicts and wars. The Law of Armed Conflict has determined these lines under the principles of the necessity, humanity and chivalry. In this article, these principles will be analyzed and the relationship between them will be elaborated and the reason of why these three principles are among the basic principles of Armed Conflict Law will be analyzed.

Keywords: The Law of Armed Conflict, Military Necessity, Humanity, Chivalry, The use of force.

1. GİRİş

Uluslararası toplumun tarih boyunca engelleyemediği, kaçamadığı ya da kesin olarak yasaklayamadığı olgular olan savaş ve çatışma, her zaman insanlık tarihini etkilemiş ve derin yaralar bırakmıştır. Özellikle büyük bir yıkıma neden olan Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ile birlikte, uluslararası toplum savaş kurallarını belirlemeye ve uluslararası ilişkilerde güç kullanımını yasaklamaya karar vermiştir ama tarihsel süreç içerisinde bu durum

değerlendirildiğinde uluslararası toplum tarafından savaşların ya da çatışmaların hukukunun oluşturulduğunu söylemek çokta abartı olmaz. Özellikle 1864 yılında imzalanan ilk Cenevre Sözleşmesi savaşta yaralananlara ve onlara yapılacak sıhhi yardımları düzenlemesi açısından önemli bir hukuki doküman olmakla birlikte tüm silahlı çatışmaların uluslararası toplum tarafından uluslararası hukuk kapsamına dâhil edilmesi de yine bu sözleşme ile birlikte olmuştur (Pazarcı, 2000: 127; Akan, 1950: 37-39; Geneva Convention of 1864). Ayrıca 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri ile birlikte de belli başlı kuralların oluşturulmaya çalışıldığı da bu alandaki çalışmalara verilecek en önemli örneklerden bir tanesidir (Kaya ve Acer, 2003: 116-126; Aslan, 2008: 138).

Uluslararası Hukuk alanında bu yönde gelişmelerin olmasının temel nedeni savaşları ya da çatışmaları yasaklayamayan uluslararası toplumun en azından çatışmanın ve savaşın kurallarını oluşturarak bu iki olgunun negatif etkilerini sınırlandırmaya çalışmış olması gösterilebilir (Güneysu, 2012: 99).

1899 ve 1907 Lahey Sözleşmelerinin temel amacı genel itibari ile bakıldığı zaman 1864 sonrası uygulanmaya çalışılan, uygulandığı düşünülen ya da tamamen düşünce aşamasında kalan savaş kurallarını bir araya getirerek askerlerin bilgisine sunmaktır (Aslan, 2008: 240). Her ne kadar hem 1899 hem de 1907 Lahey Sözleşmeleri silahlı çatışma kurallarını oluşturmuş olsa da 1907 sonrası ortaya çıkan iki büyük dünya savaşında da bu kurallar uygulanamamıştır (Aslan, 2008: 240). Bunun temel sebebi ise 1907 Lahey Sözleşmesinin 2. Maddesinden kaynaklanmaktadır. 2. Maddeye göre; “*madde l’de göz önünde tutulmuş Yönetmelikte ve işbu Sözleşmede muhtevi hükümler, ancak Akit Devletler arasında ve sadece, eğer muhariplerin hepsi Sözleşmede taraf iseler, uygulanacaklardır*” (1907 Lahey Sözleşmesi) belirtilmiş ve ancak savaşan tarafların hepsinin bu kuralları kabul etmesi halinde geçerli olacağı belirtilmiştir (Aslan, 2008: 240). Bu durum bir anlamda 1899 ve 1907 Lahey sözleşmelerinin ölü doğmuş hukuki kurallar olduğunu ortaya çıkarsa da uluslararası insancıl hukukun da bir anlamda temelini oluşturan kurallara sahiptirler. Kısaca belirtmek gerekirse Lahey Sözleşmelerinin temel amacı savaşan kişilerin gereksiz acı çekmelerinin önüne geçmek ve savaş dışında kalan kişilerin, özellikle siviller, hedef haline gelmemesini sağlamaktır.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte uluslararası toplumun çatışmalara ve savaşlara olan bakış açısı da değişmeye başlamış ve bu çerçevede geçmiş dönemlere nazaran daha etkili kararlar almaya mecbur kalmıştır. 1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler ile birlikte uluslararası toplum BM Bildirgesi’nin 2. Maddenin 4. Fıkrasında kuvvet kullanımının yasaklanmasını kabul etmiştir -ve kuvvet kullanma yetkisi meşru müdafaa dışında BM Güvenlik Konseyine bırakılmıştır (The United Nations Charter). Ayrıca yeni dönemi

diğerlerinden ayıran en temel nokta ise egemen eşitlik ilkesine vurgu yapılarak devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmasının da yasaklanmış olmasıdır (The United Nations Charter).

BM Şartı'nın kabulü ile birlikte uluslararası alanda çatışmaların ve savaşların önlenmesine yönelik çalışmalar devam etmiş ve bu çerçevede 1949 Cenevre Sözleşmeleri kabul edilmiştir. Uluslararası insancıl hukuk ile ilgili en önemli belgeler olması ve daha önce kabul edilip ama uygulan(a)mayan anlaşmalara göre daha etkin bir şekilde uygulama imkânı bulması nedeniyle 1949 Cenevre Sözleşmeleri önemlidir. Aynı zamanda Silahlı Çatışma Hukuku (SÇH)/ İnsancıl Hukuk Yasası olarak da bilinen Savaş Hukuku, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana uluslararası alanda yaşanan çatışma/lara ya da savaş/lara uygulanmaktadır. 1945-1949 yıllarında, Nazi liderlerinin insanlık ve savaş suçlarıyla ilgili suçlarla suçlandığı Nuremberg Duruşmaları ve 1946-1948'deki Tokyo duruşmaları, Silahlı Çatışma Hukuku kapsamında gerçekleştirilmiş ve bu çerçevede SÇH'nin öneminin uluslararası sistemde belirginleşmesine neden olmuştur.

Nürnberg ve Tokyo Duruşmalarının kurulmasından sonra, uluslararası toplum Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY) ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTR) olmak üzere iki farklı büyük mahkeme daha oluşturmuş ve buradaki suçlular da SÇH çerçevesinde yargılanmıştır.

Silahlı Çatışma Hukuku, *Jus in Bello* ve *Jus ad Bellum* olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmakla beraber, *Jus in Bello* silahlı çatışma hukuku kurallarını yani çatışma başladıktan sonra devletlerin uyması gereken yasal ve ahlaki kuralları düzenlerken (Puls, 2005: 5-6; Shaw, 2008: 1167), *Jus ad Bellum* ise hangi şartlar altında askeri gücün kullanılmasının yasal olduğunu ya da kısaca silahlı çatışmaların meşruiyetini belirleyen hükümlerdir (Puls, 2005: 5-6; Shaw, 2008: 1167; Güneysu, 2012: 98). Her ne kadar bu terimler Silahlı Çatışma Hukuku içerisinde belirtilse de bu kavramlar günümüzde tartışılmaya devam etmektedir, çünkü uluslararası toplum günümüzde siber saldırılar/savaş ve Melez Savaşlar (Hybrid Wars) gibi farklı savaş taktikleri ile karşılaşmakta ve bu bahsedilen kuralların bu savaş türlerine uygulanıp uygulanmayacağı ya da hangi çerçevede yorumlanacağı da bu terimlerin gelişmeleri ve uluslararası toplumun teamülleri ile belirlenecektir.

Silahlı Çatışma Hukuku, uluslararası teamül hukuku ve antlaşmalar olmak üzere iki ana kaynağa sahiptir (Puls, 2005: 20; Sassoli, Bouvier ve Quintin, 2011: 1-10; Shaw, 2008: 1167). SÇH aynı zamanda çatışma sırasında uygulanacak prensipleri de belirtmiştir. SÇH'nin *Askeri Gereklilik* (Military Necessity), *Gereksiz Acı ve Izdırabın Önlenmesi* (Humanity/Unnecessary Suffering), *Orantılılık* (Proportionality) ve *Ayırt Etme İlkesi* (Distinction/Discrimination) olmak üzere 4 farklı prensibi bulunmasına rağmen bazı kaynaklar *Onur* (Chivalry/Honor) ilkesini de

(Corn vd., 2012: 288; Vadnais, 1997: 7-9; Matthee, Toebes ve Brus, 2013: 49; Dunlap, 2016: 105) SÇH'nin prensiplerinden birisi olarak kabul etmektedirler.

Özellikle Türk literatürüne baktığımız zaman SÇH'nin prensiplerinden birisi olarak kabul edilen Onur (Chivalry/Honor) ilkesi ile ilgili çalışma bulunmadığı gözlemlenmiştir. Bu çerçevede bu makale içerisinde bu prensip incelenerek diğer prensipler ile olan ilişkisi de analiz edilecektir. *Onur* ilkesinin tarihsel geçmişi Orta Çağ'a kadar dayanmaktadır ve çatışma sırasındaki iyi niyeti/güveni düzenler. Corn ve diğerlerine göre *Onur* ilkesi karşıt güçler arasında belirli bir karşılıklı saygı ve güven gerektirdiğini ifade etmektedir (2012: 288-289). Askeri Gereklilik ilkesi 17. Yüzyılda gelişmiştir. Gereksiz Acı ve İstirabın Engellenmesi prensibi/ilkesi ise savaş veya çatışmalarda savaşan kişilerin ya da tarafların haklarının kısıtlanmasını şart koşmakta ya da düzenlemektedir. Ayrıca, Askeri Gereklilik ve Gereksiz Acı ve İstirabın Engellenmesi ilkeleri savaş veya çatışma sırasında birbiri ile değiştirilebilir özelliğe sahiptir. Bütün bu temel ilkelerin ya da prensiplerin birbirinden ayırt edici özellikleri olsa da, karşılıklı ilişkiye sahiptirler ve birbirlerini tamamlayıcıdırlar.

Daha önce de belirtildiği gibi SÇH'nin 5 temel ilkesi olmakla beraber bu çalışma içerisinde Askeri Gereklilik, Gereksiz Acı ve İstirabın Engellenmesi ve Onur ilkeleri açıklanacak ve analiz edilecektir, bundan dolayı da bu üç ilke dışındakiler bu makale içerisinde detaylandırılmayacaktır.

Bu makalede, ilk olarak SÇH'nin tarihsel geçmişi incelenecektir. Bunun temel amacı SÇH'nin temel ilkelerinin daha iyi anlaşılması ve aralarındaki ilişkiyi daha iyi nitelendirebilmektedir. Daha sonra, Askeri Gereklilik, Gereksiz Acı ve İstirabın Engellenmesi ve Onur ilkeleri hakkında bilgi verilecek ve üç ilkede detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Son bölümde ise bu ilkeler karşılaştırılarak aralarındaki uyumluluk derinlemesine analiz edilecektir.

2. SİLAHLI ÇATIŞMA HUKUKU'NUN TARİHSEL ARKA PLANI

Silahlı Çatışma Hukuku (SÇH)/ İnsancıl Hukuk Yasası olarak da bilinen Silahlı Çatışma Hukuku, uluslararası alandaki en kritik konulardan birisidir. SÇH, uluslararası hukukun bir parçası olmakla beraber temel amacı silahlı çatışmaları düzene sokmaktır (The Military Commander and The Law). Uluslararası teamül hukuku ve antlaşmalar (Treaties) olarak iki ana kaynağa sahip olmasına rağmen bazı uluslararası anlaşmalar ve ulusal veya uluslararası mahkemelerin kararları da SÇH'nin uygulanması açısından bir hukuk kuralı oluşturabilmektedir.

Antlaşmalar, SÇH'nin en temel kaynağı olmakla birlikte iki farklı fakat birbiri ile örtüşen alana ayrılmıştır. Birincisi, Cenevre Sözleşmesi, yaralı ve hasta, yaralı, hasta ve

kazazede, savaş esirleri ve sivillerin çatışmalardan korunmasıyla ilgilenmektedir. İkincisi, 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri, temel olarak, çatışmaların araçları ve yöntemleri ile ilgilenmektedir (The Military Commander and The Law, 2016: 832-833).

Bunun yanı sıra, daha önce de belirtildiği gibi silahlı çatışma hukuku içerisinde yer alan *Jus ad Bellum* ve *Jus in Bello*'da silahlı çatışmalarda ki hem çatışmaların meşruiyeti hem de çatışma sırasındaki yasal ve ahlaki kurallardan bahsederken (Puls, 2005: 5; Elsea, 2001: 5), bu ayrımlar bir anda ortaya çıkmamış ancak zaman içerisinde gelişmiş ve kendi ilkelerine tarihin akışına göre yön vermiştir. Değişen konjonktürle beraber uluslararası hukukun öneminin artması ve devletlerin artık savaşların ve çatışmaların olumsuz etkilerinden kaçmaya çalışmasıyla beraber hem *Jus ad Bellum* hem de *Jus in Bello*, belli noktalarda, birlikte gelişmeye başladı ve silahlı çatışmalara karşı uygulanmaya çalışıldı.

1864'teki ilk Cenevre Sözleşmesi - kişilerin, sivillerin ve diğer savaşa katılmayan kişilerin tedavi edilmesi ve korunması ile ilgili - uluslararası alanda silahlı çatışma hukukunu bir sisteme bağlamak için kabul edilmiştir (UK Ministry of Defense, 2005: 8; Elsea, 2001: 6; Kolb, Hyde, 2008: 38). Bu süreç, Lahey Yasası olarak da bilinen 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri ile devam etmiştir (Puls, 2005: 6; UK Ministry of Defense, 2005: 8; Shaw, 2008: 1168; Kolb, Hyde, 2008: 39-40) ve bu yıllarda savaş hukuku ya da savaş sırasındaki kişilerin durumu tekrardan bir sisteme bağlanmaya çalışılmıştır. Giriş bölümünde de belirtildiği gibi kabul edilen bu antlaşmalar ya da sözleşmeler silahlı çatışma sırasında akit devletler tarafından kabul edilirse uygulanabileceğinden bu antlaşmaların bir anlamda düşünce aşamasında kalmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerden sonra Cenevre Sözleşmeleri kabul edilmiş genişletildi ve 1949'da Dört Cenevre Sözleşmesi devletler tarafından imzalanmıştır.¹ (Evans, 2010: 790; Shaw, 2008, 1168; Vadnais, 1997: 7). Ek protokollerin 1977'de kabul edilip benimsenmesiyle birlikte, bu süreç kendi değerini geliştirmeye devam etmiştir. Ayrıca, Soykırım Konvansiyonu kabul edilmesi ile beraber SÇH'nin gelişimi bu yeni protokollerle birlikte daha üst düzeye ulaşmaya başlamıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi SÇH'nin kaynakları temel olarak Antlaşmalar ve Uluslararası Teamül Hukukudur. Ayrıca SÇH bazı durumlarda hem ulusal hem de uluslararası mahkemelerin kararlarına, askeri el kitapçıklarına, bilimsel incelemelere ve eserlere ve çeşitli uluslararası organların kararlarına da başvuruda bulunmaktadır (IHL Database). Uluslararası

¹ 1. Cenevre Sözleşmesi, Savaş sırasında Kara'da yaralanan askerlerin durumlarının korunması ve iyileştirilmesi ile alakalıdır.

2. Cenevre Sözleşmesi, Deniz'deki silahlı kuvvetlerin yaralı, hasta ve deniz kazazedelerinin durumu ile alakalıdır.

3. Cenevre Sözleşmesi, Savaş Esirlerine yönelik kuralları içermektedir.

4. Cenevre Sözleşmesi ise, savaş döneminde sivil kişilerin korunmasına yönelik kuralları içermektedir.

Detaylı bilgi için: <https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm> <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf>

Teamül Hukuku, uluslararası toplum tarafından SÇH'nin temel kaynağı olarak kabul edilmektedir (Puls, 2005: 6; Elsea, 2001: 6). Bunun temel nedeni Uluslararası Teamül Hukuku tüm devletleri bağlayan kurallardan oluşmasıdır. Diğer taraftan Antlaşmalar ise sadece kendisine taraf olan devletleri bağlamakta ve onlara sorumluluklar yüklemektedir. 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 26. Maddesine göre “*Yürürlükteki her antlaşma ona taraf olanları bağlar ve tarafların onu iyi niyetle icra etmesi gerekir*” ifadesi ile antlaşmaların sadece ona taraf olanlara uygulanabileceğini açıkça belirtmiştir (1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi). Anlaşmaya bağlanma rızası açıklanmadan hiçbir antlaşma üçüncü devletler için bağlayıcı niteliğe sahip değildir ve 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 34. Maddesinde de bu durum açıkça düzenlenmiştir; “*Bir antlaşma, rızası olmadan üçüncü bir Devlet için ne hak ne de yükümlülük yaratır*” (1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi).

SÇH'nin, daha da önce belirtildiği gibi, dört temel ilkesi vardır, ancak bazı kaynaklar veya yazarlar beş temel ilkeye sahip olduğunu belirtmektedirler. Bunlar Askeri Gereklilik, Gereksiz Acı ve İstirabın Engellenmesi, Orantılılık ve Ayırt Etme İlkesi ve Onur ilkeleridir. (Banks, 2001: 8; Cameron, 1980: 248; O'Brien, Arend, 2003: 230; Shulman, 1999: 956; Doswald-Beck, Vite, 1993; Puls, 2005: 164; The Military Commander and The Law, 2009: 630-633; Pham, 2004: 95; Purposes and Basic Principles of the Law of War). SÇH'nin temel amacı genel olarak sivilleri, savaşçıları ve savaşçı olmayan kişileri işkenceden korumak olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Kara Savaşı Hukuku (The Law of Land Warfare), karada yer alan askeri düşmanlıkları idare etmek ve düzenlemek için oluşturulmuştur ve genel itibarıyla karadaki savaş durumunu organize etmektedir. Buna ek olarak, kişilerin temel insan haklarını korumak, bölgedeki barışı restore etmek ve zararları azaltmak ve çatışmaları önlemekte diğer amaçları arasında yer almaktadır (The Law of Land Warfare; The Military Commander and The Law, 2009: 628-629).

Yukarıdaki bilgiler devletlerin hangi hareketlerinin Silahlı Çatışma Hukukuna aykırı olduğu da SÇH içerisinde açıklandığını göstermektedir. Ayrıca, bazı antlaşmalar, mahkemeler veya bazı uluslararası örgütler de savaş suçlarını tanımlamaktadır. Örneğin, ICTY'ye göre, tüm savaş suçları 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesinin 2. Maddesinde ve ICTY Statüsünün 3. Maddesinde listelenmiştir (Fenrick, 2004: 3; Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia). ICTY'ye ek olarak, listelenmiş ya da numaralandırılmış diğer savaş suçları da ICTY Statüsü'nün 3. maddesi kapsamında yargılanabilir. Ek olarak, Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM), Roma Statüsü'nün 8. maddesi kapsamında savaş suçlarını düzenlemektedir (Rome Statute). Fenrick'e göre, “*ICC Tüzüğü, 1949 Cenevre*

Sözleşmesi Common (Ortak) 3. Madde çatışması (Madde 8 (2) (c) & (d)), ve Tadić Yargı Temyiz Mahkemesi tarafından değiştirilen Ek Protokol II çatışması (Madde 8 (2) (e) & (f))” çerçevesinde uluslararası çatışmalarda işlenen savaş suçları ile iç çatışmanın iki tipi olarak görünen durum arasında ayırım yapmaktadır (Fenrick, 2004: 3). UCM Tüzüğü’nün 8 (1). Maddesindeki bir diğer önemli husus, “Bir plan veya politikanın ya da bu tarz suçların büyük çapta işlenmesinin bir parçası olarak işlenmesi başta olmak üzere, Mahkemenin savaş suçları üzerinde yargı yetkisi vardır.” (Rome Statute). Bu madde ile birlikte UCM uluslararası alanda savaş suçları ile alakalı tek yetkili mahkemenin kendisi olduğunu belirtmiştir ve bu durum ileride ortaya çıkacak diğer sorunlar için ilgi çekici niteliğe sahiptir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Silahlı Çatışma Hukukunun temel amacı, sivilleri veya savaşçıları çatışmanın gereksiz ve orantısız zararlarından korumaktır. Aynı zamanda, SÇH’nin temel ilkeleri zaman içerisinde tam anlamıyla gelişmeye devam etmiş ve siyasilerin veya askeri kişilerin savaş sırasında işledikleri suçlardan yargılanmaları için önemli bir niteliğe bürünmüştür.

3. ASKERİ GEREKLİLİK PRENSİBİ / İLKESİ

Askeri gereklilik ilkesi SÇH’nin en temel ilkelerinden birisidir. (Edlinger, 2007). On yedinci yüzyılda gelişmiştir. (Kwakwa, 1992: 34). Askeri gereklilik, silahlı çatışma hukukunun temel ilkesi olarak tanımlanmıştır. Lieber’in gereklilik anlayışı, genel düzende açıkça şu şekilde tanımlanmıştır; “Askeri gereklilik, modern uygar uluslar tarafından anlaşıldığı üzere, savaşın sona ermesini sağlamak için zaruri olan ve modern yasaya ve savaşın kullanımına göre yasal olan önlemlerin gerekliliğinden ibarettir.” (Kwakwa, 1992: 34-35; A Few from Lieber’s Code and the Law of War). The Military Commander and the Law, Askeri Gereklilik ilkesini; askeri hedeflere yönelik saldırılara izin veren ve bunun dışında kalan saldırıları yasaklayan ilke olarak tanımlamaktadır. (The Military Commander and the Law, 2011: 833). Buradan da anlaşılacağı gibi bu ilke çerçevesinde tüm askeri saldırıların sınırlandırılacağı söylenebilir. Buna ek olarak, askeri gereklilik ilkesi özellikle sivil objelerin ve mülklerin kasıtlı olarak hedeflenmesini yasaklamaktadır.

AFP 110–31, askeri gerekliliğin temel kurallarını şöyle tanımlamaktadır;

[Askerî gereklilik], ekonomik ve insan kaynaklarının mümkün olan en az harcamalarıyla, düşmanın hızlı bir şekilde teslim edilmesinin sağlanması için vazgeçilmez olan uluslararası hukuk tarafından yasaklanmayan düzenlenmiş gücün kullanılmasını meşrulaştırır. Kavramın dört temel unsuru vardır: (1) kullanılan kuvvetin aslında kullanıcı tarafından yönetilebildiği ve düzenlendiği; (ii) Muhalifin kısmi veya tam olarak teslim

edilmesini mümkün olduğunca çabuk elde etmek için kuvvet kullanımının gerekli olduğunu; (iii) kullanılan gücün, düşmanların personeli veya mülkiyeti üzerinde istemi teslimiyetini (zorlama ekonomisi) elde etmek için gerekli olandan daha fazla olmadığını ve (iv) kullanılan kuvvetin başka türlü yasaklanmadığı (Walne, 2003: 1-6; Forte, 1998: 346-347).

Shulman, askeri gerekliliği “yalnızca düşmanın kısmi ya da tam olarak teslim olması için sınırlı derecede ve kuvvet türünden bir güç kullanmasını ister ve o bunu silahlı çatışma hukukunun yasakladığı şekilde değil sadece minimum derece kuvvet türünde kullanabilir. Düşmanın kısmi veya tam olarak teslim edilmesi için zaman, kaynak ve yaşam kaybı anlamında en az maliyet gereklidir”. (1999: 956). Güç kullanımı orantılı olmalı veya kendini savunma şeklinde olmalıdır. Ek olarak, askeri gereklilik ilkesi yasadışı savaş eylemlerine kabul etmez (Elsea, 2001: 7). Eğer güç kullanımı haklı çıkarılmazsa, gerekliliğin mazereti bulunamazsa ya da gereklilik gerekçesi yoksa *Jus ad bellum* ya da savaşın meşruluğu doktrininin ihlal edildiğini doğrulamak için tarafın daha farklı tezleri desteklenmez ve gerekli yaptırımlar bu devlete karşı uygulanır (Elsea, 2001: 7).

Alman hukukçuları ve askeri komutanlar tarafından geliştirilen *Kriegsraison* doktrinine, “askeri gereklilik hiçbir kanunu bilmez” (O’Brien and Arend, 2003: 230). Bu doktrine göre, askeri gereklilik genellikle eyleme geçebilmek ve zafer elde etmek için gerekli görünmektedir. (O’Brien and Arend, 2003, s.230). Meşru askeri gerekliliğin gereksinimlerinin vurgulanması, uluslararası arenada sınırlı bir savaşın söz konusu olduğu durumlarda ve bu gereklilikleri yerine getirmeyi savunurken önemlidir. (O’Brien and Arend, 2003: 230).

Sonuç olarak, askeri gereklilik ilkesi, SÇH’nin uygulanması açısından ilk adımdır. Bu ilke, silahlı çatışma hukuku kurallarına gerek duyulduğunu ve ancak savaş ya da çatışma sırasında oluşacak bazı eylemlerin kanunlarla sınırlandırılabilceğini ve bu kuralların elzem olduğunu öngörmektedir.

4. GEREKSİZ ACI VE İSTIRABIN ÖNLENMESİ İLKESİ

SÇH’nin ikinci temel ilkesi, aynı zamanda silahlı çatışma hukukunda insaniyet ilkesi olarak da adlandırılan Gereksiz Acı ve İstirabın Önlenmesi ilkesidir. Savaşın tarafları zorlamadan ya da diğer bir deyişle zorlayıcı askeri taktikleri kullanmaktan yasaklamıştır. Gereksiz Acı ve İstirabın Önlenmesi ilkesi, savaşın amaçları için gerekli olmayan her türlü gücün hizmetini yasaklamıştır. 1907 Lahey Sözleşmesinin 22. maddesine göre; “*Muharip Devletler düşmana zarar verme vasıtalarının seçiminde hudutsuz bir hakka sahip değildirlir*” diyerek bir sınırlama getirmiştir (1907 Lahey Sözleşmesi; The Military Commander and the Law, pp. 632-633) ve Madde 23’te de zehir içeren bazı silahlar gibi düşman ordusuna ya da

milletine ait şahısları ihanetle öldürmek ve yaralamak ve fazla acı vermeye mahsus silah, mermi ve maddeleri kullanmayı yasaklamıştır (1907 Lahey Sözleşmesi). The Law of War Handbook, bu maddeler çerçevesinde iki temel unsurun olduğunu öne sürmektedir: “*a) silah kullanımı yasağı b) başka şekilde kanuni silahların kullanılmasına yönelik bir yasak*”. (Puls, 2006: 168). Bu çerçevede değerlendirildiğinde 1907 Lahey Sözleşmesi, savaşta bulunan taraflara geniş yetkiler vermemekle beraber kısıtlamalar getirmiş ve kullanılacak silahları da düzenleme yoluna gitmiştir. Bu çerçevede Lahey Sözleşmesinin 22. ve 23. Maddeleri önemli niteliğe sahiptir.

AFP 110–31 Gereksiz Acı ve İstirabın Önlenmesi ilkesinin temel kurallarını şöyle tanımlamaktadır; “*Gereklilik ilkesini tamamlayan ve onun içinde örtük olarak yer alan insaniyet, Meşru askeri amaçların gerçekleşmesi için gerekli olmayan ıstırap, sakatlık veya yıkımın uygulanmasını yasaklar. Bu Gereksiz Acı ve İstirabın Önlenmesi ilkesi, gereksiz acıya [ve] bir orantılılık şartına karşı belirli bir yasaklama ile sonuçlanmaktadır*” (Walne, 2003).

Gereksiz Acı ve İstirabın Önlenmesi ilkesi, aynı zamanda, gereksiz acı yani sivillere yönelik bazı kasıtlı saldırılar gibi bazı yöntemlerden veya ifadelerden kaçınılmasını gerektiren ve tüm ilkelerin dedesi olarak ifade edilen ayrımcılık ilkesini de içermektedir (O’Brien and Arend, 2003, p.230). Uluslararası toplum, kalıcı körlüğe neden olan zehirli silahlar, lazer silahları gibi aşırı yaralanmalara yol açan birçok silahı yasaklamıştır. (Banks, 2001: 9).

Cenevre Sözleşmeleri, özellikle de dört Cenevre Sözleşmesinin tamamında kabul edilen Ortak 3. Madde, burada önemli bir faktör olmaktadır. Uluslararası toplum tarafından iç silahlı çatışmaları düzenlemek için kabul edilmiştir. Ayrıca “*minyatür sözleşme*” olarak da lanse edilmektedir (Akkutay, 2016: 10). Kısaca belirtmek gerekirse 1949 Cenevre Sözleşmelerinin Ortak 3. Maddesi iç silahlı çatışmaları ve hükümlerini de düzenlemekte ve devletlerin uluslararası sorumluluklarını da açıkça ifade etmektedir (Akkutay, 2016: 10).

Öte yandan, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 1995 yılında, Tadic Davasında Ortak 3. Maddeye atıfta bulunarak davada; “*Uluslararası Adalet Divanı ister ulusal isterse de uluslararası karaktere sahip olsun herhangi bir askeri çatışmada insanlığın temel düşüncelerini yansıtan Ortak 3. Madde’nin geleneksel uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde uygulanacağını belirtmiştir*” (Decision On The Defence Motion For Interlocutory Appeal On Jurisdiction, s. 56; History of the Law of War; Puls, 2006: 144).

Sonuç olarak, Gereksiz Acı ve İstirabın Önlenmesi ilkesi ve Askeri Gereklilik ilkesi birbirini tamamlamaktadır ama bazen birbirinin zıttı olarak da görülebilir, çünkü askeri gereklilik her ne kadar yasal olsa da bu yasallık aynı zamanda bu aksiyona insaniyet ya da gereksiz acı ve ıstırapın önlenmesi ilkesi çerçevesinde belli kısıtlamalar getirmektedir ve

gereksiz eylemleri yasaklamaktadır (Department Of Defense Law Of War Manual, 2015: 59). Kısaca devletler her ne kadar eylemlerini yasal zeminlere oturtsalar da silahlı çatışma hukukunun diğer prensipleri çerçevesinde de hareket etmek durumundadırlar.

5. ONUR İLKESİ

Onur prensibi, SÇH'nin üçüncü ilkesidir. Orta çağlarda ortaya çıkmıştır. Bu çağlarda savaşıyan taraflar bir kural geliştirmişlerdir ve bu da mertlik olarak biliniyordu. (Puls, 2006; Law of War Handbook, s. 201). Şövalyeler, genç ve yaşlı insanları koruyan ve cinsiyete dayalı savaşçılar olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, Şövalyeler ihaneti ve vahşeti de yasaklamışlardır (Shulman, 1999: 958). Cenevre Sözleşme Ek Protokol 1 ihanet terimini; *“Bir ihanet girişiminde bir düşmanı öldürmek, yaralamak ya da esir almak yasaktır. Düşmanın güvenini, daha sonra bu güvene ihanet etmeyi planlayarak, kazanmayı amaçlayan ve düşmanın silahlı çatışmalarda uygulanan uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde kendini korumayla görevli ya da bu kurallara uymak zorunda olduğuna inanmasını sağlayan, hareketler ihaneti oluşturacaktır”* olarak açıklamıştır (The Additional Protocol of the Geneva Conventions 1977). Birçok uluslararası anlaşma, örneğin tıbbi faaliyetler, tarihi, sanatsal, bilimsel veya kültürel objeler, sivil savunma, savaş esiri kampları ve sivil toplama kampları gibi semboller için koruma statüsü sağlamıştır. (Aldrich, 1996). Bu statüde bir anlamda Onur prensibi çerçevesinde ilişkilendirilmiş ve savaş esnasında bu sembollere yapılacak saldırılar engellenmeye çalışılmıştır.

Onur ilkesi hakkında birçok tanım bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Colonel tarafından; *“Belirli bir miktarda adalet ve düşmana karşı karşılıklı saygı gerektiren şerefilik ilkesi”* olarak yapılmıştır (Cameron, 1980: 248). Encyclopaedia Britannica ise Onur kavramını; *“bir şövalyeden beklenen onurlu ve kibar bir davranış olarak davranış”* olarak tanımlar (Banks, 2001: 8). AFP 110–31 aynı zamanda onur ilkesini şu şekilde açıklar: *“Onur, silahlı çatışmanın iyi tanınan formaliteler ve nezaketlere uygun olarak yürütülmesini ifade eder. . . . Onur ilkesi, silahlı çatışmayı bireysel savaşçı için daha az vahşi ve daha uygar hale getirmektedir ”* (Walne, 2003). Tanımlara bakıldığı zaman Onur ilkesinin temelinde onur kırıcı davranışların olmadığı ve savaşta tarafların birbirine saygılı ve kibar davranarak savaştığını ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Onur ilkesine göre, tüm savaşçılar SÇH'ye saygı göstermelidirler. Öte yandan, mahkûmların haklarına saygı göstermeli ve halkın mallarından uzak durmalıdırlar. Ayrıca daha önce de ifade edildiği gibi ihanet yasaklanmıştır ve ihanet yerine hile daha fazla kullanılmaktadır (Elsea, 2001: 7). Hileler, kamufraj, yanlış radyo sinyalleri ve benzeri şeyler

gibi olabilmektedir. Ayrıca 1977 Cenevre Protokolü hile kurallarını belirtmektedir. 1977 Cenevre Protokolünün 37. Maddesinin 2. Fıkrasına göre; “Savaş hileleri yasaklanmamıştır. Savaş hileleri, bir düşmanı yanlış yöne sevk etmeyi amaçlayan ya da pervasızca hareket etmeye teşvik eden, ancak silahlı çatışmalar için geçerli olan hiç bir uluslararası hukuk kuralını çiğnemeyen ve bu hukuk kuralları çerçevesindeki koruma ile ilgili olarak düşmanın güvenini kazanmayı amaçlamadığı için hainlik olmayan hareketlerdir. Savaş hilelerine örnek olarak şunlar verilebilir: Kamuflej kullanımı, tuzaklar, sahte operasyonlar ve yanlış bilgi” olarak hile durumunu tanımlamıştır. (The Additional Protocol of the Geneva Conventions 1977; Elsea, 2001: 7). 1907 Lahey Sözleşmesi de hileyi tanımlamakta ve Sözleşmenin 24. Maddesine göre; “Harp hileleri de düşman hakkında ve arazi üzerinde bilgi edinmek için gerekli vasıtaların kullanılması kanuna uygun telâkki edilmiştir” (1907 Lahey Sözleşmesi; Elsea, 2001: 7). Bu bilgilere göre, ihanete uluslararası hukuk çerçevesinde izin verilmediğini açıkça belirtmek mümkündür, ancak bu sebepten ötürü hile yöntemi kullanılabilir ancak bu da kurallar çerçevesinde mümkündür.

Sonuç olarak, Onur, geçmişten, özellikle orta çağdan itibaren uygulanmakta olan temel ilkelerden birisidir. Çatışma ya da savaşta, düşmanların iyi niyetleri olmalı ve anlaşmalara saygı göstermelidirler. Teslim olmuş gibi yapma, ateşkes ya da vahşeti de içerenler dâhil olmak üzere ihanet yasaklanmıştır ve sadece “hile” savaş ortamında kullanılabilir. Buna ilaveten anlaşmalar iyi korunmalı ve iyi niyet ilkesi çerçevesinde hareket edilmelidir (O’Brien and Arend, 2003: 231).

6. HER İLKENİN UYGUNLUĞUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

SÇH’nin temel ilkeleri silahlı çatışma sırasında karşılıklı bir ilişkiye sahiptir. Taraflar, çatışmanın tüm gerekli adımlarına saygı duymalı ve uygulamalıdır. Uluslararası Teamül Hukuku kurallarına göre askeri planlamacılar, SÇH’nin tüm temel ilkelerini silahlı çatışma sırasında dengelemeli ve ona göre hareket etmelidir. Bu ilkeler, meşru ve gayri meşru hedefler arasında değerli bir yere sahiptir. SÇH’nin kendi amaçları bulunmaktadır ve hem insani hem de işlevsel niteliktedir.

İnsani amaçlar şunları içerir:

- Hem muhripleri hem de muharip olmayanları ve sivilleri gereksiz acı veya vahşilikten korumak;
- Silahlı savaşçıların eline düşen kişilerin temel insan haklarını korumak;
- Barışın restorasyonunu kolaylaştırmak.

Fonksiyonel amaçlar şunlardır:

- Birimdeki iyi düzen ve disiplinin bozulmasının önlenmesi;
- Çatışmaya karışan askerlerin insanlığını korumak; ve
- Çatışma için halkın desteğini sürdürmek. (Purposes and Basic Principles of the Law of War).

Bu bilgi çerçevesinde, SÇH'nin temel amacının tüm tarafları çatışmadaki gereksiz durumlardan korumak olduğu söylenebilir.

Silahlı çatışmada askeri gereklilik ya da gereklilik ilk adımdır ve bu ilke insaniyet/gereksiz acı ve ıstırapın önlenmesi ilkesi ile tamamlanmaktadır. (Purposes and Basic Principles of the Law of War; The Lieber Code of 1863). Yukarıda da belirtildiği gibi, gereksiz acı ve ıstırapın önlenmesi prensibinin temel amacı, insanları fiziksel veya zihinsel olan gereksiz acı ve yıkımdan korumaktır. Bu görevler askeri gereklilik ile neredeyse tamamlayıcı niteliktedir ve askeri gereklilik ve gereksiz acı ve ıstırapın önlenmesi prensipleri çatışmanın amacını gerçekleştirmek ve insan ıstırapını ve yıkımını azaltmak için sisteme adapte edilmişlerdir (Green, 1993: 122). Ayrıca bu ilkeler, SÇH içerisinde aynı veya bazı birkaç dokümanda da sistemleştirilmiştir. Ek olarak, bu prensipler bazen dönüştürülebilir şekilde kullanılır, yani birbiri yerine kullanılabilir. Lieber Kanununun 16. maddesine göre, *“Askeri gereklilik zulmü kabul etmez - yani, ıstırap çekmek veya intikam uğruna acı çekmek, savaşmak dışında savaşmak veya yaralamak ya da itirafları gasp etmek için işkence yapmak. Ne herhangi bir yol çerçevesinde zehir kullanımını ne de ahlaksız yıkıp dökmeyi kabul eder. Hileyi kabul eder ama ihaneti kabul etmez ve genel olarak askeri gerekliliğin barışa dönüşünü gereksiz yere zorlaştıran herhangi bir düşmanlık eylemini içermez”* (Elsea, 2001). Bu çerçevede değerlendirildiğinde askeri gerekliliğin hem insaniyeti/gereksiz acı ve ıstırapın önlenmesi hem de onuru içerdiği ve 3 temel ilkenin de bir arada bulunarak savaş kurallarını belirlediğini belirtebiliriz.

Son olarak, bazı kanun hükümleri askeri ihtiyaçlara izin vermektedir. Bu hükümler, uygulanabilir insani kuralı geçersiz kılmak için belirli bir durumda olabilir. Ayrıca, bu hükümler insan hakları sözleşmelerinde de bulunabilir. *Dokunulmazlık* gibi askeri gereklilik ilkesine atıfta bulunan birçok kısıtlama bulunmaktadır. 1949 tarihli Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 53. maddesi bu sınırlamaları düzenlemektedir. Bu maddeye göre, İşgal Gücü'nün kişisel veya gerçek mülk üzerindeki herhangi bir yıkımı yasaklanmıştır, ancak 1977 Protokolü'nün 54. Maddesinin 3. Fıkrası *“bu tür yıkımların askeri operasyonlar tarafından kesinlikle gerekli olduğu durumlar hariç”* olduğunu belirterek bazı objelerin yıkımına izin vermektedir (Pham, 2004: 96; Beck and Vite, 1993). Burada belirtilmesi gereken en temel

nokta ise bu iznin sadece askeri ya da silahlı kuvvetlerin kaynaklarını hedef almak için verilmiş olması ve kesinlikle sivil halkı yetersiz yiyecek ya da içeceklerle bırakması ve halkın böylece açlık çekmesine neden olacak eylemleri ve yıkımı ise yasaklamıştır.

Bu üç ilke, orantılılığı belirlemek için de kullanılır ve bu genellikle Bilgi ya da Bilişim Savaşını (IW) meşrulaştırmak için kritik öneme sahiptir. Bilgi ya da Bilişim Savaşı operasyonu için sağlam bir araç olabilir. Sherman'a göre, “savaş zalimliklerdir. Onu reform etmeye çalışmanın bir faydası yok, o daha zalim, ne kadar çabuk bitecek olursa olsun” (Risjord, 2002: 143). Gereksiz acı ve ıstırapın önlenmesi ilkesi, bilgi savaşı için harika bir araç olabilir, çünkü yaşam kaybından veya yıkımdan kurtulmanın başka bir alternatifi yoktur (Shulman, 1999: 957-958; Shulman, 1999: 8-9).

SÇH'nin üç temel ilkesi uluslararası sistemde bir ağırlığa sahip olmalıdır, ancak bazen bu ilkeler, izin verilmeyen faaliyetlerde kendilerini bulabilmektedirler, Bilgi Harp alanında olduğu gibi. Bu ilkelere bu tür sorunlar yaşanırken, operasyon planlayıcısı bu ilkeleri dengelemelidir, çünkü hedefler ancak uluslararası hukuk kuralları tarafından korunabilir. 1907 tarihli Lahey Kara Harbi Kanunları ve Adetleri Hakkında Sözleşmesinin 27. Maddesi operasyon planlamacıları için dikkat edilmesi gereken yerleri ve tedbirleri şu şekilde açıklamıştır; “Kuşatmalarda ve bombardımanlarda, aynı zamanda askeri bir amaçla kullanılmamış olmaları şartıyla, ibadete, güzel sanatlara, ilimlere ve hayırseverliğe tahsis edilmiş binaları, tarihi abideler, hastaneleri ve hasta ve yaralıların toplandıkları yerleri korumak için mümkün olduğu kadar gerekli bütün tedbirler alınmalıdır. Kuşatılmış olanların vazifesi, bu binaları yahut yerlerini kuşatana önceden tebliğ edilmiş olacak seçilebilir işaretlerle göstermiş olmaktır” (1907 Lahey Sözleşmesi; Elsea, 2001). Buradan da anlaşılacağı üzere, Taraflar gerekli tüm adımları atmak ve saldırılardan tüm özel veya kişisel alanları korumak zorundadır. Bilgi savaşı hedefinin tam tersine, silahlı çatışma yasasının temel ilkeleri çatışmada bu gerekli önlemleri almak zorundadır.

Sonuç olarak, SÇH'nin bu üç ilkesi sınırlamaları tanımlamaktadır. Özellikle Lahey ve Cenevre Sözleşmeleri bu ilkelerin amaçlarını açıkça çizmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, askeri gereklilik ilkesi, uluslararası alanda silahlı çatışmaların düzenlenmesi için ilk adımdır. Bundan sonra, insaniyet/gereksiz acı ve ıstırapın önlenmesi ilkesi onu tamamlamaktadır. Onur ilkesi bu kuralların ve yapının düzenleyicisidir, çünkü asıl amacı iyi niyet çerçevesinde hareket ederek, savaşçıları ve savaşmayanları (sivilleri) gereksiz durumlardan korumaktır ve temel olarak diğer iki ilkedan ayrıldığı nokta ise yapılan eylemlerde özellikle belli durumları belirtmesi ve saygı temelli eylemlere dayanmasıdır. Çatışmalarda ya da savaşlarda dikkat edilmesi gereken son ilkelere birisi olmasına rağmen, çatışma ya da savaş içerisinde

merkezi role sahip olmasından dolayı önemlidir. Bu ilkeler her ne kadar birbirlerinden farklı olsalar da birbirlerini tamamlayıcı rollerinden dolayı önemlidir ve silahlı çatışma hukuku bu ilkelere dayanmaktadır.

7. SONUÇ

Uluslararası örgütler, tarih boyunca uluslararası alanda çatışmaları ve savaşları durdurmak için kurulmasına rağmen günümüzde hala savaşlar ve çatışmalar devam etmektedir. İlk örgütlenmeler her ne kadar savaşı yasaklamaya çalışsa da bunda başarılı olamadılar ve bu amaçla kurulan Milletler Cemiyeti 2. Dünya Savaşı sonrası yerini Birleşmiş Milletlere bıraktı. Milletler Cemiyetis 1. Dünya Savaşı sonrası her ne kadar siyasi alanda başarısız olsa da insani haklar ve mültecilik gibi konularda başarılı çalışmalara imza atmış ve Silahlı Çatışma Hukukunun gelişmesine yardımcı olmaya çalışmıştır. Birleşmiş Milletler 'in kurulmasıyla birlikte uluslararası toplum ilk defa uluslararası alanda kuvvet kullanımını yasaklamıştır. Ek olarak, II. Dünya Savaşı'ndan önce de çalışmalar olsa da, örgütler, Sözleşmeler veya anlaşmalar yoluyla savaşın veya çatışmanın meşru yollarını oluşturmaya çalışmıştır. Öncelikle 1864 Cenevre Konferansı ile başlayan süreç, 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri ile devam etmiş ve daha sonrasında ise daha etkili olan 1949 Cenevre Sözleşmeleri kabul edilmiştir. Bu mevzuatların kendi perspektifleri ve tarihsel yönleri vardır. Amaçları, savaşçıları ve sivilleri gereksiz acılardan, yaşam kaybindan ve yıkımdan korumaktır. Bunun yanı sıra, bu mevzuatlar açıkça bazı temel ilkeleri oluşturmuştur. Bu ilkeler, savaşın önemli nokta ve adımlarının altını çizmekte ve böylece savaşçıları ve sivilleri güvenli noktaya çekmeye çalışmaktadır.

1864 yılında imzalanan ilk Cenevre Sözleşmesi modern savaş yöntemlerini uygulamada ve bu kuralları geliştirmede önemli bir dönüm noktasıdır. Bu sözleşmeden sonra imzalanan 1899 ve 1907 Lahey sözleşmeleri ile birlikte savaşın sınırlandırılması ve savaş dışındaki insanların ve varlıkların durumları daha da belirginleştirilmeye çalışılmış ve uluslararası toplum bu kurallar çerçevesinde uluslararası hukuku da geliştirmeye devam etmişlerdir. 1949'da uluslararası toplum tarafından Dört Cenevre Sözleşmesi imzalanmış ve sorumluluklar genişletilmiştir. 1977 Cenevre Sözleşmesi Ek Protokolleri ile beraber süreç daha da gelişmeye devam etmiş, bununla beraber imzalanan tüm bu adı geçen sözleşmelerle beraber savaşçıların ve savaş dışındakilerin tüm temel prensipleri belirlenmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi, savaşçıların ve sivillerin tüm temel prensipleri, kendi kurallarını kullanarak savaşçı ve muharip olmayanlara gereksiz ve orantısız zarar vermeyi önlemeye çalışır. Örneğin, askeri gereklilik ilkesi, düzenlenmiş gücün derecesini belirler ve

çatışmada fiziksel veya zihinsel yıkımlar gibi bazı eylemleri yasaklar. Öte yandan, askeri saldırılar bu ilke ile sınırlıdır. İnsaniyet/Gereksiz acı ve ıstırabın önlenmesi ilkesi gereksiz ıstıraha karşı belirli bir yasaklama getirir ve savaşın amaçları için gerekli olmayan her türlü gücü yasaklar. Örneğin, bu ilke, uluslararası alanda, zehir silahı gibi bazı silahların kullanılmasını yasaklamakta ve silahlı çatışmalarda kullanılacak olan silahları düzenlemektedir. Onur ilkesi ise orta çağdan itibaren uygulanmakta olan ve nezaket ve ihanetin yasaklanmasını temel alan ilkedir. Genel olarak, silahlı çatışma hukukunun bu ilkesi çatışmada ya da savaşta iyi niyet çerçevesinde hareket edilmesini düzenlerken silahlı çatışmanın kurallarına olan inancını korur.

Bütün bu ilkeler silahlı çatışma hukuku kurallarını belirler. Askeri gereklilik ve gereksiz acı ve ıstırabın önlenmesi/insaniyet ilkesi savaş ve çatışma sırasında büyük rol oynamaktadır. Bunlar ikiz kurallardır ve birbirinin yerine kullanılabilir. Tüm silahlı çatışmalar bu iki ilkeyi uygulamayı gerektirir ve tüm çatışmalar da bu çerçevede olmak zorundadır. Onur ilkesi en eski ve uluslararası dönemde tüm savaş eylemlerinde kullanılmalı ve saygı görmelidir.

KAYNAKÇA

- A Few from Lieber's Code and the Law of War, Erişim Linki: <http://www.commonlaw.com/Lieber.html> (Erişim Tarihi: 16/08/2018).
- Akan, Z. M. (1950), "1949 Cenevre Sözleşmeleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(3), Erişim Linki: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/248/2251.pdf>, (Erişim Tarihi: 10/12/2018).
- Akkutay, A. İ. (2016), "Silahlı Çatışmalar Hukukunda İç Silahlı Çatışmaların Uluslararasılaşması", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(1), Erişim Linki: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/2080/21543.pdf> (Erişim Tarihi: 17/11/2018).
- Aldrich R. M. W. (1996), "International Legal Implications Of Information Warfare", *Airpower Journal*, Fall, Erişim Linki: <http://www.dtic.mil/cgi-bin/Gettrdoc?Ad=Ada365379&Location=U2&Doc=Gettrdoc.Pdf>, (Erişim Tarihi: 16/09/2018), 99-110.
- Aslan, M. Y. (2008), "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", *TBB Dergisi*, Sayı 79, Erişim Linki: http://portal.ubap.org.tr/App_Themes/Dergi/2008-79-470.pdf (Erişim Tarihi: 18/12/2018).
- Banks, D. O. (2001), "Information War Crimes: Mitnick Meets Milosevic", *Air University*, Erişim Linki: <http://www.iwar.org.uk/iwar/resources/usaf/maxwell/students/2001/01-019.pdf>, (Erişim Tarihi: 15/09/2018).
- Cameron, P. J. (1980), "The Limitations on Methods and Means of Warfare", in Greig, D.W. (Ed.), *The Australian Yearbook of International Law*, Vol.9, Erişim Linki: https://heinonline.org/HOL/Page?collection=journals&handle=hein.journals/ayil9&id=1&men_tab=src_hresults (Erişim Tarihi: 17/09/2018).
- Corn, G. S., Hansen, V., Jackson, R., Jenks, M. C., Jensen, E. T. (2012), *The Law of Armed Conflict: An Operational Approach*, New York: Wolters Kluwer.
- Doswald-Beck, L. & Vite, S. (1993). "International Humanitarian Law and Human Rights Law", *International Review of the Red Cross*, No:293, Erişim Linki: <https://www.icrc.org/eng/resources/documents/article/other/57jmrt.htm> (Erişim Tarihi: 12/09/2018).
- Dunlap, C. J. (2016), "The DoD Law of War Manual and its Critics: Some Observations", *International Law Studies*, Erişim Linki: https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6261&context=faculty_scholarship, (Erişim Tarihi: 20/12/2018).
- Edlinger, B. K. (2007), "Does international humanitarian law substitute christian values?" Erişim Linki: http://www.ami-international.org/assemblyarchive2007/dox/Edlinger_1.pdf, (Erişim Tarihi: 17/09/2018).
- Elsea, J. (2001), "Terrorism and the Law of War: Trying Terrorists as War Criminals before Military Commissions", *CRS Report for Congress*, Erişim Linki: <http://www.fas.org/irp/crs/RL31191.pdf> (Erişim Tarihi: 15/09/2018).

- Evans, M. (2010), *International Law*, Oxford: Oxford University Press.
- Fenrick W.J. (2004), *Crimes in Combat: The Relationship between Crimes Against Humanity and War Crimes*, Erişim Linki: <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/E7C759C8-C5A4-4AD3-8AB5-EF6ED68AC1D4/0/Fenrick.pdf> (Erişim Tarihi: 13/09/2018).
- Forté, D. (1998) (Ed.), *Natural Law and Contemporary Public Policy*, Washington: Georgetown University Press
- Geneva Convention (1864), *Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field*, Erişim Linki: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/120?OpenDocument>, (Erişim Tarihi: 19/12/2018).
- Green, Leslie. C. (1993), *The Contemporary Law of Armed Conflict*, Manchester: Manchester University Press.
- Güneysu, G. (2012), “Askeri Gereklilik İlkesi ve Uluslararası İnsancıl Hukuk”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 4, Erişim Linki: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/398006> (Erişim Tarihi: 17/12/2018).
- History of the Law of War, Erişim Linki: <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/law/low-workbook.pdf>, (Erişim Tarihi: 11/09/2018).
- Kaya, İ. ve Acer, Y. (2003), “Silahlı Çatışmalar Hukuku ve Irak Savaşı: İhlallere ve Olası Yargılamalara İlişkin Değerlendirmeler”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(3-4), Erişim Linki: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/262584> (Erişim Tarihi: 20/12/2018).
- Kwakwa, Edward; (1992), *The International Law of Armed Conflict: Personal and Material Fields of Application*, London: Kluwer Academic Publishers.
- Kolb, R. and Hyde, R. (2008), *An introduction to the International Law of Armed Conflicts*, Portland: Hart Publishing.
- Matthee, M., Toebes, B. ve Brus, M.M.T.A. (2013), *Armed Conflict and International Law: In Search of the Human Face*, Den Haag: Springer.
- O’Brien, W. V. and Arend, A. C. (2003) “Just War Doctrine and The International Law of the War”, *Military Medical Ethics*, Vol. 1, Erişim Linki: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.222.6665&rep=rep1&type=pdf> (Erişim Tarihi: 15/09/2018).
- Pazarıcı, H. (2000), *Uluslararası Hukuk Dersleri*, IV. Kitap, Ankara: Turhan Kitabevi
- Pham, Peter J. (2004). “Law, Human Rights, Realism and the “War on Terror””, *Human Rights & Human Welfare*, Vol. 4, Erişim Linki: <https://www.du.edu/korbel/hrhw/volumes/2004/pham-2004.pdf> (Erişim Tarihi: 19/09/2018).
- Puls, K. E. (Ed.) (2005), *Law of War Handbook*, Virginia, Erişim Linki: http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/law-war-handbook-2005.pdf (Erişim Tarihi: 10/09/2018)
- Purposes and Basic Principles of the Law of War, Erişim Linki: <http://williamhgloverjd.wordpress.com/2009/12/04/purposes-and-basic-principles-of-the-law-of-war/> (Erişim Tarihi: 16/09/2018).
- Risjord, Norman K. (2002), *Representative Americans: The Civil War Generation*, Lanham: Rowman&Littlefield Publishers
- Sassoli, M., Bouvier, A. A., and Quintin, A. (2011), *How Does Law Protect in War?*, ICRC, Erişim Linki: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-0739-part-i.pdf>, (Erişim Tarihi: 19/12/2018).
- Shaw, M. (2008), *International Law*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Shulman, M. R. (1999). “Discrimination in the Laws Information Warfare”, *Columbia Journal of Transnational Law*, Vol:37.
- Shulman, Mark. R. (1999), “Legal Constraints on Information Warfare”, *Air University*, Erişim Linki: <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/cst/csar7.pdf> (Erişim Tarihi: 18/08/2018).
- The Additional Protocol of the Geneva Conventions 1977, Erişim Linki: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/full/470?opendocument> (Erişim Tarihi: 15/09/2018)
- The Hague Conventions, Erişim Linki: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/195>, (Erişim Tarihi: 11/09/2018).
- The International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia (ICTY), Erişim Linki: <http://www.icty.org/> (Erişim Tarihi: 18/08/2018).
- The International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), Erişim Linki: <http://www.unict.org/> (Erişim Tarihi: 18/09/2018)
- The Law of Land Warfare, Erişim Linki: http://www.combatindex.com/store/MCWP/Sample/USMC_PLANNING_PROCESS/MCRP_5-12_1A.pdf, (Erişim Tarihi: 15/09/2018).
- The Lieber Code of 1863, Erişim Linki: <http://www.civilwarhome.com/liebercode.htm>, (Erişim Tarihi: 16/09/2018).
- The Military Commander and The Law (2009), Erişim Linki: http://milcom.jag.af.mil/Military_CC_and_Law_2009.pdf (Erişim Tarihi: 17/09/2018).
- The Military Commander and The Law (2016), Erişim Linki:

- <https://www.holloman.af.mil/Portals/101/documents/JA%20Documents/References/MCL%202016%20web.pdf?ver=2016-11-28-145828-903> (Erişim Tarihi: 17/09/2018).
- The Rome Statute of the International Criminal Court, Erişim Linki: <http://untreaty.un.org/cod/icc/statute/romefra.htm> (Erişim Tarihi: 12/09/2018).
- The United Nations Charter, Erişim Linki: <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter1.shtml>, (Erişim Tarihi: 16/09/2018).
- UK Ministry Of Defense (2005), *The Manual of the Law of Armed Conflict*, Oxford: Oxford University Press.
- Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Erişim Linki: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf, (Erişim Tarihi: 12/09/2018).
- Vadnais, D. M. (1997), "Law of Armed Conflict and Information Warfare- How Does the Rule Regarding Reprisals Apply to an Information Warfare Attack?", *Research Paper at The Research Department Air Command and Staff College*, Erişim Linki: <http://www.fas.org/irp/threat/cyber/97-0116.pdf> (Erişim Tarihi: 20/08/2018).
- Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (1969), Erişim Linki: http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/Viyana_69.pdf (Erişim Tarihi: 22/11/2018).
- Walne George N. (2003). "AFP 110-31: International Law-The Conduct of Armed Conflict And Air Operations And The Line-backer Bombing Campaigns Of The Vietnam War". *Centre for Naval Analyses*. Erişim Linki: <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a191278.pdf> (Erişim Tarihi: 21/09/2018)
- 1907 Lahey Sözleşmesi (1907), *Kara Harbinin Kanunlari Ve Adetleri Hakkında Sözleşme*, Erişim Linki: http://askerihukuk.net/FileUpload/ds158941/File/kara_harbinin_kanunlari_ve_adetleri_hakkinda_sozlesme.pdf (Erişim Tarihi: 18/12/2018)

EXTENDED ABSTRACT

The LoAC is the one of the most critical subject in the international arena. The LoAC is the part of international law and it aims to regulate the conduct of armed hostilities. It has two main sources as customary international law and treaty law, but some international agreements and national or international courts can create a law in terms of the application of the LoAC. First, the Geneva Law is concerned with the protection of persons from conflicts, such as wounded and sick, wounded, sick and shipwrecked, prisoners of war and civilians. Second, The Hague Law is concerned mainly with the means or methods of warfare, for example, lawful and unlawful weapons or targeting. The first Geneva Convention of 1864 –treatment and protection of persons, civilians and other non-combatants- was generally accepted to codify the law of war in the international arena. This process proceeded with The Hague Conventions of 1899 and 1907, also known as the Law of The Hague, and codified again in these years. After these developments, the Geneva Conventions was expanded and the four Geneva Conventions was accepted in 1949. Along with the acceptance of the adoption of the additional protocols in 1977, this process has continued to develop its own value.

The purpose of the LoAC is generally accepted to protect the civilian/s, combatant and non-combatant people from agonizing. Additionally, the Law of Land Warfare organizes the handle of armed hostilities on land. Otherwise, it is safeguard to protect fundamental human rights of persons, the restoration of peace in the area and reduce damages and missing in the conflict. The above information shows that the war crimes are explained in the LoAC. Military necessity has been described as a basic principle of the law of war. In

addition, military necessity specifically exempts civilian objects and property from being deliberately targeted. Additionally, necessity does not resort to illegal war actions. If the use of force is not justified, the excuse of necessity cannot find or there is no excuse of necessity. It cannot be called to affirm a breach of jus ad bellum. This principle requires the legislation of the conflict and some actions can be limited by law.

The second fundamental principle of the LoAC is humanity, also referred to as the principle of unnecessary suffering in the armed conflict law. The belligerents are proscribed from compelling. The principle of humanity forbids the service of any kind of force which is not necessary for the purposes of the war. The principle of humanity contains the principle of discrimination, also referred as grandfather of all principles, which entails uncommitted from some methods or statements which are unnecessary suffering, such as some deliberate attacks over the civilians aims. The Geneva Conventions, particularly the Common Article 3, which adopted all four Geneva Conventions, can be a key factor in here. It was adopted to organize civil wars in the international arena. Also, it is accepted as «miniature convention». They can use alternatively and interchangeably. Belligerents evolved a code of rule and that became known as chivalry. The protection is bound to settlement an enemy which is identified by these symbols which have been laid out in a variety of international agreements. Many international agreements have established protected status for symbols designating, for example, medical activities, historic, artistic, scientific or cultural objects, civil defence, prisoner of war camps, civilian internment camps and dangerous forces.

According to the principle of chivalry, all combatants have to respect the LoAC because of the lawful combatants. On the other hand, they must protect to the rights of prisoners and abstain of the people properties. As it is mentioned above that, perfidy is not allowed but they can use «ruse» rather than perfidy. Ruses can be camouflage, false radio signals and so on. The basic principles of the LoAC have a mutual relationship during the armed conflict. Parties have to respect and implement all necessary steps in the conflict.

These duties are nearly complementary with necessity and the principles of necessity and humanity adjust to realise the purpose of the conflict and diminish the human suffering and destruction. Accordingly, these principles have been codified in the same or several documents in the LoAC. Also, these principles sometimes are used convertible. Indeed, the establishment of humanitarian law achieved the balance between military necessity and humanity. The LoAC was achieved this balance in four ways. Firstly, the law accepts some actions without the military value and they were prohibited by the humanitarian law. For example, tyrannous acts of torture, pillage and other private rampages by soldiers

which does not have to have helping civilian people. Secondly, some actions, which are having military value, were not prohibited because of protecting the humanitarian allowance. For instance, the use of poison or weapons of poison and toxic gases are banned by the LoAC. Thirdly, the rule of proportionality was implemented for giving the military action. The rule of proportionality aim wants to protect combatants from attacks. Finally, some provisions allow for the military needs. These provisions can be in a particular situation to nullify the applicable humanitarian rule.

These three principles are also used for determining proportionality and this is generally critical to legitimate Information Warfare. It may be solid tool for the Information Warfare operation. These three basic principles of the LoAC has to have weigh, but sometimes these principles can find themselves in the impermissible activities and this stems from the area of Information Warfare. While there are such problems in these principles, the operation planner must balance these principles, because the goals can be protected by international law.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Fedai, R. (2019). "Sağlıkta Dönüşüm Programının Öncesi: Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Gelişimi: 1923-2003", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 2010-2032
Geliş Tarihi / Received Date: 30.01.2019 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 22.02.2019

Araştırma Makalesi

SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM PROGRAMININ ÖNCESİ: TÜRKİYE'DE SAĞLIK HİZMETLERİNİN GELİŞİMİ: 1923-2003¹

Dr. Öğr. Üyesi Recep FEDAI

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

receptedai@comu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5547-0048

Öz

Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın 2003 yılında ilan edilmesi ile alanda yapılan çalışmalar bu döneme odaklanmakta; geçmiş politikalar yalnızca dönemsel olarak ele alınmaktadır. Bu durum alan yazın açısından bir eksiklik olarak görülmekte ve kapsamlı bir çalışma ile Türkiye'de sağlık hizmetlerinin tarihsel gelişimine yönelik bir analizin yapılmasını gerektirmektedir. Çalışmada Türkiye'de sağlık hizmetlerinin gelişimine yer verilerek tarihsel süreç çerçevesinde sağlık hizmetlerinin dönüşümü anlaşılmasına çalışılacaktır. Türkiye'de sağlık hizmetlerinin gelişiminden sonra Türkiye'de sağlık hakkı ve sağlık hizmeti kavramlarının nasıl işlediği ele alınarak sağlık yatırımlarının gelişimine yer verilecektir. Bu doğrultuda çalışmada sağlıkta dönüşüm öncesi ve sonrasını daha iyi anlayabilmek adına birtakım politika metinleri ele alınmıştır. Çalışma ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren devletin yapısal ve işlevsel dönüşümüne neden olan reformların sağlık hizmetlerini nasıl dönüştürdüğü ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Bakanlığı, Sağlık Hizmetleri, Sağlık Hizmetlerinde Planlama, Sağlık Yatırımları, Sağlık Hizmetlerinin Gelişimi.

BEFORE THE HEALTH TRANSFORMATION PROGRAM: DEVELOPMENT OF HEALTH SERVICES IN TURKEY: 1923-2003

Abstract

With the announcement of the Health Transformation Program in 2003, studies in the field focus on this period; past policies are addressed only periodically. This situation is seen as a lack of space and the type of health services in Turkey it is a comprehensive study requires an analysis of the historical development. transformation of health care in the framework of the historical process giving place to the development of health services in Turkey in the study will try to understand. After the development of health services in Turkey, how the concept of the right to health and health services in Turkey, considering that work will be given to the development of health investments. In this respect, some policy texts were discussed in order to better understand before and after the transformation in health. Since the founding of the Republic of Turkey and the study of reforms that cause structural and functional transformation of the state it is discussed how to transform health care.

Keywords: Ministry of Health, Health Services, Health Care Planning, Health Investments, Development of Health Services.

¹ Makale, Doç. Dr. Can Umut ÇİNER danışmanlığında hazırlanan "Dünya Bankası'nın Türkiye'de Sağlık Politikalarına Etkisi: Sağlıkta Dönüşüm Programı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2017", doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Sağlık reformu, sağlık örgütlenmesini ve politikasını değiştirme amacıyla hazırlanan programların yürütülmesi için uygulanan faaliyetler bütünü olarak ifade edilebilir. Reformun içeriği ise daha çok hizmet önceliklerinin belirlenerek buna uygun politikaların geliştirilmesi, uygulanması ve değerlendirilmesi gibi süreçlerden oluşmaktadır (Saltman ve Figueras, 1999: 385). Reform, genel anlamda aksaklıkları ve hataları düzeltme, daha iyi hale getirme ya da yeni bir şekil verme anlamına gelmektedir (Sürgit, 1972: 9). Yeniden yapılandırma olarak da ifade edilen kavram sürekli gündeme gelmekte böylece kamu politikası olarak reformun önemini de göstermektedir (Övgün, 2013: 327). Sağlık hizmetlerinde reform konusu bitmeyen senfoni olarak gündemden düşmese de 2003 yılında Sağlık Bakanlığı’nın ilan ettiği Sağlıkta Dönüşüm Programı (Sağlık Bakanlığı, 2003) anılan reformların en önemlisi olarak ifade edilebilir. Çünkü söz konusu program ile 1980’li yıllardan itibaren parça parça da olsa uygulanmaya çalışılan reformlar bir bütün halinde uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak 2003 yılından önce sağlık hizmetlerinde ne gibi çalışmaların yapıldığına yönelik bir analiz yapılması da zorunluluk arz etmektedir. Reform sağlık hizmetlerinde yapısal ve işlevsel olarak birtakım dönüşümlere neden olmakta buna karşılık devletten beklenen görevler zamansal süreçler açısından farklılıklar arz etmektedir (Övgün ve Kantaş, 2017: 324). Sağlık reformlarını kamu yönetimi açısından derinlemesine bir analize tabi tutmak için ise kullanılan araç planlama olmalıdır. Sağlık örgütlenmesinin adım adım kurulması, merkezi idarenin sağlık alanında kendini sorumlu görmesi ile gelişmiş; sağlık yatırımları ise belirli planlamalar² çerçevesinde yürütülmüştür. Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) Sosyal Planlama Dairesi bünyesindeki sağlık planlaması birimi aracılığıyla Türkiye’de plan ve sağlık arasındaki ilişki de kurulmuştur (Çiner ve Fişek, 2010: 292). Bu doğrultuda sağlık yatırımlarının gelişimi de sağlık planlaması üzerinden daha net ortaya koyulabilmektedir.

Çalışmada devletin sağlık hizmetlerinin gelişimindeki rolü ve sorumluluğu kalkınma planları açısından ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışma ile devletin sağlık hizmetlerine yaptığı yatırım dönemsel olarak incelenmiş; sağlık hakkı ve devletin sağlık hakkından kaynaklanan sorumluluğu merkezi idare ve yerel yönetimler açısından analiz edilmiştir. Örneğin, planlı dönem olarak ifade edilen yıllarda sağlık hizmetleri plan dahilinde ele alınan konulardan birisi olmuş, sağlığa sosyal refahı artıran alan gözüyle bakılmıştır. 1960’lı yıllardan itibaren sağlık hizmetlerinin ülke genelinde sosyalleştirilmesinin planladığı görülmektedir. 1980’li yıllardan

² Cumhuriyetin ilk yıllarında Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları yapılmış; sosyal sabit sermaye yatırım alanlarından biri olarak görülen sağlık hizmetleri merkezi bütçeden karşılanmıştır. Bu doğrultuda sağlık alanı da plan dışında tutulmuştur. Sanayileşme planları ile kamu teşebbüsü yoluyla özel sektöre ara mal üretiminin gerçekleştirilmesi amaçlanmış; sağlık, savunma gibi hizmetler pür kamu malı olarak görüldüğü için söz konusu planlarda yer almamıştır (Özyurt, 1981).

itibaren ise sağlık alanında yürütülen politikalar genel olarak sağlığın devlet tarafından denetlenmesi ve planlanması, özel sektörün teşvik edilerek alanda daha aktif yer almasının sağlanması doğrultusunda şekillenmiştir. Sağlık politikalarında piyasa ilişkilerine göre reforma gidilmesi için çeşitli yasal ve yönetsel düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Sağlık hizmetlerinde 1990'lı yıllardan itibaren gündeme gelen yapısal reformlar birtakım projeler çerçevesinde 2003 yılına kadar uygulanmaya çalışılmıştır. Çalışmada ilk olarak Türkiye'de sağlık hizmetlerinin tarihsel arka planına yer verilmiş; sağlık örgütlenmesi ve sağlık yatırımlarının gelişimi ise kalkınma planları ve yatırım programları açısından ele alınmıştır.

2. SAĞLIĞIN VE ULUSAL SAĞLIK HİZMETLERİNİN GELİŞİMİ

Sağlık hizmetleri Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıla kadar Saray çevresi ile sınırlı kalmış, daha sonra batı tipi sağlık hizmetlerine yönelik adımlar atılmıştır. Bu dönemde hekimbaşılık kurumunun herhangi bir örgütlenmesi bulunmazken sağlık hizmetleri hayır kurumları ve vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Sağlık hizmetlerinin büyük kentlerde sınırlı olarak verilmesi sonucu vakıflar aracılığı ile sağlık hizmetlerinin yürütülmesi planlanmıştır. Sağlık hizmetleri uygulamaları ile hizmet sunumunun kapsamı genişletilmiş 1850'li yıllarda hizmetler Tıbbiye Nezareti tarafından yürütülmüştür (Akdur, 1999: 10-11). 1870'lere gelindiğinde ise İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi ile hükümet, sağlık hizmetlerinden sorumlu tutulmuştur (www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_1/20.html, [Erişim: 22.05.2016]). 1920 yılında 3 sayılı Kanunla Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti kurulmuş; daha sonra Bakanlığın merkez ve taşra örgütleri yapılandırılmıştır.³

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte bakanlık düzeyinde sağlık örgütlenmesi uygulaması da devam ettirilmiştir. Kamu kurumları üzerinden yeni bir devlet olma saiki ile birlikte sağlık alanında taşra yapılanmasına gidilmiştir. 1923-1937 arası dönem⁴ ise günümüz anlamında sağlık hizmet ve örgütünün yapılandırıldığı yıllar olmuştur. Bu dönemde ilçelerde hükümet tabiplikleri, illerde ise sağlık müdürlükleri kurulmuştur.⁵ Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık hizmetleri tedavi edici hizmetlerden çok koruyucu hizmetler temelinde gelişmiş,

³ 1921 Anayasası'nın 11. maddesinde sıhhiye işlerinin vilayet şurasına bırakıldığı belirtilmektedir. Teşkilatı Esasiye Kanunu, Ceride-i Resmîye (1-7 Şubat 1337). 1921 Anayasa'sı kabul edildikten sonra meclis hükümeti kurulmuş ve halk sağlığından sorumlu bir üye bu kabinede yer almıştır. (www.sabah.com.tr/yazarlar/safak/2012/01/06/1921-anayasasi, [Erişim: 10.06.2016]).

⁴ Sağlık Bakanlığı yapan kişiler üzerinden bir dönemlendirme ilk olarak Nusret Fişek tarafından yapılmıştır. Bu dönemlendirme sağlık politikalarına ilişkin olarak şu şekilde yapılmıştır: Refik Saydam ve sonrasındaki CHP Hükümetleri (1923-1945) dönemi. 2. Behçet Uz'un CHP Hükümetinde bakan iken önerdiği plan. 3. Demokrat Parti Dönemi (1950-1960). 4. Milli Birlik Komitesi Hükümeti (1960-1961). 5. 1962-1980 yıllarında uygulamalar. 6. MGK ve ANAP dönemi (www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_1/13.html, [Erişim: 18.03.2016]).

⁵ Türkiye'de 1925 yılında 1631 hekim bulunmaktadır. Serbest çalışan hekim sayısı ise 600 civarındadır. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nde ise 560 hekim, 554 sağlık memuru, 136 ebe, 69 hemşire, 4 eczacı çalışmaktadır (Aydın, 2002: 187).

ülkenin belirli merkezlerine numune hastaneleri yapılmıştır. Yataklı tedavi hizmetlerinin sunumunda ise yerel yönetimler görevli kılınmıştır.⁶

Kuruluş yıllarında merkezileşmeyi kamu kurumları üzerinden yürüten iktidar, sağlık alanında da teşkilatlanmayı merkezi yapıya bağlayarak sağlayabilmiştir. 1923-1945 yılları arasında sağlık örgüt ve birimlerinin yurt geneline yayılması için çaba gösterilmiştir. Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun (RG: 14.04.1928, Sayı: 863) ile kendi muayenehanesini açan doktorların çalışma usulleri düzenlenmiş, ayrıca diğer tıp meslek kollarının faaliyetleri genel bir çerçeve içinde sunulmuştur. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nda (RG: 06.05.1930, Sayı: 1489) ise sağlık, devletin hizmet alanı olarak belirtilmiştir. Bu doğrultuda Kanun’un 1. maddesi memleketin sıhhatini korumak ve hastalıklarla mücadele etmekte Bakanlıkı sorumlu tutmuştur. Daha çok bulaşıcı hastalık ve salgın hastalıklara karşı koruyucu önlemlerin sıralandığı Kanun, sağlık hususunda yerel yönetimler için Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti’ni denetleyici göstermektedir.

Kanunla her ilde Sıhhat ve İçtimaî Muavenet müdürlükleri (il sağlık müdürlüğü) ilçe ve kazalarda ise Hükümet Tabiplikleri kurulmuştur. Bakanlık, Milli Müdafaa Bakanlıkı’nın sağlık işlerinden bağışık kılınmıştır. Hastanelerin yerlerinin tespiti, inşaatı ve diğer düzenlemeler Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti ve Nafia Vekâleti (Bayındırlık Bakanlıkı) tarafından yapılmıştır. Hastaneler Talimatnamesi ile yerel yönetimlerde bulunan hastanelerde birinci sınıf yataklarda yatmak isteyen hastaların hastanenin %10’unu aşmamak kaydıyla ücretli olarak yatabileceği ve on günlük parayı da peşin olarak ödeyeceği hükme bağlanmıştır.⁷

1933 yılında çıkarılan Hususi Hastaneler Kanunu (RG: 05.06.1933, Sayı: 2419) ile Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâlet’inden alınacak izinler doğrultusunda hastanelerin açılması kararlaştırılmıştır.⁸ “Yatan hastaların tedavilerinin karşılandığı merkezler” olarak tanımlanan özel hastaneler için yapılan fiyatlandırmanın Bakanlıkın belirlemiş olduğu miktarın üzerinde çıkamayacağı ifade edilmiştir. Özel hastanede yatan ancak parası olmayanların ücretlerinin belediyeler tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Kanuna göre, Bakanlık il teşkilatı aracılığı ile özel hastanelerin kapatılmasına karar verebilmekte, para ve hapis cezasına yönelik yaptırımlar uygulayabilmektedir.

⁶ Türkiye’nin kuruluştan sonraki dönemlerinde sağlık politikalarında yerelleşmenin esas olduğu politika belgelerine rastlanmaktadır. Refik Saydam’ın bakanlık döneminde yerelleşme düşüncesi gündeme gelmiştir. Bu dönemde sağlık hizmetlerinin sunumunda yerel yönetimlerin yetkili olması, bakanlık politikası belirleme ve denetleme konularına yoğunlaşması görüşleri üzerinde durulmuştur.

⁷ Hastaneler Talimatnamesi ilk olarak 20 Temmuz 1924 yılında çıkarılmış daha sonra kararnameler ile (6449, 9767, 11641, 14019) düzenlenmiştir (RG: 06.04.1942, Sayı: 5076).

⁸ Özel hastaneler hastane planlarından hastane için ne kadar para ayrılacağına kabul ettiği hastaların ne kadarının paralı ne kadarının parasız bakılacağına kadar Bakanlıkı bildirmekle yükümlü tutulmuştur. Vakıf hastaneleri de bu kanun kapsamına alınmıştır (RG: 06.04.1942, Sayı: 5076).

1936 yılında çıkarılan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilatı ve Memurin Kanunu⁹ ile Bakanlık sağlık tesisi yapımı konusunu üstlenmiş, İskân Umum Müdürlüğü'nün bütçesini de kullanmak üzere görevli kılınmıştır. Sağlık konusunda “salgın hastalıklara karşı sağlıklı nesiller yetiştirme” amacı taşıyan Bakanlık, mesleğini icra edenlerin denetimi ve atanmasında sorumluluğunu devam ettirmiştir. Bakanlığın taşra teşkilatı¹⁰ dışında il özel idareleri, belediyeler ve köyler tarafından gerçekleştirilen sağlık hizmetleri için de bir denetim yetkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda il özel idareleri bünyesinde seyyar tabiplikler ve hastalıklarla mücadele teşkilatı örgütlenmiştir. Köylerde çalıştırılan hekimler için verilecek ücret, il özel idaresi ve köy sandıklarından karşılanarak ücretlerin dağıtımı Bakanlık tarafından planlanmıştır.

SSK ise özel sektörde çalışan işçilere ve kamu sektöründeki mavi yakalılara sağlık sigortası sağlamak üzere 1946 yılında¹¹ kurulmuş ve sermaye için çok önemli olan işçilerin sağlık hizmeti devletçe üstlenilmiştir.¹² Bu tarihlerde İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu (RG: 16.07.2015, Sayı: 6058) da yürürlüğe girmiştir. Bu düzenlemelerin yanı sıra 1949 yılında Verem Savaş Dispanserleri; 1952 yılında ise Anne ve Çocuk Sağlığı birimleri kurulmuştur. 1953 yılında il özel idarelerinin sahip olduğu hastanelerin, meclislerinin vereceği olur kararı doğrultusunda Hazineye devredilmesine ilişkin değişiklik yapılmıştır. Söz konusu değişiklik ile il özel idarelerinde bulunan hastaneler Bakanlığa geçmiştir. Memleket Hastanesi adıyla faaliyet gösteren ve kırk yedi ilde örgütlenmiş hastaneler toplamda üç bin sekiz yüz doksan beş yatak kapasitesi ve çalışanları ile birlikte Bakanlığa devredilmiştir.¹³

1954 yılında ortaya çıkan Milli Sağlık Programı'nda sağlık hizmetlerinin belediyelerden ve Savunma Bakanlığı'ndan alınarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na (SSYB) devredilmesi planlanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin on altı sağlık bölgesine ayrılarak yirmi bir farklı sağlık kuruluşu

⁹ Bakanlık Merkez Teşkilatı: Müsteşarlık, Hususi Kalem, Teftiş Heyeti Reisliği, Hıfzıssıhha İşleri Dairesi, İçtimaî Muavenet İşleri Dairesi, Sicil ve Memurlar ve Muamelât Müdürlüğü, Sağlık Propagandası ve Tıbbî İstatistik Umum Müdürlüğü, Hukuk Müşavirliği, Muhasebe Müdürlüğü, Seferberlik Şubesi Müdürlüğü, Evrak Müdürlüğü, Ayniyat Muhasipliği, Levazım Memurluğu, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi ve Merkez Hıfzıssıhha Mektebi'nden oluşmaktadır (RG: 23.06.1936, Sayı: 3337).

¹⁰ Taşra teşkilatı; Umumî Müfettişlikler Sıhhi Müşavirlik ve Muavinlikleri, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Müdürlükleri, Hükümet Tabiplikleri, Küçük Sıhhat Memurlukları, Tıbbî ve Sıhhi, İçtimaî Müesseseler, Hastalıklarla Mücadele Teşkilatı, Seyyar Sıhhi Teşkilattan oluşmaktadır (RG: 23.06.1936, Sayı: 3337).

¹¹ 1936 tarihli ve 3008 sayılı İş Kanunu ile Türkiye'de sosyal sigortaların kuruluşu ve sosyal sigortalara ilişkin temel ilkeler öngörülmüştür. Ancak Kanunda öngörülen sistem, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle 1945 yılına kadar oluşturulamamıştır. Sosyal sigorta kolları ile ilgili ilk kanun, 27.06.1945 tarihli ve 4772 sayılı İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunudur. Bu Kanunun yürürlüğe girmesi ile İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası uygulanmaya başlamıştır. Anılan Kanuna paralel olarak 16.07.1945 tarihinde 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu çıkarılmıştır. Bu Kanunun 01.01.1946 tarihinde yürürlüğe girmesiyle İşçi Sigortaları Kurumu kurularak 1945 yılına kadar kurulan çok sayıdaki sandığın da birleştirilmesi sağlanmıştır. İşçi Sigortaları Kurumu kurulduğu yıl, ilk önce 4772 sayılı İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu kapsama alınmıştır. Sonrasında ise, 1950 yılında 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortası Kanunu, 1951'de 5502 sayılı Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu ve 1957'de 6900 sayılı Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortası Kanunu kabul edilmiştir (<http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/tarihce>, [Erişim: 05.05.2015]).

¹² Hastalıklar çalışma gününü azaltırken işçilerin verimini düşürmekte, zihni gelişmelerini engellemektedir (Üner ve Fişek, 1961: 5).

¹³ 1946-1960 yılları arasındaki dönemde, Türkiye'de sağlık ocakları kurulmuş; tüm hastaneler, yerel yönetimlerden Sağlık Bakanlığı'na devredilmiştir (RG: 15.07.1953, Sayı: 8458).

ile sağlık hizmetlerinin ülke geneline yayılması da amaçlanmıştır. Bu doğrultuda kırsal alanın sağlık örgütlenmesi için her kırk köye on adet hastanenin kurulması planlanmıştır. Bölgelerin, DSÖ uzmanlarından Dr. Olle ve Sağlık Mühendisi Mr. Shipman tarafından hazırlanan raporlara uygun olarak hazırlandığı belirtilmiştir. Bölgeler nüfus ve yüz ölçümüne göre hesaplanmış, yirmi bir milyon nüfus, merkezi bir il belirlenerek etrafındaki¹⁴ illeri de hesaba katacak şekilde planlanmıştır (Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1954). Her sağlık bölgesi için kurulacak hastaneler¹⁵ ise tedavi etmekten çok koruyucu sağlık politikasına önem verildiğini göstermektedir. Programın on yıllık bir sürede hayata geçirebileceği dolayısıyla maliyetinin devlete bir yük getireceği belirtilmiştir.

Dönemin Sağlık Bakanı Behçet Uz, fertlerin koruyucu hizmetler dışında kalan tedaviler için bireysel katkıda bulduklarını ve diğer ülkelerdeki gibi sağlık sigortasına geçerek maliyetin altından kalkılabileceğini vurgulayarak Program’da sağlık sigortasına geçişin ilkelerine de yer verdiklerini belirtmiştir. Sağlık sigortasının yanı sıra Milli Sağlık Programı’nın finansmanı için Sağlık Bankası’nın kurulması da Program içindeki fikirlerin başında yer almıştır. Banka’nın sağlık sigortasını işleten birim olarak devlet ve hissedarları tarafından finanse edilmesi gerektiği üzerinde önemle durulan konulardan biri olmuştur. Uygulama imkânı bulamayan bu projeler Sağlık Bakanlığı’nın sağlık hizmetlerinde merkezi bütçeyi kullanmasına neden olmuştur.

1960 yılından sonra ise sağlık hizmetlerinin ülke genelinde sosyalleştirilmesi planlanmıştır. Sağlıkta sosyalizasyon, devletin sağlık hizmetlerini her yurttaşı için eşit bir şekilde verme ve tedavi imkânlarını sağlamak olarak tanımlanmaktadır. Bu anlayış doğrultusunda çıkarılan 224 sayılı Kanun Türkiye’de bütün sağlık hizmetlerinin devletin ödevi olduğunu, birinci basamak tedavi hizmetini kentlerden köylere varıncaya kadar yayarak herkesin yararlanmasını, koruyucu ve tedavi edici hekimlik hizmetlerinin birlikte yürütülmesini içermektedir (Pala, 2007: 11).

1961 yılında Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Uygulama Planı’nda on altı sağlık bölgesi düşüncesi devam etmiş ve on iki program dâhilinde bir plan hazırlanmıştır.¹⁶ Bu dönemde

¹⁴ 16 bölgenin merkezleri şu şekilde sıralanmıştır. İstanbul, Sakarya, Bursa, İzmir, Eskişehir, Antalya, Ankara, Konya, Samsun, Sivas, Seyhan, Trabzon, Elazığ, Diyarbakır, Erzurum, Van.

¹⁵ Milli Sağlık Planı’nda hastaneler şu şekilde isimlendirilmiştir: Verem Hastanesi, Sanatoryum, Prevantoryum, Akıl Hastalıkları Hastanesi, Çocuk Hastalıkları Hastanesi, Emrazısariye Hastanesi, Dinlenme Yurdu, Doğum Evleri, Çocuk Yuvası, Sağlık Merkezi. Ayrıca bu tesislere ek olarak: Sağır Dilsizler ve Körler Müessesesi, Hemşire Okulu, Köy Ebe Okulu, Sağlık Memuru Okulu Bölge Hıfzısıhha Laboratuvarı, Cüzzam Hastalıkları ve Lebzazori, Kanser Arama ve Radyoloji Ens. Tropikal Hastalıklar Ens. Rehabilitasyon Müesseseleri, Kimsesiz Çocukları Barındırma ve Yetiştirme Yurtları. 1953 yılı itibariyle 15917 olan hasta yatak sayısının Program tamamlanınca 42892 artacağı beklenmiştir. Verem yatak sayısı ise bu rakamlardan hariç olup 1953 yılı itibariyle 6557’dir.

¹⁶ Sağlık Evi, Sağlık Ocağı, Sağlık Merkezi, Sağlık Müdürlüğü, Bölge Hastaneleri, Bölge Laboratuvarları, Bölge Müdürlükleri, Depo ve Tamirhaneler, Yardımcı Sağlık Personeli Yetiştiren Okullar, Mütferrik Projeler, Bakanlık Merkez Teşkilatı, Maaş ve ücretlerden oluşan bir program oluşturulmuştur (Üner ve Fişek, 1961: 9-11).

sağlık alanı için yabancı uzmanların teknik yardımlarından yararlanılmaya devam edilmiş ve birtakım raporlar hazırlanmıştır.¹⁷ Bu çerçevede Sir John A. Charles¹⁸ sosyalleştirmenin pilot illerdeki (Tekirdağ, Çankırı, Elazığ) uygulamaları ve Bakanlık teşkilatına ilişkin görüşlerini (Charles, 1961) bir rapor halinde sunmuştur. Dr. Olle'ye (1961) hazırlatılan sağlık raporunda ise birinci basamak sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Sosyalleştirmeye ilişkin uygulama planlarında doktor, hemşire ve diğer sağlık görevlilerinin yanı sıra tesislerin ortaya çıkaracağı maliyete varıncaya dek bir hesaplama yapılmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı'nın yanı sıra SSYB'nin görüşlerine de yer verilen Türkiye'de Sağlık İşlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki Rapor'da (Charles, 1961) sağlık hizmetleri için devlet müdahalesinin gerekli olduğu yönündeki fikirler ağır basmış ve Amerika'da dahi sosyalizasyon yönünde uygulamaların varlığından bahsedilmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'li yıllara kadar Türkiye'nin sağlık hizmetlerinin gelişimi değerlendirildiğinde; hastalıkların daha ortadan çıkmadan önlenmesi için oluşturulan temel sağlık hizmetlerinde devletin daha önemli roller üstlendiği söylenebilir. Koruyucu sağlık hizmetleri alanında tüm ülkede sağlık örgütlenmesi için çalışmalar yapılırken tedavi edici hizmetler ise belirli bir zamana kadar yerel yönetimlerin sorumluluğunda kalmıştır. Ancak nüfusun ve toplumsal ihtiyaçların artışına bağlı olarak belirli merkezlerde tedavi edici hizmetlere yönelik örgütlenmeye de gidilmiştir. Dolayısıyla bu anlamda sağlık hizmetlerinin bir arada yürütüldüğü söylenebilir. Hastane hizmetlerinin pahalı olması ise sigorta sisteminin getirilmesini ve kullanıcıların katkılarıyla finanse edilecek bir sağlık sistemini ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'de ise bu durum Milli Sağlık Programı ve Sağlık Bankası üzerinden devletin sağlık hizmetlerini finanse etmesi anlayışı ile ülkenin kendi dinamikleri üzerinden yürütülmek istenmiştir. Buna ilave olarak Türkiye'nin sağlık hizmetlerinin gelişimine ilişkin söylenebilecek en önemli şey sağlık hizmetlerinde bölge planlamasının hastaneler üzerinden yapılmış olmasıdır. Böylelikle gereksiz ve pahalı olan hastane hizmetleri gerektiği kadar olmak üzere bölgeler üzerinden bir planlama yapılarak vatandaşların kullanımına sunulacaktı. Ancak aşağıda ele alındığı üzere sağlıkta sosyalleştirme planının başarıya ulaşamaması ve ardından uygulanan neoliberal politikalar, sağlıkta öncelikli alanlara yapılacak yatırımı ve hastane planlamasını piyasa ilişkileri doğrultusunda dönüştürmüştür. Bu durum aşağıda da yer verildiği üzere Türkiye'de sağlık hakkı ve bu hakkın devlete yüklediği sorumluluk üzerinden sağlığın kamusal niteliğinin değişimi bağlamında ele alınmıştır.

¹⁷ DSÖ'nün sağlık mühendislerince 1950'li yıllardan itibaren (Türkiye'nin üyeliğinin hemen akabinde) Türkiye'nin sağlık alanında idari bölge kurması gerektiği hakkında raporlar hazırlanmış (1952 – 1954 – 1972 – 1977 – 1980) bu tarihlere sonra DB bu işlevi sürdürmüştür (Övgün ve Küçük, 2013)

¹⁸ İngiltere Sağlık Bakanlığı eski müsteşarı.

3. SAĞLIK HAKKI VE TÜRKİYE’DE DEVLETİN SORUMLULUĞU

Sağlık hakkı kavramının Birleşmiş Milletler ve DSÖ’nün kurulması ile yaygınlaştığı kabul edilirse; Türkiye’de sağlık hakkı doğrultusunda politikalara geçilmesi 1960’lı yıllara denk gelmektedir. Çünkü sağlık hakkı, 1961 Anayasasına kadar hukuki bir zemin bulamamış, bu bağlamda sağlık devletin ödevi olarak da sayılmamıştır. 1961 yılında kabul edilen Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun’unun (RG: 12.01.1961, Sayı: 10705) birinci maddesinde “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde bir hak olarak tanınan sağlık hizmetlerinden faydalanmanın sosyal adalete uygun bir şekilde ifasına sağlamak maksadıyla... sosyalleştirileceği” belirtilmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte mevzuat çalışmaları başlatılmış olmasına rağmen sağlık sistemine ilişkin kayıtlar oluşturulamamış, ancak savaş yıllarının ortaya çıkardığı¹⁹ sorunlar ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.²⁰ 1937 yılına kadar ise sağlık örgütlenmesi ve kurumsallaşmasına yönelik adımlar atılmış; hizmetler hükümet, küçük sıhhiye memurlukları ve belediyelerce verilmiştir.²¹ Bu dönemde merkezi idare önleyici sağlık hizmetlerine yönelik çalışmalarda bulunurken yerel yönetimler, tedavi edici hizmetleri yerine getirmiştir. 1950’li yıllarda ise sağlık hizmetleri merkezi idarenin yetki alanında toplanmış, DSÖ üyeliği²² doğrultusunda sağlık hizmetleri için raporlar hazırlanmıştır. Hükümetin ihtiyaç dâhilinde olan sağlık hizmetlerinin maliyetini karşılayamayacağı belirtilmiş, sağlık hizmetlerinin yurt geneline yayılması için sağlık bölgelerinin oluşturulması planlanmış ve oluşacak maliyetlerin vatandaşlardan alınması fikri baskın çıkmıştır.

Dönemin Sağlık Bakanı Behçet Uz, Türkiye dışındaki devletlerde sağlığın devletin görevleri olmaktan çıktığını (T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, 1954) ifade etmiştir. 1950’li yıllarda liberal politikaların izlenmesine bağlı olarak sağlık hizmetleri için kullanıcı ücreti ve primleri toplamak suretiyle sağlık hizmetlerinin maliyetinin vatandaşlar tarafından karşılanması planlanmıştır. Söz konusu dönemde özel sektörün sağlık alanında yatırımı olarak serbest çalışan hekimlerin muayenehaneleri bulunmaktadır. Buna karşılık sağlığın sosyalleştirmesine ilişkin planlarda hekimlerin serbest çalışmasının yerine tamamıyla amme hizmeti vermeleri öngörülmüştür.

¹⁹ 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresinde savaş ve zorunluluktan dolayı nüfusun artması sonucu hayatın korunması ve hayatta kalabilme mücadelesi için çalışmaların yapılması gerektiği belirtilmiştir (Yeginboy ve Sayın, 2008).

²⁰ İllere rehberlik yapmak için 1924’te Ankara, Diyarbakır, Erzurum, Sivas Numune Hastaneleri ve 1936’da Haydarpaşa Numune Hastanesi faaliyete girmiştir. Daha sonra Trabzon ve Adana Numune Hastaneleri ile Numune Hastanesi sayısı yediye çıkmıştır (<http://www.saglik.gov.tr/TR/belge/1-40121/tarihce.html>, ([Erişim: 14.06.2016]).

²¹ Bu dönemde sağlık hizmeti; 86 adet yataklı tedavi kurumu, 6.437 yatak, 554 doktor, 69 eczacı, 4 hemşire, 560 sağlık memuru ve 136 ebe ile verilmiştir.

²² Türkiye 2 Ocak 1948 tarihinde DSÖ’ye üye olmuştur.

1961 tarihli ve 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi²³ Hakkındaki Kanun ile Türkiye’de tüm sağlık hizmetlerinin bir devlet görevi olduğu kabul edilerek, birinci basamak sağlık hizmetlerinin kırsal kesime kadar yayılarak herkesin sağlık hizmetlerinden yararlandırılması, koruyucu ve iyileştirici sağlık hizmetlerinin bir arada yürütülmesi hedeflenmiştir. On beş yıllık bir plan dâhilinde tüm ülkeye yaygınlaşacağı öngörülen planın sosyalleştirme yapılmadan uygulanmayacağı (Üner ve Fişek, 1961: 9-11) belirtilmiştir. Bu çerçevede Kanun’un ikinci maddesinde yeniden bir sağlık ve sağlık hizmeti tanımı yapılmıştır (RG: 12.01.1961, Sayı: 10705):

“Sağlık, yalnız hastalık ve maluliyetin yokluğu olmayıp beden, ruhen ve sosyal bakımdan tam bir iyilik halidir. İnsan sağlığına zarar veren çeşitli faktörlerin yok edilmesi ve toplumun bu faktörlerin tesirinden korunması, hastaların tedavi edilmesi, beden ve ruhî kabiliyet ve melekeleri azalmış olanların işe alıştırılması (Rehabilitasyon) için yapılan tıbbi faaliyetler sağlık hizmetidir.”

Devletin ödevi olarak bir bütün halinde verilen sağlık hizmetleri basamaklara ayrılarak koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin kullanımı da planlanmıştır. Bu bağlamda söz konusu Kanun’un 13. maddesinde ise hasta sevk sisteminin nasıl yapılacağı ele alınmaktadır. Buna göre sosyalleştirmeden faydalanmak isteyenlerin acil haller dışında ilk önce sağlık ocaklarına gitmeleri gerektiği; oradaki hekimlerin tedavi edememeleri durumunda sevk ile bir üst basamakta bulunan merkezlere gidebilecekleri belirtilmiştir. Dolayısıyla sağlık ocakları²⁴ ve hastanelerin işbirliği halinde olmaları gerektiği konusu kanunla düzenlenmiştir. 14. maddede ise sevke uymayanların ilaç ücretlerini kendilerinin karşılayacağı belirtilmiştir. Kamu sağlık kuruluşlarında muayene ücreti alınamayacağı, kendi arzusu ile ücretli tedavi olmak isteyenlerin serbest hekimlere de müracaat edebileceği kanunda yer almaktadır. Kamuda çalışan hekimlerin ise muayenehane açamayacağı kararlaştırılmıştır. Hastanelere merkezi idareden bütçe ayrılmasının yanı sıra tedavi masraflarının bir kısmının vatandaşların iştiraklerinden alınabileceği de Kanun’la düzenlenen konular arasında yer almıştır.

1964 yılında yürürlüğe giren Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirildiği Bölgelerde Hizmetin Yürütülmesi Hakkında Yönetmelik’te (RG: 09.09.1964, Sayı: 11802) ise sağlık hizmetleriyle koruyucu ve önleyici hizmetlere öncelik verildiği, tedavi edici hizmetlerin ise tamamlayıcı olduğu ifade edilmiştir. Sağlık ocakları temel alınarak bölge hastaneleri, eğitim

²³ Sosyalleştirme: “Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi vatandaşların sağlık hizmetleri için ödedikleri prim ile âmme sektörüne ait müesseselerin bütçelerinden ayrılan tahsisat karşılığı her çeşit sağlık hizmetlerinden ücretsiz veya kendisine yapılan masrafin bir kısmına iştirak suretiyle eşit şekilde faydalanmalarıdır” (RG: 12.01.1961, Sayı: 10705).

²⁴ DB kaynaklı sağlık reformları hizmetlerin işlevselliğini ve örgüt yapısını dönüştürmeye zorlarsa da Türkiye’de sağlık ocaklarının halen varlığını sürdürdüğü ifade edilmelidir. Her ne kadar isim değişirse de bu yapı sosyalleştirme planının başarısı olarak görülmektedir. Çünkü sosyalleştirmeyle genel ile yerelin dengesi kurulmuş merkez ve taşra arasındaki bağ da sağlamlaştırılmıştır (Çiner ve Fişek, 2010: 295).

ve araştırma hastaneleri biçiminde örgütlenen Sağlık Bakanlığı, sağlık hizmetlerine erişim çerçevesinde hizmetlerin yurt geneline yaygınlaştırılması için çalışmalarda bulunmuştur. Bu doğrultuda geniş bölgede çok yönlü hizmet politikasından dar bölgede çok yönlü sağlık hizmeti politikasına geçilmiştir (<http://www.saglik.gov.tr/TR/belge/1-40121/tarihce.html>, [Erişim:14.06.2016]). Sağlıkta sosyalleştirme kanunundan sonra çıkarılan 1961 Anayasası’nda sağlıkla ilgili maddeler yer almış; Anayasa’nın 48. maddesinde sosyal güvenliğe, 49. maddesinde ise sağlık hakkına atıf yapılmıştır:

“Herkes; sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilatı kurmak ve kurdurmak Devletin ödevlerindedir.”

“Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir. Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır.”

Toparlanacak olursa sağlık hizmetinin devlet tarafından verilmesinde bir bakıma özel sektörün bu alanda yatırım yapamayacak durumda olması gösterilebilir. Çünkü temel hizmetler ile ilgili yatırımların kârsız olduğu, büyük teşkilatlanmalar ve sermaye gerektirdiği, kısa sürede kârlı olmadıkları gibi nedenler (DPT, 1963: 61) sağlık hizmetlerinin devletçe üstlenmesinin gerekçesi olmuştur. Sağlık ve sağlık hakkının 1960’lı yıllarda anayasal güvence altına alınmasından sonra liberal politikaların etkisi ile 1982 Anayasa’sında devletin düzenleyici rolüne atıfta bulunulmuş, buna bağlı olarak sağlık da dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Aşağıda ele alındığı üzere sağlık yatırımlarına önem verilmesiyle alana ilişkin teşvik politikaları ve özel hastanecilik faaliyetlerinde de hareketlilik yaşanmıştır.

4. ULUSAL SAĞLIK YATIRIMLARININ GELİŞİMİ

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan 1960’lı yıllara kadar sağlık alanında önleyici hizmetlerden başlamak üzere sırasıyla tedavi edici hizmetler ve eğitim araştırma hizmetleri olmak üzere sağlık planlaması yapılmıştır. Sağlık örgütlenmesi ise gerek sosyo-ekonomik koşullar gerekse savaşa bağlı göçlerin getirdiği bulaşıcı ve salgın hastalıkları önlemek amacıyla koruyucu odaklı sağlık politikası çerçevesinde işlemiştir. Sağlık örgütlenmesinin adım adım kurulması, merkezi idarenin sağlık alanında kendini sorumlu görmesi ile gelişmiş; sağlık yatırımları ise belirli planlamalar²⁵ çerçevesinde yürütülmüştür. Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) Sosyal Planlama Dairesi bünyesindeki sağlık planlaması birimi aracılığıyla Türkiye’de plan ve sağlık

²⁵ Cumhuriyetin ilk yıllarında Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları yapılmış; sosyal sabit sermaye yatırım alanlarından biri olarak görülen sağlık hizmetleri merkezi bütçeden karşılanmıştır. Bu doğrultuda sağlık alanı da plan dışında tutulmuştur. Sanayileşme planları ile kamu teşebbüsü yoluyla özel sektöre ara mal üretiminin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır; sağlık, savunma gibi hizmetler pür kamu malı olarak görüldüğü için söz konusu planlarda yer almamıştır (<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusoskon/article/view/1023006477>, [Erişim: 10.06.2016]).

arasındaki ilişki (Çiner ve Fişek, 2010: 292) de kurulmuştur. Bu doğrultuda sağlık yatırımlarının gelişimi de sağlık planlaması üzerinden daha net ortaya koyulabilmektedir. Aşağıda sağlık yatırımlarının gelişimi ve sağlık hizmetlerinin piyasa ilişkileri doğrultusunda nasıl dönüşüme uğradığını anlayabilmek adına bir dönemlendirme yapılmıştır.

4.1. 1960-1980 Yılları Arası Sağlık Planlamaları

Planlı dönem olarak ifade edilen yıllarda sağlık hizmetleri plan dahilinde ele alınan konulardan birisi olmuş, sağlığa sosyal refahı artıran alan gözüyle bakılmıştır. Sağlık göstergeleri gelişmişlik göstergesi olduğundan Türkiye'nin sağlık için bütçeden yaptığı harcamalar diğer alanlara göre az da olsa sağlık, devlet tarafından bir yatırım alanı (insan esası) olarak görülmüştür. Ayrıca sağlık, iktisadi gelişmeye etki eden faktörlerden biri olarak (tarım, eğitim gibi) kalkınmanın bir aracı gibi ele alınmıştır. Eşitlik ilkesi gereği sağlık hizmetinden faydalanılması üzerinde durulmuş, tıpkı sağlık hizmetlerinin sosyalleştirmesinde öngörüldüğü gibi kalkınma planının uygulanma süresi de on beş yıl olarak planlanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sağlık alanı için koruyucu sağlık hizmetlerine öncelik verilmesi, Bakanlık aracılığıyla halk sağlığı hizmetlerinin sunulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede Plan'da sağlık personelinin ülke genelinde eşit bir şekilde dağıtılması, toplum sağlığı hizmetleri ve yerli ilaç sanayinin geliştirilmesi, özel hastanelerin kurulmasının teşvik edilmesi, sağlık sigortasının kurulması, devlet hastanelerinde döner sermaye sisteminin kurulması gibi hedeflere (DPT, 1963: 414) yer verilmiştir.

Söz konusu dönemde sağlık yatırımları toplam yatırımların % 2,3'ü iken bu oranın daha da artırılması planlanmıştır. Temel sağlık göstergelerinden biri olan doğumda ölen bebek sayısı % 0,165 olarak açıklanmış, kişi başına düşen doktor sayısı ise dört binde bir olarak ifade edilmiştir. Bu dönemde hastanelerde on bin kişiye 2,6 doktor, bir hemşireye ise yüz on bir yatak düşmektedir.²⁶ Bu verilerden yola çıkarak Plan'da, sağlık politikasında hastane hizmetlerinin etkisiz ve pahalı olmasından hareketle koruyucu önlemlerin yer aldığı ve ayakta tedavinin mümkün olduğu bir sağlık programına geçilmesi gerektiği vurgulanmalıdır.²⁷ Sağlık ve sosyal güvenlik sistemleri açısından kamu harcamalarının artırılarak kalkınmanın amaçlarına ulaşması hedeflenmiştir. Sağlık harcamasının on beş yıllık süre içinde iki katı kadar artırılması planlanmıştır. Bu bağlamda sağlığa yapılacak yatırım kişilerin refah düzeyinde toplu bir artış gösterecektir. Aynı şekilde kalkınmanın iktisadi amaçlarına ulaşması

²⁶ Bebek ölüm oranı ABD için binde yirmi altı Almanya için ise binde otuz altı olarak gösterilmiştir. On bin kişiye düşen doktor sayısı ise ABD için on iki Almanya için on üçtür (DPT, 1963).

²⁷ Planda "Hasta bakımı hizmetlerinde az sayıda nüfusun faydalandığı ve pahalı bir hizmet olan hastanecilik yerine, evde ve ayakta tedaviyi sağlayan ve küçük topluluklara kadar yayılan bir sağlık teşkilâtının kurulmasına öncelik verildiği" belirtilmektedir (DPT, 1963: 406).

için kamu harcamalarının sosyal amaçların gerçekleştirilmesine yardım edecek şekilde artırılması planlanmıştır. Bu doğrultuda 1950’li yıllarda sağlık harcamalarına genel bütçeden ayrılan pay, 1960’larda sağlıkta yaşanan sosyalizasyon ile birlikte üç katına kadar çıkmıştır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda toplumun ruh ve beden sağlığının yükseltilmesi, kalkınmanın amacı olarak gösterilmiş, sağlıktaki iyileşmenin ekonomik ve sosyal gelişme için zaruri olduğu belirtilmiştir.

Sosyalleştirme planında sağlık hizmetlerinin tek elden planlanması öngörülmüşken, bu hedefe ulaşılamamış; SSYB dışında diğer bakanlıklar, iktisadi teşekküller, SSK, tıp fakülteleri ve özel kuruluşların da sağlık hizmetlerine katıldıkları (DPT, 1968: 215-216) ifade edilmiştir. Bu dönemde doktor başına iki bin dokuz yüz hasta düşse de bölgeler arası gelişmişlik farklarından kaynaklanan personel dengesizliğinden şikâyet edilmiştir. Örneğin 1960’lı yıllarda İstanbul, Türkiye nüfusunun % 8,3’ünü barındırırken; doktorların % 40’ı ise yine İstanbul’da çalışmaktadır.²⁸ Koruyucu sağlık hizmeti veren doktor sayısının azlığı bir yana eğitime gönderilen doktorların % 30’unun yurt dışından gelmemesi sağlık politikasındaki dengesizliklerin başlıca sebebi olarak görülmüştür.²⁹

Bu dönemde ilçe ve köylerde kurulması planlanan sağlık ocakları, altyapı yatırımları eksikliği nedeniyle sosyalleştirme planındaki gibi işletilememiştir. Sürekli şikâyet edilen bir konu olarak hasta yatak sayısı verimli bir şekilde kullanılamamakta ve ihtiyaç olmayan yerlerde hastane bulunmaktadır. Örneğin 1965 yılı itibariyle yatak sayısı yetmiş bin civarında iken on bin kişiye yirmi iki yatak düşmektedir. Sağlık harcamaları açısından da sorunlara neden olan tedavi edici hizmetler, koruyucu sağlık hizmetlerinin geri planda kalmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda yataklı tedavi kurumlarına ayrılan bütçe, toplam sağlık harcamalarının önemli bir kısmını teşkil etmiş; bu harcamalardan halk sağlığı için %10 hastaneler içinse % 60 oranında bir pay ayrılmıştır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda sağlık ocaklarının kuruluş sistemi ve çalışma esaslarının Türkiye için en iyi uygulama metodu olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda sağlık ocağı, sağlık evi, gezici sağlık istasyonları, verem savaş dispanserleri ve laboratuvarların kurulmasına devam edilerek tedavi edici kuruluşların yatak sayısının artırılması planlanmıştır. Özel sektörün yatak sayısının artırılması da yapılacak faaliyetler arasında sıralanmıştır. Sağlık yatırımlarından önce altyapı yatırımlarının tamamlanması, sosyalleştirmenin doğu illerinden başlayarak batıya doğru genişletilmesi planlanmıştır. Aynı şekilde tedavi hizmetlerinin yaygınlaşması için özel sektörün

²⁸ Takip eden yıllarda ise; İstanbul, İzmir ve Ankara illerinde hasta yatağı toplam yatak sayısının %45’ini geçmiştir (DPT, 1973: 111).

²⁹ Halk sağlığı politikası koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesinde tek başına yeterli olmamıştır. SSYB’nin 1960’lı yıllarda hızlı nüfus artışının önüne geçmek amacıyla aile ve nüfus planlamasını devreye soktuğu görülmektedir. Devletin sağlık hizmetlerinde önleyici ve koruyucu olması aynı zamanda nüfus üzerinde politikalar geliştirmesinin de yolunu açmıştır. Günümüzde nüfus planlaması konusunda tartışmalar alevlenirken bunun nedeni olarak SSYB’nin uyguladığı politikalar -aile ve nüfus planlaması- gösterilmektedir.

desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Yabancı sermaye ile yerli sermaye arasındaki sağlık yatırım farklarının kapatılması ve yerli olana öncelik verilmesi hedeflenmiştir. Tek bir sağlık sigortasının kurularak koordinasyonun sağlanacağı ifade edilmiştir (DPT, 1968: 219-224). Genel bir sağlık sigortasının kademeli olarak kurulması ile sağlık hizmetlerinde yaşanan finansman sıkıntısının aşılabileceği belirtilmiştir. Bunlara ilave olarak köylere kurulacak sağlık evlerinin halkın gönüllü katılımı ile sürdürülebileceği de İkinci Plan'da yer alan önemli gelişmelerdendir.³⁰

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 1982 yılına kadar sağlık alanında iyileştirmelerin kamu eliyle yürütüleceği vurgulanmıştır.³¹ Bu dönemde sağlık hizmetleri sınıflandırması "özelliği gereği kamu görevi niteliğinde" sayılmıştır (DPT, 1973, 167). Sağlık yatırımlarının % 95'i devlet tarafından yerine getirilmiş, toplam harcamalar içinde sağlığa % 1,4 oranında kaynak ayrılmıştır.³² Koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine yönelik politikalar dört planda da yer almış ve küçük yerleşim birimlerine varıncaya kadar sağlık hizmetlerinin götürülmesi öngörülmüş; tedavi edici hizmetler ile koruyucu hizmetlerin bir arada verilmesi gerektiği görüşü ile hareket edilmiştir (DPT, 1979). Bu dönemde sağlık sisteminin finansmanına yönelik yaşanan gelişmeler³³ sosyal yardımların artmasını tetiklemiştir.³⁴ Planlı dönemde sağlık hizmetlerinin finansmanın merkezi bütçeden karşılandığı eleştirileri (Orhaner, 2006: 10-11) olsa da sosyalleştirme uygulamalarının haricinde harcamalara, kullanıcıların iştirak edeceği belirtilmiştir. Sigorta sistemlerinin kurulması merkezi bütçe dışında sağlık harcamaları için fon sistemini geliştiren uygulama olarak görülebilir. Bu dönemde sosyal güvenlik kuruluşlarının gelir gider dengesi gözetilmiş olmasına karşın³⁵ 1983 yılı itibariye sigortalı çalışan sayısı beş milyonu geçerken, sigortalıların bakmakla sorumlu olduğu nüfus ise yirmi dört milyona yaklaşmıştır. Bu

³⁰ 1965 yılına kadar on yedi ilde on bin köye yaklaşık dört milyon kişiye sosyalleştirilmiş sağlık hizmeti götürülmüştür (DPT, 1968: 244).

³¹ On bin kişiye bir sağlık ocağı, üç bin kişiye bir sağlık evi ve on bin kişiye otuz üç hasta yatağı; 1995 yılına kadar ise yedi bin beş yüz kişiye bir sağlık ocağı, iki bin beş yüz kişiye bir sağlık evi ve on bin kişiye elli yatak düşmesi hedeflenmiştir (DPT, 1973: 150).

³² Toplam sağlık harcamaları içinde üç milyar sekiz yüz milyon lira kamu; iki yüz milyon lira ise özel sektörün payı bulunmaktadır (DPT, 1973: 170).

³³ Türkiye'de sigorta sisteminin geç uygulanmasının sebebi olarak tarımsal işgücünün fazlalığı ve sanayileşmenin geç başlaması gösterilmiştir. 1961 yılında sigortalıların nüfusa oranı %9,5 iken; 1971 yılında bu oran %16,2'ye yükselmiştir (DPT, 1973: 797). İşçilere uygulanmakta olan sosyal sigorta sisteminden 1960'ların başında altı yüz seksen bin kişi yararlanırken; 1971 yılında bu sayı bir milyon dört yüz bini geçmiştir. İşsizlik ve sağlık sigortası olarak iki şekilde yararlanan program, bankaların kendi sandıklarının yanı sıra devlet memurları için Emekli Sandığı'nın kurulması ile çeşitlenmiştir. Ayrıca 1961 yılında Ordu Yardımlaşma Kurumu kurulmuş sigorta sistemi giderek ayrılmıştır. Bağımsız çalışanlar için ise 1971 yılında Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar adında bir sigorta sisteminin kurulacağı belirtilmiştir.

³⁴ Sigorta sistemlerinin sigortalama, prim kesintisi, emeklilik ve aylık bağlama gibi farklı uygulamalar göstermesi her plan döneminde şikâyet edilen konular arasında yer almıştır. Bu sebeple genel sağlık sigortasının herkesi kapsamı gerektiği ifade edilmiştir (DPT, 1979: 143).

³⁵ Sosyal güvenlik kuruluşlarının prim gelirleri dışında gelirleri bulunmasına rağmen sadece primler bile giderlerini karşılamaya yetmiştir. 1977 yılı itibariyle sosyal güvenlik kuruluşlarının gelirleri 49.548.507 lira iken; kurumun giderleri ise 32.878.083 liradır (DPT, 1979: 191).

durum merkezi bütçeden transfer edilen harcamaların³⁶ kaynağını ve bir anlamda da başlangıcını oluşturmaktadır.

Yukarıda yer verilen gelişmeler doğrultusunda sağlık sisteminde finansman sıkıntısı yaşanmasının sebebi olarak kamu harcamalarının artırılması gösterilebilir.³⁷ Bu dönemde koruyucu ve önleyici sağlık hizmetine yönelik politikalar devam etmiş; ancak personelin yurt içindeki dengesiz dağılımına neden olan faktörler (yetersiz uzmanlaşma, koordinasyon eksikliği, vb.) engellenememiştir (DPT, 1979: 144). 1978 yılında tam gün yasası³⁸ olarak bilinen ve kamuda çalışan hekimlerin özel muayenehane açamayacağına esaslarının belirlenmesi ile sosyalleştirme için önemli bir adım atılmış; ancak 1980 yılında darbe hükümetinin ilk faaliyetlerinden biri olarak bu yasa uygulamadan kaldırılmıştır (RG: 31.12.1980, Sayı:2368). Bu durum sağlık çalışanlarının özel muayenehane açabilmelerine olanak sağlamıştır.

4.2. 1980-2000 Yılları Arası Sağlık Planlamaları

1970 ve 1980’li yıllar³⁹ aynı zamanda DB’nin DSÖ üzerinden uyguladığı sağlık politikalarının başlangıcı sayılabilir. Bu dönemde başta DSÖ olmak üzere sağlıkta yerleşme söylemlerinin artması, Türkiye’de serbest piyasa ekonomisine geçiş gibi nedenler özel sektörün sağlığı yatırım alanı olarak değerlendirmesini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Alma Ata Temel Sağlık Hizmetleri Konferansı, 1983 yılında çıkarılan 181 sayılı Sağlık Bakanlığı’nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (RG: 14.12.1983, Sayı: 18251), 1987 yılında çıkarılan Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu, DSÖ öncülüğünde Türkiye’de uygulanmaya çalışılan sağlık projeleri, sağlığın sosyalleşmeden uzaklaşmasında önemli kırılmalar olarak görülmektedir.

³⁶ 1983 yılında çıkan 2926 sayılı kanun kapsamında tarım sektöründe çalışan ve bakmakla yükümlü olunan nüfusun sigortalıması ile birlikte on yıllık bir dönemde iştirakçi sayısında büyük bir artış beklendiği ifade edilmiştir. 1983 yılı itibarıyla Türkiye’nin nüfusunun %50’sinin sigorta kapsamında olduğu ve sosyal güvenliğin tüm nüfusa yaygınlaştırılacağı belirtilmiştir. Bu çerçevede sağlık ve sigorta sisteminde büyük finansman açıklarının yaşanacağı beklentisi oluşmuştur (RG: 20.10.1983, Sayı:18197).

³⁷ DB 1993 yılında hazırladığı kalkınma raporunda yoksullar için sağlık hizmetlerinin devlet tarafından karşılanması gerektiğini ifade etmiştir. Böylelikle merkezi bütçeden yeşil kart gibi uygulamalara kaynak aktarılmıştır (World Bank, 1993). Yoksulların sağlık hizmetlerinden yararlanılması için getirilen Yeşil Kart uygulaması Türkiye’de 1992 yılında yürürlüğe girmiştir (RG: 13.08.1992, Sayı: 21314). Türkiye’de uygulanan sosyalleşme programı emeklilik yaşının düşürülmesini de beraberinde getirmiştir. Sosyal Sigorta Kurumu’nun emeklilik maaşına yaptığı ödemelerin yanı sıra ilaç ücretleri için ayırdığı kaynakta daralmalar baş göstermiştir. Emekli Sandığı’nın fonları gayrimenkullere yatırılmış 1970’li yıllarda gayrimenkullerde büyük bir artış yaşanmıştır. Finansman sıkıntısına neden olacak gerekçeler arasında yer alan fonların kullanım alanları ilerleyen zamanlarda büyük eleştiriler almıştır.

³⁸ “Bu Kanun kapsamında çalışan personel, hariçte serbest olarak sanat ve mesleklerini icra edemezler, resmi ve özel herhangi bir müessesede maaşlı, ücretli veya sözleşmeli olarak mesleki görev alamazlar...”, (RG: 29.06.1978, Sayı: 16341).

³⁹ 1944 Bretton-Woods kuruluşları olan IMF ve DB, ilk olarak savaştan tahrip olmuş Batı Avrupa ülkelerinin yeniden inşası ve bu ülkelerin savaş ekonomisinin olumsuz etkilerini gidermek için az gelişmiş ülkelerin kalkınması amacıyla kurulmuştur. 1970’lerin sonunda yeni sağın yükselişi ile IMF ve DB’de yapısal değişikliğe gidilerek, kredilerin niteliği değişmiş, üye ülkelere kredi açma, borç verme ya da borç erteleme koşullarını belirleyen politikalar yeniden ele alınmıştır (Korkmaz, 2003:9).

Türkiye’de sağlık dâhil, devletin kamu hizmetlerini sunduğu alanlarda yaşanan reformların neoliberal sistemin önkoşullarıyla uyumlu hale getirilme süreci 24 Ocak 1980 kararları⁴⁰ ile başlamıştır. Bu bağlamda sosyal devlet anlayışının getirdiği felsefe ile devletin sunması gereken bir hizmet olan sağlık hizmetleri, 1982 Anayasası⁴¹ ile devletin sunmakla yükümlü olduğu bir hizmet olmaktan çıkarılmış; devlet, sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet verilmesini düzenlemekle yetkili kılınmıştır.

1980’li yıllardan itibaren sağlık alanında yürütülen politikalar genel olarak sağlığın devlet tarafından denetlenmesi ve planlanması, özel sektörün teşvik edilerek alanda daha aktif yer almasının sağlanması ve piyasa koşullarının geçerli olduğu bir sistemin kurulması doğrultusunda şekillenmiştir. Dolayısıyla sağlık politikalarında bu yönde değişiklik yapılabilmesi için çeşitli yasal ve yönetsel düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalara ise sağlık hizmetlerinin devlete mali bir yük getirdiği, dolayısıyla devletin kaliteli, verimli bir hizmet sunmadığı anlayışı hâkim olmuştur.

Sağlık hizmetlerinin özel sektör tarafından da yerine getirilebileceği ve sağlık harcamalarındaki artışın buna gerekçe olarak gösterilmesi 1982 Anayasası’nın 56. maddesinde şu şekilde yer bulmuştur:

“Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.”

“Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir. Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir.”

Sağlık hizmetlerindeki kamusal nitelik yukarıdaki maddede olduğu gibi esnetilmiş; alana özel sektörün dâhil olabilmesi için özel sektörden sağlık hizmeti satın alınmasının önü açılmıştır. Sağlık hizmetlerine erişim ve eşitlik çerçevesinde devletin sağlaması gereken hizmetler devletin yeniden düzenlediği bir alana dönüşmüştür.

1980’li yılların koşullarını yansıtan Beşinci Plan ile birlikte sağlık hizmetlerinin “eşit, sürekli ve etkili bir biçimde herkese ulaştırılması” hedeflenmiştir (DPT, 1985: 2). Planda ana-çocuk sağlığının geliştirilmesi ve temel sağlık hizmetleri ile birlikte yürütülmesi

⁴⁰ Turgut Özal’ın 1979’da Başbakanlık Müsteşarlığına getirilmesi ve ekonomik istikrar programı hazırlaması sonucunda; dış ticaret serbestleştirilmiş, günlük kur uygulamasına geçilmiş, destekleme ve sübvansiyonlar azaltılmış, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiştir (Ataman, 2003: 51).

⁴¹ 1982 Anayasası’nın 56. maddesi ile sağlık hizmetleri, devletin sunmakla yükümlü olduğu bir hizmet olmaktan çıkarılmış ve devlet “sağlık kuruluşlarını tekelden planlayıp hizmet verilmesini düzenlemekle” görevlendirilmiştir.

esas alınmıştır. Sağlık ocakları ve sağlık evlerinin sosyalleştirme planına uygun olarak yapımına devam edileceği belirtilmesine rağmen planda yataklı tedavi kurumları ile ilgili bir yatırımdan bahsedilmemesi dikkat çekmektedir. Hastaneler için ‘hastane işletmeciliği’ kavramı kullanılmış, rasyonel ve verimli olmayan hastanelerin yapımı engellenerek sağlık hizmetlerinin birbirinden ayrılmasının⁴² sağlanacağı ifade edilmiştir. Beşinci Planda bölge hastaneleri uygulamasından vazgeçilmediği de görülmektedir. Bölge hastaneleri uygulamasıyla pahalı olan hastane yapımı engellenmiş olacak ve işleyen bir sevk sistemi⁴³ ile hastalar sağlık ocaklarından başlayarak bölge hastanelerine sevk edilebileceklerdir. Sosyalleştirme planında özel hastanelerin çalışma koşulları ve muayene ücretleri SSYB tarafından belirlenirken Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile özel hastanelerin devlet eliyle teşvik edileceği ve muayene ücretlerinin serbest bırakılacağı ifade edilmiştir. Bu doğrultuda kamu kurumlarının sağlık hizmeti vermeye yönelik tesis kurma girişimlerinin de engelleneceği düşünülmüştür. Ayrıca hekimler ile anlaşma yaparak özel hastanelerden hizmet satın alınmasına yönelik düzenlemelerin yapılacağı da bir diğer önemli husus olarak planda yer almıştır.

1990’lı yıllardan itibaren gündeme gelen yapısal reformlar birtakım projeler çerçevesinde uygulanmaya çalışılmıştır. Özel sektörün söz konusu tarihlerle birlikte sağlık alanında devlet teşviki uygulamasından yararlanmaya başlaması, kamu harcamalarında sıkı maliye politikalarının güdülmesi, 5 Nisan Kararları⁴⁴ olarak bilinen ekonomik yaptırımların devreye girmesi gibi gelişmeler Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan itibaren kalkınma planlarında etkisini hissettirmiştir. Altıncı Plan’da ülkenin genelinde uygulanan sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması politikası, sonraki planlarda bölgeler arası dengesizlikleri gidermeye yönelik olarak değişmiş; sağlık alanında örgütlenmeye yönelik reformlar bu doğrultuda gerçekleşmiştir. 1990’lı yıllardan itibaren kamunun sağlık alanındaki yatırımları azalmaya başlarken sağlık harcamalarındaki maliyet artışı gerekçe gösterilirken sağlık alanında yapısal reformlar dönemi başlamıştır. Altıncı Plan’dan sonraki planlarda da sağlık hizmetlerinde modern işletmecilik anlayışına geçilmesi, hastanelere idari ve mali özerklik verilmesi gibi söylemlerle sağlıkta dönüşümün yönü belirlenmiştir.

⁴² Planda poliklinik ve idari hizmetlerin birbirinden ayrıştırılması öngörülmüştür.

⁴³ Planda sağlık müracaat zinciri olarak kullanılan kavram günümüzde de (hasta sevk zinciri) aile hekimliğinden yapılacak sevkler ile şehir hastaneleri için kullanılacaktır.

⁴⁴ 1990’lı yıllar kamu borçlarının azaltılması için özelleştirmelerin hız kazandığı bir dönem olarak da bilinmektedir. “5 Nisan Kararları”, <http://www.milliyet.com.tr/5-nisan-1994-kararlari-/ekonomi/ydetay/1863180/default.htm>, ([Erişim Tarihi: 21.05.2017]).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı⁴⁵ 1990-1993 yılları arasında sıkı para ve maliye politikalarının, 1994 yılından itibaren ise yapısal reformların uygulamaya konulduğu bir plandır (DPT, 1995: 6). Bu dönemde sağlık politikası ise koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine yöneliktir. Temel sağlık göstergeleri; bebek ölüm hızı, vatandaşların yaşam süresi, kişi başına düşen doktor ve hemşire sayısı gibi kriterlerden oluşmaktadır. Ayrıca Plan'da modern işletmecilik anlayışı doğrultusunda hastanelerin işletilmesi, hasta bilgi-kayıt sistemlerinin kurulması, hasta sevk sisteminin işletilmesi ve sağlık yatırımlarında özel sektörün teşvik edilmesi gibi ifadeler yer almaktadır. Plan'da koruyucu sağlık hizmetlerinde yeterli gelişme gösterilemediğinden dolayı tedavi edici hizmetlere olan talebin arttığı ve söz konusu durumun verimsizliğe neden olduğu ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda kırsal alana götürülen sağlık hizmet ve ünitelerinin yaygınlaştırılacağı belirtilmektedir (DPT, 1989: 321). Altıncı Plan'da sağlık hizmetlerinin finansmanında özel sektörden yararlanılması için yeni finansman tekniklerinin geliştirilmesi üzerinde durulmuş; sağlık hizmetlerinin ülke sathına yayılması amaçlanmıştır. Sonraki planlarda olduğu gibi bölgeler arası dengesizlikleri gidermeye yönelik bir sağlık politikası ise güdülmemiştir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000) *Temel Yapısal Değişim Projeleri* başlığı altında sağlık reformuna yer verilmiştir. Plan'da tarım, sanayi, eğitim ve teknoloji gibi başlıklar ekonomik-sosyal göstergeler ile birlikte yer almıştır. Bu doğrultuda Plan'da Avrupa Birliği (AB) ile entegrasyonun önemi vurgulanırken, uluslararası ticaret anlaşmalarının da getirdiği yükümlülüklerin piyasa ilişkileri için artan bir önemde olduğu belirtilmektedir. Rekabet ve uluslararası bağımlılığın zorunlu sonucu olarak devletin rolü ve örgütlenmesinin de söz konusu yükümlülükler doğrultusunda değişmesi gerektiği önemle belirtilmektedir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı aynı zamanda özel sektörün teşvik edilmesine yönelik düzenlemeleri içermektedir. Bu doğrultuda Plan'da 5 Nisan 1994 tarihinde Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nın uygulamaya konulduğu vurgulanarak kamu açıklarının kapatılması ve kalkınmada özel sektörün teşvik edilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu dönemde özel sektörün yap-işlet-devret modeli ile kamu altyapı yatırımlarını gerçekleştirmesini sağlayacak yasanın yürürlüğe girdiği (RG:13.06.1994, Sayı: 21959) sosyal güvenlik kuruluşlarının ise kaynak yaratma girişimlerinde bulunduğu belirtilmelidir. Plan'da ayrıca sağlık hizmetlerinin mevcut sorunlarına yer verilmiş sağlık örgütlenmesinin parçalı yapıda olmasının yarattığı koordinasyon ve iletişim eksikliğine dikkat çekilmiştir. Plan'da temel sağlık hizmetlerinin yeterince

⁴⁵ Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, ekonomik göstergelerin yer aldığı ve genellikle ithalat ve ihracat üzerine yoğunlaşan bir plandır. Planın amacı "...refah seviyesini açık toplum ve rekabete açık ekonomi ilke esasları doğrultusunda yükseltmek..." olarak ifade edilmektedir (DPT, 1989).

geliştirilemediği, sağlık insan gücünden yararlanılmadığı bu bağlamda bölgesel dengesizliklerin sürdüğüne ve GSS’ye geçilemediğine de değinilmiştir (DPT, 1995: 10-14).

Tablo 1. Hastane ve Hasta Yatak Sayıları (DPT, 1995: 14)

Kuruluşlar	Hastane Sayısı (1989)	Yatak Sayısı	Hastane Sayısı (1994)	Yatak Sayısı
Sağlık Bakanlığı	549	68,258	666	77,753
Milli Savunma Bakanlığı	42	15,900	42	15,900
SSK Genel Müdürlüğü	91	20,129	115	25,196
KİT’ler	15	2,146	11	2,099
Diğer Bakanlıklar	3	780	2	680
Tıp Fakülteleri	24	17,749	29	19,852
Belediyeler	5	1 160	5	1,160
Yabancılar	8	670	6	560
Azınlıklar	5	934	5	934
Dernekler	10	621	10	741
Özel	102	3,614	133	5,690
Toplam	854	131,961	1024	150,565

Yukarıdaki tabloda 1989-1994 yılları arasında Türkiye’de faaliyet gösteren hastaneler ve bu hastanelere ait yatak sayıları gösterilmektedir. Özel sektöre ait hastane sayısı 1989 yılı itibarıyla 102 iken; beş yıl içinde bu rakam % 30 artış göstererek 133’e yükselmiştir. Ayrıca özel hastanelerinin sayısal artışından daha da önemli bir husus olarak özel hastanelere ait yatak sayılarında da muazzam bir artış yaşandığını söylemek gerekir. Özel hastanelerin yatak sayısı söz konusu dönem içinde % 60 artarak beş bini geçmiştir. Kamu sağlık kuruluşları ise gerek hastane sayıları gerekse yatak sayıları ele alındığında özel sektördeki gibi sıçrama gösterememiş ve bu durumun sebebi olarak⁴⁶ hizmet kullanımındaki verimsizlik gösterilmiştir. Yedinci Plan’da kamu politika alanlarına yönelik yapılacak hukuki ve kurumsal düzenlemeler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bağlamda sağlık alanında örgütlenme, denetim ve personel konuları ayrı bir başlık halinde reform alanı olarak belirlenirken, Sağlık Bakanlığı’nın görev ve teşkilat yapısına yönelik düzenlemeler hizmet sunumu ve yönetim başlıklarıyla sağlık reformu projesi olarak yer almıştır (DPT, 1995: 223-226). Dolayısıyla Yedinci Plan ile birlikte sağlık hizmetlerinde reforma yönelik birtakım düzenlemelere gidileceği anlaşılmaktadır. Aşağıda da ele alınacağı üzere sağlık alanında yatırıma yönelik gelişmeler kamu ve özel hastanelerin sayısı ve bunların sahip olduğu yatak sayısı üzerinden bir değerlendirme imkânı sunmaktadır.

⁴⁶ Sağlık politikalarının ilerlememesinin nedeni olarak alınan kararların sürekli olmaması ve hazırlanan mevzuatın hemen uygulanmayışı gösterilmektedir. Kamu sağlık kuruluşlarının hizmet sunumu ve finansmanını bir arada bulundurmasının planlama ve uygulamada sorunlar yarattığı ifade edilmektedir. Verilere göre hasta yataklarının % 95’i; koruyucu sağlık hizmetlerinin ise tamamı kamuya aittir. Ayrıca sağlık enformasyon sistemlerinin kurulması ve tek tip kayıt sistemine geçilmesi planlanmakta bu doğrultuda Sağlık Finansmanı Kurumu Kuruluş ve İşleyişi Kanunu’nun çıkarılacağı belirtilmektedir. Hasta sevk sisteminin kurulmadığı 224 sayılı Kanun’un kırsal alanlarda işlevsel olmadığından yakınmakta; il sağlık hizmetlerinin güçlendirileceği ve merkezi idarenin sorumluluklarının azaltılacağı belirtilmektedir (DPT, 1995: 41).

Tablo 2. 2002 Yılı İtibariyle Kurumlara Göre Yatak Sayısı

Kurumlar	Sağlık Bakanlığı	Üniversiteler	Özel Hastaneler	Diğer
Hastane sayısı	774	50	270	61
Yatak Sayısı	107.394	26.341	12.387	18.394

Tablo 2’de 2002 yılı itibariyle Türkiye’de kamu ve özel sektöre ait hastane ve yatak sayıları yer almaktadır. Kamu ve özel hastanelere ait hastane ve yatak sayılarını karşılaştırmak için Tablo 1 ve Tablo 2’deki verileri kullanarak bir değerlendirme yapmak gerekirse: 1990’ların sonunda Türkiye’deki hastanelerde yaklaşık yüz otuz yedi bin yatak bulunurken, bu sayı % 20 artış göstererek 2002 yılı itibariyle yaklaşık yüz altmış beş bin yatağa çıkmıştır. Ancak 1994-2002 yılları arasında özel hastane sayısı yaklaşık % 100 artış ile 133’ten 260’a kadar çıkmış; bu hastanelere ait yatak sayısı ise beş binden % 150 artış ile on iki bine kadar yükselmiştir. Bu durum özel hastanelere yönelik uygulanan teşvik politikasına bağlı olarak hastane ve yatak sayılarının arttığını göstermektedir. 2000’li yıllar ile birlikte başka bir değişiklik de sağlık planlamasının kalkınma planlarındaki projelerden daha farklı bir programa taşınarak uygulanmaya çalışılmasıdır. Diğer bir ifadeyle 2000’li yıllara kadar sağlık alanında gerçekleştirilmeye çalışılan uygulamalar planlarda ayrıntılı bir şekilde yer alırken bu tarihlerden sonra aynı uygulamalar SDP olarak isimlendirilmiştir. Aynı zamanda daha sonra ele alınacağı üzere SDP ile yukarıda yer alan tablolardaki kriterler de değişiklik göstermeye başlamıştır. Türkiye’nin sağlık politikalarına yönelik söz konusu değişiklikler sağlık reformlarıyla hız kazanmıştır.

5. SONUÇ

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte mevzuat çalışmaları başlatılmış olmasına rağmen sağlık sistemine ilişkin kayıtlar oluşturulamamış, ancak savaş yıllarının ortaya çıkardığı sorunlar ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde merkezi idare önleyici sağlık hizmetlerine yönelik çalışmalarda bulunurken yerel yönetimler, tedavi edici hizmetleri yerine getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan 1960’lı yıllara kadar sağlık alanında önleyici hizmetlerden başlamak üzere sırasıyla tedavi edici hizmetler ve eğitim araştırma hizmetleri olmak üzere sağlık planlaması yapılmıştır. 1960’lı yıllar ile birlikte sağlık hizmetlerinin ülke genelinde sosyalleştirilmesi planlanmıştır. Sağlık örgütlenmesinin adım adım kurulması, merkezi idarenin sağlık alanında kendini sorumlu görmesi ile gelişmiş; sağlık yatırımları ise belirli planlamalar çerçevesinde yürütülmüştür. DPT’nin Sosyal Planlama Dairesi bünyesindeki sağlık planlaması birimi aracılığıyla Türkiye’de plan ve sağlık arasındaki ilişki de kurulmuştur. Sağlıkta sosyalizasyon, devletin sağlık hizmetlerini her yurttaşı için eşit bir şekilde verme ve tedavi imkânlarını sağlamak olarak tanımlanmaktadır. Ancak sağlıkta sosyalleştirme planının başarıya ulaşamaması ve ardından uygulanan

neoliberal politikalar, sağlıkta öncelikli alanlara yapılacak yatırımı ve hastane planlamasını piyasa ilişkileri doğrultusunda dönüştürmüştür.

Planlı dönem olarak ifade edilen yıllarda sağlık hizmetleri plan dahilinde ele alınan konulardan birisi olmuş, sağlığa sosyal refahı artıran alan gözüyle bakılmıştır. Sağlık göstergeleri gelişmişlik göstergesi olduğundan Türkiye’nin sağlık için bütçeden yaptığı harcamalar diğer alanlara göre az da olsa sağlık, devlet tarafından bir yatırım alanı olarak görülmüştür. Ayrıca sağlık, iktisadi gelişmeye etki eden faktörlerden biri olarak kalkınmanın bir aracı gibi ele alınmıştır. 1980’li yıllardan itibaren sağlık alanında yürütülen politikalar genel olarak sağlığın devlet tarafından denetlenmesi ve planlanması, özel sektörün teşvik edilerek alanda daha aktif yer almasının sağlanması ve piyasa koşullarının geçerli olduğu bir sistemin kurulması doğrultusunda şekillenmiştir. Dolayısıyla sağlık politikalarında bu yönde değişiklik yapılabilmesi için çeşitli yasal ve yönetsel düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalara ise sağlık hizmetlerinin devlete mali bir yük getirdiği, dolayısıyla devletin kaliteli, verimli bir hizmet sunamadığı anlayışı hâkim olmuştur. Bu durumun en somut göstergesi ise kalkınma planlarında net olarak görülmektedir. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında ülkenin genelinde uygulanan sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması politikası, sonraki planlarda bölgeler arası dengesizlikleri gidermeye yönelik olarak değişmiş; sağlık alanında örgütlenmeye yönelik reformlar bu doğrultuda gerçekleşmiştir. 1990’lı yıllardan itibaren kamunun sağlık alanındaki yatırımları azalmaya başlamış; sağlık harcamalarındaki maliyet artışı gerekçe gösterilirken sağlık alanında yapısal reformlar dönemi başlamıştır. Altıncı Plan’dan sonraki planlarda da sağlık hizmetlerinde modern işletmecilik anlayışına geçilmesi, hastanelere idari ve mali özerklik verilmesi gibi söylemlerle sağlıkta dönüşümün yönü belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Akdur, R. (1999). Türkiye’de Sağlık Hizmetleri ve Avrupa Topluluğu Ülkeleri ile Kıyaslanması, *AÜ TF Halk Sağlığı Anabilim Dalı*, (Ankara: Ankara Üniv. Yayınları).
- Ataman, M. (2003). Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 49-64.
- Aydın, E. (2002). Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri, *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 31(3), 183-192.
- Charles Sir John A. (1961), “Türkiye’de Sağlık İşlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki Rapor”, *Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi ve Uygulama Planı Üzerinde Çalışmalar*, Ragıp Üner- Nusret H. Fişek (Ed.), Yayın No: 256, (Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı).
- Çiner, Can Umut ve Gürhan Fişek (2010), “Sağlıkta Sosyalleştirme “Genel” ile “Yerel”in Önemi, *Prof. Dr. Kurthan Fişek için Yönetim Üzerine*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi), 289-296.
- DPT (1963), *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*, Ankara.
- DPT (1968), *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, Ankara.
- DPT(1973), *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, Ankara.
- DPT(1979), *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, Ankara.
- DPT(1985), *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, Ankara.
- DPT(1989), *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*, Ankara.
- DPT(1995), *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, Ankara.
- Fişek Nusret, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinde Sağlık Politikaları”,

- http://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_1/13.html, (18.03.2016).
- Fişek Nusret, “Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Üzerinde Çalışmalar”, http://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_1/20.html, (22.05.2016).
- Korkmaz Tülay (2003), “Türkiye’nin Kullandığı Uluslararası Krediler ve Çevre (IMF ve DB)”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Çevre Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Olle P. V. (1961), “Türkiye’de Genel Sağlık İdaresi”, *Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi ve Uygulama Planı Üzerinde Çalışmalar*, Ragıp Üner- Nusret H. Fişek (Ed.), Yayın No: 256, (Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı).
- Orhaner, E. (2006), Türkiye’de Sağlık Hizmetleri Finansmanı ve Genel Sağlık Sigortası. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-22.
- Övgün, B., & Küçük, A. (2013). Sağlık Hizmetlerinde Yeniden Ölçeklendirme: Bölge Uygulamaları, *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 57-80.
- Övgün, B. (2013). Değişmeyen Kamu Politikası: Kamu Yönetimi Reformu. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 13(2), 325-339.
- Övgün, B., & Kantaş, Ö. (2017). Kamu Yönetimi Reformunun Psikolojik Süreci Ve İnsan Unsuru. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 26(1), 313-326.
- Özyurt, Hasan (2016), “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)” <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusoskon/article/view/1023006477>, (10.06.2016).
- Özyurt, H. (1981). Atatürk Dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938). *Sosyoloji Konferansları*, (19), 119-148.
- Pala, Kayıhan (2007), *Türkiye İçin Nasıl Bir Sağlık Reformu*, Bursa.
- RG, 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun, RG: 14.04.1928, Sayı: 863.
- RG, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, RG: 06.05.1930, Sayı: 1489.
- RG, 17207 sayılı Sağlık Personelinin Tazminat ve Çalışma Esaslarına Dair Kanun, RG: 31.12.1980, Sayı: 2368.
- RG, 2162 sayılı Tam Süre Çalışma Esaslarına Dair Kanun, RG: 29.06.1978, Sayı: 16341.
- RG, 2219 sayılı Hususî Hastaneler Hakkında Kanun, RG: 05.06.1933, Sayı: 2419.
- RG, 2926 sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu, RG: 20.10.1983, Sayı: 18197.
- RG, 3017 sayılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilatı ve Memurin Kanunu, RG: 23.06.1936, Sayı: 3337.
- RG, Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun, RG:13.06.1994, Sayı: 21959.
- RG, Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Devlet Tarafından Karşılanması ve Yeşil Kart Uygulaması Hakkında Yönetmelik, RG: 13.08.1992, Sayı: 21314.
- RG, Özel İdare Hastanelerinin Muvazenei Umumiyyeye Devri ve 4862 sayılı Kanuna Bağlı (1) ve (2) sayılı Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RG: 15.07.1953, Sayı: 8458.
- RG, Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirildiği Bölgelerde Hizmetin Yürütülmesi Hakkında Yönetmelik, RG: 09.09.1964, Sayı: 11802.
- RG, Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun, RG: 12.01.1961, Sayı: 10705.
- RG, 181 sayılı Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükümünde Kararname, RG: 14.12.1983, Sayı: 18251.
- RG, İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu, RG: 16.07.2015, Sayı: 6058.
- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı (1961), *Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi ve Uygulama Planı Üzerinde Çalışmalar*, Ragıp Üner- Nusret H. Fişek (Ed.), Yayın No: 256, (Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı).
- “Sağlık Bakanlığı’nın Tarihçesi”, <http://www.saglik.gov.tr/TR/belge/1-40121/tarihce.html>, (14.06.2016).
- Saltman, R. B., & Figueras, J. (1999). Avrupa Ülkelerindeki Sağlık Reform Stratejilerinin Değerlendirilmesi. *Toplum ve Hekim*, 14(5), 384-396.
- Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, *Milli Sağlık Programı ve Sağlık Bankası Hakkında Etüdler*, T. C. Ziraat Bankası Matbaası, No:177, Ankara, 1954.
- Sağlık Bakanlığı (2003), *Sağlıkta Dönüşüm 2003*, Ankara.
- Sürgit, K. (1972). *Türkiye’de İdari Reform* TODAİE, Ankara.
- “1921 Anayasası”, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/safak/2012/01/06/1921-anayasasi>, (10.06.2016).
- “5 Nisan Kararları”, <http://www.milliyet.com.tr/5-nisan-1994-kararlari-ekonomi/ydetay/1863180/default.htm>, (21.05.2017).
- Üner Ragıp ve Nusret Fişek (1961), *Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirmesi ve Uygulama Planı Üzerinde Çalışmalar*, (Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı).
- World Bank (1993), *World Development Report 1993: Investing in Health*, (Washington, D.C: Oxford University Press).

Yeginboy Yasemin ve Şevket Sayın (2008), “Cumhuriyet Döneminden Günümüze Sağlık Politikaları ve Sorunları”, 2. Ulusal İktisat Kongresi, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi).

EXTENDED ABSTRACT

When the founding of the Republic of Turkey until the 1980s, the development of health services evaluation; it can be said that the state undertook more important roles in the basic health services created for the prevention of diseases. In the field of preventive health services, health care services were carried out throughout the country and therapeutic services remained under the responsibility of local authorities until a certain time. However, depending on the increase in population and social needs, organization has been carried out in therapeutic centers in certain centers. Therefore, it can be said that health services are carried out together in this sense. Expensive hospital services bring about the introduction of an insurance system and a health system to be financed by the contributions of users. In Turkey, in this case the National Health Program and the Health Bank's with the understanding of the country to finance the state's health services were intended to be carried out via own dynamics.

In the years mentioned as planned period, health services was one of the subjects discussed in the plan and health was considered as the area that increased social welfare. Expenditures made from the budget for Turkey's health is the health indicators of development indicators, albeit less than other areas of health, was seen as an investment by the state. In addition, health is considered as a means of development as one of the factors affecting economic development. In line with the principle of equality, the use of health services is emphasized, and the period of implementation of the development plan, as envisaged in the socialization of health services, is planned as fifteen years.

In the First Five-Year Development Plan, priority was given to preventive health services for the health field and to provide public health services through the Ministry. In this framework, the targets included the distribution of health personnel throughout the country, development of public health services and local pharmaceutical industry, promotion of private hospitals, establishment of health insurance and establishment of revolving fund system in state hospitals. Second Five-Year Development Plan and the establishment of health centers system was expressed that the working principles of the best practice method for Turkey. It is planned to complete the infrastructure investments before the investments in health and to expand the socialization from the eastern provinces to the west. In the same way, it was stated that the private sector should be supported in order to expand the treatment services. It was emphasized that until the year of 1982, improvements in the field of health will be carried out by the public in the Third Five-Year Development Plan. In this period, the classification of health services was considered

liği as a public duty due to its nature Bu. In this period, the developments in the financing of the health system triggered the increase of social assistance. In the planned period, despite the criticism that health services were financed from the central budget, it was stated that the users would participate in the expenditures except the socialization practices.

The 1970s and 1980s could also be considered as the beginning of the health policies of the WB on WHO. Increased decentralization discourse on health, including WHO especially in this period, such as why the transition to a free market economy in Turkey has facilitated the assessment of the private sector to invest in health. Since the 1980s, the policies carried out in the field of health have been shaped in line with the supervision and planning of health by the state, encouraging the private sector to become more active in the field and establishing a system where market conditions are valid. Therefore, various legal and administrative arrangements have been made in order to make this change in health policies. These practices have been dominated by the understanding that health services bring a financial burden on the state, and thus the state cannot provide quality and efficient services.

With the fifth plan, it is aimed to reach the health services equally, continuously and effectively to everyone. The concept of hospital management was used for hospitals and it was stated that the construction of rational and non-productive hospitals would be prevented and the separation of health services would be ensured. In the fifth plan, it is observed that the application of regional hospitals is not abandoned.

Developments in the private sector, such as the introduction of government incentives in the field of health, and the introduction of tight fiscal policies in public expenditures, have made their impact on development plans from the Sixth Five-Year Development Plan. In the Sixth Plan, the policy of facilitating access to health services across the country has been changed to address interregional imbalances in subsequent plans; reforms to organize in the health sector have been realized in this direction. Since 1990s, while the public sector's investments in health sector decreased, the cost of health expenditures increased, the period of structural reforms in the health sector started. In the plans following the Sixth Plan, the direction of modernization in health services and the direction of health transformation by the discourse of giving administrative and financial autonomy to hospitals were determined. In the Seventh Plan, the legal and institutional arrangements for public policy areas are discussed in detail. In this context, in the field of health, organization, supervision and personnel issues were determined as a separate area in the field of reform, while the regulations on the task and organizational structure of the Ministry of Health were included in the health reform project with service provision and management topics.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Çelebi, E. (2019). “Bolşeviklerin Nazarında İslâm Dini ve Onun Zuhûru”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 2033-2041
Geliş Tarihi / Received Date: 01.12.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 04.02.2019

Araştırma Makalesi

BOLŞEVİKLERİN NAZARINDA İSLÂM DİNİ VE ONUN ZUHÛRU

Doç. Dr. Ercan ÇELEBİ

Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
ecelebi@kastamonu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0524-2757

Öz

Sosyal demokrasi, tüm dünya görüşünü bilimsel sosyalizme yani Marksizm'e dayandırır. Marksizm'in felsefi tabanı, kesinlikle tanrıtanımaz ve kesinlikle tüm dinlere düşman bir materyalizmdir. Marks'ın “*din halkın afyonudur*” ilkesi, din konusunda tüm Marksist görüşün köşe taşıdır. Marksizm, her zaman bütün modern dinleri, ibadethaneleri ve dinsel örgütleri, işçi sınıfının sömürülmesine hizmet eden burjuvanın araçları olarak görmüştür. Bu sebeple dinin ve dinsel cemaatlerin devletle bir bağı olmamalıdır. 1917 İhtilâli'nden sonra Sovyetlerin din politikası, özellikle Müslüman ahali üzerinde bir taraftan dinsizliği, diğer taraftan ise Hıristiyanlığı propaganda etmek şeklinde ortaya çıkmıştır. İslâm'ın Tanrı, Peygamber, Kur'an gibi temel kaynakları materyalistik açıdan ele alınmış, Müslümanların temel dini inançları sarsılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Bolşevik propagandalarına esas olan Marksizm'in İslâm anlayışı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bolşevizm, Din, Marks, Türkistan.

ACCORDING TO BOLSHEVIKS ISLAMIC RELIGION AND ITS EMERGENCE

Abstract

Social democracy bases its whole worldview on scientific socialism, namely Marxism. The philosophical base of Marxism is certainly a hostile materialism to all religion. The principle Marx's which religion is the opium of the people is the cornerstone of the whole Marxist view of religion. Marxism has always regarded all modern religions, places of worship and religious organizations as tools of the bourgeoisie, which serve to the exploitation of the working class. For this reason, religion and religious communities should not have a connection with the state. However, after the revolution of 1917, the Soviet policy of religion, especially in Turkistan, emerged as a way of spreading irreligion on the Muslim population and on the other hand disseminating Christianity. The main sources of Islam such as God, Prophet and Qur'an were studied from a materialist point of view and the basic religious beliefs of Muslims were tried to be shaken. In this study, the Islamic understanding of Marxism, which is the basis of Bolshevik propaganda, is discussed.

Keywords: Keywords: Bolshevism, Religion, Marx, Turkestan.

1. GİRİŞ

Marksizmin felsefi tabanı, diyalektik materyalizm yani “*kesinlikle tanrıtanımaz ve tüm dine düşman bir materyalizmdir*”. Marks'ın “*din halkın afyonudur*” şeklindeki düsturu, din konusunda tüm Marksist görüşün köşe taşıdır. Marksizm, her zaman bütün modern dinleri, kiliseleri ve dinsel örgütleri, “*işçi sınıfının sömürülmesine ve sersemleştirilmesine*” hizmet

eden burjuvazinin araçları olarak görmüştür. Bu sebeple din-devlet ilişkilerinde dinin ve dinî cemaatlerin devletle bir bağı olmamalı, teoride herkes dilediği herhangi bir dine inandığını ya da hiçbir dine inanmadığını söylemekte özgür olmalı, dinsel inançları yüzünden yurttaşlar arasında fark gözetilmemeli, resmî belgelerde bir yurttaşın dininin belirtilmesi tartışmasına son verilmeli idi. Diğer taraftan resmen tanınmış kiliselere para bağışlanmamalı, kiliseyle ilgili cemaatlere ve tarikatlara devlet ödeneği ayrılmamalıydı. Pratikte ise Komünist Partiye göre sosyalist proletaryanın (işçi sınıfının) kurtuluşu için “*dine karşı tamamıyla ideolojik silahlarla, basın yoluyla ve sözlü olarak*” savaşılmalı ve bu savaş, “*dinin toplumsal köklerini ortadan kaldırmayı*” amaçlayan sınıf hareketinin somut pratiği ile birleştirilmeli idi.¹

Bolşevikler iktidara geldikten sonra çıkarılan kararnâmelerle dini devletten, daha sonra ise dini talim ve terbiyeden tefrik ederek, kiliselerin nikâh ve cenaze işleriyle ilgili görevlerini sona erdirmiş ve kiliselerin bütün evkafını ise millileştirmiştir. Kiliseler 18 yaşını geçmeyen bir kimseye hiçbir dinî telkinatta bulunamaz, kiliselerin idame-i hayatları için ianeler toplamasına izin verilmişse de gerçekte bunlar hiçbir mülke sahip olamaz, halktan hiçbir aidat alamaz, hükümet ve hükümet dairelerini din işleri için kullanamazdı. Bu sebeple kiliselerin bir burjuvazi müessesesi olarak “*işçi sınıfının hedefine mugayir bir hedefe sahip olduğu*” kabul edilmiş; zaman zaman kiliselerin bütün malları zapt olunduğu gibi Bolşevik ideolojiye muhalefet eden bütün “*rical-i ruhaniye*” tutuklanmıştır. Örneğin Haziran 1923’te kiliseye mensup rical-i ruhaniyenin en büyüklerinden 67’si tutuklanmıştır. Bunlardan 1917’de intihap olunan Patrik Tihon hapsedilmiş, ancak Sovyet hükümetine sadakatini bildiren bir mektup neşretmesi üzerine serbest bırakılmıştır. Yine Katolik Piskoposu Bodekyevikz Sovyet hükümetine olan muhalefetinden dolayı katledilmiştir.² Diğer taraftan Petersburg yakınlarındaki Khalturin şehrinde genç komünistler (Komsomol) “*Allah’ı (haşa) mahkûm ettirerek*” bir mahkeme ilâmı almışlar, bu ilâm ile “*bil-cümle kütüphanelerde mevcut İncil nüshalarının imhası ve yalnız mütehassısların tetkikat-ı ilmiyesine lüzumu miktarda İncil bırakılması*” kararlaştırılmıştır.³

Yeni Bolşevik ideolojinin resmi dini ise “*bilimsel ateizm*” olmuştur. Dolayısıyla “*bilimsel ateizm*” in başarısı için İslâm ve Rus Ortodoks Kilisesi hedef alınmış, Bolşevik ideoloji bir taraftan dine karşı çıkarken, onun yerine adeta kendi dinini (bilimsel ateizmi) alternatif olarak sunmuştur. Örneğin dini kurum ve kurallar, din eğitimi, dini bayramlar

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. V. İ. Lenin, *Sosyalizm ve Din*, (Çeviren: Önal Ünal), İstanbul 2014, ss. 11-32.

² Eşref Edip, “Komünizm ve Din”, *Sebilü’r-Reşad*, Cilt. XXIV, Sayı: 612, 14 Ağustos 1340, ss. 217-218. Abdürreşid İbrahim din adamlarının ortadan kaldırılmasını Bolşevizm’in iptidai devresi olarak niteler. İslâm ulemasından ne kadarının katledildiğine dair kesin rakamlar bilinmemekle birlikte, sadece Nizniy Novgorod vilâyetinin Sizğaç nahiyesinde 45 din adamı Bolşeviklerce katledilmiştir. Bkz. Abdürreşid İbrahim, “Komünizm ve Edyan I”, *Sebilü’r-Reşad*, Cilt. XXIII, Sayı: 578, 6 Kânunuevvel 1339, s. 94.

³ Eşref Edip, “Bolşeviklerin İncil Nüshalarını İmhası”, *Sebilü’r-Reşad*, Cilt. XXIV, Sayı: 600, 15 Mayıs 1340, s. 32.

yasaklanırken; onun yerine ateizmin kurumları, kuralları, propagandası ve bayramları konulmuştur. Lenin ve Stalin'in yazdıkları insanların önüne adeta kutsal dinî metinler olarak konulmuş, Lenin'in ölümünden sonra mumyalanmış bedeni adeta din ulularının ziyaretgâhı halini almıştır.⁴

Bolşevikler İhtilâlin ilk günlerinde Müslüman kamuoyunu kazanmak için bazı küçük geçici imtiyazlar verdiler. 24 Kasım 1917'de Lenin ve Stalin'in imzasıyla, Rusya'nın ve Doğu'nun Müslüman İşçilerine hitaben bir bildiri yayınlandı. Bu bildiri ile Müslümanların inanç ve gelenek, millî ve kültürel kurumlar bakımlardan serbest ve dokunulmazlık içinde oldukları belirtildi.⁵ Bununla birlikte yeni Bolşevik idare İslâm dinini sadece dinsel değerlerden ibaret görmeyip aynı zamanda rejime karşı bir tehdit olarak algıladığından, İslâm'ı Müslümanların hayatından tamamen çıkarmak, Müslümanlar arasında ateizmi yaygınlaştırmak,⁶ kısaca “*Sovyet toplumunda dini ortadan kaldırmak*”⁷ resmî devlet politikası haline geldi.

Bu politikanın Sovyet egemenliğindeki Türk ülkelerinde uygulanması sert ve acımasız oldu. Bu çerçevede din adamları hapsedildi, sürgün edildi ve öldürüldü. Cami ve mescitler yıkıldı. Uygulamada Çarlık Rusyası'nın dinî misyonunu üstlenen Bolşevikler Türkistan'ın yoksul tabakalarına nüfuz ederek, fakir aile çocuklarını misyoner evlerinde Hristiyanlık propagandasına maruz bıraktı.⁸ Dine karşı mücadelenin sürdürülebilmesi için Viyatka şehrinde bir Hüdâsızlar (Tanrısızlar) Darülfünunu açıldı.⁹ Diğer yandan kurulan Hüdâsızlar Teşkilâtı marifetiyle dinsizlik Türkistanlılar arasında telkin edildi.¹⁰ Sovyet matbuatında İslâm dinini tahkir eden yayınlar teşvik edildi.¹¹ Bunun dışında dinî bayramların kutlanmasında zorluklar çıkarıldı.¹² Mekteplerde dinî tedrisatın ref'i ve dinsizliğin tedrisi, şer'i aile yapısının, talak ve nikâhın ilgası ve orucun takbihi hususlarında yoğun çaba harcandı.¹³

⁴ Ali Yaman, “Sovyet Siyasi Tarihinde İslâm ve Ateizm Mücadelesi: Sovyet Dönemi Kazak, Özbek ve Kırgız Ateizm Literatürünün Analizi”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi: Orta Asya Toplumlarında Sosyal, Siyasi, Ekonomik Arayışlar (22-24 Ekim 2008 Bişkek/Kırgızistan)*, Kocaeli 2009, ss. 481-482.

⁵ A. Benningsen-C. Lemerrier Quelquejay, *Stepte Ezan Sesleri*, (Çev. Nezih Uzel), İstanbul 1981, s. 98.

⁶ Baymirza Hayit, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri*, İstanbul 2000, s. 73.

⁷ Alexandre K. Benningsen, “Sovyetler Birliği'nde İslâmî Uyanış ve Bazı Gelişmeler”, *Çöküş Öncesi Sovyetler Birliği'nde İslâmiyet ve Müslümanlar*, Ankara 1997, s. 56.

⁸ Abdulvahab (Abdulvahab İshakoğlu Oktay), “Türkistan'da Hristiyanlık Propagandası”, *Yaş Türkistan*, Sayı: 76, Mart 1936, s. 18. Propaganda için radyo, matbuat, filmler ve edebiyattan fazlasıyla yararlanıldı ve Aşkabat, Duşanbe, Bakü, Taşkent radyo istasyonları vasıtasıyla Arap, Fars, Türk ve Pakistan dillerinde yayımlar yapıldı. Diğer taraftan Kahire, Şam, Beyrut'taki Sovyet sefaretlere yardımıyla o ülkenin dilinde mecmualar neşredilerek Müslüman halklar üzerinde etkili olunmaya çalışıldı. Bkz. Veli Kayyum Han, *Komünizm ve İslâm*, Duesseldorf 1955, ss. 7-10.

⁹ “Tanrısızlar Darülfünunu”, *Yaş Türkistan*, Sayı: 42, Mayıs 1933, s. 1.

¹⁰ “Türkistan Haberleri: Hüdâsızlar Faaliyetinden”, *Yaş Türkistan*, Sayı: 66, Mayıs 1935, s. 37.

¹¹ Abdulvahab (Abdulvahab İshakoğlu Oktay), “Sovyet Hükümetinin İslâm Aleyhtarlığı ve Ortodoksçuluk Temayülü”, *Yaş Türkistan*, Sayı: 87, Şubat 1937, ss. 23-24.

¹² Abdulvahab (Abdulvahab İshakoğlu Oktay), “İslâm Dinine Karşı Bolşevikler Hareketi”, *Yaş Türkistan*, Sayı: 77, Nisan 1936, ss. 33-34.

¹³ Eşref Edib, “Bolşevik Umdeleri”, *Sebilü'r-Reşad*, Cilt: XXIV, Sayı: 624, 6 Teşrinisani 1340, ss. 409-410.

2. BOLŞEVİKLERİN NAZARINDA İSLÂM DİNİ VE ONUN ZUHÛRU

Bolşevikler Türkistan'da İslâm'ı asıl kaynağından saptırmak ve Müslümanların itikadını bozmak için çok farklı ve ince düşünülmüş metotlar uyguladılar. Bunlardan birincisi dinin “*ilim ve fen ile reddidir*” ki bu, Bolşevikliğin “*ilmî münazara*” adı verilen ikinci devresini oluşturmaktadır. Bu çerçevede biyoloji, fizik, kimya gibi temel bilimler Tanrı'yı, Peygamberi ve Kur'an'ı inkâr için suiistimal edildi ve kullanıldı.¹⁴

Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Sovyet işgali altındaki diğer Türk ülkelerine gönderilen Sovyet propagandacıları “*rüesa-yı ruhaniyeye davetnâmeler göndererek*”, onları ilmî münazaralar için tertiplenen umumî meclislere davet ettiler. Bu münazaralar aynı zamanda halka açık olarak yapıldı. “*Tanrı*”, “*Peygamber*”, “*Kur'an*”, “*İslâm dini*”, “*emlâk-ı hususiyenin kıtal ve cidale sebep olduğu*” ve “*insanların maymundan tekâmül ettiği*” gibi konulara yer verilen bu münazaralarda, diğer taraftan komünizmin gerçek maksadının “*insanlar arasındaki muharebeye son vermek olduğu*”, “*ba'süba'de'l-mevt akidesinin (ölümden sonra yeniden dirilme) bilime mugayir bulunduğu*”¹⁵ belirtilerek; İslâm dini “*çirkin sözlerle aşağılandı*”, insanlar için “*zararlı bir din ve akide olduğu*” ispata çalışıldı.¹⁶ Böylece Bolşevik İhtilâli'ni takip eden yirmi yıl içinde “*ciddi siyasi ve terbiyevî çalışmalarla İslâm dininin damarlarına güçlü darbeler vuruldu*”.¹⁷

İlk aşamada Tanrının varlığı “*kökünden reddedildi*”¹⁸ ve mekteplerde din eğitimi yasaklandı.¹⁹ Çok küçük yaştaki çocukların hafızalarından Tanrı mefhumu çıkarılmaya çalışıldı. Bununla ilgili olarak kaynaklara yansıyan iki örnek olaydan birincisi Azerbaycan'da bit yetimhanede geçen hadisedir. Hadiseye göre Allah, Muhammet, Lenin ve Troçky'nin adlarının yazılı olduğu kutuların üzerine çeşitli yiyecekler konulmuş ve aç bırakılan 3-6 yaş arasındaki çocuklar bu kutuların karşısında sıraya geçirilmiştir. Açlıktan ağlayan çocuklar, kutuların üzerinde bulunan yiyeceklerden yemek istemişler; bunun üzerine çocukların yalvarmalarına sadece Lenin ve Troçky kutularının cevap vermesi sağlanarak, bundan sonra çocuklara Lenin ve Troçky'nin, Allah ve Muhammet'ten üstün olduğu ve Allah'ın olmadığı izaha çalışılmıştır.²⁰

İkinci hadise ise Acaristan'da cereyan etmiştir. Bir Rus muallim mektepte çocuklara ateizmi şu şekilde talim ettirmektedir: “*Çocuklar; hepimiz bağıralım. Allah'tan ekmek isteyelim!*”. Muallim çocuklarla beraber “*Allah ekmek ver*” diye bağırır. Muallim birden bire

¹⁴ “Dinge Karşı Propaganda”, *Yaş Türkistan*, Sayı: 104-105, Temmuz 1938, ss. 72-73.

¹⁵ Abdürreşid İbrahim, a.g.m, s. 94.

¹⁶ Abdulvahap (Abdulvahab İshakoğlu Oktay), Sovyet Hükümetinin İslâm Akeyhdarlığı, s. 24.

¹⁷ Dinge Karşı Propaganda, s. 70.

¹⁸ Eşref Edib, Bolşevik Umdeleri, s. 409.

¹⁹ Örneğin Azerbaycan'da Maarif Nazırı Dadaş Bünyadzâde neşrettiği özel bir deklarasyon ile “*İslamiyet'i ilga etmekle birlikte mekteplerde şeriat, Kur'an ve tarih-i mukaddes vs. dini tedrisatın memnu olduğunu*” ilân etmişti. Bkz. Eşref Edib, Bolşevik Umdeleri, s. 409.

²⁰ Eşref Edib, Bolşevik Umdeleri, s. 409.

durur ve şedit bir sesle: “*Hani Allah var ise neden ekmek vermiyor?*” deyince, çocuklardan biri: “*Muallim yoldaş; belki sesimizi işitmemiştir. Biraz daha yüksek sesle bağuralım!*”. Muallim: “*Hayır sesimizi işitemez. Çünkü yoktur. Bakınız bizim Allah’ımız Lenin’dir ve bize ekmek göndermiştir*” diyerek dolaba gizlediği bir büyük ekmek parçasını çocuklara uzatmıştır. Muallim devam ederek: “*Fakat Lenin, Allah değildir. Mamafih bize acıyor ve bize ekmek veriyor. Hâlbuki Allah bize acıymıyor. Binaenaleyh yoktur*”. Bu defa yüzlerinde açlık hissi kaybolmuş olan çocuklar sevinçle: “*var olsun Lenin babamız!*” diyorlar.²¹

Bolşevikler diğer yandan gerek basılı eserlerde²² ve gerekse Sovyet matbuatında yer verilen makalelerde İslâm’ın ortaya çıkışını sınıfı bir yaklaşımla ele alarak dini tahrif etmeye çalıştılar. Bunların en dikkati çekenlerden bir tanesi *Revolysionny Vostok* mecmuasının 1932 tarihli 3 ve 4. sayısının “*Tenkî ve Kitabiyat*” bölümünde (s. 325-339) yer alan H. Naumov’un “*İslâm*” ve “*İslam’ın zuhûru*” hakkında ele aldığı tenkidî makalesidir.

Naumov makalesinde ilk önce Karl Marks, Engels ve Lenin’in din hakkındaki görüşlerini sıralar. Marks’ın dini “*halk için ağu/zehir*”, Lenin’in ise “*halk için afyon*” olarak gördüğünü söyler²³ ve daha sonra Lenin’in dine dair görüşlerini onun “*İşçi Fırkası’nın Dine Bakışı*” adlı makalesinden aktarmaya devam eder. Buna göre “*Marksizm, materyalizmden ibarettir. Bu sıfatı ile dine karşı en amansız bir düşmandır... Bu, bütün materyalizmin ve Marksizm’in elifbasıdır...*”. Bu sebeple “*Dine karşı mücadele etmek lazımdır*”.²⁴ O halde aynı zamanda geniş halk kitleleri dinin kaynağı ve inanç konusunda “*materyalistik açıdan düşündürülmelidir*”.²⁵

Buradan çıkan sonuç eğer Türkistan’da “*Proleter hâkimiyetini*” nin devamı sağlanacaksa, uygulanacak politika: “*proleter siyaseti*” olmalı; yeni bir ulusun inşası sürecinde Türkistan Türklüğü eğitim ve kültürel alanda bir “*proleter terbiyesi*”ne tabi tutulmalı; İslâm dini ise “*materyalist ve sınıflı açıdan*” ele alınmalı idi.

Bundan sonra Naumov İslâm dinini “*materyalist ve sınıflı açıdan*” ele alır ve bir tanımlama yapmaya çalışır. Ona göre İslâm dini: “*bir din sistemi olarak VI. ve VII. asırlarda o zamanki Arabistan’ın mozaik-i içtimaîye ve iktisadîye esası üzerinde tüccar burjuvazinin*

²¹ Eşref Edib, “Bolşeviklerin Maarif Siyasetleri”, *Sebilü’r-Reşad*, Cilt. XXII, Sayı: 569-570, 18 Teşrinievvel 1339, s. 192.

²² Bu konuda 1961’de Taşkent’te yayınlanan D. A. Patruşev’in “*İslam Dini va Unung Reaksion Mohiyati*” adlı eseri, 1974’te Bişkek’te yayınlanan S. Mambetaliev’in “*İslamın Janı Şartka Jaraşa Kubuluşu*” adlı eseri, Almatı’da 1953’te P. Pavelkin’in Rusça’dan çevirisi yapılarak Kazakça yayınlanan “*Dini Sokır Senimder Jene Onın Ziyamı*” adlı eseri ve yine 1961’de Almatı’da yayınlanan H. Z. Aknazarov’un “*Ateizm Jene Din*” adlı eseri örnek gösterilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaman, a.g.b, ss. 477-492.

²³ Çağatay (Tahir Çağatay), “Bolşevikler Nazarında İslâm Dini ve Onun Zuhûru”, *Yaş Türkistan*, Sayı: 47, Ekim 1933, ss. 24-25; Lenin, a.g.e, s. 11.

²⁴ Çağatay (Tahir Çağatay), a.g.m, ss. 24-25; Lenin, a.g.e, s. 24.

²⁵ Lenin, a.g.e, s. 25.

*ideolojisi şeklinde ve onun elinde halk kitlelerini istismar silâhı ve halk için afyon (zehir) olarak zuhûr etmiştir”.*²⁶

Böylece Naumov İslâm dinini tüccar burjuvazinin bir mefkûresi olarak değerlendirmiş, İslâm’ı Türkistan’daki Müslümanları istismar etmenin bir aracı olarak görmüştür. Bu tanımlama yukarıda bahsedilen geniş halk kitlelerinin din hususunda “*materyalistik açıdan düşündürülmesi*” prensibine de uygun olup, Naumov’da tanımlamayı tamamen sınıflı açıdan ele almıştır. Bu durumun Bolşevizm açısından aksi düşünülemez. Zira Bolşevizm’in İslâm dini ile mücadelesi zaten başka türlü mümkün olamaz.

Naumov makalesine devam eder ve İslâm’ın zuhurundan önce Mekke’de Kureyş kabilesine mensup orta ve büyük tüccarlardan mürekkep “*Hanif*” adlı gizli bir teşkilâtın varlığından bahseder. Gerçekte Haniflik, tek tanrıcı/monoteist bir din olarak Hz. İbrahim’in dinidir ve İslâm’dan önce Mekke’de az da olsa bir kısım insanlar tarafından devam ettirilmekteydi.²⁷ Fakat Naumov Hanifliği bir din değil aksine gizli bir teşkilât olarak görür.

Naumov, bu gizli teşkilâtın azalarını Hekimov adlı başka bir Bolşevik muharrir dayanarak şu şekilde sıralar: “*Ebubekir, Osman (Bin) Affan, Abdurrahman (Bin) Avf, Abbas Ebu Talip, Hatice, Zübeyr (Bin) Avvam, Talha (Bin) Abdullah*”. Sıralanan isimler Naumov’a göre dönemin burjuvazisini oluşturmaktadır. Yine bu çerçevede Ebubekir, Abbas Ebu Talip, Hatice, Zübeyr Bin Avvam ve Talha Bin Abdullah orta tüccar; Osman Bin Affan ve Abdurrahman Bin Avf ise büyük tüccarlardan gösterilmektedir.²⁸

Naumov yukarıda isimleri zikredilen “*Kureyş tüccar burjuvazisinin bu gizli teşkilâtının muin bir hat-ı hareket programı*” olduğunu belirterek, bu gizli teşkilâtın maksadını: “*Arap kabilelerini hususen Kureyş büyük ve orta burjuvazisini birleştirmek ve İslâm devleti kurmak*” olarak izah eder. Naumov İslâm dininin kaynağına dair görüşlerini “*İslâm’ın mahiyeti hazır ki sınıflı mücadele ve sosyalizm kuruluşu ile merbuttur*” diyerek, İslâm’ın zuhurunu sınıflı bir bakış açısı ile sosyalizmle ilişkilendirir. Naumov’a göre Hz. Peygamber’de “*Hanif*” adı verilen bu gizli teşkilâtın başıdır.²⁹

Gerçekte Komünizme göre peygamberler: “*Allah’ın vekili değil, insanları ellerinde alet etmiş dolandırıcılardır*”.³⁰ Hüdasızlar Cemiyeti’de (Tanrısızlar Cemiyeti) Hz. Peygamberi “*yalancı, Arap zorbalılarının sınıflı menfaatlerini müdafaa eden bir yoksullar düşmanı olarak*” görür ve hakiki peygamberin “*Muhammed değil, Lenin olduğunu*”³¹ söyler.

²⁶ Çağatay (Tahir Çağatay), a.g.m, s. 25.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Kayseri 1985, ss. VII, 120-122.

²⁸ Çağatay (Tahir Çağatay), a.g.m, s. 26.

²⁹ Çağatay (Tahir Çağatay), a.g.m, s. 26.

³⁰ Eşref Edib, Bolşevik Umdeleri, s. 409.

³¹ “İmansız Hacı”, *Yaş Türkistan*, Sayı: 37-38, Mart 1931, s. 38.

Yine Bolşevizm'e göre İslâm'ın en önemli kaynaklarından olan Kur'an'ın "*zamanı çoktan geçmiştir*". Azerbaycan'da Neriman Nerimanov ve Dadaş Bünyadzâde İslamiyet'in ilgasına ilişkin resmî bir deklarasyon yayınlarken Nerimanov: "*bir zaman beşeriyet Kur'an, İncil, Tevrat gibi kitaplarla maişetini idare ediyordu. Şimdi de Karl Marks'ın Kur'an'ıyla yaşamalıdır*" demektedir. Diğer taraftan Bolşevikler genç Tatarlar vasıtasıyla yeni bir "*Kur'an imlâsı*" meydana çıkararak, Kur'an'ın yazı dilini de bozmaya çalışmışlardır.³²

Görüldüğü üzere Sovyet hâkimiyetinin Türkistan'da devamı bir taraftan cebir ve şiddete dayandırılırken, diğer taraftan Karl Marks'ın İhtilâl sonrası yeni bir ulusun inşası fikrine dönük olarak eğitim ve sosyo-kültürel alanlarda yoğun bir propaganda esas alınmıştır. Din konusunda bilimsel ateizm temel alınmış, İslâm'ın temel kaynakları olan Tanrı, Peygamber, Kur'an ve İslâm'ın ortaya çıkışı konusu materyalist ve sınıflı açıdan ele alınarak bu ideoloji zorla Müslümanlara kabul ettirilmeye çalışılmıştır.

3. SONUÇ

Türkistan'ın 1924 yılında millî sınırlarının çizilip Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin ortaya çıkarılmasından sonra Sovyet Müslümanları dini sahada yoğun bir dini propagandaya maruz bırakıldı. Bir taraftan İslâmî yaşayışın temel müesseseleri olan cami ve mescitler kapatılırken, diğer taraftan Müslüman din adamları sürgün edildi, hapsedildi ya da öldürüldü. Mekteplerde din eğitimi yasaklandı. Cemiyet hayatında cenaze işlemlerinden, bayramların kutlanmasına kadar birçok İslâmî esas, adet ve geleneğin yaşanması engellendi. Mekteplerde, ilmî münazaralarda, basılı eserlerde ve matbuatta Tanrı, İslâm Peygamberi ve onun kitabı olan Kur'an sınıflı bir yaklaşım ile ele alınarak materyalistik bir temele oturtulmaya ve Müslüman ahalinin ve özellikle genç neslin itikadı bozulmaya çalışıldı. Yoğun ateizm propagandası sonrasında 1917 Bolşevik İhtilâlini takip eden 20 yılda Türkistan'da İslâm dinine büyük darbeler indirildi ve kısmen de olsa başarılar elde edildi. Dinin temelde insan hayatında bir ihtiyaç olduğu kabul edilirse, bugün Türkistan coğrafyasında yaşayan Müslüman ahalinin ve özellikle genç neslin İslâm'ın temel prensipleri ve ibadetleri hususunda yeniden ve doğru bilgilerle aydınlatılması bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

³² Eşref Edib, "Dine Karşı Bolşevik Hareketleri", *Sebilü'r-Reşad*, Cilt. XXII, Sayı: 571-572, 25 Teşrinievvel 1339, s. 206.

KAYNAKÇA

İnceleme-Araştırma Eserler

- Bennigsen A.-C. Lemerrier Quelquejay, *Stepte Ezan Sesleri*, (Çev. Nezh Uzel), İstanbul 1981.
- Bennigsen Alexandre K., "Sovyetler Birliği'nde İslâmi Uyanış ve Bazı Gelişmeler", *Çöküş Öncesi Sovyetler Birliği'nde İslâmiyet ve Müslümanlar*, Ankara 1997.
- Han Veli Kayyum, *Komünizm ve İslâm*, Düsseldorf 1955.
- Hayit Baymirza, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri*, İstanbul 2000.
- Kuzgun Şaban, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanıflık*, Kayseri 1985.
- Lenin V.İ., *Sosyalizm ve Din*, (Çeviren: Önal Ünal), İstanbul 2014.
- Yaman Ali, "Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi: Sovyet Dönemi Kazak, Özbek Ve Kırgız Ateizm Literatürünün Analizi", *II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi: Orta Asya Toplumlarında Sosyal, Siyasi, Ekonomik Arayışlar (22-24 Ekim 2008 Bişkek/Kırgızistan)*, Kocaeli 2009.

Sürelî Yayınlar

Sebilü'r-Reşad

- Abdürreşid İbrahim, "Komünizm ve Edyan I", *Sebilü'r-Reşad*, Cilt. XXIII, Sayı: 578, 6 Kânunuevvel 1339.
- Eşref Edib, "Bolşeviklerin Maarif Siyasetleri", *Sebilü'r-Reşad*, Cilt. XXII, Sayı: 569-570, 18 Teşrinievvel 1339.
- Eşref Edib, "Dine Karşı Bolşevik Hareketleri", *Sebilü'r-Reşad*, Cilt. XXII, Sayı: 571-572, 25 Teşrinievvel 1339.
- Eşref Edib, "Bolşeviklerin İncil Nüshalarını İmhası", *Sebilü'r-Reşad*, Cilt. XXIV, Sayı: 600, 15 Mayıs 1340.
- Eşref Edip, "Komünizm ve Din", *Sebilü'r-Reşad*, Cilt. XXIV, Sayı: 612, 14 Ağustos 1340.
- Eşref Edib, "Bolşevik Umdeleri", *Sebilü'r-Reşad*, Cilt. XXIV, Sayı: 624, 6 Teşrinisani 1340.

Yaş Türkistan

- Abdulvahab (Abdulvahab İshakoğlu Oktay), "Türkistan'da Hristiyanlık Propagandası", *Yaş Türkistan*, Sayı: 76, Mart 1936.
- Abdulvahab (Abdulvahab İshakoğlu Oktay), "İslâm Dinine Karşı Bolşevikler Hareketi", *Yaş Türkistan*, Sayı: 77, Nisan 1936.
- Abdulvahab (Abdulvahab İshakoğlu Oktay), "Sovyet Hükümeti'nin İslâm Aleyhtarlığı ve Ortodoksçılık Temayülü", *Yaş Türkistan*, Sayı: 87, Şubat 1937.
- Çağatay (Tahir Çağatay), "Bolşevikler Nazarında İslâm Dini ve Onun Zuhûri", *Yaş Türkistan*, Sayı: 47, Ekim 1933.
- "Dine Karşı Propaganda", *Yaş Türkistan*, Sayı: 104-105, Temmuz 1938.
- "İmansız Hacı", *Yaş Türkistan*, Sayı: 37-38, Mart 1931, s. 38.
- "Tanrısızlar Darülfınun", *Yaş Türkistan*, Sayı: 42, Mayıs 1933.
- "Türkistan Haberleri: Hüdâsızlar Faaliyetinden", *Yaş Türkistan*, Sayı: 66, Mayıs 1935.

EXTENDED ABSTRACT

Social democracy bases its whole world view on scientific socialism, namely Marxism. The philosophical base of Marxism is certainly a hostile materialism to all religion. The principle Marx's which religion is the opium of the people is the cornerstone of the whole Marxist view of religion. Marxism has always regarded all modern religions, places of worship and religious organizations as tools of the bourgeoisie, which serve to the exploitation of the working class. For this reason, religion and religious communities should not have a connection with the state. However, after the revolution of 1917, the Soviet policy of religion, especially in Turkistan, emerged as a way of spreading irreligion on the Muslim population and on the other hand disseminating Christianity. The main sources of Islam such as God, Prophet and Qur'an were studied from a materialist point of view and the basic religious beliefs of Muslims were tried to be shaken. The Bolsheviks gave some small temporary concessions to win Muslim public opinion in the early days of the revolution. On November 24, 1917, with the signature of Lenin and Stalin, a statement addressed to the Muslim Workers of Russia and the East was published. It is stated that Muslims are free in terms of

belief and tradition, national and cultural institutions. However, the new Bolshevik administration perceived the religion of Islam not only as a religious value but also as a threat to the regime. For this reason, to completely remove Islam from the lives of Muslims, has become an official state policy. The Bolsheviks applied different methods to disrupt the Muslim faith in Turkestan. The first was to reject God, the Prophet and the Qur'an with basic sciences such as biology, physics and chemistry. At the first stage, God was denied and religious education was banned in schools. An attempt was made to erase the concept of God from the memories of very young children. The Bolsheviks, on the other hand, attempted to discredit the information about the emergence of Islam through both the printed works and the articles in the Soviet newspapers. Thus, in the twenty years following the Bolshevik Revolution, powerful blows were brought down to Islam. Islamic religion: VI and VII as a system of religion In the centuries, the merchant in Arabia was defined as the ideology of the bourgeoisie and a means of exploiting the masses of the people. Prophets: Not seen as God's deputy was seen as people cheating. According to Bolshevism, the time of the Qur'an, one of the most important sources of Islam, has already passed. Now people should have lived with the Karl Marx Koran. Partial successes were obtained after these studies of the Bolsheviks. But the Muslims of Russia managed to preserve their faith.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Baran, H. ve Halaç, H. H. (2019). "Moda Tasarımında Defile Gösterileri: Tarihi Yapıların Mekân Olarak Kullanılması", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 2042-2059
Geliş Tarihi / Received Date: 20.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 21.02.2019

Araştırma Makalesi

MODA TASARIMINDA DEFİLE GÖSTERİLERİ: TARİHİ YAPILARIN MEKÂN OLARAK KULLANILMASI¹

Misafir Öğr. Gör. Handan BARAN

Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü
handanbaran@eskisehir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-5876-7736

Doç. Dr. Hicran Hanım HALAÇ

Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü
hhalac@eskisehir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8046-9914

Öz

Moda tasarımı ve mimari tasarım alanları, tasarım açısından birbirlerini etkileyen ve birbirlerinden beslenen farklı alandır. İki alan birbirlerinden etkilenirken aynı zamanda iletişim dili olarak birbirlerine yardım etmektedir. Mimaride tarihi yapıların önemi büyük ve güçlüdür. Bu önem ve değer ölçülemezken zamanla bazı değişim dönüşüm ve kayıplara uğradığı söylenebilir. Bu çalışmada genel tarama yönteminin kullanılmasının yanı sıra konuyla ilgili literatür taraması yapılmıştır. Dünya ülkelerinden örnekler ve Türkiye'den bazı defile gösterileri örnekleri verilerek gruplama yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmada tarihi mekânlarda yapılan moda defile gösterileri ele alınmış ve konu sınırlandırılmıştır. Bu çalışma mimari yapıların mekân olarak moda tasarımcıları tarafından benimsenmesi ve böylece tarihi yapıların 'İşleyen demir ışıklar' sözünde olduğu gibi kullanılmasıyla birlikte yenilik ve işlev kazanması bakımından önemlidir. Bu mekânlarda defile şovlarının yapılmasıyla birlikte, gelen ziyaretçi akımıyla mimari yapının tanıtımının yapılması ve bilinirliğinin artması önemlidir. Defile gösterileri açısından bakıldığında ise, tarihi yapıların mekan ambiansı ve kişiye sunduğu farklı mekan algıları defileye gelenler tarafından farklı hisler uyandırarak anlam katmaktadır. Çalışmada incelenen defile örnekleri; Dünyadan Tarihi Mekânlarda Yapılan Defile Örnekleri, Türkiye'den Tarihi Mekânlarda Yapılan 'Modern Temalı' Defile Örnekleri, Türkiye'den Tarihi Mekânlarda Yapılan 'Kültürel Temalı' Defile Örnekleri şeklinde üç grup altında toplanarak yorumlanmıştır

Anahtar Kelimeler: Defile, Moda, Mimari, Tarihi Yapı, İşlevsellik, Mekân.

FASHION SHOW IN FASHION DESIGN: USE OF HISTORICAL BUILDINGS AS SPACES

Abstract

Fashion design and architectural design are different areas that influence each other and feed from each other in terms of design. While the two areas are influenced by each other, they also help each other as the communication language. The importance of historical buildings in architecture is big and powerful. While this importance and value cannot be measured, it can be said that some change has undergone changes and losses. In the study, fashion show shows in historical places were discussed and the subject was limited. In the study, fashion show shows in historical places were discussed and the subject was limited. In this study, in addition to the general screening method, literature review has been done. Examples of some fashion

¹Bu çalışma 19-21 Temmuz 2018 Tarihinde 4. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumunda bildiri olarak sunulan ve tam metni basılan 'Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi; Defile Konsepti' isimli bildirinin genişletilmiş halidir.

shows from world countries and Turkey have been studied grouping by giving examples. In the study there are examples of demonstrations performed in historical buildings and places. The samples were interpreted by grouping. Interpreted fashion shows were examined under 3 groups; Fashion Show Examples in Historical Places from the World; Made from Turkey Historical Places 'Modern Themed' Project Fashion Shows; Made from Turkey Historic Places in the 'Cultural Theme' Project Fashion Shows. In the light of this study, the presentation of fashion showings to consumers by using aesthetic and functional spaces, besides adding value to the brand, is fascinating with the captivating atmosphere of historical buildings. At the same time, historical structures are important in terms of meeting and promoting more visitors.

Keywords: Fashion Show, Fashion, Architecture, Historical Structure, Functionality, Place.

1. GİRİŞ

Sözsüz anlatım dilleri arasında yer alan moda ve mimari alanları sosyal, kültürel, ekonomik ve tarihi faktörlerden etkilenerek yaratıcılık çevresinde şekillenir (Çetin vd., 2014: 98). Moda ve mimari görsel açıdan birbirlerini araç olarak kullandıkları söylenebilir. Dikkat çekmek adına geçmişten günümüze bu iki alan birbirlerinden esinlenmişlerdir. Moda tasarımında, bir ürünün üretilmesi kadar sergilenmesi aşaması da önemli bir ayrıntıdır. Tasarımcılar, markalarının vizyonu çerçevesinde müşteri kitlelerini belirlerler ve müşteri kitlesine ilişkin araştırmalar yaparlar. Yapılan araştırma sonucunda ulaştıkları veriler ışığında defile gösterileriyle sunarlar. Moda defileleri, İngiliz tasarımcı olan Charles Frederick Worth'un ilk olarak butiğine gelen müşterilerine tasarımlarını canlı olarak sunmasıyla başlamış ve geçmişten günümüze gelişerek en iyi sunum araçlarından biri haline gelmiştir. Geçmişte yapılan defilelere bakıldığında göz alıcı, etkileyici fikirlere önem verildiği söylenebilir.

Defileler için artık defile sözcüğü yerine gösteri (show) kelimesi kullanılmaktadır. Çünkü moda showları gerçekten bir gösteriye dönüştürülmüştür. Yenilik adına tasarımcıların ne kadar ileri gidebileceklerinin gösteresidir. Son yıllarda tasarımcıların çoğunluğu sanat eğitimi alarak yetişmişlerdir. Birçok güzel sanatlar okulu, moda ve tekstil bölümlerine ağırlık vermektedir. Postmodern resmin meta değerinin kasıtlı kaldırılması, birçok sanatçıyı tasarım alanına yönlendirmiş moda showları kavramsal sanat sergisine dönüşmüştür (Pektaş, 2006: 190). Defile sürecinde moda tasarımcısı tarafından her ayrıntı titizlikle hazırlanır. Defile sırasındaki müzik seçimi, mekân seçimi tasarımcının koleksiyon temasına uygun olarak belirlediği kriterlerdir. Dolayısıyla mekân sırasında bazen tarihi yapının dökülmüş sıvaları, yıllara meydan okuyan süsleme ve bezeme örnekleri ya da mekânda var olan rutubet kokusu, mekânın ambiyansı gibi özellikler koleksiyonun temasıyla bağlantılı seçilebilmektedir.

Bazı tasarımcıların koleksiyonları, moda kadar sanat eserleri veya sanatçılarla işbirliklerine de dayanır. Bu giysiler, moda tasarımcılarını etkileyebilir ancak nadiren moda parçaları olarak görülmektedir: Kıyafet olarak giyilmesi amacıyla değil, kıyafetlere ilişkin algımızı genişletmek üzere hazırlanmışlardır (Renfrew ve Renfrew, 2014: 32). Oyman ve

Erdoğan'ın (2012: 115) belirttikleri gibi; günümüzde gittikçe önemi artan ve moda haftaları kapsamında gelenekselleşen defile gösterileri moda pazarlama alanında, basın ilgisini çekmesi açısından oldukça etkili bir araç olarak görülmektedir.

Tasarımcı tarafından oluşturulan koleksiyon parçalarının tasarımı kadar, sergilenme süreci de bir o kadar önemli bir detaydır. Geçmişten günümüzde tasarımcılar, her geçen gün ilgi çekmek, merak uyandırmak adına farklı sergileme teknikleri uygulamaktadır. Sanat eserlerinin tasarım süreci sonunda sergilenmesi geçmişten günümüze sürdürülmektedir. Sergilenme esnasında seçilen mekânla birlikte, müzik, sahne tasarımı, ortam kokusu, manken seçimi gibi konular tasarımcı ekip tarafından titizlikle belirlenmektedir.

Mekan algısında öne çıkan etkenler, mekanın boyutları, sınırları (duvar, tavan, döşeme), doğal ışığın alınış biçimi, ışık-gölge, aydınlık-karanlık ilişkileri, mekan bileşenlerinin özellikleri (rengi, dokusu, geçirgenliği, yansıtıcılığı vb.), sıcaklığı, nem oranı, hava koşulları olarak sınıflanmaktadır (Tezel, 2007: 21). Bazı tasarımcılar giysilerini daha kişisel ya da konsept içeren bir tarzda sergilemeyi seçerler. Moda gösterileri, koleksiyon kültürünün önemli bir parçası haline gelmektedir. Tasarımcılar sıra dışı mekânları bulmaya çalışırlar; otoparklar, futbol stadyumları, depo ya da metrolar gibi. Tasarımcı, koleksiyona en iyi şekilde eşlik edecek ışıklandırmayı ve müziği bulmak ve gösteri için bir ambiyans yaratmak zorundadır (Sorger ve Udale, 2013: 176). Bir moda defilesi, bir tür canlı performanstır; etki bırakmalı ve izleyicilerin ilgisini çekmelidir (McAssey ve Buckley, 2013: 177).

Mekânda algı çeşitlerinin birlikteliğiyle duyumsal ve zihinsel süreçlerin güçlendiğine ve görsel, işitsel, kokusal ve dokunsal algı bütünlüğünün mekânı da bütünsel olarak algılamada etkili olduğuna değinmektedir (Dereci, 2014: 54). Bu bağlamda defile gösterilerinde izleyicileri, alışılmış görsel algının yanında işitsel, kokusal, dokunsal algılarla etkilemekte mekânın etkisinin büyük olduğu söylenebilir.

Tasarımların sergilenmesinde geleneksel ifadelerin dışına çıkılmasının örneklerine geçmiş yıllarda da rastlamak mümkündür. 1930'lu yıllarda New-York- Miami uçuşu esnasında yapılan defile gösterileri (Baran H. Hala H.H. 2018: 113) buna örnek verilebilir.

Bu tür farklı mekânlarda yapılan defile gösterilerinde, tasarımların sergilenmesinde değişen dünya ile birlikte tasarımcıların farklılık arayışında oldukları söylenebilir. Bu çalışmayla birlikte mekân seçiminde ilgi çekmek ve mekânın farklılığından yararlanmak düşüncesini avantaja çevirme konusunda tasarımcıların dikkatini çekmek amaçlanmıştır. Ayrıca moda tasarımcılarına ve mimari koruma ve restorasyon konularında çalışan kişilere farklı düşünce alanları oluşturmak, disiplinler arası çalışmada ortak alanlar belirleyerek her iki alanın birbirlerinden en iyi şekilde faydalanması amaçlanmıştır.

Bu çalışma mimari yapıların mekân olarak moda tasarımcıları tarafından benimsenmesi ve böylece tarihi yapıların ‘İşleyen demir ışıldar’ sözünde olduğu gibi kullanılmasıyla birlikte yenilik ve işlev kazanması bakımından önemlidir. Bu mekânlarda defile şovlarının yapılmasıyla birlikte, gelen ziyaretçi akımıyla mimari yapının tanıtımının yapılması ve bilinirliğinin artması önemlidir.

2. MODA TASARIMLARININ TARİHİ MEKÂNLARDA SERGİLENMESİ

Tüketim mekânlarının hızla artması, seçeneklerin çoğalması ile aynı ürünü birçok mağazadan bulabilen müşterileri çekmeye çalışan perakendeciler rakipleri arasında fark edilmek, öne çıkmak için yeni yollar aramak zorunda almışlardır. Bu da pazarlama anlayışlarında bir takım değişiklikler yapılmasını gerektirmiştir (Altunkılıç, 2014: 4). Son zamanlarda moda defilelerinin tarihi yapılarda gerçekleşen örneklerine bakıldığında tasarımcılar tarafından ilgi çekmek ve yapılmayanın üzerine giderek değişikliklere açık olmaları sevindiricidir. Moda defilelerinde tasarımcılar mekân tasarımına önem vermektedirler, amaç bütünleyici ve akılda kalıcı olmak ve modanın, sanat ve mimariyle iç içe geçtiği görkemli bir deneyim yaşatmaktır denilebilir. Tasarımcılar ve markalar, defilelerinde sahne tasarımı ve tamamlayıcı unsurlar kullanarak izleyicilerde kalite algısı yaratmakta ve satın almaya yönlendirmektedir. Bu çalışmada elde edilen bilgiler sonucunda, defilelerin estetik ve fonksiyonel mekan algıları yaratılarak izleyicilere sunulması markaya değer, imaj, prestij ve finansal kazanç sağlamaktadır.

Şehrin farklı kültürel yönlerinin ortaya çıkarılması ve bu yönde organizasyonlar gerçekleştirilmesi, yeni kültürel kaynak ve etkinliklerin araştırılması, İstanbul’da gelişme potansiyeline sahip kültür endüstrilerinin (film sektörü, kültür ve sanat festivalleri, moda tasarımı) etkin ve planlı bir şekilde pazarlanması gibi uygulamalar önem kazanmaktadır (Dinçer ve Kayar, 2017: 14). Bu sayede gösterinin yapıldığı şehir ile birlikte tarihi yapının da tanıtımının yapılmasına olanak sağlanabilmesi düşünülmektedir.

Aynı zamanda küreselleşme, iletişim teknolojileri ve kitlesel üretim/tüketimin etkisiyle kültürel anlamda yabancılaşan her birey ve ulus gibi, Türk dünyası içindeki bireylerde söz konusu etkinin gücüyle doğru orantıda otantiklik arayışı içine girmiş durumdadır. Bu arayış, Türk kültürünün somut ve somut olmayan değerlerine yeniden yönelişi ortaya çıkarmaktadır (Bulut ve Gülcan, 2018: 689). Otantiklik arayışıyla birlikte moda defilelerinde, tarihi yapıların kullanılması beklenen bir durum olmaktadır.

Tarihi yapılar kültürel mirasımızın en önemli parçalarıdır, en iyi şekilde korunmalı ve değerlendirilmelidir. Aynı zamanda tarihi yapılar, geçmiş ile bugün, bugün ile gelecek

arasında bir işlevi de yerine getirmektedir. Geçmişteki sosyolojik, ekonomik, politik ve dinsel yaşam, tarihi yapıların gövdesini oluşturur (Mahrebel, 2006: 1). Bu açıdan bakıldığında moda defilesi mekanı olarak tarihi yapıların kullanılması yapıya canlılık katmakla birlikte hem defile hem tarihi yapı açısından daha geniş bir kitle tarafından ziyaret edilmesi durumu oluşması gündeme gelmektedir.

Tarihi yapı ve mekânlarda yapılan defile örnekleri incelendiğinde dünyadan ve Türkiye’den çeşitli örneklerine rastlamak mümkündür. Ulaşılan örnekler gruplanarak yorumlanmıştır.

- Dünyadan Tarihi Mekânlarda Yapılan Defile Örnekleri
- Türkiye’den Tarihi Mekânlarda Yapılan ‘Modern Temalı’ Defile Örnekleri
- Türkiye’den Tarihi Mekânlarda Yapılan ‘Kültürel Temalı’ Defile Örnekleri

2.1. Dünyadan Tarihi Mekânlarda Yapılan Defile Örnekleri

Tablo 1. Dünyadan Tarihi Mekânlarda Yapılan Defile Örnekleri

A) Eski bir tren istasyonu olan Scalo Farini’de sergilenen *Gucci*: Alessandro Michele

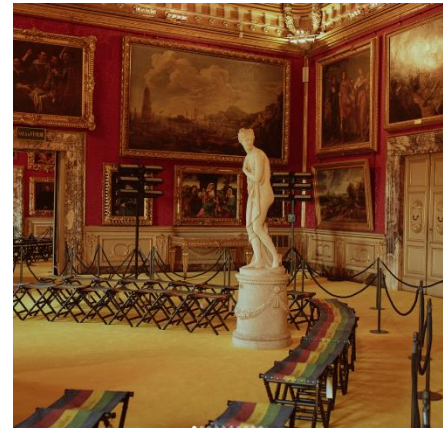

B) 2007 Fendi Defilesi, Çin seddi

C) 2018 Sonbahar /Kış Lug Von Siga Defilesi - Pera Palas Oteli

<http://www.vbenzeri.com/tasarim/tasarim-defile-mekanlari>

D) Gucci Cruise 2018 Defilesi- Palatine Gallery

Örnek verilen defile örnekleri incelendiğinde, geçmişten günümüze farklı olmak, tarihi yapılarla görsel bir ilişki kurmak amacıyla moda defile mekânı olarak tarihi yapılar seçilmektedir. Yapının tarihi durumu ve turistik bir öneme sahip olması, aynı zamanda sosyal hayatın sürekli dönüşüm içerisinde olması sebebiyle yapı tarihine dikkat çekmek ve milli kültür öğelerini tanıtmak açısından; moda defilelerinin ilgi görme durumları tarihi yapılara olumlu yönde katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Tablo 1’de verilen dünya markalarının tarihi mekânlarda yapılmış defile örneklerine yer verilmiştir. Tablo 1/A’da Eski bir tren istasyonu olan Scalo Farini’de sergilenen Gucci Defilesi (<http://www.vbenzeri.com/tasarim/tasarim-defile-mekanlari>), Tablo 1/B’de 2007 yılında İtalyan Moda Evi Fendi’nin Çin Seddinde yaptığı defile görülmektedir. Bu moda şovunun moda tarihine girmesi, Çin Duvarının şimdiye kadar şovlarda kullanılan en uzun küre olmasından kaynaklandığı söylenmektedir. Böyle beklenmedik bir gösteri, moda yoluyla kültürlerin açıklığı ve bağlantıyla bağlantılı bir çeşit jest haline geldiği söylenebilir (<https://fashionem.ru/tr/new-collections-of-famous-designers-fashion-show-the-most-interesting-in-blogs/>).

Tablo 1/C’de görülen Mercedes Benz Fashion Week Sonbahar- Kış 2018 sezonu kapsamında Lug Von Siga defilesi, 27 Mart’ta Pera Palas Otelinde gerçekleşmiştir. Lug Von Siga Sonbahar /Kış 2018 koleksiyonunun çıkış noktası, kurucusu ve kreatif direktörü Gül Ağış’ın Kyoto seyahati esnasında ziyaret ettiği geleneksel Zen bahçeleridir. Tasarımcı, geleneksel unsurları bünyesinde barındıran Türk ve Japon kültürü koleksiyon parçalarındaki detaylara yansıtmıştır (<http://www.pudra.com/moda-stil/moda/lug-von-siga-2018-sonbahar-kis-koleksiyonu-27393.htm>). Dünyadan tarihi mekânlarda yapılan defile örneklerinden Tablo 1/D’de ise, Rönesans etkili koleksiyonuyla Gucci Cruise 2018 Defilesi, o dönemin sembolik kalelerinden Palazzo Pitti’de bulunan Palatine Gallery’de gerçekleştiği görülmektedir. Böylece Rönesans döneminden yaklaşık 500 sanat eserinin sergilendiği müzeye Titian, Raphael ve Perugino’nun yanı sıra Alessandro Michele’nin Gucci Cruise 2018 koleksiyonu da eklenmiştir (<https://vogue.com.tr/gucci-cruise-2018-defilesi-hakkinda/2>).

2.2. Türkiye’den Tarihi Mekânlarda Yapılan Modern Temalı Defile Örnekleri

Tablo 2. Ülkemizden Tarihi Mekânlarda Yapılan Modern Defile Örnekleri

A) Forum Fashion Week
Defilesi – Beyoğlu Pera Palas
Otel

C) 1. İstanbul Modest Fashion Week
Defilesi – İstanbul Tarihi Haydarpaşa
Garı

Türkiye’den Tarihi mekânlar seçilerek yapılan moda defile örneklerinin verildiği Tablo 2 incelendiğinde ise, defile mekânı olarak, tarihi mekân seçilmesine karşın defile konsepti günümüz modasının modern çizgilerini yansıttığı söylenebilir. Bu durumun, tema ve mekân seçimi arasında zıtlık yaratarak ilgi uyandırdığı söylenebilir. Tablo 2/A’da Forum Fashion Week’in 5.’si Beyoğlu Pera Palas Otel’de yapılan çok özel bir defile ile ünlü moda eleştirmeni ve yazar Roger Salas’ın küratörlüğünde hazırlanan muhteşem kıyafetler konukların beğenisine sunulmuştur. Defilede Roberto Cavalli, Missoni, Giorgio Armani, Emporio Armani, Kenzo ve Jean Paul Gaultier gibi dünya modasının nabzını tutan tasarımcıların parçaları Roger Salas’ın küratörlüğünde podyumda sergilenmişlerdir (<http://htkulup.haberturk.com/multimedia/galeri/442769/28>). Bu tür gösterilerde dünyaca ünlü tasarımların sergilenmesiyle birlikte ülkemize ziyaretçi akımı olmakta ve tarihi mekânların mistik havası ve etkileyciliği ile birlikte ülke tanıtımı konusunda faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 2/B’de ise, Tuvana Büyükçınar Demir’in “Golden Bazaar” adını verdiği ilk haute couture koleksiyonu için tarihi bir mekân olan Kapalıçarşı’da tarih ve moda bir araya gelmiştir. 550 yıllık tarihi dokunun içinde gerçekleşen “Golden Bazaar” defilesi “İstanbul” kokusu ile Kapalıçarşı’nın tarihi dokusuna uygun baharatlı ve çok özel bir koku ile izleyicilerin koku duyularına da hitap edilmektedir. Artık defileler birden çok duyumuza hitap ederek bize bütünüyle eşsiz bir deneyim yaşatmayı hedeflemektedir (<https://www.aksam.com.tr/cumartesi/tarih-ve-moda-birarada/haber-409200>). Bu fikir ışığında defile sürecinde izleyicilerin tüm duyu organlarına hitap edecek hazırlıklar yapılması düşünülebilir. İzleyici defileyi izlerken göze hitap edilirken, ortamda seçilen müzik kulağa,

kokulu ise koklama duyusuna hitap ederek izleyicileri etkilemesi daha kuvvetli olabilir. Türkiye'de ilk kez düzenlenen İstanbul Modest Fashion Week Tablo 2/C'de görüldüğü gibi, dünyanın farklı ülkelerinden birçok muhafazakâr giyim firmasını bir araya getirmiştir. Bir muhafazakâr giyim sitesi tarafından tarihi Haydarpaşa Garı'nda düzenlenen fuarda, peronlar arasına kurulan podyumdaki defile büyük ilgi görmüştür (<https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/tarihi-haydarpaşa-garında-tesettür-defilesi-2-1228827/>).

2.3. Ülkemizden Tarihi Mekânlarda Yapılan 'Kültürel Temalı' Defile Örnekleri

Tablo 3. Ülkemizden Tarihi Mekânlardaki Yapılan 'Kültür Temalı' Defile Örnekleri

A) 2015-2016 Sonbahar/Kış Ahmet Giray Yılmaz Denim Koleksiyonu Defilesi – Malatya Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı

B) 22.Uluslararası Beypazarı Festivali Çağdaş Yorumlarla Anadolu Defilesi, Tarihi Suluhan Kervansarayı

C) 2017 Egeye Bir Dokunuş Defilesi – Denizli Antik Kent Tripolis

D) Erzurum Canlanan Mazi Defilesi – Erzurum Tarihi Yakutiye Medresesi

E) Diyarbakır Olgunlaşma Enstitüsü Defilesi – Diyarbakır Tarihi İç Kale

F) Eskişehir Han İlçesi-Gelenekten Geleceğe Defilesi

G) 2013 Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi- Frigya Defilesi

Tablo 3’de ise ülkemizden tema ile paralel, tarihi mekânlarda yapılan defile örneklerine yer verilmektedir. Mekân seçiminde tarihi mekânlar kullanılan defile gösterilerinin temaları da kültürel/tarihi olay ve durumlardan esinlenilerek yapılmış gösterilerdir. Tablo 3/A’ya bakıldığında, Ahmet Giray Yılmaz’ın Denim Koleksiyonu ‘Başlangıç’ defilesi gösterilmektedir. Malatya’da, Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayında gerçekleşen koleksiyonda, tarih ile modanın bütünleştiği söylenebilir. Ahmet Giray Yılmaz’ın Arslan Tepe’den ilham alarak hazırladığı ‘Başlangıç’ adlı 2015-2016 Sonbahar/Kış koleksiyonuna, Roma Üniversitesinin gerçekleştirdiği arkeolojik kazılarda bulunan ve Arslan Tepe Mühürleri olarak adlandırılan tarihi kalıntılar ilham kaynağı olmuştur. Dönemin Battalgazi Belediye Başkanı Arslan Tepe’nin önemine dikkat çekerek “Biz yapacağımız işlerle geçmiş ve gelecek arasında köprü kuracak olma arzusundayız ve bu bilinç içerisinde çalışmalarımızı yürütüyoruz” (http://www.flashabermalatya.com/inx/haber38004Batiyi_Kiskandiracak_Tarihi_Defile.html) diyerek kültürel miraslarımızın geleceğe tanıtılması ve aktarılmasının önemi ve değeri üzerinde durulduğunu ifade etmektedir.

Tablo 3/B’de ise, Beypazarı’nda 22’ncisi düzenlenen Uluslararası Beypazarı Festivalinde, ‘Çağdaş Yorumlarla Anadolu’ isimli defile gerçekleşmiştir. Defilede, Beypazarı’nın geleneksel sırma işleri ile Osmanlı ve Anadolu’da hüküm sürmüş çeşitli uygarlıklara ait simgelerin bir arada bulunduğu tasarımlar sergilenmiştir. Modacı Ahmet Özceyhan, defileyle ilgili; “Bu yıl ki defilemizi 1600’lü yıllarda inşa edilen tarihi Suluhan Kervansarayında yaptık. Festival için kültür içerikli bir moda koleksiyonu hazırladık. Türk kültürünü ve el sanatlarını uluslararası platforma taşımak için, bu güne kadar çok sayıda ülkede defile düzenledik” diyerek (<http://www.hurriyet.com.tr/tarihi-mek-nda-tarihi-defile-29288307>) Türkiye’yi ve Türk kültürünü dünyaya tanıtmayı görev bildiklerini söylemektedir. Buldan Belediyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi ve Denizli Eğitim ve Kültür Vakfı işbirliğiyle Antik Kent Tripolis’te, düzenlenen

‘‘Ege’ye Bir Dokunuş’’ adlı bir defile Tablo 3/C’de görülmektedir. Öğrencilerin yöresel tarihi bir mekânın tanıtımına yönelik gerçekleştirdiği tasarım programı çerçevesinde, bu yıl ki tasarımların Buldan kumaşlarından ve Tripolis ana temalı olduğu belirtilmiştir. Dönemin Belediye Başkanı, Tripolis antik kentinde düzenlenen defile ile halen kazıların devam ettiği antik kentin daha fazla kişi tarafından tanınmasını amaçladıklarını belirterek, ‘‘ Dünyaca ünlü Buldan bezimiz ve Hoşgör kumaşımız ile doğal ve tarihi zenginliklerimizi harmanladık’’ diye konuşmuştur (<https://www.gecce.com.tr/haber-tripoliste-muhtesem-defile>).

Ege’ye Bir Dokunuş defilesinin gerek ortaya çıkarılan teması, gerek düzenleme kuruluna bakıldığında tasarımcılara örnek teşkil ederek bu tür kültürel faaliyetler düzenlenmesi ve bu faaliyetlerin düzenlenmesinde bölge bazlı belediyeler, kültür dernekleri, üniversite ve ilgili birimlerin işbirliği içinde çalışmasının etkili bir örneği olarak düşünülmektedir. Tablo 3/D’de görülen, Erzurum’un Tarihi Yakutiye Medresesi’nde Erzurum Aktif İş Kadınları Dostluk ve Dayanışma Derneğinin hazırladığı, koyun yününden yapılan, 'Ehram' olarak bilinen kumaştan hazırlanan giysilerin tanıtıldığı 'Canlanan Mazi' adlı defilesi yapılmıştır. Defile doğu kültüründe önemli yere sahip değerlerin unutulmaması adına önemli bir gelişme olarak görülmektedir (<http://www.erkumajans.com/tarihi-yakutiye-medresesi39-nde-ehram-defilesi58526h.htm>).

ERAKDAY tarafından hazırlanan defilede, Başkan; ‘‘Bu tarihi mekânda ehram defilesi bu yapının hem fiziki yapısına hem de varoluş amacını belirleyen ruhuna uymaktadır. Belki de kültürel değerler böyle yaşatılır diye düşünüyorum’’ diyerek (<http://www.hurriyet.com.tr/tarihi-yakutiye-medresesinde-ehram-defilesi-40270619>) defiledeki koleksiyon temasıyla tarihi yapının mekân olarak kullanılmasındaki amacı gözler önüne sermiştir. Diyarbakır Olgunlaşma Enstitüsü ile Devlet Klasik Türk Müziği Korusu ekipleri, Diyarbakır Tarihi İç Kale’de sanat musikisi eşliğinde Ulu Camii ve Mezopotamya temalı defile düzenlemiştir (Tablo 3/E). Diyarbakır Devlet Korusu Müdürü, ‘‘Sezonun açılışını tarihi mekânda yaparken, olgunlaşma enstitüsünün el emeği, göz nuruyla yaptığı kıyafetleri etkinliğimizde sergilemek istedik. Hem müziği, hem el emeği, göz nuru olan motifleri hem de tarihi bir araya getirip, seyircilere görsel bir şölen yapmayı amaçladık’’ (<https://www.sondakika.com/haber/haber-tarihi-ickale-de-sanat-musikisi-esliginde-defile-10105917/>) diyerek defilenin görsel etkisinin yanında mekân seçiminin önemini dile getirmiştir denilebilir.

Tablo 3/F’de görülen Eskişehir Han İlçesi ‘Gelenekten Geleceğe’ defilesi Han’da Bahar Çiçekleri 3.Sanat ve Kültür Festivali kapsamında sergilenmiştir. Defilede Frig elbiseleri ile birlikte ‘‘Anadolu Kadın Başlıklarından Esintiler’’ konulu Kadın Başlıkları da sergilenmiştir (<http://sanat-magazin.com/rekreasyon/baharfestivali/handa-gelenekten-gelecege-defilesi-ve-kadin-basliklari/> Erişim Tarihi:17/07/2018). Frig esintilerinin yer aldığı defilede izlemeye

gelenlere Han'ın Friglerden kalma yeraltı şehrinin varlığından haberdar edilerek, bölgeye turizm odaklı tanıtım yapıldığı söylenebilir. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti etkinlikleri kapsamında Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi'nde "Frig defilesi" düzenlenmiştir (Tablo3/G). Dönemin valisi konuşmasında "Frigya denildiği zaman sadece Eskişehir'in değil Kütahya, Afyonkarahisar ve Ankara'yı da kapsayan geniş bir bölgenin anlaşılması gerektiğini, Frigya medeniyetinin bu şehirleri kapsayan bölgede kurulduğunu, böyle bir kültürün bu bölgede olması Eskişehir'i, Türkiye'ye ve dünyaya tanıtmak açısından önemli bir fırsat olduğunu vurgulamak istiyorum" (<http://www.anayurtgazetesi.com/haber/Eskisehirde-Frig-defilesi/499823> Erişim tarihi: 17/07/2018) diyerek kültür öğelerinin bölgeyi tanıtmak açısından önemli bir fırsat olduğuna değinmiştir denilebilir. Bu açıdan milli kültür mirasımıza sahip çıkmak ve tanıtımını yapmak önemini korumaktadır. Ayrıca Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti etkinlikleri kapsamında yapılan bu defile Eti Arkeoloji Müzesinin ev sahipliği yapmasıyla müzeye binlerce ziyaretçi akımı yaşatmış ve böylece müzedeki eserlerin sergilenmesi ve tanıtılmasının önünü açmıştır.

3. TARİHİ MEKÂNLARIN YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİ VE DEFİLE GÖSTERİLERİNDE KULLANIMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Yaşayan bir varlık olarak kentin sürekli bir yenilenme ve değişim içerisinde olması kaçınılmazdır. Tarihi çevreler, zaman süreci içinde geçirmiş oldukları değişim sonucunda ortaya koydukları kültürel kimlikleri ile günümüz koşullarına ayak uydurabildikleri ve bu kimliklerini sürdürdükleri sürece önem kazanmaktadırlar. Toplumlarda görülen sosyal ve ekonomik değişimlerin neden olduğu yeni eylemlere bağlı olarak doğan ihtiyaçlar kente yeni işlevleri ve buna bağlı olarak eski yapıların yeniden kullanımlarını veya yeni yapılar inşa edilmesini gerektirmektedir (Arabacıoğlu ve Aydemir, 2007: 205). Ülkemizde birçok tarihi yapı bulunmaktadır. Tarihi bilgi ve belge değeri taşıyan bu yapıların geleceğe aktarılması oldukça önemli bir etmendir. Kültür miraslarımızın bir kısmının değişen yaşam şartları dolayısıyla kullanım amaçları değişmeye başlamaktadır. Tarihi yapıların devamlılığını sağlamak adına onları tekrar hayata kazandırmak oldukça önemlidir. Bu noktada "yeniden işlevlendirme" kavramı ortaya çıkmaktadır (Halaç ve Demir, 2017: 344). Yeniden kullanıma adaptasyon süreci alışageldiğimiz planlama sürecinden farklı bir biçimde deneyimlenmekte, işleve göre çevre-bina-mekân tasarımı yerine, var olan mekâna, mekan organizasyonuna, çevresel faktörlere, kentsel gereksinimlere, sosyal ve ekonomik faktörlere, restorasyon ilkelerine ve yasa/yönetmeliklere uygun işlev arayışı gündeme gelmektedir (Aydın ve Yıldız,

2010: 4). Özgününe uygun işlevler verilerek en az müdahale ile mekânın özgün mimarisi bozulmadan yeni işlev seçilmesi gerekmektedir (Halaç ve Demir, 2017: 465).

Yeni işlevlerle yapıyı dönüştürmek ideal olarak, anıtsal yani mumyalayarak korumanın yapıyı sosyo-ekonomik bağlamadan koparma durumunu önlemektedir. Var olan bina, yeni işlevinin seçiminde etkili olmalıdır. Bunun tersi bir yaklaşım mevcut yapının dokusunu göz ardı eden bir duruma sebep olur. Eğer işlev seçimini mevcut yapı yönlendirirse bu hem maddi avantajlar getirir, hem de daha önemlisi tarihi yapının doğasına ve atmosferine uygun bir yeni işlev gelişir. İşlevleri geçersiz olmuş medrese veya külliyelerin genellikle ticari veya konut amacıyla değil de müze, halk merkezi veya konser salonları olarak kullanılması tesadüf değildir. Binanın özüne uygun yeni işlevlerin kabulü çok daha kolay ve kullanımları daha rahat olmakta, bu sayede de işlev değişimindeki sürdürülebilirliğe katkıda bulunmaktadır (Pekol, 2010: 47). Günümüze ulaşan tarihi mirasın gelecek kuşaklara aktarılması ve tanıtılmasında turizm hareketlerinin önemi oldukça fazladır. Bölge kimliğini oluşturan bu yapıların bir kısmı günümüzde işlevlerini yitirmiştir. Yapıların devamlılığını sağlayabilmesi adına süreçlerine yeni işlevlerle devam etmeleri gündeme gelmektedir. Bu bağlamda turizm faaliyetleri ile bölgeye gelenlerin ve yer yer kentlinin kullanabileceği işlevler (müze, restoran, otel, çarşı vb.) söz konusu olmaktadır (Halaç ve Demir, 2017: 458). Tarihi çevrelerin yeniden değerlendirilmesi, tarihi varlığın eski değerinin canlandırılması, bu değerın kendisine yeniden yüklenmesi anlamına gelmektedir. Özellikle dondurarak koruma anlayışından uzaklaşıldığı ve çağın gereklerini yerine getirerek yaşatma fikrinin yaygınlaştığı günümüzde bu bağlamda henüz geçerliliğini kaybetmemiş fonksiyonları barındıran kent alanlarının yanı sıra orijinal fonksiyonlarını kaybetmiş anıtlar ve çevreleri de ele alınmaktadır. Tarihi birikimin bu anlamda korunması ve doğru yansıtılması aynı zamanda kalkınmanın da bir parçası olacaktır. Bu da ancak koruma bağlamında çevresel ve toplumsal sürdürülebilirliğin tüm yönleriyle ele alınması ile mümkün olacaktır. Günümüzde tarihi çevrelerin yeniden tasarlanması ve ele alınması konusunda pek çok çalışma yapılmakla birlikte bunların analitik bir çalışmaya dayandığı örnekler ülkemizde azınlıkta kalmaktadır. Oysa özellikle tarihi çevrelerde bu analiz çalışmalarının titizlikle yapılarak verilen kararların sürekli geri dönüşlerle yeniden değerlendirilmesi ve yapılan müdahalelerin her zaman geri döndürülebilir (Arabacıoğlu ve Aydemir, 2007: 212).

Sonuç olarak yeniden işlevlendirme yapılırken yapının nitelikleri göz önünde bulundurulmalı, yapının niteliklerini yok edecek değil göz önüne çıkaracak, vurgulayacak şekilde müdahaleler yapılmalıdır. Kültür mirasımız olan bu yapıların kendilerinin de sergilendiği unutulmamalıdır (Halaç ve Demir, 2017:351).

4. TARİHİ MEKÂNLARDA YAPILAN DEFİLELERDE KARŞILAŞILAN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLAR

Defile mekânı olarak tarihi yapıların kullanılması fikri beraberinde bazı dezavantajlı durumları da doğurabilmektedir. Bu dezavantajlar, gerek defile gösterisine gerek tarihi yapıya zarar verebileceği düşüncesiyle en aza indirilmelidir. Örneğin, Tasarımcı Tuvana Büyükçınar Demir'in Golden Bazaar adını verdiği ilk haute couture koleksiyonu için yapılan yorumlara bakıldığında; tarihi bir mekân olan Kapalıçarşı'da defilenin mekân tercihi açısından en güzel kısmı tarihi dokunun içinde olması iken, mekân tercihinde tek ortak eleştiri defile alanındaki dükkanların büyük brandalarla kapatılmış ve çerçevelenmiş olmasının atmosferi olumsuz yönde etkilediğidir (<https://www.aksam.com.tr/cumartesi/tarih-ve-moda-birarada/haber-409200>). Bu açıdan düşünüldüğünde mekânın tümü defile gösterimi ile birlikte uygun atmosfer yaratılarak planlanması gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Kapalıçarşı ve Mısır Çarşısı Osmanlı döneminden izler taşıdıklarından dolayı kendi başlarına bir değer olmakla birlikte, bünyelerinde diğer kültürel öğeleri barındırmaları ile de yerli ve yabancı turistleri çekmektedirler (Dinçer, 2017: 11). Mekânın bu kültürel zenginliğe sahip olması defile gibi gösterilerin tanıtımında da avantaj sağladığı, yerli ve yabancı turistlere tanıtımı yapıldığı söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında defile gösterilerinin dezavantajdan çok tarihi mekânlar içinde avantaja dönüştüğünü söylemek mümkündür. Eminönü Mısır Çarşısı ile Kapalıçarşı arasındaki hanlar, geçmişte kentin ticari aktivitelerinin büyük bir çoğunluğunu oluştururken, günümüzde sadece ticaretin bir kısmını karşılamaktadır.

Fonksiyonları kadar mimari yapılarıyla da dikkat çeken hanlar günümüzde kendilerine özgü yapılarının korunamaması, yapılan ilave inşaatlar, değişen fonksiyonlar ve mülk sahiplerinin ve/veya kiracıların özensizliği nedeniyle tahribata uğramıştır. Buna rağmen; tarihi dokusu ve 500 yılı aşkın süredir varlığını sürdürmesi ve hala bu mekânda alışveriş yapılıyor olması, Kapalıçarşı'yı rakip alışveriş merkezlerine oranla ayakta tutmaktadır. Çünkü ziyaretçiler, alışveriş yapmaktan çok; tarihi ve kültürel özellikleri incelemek üzere de gelmektedirler (Dinçer, 2017: 7). Bu tür tarihi mekânların geleceğe aktarılması ve atıl alanların kullanılması ticari anlamda da birçok avantaja dönüşerek, mimari yapıların korunmasına katkı sağlayarak olumsuz durumları ortadan kaldırılabileceği düşünülmektedir. Konak Pier Alışveriş Merkezi tarihi ve tescilli bir yapı olmasıyla diğer alışveriş merkezlerinden farklı bir özellik taşımaktadır. 19. Yüzyılda dökme demir tekniği ile yapılan İzmir-Osmanlı dönemi gümrük binaları restorasyon çalışmaları sonucunda bir alışveriş merkezine dönüştürülmüştür. Alışveriş birimlerinin iç tasarımı yapının tarihsel dokusu kullanılarak yapılmış, bazı dükkânların boşluklarında yer alan tarihi iskele babaları ve özgün

demir makasların varlığı sayesinde, tarihsel bellek -alışveriş anında- iletilmeğe çalışılmıştır” (Tokyay, 2005). Oysa İzmir’de çok az sayıda iyi korunmuş tarihi yapı varken, bu tarihi değeri alışveriş merkezi kullanımı yerine tüm kente mal olacak kültürel ve sosyal bir kullanıma açmak çok daha uygun olurdu. Ne yazık ki, bu tarihi değer bir alışveriş merkezine dönüştürülerek özelleştirilmiş ve ticarileştirilmiş, galeri olarak ayrılan bölüm de zaman içerisinde başka bir satış alanına dönüşmüştür (Saygın, 2006: 100). Ayrıca, müze ve ören yerlerinde etkinlik yapılması tartışılabilir bir konudur. Olumlu ve olumsuz yönleri vardır. Ancak koruma, kullanma ilkeleri belirlenmiş, gerçekçi analizleri yapılmış ve katılımcı sayıları ile şekli belirlenmiş etkinliklerin yapılmasının müze ve ören yerlerinin tanıtımına katkı sağladığını da unutmamak gerekir. Müzelerde ve günümüze ulaşmış antik kentlerin anıtsal yapılarında gerçekleştirilen bu tür faaliyetlerde temel hareket noktası, müzelerin ‘soğuk’ yüzünü dışarıya karşı ısıtmak, antik kentlerle tanışmak, mermer taşlardan oluşan muhteva yıkıntıları ile insan arasında bir ilişki yaratmaktır. Dünyada birçok müzede, özellikle Avrupa ve Amerika müzelerinde, yapıların fiziksel özellikleri ve bozulmaları göz önünde tutularak sık sık bu tür etkinlikler düzenlenmektedir. Bununla birlikte bu tür organizasyonlarda etkinliğin yapılacağı kültürel mirasa uygun görsel standartlara dikkat edilmelidir. Tarihi barındıran bu mekânlarda yapılan organizasyonlar için değil organizasyonların sınırları konusunda yaşanacak handikaplar için endişelenmelidir (<https://www.gazeteduvar.com.tr/kultur-sanat/2017/07/04/tarihi-mekanda-etkinlik-yapilir-mi/>).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

- Moda tasarımı defilelerinde tarihi yapıların mekân olarak kullanılması dünyada ve Türkiye’de örneklerine rastlamak mümkündür.

- Türkiye’de yapılan moda defilelerine bakıldığında mekân olarak tarihi yapı kullanılan gösterilerde tema farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Bazı defileler moda tasarımları kültürel tema kullanılarak yapıldığından benzer düşünceyle kültürel düşünceyi yansıtan tarihi yapılar kullanılmıştır.

- Öte yandan modern temalı tasarımlarda da mekân tercihi olarak tarihi yapılar kullanılmıştır. Burada tasarımcıların modern ve kültürel öğeleri bir arada kullanarak geçmiş ve gelecek arasında bir köprü kurma isteğinden kaynaklandığı söylenebilir. Aynı zamanda bir yerde eski tarihi yapılar varken diğer yanda yeni bir tasarımın var olmasıyla zaman algısına vurgu yapılmıştır denilebilir.

- Geçmişten günümüze defile mekânları olarak etkileyici seçimler yapmak tasarımcılar tarafından benimsenmiştir.

- Moda defilelerinde tarihi mekan seçimi gösterilere farklı bir ambiyans katarak sunumu güçlendirdiği söylenebilir.

- Tarihi mekânlarda yapılan gösteriler sayesinde mekân tanıtımı yapılmakta olup, izleyenlere kültür bilinci aşılanmaktadır.

- Tarihi mekânların durumu moda gösterilerini etkili bir şekilde sunulmasına katkıda bulunurken, moda gösterileri de bu tür mekânların tanıtımının yapılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu sayede moda ve mimari alanları etkileşimde bulunarak, ifade etmede birbirlerini karşılıklı araç olarak kullanmaktadırlar.

- Defile gösterilerinde tarihi yapıların mekân olarak kullanılmasıyla, atıl durumda bırakılan pek çok yapının yeniden işlevlendirilerek hayata katılması ve kullanılması durumu gündeme gelmektedir.

- Tarihi yapıların defile mekânı olarak kullanılmasının yanı sıra meydana gelen avantaj ve dezavantajlara bakıldığından avantajlarının daha ağır bastığı görülmektedir. Günümüzdeki örneklere bakıldığında da bu görüşün desteklendiği görülebilmektedir.

- Kültürel miraslarımızın korunması, geleceğe aktarılması ve tanıtımlarının yapılması konularında defile gösterileri ve tarihi yapılar birbirlerine karşılıklı fayda sağlamaktadır. Bu durumun önemi tasarımcılar ve tasarım öğrencileri tarafından iyi kavranmalı ve gerektiğinde disiplinlerarası ortak çalışmalar ve yardımlar çerçevesinde faydalanılmalıdır.

5.2. Öneriler

- Tasarımcıların ürünlerini sergilemede farklı yolları olduğunu belirten ve farklı bakış açıları kazandıran bu tür çalışmalar çoğaltılmalı ve desteklenmeli.

- Tasarım öğrencilerine mekân seçimi konusunda bilgilendirme yapılmalı, tasarım süreçlerinde bu konuya ayrıntılı yer verilmelidir.

- Moda tasarımcıları, tasarımlarını sergileme konusunda alan dışı kişilerle çalışmalı böylece disiplinler arası yeni bakış açıları kazanmalı.

- Kültür dernekleri, üniversiteler, halk eğitim merkezleri ortak projelerle şehir ve bölge bazlı festivaller ve defile gösterileri düzenleyerek şehrin veya bölgenin tanıtılması ve kalkınmasına katkı sağlayacak projeler yürütmesi önerilir.

- Moda gösterileri gibi basın ve dünyanın ilgisini çeken etkinliklerde tarihi mekânları veya atıl durumdaki alanları kullanarak, ülkenin turizm kaynaklı gelişmesine destek olunmalı.

KAYNAKÇA

- Altunkılıç D. (2014). “*Moda Alanında Faaliyet Gösteren Perakendecilerin Kullandığı İletişim Yöntemleri ve Görsel Mağazacılığın Günümüzdeki Yeri*”, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İç Mimari Tasarım Anabilim Dalı, İstanbul.
- Arabacıoğlu P. Aydemir I. (2007). “Tarihi Çevrelerde Yeniden Değerlendirme Kavramı”, *Megaron YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, 2(4). Url: <http://www.journalagent.com/megaron/pdfs/MEGARON-36349-ARTICLE-ARABACIOGLU.pdf>.
- Aydın D. Yaldız E. (2010). “*Yeniden Kullanıma Adaptasyonda Bina Performansının Kullanıcılar Üzerinden Değerlendirilmesi*”, DOI: 10.4305.
- Baran H. Halaç H.H. (2018). ‘*Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: Defile Konsepti*’ 4. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu, Tam Metin Bildiri Kitabı, 19-21 Temmuz Kastamonu/Türkiye. ISBN: 978-605-4697-24-3.
- Buckley C. McAssey J. (2013). “*Moda Tasarımında Stil Yaratmak*”, Literatür Yayınları, İstanbul, Çeviren: Begüm Başoğlu.
- Bulut, Y , Gülcan, B . (2018). “Kültürel Yabancılaşmaya Bağlı Otantiklik Arayışına Türk Dünyası Turizmi Cephesinden Bakış”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 687-702. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/mjss/issue/43010/520808>
- Colin Renfrew. Elinor Renfrew. (2014). “*Moda Tasarımında Koleksiyon Geliştirme*”, Literatür Yayınları, İstanbul. Çeviren: Begüm Başoğlu.
- Çetin A., Ercan D., Harmankaya H., Yılmaz A. (2014). “*Moda ve Mimari*”, Zeitschrift für die Welt Der Türken, *Journal of Word of Turks*, 6(1): 19. Url: <http://www.zfwt.org/index.php/ZfWT/article/viewArticle/470>
- Dereci V. (2014). “Doku’nuşlar’ Tekstil Sergisi Üzerinden Tekstil Sanatında Mekân, Malzeme, Biçim İlişkisi”, *Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, Sayı 12. Url: <https://dspace.deu.edu.tr/xmlui/handle/12345/993>
- Dinçer F.İ. Kanay D. (2017). “Kapalılar’da Gerçekleştirilen Alışveriş Turizminin Ekonomik ve Sosyal Etkilerinin Değerlendirilmesi”, *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2). Url: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/395054>
- Halaç H. Demir İ. (2017). “İşlevini Kaybetmiş Hamamların Yeni İşlevleri ile Turizme Kazandırılması; Kütahya Örneği”, IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, Niğde.
- Halaç H. Demir İ. (2017). “Tarihi Yapıların Oyuncak Müzesi Olarak Yeniden İşlevlendirilmesi: Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi”, *Fen, Matematik, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. www.inescongress.com.
- Mahrebel H.A. (2016), “Tarihi Yapılarda Taşıyıcı Sistem Özellikleri, Hasarlar, Onarım ve Güçlendirme Teknikleri”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Oyman N. R., Erdoğan D. İ. (2012). “*Defilenin Tarihteki Yeri ve Önemi ve Moda Pazarlamasına Etkileri*”, I. Uluslararası Moda ve Tekstil Tasarımı Sempozyumu, Antalya. 8-1- Ekim 2012.
- Pektaş. H. (2006). “*Moda ve Postmodernizm*”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya.
- Pekol B. (2010). “*İstanbul’da Yeni İşlevlerle Kullanılan Tarihi Yapıların Üslup Sorunsalı*”, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Saygın Y. (2006). “*Alışveriş Merkezleri: Türk Kentlerindeki Yeni Tüketim Cennetleri*”, Planlama TBMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını Sayı:37
- Sorger R. , Udale J. (2013). “*Moda Tasarımının Temelleri*”, Literatür Yayınları, İstanbul, Çeviren: Çiğdem Sirkeci.
- Tezel D. (2007). “*Mekân Tasarımında Doğal Işığın Etkileri*”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- <https://www.aksam.com.tr/cumartesi/tarih-ve-moda-birarada/haber-409200> (Erişim Tarihi: 30-05-2018).
- <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/tarihi-haydarpasa-garinda-tesettur-defilesi-2-1228827/> (Erişim Tarihi: 30-05-2018).
- <https://www.gecce.com.tr/haber-tripoliste-muhtesem-defile> (Erişim Tarihi: 30-05-2018).
- <https://www.sondakika.com/haber/haber-tarihi-ickale-de-sanat-musikisi-esliginde-defile-10105917/> (Erişim Tarihi: 30-05-2018).
- http://www.flashbermalatya.com/inx/haber-38004-Batiyi_Kiskandiracak_Tarihi_Defile.html (Erişim Tarihi: 20-05-2018).
- <http://www.hurriyet.com.tr/tarihi-mek-nda-tarihi-defile-29288307> (Erişim tarihi: 08-05-2018).
- <https://www.aksam.com.tr/cumartesi/tarih-ve-moda-birarada/haber-409200>)Erişim tarihi: 20-05-2018).
- <http://www.vbenzeri.com/tasarim/tasarim-defile-mekanlari> (Erişim Tarihi: 20-05-2018).
- <https://www.gazeteduvar.com.tr/kultur-sanat/2017/07/04/tarihi-mekanda-etkinlik-yapilir-mi/> (Erişim Tarihi: 20-05-2018).

<https://fashionem.ru/tr/new-collections-of-famous-designers-fashion-show-the-most-interesting-in-blogs/> (Erişim Tarihi: 20-05-2018).
<http://htkulup.haberturk.com/multimedia/galeri/442769/28> (Erişim Tarihi: 20-05-2018).
<http://www.hurriyet.com.tr/tarihi-yakutiye-medresesinde-ehram-defilesi-40270619> (Erişim Tarihi: 20-05-2018).
<http://www.pudra.com/moda-stil/moda/lug-von-siga-2018-sonbahar-kis-koleksiyonu-27393.htm> (Erişim Tarihi: 20-05-2018).
<https://www.aydin.edu.tr/haberler/Pages/buldan-egeye-bir-dokunus.aspx> (Erişim Tarihi: 30-05-2018).
<http://www.erzurumajans.com/tarihi-yakutiye-medresesi39-nde-ehram-defilesi-58526h.htm> (Erişim Tarihi: 30-05-2018).

EXTENDED ABSTRACT

Fashion design and architectural design are different areas that influence each other and feed from each other in terms of design. While the two areas are influenced by each other, they also help each other as the communication language. The importance of historical buildings in architecture is big and powerful. While this importance and value cannot be measured, it can be said that some change has undergone changes and losses. In the study, fashion show shows in historical places were discussed and the subject was limited. In the study, fashion show shows in historical places were discussed and the subject was limited. In this study, in addition to the general screening method, literature review has been done. Examples of some fashion shows from world countries and Turkey have been studied grouping by giving examples. In the study there are examples of demonstrations performed in historical buildings and places. The samples were interpreted by grouping. In the study there are examples of demonstrations performed in historical buildings and places. The samples were interpreted by grouping. Interpreted fashion shows were examined under 3 groups;

1. Fashion Show Examples in Historical Places from the World
2. Made from Turkey Historical Places 'Modern Themed' Project Fashion Shows
3. Made from Turkey Historic Places in the 'Cultural Theme' Project Fashion Shows

When the examples of the given fashion show are examined, historical buildings are chosen as a fashion show venue in order to be different from the past to the present, and to establish a visual relationship with historical buildings. The fact that the structure has a historical importance and a touristic importance is also important in order to draw attention to the history of the building and to introduce the elements of national culture because of the continuous transformation of social life. It is thought that fashion shows can contribute to historical buildings positively. As a living being, it is inevitable that the city is in a constant renewal and change. Historical circles gain importance as long as they can keep up with today's conditions and maintain their identities with the cultural identities they have created as a result of the change they have experienced in the time period.

The needs arising from the new actions caused by the social and economic changes in societies necessitate the new functions of the city and the re-use of old buildings or the construction of new structures (Arabacıoğlu and Aydemir, 2007: 205).

There are many historical buildings in our country. Transferring these structures with historical information and document value to the future is a very important factor. Some of our cultural heritage changes due to changing living conditions.

It is very important to ensure the continuity of historical buildings. At this point, the concept of re-functioning emerges (Halaç and Demir, 2017: 344).

The processes of adaptation to reuse is experienced in a different way than the usual planning process, and instead of environment-building-space design according to function, the function that corresponds to the existing space, space organization, environmental factors, urban needs, social and economic factors, restoration principles and regulations are brought to the agenda (Aydın and Yıldız, 2010: 4). New functions should be selected without disturbing the original architecture of the space with minimal intervention by giving proper functions (Halaç and Demir, 2017: 465). The idea of the use of historical buildings as a showroom can bring along some disadvantageous situations. These disadvantages should be minimized in view of the fact that the show can damage the historical building. It is a debatable issue to conduct activities in museums and historical sites. There are positive and negative aspects. However, it should be kept in mind that the principles of protection and use are determined, realistic analyzes have been made and the number of participants and the formulated activities contribute to the promotion of museums and historical sites. The main starting point in this kind of activities carried out in the monumental structures of the ancient cities is to create a relationship between people and the ruins of marble stones.

In many museums in the world, especially in European and American museums, such events are organized frequently considering the physical features and deteriorations of the buildings. However, in such organizations, visual standards in accordance with cultural heritage should be considered. It should be concerned about the handicaps that will be experienced about the boundaries of the organizations, not for the organizations that are held in these historical places (<https://www.gazeteduvar.com.tr/kultur-sanat/2017/07/04/tarihi-mekanda-etkinlik-yapilir-mi/>). In order to protect our cultural heritage, transfer them to the future and to promote them, fashion shows and historical buildings provide mutual benefits. The importance of this situation should be well understood by designers and design students, and should be used in the light of interdisciplinary collaborations and assistance.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Karadeniz, Y. (2019). “Siyasi Güç ve Dini Meşruiyet Açısından Büyük Selçuklu-Abbasi Halifeliği İlişkileri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 2060-2081
Geliş Tarihi / Received Date: 24.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 25.02.2019

Araştırma Makalesi

SİYASİ GÜÇ VE DİNİ MEŞRUIYET AÇISINDAN BÜYÜK SELÇUKLU-ABBASİ HALİFELİĞİ İLİŞKİLERİ

Doç. Dr. Yılmaz KARADENİZ

Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

yilmazkaradeniz44@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6471-1280

Öz

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulduğu on birinci asrın ilk yarısında Deylemi, Büveyhi ve Fatimi baskısı altında bulunan Bağdat'taki Sünni Abbasi halifeliği, Selçuklu sultanları tarafından içerisinde bulunduğu zor durumdan kurtarılmıştır. Bağdat'a gelerek halifenin elinden saltanatının dinî meşruiyetini tasdik ettiren Tuğrul Bey, halifeliğin üzerindeki nüfuzu kırmakla kalmamış, kendisi de Sünni İslâm dünyası nezdinde büyük bir itibar kazanmıştır. Abbasi halifeleri, Selçukluların yükseliş döneminde sultanlar ile ilişkilerini akrabalık tesis etme seviyesine çıkararak siyasi ve askeri desteğin artmasını sağlamışlardır. Sultanlar ise bu akrabalık yoluyla Bağdat'ta kendi kanlarından olan halife adaylarının olmasını istemişlerdir. Sultanların sınırları genişletme ihtiyaçları, halifelerin de nüfuz alanını genişletme istekleri ilişkilerin esasını oluşturmuştur. Ancak Melikşah'ın devlet merkezini İsfahan'dan Bağdat'a taşıma düşüncesi, ilişkilerin seyrini değiştirmiş, gizli rekabete dönüştürmüştür. Melikşah, stratejik öneme sahip Bağdat'ın devlet merkezi olması halinde batıda Bizans'a karşı yapılacak seferlerde ve devletin hâkimiyet alanlarında avantaj sağlanacağını hesaplamıştır. Sultan'ın Bağdat'a yaptığı son ziyarette halifeden, on gün içerisinde şehri terk etmesini istemesi, ilişkilerin seyrini düşmanlığa çevirmiş ve hatta sultanın burada zehirletildiği iddia edilmiştir. Melikşah'ın teşebbüsünden Nizamülmülk vasıtasıyla haberdar olan halife, av dönüşünde verdiği yemekte sultanı zehirletmiştir. Bundan sonraki dönemlerde sultan-halife ilişkileri sağlıklı olmamış ve ortaya çıkan taht kavgalarına halifeler taraf olmuştur. Çalışmamızda, Selçuklu sultanlarının halifelerle olan ilişkilerini, siyasi güç ve dini meşruiyet açısından seyrini vermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Abbasi Halifeleri, Meşruiyet, Siyasi Güç

IN TERMS OF POLITICAL POWER AND RELIGIOUS LEGITIMACY THE GREAT SELJUK-ABBASI CALIPHATE RELATIONS

Abstract

In the first half of the eleventh century, when the Great Seljuk State was founded, the Sunni Abbasid rule in Baghdad under the pressure of Deylemi, Buveyhi and Fatimid was rescued by the Seljuk sultans. Tuğrul Beg, who came to Baghdad and approved the religious legitimacy of the reign of his, has not lost his influence on the caliphate, but has gained a great reputation in the Sunni Islamic world. The Sultan then expanded both the boundaries of his state and the religious domain of the caliph in the same way that he conquered Turkestan and Byzantine borders. Tuğrul Beg accompanied his wife Arslan Hatun, a Caliph Kaim-Biemrillah, to Baghdad. Thus, kinship between the Seljuks and the caliphate was established. The Seljuk Sultan wanted this political marriage and a mother who had a Turkish mother in the caliph's palace. Although Tuğrul Beg had difficulties in marrying the caliph's daughter, the marriage had taken place with the conviction of Khalifa. In the ascension period of the Seljuks, the Abbasid caliphs brought political and military support to the level of establishing kinship relations with the sultans. The sultans wanted to have caliphate candidates from their blood in Baghdad through this kinship. The need for sultans to expand borders and the desire to expand

the sphere of influence of the caliphs constituted the basis of the relations. However, in the thought of moving the state centre of Melikshah from Isfahan to Baghdad, it changed the course of the relations and transformed it into a secret recipe. Melikshah realized that Baghdad was more strategic in Isfahan's conquests in the west and in the centre of the vast state territory there. For this reason, he considered Baghdad as a state center and told the vizier Nizamulmulk the idea that the Abbasid caliph Mawtari should leave. In our study, we tried to make the course of Seljuk sultans' relations with the caliphs in terms of political power and religious legitimacy.

Keywords: Seljuks, Abbasid Caliphate, Legitimacy, Political Power

1. GİRİŞ

İran, İslâm halifesi Hz. Ömer (r.a) zamanında fethedildikten sonra İslâm Devleti sınırları içerisine dâhil oldu. İslâm coğrafyasının çok kısa bir sürede ve üstelik henüz devlet teşkilatının tam teşekkül etmediği bu dönemde çok geniş sınırlara ulaşması, Hz. Peygamber (s.a.v)'in hedeflerine intibak etmesi, Müslümanlara gelecekte faydalı şeyler temin etmesi, hiç kuşkusuz dinî duyguların etkili olmasıyla mümkün olmuştur.¹ İran'ın Müslüman Araplar tarafından, Anadolu'nun ise Selçuklular tarafından fethi, sadece kılıç zoruyla olmamış, ilahi mesaj, yerli halkı İslâm'ın adaletine ısındırarak idarecilerin işini kolaylaştırmıştır. Müslüman fatihler ve öncüler, ilahi mesajın cazibesi ve bu iki coğrafyada daha önce hüküm sürmüş olan idarelerin zulmü ile bizar olmuş olan halkın kurtulma isteği sayesinde çok kısa sürede başarılı olmuşlardır. Yeni Müslüman olmuş Türk ve İran halkı, manevi bağlılık ile ve bunu muhafaza ederek merkezi idareye siyasi vefadarlık göstermişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v)'in halifelerine bağlılığı, dinî gereklilik olarak gören Selçuklular, gaza ve cihada sarılmışlardır. Allah (c.c)'ın ismini yüceltmek için inkârcılara karşı savaşmak manasına gelen İ'lâ-yı kelimetullah ve fi sebilillah için kavmi farklılıklarını bir kenara bırakıp cihada girişmişlerdir.²

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş temellerinin atıldığı Horasan bölgesi daha önce de birçok devlet ve hanedana ev sahipliği yapmıştır. Abbasi halifesi Memun dönemi haricinde, hilafetin kalbi olmuştur. Değişik fırkalar, siyasi değişiklikler ve hareketli içtimai yapısıyla öne çıkmıştır. Abbasilerin ikinci pay-ı tahtı sayılmıştır. Büyük Selçuklulardan önce Tahiri,³ Safari, Samani,⁴ Büveyhi⁵ ve Gazneli⁶ devletleri burada kurulmuştur.⁷

Büyük Selçuklu Devleti, İran coğrafyasında kurulduğu için bu devletin içtimai, askeri ve siyasi tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. İran, on birinci asrın başlarından on ikinci asrın

¹ Ali Rıza Şucaizend, "Silsileha-yı İslâmi Der İran ve Mesele-i Meşruiyet," *Fasılname-i Hükümet-i İslâmi İtlaat-ı Siyasi ve İktisadi*, Sal-ı Evvel, Şomare: 2, 1388, s. 180

² A. R. Şucaizend, *a. g. mk.*, s. 181

³ Edmond Cliford Bosworth, *Silsileha-yı İslâmi* (terc. Feridun Bedirayi), Tehran 1349, s. 158

⁴ Ebu Bekir Muhammed Neraşhi, *Tarih-i Buhara* (tash. Müderris Razvi), Tehran 1363, s. 127

⁵ Erdoğan Merçil, "Büveyhiler," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi VI*, İstanbul 1992, s. 496-500

⁶ Erdoğan Merçil, "Gazneliler," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XIII*, İstanbul 1996, s. 480-484

⁷ A. R. Şucaizend, *a. g. mk.*, s. 182-185; Richard Frey, *Asr-ı Zerrin Ferheng-i İran* (terc. Mesud Recebniya), Tehran 1364, s. 148

sonuna kadar Selçuklu Devleti'nin sınırları içerisinde kalmış,⁸ bu süre zarfında İran mimarisi, sanatı ve edebiyatına mühim katkılar sağlanmıştır. Sünni olan Selçuklular, bu coğrafyanın insanlarına idareci olduktan sonra dinî ve mezhebi farklılıkları zenginlik sayan, hoşgörülü ve adil bir yönetim icra etmiş, adaleti dağıtmada hiçbir ayırım yapmamışlardır. İranlılar da buna mukabil kendilerine ait maddi ve manevi kültürel özelliklerini kaybetmeden idarede görev alıp yardımcı olmuşlardır. İslâm devleti olarak tarih sahnesine çıkan Selçuklu Devleti'nin siyasi sınırlarını Sasani sınırları mertebesine ulaştırması, Müslüman İran halkı nezdinde iyi karşılanmış, eski ihtişamın geri dönüşü olarak görülmüş, bu yüzden Selçuklu idaresini kabul etmede sıkıntı çekmemişlerdir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin müessisi olan Kınık Boyu, siyasi bir teşekkül olarak tarih sahnesine çıkmadan önce Oğuz Yabgu Devleti'ne tabi olarak Hazar Gölü'nün doğusu ile Aral Gölü arasında Dukak Bey'in idaresinde bulunmaktaydı.⁹ Dukak Bey'in vefatından sonra Kınıkların reisliğine intisab eden Selçuk Bey, Oğuz Yabgu Devleti içerisinde aldığı askeri ve idari vazifelerdeki mahareti, devlet adamları ile yabgunun hanımının kinine sebep olmuş, öldürülme tehlikesi karşısında kendi halkını yanına alarak Cend şehrine gelmiştir.¹⁰ Ravendi, bu göç hadisesini geçim sıkıntısına bağlamıştır.¹¹

Selçuk Bey, Türk boyları ile Müslüman nüfusun kesişim yeri olan Cend şehrine geldikten sonra Müslümanlığı kabul etmiş, Yabgu Devleti'nin vergi talebini reddetmiş ve Müslüman bir şehrin kâfirlere vergi vermeyeceğini söyleyerek kendi hâkimiyetini tesis etmiştir.¹² Ancak bu dönemde bölgede etkili olan Karahanlı, Gazneli ve Samani devletleri ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.¹³ Bu mücadelede henüz yeterli askeri güce sahip olmayan Selçuk Bey, denge siyaseti ve menfaatleri gereği Karahanlı Devleti'ne karşı Farslı bir devlet olan Samanilere yardım etmiş,¹⁴ yardım mukabilinde Buhara ile Semerkant arasındaki Nur kasabası kendisine verilmiştir.¹⁵ Selçuk Bey, Cend şehrinde yüz yaşında vefat ettiğinde geride Mikail, Arslan, Musa, Yusuf ve İsrafil isimle beş oğlan çocuğu bırakmıştır.¹⁶ Mikail, babası

⁸Hucetullah İzzedi, "Taarruz-ı Beyn-i Meşru'iyet ve Kudret-i Siyasi Der Devran-ı Selaçuke," *Fasılname-i Misbah (Danışgâh-ı İmam Hüseyin)*, Payız 1373, Şomare: 11, s. 104

⁹Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1963, s. 23

¹⁰Erdoğan Merçil, Hakkı Dursun Yıldız, Ali Sevim, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi (Osmanlılar Hariç)*, İstanbul 1999, s. 86; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2011, s. 43; M. A. Köymen, *a. g. e.*, s. 24; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972, s. 8

¹¹Muhammed b. Ali b. Süleyman Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve âyet'üs-sürûr I* (terc. Ahmet Ateş), Ankara 1957, s. 85

¹²Wilhelm Barthold, *İlk Müslüman Türkler* (terc. M. A. Yalman, T. Andaç, N. Uğurlu), İstanbul 2008, s. 21; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972, s. 8-9; Abdülkerim Özeydin, "Selçuk Bey," *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 36, Ankara 2004, s. 364-365; Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1975, s. 34

¹³Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1997, s. 68

¹⁴Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1979, s. 35

¹⁵Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1963, s. 27; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular," *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 803; Cihan Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikâyesi Çağrı Bey*, İstanbul 2011, s. 28

¹⁶İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi IX* (terc. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1989, s. 362; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972, s. 11; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları*, İstanbul 1999, s. 91

hayatta iken vefat etmiş, çocukları Tuğrul ve Çağrı, dedeleri tarafından yetiştirilmişlerdir.¹⁷

Tuğrul ve Çağrı, Selçuk'un ölümünden sonra amcaları Arslan Yabgu'nun yanında durmayıp Cend şehrinden ayrılarak Maverünnehir'deki Buhara'ya gelmişlerdir. Ancak burada hükümdar olan İlek Nasır'ın kendilerine düşmanca davranması, Batı Karahanlı hükümdarı Buğra Han'ın yanına gitmelerine sebep olmuştur.¹⁸ Buğra Han'ın iki Selçuklu reisini tutuklamaya kalkışması, Selçukluların burada kalmasını mümkün kılmamış, tekrar Buhara taraflarına gelmelerine sebep olmuştur.¹⁹ Buhara hâkimi Ali Tegin'in Selçuklular üzerine ordu hazırladığını öğrenen Tuğrul ve Çağrı, manevra alanlarını genişletmek ve fetih yapmak için farklı bir siyaset izlemeye başlamışlardır. Tuğrul Bey, yanındaki kuvvetlerle çöle çekilirken, Çağrı Bey ise Rum gazasına çıkmıştır. Çağrı Bey'in 1016-1021 yılları arasında Anadolu'nun doğusuna kadar olan bölgede gerçekleştirdiği gaza neticesinde ele geçirdiği ganimetler, Selçukluların ordu teşekkülüne büyük bir katkı sağlamıştır. Arslan Yabgu, her ne kadar buna müdahale etmek istemişse de muvaffak olamamış, iki kardeş bir müddet hareketsiz kalarak tepkilerin azalmasını beklemişlerdir. Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han ile Gazneli Mahmud'un Arslan Yabgu ve Türkmenlere karşı 1025'te bir araya gelerek anlaşmaları neticesinde Arslan Yabgu esir alınarak Kalincar Kalesi'ne hapsedilmiş ve 1032'de burada ölmüştür. Tuğrul ve Çağrı Beyler, bu hadiseden sonra Selçukluların başına geçmişlerdir.²⁰

2. SULTAN-HALİFE İLİŞKİLERİNDE MEŞRUIYET

Meşruiyet, kelime manasıyla kanuni, legal (legitimacy), miras (legacy) olarak bilinmekle beraber itibar manasına da gelmektedir. Hakkaniyet manasında kullananlar da vardır. İslâm kaynaklarında kanun koyucu ve hâkimiyette muteber olmak, meşru sayılmak manalarında kullanılmıştır.²¹ Meşruiyet, hükmedenler için hükümet hakkı, idare edilenler için bu hakkı tanıma ve kabul etme manasına gelmektedir. Bazı düşünürler, bu mefhumun ilkçağlardan itibaren iktidarı gasp edenlere karşı ortaya çıktığını, hâkimiyetlerini meşru bir zemine oturtamayanların gasıb olarak vasıflandırıldıklarını söyleyerek hâkimiyetin devamını meşruiyete bağlamışlardır. Bu yüzden, idarede gasıp olanlar telaşla meşruiyet zeminine kendilerini oturtmaya gayret etmişlerdir. Meşruiyet içerisinde hükmedenlerin böyle bir sıkıntıları olmamıştır.²²

¹⁷ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2011, s. 44-45; Osman Gazi Özgüdenli, "Selçukluların Kökeni," *Selçuklu Tarihi El Kitabı* (Editör: Refik Turan), Ankara 2012, s. 32

¹⁸ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 32

¹⁹ Arslan Tekin, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 2012, s. 83; Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklu Devleti," *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi VII* (editör: H. Dursun Yıldız), İstanbul 1988, s. 98; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 32

²⁰ Râvendî, *a. g. e.*, s. 89; M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 3; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular," *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 803; Refik Turan, "Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı," *Selçuklu Tarihi El Kitabı* (editör: Refik Turan), Ankara 2012, s. 95; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2011, s. 45

²¹ Said Hacariyan, "Nigahi Be Mesele-i Meşruiyet," *Mecelle-i Rahbord*, Şomare: 3, Bahar 1373, s. 78; A. R. Şucaizend, *a. g. mk.*, s. 168

²² A. R. Şucaizend, *a. g. mk.*, s. 169

İlkçağlardan itibaren meşruiyet meselesi tartışılmış ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ksenofon, ilkçağlardaki diktatörlüklerin dahi kendi hâkimiyetlerini sadece maddi unsurlarla devam ettirmediklerini, meşru zemin oluşturmaya çalıştıklarını kaydetmiştir. Eflatun, adalet devletini böyle tasavvur etmiş, Aristo ise monarşizmi, aristokrasiyi ve demokrasiyi bu çerçevede ele almıştır. Devletin tabiatına dikkatleri çekenler, meşruiyetin membaini, halkın rızasına bağlayarak bunun da hakk-ı ilahi olduğunu söylemişlerdir.²³ Hükmeden bir kişinin hiçbir zaman sınırsız bir güce sahip olmadığını, zorbalığı kendi hakkı olarak göremeyeceğini, iktidarı için zor kullanamayacağını ve meşru olmayan yollara başvuramayacağını söyleyenler, iktidar zeminini meşruiyete bağlamışlardır.²⁴

Toplumbilimcilerin çoğu her toplumun müşterek akide ve inançlara sahip olduklarını ve içtimai düzene meşruiyet bağışladıklarını söyleyerek meşruiyetin kaynağını inançlara bağlamışlardır. Weber, bu hususu toplumun kendi hayatını manalandırması olarak ele almış, halkın teveccühünü hâkimiyetin esası kabul etmiştir.²⁵ Buradan dinî meşruiyete doğru giderek karizmayı tamamlayan esas unsurun din ve inanç olduğunu söylemiştir. Karizmanın tarihte sadece peygamberlere ve kahramanlara has bir özellik olduğunu, din ile sağlamaştığını ve bu sayede asabiyetin önüne geçtiğini iddia etmiştir.²⁶ İbn-i Haldun'un geçmiş kabile ve kavimler üzerine inşa ettiği asabiyetin İslâm ülkelerindeki yerleşik idareciler için yeterli olmadığını,²⁷ karizma dahil dinin haricindeki bütün özelliklerin makbuliyet-i ammeye yetmediği, emir ve sultanların atıye-i ilahiye muhtaç olduklarını söyleyenler, bu şekilde imdad-ı ilahi vasfını kazanan hükümdarların düşmanın üzerine yürüyüp muzaffer olduklarını kaydetmişlerdir.²⁸ Meşruiyet meselesi ile alakalı olarak batıda ve İslâm coğrafyasında çok sayıda çalışma yapıldığı için konunun ayrıntılarına girmedik. Bu yüzden Selçuklu Devleti'nin yükselme ve gerileme dönemlerindeki sultanlar ile Bağdat Abbasi halifeleri arasında ilişkilerin seyrini, dinî meşruiyet ve siyasi güç zemininde ortaya koymaya çalıştık.

Büyük Selçuklu Devleti ve kendisinden önce kurulan Müslüman devlet ve mahalli hanedanlıklar, meşruiyetlerini Abbasi halifeliğine dayandırmak suretiyle halk nezdinde kabul görmüşlerdir. Bağdat Abbasi halifesinden hükümdarlık alametleri alan Selçuklu sultanları, fütuhata girişip İslâm'ın cihat emrini yerine getirme gayretinde olmuşlardır. Selçuklu Devleti'nin son döneminde İran'ı istila eden Moğollar, fütuhata birlikte hükümdarlığı dine dayandırma işini de inkıza uğratmış, Sünni Abbasi halifeliğini sükût ettirmişlerdir. Bu istila

²³ Bkz. M. Hawkes-M. Kogan, *Encyclopedia of Government and Political II*, Routledge 1992

²⁴ Robert Morrison McIver, *Camia ve hükümet* (terc. İbrahim Ali Keni), Tehran 1349, s. 22

²⁵ A. R. Şucaizend, *a. g. mk.*, s. 169-170. Ayrıca bkz. Max Weber, *İktisad ve Camia* (terc. Abbas Menuçehri), Tehran 1374

²⁶ M. Weber, *a. g. e.*, s. 402

²⁷ Abdurrahman bin Muhammed İbn-i Haldun, *Mukaddime I* (terc. Muhammed Pervin Günabadi), Tehran 1359, s. 295

²⁸ A. R. Şucaizend, *a. g. mk.*, s. 176

döneminde Şii Büveyhi halifeliği de aynı akıbeti yaşamıştır.²⁹

İbn-i Haldun, Büyük Selçuklu Devleti dâhil olmak üzere doğuda kurulan Müslüman devletlerin sultan veya hükümdarlarının halifeye vefadâr olmalarını şu şekilde kaydetmiştir; “Doğuda İran’da kurulan devletlerin hükümdarları, halifeden sadece tahta oturmaları zamanında tebrik alırlardı. Ancak saltanat işlerinde bütün ünvan ve teşkilat ile ilgili hususları kendileri ihdas ederdi. Halifeyi de bundan faydalandırmazlardı...”³⁰

Bağdat’taki Abbasi halifeleri, Müslüman devletlerdeki dinî ve manevi nüfuzu elinde bulundururken, halifelerden meşruiyetini tasdik ettirmiş olan hükümdar, sultan ve emirler, kendi ülkelerindeki siyasi, idari, iktisadi, askeri ve içtimai işleri halifeden bağımsız bir şekilde yürütmüşlerdir. Dinî açıdan bağlı oldukları halife adına memleketi idare eden idareciler, ülkelerinin sınırlarını küffara karşı genişletirken, fetih sonrasında halifeden hilat almışlardır.³¹ Halife tarafından gönderilen ve sultanın hâkimiyetini teyit eden metni, özel elbiseyi ve diğer savaş araçlarını havi alametleri alan sultan ve hükümdarlar, cemiyet nezdinde meşruiyetlerini kazanmış, İslâm şeriatını hâkim kılma ve halkı emniyet içerisinde muhafaza etme vazifesini yüklenmişlerdir. Nizamülmülk, bu hususta şunları söylemiştir; “İzzed-i sübhane ve teâla her asırda halk arasında birini seçer ve onu methedilmiş ve padişahlık hünerleriyle donatır. Cihanın meselelerini ve ona bağlı kulları sakinlik içerisinde götürsün. İsyân ve fesadın kapısını kapatsın. Onun imzası ve haşmeti halkın kalbinde ve göz pınarlarında yayılsın. Halk, onun adil gölgesinde gününü geçirsün ve emin olsun...”³²

Halife, yeryüzünde Hz. Peygamber (s.a.v)’in tebliğ ettiği şeriatın icracısı ve muhafızı olduğu için meşruiyet alametleri verdiği hükümdarların da aynı gaye ile hareket etmesini istemiştir. Sultan, kendi devletinin sınırlarını küffara karşı ne kadar genişletmişse, aynı zamanda bağlı olduğu halifeliğin de nüfuz alanını o kadar genişletmiş oluyordu.³³ Devletin bütün bölgelerinde okunan Cuma hutbelerinde ve basılan paralarda halifenin ismi zikredilirdi. Sultanların siyasi iktidarlarının sallantıda olduğu ve halife ile meşruiyet bağlarının zayıfladığı dönemlerde dahi hutbenin halife adına okunması, paranın onun adına darp edilmesi ve hediyelerin gönderilmesi devam etmiştir. Sikkelerde sultan ile birlikte halifenin adının kullanılması, Samani ve Büveyhilerde olduğu gibi halifenin isminin yanına, bazen de Safarilerde olduğu gibi halifenin yerine sultanın ismi, paranın daha önemli yerine yazılmıştır. Büveyhiler, Bağdat’ı ele geçirdikleri zaman “emirü’l-ümera” unvanı ile iktifa etmişlerdir.³⁴

²⁹ Vasilij Vladimiroviç Barthold, *Halife ve Sultanlar* (terc. Sirus İzzedi), Tehran 1358, s. 22

³⁰ İbn-i Haldun, *a. g. e.*, s. 400

³¹ H. İzzedi, *a. g. mk.*, s. 104

³² Ebul Ali Hasan bin Ali bin İshak Tusi (Nizamülmülk), *Siyasetnâme II* (tash. Abbas İkbâl), Tehran 1369, s. 1

³³ V. V. Barthold, *a. g. e.*, s. 26

³⁴ Hamid Algar, *Din ve Devlet Der İran Nakş-ı Ulema Der Devre-i Kacar*, Tehran 1356, s. 9

Selçuklular ise halife ile olan ilişkilerinde karşılıklı yükümlülüklerin gereğini yerine getirmiş, sultanın halifeye bağlılığı müstahkem bir şekilde devam etmiştir.³⁵ Moğol saldırısı neticesinde Bağdat'taki Abbasi halifeliğinin sükût etmesi, sultanlara meşruiyet bahşetmeyi kısa bir süre için akamete uğratmıştır. Ancak halifenin oğulları ve torunları Mısır'da tekrar aynı vazifeyi yapmışlardır. Bu dönemde Hind sultanları, Mısır'daki Abbasi halifesine biat etmişlerdir.³⁶

Moğolların Selçukluları yenmelerinden sonra İran'a yerleşmeleri, kılıç meşruiyetini önemli hale getirmiştir. İstila neticesinde halifeliğin geçici olarak inkırazı, kılıç zoruyla elde edilen yerde dini meşruiyeti de ortadan kaldırmıştır.³⁷ Yani dinî meşruiyetin varlığının kılıç ile sağlanabileceği anlaşılmıştır. Yakub Leys Safari, 861'de emirlik makamına oturduktan sonra halifeden imaretinin meşruiyetini teyit etmesini istediği sırada kılıcını çekerek teyidin kahr ve galebe ile olacağını göstermeye teşebbüs etmişti.³⁸

3. SELÇUKLU SULTANLARI İLE ABBASİ HALİFELİĞİ ARASINDA İLK MÜNASEBETLER

Harezm valisi Altuntaş'ın 1032'de Gaznelilere karşı yaptığı Debusiye Savaşı'nda ölmesinden sonra yerine geçen oğlu Harun, Gazneli Mesud'a karşı Ali Tegin ile yaptığı ittifaka Selçukluları da dâhil etmiştir. Bu hadise, Tuğrul ve Çağrı Bey'in siyasi ikballerini doğrudan etkilemiştir. Ancak bölgede Gaznelilerin müttefiki ve Selçukluların düşmanı Şahmelik'in 1034'te ani bir baskınla Selçuklulardan yaklaşık 8.000 kişiyi öldürmesi, 1035'te Harun'un Gazneliler tarafından öldürülmesi ve Ali Tegin'in de bu tarihte ölmesinden sonra Harezm'de kendilerini güvende hissetmeyen iki Selçuklu reisi, Ceyhun Nehri'ni geçip Horasan'a gelmişlerdir.³⁹ Akabinde Gazneli Sultan Mesud'a başvurarak askeri hizmetleri karşılığı yerleştikleri yerlerin kendilerine verilmesini istemişlerdir. Ancak bu istek reddedildiği gibi, 1035'te Begdoğdu komutasında Selçuklular üzerine gönderilen Gazneli ordusu galip gelmiş ve Selçukluların malları yağma edilmiştir. Tuğrul ve Çağrı Bey, bu hezimetten sonra karşı hücumu geçerek Nesa'daki Hisar-ı Tak civarında Gaznelileri yenilgiye uğratmış, yenilgiyi kabul eden Sultan Mesud, Selçuklu beylerine hilat, sancak ve menşur göndererek Nesa, Dehistan ve Ferave şehirlerini ikta olarak kendilerine vermiştir. Sultan Mesud, menşurunda Tuğrul, Çağrı ve İnanç Yabgu'ya, Karahanlı Devleti'nde sıradan

³⁵ Ann K. S. Lambton, *a. g. e.*, s. 22-23

³⁶ Ann K. S. Lambton, *a. g. e.*, s. 43-44

³⁷ Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I, Kuruluş Devri*, Kayseri 1994, s. 74-79

³⁸ Cafer Müderris Sadıki, *Tarih-i Sistan*, Tehran 1373, s. 114

³⁹ İbnü'l Esîr, *a. g. e IX*, s. 364; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 95; M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, s. 4-5; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, İstanbul 2012, s. 37; Cihan Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikâyesi Çağrı Bey*, İstanbul 2011, s. 38

köylüler için kullanılan “*dihkan*” ünvanını vermiştir.⁴⁰

Gazneli Sultan Mesud, Selçukluların Sistan ve Belh taraflarına akınlar düzenledikleri sırada üzerlerine 15.000 kişilik ordu göndermiştir. Buna karşı kendi askeri durumlarını yeterli görmeyen Tuğrul Bey, 1036’da Gaznelilere bir elçi göndererek yapılan akınlardan mesul olmadıklarını, buldukları bölgenin kendilerine yetersiz geldiğini ve bu yüzden Baverd, Serahs ve Merv şehirlerinin kendilerine verilmesini istemiştir.⁴¹ Sultan Mesud, Selçukluların isteğini kabul etmediği gibi 1038’de Hindistan Seferi dönüşünde savaş hazırlığına başlamıştır. Serahs’ta yapılan savaşı, Çağrı Bey’in komuta ettiği Selçuklular kazanmış ve çok sayıda ganimet elde edilmiştir.⁴² Nişabur, 1038’de Selçuklular tarafından fethedilmiş, Abbasi Halifesi Kaim-Biemrillah, Tuğrul ve Çağrı’ya elçi göndererek şehirleri yağma ve tahrip etmemelerini ve imar faaliyetlerine girişmelerini istemiştir.⁴³ Sultan Mesud ise Selçuklulara karşı kaybettiği iki savaşın öcünü almak ve sarsılan itibarını tekrar bölgede tesis etmek için büyük bir ordu hazırlayarak Dandanakan’a doğru hareket etmiştir.⁴⁴

Selçuklu Devleti, Tuğrul Bey’in 1040’ta Gazneli Sultan Mesud’u Dandanakan’da yenmesinden sonra Rey şehrinde Sultan Üçüncü Tuğrul’un 1194’te Harezmşah hükümdarı Alaaddin Tekiş’in askerleri tarafından öldürülmesine kadar yaklaşık yüz elli dört yıl İran’da hâkimiyetini devam ettirmiştir.⁴⁵ Selçuklu Devleti zamanında Sünni Abbasi halifesi Bağdat’ta oturmaktaydı. Devletin müessisi Tuğrul Bey, 1055’te buraya gelerek meşruiyetini Abbasi halifesi Kaim-Biemrillah’a tasdik ettirmiş, halife de Şii Büveyhi nüfuzundan kurtularak eski itibarına kavuşmuştur. Halife Kaim-Biemrillah, Tuğrul Bey daha Bağdat’a gelmeden önce dönemin uleması ve baş kadısı olan Ebul Hasan el-Maverdi’yi 1044’te kendisine göndermişti. Bu tarihten itibaren Tuğrul Bey ile halife arasında başlayan karşılıklı güven ortamı, elçinin dönüşünde halifeye verdiği müspet rapor, ilişkileri iyice pekiştirmiştir.⁴⁶ Sultan, kendisini

⁴⁰ Reşîdü’l-dîn Fazlullah, *Cami’ü’l-tevârih Selçuklu Devleti* (terc.: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), İstanbul 2010, s. 85; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 96; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı, Destanları*, İstanbul 1999, s. 104; Osman Gazi Özgüdenli, “Büyük Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu,” *Selçuklu Tarihi El Kitabı* (editör: Refik Turan), Ankara 2012, s. 43; Faruk Sümer, “Dihkan,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi IX*, İstanbul 1994, s. 289

⁴¹ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 45; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 98; A. Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 95

⁴² O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 99; E. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 46-47; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t-tarih Tercümesi IX*, s. 367

⁴³ Anaderdi Kerimi, “Revâbit-ı Selçukiyân Ba Hilafet-i Abbâsi, Ba Tekid-i Ber Devran-ı Sultan Mesud Selçuki,” *Amuzeş-i Tarih*, Devre-i Dehhom, Şomare: 4, Tabistan 1388, s. 29; Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler,” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, Konya 2008, s. 320

⁴⁴ İ. Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 25-26

⁴⁵ Edmond Cliford Bosworth, *Silsileha-yı İslami* (terc. Feridun Bederayi), Tehran 1349, s. 180-182; Mahmud Cevad Tabatabâi, *Zeval-ı Endişe-i Siyasi Der İran*, Tehran 1373, s. 99

⁴⁶ Ahmed Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya* (tash. Mahir İz), İstanbul 1973, s. 116; Carl Brockelmann, “Maverdi,” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi VII*, İstanbul 1957, s. 409

siyasi işlerin sorumlusu, halifeyi de dinî işlerin sorumlusu olarak görmüştür. Kaim-Biemrillâh, Tuğrul Bey'e hükümdarlık alametlerini vererek saltanatını meşru kabul etmiştir.⁴⁷

3.1. Yükseliş Döneminde Halife-Sultan İlişkileri

Selçuklular, Nişabur ve Tus'u fethettikten sonra Bağdat Abbasi halifesi Kâim-Biemrillâh (1031-1075)'a bir mektup göndererek bağlılıklarını bildirmişlerdi.⁴⁸ Mektupta, İslâm şeriatının hamisi olduklarını, Gazneli Devleti'ne galebe ederek Horasan'a yerleşmelerindeki sebebin, bu devletin fasid ve bidat ehlinden olmasına bağlamışlardı.⁴⁹ Ayrıca Horasan ulema ve ayanının da kendilerine ricada bulunarak üzerlerindeki tazyikin ortadan kaldırılmasını istediklerini söylemişlerdi. Horasan uleması ricalarında şöyle demişlerdi; “*Biz halifenin fermanı ile aydınlık yolu olan İslâm'ın kanunları ve dinin kaideleri üzerine bu işi istiyoruz.*”⁵⁰ Tuğrul Bey'in mektubunu alan halife, verdiği cevapta nasihat ederek Allah (c.c)'a karşı asi olmaktan, şehirleri harap etmekten sakınmalarını, adalet ve insaftan ayrılmamalarını istemiştir. Halife, saltanatın teyidinin kendisinde olduğunu sultana hatırlatmıştır.⁵¹ Büyük Selçuklu Devleti'nin bu şekilde tarih sahnesine çıkışı halife için altın değerinde bir fırsat olmuştur. Zira Büveyhiler, bu dönemde Abbasi halifesinin elindeki gücü ve nüfuzu almışlardı.⁵² Halife, Büveyhi ve hatta Fatimi etkisini Selçuklular eliyle kıracak ve eski kudretine kavuşacaktı. Bunun için hemen emir vererek Bağdat'taki Cuma hutbelerinde kendi ismiyle birlikte Tuğrul Bey'in isminin de zikredilmesini istemiştir.⁵³

Tuğrul Bey, devletin kuruluşunu tamamladıktan ve Sünni Abbasi halifesine bağlılığını bildirdikten sonra halife tarafından hükümdarlığının meşruiyeti tasdik edilmiştir. Sultan, Abbasi halifeliğinin Büveyhi ve Fatimi tehdidi altında olduğunu bildiği için durumdan istifade etmiş, Abbasi halifesi Kaim-Biemrillah'a bağlılığını bildirmiş, tehdidi ortadan kaldırmakla Sünni İslâm dünyasının hamisi unvanını kazanmıştır. Sultan, bundan sonra Türkistan ve Bizans sınırlarına doğru yaptığı fetihlerle hem kendi devletinin sınırlarını, hem de halifenin dinî nüfuz alanını aynı şekilde genişletmiştir.⁵⁴ Bu süre içerisinde sultanın halife,

⁴⁷M. N. Özdemir, *a. g. mk.*, s. 321-324; Ann Kathrine Swyn Lambton, *Nazariyeha-yı Devlet Der İran* (terc. Cengiz Pehlevan), Tehran 1359, s. 24

⁴⁸A. Kerimi, *a. g. mk.*, s. 30; Kaim Biemrillah için bkz. Abdulkerim Özaydın, “Kaim Biemrillah,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XXIV*, İstanbul 2001, s. 210-211

⁴⁹Z. Nişaburi, *a. g. e.*, s. 17; Ebu İbrahim Kavamüddin Feth bin Ali bin Muhammed Bundari İsfahani, *Tarih-i Silsile-i Selçuki, Zübdetü'n-nesara ve Nuhbetü'l-asara* (terc. Muhammed Hüseyin Halil), Tehran 1356, s. 8

⁵⁰Zahirüddin Nişaburi, *Selçukname* (tash. İsmail Afşar), Tehran 1331, s. 17-18

⁵¹Z. Nişaburi, *a. g. e.*, s. 19; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 132

⁵²A. Kerimi, *a. g. mk.*, s. 30; Richard Frey, *Asr-ı Zerrin Ferheng-i İran* (terc. Mesud Recepniya), Tehran 1375, s. 245

⁵³Z. Nişaburi, *a. g. e.*, s. 19

⁵⁴H. İzzedi, *a. g.mk.*, s. 106

halifenin de Selçuklu ailesinden bir kadın ile evlenmesi gibi meselelerin haricinde önemli bir problem olmamıştır.⁵⁵

Büyük Selçuklular tarih sahnesine çıktıkları ve devlet kurdukları sırada Bağdat Abbasi halifeliği Büveyhilerin nüfuzu altında zayıf düşmüş ve kendi sınırlarını savunamaz hale gelmişti. Fatimiler adına harekete geçen Aslan Besasiri'nin baskısını üzerinde iyice hisseden halife, Selçukluların Bağdat'a gelişini beklemeye başlamıştı.⁵⁶ Çünkü Arslan Besasiri etkisini iyice arttırmış, hutbelerde halifenin ismini kaldırarak yerine Fatimi halifesi Müstansır'ın ismini okutmaya başlamıştı. Tuğrul Bey, 1055'te Bağdat'a geldiği zaman halifenin büyük iltifatlarına mazhar olmuş, o sırada Bağdat emiri olan Deylemilerden Rahim, Tehran'dan yola çıkarak sultanı karşılamaya gelmişti.⁵⁷ Ancak Tuğrul Bey, Melik Rahim'i tutuklatıp Rey'deki Taberek Kalesi'ne hapsedtikten sonra yanında bulunan Çağrı Bey'in kızı Arslan Hatun'u halife Kâim-Biemrillah ile evlendirmiştir.⁵⁸ Böylece Selçuklular ile halifelik arasında akrabalık tesis edilmiştir.⁵⁹ Selçuklu sultanı, 1057'de gerçekleşen bu siyasi evlilik ile halifenin sarayında annesi Türk olan bir çocuğun bulunmasını istemiştir. Tuğrul Bey'in halifenin kızı ile evlenme isteğinde sıkıntılar yaşanmışsa da Amidülmülk Künduri'nin halifeyi ikna etmesiyle evlilik gerçekleşmişti. Bu evlilik, sultanın halifelik üzerindeki nüfuzunun artmasına katkı sağlamıştır.⁶⁰ Halife Kaim-Biemrillah de aynı şekilde Çağrı Bey'in kızı ile evlenerek himayeye akrabalığı katmıştır.⁶¹ Ancak bu tarz siyasi evlilikler her zaman müspet sonuçlar getirmeyebiliyordu. Evlilikler bazen de ilişkilerin gerginleşmesine sebep oluyordu.⁶²

Bağdat'ta Besasiri tarafından halifeye reva görülen kötü muamele, yardıma gelen Tuğrul Bey tarafından bertaraf edilmişti. Tuğrul Bey'in 22 Zilhicce 449 (19 Şubat 1058)'de tekrar Bağdat'a yöneldiğini gören Besasiri, Şam taraflarına kaçmış, onu takibe başlayan sultan, kardeşi İbrahim Yınal'ın isyanı üzerine takibi bırakmak zorunda kalmıştır. Bu isyandan istifade eden Besasiri, Bağdat'a gelerek halifeyi zindana atmış ve Mısır'daki Fatimi halifesi El Mustansır adına hutbe okutmuştur. Tuğrul Bey, isyan gailinden sonra tekrar Bağdat'a ordu ile gelerek halifeyi zindandan kurtarmış ve yapılan savaşta Besasiri'yi öldürtmüştür. Tuğrul Bey, zindandan çıkarttığı halifenin atının yanında yürüyerek halifelik

⁵⁵Ebul Fazl Muhammed bin Hüseyin Beyhaki, *Tarih-i Beyhaki II* (tash. Halil Hatib Rehber), Tehran 1371, s. 954; Sadreddin el Hüseyinî, *Ahbârü 'd-Devletü 's-Selçukiyye* (tash. Muhammed İkbâl), Lahor 1934, s. 15

⁵⁶İbnü'l-Adîm, *Buğyetü 't-Taleb fi Tarih-i Haleb* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1976, s. 62-65

⁵⁷ Muhammed bin Ali bin Muhammed Şebankarayı, *Mecmaü 'l-ensâb* (tash. Mir Haşim Muhadis), Tehran 1363, s. 99-100

⁵⁸Sadrüddin Ebul Hasan Ali bin Nasır bin Ali Hüseyinî, *Zübdetü 't-tevarih* (terc. Ramazan Ali Ruhullahi), Tehran 1380, s. 55; A. Kerimi, *a. g. mk.*, s. 30-31

⁵⁹ H. İzzedi, *a. g. mk.*, s. 107

⁶⁰ Muhammed bin Abdullah Hüseyinî Yezdi, *el-Âraza fi Hikayetü 'l-Selçukiyye*, bica 1909, s. 43

⁶¹Z. Nişaburi, *a. g. e.*, s. 21; A. Kerimi, *a. g. mk.*, s. 30

⁶² H. İzzedi, *a. g. mk.*, s. 108

makamına kadar götürmüş, halife de Selçuklu sultanına “*Rükneddin*” unvanını vermiştir.⁶³ Hamdullah Mostevfi, Tuğrul Bey’in Bağdat’a gelişini ve burada kalması ile alakalı şunları kaydetmiştir; “*Tuğrul Bey, vezir Amidülmülk Künduri’den, halifenin veziri ile görüşmesini ve Selçuklu askerleri için ekmek verilmesini istedi. Aynı vakitte halifenin veziri de sultana gelerek, halifenin askerleri için sultandan ekmek rica etti...*”⁶⁴ Halifelik merkezinin mühim mesuliyetlerinden olan Bağdat şahnesi, sultan tarafından tayin edilerek Selçukluların Bağdat üzerindeki nüfuzu hissettirilmiştir. Bağdat şahnesinin amilleri, bazen kendi nüfuzlarını iyice göstererek halifenin gulamlarının kendi taraflarına geçmelerine izin vermişlerdir. Halife, Selçuklulardan önce yaşanan sıkıntılar sebebiyle bu tür hareketlere ses çıkarmamıştır.⁶⁵

Sultan Alparslan döneminde Selçukluların halife olan iyi ilişkileri devam etmiş, sultanın kızı, halifenin resmi veliahdı Muktedi ile evlendirilmiştir. Ancak Sultan Alparslan’ın 1072’de Bağdat Şahneliği’ne Aytekin Süleyman’ı tayin etmesi, ilişkileri gergin hale getirmiştir.⁶⁶ Çünkü Süleyman’ın oğlu daha önce bir köleyi öldürdüğü için halifenin itirazına sebep olmuştu. Sultan Alparslan ise bu işte ısrarcı olmayarak Aytekin’in yerine Saduddevle Gevherayin’i tayin etmiştir. Saduddevle Gevherayin, Bağdat’a girdiği zaman halk, büyük bir karşılama tertip etmiştir.⁶⁷ Sultan Alparslan, 1072’de halife ile iyi ilişkiler sürdürdüğü sırada Barzam Kalesi komutanı Yusuf Harezmi tarafından öldürülmüş, katilin halifenin sarayına kaçtığı gözlerden kaçmamıştır.⁶⁸

Sultan Alparslan’dan sonra 1072’de Selçuklu tahtına oturan Melikşah, Bağdat’a giderek halife Kaim-Biemrillah’ı ziyaret etmiş, halifenin elini öpmek istemişse de halife buna razı olmamış ve yanında oturmasını teklif etmiştir. Ancak Melikşah, bundan imtina etmiş, halifenin ısrarcı olması ve hatta yemin etmesi üzerine yanına oturmuştur. Sultan, halife ile olan konuşma sırasında halifenin elini tekrar öpmek istemişse de halife buna razı olmamış, o da halifenin parmağındaki yüzüğü öpmüştür.⁶⁹ Abbasi halifesi Kaim-Biemrillah’ın 1075’te vefatından sonra yerine geçen Muktedi ile birlikte ilişkilerin seyri değişmiştir.⁷⁰ Abbasi halifesi Muktedi, Amidüddeve’yi Melikşah’a göndererek saltanatını tebrik etmiştir. Sultan Melikşah, halifenin bu hareketine cevaben bir heyeti Bağdat’a göndererek halifeye biatını bildirmiştir. Halife, sultana biatı gerçekleştirmek için kadı Ebu Abdullah Beyzavi’yi

⁶³ Sadreddin El Hüseyini, *a. g. e.*, s. 20

⁶⁴ Hamdullah Mostevfi, *Tarih-i Güzide* (tash. Abdülhüseyin Nevayi), Tehran 1346, s. 429

⁶⁵ H. İzzedi, *a. g. mk.*, s. 109

⁶⁶ A. Kerimi, *a. g. mk.*, s. 30

⁶⁷ B. İsfahani, *a. g. e.*, s. 52; A. Kerimi, *a. g. mk.*, s. 30

⁶⁸ Abdurrahman İbn-i Haldun, *Tarih-i İbn-i Haldun IV* (terc. Abdulmuhammed Ayeti), Tehran 1378, s. 33

⁶⁹ Mir Muhammed bin Seyyid Burhaneddin Handşah Mirhand, *Tarih-i Ravzatü’s-safa IV*, Tehran 1339, s. 282; B. İsfahani, *a. g. e.*, s. 91

⁷⁰ Ebul Hasan Şehvari, “Revabıt-ı Selçukiyan ve Abbasiyan,” *Pejuheşname-i Tarih*, Devre: 4, Sal-ı Sevvom, Şomare: 14, Bahar 1388, s. 59. Abbasi halifesi Kaim-Biemrillah için bkz. Abdülkerim Özeydin, “Kaim-Biemrillah,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 24, İstanbul 2001, s. 210-211

Müeyyedülmülk ile birlikte İsfahan'a göndermiştir.⁷¹ Sultan-halife arasında karşılıklı yapılan bu biat işleri hoşnutluk içerisinde yapılmıştır. Ancak Melikşah'ın Atsız komutasındaki ordu ile Kudüs'ü fethetmesi ve kardeşi Tutuş'un da 1078'de Şam'ı fethetmesinden sonra devlet merkezini Bağdat'a taşıma isteği ilişkileri olumsuz etkilemeye başlamıştır.⁷²

3.2. Gerileme Döneminde Halife-Sultan İlişkileri

Melikşah, İsfahan'ın batıda yapılacak fetihlerde ve buradaki geniş devlet toprakların merkezindeki Bağdat'ın daha stratejik olduğunu fark etmişti. Bunun için Bağdat'ı devlet merkezi olarak düşünmüş ve Abbasi halifesi Muktedi'nin burayı terk etmesi gerektiğine dair fikrini veziri Nizamülmülk'e söylemiştir. Nizamülmülk, sultanın bu teşebbüsünü 1078'de halifeye gizlice bildirerek haberdar etmiştir. Nizamülmülk, halifeye gönderdiği haberde bazı tavsiyelerde bulunarak, sultanın bu fikirde kararlı olduğunu, bunun önüne geçmek için mutlaka sultanın kızı ile evlenmesi gerektiğini, evlilik yoluyla tesis edilecek akrabalıktan istifade ile sultanın ikna edilebileceğini söylemiştir. Sultan Alparslan ve Melikşah dönemlerinin güçlü veziri Nizamülmülk, bu dönemde Selçuklu ve Bağdat Abbasi halifeliğini idare edecek seviyeye ulaşmıştı. Melikşah, vezirine peder diyerek hitap etmiş, halife Muktedi ise kendi veziri Fahrüddeve Cehir'i Nizamülmülk'ün isteği ile görevden almıştır.⁷³ Aynı durum, Selçuklular adına Bağdat'taki mali işlere bakan Amidüddeve'nin görevden alınmasından sonra da yaşanmış, Selçuklu vezirinin kızı ile evlendikten ve takdirini kazandıktan sonra görevine tekrar başlamıştır. Nizamülmülk, hem halife ve hem de sultan nezdinde büyük bir itibar sahibi olup bunu her fırsatta kullanmıştır. Melikşah'ın devlet merkezini İsfahan'dan Bağdat'a taşıma fikrini kendisine söylemesi bunu göstermektedir. Ancak vezirin bu meselede sultan ile aynı fikirde olmadığı görülmektedir.⁷⁴

Sultan Melikşah ile halife Muktedi arasındaki ilişkileri anlatan kaynaklar, 1075-1078 yılları arasını kapsayan dönemi ile alakalı ayrıntılı bilgi vermemektedirler. Bosworth, halife Muktedi'nin Melikşah'ın kızı ile evlenmesinden bir müddet sonra ikisi arasında sıkıntılarının çıkmaya başladığını, kızın halifeyi babasına şikâyet ettiğini, Melikşah'ın hacca gitmeden önce cereyan eden bu olayın, kızın vefatıyla sona ermediğini ve ilişkileri iyice gerginleştirdiğini kaydetmiştir.⁷⁵ Ancak bunlar görünürdeki sebepler olup asıl iki sebebi yukarıda izah etmiştik. Birinci sebep olarak devlet merkezinin Bağdat'a taşınmak istenmesi ve halifeye şehri terk

⁷¹ Ebul Hasan Şehvari, *a. g. mk.*, s. 59

⁷² Ebul H. Şehvari, *a. g. mk.*, s. 60

⁷³ Ebul H. Şehvari, *a. g. mk.*, s. 60-61

⁷⁴ Ebul H. Şehvari, *a. g. mk.*, s. 62-63

⁷⁵ Clifford Edmund Bosworth, *Tarih-i Gazneviyan I* (terc. Hasan Anuş), Tehran 1362, s. 103; A. Kerimi, *a. g. mk.*, s. 31; Ebul H. Şehvari, *a. g. mk.*, s. 68

etmesi için on gün mühlet verilmesi,⁷⁶ ikincisi ise Sultan Alparslan'ı öldüren Barzam Kalesi komutanı Yusuf'un halifenin sarayına sığınmasıdır. Halife Muktedi, kendi sarayının namusunu kurtarmak için kan parası olarak 10.000 dinar teklif etmişse de kabul edilmemiş, sultan emir-i harç Kamacı'yı halifenin sarayına göndererek kölenin teslimini istemiş, teslim edilen köleye kısas uygulanmıştır.⁷⁷ Melikşah, 1092'de ümerasından Tacüddeve Tutuş, Kasımüddeve Aksungur, Emir Bozan ile tekrar Bağdat'a gelerek burada cami-i sultani ismiyle büyük bir cami yapımını başlatmıştır. Nizamülmülk ve diğer devlet görevlileri de kendilerine ait binalar yapmaya başlayınca halifenin şüpheleri iyice artmıştır. Halife Muktedi, bütün bunların Bağdat'ın başkent yapılmasına yönelik olduğunu ve kendisinin hesaba alınmadığını görmüştür.⁷⁸

Büyük Selçuklu Devleti, Tuğrul Bey ile başlayan yükselişten Melikşah'ın 1092'deki ölümüne kadar olan dönemde Amidü'l-mülk Künduri ve Nizamü'l-mülk gibi dirayetli ve tecrübeli devlet adamları sayesinde zirveye çıkmıştı. Nizamü'l-mülk'ün katli ve aynı sene içerisinde Sultan Melikşah'ın vefatı, devletin iyiye giden seyrini duraklattığı gibi halife ile olan ilişkileri de menfi yönden etkilemiştir.⁷⁹ Türkan Hatun, çocuk yaştaki oğlu Mahmud'u saltanat tahtına geçirdikten sonra halifeden tasdikini istemiştir. Halife, Gazali'den aldığı fetva üzerine çocuk yaştaki Mahmud'un sultanlığını tasdik etmemiştir. Böylece halife ile Türkan Hatun'un arası açılmıştır. Türkan Hatun, işin peşini bırakmayarak halifenin oğlu Emir Cafer'e aracılar vasıtasıyla hediyeler göndererek halifenin razı olmasını sağlamıştır. Berkayaruk'un muhalefetine rağmen Mahmud'un saltanatı halife tarafından tasdik edilmiştir.⁸⁰

Halife Muktedi'nin Türkan Hatun'un kızı Mahmelek ile evlenmek istemesi de ayrı bir sıkıntı oluşturmuştur.⁸¹ Türkan Hatun, halifeye kızgınlığından dolayı İsfahan'da Darü'l-hilafe yaptırarak Abbasi halifeliğinin önüne büyük bir mesele çıkartmıştır. Sadrüddin El Hüseyini, bu hususta şunları kaydetmiştir; "*Sultan Mahmud ile İmam arasında görünmeyen fitneler icad oldu ve ilişkiler bozuldu. Sultan, Bağdat'a asker sevk ederek halifenin kuvvetleri ile savaştı. Halife de onunla yüksek bir yaylada savaştı. Halifenin veziri Celaleddin Ebu Ali el Hasan bin Ali bin Sadaka, iki taraf arasında sulhu sağladı. Sultan Mahmud, o andan sonra Bağdat'a girdi ve hastalığa yakalandı. Çaresizce Hemedan'a döndü.*"⁸²

⁷⁶ Muhammed bin Ali bin Tabataba (İbn-i Tıktıki), *Tarih-i Fahri* (terc. Muhammed Vahid Gülpayegani), Tehran 1367, s. 399-400

⁷⁷ Ebul H. Şehvari, *a. g. mk.*, s. 68

⁷⁸ İbn-i Haldun, *Tarih-i İbn-i Haldun IV*, s. 35

⁷⁹ Bağdat'ın devlet merkezi yapılmasını isteyen Melikşah ile buna karşı çıkan veziri Nizamülmülk arasında ihtilaf olduğunu, vezirin sultan tarafından öldürtüldüğünü iddia edenler de olmuştur. Nizamülmülk'ün öldürülmesinden sonra yerine getirilen Tacülmülk Kumi, veziri sevmeyen biri olarak tanınmıştı. Bkz. Ebul H. Şehvari, *a. g. mk.*, s. 70

⁸⁰ Abbas İkbâl Aştıyani-Bakır Akılı, *Tarih-i İran Pes Ez İslâm*, Tehran 1378, s. 292

⁸¹ Gülay Ögün Bezer, "Terken Hatun," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XL*, İstanbul 2010, s. 510

⁸² S. El Hüseyini, *a. g. e.*, s. 97

Melikşah'ın ölümünden önce Nizamülmük'ün tahta geçmesini istediği şehzade Berkyaruk, 14 Şubat 1093'te Bağdat'a gelerek Mahmud'a karşı kendi saltanatını halife Muktedi'ye tasdik ettirmiş ve "*Rükneddin*" unvanını almıştır. Muktedi'nin vefatından sonra yerine gelen halife Müstehzir de Berkyaruk'un saltanatını tasdik etmiştir. Ancak halifenin Berkyaruk'u himayesi altı yıl sürmüş, 4 Kasım 1099'da bu defa diğer şehzade Muhammed Tapar'a "*Gıyasüddünya veddin-i dâd*" unvanını vererek onu Selçuklu sultanı olarak tanımıştır.⁸³ Bu hadiseden üç yıl sonra (1102) Sultan Muhammed Tapar, Sencer ile birlikte Bağdat'ta halifeyi ziyaret ettikleri zaman sancak ile taltif edilmişlerdir.⁸⁴ Müstehzir, dokuz yıl sonra ise Sultan Muhammed Tapar'ın kız kardeşi Seyyide Hatun ile evlenmiştir.⁸⁵

Sultan Muhammed Tapar, on dört yaşındaki oğlu Mahmud'u 1118'de saltanat namzedi olarak tayin ettikten bir gün sonra vefat etmiştir. Halife Müstehzir, 6 Mayıs 1118'de verdiği emir ile "*Muğisüddin*" unvanını verdiği Mahmud'un isminin Bağdat'taki hutbelerde okunmasını emretmiştir.⁸⁶ Mahmud, bu dönemde amcası Sultan Sencer ve kardeşi Mesud ile taht kavgalarına girişmiştir. Bu sırada halife Müstehzir, 6 Ağustos 1118'de vefat etmiş ve yerine Müsterşid geçmiştir.⁸⁷ Mahmud ile halife Müsterşid arasındaki ilişkiler, 1120'ye gelindiğinde iyice bozulmuş, Mahmud'un Bağdat valisi (şihnesi) Saduddevle ile Müsterşid'in naibi arasındaki çekişme gün geçtikçe artmış ve naibin tehdit edilmesine kadar varmıştır.⁸⁸ Hayatını tehlikede gören Saduddevle, Mahmud'un yanına giderek halifenin gücünün iyice siyasi hale geldiğini ve bu yüzden Bağdat'ın alınmasını teklif etmiştir. İbnü'l Esir, Sultan Mahmud'un Bağdat'a doğru yola çıktığı vakit, halifenin gönderdiği elçilerin kendisine gelerek şehrin zaten sıkıntı içerisinde olduğunu ve seferden vazgeçmesini söylediklerini kaydetmiştir. Mahmud'un bu rica üzerine seferden vazgeçerek halifeye bir mektup gönderdiğini, mektupta şehrin imar edilmesine süre verdiğini, halife Müsterşid'in de Mahmud'a değerli hediyeler ile birlikte silah, at ve yüklü miktarda para göndererek onu Bağdat üzerine yürümekten vazgeçirttiğini söylemiştir. Ancak iki ordu arasındaki savaş önlenememiş, yapılan savaşta halifenin ordusu yenilmiştir. Savaştan sonra Bağdat'da ikamet eden Mahmud'un bir müddet sonra burada hastalandığını ve hekimlerin tavsiyesine uyarak Hemedan'a gittiğini de kaydetmiştir.⁸⁹

İbnü'l Esir'in yukarıdaki görüşlerini dikkate alan Hüseyini, Mahmud'un Bağdat'ta halife ile olan savaştan sonra kendi hastalığını halifeye karşı giriştiği teşebbüse ve bedduaya bağladığını,

⁸³ A. İ. Aştıyani-B. Akili, *a. g. e.*, s. 295

⁸⁴ S. El Hüseyini, *a. g. e.*, s. 110

⁸⁵ S. El Hüseyini, *a. g. e.*, s. 115

⁸⁶ A. İ. Aştıyani-B. Akili, *a. g. e.*, s. 300

⁸⁷ S. El Hüseyini, *a. g. e.*, s. 128

⁸⁸ Handşah Mirhand, *a. g. e. IV*, s. 32

⁸⁹ İbnül Esir, *a. g. e. XXI*, s. 91-98

bu yüzden halifenin duasını almaya çalıştığını ve halifenin de sağlığı için ona dua ettiğini kaydetmiştir.⁹⁰ Bu dönemde Mahmud ile halife Müsterşid'in ilişkileri savaştan seviyeye gelmişse de Selçuklu idarecisinin halifeyi bir kenara atma teşebbüsü olmamış, Irak'ı terk edeceği vakit aralarında sulh olmuş ve Atabeg Şehid Zengi, Bağdat valiliğine tayin edilmiştir.⁹¹

Irak Selçukluları idarecisi Mahmud'un vefatından sonra Sultan Sencer'in yardımıyla Irak Selçukluları idaresini ele geçiren Tuğrul, bir taraftan kardeşi Mesud ile mücadele ederken, diğer taraftan ise Arap emiri Debis bin Sadaka'nın tahrikiyle halife Müsterşid ile savaşmaktaydı. Bu sırada şiddetli bir yağmurun yağması, savaşın sona erdirilmesine sebep olmuş, Debis bin Sadaka ise halife tarafından affedilmiştir.⁹² Hüseyini, halifenin Mesud'dan yana olduğunu ve 14 Mart 1133'te ona hilat verdiğini kaydetmiştir.⁹³ Melik Tuğrul ile kardeşi Davud'un mücadelesinden sonra galip gelen Tuğrul, Bağdat'a kendi atabegini göndermiş, bu tayin halife tarafından iyi karşılanmıştır. Halife, atabeg'in kalacağı menzile kadar beraber yürümüştür.⁹⁴ Ancak Tuğrul'un zahirde halife ile olan iyi ilişkisi, esasta farklı idi. Halifenin Mesud'dan yana tavrı biliniyordu ve durum sadece idare ediliyordu.⁹⁵

Sultan Sencer ile halife Müsterşid arasındaki ilişkiler iyi olmamış,⁹⁶ Şehzade Mahmud'un Rey'de tahta oturmasından sonra harekete geçen Sencer, rakibini yendikten sonra Selçuklu tahtına oturmuştu. Halife tarafından "*sultan-ı selâtin*" unvanı verilen Sencer'in hutbelerde ismi zikredilmeye başlanmıştır. Mesud ve Selçuk ise halifeye bağlı kalacaklarına yemin ederek Sultan Sencer'e karşı savaşmış ve yaptıkları savaşta yenilmişlerdir. Yaklaşık 40.000 kişinin öldüğü bu savaşta galip gelen Sencer, Irak idaresine Tuğrul'u tayin etmiştir. Mücadelede yenilen Mesud ise kardeşi Davud ile birlikte Bağdat'a gelmiş, Tuğrul ile savaşarak 1137'de Hemedan'ı ele geçirmiştir.⁹⁷

Sultan Sencer, 1135'te İmamüddin Zengi ve Debis bin Sadaka'ya mektup yazarak Bağdat'a saldırılarını istemişti. Onlar da yaptıkları savaşta halifenin ordusunu yenilgiye uğratmışlardı.⁹⁸ Sultan Mesud'un en büyük hamisi olan halife el Müsterşid, bundan sonra tavrını değiştirerek onun ismini hutbeden kaldırmış, yerine Sultan Sencer'in isminin okunmasını istemiştir. Böylece Sultan Sencer, halife tarafından resmi sultan olarak kabul edilmiştir. Halifenin bu ani tavır değişikliği çeşitli sebeplerle olmuştur. Birincisinde Mesud'un Bağdat'a tayin ettiği vali, halife ile iyi ilişki kurmamıştı. İkinci olarak da Mesud'un emirlerinden biri sultanın hilafına

⁹⁰ S. El Hüseyini, *a. g. e.*, s. 130

⁹¹ İbnül Esir, *a. g. e XXI*, s. 101

⁹² Handşah Mirhand, *a. g. e IV*, s. 319-320

⁹³ S. El Hüseyini, *a. g. e.*, s. 134

⁹⁴ İbnül Esir, *a. g. e XXI*, s. 179; A. Kerimi, *a. g. mk.*, s. 31

⁹⁵ İbn-i Tiktiki, *a. g. e.*, s. 417

⁹⁶ Osman Gazi Özgüdenli, "Müsterşid-Billah," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XXXII*, İstanbul 2006, s. 145-147

⁹⁷ Z. Nişaburi, *a. g. e.*, s. 54-55; A. Kerimi, *a. g. mk.*, s. 32

⁹⁸ Gregorios el-Melati İbnü'l Ayri, *Tarih-i Muhtasar-ı Dövel II*, Kum (bita), s. 203

halife üzerine asker sevk edip yenilmesine sebep olmuştu. Emir, halifenin üzerine yürümekle Sultan Mesud'un halifeye karşı siyasetinin değişmesine çalışmıştı.⁹⁹ Üçüncüsünde ise Sultan Mesud'un anlaşmayı bozan haberinin Bağdat'a ulaşmış olmasıdır.¹⁰⁰

Halife el Müsterşid, Irak-ı Acem taraflarındaki toprakları ele geçirmek için ordusuyla Hemedan'a hareket etmiş, Sultan Mesud'a karşı düzenlenen bu seferde halifenin yanında Davud ve Aksungur gibi bazı Türk emirleri de bulunmuşlardır. Halife, ismini hutbelerden kaldırdığı Mesud ile savaşmaktan yana olmamışsa da etrafında toplanan emirlerin tahrikiyle savaşmaya karar vermiştir. Hemedan civarındaki Esedabad'da meydana gelen savaş esnasında halifenin ordusundaki bazı Türk emirlerin Mesud'un ordusuna katılmaları sebebiyle halife yenilmiştir.¹⁰¹ Esir düşen halife, Mesud'un otağına getirildikten sonra sulh için görüşmeler yapılmıştır. Mesud ile halife Müsterşid arasında yapılan anlaşmaya göre halife, Mesud'a mal ödemesi yapmayı, ordu toplamamayı, evinden dışarı çıkmamayı taahhüt etmiştir. Buna karşı Mesud da halifeyi Bağdat'a ulaştıracaktı.¹⁰² Halife Müsterşid, Bağdat'a giderken Merağa'da ordugâh kurduğu sırada Sultan Sencer'den bir heyetin kendisine gelmekte olduğu haberi gelmiştir. 1135'te halifenin muhafızları bu heyeti karşılamaya gidince, savunmasız kalan halifenin çadırına giren bir grup batini fedaisi, onu bıçakla öldürmüşlerdir.¹⁰³ Bündari, 1135'te meydana gelen bu hadiseyi Sencer'e karşı bir başkaldırı olarak kaydetmiştir.¹⁰⁴

Halife Müsterşid'in öldürülmesi haberi Bağdat'a ulaşınca halk da onun oğlu ve Ebul Fazl er-Raşid'e biat etti. Bu sırada Irak-ı Acem'deki işlerini halleden taht iddialısı Mesud, Bağdat'a doğru gelmekteydi. Bağdat'a gelen Sultan Mesud, 1136'da ulema ve fukahadan aldığı fetva ile Râşid-Billah'ı halifelikten azlettirip yerine Ebu Abdullah Muhammed (Muktefi-Liemrillah)'ı gelmesini sağladı.¹⁰⁵ Aynı şekilde Sultan Sencer'in de Bağdat'a doğru harekete geçtiğini duyan halife er-Raşid, İsfahan'a gitti.¹⁰⁶ Raşid, İsfahan'a geldikten iki yıl sonra İsmaililer tarafından öldürüldü. Bu arada Bağdat'a ulaşan Mesud, halifenin İsfahan'a gitmeden önce tayin ettiği ulema ve din adamlarını görevlerinden azlettikten sonra el-Muktefi'yi 1136'da halife olarak tayin etti. Muktefi, Selçuklular nezdinde itibara sahip olmayan bir kişi olup halifeliği de aynı derecede kalmıştır. Mesud'un Bağdat'tan ayrılmasından sonra başka bir Selçuklu sultanı da buraya gelmemiştir.¹⁰⁷ Şehzade Süleyman,

⁹⁹ H. Yezdi, *a. g. mk.*, s. 111

¹⁰⁰ B. İsfahani, *a. g. e.*, s. 201

¹⁰¹ Handşah Mirhand, *a. g. e IV*, s. 322; B. İsfahani, *a. g. e.*, s. 211; İbn-i Tıktıki, *a. g. e.*, s. 408

¹⁰² İbnü'l İbri, *a. g. e.*, s. 368-369; Gıyasüddin bin Hümamüddin el Hüseyini Handemir, *Tarih-i Habibü's-siyer fi Ahbar II* (tash. Muhammed Debir Siyaki), Tehran 1353, s. 320-321; Ravendi, *a. g. e.*, 237

¹⁰³ O. G. Özgüdenli, *a. g. md.*, s. 147

¹⁰⁴ B. İsfahani, *a. g. e.*, s. 212; Handemir, *a. g. e II*, s. 321

¹⁰⁵ Abdülkerim Özaydın, "Raşid-Billah," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XXXIV*, İstanbul 2007, s. 466

¹⁰⁶ S. El Hüseyini, *a. g. e.*, s. 109; A. Kerimi, *a. g. mk.*, s. 33

¹⁰⁷ H. Mostevfi, *a. g. e.*, s. 362

Irak'ta Muhammed bin Mahmud aleyhine isyana kalkışınca, halife Muktefi onun ordusunu takviye etmiştir.¹⁰⁸ Muhammed, şehzade Süleyman'ı yenilgiye uğrattıktan sonra halifeye bir mektup yazarak hutbede adının okunmasını istemiştir. Halife, bu istekten imtina ettiği gibi Bağdat ve civarında sultanın iktalarını kısıtlamaya başlamıştır. İktaları kısıtlanan devlet görevlileri, Mesud ile birlikte 1149'da Bağdat'a saldırmış, halife ve veziri İbn-i Habire, Bağdat'ın dışında savaşı karşılamışlardır. Yapılan savaşta halifenin ordusu galip gelmiştir.¹⁰⁹

Sultan Muhammed, halife ile olan ihtilaftan kaynaklanan mücadeleden vazgeçmemiş, 1151'de bütün emirlerini yanına alarak Bağdat seferine çıkmıştır. Muhasara altına alınan şehir halkı, muhasaranın uzamasıyla birlikte açlık çekmeye başlamış, bundan kurtulma çareleri arayan halifenin veziri İbn-i Habire, Azerbaycan'daki Özbek atabeylerinden Kızılarşan'a bir mektup yazarak onu Bağdat'a gelmesi için ikna etmeye çalışmıştır. Neticede ikna olan ve kuvvetleriyle Bağdat yakınlarına gelen Kızılarşan, Sultan Muhammed'in ordusunu görünce korkuya kapılıp Hemedan taraflarına kaçmıştır.¹¹⁰

Sultan Muhammed'in Bağdat muhasarası başarısız olunca Tuğrul da Hemedan'a döndü. Kızılarşan ise Azerbaycan'a kaçtıktan sonra halifeden teçhizatlı bir ordu isteyerek Irak'ı Tuğrul'dan almayı teklif etti. Halife, mücehhez bir ordu ile birlikte 700.000 dinarı hazırlayarak vezir Celaleddin bin Yunus'un emrinde Hemedan'a gönderdi. Kızılarşan ise Hemedan'a geldikten sonra bir müddet burada bekledi. Celaleddin bin Yunus ise Bağdat ordusunun kumandanlığını aldıktan sonra Kızılarşan'ı beklemeden Tuğrul ile savaşa başladı. Celaleddin, yapılan savaşta yenildi ve Bağdat'a geri döndü.¹¹¹ Halife, tekrar yeni bir ordu hazırlayarak Mücahiddin emrinde Hemedan'a gönderdi. Bu defa Kızılarşan ve halifenin Bağdat orduları birlikte harekete geçerek Tuğrul'un İsfahan'a kaçmasını sağladılar. Kızılarşan, halifeden "*Melik Nasır*" unvanını alarak Hemedan'a yerleşti.

Abbasi halifesi Muktefi-Liemrillah'ın 1160'daki vefatından¹¹² sonra sırasıyla Müstencid-Billah (1160-1170),¹¹³ Müstazi-Biemrillah (1170-1180)¹¹⁴ ve Nâsır-Lidinillâh (1180-1225) halifelik makamına oturmuşlardır.¹¹⁵ Bu halifeler dönemdeki ilişkiler, halifelik makamının gittikçe zayıflaması sebebiyle Selçuklu sultanlarının lehinde bir seyir izlemiştir. Halife Nâsır-Lidinillâh döneminde, Deylemilerin halifelik üzerinde nüfuzlarının artması ve Darü'l-hilafe kontrolünün elden çıkması üzerine Selçuklu sultanından yardım istemek

¹⁰⁸ H. İzzedi, *a. g. mk.*, s. 112-113

¹⁰⁹ B. İsfahani, *a. g. e.*, s. 283-287

¹¹⁰ B. İsfahani, *a. g. e.*, s. 303; A. Kerimi, *a. g. mk.*, s. 34

¹¹¹ H. İzzedi, *a. g. mk.*, s. 113

¹¹² Abdülkerim Özaydın, "Muktefi-Liemrillah," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XXXI*, İstanbul 2006, s. 146

¹¹³ Hüseyin Kayhan, "Müstencid-Billah," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XXXII*, İstanbul 2006, s. 143-145

¹¹⁴ Ali Aktan, "Müstazi-Biemrillah," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XXXII*, İstanbul 2006, s. 128-129

¹¹⁵ Angelika Hartmann, Nasır-Lidinillâh," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XXXII*, İstanbul 2006, s. 399-402

zorunda kalınmıştır. Halife, Selçukluların Bağdat'a gelerek Deylemleri bertaraf etmelerini istemiştir. Nitekim yapılan savaşta Hemedan tarafları ele geçirilmiştir. Ancak halife, 1221'de Horasan taraflarında yaklaşmakta olan Moğol tehlikesi karşısında bu defa Eyyubilerden yardım istemişse de beklediği yardım gelmemiştir. 1224'te Harezmsahlara karşı Eyyubilerden istediği ittifaka da cevap alamadığı sırada vefat etmiştir.¹¹⁶

Ebul Reza Kumi, Nasır Lidinillah dönemindeki görevliler ile alakalı olarak şunları kaydetmiştir; *“Nasır Lidinillah'ın devletinin gölgesinde günlerini geçiriyorlardı. O parlak dünya ayna oldu. Öyle ki, Darü'l-hilafe'nin güneşinden isteyenler dünyada herkesin gölgesini görüyorlardı. Güneş olmayınca, gölgenin de olmayacağı anlaşıldı.”*¹¹⁷

Nasır Lidinillah akıllı, cesaretli ve hazır cevap bir kişi olarak kırk altı sene on bir ay hilafette kalmıştır.¹¹⁸ Halkın durumunu öğrenmek için geceleri dolaşmış ve ziyaretlerde bulunmuştur. Heybetli olması sebebiyle taşra idarecileri kendisinden korkmuşlardır. Tuğrul Arslan bin Muhammed, Bağdat'a bir elçi göndererek atalarının imaretlerini tamir etmek istediğini bildirdiğinde buna kızarak bütün Selçuklu imaretlerini yıktırmıştır.¹¹⁹

Büyük Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde sultanların halife ile olan kötü ilişkileri, halifelerin tekrar güç kazanması yönünde bir seyir izlemiş, bundan istifade eden Harezmsahlardan Alaaeddin Tekiş, Rey, İsfahan ve Hemedan şehirlerini kendi hâkimiyetine almıştır. Alaaeddin Tekiş, halifenin ordusuyla karşı karşıya geldiği sırada Bağdat'ta kendi adına hutbe okutmasını istemiştir. Fakat Alâeddin Tekiş'in nüfuzunu Bağdat üzerinde görmek istemeyen halife, bu defa Gur Sultanı Giyaseddin'e başvurup onun Harezim üzerine yürümesini istemiştir. Bu şekilde Alâeddin Tekiş'in Bağdat'tan geri çekilmesini sağlamayı düşünmüştür. Ancak Giyaseddin emrindeki Gur kuvvetlerinin Harezim bölgesine saldırmaya başladığını öğrenen Harezmsah Alâeddin Tekiş, Gurluları buradan atmak için Müslüman olmayan Karahitaylardan yardım istemiştir. Bundan sonra Karahitayların İslâm coğrafyasına musallat olmaları dönemi başlamıştır.¹²⁰

4. SONUÇ

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu Tuğrul Bey, Bağdat Abbasi halifeliğini Büveyhi tasallutu ve Fatımi tehlikesinden kurtarmıştır. Bundan sonra başlayan süreçte Selçuklu sultanları dini meşruiyetlerini halifeye tasdik ettirirken, halife de onların fetihleriyle

¹¹⁶ A. Hartmann, *a. g. mad.*, s. 402

¹¹⁷ Necmeddin Ebu Reza Kumi, *Tarih-i Vüzera* (tash. Muhammed Taki Danişpejuh), Tehran 1363, s. 326-327; S. El Hüseyini, *a. g. e.*, s. 176-180

¹¹⁸ Hartmann, bu tarihi 1180 olarak vermektedir. Bkz. Angelika Hartmann, “Nasır Lidinillah,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XXXII*, İstanbul 2006, s. 399-402

¹¹⁹ H. İzzedi, *a. g. mk.*, s. 114

¹²⁰ İbnü'l-esir, *El Kamil fi't-tarih*, Beyrut 1987, s. 252

genişleyen sınırlarda büyük bir nüfuza sahip olmuştur. Sultan Alparslan ve Melikşah ile devam eden yükseliş döneminde halifelerin yetkileri ve mali harcamaları tanzim edilmiş, dini görevler ile sınırlandırılmıştır. Selçuklu sultanlarının kızları veya kız kardeşleri ile evlenen halifeler, akrabalığın getirmiş olduğu yakınlıktan istifade etmeyi düşünmüşlerdir. Ancak sultanların meşruiyetlerini tasdik eden halifeler, siyasi otoriteye karşı tavırlarında kılıcın gölgesini her zaman üzerlerinde hissetmişlerdir. Gölgenin zayıfladığı ve devletin merkezi otoritesinin sarsıldığı dönemde ise siyasi işlere müdahil olmuşlardır. Melikşah'ın devlet merkezini İsfahan'dan Bağdat'a taşıma teşebbüsü ve halife Muktedi'nin burayı terk etmesi için on gün süre vermesi, siyasi ve askeri nüfuzu azalacak olan halifeyi korkutmuş ve ilişkiler çekişme safhasına taşınmıştır. Melikşah'ın teşebbüsünden vezir Nizamülmülk vasıtasıyla haberdar olan halife, kendisinin bu işte hesaba alınmamasını kabul etmemiştir. Melikşah'ın Bağdat'da bir av dönüşünden sonra zehirlenerek vefat etmesi, halife tarafından öldürüldüğüne dair soruları akla getirmiştir. Halifenin gizli bir tertip ile sultanı öldürtmesi, aynı zamanda Selçuklu Devleti'nin yükselişini de sona erdirmiştir. Bağdat Abbasi halifeleri, Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan taht kavgaları sırasında siyasi güce göre hareket ederek durumu düzeltme gayretine düşmemiş, iç çekişmelerde taraf olarak yer almışlardır. Buna rağmen üzerlerinde hissettikleri Deylemi nüfuzu Selçuklular tarafından engellenmiştir. Moğol tehlikesinin ortaya çıktığı dönemde ise Eyyubilerden istedikleri yardımı alamayan halifeler, bu istiladan nasiplerini almışlardır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet. (1973). *Kıssas-ı Enbiya* (tash. Mahir İz). Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı.
- Algar, H. (1356). *Din ve Devlet Der İran, Nakş-ı Ulema Der Devre-i Kacar*, Tehran: Tus
- Alptekin, C. (1988). "Büyük Selçuklu Devleti. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi VII* (editör: H. Dursun Yıldız). İstanbul: Çağ Yayınları.
- Aştıyani, A. İ., Akılı, B. (1378). *Tarih-i İran Pes Ez İslâm*. Tehran: Neşr-i Namek
- Barthold, V. V. (1358). *Halife ve Sultan* (terc. Sirius İzzedi). Tehran: Emir-i Kebir.
- Barthold, W. (2008). *İlk Müslüman Türkler* (terc. M. A. Yalman, T. Andaç, N. Uğurlu). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Beyhaki, Ebul Fazl Muhammed bin Hüseyin. (1371). *Tarih-i Beyhaki II* (tash. Halil Hatib Rehber). Tehran: İntişarat-ı Feruği
- Bezer, G. Ö. (2010). Terken Hatun. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 40*, İstanbul, s. 510.
- Bosworth, C. E. (1362). *Tarih-i Gazneviyan I* (terc. Hasan Anuş). Tehran: Emir-i Kebir
- Bosworth, E. C. (1349). *Silsileha-yı İslami* (terc. Feridun Bederayi). Tehran: Beniyâd-ı Ferheng-i İran.
- Brockelmann, C. (1957). Maverdi. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi VII*. İstanbul: İSAM
- Bundari İsfahani, Ebu İbrahim Kavamüddin Feth bin Ali bin Muhammed. (1356). *Tarih-i Silsile-i Selçuki, Zübdetü'n-nesara ve Nehbetü'l-asara* (terc. Muhammed Hüseyin Halili). Tehran: Beniyad-ı Ferheng-i İran.
- Frey, R. (1364). *Asr-ı Zerrin Ferheng-i İran* (terc. Mesud Recebniya). Tehran: Süruş
- Hüseyinî, S. (1933). *Ahbârü'd-Devletü's-Selçukiyye* (tash. Muhammed İkbal). Lahor.
- Hacariyan, S. (1373). Nigahi Be Mesele-i Meşruiyet. *Mecelle-i Rahbord*, Şomare: 3, Bahar 1373, s. 78-82.
- Handemir, Gıyasüddin bin Hümmüddin el Hüseyinî. (1252). *Tarih-i Habibü's-siyer fi Ahbar II* (tash. Muhammed Debir Siyaki). Tehran: Hayyam

- Handşah Mirhand, Muhammed bin Seyyid Burhaneddin. (1339). *Tarih-i Ravzatü's-safa IV*. Tehran: Hayyam ve Piruz
- Hartmann, A. (2006). Nasır Lidinillah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 32. İstanbul, s. 399-402
- Hawkes M., Kogan, M. (1992). *Encyclopedia of Government and Political II*. Routledge.
- Hüseyini, Sadrüddin Ebul Hasan Ali bin Nasır bin Ali. (1380). *Zübdetü't-tevarih* (terc. Ramazan Ali Ruhullahi). Tehran: İntişarat-ı İl-i Şahsun Bağdadi
- İbn-i Haldun, Abdurrahman bin Muhammed. (1359). *Mukaddime I* (terc. Muhammed Pervin Günabadi). Tehran: Bengâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab.
- İbn-i Haldun, Abdurrahman bin Muhammed. (1378). *Tarih-i İbn-i Haldun IV* (terc. Abdulmuhammed Ayeti), Tehran, Müessese-i Mütâ'alat ve Tahkikat-ı Ferhengi
- İbn-i Tiktuki, Muhammed bin Ali bin Tabataba. (1367). *Tarih-i Fahri* (terc. Muhammed Vahid Gülpayegani). Tehran: İlmi ve Ferheng
- İbnü'l Adîm. (1982). *Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb* (nşr. Ali Sevim). Ankara: TTK
- İbnü'l Esir, İzzeddin Ali. (1251). *El Kamil fi't-tarih, Tarih-i Buzurg-ı İslâm ve İran* (terc. Ali Haşimi Hairi), Tehran: İntişarat-ı Kütüb-i İran
- İbnü'l Esir. (1989). *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi IX* (terc. Abdülkerim Özaydın). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l Ayri, Gregorios. (bita). *Tarih-i Muhtasar-ı Düvel II*. Kum: Menâbi-i Sekafetü'l-İslâmiye
- İzzedi, H. (1373). Taarruz-ı Beyn-i Meşruiyet ve Kudret-i Siyasi Der Devran-ı Selaçuke, *Fasılname-i Misbah (Danişgâh-ı İmam Hüseyin)*, Payız, Şomare: 11, s. 104-117
- Kafesoğlu, İ. (1972). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1976). Selçuklular. *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Kerimi, A. (1388). Revabit-ı Selçukiyan Ba Hilafet-i Abbasi, Ba Tekid-i Ber Devran-ı Sultan Mesud Selçuki. *Amużeş-i Tarih*. Devre-i Dehhom, Şomare: 4, Tabistan, s. 30.
- Köymen, M. A. (1963). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Köymen, M. A. (1979). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. Ankara: Güven Matbaası.
- Kumi, Necmeddin Ebu Reça. (1363). *Tarih-i Vüzera* (tash. Muhammed Taki Danişpejuh). Tehran: Müessese-i Mütalaat ve Tahkikat-ı Ferheng-i İran.
- Lambton, Ann K. S. (1359). *Nazariyeha-yı Devlet Der İran* (terc. Cengiz Pehlevan). Tehran: Kitab-ı Azâd.
- Mclver, R. M. (1349). *Camia ve Hükümet* (terc. İbrahim Ali Keni). Tehran: Bengâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab.
- Merçil, E. (1990). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi (Osmanlılar Hariç)*, Ankara: T.T.K Yayınları.
- Merçil, E. (2011). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Merçil, E. (1992). "Büveyhiler," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi VI*, İstanbul, s. 496-500
- Merçil, Erdoğan (1996). "Gazneliler," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XIII*, İstanbul, s. 480-484
- Mostevfi, H. (1346). *Tarih-i Güzide* (tash. Abdülhüseyin Nevayi). Tehran: İntişarat-ı Emir-i Kebir.
- Mostevfi, Muhammed bin Abdullah Hüseyini Yezdi. (1909). *el-Âraza fi Hikayeti'l-Selçukiyye*, bica.
- Neraşhi, Ebu Bekir Muhammed (1363). *Tarih-i Buhara* (tash. Müderris Razvi). Tehran: İntişarat-ı Tus.
- Nişaburi, Z. (1331). *Selçukname* (tash. İsmail Afşar). Tehran: Haver.
- Nizamülmülk, Ebul Ali Hasan bin Ali bin İshak Tusi. (1369). *Siyasetname II* (tash. Abbas İkbâl). Tehran: İntişarat-ı Esâtir.
- Özaydın, A. (2001). Kaim Biemrillah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 24. İstanbul 2001, s. 210-211
- Özaydın, A. (2004). Selçuk Bey, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 36, Ankara 2004, s. 364-365
- Özaydın, A. (2007). Raşid-Billah, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 34, İstanbul 2007, s. 466
- Özdemir, M. N. (2008). Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, Konya, s. 315-367
- Özgüdenli, O. G. (2006). Müstersid-Billah, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 32, İstanbul, s. 145-147.
- Özgüdenli, O. G. (2012). Selçukluların Kökeni. *Selçuklu Tarihi El Kitabı* (Editör: Refik Turan). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2011). *Selçukluların Kuruluş Hikâyesi Çağrı Bey*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2012). *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. (1957). *Râhat-üs-sudûr ve âyet'üs-sürûr I* (terc. Ahmet Ateş). Ankara: TTK Yayınları.
- Reşîdü'd-dîn F. (2010). *Camî'ü't-tevârih Selçuklu Devleti* (terc. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş). İstanbul: TTK Yayınları.
- Sadiki, C. M. (1373). *Tarih-i Sistan*. Tehran: Neşr-i Merkez.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları*. İstanbul: TDAV Yayınları.
- Sümer, F. (1994). Dihkan, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi IX*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Şebankarayı, Muhammed bin Ali bin Muhammed. (1363). *Mecmaü'l-ensâb* (tash. Mir Haşim Muhadis). Tehran: Şucaizend, A. R. (1388). Silsileha-yı İslâmi Der İran ve Mesele-i Meşruiyet, *Fasılname-i Hükümet-i İslâmi İtlaat-ı Siyasi ve İktisadi*, Sal-ı Evvel, Şomare: 2, s. 180-206.

- Tabatabai, M. C. (1373). *Zeval-ı Endişe-i Siyasi Der İran*. Tehran: Kevir
- Tekin, A. (2012). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Kariyer Yayınları.
- Turan, R. (2012). *Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı. Selçuklu Tarihi El Kitabı* (editör: Refik Turan), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Turan, O. (1997). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi.
- Uluçay, Ç. (1975). *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: MEB Yayınları.
- Weber, M. (1374). *İktisad ve Camia* (terc. Abbas Menuçehri). Tehran: University of California Press.
- Yuvalı, Abdülkadir. (1994). *İlhanlılar Tarihi I, Kuruluş Devri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

In the first half of the eleventh century, when the Great Seljuk State was founded, the Sunni Abbasid rule in Baghdad under the pressure of Deylemi, Buveyhi and Fatimid was rescued by the Seljuk sultans. Tughril Beg, who came to Baghdad and approved the religious legitimacy of the reign of his, has not lost his influence on the caliphate, but has gained a great reputation in the Sunni Islamic world. The Sultan then expanded both the boundaries of his state and the religious domain of the caliph in the same way that he conquered Turkestan and Byzantine borders. Tuğrul Beg accompanied his wife Arslan Hatun, a Caliph Kaim-Biemrillah, to Baghdad. Thus, kinship between the Seljuks and the caliphate was established. The Seljuk Sultan wanted this political marriage and a mother who had a Turkish mother in the caliph's palace. Although Tuğrul Beg had difficulties in marrying the caliph's daughter, the marriage had taken place with the conviction of Khalifa. In the ascension period of the Seljuks, the Abbasid caliphs brought political and military support to the level of establishing kinship relations with the sultans. The sultans wanted to have caliphate candidates from their blood in Baghdad through this kinship. The need for sultans to expand borders and the desire to expand the sphere of influence of the caliphs constituted the basis of the relations. However, in the thought of moving the state centre of Melikshah from Isfahan to Baghdad, it changed the course of the relations and transformed it into a secret recipe. Melikshah realized that Baghdad was more strategic in Isfahan's conquests in the west and in the center of the vast state territory there. For this reason, he considered Baghdad as a state center and told the vizier Nizamulmulk the idea that the Abbasid caliph Mawtari should leave. Nizamulmulk informed the Sultan about this attempt by secretly informing the caliph in 1078. Nizamulmulk told the caliph that the sultan had decided to marry his daughter in order to prevent this and that the sultan could be convinced by the kinship to be established through marriage. Melikshah calculated that if Baghdad is a state center with strategic importance, it would be advantageous to take advantage of the sovereignty of the state in the west. On the last visit of the Sultan to Baghdad, he demanded that the caliphate leave the city within ten days, turning the course of the relations into hostility and even claimed that the Sultan was poisoned here. The caliph, who had been informed by Nizamulmulk from Melikshah attempt, poisoned the sultan at his dinner upon the return of the

hunt. In the following periods, the sultan-caliph relations were not healthy and the caliphs became parties to the throne fights. The death of Nizamulmulk and the death of Sultan Melikshah in the same year had a negative effect on the relations with the caliph as well as pausing the progress of the state. The relations after the Caliph Naser followed a trend in favor of the Seljuk sultans due to the weakening of the caliphate. During this period, the increase of the influence of the Caliphate on the caliphate and the control of the center of the Caliphate had to ask for help from the Seljuk Sultan. The Caliph wanted the Seljuks to come to Baghdad and to eliminate them. As a matter of fact, the Hemedan parties were captured in the war. However, the Caliph, the approaching approach to the Mongol, this time asked the help of the Ayyubids, but the help did not come. The alliance against the Harezmshah from the Ayyubids was not realized. In the last period of the Seljuk State, the poor relations of the sultans with the caliph led to the re-power of the caliphs. But the caliph, who did not want to see the influence of Alaeddin Tekish on Baghdad, applied to the Sultan of Sultan Gıyaseddin, and asked him to walk on Harezm. However, Harezmshah Alâeddin Tekiş learned that the forces of Gur started to attack the Harezm region. After that, the period of the occupation of the Islamic geography began. The Mongols, who invaded Iran in the last period of the Seljuk State, ended the job of basing the rule on religion with the conquest and abolished the Sunni Abbasid caliphate. During the period of this invasion, the caliphate of Shia Büveyhi experienced the same fate. In our study, we tried to make the course of Seljuk sultans' relations with the caliphs in terms of political power and religious legitimacy.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Akın, A. (2019). "Otel İşletmelerinin Engelli Turistlere Yönelik Uygulamalarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 2082-2103
Geliş Tarihi / Received Date: 02.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 09.02.2019

Araştırma Makalesi

OTEL İŞLETMELERİNİN ENGELLİ TURİSTLERE YÖNELİK UYGULAMALARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA*

Öğr. Gör. Adnan AKIN

Gaziantep Üniversitesi

aakin@gantep.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7023-1678

Öz

Hizmet sektörü içerisinde yer alan otel işletmelerinin her geçen gün sayısının arttığı bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla otel işletmeleri rekabetçi kalabilmek için hizmet kalitesini arttırmak amacıyla çeşitli çabalar sarf etmektedir. Nitekim her kesime ulaşabilmek için çaba harcayan otel işletmelerinin en önemli konukları özel insanlar olarak adlandırılacak olan ve Türkiye’de neredeyse sayıları 9 milyonu bulan fiziksel ve zihinsel engelli kişilerdir. Önemli ve büyük bir pazar olduğu düşünülen engelli kişilerin turizm faaliyetlerinden yararlanmaları engelsiz olan diğer kişiler gibi en doğal hakları olmasına rağmen otel işletmelerinin fiziksel koşullarının yetersiz kaldığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Buradan hareketle araştırmanın temel amacı, 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin engellilere yönelik yapmış oldukları düzenlemeleri belirlemektir. Ayrıca daha fazla engellinin konaklama işletmelerinden faydalanabileceği hizmet ve faaliyetler ile ilgili öneriler sunmaktır. Bu amaç kapsamında veriler, nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılarak, yarı yapılandırılmış soru formu yardımıyla elde edilmiştir. Gaziantep’te faaliyet gösteren toplam 10 tane 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin orta ve üst düzey yöneticileriyle görüşmeler yapılmıştır. Bu kapsamda toplam 10 yöneticiyle görüşme gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda birbirini tekrar eden cevaplarla karşılaşıldığında, görüşmeler tamamlanıp; örneklem sayısının yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim elde edilen bu veriler doğrultusunda araştırma sonuçlandırılmıştır. Buna göre; 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde engellilerin faydalanabileceği oda sayılarının, şekillerinin, düzenlerinin mevzuata uygun olmadığı ya da yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber bazı işletmelerin yasal uygulamalar kapsamında engellilerin kullanımına yönelik odaların düzenlenmesi ile ilgili çalışmalarını yeni başlattıkları saptanmıştır. Diğer bir sonuç ise kanun kapsamında otel işletmelerinde fiziksel engeli bulunan kişiler için odalar ya da diğer hizmetler ile ilgili gerekli düzenlemelerin yapılmadığı gerçeğidir. Ayrıca örneklem kapsamındaki otel işletmelerinde bir bütün olarak engelli turistlerin faydalanabileceği hizmetlerin, katılacakları faaliyetlerin sınırlı olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Engelli Turist, Otel İşletmeleri

A RESEARCH ON THE DETERMINATION OF THE APPLICATIONS OF THE HOTEL BUSINESS FOR THE DISABLED TOURISTS**

Abstract

It is a known fact that the number of hotel enterprises in the service sector is increasing. Hence, hotel businesses are making various efforts to be the best and reach more people. As a matter of fact, the most important guests of hotel businesses are the disabled people called as special people. There are approximately 9 million people with physical and mental disabilities in our country. It is the natural rights of people with disabilities to benefit from tourism activities like

* Bu çalışma, 4. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumunda (19-21 Temmuz 2018-Kastamonu) özet bildiri olarak sunulmuştur.

** This study was presented as a summary in the 4th International Turkish World Tourism Symposium (19-21 July 2018-Kastamonu).

other people. Nevertheless, the physical conditions of hotel businesses for the handicapped are insufficient. From this point of view, the main aim of the research is to identify the arrangements that 4 and 5 star hotel businesses have made for the disabled. It is also to make recommendations on the services and activities that more people with disabilities can benefit from the accommodation business. In this context, data were obtained by using semi-structured questionnaire using interview technique from qualitative research methods. A total of 4 and 5 star hotel enterprises in Gaziantep were interviewed by middle and upper level managers. When repetitive replies were encountered, negotiations were completed. The number of samples was determined to be sufficient. As a matter of fact, the research was concluded in the direction of this obtained data. Accordingly, it was determined that the number and shape of rooms that disabled people can benefit from in 4 and 5 star hotel businesses were not in compliance with the legislation. However, it has been determined that some enterprises have just started work on the regulation of handicapped rooms within the scope of legal applications. Within the scope of the law, it has been determined that the necessary arrangements were not made for accommodation of people with physical disability in some hotel businesses. In addition, it has been determined that activities and services for disabled tourists were limited in general in hotel businesses within the scope of the sample.

Keywords: Tourism, Disabled Tourist, Hotel Businesses

1. GİRİŞ

Günümüzde milyonlarca insan günlük yaşamlarını devam ettirdikleri yerlerden başka yerlere geçici olarak seyahat etmektedir. Bu seyahatlerdeki temel amaçlar, eğlenme, dinlenme, din, iş, sağlık, eğitim, gezip görme, spor vb. olarak ifade edilebilir. Söz konusu amaçlarla yapılan seyahatlerin tamamı turizm kavramını oluşturmaktadır (Akturan, 2017: 3). Turizm sektörü gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir gelir kaynağı olarak görülmektedir. Bu doğrultuda, turizm sektöründen daha fazla kazanç sağlamak isteyen çok sayıda ülkenin alternatif turizm faaliyetlerine yöneldikleri bilinmektedir. Bu çerçevede ülkelerin temel gelirlerinden birinin turizm sektöründen sağlandığı söylenebilir. Bu sebeple turizm büyük önem arz eden bir sektör olarak ifade edilebilir.

Turizm sektörünün en önemli gelir kaynaklarından biri otel işletmeleridir. Otel işletmeleri konukların başta konaklama olmak üzere çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, personeli, mimarisi, hizmet uygulamaları ve konuk ilişkilerini, belli kurallar ve standartlarla gerçekleştiren ticari nitelikteki kuruluşlardır (Çakıcı vd., 2002: 2; Kozak vd., 2001; Olalı ve Korzay, 1993: 25). Ticari nitelik taşıyan otel işletmelerinin konuklarını memnun edebilmek için büyük çabalar sarf ettiği söylenebilir. Dolayısıyla tüm konuklarının memnuniyeti otel işletmelerinin sürekliliği ve gelişebilmesi için önem arz etmektedir. Bu sebeple farklı konuk tiplerine hizmet sunan bu işletmelerin özel konukları arasında engellilerin de yer aldığı ifade edilebilir.

Engelli bireyi, Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (2005) “sosyal etkileşim sırasında ilişki kurmasını sınırlandıran, seyahat, konaklama ve diğer turizm hizmetlerinden faydalanma esnasında özel gereksinimler duyan, fiziksel, duyuşsal, zihinsel engelle sahip olan yaşlı veya özel bakıma ihtiyaç duyan kişi/kişiler” olarak tanımlamaktadır (Büyükşalvarcı vd.,

2017: 250). Günümüzde engelli bireylerde turizm faaliyetlerinde yer almaktadır. Bu kapsamda engelli bireylerin yapmış olduğu turizm faaliyeti engelsiz turizm olarak ifade edilmektedir. Otel işletmelerinin engelli bireylerin eşit, bağımsız ve saygın biçimde tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek uluslararası standartlarda turizm hizmetlerini ve ürünlerini oluşturması önem arz etmektedir (Darcy ve Dickson, 2009: 34; Buhalis ve Darcy, 2011: 8-10). Bu doğrultuda uluslararası anlamda sayıları oldukça fazla olan ve birbirinin rakibi pozisyonundaki otel işletmelerinin pazar paylarını arttırabilmeleri için engelli turistlere yönelik uygulamaları gerçekleştirmeleri ve engelli turistlerin memnuniyet düzeylerini arttırmaları gerekmektedir (Moven ve Minor, 1998: 415). Engellilerin de tüm sağlıklı bireyler gibi turizm faaliyetlerinden etkin bir biçimde faydalanma hakkı söz konusudur. Bu sebeple turizm sektörü engelli turizmi ile ilgili sosyal sorumluluk ilkesi gereğince çeşitli çabalar harcamalıdır. Çünkü engelli kişilerin sosyalleşmesi, kendilerini toplumdan dışlamamaları, başka bir ifadeyle toplumun içinde yer edinebilmeleri için turizm faaliyetlerine diğer sağlıklı bireyler gibi katılmaları ve bu faaliyetlerden yararlanmaları gerekmektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre Türkiye’de 2018 yılsonu itibariyle 3928 turizm işletme belgeli tesis bulunmaktadır. Bu tesislerden yalnızca 1033’ünde engelli konuk odası bulunmaktadır. Ancak Türkiye’de engelli bireylerin seyahat ve konaklamasına ilişkin verilerin istatistikleri henüz kayıt altına alınmadığından dolayı Türkiye’de toplam engelli yatak sayılarına ulaşmak mümkün olmamaktadır (<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>). Söz konusu otel işletmelerindeki yapısal eksiklikler ve turizm mevzuatında (Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın 5/4/2005 tarihli ve 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu) engellilerin konaklamasına ilişkin yasal düzenlemelerin yetersizliği engelli bireylerin turizm faaliyetlerinde bulunmamasına yol açmaktadır. Bununla birlikte otel işletmelerinin turizm mevzuatında yer alan yasal düzenlemeleri gerçekleştirmede yetersiz kalmalarından dolayı engelli kişilerin otel işletmelerinde üretilen ve sunulan hizmetlerinden yeterli ölçüde faydalanamadıkları söylenebilir. Bunun yanında yatırımcıların mevzuat kapsamında olsun olmasın, yapılacak düzenlemelerin büyük maliyetler getireceği endişesi, istihdam edilen kişilerin engelli kişilerle etkili iletişim kuramaması gibi unsurların engellilerin turizm faaliyetlerinden istenilen şekilde yararlanamadığını ortaya koymaktadır (Akin, 2018: 155-169). Dünyada her geçen yıl turizm faaliyetlerine katılanların sayısı artarken, söz konusu faaliyetlere katılanlar arasında engelli bireylerin çok düşük bir paya sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla engelli bireylerin kendilerini diğer sağlıklı bireyler gibi eşit şartlarda hissetmeleri açısından otel işletmeleri tarafından her türlü yapısal ve hizmete ilişkin unsurların sağlanması önem arz etmektedir (Bulgan ve Çarıkçıl, 2015: 22).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Engelliler ile ilgili gerek ulusal gerekse de uluslararası alanda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. O'Neill ve Knight (2000) Batı Avustralya'da faaliyet gösteren otel işletmelerinin engelsiz turizm faaliyetlerine yönelik uygunluğunu belirlemek amacıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu kapsamda otel işletmelerinde çalışan 72 yöneticiye çeşitli sorular yöneltilerek görüşmeler yapılmıştır. Yöneticilerin görüşleri (% 80) doğrultusunda çalışmanın sonucunda işletmelerin erişilebilir olduğu ve işletmelerde uygun engelsiz yatak odalarının bulunduğu saptanmıştır. Bununla birlikte, işletmelerde özellikle giriş kapılarında rampa düzenlemelerinin bulunmadığı, kapıların dışa açılmadığı da tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada yöneticiler tarafından engellilerin turizm faaliyetlerine katılmasına yönelik yeterli yasal düzenlemelerin olmadığı belirtilmiştir. Düger ve Kayıhan (2001) çalışmalarında, Ankara'da bulunan 8 konaklama işletmesinin engelliler için uygunluğunu araştırmışlardır. Buna göre; işletmelerin hiçbirinde engelliler için otopark düzenlemesine gidilmediği, tesislerin tamamında zeminin, tesislerde bulunan kapıların (% 75'i), asansörlerin (% 62'si) engelli kişiler için uygun olmadığı ve otel girişinin kısmen kullanıma uygun olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber engelsiz yatak odalarının olmadığı ve tesis içi ulaşılabilirliğin sağlanamadığı belirlenmiştir. Artar ve Karabacakoğlu (2003) İstanbul, İzmir, Antalya, Muğla ve Aydın illerinde konaklama işletmelerinde engelli düzenlemelerinin belirlenmesine yönelik çalışmalarında, incelenen işletmelerin %61'inde engelliler için çeşitli uygulamaların bulunduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca bu işletmelerde yer alan asansörlerin %81'inin bedensel engellilerin kullanımına uygun olduğunu ve tesislerin sadece mevzuat gereği yükümlülüğü olan % 1'lik oda kapasitesini engellilerin kullanımına sunduklarını belirlemişlerdir. Yörük (2003), İstanbul'da yer alan 10 tane beş yıldızlı otel işletmesinin engellilere yönelik çeşitli düzenlemeleri belirlediği çalışmasında, bu tesislerin genel itibarıyla engelliler için birtakım düzenlemeleri gerçekleştirdiğini belirlemiştir. Ayrıca işletme yetkilileri engelliler adına fiziki düzenlemeler yapılması gerektiği bilincinin oluştuğunu da ifade etmiştir. Ancak bu çalışmada engelli bilincinin oluşmasına rağmen araştırma kapsamındaki otel işletmelerinin, genel itibarıyla engelliler için yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Yaylı ve Öztürk (2006), engelliler için otel işletmelerinin uygunluğunu araştırdıkları çalışmalarında otel yöneticileri üzerinde görüşme tekniği ile bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Buna göre; otel işletmelerinin girişlerinin, park alanlarının, resepsiyon ve restoranların engelliler için uygun olduğu; ancak merdivenlerin, banyo ile tuvaletlerin engelliler için uygun olmadığı tespit edilmiştir. Atak (2008) çalışmasında, Marmaris'te faaliyet gösteren otellerin bedensel engellilere uygunluğunu, nasıl olması gerektiğini ve Marmaris'te faaliyet gösteren otellerde engelli turistlere ayrılan kapasite

oranlarını araştırmıştır. Bu kapsamda tesislerin girişinin, banyolarının, restoranlarının, çevresel düzenlemelerinin uygunluğunun otelin yıldıızına bağlı olarak değiştiğini tespit etmiştir. Dolayısıyla kanun kapsamında % 1'lik oran doğrultusunda engelli kullanımına uygun odaların olduğu belirlenmiştir. Bu durum engelli turizminin gelişimi önündeki temel engellerden biri ve engellilerin etkin bir biçimde otel işletmelerinden yeterli oranda yararlanmadığını kanıtlar niteliktedir.

Eryılmaz (2010), engellilere yönelik yapmış olduğu çalışmasında, otel işletmelerinin engellilerle ilgili yasal mevzuata genelde uyum sağladıklarını ancak konu ile ilgili yasal mevzuatın gelişmiş ölkelere göre yetersiz düzeyde olduğunu tespit etmiştir. Atef (2011) Mısır'da faaliyet gösteren 6 tane zincir otel işletmesinin engelli turistlere yönelik uygunluğunu tespit etmek amacıyla çalışma yapmıştır. Bu doğrultuda 26 tane otel yöneticisiyle görüşmeler yapılmıştır. Yöneticilerden sağlanan bilgiler doğrultusunda çalışmanın sonucunda, engelli turistlerin engellilik durumuna göre, işletmelerde eğlence ve gece hayatı dışında bütün olanaklardan yararlanabildikleri saptanmıştır. Darcy ve Pegg'in (2011) çalışmasında Avustralya (Sydney)'da faaliyet gösteren otel işletmeleri yöneticilerine engelsiz turizm ve işletmelerinin engelsiz turizme uygunluğu ile ilgili görüşleri sorulmuştur. Çalışmada 10 yöneticiye odak grup mülakat yöntemi uygulanmış, 22 yöneticinin de yazılı olarak görüşleri alınmıştır. Yöneticilerin, engelli turistlere ihtiyaçları doğrultusunda ve diğer müşterilerden farklı olmayacak şekilde hizmet verilmesi konusunda bilinçli oldukları saptanmıştır. Ancak engelli turistlere yönelik ulaşılabilir otel işletmelerinin oluşturulması konusunda henüz yeterli düzeyde olmadıkları belirlenmiştir.

Tozlu (2012), engellilere yönelik yaptığı çalışmasında, beş yıldıızlı otelerde iki ve daha fazla engelli odasının bulunduğunu, dört yıldıızlı otelerde ise çoğunlukla bir tane engelli odası olduğunu tespit etmiştir. Yazar ayrıca, engelli turist gurubuna hizmet sunabilecek yeterli sayıda odası bulunan otel işletmesinin neredeyse hiç olmadığını ortaya koymuştur. Aynı zamanda bazı otel işletmelerinin engelliler için oluşturulan odalarında bulunan oda içi mobilyaların da engellilere uygun olmadığı tespit edilmiştir. Tozlu ve arkadaşları (2012) Çanakkale'deki destinasyonların engelli turizmine yönelik durumunu tespit etmek amacıyla ortaya koydukları çalışmalarında, Çanakkale'de konaklama tesislerinin ve ziyaret merkezlerinin engelli turizmine uygun olmadığını ve otelerde engelli kişilerin konaklamasına yönelik hazırlanmış oda sayısının çok az olduğunu saptamışlardır. Mihaela (2012), Romanya'da engelli turizmi kapsamında otel işletmelerinin altyapısındaki eksiklikleri belirlemeye yönelik çalışma gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda Timisoara ve Arad şehirlerindeki 60 otel yöneticisinden anket tekniği ile veriler elde etmiştir. Elde edilen veriler

doğrultusunda resmi ve resmi olmayan kurumların engelli kişilerin sorunlarına yönelik etkili şekilde çalışmalar yürütmediği ve ulaştırmanın engelli turizminin gelişiminde büyük sorunlardan biri olduğu tespit edilmiştir. Kim, Stonesifer ve Han'ın (2012) Amerika Birleşik Devletleri'nin Florida eyaletinde yapmış olduğu çalışmada hem engelli turistlerin görüşlerine hem de yöneticilerin engelsiz turizme yönelik görüşlerine yer verilmiştir. Çalışma, 10 otel yöneticisi ile görüşmeler sağlanmıştır. Çalışmada, yöneticiler tarafından personellere engelsiz turizm konusunda gerekli eğitimlerin verildiği belirtilmiş ancak bu görüşe engelli turistlerin katılmadığı saptanmıştır. Ayrıca, yönetici görüşlerinden genel itibariyle engelli turistlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik uygulamaların işletmenin maliyetlerini artırdığı ortaya konulmuştur.

Zengin ve Eryılmaz (2013), Bodrum'da faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı oteller ile tatil köylerini engelli turizmi açısından değerlendirdikleri çalışmalarında, tesislerin engellilere yönelik oda sayısının yasal mevzuatın alt sınırı olan %1 civarında olduğunu ve bu tesislerin engelli turistlere hizmet verme konusunda yeteri kadar istekli olmadıklarını saptamışlardır. Ayyıldız ve arkadaşları (2014) Kuşadası'nda hizmet veren dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, engelliler için yasal düzenlemelerin yetersizliğini ortaya koymuşlardır. Bununla beraber engelliler konusunda hem halkın hem de çalışanların eğitilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bulgan ve Çarıkçıl (2015) Antalya'da faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında yasa kapsamında genel itibariyle otel işletmelerinin büyük bir çoğunluğunun (% 81,5) her türlü engel durumuna göre uygun donanımına sahip olduğunu belirlemişlerdir.

Ketboğa (2016), İstanbul'da faaliyet gösteren otel işletmelerinde gerçekleştirdiği araştırmasında, genel itibariyle işletmelerin çok az sayıda odasının engellilerin kullanımına yönelik standartlara uygun olarak düzenlendiğini tespit etmiştir. Ancak otel işletmelerinin düzenlemelerinin bedensel engelli kişiler için olduğunu, diğer engel grubuna (işitme, zihinsel engelli vb.) sahip kişilere yönelik herhangi bir düzenlemenin olmadığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla işletmelerde engelli kişilerin kullanımı için genel uyarıcı tabelaların bulunmadığı, asansörlerin yeterli genişlikte olmadığı, dokunmatik düğmeler ile görsel sesli kat uyarılarının olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca kaymaz zemin, uygun duş alanı, yatakların ayarlanabilir özellikte olmadığı da tespit edilmiştir.

Gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda engelli kullanımına uygun yeterli düzenlemelerin yapılmadığı, yapılan işletmelerde ise gerçekleştirilen düzenlemelerin yetersizliği ortaya konmuştur.

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Otel işletmeleri konuk sayısını artırabilmek için çeşitli çabalar sarf etmektedir. Nitekim her kesime ulaşabilmek için reklam, pazarlama, tanıtım faaliyetleri düzenleyen otel işletmelerinin önemli konuklarından bir kısmı da özel insanlar olarak adlandırılabilir olan ve Türkiye’de neredeyse sayıları 9 milyonu bulan fiziksel ve zihinsel engelli kişilerdir. Önemli ve büyük bir pazar olduğu düşünülen engelli kişilerin turizm faaliyetlerinden yararlanmaları engelsiz olan diğer kişiler gibi en doğal hakları olmasına rağmen otel işletmelerinin fiziksel koşullarının yetersiz kaldığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Engellilerin toplumun birer üyesi olduğunun bilinmesi ve onların da gerekli hizmetlerden etkin bir şekilde faydalanabilmesi için gerek yerel yönetimlerin gerekse de özel ve kamu kuruluşlarının yapılmasının zorunluluk olduğu düşünülen düzenlemeleri yapmaları sosyal sorumluluk ilkesinin bir gereğidir. Bu sebeple bu çalışma önem arz etmektedir. Bu önemden yola çıkılarak araştırmanın temel amacı 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin engellilere yönelik yapmış oldukları düzenlemeleri tespit edip; daha fazla engellinin konaklama işletmelerinden faydalanabileceği hizmet ve faaliyetler ile ilgili öneriler oluşturmaktır.

3.2. Araştırmanın Kısıtı

Araştırmada 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin üst ve orta düzey yöneticilerinin engellilere yönelik yapmış oldukları düzenlemeler ile ilgili girişimlerini ve görüşlerini kapsayan soruları tarafsız ve gerçekçi bir biçimde cevapladıkları varsayılmıştır. Ancak sosyal bilimlerde yapılan birçok araştırmada olduğu gibi bu araştırmada da ifadelerin gerçekçi bir biçimde yansıtılmadığı düşünülebilir. Bununla beraber araştırma verilerinin 10 yöneticinin düşüncesi ile sınırlandırılması da araştırmanın bir kısıtı olarak nitelendirilebilir. Buradan hareketle bu araştırmanın bulguları örneklem kapsamındaki yöneticilerle sınırlıdır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma verilerinin toplanmasında ve analizinde nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olay ile olguların doğal ortamda gerçekçi bir biçimde ortaya konduğu nitel bir süreç olup; araştırılan olay ya da olgu ile ilgili okuyucuya betimsel ve gerçekçi bir resim gösteren yöntem şeklinde ifade edilebilir (Şimşek ve Yıldırım, 2013: 45-54). Buradan hareketle 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin engellilere yönelik yapmış oldukları düzenlemeleri tespit etmek ve daha fazla engellinin otel işletmelerinden faydalanabileceği hizmet ve faaliyetler ile ilgili öneride bulunmak amacıyla yapılan bu araştırmada yarı

yapılandırılmış soru formundan yararlanılarak görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda yarı yapılandırılmış sorular aşağıda sıralanmıştır. Bunlar;

1. Engelli turistleri işletmenizde ağırlıyor musunuz?
2. Engelliler için mevzuata uygun düzenlemeler otel işletmeniz de yapıldı mı?
3. Bu mevzuat kapsamında engellilere yönelik yapılan uygulamaların ve düzenlemelerin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?
4. Engelliler için sosyal sorumluluk kapsamında mevzuatta belirtilenlerin dışında herhangi bir düzenleme ya da iyileştirmeler yaptınız mı?
5. İşletmenizin girişi engelliler için uygun mu? (Kapı girişleri, rampalar, görme engelliler için uygun taban taşları vs.)
6. İşletmeniz engelli turistler için uygun konaklama imkânına sahip midir?
7. Çalışanlara engellilere olan yaklaşım ve hizmet sunumu ile ilgili eğitim veriliyor mu?
8. İşletmenizde çalışanlarınızın engellilere karşı bakış açısı nasıldır?
9. Yiyecek içecek departmanında engelliler için tasarlanmış alanlar imkânlar mevcut mu? (kabartma menüleri, anons sistemi masaların daha engin, sandalyelerin rahatlıkla sığabileceği masalar)
10. Sunulan hizmetlerden engellilerin etkin bir şekilde faydalandığını düşünüyor musunuz? (Yeme içme, konaklama, spor salonları, sauna, yüzme havuzu vb.)
11. Engellilerin otel işletmelerinden daha fazla faydalanabilmesi için mevzuatta belirtilenlerin dışında yapılması gereken düzenlemeler nelerdir?
12. Otel işletmelerinizde mevzuat dışında yapılacak olan düzenlemelerin yüksek maliyet getireceğini düşünüyor musunuz?

15.04.2018-15.5.2018 tarihleri arasında 10 adet orta ve üst düzey işletme yöneticisi ile yüz yüze görüşülmüş ve yöneticilere ifade edilen sorular sorulmuş olup; yöneticilerin bu sorulara yönelik cevapları ve çeşitli değerlendirmeleri ele alınmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak geliştirilen görüşme formuna uzman görüşleri sonunda son şekli verilmiştir. Buna göre hazırlanan araştırma formunda toplam 12 soru yer almaktadır. Bu kapsamda elde edilen veriler Microsoft Excel programında kodlanmış olup; katılımcılar K1'den K10'a kadar isimlendirilmiştir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda araştırmanın bulguları oluşturulup; araştırma sonuçlandırılmıştır.

3.4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bulguları şu şekilde özetlenebilir:

Katılımcıların 4'ü 35 ile 39, 6'sı ise 40 ile 45 yaş aralığında olup; ortalama aylık gelirleri 5000 ile 8000.- TL arasındadır. Tamamının lisans mezunu olduğu katılımcıların 7'si bay 3'ü ise bayandır.

Katılımcıların engellilere yönelik yapmış oldukları düzenlemeleri tespit etmek ve daha fazla engellinin otel işletmelerinden faydalanabileceği hizmet ve faaliyetler ile ilgili öneride bulunmak için katılımcılara toplam 12 soru sorulmuş verilen cevaplar neticesinde kodlamalar yapılmıştır. Katılımcıların isimleri gizli tutularak, katılımcılara yönelik oluşturulan yarı yapılandırılmış soru formundaki soruların cevapları birbirinin tekrarı niteliği taşıdığından katılımcıların tamamına ait cevaplar araştırmada yer almamıştır. Dolayısıyla önemli olduğu düşünülen ve katılımcıların birçoğunun tüm araştırma sorularına ait cevaplarından bazıları doğrudan alıntılar yapılarak ilgili tablonun altında ifade edilmiştir.

Araştırmanın birinci sorusuna yönelik değerlendirmeler ve katılımcılardan bazılarının ait doğrudan alıntılar aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 1. Yöneticilerin Engelli Turistleri Otel İşletmelerinde Ağırlandığına Yönelik Görüşleri

İfadeler	Frekans
Sürekli ağırlıyoruz	0
Ağırlamıyoruz	5
Bazen ağırlıyoruz	5

“İşletmemizde neredeyse 4 yıldır orta düzey bir yöneticiyim ancak bu süre içerisinde hiç engelli bir turist işletmemize gelmedi”.(K1)

“Evet, bazen ağırlıyoruz. Aslında engelli bireyler otel işletmelerinde kendilerine uygun bir imkânın olup olmadığı konusunda bilgi sahibi olmadıkları için otel işletmelerini zorda kalmadıkça tercih etmiyorlar. Bunun için gerek bağlı buldukları derneklerin gerekse de yerel yönetimlerin çeşitli bilgiler vererek, kişileri aydınlatması gerekiyor”.(K3)

“Zaman zaman engelli bireyleri işletmemizde ağırlıyoruz. Ancak engelli bireylerin ve refakatçilerinin otel işletmelerinde uygun hizmet alanlarının varlığı konusunda yeterli bir bilgiye sahip olmadığını düşünüyorum. Çünkü odalarına yerleştirdiğimiz konuklar otel işletmelerinde bu tarz odaların olduğu konusunda bilgileri olmadıklarını söylüyorlar”.(K7)

Katılımcılardan elde edilen veriler doğrultusunda örneklem kapsamındaki otel işletmelerinin 5’inin engelli konukları zaman zaman ağırladığı diğer 5’inin ise engelli konuk ağırlamadığı belirlenmiştir. Bununla birlikte seyahat ve konaklama isteği bulunan engelli konukların otel işletmelerinde kendilerine yönelik uygun hizmet alamayacakları algısı taşıdıklarında bu durumun potansiyel talebi olumsuz etkilediği düşünülmektedir.

Araştırmanın ikinci sorusuna yönelik değerlendirmeler ve katılımcılardan bazılarının ait doğrudan alıntılar aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 2. Otel İşletme Yöneticilerinin Engelliler İçin Mevzuata Uygun Düzenlemeler İle İlgili Görüşleri

İfadeler	Frekans
Evet	5
Hayır	5

“Evet, mevzuata uygun ilgili düzenlemeler yapıldı”.(K3)

“Hayır, şuan mevzuata uygun düzenlemeler yapılmadı. Ancak bu düzenlemelerin yapılması için gerekli çalışmaları yürütüyoruz”.(K6)

Oluşturulan bulgulara bakılarak katılımcı olan otel işletme yöneticilerinden 5’inin işletmede engellilere yönelik fiziki şartlar ile ilgili çalışmaları yürüttüğü diğer 5’inin ise engelli konuklara yönelik gerekli olan fiziki düzenlemeleri gerçekleştirmediği tespit edilmiştir.

Araştırmanın üçüncü sorusuna yönelik değerlendirmeler ve katılımcılardan bazılarına ait doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 3. Otel Yöneticilerinin Mevzuat Kapsamında Engellilere Yönelik Yapılan Uygulamaların ve Düzenlemelerin Yeterliliği İle İlgili Görüşleri

İfadeler	Frekans
Yeterli	0
Yetersiz	9
Kısmen yeterli	1

“Kesinlikle yetersiz. Eğer mevzuata baktıysanız 4 veya 5 başlıktan oluşuyor. Toplamı 1,5 sayfadır. Engelli bireylere yönelik yasal düzenlemeler devletimize bağlı sorumlu bakanlıklar tarafından da dikkate alınmıyor. Bu durum gerçekten iç acıtıcıdır”. (K3)

“Yetersiz. Çünkü mevzuatta sadece fiziksel engeli bulunan kişiler ile ilgili düzenlemeler mevcut. Diğer engeli bulunan kişiler ile ilgili düzenlemelere yer verilmemiş. Bu durum iç karartan bir olay bence”. (K8)

Elde edilen veriler değerlendirildiğinde otel işletmelerinde engellilere yönelik yapılan çalışmaların, uygulamaların ve düzenlemelerin yetersiz olduğu ortadadır. Buradan hareketle Gaziantep’te bulunan 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin engelliler için uygun olmadığı söylenebilir.

Araştırmanın dördüncü sorusuna yönelik değerlendirmeler ve katılımcılardan bazılarına ait doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 4. Yöneticilerin Engelliler İçin Mevzuatın Dışında Herhangi Bir Düzenleme Yapıp Yapmadıklarına Ait Düşünceleri

İfadeler	Frekans
Evet	0
Hayır	3
Kısmen	7

“Evet, az da olsa yaptığımızı düşünüyorum. En azından mevzuatta yer almasa da masa kenarlarını oval yaptık. Çarpma durumunda herhangi bir olumsuzlukla karşılaşılmasın diye”. (K3)

“Mevzuatta belirtilenlerin dışında kısmen de olsa iyileştirmeler yaptık. Örneğin görme engelli olan bireyler için odada anons sistemi kurduk. Aynı zamanda kabartma alfabe bulunduruyoruz. Bunlar sosyal sorumluluk gereğince bizi mutlu ediyor”. (K7)

“Hayır, herhangi bir düzenlememiz ya da iyileştirmemiz mevcut değildir”. (K2)

Araştırma kapsamında yer alan otel işletmelerinde engelli konukların ağırlanmasına yönelik mevzuatın gerektirdiği uygulamaların ve düzenlemelerin yetersiz olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla mevzuatta yer alan düzenlemeleri tamamen yerine getirmeyen otel işletmelerinin mevzuat dışına çıkarak duyarlılık ilkesi kapsamında gereken düzenlemeleri yapmadıkları elde edilen verilerde ortaya konmuştur.

Araştırmanın beşinci sorusuna yönelik değerlendirmeler ve katılımcılardan bazılarında ait doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 5. Yöneticilerin İşletme Girişinin Engelliler İçin Uygun Olup Olmadığını Ortaya Koyan Görüşleri

İfadeler	Frekans
Evet	6
Hayır	4

“Evet, uygundur. Çünkü mevzuatta belirtilenler doğrultusunda rampalar ve kapı girişlerinin cm’si uygun”. (K8)

“Hayır, uygun değil. Çünkü engelli kişilere uygun odalarımızın olmaması bu tarz düzenlemeleri gerekli kılmamaktadır”. (K1)

Gerçekleştirilen araştırmada örneklem kapsamında yer alan 6 otel işletmesinin girişinin engelliler için uygunluğu tespit edilmiştir. Ancak diğer otel işletmelerinin girişler ile beraber temel düzenlemede bile yetersizliği araştırmada ortaya konmuştur. Bununla beraber gerçekleştirilen görüşmelerde 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin, engelliler için diğer alanlarda da gereken özeni göstermediğini ifade etmek mümkündür.

Araştırmanın altıncı sorusuna yönelik değerlendirmeler ve katılımcılardan bazılarında ait doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 6. Yöneticilerin İşletmenin Engelli Turistler İçin Uygun Konaklama İmkânına Sahip Olup Olmadığına Dair Görüşleri

İfadeler	Frekans
Yeterli	0
Yetersiz	4
Kısmen yeterli	6

“Engelli turistlere uygun konaklama imkânımız mevcut değil”. (K5)

“Kısmen mevcut. Mevzuatta zaten sadece fiziksel engeli olanlar düşünülmüş. Diğer engeli bulunan kişiler için mevzuatta hükümler mevcut değildir. Bu durum girişimcilerin de işine yaradığından artı bir maliyet yüklediği düşüncesiyle mevzuatta belirtilenler doğrultusunda odalar tasarlanıyor”. (K4)

“Odalar sadece mevzuatta ifade edilenden yola çıkılarak düzenlenmektedir. Ancak bunun yeterli olduğunu düşünmüyorum. Çünkü sadece fiziksel engeli olan kişiler için düzenlemeler mevcut. Ancak şunu belirtmek istiyorum. Bu durum beni rahatsız ediyor. Bu sebeple ilgili ekstra düzenlemeler için gerekli çalışmalarımı yönetime sundum ve olumlu olacağını düşünüyorum. Çünkü bu durum bir insanlık görevidir”. (K7)

Örnekleme kapsamında yer alan 10 işletmenin 4’ü engelli turistler için konaklama imkanlarının yetersizliğini ifade ederken 6’sı ise kısmen yeterli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca gerçekleştirilen görüşmeler kapsamında otel işletmelerinde kısmen de yeterli olduğu düşünülen konaklama imkânının sadece fiziksel engel grubuna yönelik olduğu diğer engelli gruplar için uygun olmadığı da ortadır. Bununla beraber gerçekleştirilecek olan düzenlemelerin otel işletmesine artı bir maliyet getirebileceği yönünde kaygısı bulunan otel yöneticilerinin de bu tür düzenlemelerden uzak durduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın yedinci sorusuna yönelik değerlendirmeler ve katılımcılardan bazılarına ait doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 7. Yöneticilerin Engelli Konuklar İçin Çalışanlara Eğitim Verilip Verilmediğine Yönelik İfadeleri

İfadeler	Frekans
Yeterli	1
Yetersiz	5
Kısmen yeterli	4

“Evet, iletişim uzmanı ile zaman zaman eğitim veriyoruz”. (K7)

“Evet, bazen eğitim veriyoruz. Ancak bunun sürekli olması için girişimlerimiz var. En azından 3 ayda bir periyotlar şeklinde bu tarz eğitim verilir ise çalışanlarımızın daha duyarlı olacağını düşünüyoruz. Tabi bu durum sadece engelli kişiler için değil tüm konuklarımız için de geçerlidir. Çünkü bizler hizmet sektöründeyiz. Konuklarımızın memnuniyetinin etkin bir iletişim ile gerçekleşeceğini düşünüyoruz”. (K8)

“Hayır, vermiyoruz. Çünkü engellileri ağırlayacak konaklama imkânımız yok”. (K9)

Tablo 7’de otel çalışanlarına engelli konuklar için eğitim verilip verilmediği incelenmiştir. Buna göre otel çalışanlarına verilen eğitimin yetersiz olduğu ya da kısmen yeterli olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın sekizinci sorusuna yönelik değerlendirmeler ve katılımcılardan bazılarının ait doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 8. Yöneticilere Göre İşletme Çalışanlarının Engellilere Yönelik Bakış Açılırları İle İlgili İfadeleri

İfadeler	Frekans
Olumlu	10
Olumsuz	0

“Çalışanlarımız engelli bireylere karşı çok iyi davranıyorlar. Ancak bu durumun iyi mi kötü mü olduğunu bilmek biraz güç geliyor bana. Çünkü engelli kişiler çok hassas olabiliyorlar. Çalışanlarımızın ilgisi onları sıkabiliyor”. (K3)

“Engelli konuklar ağırlamasak bile işletme çalışanlarımızın düzgün insanlar olduğunu düşünüyorum. Aynı zamanda güzel insan olmanın gereği engelli kişileri ağırlasak da ağırlamasak da onlara karşı hassas olmamız gerektiğinin bilincinde birer çalışanlarız”. (K10)

“Evet, çalışanlarımız engelli kişilere karşı çok duyarlılar. Ancak nasıl yaklaşımları gerektiği konusunda yeterli bilgiye sahip değiller. Bu sebeple belli periyotlarda mevzuatta yer almasa da iletişim uzmanları ile birebir eğitimler veriyoruz. Bu durum yönetim olarak bizi çok mutlu ediyor”. (K7)

Tablo 8’de çalışanların engellilere yönelik bakış açıları incelenmiştir. Buna göre otel işletmeleri engelli konukları ağırlasalar da ağırlamasalar da çalışanların engellilere karşı duyarlı olduğu düşüncesi ortaya konmuştur.

Araştırmanın dokuzuncu sorusuna yönelik değerlendirmeler ve katılımcılardan bazılarının ait doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 9. Yiyecek İçecek Departmanında Engelliler İçin Tasarlanmış Alanların ve İmkânların Ortaya Konulduğu İfadeler

İfadeler	Frekans
Yeterli	0
Yetersiz	10
Kısmen yeterli	0

“Kesinlikle yetersiz. Çünkü ne bir kabartma menümüz var. Ne de fiziksel engeli olanlar için uygun masalarımız mevcut. Bu durum orta düzey bir yönetici olarak içimi acıtan bir olaydır. Çünkü özellikle görme engeli olan bireye ne verirsen onu yiyor. Bence bu durum bir insanlık suçu”. (K4)

“Yetersizdir. Ne anons sistemi var ne de başka bir şey. Ancak bunlarla ilgili düzenlemeler yapıyoruz. Daha iyi ve kaliteli hizmet verebilmek ve engelli bireyleri mutlu edebilmek için hatta mevzuatın dışına bile çıkıyoruz. Buda beni mutlu eden önemli bir olaydır”. (K3)

Örnekleme kapsamında yer alan otel işletmelerinin yiyecek içecek departmanında engelliler için tasarlanmış alanların ve imkanların yetersizliği saptanmıştır. Alanların ve imkanların yetersizliğinin yöneticileri üzdüğü gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda ortaya konmuştur.

Araştırmanın onuncu sorusuna yönelik değerlendirmeler ve katılımcılardan bazılarına ait doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 10. Yöneticilerin İşletmelerinde Sunulan Hizmetlerden Engellilerin Etkin Bir Biçimde Faydalanıp Faydalanmadığını Tespit Eden İfadeleri

İfadeler	Frekans
Yeterli	0
Yetersiz	4
Kısmen yeterli	6

“Sunulan hizmetlerden engelli kişilerin faydalandığını düşünmüyorum. Çünkü engeli bulunan kişiler için işletmemizin bir odası bile yok”. (K10)

“Kısmen faydalandıklarını düşünüyorum. Faydalanan ise fiziksel engeli olanlardır. Çünkü işitme, görme ve diğer engeli olan kişilere uygun düzenlemeler mevcut değil”. (K4)

“Engelli bireylerin rahatlıkla hizmetlerden faydalandığını düşünmüyorum. Çünkü aslında engel olan bizleriz ve sürekli engelli bireylerin önüne engel koyuyoruz”. (K8)

Tablo 10’da yöneticilere göre otel işletmelerinde sunulan hizmetlerden engellilerin etkin bir biçimde faydalanmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda yöneticiler, engellilere yönelik sunulan hizmetlerin yetersizliğini ifade ederek; oluşturulan engellerin ve ilgili düzenlemelerin olmayışının engelli konukların hizmetlerden faydalanmadığını ortaya koymaktadır.

Araştırmanın on birinci sorusuna yönelik değerlendirmeler ve katılımcılardan bazılarına ait doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 11. Yöneticilerin Mevzuatta Belirtilenlerin Dışında Otel İşletmelerinin Yapması Gereken Düzenlemeleri İle İlgili Görüşleri

İfadeler	Frekans
Oda sayıları arttırılmalıdır.	7
Belirli periyotlarda çalışanlara eğitim verilmelidir.	8
Odaların düzenleri hem fiziksel hem görme hem de zihinsel engeli olan kişiler için tasarlanmalıdır.	8
Yiyecek içecek departmanlarında her türlü engeli bulunan kişiler için uygun alanlar yer almalıdır.	9
Konaklama ve yeme içme dışında engellilerin rahatlıkla faydalanabileceği sauna, yüzme havuzu vb. alanlar da düzenlenmelidir.	6

“Mevzuatın dışında odalarda yeme içme alanlarında ya da diğer hizmet alanlarının da engelli bireylerin faydalanabileceği şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Çünkü engeli olan bireylerin işletmemizden memnun bir şekilde ayrılması imajımız için önemlidir”. (K7)

“Çalışanlarımıza engelli kişilere nasıl davranmaları gerektiği konusunda eğitim verilmelidir. Çünkü engelli kişiler çok hassastır. İyi bir iletişime sahip çalışanlar ile hem engellileri aldıkları hizmetten memnun edeceğiz. Hem de bizler memnun olacağız”. (K3)

“Bizim işletmemizde engelli odası tek bir oda ile sınırlı ve bu odanın da sadece fiziksel engeli olan bireyler için dizayn edilmiş olmasına anlam veremiyorum. Mevzuatta buna yer vermiyor açıkça söylemek gerekirse. Bu durum girişimcilerin işine yarıyor. Ancak bireysel olarak tüm engeli olan kişilerin faydalanabileceği şekilde odaların ve hizmet alanlarının düzenlenmesi gerekmektedir. Hem de oda sayıları arttırılmalıdır. Çünkü bunun insanlık görevi olduğunu düşünüyorum”. (K8)

Tablo 11’de yöneticilerin mevzuatta belirtilenlerin dışında otel işletmelerinin yapması gereken düzenlemeleri ile ilgili görüşleri gösterilmiştir. Buna göre yöneticiler otel işletmelerinde eksik ya da yetersiz olan birçok konuda çeşitli önerilerini ifade etmişlerdir. Buradan hareketle Gaziantep ilinde yer alan 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin mevcut durumları göz önünde bulundurulduğunda engelli turistler için bu işletmelerin uygun olmadığı söylenebilir.

Araştırmanın on ikinci sorusuna yönelik değerlendirmeler ve katılımcılardan bazılarına ait doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 12. Otel İşletmelerinin Mevzuat Dışında Yapacak Oldukları Düzenlemelerin Yüksek Maliyet Getirip Getirmeyeceği Konusundaki Yönetici Görüşleri

İfadeler	Frekans
Evet	0
Hayır	0
Kısmen	10

“Elbette maliyet getirecek ancak bu durum bir sosyal sorumluluk gereğidir. Her zaman para kazanmak amaç olmamalı. Firma olarak bu bireylerin rahatlıkla faydalanabileceği olanlar oluşturmak insanlık gereğidir”. (K7)

“Muhakkak maliyet getirecektir. Ama maliyet getirecek diye bu insanlarımızı yok sayamayız. Onlarında engeli olmayan birçok kişi gibi bu hizmetlerden faydalanması için gerekenlerin yapılması taraftarıyım”. (K8)

“Muhakkak artı bir maliyet getirir. Ancak bu maliyetin yüksek olmadığını biliyoruz. Daha fazla engeli bulunan kişilere hizmet vermenin hazzı katılan maliyetin çok çok üzerindedir”.(K3)

“Evet, maliyet getirmektedir. Ancak bu maliyetin çok yüksek olacağını düşünmüyorum. İnsanlık için yapılması gerekenlerin parasına, puluna bakılmamalıdır diye düşünüyorum”. (K6)

Engelli konuklar için mevzuat dışına çıkılarak yapılacak olan düzenlemelerin kısmen maliyetli olduğunu düşünen yöneticiler, maliyetten çok sosyal sorumluluk ilkesi gereğince bu

düzenlemelerin yapılması gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla bu durum ilgili işletmelerde bulunan yöneticilerin engellilere karşı duyarlılığını ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyada hizmet sektörü içerisinde farklı ve özel bir yere sahip olan turizm sektörünün çok sayıda ülke ve işletme için önem arz ettiği bilinmektedir. Çünkü turizmin ülkelerin gelişmişlik ve kalkınmışlık düzeyinde etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Buradan hareketle turizm sektörü içerisinde yer alan otel işletmelerinin ülkelerin önemli gelir kaynağı olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla ülkelerin turizm sektöründen elde edecekleri payın artması, otel işletmelerinin yapacakları düzenlemelere bağlı olarak gerçekleşebilmektedir. Bu düzenlemelerden önemli olduğu düşünülen değerlerden biri engelli turizmüne yönelik yapılması gereken uygulamalardır.

Engelli turizmi, turizm potansiyeli olan ülkeler açısından son yıllarda farklı ve cazip bir pazar olarak görülmektedir. Ancak Türkiye başta olmak üzere çok sayıda ülkede engelli bireylerin karşılaştıkları kısıtlamalardan dolayı turizm faaliyetlerinde yer almaları çok düşük düzeyde kalmaktadır. Bu kapsamda engelli bireylerin turizm faaliyetlerine katılmalarını güçleştiren unsurların bireysel sınırlılıklar ile turizm işletmelerinin engelli bireylere yönelik düzenlemelerdeki yetersizlikler olduğu ifade edilebilir. Günümüzde çok sayıda ülkede engelli bireylerin seyahatlerine ve turizm etkinliklerinde yer almalarına yönelik gerekli yasal düzenlemeler yapılmış olsa da dünya genelinde engelli bireylere yönelik sunulan konaklama olanaklarının hala çok sınırlı olduğu söylenebilir. Türkiye’de de otel işletmelerinin mimari yapısındaki eksiklikler, isteksiz ve bilinçsiz yönetici-işgören davranışları gibi birçok nedenden dolayı geliri olmasına rağmen milyonlarca engelli tatil ve seyahat imkânlarından etkili bir şekilde faydalanamamaktadır.

Gerçekleştirilen bu araştırmada Gaziantep’te faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin engelli bireylere sunduğu olanakların yetersiz olduğu, otellerdeki mevcut uygulamaların tüm engelli bireylere hizmet verebilecek şekilde düzenlenmediği belirlenmiştir. Bu kapsamda otel odaları, genel alanları, sosyal alanlar gibi pek çok yerde mimari, çevresel ve altyapısal eksikliklerin bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca engelli turizmüne dair gerekli olan yasal düzenlemelerin yetersiz olduğu ve bu konu hakkında ilgili kuruluşların yeterince faaliyette bulunmadığı saptanmıştır. Bununla beraber bazı işletmelerin yasal uygulamalar kapsamında engellilerle ilgili odaların düzenlenmesine yönelik çalışmaları yeni başlattıkları belirlenmiştir. Otel işletmesi çalışanlarına engellilere karşı nasıl davranmaları gerektiği konusunda herhangi bir eğitimin düzenli bir biçimde verilmediği tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle eğitimin yetersiz

olduğu saptanmıştır. Yasalar kapsamında yapılması gereken düzenlemelerin otel işletmelerinde maliyet artışına neden olduğu belirlenmiştir.

Bu araştırmanın sonuçları gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda değerlendirilen bazı araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. O'Neill ve Knight (2000), Düger ve Kayıhan (2001), Yörük (2003), Yaylı ve Öztürk (2006), Atak (2008), Eryılmaz (2010), Darcy ve Pegg (2011) Tozlu (2012), Zengin ve Eryılmaz (2013), Ayyıldız ve arkadaşları (2014) engellilere yönelik yeterli yatak odalarının olmasına rağmen yinede tesiste, otopark, asansör, merdiven, giriş kapıları, resepsiyon gibi alanlarda gerekli düzenlemelerin yapılmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu çalışmalarda da gerçekleştirilen çalışmada olduğu gibi engelsiz turizm faaliyetleri kapsamında yasal düzenlemelerin yetersiz olduğu belirlenmiştir. Gerçekleştirilen çalışmada, bazı otel işletmelerinde engelli turistlerin kullanımına yönelik düzenlemelerin maliyetleri arttığı belirlenmiştir. Bu kapsamda Kim, Stonesifer ve Han'ın (2012) çalışmasında da benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Yapılan literatür taramasında gerçekleştirilen çalışmanın sonuçlarından farklı birtakım bulgulara da ulaşılmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmadan farklı olarak, Artar ve Karabacakoğlu (2003), Bulgan ve Çarıkçıl (2015)'in çalışmalarında genel itibariyle otel işletmelerinin büyük bir çoğunluğunun her türlü engel durumuna göre uygun donanıma sahip olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu farklılığın temel sebebinin çalışmalardaki örneklemden kaynaklandığı düşünülmektedir. Buradan hareketle çalışmada incelenen örneklemler bölgesel farklılık içerdiği gibi turizm merkezleri olma özelliği açısından da farklılık göstermektedir. Bununla birlikte Atef (2011)'in Mısır'daki zincir otel işletmelerinde uyguladığı çalışmada otellerin tüm engelli bireylerin kullanımına uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda gerçekleştirilen çalışmanın sonuçlarıyla farklılığının nedeninin zincir otel işletmelerinde uluslararası hizmet standartlarının uygulaması olduğu düşünülmektedir. Ketboğa (2016)'nın çalışması da gerçekleştirilen çalışmanın sonuçlarından farklılık göstermektedir. Söz konusu farklılığın nedeninin incelenen otel işletmelerinde bedensel engelli turist potansiyelinin önemli bir paya sahip olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Otel işletmeleri insanlara konaklama, yeme içme eğlence vb. gibi çeşitli hizmetler sunmaktadır. Bu sebepten engelli konuklarda dahil tüm konukların, bu hizmetlerden aktif bir şekilde yararlanabilmeleri için ulaşılabilirliğinin sağlanmasının temel şart olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda engelli turizminin gelişebilmesi ve engelli bireylerin ifade edilen hizmetlerden etkin bir biçimde faydalanabilmesi için ihtiyaçlara uygun verimli düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Buradan hareketle araştırmada yapılması gereken düzenlemeler ile ilgili çeşitli öneriler aşağıda ifade edilmiştir.

• Otel işletmelerinin girişleri tüm engelli kişilerin rahatlıkla faydalanabileceği şekilde inşa edilmelidir. Örneğin fiziksel engeli bulunan kişiler için rampalar olmalıdır. Kapı genişliği uygun olmalıdır. Eşiklere yer verilmemelidir.

• Engellilerin kullanımını sağlayacak düzenlemelerin otel işletmelerinin inşaat aşamasında planlaması ve yerine getirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde inşası tamamlanan işletmenin içerisinde bu düzenlemelere gidilmesi hem zaman alıcı hem de maliyetli olabilmektedir.

• Otel işletmelerinin bahçeleri ve otoparkları tüm engel grubunda bulunan kişilere yönelik düzenlenmelidir.

• Engelli kişilere yönelik oda sayıları arttırılmalıdır. Bu düzenleme yıldızlı yıldızsız şartı aranmadan tüm konaklama işletmelerini kapsamalıdır.

• Asansörler her engel türüne uygun şekilde tasarlanmalıdır. Ayrıca merdivenlerde düzenlemeler yapılarak, korkuluklar yer almalıdır.

• Çalışanlara engelli kişilere karşı nasıl davranmaları gerektiği konusunda belirli periyotlarda eğitim verilmelidir. Ayrıca çalışanların engelli kişilere karşı acıma, yanlış anlama gelebilecek tutum ve tavırlardan sakınması gerekmektedir.

• Fiziksel engelli kişilerin dışında da diğer engelli kişileri kapsayacak odalarda çeşitli düzenlemeler yapılmalıdır. Bu düzenlemeler engelli kişilerin yanlarında refakatçiler olmadan rahatlıkla tüm hizmetlerden yararlanabilecek düzenlemeleri içermelidir. Bu kapsamda öncelikle iç mekân tasarımları gerçekleştirilmelidir. Buradan hareketle odalarda koridorlar geniş tutulmalıdır. Tüm engelli kişiler için banyo lavabo engel durumuna göre dizayn edilmelidir. Özellikle fiziksel engelli kişiler için banyolarda duşa kabin olmamalı, tekerlekli sandalye ile rahatlıkla ihtiyacı karşılayabilmeli, duş rahatlıkla ulaşılabilir şekilde dizayn edilmelidir. Balkon çıkışlarında rampalar olmalıdır. Fiziksel engeli olan kişiler için kapı gözü, elektrik düğmesi, kapı kolları, dolap-askılık, mobilya yüksekliği ayarlanmalıdır. Ancak engelli bireyler sadece fiziksel engeli bulunan kişilerden oluşmamaktadır. Bu sebeple gerçekleştirilecek olan iyileştirmelerin tamamı mevzuatın dışına çıkılarak, diğer engel grubunda bulunan kişiler için de ayrı bir biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla anons sistemi kurulmalıdır. Odalarda olası tehlikeler düşünüldüğünde kişilerin düşmeleri durumunda sivri uçlu mobilyalar kullanılmamalıdır. Ayrıca telefonlar engelli kişilerin rahatlıkla kullanabileceği ve rahat ulaşabileceği şekilde odalarda yer almalıdır. Kaygan zeminlere yer verilmemelidir.

• Engeli olmayan bireyler gibi engelli bireylerin de eğlence birimlerinden rahatlıkla faydalanabilmesi için ilgili birimlerin fiziki yapılarının uygun hale getirilmesi temel şarttır.

Ayrıca restoranlara ulaşım kolaylığı sağlanmalıdır. Buradan hareketle eğlence mekânlarında masalar engin ve sandalyelerin rahatlıkla sığabileceği şekilde tasarlanmalıdır. Görme engelli bireyler için mutlaka kabartma menüler yer almalıdır.

- Yüzme havuzlarından faydalanmak isteyen tüm engelli kişilerin engel durumlarına bağlı olarak gerekli düzenlemeler yapılmalı ve engellilere yardımcı olacak bir işgören havuzlarda görevlendirilmelidir.

- Otel işletmeleri personel tedariki kapsamında engelli konukları için zihinsel engel eğitimi almış ve işaret dilini bilen en az bir işgöreni istihdam etmelidir.

- Otel işletmelerinde engelli konukların spor aktivitelerinden yararlanmalarına yönelik uygulamalar geliştirilmelidir.

- Engelli turizmüne yönelik hizmet veren otel işletmelerine de yasal düzenlemeler getirilmeli ve bu düzenlemelerin Bakanlık tarafından belgelendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca yerel yönetimlerin bu alanda daha etkin çalışmaları sağlanmalıdır.

İfade edilen önerilerin otel işletmelerinden başlayarak, tüm hizmet sektörüne sosyal sorumluluk ilkesi gereğince yansımaları gerekmektedir. Sonuç olarak araştırma kapsamında mevcut literatür incelendiğinde, engelli turizmi ile ilgili yeterli sayıda araştırmaların yapılmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu ve buna benzer nitel, nicel araştırmaların yapılması engelli kişilerin turizm hizmetlerinden faydalanması konusunda büyük katkılar sunacaktır. Bununla beraber araştırma engelli turizmi kapsamında literatüre ve yeni araştırmacılara katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akın, A. (2018). Engelli Gençlerin Otel İşletmelerinden Beklentilerinin Değerlendirilmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 167-184.
- Akturan, G. (2017). *Butik Otel Odalarındaki Mekânsal Özelliklerin İncelenmesi; Bodrum'daki Butik Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Artar, Y. & Karabacakoğlu, Ç. (2003). *Türkiye'de Özürlüler Turizminin Geliştirilmesine Yönelik Olarak Konaklama Tesislerindeki Alt Yapı Olanaklarının Araştırılması*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi.
- Atak, V. (2008). *Marmaris'teki Otel İşletmelerinin Bedensel Engelli Turizmüne Bakışı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Atef, T. M. (2011). Assessing the Ability of the Egyptian Hospitality Industry to Serve Special Needs Customers. *Managing Leisure*, 16, 231-242.
- Ayyıldız, T.; Atay H. & Yazıcı, A. (2014). Konaklama İşletmelerinin Engelliler İçin Olanakları ve Yöneticilerin Görüşleri: Kuşadası Örneği. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 1(2), 54-100.
- Buhalis, D. & Darcy, S. (2011). Introduction: From Disabled Tourists to Accessible Tourism, In Buhalis, D. and Darcy, S. (Eds), *Accessible Tourism Concepts and Issues*, Bristol: Channel View Publications.
- Bulgan, G. & Çarıkcıl, İ. H. (2015). Engelli Turizmi: Antalya İlindeki Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7)13, 15-42.
- Büyükşalvarcı, A., Şapçılar, M.C. & Tuncel, M. (2017). Otel İşletmelerinde Engelli Olanaklarına İlişkin Yöneticilerin Görüşleri: Konya Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 13, 249-263.
- Çakıcı, A. C., Kozak, A. M., Azaltun, M., Sökmen, A. & Sarıışık, M. (2002). *Otel İşletmeciliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Darcy, S. & Dickson, T. J. (2009). A Whole-of-Life Approach to Tourism: The Case for Accessible Tourism Experiences, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 16, 32-44.
- Darcy, S. & Pegg, S. (2011). Towards Strategic Intent: Perceptions of Disability Service Provision Amongst Hotel Accommodation Managers. *International Journal of Hospitality Management*, 30, 468-476.
- Düger, T. & Kayıhan, H. (2001). Tekerlekli Sandalye Kullanan Kişiler İçin Çevresel Mimari Engellerin İncelenmesi. *Ufku Ötesi Dergisi*, 1(1), 23-35.
- Eryılmaz, B. (2010). *Turizmde Engelli Pazarının Değerlendirilmesi ve Bodrum Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Ketboğa, S. (2016). *İstanbul İli Örneğinde Otel İşletmelerinin AB Erişilebilirlik Standartlarına Uygunluğunun Karşılaştırmalı Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kim, W. G., Stonesifer, H. W. & Han J. S. (2012). Accommodating the Needs of Disabled Hotel Guests: Implications for Guests and Management. *International Journal of Hospitality Management*, 31, 1311-1317.
- Kozak, N., Kozak, A. M. & Kozak, M. (2001). Genel Turizm: İlkeler, Kavramlar (5. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mihaela, B. C. (2012). Tourism Industry In Romania and The Needs of People With Disabilities. *Economic Science Series*, 21 (1), 481-486.
- Moven, J. C. ve M. Minor. (1998). *Consumer Behaviour*. Prentice Hall: Upper Saddle River, New Jersey.
- Olalı, H. & Korzay, M. (1993). Otel İşletmeciliği. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- O'Neill, M. & Knight, J. (2000). Disability Tourism Dollars in Western Australia Hotels, *Hospitality Reviews*, 2 (18), 72-88.
- Şimşek, H. & Yıldırım, A. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tozlu, E. (2012). *Turizm Destinasyonlarında Engellilere Yönelik Ürünlerin Belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Tozlu E., Mercan O. & Atay L. (2012). Çanakkale'nin Engelli Turizmüne İlişkin Durumunun Belirlenmesine ve Planlanmasına Yönelik Bir Çalışma. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 1-16.
- Yaylı, A. & Öztürk, Y. (2006). Konaklama İşletmeleri Yöneticilerinin Bedensel Engelliler Pazarına Bakış Açılı Üzerine Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17(1): 87-97.
- Yörük, Ü. K. (2003). "Turizm Yapılarının Tasarımında Özürlü Etmenin İrdelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Zengin, B. & Eryılmaz, B. (2013). Bodrum Destinasyonunda Engelli Turizm Pazarının Değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 6(11), 51-74.
- <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html> (Erişim tarihi: 25.12.2018)

EXTENDED ABSTRACT

One of the most important sources of income in the tourism sector is the hotel business. The hotel business was established to meet the various needs of the guests, especially for accommodation. In this context, hotel businesses staff, architecture, service applications and guest relations, certain rules and standards that perform commercial organizations. It can be said that hotel businesses have made great efforts to satisfy their guests. Therefore, satisfaction of all guests is important for the continuity and development of hotel business. For this reason, it can be said that these enterprises which provide service to different guest types also include disabled people among their special guests. Today, disabled individuals are involved in tourism activities. In this context, the tourism activity of disabled individuals is expressed as an unimpeded tourism. It is important that hotel enterprises meet all needs of disabled people equally, independently and respectfully. According to this, hotel enterprises need to set up tourism services and products at international standards. In this respect, the number of hotels that are competing with each other in the international sense is quite high. In

order to increase their market share, these enterprises must implement the practices for disabled tourists. In addition, hotel businesses should offer activities to increase the satisfaction levels of disabled tourists. People with disabilities have the right to benefit from tourism activities as well as all healthy individuals. For this reason, the tourism sector should undertake various efforts in accordance with the principle of social responsibility for disabled tourism. Because it is necessary for people with disabilities to socialize, to be able to see themselves as a member of the society, to participate in tourism activities and to benefit from these activities. According to data from the Ministry of Culture and tourism, there are 3928 Tourism Enterprise certification facilities in Turkey as of the end of 2018 year. There are only 1033 disabled guest rooms in these establishments. However, statistics of data on travel and accommodation of people with disabilities in Turkey are not yet recorded. So it is not possible to achieve the total number of disabled beds in Turkey. The structural deficiencies in hotel businesses and the lack of legal regulations in tourism legislation (The Law on Encouragement of Tourism on 5/4/2005 and numbered 2634 of the Ministry of Culture and Tourism) prevent disabled people from participating in tourism. In addition, hotel enterprises are inadequate to implement the legal regulations in the tourism legislation. Therefore, it can be said that people with disabilities cannot benefit from the services produced and provided in hotel businesses. The main purpose of the study is to determine the arrangements of 4 and 5 star hotel enterprises for disabled people. In addition, it is to create recommendations on services and activities that more disabled people can benefit from accommodation companies. Qualitative research methods were used to collect and analyze research data. In the research, interview technique was used by using semi-structured questionnaire. Between the dates of 15.04.2018 - 15.5.2018, 10 medium and high level business managers were interviewed face to face. The questions expressed to the managers were asked and the managers' answers to these questions and their various evaluations were discussed. In the research, the interview form, which was developed as a data collection tool, was finalized at the end of the expert opinions. In this study, it was found that the opportunities offered by 4 and 5 star hotels in Gaziantep to disabled individuals are insufficient. At the same time, It has been determined that the existing practice in hotels was not designed to serve all disabled people. In this context, structural and environmental deficiencies have been found in many areas such as hotel rooms, general areas, social areas. In addition, it has been determined that the necessary legal arrangement for disabled tourism was insufficient. It was determined that the activities of the related institutions were insufficient. However, it has been determined that some enterprises have started new studies for the regulation of rooms related to disabled people

within the scope of legal applications. At the same time, It has been determined that there were not regular training for employees of hotel management about the behavior of disabled people. In other words, education was found to be insufficient. It has been determined that the regulations to be made within the scope of the law cause cost increase in hotel enterprises. In this context, effective arrangements should be made in order for disabled tourism to be developed and disabled people can benefit from the services expressed.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Sert, A. N. ve Arslan, M. (2019). "Türkiye'deki Kuş Gözlemcilerinin Motivasyon ve Destinasyon Tercihlerinin Belirlenmesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 2104-2124

Geliş Tarihi / Received Date: 13.09.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.02.2019

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE'DEKİ KUŞ GÖZLEMCİLERİNİN MOTİVASYON VE DESTİNASYON TERCİHLERİNİN BELİRLENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Nevin SERT

Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği
nevinsert@selcuk.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9192-1969

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARSLAN

Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği
muarslan@selcuk.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1924-5086

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de bulunan kuş gözlemcilerini uzmanlıklarına göre gruplandırmak ve seyahat kararı verme sürecine etki eden motivasyonları ile destinasyon tercihlerini araştırmak, bununla birlikte söz konusu motivasyon ve destinasyon tercihlerinin gruplara göre farklılıklarını incelemektir. 227 kuş gözlemcisiyle yapılan araştırmada kuş gözlemcileri "meraklı", "aktif", ve "kararlı" olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda kuş gözlemcilerinin motivasyonları 4 boyut, destinasyon tercihleri ise 5 boyut olarak belirlenmiştir. Önem sırasına göre motivasyon boyutları, eğlenme, kuşa ilişkin özellikler, kaçış- yenilenme ve sosyallik olarak sıralanmıştır. Destinasyon tercihleri ise önem sırasına göre, flora ve fauna gözleme fırsatı, kentsel alanlardan kaçış, rekreasyon faaliyetlerinin olması, konfor sağlayan özellikler ve ulaşım kolaylığı olarak belirlenmiştir. Çalışmanın diğere sonucuna göre kuş grupları ile motivasyon ve destinasyon tercihleri arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Kararlı kuş gözlemcileri açısından en önemli motivasyon boyutunun "kuşa ilişkin özellikler" olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kuş Gözlemciliği, Motivasyon, Destinasyon Özellikleri, Kuş Gözlemciliği Gruplandırması.

DETERMINING THE MOTIVATION AND PREFERRED DESTINATION ATTRIBUTES OF BIRDERS IN TURKEY

Abstract

The study aims to group the bird watchers in Turkey according to their expertise and to identify the motivations and preferred destination attributes, also to explore differences among these groups in terms of motivations and destination preferences. Using the survey data from 227 birdwatchers, three cluster groups were identified including "casual", "active", and "committed". The results of a factor analysis identified 4 motivation factors and 5 destination attributes. In order of importance, the motivation factors are enjoyment, bird related, novelty and relationship building. The destinations factors, in order of importance, are opportunities to observe flora and fauna, escape from urban areas, availability of recreation activities and comfort amenities and ease of access. This study found that significant differences existed among three groups in terms of the motivations and preferences for destination attributes. The most important motivational factor in terms of committed birdwatchers has been found to be "bird related".

Keywords: Bird Watching, Motivation, Destination Attributes, Recreational Specialization.

1. GİRİŞ

Dünyadaki sosyo-ekonomik gelişmelere bağlı olarak her alanda olduğu gibi turizm endüstrisinde de önemli değişimler gözlenmektedir. Sınırsız büyüyen, standartlaştırılmış, kalıplaştırılmış turizm ürünü ve hizmeti yerine doğaya ve çevreye daha duyarlı turizm türlerine eğilim artmaktadır. Turizm endüstrisi aktörlerinin ve destinasyonlarının rekabetçi kalabilmek için bu duruma ayak uydurması gerektiği görülmektedir (Pekin, 2011).

Farklılaşan istek ve ihtiyaçları sunduğu alternatiflerle karşılamaya çalışan eko- turizm içinde değerlendirilen kuş gözlemciliğine duyulan ilgi son yıllarda artmış özellikle batı dünyasında gözlemcilik doğaya zarar vermeyen en yaygın açık hava rekreasyon faaliyeti haline gelmiştir (Weaver ve Lawton 2002; Çakıcı ve Harman, 2006). Kuş gözlemciliği, kuşları doğal ortamlarında gözleme ve tanımlama faaliyeti olduğu gibi fiziksel aktiviteler içermesi nedeniyle doğayı kuşların dünyasından tanımayı sağlayan bir gözlem sporudur. Kuş gözlemcileri, eğitilmiş ve yüksek gelir seviyesine sahip eko-turist grubunun önemli bir bölümünü oluşturmalarından dolayı, eko-turizm gelirinin en iyi kaynaklarından biridir (Şekercioğlu, 2002). 2011 verilerine göre Amerika'da 16 yaş üzeri, 47 milyon (nüfusun yaklaşık % 20'si) kuş gözlemcisi bulunup, seyahatlere ve ekipmanlara yapmış oldukları harcama toplamda 41 milyar doları bulmuştur (U.S. Fish and Wildlife Service, 2018). Kuş gözlemcilerinin yerel ekonomiye katkıları ise 14.9 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Çin'de 2010 yılı itibariyle yaklaşık kuş gözlemcisi sayısı 20.000'e ulaşmıştır (Ma, Cheng, Wang ve Fu, 2013). İngiltere'de 15 milyon kişinin kuş gözlemciliği yaptığı ve yaklaşık 500 milyon dolar gelir elde edildiği, Hollanda da ise 61 bin kuş gözlemcisi olduğu saptanmıştır (CBI, 2017). Dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye'de kuş gözlemciliğine olan ilginin hızla artmakta olduğu görülmektedir. Örneğin Manyas Kuş Cennetinden yıllık 103 milyon dolar gelir elde edilebileceği ileri sürülmüştür (Gürlük ve Rehber, 2008). Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre zengin sulak alanlara sahip olması ve kuş göç yolları üzerinde bulunması nedeniyle Türkiye'de bulunan toplam kuş türlerinin sayısı Avrupa'nın tamamında bulunan kuş türleri kadardır. (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018). Bununla birlikte var olan kaynakların turizm açısından verimli bir biçimde değerlendirilemediği söylenebilir.

Kuş gözlemciliğinden elde edilen gelirlerin artırılması ve var olan kaynakların optimum fayda sağlayacak şekilde kullanılması açısından kuş gözlemcilerini gruplandırmak, motivasyonları ile destinasyon tercihlerini anlamak tur operatörleri, destinasyon yöneticileri ve yabancı hayatla ilgili acenteler için oldukça önemlidir. Buradan hareketle çalışmanın amacı Türkiye'de bulunan kuş gözlemcilerini uzmanlıklarına göre gruplandırmak ve seyahat kararı

verme sürecine etki eden motivasyonları ile destinasyon tercihlerini araştırmaktır. Ayrıca bu motivasyon ve tercihlerin gruplara göre farklılıklarını incelemektir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Kuş Gözlemciliği Gruplandırması

Homojen bir grup olmamalarından dolayı araştırmacılar, kuş gözlemcilerini uzmanlıklarına göre gruplara ayırıp kavramsallaştırmaya çalışmaktadırlar. Bryan'ın 1977 yılında yayınladığı çalışmasında rekreasyonel uzmanlaşmayı, genelden özele bir süreklilik içinde devam eden, yapılan faaliyette (ve/veya sporda) kullanılan araç-gerece, sahip olunan beceriye ve faaliyette bulunulacak yere ait tercihlerde kendini gösteren davranış olarak tanımlamıştır (Bryyan, 2000). Bryan'ın çerçevesini çizdiği “Rekreasyon Uzmanlığı” modeli diğer araştırmacılar tarafından farklı bakış açılarıyla geliştirilmiştir (Bryan, 2000). McFarlane (1994) geçmiş deneyimler, ekonomik yükümlülük ve yaşam biçimindeki önceliklerine göre kuş gözlemcilerini gruplandırmıştır. Scott ve Shaffer (2001) uzmanlaşmanın davranış, beceri ve bağıllığı içeren bir süreç olduğunu belirtmiş olup uzmanlaşmaya bağı gruplandırmanın söz konusu faktörler temel alınarak yapılabileceğini belirtmişlerdir. Hvenegaard'ın (2002) ortaya koymuş olduğu modelde ise “ekonomik yükümlülük” ve “yaşam biçimindeki öncelik” faktörleri altında toplam 5 ifadeye yer verilmiştir. Ekonomik yükümlülük faktörü, ekipmanların sayısı ve maliyetleri ile kuş gözlemciliği yapılan yıl sayısını (kaç yıldır kuş gözlemciliği yapılmakta) içermektedir. Yaşam biçimindeki öncelik faktörü ise bir önceki yıl yapılan kuş gözlemciliği gün sayısı ve kuş gözlemciliği gün sayısının bir önceki yıl seyahat günlerine oranından oluşmaktadır. Lee ve Scott (2004) bağıllık boyutuna bilgiyi de ekleyerek rekreasyonel uzmanlaşmayı davranış, beceri, bilgi ve bağıllık olarak incelemişlerdir. Scott ve Thigpen (2003) gruplandırmayı davranış, yetenek ve bağıllık faktörlerine göre yapmışlardır. Scott, Ditton, Stoll ve Eubanks (2005) da davranış, yetenek ve bağıllık faktörleri yanında kuş gözlemcilerinden kendilerini meraklı, aktif ve kararlı kuş gözlemcisi gruplarından hangi gruba dahil olduklarını belirtmelerini istemişlerdir. Kim, Keuning, Robertson ve Kleindorfer'in (2010) Avusturalya'da kuş gözlemcileriyle yapmış oldukları çalışmada kuş gözlemcilerini meraklı, orta ve aktif/ deneyimli kuş gözlemcisi olmak üzere kuş gözlemcilerini üç gruba ayırmışlardır. Özellikle, beceri ve bağıllık bileşenlerinin, gruplar arasındaki uzmanlaşma farkını ayırt etmede önemli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Davranış, beceri, bilgi ve bağıllığa dayalı uzmanlaşmadan yola çıkarak yapılan gruplandırmada, daha çok kuşları tanımlama becerisi, kuş gözlemciliği faaliyetine katılım sıklığı, kuş gözlem

kulüplerine üyelik, kuş gözlemciliğiyle ilgili sahip olunan ekipmanlar, kuş gözlemciliği faaliyetine duyulan bağlılık (McFarlane, 1994) gibi çeşitli değişkenler kullanılmaktadır.

İlgili literatür incelendiğinde kuş gözlemcileri meraklı, acemi, orta ve ileri (McFarlane 1994) meraklı ve kararlı (Cole ve Scott 1999) acemi, ileri –aktif, ileri-deneyimli (Hvenegaard 2002), meraklı, ilgili, aktif ve yetenekli (McFarlane ve Boxell, 1996; Scott ve Thigpen 2003), kararlı, aktif ve meraklı (Scott vd., 2005) aktif ve kararlı (Chen ve Chen, 2015) olarak gruplandırıldığı görülmektedir. Kuş gözlemcileri iki, üç veya dört grup altında toplanmış olup, bu gruplar yukarıda belirtildiği gibi çeşitli isimlerle adlandırılmakla birlikte genel olarak düşük, orta, ileri ve üst düzey uzmanlığa göre oluşturulmuştur.

Kuş gözlemcilerini gruplara ayırmak, uygulayıcılara yönetim veya planlama ile ilgili konularda yardımcı olacak bilgiler sağlayabilir. Örneğin, bireyin fiziksel ve sosyal ortamdaki tercihlerini belirlemede beceri ve bilginin en önemli boyut olduğu tespit edilmesi durumunda farklı düzeylerde beceriye sahip olanların ilgisini çekecek programlar ve hizmetler oluşturulabilir (Lee ve Scott, 2004). Dolayısıyla gruplandırma yapmak kuş gözlemcilerinin seyahat davranış ve tercihlerini anlamada tüm paydaşlara kolaylık sağlayacaktır.

2.2. Kuş Gözlemcilerinin Motivasyonu

Bir kişiyi veya bir grubu seyahat etmeye hazır hale getiren ve yönlendiren zihni durum (Dann, 1977) olarak tanımlanan motivasyon, hem seyahat davranışlarını anlamada hem de destinasyonla ilgili karar verme sürecinde kritik rol oynayan önemli bir değişkendir (Chen ve Chen, 2015). Hvenegaard (2002) kuş gözlemcilerinin motivasyonu ile ilgili bilgi edinmenin rekreasyon alanlarına yönelik talebin türünü ve seviyesini tahmin etmede ve memnuniyet düzeyini değerlendirmede yardımcı olması açısından önemli olduğunu belirtmiştir.

Kuş gözlemcilerinin genel olarak kuşları gözlemlemekten motive olmaları yanında dışarıda olmak, kuşlarla ilgili beceri kazanmak, diğer kuş gözlemcileriyle rekabet etmek, kuşları ve doğayı korumaya katkıda bulunmak, aile ve arkadaşlarla birlikte olmak, başkalarıyla tanışmak gibi motivasyonlara da sahip oldukları görülmektedir (Hvenegaard, 2002). Kellert (1985) Amerika'da 2.455 kuş gözlemcisi üzerinde yaptığı araştırmada, kuşların sahip olduğu estetik-güzellik, olabildiğince çok kuş tanımlamak, doğaya yakın olmak, aile / arkadaşlar ile birliktelik ve kuşlara duyulan kişisel hayranlık olmak üzere beş önemli motivasyon ortaya koymuştur. Kellert (1985) kuş gözlemciliği gruplarına göre motivasyonun farklılaştığını öne sürmüş ve 40 veya daha üstü kuşları tanıyabilen kararlı kuş gözlemcilerinin başlıca motivasyonlarının kuşlara olan ilgileri olduğunu, 10 ile daha az kuşu tanıyabilen meraklı kuş gözlemcilerinin ise en önemli motivasyonlarının kuşların sahip olduğu estetik nitelikler

olduğunu tespit etmiştir. Kuş gözlemcileriyle ilgili önemli çalışmalar yapmış olan McFarlane (1994) ise Kanada’da bulunan kuş gözlemcilerini incelemiş ve motivasyon boyutlarını katılım, başarı, koruma ve takdir olarak tanımlamıştır. Başarı isteğinin kuş gözlemciliğindeki uzmanlıkla doğru orantılı olarak arttığını ve başarı motivasyonuna en çok uzman kuş gözlemcilerinin sahip olduğunu ortaya koymuştur. Doğayı ve kuşları koruma motivasyonunun en çok orta düzeydeki uzmanlığa sahip kuş gözlemcilerinde bulunduğunu, meraklı kuş gözlemcileri için ise doğada olmanın keyfini içeren takdir boyutunun en önemli motivasyon kaynağı olduğunu tespit etmiştir. Scott, Baker ve Kim (1999) Amerika’da kuş gözlemciliği yarışmasına katılanlarla yapmış oldukları çalışmada ise rekabet, keyif ve koruma, sosyalleşme ile kendini ifade etme olmak üzere dört motivasyon boyutunun olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çalışmanın kuş gözlemciliği yarışmasında gerçekleştirilmiş olmasına karşın sosyallik ile kendini ifade etmenin, rekabetten daha önemli motivasyonlar olarak öne çıktığı görülmüştür. Cole ve Scott (1999) Amerikan kuşçuluk derneği üyeleriyle yapmış oldukları çalışmada, kararlı kuş gözlemcilerinin, kuş çeşitliliği, daha önce hiç görmedikleri türlerin varlığı ve yerli kuşların sayısı gibi kuşlarla ilgili motivasyonlarının daha güçlü olduğunu tespit etmişlerdir. Hvenegaard (2002) da yapmış olduğu araştırmada benzer sonuçlar ortaya koymuştur. Kuş gözlemciliğiyle ilgili en önemli motivasyonun kuşları, daha önce görülmeyen kuş türlerini ve mümkün olduğunca çok sayıda kuş türlerini görmek gibi kuşların kendileriyle ilişkili olduğunu, bunu takiben doğal ve tarihi çekicilikler, son olarak da sosyal ve kültürel motivasyonların geldiğini belirtmiştir. Hvenegaard (2002) ayrıca, acemi (meraklı) kuş gözlemcileriyle karşılaştırıldığında, çok deneyimli kuş gözlemcilerinin kuşla ilgili motivasyonlarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Scott vd., (2005) Amerika’da turnaların yıllık göçlerini izlemeye gelen kuş gözlemcileriyle yapmış oldukları araştırmada ise diğer çalışmalardan farklı olarak en önemli motivasyonun manzaranın, doğadaki kokuların ve seslerin tadını çıkarmak ile açık havada bulunmak olduğunu saptamışlardır. En az önemli bulunan motivasyonlar ise aileden bir süreliğine uzaklaşmak ve diğer kuş gözlemcilerinden saygı görmek olarak sıralanmıştır. Sali ve Kuehn (2006) fiziksel (fiziksel egzersiz yapma), duygusal, entelektüel (eğitim), sosyal ve maneviyat olmak üzere beş motivasyon boyutu belirlemişlerdir. Duygusal boyutun (açık havaya çıkmak ve yaban hayatının tadını çıkarmak, kuşların sesinin ve görüntüsünün tadını çıkarmak, kuşları korumaya katkı sağlamak, rutin günlük işlerden uzaklaşmak ve rahatlamak) en önemli motivasyon olduğunu ileri sürmüşlerdir. New York’ta 1.000 kuş gözlemcisi ile yapılan diğer bir çalışmada Sali, Kuehn ve Zhang (2008) motivasyonun cinsiyete göre farklılaştığını belirlemişlerdir. Erkek kuş gözlemcilerin motivasyonları kuşlara olan ilgi, bilgi paylaşma, keşif, arkadaşlık ve maneviyatı içerirken, kadın kuş gözlemcilerinin motivasyonları ise açık havanın keyfini çıkarmak, kendini

ifade etmek, bilgilenmek ve meydan okumaktan oluşmuştur. Conradie, van Zyl ve Strasheim (2013) İngiliz kuş gözlemcileri fuarı ve Alman Vogel festivalinde 439 ziyaretçiyle yapmış oldukları çalışmada kuş gözlemciliğiyle ilgili motivasyon boyutlarını esenlik (wellbeing), entelektüel faaliyet, sosyalleşme ve fotoğraf olduğunu belirtmişleridir. Bu boyutlar arasında duygusal, manevi, fiziksel ve zihinsel uyarım alt faktörlerinin birleşiminden oluşan esenlik en önemli motivasyon olarak öne çıkmıştır. Glowinski ve Moore (2014) 529 Amerikan Kuş Gözlemcileri Derneği üyesi ile yapmış oldukları çalışmada başarma, koruma ve sosyalleşme olmak üzere kuş gözlemciliği ile ilgili üç motivasyon tanımlamışlardır. Chen ve Chen'in (2015) çalışmasında altı motivasyon boyutu önem sırasına göre kuşlarla ilgili özellikler, yenilik arayışı, katkı ve paylaşım, manevi yenilenme, sosyalleşme ile rekabet olarak sıralanmıştır. Önceki çalışmalar farklı bölgeler ve ülkelerdeki genel kuş gözlemciliği motivasyonlarını ortaya koymakta olup, sosyalleşme, koruma, başarı, bilgi, yeni deneyimler, maneviyat ve kuşlarla ilgili boyutların farklı isimlerle de olsa birçok çalışmada yer aldığı görülmektedir.

2.3. Kuş Gözlemcilerinin Destinasyon Tercihleri

Yapılan çalışmalar kuş gözlemcilerinin motivasyonlarına ve gruplarına göre destinasyon tercihlerinin farklılaştığını ortaya koymuştur (Cole ve Scott, 1999; Scott ve Thigpen, 2003; Kim vd., 2010). Cole ve Scott (1999) kuş gözlemcilerinin destinasyon tercihlerini etkileyen dokuz faktör sıralamışlardır. Bu faktörler, yerli kuş çeşitliliği, kuşların dışındaki yaban hayatı ve yerel bitkilerin varlığı, rehber ve planlanmış etkinlikler, tamamlayıcı faaliyetler, kamp tesisleri, konfor, destinasyonun uzaklığı ve gelişmişlik düzeyi, ziyaret sınırlılığı ve rekabetçi konumudur (balıkçılık ve avcılığın yapılabilmesi, fabrikaların gözlem yerine uzaklığı). Scott ve Thigpen (2003) ise kuş gözlemcilerinin destinasyon tercihlerini flora ve fauna gözleme fırsatları, geleneksel rekreasyon faaliyetleri, açık hava rekreasyon faaliyetleri, suyla yapılan rekreasyon faaliyetlerine erişim, kentsel alanlardan kaçış, konfor ve kolay erişim olmak üzere yedi faktörün yönlendirdiğini belirtmişlerdir.

Kuş gözlemcilerinin uzmanlıklarına bağlı olarak destinasyon tercihlerinin farklılaştığı görülmektedir (Steven, Smart, Morrison ve Castley, 2017). Scott ve Thigpen (2003) aktif kuş gözlemcilerinin sık sık kuş gözlemek için seyahate çıktıklarını, ancak bu seyahatlerinde kuş gözlemciliğini başka bir faaliyetle birleştirmek istemediklerini, dolayısıyla destinasyonun sağladığı bu yöndeki olanakları çekici bulmadıklarını ortaya koymuşlardır. Ayrıca aktif/deneyimli kuş gözlemcilerinin alışveriş olanakları, konaklama, yeme –içme gibi destinasyon olanaklarına önem vermediklerini, kuş gözlemciliği ile ilgili faaliyetlere odaklandıklarını tespit etmişlerdir. Curtin ve Wilkes (2005) uzman kuş gözlemcilerinin, kuşlarla

ilgili faaliyetlere odaklandıklarını ve altyapıya çok önem vermediklerini, öte yandan, acemi kuş gözlemcilerinin ise diğer turizm faaliyetleriyle ilgilendikleri ve altyapı ile konfora daha çok önem verdiklerini belirtmişleridir. Harwood (2008) İngiltere’de kuş fuarı ziyaretçileriyle yapmış oldukları araştırmada kuş gözlemcilerinin destinasyon tercihlerinin, konaklama standartları, nadir ve endemik kuşlar, yerli halkla etkileşim, tesisler, destinasyon altyapısı ve diğer arazilerin kullanılabilmesi olarak yedi başlık altında toplamış yerli halkla etkileşimin destinasyon tercihlerini etkilemede öne çıktığını saptamıştır. Kim vd.’nin (2010) çalışmalarında kuş gözlemcilerinin destinasyon tercihlerinde endemik kuşların olması, meraklı kuş gözlemcilerine göre aktif/deneyimli ve orta kuş gözlemcileri için son derece önemli bir özellik olarak bulunmuştur. Meraklı kuş gözlemcileri için iyi rehberlik hizmeti, iyi yemek ve konaklama olanakları gibi turizm hizmetlerinin kalitesinin, kuşlarla ilgili çekiciliklerden daha önemli olduğu görülmüştür. Maple, Eagles ve Rolfé (2010) daha az tecrübeli kuş gözlemcilerinin konfora (kolaylıklara) ve bölgedeki diğer olanaklara daha fazla önem verdiklerini ve ilgilerinin kuş gözlemciliği dışındaki çekicilik ve faaliyetlere daha fazla yoğunlaştığını belirtmişlerdir. Chen ve Chen (2015) ise uluslararası kuş gözlemcileriyle yapmış oldukları çalışmada kuş gözlemcileri için destinasyon özelliklerini önemine göre, kuş kaynakları, profesyonel rehberler, altyapı ve tesis olanakları, yerel kültür ve gelenekler olarak sıralamışlardır.

İncelenen literatür doğrultusunda aşağıdaki araştırma soruları geliştirilmiştir:

1. Kuş gözlemciliği faaliyetleri kuş gözlemcileri gruplarına göre farklılık göstermekte midir?
2. Kuş gözlemcilerinin motivasyonları kuş gözlemcileri gruplarına göre farklılık göstermekte midir?
3. Kuş gözlemcilerinin destinasyon seçimleri kuş gözlemcileri gruplarına göre farklılık göstermekte midir?

3. YÖNTEM

Türkiye’deki farklı grupta yer alan (meraklı, aktif ve kararlı kuş gözlemcisi) kuş gözlemcilerinin kuş gözlemciliği yapılarındaki motivasyon unsurları ve kuş gözlemciliği yapılacak destinasyonu seçmede etkili faktörlere ilişkin görüşlerinin belirlendiği bu çalışmanın evreni Türkiye’de kuş gözlemciliği yapan bireylerden oluşmaktadır. Türkiye’de kuş gözlemciliği yapan bireylerin sayısına ilişkin herhangi bir resmi istatistik bulunmamasıyla beraber daha önce yapılan bir çalışma (Çakıcı ve Harman, 2006) çerçevesinde Türkiye’de kuş gözlemciliği yapan yaklaşık 550 birey olduğu belirtilmiştir. Örneklem büyüklüğünü hesaplamak için Özdamar (2001) tarafından nicel ve sonlu ($N < 10.000$) araştırmalar için

önerilen formülden ($n=N \cdot s^2 \cdot Z_{\alpha}^2 / [(N-1)d^2 + s^2 \cdot Z_{\alpha}^2]$) yararlanılmıştır. Bu çerçevede, ilk 30 bireylik anket uygulaması pilot -ön- uygulama kabul edilmiş ve formüldeki parametreler belirlenmiştir. Buna göre, evren büyüklüğü $N=498$; standart sapma değeri $s=0,9$; 0,05 anlamlılık düzeyine karşılık $Z_{\alpha}=1,96$ ve örneklem hatasını ifade eden etki büyüklüğü $d=0,1$ alınmış olup minimum örneklem büyüklüğü 192 olarak hesaplanmıştır. Bu doğrultuda İstanbul Kuş Gözlem Topluluğu üzerinden iletişim adresleri belirlenen 498 kişi evren olarak varsayılmış ve söz konusu 498 kuş gözlemcisine elektronik posta yoluyla ulaşılması hedeflenmiş olup kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak araştırmada yer almayı kabul eden ve geri dönüş sağlayan 227 kişi örneklem grubunu oluşturmuştur. Veriler 01.03.2018 ile 15.07.2018 tarihleri arasında toplanmıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak temel olarak dört bölümden oluşan anket kullanılmıştır. Anketin ilk bölümünde bireylerin demografik özelliklerine yönelik 5 değişkene (cinsiyet, yaş, eğitim, medeni durum ve aylık gelir) yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Scott ve Thigpen (2003) ve Scott vd.,(2005) nin çalışmalarında yer alan ifadelerden yararlanarak kuş gözlemciliği faaliyetlerini belirlemek ve gruplara ayırmak üzere 7 değişkene (son 12 ayda kuş gözlemciliği için yapılan seyahat sayısı, son 12 ayda kuş gözlemciliği yaparak geçirilen gün sayısı, diğer kuş gözlemcilerine göre yeteneği, kuş gözlemciliğini hangi düzeyde açık hava faaliyeti olarak tanımladığı, kuş gözlemciliği ile ilgili sahip olduğu araç-gereç veya ekipmanların toplam maliyeti, görüntüsünden tanınabilen kuş sayısı ve sesinden tanınabilen kuş türü sayısı) yer verilmiştir. Anketin üçüncü bölümünde kuş gözlemcilerinin kuş gözlemciliği yapmalarındaki motivasyon unsurlarını belirlemek üzere Scott vd., (2005) ve Conradie vd.,'nin (2013) çalışmasından adapte edilen 4 boyut (kuşa ilişkin özellikler, sosyallik, kaçış-yenilenme ve eğlenme) ve 15 madden oluşan ölçek kullanılmıştır. Anketin son bölümünde ise kuş gözlemciliği yapılacak destinasyonu seçmede önemli faktörlere ilişkin katılımcı görüşlerini belirlemek üzere Scott ve Thigpen (2003) çalışmasından adapte edilen 5 boyut (flora ve fauna gözleme fırsatı, kentsel alanlardan kaçış, ulaşım kolaylığı, rekreasyon faaliyetlerinin olması ve konfor sağlayan özellikler) ve 25 madden oluşan ölçeğe yer verilmiştir. Ölçeklerdeki her bir madde 5'li Likert derecesine tabi tutulmuş olup 1=Kesinlikle Önemli Değildir ve 5= Kesinlikle Önemlidir aralığında puanlandırılmıştır.

Çalışmada anket yoluyla elde edilen veriler İstatistiksel Veri Analizi Paket Programı ile analiz edilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri frekans ve yüzde dağılımlarıyla verilmiş olup, ankete katılanların hangi grupta yer aldıklarını belirlemek üzere (meraklı, aktif ve kararlı kuş gözlemcisi) anketin ikinci bölümde kuş gözlemciliği faaliyetlerine ilişkin belirtilen 7 değişken kullanılarak Ward yöntemi ve Karesel Öklit uzaklığı

ile kümeleme analizi uygulanmış ve dendrogram (ağaç) grafiği elde edilmiştir. Diğer taraftan kuş gözlemcisi grupları ile söz konusu 7 değişken (ki bu değişkenler kategorik hale getirilmiştir) arasındaki ilişkiler Ki-Kare analizi ile belirlenmiştir. Ayrıca, kuş gözlemci gruplarının kuş gözlemciliği yapımlarındaki motivasyon unsurları ve kuş gözlemciliği yapılacak destinasyonu seçmede önemli faktörlere ilişkin görüşlerine göre karşılaştırılması parametrik test varsayımları gerçekleştiği için tek faktörlü varyans analizi (One Way ANOVA) ile incelenmiştir. Varyans analizi sonucu farklılıklara yönelik ikili karşılaştırmalar ise çoklu karşılaştırma testlerinden Tukey testi ile gerçekleştirilmiştir.

4. BULGULAR

Örneklem grubunu oluşturan bireylerin demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre, katılımcıların % 72,7'si erkeklerden ve % 50,7'si evlilerden oluşmaktadır. Diğer taraftan, % 44,5'inin 40 yaş ve üzerinde olduğu, % 91,2'sinin üniversite eğitim aldığı ve % 43,2'sinin ise 6500 TL ve üzerinde gelire sahip olduğu görülmektedir. Kuş gözlemcilerine ilişkin motivasyon ölçeği ile kuş gözlemciliği yapılacak destinasyon tercih ölçeğine yönelik faktör analizi sonuçları, faktör ortalama±standart sapma değerleri ile Cronbach's Alpha katsayıları Tablo 2'de sunulmuştur. Buna göre, motivasyon ölçeği için KMO=0,821 ve Bartlett's test sonuçları $\chi^2=1506,499$; $p<0,001$ ve destinasyon tercih ölçeği için KMO=0,863 ve Bartlett's test sonuçları $\chi^2=3955,353$; $p<0,001$ olarak hesaplanmış olup bu değerler örneklem yeterliliğini ve faktör analizinin uygulanabilirliğini göstermektedir. Alt ölçek veya faktörlerin güvenilirliğine ilişkin iç tutarlık katsayısını veren Cronbach's Alpha katsayılarının tamamı 0,70 değerinin üzerinde bulunmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişken	Grup	Sayı (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	62	27,3
	Erkek	165	72,7
Yaş	29 ve altı	29	12,8
	30-39	97	42,7
	40-49	68	30,0
	50 ve üzeri	33	14,5
Eğitim Durumu	Lise ve altı	20	8,8
	Üniversite	120	52,9
	Lisansüstü	87	38,3
Medeni Durum	Evli	115	50,7
	Bekar	112	49,3
Aylık Gelir	2500 TL ve altı	24	10,6
	2501-4500	59	26,0
	4501-6500	46	20,3
	6501-8500	37	16,3
	8501 ve üzeri	61	26,9
Toplam		227	100,0

Tablo 2'deki bulgulara göre, 15 maddeyi içeren motivasyon ölçeği, özdeğeri (eigenvalue) 1'den büyük ve toplam varyansın %64,836'sını açıklayan 4 faktör altında toplanırken, 25 maddeyi içeren destinasyon tercih ölçeği de özdeğeri 1'den büyük ve toplam varyansın %68,568'ini açıklayan 5 faktör altında toplanmıştır. Diğer taraftan faktör ortalamaları incelendiğinde, motivasyon ölçeği için en yüksek ortalamaya sahip motivasyon faktörlerinin "eğlenme" ($\pm SS=4,37\pm 0,83$) ve "kuşa ilişkin özellikler" ($\pm SS=4,26\pm 0,71$) olduğu, en düşük ise "sosyallik" ($\pm SS=3,14\pm 0,82$) faktörü olduğu görülmektedir. Destinasyon tercihinde ise en önemli faktörler sırası ile "flora ve fauna gözlemeleme fırsatı" ($\pm SS=3,88\pm 0,76$) ve "kentsel alanlardan kaçış" ($\pm SS=3,70\pm 0,79$) olurken, sırasıyla "rekreasyon faaliyetlerinin olması" ($\pm SS=2,67\pm 0,76$), "konfor sağlayan özellikler" ($\pm SS=2,61\pm 0,79$) ve "ulaşım kolaylığı" ($\pm SS=2,44\pm 0,85$) faktörlerinin ise diğer faktörlere göre destinasyon tercihinde daha düşük öneme sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Motivasyon Ölçeği İle Destinasyon Tercih Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları ve Bazı Betimsel İstatistikler

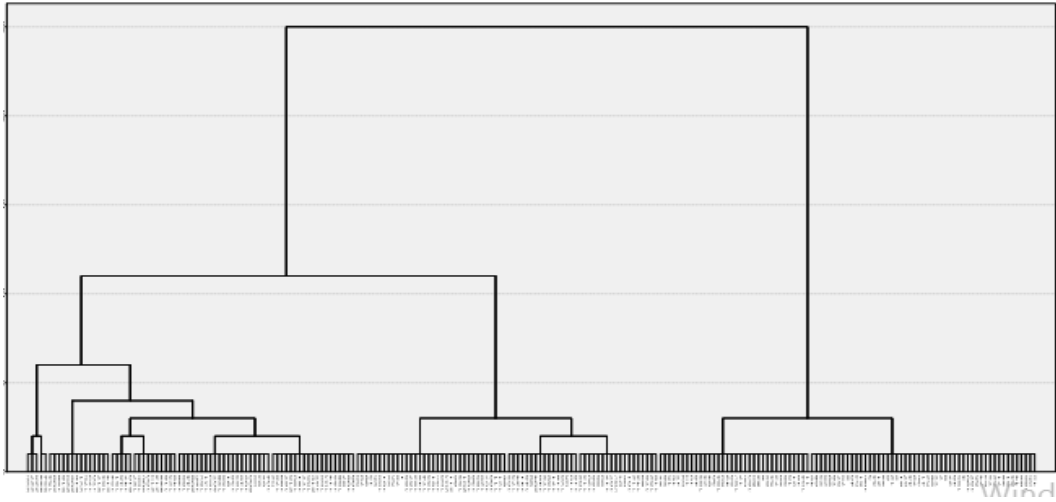
Faktörler	Madde Sayısı	Özdeğerler	Varyans %	Kümülatif Varyans%	$\bar{X} \pm SS$	Cronbach's Alpha
Motivasyon ölçeği						
Eğlenme	2	1,563	10,418	64,836	4,37 $\pm$ 0,83	0,726
Kuşa ilişkin özellikler	5	3,392	22,616	22,616	4,26 $\pm$ 0,71	0,789
Kaçış- Yenilenme	4	2,088	13,921	54,418	3,80 $\pm$ 0,81	0,798
Sosyallik	4	2,682	17,880	40,496	3,14 $\pm$ 0,82	0,856
Destinasyon tercih ölçeği						
Flora ve fauna gözlemeleme fırsatı	5	9,354	37,415	37,415	3,88 $\pm$ 0,76	0,891
Kentsel alanlardan kaçış	3	1,303	5,213	64,189	3,70 $\pm$ 0,79	0,799
Rekreasyon faaliyetlerinin olması	7	3,487	13,947	51,362	2,67 $\pm$ 0,76	0,877
Konfor sağlayan özellikler	7	1,904	7,614	58,977	2,61 $\pm$ 0,79	0,832
Ulaşım kolaylığı	3	1,095	4,379	68,568	2,44 $\pm$ 0,85	0,784

Motivasyon ölçeği için $KMO=0,821$; Bartlett's test: $\chi^2=1506,499$; $p<0,001$

Destinasyon tercih ölçeği için $KMO=0,863$; Bartlett's test: $\chi^2=3955,353$; $p<0,001$

Çalışmada, bireyin hangi kuş gözlemcisi sınıfında (meraklı, aktif ve kararlı kuş gözlemcisi) olduğunu belirlemek için; son 12 ayda kuş gözlemciliği için yapılan seyahat sayısı, son 12 ayda kuş gözlemciliği yaparak geçirilen gün sayısı, diğer kuş gözlemcilerine göre yeteneği, kuş gözlemciliğini hangi düzeyde açık hava faaliyeti olarak tanımladığı, kuş gözlemciliği ile ilgili sahip olduğu araç-gereç veya ekipmanların (dürbün, kamera, fotoğraf makinesi ve objektifler, ses kaydedici, kitap v.b) toplam maliyeti, görüntüsünden tanınabilen kuş türü sayısı ve sesinden tanınabilen kuş sayısı şeklindeki 7 değişken kullanılarak verilere kümeleme analizi uygulanmış olup elde edilen dendrogram (ağaç) grafiği Şekil 1'de

verilmiştir. Şekil 1'e göre örnekleme oluşturan kuş gözlemcilerinin öncelikle iki gruba ayrıldığı ancak ilk grubun tekrar ikiye ayrıldığı görülmektedir. Diğer taraftan, grafiğin en sağındaki üçüncü grubun (kararlı kuş gözlemcisi) daha homojen bir grup olduğu, en solundaki grubun (meraklı kuş gözlemcisi) ise diğerlerine göre daha heterojen bir grup olduğu gözlenmektedir. Bu durumda uygulanan kümeleme analizi sonucu meraklı, aktif ve kararlı kuş gözlemcisi şeklinde üç temel grup elde edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kuş gözlemcilerinin % 37'sinin (n=84) meraklı, % 43,2'sinin (n=98) aktif ve % 19,8'inin (n=45) ise kararlı grubunda olduğu belirlenmiştir.

Şekil 1. Kümeleme analizine ilişkin dendrogram grafiği

Kuş gözlemcisi grupları ile kuş gözlemciliği faaliyetleri arasındaki ilişkilere yönelik uygulanan Ki-Kare analizi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde kuş gözlemcisi grupları ile kuş gözlemciliği faaliyetlerine yönelik değişkenler arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Dağılım genel olarak incelendiğinde, kararlı kuş gözlemcilerinin diğer gruplara göre; son 12 ayda kuş gözlemciliği için yapılan seyahat sayısı, son 12 ayda kuş gözlemciliği yaparak geçirilen gün sayısı, diğer kuş gözlemcilerine göre yeteneği, kuş gözlemciliğini hangi düzeyde açık hava faaliyeti olarak tanımladığı ve kuş gözlemciliği ile ilgili sahip olduğu araç-gereç veya ekipmanların toplam maliyeti ile görüntüsünden ve sesinden tanıyabildikleri kuş türü sayısının daha yüksek olduğu görülmektedir. En düşük değerler ise meraklı kuş gözlemcisi aittir. Aktif grubunda yer alanların ise istatistikleri kararlı ve meraklı kuş gözlemcilerinin arasındadır. Örneğin, meraklı kuş gözlemcilerinin %84,3'ü görüntüsünden 100'ün altında kuş tanıyabildiğini belirtirken, aktif kuş gözlemcilerinin %30,6'sı, kararlı kuş gözlemcilerinin ise %46,7'si 300'den fazla kuş türünü tanıyabildiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 3. Kuş Gözlemcisi Grupları İle Kuş Gözlemciliği Faaliyetleri Arasındaki İlişkiler

Değişken	Grup	Grup			Ki-Kare	p
		Meraklı n (%)	Aktif n (%)	Kararlı n (%)		
Son 12 ayda kuş gözlemciliği için yapılan seyahat sayısı	0-1	17(20,2)	4(4,1)	1(2,2)	51,402	0,000**
	2-3	36(42,9)	11(11,2)	10(22,2)		
	4-7	11(13,1)	30(30,5)	8(17,8)		
	8 +	20(23,8)	53(54,2)	26(57,8)		
Son 12 ayda kuş gözlemciliği yaparak geçirilen gün sayısı	1-5	30(23,8)	5(5,1)	2(4,4)	47,216	0,000**
	6-18	20(32,1)	26(26,5)	8(17,8)		
	19-53	27(32,1)	40(40,8)	17(37,8)		
	54+	7(8,3)	27(27,6)	18(40,0)		
Diğer kuş gözlemcilerine göre yeteneği	Daha az	62(73,8)	28(28,6)	11(24,4)	51,778	0,000**
	Eşit yetenekte	21(25,0)	52(53,1)	22(48,9)		
	Daha fazla	1(1,2)	18(18,4)	12(26,7)		
Kuş gözlemciliğini hangi düzeyde açık hava faaliyeti olarak tanımladığı	Az önemli	27(32,1)	5(5,1)	4(8,2)	34,153	0,000**
	Orta düzeyde	8(9,5)	6(7,1)	1(2,2)		
	Çok önemli	7(8,3)	16(16,3)	5(9,6)		
	En önemli	42(50,0)	70(71,4)	36(80,0)		
Kuş gözlemciliği ile ilgili sahip olduğu araç-gereç veya ekipmanların toplam maliyeti	\$375 ve altı	20(23,8)	15(15,3)	5(11,1)	16,994	0,031*
	\$376- \$980	20(23,8)	18(18,4)	10(22,2)		
	\$981-\$2245	22(26,2)	28(28,5)	12(26,7)		
	\$2246+	22(26,2)	37(37,8)	18(40,0)		
Görüntüsünden ve tanınabilen kuş türü sayısı	0-100	71(84,3)	10(10,4)	10(22,2)	1731,235	0,000**
	101-300	9(10,7)	58(59,0)	14(31,1)		
	301+	4(5,0)	30(30,6)	21(46,7)		
Sesinden tanınabilen kuş türü sayısı	0-50	80(95,2)	27(27,6)	5(11,1)	99,257	0,000**
	51-100	2(2,4)	34(34,7)	22(48,9)		
	101+	2(2,4)	37(37,8)	182(40,0)		

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Kuş gözlemci gruplarının kuş gözlemciliği yapımlarındaki motivasyon unsurları ve kuş gözlemciliği yapılacak destinasyonu seçmede önemli faktörlere ilişkin görüşlerine göre karşılaştırılmasına ilişkin varyans analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre, kuş gözlemciliği yapılmasındaki motivasyon unsurlarından sosyallik ve eğlenme boyutuna göre kuş gözlemci grupları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmezken ($p > 0,05$), kuşa ilişkin özellikler ve kaçış-yenilenme boyutlarında anlamlı farklılıklar gözlenmiştir ($p < 0,05$). Ortalama değerleri incelendiğinde; kuşa ilişkin özellikler boyutunda üç grup arasında anlamlı farklılıklar bulunmuş olup, kararlı kuş gözlemcilerinin en yüksek ortalamaya ($\pm SS=4,56 \pm 0,39$) sahip olduğu ve en düşük ortalamaya ise meraklı kuş gözlemcilerinin sahip olduğu ($\pm SS=4,11 \pm 0,73$) görülmektedir. Kaçış-yenilenme boyutunda ise aktif kuş gözlemcileri ($\pm SS=3,79 \pm 0,88$) ile meraklı kuş gözlemcilerinin ($\pm SS=3,82 \pm 0,84$) birbirine yakın ortalamaya sahip olduğu belirlenirken, kararlı kuş gözlemcilerinin bu gruptan daha yüksek ortalamaya ($\pm SS=4,07 \pm 0,63$) sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Kuş Gözlemci Gruplarının Motivasyon Unsurları Ve Destinasyon Tercihlerinde Önemli Faktörlere İlişkin Görüşlerine Göre Karşılaştırılması

Ölçek ve Faktörler	Grup	Meraklı	Aktif	Kararlı	P
		$\bar{X} \pm SS$	$\bar{X} \pm SS$	$\bar{X} \pm SS$	
Motivasyon ölçeği					
Kuşa ilişkin özellikler		4,11±0,73 c	4,31±0,79 b	4,56±0,39 a	0,043*
Sosyallik		3,08±0,88	3,09±0,86	3,37±0,62	0,128
Kaçış-Yenilenme		3,82±0,84 b	3,79±0,88 b	4,07±0,63 a	0,019*
Eğlenme		4,36±0,90	4,34±0,88	4,46±0,54	0,702
Destinasyon tercih ölçeği					
Flora ve fauna gözlemeleme fırsatı		3,57±0,82 c	3,77±0,80 b	3,95±0,51 a	0,023*
Kentsel alanlardan kaçış		3,54±0,77 b	3,58±0,86 b	3,81±0,61 a	0,031*
Ulaşım kolaylığı		2,39±0,84	2,49±0,79	2,51±0,97	0,428
Rekreasyon faaliyetlerinin olması		2,71±0,73	2,66±0,80	2,62±0,76	0,812
Konfor sağlayan özellikler		2,62±0,84	2,65±0,78	2,71±0,72	0,538

* $p < 0,05$; a,b,c: farklı harfleri içeren gruplar arasındaki farklar anlamlıdır.

Tablo 4 incelendiğinde, kuş gözlemciliği yapılacak destinasyonu seçmede önemli faktörlerden ulaşım kolaylığı, rekreasyon faaliyetlerinin olması ve konfor sağlayan özellikler boyutlarına göre kuş gözlemci grupları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmezken ($p > 0,05$), flora ve fauna gözlemeleme fırsatı ve kentsel alanlardan kaçış boyutlarında anlamlı farklılıklar gözlenmiştir ($p < 0,05$). Bulgulara göre, flora ve fauna gözlemeleme fırsatı boyutunda gruplar arasında anlamlı farklılıklar bulunmuş olup, kararlı kuş gözlemcilerinin en yüksek ortalamaya ($\pm SS = 3,95 \pm 0,51$), meraklı kuş gözlemcilerinin ise en düşük ortalamaya sahip olduğu ($\pm SS = 3,57 \pm 0,82$) görülmektedir. Kentsel alanlardan kaçış boyutunda ise aktif kuş gözlemcileri ($\pm SS = 3,58 \pm 0,86$) ile meraklı kuş gözlemcileri ($\pm SS = 3,54 \pm 0,77$) arasında anlamlı farklılık gözlenmezken, kararlı kuş gözlemcilerinin ($\pm SS = 3,81 \pm 0,61$) destinasyon tercihlerinde kentsel alanlardan kaçış faktörünü diğer gruplara göre daha fazla önemsedikleri belirlenmiştir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Kuşların doğal ortamlarında gözlemlendiği, doğayı kuşların dünyasından tanımaya olanak veren, çevresel etkisi düşük olan kuş gözlemciliği birçok ülkede yaygın olarak yapılmaktadır. Kuş türü bakımından zengin bir kaynağa sahip olan Türkiye’de de kuş gözlemciliğinin son yıllarda hızla yayıldığı gözlemlenmektedir. Kaynakların en iyi şekilde değerlendirilmesi ve kuş gözlemciliğine olan talebin buna bağlı olarak elde edilen gelirin artırılması için kuş gözlemcilerinin motivasyonlarının ve destinasyon tercihlerinin anlaşılması önemlidir. Buradan yola çıkarak çalışmada, Türkiye’deki kuş gözlemcilerinin seyahate karar verme süreçlerinde etkili olan motivasyon ve destinasyon tercih faktörlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte kuş gözlemcilerini davranış, yetenek ve bağlılıklarına göre

gruplara ayırarak profilleri belirlenmiş; söz konusu grupların motivasyon ve destinasyon tercihleri incelenmiştir.

Çalışmada kuş gözlemcilerinin genellikle orta yaşlı, iyi eğitim düzeyine sahip, yüksek gelirli oldukları görülmekte olup farklı çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Hvenegaard, 2002; Şekercioğlu, 2002; Çakıcı ve Harman, 2006; Green ve Jones, 2010). Kuş gözlemcilerinin demografik özelliklerine bakıldığında turizm gelirleri açısından önemli bir segmenti oluşturduğu görülmektedir.

Kuş gözlemcilerini gruplandırmak amacıyla son 12 ayda kuş gözlemciliği için yapılan seyahat sayısı, son 12 ayda kuş gözlemciliği yaparak geçirilen gün sayısı, diğer kuş gözlemcilerine göre yeteneği, kuş gözlemciliğini hangi düzeyde açık hava faaliyeti olarak tanımladığı, kuş gözlemciliği ile ilgili sahip olduğu araç-gereç veya ekipmanların toplam maliyeti, görüntüsünden ve sesinden tanınabilen kuş türü sayısı değişkenleri kullanılarak kümeleme analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda üç grup elde edilmiştir: (1) Meraklı Kuş Gözlemcisi, (2) Aktif Kuş gözlemcisi ve (3) Kararlı Kuş Gözlemcisi. Kuş gözlemcilerinin gruplara göre dağılımı sırasıyla aktif (98 kişi), meraklı (84 kişi) ve kararlı (45 kişi) olarak sıralanmıştır. Meraklı kuş gözlemcileri kuş gözlemciliğini diğer gezi ve açık hava faaliyetinin yanında tesadüfi olarak yapan, gördüğü kuşların listesini tutmayan, kuş gözlemciliğini eğlenceli bulan ancak her zaman yapmadığı ya da düzensiz yaptığı bir açık hava faaliyeti olarak gören kişilerdir. Ayrıca tanıyabildikleri kuş ya hiç yoktur ya da çok azdır. Aktif kuş gözlemcileri kararlı kuş gözlemcileri kadar olmasa da sık sık kuş gözlemlemek amacıyla seyahat eden, gördüğü kuşların listesini tutan, görüntüsü ve sesinden tanıdığı kuş sayısı meraklı kuş gözlemcilerinden çok kararlı kuş gözlemcilerinden daha az olan, kuş gözlemciliğini önemli fakat ayrıcalıklı olmayan bir açık hava faaliyeti olarak gören kişilerdir. Kararlı kuş gözlemcileri ise kuş gözlemlemek, özellikle nadir kuş türlerini görmek için daha sık seyahate çıkan, kuşları tanımada daha yetenekli olan, gördükleri kuşların listesini tutan, kuş gözlemciliğini diğer açık hava faaliyetlerine tercih eden ve kuşları çekmeye, kaydetmeye ve gözlemlemeye yardım eden ekipmanları sürekli artan sayıda satın alan kuş gözlemcileridir. Kararlı kuş gözlemcileri sesinden ve görüntüsünden tanıdıkları kuş sayısının yaklaşık 300 ve üzeri olduğunu belirtmiş olup en fazla kuş tanıyan gözlemcilerdir. İlgili literatür incelendiğinde kuş gözlemcileri genellikle üç veya dört gruba ayrıldığı ve farklı şekillerde adlandırıldığı görülmüştür. Ancak grupların isimlendirmeleri farklı olsa da sahip oldukları genel özellikleri itibarıyla benzerlik göstermektedir (McFarlane, 1994; Cole ve Scott, 1999; Hvenegaard, 2002; Lee ve Scott, 2004; Scott vd., 2005; Chen ve Chen, 2015).

Kuş gözlemcilerinin motivasyonlarıyla ilgili olarak öne çıkan boyutun, manzaranın,

doğadaki kokuların ve seslerini tadını çıkarmak, açık havada olmak ifadelerinden oluşan “eğlenme” olduğu görülmüştür. İkinci sırada, daha önce görülmeyen kuş türlerini görmek, kuş gözlemciliği bilgisini artırmak ve yeteneğini geliştirmek, mümkün olduğunca çok kuş türünü görmek, listeye yeni kuş türleri eklemek, kuşların korunmasına katkıda bulunmak ifadelerini içeren “kuşa ilişkin özellikler” boyutu yer almaktadır. Üçüncü boyut ise gündelik hayattan uzaklaşmak / hayatın zorluklarından kaçmak, kuşların verdiği huzuru yaşamak, fotoğraf çekmek, çizim ve resim gibi yaratıcı bir şeyler yapmak, yalnız kalabilmek ifadelerinden oluşan “kaçış-yenilenme” dir. Aile ile birlikte bir aktivitede bulunmak, kuş gözlemcisi arkadaşlarla birlikte olmak, diğer kuş gözlemcileriyle yarışmak, benzer ilgi alanlarına sahip yeni insanlarla tanışmak ifadelerinden oluşan “sosyallik” boyutunun en önemsiz boyut olduğu görülmüştür. Kuş gözlemciliği ile ilgili diğer çalışmalarda (McFarlane 1994; Scott vd., 1999; Hvenegaard, 2002; Eubanks, Stoll ve Ditton, 2004; Scott, vd., 2005; Sali ve Kuehn 2006; Conradie vd., 2013; Chen ve Chen, 2015) en önemli boyut kuşa ilişkin özellikler olarak tespit edilmiştir. Farklılığın bu çalışmaya katılan kuş gözlemcileri arasında meraklı ve aktif kuş gözlemci sayısının daha çok olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Çalışmanın sonuçları kuş gözlemcilerinin destinasyon tercihlerinde de bazı farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur. En önemli destinasyon özellikleriyle ilgili boyutun, çeşitli kuş türlerinin görülebileceği ve/veya dinlenebileceği, farklı manzaraların görebileceği, yaban hayatı fotoğraflarının çekilebileceği, doğa yürüyüşlerinin yapabileceği, yabancı çiçeklerin gözlemlenebileceği yerler olması değişkenlerini içeren “flora ve fauna gözleme fırsatı” olduğu görülmüştür. Güvenli, temiz havası, yol boyunca güzel manzarası olan yerler ifadelerinden oluşan “kentsel alanlardan kaçış” boyutu ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada ise ziyaret edilecek ilginç yerleri, farklı-nostaljik küçük kasabaları, tarihi yerleri, doğa eğitim programları, yerel el sanatları, antika satan dükkanları, alışveriş yapılacak yerleri kapsayan “rekreasyon faaliyetlerinin olması” boyutu bulunmaktadır. Dördüncü sırada “konfor sağlayan özellikler” (yerel halkın dost ve yardımsever olması, iyi restoranların, oda ve kahvaltının, motellerin/otellerin, 24 saat banka hizmetlerinin, telefon ve internet erişiminin, sağlık hizmetlerinin iyi olduğu yerler) boyutu yer almaktadır. Son sırada ise yolların iyi olması, park yerlerinin olması, yolculuk süresinin uzunluğu değişkenlerinden oluşan “ulaşım kolaylığı” boyutu yer almaktadır. Scott ve Thigpen (2003), Kim vd., (2010) ve Chen ve Chen’in (2015) yapmış olduğu çalışmalar incelendiğinde benzer sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Söz konusu her üç çalışmada da flora ve fauna gözleme fırsatının kuş gözlemcileri açısından destinasyon tercihlerini etkileyen önemli boyut, ulaşım kolaylığının ise en önemsiz boyut olduğu görülmüştür. Bulgular kuş gözlemcilerinin (dahil oldukları gruplarına bakılmaksızın) gözleyecekleri kuşların çeşitliliğini ve buldukları çevrenin doğal yapısını

önemsediklerin göstermektedir. Diğer bir deyişle destinasyon kuş miktarı ve çeşitliliği açısından istedikleri özelliklere sahip olduğunda ulaşımın şekli, uzaklık önemini kaybetmektedir.

Çalışmanın bulguları daha önceki çalışmalarda olduğu gibi (Scott ve Shafer 2001; Scott ve Thigpen 2003; Lee ve Scott 2004; Kim vd., 2010; Chen ve Chen, 2015; Steven vd., 2017) motivasyon ve destinasyon tercihlerinin kuş gözlemcileri gruplarına göre değiştiğini ortaya koymuştur. Kuş gözlemcisi grupları ile motivasyon boyutları arasındaki ilişki incelendiğinde bazı önemli farklılıklar içerdiği tespit edilmiştir. Kararlı kuş gözlemcileri açısından en önemli motivasyon boyutunun kuşla ilgili boyut olduğu görülmüştür. Dolayısıyla kararlı kuş gözlemcileri için daha önce görmedikleri kuş türlerini görmek, kuş gözlemciliği bilgilerini artırmak ve yeteneklerini geliştirmek, mümkün olduğunca çok kuş türü görmek ve kuşların korunmasına katkıda bulunmak en önemli motivasyon unsurlarıdır. Bununla beraber kuşla ilgili boyutun meraklı kuş gözlemcileri için en önemsiz boyut olduğu görülmüştür. Kaçış-yenilenme boyutunun da kararlı kuş gözlemcileri için aktif kuş gözlemcileri ile meraklı kuş gözlemcilerinden daha önemli bir boyut olduğu tespit edilmiştir. Uzmanlık ve ilgi düzeyi arttıkça kuşla ilgili motivasyon boyutunun öne çıktığı görülmüştür. Meraklı ve aktif kuş gözlemcileriyle karşılaştırıldığında kararlı kuş gözlemcilerinin kuşla ilgili motivasyonlarının daha yüksek olduğu bulgusu Kellert (1985), Cole ve Scott (1999), Hvenegaard (2002) ve Chen ve Chen'in (2015) çalışmalarında da ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Scott vd.,'nin (2005) çalışmasında ise en önemli boyutun eğlenme (motivasyonun manzaranın, doğadaki kokuların ve seslerin tadını çıkarmak ile açık havada olmak) olduğu, kuşla ilgili boyutun ise orta düzeyde önemli olduğu tespit edilmiştir.

Destinasyon tercihleriyle ilgili olarak, kuş gözlemci gruplarına göre tercihlerin farklılaştığı tespit edilmiştir. Destinasyon tercihleri açısından ele alındığında flora ve fauna gözleme fırsatı boyutunun kararlı kuş gözlemcileri açısından en önemli, meraklı kuş gözlemcileri açısından ise en önemsiz boyut olduğu görülmüştür. Kararlı kuş gözlemcilerinin özellikleri dikkate alındığında seslerini duyabilecekleri ve görebilecekleri çeşitli kuşların bulunduğu, doğa yürüyüşü yapabilecekleri, doğal güzelliğe sahip, bitki örtüsü bakımından zengin destinasyonları tercih ettikleri görülmektedir. Söz konusu bulgular Scott ve Thigpen (2003), Curtin ve Wilkes (2005), Maple vd., (2010) ve Kim vd.,'nin (2010) çalışmalarıyla örtüşmektedir. Ulaşım kolaylığı, rekreasyon faaliyetlerinin olması ve konfor sağlayan özellikler boyutunda gruplar arasında anlamlı bir fark oluşmamıştır. Ancak literatür incelendiğinde (Scott ve Thigpen, 2003; Curtin ve Wilkes, 2005; Kim vd., 2010; Marple vd., 2010; Chen ve Chen, 2015) söz konusu boyutlar meraklı ve aktif kuş gözlemcisi grubuna dahil olan kuş gözlemcileri için önemliken kararlı kuş gözlemcileri açısından önemsiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kuş gözlemciliğini yaygınlaştırmak ve her grubun ilgisini çekmek amacıyla öncelikle kuşların yaşam yerleri olan doğal alanların korunması gerekmektedir. Doğal alanların korunmasıyla kuş sayısında ve çeşitliliğinde artışlar gözlemlenebilir. Kuş gözlemciliğini teşvik etmek amacıyla kuşları görünüş ve seslerinden tanınmasını sağlayabilmek için kolay anlaşılır kuş rehber kitapları ve kuş ses CD'leri oluşturulabilir.

Kuşları tanımakta zorluk çeken meraklı kuş gözlemcilerine daha iyi hizmet verilebilmesi amacıyla kuşların tanımlanmasında onlara yardımcı olacak rehberler kendilerine eşlik edebilir. Böylece kuşları tanıyabileceklerinden ve bilgi alabileceklerinden rehberler eşliğinde yapacakları kuş gözlemciliğinden daha hoşnut olabilir ve dolayısıyla daha sık seyahate çıkmaları sağlanabilir. Meraklı ve aktif kuş gözlemcilerinin kuş gözlemciliğini diğer eğlenceli aktivitelerle birleştirmeye eğilimli olduklarının dikkate alınmasının önemli olduğu görülmektedir. Meraklı ve aktif kuş gözlemcilerinin ilgisini çekmek amacıyla kuş gözlemciliği yanında farklı açık hava faaliyetleri sunulabilir. Bununla birlikte daha homojen yapıda olan sadece kuşları gözlemlemeyi ve doğayla baş başa kalmayı tercih eden kararlı kuş gözlemcilerine uygun özel turlar düzenlenebilir.

Bazıları artık gözlenemiyor olsa da Türkiye'de izlenme kaydı bulunan tür sayısı 485 olarak belirlenmiş olup, kuş türlerinin sayısı Avrupa'nın tamamında bulunan kuş türleri kadardır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2018). Kaynak bakımında zengin olan Türkiye'de kuş gözlemciliği eğitilmiş ve yüksek gelir seviyesine sahip eko-turist grubunun önemli bölümünü oluşturmasından dolayı dikkate değer bir gelir potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu potansiyelin en iyi şekilde kullanılabilmesi için kuş gözlemciliğinin yapıldığı destinasyonların kuş gözlemcilerinin ihtiyaçlarını karşılayacak donanıma sahip olması gerekmektedir. Kuş gözlemcilerinin ihtiyaçlarına cevap verecek donanıma sahip destinasyonların olması ve tatmin edici düzeyde hizmet sunulabilmesi açısından ise Türkiye'deki kuş gözlemcileri profillerinin ortaya konması, söz konusu profillere bağlı olarak da motivasyonları ve destinasyon tercihleri ile ilgili araştırmaların yapılmasına gereksinim duyulmaktadır. Buna bağlı olarak konuyla ilgili daha çok çalışmanın yapılmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu çalışma Türkiye'de kuş gözlemciliği yapan kişilerle yapılmıştır. Bundan sonraki çalışmalara Türkiye'ye kuş gözlemlemek üzere gelen uluslararası kuş gözlemcileri de dahil edilebilir. Ayrıca kuş gözlemcileri gruplandırmasının yüz yüze görüşme tekniği veya farklı ölçekler kullanılarak yapılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Bryan, H. (2000). Recreation specialization revisited. *Journal of Leisure Research*, 32(1), 18-21.
- CBI Ministry of Foreign Affairs. (2017). CBI Product Fact Sheet. <https://www.cbi.eu/market-information/tourism/birdwatching-tourism>, adresinden 15 Mart 2018 de alınmıştır.
- Chen, Li-Ju., & Wei-Peng Chen. (2015). Push-pull factors in international birders' travel. *Tourism Management* 48(1), 416-425.
- Cole, J.S., & Scott, D. (1999). Segmenting participation in wildlife watching: A comparison of casual wildlife watchers and serious birders. *Human Dimensions of Wildlife*, 4(4), 44-61.
- Conradie, N., Van Zyl, C., & Strasheim, A. (2013). What inspires birders to migrate South towards Africa? A quantitative measure of international avitourist motivation. *Southern African Business Review*, 17(1), 128-167.
- Curtin, S., & Wilkes, K. (2005). British Wildlife Tourism Operators: Current Issues and Typologies. *Current Issues in Tourism*, 8(6), 455-478.
- Çakıcı, A. C., & Harman, S. (2006). Kuş Gözlemciliğinin Önemi: Türkiye'de Kuş Gözlemciliğinin Profili. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17(2), 161-168.
- Dann, G. M. S. (1977). Anomie, ego-enhancement and tourism. *Annals of Tourism Research*, 4(4), 184-194
- Eubanks Jr., T. L., Stoll, J. R., & Ditton, R. B. (2004). Understanding the diversity of eight birder sub-populations: Socio-demographic characteristics, motivations, expenditures and net benefits. *Journal of Ecotourism*, 3(3), 151-172.
- Glowinski, S. L., & Moore, F. R. (2014). The role of recreational motivation in the birding participation-environmental concern relationship. *Human Dimensions of Wildlife*, 19(3), 219-233.
- Gürlük, S., & Rehber, E. (2008). A travel cost study to estimate recreational value for a bird refuge at Lake Manyas. Turkey. *Journal of Environmental Management*, 88(4), 1350-1360.
- Harwood, S. (2008). Planning and development of community based tourism: Bird watching destinations. Proceedings from Council for Australian University Tourism and Hospitality Education, Gold Coast International Hotel, Gold Coast, Australia (pp. 498-509).
- Hvenegaard, T. G. (2002). Birder Specialization Differences in Conservation Involvement, Demographics, and Motivations. *Human Dimensions of Wildlife*, 7(1), 21-36.
- Kellert, S. R. (1985). Birdwatching in American Society. *Leisure Sciences*, 7(3), 343-360.
- Kim, A. K., Keuning, J., Robertson, J., & Kleindorfer, S. (2010). Understanding the birdwatching tourism market in Queensland, Australia. *Anatolia*, 21(2), 227-247.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2018). Kuş Gözlemciliği. <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,10203/kus-gozlemciligi.html> adresinden, 10 Nisan 2018 tarihinde alınmıştır.
- Lee, J. H., & Scott, D. (2004). Measuring Birding Specialization: A Confirmatory Factor Analysis. *Leisure Sciences*, 26(3), 245-260.
- Ma, Z., Cheng, Y., Wang, J., & Fu, X. (2013). The rapid development of birdwatching in mainland China: a new force for bird study and conservation. *Bird Conservation International*, 23(2), 259-269.
- Maple, L. C., Eagles, P. F. J., & Rolfe, H. (2010). Birdwatchers' specialization characteristics and national park tourism planning. *Journal of Ecotourism*, 9(3), 219-238.
- McFarlane, B. L. (1994). Specializations and motivations of birdwatchers. *Wildlife Society Bulletin*, 22(3), 361-370.
- McFarlane, B. L., & Boxell, P.C. (1996). Participation in Wildlife Conservation by Birdwatchers, *Human Dimensions of Wildlife*, 1(13), 1-14.
- Pekin, F. (2011). *Çözüm: Kültür Turizmi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sali, M.J.G., & Kuehn, D.M. (2006). 'Gender-based motivations of non-residential birdwatchers in New York state: a qualitative study', In Burns, R. & Robinson, K. (Eds), Proceedings of the 2006 Northeastern Recreation Research Symposium, US Department of Agriculture, Forest Service, Northeastern Research Station, New York, 9-11 April. (pp. 318-325).
- Sali, M. J., Kuehn, D. M., & Zhang, L. (2008). Motivations for Male and Female Birdwatchers in New York State. *Human Dimensions of Wildlife*, 13(3), 187-200.
- Scott, D., Baker, S. M., & Kim, C. (1999). Motivations and commitments among participants in the Great Texas Birding Classic. *Human Dimensions of Wildlife*, 4(1), 50-67.
- Scott, D., & Shaffer, C. S. (2001). Recreational specialization: A critical look at the construct. *Journal of Leisure Research*, 33(3), 319-343.
- Scott, D., & Thigpen, J. (2003). Understanding the birder as tourist: Segmenting visitors to the Texas Hummer / Bird Celebration. *Human Dimensions of Wildlife: An International Journal*, 8(3), 199-218.
- Scott, D., Ditton, R. B., Stoll, J. R., & Eubanks Jr. T.L. (2005). Measuring specialization among birders: Utility and self-classification measure. *Human Dimensions of Wildlife*, 10(1), 53-74.
- Steven, R., Smart, J. C., Morrison, C., & Castley, J. G. (2017). Using a choice experiment and birder preferences to guide bird-conservation funding. *Conservation Biology*. 31(4), 818-827.

- Şekercioğlu, Ç. H. (2002). Impacts of Birdwatching on Human and Avian Communities, *Environmental Conversation*, 29(3), 282-289.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2018). Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü. <http://www.milliparklar.gov.tr/haberler/%C3%BClkemizde-g%C3%B6r%C3%BClen-ku%C5%9F-t%C3%BCr%C3%BC-sayisi-485-oldu>, adresinden 15 Şubat 2018 tarihinden alınmıştır.
- Özdamar, K. (2001). "*Sps ile Biyoistatistik*", (4.Basım). Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- U.S. Fish & Wildlife Service (2018). Birding in the United States: A Demographic and Economic Analysis. <https://www.fws.gov/birds/bird-enthusiasts/bird-watching/valuing-birds.php>, adresinde 20 Nisan 2018 tarihinden alınmıştır.
- Weaver, D.B., & Lawton, L.J. (2002). Overnight Ecotourist Market Segmentation in the Gold Coast Hinterland of Australia, *Journal of Travel Research*, 40(1), 270-280.

EXTENDED ABSTRACT

Classifying birders and understanding their motivations and destination preferences are very important for tour operators, destination managers and agencies related with wild life in terms of increasing the income provided from bird watching activities and utilization of sources for optimum benefits. When the literature was examined, it is seen that the birders have been classified as casual, novice, intermediate, and advanced birders. (McFarlane 1994) casual and serious (Cole and Scott 1999) novice, advanced–active, and advanced– (Hvenegaard 2002), casual, interested, active and skilled birders (McFarlane and Boxell, 1996; Scott and Thigpen 2003), committed, active and casual birder (Scott et al., 2005) committed and active birders (Chen and Chen, 2015). The birders have been classified under two, three or four groups, and these groups were named as above and formed by their experience in bird watching generally as beginner, intermediate, advanced and professional. Classifying the birders may provide information to operators to assist management and planning. For example; in the cases when skills and knowledge are confirmed as important dimensions in determining individual's preferences in social and physical environments, various programmes and services may be formed to attract birders with different levels of profession (Lee and Scott, 2004). Therefore, classifying is going to enable all stakeholders understand birders' travel behaviours and preferences. Researches have been conducted on birders' motivations as well. Motivation which is defined as a mental attitude motivating and preparing an individual or a group to a travel (Dann, 1977) is an important variable which plays an important role both in understanding travel behaviours and in decision-making process (Chen and Chen, 2015). Birders generally have a motivation to watch birds and beside this they have got other motivations such as being outdoors, having experience on birds, competing other birders, contributing to protect birds and the environment, being with family or friends, and meeting new friends (Hvenegaard, 2002). Previous studies examined general bird watching motivations in different regions and countries, and dimensions about socialising, conservation, success, information, new experiences, spirituality and birds are seen with

different names in many studies. These studies revealed that birders' destination preferences differ according to their motivations and groups (Cole and Scott, 1999; Scott and Thigpen, 2003; Kim et al., 2010). The aims of this study, in accordance with the examined literature, are to classify the Turkish birders according to their proficiencies and investigate their motivations affecting their travel decision process and their destination preferences. Also, it is aimed to study the differences of their motivations and preferences according to groups. In the study a survey was conducted with 227 birders. The survey was formed in four parts. In the first part, 5 variables (gender, age, education, marital status and monthly income) were included related with the demographic features of the individuals. In the second part, for segmenting the birders 7 variables (number of travels for birding in the last 12 months, number of days for birding in the last 12 months, their skills comparing other birders, their description of level of bird watching as an open air activity, total cost of their equipment for birding, numbers of birds recognised by their appearance and sound) obtained from Scott and Thigpen (2003) and Scott et al. (2005) were included. In the third part, a scale of 4 dimensions (enjoyment, bird-related, escape and socialization) and 15 items adapted from Scott et al. (2005) and Conradie et al., (2013) were used. In the final part of the survey, a scale of with 5 dimensions (opportunities to observe flora and fauna, escape from urban areas, ease of access, availability of recreation activities and comfort amenities) and 25 items adapted from Scott and Thigpen (2003) was used in order to determine the participants' views concerning the factors for choosing the birding destination. A 5-point Likert type scale with 1= not at all important to 5= very important was used. In the study, three cluster groups were identified including "casual", "active", and "committed". The results of a factor analysis identified 4 motivation factors and 5 destination attributes. In order of importance, the motivation factors are enjoyment, bird related, escape-novelty and sociability. The destinations factors, in order of importance, are opportunities to observe flora and fauna, escape from urban areas, availability of recreation activities and comfort amenities and ease of access. This study found that significant differences existed among three groups in terms of the motivations and preferences for destination attributes. The most important motivational factor in terms of committed birdwatchers has been found to be "bird related". Firstly, natural environment of birds should be protected in order to popularize bird watching and attract the interest of every group. By protecting the environment of birds the numbers of birds and species can increase. In order to promote bird watching, CDs for birds sounds and bird manuals may be produced. Professional birding guides can accompany those who have difficulties in recognising the species to identify the birds in order to serve birders in a better

way. In this way, they are going to be able to identify species by the help of birding guides and they go birding more often. Different outdoor activities can be prepared for casual and active birders to draw their interest beside bird watching activities. In addition to these, some special tours can be organised for committed birders who prefer only bird watching and nature based activities. Documented number of bird species in Turkey is 485 and the number is equal to the species of all Europe (Ministry of Agriculture and Forestry, 2018). It is seen that birding in Turkey has an income potential since birders form an important portion of eco-tourist group with their high education and income level. Starting from this point of view, the destinations should be met needs of the birders. And in order to meet these needs it is essential to study the profiles of the Turkish birders, their motivations and factors they consider in destination decision. From this point the study is very important.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Akkuş, G. “Türk Sırt Çantalı Gezginlerin Kişisel Gelişimleri İle Sürdürülebilirlik Algıları Arasındaki İlişki”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 2125-2144
Geliş Tarihi / Received Date: 31.12.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 21.02.2019

Araştırma Makalesi

TÜRK SIRT ÇANTALI GEZGİNLERİN KİŞİSEL GELİŞİMLERİ İLE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ALGILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ¹

Dr. Öğr. Üyesi Gülizar AKKUŞ

Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü

gakkus@kastamonu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9262-2680

Öz

Günümüzde özellikle gençler arasında yaygınlaşan bağımsız seyahatlerin kişisel gelişime önemli bir katkı sunduğu varsayılmaktadır. Ancak birçok araştırmada sırt çantalı gezginlerin sürdürülebilirlik konusunda pek fazla endişe duymadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple kişisel gelişime faydası dokunduğu varsayılan bu seyahatler ile gezginlerin sürdürülebilirlik algıları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada nicel bir tasarım benimsenmiş ve anket tekniğinden faydalanılmıştır. Kartopu örnekleme yöntemiyle yüz yüze ve online olarak toplam 244 Türk sırt çantalı gezgine ulaşılmıştır. 2018 yılı Eylül-Ekim aylarında toplanan veriler, korelasyon analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda tüm kişisel gelişim boyutları ile gezginlerin sürdürülebilirlik algıları arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Farkındalık ve yetenek boyutunun en çok sosyal sürdürülebilirlik, beceri boyutunun çevresel sürdürülebilirlik, duygu boyutunun ise ekonomik sürdürülebilirlik ile ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sırt Çantalı Gezginler, Kişisel Gelişim, Sürdürülebilirlik Algısı.

THE RELATIONSHIP BETWEEN TURKISH BACKPACKERS' PERSONEL DEVELOPMENT AND SUSTAINABILITY PERCEPTIONS

Abstract

Today, it is assumed that independent travels, which are especially popular among young people, make a significant contribution to personal development. However, in many studies it has been found that backpackers are not much concerned about sustainability. Therefore, the relationship between the travelers' perceptions of sustainability and these travels, which are supposed to be beneficial to personal development, have been examined. A quantitative design was adopted in the research and a survey technique was used. A total of 244 Turkish backpackers were reached face-to-face and online with snowball sampling method. Data collected in September-October 2018 were subjected to correlation analysis. As a results of the research, significant relationships were found between all personal development dimensions and perceptions of sustainability of travelers. It has been determined that the dimension of awareness and capability is mostly related to social sustainability, skill dimension is related to environmental sustainability and emotion dimension is related to economic sustainability.

Keywords: Turkish Backpackers, Personel Development, Sustainability Perception.

¹ Bu makale, 3-5 Mayıs 2018 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen Uluslararası Kültür ve Bilim Kongresi'nde sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

1. GİRİŞ

Bağımsız seyahatlerin tarihsel kökeni kâşifler, seyyahlar, filozoflar ya da tarihçilerin yalnız başlarına çıktıkları seyahatlere kadar dayansa da (Harman, 2014: 109-110), bağımsız seyahat eden gezginler ile ilgili ilk akademik tanımlama Cohen (1973: 89) tarafından yapılmıştır. Cohen, bağımsız seyahat eden gezginleri tanımlamak amacıyla doğru fakat biraz da garip bulunan “*drifter*” tabirini kullanmıştır. Bu terimin Türkçe karşılığı, “*başiboş, avare, serseri*” olmakla birlikte, bu kullanımın gezginleri rahatsız etmediği ifade edilmektedir (O’Reilly, 2006: 1000).

Araştırmacılar bağımsız gezgin pazarını ilk defa 1970’li yıllarda incelemeye başlamıştır. O dönemlerde bağımsız seyahat akımı daha çok hippie ve beatnik² altkültürü ile yakından ilişkili olup, zamanın politik, sosyal ve ekonomik ortamından kaynaklanan düzen karşıtı idealleri ve özgür ruhu yansıtmıştır (Paris, 2010: 242-243). Konuya ilişkin tartışmaların artması ile birlikte, Cohen’in tanımlamasından ziyade Riley’in (1988: 313) bu bireyleri “*uluslararası uzun süreli düşük bütçe yolcuları*” olarak tanımlaması daha makul karşılanmıştır. Ancak 1990’lı yılların sonlarından itibaren “*backpacker* (Loker-Murphy ve Pearce, 1995: 819; Wilson, 1997: 57)” ifadesi hem popüler hem de akademik literatürde yer almaya başlamıştır. İfade Türkçeye “*sırt çantalı gezgin*” şeklinde çevrilmiştir. Bu tabir, özellikle Güneydoğu Asya ve Avustralya’nın bazı bölgelerindeki iyi bilinen güzergâhlarda oldukça olumsuz çağrışımlara sebep olmuştur. Bununla birlikte, Riley’in yaptığı uzun tanımlamayı kısaltması ve akılda kalıcı olması sebebiyle tüm insanlar bu etiketi kabul etmese de literatüre yerleşmiştir (O’Reilly, 2006: 1000). Özünde sırt çantalı gezginler de, yaptıkları seyahatlerin içeriği geleneksel turizme çok benzemediği için kendilerine turist olarak hitap edilmesine karşı olmuşlardır (Welk, 2004: 83). Kendilerini daha çok gezgin olarak tanımlamalarına rağmen özellikle genç gezginlerin sırt çantalı etiketini kabul etmeye daha yakın olduğu, bununla birlikte daha yaşlı olanların gezgin tabirini tercih etmelerinin daha muhtemel olduğu ileri sürülmüştür (Richards ve Wilson 2003’den akt. O’Reilly, 2006: 1000).

Sırt çantalı gezginleri tanımlamak her ne kadar zor olsa da, üç belirgin özellikleri dikkat çekmektedir. En belirgin iki özellikleri yolda geçirdikleri zamanın uzunluğu ve seyahat şeklidir. Sırt çantalı gezginler haftalar yerine daha çok aylar boyu, hatta bazen yıl boyu seyahat etmektedir. Bu seyahatleri seçtikleri ulaşım aracı açısından diğer gezginlerden farklılaşarak ve daha çok düşük bir bütçe ile geçinerek gerçekleştirmektedirler. Bununla birlikte en önemli karakteristikleri yani üçüncü belirgin özellikleri seyahate yönelme durumlarıdır (Uriely, Yonay ve Simchai, 2002: 522-

² Alman sosyolog Rolf Schwendter (1971) altkültürü, parça kültürler ve karşı kültürler olarak ayırmaktadır. Karşı kültürler, “*normlardaki ve kurumlardaki değişimi yönlendirme amacı taşıyan ve var olan sisteme etkili şekilde karşı duran kültürlerdir.*” Hippiler ve asi gençler (beatnik’ler), bireysel özgürlüğün amansız taraftarı olan duygusal ilerlemeci karşı kültürler arasındadır (Spatscheck, 2014: 100).

523). Bu durum serendiplik (*şansa bırakma*) ile açıklanmaktadır. Serendiplikten kasıt, gezginlerin düşük seviyede planlama yapması, sabit olmayan bir zaman çizelgesini benimsemesi ve plan ya da güzergâhı değiştirmede esnek davranması durumudur (O'Reilly, 2006: 999).

İlk araştırmalara konu olduğu 1970'li yıllar ile 2000'li yılların sırt çantacıları arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bunların en belirginleri *zaman ve teknoloji* olarak sıralanmaktadır. Geçmiş dönemlerde zaman, 1960 ve 1970'lerin mevcut gezgin pazarındaki asi gençler için önemli değilken, 2000'li yılların sırt çantacı gezgin piyasası zamanla daha çok ilgili ve geçmişteki gezginlerin umursamadığı birtakım toplumsal ve kişisel değerlere sahip bireylerden oluşmaktadır. Ancak zamanla ilgili bu endişe, bazı segmentlerin sınırsız hazcı özgürlük ihtiyacını karşılayan daha fazla faaliyet -Tayland'daki dolunay partileri gibi- aramasına neden olmaktadır (Cohen, 2003: 99). Bununla birlikte özellikle iletişim ve internet teknolojisindeki gelişmeler, 2000'li yılların sırt çantacı gezginlerinin kimliklerini korumalarına ve çevrimiçi topluluklar aracılığıyla alt kültürlerle etkileşime girmelerine olanak sağlamaktadır (Paris, 2010: 243).

Eski yapısına göre daha kısa zaman diliminde aynı deneyimi yaşamaya çalışan gezginlerin yerini ise artık günümüz bilgi ve iletişim teknolojileri çağının sırt çantacı gezginleri almaya başlamıştır. Öncesinde "*backpacker*" olarak tanımlanan sırt çantacı gezginlerin, şimdilerde "*flashpacker*" (Paris, 2012: 1095) olarak nitelendiği gözlenmektedir. Flashpackers kelimesindeki packer, sırt çantacı gezgini ifade ederken, flash ön eki taşınabilir belleği simgelemektedir. Genellikle sırt çantacı gezginler tarafından tercih edilen online rezervasyon sistemi hostelbookers.com, flashpacker'ları "*tekno-gezin*" olarak nitelendirmektedir (Hsu, Lee ve Chen, 2017: 118). Flashpacker'lar Türkçe yazında ise "*dijital göçebe*" (Yılmaz, 2018: 1522) olarak tanımlanmakta olup, yanında yüksek teknoloji elektronik cihazlar taşıyan, sosyal medyayı aktif kullanıp paylaşımlar yapan ve gelir düzeyi daha yüksek bir kitleyi belirtmek amaçlı kullanılmaktadır.

Richards (2015) sırt çantacı gezginler ile göçebeler arasında bir benzerlik yakalayarak sırt çantacı gezgin kimliklerini gruplandırma yoluna gitmiştir. Buna göre 2000'li yıllarda ortaya çıkan backpacker *kabile göçebesi* (tribal nomads), 2012 yılında tanımlanan flashpacker *dijital göçebe* (digital nomad) olarak sınıflandırılmıştır. Buna ek olarak 2014 yılında Kannisto, uzun süre evinden uzak duran, konumdan bağımsız seyahat eden ve genellikle yerleşik toplum ideolojisini reddeden gezginleri "*küresel göçebe*" olarak tanımlamıştır (Richards, 2015: 344).

Sahip olduğu ideoloji özünde çok değişmemekle birlikte, dünyanın şu andaki sosyal, politik ve ekonomik ortamı bu felsefenin ya da akımın her geçen gün daha fazla insana yayılmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte, ulaşımın fiyat açısından daha uygun hale

gelmesi ve orta sınıfın harcanabilir gelirinin artması da dünyadaki sırt çantalı gezgin sayısını arttıran önemli faktörler olmuştur (WYSE Travel Confederation, 2014: 8). Bu sayede, gezgin pazarı daha geniş kapsamlı, daha çeşitli, daha genele yayılmış ve daha mobil (gezici) bir hale gelmiş ve günümüz dünyasında çok farklı kültürel altyapıdan insanın bir araya gelmesini sağlamıştır (Paris, 2010: 242-243).

Sırt çantalı gezgin sayılarına ilişkin güvenilir niceliksel veriler oldukça kısıtlıdır. Ancak sırt çantalı endüstrisi gelişiminin en güçlü olduğu yerler Avustralasya ve Güneydoğu Asya olarak kabul edilmektedir. Genellenecek olursa İngiltere, İrlanda ve İskandinavya başta olmak üzere büyük bir oran Kuzey Avrupa ülkelerinden gelmekle birlikte Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve İsrail sırt çantalı gezgin üreten ülkelerdir ve bu ülkeler alıcı ülkeler içinde de ilk üçte yer almaktadır (O'Reilly, 2006: 1000-1001). Hem sırt çantalı gezgin üreten hem de kabul eden ülkeler içerisinde ilk sırayı alan Avustralya'daki sırt çantalı gezginlerin % 65'i 18 ila 24 yaşları arasındadır (WYSE Travel Confederation, 2014: 8). Queensland Turizm Bürosunun 2018 yılı Haziran ayı raporuna göre; Avustralya'yı ziyaret edenlerin 1.312.000 ile %13'ü Çinli ziyaretçilerdir (Queensland Turizm Bürosu, 2018) ve Çinlilerin büyük çoğunluğu bağımsız seyahat etmektedir (Harman, 2014: 110). Bununla birlikte bağımsız seyahat eden Asyalı gezgin sayısının da her geçen yıl arttığı belirtilmektedir (Bui, Wilkins ve Lee, 2013: 130). Hatta 2002 yılına kadar kendilerini sırt çantalı olarak tanımlayan Asyalı genç gezginlerin, 2012 yılı itibariyle kendilerini flashpackers olarak adlandırdığı tespit edilmiştir (Yılmaz, 2018: 1522). Flashpacker'lar ise ortalama olarak, seyahat başına 3100-3400 Euro ile sırt çantalı gezginlerden 300 Euro daha fazla harcama yapmaktadır (WYSE Travel Confederation, 2014: 8). Ek olarak, nispeten daha az Kuzey Amerikalı sırt çantalı gezgin vardır, Kanada ise ABD'den daha yüksek oranlı sırt çantalı gezgin nüfusuna sahiptir (O'Reilly, 2006: 1000-1001).

Sırt çantalı gezginlerin kişisel gelişimi, seyahatleri sırasında ve sonrasında kendilerinde algıladıkları ya da hissettikleri bir dizi değişiklik olarak ifade edilebilir (Chen, Bao ve Huang, 2014: 525). Ancak kişisel gelişim, seyahat sonucu elde edilen bir çıktı olması (Pearce ve Foster, 2007: 1288; Miao, 2016: 31) yanı sıra, uzun yıllar boyunca sırt çantalı gezginleri motive eden bir faktör olarak kabul edilmiştir (O'Reilly, 2006: 999; Harman, Çakıcı ve Akatay, 2013: 272). Buna binaen kişisel gelişimin, sırt çantalı gezginler için bir motivasyon faktörü olduğunu teyit etmeye yönelik hem ulusal hem uluslararası alanda akademik araştırmalar yapılmıştır (Noy, 2004; Paris ve Teye, 2010; Harman, Çakıcı ve Akatay, 2013; Oliveira-Brochado ve Gameiro, 2013; Harman, 2014).

Çıktığı seyahatlerde kişisel gelişim idealine sahip genç gezginlerin çoğu, sırt çantalı seyahatlerini eğitimlerinin keyifli bir parçası olarak görmekte ya da sorumlu yetişkinliğin rollerini

üstlenmeden önce bir eğlence ve bağımsızlık dönemi olarak algılanmaktadır (O'Reilly, 2006: 998). Eğlenceli olması yanı sıra bu seyahatler sayesinde sırt çantalı gezginlerin küresel bakış açıları ve farkındalıkları artmakta, düşünceleri ve tutumları değişebilmektedir (Thatcher, 2010: 211). Farklı hayat tecrübeleri edindikleri için kendilerini tanımaları (Hsu, 2010'dan akt. Hsu, Lee ve Chen, 2017: 120) ya da kişiliklerini ve hayattaki rollerini tanımlamaları sağlanmaktadır (O'Reilly, 2006: 999). Bununla birlikte çıktıkları seyahatler kişisel becerileri ve yeteneklerini geliştirmekte (Scarinci ve Pearce, 2012: 380) ve gezginlerin kişiliğinin olumlu anlamda değişmesine sebebiyet vermektedir (Chen, Bao ve Huang, 2014: 524).

Gezginlerin yaptığı seyahatlerin artmasının, sürdürülebilirlik felsefesini ileriye taşıyacağı düşünülmektedir. Hatta sırt çantalı turizmi, kitle turizminin sürdürülebilir versiyonu olarak görülmektedir (Ooi ve Laing, 2010: 191; Iaquinto, 2015: 577). Çünkü sırt çantalı gezginler, daha dezavantajlı, zorlu ve/veya uzak destinasyonlara gitmeye daha sıcak bakmakta (Scheyvens, 2002: 154) ve özellikle kırsal bölgelere ya da gelişmekte olan ülkelere seyahat etmektedirler. Bununla birlikte ortalama kalış sürelerinin geleneksel turistlerden daha uzun olması da, yerel ekonomiye sundukları katkıyı arttırmaktadır. Bu sebeple, sırt çantalı gezgin seyahatleri, az gelişmiş bölgelerin uzun vadede ekonomik sürdürülebilirliğine katkı sunabilecek bir parametre olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu katkının çevresel ve kültürel açıdan da gerçekleşmesi mümkündür (Paris, 2010: 240). Çünkü kimsenin çok fazla zorluğa katlanarak gitmeyeceği bir destinasyona uzun süreli giden gezginler sayesinde sürdürülebilir gelişim felsefesinin esas amaçlarından biri olan halka ekonomik kazanç sağlanarak uzun vadede refah seviyeleri arttırılacaktır. Kazancı artan halk, elindeki doğal ve kültürel değerleri koruma konusunda bilinçlenecek ve sahip olduğu değerlere dair farkındalığı artarak sürdürülebilir turizm felsefesini benimseyecektir.

Sırt çantalı gezginlerin özellikle gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir gelişimine sağladığı katkı yanı sıra gezginlerin kendilerinin de seyahatler sonrasında çevreyi algılama şekillerinin değiştiği varsayılmaktadır (O'Reilly, 2006: 999). Hatta bazı gönüllü faaliyetlerinin sırt çantalı gezginleri daha sürdürülebilirlik anlayışına sahip bireyler haline getirdiği ifade edilmektedir (Murphy ve Brymer, 2010: 742; Ooi ve Laing, 2010: 191). Bununla birlikte asıl motivasyon faktörü sürdürülebilir uygulamalara katılmak olmasa da, sırt çantalı turizmini gerçekleştirmek için bunun gerekli olduğu da varsayılmaktadır (Hui, 2013'den akt. Iaquinto, 2015: 578). Bunların yanı sıra, bazı araştırmalarda ise gezginlerin, çeşitli destinasyonlarda olumsuz birtakım sosyal ve çevresel etkiler yarattığı tespit edilmiştir (Smith, 1990; Cooper, 2000; Scheyvens, 2002; Wearing, Cynn, Ponting ve McDonald, 2002; Maoz, 2004).

Sırt çantalı gezgin pazarı göz önüne alındığında, gezginlerin sürdürülebilirlik algılarına yönelik yapılmış ilk araştırmaların en çok tahribata uğrayan destinasyonlardan biri olan Avustralya’da gerçekleştirildiği gözlenmektedir (Firth ve Hing, 1999; Cooper, 2000; Wearing, Cynn, Ponting ve McDonald, 2002; Murphy ve Brymer, 2010; Iaquinto, 2015; Iaquinto, 2016; Iaquinto, 2017). Araştırmalarda sıklıkla gezginlerin çevreye duyarlılıkları ya da sürdürülebilir gelişim algısına yeterince sahip olup olmadığı konuları üzerine odaklanılmış ve öneriler getirilmiştir. İlerleyen zamanlarda ise daha farklı gezgin pazarlarında (Luo, Brown ve Huang, 2015; Sroyetch, 2016; Sroyetch, Carr ve Duncan, 2016; Nok, Suntikul, Agyeiwaah ve Tolkach, 2017; Canavan, 2018) benzer araştırmalar yapılmıştır.

Kapsamlı literatür taraması ardından özellikle yerli yazında bağımsız seyahat eden gezginlere dair araştırmaların oldukça kısıtlı kaldığı ve yapılmış birkaç araştırmanın da (Harman, 2012; Harman, Çakıcı ve Akatay, 2013; Harman, 2014) gezginlerin seyahat motivasyonları üzerine olduğu tespit edilmiştir. Yabancı yazında ise sırt çantalı gezginlerin kişisel gelişimlerine ya da sürdürülebilirliğe dair yaklaşımlarına ayrı ayrı odaklanan araştırmalara rastlansa da, ikisi arasındaki ilişkiyi ya da etkiyi inceleyen herhangi bir araştırma tespit edilememiştir. Bazı yazarlar sürdürülebilirliğin kişisel gelişimi nasıl şekillendirdiği konusunun belirsizliğini koruduğunu savunurken (Iaquinto, 2015: 577), bazıları kişisel gelişim sayesinde gezginlerin farkındalıklarının artabileceği, tutumlarının değişebileceğini ifade etmektedir (Thatcher, 2010: 211). Bu sebeple araştırmada gezginlerin kişisel gelişimleri ile sürdürülebilirlik algıları arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırma amacı doğrultusunda geliştirilen hipotez ise şu şekildedir:

H₁: Türk sırt çantalı gezginlerin kişisel gelişimleri ile sürdürülebilirlik algıları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2. ÖRNEKLEME SÜRECİ

Araştırmanın evrenini Türk sırt çantalı gezginler oluşturmaktadır. Türkiye’de yayınlanan turizm istatistikleri incelendiğinde, bağımsız seyahat eden yerli gezginlere ilişkin herhangi bir istatistik bulunmadığı için evrenin büyüklüğünü tam olarak belirlemek olanaklı değildir (Harman, 2014: 115). Bu sebeple konuya ilişkin en çok bilgi sahibi olan kişilere ulaşmak amaçlanmış ve amaçlı örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 122) tercih edilmiştir. İlk örneklem daha önce ya da halen ders verilen öğrenciler içerisinden sırt çantalı gezgin olduğunu ifade eden dört öğrenciden oluşmuştur. Bu öğrencilerden ikisi Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü 4. sınıf öğrencileri, diğer ikisi Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm

Rehberliği 4. sınıf, Turizm ve Otel İşletmeciliği 4. sınıf öğrencileridir. Bu öğrencilerin üçü kendi gezgin grupları olduğunu belirtmiş, bir öğrenci ise tanıdığı birkaç gezgin olduğunu ifade etmiştir. Öğrencilerin önerilerinden yola çıkılarak liste genişletilmiş ve tanıdıkları gezginlerin tanıdığı diğer gezginlere de ulaşılmaya çalışılmıştır.

3. VERİ TOPLAMA ARACI VE SÜRECİ

Veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anketin ilk bölümünde gezginlerin demografik özelliklerini tespit edebilmek amacıyla cinsiyet, yaş, medeni durum gibi bilgileri sorulmuştur. Devamında seyahatlerde günlük işlerde çalışma durumu, günlük ortalama harcama miktarı, yurt dışına seyahat etme durumu, seyahate çıkılan kişiler, seyahat süresi, seyahat bilgi kaynağı, konaklama türü gibi kapalı uçlu ya da birden fazla seçmeli sorular sorulmuştur.

Sırt çantalı gezginlerin kişisel gelişimlerini ölçebilmek amacıyla Chen, Bao ve Huang (2014) tarafından tasarlanan “*sırt çantalı gezgin kişisel gelişim ölçeği*”nden faydalanılmıştır. Bu ölçek tatil ve eğlence literatüründe yer alan ölçeklerden farklı olması ve doğrudan sırt çantalı gezginlerin kişisel gelişimlerine odaklanması sebebiyle tercih edilmiştir. Ölçek yetenek, duygu, beceri, dünya görüşü ve öz bilinç adlı beş boyuttan oluşmaktadır. İlk dört boyutun her birinde üçer ifade, son boyutta dört ifade bulunmaktadır. Tüm ifadelerde 7’li Likert derecelemesi (1= Kesinlikle katılmıyorum, 7= Tamamen katılıyorum) kullanılmıştır. Orijinal ölçekte 7’li Likert derecelemesi kullanılmış olması ve bu ölçeğin 2, 3, 4, 5 ve 6 seçenekten oluşan dereceleme göre en yüksek geçerlik, güvenilirlik ve kullanıcı tercihi değerlerine sahip olması sebebiyle araştırmada da 7’li Likert derecelemesi tercih edilmiştir (Preston ve Colman, 2000: 12).

Sırt çantalı gezginlerin sürdürülebilirlik algılarını ölçebilmek için seyahatleri sırasındaki günlük faaliyetlerde dikkat ettikleri sürdürülebilir uygulamalar değerlendirilmiştir. Gezginlere, kendiliğinden ya da bilinçli bir seçim yaparak gerçekleştirebilecekleri bir dizi sürdürülebilir uygulama sorulmuştur. Sorular Iaquinto’nun (2015) sırt çantalı gezginleri temel alan çalışmasından değiştirilmeden alınmıştır. Ölçek çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilir uygulamalar olmak üzere üç kısımdan ve her kısımda sekiz ifadeden oluşmaktadır. Sorular kaynak araştırmada neredeyse hiç, bazen, sık sık şeklinde sorulduğu için, araştırmada da aynen kullanılması uygun bulunmuştur.

Anket formuna son hali verildikten sonra mantıki yoldan kapsam geçerliliğini (Ercan ve Kan, 2004: 215) tespit edebilmek amacıyla üç uzman görüşü alınmış ve bazı ifadeler daha anlaşılır hale getirilmiştir. Ardından form ilk örnekleme gösterilmiş ve soruların anlaşılabilirliğini teyit etmeleri istenmiş ya da eklenebilecek ifadeler olup olmadığı sorulmuştur. Bir öğrenci konaklama türü içerisine “*Couchsurfing*” seçeneğinin eklenmesinin uygun olacağını belirtmiş,

bir öğrenci de “*Herhangi bir sponsorunuz var mı?*” sorusunun eklenebileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte “*Günlük ortalama harcama miktarınız nedir?*” sorusunda verilen aralıklar öğrenciler ile birlikte yeniden düzenlenmiştir. Anket formuna son hali verilmiştir.

Araştırmanın ilk örnekleme ve onların kolaylıkla ulaşabileceği toplam 25 kişi ile pilot çalışma yapılmıştır. Anket formları ilk örnekleme elden ulaştırılmış, diğer katılımcılara ilk örneklem tarafından internet üstünden görüntü olarak yollanmış ve toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS istatistik paket programına aktarılmış ve ölçeğin güvenilirliği Cronbach’s Alpha katsayısı göz önüne alınarak kişisel gelişim ölçeği için 0,96, sürdürülebilirlik algısı için 0,88 olarak tespit edilmiştir.

Anket formu ilk örnekleme yüz yüze uygulanmış ancak irtibat kurulan diğer gezginlere online olarak ulaştırılması daha uygun bulunmuştur. Online anketler Google Drive aracılığıyla yazar tarafından oluşturulmuş ve ilk örnekleme gönderilmiştir. İlk örneklem ise kendisine ulaşan anket formlarını kendi gezgin gruplarında paylaşmış ya da tanıdığı gezginlere iletmiştir. Bunun yanı sıra anketler Sırt Çantalı Gezginler, Gezginler-Backpackers, Otostop/Hitchhiking/Yol Arkadaşı, Interrail Türkiye Otostop, Interrail Türkiye, Help Turkey, Inter Turkey, Interrail Türkiye BicycleRail, Interrail Türkiye Otostop, Kamping Türkiye facebook gruplarında da paylaşılmıştır. Veriler 2018 yılı Eylül-Ekim aylarında toplanmıştır.

4. ANALİZ VE BULGULAR

4.1. Demografik Değişkenler

Araştırmaya katılan sırt çantalı gezginlerin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur. Gezginlerin % 54,9’u erkek olup, bekârların oranı % 91’dir. Yaş aralıkları değerlendirildiğinde % 41,8 ile büyük yoğunluğun 16-24 aralığında olduğu tespit edilmiştir. Bunu % 37,7 ile 25-29 yaş aralığındaki bireyler takip etmiştir. Eğitim düzeyi en yüksek grubu % 79,9 ile lisans mezunları, en düşük grubu % 1,2 ile ilköğretim mezunları oluşturmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

	f	%		f	%
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	110	45,1	Bekâr	222	91,0
Erkek	134	54,9	Evli Çocuksuz	10	4,1
Yaş			Evli Çocuklu	12	4,9
16- 24	102	41,8	Eğitim Durumu		
25-29	92	37,7	İlköğretim	3	1,2
30-34	26	10,7	Lise	20	8,2
35-39	8	3,3	Lisans	195	79,9
40 ve Üzeri	16	6,6	Lisansüstü	26	10,7
Toplam	244	100	Toplam	244	100

Gezginlere ne kadar zamandır bağımsız seyahatlere çıktıkları sorulmuş ve neredeyse yarısı (% 49,2) 2-5 yıldır gezgin olduğunu ifade etmiştir. Gezginlerin % 57,4 ile yarısından fazlası yurt dışına seyahat etmediğini belirtmiştir. Seyahat süresi açısından 107 gezgin bir haftadan az seyahat ettiğini, 91 gezgin ise bir haftadan fazla seyahat ettiğini belirtmiştir. Son seyahatleri sırasındaki çalışma durumları sorulduğunda % 43,4 ile çoğunluğunun öğrenci olduğu, bunu % 22,1 ile tam zamanlı işten ücretli tatil alanların takip ettiği tespit edilmiştir. Seyahatlerde günlük ortalama harcama miktarlarının % 72,2 ile 0-100 TL arasında olduğu belirlenmiştir. Gezginlerin % 76,2'si seyahatleri sırasında günlük işlerde çalışmazken, sponsor desteği alan 12 gezgin bulunmaktadır.

Gezginlerin seyahatlerine ilişkin bilgileri sosyal medya (% 59) ve tanıdık tavsiyesi (% 52,5) ile edindikleri anlaşılmıştır. Seyahat bütçelerini ne ile karşıladıkları sorulduğunda 140 gezgin çalışarak sağladığını, 106 gezgin ise ailesinin karşıladığını ifade etmiştir. Gezginlerin % 48,3'lük bir oranla genellikle yalnız seyahate çıktığı, ancak % 46,7 ile kız/erkek arkadaş ile seyahate çıkmayı da tercih ettiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte arkadaş grubu ile seyahate çıkmayı tercih eden gezgin sayısının da düşük olmadığı gözlenmiştir. Bunun dışında seyahatlerde tercih ettikleri ulaşım aracı % 65,6 ile otobüs olurken, uçakla ulaşımı tercih eden gezgin sayısı (% 41) da oldukça yüksektir. Konaklama tercihleri sorulduğunda gezginlerin % 41,7 ile kamping alanlarını tercih ettiği, ancak bunun dışında apart, pansiyon, hostel ve couchsurfing'i de sıklıkla kullandığı tespit edilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Seyahatlerine İlişkin Bulgular

	f	%		f	%
Gezginlik Süresi			Seyahat Bilgi Kaynağı		
1 Yıldan Az	70	28,7	Seyahat Rehberi	70	28,6
2-5 Yıl	120	49,2	Sosyal Medya	144	59,0
5 Yıldan Fazla	54	22,1	Tanıdık Tavsiyesi	128	52,5
Yurt Dışına Seyahat Etme			Diğer	30	12,3
Evet	104	42,6	Seyahat Bütçesi Kaynağı		
Hayır	140	57,4	Çalışarak	140	57,4
Son Seyahatteki Durum			Aile	106	43,4
İstifa Etmiş	14	5,7	Fotoğraf çekimi	6	2,4
Yeni Mezun	16	6,6	Sponsor Desteği	46	18,9
Öğrenci	106	43,4	Kişisel Beceriler	20	8,2
Emekli	4	1,6	Diğer	16	6,6
İşsiz	22	9,0	Seyahat Arkadaşı		
Serbest Meslek Kariyerinden Tatil	12	4,9	Tek	118	48,3
Tam zamanlı İşten Ücretsiz Tatil	12	4,9	Kız/Erkek Arkadaş	114	46,7
Tam Zamanlı İşten Ücretli Tatil	54	22,1	Arkadaş Grubu	74	30,3
Diğer	4	1,6	Aile	32	13,1
Günlük Ortalama Harcama			Seyahat Ulaşım Tercihi		

0-50 TL	98	40,2	Uçak	100	41,0
50-100 TL	78	32,0	Otobüs	160	65,6
100-150TL	32	13,1	Bisiklet	16	6,6
150-200 TL	20	8,2	Otostop	86	35,2
200-250 TL	8	3,3	Motosiklet	4	1,6
250-500 TL	4	1,6	Tren	70	28,7
500 TL ve Üzeri	4	1,6	Deniz Yolu	40	16,4
Günlük İşlerde Çalışma			Kişisel Araç	54	22,1
Evet	58	23,8	Diğer	16	6,6
Hayır	186	76,2	Konaklama Türü		
Sponsor Desteği			Kamping	98	41,7
Evet	12	4,9	Hostel	66	27,0
Hayır	232	95,1	Motel	40	16,4
Seyahat Süresi			Apart	68	27,8
1-7 gün	107	43,9	Pansiyon	68	27,8
Bir haftadan fazla	91	37,3	Couchsurfing	54	22,1
Bir aydan fazla	46	18,8	Diğer	36	14,8

4.2. Kişisel Gelişim Ölçeğine Yönelik Faktör Analizi

Sırt çantalı gezginlerin kişisel gelişim ölçeğine verdikleri cevaplar, faktör analizine tabi tutulmuştur. Yapılan çarpıklık hesaplaması sonucunda verilerin $\pm 1,96$ arasında olduğu gözlenmiş ve normal dağılım sergilediği görülmüştür (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010: 73).

Analizlerde açıklayıcı model olarak temel bileşenler analizi ve varimax döndürme seçenekleri kullanılmıştır. İlk olarak ölçekte yer alan değişkenlerin Cronbach's Alpha değerlerine ve değişkenler arasındaki ilişki kat sayılarına bakılmıştır. 16 maddeye uygulanan faktör analizi sonucu faktör yükü .40'nin altında kalan bir madde (*Kendime güvenim arttı.*) analizden çıkarılmıştır. Faktör analizinin sonuçlarına ilişkin değerler Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Kişisel Gelişim Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

	Ort.	Std. Sap.	Eşkök enlilik	Fakt. Yüğü	Öz Değer	Açıkl. Vary.	Cron. Alpha
Farkındalık	5,81	1,358			3,622	24,145	0,922
Hayata bakış açım değişti.	5,83	1,606	0,847	0,799			
Değer algım değişti.	5,72	1,578	0,826	0,759			
Dünyaya bakış açım değişti.	5,84	1,648	0,823	0,756			
Çevremdeki insanlara bakış açım değişti.	5,70	1,473	0,774	0,716			
Bağımsız bir gezgin olma deneyimi farklı hissetmemi sağladı.	6,01	1,466	0,664	0,614			
Yetenek	5,80	1,228			2,903	19,351	0,885
İletişim kabiliyetim arttı.	6,09	1,340	0,834	0,776			
Ortama uyum yeteneğim gelişti.	5,76	1,394	0,782	0,758			
Kendi öz disiplinim ve kendimi kontrol etme durumum yoğunluk kazandı.	5,72	1,525	0,774	0,663			
Sorunları belirleme ve çözüme yeteneğim gelişti.	5,66	1,432	0,745	0,592			
Beceri	5,43	1,473			2,850	19,000	0,845
Para yönetimi becerim arttı.	5,39	1,705	0,787	0,842			
Malzeme (gıda, günlük ürünler gibi)	5,67	1,615	0,811	0,831			

yönetim becerim gelişti.						
Zaman yönetimi becerim arttı.	5,25	1,738	0,679	0,779		
Duygu	5,09	1,384			2,221	14,808
Olumsuz duygularım iyi bir şekilde düzeldi.	5,34	1,532	0,791	0,782		
Endişe ve stres düzeyim azaldı.	5,23	1,565	0,792	0,716		
Daha önceki hayal kırıklıklarım iyileşti.	4,72	1,834	0,669	0,649		

Genel ort: 5,62, Genel std. sapma: 1,165

Açıklanan Varyans: 77,304, Ki-kare: 2895,124, Serbestlik derecesi: 105, KMO: 0,906, Bartlett Testi $p < ,000$

Faktör analizi sonucu kişisel gelişim ölçeği dört boyut ve 15 maddeden oluşmuştur. Faktörlerdeki maddelerin ifade ettiği anlamlar doğrultusunda Faktör 1: Farkındalık, Faktör 2: Yetenek, Faktör 3: Beceri, Faktör 4: Duygu olarak adlandırılmıştır. Genel olarak dört faktörün toplam varyansı açıklama oranı ise % 77,304 olarak gerçekleşmiştir. Faktörlerin varyansı açıklama oranlarına bakıldığında, genel olarak birbirlerine yakın olmakla birlikte farkındalık faktörünün daha yüksek bir açıklama oranına sahip olduğu görülmektedir.

Kişisel gelişim ölçeğinin genel Cronbach's Alpha değeri 0,942'dir. Alt faktörler açısından bakıldığında bu değerler, farkındalık için 0,922, yetenek için 0,885, beceri için 0,845 ve duygu için 0,790'dır. Genel olarak kişisel gelişim ölçeği faktörlerinin Cronbach's Alpha değerlerinin sosyal bilime dayalı araştırmalar için güvenilir düzeyde olduğu söylenebilir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010: 92). Faktörlere ilişkin ortalamalar incelendiğinde en yüksek ortalamaya farkındalık faktörü (5,81) sahipken, bunu çok yakın bir değerle (5,80) yetenek faktörü izlemiştir. Ancak tüm ifadeler içerisinde gezginlerin en yüksek katılım sağladığı değişken, yetenek faktörü altında yer alan "*İletişim kabiliyetim arttı.*" olmuştur (6,09). Bunu 6,01 ile farkındalık faktörü içerisindeki "*Bağımsız bir gezgin olma deneyimi farklı hissetmemi sağladı.*" ifadesi takip etmiştir. Sırt çantalı gezginler seyahatlerinin özellikle farkındalık ve yetenek açısından kişisel gelişimlerine katkı sağladığı fikrine büyük oranda katıldığı söylenebilir.

4.3. Günlük Sürdürülebilir Uygulamalar Ölçeği Güvenilirlik Analizi

Gezginlerin sürdürülebilirlik algılarını ölçebilmek amacıyla kullanılan ölçek boyutları ve maddelerine ilişkin ortalama, standart sapma, Cronbach's Alpha değerleri Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Sürdürülebilirlik Algısı Ortalama, Standart Sapma ve Güvenilirlik Katsayıları

	Ortalama	Standart Sapma	Cronbach's Alpha
Çevresel sürdürülebilirlik	2,24	0,349	0,703
Çevre dostu konaklama	2,29	0,635	
Çevresel bir neden için gönüllü olma	1,93	0,644	
Karbon salınımını dengeleme	1,76	0,692	
Şişelenmiş su içmeme	1,60	0,662	
Geri dönüşüm	2,50	0,577	
Kısa duşlar alma	2,51	0,605	
Işıklar, TV ve fanları kapatma	2,54	0,630	
Karayolu ile seyahat	2,80	0,418	
Ekonomik sürdürülebilirlik	2,38	0,406	0,680
En düşük fiyat için pazarlık yapma	2,49	0,632	
Turistik olmayan kasabaları ziyaret etme	2,36	0,629	
Yerel halkın yapmış olduğu eşyaları satın alma	2,26	0,689	
Yerel halkın sahip olduğu barlarda bir şeyler içme	2,29	0,720	
Yerel içecekleri içme	2,54	0,576	
Pazardan alışveriş yapma	2,39	0,674	
Sosyal sürdürülebilirlik	2,36	0,400	0,744
Destinasyonun tarihini okuma	2,25	0,709	
Günlük yaşamı gözlemleme	2,77	0,493	
Toplumsal bir neden için gönüllü olma	2,08	0,686	
Yerel kültür hakkında bilgi edinme	2,60	0,597	
Siyasi konular hakkında bilgi edinme	2,15	0,798	
Fotoğraf çekmeden önce izin isteme	2,21	0,728	
Müzeleri ziyaret etme	2,34	0,623	
Bazı yerel kelimeler öğrenme	2,48	0,670	

Orijinal ölçekte her boyut sekiz maddeden oluşmakta iken, ekonomik sürdürülebilirlik boyutunda düşük Cronbach's Alpha katsayısına sahip iki madde (Süpermarketlerden alışveriş yapma; fast food yeme) ölçekten çıkarılmış ve madde sayısı altıya indirilmiştir. Bu düzenleme ile birlikte ekonomik sürdürülebilirlik boyutu güvenilirliği 0,60'ın üstüne çıkmıştır. Bu değer, sosyal bilim araştırmalarında kabul edilebilir sınır olarak değerlendirilen 0,60-0,70 aralığındadır (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010: 92).

Günlük hayatta sürdürülebilir uygulamalara ne kadar katıldıklarını ya da dikkat ettiklerini tespit etmek amaçlı sorulan soruları, Türk gezginlerin “neredeyse hiç, bazen, sık sık” seçeneklerinden birini seçerek cevaplamaları istenmiştir. Boyutların ortalamaları değerlendirildiğinde, gezginlerin en sık uyguladığı sürdürülebilir faaliyetlerin ekonomik sürdürülebilirliğe yönelik olduğu tespit edilmiştir (2,38). Bunu çok yakın bir ortalama ile (2,36) sosyal sürdürülebilirlik boyutu izlemiştir. Üç boyut içerisinde gezginlerin daha az dikkat ettiği uygulamaların çevreye yönelik olduğu anlaşılmıştır. Özellikle en düşük katılım sağlanan yani gezginlerin neredeyse hiç dikkat etmediği ya da bazen uyguladığı üç madde

çevresel sürdürülebilirlik boyutunda ortaya çıkmıştır. Bunlar içerisinde ise en az uygulanan 1,60 ortalama ile şişelenmiş su içmeme olmuştur. Türk gezginlerin çoğunun şişelenmiş su içmemeye dikkat etmediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte karbon salınımını dengeleme hususuna da neredeyse hiç dikkat etmediği (1,76), çevresel bir neden için gönüllü olmayı da zaman zaman tercih ettiği (1,93) belirlenmiştir.

4.4. Gezginlerin Kişisel Gelişimleri ile Sürdürülebilirlik Algıları Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi

Araştırma modelinde belirtilen değişkenler arasındaki ilişkiler, varsayılan hipoteze uygun olarak korelasyon analizi ile test edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5. Hipotezin Testine Yönelik Korelasyon Analizi

	Farkındalık	Yetenek	Beceri	Duygu	Çevresel s.	Ekonomik s.	Sosyal s.
Farkındalık	1						
Yetenek	0,778**	1					
Beceri	0,537**	0,633**	1				
Duygu	0,713**	0,692**	0,481**	1			
Çevresel s.	0,396**	0,355**	0,511**	0,359**	1		
Ekonomik s.	0,450**	0,421**	0,435**	0,424**	0,437**	1	
Sosyal s.	0,478**	0,423**	0,393**	0,403**	0,516**	0,673**	1

** $p < 0,001$

Tabloda görüldüğü üzere tüm kişisel gelişim boyutları ile gezginlerin sürdürülebilirlik algıları arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir ($p < 0,001$). Farkındalık (0,478) ve yetenek boyutunun (0,423) kuvvetli bir şekilde sosyal sürdürülebilirlik, beceri boyutunun (0,511) çevresel sürdürülebilirlik; duygu boyutunun (0,424) ise ekonomik sürdürülebilirlik ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ışığında, kişisel gelişim boyutlarından ikisinin sürdürülebilirlik algılarından sosyal sürdürülebilirlik ile daha yüksek düzeyde ilişkili olduğu söylenebilir. Böylece, “*Türk sırt çantalı gezginlerin kişisel gelişimleri ile sürdürülebilirlik algıları arasında anlamlı bir ilişki vardır.*” Şeklinde kurulan H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sırt çantalı, dijital ya da küresel göçebe, nasıl adlandırılırsa adlandırılınsın, dünya genelinde bağımsız seyahat eden birey sayısı her geçen gün artmaktadır. İnsanlar artık seyahatlerini kendilerinin planladığı daha bağımsız yönetimli ve yerel halkla yakın temas kurduğu turizm

deneyimlerine yönelmektedir. Batat ve Frochot'un (2014: 114) turist deneyimleri sınıflandırmasında değindiği "*kaynaşma*" kategorisi tam anlamıyla bu durumu ifade etmektedir. Türk gezginler içerisinde de esnek seyahat planına sahip, paket tur satın almayarak ya da aracı kullanmayarak seyahati kendisi planlayan gezginler bulunduğu gözlenmektedir (Harman 2014: 108). Ancak yabancı yazında özellikle kırsal ekonomilere sağladığı katkı sebebiyle sıklıkla araştırma konusu olan sırt çantalı gezginlere yönelik çokça araştırma olmasına rağmen, yerli yazında konuya ilişkin araştırmaların gezginlerin seyahat motivasyonları ile sınırlı kaldığı tespit edilmiştir (Harman, 2012; Harman, Çakıcı ve Akatay, 2013; Harman, 2014). Bununla birlikte uluslararası alanda sırt çantalı gezginlerin kişisel değerlerini anlamaya odaklanan çalışmaların da oldukça kısıtlı olduğu iddia edilmektedir (Paris, 2010: 240).

Araştırmada kartopu örnekleme yoluyla 244 Türk sırt çantalı gezgine ulaşılmıştır. Gezginlerin daha çok 16-24 yaş aralığındaki lisans mezunu bekâr erkeklerden oluştuğu tespit edilmiştir. Türk gezginler genellikle çalıştıkları için yurt içinde bir haftadan kısa süreli seyahat etmekte ve günlük ortalama 0-100 TL harcamaktadır. Bu demografik özellikler Harman'ın (2014) araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Harman'ın araştırmasında da gezginlerin çoğunun, 30 yaş altı aktif çalışan lisans mezunu bekâr erkeklerden oluştuğu tespit edilmiştir. Ancak Harman'ın (2014) araştırmasında Türk gezginlerin çoğu yurt dışına seyahat ettiğini belirtirken, bu araştırmada tam tersi bir sonuç elde edilmiştir. Bu durum Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuz döviz kuru dalgalanmalarına dayalı makroekonomik koşullar sebebiyle ortaya çıkmış olabilir, ancak gezgin tercihlerinin değişme gösterdiği söylenebilir.

Araştırmada gezginlerin birçoğunun özellikle son 2 ila 5 yıldır seyahat ettiği belirlenmiştir. Bu sonuçtan yola çıkarak Harman'ın (2014) araştırmasının da Türk gezginler arasında bu akımın yeni gündeme geldiği dönemlere rastladığı söylenebilir. Ayrıca bu araştırmada Türk gezginlerin genellikle yalnız ve otobüs ile seyahate çıktığı tespit edilirken, Harman'ın (2014) araştırmasında daha çok arkadaş grubu ile seyahat ettiklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte araştırmada gezginlerin çoğunun seyahatlerine ilişkin bilgileri sosyal medya aracılığıyla seçtiği tespitinden yola çıkarak Türk gezginlerin flashpacker olmaya yakın durduğu ifade edilebilir.

Araştırmada gezginlerin kişisel gelişimleri içinde farkındalık açısından en çok katıldıkları ifade, bu deneyimin farklı hissetmelerini sağlaması olmuştur. Yetenek açısından en çok iletişim kabiliyetlerinin arttığını düşünmektedirler. Beceri ve duygu anlamında biraz daha düşük katılımı malzeme yönetimi becerilerinin arttığını ve olumsuz duygularının iyi bir şekilde düzeldiğini ifade etmişlerdir. Araştırmada yapılan faktör analizi sonuçlarına uyumlu olacak şekilde Chen, Bao ve Huang'ın (2014) çalışmasında ise gezginlerin en yüksek katılım

sağladığı ilk iki ifade yetenek boyutunda ortaya çıkmıştır. Gezginler 4,93 ile ortama uyum yeteneklerinin, 4,63 ile sorun belirleme ve çözme yeteneklerinin geliştiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte en çok katılım sağlanan diğer ifade beceri faktörü içerisinde yer alan malzeme yönetim becerisinin artması (4,61) olarak belirlenmiştir.

Türk gezginlerin günlük sürdürülebilir uygulamalar açısından en çok katıldığı ifade 2,80 ortalama ile karayolu seyahati olmuştur. Yani gezginlerin çoğu sık sık karayolu ile seyahat ederek çevresel sürdürülebilirliğe katkı sunmaktadır. Bununla birlikte gezginlerin sıklıkla yaptıklarını ifade ettikleri diğer iki faaliyet, sosyal sürdürülebilir uygulamalar içerisinde yer almaktadır. Türk sırt çantalı gezginler, günlük yaşamı gözlemleyerek (2,77) ve yerel kültür hakkında bilgi edinerek (2,60) sosyal açıdan sürdürülebilir bir davranış sergilemektedir. Iaquinto (2015) da benzer şekilde gezginler açısından sosyal sürdürülebilirliğin, kültürlere saygı göstererek ve toplum katılımı yoluyla sağlandığını belirtmiştir. Murphy ve Brymer (2010) ise toplum yararı ve çevre gönüllülüğü ile ilgilenen gezginlerin, anlamlı katkılarda bulunma konusunda büyük potansiyele sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu araştırmada ise Türk gezginlerin çevre gönüllüğünden (1,93) ziyade, toplumsal bir neden için gönüllü olmaya (2,08) daha istekli olduğu tespit edilmiştir.

Iaquinto (2015) gezginler açısından çevresel sürdürülebilirliğin kaynak tüketimi ve israfın azaltılması yoluyla sağlandığını tespit etmiştir. Bu araştırmada da gezginlerin çevresel sürdürülebilir uygulamalar açısından en çok katıldığı ifade karayolu ile seyahat olmakla birlikte, bunu takip eden yüksek katımlı ifadeler su ve enerji tasarrufu ile geri dönüşüm açısından olmuştur. Ancak araştırmada ekonomik sürdürülebilirlik, gezginler açısından yerel içecekleri içme (2,54) ve en düşük fiyat için pazarlık yapma (2,49) olarak kendini gösterirken, Iaquinto (2015) ekonomik sürdürülebilirliğin diğer turist tiplerinden daha fazla çalışarak ve harcayarak açığa çıktığını ifade etmiştir.

Cooper (2000) gezginlerin deneyimlerinde eko-turizm açısından çok fazla bir şey kazanmadıkları, Murphy ve Brymer (2010) sürdürülebilirliğe güçlü bir şekilde odaklanmadıklarını, Iaquinto (2015) ise gezginlerin çoğunun sürdürülebilirlik konusunda düşük seviyede endişe duyduğunu tespit edilmiştir. Bu araştırmada, diğer araştırmalar aksine, genel ortalama dikkate alındığında (2,32), gezginlerin sürdürülebilir uygulamalar vasıtasıyla ölçülen sürdürülebilirlik algılarının yüksek olduğu söylenebilir.

Gezginlerin farkındalıkları, yetenek, beceri ve duyguları ile çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilirlik uygulamaları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Yani gezginlerin seyahatleri sonucu yaşadıkları değişim ya da gelişim ile onların günlük hayattaki sürdürülebilirliğe dair uygulamaları arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

Kişisel gelişim ölçeğinden farkındalık ve yetenek boyutlarının sosyal sürdürülebilirlik ile daha yüksek düzeyde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Sosyal sürdürülebilirlik gezginlerin gittikleri destinasyonun tarihini öğrenmeleri, yerel kültürü ve günlük yaşamı gözlemlemeleri, müzeleri ziyaret etmeleri, fotoğraf çekmeden önce izin istemeleri gibi toplumsal yaşamın sağlıklı bir şekilde devamlılığını ilgilendiren günlük faaliyetler ile ilişkilidir. Gezginlerin dünyaya, insanlara, hayata bakış açısı ve değer algıları ile sosyal sürdürülebilirlik algıları arasında diğer sürdürülebilirlik boyutlarına nazaran daha kuvvetli ilişki tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra gezginlerin seyahatleri sonucu kazandıkları iletişim, uyum, sorun çözme, öz-disiplin ve öz-kontrol yeteneği ile sosyal sürdürülebilirlik algıları arasında kuvvetli ilişki tespit edilmiştir.

Sırt çantalı gezginlerin önceden hissettikleri ancak bu seyahatler ile düzeldiğini ya da iyileştiğini düşündükleri olumsuz duygular, hayal kırıklıkları ya da endişeleri ile ekonomik sürdürülebilirlik uygulamaları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ekonomik sürdürülebilirlik uygulamaları daha çok yerel halkın yaptığı eşyaları satın alma, sahip olduğu barlara gitme, yerel içecekleri içme gibi yerel halkla kurulan iletişime dayanmaktadır. Yani gezginlerin turistik olmayan kasabaları ziyaret edip burada halkla kaynaşmasının, olumsuz birtakım duyguları ve kaygıları onarıcı etki gösterdiği söylenebilir.

Kişisel gelişim ölçeğinden beceri boyutunun ise diğer boyutlar ile birlikte en fazla çevresel sürdürülebilirlik ile ilişkili olduğu belirlenmiştir. Çevresel sürdürülebilirlik, gezginlerin gittikleri destinasyonda dikkat ettiği çevre dostu uygulamalar olarak ifade edilebilir. Bunlar, karbon salınımını dengeleme, enerjiyi tasarruflu kullanma, geri dönüşüme katkı sağlama, şişelenmiş su içmeme, kısa duşlar alma, çevre dostu konaklama tesislerini tercih etme gibi çeşitli günlük hayata dair uygulamalardır. Sırt çantalı gezginlerin malzeme, para ve zaman yönetimi açısından kendini geliştirmesi ile çevresel sürdürülebilirlik uygulamaları arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Aslında gezginlerin çevresel sürdürülebilirliğe dikkat ettiği ölçüde yönetim becerilerinin arttığı yani çevresel sürdürülebilirliğin gezginlerin yönetim becerileri ile ilişkili olduğu iddia edilebilir. Çünkü gezginler çevre dostu bir takım uygulamalara dikkat ederek birçok açıdan tasarruf sağlayıp seyahatini daha etkili bir şekilde yönetebilir. Örneğin kısa duşlar alması zaman yönetimi becerisi kazanmasına, çevre dostu konaklama para yönetimi, şişelenmiş su içmeme, geri dönüşüme katkı sağlama malzeme yönetimi becerisinin artmasına sebep olabilir. Ancak bu araştırmada kişisel gelişim ve sürdürülebilirlik algıları ilk defa test edildiği için aralarında anlamlı ilişki olup olmadığına bakılmıştır. Gelecek araştırmalarda özellikle çevresel sürdürülebilirliğin gezginlerin yönetim becerilerine etkisi üzerine odaklanılabilir.

KAYNAKÇA

- Batat, W. ve Frochot, I. (2014). Towards an Experiential Approach in Tourism Studies. Scott McCabe (Ed.). *The Routledge Handbook of Tourism Marketing*. Oxon ve New York: Routledge.
- Bui, H. T., Wilkins, H. C., ve Lee, Y. S. (2013). The 'imagined West' of young independent travellers from Asia. *Annals of Leisure Research*, 16(2), 130-148.
- Canavan, B. (2018). An existentialist exploration of tourism sustainability: Backpackers fleeing and finding themselves, *Journal of Sustainable Tourism*, 26(4), 551-566.
- Chen, G., Bao, J. ve Huang S (S). (2014). Developing a Scale to Measure Backpackers' Personal Development, *Journal of Travel Research*, 53(4), 522-536.
- Cohen, E. (1973). Nomads from Affluence: Notes on the Phenomenon of Drifter-Tourism, *International Journal of Comparative Sociology*, 14(1), 89-103.
- Cohen, E. (2003). Backpacking: Diversity and Change, *Journal of Tourism and Cultural Change*, 1(2), 95-110.
- Cooper, M. (2000). Backpackers to Fraser Island: Why is ecotourism a neglected aspect of their experience?, *Journal of Quality Assurance in Hospitality and Tourism*, 1(4), 45-59.
- Ercan, İ. ve Kan, İ. (2004). Ölçeklerde Güvenirlik ve Geçerlik, *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3), 211-216.
- Firth, T. ve Hing, N. (1999). Backpacker hostels and their guests: Attitudes and behaviours relating to sustainable tourism, *Tourism Management*, 20, 251-254.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis*, 7. Baskı, NJ: Prentice Hall.
- Harman, S. (2012). Sırtçantalı Turistlerin Seyahat Motivasyonları ve İlgilenimleri: İstanbul'a Gelen Sırtçantalı Turistler Üzerinde Bir Araştırma, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harman, S., Çakıcı, A. C. ve Akatay, A. (2013). İstanbul'a Gelen Sırtçantalı Turistlerin Seyahat Motivasyonları Üzerine Bir Araştırma, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 13(25), 267-300.
- Harman, S. (2014). Bağımsız Seyahat Eden Yerli Gezginlerin Seyahat Motivasyonları Üzerine Bir Araştırma, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(21), 107-128.
- Hsu, C.-Y., Lee, W.-H. ve Chen, W.-Y. (2017). How to catch their attention? Taiwanese flashpackers inferring their travel motivation from personal development and travel experience, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(2), 117-130.
- Iaquinto, B. L. (2015). "I recycle, I turn out the lights": Understanding the everyday sustainability practices of backpackers, *Journal of Sustainable Tourism*, 23(4), 577-599.
- Iaquinto, B. L. (2016). Strengths and weaknesses of using mixed methods to detect the sustainable practices of backpackers: A reflexive account, *Journal of Cleaner Production*, 111, 479-486.
- Iaquinto, B. L. (2017): Backpacker mobilities: Inadvertent sustainability amidst the fluctuating pace of travel, *Mobilities*, <https://doi.org/10.1080/17450101.2017.1394682>
- Loker-Murphy, L. ve Pearce, P. (1995). Young Budget Travelers: Backpackers in Australia, *Annals of Tourism Research*, 22(4), 819-843.
- Luo, X., Brown, G. ve Huang, S. (S). (2015). Host perceptions of backpackers: Examining the influence of intergroup contact, *Tourism Management*, 50, 292-305.
- Maoz, D. (2004). The conquerors and the settlers: Two groups of young Israeli backpackers in India. In G. Richards ve J. Wilson (Eds.), *The global nomad: Backpacker travel in theory and practice* (ss. 109-122). Clevedon: Channel View Publications.
- Miao, X. (2016). The Role of Self-reflection in Backpackers' Personal Development: An Autoethnographic Perspective, *Tourism Tribune*, 31(11), 22-31.
- Murphy, L., ve Brymer, E. (2010). Backpackers and sustainable tourism: Exploring the potential, *2010 International Conference of Global Sustainable Tourism, 15-19 November*, (ss. 733-749). Nelspruit, Tshwane: Tshwane University of Technology.
- Nok, L. C., Suntikul, W., Agyeiwaah, E. ve Tolkach, D. (2017). Backpackers in Hong Kong-motivations, preferences and contribution to sustainable tourism, *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 34(8), 1058-1070.
- Noy, C. (2004). This Trip Really Changed Me: Backpackers' Narratives of Self-Change, *Annals of Tourism Research*, 31(1), 78-102.
- Ooi, N. ve Laing, J. (2010). Backpacker tourism: Sustainable and purposeful? Investigating the overlap between backpacker tourism and volunteer tourism motivations, *Journal of Sustainable Tourism*, 18(2), 191-206.
- O'Reilly, C. C. (2006). From Drifter to Gap Year Tourist, Mainstreaming Backpacker Travel, *Annals of Tourism Research*, 33(4), 998-1017.
- Paris, C. M. (2010). Backpacker Activities and Personal Values: An SEM approach, *Annals of Leisure Research*, 13(1-2), 239-258.

- Paris, C. M. (2012). Flashpackers: An emerging sub-culture? *Annals of Tourism Research*, 39(2), 1094–1115.
- Paris, C. ve Teye, V. (2010). Understanding Backpacker Motivations: A Travel Career Approach, *Journal of Hospitality Marketing ve Management*, 19(3), 244-259.
- Pearce, P. L. ve Foster, F. A. (2007). “University of travel”: Backpacker learning, *Tourism Management*, 28(5), 1285-1298.
- Smith, V. L. (1990). Geographical implications of “drifter” tourism Borocay, Philippines, *Tourism Recreation Research*, 15(1), 34-42.
- Sroyetch, S. (2016). The mutual gaze: Host and guest perceptions of socio-cultural impacts of backpacker tourism: A case study of the Yasawa Islands, Fiji, *Journal of Marine and Island Cultures*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.imic.2016.09.004>
- Sroyetch, S., Carr, N. ve Duncan, T. (2016). Host and backpacker perceptions of environmental impacts of backpacker tourism: A case study of the Yasawa Islands, Fiji, *Tourism and Hospitality Research*, DOI: 10.1177/1467358416636932
- Oliveira-Brochado, A. ve Gameiro, C. (2013). Toward a better understanding of backpackers’ motivations, *TÉKHNE - Review of Applied Management Studies*, 11, 92-99.
- Queensland Turizm Bürosu (2018). International Tourism Snapshot - Year ending June 2018 <https://teq.queensland.com/research-and-insights/international-research/international-summary> Erişim Tarihi: 12.11.2018
- Preston, C. C., ve Colman, A. M. (2000). Optimal number of response categories in rating scales: Reliability, validity, discriminating power, and respondent preferences. *Acta Psychologica*, 104, 1-15.
- Richards, G. (2015). The new global nomads: Youth travel in a globalizing world, *Tourism Recreation Research*, 40(3), 340-352.
- Riley, P. J. (1988). Road Culture of International Long-Term Budget Travelers. *Annals of Tourism Research*, 15(3), 313–328.
- Scarinci, J., ve Pearce, P. (2012). The perceived influence of travel experiences on learning generic skills. *Tourism Management*, 33(2), 380-386.
- Scheyvens, R. (2002). Backpacker Tourism and Third World Development, *Annals of Tourism Research*, 29(1), 144–164.
- Spatscheck, C. (2014). Toplum ve Gençlik Kültürleri - Gençlik Çalışması İçin Yorumlar ve Sonuçlar, Çeviren: Emel Türker, Derleyenler: Yörük Kurtaran ve Laden Yurttagüler, *Gençlik Çalışmaları Tarihi*, (ss. 99-113), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 458.
- Thatcher, C. A. (2010). International learning adventures: A phenomenological exploration of international backpacker-style study abroad. (published doctoral dissertation). USA: Prescott College.
- Uriely, N., Yonay, Y. ve Simchai, D. (2002). Backpacking Experiences: A Type and Form Analysis. *Annals of Tourism Research*, 29(2), 520–538.
- Wearing, S., Cynn, S., Ponting, J. ve McDonald, M. (2002). Converting Environmental Concern into Ecotourism Purchases: A Qualitative Evaluation of International Backpackers in Australia, *Journal of Ecotourism*, 1(2-3), 133-148.
- Welk, P. (2004). The Beaten Track: Anti-Tourism as an Element of Backpacker Identity Construction. In *The Global Nomad: Backpacker Travel in Theory and Practice*, G. Richards and J. Wilson, Ed., (ss. 77–91). Clevedon: Channel View Publications.
- Wilson, D. (1997). Paradoxes of Tourism in Goa, *Annals of Tourism Research*, 24(1), 52-75.
- WYSE Travel Confederation (2014). Youth and Student Travel Market, *Industry Review No. 5 Executive Summary*, Global Data, Statistics and Trends II, s. 1-10.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 10. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, G. (2018). Üniversite gençliğinin turizme bakış açısı: İstanbul Arel üniversitesi örneği. *OPUS – Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 1516-1538.

EXTENDED SUMMARY

After extensive literature review, it has been determined that researches about backpackers in Turkish literature are very limited and a few researches (Harman, 2012; Harman, Çakıcı ve Akatay, 2013; Harman, 2014) have been conducted on backpackers' motivation. Although there are studies focusing on the personal development or sustainability approaches of backpackers in the foreign literature, there is no study investigating the relationship or the

effect between the two. Some authors argue that the issue of how sustainability shapes personal development (Iaquinto, 2015: 577), some of them say that thanks to personal development, the awareness of backpackers may increase and their attitude may change (Thatcher, 2010: 211). For this reason, it is aimed to determine the relationship between the personal development of backpackers and their perceptions of sustainability. The hypothesis developed for the purpose of the research is as follows:

H1: There is a significant relationship between the personal development of Turkish backpackers and their perceptions of sustainability.

The universe of the study is composed of Turkish backpackers. When tourism statistics published in Turkey is examined, there are no statistics on domestic independent travelers. For this reason, it is not possible to determine the size of the universe exactly (Harman, 2014: 115). In this respect, it was aimed to reach the most knowledgeable people and snowball sampling was preferred for purposive sampling methods. The first sample consisted of four students who stated that there was a backpacker among the tourism faculty students. Based on the suggestions of the students, the backpacker list has been expanded.

In order to measure the personal development of backpackers, the backpacker personal development scale designed by Chen, Bao ve Huang (2014) was utilized. In all expressions, 7-point Likert grading (1 = Strongly disagree, 7 = Strongly agree) was used. In order to measure the sustainability perceptions of backpackers, sustainable practices that they take care of during their day-to-day activities are evaluated. The questions were taken without changing from Iaquinto's (2015) backpacker study. The questions were almost never, sometimes, often asked in the form.

In the research, 244 Turkish backpackers have been reached. It has been determined that backpackers mostly consist of single men with bachelor's degree between 16-24 years of age. The participants were asked about how long they had traveled independently and almost half of them (% 49,2) have been traveling for 2 to 5 years. More than half of the travelers (% 57,4) stated that they did not travel abroad. In terms of travel time, 107 travelers reported traveling less than a week and 91 travelers traveled for more than a week. When asked about their working status during their recent travels, it was found that most of them were students with 43.4 %, followed by 22.1 % of vacation with pay from a full-time job. It was determined that the average daily expenditure amount was between 0 and 100 TL (72.2 %). 76.2 % of travelers do not work during their travels, while 12 travelers are receiving sponsors.

It was understood that the backpackers had information about their travels through social media (59 %) and familiar advice (52.5 %). When asked about what they were meeting with

their travel budgets, 140 travelers stated that they were working and 106 travelers said that their family was taking over. It has been determined that travelers usually travel alone with a ratio of 48.3 %, but prefer to travel with a male / female friend with 46.7%. However, it was observed that the number of backpackers who prefer to travel with a group of friends is not low. In addition to this, the preferred transportation vehicle is bus with 65.6 %, while the number of travelers who prefer to travel by plane is high (41 %). When the accommodation preferences were asked, it was found that 41.7 % of the travelers preferred the campsites, but apart from this, they also used apart, pension, hostel and couch surfing frequently.

In the study, the most attitudes of the travelers in terms of personal development were the ability to adapt to the environment and the ability to identify and resolve problems. The most frequent participation of Turkish travelers in terms of daily sustainable practices was road travel with an average of 2,80. So most travelers often travel by road and contribute to environmental sustainability. However, the other two activities, in which travelers often express their actions, are included in social sustainable practices.

As a result of the correlation analysis, significant relationships were found between all personal development dimensions and the perceptions of sustainability of the backpackers ($p < 0.001$). Awareness (0.478) and capability dimensions (0.423) were strongly associated with social sustainability. Skill dimension (0.511) was strongly associated with environmental sustainability. It was found that the emotion dimension (0.424) was related to economic sustainability. In the light of these results, it can be said that two of the dimensions of personal development are associated with higher levels of social sustainability. Thus, H1 hypothesis was accepted. Further research may focus on the impact of environmental sustainability on travelers' management skills.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Dağıstan, M. T., Mısırlı, İ. ve Tanrısever, C. (2019). "Turizm Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Demografik Özelliklere Göre Farklılıkları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 2145-2162

Geliş Tarihi / Received Date: 29.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 31.01.2019

Araştırma Makalesi

TURİZM ÖĞRENCİLERİNİN GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMLERİNİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE FARKLILIKLARI¹

Mustafa Taylan DAĞISTAN

Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

t.dagistan@windowslive.com

ORCID ID: 0000-0003-2859-3744

Dr. Öğr. Üyesi İrfan MISIRLI

Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi

irfanmisirli@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9400-005X

Doç. Dr. Canan TANRISEVER

Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi

canantanrisever@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4747-5903

Öz

Günümüzde yaşanan ilerlemelerle beraber girişimcilğe verilen önem gün geçtikçe artmaktadır. Bir ülkenin kalkınması için başarılı girişimcilere ihtiyaç olduğunun anlaşılmasıyla devletler politikalarında girişimcilğe daha fazla yer vermeye başlamışlardır. Türkiye gibi oldukça genç bir nüfus yapısına sahip olan ülkelerde, gençlerin var olan girişimcilik eğilimlerinin tespiti ve sonrasında yapılacak teşviklerle başarılı girişimcilerin ortaya çıkacağı aşikardır. Bu olguya koşut olarak, bu araştırmada Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi öğrencilerinin, girişimcilik eğilimlerinin demografik özelliklere göre anlamlı farklılık taşıyıp taşımadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada kullanılacak verilerin toplanması için anket yöntemi kullanılmıştır. Turizm Fakültesi bünyesinde öğrenim gören 585 öğrenci içinden kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen 461 öğrenciye yüz yüze anket uygulanmış ve toplanan veriler Sosyal Bilimler'de yaygın olarak kullanılan bir istatistik paket programının 22. sürümü kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin normal dağılım göstermesinden dolayı T-testi ve Anova testleri uygulanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre girişimcilik eğilimini oluşturan faktörlerin kararlılık, dışa açıklık, kendine güven, yenilikçilik, risk alma ve fırsatçılık olduğu belirlenmiştir. Bu faktörlerin öğrencilerin bireysel özelliklerinden, cinsiyet, uyruk, öğrenim gördüğü bölüm, sınıf, yaş ve daha önce girişimcilik faaliyetinde bulunma durumuna göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Girişimcilik Eğilimi, Turizm Fakültesi, Turizm Fakültesi Öğrencileri

¹ Bu çalışma, 19-21 Temmuz 2018 tarihleri arasında Kastamonu'da düzenlenen, 4. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu'nda sunulan "Turizm Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Demografik Özelliklere Göre Farklılıkları" isimli sözlü bildirin genişletilmiş halidir.

THE DIFFERENCES OF TOURISM STUDENTS' ENTREPRENEURSHIP TRENDS BY DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS

Abstract

The importance given to entrepreneurship is increasing day by day with the advances today. With the understanding that there is a need for successful entrepreneurs for the development of a country, they have begun to give more space to entrepreneurship in state policies. With the understanding that there is a need for successful entrepreneurs for the development of a country, they have begun to give more space to entrepreneurship in state policies. In countries such as Turkey, which has a relatively young population, with the determination of young people have done for promoting the entrepreneurial orientation and it is obvious that after the emergence of successful entrepreneurs. In parallel with this case, it has been tried to determine whether the entrepreneurship trends of Kastamonu University Tourism Faculty students have a significant difference according to demographic characteristics. The survey method was used to collect the data to be used in the research. A total of 585 students were enrolled in the faculty within the Faculty of Tourism, and a questionnaire was applied to 461 students. According to the results of the research, it was determined that the factors constituting the entrepreneurship tendency were stability, openness to openness, self-confidence, innovation, risk taking and opportunism. It has been determined that these factors differ significantly from individual characteristics of students according to gender, nationality, department, class, age and entrepreneurial activity.

Keywords: Entrepreneurship, Entrepreneurship Tendency, Faculty of Tourism, Tourism Faculty Students

1. GİRİŞ

Son yıllarda, gelişmekte olan ülkelerde girişimciliğin kamu politikalarında en yüksek önceliğe sahip konulardan biri haline gelmesiyle girişimcilik teşvik edilmeye başlanmıştır (Robinson ve Sexton, 1994; Brüderl, 1998; Franke ve Lüthj, 2004:269). Ayrıca özel sektörün büyümenin ana dinamiği olarak kabul edilmesiyle birlikte hükümetler maliyetlerini azaltmak için kamu sektöründe yapılandırmaya gitmiş ve devlet tarafından sağlanan hizmetlerin birçoğunu özel sektöre ihale etmeye başlamıştır. Böylelikle hem girişimcilik teşvik edilmiş hem de maliyetlerde azalmaya gidilmiştir (Brockhaus, 1991: 83). Girişimcilik kavramı dünya ekonomisindeki artan işsizlik sorunlarının ve ekonomideki dalgalanmaların çözümü, ülke kalkınması, ekonominin işleyişini güçlendirmek gibi ekonomik nedenlerin yanında sosyal ve teknolojik yaşama yaptığı etkiler nedeniyle daha da önemli hale gelmektedir (Öneren, 2012: 8). Günümüzde bilgiye ulaşımın kolaylaşması ve teknolojinin gelişmesi üretim faktörlerinin (doğal kaynaklar, emek, sermaye ve girişimci) kullanılmasını kolaylaştırırken, bu bilgi bombardımanının altında kalan bireyleri de kararsız hale getirmektedir.

Bu yüzden de örgütlerde bilgiyi elde etmek kadar bu bilgiyi doğru yerde ve zamanda kullanılabilecek kişilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kişiler üretim faktörlerini bir araya getiren ve karşılaşılabilecek riskleri göze alan, girişimcilerdir (Damar, 2015: 1).

Girişimciler, bağımsız veya kurumsal bir sistemin parçası olarak hareket eden, yeni örgütler yaratan veya mevcut bir organizasyonda yeniliği teşvik eden bireylerdir (Sharma ve Chrisman, 2007: 91). Ülkeler girişimci potansiyellerini, rekabet üstünlüklerini, ekonomik ve

kültürel yönden refah seviyelerini artırabilmek için mal üretimi ve hizmet dalında yasal düzenlemeler yaparak teşvikler vermekte aynı zamanda birçok farklı uygulamalarla girişimcilik ruhunu desteklemeye çalışmaktadırlar (Ulucan, 2015: 1). Girişimcilik ruhunu desteklemek için dünyanın dört bir yanındaki hükümetler eğitimin önemini fark etmeye başlamış ve okullar, kolejler ve üniversitelerde öğretilmesi yoluyla teşebbüsün teşvik edilmesi yönünde bir itici güç ortaya çıkmıştır (Kirby ve Nagwa, 2010: 182). Girişimcilik derslerinin eğitim müfredatlarına eklenmesi ile birlikte, girişimciliğin doğuştan geldiği konusunda ortaya çıkan görüş zaman içinde değişim göstererek, öğrenilemeyeceği görüşü aşılmış ve öğretilebileceği görüşü kabul görmeye başlamıştır (Tağraf ve Halis, 2008: 92). Girişimcilik eğitimi gençlerin tutumu ve gelecekle ilgili düşünceleri ile hayallerine etkisi ve potansiyel girişimcilerin yetiştirilmesine katkısı nedenleri ile önemlidir (Dündar ve Ağca, 2007: 123). Dünya genelinde girişimciliğe olan ilginin artmasına paralel olarak Türkiye'de, hem akademisyenlerin hem de politika yapıcılar ve iş dünyası liderlerinin arasında girişimcilik alanlarına artan bir ilgiye şahit olmuştur (Gürol ve Atsan, 2006: 26).

Türkiye genç nüfus yapısıyla, girişimcilik eğilimi ve potansiyeli açısından büyük bir imkâna sahiptir. Girişimcilik potansiyeline sahip bireylerin yetiştirilmesi eğitim sisteminin niteliği ile yakından ilgilidir. Özellikle üniversite öğrencilerinin girişimci ve atılgan olması, yenilikçi bir toplum açısından çok önemlidir. Bu nedenle üniversitelerde girişimcilik konusunda konferanslar düzenlenmesi, hizmet içi eğitimler, seminerler verilmesi ve müfredatların yenilenmesi girişimcilik eğilimlerinin ortaya çıkarılması konusunda faydalı olacaktır (Yılmaz ve Sünbül, 2009: 201). Üniversite öğrencilerinin girişimci niyetlerini teşvik etmek, öğrencilerin girişimci olma ihtimallerini etkili bir şekilde artırabilir (Wu ve Wu, 2008:753). Birçok çalışma, cinsiyet, eğitim ve önceden edinilmiş iş deneyimi gibi demografik özelliklerin girişimcilik eğilimlerini etkilediği yönündeki bulguları desteklemektedir (Kristiansen ve Ndarti, 2004: 58). Yine birçok girişimcilik eğilimi araştırmasının da merkezinde çalışma yaşamına hazırlanan üniversite öğrencilerine yer verilmiş ve girişimcilik niyetleri ile faktörlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır (Şeşen ve Basım, 2012: 21). Bu çalışmada Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi öğrencilerinin, girişimcilik eğilimlerinin demografik özelliklere göre farklılıklarının tespit edilmesi ve bundan sonra yapılacak çalışmalar için araştırmacılara birtakım önerilerin sunulması amaçlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bozkurt ve Erdurur (2013) Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulunda lisans eğitimi alan 419 öğrenciye girişimcilik eğilimi anketi

uygulamış ve çalışma neticesinde öğrencilerin girişimcilik eğitimini almalar ve zorunlu staj yaparak iş tecrübesi kazanmalarının girişimcilik eğilimlerinin ortaya çıkmasında önemli katkılar sağladığı tespit edilmiştir.

İşcan ve Kaygın (2011) Kafkas Üniversitesi ve Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi son sınıf öğrencileri üzerinde anket uygulaması yaptıkları çalışmada, öğrencilerin girişimcilik eğilimlerini karşılaştırmalı olarak belirlemeye çalışmışlardır. Araştırmalarına göre öğrencilerin yenilik, başarıya ihtiyacı ile risk alma faktörlerine duyarlılıklarının yaşları arttıkça arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Taş (2016) yaptığı çalışmada Abant İzzet Baysal Üniversitesi öğrencilerine girişimcilik eğilimi anketi uygulamış ve çalışma sonuçlarına göre erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre yenilikçilik, iyimserlik, kendi işini kurma faktörlerine daha duyarlı oldukları sonucuna ulaşmıştır. Aynı konuda bir başka çalışmada ise Kılıç, Keklik ve Çalış (2012) girişimcilik eğilimi üzerine bandırmada yaptıkları çalışmada erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre girişimcilik faktörlerinden, yenilikçilik ve dışa dönüklük faktörlerine daha duyarlı olduklarını belirlemişlerdir. İpçioğlu ve Taşer (2009) iki farklı devlet üniversitesinin 1. ve 4. sınıf öğrencileri üzerinde gerçekleştirmiş oldukları girişimcilik eğilimi çalışmalarında 4. sınıf öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Damar (2015) çalışmasında Sannio Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin girişimcilik eğilimlerini karşılaştırmalı şekilde incelemiş ve Türk öğrencilerin girişimcilik eğilimi faktörlerine duyarlılıklarının İtalyan öğrencilere göre daha fazla olduğu sonucuna varmıştır.

3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi öğrencilerinin, girişimcilik eğilimlerinin demografik özelliklere göre anlamlı farklılık taşıyıp taşımadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada kullanılacak verilerin toplanması için anket yöntemi kullanılmıştır. Kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların girişimcilik eğilimini belirlemeye yönelik ifadeler, ikinci bölümde ise katılımcıların demografik özelliklerini tanımlamaya yönelik sorular yer almaktadır. Anket formunda yer alacak ölçüğün seçimi güncel, uluslararası alanda kabul görmüş geçerli ve güvenilir olmasına dikkat edilerek yapılmıştır. Girişimcilik eğiliminin belirlenmesinde kullanılan ifadeler için Yılmaz ve Sünbül (2009)'ün geliştirdikleri girişimcilik ölçeğinden faydalanılmıştır. Çalışma kapsamında 25 Aralık 2017-10 Ocak 2018 tarihleri arasında Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi bünyesinde öğrenim gören 585 öğrenci içinden kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen 461

öğrenciye yüz yüze anket uygulanmış ve toplanan veriler Sosyal Bilimler’de yaygın olarak kullanılan bir istatistik paket programının 22. sürümü kullanılarak analiz edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmada Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi öğrencilerinin, girişimcilik eğilimlerinin demografik özelliklere göre farklılık taşıyıp taşımadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle literatür taranmış ve konuya ilişkin üniversite öğrencilerine yönelik çok sayıda çalışma ve bulguların olduğu tespit edilmiş olsa da Kastamonu Üniversitesi bünyesinde yapılan girişimcilik araştırmalarının kısıtlı olduğuna rastlanmıştır. Öğrencilerin demografik özellikleriyle girişimcilik eğilimleri arasında anlamlı farklılaşmanın olup olmadığını tespit etmek amacıyla literatür taramasının sonuçları doğrultusunda, araştırma için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir. Araştırma Hipotezleri oluşturulurken literatürde konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalardan (Politis ve ark., 2012; Bilge ve Bal ,2012; İşcan ve Kaygın, 2011; Salik, 2015; Türkmen ve İşbilir, 2014; Solmaz ve ark., 2014; Gümüş ve ark., 2017; Arslan ve ark., 2018; Maresch ve ark, 2016; Ho ve ark., 2016) elde edilen bilgilerden yararlanılmıştır.

Araştırma 6 ana hipotezden oluşmaktadır.

H1: Öğrencilerin girişimcilik eğilimi faktörlerine yönelik tutumları cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H2: Öğrencilerin girişimcilik eğilimi faktörlerine yönelik tutumları uyuğua göre farklılık göstermektedir.

H3: Öğrencilerin girişimcilik eğilimi faktörlerine yönelik tutumları öğrenim gördüğü bölüme göre farklılık göstermektedir.

H4: Öğrencilerin girişimcilik eğilimi faktörlerine yönelik tutumları daha önce girişimcilik faaliyetinde bulunmasına göre farklılık göstermektedir.

H5: Öğrencilerin girişimcilik eğilimi faktörlerine yönelik tutumları yaşa göre farklılık göstermektedir.

H6: Öğrencilerin girişimcilik eğilimi faktörlerine yönelik tutumları sınıfına göre farklılık göstermektedir.

4. BULGULAR

Bu bölümde araştırma kapsamında Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi öğrencilerinden toplanan verilerin analizi ve analizler sonucunda ulaşılan bulgulara yer verilmiştir.

4.1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikler

Öğrencilerin demografik özellikleri ile ilgili sonuçlar Tablo 1’de gösterilmiştir:

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri

Bölüm	F	%	Cinsiyet	F	%
Turizm ve Otel İşletmeciliği	285	61,	Kadın	263	57
Turizm Rehberliği	176	38,	Erkek	198	43
Toplam	461	100	Toplam	461	100,0
Sınıf	F	%	Ülke	F	%
1. Sınıf	93	20,	Türkiye Cumhuriyeti	397	86,1
2. Sınıf	69	15,	Yabancı Uyruklu	64	13,9
3. Sınıf	200	43,	Toplam	461	100,0
4. Sınıf	99	21,	Yaş	F	%
Toplam	461	100	20 yaş ve altı	104	22,6
			21	111	24,1
Aile Gelir Durumu	F	%	Girişimcilik Faaliyetinde Bulunma Durumu	F	%
1-1500 TL	94	20,4	22	108	23,4
1501-2500 TL	118	25,6	23 yaş ve üzeri	138	29,9
2501-3500 TL	86	18,7	Toplam	461	100,0
3501-4500 TL	59	12,8	Evet Bulundum	146	31,7
4501-5500 TL	38	8,2	Hayır Bulunmadım	315	68,3
5501-6500 TL	25	5,4	Toplam	461	100,0
6501-750 TL	30	6,5			
7501 ve Üstü	11	2,4			
Toplam	461	100			

Çalışmaya katılan öğrencilerin % 57’si kadın, % 43’ü erkektir. % 86,1 ’lik kısmının Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, % 13,9’luk kısmının ise yabancı uyruklu olduğu görülmektedir. öğrencilerin yaşları incelendiğinde 104 kişi ile % 22,6’sı 20 yaş ve altı, 111 kişi ile % 24,1’i 21 yaş, 108 kişi ile % 23,4’ ü 22 yaş, 138 kişi ile % 29,9’u 23 yaş ve üzeri grup aralığında oldukları tespit edilmiştir. Öğrencilerin Turizm Fakültesinde öğrenim gördükleri bölümleri incelendiğinde büyük çoğunluğunun % 61,8’i Turizm ve Otel İşletmeciliği bölümünde öğrenim görmektedir. Sınıf seviyelerine bakıldığında % 20,2’si 93 kişi ile 1. sınıf, % 15’i 69 kişi ile 2. sınıf, % 43,4’ü 200 kişi ile 3.sınıf, % 21,5’i 99 kişi ile 4. sınıf olduğu görülmektedir. Aile gelir durumları incelendiğinde % 20,4’ü 1-1500 TL aralığında, % 25,6’sı 1501-2500 TL aralığında ailelerinin gelire sahip oldukları tespit edilmiştir. Son olarak öğrencilerin daha önce girişimcilik faaliyetinde bulunma durumlarına bakıldığında % 31,7’si daha önce girişimcilik faaliyetinde bulunmuş, % 68,3’ü ise herhangi bir girişimcilik faaliyetinde bulunmamıştır.

4.2. Ölçeğin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Araştırmanın anket formunda yer alan ölçeğin güvenilirlik analizi için Cronbach's Alpha, geçerlilik analizi için ise faktör analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 2 ’deki gibidir.

Tablo 2. Faktör Analizi Sonuçları

Faktör Adı	Soru İfadesi	Faktör Ağırlıkları	Faktörün Açıklayıcılığı (%)	Güvenilirlik
Fırsatçılık	34-Bir işte ya da uygulamada liderliği ele almaktan çekinmem.	,868	36,993	,851
	33-İşimi gerçekleştirirken, herhangi bir ekip ya da kişiyle çalışabilirim.	,828		
	35-İş konusunda gelecekle ilgili kararlar alabilirim.	,752		
	32-İşimde yaratıcılık yönüm güçlüdür.	,697		
	36-Farklı işlere yönelik motivasyonum ve eğilimlerin güçlüdür.	,636		
	31-İşimi severek ve azimle yaparım.	,503		
	30-İşimde ve çalışmalarımda oraya çıkan değişimlere açığımdır.	,462		
Kendine Güven	2-Görevimin son derece zor olduğu zamanlarda elimden gelenin en iyisini yaparım.	,812	5,649	,879
	3-İstediğim şeyi elde ettiğim zaman bunun sebebini genellikle kendi yeteneklerim olduğunu düşünürüm.	,760		
	1-İşimde geçmiş performansımdan daha iyi olabilmek için daha çok çaba harcamaya çalışırım.	,742		
	4-İşlerimde kendi kararlarım etkilidir.	,698		
	7-Zor durumlarda seçenekler oluşturabilirim.	,648		
	6-İşten zorunlu olarak ayrılısam işle ilgili kendime seçenekler oluşturabilirim.	,604		
	5-Kendi işimi kurabilirim.	,593		
	9-Denemediklerimi denemekten çekinmem.	,557		
8-Farklı insanlarla dostluklar kurabilirim.	,503			
Dışa Açıklık	12-Yeteneklerimi uygulayabilecek alanlar oluştururum.	,758	4,932	,853
	11-Arkadaşlarıma değişik iş projelerinden söz ederim.	,689		
	13-Arkadaşlarımdan gelen bazı projelere katılmaktan çekinmem.	,663		
Risk Alma	24-Yeni bir durum ve uygulamaya adapte olmakta sorun yaşamam.	,793	3,916	,847
	25-Üzerinde çalıştığım bir konuda hata yapmaktan çekinmem.	,678		
	23-Yaptığım planları yürütebileceğimden çoğunlukla eminimdir.	,610		
	26-Her işin bir risk vardır.İşimde her türlü riski göze alabilirim.	,431		
Yenilikçilik	18-Yeni bir şeyleri denememe imkan veren projeler üzerinde çalışmayı severim.	,696	3,538	,861
	19-Eski fikirlere ve uygulamalara meydan okumayı ve daha iyilerini araştırmayı severim.	,689		
	20-Yeni bir perspektifden bakmama imkan sağlayan proje ve işlerle uğraşırım.	,604		
	29-Elimdeki kaynakları bir araya getirerek verimliliğe dönüştürebilirim.	,584		
	21-Geçmişte başkaları tarafından kullanılmamış yeni yöntemlerle çalışmayı denerim.	,562		
	28-Karşıma çıkan fırsatları değerlendirebilirim.	,533		
	27-Başarıyı sağlayacak uygun yöntem ve tekniklerin arayışı içerisindeyimdir.	,469		
Kararlılık	16-Risk almaktan çekinmem.	,477	3,200	,852
	17-Geleceği görerek ona dönük hazırlıklar yapabilirim.	,462		

15-Kararlarım ile hayatımı şekillendirebileceğimi düşünüyorum.	,455
16-Risk almaktan çekinmem.	,451
Toplam Varyansı Açıklama Oranı	% 58,229
Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği	,939
Barlett Küresellik Testi Ki Kare	7805,863
Sd	561
P Değeri	0,000
Güvenirlilik Katsayısı	,878

Anket formunda yer alan ifadelerin birbirleriyle tutarlılığını belirlemek için güvenilirlik analizi, değişkenlerin aralarındaki ilişkileri anlamak, kolay yorumlanmak ve değişken sayısını azaltmak için faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi ile 6 faktör elde edilmiştir. Cronbach's Alpha değeri 0,878 ve KMO değeri 0,939 olarak bulunmuştur. Bu değerlere göre 0,05 anlamlılık seviyesinde, ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliğinin yüksek olduğu, veri setinin analize uygun olduğu söylenebilir (Kalaycı, 2017, 405; Kozak, 2017: 150; Çokluk ve ark., 2012: 207). Araştırmada farklılık analizlerinde, T ve Anova Testi uygulanmıştır.

4.3. Normal Dağılım Testi

George, D. & Mallery, M. (2010) göre Skewness ve Kurtosis değerleri +2.0 -2.0 arasında ise veri normal dağılmıştır. Girişimcilik eğilimi faktörlerinin Tablo 3'te görüldüğü gibi normal dağıldığı belirlenmiştir. Buna göre katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan fark analizlerinde parametrik testler, T- Testi ve Anova Testi analizleri kullanılmıştır.

Tablo 3. Normal Dağılım Tablosu

Faktörler	Statistic	
Kararlılık	Skewness	-,917
	Kurtosis	,533
Dışa Açıklık	Skewness	-,341
	Kurtosis	-,346
Kendine Güven	Skewness	-,506
	Kurtosis	-,090
Yenilikçilik	Skewness	-,521
	Kurtosis	,023
Risk Alma	Skewness	-,513
	Kurtosis	-,046
Fırsatçılık	Skewness	-,535
	Kurtosis	,005

4.4. T-Testi Sonuçları

Yapılan T- testi analizleri için hazırlanan tabloların daha anlaşılır olması düşüncesi ile tablolarda sadece farklılık gösteren faktörlere yer verilmiştir. Girişimcilik Eğilimi Faktörlerinin cinsiyet, uyruk, bölüm ve girişimcilik faaliyetinde bulunma durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için T-testi yapılmıştır. T-testi sonuçlarını içeren tablolar aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 4. Cinsiyete Göre T-Testi Tablosu

Girişimcilik Eğilimi Faktörleri	Cinsiyet	N	Ortalama	SS	t	Sd	P
Kararlılık	Kadın	263	3,4913	,88926	3,017	432,819	,003
	Erkek	198	3,7396	,85462			
Dışa Açıklık	Kadın	263	3,3143	,95934	2,404	445,364	,017
	Erkek	198	3,5219	,85913			
Kendine Güven	Kadın	263	3,4049	,90587	2,636	442,764	,009
	Erkek	198	3,6212	,82464			
Yenilikçilik	Kadın	263	3,3400	,82302	3,197	428,043	,001
	Erkek	198	3,5859	,80940			
Fırsatçılık	Kadın	263	3,4112	,88742	3,907	434,510	,000
	Erkek	198	3,7309	,84560			

T testi sonuçları incelendiğinde Kararlılık, Dışa Açıklık, Kendine Güven, Yenilikçilik ve Fırsatçılık faktörlerinin P değerleri 0,05 anlamlılık değerinden küçük olması nedeni ile cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedirler. Buna göre H1 hipotezi, Kararlılık, Dışa Açıklık, Kendine Güven, Yenilikçilik ve Fırsatçılık faktörleri bakımından kabul edilmiştir. Grup ortalamaları incelendiğinde erkeklerin, kadınlardan daha fazla Kararlı, Dışa Açık, Kendine Güvenen, Yenilikçi ve Fırsatçı yapıda oldukları söylenebilir.

Tablo 5. Uyruk Durumuna Göre T-Testi Tablosu

Girişimcilik Eğilimi Faktörleri	Uyruk	N	Ortalama	SS	t	Sd	P
Fırsatçılık	Türkiye Cumhuriyeti	397	3,66	,873	3,758	459	,000
	Yabancı Uyruklar	64	3,22	,851			
Kendine Güven	Türkiye Cumhuriyeti	397	3,44	,914	2,272	459	,024
	Yabancı Uyruklar	64	3,16	,943			
Dışa Açıklık	Türkiye Cumhuriyeti	397	3,55	,861	3,274	459	,001
	Yabancı Uyruklar	64	3,17	,914			
Risk Alma	Türkiye Cumhuriyeti	397	3,50	,812	3,678	459	,000
	Yabancı Uyruklar	64	3,10	,829			
Yenilikçilik	Türkiye Cumhuriyeti	397	3,54	,864	3,137	459	,002
	Yabancı Uyruklar	64	3,17	,919			
Kararlılık	Türkiye Cumhuriyeti	397	3,60	,881	3,028	459	,003
	Yabancı Uyruklar	64	3,24	,841			

Tablo 5’de yer alan T testi sonuçları incelendiğinde Kararlılık, Dışa Açıklık, Kendine Güven, Yenilikçilik, Risk Alma ve Fırsatçılık faktörleri P değerleri 0,05 anlamlılık değerinden küçük olması nedeni ile uyruk durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedirler.

Buna göre H2 hipotezi, Kararlılık, Dışa Açıklık, Kendine Güven, Yenilikçilik, Risk Alma ve Fırsatçılık faktörleri bakımından kabul edilmiştir. Grup ortalamaları incelendiğinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinin yabancı uyruklu öğrencilerden daha fazla olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Bölüme Göre T- Testi Tablosu

Girişimcilik Eğilimi Faktörleri	Bölüm	N	Ortalama	SS	t	Sd	p
Fırsatçılık	Turizm ve Otel İşletmeciliği	285	3,4812	,90693	-2,090	459	,037
	Turizm Rehberliği	176	3,6575	,83412			

Tablo 6'da yer alan T testi sonuçları incelendiğinde Fırsatçılık faktörünün P değeri 0,05 anlamlılık değerinden küçük olması nedeni ile öğrencilerin öğrenim gördükleri bölüme göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre H3 hipotezi, Fırsatçılık faktörü bakımından kabul edilmiştir. Grup ortalamaları incelendiğinde Turizm Rehberliği bölümü öğrencilerinin daha fazla Fırsatçı oldukları söylenebilir.

Tablo 7. Girişimcilik Faaliyetinde Bulunma Durumu Göre T- Testi Tablosu

Girişimcilik Eğilimi Faktörleri	Girişimcilik faaliyetinde bulunma durumu	N	Ortalama	SS	t	Sd	p
Fırsatçılık	Evet	146	3,4227	,95469	-2,090	459	,037
	Hayır	315	3,6068	,84310			

Tablo 7'de yer alan T testi sonuçları incelendiğinde Fırsatçılık faktörünün P değeri 0,05 anlamlılık değerinden küçük olması nedeni ile öğrencilerin girişimcilik faaliyetinde bulunma durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre H4 hipotezi, Fırsatçılık faktörü bakımından kabul edilmiştir. Grup ortalamaları incelendiğinde daha önce girişimcilik faaliyetinde bulunmayan öğrencilerin daha fazla Fırsatçı oldukları söylenebilir.

4.5. Anova Testi Sonuçları

Yapılan ANOVA testi analizleri için hazırlanan tabloların daha anlaşılır olması düşüncesi ile tablolarda sadece farklılık gösteren faktörlere yer verilmiştir.

Yaş gruplarına göre yapılan Anova analizi sonuçları incelendiğinde Kararlılık, Dışa Açıklık, Yenilikçilik, Risk Alma ve Fırsatçılık faktörlerinde farklılık görülmemiş, Kendine Güven faktöründe farklılık belirlenmiştir.

Katılımcıların yaş gruplarına göre farklılıkları hangi gruplarda gösterdiklerinin belirlenmesi için LSD testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 8'de gösterilmiştir. Tablo 8'de yer alan ANOVA testi sonuçları incelendiğinde 20 yaş ve altı ile 23 yaş ve üzeri yaş gruplarının diğer yaş gruplarına göre farklılık gösterdiği görülmektedir.

Buna göre H5 hipotezi, Kendine güven faktörü bakımından kabul edilmiştir. Grupların ortalamaları incelendiğinde genel olarak bireylerin yaşları arttıkça kendine güven algısının arttığı ifade edilebilir.

Tablo 8. Yaş Gruplarına Göre Anova Tablosu

Girişimcilik Eğilimi Faktörleri	Yaş Grupları	N	Ortalama	SS	F	P	LSD
Kendine Güven	20 yaş ve altı	104	3,23	,930	2,195	,042	1-4
	21	111	3,36	,834			
	22	108	3,41	,957			
	23 yaş ve üzeri	138	3,56	,940			

Sınıf seviyelerine göre yapılan Anova analizi sonuçları incelendiğinde Kararlılık ve Fırsatçılık faktörlerinde farklılık görülmemiş, Risk alma, Kendine Güven, Dışa Açıklık, Yenilikçilik faktörlerinde farklılık belirlenmiştir.

Tablo 9. Sınıf Seviyelerine Göre Anova Tablosu

Girişimcilik Eğilimi Faktörleri	Eğitim Seviyeleri	N	Ortalama	SS	F	P	LSD
Risk Alma	1. Sınıf	93	3,24	,878	3,426	,017	1-3, 1-4
	2. Sınıf	69	3,37	,832			
	3. Sınıf	200	3,55	,746			
	4. Sınıf	99	3,48	,890			
Kendine Güven	1. Sınıf	93	3,11	,991	4,347	,005	1-3, 1-4
	2. Sınıf	69	3,36	,857			
	3. Sınıf	200	3,50	,895			
	4. Sınıf	99	3,52	,909			
Dışa Açıklık	1. Sınıf	93	3,30	,942	3,005	,030	1-3, 1-4
	2. Sınıf	69	3,38	,953			
	3. Sınıf	200	3,60	,833			
	4. Sınıf	99	3,56	,819			
Yenilikçilik	1. Sınıf	461	3,50	,878	2,872	,036	2-3, 2-4
	2. Sınıf	93	3,36	,823			
	3. Sınıf	69	3,29	,998			
	4. Sınıf	200	3,56	,856			

Katılımcıların sınıf seviyelerine göre farklılıkları hangi gruplarda gösterdiklerinin belirlenmesi için LSD testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 9'da gösterilmiştir. Tablo 9'da yer alan ANOVA testi sonuçları incelendiğinde Risk alma, Kendine Güven, Dışa Açıklık faktörlerinde 1. sınıf ile 3. sınıf ve 1.sınıf ile 4. sınıf arasında, Yenilikçilik faktöründe ise 2. sınıf ile 3. sınıf ile 2. sınıf ile 4. sınıf arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Buna göre H₆ hipotezi, Risk alma, Kendine Güven, Dışa Açıklık, Yenilikçilik faktörleri bakımından kabul edilmiştir. Grupların ortalamaları incelendiğinde genel olarak bireylerin sınıf seviyeleri arttıkça daha fazla Risk alabilen, Kendine Güvenen, Dışa Açık, Yenilikçi oldukları söylenebilir.

Araştırma hipotezlerinin analiz sonuçlarının yer aldığı özet Tablo 10 'daki gibidir.

Hipotezler	Sonuç
H1: Öğrencilerin girişimcilik eğilimi faktörlerine yönelik tutumları cinsiyete göre farklılık göstermektedir.	Kısmen Kabul
H2: Öğrencilerin girişimcilik eğilimi faktörlerine yönelik tutumları uyruğa göre farklılık göstermektedir.	Tamamen Kabul
H3: Öğrencilerin girişimcilik eğilimi faktörlerine yönelik tutumları öğrenim gördüğü bölüme göre farklılık göstermektedir.	Kısmen Kabul
H4: Öğrencilerin girişimcilik eğilimi faktörlerine yönelik tutumları daha önce girişimcilik faaliyetinde bulunmasına göre farklılık göstermektedir.	Kısmen Kabul
H5: Öğrencilerin girişimcilik eğilimi faktörlerine yönelik tutumları yaşa göre farklılık göstermektedir.	Kısmen Kabul
H6: Öğrencilerin girişimcilik eğilimi faktörlerine yönelik tutumları sınıfına göre farklılık göstermektedir.	Kısmen Kabul

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Günümüzde yaşanan ilerlemelerle beraber girişimciliğe verilen önem gün geçtikçe artmaktadır. Bir ülkenin kalkınması için başarılı girişimcilere ihtiyaç olduğunun anlaşılmasıyla devletler politikalarında girişimciliğe daha fazla yer vermeye başlamışlardır. Girişimcilerin ortaya çıkarılması için bireylerin doğuştan gelen girişimcilik yeteneklerinin, önce aile desteği sonrasında ise devlet teşviğiyle desteklenmesi günümüz ekonomisinin elzem ihtiyaçlarından birisi haline gelmiştir. Devletler yasal mevzuatlarının yanı sıra birçok ek uygulamayla girişimciliği desteklemektedir. Bu uygulamalardan biriside girişimcilik dersinin eğitim müfredatına eklenmesidir. Girişimcilik ruhunun artırılması ve daha rekabetçi bir ekonomi oluşturmaya yardımcı olmak için eğitim müfredatına girişimciliğin eklenmesi, bir ülkenin geleceği için önem arz etmektedir. Girişimciliğin eğitim müfredatına eklenmesiyle, öğrenmeye dayalı, daha yenilikçi bir girişimcilik yaklaşımının bireylere kazandırılacağı düşünülmektedir. Türkiye gibi oldukça genç bir nüfus yapısına sahip olan ülkelerde, girişimcilik dersinin iyi bir şekilde yönlendirilmesiyle başarılı girişimcilerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Özellikle ortaokuldan itibaren eğitim müfredatlarına girişimciliğin eklenmesi önemli bir adım olmuştur.

Bu çalışma, Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesinde lisans eğitimi alan öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinin demografik özelliklere göre farklılıklarını tespiti amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan ankette yer alan ifadeler 6 faktörde toplanmıştır. Bu faktörler kararlılık, dışa açıklık, kendine güven, yenilikçilik, risk alma ve fırsatçılıktır.

Araştırma bulguları incelendiğinde öğrencilerin girişimcilik eğilimleriyle, cinsiyetleri arasında farklılıkları tespit etmek için t- testi yapılmış ve elde edilen bulgulara göre erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha kararlı, dışa açık, kendine güvenen, yenilikçi ve fırsatçı bir yapıya sahip oldukları tespit edilmiştir. Konuya ilişkin literatür çalışmaları incelendiğinde elde edilen bulguların Armut (2018) ve Allinson ve ark. (2000) 'nın yaptıkları çalışmalarla örtüştüğü görülmektedir. Bu durumun nedeninin, erkek öğrencilerin okullarını bitirdikten

sonra gelecek kaygılarının daha fazla olması ve bu durumu telafi etmek için girişimciliği çözüm olarak görmeleri olarak açıklanabilir.

Bir diğer önemli bulgu ise öğrencilerin girişimcilik eğilimleriyle, uyrukları arasında anlamlı farklılığın bulunmasıdır. Fakülte bünyesinde öğrenim gören Türk uyruklu öğrenciler ve yabancı uyruklu öğrencilerin girişimcilik eğilimlerindeki farklılıklar t-testinde karşılaştırılmış ve Türk uyruklu öğrencilerin yabancı uyruklu öğrencilere göre girişimcilik eğilimlerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Konuya ilişkin literatür çalışmaları incelendiğinde Gümüş ve ark. (2017) çalışmasına paralel sonuçlar tespit edilmiştir.

Öğrencilerin bölümleri ile girişimcilik eğilimleri arasındaki farklılığa bakıldığında ise turizm rehberliği bölümü öğrencilerinin turizm ve otel işletmeciliği öğrencilerine göre daha fırsatçı bir yapıya sahip oldukları tespit edilmiştir. Son olarak daha önce girişimcilik faaliyetinde bulunma durumuna göre yapılan t-testinde ise daha önce girişimcilik faaliyetinde bulunmayan öğrencilerin daha fırsatçı oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin sınıf seviyeleri ile girişimcilik eğilimleri arasında anlamlı farklılık tespit etmek için Anova testi yapılmış ve Risk alma, Kendine Güven, Dışa Açıklık, Yenilikçilik faktörlerinde anlamlı farklılık belirlenmiştir. Genel olarak öğrencilerin sınıf seviyelerinde artış meydana geldikçe girişimcilik eğilimlerinin de arttığı söylenebilir. Bulgulara paralel olarak literatür çalışmaları incelendiğinde Ulama (2005) çalışmasında öğrencilerin sınıf seviyeleri arttıkça girişimcilik eğilimlerinin arttığı sonucuna varmıştır.

Son olarak öğrencilerinin yaşları ile girişimcilik eğilimleri arasındaki farklılıkları tespit etmek için Anova testi yapılmış ve kendine güven faktöründe anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Korkmaz'ın (2012) çalışmasında elde edilen bulgulara paralel olarak öğrencilerin yaşları arttıkça kendine güven faktörüne olan duyarlılığın arttığı sonucunu tespit etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre öneriler aşağıdaki gibidir.

- KOSGEB gibi kurum ve kuruluşlar aracılığı ile uygulamalı eğitim programlarının sayısı arttırılmalı,
- Lisans ve lisansüstü düzeyde girişimcilik derslerinin içeriklerinde yeniliğe gidilmeli,
- Girişimcilik yüksek lisans programına sahip üniversitelerin sayısı arttırılmalı,
- Girişimciliğin ülke ve toplumsal olarak özendirilmesi için devlet politikaları gözden geçirilmeli,
- Girişimciliği teşvik eden projelere destek verilmeli,
- Üniversitelerde girişimciliği teşvik eden proje yarışmalarının sayısı arttırılmalı,
- Başarılı girişimcilerin üniversitelerde verdikleri panel, seminer ve konferansların sayısı arttırılmalı,

- Ailelerin çocuklarını girişimciliğe teşvik etmesi sağlanmalı,
- Kadınların girişimcilik eğilimlerini artırıcı çalışmalar yapılmalıdır.

Sonuç olarak girişimciliğin öğretilbilir olduğu, bireylerin olgunluklarının ve eğitim seviyelerinin artmasıyla girişimcilik eğilimlerinin de artacağı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan çalışma Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi özelinde yapılmıştır. Araştırmanın kapsamı genişletilerek Kastamonu Üniversitesi bünyesinde yer alan fakültelerde ve yüksekokullarda öğrenim gören öğrencilere anketin uygulanarak çıkan sonuçların daha da genele yayılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Allinson, CW, Chell, E. ve Hayes, J. (2000). Sezgi ve girişimci davranış. *Avrupa Çalışma ve Örgüt Psikolojisi Dergisi*, 9 (1), 31-43.
- Armut, B. (2018). "Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Ve Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Arslan, E., Kendir, H., & Türkmen, F. (2018). Turizm İşletmeciliği Eğitimi Alan Öğrencilerin Girişimcilik Eğilimi: Kazakistan-Kırgızistan-Türkiye Karşılaştırması. *MANAS Journal of Social Studies*, 7(4), 654-669
- Bilge, H., & Bal, V. (2012). Girişimcilik Eğilimi: Celal Bayar Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year*, 2(16).
- Bozkurt, Ö., & Erdurur, K. Girişimci Kişilik Özelliklerinin Girişimcilik Eğilimindeki Etkisi: Potansiyel Girişimciler Üzerinde Bir Araştırma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(2), 33-56.
- Brockhaus Sr, R. H. (1991). Entrepreneurship education and research outside North America. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 15(3), 77-84.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2012). Çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları (İkinci baskı). *Ankara: Pegem Akademi Yayınları*.
- Damar, A. (2015). "Girişimci Kişilik Özelliklerinin Öğrencilerin Girişimcilik Eğilimlerine Etkisi: Sannio Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Bir Araştırma". Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim Organizasyon Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Dündar, S. & Ağca, V (2007). "Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisans Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin İncelenmesine İlişkin Ampirik Bir Çalışma", H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 25, Sayı 1, 2007, ss.121-142.
- George, D. & Mallery, P. (2010). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 18.0 Update: Pearson Education, Inc.
- Gümüş, N., Kandemir, O. ve Benli T. (2017). Kastamonu Üniversitesi'nde Eğitim Gören Türk Dünyası Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, Vol: 8, Issue: 29, pp. (1091-1110).
- Gürol, Y., & Atsan, N. (2006). Entrepreneurial characteristics amongst university students: Some insights for entrepreneurship education and training in Turkey. *Education+ Training*, 48(1), 25-38.
- Ho, Y. P., Low, P. C., & Wong, P. K. (2014). Do university entrepreneurship programs influence students' entrepreneurial behavior? An empirical analysis of university students in Singapore. In *Innovative pathways for university entrepreneurship in the 21st Century* (pp. 65-87). Emerald Group Publishing Limited.
- İpçioğlu, İ., & Taşer, A. (2009). İşletme Bölümlerinde Verilen Eğitimin Girişimci Adayı Öğrenciler Üzerindeki Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 13-25.
- İşcan, Ö. F., & Kaygın, E. (2011). Potansiyel girişimciler olarak üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Organizasyon ve yönetim bilimleri dergisi*, 3(2).
- Kalaycı, Ş. (2017). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, 8. Bs., Ankara, Dinamik Akademi
- Kılıç, R., Keklik, B., & Çalış, N. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma: Bandırma İİBF İşletme Bölümü Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2).
- Kirby, D. A. (2004). Entrepreneurship education: can business schools meet the challenge?. *Education+ training*, 46(8/9), 510-519.

- Korkmaz, O. (2012). "Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Bülent Ecevit Üniversitesi Örneği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 14(2), s.209-226.
- Kozak, M. (2017). *Bilimsel araştırma: tasarım, yazım ve yayım teknikleri*, 3. Baskı, Detay Yayıncılık.
- Kristiansen, S., & Indarti, N. (2004). Entrepreneurial intention among Indonesian and Norwegian students. *Journal of Enterprising Culture*, 12(01), 55-78.
- Maresch, D., Harms, R., Kailer, N., & Wimmer-Wurm, B. (2016). The impact of entrepreneurship education on the entrepreneurial intention of students in science and engineering versus business studies university programs. *Technological forecasting and social change*, 104, 172-179
- Öneren, M. İç Anadolu Bölgesindeki Genç Nüfusun Girişimcilik Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 7(2), 7-28.
- Politis, D., Winborg, J., & Dahlstrand, Å. L. (2012). Exploring the resource logic of student entrepreneurs. *International Small Business Journal*, 30(6), 659-683.
- Salik, N. (2015). " Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi Kafkas Üniversitesi Örneği". Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Sharma, P., & Chrisman, S. J. J. (2007). Toward a reconciliation of the definitional issues in the field of corporate entrepreneurship. In *Entrepreneurship* (pp. 83-103). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Solmaz, S. A., Aksoy, Ö., Şengül, S., & Sarıışık, M. (2014) Üniversite Öğrencilerinin Girişimci Kişilik Özelliklerinin Belirlenmesi: Turizm Lisans Ve Ön Lisans Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), 41-55.
- Şeşen, H., & Basım, N. (2012). Demografik faktörler ve kişiliğin girişimcilik niyetine etkisi: Spor bilimleri alanında öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 12, 21-28.
- Tagraf, H., & Halis, M. (2008). Üniversitelerdeki Girişimcilik Eğitiminin 'Girişimsel Öz Yetkinlik' Algısı Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 3(2), 91-111.
- Taş, A. (2016). "Girişimcilik Eğitimi İle Girişimcilik Eğilimi Arasındaki İlişkinin Parametrik Tekniklerle Analizi: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Örneği". Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Sayısal Yöntemler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Türkmen, M., & İşbilir, U. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Sosyo-Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 9(2), 18-28.
- Ulama, S. (2016). Turizm lisans öğrencilerinin girişimcilik eğilimleri üzerine bir araştırma: Sakarya Üniversitesi örneği. In *International Conference On Eurasian Economies, Kavospar, Hungary*.
- Ulucan, S. (2015). "Girişimcilik eğiliminin ve girişimcilik eğilimini etkileyen faktörlerin analizi: ortaöğretimde lise 3. ve 4. sınıf öğrencileri üzerinde bir uygulama". Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Üzülmez, H. (2008). Girişimcilik ve Konya'da Girişimciliğin Geleceği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 3(2), 21-31.
- Wu, S., & Wu, L. (2008). The impact of higher education on entrepreneurial intentions of university students in China. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 15(4), 752-774.
- Yılmaz, E., & Sünbül, A. M. (2009). Üniversite öğrencilerine yönelik girişimcilik ölçeğinin geliştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 195-203.
- Yılmaz, Y., Seydinbekülü, A. D. ve Abishov, N. (2014). Üniversite son sınıf öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinde ailesel özelliklerin etkisi: Ahmet Yesevi uluslararası Türk Kazak üniversitesinde bir alan araştırması. *The Journal of Marmara Social Research*, 5, 11-24.

EXTENDED SUMMARY

The importance given to entrepreneurship is increasing day by day with the advances today. With the understanding that there is a need for successful entrepreneurs for the development of a country, they have begun to give more space to entrepreneurship in state policies. Supporting individuals' innate entrepreneurship skills with family support and then government incentives for entrepreneurs to be discovered has become one of the essential needs of today's economy. Governments support entrepreneurship with many additional applications as well as legal regulations. One of these practices is the inclusion of the entrepreneurship course in the training curriculum. Adding entrepreneurship to the education

curriculum is important for the future of a country, in order to increase the spirit of entrepreneurship and help create a more competitive economy. In countries such as Turkey, which has a relatively young population structure, entrepreneurship course is aimed to train the successful entrepreneur is guided in a good way. The addition of entrepreneurship to education curricula, especially from secondary school, has been an important step. In this study, it is tried to determine whether the entrepreneurship trends of Kastamonu University Tourism Faculty students have a significant difference according to demographic characteristics. The survey method was used to collect the data to be used in the research. The questionnaire used consists of two parts. The selection of the scale which will take place in the questionnaire form has been done by making sure that it is valid and reliable. The entrepreneurship scale developed by Yılmaz and Sünbül (2009) was used for the expressions used in the determination of entrepreneurship tendency. Within the scope of this study, a total of 585 students from 585 students at the Faculty of Tourism of Kastamonu University between 25 December 2017 and 10 January 2018 were interviewed face-to-face with 461 students. were analyzed. In the light of the aim of the study, literature was firstly reviewed and although there are many studies and findings about university students related to the subject, it was found that the entrepreneurship research conducted within Kastamonu University was limited. In order to determine whether there is a significant difference between the demographic characteristics and the entrepreneurial tendencies of the students, the following hypotheses have been developed for research. While research hypotheses were formed in the literature, the previous studies (Politis et al., 2012; Bilge and Bal, 2012; İşcan and Kaygın, 2011; Salik, 2015; Turkmen and Isbilir, 2014; Solmaz et al., 2014; ., 2017; Arslan et al., 2018; Maresch et al., 2016; Ho et al., 2016). The research consists of 6 main hypotheses.

H1: *Students' attitudes towards entrepreneurship tendency factors differ according to gender.*

H2: *Students' attitudes towards entrepreneurship tendency factors differ according to nationality.*

H3: *Students' attitudes towards entrepreneurship tendency factors vary according to the department they study.*

H4: *Students' attitudes towards entrepreneurship tendency factors differ according to the entrepreneurial activity.*

H5: *Students' attitudes towards entrepreneurship tendency factors vary according to age.*

H6: *Students' attitudes towards entrepreneurship tendency factors vary according to class.*

When the demographic characteristics of the students were examined, 57% were female and 43% were male. 86.1% like some citizens of the Republic of Turkey, while 13.9% is observed that some foreign nationals. When the ages of the students are examined, 22.6% of the patients are under 20 years of age or older, with 111 persons, 24.1% of them are 21 years of age, with 108 persons, 23.4% of them are 22 years of age and 138 persons with 29.9% of them are 23 years of age. group were found to be in the range. 61.8% of the students studied in the Tourism and Hotel Management Department are examined. In terms of class levels, 20.2% are class 1 with 93 persons, 15% with 2nd class with 69 persons, 43.4% with 3rd class with 200 students, 21.5% with 4th class is observed. When the family income status is examined, it is determined that 20.4% of the families have income in the range of 1-1500 TL and 25.6% in the 1501-2500 TL families. Lastly, 31.7% of the students were in entrepreneurship activities and 68.3% of them did not have any entrepreneurship activities.

In order to determine the consistency of the expressions in the questionnaire form, reliability analysis, factor analysis were performed to understand the relationships between the variables, to be easy to interpret and to decrease the number of variables. Factor analysis revealed 6 factors. Cronbach's Alpha value was 0.878 and KMO value was 0.939. According to these values, the significance and reliability of the scale were found to be high, and the data set was suitable for the analysis. (Kalaycı, 2017, 405; Kozak, 2017: 150; Çokluk ve ark., 2012: 207). T-test and Anova tests were applied because of the normal distribution of the data.

According to the results of the research, it was determined that the factors constituting the entrepreneurship tendency were stability, openness to openness, self confidence, innovation, risk taking and opportunism. It has been determined that these factors differ significantly from individual characteristics of students according to gender, nationality, department, class, age and entrepreneurial activity. When the literature studies on the subject are examined, there are many studies in the literature that support the findings of this study. Suggestions according to the results are as follows.

- The number of applied training programs should be increased through institutions such as KOSGEB,
- Innovation in the content of entrepreneurship courses at undergraduate and graduate level,
- The number of universities with an entrepreneurship master program should be increased,
- Review the state policies for the national and social incentive of entrepreneurship,
- Supporting projects that promote entrepreneurship,

- The number of project competitions that encourage entrepreneurship in universities should be increased
- The number of panels, seminars and conferences given by successful entrepreneurs in universities should be increased,
- Encourage families to encourage their children to enter entrepreneurship.
- Efforts should be made to increase women's entrepreneurial tendencies.

As a result, it has been concluded that entrepreneurship tendencies will increase with the increase in the maturity and education levels of the individuals. The study was carried out in Kastamonu University, Faculty of Tourism. Extending the scope of the research, it is recommended that the results of the survey be applied to the students who are studying at the faculties and colleges in Kastamonu University.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Akay, B. ve Yılmaz, O. (2019). “Turistlerin Seyahat Motivasyonlarının Hediyeelik Eşyalara Yönelik Tutumları ve Satın Alma Niyetleri Üzerindeki Etkisi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 2163-2186
Geliş Tarihi / Received Date: 16.08.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 22.10.2018

Araştırma Makalesi

TURİSTLERİN SEYAHAT MOTİVASYONLARININ HEDİYELİK EŞYALARA YÖNELİK TUTUMLARI VE SATIN ALMA NİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ¹

Dr. Öğr. Üyesi Bayram AKAY

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu
bakay@mehmetakif.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-4658-6994

Oktay YILMAZ

Bilim Uzmanı
oktay_ylmz@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9530-604X

Öz

Günümüzde insanların turizme katılma nedenleri istek ve ihtiyaçları doğrultusunda sürekli bir değişim göstermektedir. Turistler, seyahatlerinde konaklama, yeme-içme ve eğlence ihtiyaçlarının yanında tatil deneyimlerini tamamlayacak ve kendilerine tatilde yaşadıkları deneyimlerini hatırlatacak hediyeelik eşyalara yönelmektedirler. Bu doğrultuda; bu çalışmada İstanbul'daki yerli turistlerin seyahat motivasyonlarının ürün ve mağaza özellikleri, hediyeelik eşya çeşitleri ile satın alma niyetleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu kapsamda 2018 Şubat ve Nisan tarihleri arasında, yargısal örnekleme metodu kullanılarak İstanbul'da 400 yerli turist ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ilgili literatür incelenmiş ve seyahat motivasyonları, hediyeelik eşyalara yönelik tutum ile satın alma niyeti adı altında 3 adet ölçek oluşturulmuştur. Yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak yapılan analizler sonucunda, seyahat motivasyonunun hediyeelik eşyalara yönelik tutum (mağaza özellikleri, ürün özellikleri hediyeelik eşya çeşitleri) ve satın alma niyeti üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Hediyeelik Eşya İşletmeleri, Mağaza Çekicilikleri, Ürün Çekicilikleri, Hediyeelik Eşya Çeşitleri, Satın Alma Niyeti.

A RESEARCH ON THE TRAVEL MOTIVATIONS OF TOURISTS AND THEIR BEHAVIOR ON PURCHASING SOUVENIRS

Abstract

Today, the reasons why people take part in tourism are constantly changing in line with their desires and needs. In their travels, tourists tend towards souvenirs which will complete their holiday experience in addition to their accommodation, food-beverage and entertainment needs and remind them of their experience during the holiday. In this direction; In this study, the product and store characteristics of travel motivations of indigenous tourists in Istanbul, types of gift items and their effects on purchasing intentions were investigated. In this sense, a study was conducted with 400 local tourists in Istanbul by using the judicial sampling method between February 2018 and April 2018. In the study, related literature was examined and 3 scales were created under the name of intention to purchase with motivations for travel and attitude towards giftware. At the study in which the related analyzes have been accomplished

¹ Bu çalışma “Turistlerin Seyahat Motivasyonlarının Hediyeelik Eşyalara Yönelik Tutumları ve Satın Alma Niyetleri Üzerindeki Etkisi” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

via structural equation modeling; it was determined that travel motivation affected the attitude (store attributes, products attributes and souvenir products) and intention of purchasing.

Keywords: Tourism, Souvenir Businesses, Store Attributes, Products Attributes, Souvenir Product, Intention of Purchasing.

1. GİRİŞ

İnsanlar geçmişten günümüze kadar çeşitli sebeplerden dolayı seyahat faaliyetlerine katılmışlardır. Önceleri ekonomik amaçlı yapılan seyahatlerin ardından, Fransız devrimi ile birlikte kültürel amaçlı seyahatlerde artmaya başlamıştır (Yıldız, 2011: 56). Kùltürleri kuşaklara aktarmada aracı olarak nitelendirebilecek anı ve hediyelik eşyalarla seyahatlerini bütünleştiren insanlar, bir bakıma kùltürler arası kaynaştırma görevi görmektedirler. Günümüzde ise yaşanan teknolojik gelişmeler ile birlikte ÷lkeler arası uzaklıklar azalmış ve insanların boş zamanının artması, gelir durumlarının iyileşmesi turizm aktivitelerine katılan insan sayısının hızlı bir artış göstermesine neden olmuştur (Milne ve Ateljevic, 2010: 370-371).

Turizm faaliyetlerine katılan insanlar, hem aile ve akraba ilişkilerini kuvvetlendirme hem de kendilerine tatil deneyimlerini hatırlatacak olan hediyelik eşya ürünleri satın almaktadır. Hediye alışverişinin “karşılıklılık” ilkesine dayanması, insanların maddi durumları yüksek düzeyde olmasa bile karşılıklılık ilkesinin getirdiği düşünce ile insanlar birbirlerine değerini düşünmeden hediyeler vermeye başlamıştır (Arkant, 2013: 90). Hediyein çoğu kùltürde evrensel bir obje olduğu söylenebilmekle birlikte ilk çağ ve modern zamandaki medeniyetler bu evrenselliği sürdürmeye devam etmiştir. Geuens, Vantomme ve Brengman (2004) hediyelik eşya ve hediye alma alışkanlığının insanları seyahatlerinde alışveriş yapmaya motive eden etkenlerden biri olduğunu belirtmiştir.

Turistler tatillerinde destinasyonu temsil etme yeteneğine sahip hediyelikleri tercih etmektedir. Bu talep zamanla turistik ürünü tamamlayıcı hatıralık ürünleri satan hediyelik eşya işletmelerini ortaya çıkarmıştır. Hediyelik eşya işletmeleri turizmin gelişmesini ve unutulmakta olan el sanatlarının yaşatılmasını sağlamıştır. Geçmişte günlük hayatta kullanılan malzemeler günümüzde aslı veya minyatürü şeklinde turistik eşya olarak üretilip pazarlanmaktadır. Bu işletmeleri, hediyelik eşya mağazaları, el sanatları mağazaları, sanat galerileri, antika dükkânları, yöresel ürün mağazaları ve yol kenarı satış tezgâhları oluşturmaktadır (Rızaoğlu, 2004: 18).

İstanbul, Türkiye'nin diğer illerine en çok turist gönderen ili konumundadır. Özellikle İstanbul'un çevre illeri (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Sakarya, Yalova, Düzce) ve diğer illerdeki turizm işletmeleri İstanbul'dan gelecek turistleri beklemeleridir (Küçükaltan ve Çavuşgil, 2011; MARKA, 2011; Tan, 2012; Yamaç ve Zengin, 2015; Akay, Tokatlı ve Aksoy,

2017). İstanbulluların seyahat motivasyonları, hediyelik eşyalara yönelik tutumları ve satın alma niyetinin belirlenmesi hediyelik eşya işletmelerinin turistlerin beklentilerine göre dizayn edilmesini sağlayacaktır. Bu araştırmanın amacı, İstanbul'daki yerli turistlerin seyahat motivasyonlarının mağaza özellikleri, ürün özellikleri, hediyelik eşya çeşitleri ile satın alma niyetleri üzerindeki etkilerini tespit etmektir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Konuya ilişkin literatür incelendiğinde turistlerin seyahat motivasyonları, hediyelik eşya işletmelerine karşı tutum, davranışları üzerine çalışmalara rastlanmıştır. Aşağıda bu çalışmalar konuları, amaçları ve bulguları açısından değerlendirilerek özetlenmiştir.

Cave, Jolliffe ve Coteau (2012)'da Barbados'taki Bridgetown Cruise Terminal'ini ziyaret eden turistlerin hatıralık ürün alımlarını incelemiştir. Çalışma sonucunda turistlerin, kendilerine seyahatlerini hatırlatması amacıyla gittikleri bölgeye özgü hediyelik eşya ürünlerini satın aldıklarını ve bu hediyelik ürünleri satın alma kararında mağaza özelliklerinin etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Swanson ve Horridge (2006)'nin yapmış olduğu çalışmada turistlerin seyahat motivasyonlarının tercih edecekleri hediyelik eşya türleri ve niteliklerini, mağaza özelliklerini hangi yönde etkilediği araştırılmıştır. Çalışmada turistlerin seyahat motivasyonlarının; tercih edecekleri mağaza özelliklerini, hediyelik eşya çeşitlerini ve özelliklerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Buna ek olarak hediyelik eşya mağaza özellikleri, hediyelik eşya çeşitleri ve niteliklerinin de turistlerin satın alma niyetlerini etkilediği görülmüştür.

Kim ve Littrell (2001)'in yapmış olduğu bir çalışmada ise Meksika'ya seyahat eden kadın turistlerin, kendileri ile aile ve arkadaşlarına hediyelik eşya alırken hangi hususlara dikkat ettikleri araştırılmıştır. Araştırma sonucunda hediyelik eşya ürün özelliklerinin, satın alma niyetleri üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Heung ve Cheng (2000)'de turistlerin alışverişte yaptıkları harcamaları, memnuniyet düzeylerini ve hediyelik eşya satın alma davranışlarını belirlemek için yola çıkmış ve bunun sonucunda da turistlerin tatilde yaptıkları toplam harcamalarının yaklaşık %50'si ile alışveriş yaptıklarını tespit etmiştir. Ayrıca hediyelik eşya mağaza özelliklerinin de satın alma davranışlarını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Literatürde seyahat motivasyonu, ürün özellikleri, hediyelik eşya çeşitleri, mağaza özelliklerine ve satın alma niyeti değişkenlerinin hepsinin bir arada kullanıldığı çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmanın önceki araştırmalardan farkı, adı geçen tüm değişkenler bir

arada kullanılması ve turistlerin seyahat motivasyonlarının mağaza özellikleri, ürün özellikleri ve hediyelik eşya çeşitlerine ve hediyelik eşya satın alma niyetine etkisinin araştırılmasıdır.

Aşağıda çalışmada yer alan değişkenler (seyahat motivasyonları, hediyelik eşyalara yönelik tutum, satın alma niyeti) kavramsal çerçevede ele alınmıştır.

2.1. Seyahat Motivasyonları

Motivasyon kavramı, ilk olarak 1880’li yıllarda İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’ndeki psikologların yazılarında ortaya çıkmıştır ve İngilizce “motivation” kelimesinin karşılığıdır. Latince’de ise hareket etme anlamını taşıyan “movere” kelimesinden türeyen motivasyon kavramı (Göller, 2015: 31), bireyin davranışını belirli bir amaç doğrultusunda harekete geçiren ve yönelten iç durum olarak tanımlanmaktadır (Harman, 2014:108). Seyahat motivasyonu ise kişinin turistik faaliyete katılmasına sebep olan birtakım ihtiyaçları ifade etmektedir.

Seyahat motivasyonu sosyoloji, antropoloji ve psikoloji gibi farklı alanlardan birçok araştırmacı tarafından araştırılmıştır. Araştırmacılar seyahat motivasyonu kavramını açıklamak adına Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramını incelemiş ve turizm literatüründe de seyahat motivasyonu kavramını açıklamak için bu kuram kılavuz olarak kullanılmıştır. Turizm üzerine çalışan araştırmacılar Pearce (1982)’ın Maslow’un modelini temel alıp, varsayımlardan bağımsız olarak bir turizm motivasyon modeli geliştirmesiyle birlikte çalışmalarını bu modele göre şekillendirmeye başlamışlardır (Mohammad ve Som, 2010: 41).

İlk araştırmalarda, Crompton (1979) seyahat motivasyonunu dokuz farklı bölümde incelemiştir. İnceleme sırasında kullandığı faktörler şu şekilde sıralanmaktadır (Swanson ve Horridge, 2006: 672):

- Zevk ve eğlence amacıyla seyahat edenler,
- Araştırma amacıyla seyahat edenler,
- Saygınlık kazanma ve iş amacıyla seyahat edenler,
- Akrabalık ilişkilerini geliştirme amacıyla seyahat edenler,
- Sosyal etkileşimlerini arttırma amacıyla seyahat edenler,
- Eğitim ve yenilikten kaçınma isteğiyle seyahat edenler şeklindedir.

Crompton (1979)’un çalışmasından yola çıkarak, turist tiplerini belirleme adına birçok seyahat motivasyonu incelemesi yapılmıştır (Swanson ve Horridge, 2006: 672). Loker ve Perdue turist tiplerini dört ana başlığa ayırmış ve şu şekilde sıralamıştır (Loker ve Perdue, 1992: 31):

- Heyecan ve kaçış isteği olan turist,

- Kalabalıktan uzaklaşma isteği olan turist,
- Doğa ile iç içe olmak isteyen turist,
- Aile ve arkadaşlarıyla vakit geçirmek isteyen turist şeklindedir.

Turist motivasyonu ile ilgili geçmiş literatürün gözden geçirilmesi, seyahat motivasyonunun itme ve çekme temelli iki boyuta dayandığının genel olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır (Yuan ve McDonald, 1990: 42). İtme temelli yaklaşımda kişinin kendisinden kaynaklanan motivasyon faktörlerinin belirli bir hedefe ulaşmak için kişi tarafından çevresini zorlaması veya söylemesi olarak tanımlanmakta ve kişinin kaçmak, dinlenmek, kilo vermek, macera arayışı gibi kendisinden kaynaklı sebeplere dayanmaktadır. Çekme temelli yaklaşım ise kişinin çevresinden kaynaklanan ve kişiyi çeken motivasyon çeşidi olarak açıklanmaktadır.

2.2. Hediyelik Eşyalara Yönelik Tutum

Tutum kavramı, “tutulan yol, bir olay veya durum karşısında sergilenen tavır” anlamlarına gelmektedir (www.tdk.gov.tr, Erişim 28.10.2017). Fishbein (1967)’in davranış modelinde tutum, “bir bireyin düşünce ve sahip olduğu değer yargıları çerçevesinde sergilediği davranış” olarak tanımlanmıştır. Turizmdeki ürünlere yönelik olarak bakıldığında zaman da tutum, “turistlerin ürün özelliklerini dikkate alarak ürünlere karşı gösterdiği ilgi” olarak tanımlanabilmektedir (Kim ve Littrell, 1999: 154).

Wong ve Cheng (2014) ise tutumu, “belirli bir nesneye nasıl davranılması gerektiğini öğrenme ve öğrenme sonucunda oluşan yatkınlık” olarak tanımlamış ve turistlerin hediyelik eşya alışverişi yapmak için de belirli bir yatkınlık (alışkanlık) kazanması gerektiğini öne sürmüştür. Ayrıca turistlerin satın alma kararı verirken dikkat ettikleri ürün ve mağaza özelliklerinin, aynı zamanda tutumlarını da etkilediği sonucuna ulaşımlardır (Wong ve Cheng, 2014: 479).

İnsanlar tutumlarını bilişsel, duyuşsal ve davranışsal süreçlere dayalı olarak şekillendirmekte ve nesnelere karşı bilişsel, duyuşsal ve davranışsal tepkilerle cevap vermektedir. Genel olarak alışveriş tutumu da turistlerin alışveriş niyetleri ve davranışlarıyla bağlantılıdır. Yu ve Littrell (2003)’e göre, turistlerin seyahatlerinde hediyelik eşya ürünlerine yönelik alışveriş tutumları; ürün özellikleri (özgünlük, kalite, fiyat), mağaza özellikleri (konum, ambiyans, hizmet) ve hediyelik eşya çeşitleri (mücevherat, biblo, kıyafet, tablo) gibi faktörlerden etkilenmektedir (Yu ve Littrell, 2003: 140- 143). Turistlerin tatillerinde hediyelik eşyalara yönelik tutumlarını etkileyen bu faktörlere aşağıda ayrıntılı olarak değinilmiştir.

Ürün Özellikleri; turistler, ürünlere ekledikleri çeşitli özellikler çerçevesinde satın alma kararları almaktadır (Swanson ve Horridge, 2006: 673). Algılanan ürün özellikleri de tüketicilerin ürünlere yönelik tutumlarını etkilemektedir (DelVecchio, 2001: 240). Ürünlerin sahip olduğu nitelikler, müşterilerin ürünü satın alma kararını etkilemekte ve kendi istekleri doğrultusunda ürünlere yükledikleri değerler temelinde de satın alma kararlarını değiştirebilmektedirler (Swanson ve Horridge, 2004: 373).

Graburn (1976) turistler tarafından tercih edilen hediyelik eşya ürünlerinin özelliklerini; kolayca taşınabilen, temizlenmesi kolay, ucuz ve kullanılabilir olması şeklinde sıralamıştır (Swanson ve Horridge, 2006: 674). Turistler içerisinde daha farklı beklenti ve ihtiyaçlara sahip kişiler de olabilmekte ve tercih edilen hediyeliklerin nitelikleri de farklılık gösterebilmektedir. Örneğin; Kim ve Littrell (1999)'in yapmış olduğu araştırmada etnik ve rekreasyonel faaliyet adı altında iki farklı turist grubu oluşturulmuş ve hediyelik eşya tercihleri incelenmiştir. Çalışmada etnik turistlerin hediyelik eşyalara karşı görüşleri ürünlerin estetik bir tarzda ve kolay taşınabilir olması yönünde olmuştur. Rekreasyon faaliyetlerinde bulunan turist grubunun ise hediyelik eşyaların eşsiz ve kolay taşınabilir olmasına dikkat ettiği görülmüştür (Kim ve Littrell, 1999: 157). Yanar (2012) ise çalışmasında, turistik hediyelik eşya ürünlerinin boyut, taşınabilir ve işlevsel olma, mevzuata uygunluk, kalite, işçilik, bölgeyi temsil etme, modernize ve estetik olma gibi özelliklere dikkat edilerek üretilmesi gerektiğini belirtmiştir (Yanar, 2012: 31-31).

Mağaza Özellikleri; tüketiciler alışveriş yapacakları mağazalar için birtakım nitelikler belirlemekte ve kendileri için önemli olan özellikleri içerisinde barındıran mağazaları tercih etmektedir (Scott, 1985: 28). Berry (1969) mağaza özelliklerinin tanımlanması konusunda öncü çalışmalar yapmış ve mağaza imajının on iki bileşenden oluştuğunu öne sürmüştür. Tüketicileri mağazalardan alışveriş yapmaya motive eden on iki bileşen şu şekilde sıralanmıştır (Swanson ve Horridge, 2004: 373):

- Fiyat,
- Kalite,
- Ürün çeşitliliği,
- Satış personeli,
- Mağazanın bulunduğu yer,
- Sunulan hizmetler,
- Satış promosyonları,
- Reklam,

- Mağaza atmosferi,
- Mağazanın prestiji,
- Moda,
- Mağazanın sunduğu diğer hizmetler (lavabo, park yeri vb.)’dir.

Hediyelik Eşya Çeşitleri; Turistlere seyahat veya tatildeki deneyimleri hatırlattığı için adına hatıra eşyası da denilen hediyelik eşyalar, “anamlı ve önemli olan olayların, yerlerin veya deneyimin temsilcisi” olarak tanımlanabilmektedir (Sthapit, 2017: 2). Hatıra olarak satın alınan ürünler, hatırlanamayan zamanlara ve yerlere hayali bir geri dönüş sağlayabilmekte ve bu ürünler çoğu zaman evin içerisinde en iyi şekilde görülebilecek stratejik noktalara yerleştirilmektedir (Peters, 2011: 235).

Hediyelik eşya alışverişi gezi veya tatil sırasında turistler açısından keyif, heyecan ve memnuniyetin önemli bir kaynağı olmakla birlikte (Wagner ve Rudolph, 2010: 417) seyahat deneyimlerini şekillendirmeye yardımcı olan bir etkinlik olarak görülmektedir (Hu ve Yu, 2007: 1079). Bazı durumlarda ise hediyelik eşya satın alımı, turistlerin tatildeki harcamalarının önemli bir bölümünü temsil edebilmekte ve bu da doğrudan seyahat deneyimini etkilemektedir (Richards, Onderwater ve Stam, 2000: 39).

Turner ve Reisinger (2001)’in yapmış olduğu araştırmada bölgelerin kültürel ürünlerini satın alan turistlerin, ürünlerde dikkat ettiği niteliklere ulaşımlardır. Çalışmada bulunan nitelikler üç ana başlık altında sıralanmaktadır (Turner ve Reisinger, 2001: 19):

- Ürünün mevcut değeri (kalite),
- Ürünün sahip olduğu özellikler (renk, boyut, dış görünüş),
- Ürünün eşsiz olması (seyahat anıları) şeklindedir.

Turner ve Reisinger (2001)’in ürün niteliklerine ek olarak, Throsby (2003)’nin araştırması da kültürel değer taşıyan ürünlerin; estetik, manevi değer, sembolik anlam, tarihi önem, sanatsal eğilim, özgünlük, bütünlük ve eşsiz özelliklere sahip olması gerektiğini belirtmiştir (Throsby, 2003: 280).

2.3. Satın Alma Niyeti

Turistlerin çeşitli istek ve ihtiyaçları doğrultusunda satın almak istedikleri hediyelik eşyalar, çoğunlukla eşsiz olacak şekilde üretilmeye çalışılan ürünleri kapsamaktadır. Turistler, özen gösterilmeden seri üretim sonucu ortaya çıkarılan hediyelik eşyaları tercih etmemekte, aksine otantik ve benzersiz olan hediyelikleri satın almayı tercih etmektedir (Paraskevaidis ve Andriotis, 2015: 2).

Satın alma niyetini etkileyen faktörler içerisinde bulunan turistlerin demografik özellikleri içerisinde yer alan yaş grupları ile satın alma niyeti arasında bir ilişki olduğu yapılan araştırmalar ile kanıtlanmıştır (Anderson ve Langmeyer, 1982: 23-24; Anderson ve Littrell, 1995: 328; Littrell, 1990: 230). Bu doğrultuda Littrell (1990)'in yapmış olduğu çalışmada genç turistler, yaşlarının verdiği enerji dolayısıyla uzak bölgelere seyahat edip oradaki el sanatları ürünleri ile ilgilenirken yaşlı turistlerin ise el sanatları ürünlerini satın almak yerine kendi hediyeliklerini yapmayı tercih ettiği sonucu ortaya çıkmıştır (Littrell, 1990: 231-242).

Turistlerin farklı kültürlere yönelik tutumları da hediyelik eşya satın alma niyetlerini içerisinde barındıran seyahat deneyimlerini etkileyebilmektedir. Etnosentrizm, “bir kimsenin kendi kültürünü temel alarak ve farklı kültürleri kendi kültürü açısından değerlendirmesi” anlamına gelmektedir. Turist etnosentrizmi ise farklı kültürlere ait ürünlerin satın alınıp alınmasının uygunluğu ile ilgili inançları temsil etmektedir (Kim ve Littrell, 2001: 641). Kendi kültürlerine fazlasıyla bağlı olan etnik kökenli turistler, hediyelik eşya ürünlerini satın almayı tercih etmemekte ve kendi ekonomilerine zarar vereceği düşüncesi ile yabancı ürünlerin alımını yanlış bir davranış olarak görmektedir. Etnik kökenli turist görüşü dışında yer alan grupların ise farklı kültürlere ait hediyelik eşyaları daha objektif bir bakış açısı ile değerlendirdiği görülmektedir (McIntyre ve Meric, 1994: 591).

Turistlerin hediyelik eşya satın alma niyetlerini etkileyen etmenler demografik faktörler, kişisel ihtiyaçlar, tutum ve kişilik özellikleri ile sınırlı kalmamaktadır. Çevresel etkenler de turistlerin satın alma niyetlerini etkilemekte ve söz konusu etki; tüketicinin sosyal sınıfı, kültürel değerleri, pazarlama bileşenleri gibi sosyokültürel etkenlerin diğer etmenler (demografik faktörler, kişisel ihtiyaçlar, tutum, kişilik özellikleri) ile etkileşimleri sonucunda ortaya çıkmaktadır (Arkant, 2013: 99).

2.4. Seyahat Motivasyonu ve Satın Alma Niyeti İlişkisi

Oliver (1980)'in çalışmasında ortaya koyduğu “beklenti-onaylama” modeline göre, tüketiciler ürünleri satın alma kararı vermeden önce ürün hakkında çeşitli beklentiler oluşturmaktadır. Daha sonra tüketiciler, beklentileri ile ürün özelliklerinin performansını karşılaştırmaktadır. Bunun sonucunda ürünlerin performansı beklentilerini karşılıyor ise tüketicilerin satın alma niyetlerine olumlu yönde etki etmekte ve ürünleri yeniden satın alma konusunda daha istekli olacağı anlamına gelmektedir (Yoon ve Uysal, 2005: 47).

Turner ve Reisinger (2001)'in yapmış oldukları çalışmada turistlerin hediyelik eşya satın alma niyetlerini olumlu yönde etkileyebilmek için destinasyonda yer alan hediyelik eşya

işletmelerinin, turistlerin alışverişleri sırasındaki psikolojik durumlarını anlamaları gerektiği sonucuna varılmıştır. Buna ek olarak da seyahat motivasyonlarının, turistlerin hediyelik eşya satın alma niyetlerini etkileyebilecek psikolojik faktörler arasında yer aldığını vurgulamışlardır (Turner ve Reisinger, 2001: 17).

Kim ve Littrell (2001)'in yapmış olduğu çalışmada ise farklı kültürleri tanıma amacıyla seyahate çıkan turistlerin, bölge halkını tanıma ve bölgeye özgü olan hediyelik eşya ürünlerini satın alma niyetlerinin olumlu yönde olduğu vurgulanmıştır (Kim ve Littrell, 2001: 640). Destinasyon içerisinde yer alan hediyelik eşya işletmelerinin, turistlerin seyahate çıkma nedenleri doğrultusunda, turistleri tatmin edebileceği düşünülen ve bu doğrultuda satın alma niyetlerini olumlu yönde etkileyecek olan hediyelikler üretmesi gerekmektedir.

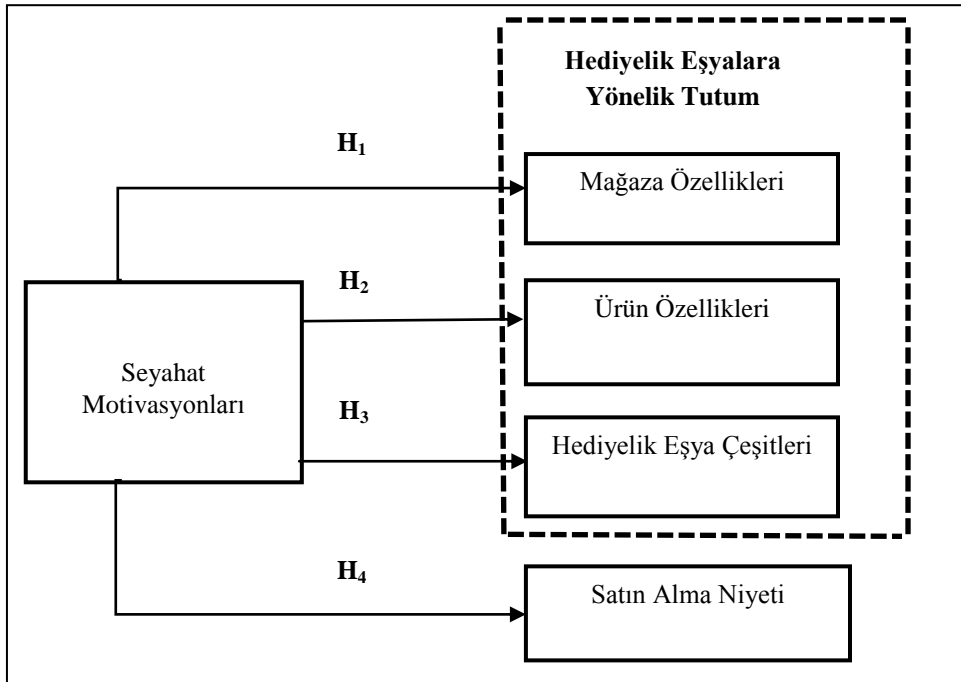
Bu bağlamda seyahat motivasyonlarının, hediyelik eşyalara yönelik tutum (mağaza özellikleri, ürün özellikleri, hediyelik eşya çeşitleri) ve satın alma niyeti üzerinde etkisinin olacağı düşünülmektedir. Buradan hareketle bu değişkenler kullanılarak bir model oluşturulmuştur. Ortaya çıkarılan model doğrultusunda geliştirilen hipotezler şu şekildedir:

H1: Seyahat motivasyonunun, mağazası özellikleri üzerinde etkisi vardır.

H2: Seyahat motivasyonunun, ürün özellikleri üzerinde etkisi vardır.

H3: Seyahat motivasyonunun, hediyelik eşya çeşitleri üzerinde etkisi vardır.

H4: Seyahat motivasyonunun, satın alma niyeti üzerinde etkisi vardır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı İstanbul'daki yerli turistlerin seyahat motivasyonlarının ürün ve mağaza özellikleri, hediyelik eşya çeşitleri ile satın alma niyetine etkisini tespit etmektir. İstanbul'da ikamet eden yerli turistlerin seyahat motivasyonları, hediyelik eşyalara yönelik tutumları ve satın alma niyetlerinin tespit edilmesi turist kabul eden bölgedeki hediyelik eşya işletmelerinin buna göre dizayn edilmesi ve literatüre katkı sağlaması bakımından önemlidir.

Bu çalışmanın evrenini; İstanbul'daki 18 ve üzeri yaş grubundaki ve en az bir kere tatile çıkmış kişiler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise İstanbul'un Bağcılar ilçesinden 186, Bahçelievler'den 84, Küçükçekmece'den 68 ve Başakşehir'den 62 kişi olmak üzere toplam 400 kişi oluşturmaktadır. Ayrıca 44 anket formunda eksik veri bulunduğu için araştırmaya dâhil edilmemiştir.

Araştırmada örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde Sekaran (2003: 294) tarafından oluşturulan tablodan yararlanılmış ve varsayılan güvenilirlik düzeyi (%95) temel alınarak örneklem büyüklüğü 384 olarak belirlenmiştir. Yerli turistlere, ankete başlamadan önce "en az bir kere tatile veya seyahate çıktınız mı?" sorusu sorulmuş ve "evet" cevabını verenler ile ankete devam edilmiştir.

Araştırmada kullanılan anket formu iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde ise seyahat motivasyonları, hediyelik eşyalara yönelik tutum (mağaza ve ürün özellikleri, hediyelik eşya çeşitleri) ile satın alma niyetlerine ilişkin ifadeler yer almaktadır.

Araştırmada kullanılan seyahat motivasyonları ölçeği Yuan ve McDonald (1990), Loker ve Perdue (1992) ile Uysal ve Jurowski (1994)'nin yaptıkları çalışmalardan, hediyelik eşyalara yönelik tutum (mağaza özellikleri, ürün özellikleri, hediyelik eşya çeşitleri) ölçeği Swanson ve Horridge (2006), Swanson ve Timothy (2012) ile Kong ve Chang (2012)'in yapmış oldukları çalışmalardan, satın alma niyeti ölçeği ise Hu, Clark ve Ma (2003)'nin yapmış oldukları çalışmadan yararlanılarak oluşturulmuştur. Araştırmada konuya daha sağlıklı veriler elde edilmesi düşüncesiyle bu ölçekler kullanılmıştır.

3.1. Verilerin Analizi

Çalışmada verilerin analizinde beş aşamalı bir yaklaşım izlenmiştir. İlk aşamada ölçekteki verilerde kayıp ve uç değerlerin olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda kayıp ve uç değerlere rastlanılmamıştır. İkinci aşamada verilere Kolmogorov-Smirnov testi uygulanarak skewness ve kurtosis değerleri incelenmiş ve verilerin normal

dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 aralığında olması verilerin normal dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Üçüncü aşamada araştırmaya katılanların demografik özellikleri belirlemek için frekans analizi yapılmıştır. Dördüncü aşamada araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin önce açıklayıcı ve daha sonra da doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Beşinci aşamada ise seyahat motivasyonunun, hediyeelik eşyalara yönelik tutum (mağaza özellikleri, ürün özellikleri, hediyeelik eşya çeşitleri) ve satın alma niyeti üzerindeki etkisi yapısal eşitlik modeli kurularak test edilmiştir. Verilerin analizi Amos ve SPSS22 paket programı aracılığıyla yapılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan yerli turistlerin % 53,5 (214)'i kadın, % 46,5 (186)'i ise erkeklerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan yerli turistlerin % 54,3 (217)'ü evli, % 45,8 (183)'i ise bekârdır. Katılanların % 31,3 (125)'ü 18-25 yaş aralığında, % 28,5 (114)'i 26-35 yaş aralığında, % 18,5 (74)'i 36-45 yaş aralığında, % 12,5 (50)'i 46-55 yaş aralığında ve % 9,3 (37)'ü de 56 ve üzeri yaş grubu içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Sayı	Yüzde (%)		Sayı	Yüzde (%)
Cinsiyet			Eğitim Durumu		
Erkek	186	46,5	İlköğretim (8 yıl)	80	20,0
Kadın	214	53,5	Lise	135	33,8
Medeni Durum			Ön Lisans	76	19,0
Evli	217	54,3	Lisans	101	25,3
Bekâr	183	45,8	Lisansüstü	8	2,0
Yaş			Gelir Durumu		
18-25	125	31,3	0-1000	73	18,3
26-35	114	28,5	1001-2000	34	8,5
36-45	74	18,5	2001-3000	77	19,3
46-55	50	12,5	3001-4000	142	35,5
56 ve üzeri	37	9,3	4001 ve üzeri	74	18,5

Araştırmaya katılım sağlayan yerli turistlerin % 33,8 (135)'i ile lise, % 25,3 (101)'ü lisans, % 20,0 (80)'si ilköğretim, % 19,0 (76)'u ön lisans ve % 2,0 (8)'si de lisansüstü eğitim düzeyinde yer almaktadır. Katılımcıların gelir durumları incelendiğinde çoğunluğun % 35,5 (142) ile 3001-4000 tl arası gelir seviyesinde yer aldığı görülmekte ve bu çoğunluğu sırasıyla % 19,3 (77) 2001-3000, % 18,5 (74) 4000 ve üzeri, % 18,3 (73) 0-1000 ile % 8,5 (34) 1001-2000 tl gelir seviyesindeki yerli turistlerin takip ettiği tespit edilmiştir.

4.2. Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçeğin güvenilirliğinin belirlenmesinde kullanılan Cronbach's Alpha değerleri 0-1 arasında değerler almaktadır. Güvenilirlik analizi sonucunda elde edilen faktörlerin güvenilir değerlere (0,615-0,844) sahip oldukları görülmektedir. Ölçeğin genel güvenilirliği (0,849) ise yüksek derecededir. Bu bilgiler doğrultusunda güvenilirlik analizine ait diğer veriler tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Cronbach's Alpha	İfade Sayısı
Tüm Ölçek Güvenilirliği	0,849	27
Araştırma Alt Ölçeği Güvenilirliği		
Seyahat Motivasyonları	0,615	6
Mağaza Özellikleri	0,831	6
Ürün Özellikleri	0,844	6
Hediyelik Eşya Çeşitleri	0,680	5
Satın Alma Niyeti	0,869	4

4.3. Araştırma Ölçeklere İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizleri

Açıklayıcı faktör analizinde KMO örneklem yeterliliği, Barlett küresellik testi ve faktör yük değerleri belirli sınırlarda olmalıdır. KMO değerleri; 0,50'den küçük olmamalıdır. Bu değerler 0,50-0,59 ise zayıf, 0,60-0,69 ise orta, 0,70-0,79 ise iyi, 0,80-0,89 ise çok iyi, 0,90-1,00 ise mükemmel olarak değerlendirilmektedir. Barlett testi için hesaplanan p değerinin ise 0,05'ten küçük (İslamoğlu ve Alnaçık, 2016: 427; Altunışık ve diğ., 2005:217) ve faktör yük değerleri de 0,30'dan büyük olmalıdır (Field, 2009: 644)

Tablo 3. Seyahat Motivasyonlarına İlişkin Faktör Analizi

İfadeler	Faktör Yükleri
SM1	0,687
SM2	0,741
SM3	0,623
SM4	0,443
SM5	0,613
Açıklanan Varyans	39,622
Kaiser-Meyer-Olkin	0,686
Barlett's Test of Sphericity de Sig.	0,000
Cronbach's Alpha	0,615

Seyahat motivasyonları ölçeğine ilişkin faktör analizi sonuçları incelendiğinde KMO değeri 0,686, Barlett testi değeri 0,000 ve faktör yük değeri 0,30'dan fazladır. Bu istatistikler verilerin faktör analizi için yeterli değerlere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Tutum Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

Değişkenler	İfadeler	1. Faktör	2. Faktör	3. Faktör
Mağaza Özellikleri	MÖ1	,653		
	MÖ2	,742		
	MÖ3	,775		
	MÖ4	,796		
	MÖ5	,670		
	MÖ6	,610		
Ürün Özellikleri	ÜÖ1		,562	
	ÜÖ2		,637	
	ÜÖ3		,793	
	ÜÖ4		,436	
	ÜÖ5		,691	
	ÜÖ6		,665	
Hediyeelik Eşya Çeşitleri	HEÇ1			,626
	HEÇ2			,404
	HEÇ3			,694
	HEÇ4			,726
	HEÇ5			,676
Açıklanan varyans (%)		21.126	16.423	12.577
Açıklanan toplam varyans (%)		21.126	37.549	50.126
Cronbach's Alpha		,831	,844	,680
Kaiser-Meyer-Olkin				0,843
Barlett's Test of Sphericity de Sig.				0,000

Hediyeelik eşyalara yönelik tutum ölçeğine ait faktör analizi sonuçları incelendiğinde KMO değeri 0,843, Barlett testi değeri 0,000 ve faktör yük değeri ise 0,30'dan büyüktür. Bu doğrultuda verilerin faktör analizi için yeterli değerlere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Satın Alma Niyetlerine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi

İfadeler	Faktör
SAN1	0,688
SAN2	0,919
SAN3	0,916
SAN4	0,916
Açıklanan Varyans	74,950
Kaiser-Meyer-Olkin	0,803
Barlett's Test of Sphericity de Sig.	0,000
Cronbach's Alpha	,869

Hediyeelik eşya satın alma niyeti ölçeğine ilişkin faktör analizi sonuçları incelendiğinde KMO değeri 0,803, Barlett testi değeri 0,000 ve faktör yük değeri ise 0,30'dan fazladır. Bu doğrultuda verilerin faktör analizi için yeterli değerlere sahip olduğu görülmektedir.

4.4. Araştırma Ölçeklerine İlişkin Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) Sonuçları

Doğrulamalı faktör analizi (CFA) kaynaklardan yararlanılarak belirlenen faktör yapılarını, orijinal ölçeklerde önceden belirlenmiş faktör yapılarını ya da öngörülse olarak ileri sürülen faktör yapılarını denetlemek amacıyla kullanılan bir test yöntemidir. (Özdamar, 2016: 231). Yapısal eşitlik modellerinin özel bir türü olan doğrulamalı faktör analizi çalışmasında referans alınan model uyum indeksleri tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İndeksleri

Uyum İndeksleri	Mükemmel Uyum Ölçütleri	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri
CMIN/DF*	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$
AGFI**	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI \leq .90$
GFI***	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI \leq .95$
CFI***	$.95 \leq CFI \leq 1.00$	$.90 \leq CFI \leq .95$
NFI***	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	$.90 \leq NFI \leq .95$
RMSEA****	$.00 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 \leq RMSEA \leq .08$

Kaynak: Kline, (2011)*; Schermelleh-Engel & Moosbrugger ve Muller (2003)**; Baumgartner & Homburg, (1996)***; Bentler, (1980)***; Bentler & Bonett, (1980)***; Marsh ve öte..., (2006)***, Browne & Cudeck, (1993)****.

4.5. Seyahat Motivasyonu Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

Seyahat motivasyonları ölçeğine uygulanan ilk doğrulayıcı faktör analizi sırasında SM6 adlı maddenin ölçeğe katkısının %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0.093$ $p=0.136$). Buna ek olarak SM4 adlı maddenin de %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0.296$). Söz konusu maddelerin, yapısal eşitlik modelinde ölçeğin ölçme gücüne anlamlı bir katkısı olmaması ile birlikte aynı zamanda model uyum indekslerini de olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple SM4 ve SM6 adlı madde analize dâhil edilmemiştir. Ölçeğe 4 madde ile uygulanan doğrulayıcı faktör analizi çalışmasında SPSS AMOS programının önerileri doğrultusunda SM3 ile SM5 maddeleri arasında yüksek derecede ilişki olduğu görülmüş ve söz konusu maddeler kovaryans yolu ile birleştirilmiştir (Cov=0.19). Ölçeğe katkı yapmayan maddelerin çıkarılıp, gerekli modifikasyondan sonraki doğrulayıcı faktör analizinde tüm maddelerin ölçek katkılarının %99 güven seviyesinde anlamlı ve faktör yüklerinin 0.3'ün üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi model uyum indeksleri ise tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Seyahat Motivasyonları Ölçeği DFA Model Uyum İndeksleri

CMIN/DF	AGFI	GFI	CFI	NFI	RMSEA
1.281**	0.981**	0.955**	0,994**	0.976**	0.027**

** mükemmel uyumu simgelemektedir.

Tabloda görüleceği üzere ölçeğin model uyum indekslerinin tamamı kabul edilebilir uyumu işaret etmektedir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi ise tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Seyahat Motivasyonları Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

Madde	Ölçek	Standartize β	S.H.	K.D.	P
SM5		.359	.104	5.183	.000*
SM3	← Seyahat Motivasyonları	.404	.070	5.695	.000*
SM2		.725	.139	6.386	.000*
SM1		.592			

* %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel anlamlılığı simgelemektedir.

Tabloda görüleceği üzere ölçekte kalan tüm maddelerin ölçğe katkısı %99 oranında gerçekleşmiştir. Buna ek olarak %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve 0.359 ile 0.725 arasında değişmektedir.

4.6. Hediyelik Eşyalara Yönelik Tutum Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

Ölçğe uygulanan doğrulayıcı faktör analizinde tüm maddelerin ölçek katkılarının % 99 güven seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı ve 0.3'ün üzerinde olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda ölçekten herhangi bir maddenin çıkarılmasına gerek kalmamıştır. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi model uyum indeksleri ise tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Hediyelik Eşyalara Yönelik Tutum Ölçeği DFA Model Uyum İndeksleri

CMIN/DF	AGFI	GFI	CFI	NFI	RMSEA
2.380	0.900	0.927	0.932	0.890	0.059

Tabloda görüldüğü üzere ölçeğin model uyum indekslerinin tamamı kabul edilebilir uyumu işaret etmektedir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi istatistikleri ise tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Hediyelik Eşyalara Yönelik Tutum Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

Madde	Ölçek	Standartize β	S.H.	K.D.	P
HEYT6		.669			
HEYT5		.748	.089	12.438	.000
HEYT4	← Mağaza Özellikleri	.774	.084	13.249	.000
HEYT3		.735	.089	12.249	.000
HEYT2		.640	.094	11.272	.000
HEYT1		.493	.078	8.864	.000
HEYT12		.651			
HEYT11		.676	.094	13.076	.000
HEYT10	← Ürün Özellikleri	.681	.112	11.018	.000
HEYT9		.688	.099	10.981	.000
HEYT8		.675	.100	10.813	.000
HEYT7		.688	.093	11.109	.000
HEYT17		.321	.112	4.878	.000
HEYT16		.463	.115	6.619	.000
HEYT15	← Hediyelik Eşya Çeşitleri	.659	.154	7.935	.000
HEYT14		.576	.122	7.610	.000
HEYT13		.610			

Hediyelik eşyalara yönelik tutum ölçeğine ait maddelerin faktör katkısı 0.321 ile 0.774 arasında değişmektedir. Ölçek maddelerinin tamamı %99 güvenilirlik düzeyinde ölçğe anlamlı katkı yaparken, hiçbir maddenin faktör yük değeri 0.3'ün altında değildir. Ölçek maddelerinin veri ile uyumlu olduğu ve faktör yapısı bakımından geçerli olduğu görülmektedir.

4.7. Satın Alma Niyeti Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

Satın alma niyeti ölçeğinin, tüm maddelerinin ölçek katkıları %99 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve 0.3'ün üzerindedir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi model uyum indeksleri tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Satın Alma Niyeti Ölçeği DFA Model Uyum İndeksleri

CMIN/DF	AGFI	GFI	CFI	NFI	RMSEA
1.678	0.979	0.998	0.999	0.998	0.041

Tablo görüldüğü üzere ölçeğin tüm model uyum indeksleri mükemmel uyuma işaret etmektedir. Ölçeğin madde faktör yüklerine ait istatistikleri ise tablo 12'deki gibidir.

Tablo 12. Satın Alma Niyeti Doğrulayıcı Faktör Analizi

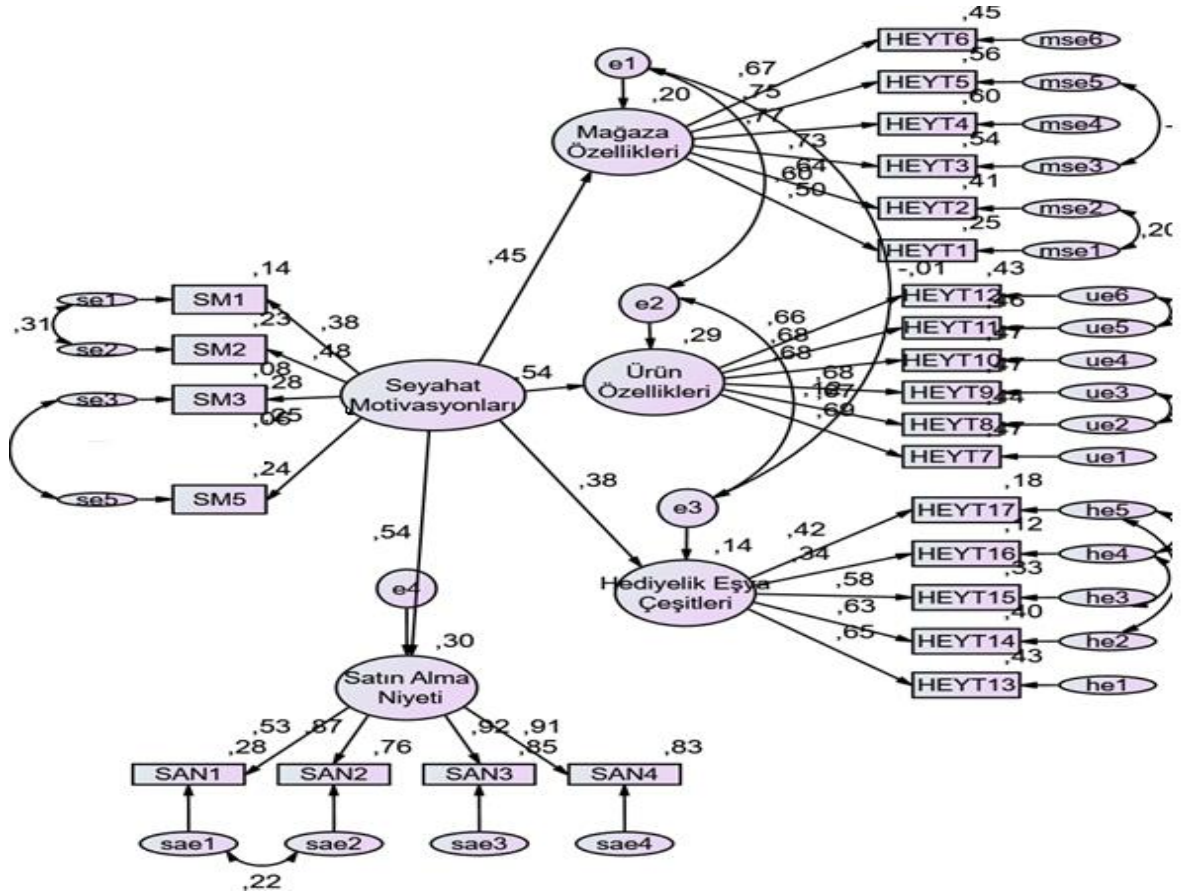
Madde	Ölçek	Standartize β	S.H.	K.D.	P
SAN4	← Satın Alma Niyeti	.909			
SAN3		.925	.034	28.276	0.000*
SAN2		.869	.040	25.293	0.000*
SAN1		.517	.067	11.049	0.000*

Tablo 14'te görülüşü üzere satın alma niyeti ölçeğinin maddesinin de ölçek katkısı % 99 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve standardize değerler 0.517 ile 0.909 arasındadır. Bu değerler ölçeğin veri ile mükemmel uyumda olduğunu göstermektedir.

4.8. Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırmada ilk yapısal eşitlik modeli kurulduğunda model uyum indekslerinin kabul edilebilir seviyenin altında olduğu görülmüştür. Modifikasyon önermeleri incelendiğinde hediyelik eşyalara yönelik tutum ölçeği altboyutları olan mağaza özellikleri, hediyelik eşya çeşitleri ve ürün özellikleri arasında karşılıklı kovaryans ilişkilerinin görmezden gelinemeyecek kadar güçlü ilişkiler olduğu, söz konusu ilişkilerin tanımlanmaması sonucunda model tanımlama hatası olacağı ve model uyum indekslerini olumsuz etkileyeceği görülmüştür. Bu sebeplerden dolayı bağımlı değişkenler olan mağaza özellikleri, hediyelik eşya çeşitleri ve ürün özelliklerine ait hata terimleri arasında kovaryans yolları ile model modifikasyonu gerçekleştirilmiştir. Gerekli modifikasyon düzeltmelerinden sonra model uyumu kabul edilebilir seviyede olan yapısal eşitlik modeline ait şekli gösterim şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Modifiye Edilmiş Yapısal Eşitlik Modeli

Yapısal eşitlik modeline ait model uyum indeksleri ise tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13. Modifiye Edilmiş Yapısal Eşitlik Model Uyum İndeksleri

CMIN/DF	AGFI	GFI	CFI	NFI	RMSEA
2.154	0.869	0.905	0.915	0.904	0.054

Tablo 13 incelendiğinde tüm model indekslerinin kabul edilebilir seviyede olduğu görülmektedir. Daha açık bir ifade ile modifikasyon sonrası kullanılan model uyumlu bir duruma gelmiş ve model bulgularının istatistiksel olarak anlam ifade eden bulgular olduğu görülmüştür. Yapısal eşitlik modeli, model bulguları Tablo 14'de gösterilmiştir.

Tablo 14. Araştırma Modeli Bulguları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	S.H.	K.D.	P değeri		
Seyahat Motivasyonları	→ Mağaza Özellikleri	0.448	0.135	4.153	0.000*	Kabul	H ₁
	→ Ürün Özellikleri	0.537	0.135	4.414	0.000*	Kabul	H ₂
	→ Hediyelik Eşya Çeşitleri	0.381	0.173	3.565	0.000*	Kabul	H ₃
	→ Satın Alma Niyeti	0.544	0.205	4.754	0.000*	Kabul	H ₄

Tablo 14 incelendiğinde seyahat motivasyonları ölçeğinin mağaza özellikleri, ürün özellikleri, hediyelik eşya çeşitleri ve satın alma niyeti üzerindeki etkisinin %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Söz konusu ilişkilerin tamamı pozitif katsayı ile ifade edilmiştir. Daha açık bir ifade ile yerli turistlerin seyahat motivasyonlarındaki bir artış; mağaza ve ürün özellikleri ile hediyelik eşya çeşitlerine yönelik tutumlarında ve satın alma niyetlerinde artışa sebep olmaktadır. Buna ek olarak aksi bir durumda ise yerli turistlerin seyahat motivasyonlarındaki bir azalış; mağaza ve ürün özellikleri ile hediyelik eşya çeşitlerine yönelik tutumlarında ve satın alma niyetlerinde de azalışa sebep olmaktadır. Ortaya çıkan sonuçlar göre yerli turistlerin seyahat motivasyonlarının mağaza ve ürün özellikleri, hediyelik eşya çeşitleri ile satın alma niyeti üzerinde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu ilişkilerin gücü birbirine yakın olmakla beraber seyahat motivasyonlarından en fazla etkilenen faktör satın alma niyeti iken, satın alma niyetini ürün ve mağaza özelliklerine yönelik tutum faktörleri takip etmektedir. Son olarak da seyahat motivasyonlarından en az etkilenen faktörün ise hediyelik eşya çeşitlerine yönelik tutum olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Destinasyonda yer alan hediyelik eşya işletmeleri bölgeyi temsil etme yeteneğine sahip olan, bölgenin gelenek, görenek ve kültürünü yansıtan hediyelik eşya ürünleri üretmektedir. Turizm faaliyetlerine katılan insanların istek ve ihtiyaçları zamanla değişmekte ve hediyelik eşyalar üzerindeki beklentileri de bu doğrultuda farklılık gösterebilmektedir. İnsanları seyahate çıkmaya motive eden faktörlerin bilinmesi, akabinde hediyelik eşyalara yönelik tutumlarının öğrenilmesi, destinasyondaki hediyelik eşya işletmelerinin ekonomik anlamda sağlayacağı faydaları arttırmalarına yardımcı olacaktır. İstek ve ihtiyaçları karşılanan insanların yeniden o bölgeyi ziyaret etme ve hediyelik eşya satın alma yönünde olumlu düşünceye sahip olacağı düşünülmektedir. Buna ek olarak istek ve ihtiyaçları sürekli olarak değişen insanlar, tercih edecekleri destinasyonların ve bölgeye ait cezbedici özelliklerin beklentilerini karşılamasını istemektedirler.

Çalışmanın sonuçları seyahat motivasyonlarının mağaza özellikleri, ürün özellikleri, hediyelik eşya çeşitleri ile satın alma niyetleri üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle, turistlerin hangi amaçla seyahat ettiği; onların mağaza seçimlerini, dikkat ettikleri ürün özelliklerini, tercih edecekleri hediyelik eşya çeşitlerini ve dolayısıyla da satın alma niyetlerini etkilemektedir. Literatürdeki çalışmalarda bu sonuç Swanson

ve Horridge (2006)'nin seyahat motivasyonlarının mağaza özellikleri, ürün özellikleri ile hediyelik eşya çeşitleri üzerindeki etkisinin test edildiği çalışmasıyla örtüşmektedir.

Bu çalışma ile paralellik gösteren diğer çalışmalara rastlanmıştır. Bunlar; Kim ve Littrell (2001) ürün özelliklerinin satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Cave, Jolliffe ve Coteau (2012) mağaza özelliklerinin satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Heung ve Cheng (2000) mağaza özelliklerinin satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Buil, Chernatony ve Montaner (2013)'in ise ürün özelliklerinin satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını tespit etmiştir. Bu sonuçlar çalışmadan farklılık göstermektedir.

İleriye yönelik bu konu üzerine yapılacak olan bundan sonraki çalışmalar için ise araştırma evreni olarak yerli turistler yerine yabancı turistlerin tercih edilmesi, bölge olarak farklı bir yer seçilmesi, çalışmada kullanılan hipotezlerin genişletilmesi, çalışmada kullanılan modele ek değişkenlerin koyulması ile benzer veya farklı sonuçlar ortaya çıkabilecektir. Araştırmadan elde edilen sonuçlardan hediyelik eşya işletmelerine yönelik öneriler şunlardır:

- Destinasyonda yer alan hediyelik eşya işletmelerinin sıradan, seri üretim hediyelik ürünler üretmek yerine modernize edilmiş ve işlevsel nitelikte olan hediyelik eşyalar ortaya çıkarması yerli turistlerin satın alma niyetini olumlu yönde etkileyebilir.
- Üretildiği bölgeyi temsil etme yeteneğine sahip olan hediyelik eşyalar, ithal malzemeler yerine yerel kaynaklı malzemeler kullanılarak yapılmalı ve böylece bölgenin gelenek, görenek ile kültürü korunmalıdır.
- Hediyelik eşya işletmelerinin destinasyondaki etkinliğinin artırılması amacıyla müşterilerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda hediyelik eşyalar üretilmelidir.
- Destinasyonların içerisinde yer alan turizm paydaşları tarafından bölgelere, yaratıcılık merkezleri kurulmalı ve insanların ücretsiz olarak katılım sağlayıp, kültürlerine özgü hediyelik eşyalar üretmesine yönelik bir proje tasarlanabilir.
- Turizm paydaşlarının halkı, turizm faaliyetlerine yönlendirebilmesi için seyahate çıkmaya motive eden unsurların bilinmesi gerekmektedir.
- Hediyelik eşya işletmelerinde çalışan personele, müşterilerin tutumu ve satın alma niyeti hakkında bilgilendirme yapabilmek adına destinasyondaki işletmeler tarafından ortak bir oryantasyon programı düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

- Akay, B., Tokatlı, C. ve Aksoy, M. (2017). "Kırklareli ve Edirne İllerine Yönelik Bir Turizm Potansiyeli Değerlendirme Çalışması", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1, ss. 89-102.
- Altunışık, R; Coşkun, R; Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2005). "Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı", 4. Baskı, Sakarya Yay., Sakarya.
- Anderson, B. B. Ve Langmeyer, L. (1982). "The under-50 and over-50 travelers: A profile of similarities and differences", *Journal Of Travel Research*, C. 20, S. 4, Ss. 20-24.
- Anderson, L. F. Ve Littrell, M. A. (1995). "Souvenir-Purchase Behavior Of Women Tourists", *Annals Of Tourism Research*, C. 22, S. 2, Ss. 328-348.
- Arkant, S. (2013). *Hediyelik Eşya Kapsamında Manisa Markasının Yaratılması*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir. [Http://Tez.Yok.Gov.Tr](http://Tez.Yok.Gov.Tr) (428647).
- Baumgartner, H. Ve Homburg, C. (1996). "Applications Of Structural Equation Modeling In Marketing And Consumer Research: A Review". *International Journal Of Research In Marketing*. C. 13, S. 12, Ss. 139-161.
- Bentler, P. M. (1980). "Multivariate Analysis With Latent Variables: Casual Modeling". *Annual Review Of Psychology*, C. 31, Ss. 419-456.
- Bentler, P. M. Ve Bonett, D. G. (1980). "Significance Tests And Goodness Of Fit In The Analysis Of Covariance Structures". *Psychological Bulletin*, C. 88, S. 3, Ss. 588-606.
- Browne, M. W. Ve Cudeck, R. (1993). "Alternative Ways Of Assessing Model Fit", *Testing Structural Equation Models*. Ed. Bollen, K. A. Ve Long, J. S. Newbury Park, Ca: Sage, Ss. 136-162.
- Buil, I., Chernatony, L. ve Montaner, T. (2013). "Factors Influencing Consumer Evaluations of Gift Promotions", *European Journal of Marketing*, C. 47, S. 3, ss. 574-595.
- Cave, J., Jolliffe, L. ve Coteau, D. D. (2012). "Mementos of Place: Souvenir Purchases At The Bridgetown Cruise Terminal In Barbados", *Tourism, Culture & Communication*, C. 12, S. 1, ss.39-50.
- Delvecchio, D. (2001). "Consumer Perceptions Of Private Label Quality: The Role Of Product Category Characteristics And Consumer Use Of Heuristics", *Journal Of Retailing And Consumer Services*, C. 8, S. 5, Ss. 239-249.
- Demir, S. S. (2010). "Tatil Satınalma Sürecinde İtici Faktörler, Bilgi Arama Ve Memnuniyet İlişkisi: Yerli Turistler Üzerine Bir Araştırma", *İşletme Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 4, Ss. 119-132.
- Field, A. (2009). "Discovering Statistics Using SPSS", Third Edition, Sage Publications, London.
- Geuens, M., Vantomme, D. Ve Brengman, M. (2004). "Developing A Typology Of Airport Shoppers", *Tourism Management*, C. 25, S. 5, Ss. 615-622.
- Göller, V. (2015). *Yerel Yemek Tüketiminin Turist Motivasyonuna Etkisi: İspanya Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla. [Http://Tez.Yok.Gov.Tr](http://Tez.Yok.Gov.Tr) (431176).
- Harman, S. (2014). "Bağımsız Seyahat Eden Yerli Gezginlerin Seyahat Motivasyonları Üzerine Bir Araştırma", *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, C. 10, S. 21, Ss. 107-128.
- Heung, V.C. S. ve Cheng, E. (2000). "Assessing Tourists Satisfaction With Shopping In The Hong Kong Special Administrative Region of China", *Journal of Travel Research*, C. 38, S. 4, ss. 396-404.
- Hu, B. Ve Yu, H. (2007). "Segmentation By Craft Selection Criteria And Shopping Involvement", *Tourism Management*, C. 28, S. 4, Ss. 1079-1092.
- Hu, P. J., Clark, T. H. K. Ve Ma, W. W. (2003). "Examining Technology Acceptance By School Teachers: A Longitudinal Study", *Information & Management*, C.41, S. 2, Ss. 227-241.
- İslamoğlu, A. H. ve Alnıaçık, Ü. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kim, S. Ve Littrell, M. A. (1999). "Predicting Souvenir Purchase Intentions", *Journal Of Travel Research*, C. 38, S. 2, Ss. 153-162.
- Kim, S. Ve Littrell, M. A. (2001). "Souvenir Buying Intentions For Self Versus Others", *Annals Of Tourism Research*, C. 28, S. 3, Ss. 638-657.
- Kline, B. R. (2011). "Innovation In Social Research Methods", *Convergence Of Structural Equation Modeling And Multilevel Modeling*. Ed. Williams, M. Ve Vogt, P. W. British Library: Sage Publications.
- Küçükaltan, D. ve Çavuşgil, B. (2011). Rekabet Modelleri Bağlamında Kültürel Bir Destinasyon Olarak Edirne'nin Turizme Yönelik Rekabet Avantajının Değerlendirilmesi", 12.Ulusal Turizm Kongresi, Düzce Üniv., 30 Kasım-4 Aralık 2011, Düzce.
- Kong, W. H. Ve Chang, T. Z. D. (2012). "The Role Of Souvenir Shopping In A Diversified Macau Destination Portfolio", *Journal Of Hospitality Marketing & Management*, C. 21, S. 4, Ss. 357-373.
- Littrell, M. A. (1990). "Symbolic Significance Of Textile Crafts For Tourists", *Annals Of Tourism Research*, C. 17, S. 2, Ss. 228-245.
- Loker, L. E. Ve Perdue, R. R. (1992). "A Benefit-Based Segmentation Of A Nonresident Summer Travel Market", *Journal Of Travel Research*, C. 31, S. 1, Ss. 30-35.
- MARKA (Doğu Marmara Kalkınma Ajansı) (2011). "Sayılarla Doğu Marmara Turizmi", *Doğu Marmara Kalkınma Ajansı*, Kocaeli: Nikomedy Ltd. Şti.

- Marsh, E. B. Ve Öte. (2006). "The Outcome Of Children With Intractable Seizures: A 3 To 6 Year Follow-Up Of 67 Children Who Remained On The Ketogenic Diet Less Than One Year" *International League Against Epilepsy*, C. 47, S. 2, Ss. 425-430.
- Mcintyre, R. P. Ve Meric, H. J. (1994). "Cognitive Style And Consumers Ethnocentrism", *Psychological Reports*, C. 75, S. 1, Ss. 591-601.
- Milne, S. Ve Ateljevic, I. (2001). "Tourism, Economic Development And The Globallocal Nexus: Theory Embracing Complexity", *Tourism Geographies*, C.3, S. 4, Ss. 369-393.
- Mohammad, B. A. Ve Som, A. P. M. S. (2010). "An Analysis Of Push And Pull Travel Motivations Of Foreign Tourists To Jordan", *International Journal Of Business And Management*, C. 5, S. 12, Ss. 41-50.
- Özdamar, K. (2016). *Ölçek Ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi*. Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Paraskevaidis, P. Ve Andriotis, K. (2015). "Values Of Souvenirs As Commodities", *Tourism Management*, C. 48, Ss. 1-10.
- Peters, K. (2011). "Negotiating The 'Place' And 'Placement' Of Banal Tourist Souvenirs In The Home", *Tourism Geographies: An International Journal Of Tourism Space, Place And Environment*, C. 13, S. 2, Ss. 234-256.
- Rızaoğlu, B. (2004). "Turizm Pazarlaması", 4. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Richards, G., Onderwater, L. Ve Stam, S.(2000). "Why Tourists Buy Souvenirs: European Evidence", *Culture And Communication*, C. 2, S. 1, Ss. 39-48.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. Ve Muller, H. (2003). "Evaluating The Fit Of Structural Equation Models: Tests Of Significance And Goodness-Of-Fit Models". *Methods Of Psychological Research Online*, C. 8, Ss. 23-74.
- Scott, C. D. (1985). *An Application Of Environmental Psychology To Retail Store Design: The Perceptual Dimensions Of Department Store Entrances (Marketing, Consumer Behavior)*. Michigan: Bell & Howell Information Company.
- Sekaran, U. (2003). *Research Methods For Business: A Skill-Building Approach*. New York: Wiley & Sons Inc.
- Sthapit, E. (2017). "The More The Merrier: Souvenir Shopping, The Absence Of Choice Overload And Preferred Attributes", *Tourism Management Perspectives 2018*, C. 26, Ss. 126-134.
- Swanson, K.K. Ve Horridge, P. E. (2004). "A Structural Model For Souvenir Consumption, Travel Activities, And Tourist Demographics", *Journal Of Travel Research*, C. 42, S. 4, Ss. 372-380.
- Swanson, K. K. Ve Horridge, P. E. (2006). "Travel Motivations As Souvenir Purchase Indicators", *Tourism Management*, C. 27, S. 24, Ss. 671-683.
- Swanson, K. K. Ve Timothy, D. J. (2012). "Souvenirs: Icons Of Meaning, Commercialization And Commoditization", *Tourism Management*, C. 33, S. 3, Ss. 489-499.
- Tabachnick, B. G. Ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson Education Inc.
- Throsby, D. (2003). "Determining The Value Of Cultural Goods: How Much (Or How Little) Does Contingent Valuation Tell Us?", *Journal Of Cultural Economics*, C.27, S. 3, Ss. 275-285.
- Turner, L. W. Ve Reisinger, Y. (2001). "Shopping Satisfaction For Domestic Tourists", *Journal Of Retailing And Consumer Services*, C. 8, S. 1, Ss. 15-27.
- Türk Dil Kurumu, [Http://Www.Tdk.Gov.Tr/Index.Php?Option=Com_Bts&Arama=Kelime&Guid=Tdk.Gts.5ad8f0881c5a77.57019480](http://Www.Tdk.Gov.Tr/Index.Php?Option=Com_Bts&Arama=Kelime&Guid=Tdk.Gts.5ad8f0881c5a77.57019480), (Erişim: 28.10.2017).
- Uysal, M. Ve Jurovski, C. (1994). "Testing The Push And Pull Factors", *Research Notes And Reports*, C. 21, S. 4, Ss. 844-846.
- Wagner, T. Ve Rudolph, T. (2010). "Towards A Hierarchical Theory Of Shopping Motivation", *Journal Of Retailing And Consumer Services*, C. 17, S. 5, Ss. 415-429.
- Wong, I. A. Ve Cheng, M. (2014). "Exploring The Effects Of Heritage Site Image On Souvenir Shopping Attitudes: The Moderating Role Of Perceived Cultural Difference", *Journal Of Travel & Tourism Marketing*, C. 31, S. 4, Ss. 476-492.
- Yamaç, Z. Ve Zengin, B. (2015). "Sakarya Destinasyonunun İmaj Algısına Yönelik Bir Araştırma", *İşletme Bilimi Dergisi*, Cilt:3 Sayı:2, s:55-76.
- Yanar, A. (2012). *Türkiye'de Geleneksel Turistik Hediyeelik Eşyanın Sürdürülebilirliği*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara. [Http://Tez.Yok.Gov.Tr](http://Tez.Yok.Gov.Tr) (439781).
- Yıldız, Z. (2011). "Turizmin Sektörünün Gelişimi Ve İstihdam Üzerindeki Etkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C.3, S. 5, Ss. 54-71.
- Yoon, Y. Ve Uysal, M. (2005). "An Examination Of The Effects Of Motivation And Satisfaction On Destination Loyalty: A Structural Model", *Tourism Management*, C. 26, S. 1, Ss. 45-56.
- Yu, H. Ve Littrell, M. A. (2003). "Product And Process Orientations To Tourism Shopping", *Journal Of Travel Research*, C. 42, S.2, Ss. 140-150.
- Yuan, S. Ve McDonald, C. (1990). "Motivatioanal Determinates Of International Pleasure Time", *Journal Of Travel Research*, C. 29, S. 1, S. 42-44.

EXTENDED ABSTRACT

People have been involved in travel activities for various reasons from past to present. After the initial travels for economic purposes, cultural-purpose travels have started with the French revolution (Yıldız, 2011: 56). People who integrate their travels and souvenirs and travels, which can be defined as a means of conveying cultures, in a sense serve as an intercultural mingling. Nowadays, with the technological developments, the distance between the countries has decreased and the increase in people's free time and the improvement of the income situation caused a rapid increase in the number of people participating in tourism activities (Milne and Ateljevic, 2010: 370-371). In this study, tourism motivation, attitudes towards souvenirs (shop features, product characteristics and souvenirs) and purchase intent are discussed in a conceptual framework. *Travel Motivation:* The concept of motivation first emerged in the texts of psychologists in England and the United States in the 1880s. The concept of motivation derived from the word "movere" durum which means moving in Latin (Göller, 2015: 31) is defined as the internal situation that drives and directs the individual's behavior towards a specific purpose (Harman, 2014: 108). Travel motivation refers to a number of needs that cause a person to participate in tourist activity. *Attitude Towards Souvenirs:* The concept of attitude means "manner exhibited towards a path, an incident or situation (www.tdk.gov.tr, Access 28.10.2017). In Fishbein's (1967) behavior model, attitude is defined as "the behavior that an individual exhibits within the framework of his thoughts and value judgments". The attitude towards the products in tourism can be defined "the interest of tourists towards the products by considering the product characteristics" (Kim and Littrell, 1999: 154). According to Yu and Littrell (2003), shopping attitudes towards souvenir products in the travel of tourists are affected by factors such as product characteristics (originality, quality, price), store properties (location, ambiance, service) and souvenirs (jewelry, trinket, clothes, table). *Purchase Intent:* The souvenirs that the tourists want to buy in line with the various demands and needs mostly consist of products that are produced to be unique. Tourists prefer not to buy souvenirs as a result of mass production, but rather to buy authentic and unique souvenirs (Paraskevaidis and Andriotis, 2015: 2). The purpose of this study is to determine the effect of the travel motivations of the local tourists in İstanbul on product and store features, souvenir types and their purchase intent. Determining the travel motivations of local tourists residing in Istanbul, attitudes towards souvenirs and purchase intents are important in terms of designing the souvenirs in the region accordingly and contributing to the literature. Survey technique from the quantitative research methods have been used in the research. The population of the research consists of people who are 18 or

older in Istanbul and who have been on vacation at least once. The sample consists of 400 individuals from Bağcılar, Bahçelievler, Küçükçekmece and Başakşehir districts of Istanbul. The data has been analyzed by Amos and SPSS22 package program. *Demographic Characteristics of the Participants:* 53.5% (214) of the local tourists participated in the study was female and 46.5% (186) of them were males. 54.3% (217) of the local tourists who participated in the study were married and 45.8% (183) were single. It has been determined that 31.3% (125) of the participants were in the age group of 18-25, 28.5% (114) in the age group of 26-35, 18.5% (74) in the age group of 36-45, 12.5% (50) in the age group of 46-55 and 9.3% (37) were in the age group of 56 and above. *Structural Equation Model Findings:* First explanatory and then confirmatory factor analysis were applied to the scales used in the study. In the last stage, the effect of travel motivation on the attitude towards souvenirs (shop features, product characteristics, souvenir varieties) and purchase intent was tested by establishing a structural equation model.

Table 15. Structural Equation Model Findings

Independent Variable	Dependent Variable	β	Standart Error	t	p	Hypothesis
Travel Motivation	H ₁ → Store Attributes	0.448	0.135	4.153	0.000*	Accepted
	H ₂ → Product Attributes	0.537	0.135	4.414	0.000*	Accepted
	H ₃ → Souvenir Product Varieties	0.381	0.173	3.565	0.000*	Accepted
	H ₄ → Purchase Intent	0.544	0.205	4.754	0.000*	Accepted

Model: $c2(df:2.154; CFI: 0.91; AGFI:0.86; GFI:0.90; NFI:0.90; RMSEA: 0.05$.

store attributes, products attributes and souvenir products

The results of the research indicate that travel motivations have a significant and positive effect on store characteristics, product characteristics, souvenirs and purchase intentions. More specifically, the purpose for which tourists travel influence their store choices, the product characteristics they pay attention to, the kinds of souvenirs they prefer, and hence their purchase intentions. Suggestions for souvenir businesses from the results of the research are:

- The fact that souvenir establishments located in the destination produce producing modernized and functional gift items instead of ordinary, serial production of souvenir products to create a positive impact on the purchase intent of local tourists.
- The souvenirs, which are capable of representing the region where they are produced, should be made by using locally sourced materials instead of imported materials, thus preserving the tradition, tradition and culture of the region.

- In order to increase the efficiency of the souvenir businesses in the destination, gift items should be produced according to the wishes and needs of the customers.
- A common orientation program can be organized by the businesses in the destination in order to provide information about the attitude of the customers and the purchase intention.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Acar, V. & Tanrisevdi, A. (2019). "Participant Observations on Iranian Tourists Taking Part in Guided Excursions, The Case of Kusadasi, Turkey", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 2187-2213

Geliş Tarihi / Received Date: 25.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.01.2019

Araştırma Makalesi

PARTICIPANT OBSERVATIONS ON IRANIAN TOURISTS TAKING PART IN GUIDED EXCURSIONS, THE CASE OF KUSADASI, TURKEY ¹

Vedat ACAR

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi
acrvedat@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1679-6360

Abdullah TANRISEVDİ

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi
atanrisevdi@adu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-6640-2008

Abstract

The current study aims to investigate the tourist behaviors (bargaining, interacting, shopping and etc.) of Iranians on guided excursions visiting Kusadasi. Firstly, the "twenty typical tourist behavior" scale, developed by Pizam and Sussmann (1995) was utilized, and then a participant observation form was created by adding 16 more items to the scale as a result of acquiring the opinions of some industry professionals. Thereafter, one of the researchers started observing Iranian tourists' behaviors by joining in guided excursions for Iranian tourists at different occasions in Kusadasi. During those five daily excursions, 174 Iranians were observed in total. In order not to disturb the tourist groups during the participant observations, the researcher, also being a professional tour guide, hung his tour guide ID around his neck during the excursions. With this approach, the researcher aimed to be perceived as an employee of the travel agent by the Iranian tourists. At this research, it was revealed that Iranians showed a low tendency to interact with other tourists, salespeople/ vendors and to buy local products. In addition to this, there were no Iranians leaving any tips unless the tour guides took their attention to the tip box. Besides this, they showed a low tendency to eat or drink during shopping oriented tours. Some delays were also detected during those daily excursions. Thus, it is possible to state that punctuality is not ranked among their priorities. On the other hand, it was revealed that Iranian tourists showed a high tendency to buy clothes in at the shopping malls. According to the findings, LCW, Zara and Koton were, respectively, the clothing brands most preferred by Iranians during the shopping tours. In addition, some of them bought souvenir photographs taken during the site visits. Although there were no Iranian visitors attempting to bargain at the shopping malls, some of them bargained with the vendors at Ephesus, and sales clerks at the leather shop.

Keywords: Iranian Tourists, Tourist Behavior, Shopping Behavior, Guided Tours, Participant Observation, Qualitative Research

¹ This research has been derived from the doctoral dissertation entitled "Investigating International Tourists' Behaviours: A Research on Tourists Taking Part in Guided Tours in Turkey", Graduate School of Social Sciences, Aydın Adnan Menderes University, Turkey.

GÜNÜBİRLİK REHBERLİ TURLARA KATILAN İRANLI TURİSTLER ÜZERİNE KATILIMLI GÖZLEMLER: KUŞADASI (TÜRKİYE) ÖRNEĞİ

Öz

Bu araştırma, Kuşadası'nı ziyaret eden İranlı turistlerin rehberli turlarda sergiledikleri turist davranışlarını (pazarlık, etkileşim, alışveriş vb.) ortaya koymayı amaçlamaktadır. Öncelikle, Pizam ve Sussmann (1995) tarafından geliştirilen "20 tipik turist davranışı" ölçeğinden yararlanılmış, sonrasında turizm sektörü çalışanları ile yapılan fikir alışverişleri neticesinde bu ölçeğe 16 ifade daha ilave edilerek bir katılımlı gözlem formu oluşturulmuştur. Daha sonra, araştırmacılarından biri, Kuşadası'nda farklı zamanlarda İranlı turistlere yönelik gerçekleştirilen rehberli turlara katılarak onların davranışlarını gözlemlemiştir. Beş gününbirlik tur boyunca toplamda 174 İranlı turist (71 erkek, 73 kadın ve 30 çocuk) gözlemlenmiştir. Katılımlı gözlemler esnasında turist gruplarını rahatsız etmemek adına aynı zamanda profesyonel turist rehberi olan araştırmacı, turlar boyunca turist rehberi çalışma kartını boynuna asmıştır. Bu yaklaşımla araştırmacı, İranlı turistler tarafından seyahat acentası çalışanı olarak algılanmasını amaçlamıştır. Bu araştırmada, İranlıların diğer turistlerle, satış personeli/ seyyar satıcılarla etkileşime girme ve yöresel ürün satın alma eğilimlerinin düşük düzeyde olduğu ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra, tur rehberi bahşiş kutusuna dikkat çekmedikçe İranlı turistlerden bahşiş veren olmamıştır. Bunun yanı sıra, alışveriş odaklı turlarda İranlı turistler, düşük düzeyde yeme içme eğilimi sergilemiştir. Gününbirlik turlar boyunca zaman zaman gecikmeler yaşanmıştır. Dolayısıyla, dakikliğin İranlı turistlerin öncelikleri arasında yer almadığı söylenebilir. Diğer yandan İranlı turistlerin, alışveriş merkezinde kıyafet satın alma eğilimlerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, alışveriş turları boyunca İranlı turistler tarafından en fazla tercih edilen giyim markaları sırasıyla LCW, Zara ve Koton olmuştur. Bununla birlikte, bazı turistler, ören yeri ziyaretleri esnasında çekilen hatıra fotoğraflarından satın almışlardır. Alışveriş merkezinde pazarlığa yönelen İranlı ziyaretçi olmamasına rağmen Efes'teki seyyar satıcılarla ve deri mağazasında görevli tezgâhtarlarla pazarlık eden ziyaretçiler olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İranlı Turistler, Turist Davranışı, Alışveriş Davranışı, Rehberli Turlar, Katılımlı Gözlem, Nitel Araştırma

1. INTRODUCTION

It is noteworthy that the number of Iranian tourists visiting Turkey has tended to rise in recent years. In fact, Iran has been ranked as the fourth tourist generating countries to Turkey considering the average number of tourists between 2016 and 2018 (Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, 2018). In 2010, there were 1,885,000 Iranian tourists visiting Turkey while this number shown a decrease by 1.1 million within the following years as a result of the embargo. However, there was 32 percent rise in the number of Iranians (1,590,000) as a result of nuclear negotiation process began in 2014. With the positive atmosphere created, the number continued to rise and 1.7 million Iranians visited Turkey in 2015 (TURSAB, 2016). Furthermore, with fluctuation of the number of Iranians, there were 1,559,714, 2,314,656, and 1,894,193 Iranians visiting Turkey in 2016, in 2017, and in 2018, respectively (Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, 2018).

According to the final report of the IX. Tehran International Tourism Exhibition, held on 16-19 February 2016, the average per capita expenditure of Iranians visiting Turkey in 2013, in 2014, and in 2015 were \$843, \$1015, \$1042, respectively (turizmnews.com; TURSAB, 2018). Within the context of the total individual expenditures (\$1,127,131 out of

\$18,344,770), Iran was ranked third among the foreign countries (West Asian countries, \$ 2,202,778; Germany, \$1,455,084) spending the most in Turkey in 2016 (TURSAB, 2018). According to Ozturk et al. (2017), about 91.1 % of Iranians participating in their research conducted in Antalya joint the activities outside their hotels. Among those activities, shopping (72%) took an important place, and each of the participants claimed to spend about 2,000 Euros for the activities. Therefore, the importance of the Iran tourism market was understood and consequently, Iran has been included in the advertising and marketing action plans in the Tourism Strategy of Turkey-2023 (Tourism Strategy of Turkey, 2007: 24).

According to the research on Iranians, affordable prices; availability of shopping (Asadi and Daryaei, 2011a; Asadi and Daryaei, 2011b; Asadi and Daryaei, 2011c; Asadi and Daryaei, 2012; Bouzari, 2012; Asgari and Borzooei, 2014; Fard and Saberi, 2015; Nikjoo and Ketabi, 2015; Duman, 2016; Andarabi and Uygur, 2017; Ozturk et al. 2017) and entertainment facilities (Asadi and Daryaei, 2011c; Bouzari, 2012; Asadi and Daryaei, 2012; Fard and Saberi, 2015; Duman, 2016; Ozturk et al., 2017) and accessibility/ visa facilitation (Asadi and Daryaei, 2011c; Nikjoo and Ketabi, 2015, Ozturk et al. 2017) have impact upon their destination preferences. There are some research (Asgari and Borzooei, 2014; Fard and Saberi, 2015; Duman, 2016) indicating that Iranians shop mostly for clothes during their vacations, however, most of the research on Iranians (Foroughi et al., 2011; Bouzari, 2012; Nikjoo and Ketabi, 2015; Fard and Saberi, 2015; Duman, 2016; Andarabi and Uygur, 2017; Ozturk et al., 2017) apply quantitative research design. As a result of this, scopes of research are kept too broad and the research objects do not give in-depth information enough. From this point of view, this research aims at revealing tourist behaviors (tipping, bargaining, purchasing, interacting etc.) of Iranians participating in daily excursions in Kusadasi by using the method of participant observation.

2. LITERATURE REVIEW

In this section, first, a general framework is drawn in the light of previous studies. Thereafter, Iranian tourists' behaviors on guided excursions are discussed through six behavior patterns.

2.1. Tourist Behavior

When the studies on tourist behavior are taken into consideration, it is understood that 'behavior' has been conceptualized differently by authors. There are some studies handling tourist behavior with regard to the variable of 'nationality' (Pizam and Sussmann, 1995; Pizam and Reichel, 1996; Pizam and Jeong, 1996; Pizam et al. 1997; Pizam, 1999; Kozak,

2001; Kozak, 2002; Crofts and Pizam, 2003; Tayfun and Yıldırım, 2010; Özdemir, 2014), while some scholars handle the issue within the context of Hofstede's cultural dimensions of power distance, individualism-collectivism, masculinity-femininity, uncertainty avoidance and long term-short term orientation (Crofts and Erdmann, 2000; Steenkamp, 2001; Money and Crofts, 2003; Litvin et al. 2004; Pizam and Fleischer, 2005; Lee et al. 2007; Reisinger and Crofts, 2010). However, the behavior would not be explained by means of nationality thoroughly. Dann (1993: 89) points out that nationality is often confused with place of birth and that those places may be individuals' temporary or permanent residences. Moreover, it may be misinterpreted as 'country of origin' by individuals. Unless such variables as lifestyle, motivation, and demographics are taken into consideration, nationality does not play a determining role in explaining behavior on its own. Therefore, it is useful to consider nationality as moderating variable (Pizam and Sussmann, 1995; Pizam and Reichel, 1996; Pizam et al. 1997). Furthermore, Venaik and Brewer (2013) express that the scale, developed by Hofstede, about national cultural dimensions should be used cautiously at the individual or organizational levels and, thus, using national cultural dimension scores for marketing management concerned with individual and segment-level consumer behavior is questionable.

Weiermair (2000) criticizes the approach which Hofstede (2001) suggested for its deficiency in taking account of individual differences and personal values among tourists, situational factors and their changes over time although it gains wide acceptance among tourism applications. As for de Mooij (2013), researchers have a tendency to analyze cross-cultural variables in consumer behavior, marketing and advertising by choosing one of those models without fully understanding the basic differences between the models. Consequently, wrong hypotheses would be formulated as a result of a lack of conceptual and basic knowledge.

According to Clark (1990), the recurring criticism for cross-cultural studies is that they are lacking in integrated theory, so independent cross-cultural studies should be integrated and linked to see the big picture. As such, quantitative data collection method is used in order to determine the behavioral dimensions of Iranian tourists in more detail. Hence, instead of generalizing, the researchers make use of determining more specific criteria with the purpose of finding answers to the research questions and try to increase internal validity.

2.2. Interaction

Some studies suggest that American tourists are more inclined to come together and socialize as compared with other nationalities (Pizam and Sussmann, 1995; Pizam and Jeong, 1996; Pizam and Reichel, 1996; Pizam et al. 1997; Pizam, 1999: 123-124; Özdemir, 2014: 47,

70). On the other hand, Japanese (Pizam and Sussmann, 1995; Pizam et al. 1997; Özdemir, 2014: 47) and Koreans (Pizam and Jeong, 1996) are perceived to least socialize in comparison to other nationalities. According to the results of the research about motivations of German and British tourists visiting Turkey and Mallorca, Kozak (2002) points out that relaxation and pleasure types of motivation (seeking adventure, getting away from home, having fun and mixing with fellow tourists) are the most important motivations for both German and British tourists. As for some studies, French are more inclined to associate with tourists belonging to their own nationality (Pizam and Sussmann, 1995; Pizam and Reichel, 1996; Pizam et al. 1997). Among Middle East tourists visiting Malaysia, Farahani and Mohamed (2013) draw our attention to the differences between Arab and Iranian tourists by stating that Iranians knowing English tend to communicate with other tourists or local people whereas Saudi tourists prefer to stay in their groups.

2.3. Shopping Behavior

It is understood from the studies that there are also similarities and differences between nationalities with regard to their shopping preferences. As for some, Japanese show a high tendency to spend money on shopping at the destinations they visit (Pizam and Sussmann, 1995; Pizam and Reichel, 1996; Pizam et al. 1997; Jang et al. 2004; Rosenbaum and Spears, 2006a; Kim et al. 2011; Özdemir, 2014: 49, 62). Besides, 'duty free' shops are ranked among those shops where Japanese tourists mostly visit during their overseas travels (Rosenbaum and Spears, 2005; Rosenbaum and Spears, 2006b; Yeung et al. 2016). Japanese's high rate of shopping tendency to buy their acquaintances (friends and relatives) souvenirs and gifts is stemmed from their custom of 'senbetsu-omiyage' (Ikkai, 1988; Ahmed and Krohn, 1992; Reisinger and Waryszak, 1994; Nishiyama, 1996: 10; Park, 2000; Hobson and Christensen, 2001; Pigliasco, 2005; Watkins, 2008; Kim et al. 2011; Spears and Rosenbaum, 2012). According to a research on Taiwanese tourists, Lehto et al. (2004) point out that age plays a significant role in shopping behavior and that people in their 20s and 30s are more eager to purchase clothes while older age groups show a higher tendency to purchase tobacco or wine products. In addition to this, the research findings reveal that tourists having lower income are more inclined to purchase clothes, while tourists having higher income to purchase tobacco and wine products.

In number of studies, French are ranked among the nationalities having fewer tendencies to shop (Pizam and Sussmann, 1995; Pizam and Reichel, 1996; Pizam et al. 1997; Özdemir, 2014: 49, 62). As for Egresi and Arslan (2016: 224-225), although tourists from western

countries enjoy purchasing souvenirs from traditional markets, most of the tourists from developing countries choose malls and other modern shopping outlets. Battour et al. (2012) state that achievement, exciting and adventure, family togetherness, knowledge/ education and escape are the most important push factors while natural scenery, wide space and activities, cleanness and shopping and modern atmosphere the most pull factors of travel motivation for Muslim tourists. As for some studies, Iranians give priority to 'entertainment' and 'cheap shopping opportunities' with regard to the activities they perform at the destination (Asadi and Daryaei, 2011c; Bouzari, 2012; Asadi and Daryaei, 2012; Fard and Saberi, 2015; Duman, 2016; Andarabi and Uygur, 2017; Ozturk et al. 2017). Consequently, cheapness is of great importance for both package tours and shopping preferences of Iranian tourists. Ozturk et al. (2017) point out that pre-determined schedules, service quality, set prices and elimination of extra spending are the main reasons why Iranian tourists prefer all-inclusive package tours in Antalya. According to Duman (2016), Iranians tend to purchase shoes and clothes at affordable prices before leaving Van. Asadi and Daryaei (2011c) emphasize on entertainment facilities, cheap and fashionable textile products presented to Iranian tourists visiting Turkey. For this reason, Iranians show more and more interest in traveling to Turkey. A festival, called as Van Shopping Fest, has been organized since 2015 in order to make Van a shopping center in the region (www.vanshoppingfest.org). As for Egresi and Arslan (2016: 223), this organization takes place around the period of Nowruz holiday in Iran for the purpose of attracting more Iranian tourists. Furthermore, 'club/disco/entertainment', 'freedom', 'shopping', 'sea' and 'nice' came to Iranian undergraduate students' minds respectively when they were asked to evaluate Turkey as a tourist destination (Andarabi and Uygur, 2017).

Fard and Saberi (2015) state that the appropriate rate of Thai (Bat) and Iranian (Rial) currency has an impact on Iranians' choosing Thailand as a tourist destination and those Iranian tourists mostly visit Thailand for the purpose of purchasing cheap clothes. According to Asgari and Borzooei (2014), different markets such as clothes and shoes markets, offer different price promotions during different festival periods to the visitors, for this reason, Iranian students have the opportunity to purchase at bargain prices, and therefore, they are pleased with the shopping facilities in Malaysia. On the one hand, 'low expenses' is one of the main reasons why Iranian tourists choose Azerbaijan as a tourist destination (Asadi and Daryaei, 2012), on the other hand, presentation of 'cheap package tours' plays an important role in choosing Malaysia (Asadi and Daryaei, 2011a). Likewise, China is also attracted by Iranian merchants and tradesmen because of various and cheap products (Asadi and Daryaei, 2011b). Apart from shopping opportunities, 'performing activities which are not available in

the country of origin' has significant impact on Iranians' destination preferences (Asadi and Daryaei, 2011a; Asadi and Daryaei, 2011c; Asadi and Daryaei, 2012). According to Fard and Saberi (2015), for example, most of the women (more than 70%) from Esfahan travel to Thailand for the purpose of recreation whereas men travel there for some business. In addition to this, not only 'low expenditures in the destination' and 'accessibility' but also 'recreational attractions' are ranked among the most important factors affecting Iranian tourists' decisions to travel to Turkey (Asadi and Daryaei, 2011c). In fact, the study indicates that Iranian tourists visiting Van complain about lack of entertainment venues and exorbitant prices charged by shopkeepers (Duman, 2016).

2.4. Tour Planning and Punctuality

There are differences between nations with regard to punctuality. According to some studies on tourist behavior, Japanese tourists have the characteristics of being tied to rigid tour schedules (Jansen-Verbeke, 1994; Timothy, 2005: 87; Pizam and Sussmann, 1995; Pizam and Jeong, 1996). On the other hand, both Koreans (Pizam and Jeong, 1996) and Italians (Pizam and Sussmann, 1995; Pizam et al. 1997) tend to be flexible on planning. As for Farahani and Mohamed (2013), unlike Arab tourists not wanting to be in a rush because of their main travel purpose is relaxation, Iranian tourists want to use their time as efficiently as possible to take advantage of opportunities. However, when it comes to 'punctuality', both Arab and Iranian tourists are not perceived as punctual.

2.5. Bargaining

In terms of bargaining behavior, there seem some differences among nations. Italian tourists are mostly perceived as bargainers while shopping (Pizam and Sussmann, 1995; Pizam et al. 1997; Özdemir, 2014), whereas Japanese and American tourists have a tendency to pay the asking prices (Pizam and Sussmann, 1995). According to Farahani and Mohamed (2013), Saudi tourists are perceived as 'bargain hunter' by service providers. For this reason, merchants ask Saudi tourists higher prices for the purpose of selling their products in realistic prices after bargaining. However, unlike Saudis, tourists from United Arab Emirates are believed to know how to bargain for better prices by some tour guides. In comparison to Saudis, Kuwaiti tourists are perceived not to care about money on account of them being rich and their national currencies being strong, therefore, they rarely tend to bargain (Farahani and Mohamed, 2013). Service providers' attitudes towards Saudi tourists support the findings of the study on British tourists. Therefore, Middle Eastern, African, Asian and non-EU countries seem to be attractive locations for British tourists to bargain (Kozak, 2016). Furthermore,

different price promotions at different festival periods and opportunities to bargain may be shown among the main motivations for Iranian students to visit Malaysia (Asgari and Borzooei, 2014).

2.6. Complaint Behavior

As for Farahani and Mohamed (2013), Arab tourists visiting Malaysia complain about the higher prices presented to them as compared with other nationalities. For instance, when they see the prices of the hotel rooms at the front desk which are cheaper than those they have purchased, they think that they are cheated by service providers. Moreover, they also complain about unreasonable fares charged by taxi drivers for short distances and for not keeping their promises to return Saudi Arabian tourists to the hotel after they have performed the activities at attraction sites though they paid for the return in advance. Similarly, Ibrahim et al. (2009) draw our attention to the complaints of Arab tourists about the inefficiency of the overall services, although good public transportation is provided by government and local authorities, dishonest taxi drivers, reckless bus drivers and unfriendly public transport personnel offend the tourists. As for studies about Iranians, it is revealed that they will be dissatisfied when there are limited shopping facilities and lack of shopping centers and malls at the destinations they visit (Bouzari, 2012; Duman, 2016). Furthermore, according to Asgari and Borzooei (2014), Iranian students visiting Malaysia complain about not finding any place in Malaysia to celebrate Nowruz, a cultural ceremony of Iran, symbolizing rebirth, renewal and hope for Iranians.

2.7. Food and Beverage Preferences

Food and beverage preferences may be considered to be within the context of tourist behavior. There are also some differences between nationalities in terms of this variable. For example, Americans show a modest tendency towards local food, but Italians, French and Japanese tourists show low interest (Pizam et al. 1997). Similarly, as for British, Israel, Korean and Dutch tour guides, local food and beverages are less preferred by Americans (Pizam, 1999). According to the results of the study conducted in Turkey, Spanish tourists are ranked first with regard to local food and beverage preferences and French, American, German, British and Italian tourists follow them respectively; however, Japanese tourists are perceived to abstain from local food and beverages (Özdemir, 2014: 49). At this point, Sussmann and Rashcovsky (1997) draw our attention to the differences in local food and beverage experience between English and French Canadians and state that English Canadians get higher scores as compared with French Canadians in terms of this variable.

According to Battour et al. (2010), new concepts, such as “Shariah compliant” referring to Islamic consideration of being alcohol free, gambling free and the availability of ‘Halal’ food, emerged as a result of Islamically oriented standards. Battour et al. (2011) identified two major aspects, tangible and intangible attributes that may attract Muslim tourists. Tangible attributes comprise of prayer facilities and Halal food while intangible attributes Islamic entertainment, Islamic dressing codes, general Islamic morality and Islamic call for prayers. Among Muslim tourists, ‘Halalness’ was found the second most important Islamic attribute (Battour et al., 2014). As for another research conducted in Malaysia, a lack of public consumption of alcohol and public gambling activities were found the most important Islamic norms and practices by Muslim tourists (Battour et al. 2017). However, Farahani and Mohamed (2013) point out that food is not among the priorities for Iranian tourists unlike other Middle Eastern tourists and there will not be any big trouble for Iranians as long as food and serving areas are clean and the food covers their taste. On the other hand, eating ‘Halal food’ is of prime importance for Arab tourists, and they want to see ‘Halal labels’, for this reason, they abstain from eating Chinese food. As for Farahani and Mohamed (2013), Arabic restaurants are the first choice of Arab Middle Eastern tourists, followed by fast food and western restaurants. Indian food is also popular among tourists’ preferences, coming from Saudi Arabia and United Arab Emirates, on account of their being familiarity with the tastes. Similarly, Ibrahim et al. (2009) indicate that western food has priority for Arab tourists as compared with Indian and Middle Eastern food. On the other hand, Malay and Chinese food are also slightly preferred by Arab tourists despite not being as popular as Western, Indian and Middle Eastern food.

3. METHODOLOGY

Sekaran (2003: 119) indicates that research may either be exploratory or descriptive in terms of their nature. Exploratory research is conducted when there is limited or no other information available about the situation. Thus, it is possible to state that exploratory research aims at comprehending the nature of the problem because of very few studies conducted within the scope of the field. From this point of view, this research is exploratory in nature. To determine Iranian tourists’ behaviors on guided excursion tours (purchasing, bargaining, tipping, interacting, etc.), participant observation technique was employed for data collection. “Participant observation is universally accepted as the central and defining method of research in cultural anthropology” (K. DeWalt and B.R. DeWalt, 2011).

According to Jorgensen (1989: 13-14), participant observation is the most appropriate method if;

- The research problem is associated with human meanings and interactions viewed from the perspective of insiders,
- The phenomenon is observable within an everyday life situation or setting,
- The researcher has the opportunity to get access to an appropriate setting,
- The phenomenon investigated is limited enough in terms of its size and location to be studied as a case,
- The research questions are appropriate for case study,
- The research problem is handled by qualitative data obtained by direct observation and other means of pertinent to the field setting.

On account of the fact that it requires researcher's involvement to the research setting, observer's participation in the group, involvement in its life and acceptance by group, participant observation takes a lot of time and effort. There are very few researchers using participant observation as a data collection method for studies of customer behavior in tourism (Denzin, 1978 cited by Decrop, 2008: 350). As for Veal (1997: 139-140) an observer sometimes has difficulty in gaining acceptance to the social setting of interest. Apart from this, it may not be possible to take notes or use a tape-recorder when the observer's identity is not revealed. Even if the observer uses such a plausible identity, using such devices hinders the natural relationship tried to be established by the observer. Furthermore, Lee, Mitchell and Sablynski (1999) state that interviewed, observed or examined people are conscious of being monitored; thus, this awareness is likely to have an impact on their natural cognitions, emotions, and behaviors. Although it is not totally possible to resolve this problem, it may be lessened if the participants are given confidence by the researcher.

"The observer's acceptance by the group" stated by both Decrop (2008) and Veal (1997), was taken into consideration at this research. For this purpose, one of the researchers, also being a professional tour guide, hung his tour guide ID around his neck during the excursions. He aimed at being perceived as an employee of the travel agent by the Iranian tourists. Throughout the tours, the observer was careful not to disturb and bother tourist groups. Also, official permission was obtained from the travel agent before taking part in the tours.

The scale, comprising of twenty typical tourist behaviors, developed by Pizam and Sussmann (1995), forms the basis for evaluating the observations. They listed twenty typical tourist behavior patterns exhibited on guided tours at the end of a focus group, in which

twelve experienced tour guides participated. After since then, the scale has been applied to different tour guides from different countries (Pizam and Jeong 1996; Pizam and Reichel 1996; Pizam et al. 1997; Pizam 1999; Özdemir 2014). At this research, items derived from Pizam and Sussmann (1995)'s study, are used to develop research constructs to administrate a group of variables for the participant observations. Apart from those, suggested by Pizam and Sussmann (1995), the researchers receive industry professionals' opinions about tourist behaviors separately (e.g. such as tour guides, tourism employees). Then, they evaluate all of the participant observations within the context of the form (see Appendix-1).

Throughout five separate occasions (Table 1), in different time periods, Iranian tourists' behaviors on guided excursions in Kusadasi are observed. As a tourist destination, Kusadasi attracts a great deal of attention from Iranian travel agents (www.turizmajans.com), thus the researchers have chosen Kusadasi for this research. The Iranians, partaking in those excursions, travel 'all-inclusive' to Kusadasi from Tehran, Iran. Not all of the excursions which Iranian tourists partake in Kusadasi are included in the package, thus, Iranians have to pay extra fees to take part in such tours as disco, aqua park, boat, Ephesus, and etc. However, 'city tours' are offered 'free of charge' to Iranians. Those, four out of five tours are offered free of charge except for The Virgin Mary-Ephesus. Tour itinerary offered to Iranians visiting Kusadasi by the travel agent is as below:

- **Friday-Saturday:** Departure-arrival (airport transfer-İzmir Agora or Forum-Shopping)
- **Sunday:** Kusadasi city tour; Disco (at night)
- **Monday:** Soke tour (Novada outlet)
- **Tuesday:** Adaland (Aqupark)
- **Wednesday:** Boat excursion
- **Thursday:** The Virgin Mary-Ephesus tour

Before taking part in the tours, the researcher prepared a notebook and then, wrote everything he observed during the five daily excursions. For example;

"07.22.2016...16:00pm... Now, we are in the Balcova Agora. By giving information to the group about shopping mall at the entrance, the tour guide indicates that the tour bus will depart from the parking lot at 17:30. I get inside the shopping center with the group. As soon as they get inside, they start to show great interest in LCW, Koton and De Facto... 17:25pm. Tourists in the group start to come back to the park lot. There are three men with Koton

shopping bags in their hands, a man and four women with LCW, two men and one woman with DeFacto...”

“08.09.2016.. 16:45 pm.. Now we are in Forum Bornova. After stating that they will depart at 20.00 from the parking lot, the tour guide gives free time to the group for shopping... 18:00 pm.. A man with a red t-shirt carrying a red rollaboard seems to have purchased something from LCW and Zara. 18:01pm... Another woman with blonde hair and a blue dress carries a LCW shopping bag in her hand, and she tries on something at Zara...19:20 four people come back to the parking lot and sit on the pavement stone near the tour bus. There are Koton and LCW shopping bags in their hands...”

During the observations, the researcher also takes photographs of the Iranian groups by using a thirteen-megapixel mobile phone camera for the purpose of not missing out anything. Notes taken during the observations are converted into MS Word documents (twenty pages long in total) in a few days later. While converting, the researcher sometimes browses the JPG photographs he has taken during the excursions in order to remember the observations.

In accordance with the literature as mentioned above, main categories (bargaining, tipping, interacting, purchasing, etc.) are created before the collecting process. By taking those main categories into consideration, an observation form, comprised of thirty-six variables, is created (Appendix-1). In the form, there is also other information, such as departure, vehicle, location, etc. apart from Iranian tourists' observable behaviors. The researchers evaluate all the five excursions within the context of those variables as a whole, for example, to evaluate such variables as, interaction with other tourist groups and keeping to themselves or bargain at shopping and paying asking price, researchers consider all of the five tours as a whole.

4. RESULTS

In this section, findings of the research are discussed. In total, 174 Iranian tourists (71 males; 73 females; 30 children) are observed throughout five daily excursions in Kusadasi (Table 1).

Of all the excursions Iranians taking part in 5-6 day Kusadasi tour packages, just one is historical-cultural oriented (The Virgin Mary-Ephesus tour), the rest are shopping oriented, also known as ‘city tours’. During all of the five excursions, the Iranians do not tend to socialize with both group members and other nationalities in terms of ‘socialization’. Furthermore, they show a low tendency to interact with the group members, except for their families and friends. They, however, get in contact with the vendors at the Lower and Upper Gates of Ephesus. At the Upper Gate, also known as the Magnesian Gate, the participants,

heading towards souvenir shops in order to buy hats and sun glasses, try to bargain with the salespeople. Beside this, at the Lower Gate, it is observed that a participant head for the booth, set up by the photographer in charge, to buy souvenir photographs taken during their site visit at a good bargain. On a shopping tour conducted on 07-17-2016, husband of a woman, trying on a leather jacket, asks the sales person 'if the jacket gets stained, how that could be removed'. The salesperson replies 'you could remove the stain with the help of baby shampoo and lipstick'. However, the couple seems not to be convinced, which in turn, implies that they mostly make contact with the vendors or salespeople for the purpose of bargaining.

Table. 1 Five Daily Excursions in Kusadasi in Which Iranian Tourists Participated

Date	Start Time	End Time	Approximate duration (Hour)	Male	Female	Child	Tour Type
07-14-2016	08:00	13:30	5,5	16	18	2	Site Tour
07-17-2016	08:15	12:30	3	13	14	9	City (Shopping) Tour
07-22-2016	14:00	23:25	9,5	23	18	7	Shopping Tour
09-05-2016	08:33	11:05	2,5	5	5	2	City (Shopping)Tour-
09-08-2016	14:10	20:46	6,5	14	18	10	Shopping Tour
Total			27	71	73	30	

During the four out of five excursions, the variable of 'interested in people and interested in artifacts' is not observed because of their having shopping purposes. However, on the excursion conducted on 07-14-2016, after the visit of the Virgin Mary's House, about 20 participants light candles next to the house; about 30 participants drink some water from the holy water fountains; two participants write something on pieces of paper in their hands, and then hang them on the wishing wall. Furthermore, Celcus library, Latrina and the Theatre also catch Iranians' interest in the Archaeological Site of Ephesus.

Lunch is not included in the itineraries of all the excursions, thus it is not possible to observe tourist behaviors during lunch, however, there are three participants buying Turkish delight (seven each) in The Virgin Mary-Ephesus tour taking place on 07-14-2016. On the other hand, there are no participants buying any Turkish delight although they taste in the shop they visited on 07-17-2016. About three hours are given to the group to browse around the shopping mall during two out of five excursions conducted on 07-22-2016 and 09-08-2016, but very few (2 males drinking coffee at Starbucks, a family drinking fruit juice at Sir Winston Tea House) prefer consuming food and beverages in the shopping mall. Instead, they prefer to buy clothes from various shops.

Turkish delight, souvenir photographs and clothing are ranked among the products Iranians mostly prefer buying during those five excursions. However, it is not observable for

whom they buy those products. On their four shopping tours, Iranians are inclined to buy clothes (Table 2). In total, there are 101 shopping transactions observed during the four shopping-oriented tours. Findings show that Iranians give high priorities to ‘buying clothes’ while shopping.

Table 2. The Brands Iranians Prefer to Shop During the Shopping-Oriented Tours

Stores	Male	Female	Children	Total
Marcca (Leadershop)	3	4	-	7
Fushion (Outlet Store)	7	10	3	20
LCW	19	8	-	27
Mango	-	2	-	2
Bershka	2	-	-	2
Zara	7	4	-	11
Koton	4	3	-	7
AdL	-	1	-	1
Shoponline	-	2	-	2
Polo	2	-	-	2
DeFacto	2	1	-	3
Mudo Concept	1	-	-	1
Joker	-	1	-	1
Littlebig	1	-	-	1
Collins	-	1	-	1
Nike	2	-	-	2
Mavi	1	-	-	1
Adidas	1	-	-	1
Puma	1	-	-	1
Accessorize	-	1	-	1
IKEA	4	2	-	6
Tefal	1	-	-	1
Total (number of transactions)	58	40	3	101

In three out of five excursions, the Iranians do not tend to bargain while shopping because of the fixed prices. However, on 07-17-2016, although a sales person states that if they buy one leather jacket, there would be a 40 percent discount; if two, 50 percent discount, there are still participants (3 females and 1 male) not satisfied with the offered price and try to haggle about the price a bit more. Furthermore, as soon as getting off the bus at the Upper Gate of Ephesus on 07-14-2016, some of them head towards the gift shops to learn the prices of hat and sun glasses. Upon learning the prices, they try to bargain, but the salespeople do not accept their requests. Except for one male, the group give up on buying and head towards the entrance of Ephesus. At the Lower Gate of Ephesus, there are two families bargaining for the prices of Turkish delight; a female trying to bargain with the vendor selling books; and some of them haggling about the prices of souvenir photographs with the photographer in

charge. The findings of the research indicate that Iranians are more inclined to bargain while purchasing items when the prices are not fixed.

Considering the variable of 'taking photographs', the Iranians are not prone to take any photographs in two out of five excursions, since they are shopping oriented. On 07-17-2016 and 09-05-2016, however, there are some participants, taking landscape photographs during the break given at Gazi Begendi. Except for a little girl with an iPad and a female with a camera, they generally use their mobile phones to take pictures. Besides, on 07-14-2016, there are no other participants with cameras or other devices to take photos except for two Iranians; one of them carries an iPad, and the other a camera. During the Ephesus visit on 07-14-2016, a photographer, in charge at the site, sometimes heads towards the Iranian group and takes their photos. He also takes group photos of about 25 Iranians in front of the Celcus Library and then, he sells those photos in front of the tour bus on the parking lot, at the Lower Gate of Ephesus. About 17 out of 36 (about 47 %) of the group members buy the photographs, being sold at ten Turkish Liras each. Furthermore, there are no Iranians buying any postcards during the excursions.

Four out of five excursions are presented 'free of charge' to the Iranians. Except for those free tours, there are no other promotions presented by the travel agent, for this reason, it is not possible to observe their reactions to the promotions. However, at Fusion outlet on 07-17-2016, raffle tickets are given to the group. When they come back to the bus from the outlet store, they give all the tickets to the tour guide for the raffle. As the tour bus is on the way back to their hotels, the tour guide draws lots to decide to whom he will give the towel, inscribed with 'Kusadasi' provided by the outlet store for one of the guests. While the tour guide draws lots, everybody in the tour bus feels excited, and when a man wins the towel, he becomes so happy.

There are no Iranians leaving any tips during three out of five excursions. However, in the two shopping tours conducted on 07-22-2016 and 09-08-2016, guides direct their attention to a tip box as the tours come to an end, thus some of them leave tips. Therefore, it implies that tour guides have a big influence on Iranians' leaving tips.

Some delays are detected in four out of five excursions in which Iranians participate (Table 3). Observations indicate that punctuality is not ranked among their priorities. However, the observer does not come across any Iranian wanting to get off the schedule.

During the three out of five excursions, it is not possible to observe whether the Iranians act on the tour guide's advice or not. On the other hand, on the tour conducted on 07-14-2016, where some Iranians go to the toilets at the Virgin Mary location before leaving for

the archaeological site of Ephesus, by following the tour guide's advice. In addition, the tour guide discusses the stores in the shopping mall before giving free time for shopping on 09-08-2016, so the Iranians make use of their free time by purchasing clothes from the aforementioned stores.

Table 3. Delays Occurred During the Five Excursions

	Anticipated Departure Time	Actual Departure Time
07.14.2016- The Virgin Mary-Ephesus Tour		
Sea Light Hotel	08:00	08:13
Vista Hill Hotel	08:30	08:43
Ephesus Theatre (Break)	12:35	12:45
07.22.2016- Shopping Tour		
Balcova Agora (Shopping mall)	17:30	17:41
Bornova Forum (Shopping mall)	22:00	22:07
09.05.2016- Shopping Tour		
Tour Leader of Persian origin	07:45	08:10
Fusion Outlet	10:30	10:43
09.08.2016- Shopping Tour		
Ramada Hotel	14:10	14:24
Bornova Forum (Shopping mall)	20:00	20:14

Although it is not fully observable whether they acquire the other Iranians' opinions while purchasing clothes or other items during the excursions, they tend to browse around the stores with their families and friends on the four out of five excursions. In fact, on 07-17-2016, there is an Iranian female getting her husband's and daughter's opinions about the leather jacket she tries on; a female, not satisfied with the price offered by the salesperson, asking her friend's advice; another female tending to get her two friends' opinion about the leather jacket she tries on.

After the Iranians leave the busses, it is not possible to check inside to discover whether there is any rubbish or not, because the researcher also gets off the bus with the tourist groups, however, there are no Iranians spreading bad smells around the bus during the five excursions. Furthermore, all of them are well groomed.

During the three out of five excursions, there are no Iranians 'showing exaggerated responses to anything'. However, on 07-14-2016, some Iranians laugh loudly after the tour guide has given information about the Latrina in Ephesus. Besides, while walking on the catwalk in the leather shop on 07-17-2016, some Iranians cry out with joy when they see the models holding both Iranian and Turkish flags in their hands.

The researcher stays back while observing the Iranian groups, for this reason, the variable of 'have difficulties in making decision and being convinced quickly' is not likely to be observed during four out of five excursions, but, on 07-17-2016, a female tourist heads

towards a leather jacket in the shop in order to buy, however, she is not satisfied with the jacket and walks towards another one. On the same tour, there is also another female returning the jacket she has tried on because she finds it expensive.

Except for store cashiers, the Iranians do not directly get in contact with the salespeople on three out of five excursions. On the other hand, some of the Iranians make contact with the salespeople at the leather shop on 07-17-2016 and some others with the vendors and salespeople in gift shops on 07-14-2016. As such, it is possible to state that they aim at bargaining prices with the salespeople.

Except for their families and friends, the Iranians browse around the shopping malls on their own on three out of five excursions conducted on 07-22-2016, 09-05-2016 and 09-08-2016. Thus, they do not prone to affect each other while shopping. However, on 07-14-2016, there is a crowd in front of the tour bus in the parking lot looking at the souvenir photographs exhibited by the photographer in charge. There, they may have influenced each other because about 17 of them buy souvenir photographs.

To a large extent, the Iranians participating in four out of five excursions opt for buying clothes. However, on 07-14-2016, each of three Iranians buys seven boxes of Turkish delight and two Iranians buy an Ephesus book. In this respect, Iranians show a low tendency to buy local products during the excursions.

There are no Iranians addressing questions to tour guides during the three out of five excursions. But, an Iranian asks a question to the guide when the tour bus heads for Ephesus on 07-14-2016. Beside this, after the shopping on 07-17-2016, some of the Iranians in the group cheerfully address questions when the tour bus is on the way back.

On 07-14-2016 when the tourists are on the way back to Kusadasi, on 07-17-2016 when the tour bus is about to leave from the leather shop, on 09-08-2016 after the tour guide has given information about the stores in which they do shopping and as they head towards Adnan Menderes Airport, the Iranian groups give the tour guide 'a round of applause'. On the other hand, there are no Iranians giving applause both on 07-22-2016 and on 09-05-2016. It is worthy of note that Persian songs are played in the CD players as the busses are on the way during the four out of five excursions.

There are also some unobservable variables during those five daily excursions. Those include: 'socialize with one another or avoid socializing with other tourists', 'being active or passive during the tour', 'interested in novelty or familiar things', 'knowledgeable or unfamiliar about the destination', 'tend to or do not tend to buy gifts and souvenirs for their friends and families', 'visit places in loose and unplanned manner or plan the tours rigidly',

‘want to see real things or satisfied with the staged attractions’, ‘want or do not want their close friends/ relatives join the tour together’, ‘tend to share or avoid sharing their tour photos on social media’, ‘be sensitive to local values and respect the rules or disregard the local values and break the rules’.

5. RESULTS AND DISCUSSION

The research aims at revealing Iranian tourists’ behaviors on guided excursion tours. With regards to their demographic attributes, most of the Iranians taking part in daily excursions in Kusadasi are young or middle-aged. In addition, there are considerable numbers of children participating in those excursions, so, it may be said that Iranians visiting Kusadasi are families with children. In this respect, the research findings show consistency with previous studies indicating that Iranian tourists traveling abroad are mostly young or middle aged (Foroughi et al. 2011; Fard and Saberi, 2015; Nikjoo and Ketabi, 2015; Duman, 2016; Andarabi and Uygur, 2017; Ozturk et al. 2017) and married with children (Bouzari, 2012; Fard and Saberi, 2015; Nikjoo and Ketabi, 2015; Ozturk et al. 2017). However, there are also single participants apart from family groups. This supports the findings of Farahani and Mohamed (2013) indicating that Arab tourists, particularly Saudis, travel with their families and being ‘mahram’ is of prime importance for them whereas Iranians do not only travel with their families, but also with their friends or even alone.

Considering the excursions offered to Iranians visiting Kusadasi, it is understood that the itineraries are mostly shopping and entertainment oriented. In this respect, the findings also support the previous studies emphasizing Iranians’ preferences for entertainment and shopping (Asadi and Daryaei, 2011c; Bouzari, 2012; Asadi and Daryaei, 2012; Fard and Saberi, 2015; Duman, 2016; Andarabi and Uygur, 2017; Ozturk et al. 2017).

The research reveals that Iranian tourists tend to spend their money especially on textile products-clothing, (94 out of 101 shopping transactions in total) during those five excursions. Furthermore, they show a high tendency to shop in such clothing brands as LCW (27 out of 101), Zara (11 out of 101) and Koton (7 out of 101) in the shopping malls. In addition, considerable amount of textile products is purchased in outlet stores (20 shopping transactions) and leather shops (7 shopping transactions). On the one hand, the research findings support the previous studies indicating that Iranian tourists prefer reasonable shopping facilities (Asadi and Daryaei, 2011c; Bouzari, 2012; Asadi and Daryaei, 2012; Fard and Saberi, 2015; Duman, 2016; Ozturk et al. 2017), on the other hand, they differ from the

studies indicating that Japanese tourists have a high tendency to buy branded products (Jansen-Verbeke 1994: 439; Timothy 2005: 87; Rosenbaum and Spears 2006a).

The participant observations reveal that Iranians show a low interest in local products (three participants, Turkish delight; two participants, books about Ephesus). During the Virgin Mary-Ephesus tour, there is just one tourist with a camera, and one has an Ipad. Iranians mostly use their mobile phones to take photographs during the tours. However, in the parking lot, about 17 out of 36 tourists (about 47 %) buy souvenir photographs taken by the photographers in charge throughout their visit in the site. Thus, it is possible to state that Iranians show a high tendency to buy souvenir photographs during their site visits. As for Acar (2018: 332), Japanese tourists tend to take much more photographs than Dutch, Belgian, German, South Korean, Greek and Russian tourists on guided tours. In this respect, Iranian tourists differ greatly from Japanese tourists while they show similarities with the others.

According to the observations, Iranians are not prone to bargain while purchasing textile products (clothes) in the shopping malls where all the prices are fixed. However, some of them (3 females; 1 male) tend to bargain while purchasing leather jackets from leather shops and some of them, while purchasing souvenir photographs and Turkish delight from the vendors at the Lower Gate of Ephesus. Asgari and Borzooei (2014) state that especially shoes and clothing markets offer different price promotions and opportunities to bargain during various festival periods throughout the year. This is a significant factor influencing Iranian students' preferences for Malaysia as a tourist destination. Kozak (2016) suggests that Middle East, Africa, Asia and non-European countries are perceived as more attractive places with regard to bargaining by British people. At this point, some tour guides lay emphasis on "guidebooks", prepared for Greek, South Korean, Russian, Japan, German and Dutch tourists, in which there is some information emphasizing that they should bargain while shopping in Turkey. Moreover, an Iranian tour guide takes our attention to some elderly Iranian tourists bargaining while shopping in the shopping malls though the prices are fixed (Acar, 2018: 332). Thus, it is useful to indicate that Iranians bargain if they find any possible opportunities.

This research also reveals that Iranians do not personally leave tips for both tour guides and bus drivers. Few Iranians, however, leave tips at the end of two out of five excursions only if tour guides draw attention to the tip box. It is understood that tour guides have impact on Iranians' leaving tips. As for Acar (2018: 333), Russian, German, Belgian, Greek and Dutch tourists have a low tendency to leave tips; on the other hand, it is not Japanese tourists but tour leaders who leave tips on the guided excursions.

The participant observer detects some delays in four out of five excursions on account of some Iranians not getting onto the bus as planned. In terms of timing, Iranians differ greatly from Japanese who stick to rigid tour schedules (Jansen-Verbeke, 1994; Pizam and Sussmann, 1995; Pizam and Jeong, 1996; Timothy, 2005: 87). As for tour guides, neither Arabs nor Iranians are perceived to be punctual (Farahani and Mohamed, 2013). On the other hand, Iranians show similarities with Koreans (Pizam and Jeong, 1996) and Italians (Pizam and Sussmann, 1995; Pizam et al. 1997) tending to be flexible about timing.

Battour et al. (2011) suggest that tourism operators have difficulty in differentiating those adhering to Islamic Shariah and those who do not owing to the fact that Islam is not practiced by all the Muslims correctly. In accordance with the Sharia law in Iran, females have to wear headscarves before going out in public. However, most of the females participating in those five daily excursions do not wear any headscarves. In respect of their appearances, the findings also support the study indicating that females from Saudi Arabia wear 'Nighab' and long 'Abaya' whereas Iranians take their scarves off as soon as they reach Malaysia (Farahani and Mohamed, 2013). As for Battour et al. (2011), Muslims from Saudi Arabia are relatively more conservative than other Muslims, as a result of this, their expectations are much higher than other nationalities.

This research contributes to understanding Iranian tourists' behaviors such as tipping, interacting, bargaining, purchasing and etc., on guided excursion tours. However, it is not possible to determine some behavioral characteristics through participant observations. In consideration of the research results, we suggest six propositions:

P1: There is a relationship between Iranian tourists' demographics (e.g. age, gender, marital status) and their vacations abroad.

P2: There is a significant relationship between travel agents' preparing tour itineraries and Iranians' purchasing behaviors.

P3: There is a significant relationship between Iranian tourists' purchasing behavior and them visiting shopping malls.

P4: Tour guides have an effect on Iranian tourists' tipping behavior.

P5: There is a strong relationship between having no restraints for Iranian women's appearances and their tendency not to wear headscarves (hijab) on their vacations abroad.

P6: There is a relationship between Iranian tourists' bargaining behavior and fixed prices.

Implications and Limitations

There are some implications for future research and the hospitality industry according to the results of this research. Firstly, observing Iranian tourists from the beginning to the end of their package tours, and noting when they participate may reveal more useful results. Secondly, when using a quantitative research design, it would be useful to test the propositions suggested here. There are some problems that the researcher comes across during the excursions. Vendors force Iranian tourists to buy their products both at the Lower and Upper Gates of Ephesus. So, training programs for vendors and salespeople may be implemented to overcome this vexing problem.

The research was conducted around 15 of July 2016, when a coup attempt took place against the existing government in Turkey. On account of the security concerns, resulting from that coup attempt, the number of the tourists visiting Turkey declined drastically. Therefore, the researchers have difficulty in finding tourist groups to observe. In total, 174 Iranians are observed during the five daily excursions. When Iranians get off the bus in shopping mall, they do not browse around the shopping mall together, for this reason; the observer sometimes had difficulty in observing the whole group. If there had been another observer available during those tours, there would have been no missing participant observation. The tour busses are mostly full, for this reason, there is no opportunity for another observer to participate. Furthermore, language barriers could be also ranked among the limitations. The researchers do not find any person who knows the Persian language and is knowledgeable with the research design. For this reason, one of the researchers has to participate in the excursions.

REFERENCES

- Acar, V. (2018). Uluslararası Turistlerin Davranışlarının İncelenmesi: Türkiye’de Rehberli Turlara Katılan Turistler Üzerinde Bir Araştırma. Doktora Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahmed, Z.U., and Krohn, F.B. (1992). Understanding the Unique Consumer Behavior Of Japanese Tourists. *Journal Of Travel and Tourism Marketing*, 1 (3), 73-86.
- Andarabi, F.F., and Uygur, M.S. (2017). A Research On Determining The Touristic Destination Image Of Turkey In Iran, *Tourism Academic Journal*, 4 (1), 33-48.
- Asadi, R., and Daryaei, M. (2011a). Prioritization Of Pull Factors Of Malaysia As A Destination for Iranian Tourists, *European Journal Of Social Sciences*, 26 (2), 287-296.
- Asadi, R., and Daryaei, M. (2011b). Prioritization Of Pull Factors Of China As A Destination For Iranian Tourists, *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 5 (11), 1129-1135.
- Asadi, R., and Daryaei, M. (2011c). Prioritization Of Pull Factors Of Turkey As A Destination For Iranian Tourists. *Australian Journal of Basic And Applied Sciences*, 5 (10), 1510-1515.
- Asadi, R., and Daryaei, M. (2012). Recognition And Prioritization Of Pull Factors Of Azerbaijan As A Destination For Iranian Tourists, *Journal of American Science*, 8 (8), 189-194.
- Asgari, M., and Borzooei, M. (2014). Evaluating The Perception Of Iranian Students As Educational Tourists Towards Malaysia: In-Depth Interviews, *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 5 (9), 81-109.

- Battour, M.M., Ismail, M.N., and Battor, M. (2010). Toward A Halal Tourism Market. *Tourism Analysis*, 15 (4), 461-470.
- Battour, M., Ismail, M.N., and Battor, M. (2011). The Impact Of Destination Attributes On Muslim Tourist's Choice. *International Journal of Tourism Research*, 13 (6), 527-540.
- Battour, M.M., Battor, M.M., and Ismail, M. (2012). The Mediating Role Of Tourist Satisfaction: A Study Of Muslim Tourists In Malaysia. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 29 (3), 279- 297.
- Battour, M., Battor, M. and Bhatti, M.A. (2014). Islamic Attributes Of Destination: Construct Development And Measurement Validation, And Their Impact On Tourist Satisfaction. *International Journal Of Tourism Research*, 16 (6), 556-564.
- Battour, M., Ismail, M.N., Battor, M., and Awais, M. (2017). Islamic Tourism: An Empirical Examination Of Travel Motivation And Satisfaction In Malaysia, *Current Issues In Tourism*, 20 (1), 50-67.
- Bouzari, M. (2012). *Preliminary Study On Destination Attributes Of Northern Cyprus: Iranian Travellers' Perspective*, Master of Science in Tourism Management: Eastern Mediterranean University: North Cyprus.
- Clark, T. (1990). International Marketing And National Character: A Review And Proposal For An Integrative Theory, *Journal of Marketing*, 66-79.
- Crotts, J.C., and Erdmann, R. (2000). Does National Culture Influence Consumers' Evaluation Of Travel Services? A Test Of Hofstede's Model Of Cross-Cultural Differences. *Managing Service Quality: An International Journal*, 10 (6), 410-419.
- Crotts, J.C., and Pizam, A. (2003). The Effect Of National Culture On Consumers' Evaluation Of Travel Services, *Tourism Culture and Communication*, 4 (1), 17-28.
- Dann, G.M.S. (1993). Limitations In The Use Of 'Nationality' And 'Country Of Residence' Variables. D.G. Pearce And R.W. Butler (Editors) In *Tourism Research Critiques And Challenges* (88-112). London: Routledge.
- Decrop, A. (2008). Qualitative Research Methods For The Study Of Tourist Behaviour. A. Pizam And Y. Mansfeld. (Editors), In *Consumer Behavior In Travel And Tourism* (335-365), London: Routledge.
- De Mooij, M. (2013). On The Misuse And Misinterpretation Of Dimensions Of National Culture. *International Marketing Review*, 30 (3), 253-261.
- DeWalt, K.M., and DeWalt, B.R. (2011). *Participant Observation: A Guide For Fieldworkers* (2ndEdt.), USA: AltaMira Press.
- Duman, M.Z. (2016). Van'a Gelen İnanlı Turistlerin Profilleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (46), 399-408.
- Egresi, I., and Arslan, S. (2016). *Shopping And Tourism In Turkey: The Perfect Combination* (211-228) In *Alternative Tourism In Turkey: Role, Potential Development and Sustainability*, I. Egresi (Editor). Springer.
- Farahani, B.M., and Mohamed, B. (2013). Relationship Between Nationality And Tourists' Behaviour: Case Of Middle East Tourists In Malaysia From Tour Guides Perspective. *International Journal Of Tourism Antropology*, 3 (1), 43-57.
- Fard, M.M., and Saberi, H. (2015). Studying The Motivations Of Choosing Foreign Tourism Destinations: Case Study Of Thailand. *Journal Of Sustainable Development*, 8 (9), 254-264.
- Foroughi, A., Buang, N.A., and Sherilou, M. (2011). Exploring Impulse Buying Behavior Among Iranian Tourists In Malaysia, *Journal of Global Business and Economics*, 3 (1), 187-195.
- Hobson, J.S.P., and Christensen, M. (2001). Cultural And Structural Issues Affecting Japanese Tourist Shopping Behaviour. *Asia Pasific Journal Of Tourism Research*, 6 (1), 37-45.
- Hofstede, G. (2001). *Cultures Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions And Organizations Across Nations* (Second Edition). Thousand Oaks CA: Sage Publications.
- Ibrahim, Z., Zahari, M.S., Sulaiman, M., Othman, Z., and Jusoff, K. (2009). Travelling Pattern And Preferences Of The Arab Tourists In Malaysian Hotels. *International Journal Of Business And Management*, 4 (7), 3-9.
- Ikkai, M. (1988). The Senbetsu-Omiyage Relationship: Traditional Reciprocity Among Japanese Tourists, *Kroeber Anthropological Society Papers*, (67,68), 62-66.
- Jang, S.C.S., Bai, B., Hong, G.S., and O'Leary, J.T. (2004). Understanding Travel Expenditure Patterns: A Study Of Japanese Pleasure Travelers To The United States By Income Level, *Tourism Management*, 25 (3), 331- 341.
- Jansen-Verbeke, M. (1994). The Synergy Between Shopping And Tourism: The Japanese Experience. W.F. Theobald (Editor), In *Global Tourism: The Next Decade* (428-446). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Jorgensen, D.L. (1989) *Participant Observation: A Methodology For Human Studies*, USA: Sage Publications.
- Kim, S.S., Timothy, D.J., and Hwang, J. (2011). Understanding Japanese Tourists' Shopping Preferences Using The Decision Tree Analysis Method, *Tourism Management*, 32 (3), 544-554.

- Kozak, M. (2001). Repeaters' Behavior At Two Distinct Destinations. *Annals of Tourism Research*, 28 (3), 784-807.
- Kozak, M. (2002). Comparative Analysis Of Tourist Motivations By Nationality And Destinations. *Tourism Management*, 23 (3), 221-232.
- Kozak, M. (2016). Bargaining Behavior And The Shopping Experiences Of British Tourists On Vacation. *Journal Of Travel And Tourism Marketing*, 33 (3), 313-325.
- Lee, J.A., Garbarino, E., and Lerman, D. (2007). How Cultural Differences In Uncertainty Avoidance Affect Product Perceptions. *International Marketing Review*, 24 (3), 330- 349.
- Lee, T.W., Mitchell, T.R., and Sablinski, C.J. (1999). Qualitative Research In Organizational And Vocational Psychology, 1979-1999. *Journal of Vocational Behavior*, 55 (2), pp.161-187.
- Lehto, X.Y., Cai, L.A., O'Leary, J.T., and Huan, T.C. (2004). Tourist Shopping Preferences And Expenditure Behaviours: The Case Of The Taiwanese Outbound Market. *Journal Of Vacation Marketing*, 10 (4), 320-332.
- Litvin, S.W., Crotts, J.C., and Hefner, F.L. (2004). Cross-Cultural Tourist Behaviour: A Replication And Extension Involving Hofstede's Uncertainty Avoidance Dimension. *International Journal of Tourism Research*, 6 (1), 29-37.
- Money, R.B., and Crotts, J.C. (2003). The Effect Of Uncertainty Avoidance On Information Search, Planning, And Purchases Of International Travel Vacations. *Tourism Management*, 24 (2), 191-202.
- Nikjoo, A.H., and Ketabi, M. (2015). The Role Of Push And Pull Factors In The Way Tourists Choose Their Destination. *Anatolia- An International Journal Of Tourism And Hospitality Research*, 26 (4), 588-597.
- Nishiyama, K. (1996). *Welcoming The Japanese Visitor: Insights, Tips, Tactics*, Honolulu: University of Hawaii Press.
- Ozturk, Y., San, R.A., Okumus, F., and Rahimi, R. (2017). Travel Motivations Of Iranian Tourists To Turkey And Their Satisfaction Level With All-Inclusive Package Tours. *Journal of Vacation Marketing*, 1-12.
- Özdemir, C. (2014). *Kültürlerarası Turist Davranışı: Turistlerin Tur Esnasındaki Davranışlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Park, M.K. (2000). Social And Cultural Factors Influencing Tourists' Souvenir-Purchasing Behavior: A Comparative Study On Japanese 'Omiyage' And Korean 'Sunmul'. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 9 (1-2), 81-91.
- Pigliasco, G.C. (2005). Lost In Translation From Omiyage To Souvenir: Beyond Aesthetics Of The Japanese Office Ladies' Gaze In Hawaii. *Journal Of Material Culture*, 10 (2), 177-196.
- Pizam, A., and Sussmann, S. (1995). Does Nationality Affect Tourist Behavior?. *Annals Of Tourist Research*, 22 (4), 901-917.
- Pizam, A. (1999). The American Group Tourist As Viewed By British, Israeli, Korean, and Dutch Tour Guides. *Journal of Travel Research*, 38 (2), 119-126.
- Pizam, A., and Jeong, G.H. (1996). Cross-Cultural Tourist Behaviour: Perceptions Of Korean Tour-Guides. *Tourism Management*, 17 (4), 277-286.
- Pizam, A. and Reichel, A. (1996). The Effect Of Nationality On Tourist Behavior: Israeli Tour-Guides' Perceptions. *Journal of Hospitality And Leisure Marketing*, 4 (1), 23-49.
- Pizam, A., Jansen- Verbeke, M., and Steel, L. (1997). Are All Tourists Alike, Regardless Of Nationality? The Perceptions Of Dutch Tour-Guides. *Journal of International Hospitality Leisure and Tourism Management*, 1 (1), 19-38.
- Pizam, A., and Fleischer, A. (2005). The Relationship Between Cultural Characteristics And Preference For Active Vs. Passive Tourist Activities. *Journal Of Hospitality And Leisure Marketing*, 12 (4), 5-25.
- Reisinger, Y., and Crotts, J.C. (2010). Applying Hofstede's National Culture Measures In Tourism Research: Illuminating Issues Of Divergence And Convergence. *Journal of Travel Research*, 49 (2), 153-164.
- Reisinger, Y., and Waryszak, R.Z. (1994). Tourists' Perceptions Of Service In Shops: Japanese Tourists In Australia. *International Journal Of Retail And Distribution Management*, 22 (5), 20-28.
- Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism (2018), *Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri*. (Accessed 9 February 2018), from <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-201111/sinir-istatistikleri.html>.
- Rosenbaum, M.S., and Spears, D.L. (2005). Who Buys That? Who Does What? Analysis Of Cross Cultural Consumption Behaviours Among Tourists In Hawaii. *Journal Of Vacation Marketing*, 11 (3), 235-247.
- Rosenbaum, M.S. and Spears, D.L. (2006a). Who Buys What? Who Does That? The Case Of Golden Week In Hawaii. *Journal Of Vacation Marketing*, 12 (3), 246-255.
- Rosenbaum, M.S., and Spears, D.L. (2006b). An Exploration Of Spending Behaviors Among Japanese Tourists. *Journal Of Travel Research*, 44 (4), 467-473.
- Sekaran, U. (2003). *Research Methods For Business: A Skill Building Approach*, 4th Edition, USA: John Wiley And Sons.
- Spears, D.L., and Rosenbaum, M.S. (2012). The Packaged Tourist: A Japanese And American Perspective. *Tourismos: An International Multidisciplinary Journal Of Tourism*, 7 (1), 19-40.

- Steenkamp, Jan-Benedict E.M. (2001). The Role Of National Culture In International Marketing Research. *International Marketing Review*, 18 (1), 30-44.
- Sussmann, S., and Rashcovsky, C. (1997). A Cross-Cultural Analysis Of English And French Canadians' Vacation Travel Patterns. *International Journal Of Hospitality Management*, 16 (2), 191-208.
- Tayfun, A., and Yıldırım, M. (2010). Turistlerin Tüketim Davranışları Kültüre/ Milliyete Göre Farklılık Gösterir Mi? Alman Ve Rus Turistler Üzerine Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 43-64.
- Timothy, D.J. (2005). *Shopping Tourism, Retailing, and Leisure*. Clevedon: Channel View Publications.
- Tourism Strategy of Turkey (2007). Türkiye Turizm Stratejisi 2023. (Accessed 29 January 2018), from https://www.kuzka.gov.tr/dosya/turizm_stratejisi_2023.pdf.
- TURSAB, (2016). 2016 İran Uluslararası Turizm Fuarı Sonuç Raporu, https://www.tursab.org.tr/dosya/14221/iran-2016-raporu_14221_6413885.pdf (Accessed 26 January 2018).
- TURSAB, (2018). *Milliyetlere Göre Gelen Yabancıların Bireysel Ve Paket Tur Harcama-2016*, <https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler>. (Accessed 26 January 2018).
- turizm.news.com *İranlı Turist Türkiye'de Ortalama 1042 Dolar Harcıyor*, <http://turizmnews.com/haber/iranliturist-turkiyede-ortalama-1042-dolar-harciyor8416.html>. (Accessed 26 January 2018).
- Veal, A.J. (1997). *Research Methods For Leisure And Tourism: A Practical Guide* 2nd Edition, London: Pitman Publishing.
- Venaik, S., and Brewer, P. (2013). Critical Issues In The Hofstede And GLOBE National Culture Models *International Marketing Review*, 30 (5), 469-482.
- Watkins, L. (2008). Japanese Travel Culture: An Investigation Of The Links Between Early Japanese Pilgrimage And Modern Japanese Travel Behaviour. *New Zealand Journal of Asian Studies*, 10 (2), 93-110.
- Weiermair, K. (2000). Tourists' Perceptions Towards And Satisfaction With Service Quality In The Cross Cultural Service Encounter: Implications for Hospitality and Tourism Management. *Managing Service Quality: An International Journal*, 10 (6), 397-409.
- www.turizmajans.com *İranlı Acentalardan Türkiye'ye Yoğun İlgi* <https://www.turizmajansi.com/haber/iranli-acentelerden-turkiye-ye-yogun-ilgi-h21196> (26 January 2018).
- www.vanshoppingfest.org, <http://www.vanshoppingfest.org/hakkimizda>. (Accessed 26 January 2018).
- Yeung, M.W.V., Kim, S.S, and Schuckert, M. (2016). Japanese Tourists To Hong Kong: Their Preferences Behavior, And Image Perception. *Journal Of Travel and Tourism Marketing*, 33 (5), 730-741.

GENİŞ ÖZET

Bu araştırmada, Kuşadası'nı ziyaret eden İranlı turistlerin rehberli turlarda sergiledikleri turist davranışlarını (bahşiş, pazarlık, etkileşim, alışveriş eğilimleri, satın alma vb.) ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmacılar ilk olarak, Pizam ve Sussmann (1995)'ın geliştirmiş oldukları "20 tipik turist davranışı" ölçeğinden yararlanmıştır. Ayrıca, turizm çalışanları ile fikir alışverişinde bulunulmuş ve neticede 36 ifadeden oluşan bir katılımlı gözlem formu meydana getirilmiştir. Sonrasında, profesyonel turist rehberi olan araştırmacılarından biri, İranlı turistlerin katıldıkları beş farklı günübirlik tura (14-07-2016, 17-07-2016, 22-07-2016, 05-09-2016, 08-09-2016) dahil olarak, turların başlangıcından bitimine kadar ziyaretçilerin sergiledikleri turist davranışlarını gözlemlenmiştir. Araştırmacı, turist grubu üzerinde olumsuz bir düşünce oluşmaması için profesyonel turist rehberi çalışma kartını, günübirlik turlar boyunca boynuna takmış ve gözlemler esnasında onları rahatsız etmemeye özen göstermiştir. Turlara katılım öncesinde seyahat acentası yetkililerinden gerekli izinler de alınmıştır. Katılımlı gözlemler esnasında herhangi bir gözlemlenebilir davranışı gözden kaçırmamak amacıyla araştırmacı tarafından bir katılımlı gözlem defteri oluşturulmuş ve turların başlangıcından bitimine kadar gözlemlenebilen her davranış bu

deftere tüm detaylarıyla not edilmiştir. Katılımlı gözlem defterine gerek duyulması halinde iletişim kurmak için sürücü, araç ve rehber bilgilerine de yer verilmiştir. Katılımlı gözlem notlarının değerlendirilmesine katkı sağlaması için turlar esnasında katılımcıların fotoğrafları da çekilerek ayrı bir dosyada kayıt altına alınmıştır. Gözlem defterine yazılan notlar, gözlemler tamamlandıktan sonra MS Word dosyasına aktarılmış ve araştırma öncesinde oluşturulan katılımlı gözlem formu çerçevesinde içerik analizleri tamamlanmıştır. Kuşadası'nı ziyaret eden İranlı turistlerin rehberli turlarda sergiledikleri turist davranışlarını belirlemeye yönelik gerçekleştirilen bu çalışmada gözlemlenen turistlerin ağırlıklı olarak genç ya da orta yaş aile gruplarından oluştuğu görülmüştür. Ancak katılımcılar arasında bireysel ya da arkadaşları ile birlikte gelen ziyaretçilere de rastlanmıştır. Kuşadası'nda seyahat acentası tarafından İranlı turistlere sunulan tur programları dikkate alındığında, bu turların ağırlıklı olarak alışveriş ve eğlence odaklı oldukları anlaşılmıştır. Beş gününbirlik tur boyunca satın alınan ürünler açısından bir değerlendirme yapıldığında, bu ürünlerin daha çok tekstil (kıyafet) ürünleri olduğu gözlenmiştir. Nitekim tekstil (kıyafet) alışverişleri, tespit edilen toplam alışverişin % 93'ünü (101 alışverişten 94'ü) oluşturduğu saptanmıştır. Alışveriş yapılan mağazaların sırasıyla LCW (27 alışveriş), Zara (11 alışveriş) ve Koton (7 alışveriş) olduğu görülmüştür. Bu alışverişlerin yanı sıra, Kuşadası'nda ziyaret edilen outlet mağazası (20 alışveriş) ile deri mağazasında (7 alışveriş) kayda değer kıyafet alışverişleri de gerçekleşmiştir. Katılımlı gözlemler esnasında yalnızca 3 İranlı ziyaretçinin lokum, 2 ziyaretçinin Efes'le ilgili kitap satın aldıkları tespit edilmiştir. Bu anlamda gününbirlik turlara katılan İranlı turistlerin yöresel ürünlere olan ilgilerinin düşük olduğu anlaşılmıştır. İranlı ziyaretçiler, tur esnasında fotoğraf çekmek için ağırlıklı olarak cep telefonlarını kullanmışlardır. Nitekim Meryemana-Efes turunda, yalnızca bir ziyaretçide kamera, bir ziyaretçide ise Ipad olduğu gözlenmiştir. Ancak Efes Ören yeri ziyareti sonrasında 36 ziyaretçiden yaklaşık 17'si (yaklaşık % 47), ören yerinde görevli fotoğrafçıların çektiği fotoğraflardan satın almıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, İranlı turistlerin ören yeri ziyaretleri esnasında görevli fotoğrafçılar tarafından çekilen fotoğraflardan satın alma eğilimlerinin yüksek olduğu söylenebilir. Deri mağazasında gerçekleştirilen alışverişler esnasında 3 kadın ve 1 erkek ziyaretçinin pazarlığa yöneldiği tespit edilirken, fiyatların sabit olduğu giyim mağazalarında pazarlığa yönelen olmamıştır. Diğer yandan bazı ziyaretçiler, Efes alt kapıda hatıra fotoğrafı ve lokum alışverişleri esnasında pazarlığa yönelmişlerdir. Bu gözlemden hareketle İranlı turistlerin pazarlık edebilecekleri bir ortam söz konusu olduğunda pazarlığa yönelmekten kaçınmadıklarından söz edilebilir. Bahşiş açısından bir değerlendirme yapıldığında, ziyaretçiler arasında tur rehberine ve tur şoförüne bireysel bahşiş bırakanın

olmadığı görülmüştür. Ancak beş gününbirlik turun ikisinde, tur rehberinin bahşiş kutusunu tur otobüsü içerisinde dolaştırmasıyla bazı ziyaretçiler bir miktar bahşiş bırakmıştır. Dolayısıyla tur rehberinin bahşiş kutusunu tur otobüsü içerisinde dolaştırmasının İranlıların bahşiş vermeleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğu söylenebilir. Beş gününbirlik turun dördünde, İranlı turistler arasında planlanan hareket saatlerine uymayanlar olmuştur. Hatta bir gününbirlik turda, Fars asıllı tur liderinin sabah belirtilen saatte tur otobüsüne gelmemesi nedeniyle yaklaşık yirmi beş dakikalık bir gecikme yaşanmıştır. Bu anlamda katılımcıların tur esnasında zamanlamaya yeterince dikkat etmediklerinden söz etmek mümkündür. Şeriat kanunlarına göre İran’da kadınların kamuya açık alanlarda gezebilmeleri için başörtüsü giymeleri gerekir. Ancak Kuşadası’nda gerçekleştirilen gününbirlik turlara katılan birçok İranlı kadın ziyaretçinin başörtüsü giymediği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla İranlı kadın turistlerin ülkeleri dışında ziyaret ettikleri destinasyonlarda kendi ülkelerindeki “şeriat kanunlarını” sürdürme eğiliminde olmadıklarını söylemek mümkündür. Öte yandan bu araştırmanın veri toplama aşamasında araştırmacılar, bir takım sorunlarla da karşılaşmışlardır. Bu sorunların başında veri toplama sürecinin Türkiye’de 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi’nin gerçekleştiği döneme rastlaması gelmektedir. Zira Temmuz ayını takip eden aylarda güvenlik endişesi nedeniyle Türkiye’yi ziyaret eden turistlerin sayısında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Bu nedenle araştırmacılar, katılımlı gözlem gerçekleştirecek turist grubuna erişimde ciddi zorluklar yaşamışlardır. Dolayısıyla beş gününbirlik turda, ancak 174 İranlı ziyaretçi gözlemlenebilmiştir. Gerçekleştirilen gününbirlik turlarda tur otobüslerinin çoğunlukla dolu olması nedeniyle yalnızca bir araştırmacı, katılımlı gözlemci olarak bu turlara katılabilmıştır. Tek bir katılımlı gözlemcinin olması, serbest zamanlar esnasında turist gruplarının tamamını aynı anda gözlemleyememe sorununu beraberinde getirmiştir. Bu nedenle de katılımlı gözlemler, yalnızca turist gruplarının yoğun oldukları yerlerde sürdürülebilmıştır. Araştırmanın bir başka sınırlılığı olarak dil engeli gösterilebilir. Nitekim Kuşadası’nı ziyaret eden İranlı turistlerin büyük çoğunluğu Farsça konuşmakta ve gerçekleştirilen turlarda Fars asıllı tur liderleri görev almaktadır. Bu nedenle katılımlı gözlemleri gerçekleştiren araştırmacı, zaman zaman tur lideri ile turist grubu arasındaki iletişimi anlamada sorunlar yaşamıştır. Gerçekleştirilen bu araştırmada, Kuşadası’nı ziyaret eden İranlı turistlerin beş gününbirlik turdaki davranışları gözlemlenmiştir. Gelecekte yapılacak turist davranışı çalışmalarında, İranlıların satın aldıkları paket tur boyunca sergiledikleri turist davranışlarını gözlemlemenin ve nitel araştırma deseni benimsenen bu araştırma sonucunda oluşturulan önermelerin nicel desenli çalışmalarla da test etmenin daha geçerli ve güvenilir sonuçlar ortaya koyabileceği düşünülmektedir.

Appendix 1. Participant Observation Form

1. Interact with other tourists in the group	Keep to themselves
2. Socialize with other tourists in the group	Avoid socializing with other tourists in the group
3. Congregate with tourists from other nationalities in the restaurants, leather shops, carpet or jewelry stores.	Congregate only with tourists from same nationality in the restaurants, leather shops, carpet or jewelry stores.
4. Travel in groups	Travel by themselves
5. Take long trips	Take short trips
6. Buy gifts for friends and relatives in their home country	Avoid buying gifts for friends and relatives in their home country
7. Buy souvenirs	Avoid buying souvenirs.
8. Trust tradesmen/ vendors	Suspicious of tradesmen/ vendors
9. Interested in people at the destinations they visit	Interested in artifacts at the destinations they visit.
10. Prefer local food and beverages	Avoid local food and beverages
11. Visit destinations in loose and unplanned manner	Plan the tours rigidly
12. Shop constantly during the guided tours	Avoid shopping at all
13. Bargain with the vendors while shopping	Pay the asking price
14. Want to see original or real things	Satisfied with staged attractions or events
15. Be adventuresome on guided tours	Seek safety on guided tours
16. Be “active” on guided tours	Be “passive” on guided tours
17. Seek novelty	Seek familiarity
18. Take photographs	Avoid taking photographs
19. Write postcards or letters to their relatives and friends in their home country	Avoid writing postcards or letters to their relatives and friends in their home country
20. Knowledgeable about the destination and well prepared	Not knowledgeable about the destination and unprepared
21. Enjoy promotions/ treats given	Do not enjoy promotions/ treats given
22. Want their close friends/ relatives join the tour together	Do not want their close friends/ relatives join the tour together
23. Share their tour photographs on social media	Do not tend to share their tour photographs on social media
24. Leave tip on guided tours	Avoid leaving any tip on guided tours
25. Be sensitive to local values/ Respect the rules	Disregard the local values/ do not obey the rules
26. Stick to the tour schedule	Tend to get off the tour schedule
27. Follow the tour guide’s advices on guided tours	Do not enjoy following the tour guide’s advices on guided tours
28. Evaluate the products they buy with each other	Avoid evaluating the products they buy with each other
29. Pay attention to the hygiene/ be hygiene sensitive on guided tours	Do not pay attention to hygiene on guided tours
30. Get along with tour guide	Do not get along with tour guide
31. Demand sales contract when buying specialty products	Do not demand any sales contract regardless of the features of the products bought
32. Overact in anything during the tour (complain, etc.)	Do not overact in anything during the tour (complain, etc.)
33. Have difficulty in deciding	Convinced quickly
34. Be well disposed toward salespeople.	Be rude to salespeople.
35. Influenced by other tourists’ purchasing behaviour in the group.	Not influenced by other tourists’ purchasing behaviour in the group.
36. Prefer buying local/ original products	Do not tend to buy local/ original products

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Baki, R., Aktepe, A. ve Birgören, B. (2019). "Kullanıcı Tipi, Bölge, Kültür, Refah ve Gelişmişlik Seviyelerine Göre Kullanıcıların E-Öğrenme Kabulünü Etkileyen Faktörlerin Analizi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 2214-2242
Geliş Tarihi / Received Date: 22.06.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 12.12.2018

Araştırma Makalesi

KULLANICI TİPİ, BÖLGE, KÜLTÜR, REFAH VE GELİŞMİŞLİK SEVİYELERİNE GÖRE KULLANICILARIN E-ÖĞRENME KABULÜNÜ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ANALİZİ

Arş. Gör. Rahmi BAKİ

Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
rahmi.baki@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0981-5006

Dr. Öğr. Üyesi Adnan AKTEPE

Kırıkkale Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü
aaktepe@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3340-244X

Prof. Dr. Burak BİRGÖREN

Kırıkkale Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü
birgoren@kku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9045-6092

Öz

İnternetin yaygınlaşması, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler, gelişmekte olan ülkelerde ekonomi ve eğitim alanındaki ilerlemelerin bir sonucu olarak günümüzde e-öğrenme sistemleri pek çok farklı bölge ve kültürde kullanılmaktadır. Farklı bölge ve kültürlerden kullanıcılar, farklı ihtiyaç ve beklentilere sahip olabilir ve bunun sonucunda da farklı davranışlar gösterebilirler. Kullanıcıların e-öğrenme sistem kabulünü etkileyebilecek bölgesel ve kültürel farklılıkların belirlenebilmesi ve bu farklılıkların tasarımda kullanılması sistem başarısında stratejik bir unsurdur. Bu çalışmada kullanıcıların e-öğrenme kabulü, Teknoloji Kabul Modeli (TKM) esas alınarak incelenmiş, 186 araştırma ve bu araştırmalarda test edilmiş 650 hipotez analiz edilmiştir. İncelenen araştırma ve hipotezler; kullanıcı tipi, coğrafi bölge, ekonomik gelişme, eğitim bazında insani gelişmişlik, bilgi ve iletişim teknolojileri gelişme seviyesi olmak üzere beş kategoride sınıflandırılmıştır. Böylece farklı kullanıcı tipi, bölge, kültür, refah ve gelişmişlik seviyelerinde kullanıcılarda farklılık gösteren davranışların belirlenmesi ve bu bilgilerin e-öğrenme sistem tasarımcılarına yol göstermesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Teknolojileri, Bölgesel Farklılık, E-öğrenme, Kültürel Farklılık, Teknoloji Kabul Modeli

FACTORS AFFECTING THE ACCEPTANCE OF E-LEARNING FOR USERS WITH RESPECT TO USER TYPE, REGION, CULTURE, WELFARE AND DEVELOPMENT LEVELS

Abstract

As a result of the widespread use of internet, advances in information and communication technologies, and economic and educational developments in developing countries, e-learning systems have been used in many different regions and cultures. Users from different regions and cultures may have different needs and expectations, thus they may exhibit different behaviors. Determination of regional and cultural differences which may affect the acceptance of users in e-

learning systems, and use of these differences in the design of these systems is a strategic element in their success. In this study, the acceptance of e-learning by users is examined based on the Technology Acceptance Model (TAM); 186 studies and 650 hypotheses which were tested in those studies are analyzed. The studies and hypotheses are classified into five categories with respect to user type, geographic region, the level of economic development, the level of educational development, the level of development of information and communication technologies. Thus, this study aims at determining behaviors that vary across different users according to user type, region, culture, welfare level and development level; and providing guidance to e-learning system designers.

Keywords: Information Technologies, Regional Diversity, E-learning, Cultural Difference, Technology Acceptance Model

1. GİRİŞ

Eğitim ve öğretimin öneminin giderek arttığı günümüz dünyasında bireyler, işletmeler, eğitim kuruluşları ve devletler toplumun beşeri sermayesinin niteliğini arttırmak için yoğun çaba sarf etmektedir. Çağımızda hızla yaygınlaşan bilgi ve iletişim teknolojileri eğitim dünyasında da bazı değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişimin en yaygın ve somut uygulaması e-öğrenme sistemleridir. E-öğrenme sistemleri bilginin hızlı bir şekilde, istenilen zamanda, düşük maliyet ile geniş kitlelere ulaşmasını sağlar.

TKM, kullanıcıların bilgi teknolojileri benimseme davranışlarını analiz etmeyi amaçlayan Mantıklı Eylem Teorisinden (MET) türetilmiş bir teoridir. Bu model bireyin sistem kullanma davranışının Algılanan Fayda (AF) ile Algılanan Kullanım Kolaylığı (AKK) tarafından belirlendiğini öne sürmektedir. Bu değişkenler, inanç değişkenleri olarak adlandırılır ve dışsal değişkenlerden etkilenirler. Dışsal değişkenler inanç değişkenlerinin öncülleri olarak bilinir ve teknoloji benimseme davranışlarında kritik bir rol oynarlar (Abdullah ve Ward, 2016). Dışsal değişkenler, inanç değişkenlerinin nelerden etkilenip etkilenmediğini daha iyi anlamamızı sağlar ve kullanımı arttırmak için gereken eylemlere rehberlik eder (Legris vd., 2003). Bu yüzden literatürde pek çok araştırmacı e-öğrenme kullanıcı davranışlarını incelemek için dışsal değişkenlerle genişletilmiş TKM'ni test etmiştir.

İnternet ve bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin sonucunda günümüzde e-öğrenme sistemleri pek çok farklı bölge ve kültürde kullanılmaktadır. Ancak kullanıcılar farklı ülkelerden oldukları zaman kültürel farklılıklar sonuçlara yansır ve teknoloji kabulünde kullanıcı davranışları farklılık gösterir (Roca vd., 2006). Kullanıcıların farklı eğitim beklentileri ve kültürel değerlerinin öğrenme üzerindeki etkilerinin anlaşılabilmesi eğitim sağlayıcılarına rekabet avantajı sağlayabilmesi açısından önemlidir (Liu vd., 2010). Bununla birlikte literatürde konu ile alakalı ayrıntılı ve genel bir çalışma gerçekleştirilmemiştir.

Yapılan bu çalışmada literatürde kullanıcıların e-öğrenme davranışlarını TKM'ni temel alarak analiz eden 186 çalışma incelenmiştir. Çalışmalarda dışsal değişkenlerin inanç değişkenleri olan AF ve AKK ile ilişkileri 650 hipotezde test edilmiştir. Literatür çalışmasında incelenen

çalışma ve hipotezler araştırmaların hangi kullanıcı tipi üzerinde gerçekleştiği, araştırmının gerçekleştiği coğrafi bölge, araştırmının gerçekleştiği ülkenin ekonomik ve eğitim bazında insani gelişmişliği, bilgi ve iletişim teknolojileri gelişme seviyesi kategorilerine göre sınıflandırılmıştır. Böylece farklı kullanıcı tipi, bölge, kültür, refah ve gelişmişlik seviyelerinde kullanıcılarda farklılık gösteren davranışların gözlemlenmesi amaçlanmıştır.

2. E-ÖĞRENME KAVRAMI

Bilgiye ulaşmak ve hızlı bir biçimde öğrenmek, bireylerin ve toplulukların gelişimi için hayati önem taşımaktadır. Eğitimin öneminin her geçen gün arttığı günümüz dünyasında, organizasyonlar eğitim niteliğini arttırabilmek amacıyla yeni öğrenme ve öğretme stratejileri geliştirmektedir. E-öğrenme kavramı da 1990'ların ortalarından beri eğitimde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır ve rekabetin yoğun olduğu eğitim hizmetleri pazarının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir (Lee vd., 2009).

E-öğrenme sistemlerinin geleneksel öğretmen liderliğindeki yöntemlerden daha hızlı bilgi, beceri ve tutum kazandırdığı ve bu yüzden daha verimli olduğu düşünülmektedir (Ruiz vd., 2006). Coğrafi olarak dağınık durumda olan ve zaman esnekliğine ihtiyaç duyan kullanıcıların ihtiyaçları etkin bir biçimde karşılanabilir (Pituch ve Lee, 2006). E-öğrenme sistemleri sayesinde; daha geniş kitlelere ulaşılır, fiziksel sınıf ihtiyacı ortadan kalkar, eğitmen ve öğrenciler zaman ve mekân tercihi yapabilir, öğrencilere ders içeriğini özelleştirme imkânı tanınmış olur.

Eğitim ve öğretimde pek çok avantajı bünyesinde bulunduran e-öğrenme kavramı bazı dezavantajlara da sahiptir. Örneğin, bireylerin çalışma konusunda öz disipline sahip olmaması, bilgi teknolojileri alanında yeterli bilgi düzeyine sahip olmaması e-öğrenmeyi zorlaştıran etmenlerdir. Ayrıca e-öğrenme materyallerinin geliştirilmesi için başlangıçta yüksek bir yatırım gerekebilir. Çevrimiçi (Online) kursların ve programların geliştirilmesi, uygulanması ve bakımı ucuz değildir (Bolliger ve Wasilik, 2009). Eğitimci ve öğrencilerin farklı mekânlarda bulunması bir iletişim problemini de beraberinde getirebilir. Bireyin, öğrenci ve öğretmenden uzakta olması yalnızlık hissine sebep olabilir. Ayrıca öğrencinin çeşitli sebeplerle e-öğrenme teknolojisini benimsememesi, e-öğrenmenin tüm yararını ortadan kaldırır.

Bilgi teknolojilerinde sistemin benimsenmesi ve kullanılma süreci sistemin avantajlarından yararlanılabilmesi açısından çok önemlidir (Karahanna vd., 1999). Bilgi sistemleri, ancak kullanıldıkları zaman örgütsel performansı geliştirme potansiyeline sahiptir (Mathieson, 1991). E-öğrenme teknolojilerinin eğitim-öğretim faaliyetlerindeki stratejik önemi ve

içerisinde barındırdığı dezavantajlar araştırmacıların da ilgisini çeken bir konudur. Literatürde pek çok çalışmada e-öğrenme ve e-öğrenme sistemlerinde kullanıcı davranışları incelenmiştir.

E-öğrenme çalışmalarında hedeflenen amaca ulaşabilmek için konunun içeriğine göre pek çok model, araç olarak kullanılmıştır. E-öğrenme çalışmalarında kullanılan bazı modeller; TKM, MET, Planlı Davranış Teorisi, Bilgi Sistemleri Başarı Modeli, Birleştirilmiş Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisi ve Beklenti Onaylama Modeli olarak sıralanabilir. Mevcut e-öğrenme teknolojisi çalışmalarında TKM temel alınmış en yaygın teoridir (Sumak vd., 2011).

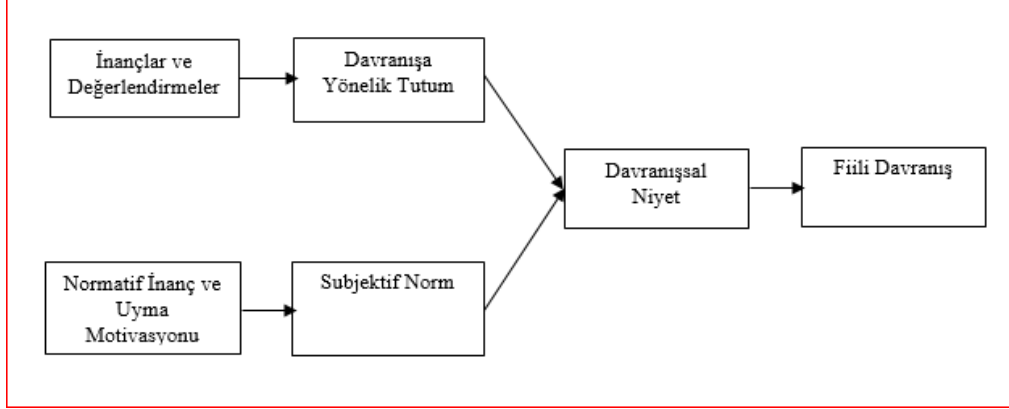
3. TEKNOLOJİ KABUL MODELİ

Dünya çapında organizasyonlar tarafından bilgi teknolojilerine yapılan yatırımların hızla büyümesi, kullanıcı kabulünün kritik bir teknolojik olguya dönüşmesine neden olmuştur (Hu vd., 1999). Bilgi sistemlerinde kullanıcı kabulündeki eksiklikler bilgi sistemleri başarısının önündeki önemli bir engeldir ve literatürde pek çok araştırma, kullanıcıların bilgi sistemlerini neden kabul veya reddettiklerini araştırmaktadır (Davis, 1993). Bilgi sistemlerinde insan organizasyonları tarafından benimsenecek koşulların anlaşılması ve oluşturulması yüksek öncelikli bir araştırma konusudur (Venkatesh ve Davis, 2000). Kullanıcı kabulünü daha iyi tahmin etmek, açıklamak ve arttırmak için insanların bilgi sistemlerini neden kabul ettiklerinin veya reddettiklerinin daha iyi anlaşılması gerekmektedir (Davis vd., 1989).

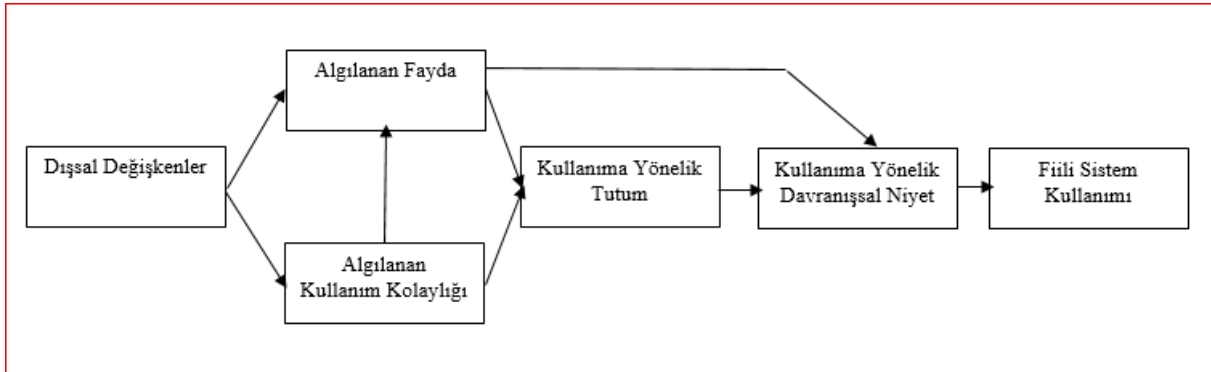
Yakın zamanda bilgi teknolojilerinin kabulünü açıklamak ve tahmin etmek amacıyla pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda pek çok model geliştirilmiş ve test edilmiştir. Bu modellerden birisi olan TKM, bilgi sistemlerinin kabulünü açıklamaya yönelik, kapsamlı, teorik ve ampirik olarak onaylanmış, yalın bir modeldir (Heijden, 2003). TKM bir kişinin bir sistemi kullanma davranışının iki inanç tarafından belirlendiğini iddia eder. Bunlar bir kişinin sistemin kendi iş performansını artıracığına olan inancı olarak tanımlanan AF ve bir kişinin sistem kullanmada çaba harcamayacağına dair inanç örgüsü olarak tanımlanan AKK değişkenleridir (Venkatesh ve Davis, 2000). AKK ve AF sistem kullanımını açıklayan önemli iki faktördür (Legris vd., 2003).

Kullanıcıların bilişim teknolojilerini benimseme davranışlarını analiz etmeyi amaçlayan TKM, MET'nden uyarlanmış bir teoridir. MET ve değişkenlerin ilişkileri Şekil 1'de verilmiştir. MET'ne göre kişinin davranışını yerine getirebilmesi için söz konusu davranışın oluşmasını sağlayan niyet, sübjektif form ve kişinin davranışına yönelik tutumundan kaynaklanmaktadır. MET'ne benzer biçimde TKM'nde de bilgisayar kullanımının davranış niyeti ile belirlenmesine rağmen MET'nden farklı olarak davranışsal

niyetin sistem kullanımına yönelik tutum ve AF ile birlikte belirlendiği kuramlaştırılır (Davis vd., 1989). TKM’nde kullanıma yönelik davranış niyeti, kullanıma yönelik tutum ve AF değişkenleri ile belirlenmektedir; MET’nde ise davranışa yönelik tutum ve sübjektif norm ile belirlenir. TKM ve modeldeki ilişkiler Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Mantıklı Eylem Teorisi (Davis vd., 1989)

Şekil 2. Teknoloji Kabul Modeli (Davis vd., 1989)

TKM, bilgi teknolojileri kullanım niyeti ve kullanıma yönelik tutum belirleyicileri olarak AF ve AKK olmak üzere iki inanç yapısının eklendiği bir MET uyarlamasıdır (Taylor ve Todd, 1995). Benzerliklerine rağmen TKM ve MET çeşitli teorik farklılıklar içerir. MET’inde her yeni bağlam için belirgin inançlar yeniden güncellenir, inançların kendine özgü oldukları kabul edilir ve sistem/kullanıcılar ile genelleştirilemezler. TKM’nde ise AF ve AKK öncül olarak varsayılmaktadır ve kullanıcı kabulünün genel belirleyicilerdir (Davis vd., 1989). Ayrıca TKM, niyetin bir belirleyicisi olarak MET’nde bulunan sübjektif norm değişkenini içermez. TKM, her davranış için ayrı ayrı türetilen MET’nin tutum belirleyicilerini bilgisayar teknolojisi kabulünde iki değişkenle (AF ve AKK) değiştirmiştir. TKM’nin MET’ne kıyasla bilgisayar teknolojileri kabulündeki belirleyicileri test etmek için daha basit, kullanımı kolay ve güçlü bir model olduğu belirlenmiştir (Igarria vd., 1997). TKM, kısıtlı miktarda değişken ile kuvvetli bir açıklama gücüne sahip, sade bir modeldir.

AF ve AKK, TKM'nin en önemli faktörleridir ve her ikisi de dışsal faktörlerden etkilenir. Bu nedenle dışsal faktörler bu değişkenlerin öncülleri olarak bilinir ve teknoloji benimseme davranışlarının belirlenmesinde hayati bir rol oynarlar (Abdullah ve Ward, 2016). Dış değişkenlerin modele eklenmesi sistem kullanımının açıklanmasına katkı sağlamaktadır. Dışsal değişkenler AF ve AKK'nın nelerden etkilenip etkilenmediğini daha iyi anlamamızı sağlar ve kullanımı arttırmak için gereken eylemlere rehberlik eder (Legris vd., 2003). Belirlenmiş dışsal faktörlere sahip bir TKM sadece teknoloji kullanımını öngörmekle kalmaz, belirli bir sistemin neden benimsenmeyeceğini de açıklar. Bu nedenle birçok araştırmacı farklı dışsal faktörler ile TKM'ni genişletmiştir (Abdullah ve Ward, 2016). Zira TKM'nin esas amacı, dışsal faktörlerin iç inançlar, tutum ve niyet üzerindeki etkisini izlemek için bir temel oluşturmaktır (Davis vd., 1989). Bu çalışmada, kullanıcıların e-öğrenme kabulünün incelendiği araştırmalarda AF ve AKK'nın öncülü olarak test edilen dışsal değişkenler belirlenmiştir. Gerçekleştirilen beş çeşit sınıflandırma perspektifinde dışsal değişkenler ve inanç değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

4. ÇEŞİTLİ KATEGORİLERE GÖRE KULLANICILARIN E-ÖĞRENME KABULÜNÜ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Çalışmada gerçekleştirilen literatür taramasında kullanıcıların e-öğrenme kabulünü TKM'ni temel alarak inceleyen 186 çalışma ve bu çalışmalarda test edilen 650 hipotez incelenmiştir. Çeşitli ülkelerde kullanıcılar üzerinde yapılan çalışmalar dikkate alındığında 210 çalışma söz konusudur. Araştırmada incelenen çalışmalar ve çalışmaların gerçekleştiği ülkeler Tablo 1'de verilmiştir. Literatür taramasında incelenen çalışmalar ve hipotezler araştırmanın hangi kullanıcı tipi üzerinde gerçekleştiği, araştırmanın gerçekleştiği coğrafi bölge, araştırmanın gerçekleştiği ülkenin ekonomik, eğitim bazında insani gelişmişlik, bilgi ve iletişim teknolojileri gelişme seviyesi kategorilerine göre sınıflandırılmıştır. Yapılan sınıflandırmalara göre dışsal değişkenlerin inanç değişkenleri ile ilişkileri ve hangi kategorilerde hangi faktörlerin sıklıkla kabul edildiği belirlenmiştir. Bu aşamada daha genel sonuçlar elde edebilmek amacıyla dışsal değişkenlerin AF ve AKK değişkenleri ile olan ilişkileri ayrı ayrı değil bir arada incelenmiştir. İncelenen kategorilere göre e-öğrenme kabulü üzerinde etkisi yüksek oranlarda kabul edilen değişkenler Tablo 2'de, çalışmada öne çıkan değişkenler ve bu değişkenlerin tanımları ise Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada İncelenen Çalışmalar ve Çalışmaların Gerçekleştiği Ülkeler

Nu.	Yazarlar	Ülke	Nu.	Yazarlar	Ülke	Nu.	Yazarlar	Ülke	Nu.	Yazarlar	Ülke
1	Abbad vd. (2009)	Ürdün	48	Cheng (2015)	Tayvan	95	Lee ve Lehto (2013)	Güney Kore	142	Sadeghi vd. (2014)	İran
2	Abbas (2016)	Mısır ve BK	49	Cheung ve Vogel (2013)	Hong Kong	96	Lefievre (2012)	Fransa	143	Sanchez vd. (2013)	İspanya
3	Abdel-Wahab (2008)	Mısır	50	Cho vd. (2009)	Hong Kong	97	Letchumanan ve Tarmizi (2011)	Malezya	144	Sanchez-Franco (2010)	İspanya
4	Abdullah vd. (2016)	BK	51	Cho vd. (2009)	Hong Kong	98	Li vd. (2012)	Çin	145	Sanchez ve Hueros (2010)	İspanya
5	Abramson vd. (2015)	A.B.D	52	Chow vd. (2012)	Hong Kong	99	Lin vd. (2010)	Tayvan	146	Seet ve Goh (2012)	Yeni Zelanda
6	Adetiimirin (2015)	Nijerya	53	Chow vd. (2013)	Hong Kong	100	Lin (2013)	Tayvan	147	Seif vd. (2013)	İran
7	Agudo-Peregrina vd. (2014)	İspanya	54	Çiğdem ve Topçu (2015)	Türkiye	101	Lin vd. (2014)	Tayvan	148	Shah vd. (2013)	Pakistan
8	Al-Adwan vd. (2013)	Ürdün	55	Çoşkunçay ve Özkan (2013)	Türkiye	102	Little (2016)	A.B.D	149	Shah vd. (2013)	Pakistan
9	Al-Alak ve Alnawas (2011)	Ürdün	56	De Smet vd. (2012)	Belçika	103	Liu vd. (2009)	Tayvan	150	Shen ve Chuang (2010)	Tayvan
10	Al-Ammari vd. (2014)	Bahreyn	57	Deshpande vd. (2012)	Hindistan	104	Liu (2010)	A.B.D	151	Shen ve Eder (2009)	A.B.D
11	Al-Ammari ve Hamad (2008)	Bahreyn	58	Escobar-Rodriguez ve Monge-Lozano (2012)	İspanya	105	Liu vd. (2010)	Çin	152	Shih vd. (2012)	Çin
12	Al-Aulamie vd. (2012)	BK	59	Fadare vd. (2011)	Nijerya	106	Lo vd. (2012)	Çin	153	Shroff vd. (2011)	Hong Kong
13	Al-Azawei ve Lundqvist (2015)	Irak	60	Fagan vd. (2012)	A.B.D	107	Lo vd. (2014)	Tayvan	154	Shyu ve Huang (2011)	Tayvan
14	Al-Azawei vd. (2017)	Irak	61	Farahat (2012)	Mısır	108	Loukis vd. (2012)	Yunanistan	155	Smith ve Sivo (2012)	A.B.D
15	Alenezi (2012)	Suudi Arabistan	62	Floental (2016)	A.B.D	109	Lowe vd. (2013)	BK	156	Song ve Kong (2017)	Hong Kong
16	Alenezi vd. (2010)	Suudi Arabistan	63	Freitas vd. (2017)	Brezilya	110	Ma vd. (2013)	Tayvan	157	Suki ve Suki (2012)	Malezya
17	Alenezi vd. (2011)	Suudi Arabistan	64	Harmon (2015)	A.B.D	111	Mafunda vd. (2016)	Güney Afrika	158	Tajudeen vd. (2012)	Malezya Nijerya
18	Al-Gahtani (2016)	Suudi Arabistan	65	Hashim (2008)	Malezya	112	Macharia ve Nyakwende (2009)	Kenya	159	Tan (2015)	Tayvan
19	Al-Hawari ve Mouakket (2010)	B.A.E	66	Hei ve Hu (2011)	Çin	113	Martin (2012)	Umman	160	Tarhini vd. (2013.a)	BK
20	Ali vd. (2013)	Bahreyn	67	Hidayanto vd. (2014)	Endonezya	114	Martinez-Torres vd. (2008)	İspanya	161	Tarhini vd. (2013.b)	Lübnan
21	Al-Mushasha (2013)	Suudi Arabistan	68	Ho vd. (2015)	Hong Kong	115	Moghadam ve Bairamzadeh (2009)	İran	162	Tarhini vd. (2014)	Lübnan
22	Althunibat (2015)	Ürdün	69	Hsia vd. (2014)	Çin	116	Mohammed ve Karim (2012)	Malezya	163	Tarhini vd. (2015.a)	Lübnan, BK

23	Arenas-Gaitán vd. (2010)	İspanya	70	Hsia ve Tseng (2008)	Tayvan	117	Mohammadi (2015.a)	İran	164	Tarhini vd. (2015.b)	Lübnan
24	Arenas-Gaitán vd. (2011)	İspanya Şili	71	Hsiao ve Chen (2015)	Tayvan	118	Mohammadi (2015.b)	İran	165	Tarhini vd. (2017)	Lübnan
25	Armenteros vd. (2013)	Uluslararası	72	Hsu ve Chang (2013)	Tayvan	119	Moreno vd. (2016)	Brezilya	166	Teo (2011)	Singapur
26	Attis (2014)	A.B.D	73	Hussein (2017)	Malezya	120	Motaghian vd. (2013)	İran	167	Tobing vd. (2008)	Malezya
27	Aypay vd. (2012)	Türkiye	74	Ibrahim vd. (2017)	Malezya	121	Okazaki ve Santos (2012)	Brezilya	168	Tran (2016)	Vietnam
28	Baharin vd. (2015)	Malezya	75	Indahyanti ve Sukarjadi (2014)	Endonezya	122	Ouyang vd. (2017)	Çin	169	Trayek ve Hassan (2013)	Malezya
29	Bao vd. (2013)	Çin	76	Islam (2013)	Finlandiya	123	Padilla-Melendez vd. (2008)	İspanya	170	Tselios vd. (2011)	Yunanistan
30	Başoğlu ve Özdoğan (2011)	Türkiye	77	Ismail vd. (2012)	Malezya	124	Padilla-Meléndez vd. (2013)	İspanya	171	Tseng ve Hsia (2008)	Tayvan
31	Bhatiasevi (2011)	Tayland	78	Jan ve Contreras (2011)	Peru	125	Park (2009)	Güney Kore	172	Tung ve Chang (2008.a)	Tayvan
32	Calisir vd. (2014)	Türkiye	79	Jung (2015)	Güney Kore	126	Park vd. (2008)	A.B.D	173	Tung ve Chang (2008.b)	Tayvan
33	Cabada vd. (2017)	Meksika	80	Kang ve Shin (2015)	Güney Kore	127	Park vd. (2012)	Güney Kore	174	Ursavaş (2015)	Türkiye
34	Capece ve Campisi (2011)	İtalya Portekiz	81	Karaali vd. (2011)	Türkiye	128	Park vd. (2012)	Güney Kore	175	Veloo ve Masood (2014)	Malezya
35	Capace ve Campisi (2013)	İtalya	82	Khor (2014)	Malezya	129	Perreira vd. (2015)	Brezilya	176	Wang ve Wang (2009)	Tayvan
36	Chang vd. (2012)	Tayvan	83	Kilic vd. (2015)	Türkiye	130	Poelmans vd. (2008)	Belçika	177	Williams ve Williams (2009)	BK
37	Chang vd. (2013)	Tayvan	84	Kim vd. (2013)	Güney Kore	131	Post (2010)	A.B.D	178	Wu ve Chen (2017)	Çin
38	Chang vd. (2015)	Tayvan	85	Lai ve Ulhas (2012)	Tayvan	132	Premchaiswadi vd. (2012)	Tayland	179	Wu ve Gao (2011)	A.B.D
39	Chang vd. (2017)	Azerbaycan	86	Lau ve Woods (2008)	Malezya	133	Punnose (2012)	Tayland	180	Wu ve Zhang (2014)	Çin
40	Chang ve Liu (2013)	Tayvan	87	Lau ve Woods (2009)	Malezya	134	Purnomo ve Lee (2012)	Endonezya	181	Wu vd. (2013)	Tayvan
41	Chang ve Tung (2008)	Tayvan	88	Lee (2008)	Tayvan	135	Raaij ve Schepers (2008)	Çin	182	Yang ve Lin (2011)	Tayvan
42	Chen vd. (2013)	Tayvan	89	Lee vd. (2009)	Güney Kore	136	Ramayah ve Lee (2012)	Malezya	183	Yuen ve Ma (2008)	Tayvan
43	Chen ve Tseng (2012)	Tayvan	90	Lee (2010)	Tayvan	137	Ramírez-Correa vd. (2015)	Şili İspanya	184	Zare ve Yazdanparast (2013)	İran
44	Cheng (2011)	Tayvan	91	Lee vd. (2011)	Tayvan	138	Rejón-Guardia vd. (2013)	İspanya	185	Zhang vd. (2008)	Çin
45	Cheng (2012)	Tayvan	92	Lee vd. (2011)	Tayvan	139	Rezaei vd. (2008)	İran	186	Zhao ve Tan (2010)	Kanada ve Çin
46	Cheng (2013)	Tayvan	93	Lee vd. (2013)	Tayvan	140	Roca ve Gagne (2008)	İspanya			
47	Cheng (2014)	Tayvan	94	Lee vd. (2014)	Endonezya	141	Ros vd. (2014)	İspanya			

Tablo 2. Beş Kategoride Kullanıcıların E-öğrenme Kabulünü Yüksek Oranlarda Etkileyen Faktörler

Kategori	Hip. Sayısı	En Çok Kabul Edilen Değişkenler
1. Katılımcı Tipi		
1.1. Öğrenci	411	Keyif, Koşulların Kolaylaştırılması
1.2. Çalışan	141	Öz Yeterlilik
1.3. Eğitimci	63	Subjektif Norm, Öz Yeterlilik
1.4. Kullanıcı-Vatandaş	21	-
1.5. Öğrenci ve Eğitimci	8	-
2. Coğrafi Bölge		
2.1. Doğu Asya-Pasifik	345	Etkileşim, Sistem İşlevselliği, Keyif
2.2. Avrupa-Orta Asya	141	Eğlence
2.3. Orta Doğu-Kuzey Avrupa	101	Öz yeterlilik
2.4. Kuzey Amerika	26	-
2.5. Latin Amerika	13	-
2.6. Güney Asya	9	-
2.7. Sahra Altı Afrika	8	-
3. Ekonomik Gelir Seviyesi		
3.1. Yüksek	393	Uyumluluk, Keyif, İçerik Kalitesi
3.2. Yüksek Orta	189	Sübjektif Norm
3.3. Düşük Orta	61	-
3.4. Düşük	0	-
4. Eğitim Bazında İnsani Gelişmişlik Endeksi		
4.1. Çok Yüksek	191	Eğlence, Keyif
4.2. Yüksek	135	-
4.3. Orta	128	Sübjektif Norm, Öz Yeterlilik
4.4. Düşük	25	-
5. Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişme Düzeyi		
5.1. Çok Yüksek	205	Eğlence, Keyif
5.2. Yüksek	179	Sübjektif Norm
5.3. Orta	70	-
5.4. Düşük	17	-

Not: “-“ ile ifade edilen bölümler, yeterli sayıda çalışma yapılmadığı için yorum yapılamayan kategorileridir

Tablo 3. Çalışmada Öne Çıkan Değişkenler ve Tanımları

Değişken	Tanım	Referans
Eğlence	Mikrobilgisayar etkileşimlerinde bilişsel olarak içinden geleni yapabilme derecesi	Webster ve Martocchio, (1992)
Etkileşim	Kullanıcıların kendileri ve eğitimcileri arasındaki etkileşimler ile bu etkileşimlerin sonucunda öğrenmede iş birliği yapılması	Abbad vd. (2009)
İçerik Kalitesi	Kullanıcıların öğrenme etkinliklerini zenginleştirmek için erişebilecekleri öğrenme kaynaklarının bolluğu	Lee ve Lehto (2013)
Keyif	Beklenen herhangi bir performans sonucunun haricinde bir teknoloji kullanma faaliyetinin kendi başına zevkli olarak algılanma derecesidir	Lubbe ve Low (2009)
Koşulların Kolaylaştırılması	Bir kullanıcının sistem kullanımını desteklemek için organizasyonel ve teknik altyapının mevcut olduğuna inanma derecesi	Venkatesh vd. (2003)
Öz Yeterlilik	Bireyin belirli görevleri yerine getirebilmek için kendi yeteneklerine ilişkin yargısı	Bandura (1982)
Sistem İşlevselliği	Öğretim ve değerlendirme ortamına esnek erişimin sağlanma algısı	Pituch ve Lee (2006)
Subjektif Norm	Belirli bir davranışın yerine getirilip getirilmemesi hakkında aile-arkadaşlar gibi referansların görüşleri	Agudo-Peregrina vd. (2014)

	ile bir kişiye uygulanan sosyal baskı	
Uyumluluk	Potansiyel kullanıcıların bir yeniliği mevcut değerleri, ihtiyaçları ve geçmiş deneyimleri ile uyumlu olarak algılama derecesi	Moore ve Benbasat (1991)

Bir e-öğrenme sisteminin başarısı uygulandığı bölgenin kültürel yapısı, sosyo-ekonomik durumu veya bilişsel gelişmişlik düzeyine göre farklılık gösterebilir. Farklı bölge ve kültürlerden kullanıcıların yer aldığı e-öğrenme ortamlarında, birbirinden farklı beklenti, davranış ve ihtiyaçlar ortaya çıkabilir. Kullanıcılar farklı ülkelerden oldukları zaman kültürel farklılıklar sonuçlara yansiyabilir ve teknoloji kabulü ile memnuniyet oluşumunda kullanıcı davranışları kültürden kültüre farklılık gösterebilir (Roca vd., 2006). Kullanıcı kabulünü etkileyen bir diğer faktör de sistemin uygulandığı ülkelerdeki gelir ve refah seviyeleridir. Örneğin internet bağlantı hızı düşük olan bir ülkede, sistem ülkenin bu şartı göz önünde bulundurularak tasarlanmalı ve yüksek bağlantı hızı gerektiren grafikler kullanılmamalıdır (Ok ve Gülseçen, 2011).

Literatürde farklı bölgelerdeki kullanıcıların e-öğrenme sistemlerinde farklı davranışlar gösterilebileceğini tespit eden çalışmalar mevcuttur. Arenas-Gaitan vd., (2011) bir Avrupa ülkesi olan İspanya ve bir Latin Amerika ülkesi olan Şili’de e-öğrenme platformunda üniversite öğrencilerinin kültürel farklılıkları ve teknoloji kabullerini incelemiştir. Araştırma sonucunda her iki ülkede de modeldeki en güçlü ilişki dış kontrol algısı ve AKK arasında bulunmuştur. Ancak ikinci en güçlü ilişki Şili’deki kullanıcılar için AKK ve AF arasındayken, İspanya’daki kullanıcılar için AKK ve davranışsal niyet arasındadır. Çalışmasında doğu ve batı kültürlerini karşılaştıran Mohammadi (2015.a), batı kültüründe AF’nın doğu kültürüne nazaran daha önemli olduğunu ve özellikle gelişmekte olan ülkeler bağlamında etkilerinin daha belirgin olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Ayrıca doğu kültüründeki kullanıcıların batıdakilere nazaran sosyal yönelime daha fazla sahip olduğu, dolayısıyla sübjektif norm, algılanan görüntü, bireysel hareketlilik, kişisel yenilikçilik kavramlarının doğu kültüründe daha fazla ilgi görmesi gerektiğini vurgulamıştır. Joy ve Kolb (2009) bireylerin öğrenme biçimlerinde kültürün oynadığı rolü incelemiştir. Çalışma sonucunda kültürün bir kişinin tercihini belirlerken önemli bir etkiye sahip olduğu ve öğrenme stilleri üzerinde etkisinin açık olduğunu belirtmiştir. Kayan vd., (2006) Asya ve Kuzey Amerika’da anında mesajlaşma kullanımındaki kültürel farklılıkları incelemiştir. Grup dayanışması ve kolektif kimliği vurgulayan kolektivist doğu toplumlarında kullanıcıların, bireysel insiyatif ve bağımsızlığı vurgulayan bireyselci batı dünyasındaki kullanıcılara kıyasla çoklu sohbet, sesli-görüntülü sohbet ve ifadeleri daha sık kullandıkları görülmüştür. Bu sonucu e-öğrenme sistemleri için yorumlarsak batı toplumundaki kullanıcıların doğu toplumundaki

kullanıcılara kıyasla sistemde tüm öğrenci ve öğretmenlere açık bir sohbet panelini daha az kullanabileceği düşünülmektedir.

İnternet ve bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, küreselleşme, gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik gelişmeler ve eğitim alanında yapılan yatırımların sonucunda günümüzde e-öğrenme sistemleri pek çok farklı bölge ve kültürde kullanılmaktadır. Gelecekte e-öğrenmenin özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha da yaygınlaşacağını söyleyebiliriz. Yalnız mevcut araştırmalar, kültürel farklılıkların öğrencilerin e-öğrenme sistem kabulü üzerinde olumsuz bir etkisinin olabileceğini düşündürmektedir. Bu yüzden e-öğrenme sistemleri tasarlanırken sistemin kullanılacağı ülkedeki kullanıcıların; tutum, davranış, beklenti, istek ve kültürel farklılıkları dikkate alınmalıdır. Özellikle disipline özgü koşulların kök salmadığı yükseköğretimin ilk yıllarında kültür temelli farklılıklar daha da belirginleşebilir (Liu vd., 2010).

Kullanıcıların bulunduğu ülkedeki kültürel ve demografik özellikler göz önünde bulundurularak e-öğrenme sistemleri tasarlanırsa daha verimli bir eğitim ortamı oluşturulabilir. Bu yüzden e-öğrenme sistemlerinin tasarımında kültürel ve demografik özelliklerden nasıl yararlanılabileceği stratejik bir araştırma konusudur. Çalışmanın bu bölümünde, yapılan literatür taraması temel alınarak farklı bölge ve kültürlerdeki kullanıcıların e-öğrenme deneyimlerine ilişkin değişiklik gösteren davranışların incelenmesi amaçlanmıştır. Konu ile ilgili sınırlı araştırma sayısı düşünüldüğünde bu çalışma kullanıcı kabul ve memnuniyetini etkileyebilecek bölgesel ve kültürel farklılıkların belirlenebilmesi ve bu farklılıkların e-öğrenme sistemleri tasarımında kullanılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca literatür taramasındaki çalışmalarda kullanılan TKM'nin geliştirilebilmesi için farklı kültürlerde onaylanması gerekmektedir (Teo vd., 2008). Yapılan çalışma ile modelin hangi bölge ve kültürlerde sıklıkla uygulandığı da belirlenmiş olacaktır. Çalışmalar ve çalışmalarda incelenen hipotezler kullanıcı tipi, coğrafi bölge, araştırmanın gerçekleştiği ülkenin ekonomik düzeyi, eğitim bazında insani gelişmişlik düzeyi, bilgi ve iletişim teknolojileri gelişme düzeyi kriterlerine göre sınıflandırılmıştır.

4.1. Kullanıcı Tipine Göre Sınıflandırma

Literatür taramasındaki çalışmalar ilk olarak araştırmaların uygulandığı kullanıcı tiplerine göre sınıflandırılmıştır. Araştırmalardaki katılımcılar; öğrenci, çalışan, öğretmen, vatandaş ve öğrenci-öğretmen olmak üzere beş kategoride sınıflandırılmıştır. Öğrenci kategorisi ortaokul, lise, lisans ve yüksek lisans öğrencilerinden, çalışan kategorisi işçi,

mühendis, personel, yönetici, inşaat uzmanı ve hemşire gibi çeşitli meslek gruplarından, eğitimci kategorisi ise akademisyen, öğretmen ve öğretim elemanlarından oluşmaktadır.

Yapılan çalışmalar ve incelenen hipotezler genellikle öğrenciler üzerinde test edilmiştir. Literatürdeki 144 araştırma ve 411 hipotezin odağında öğrenciler bulunmaktadır. Öğrencilerin e-öğrenme kabul inancını en çok etkileyen faktörün 20 çalışmanın 19'unda kabul edilen keyif değişkeni olduğu görülmüştür. Keyif değişkenini 12 çalışmanın 11'inde kabul edilen koşulların kolaylaştırılması değişkeni takip etmektedir. Öğrencilerin en çok reddettikleri değişken ise 17 çalışmanın 5'inde kabul edilen tecrübe değişkenidir. Çalışanların e-öğrenme kabulünü en çok etkileyen değişken 16 çalışmanın 9'unda kabul edilen öz yeterlilik değişkenidir. Eğitimcilerinde ise incelendiği 10 çalışmanın hepsinde kabul edilen subjektif norm ve incelendiği 12 çalışmanın 9'unda kabul edilen öz yeterlilik değişkenleridir. Vatandaş ve öğrenci-öğretmen katılımcı tiplerinin kullanıldığı yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Katılımcı tipi sınıflandırmasına genel olarak bakıldığında en çok kabul edilen değişkenlerin sırasıyla; eğitimciler üzerinde subjektif norm, öğrenciler üzerinde keyif ve koşulların kolaylaştırılması olduğunu görüyoruz. En az kabul edilen değişken ise öğrenciler için tecrübe değişkenidir.

Ulaşılan bilgilerin sonucunda eğitimcilerin e-öğrenme sistem kabulünde kendileri için önemli olan insanların çoğunun sistemi kullanıp kullanmamaları hakkında düşünceleri (subjektif norm) önemsendiği görülmüştür. Sistem kullanma faaliyetinin performans sonucu haricinde kendi başına eğlenceli olarak algılanması (keyif) ve ihtiyaç duyulduğunda destek/egitim sağlanması (koşulların kolaylaştırılması) öğrencilerin e-öğrenme sistem kabulünü etkileyen faktörlerdir.

4.2. Coğrafi Bölgelere Göre Sınıflandırma

Yapılan çalışmalar, araştırmanın gerçekleştiği bölgeye göre yedi kategoride sınıflandırılmıştır. Yapılan çalışmaların 92, incelen hipotezlerin ise 345 tanesinin Doğu Asya-Pasifik bölgesinde gerçekleştiği ve e-öğrenme sistemleri teknoloji kabul çalışmalarının genellikle bu bölgede yoğunlaştığı görülmüştür. Doğu Asya-Pasifik bölgesinde e-öğrenme teknoloji kabul inancını en çok etkileyen değişkenlerin; 10 çalışmanın 9'unda kabul edilen sistem işlevselliği, 7 çalışmanın 6'sında kabul edilen keyif ve 17 çalışmanın 16'sinde kabul edilen etkileşim değişkenleri olduğu görülmüştür. Doğu Asya-Pasifik bölgesinde en çok reddedilen değişkenler; 10 çalışmanın 5'inde kabul edilen tecrübe değişkenidir. Avrupa-Orta Asya bölgesinde en çok kabul edilen değişkenin 11 çalışmanın 9'unda kabul edilen eğlence değişkenidir. Orta Doğu bölgesinde kullanıcıların e-öğrenme sistem kabulünü en çok etkileyen değişkenin 20 çalışmanın 17'sinde kabul edilen öz yeterlilik olduğu görülmüştür.

Kuzey Amerika, Sahra Altı Afrika, Latin Amerika-Karayıplar ve Güney Asya bölgelerinde yeterli sayıda çalışma yapılmadığı için bir değerlendirme yapılamamıştır. Bölgelere göre yapılmış sınıflandırmaya genel olarak bakıldığında en çok kabul edilen değişkenler; Doğu Asya-Pasifik bölgesinde sistem işlevselliği, keyif ve etkileşim değişkenleridir. En az kabul gören değişken ise Doğu Asya-Pasifik bölgesinde tecrübe değişkenidir.

Çalışma sonucunda edinilen bilgiler ışığında Doğu Asya pazarı için geliştirilen bir e-öğrenme sisteminde; kullanıcılarda ders içeriklerine, öğretim ve değerlendirme ortamına esnek erişimin sağlanma algısının yüksek olmasına (sistem işlevselliği), kullanıcıların sistem kullanma faaliyetini performans sonucu haricinde kendi başına eğlenceli olarak algılamasına (keyif) ve sistemde kullanıcıların kendi arasında ve eğitmenle iletişim, kontrol ve yanıt verme ortamının sağlanmasına (etkileşim) dikkat edilmelidir. Avrupa pazarı için geliştirilen bir e-öğrenme sisteminde tasarımcılar, kullanıcıların bilgisayar etkileşimlerinde bilişsel olarak içinden geleni yapabilme derecesini (eğlence) yükseltmeye, Orta Doğu pazarında ise kullanıcının sistemi kullanabilme yeteneğine sahip olma inancını (öz yeterlilik) yüksek tutmaya odaklanmalıdır.

4.3. Ekonomik Gelir Seviyesine Göre Sınıflandırma

Birbirinden farklı gelir seviyesindeki ekonomilerde kullanıcıların e-öğrenme sistem kabul davranışlarındaki farklılıkların gözlenebilmesi amacıyla literatür çalışmasında incelenen çalışma ve hipotezler araştırmanın gerçekleştiği ülkelerin ekonomik düzeylerine göre kategorize edilmiştir. Ülkelerin ekonomik seviyeleri Dünya Bankası'ndan alınan veriler doğrultusunda düşük, düşük orta, yüksek orta ve yüksek olarak 4 bölümde sınıflandırılmıştır (www.worldbank.org, 08.08.2017). Hesaplama yapılırken Dünya Bankası Atlas Yöntemi kullanılmıştır. Gayri Safi Milli Hasılası 2016'da 1.005 dolardan az olan ekonomiler düşük, 1.006 ile 3.995 dolar arasında olan ülkeler düşük orta, 3.956 ile 12.235 dolar arasında olan ülkeler üst orta, 12.236 dolar ve üzerinde olan ülkeler de yüksek gelirli ekonomiler olarak tanımlanmıştır.

İncelenen araştırmaların ekonomik seviyelerine göre sınıflandırılması sonucunda ülkelerde ekonomik gelir düzeyi arttıkça e-öğrenme kabulü ile alakalı yapılan çalışmaların arttığı görülmüştür. Yapılan 108 araştırma ve incelenen 393 hipotez ekonomik geliri yüksek seviyelerde olan ülkelerde gerçekleşmiştir. Sınıflandırma sonrası gözlemlenen dikkat çekici bir başka husus ekonomik gelir seviyesi düşük olarak belirlenmiş ülkelerde konu ile alakalı hiçbir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Ekonomik geliri yüksek kabul edilen ülkelerde uyumluluğun inanç değişkenlerini etkilediği hipotezi 11 çalışmada test edilmiş ve bu çalışmaların 10'unda hipotez kabul edilmiştir. Keyfin inanç değişkenlerini belirlediği hipotezi

incelendiği 17 çalışmanın 15'inde, içerik kalitesinin etkisi ise incelendiği 11 çalışmanın 9'unda onaylanmıştır. En az kabul edilen değişken ise 14 çalışmanın 7'sinde kabul edilen tecrübe değişkenidir. Ekonomik seviyesi yüksek orta olarak belirlenmiş ülkelerde kullanıcıların en çok kabul ettikleri değişkenin 15 çalışmanın 12 tanesinde kabul edilen subjektif norm olduğu belirlenmiştir. Ekonomik seviyesi düşük orta ve düşük seviyede olan ülkelerde fazla çalışma yapılmadığı için değişkenler hakkında bir yorum yapılamamaktadır. Ekonomik gelir seviyesine göre yapılan sınıflandırmaya genel olarak bakarsak en çok kabul edilen değişkenlerin yüksek seviyede ekonomik gelire sahip olan ülkelerde uyumluluk, keyif ve içerik kalitesi olduğu görülmüştür. En az kabul edilen değişken ise yüksek ekonomik seviyedeki ülkelerde tecrübe değişkenidir.

Ekonomik gelir seviyesi yüksek olan bir ülkede kullanılacak olan bir e-öğrenme sistemi için tasarımcılar; kullanıcıların sistemi mevcut değerleri, ihtiyaçları ve geçmiş deneyimleri ile uyumlu (uyumluluk), sistemi kullanma faaliyetini performans sonucu haricinde kendi başına eğlenceli (keyif) ve öğrenim içeriğinin ihtiyaçlarına uygun olarak algılamasına (içerik kalitesi) dikkat etmelidir. Ekonomik gelir seviyesi yüksek orta olan bir ülkede ise tasarımcılar, kullanıcıların kendileri için önemli olan insanların e-öğrenme sistemini kullanıp kullanmaması ile alakalı düşüncelerine (subjektif norm) önem verdiğini göz önünde bulundurmalıdır.

4.4. Eğitim Bazında İnsani Gelişmişlik Düzeyine Göre Sınıflandırma

E-öğrenme sistemi kullanıcılarının kabul davranışlarındaki farklılıkları buldukları ülkedeki gelişmişlik düzeyine göre yorumlayabilmek için literatür taramasında incelenen çalışmalar ve hipotezler araştırmanın gerçekleştirildiği ülkedeki insani gelişmişlik endeksine göre kategorize edilmiştir. Birleşmiş Milletler eğitim, sağlık, insan güvenliği, çevresel sürdürülebilirlik vb. konularda ülkelerin insani gelişmişlik seviyelerini değerlendirmektedir. Sınıflandırma işleminde ülkelere eğitim bazında verilen insani gelişmişlik endeks değerleri dikkate alınmıştır. Ülkelerin eğitim bazında insani gelişmişlik düzeyleri düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olarak sınıflandırılmış ve konu ile ilgili endeks değerleri Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın internet sitesinden alınmıştır (www.undp.org, 08.08.2017). Kurum bu değerleri belirlerken ülkeleri bazı kriterlere göre değerlendirmektedir. Bu kriterler; yetişkin okuryazar oranı (15 yaş üstü), beklenen eğitim yılı, eğitim ile alakalı hükümet harcamaları (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla oranı), okul öncesi dönem, ilkokul, ortaokul ve yükseköğrenim brüt kayıt oranları (ilgili yaş grubundaki nüfus yüzdesi), ortalama eğitim yılı, en azından orta öğretim eğitimi almış nüfus (25 ve üstü yaş için), ilkokul bırakma oranı (ilkokul topluluğunda yüzdesi), eğitilmiş ilkokul öğretmeni yüzdesi, ilkokulda öğrenci-öğretmen oranı (öğretmen

başına öğrenci sayısı) olarak belirlenmiştir. Eğitim endeksi puanı 0.800 ile 1 arasında olan ülkeler çok yüksek seviye, 0.700'den 0.800'e kadar olan ülkeler yüksek seviye, 0.550'den 0.700'e kadar olan ülkeler orta seviye, 0.550'den küçük olan ülkeler de düşük seviye olarak tanımlanmıştır. Birleşmiş Milletler Tayvan'ı egemen bir millet olarak tanımadığı ve insani gelişmişlik endeksi puanlarını belirtmediği için Tayvan'da yapılan çalışmalar ve test edilen hipotezler bu sınıflandırmaya dâhil edilmemiştir.

Konu ile ilgili en fazla çalışmanın eğitim bazında insani gelişmişlik düzeyi çok yüksek seviyede olan ülkelerde yapıldığı görülmüştür. Yapılan çalışmaların 59 tanesi, incelenen hipotezlerin de 191 tanesi eğitim bazında insani gelişmişlik düzeyi çok yüksek olarak belirlenmiş ülkelerde gerçekleşmiştir. Eğitim bazında insani gelişmişlik düzeyi çok yüksek kabul edilen ülkelerde eğlencenin inanç değişkenlerini etkilediği hipotezi 12 çalışmada test edilmiş ve bu çalışmaların 10'unda hipotez kabul edilmiştir. Keyfin inanç değişkenlerini belirlediği hipotezi de incelendiği 10 çalışmanın 8'inde onaylanmıştır. En az kabul edilen değişken ise incelenen 11 çalışmanın 5'inde kabul edilen kaygı değişkenidir. Eğitim bazında insani gelişmişlik düzeyi yüksek kabul edilen ülkelerde keyif ve subjektif norm değişkenlerinin yüksek oranda kabul edilmesine rağmen, bu değişkenler hakkında fazla çalışma yapılmamıştır. İncelendiği 10 çalışmanın 4'ünde kabul edilen tecrübe değişkeninin düşük bir kabul oranına sahip olduğu görülmüştür. Orta seviyede gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde incelendikleri 13 çalışmanın 11'de kabul edilen subjektif norm ve 26 çalışmanın 20'sinde kabul edilen öz yeterlilik değişkenleri sıklıkla kabul edilen değişkenlerdir. Düşük seviyede gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde değişkenler hakkında yorum yapabilmek için yeterli sayıda araştırma yapılmamıştır. Eğitim bazında insani gelişmişlik seviyesine göre yapılan sınıflandırmaya genel olarak bakarsak en çok kabul edilen değişkenlerin orta seviyedeki ülkelerde subjektif norm, çok yüksek seviyedeki ülkelerde ise eğlence ve keyif değişkenleri olduğu görülür. En az oranda kabul edilen değişkenler ise yüksek seviyedeki ülkelerde tecrübe ve çok yüksek seviyelerde ülkelerde kaygı değişkenleridir.

Eğitim bazında insani gelişmişlik düzeyi çok yüksek olan ülkelerde kullanıcıların, sistem etkileşimlerinde bilişsel olarak içinden geleni yapabilme derecesinin yüksek olması (eğlence) ve sistemin performans sonucu haricinde kendi başına eğlenceli olarak algılanması (keyif) beklentileri içerisinde olmaları beklenir. Ayrıca orta seviye gelişmişlik düzeyindeki ülkelerde kullanıcıların kendileri için önemli olan insanların e-öğrenme sistemini kullanıp kullanmaması ile alakalı düşüncelerine önem verdiği (subjektif norm) ve kullanıcıların sistemi kullanabilme yeteneğine sahip olma inancının (öz yeterlilik) yüksek olması gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır.

4.5. Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişme Düzeyine Göre Sınıflandırma

E-öğrenme sistemi kullanıcı davranışlarını, araştırmaların yapıldığı ülkenin bilgi ve iletişim gelişme düzeylerine göre kıyaslayabilmek için çalışmaların gerçekleştirildiği ülkeler ve incelenen hipotezler ülkelerin bilgi ve iletişim gelişme endeksi değerlerine göre düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olarak dört kategoride sınıflandırılmıştır. Endeks değerleri Birleşmiş Milletler Uluslararası Telekomünikasyon Birliği tarafından yayınlanmıştır (www.itu.int, 27.08.2017). Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişme Endeksi, bilgi toplumlarını ölçmek ve en önemli göstergeleri kıyaslamak için kullanılır. Endeks; hükümetler, işletmeciler, kalkınma ajansları, araştırmacılar ve diğer kuruluşların dijital sınıflandırmayı ölçmek, bilgi ve iletişim performansını ülkeler içinde ve ülkeler arasında karşılaştırmak için kullanılan standart bir araçtır ve endeks; erişim, kullanım ve beceri olmak üzere üç kümede gruplandırılmıştır (International Telecommunication Union, 2014). Tayvan ve Irak ile ilgili endeks değerleri paylaşılmadığı için bu ülkeler sınıflandırmaya dâhil edilmemiştir.

Yapılan çalışmaların 63 tanesi incelenen hipotezlerin 205 tanesi bilgi ve iletişim teknolojileri gelişme seviyesi çok yüksek olan ülkelerde gerçekleşmiştir ve sayıca en çok çalışma bu kategoridedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri gelişmişlik düzeyi çok yüksek kabul edilen ülkelerde eğlencenin inanç değişkenlerini belirlediği hipotezi 13 çalışmada test edilmiş ve bu çalışmaların 11'inde hipotez kabul edilmiştir. Keyfin inanç değişkenlerini etkilediği hipotezi ise incelendiği 11 çalışmanın 9'unda onaylanmıştır. Sonuçların eğitim seviyesi çok yüksek olan ülkelerin kullanıcı davranışları ile benzer olduğu görülmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri gelişmişlik düzeyinin yüksek olduğu kabul edilen ülkelerde subjektif normun inanç değişkenlerini etkilediği hipotezi 15 çalışmada test edilmiş ve bu hipotez incelendiği çalışmaların 11'inde onaylanmıştır. Tecrübe değişkeninin inanç değişkenleri üzerindeki belirleyici olduğu hipotezi ise incelendiği 11 çalışmanın sadece 4'ünde kabul edilmiştir. Düşük ve orta seviyeye sahip ülkelerde fazla çalışma yapılmadığı için sağlıklı bir yorum getirilememektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri gelişme düzeyine göre yapılan sınıflandırmaya genel olarak bakarsak en çok kabul edilen değişkenlerin çok yüksek seviyedeki ülkelerde eğlence ve keyif değişkenleri, yüksek seviye ülkelerde ise subjektif norm değişkeni olduğu görülür. Düşük oranda kabul edilen değişken ise yüksek seviyedeki ülkelerde tecrübe değişkenidir.

Eğitim bazında insani gelişmişlik seviyesi çok yüksek olan bir ülkede e-öğrenme sistemi geliştirecek olan tasarımcılar, o ülkede kullanıcıların bilgisayar etkileşimlerinde bilişsel olarak içinden geleni yapabilme derecesinin yüksek olmasını (eğlence) ve sistem kullanma faaliyetini performans sonucu haricinde kendi başına eğlenceli olarak algılamasını

(keyif) önemseydiğini göz önünde bulundurmalıdır. Ayrıca yüksek seviyeye sahip ülkelerdeki kullanıcılar kendileri için önemli olan insanların sistemi kullanıp kullanmaması ile ilgili düşüncelerine (sübjektif norm) önem vermektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

E-öğrenme sistemleri günümüzde her geçen gün daha da yaygınlaşmakta, pek çok farklı bölge ve kültürde kullanılmaktadır. Kullanıcıların bölgesel ve kültürel farklılıkları e-öğrenme sistemi kabul davranışlarını da etkileyebilir. Bu yüzden tasarımcılar sistemin uygulanacağı coğrafyadaki kullanıcı özelliklerini göz önünde bulundurmalıdır. Yaptığımız çalışmada da kullanıcıların e-öğrenme kabulünü TKM'ni temel alarak analiz eden 186 çalışma incelenmiştir. Bu çalışmalarda sistem kullanımını açıklamak için modele eklenen dışsal değişkenlerin inanç değişkenleri ile ilişkileri analiz edilmiştir. İncelenen çalışma ve hipotezler kullanıcı tipi, coğrafi bölge, araştırmanın gerçekleştiği ülkenin ekonomik, eğitim bazında insani gelişmişlik, bilgi ve iletişim teknolojileri gelişme seviyelerine göre beş kategoride sınıflandırılmıştır. Çalışma sonucunda tespit edilen bazı sonuçlar şunlardır:

Kullanıcı tipi eğitmen olduğu zaman, sistemi kullanıp kullanmama yönündeki sosyal baskının ve sistemi kullanabileceğine dair kullanıcı inancının sistem kabulünde daha belirleyici bir rol oynadığı görülmüştür.

Lise, üniversite veya lisansüstü öğrencilerinin sistem kabul davranışlarını etkileyen kriterler eğitmenlerden farklılık gösterir. Sistemin kendi başına keyifli olması ile istenildiği zaman kendilerine destek ve eğitim sağlanacak olması öğrenciler için belirleyici unsurlardır.

Araştırmalar coğrafi bölgelere göre incelendiğinde büyük bir kısmının Doğu Asya bölgesinde yapıldığı, Kuzey Amerika, Sahra Altı Afrika, Latin Amerika ve Güney Asya'da konu ile alakalı fazla bir çalışma yapılmadığı görülmüştür.

Coğrafi bölgelere göre kullanıcı davranışlarını en çok etkileyen değişkenler değişiklik göstermektedir. Doğu Asya-Pasifik bölgesinde sistemin işlevsel olması, Avrupa-Orta Asya bölgesinde kullanıcıların sistemde içinden geleni yapabilme derecesinin yüksek olması, Orta Doğu-Kuzey Afrika bölgesinde ise kullanıcının sistemi kullanabilme yeteneğine sahip olma inancının yüksek olması kullanıcıların e-öğrenme sistem kabulünü en çok etkileyen faktörlerdir.

Orta Doğu-Kuzey Afrika bölgesinde yüksek bir kabul oranına sahip olan öz yeterlilik değişkeninin (% 85), Avrupa-Orta Asya (% 52.2) ve Doğu Asya-Pasifik (% 67.6) bölgelerinde düşük kabul oranına sahip olması çalışmada dikkat çeken bir başka husustur. Orta Doğu-Kuzey Afrika bölgesi için e-öğrenme sistemi geliştirecek olan tasarımcıların;

kullanıcıların e-öğrenme sistemi kullanabilme yeteneğine ve gerekli bilgisayar kullanma becerisine sahip olduğu algısını yüksek tutmaya odaklanmalıdır.

Araştırmada ekonomik gelir seviyesi yüksek olan ülkelerde kullanıcıların, e-öğrenme sisteminin mevcut değer ve ihtiyaçları ile uyumlu olmasını, keyifli olmasını ve sistem içeriğinin ihtiyaçlarını karşılamasını beklediği görülmüştür.

Ekonomik gelir seviyesi düşükçe öz yeterlilik değişkeninin kabul edilme oranının düştüğü görülmüştür. Yüksek seviye ülkelerde yapılan araştırmaların % 70'inde öz yeterliliğin inanç değişkenlerini etkilediği görülürken, bu oran yüksek orta seviye ülkelerde % 65.8, düşük orta seviye ülkelerde % 61.5'tir.

Eğitim bazında insani gelişmişlik ve bilgi iletişim teknolojileri gelişme düzeylerine göre yapılan sınıflandırmalarda benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Her iki seviyede de çok yüksek seviye ülkelerde kullanıcıların sistemde bilişsel olarak içinden geleni yapabilmeye ve sistemi keyifli bulmaya önem verdiği görülmüştür.

Eğitim ve bilgi iletişim teknolojileri gelişme düzeyleri düşük seviye olan ülkelerde konu ile alakalı fazla çalışma yapılmadığı, orta seviye ülkelerde ise subjektif norm değişkeninin yüksek bir kabul oranına sahip olduğu görülmüştür. Eğitim bazında insani gelişmişlik düzeyi orta seviye olan ülkelerde çalışmaların % 84.6'sında subjektif normun kullanıcıların inanç değişkenlerini etkilediği görülmektedir. Bu oran yüksek seviye ülkelerde % 71.4, çok yüksek seviye ülkelerde ise % 72.2'dir. Bilgi ve iletişim teknolojileri gelişme düzeyi orta seviye olan ülkelerde çalışmaların tümünde kabul edilen subjektif normun kabul oranı yüksek seviye ülkelerde % 73.3, çok yüksek ülkelerde ise % 72.2'dir. Bu durumda orta seviye eğitim ve bilgi iletişim teknolojileri gelişmişlik düzeyinde ülkelerde kullanıcıların sistemi kullanıp kullanmama yönünde çevresinden gelen sosyal baskıyı daha çok önemseydiği yorumu yapılabilir.

Bir e-öğrenme sistemi geliştirilirken tasarımcıların, sistemin kullanılacağı bölgenin yapısını göz önünde bulundurması gerekliliği açısından yaptığımız çalışma değer taşımaktadır. Yalnız Güney Asya, Sahra Altı Afrika ve Latin Amerika gibi bölgelerde fazla araştırma yapılmadığı için bir çıkarımda bulunulamamış olması çalışma açısından bir eksikliklerdir. İleride benzer literatür sınıflandırmalarının farklı bilgi teknolojileri için de yapılması araştırmacılara ve sistem geliştiricilerine yarar sağlayacaktır. İlerleyen çalışmalarda elde edilen çıkarımlar farklı bölge ve kültürlerde ampirik olarak test edilmelidir

KAYNAKÇA

- Abbad, M. M. Morris, D. Nahlik, C.D. (2009). Looking under the bonnet: factors affecting student adoption of e-Learning systems in Jordan. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 10(2), 1-15.
- Abbas, T. (2016). Social factors affecting students' acceptance of e-learning environments in developing and developed countries: A structural equation modeling approach. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 7(2), 200-212.
- Abdel-Wahap, A.G. (2008). Modeling students intention to adopt e-learning a case from Egypt. *The Electrical Journal of Information Systems in Developing Countries*, 34(1), 1-13.
- Abdullah, F. Ward, R. (2016). Developing a General Extended Technology Acceptance Model for E-Learning (GETAMEL) by Analysing Commonly Used External Factors. *Computers in Human Behaviour*, 56, 238-256.
- Abdullah, F. Ward, R. Ahmed, E. (2016). Investigating the influence of the most commonly used external variables of TAM on students' perceived ease of use (PEOU) and perceived usefulness (PU) of e-portfolios. *Computers in Human Behavior*, 63, 75-90.
- Abramson, J. Dawson, M. Stevens, J. (2015). An Examination of the prior use of e-Learning within an extended technology acceptance model and the factors that influence the behavioral intention of users to use m-Learning. *SAGE Open*, 5(4), 1-9.
- Adetimirin, A. (2015). An Empirical study of online discussion forums by library and information science postgraduate students using technology acceptance model 3. *Journal of Information Technology Education: Research*, 14, 257-269.
- Agudo-Peregrina, A.F. Hernandez-Garcia, A. Pascual-Miguel, F. (2014). Behavioral intention, use behavior and the acceptance of electronic learning systems: Differences between higher education and lifelong learning. *Computers in Human Behavior*, 34, 301-314.
- Al-Adwan, A. Al-Adwan, A. Smedley, J. (2013). Exploring students acceptance of e-learning using technology acceptance model in Jordanian universities. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology*, 9(2), 4-18.
- Al-Alak, B.A. Alnawas, I.A.M. (2011). Measuring the Acceptance and Adoption of E-Learning by Academic Staff. *Knowledge Management & E-Learning: An International Journal*, 3(2), 201.
- Al-Ammari., D.J. Hamad, M.S. (2008). Factors influencing the adoption of e-learning at University of Bahrain. *Second International Conference and Exhibition for Zain E-learning Center*, 28-30, 2008.
- Al-Ammari, J.H. Al-Sherooqi, A.H. Al-Sherooqi, H.K. (2014). The acceptance of social networking as a learning tools at university of Bahrain. *International Journal of Information and Education Technology*, 4(2), 208-214.
- Al-Aulamie, A. Mansour, A. Daly, H. Adjei, O. (2012). The effect of intrinsic motivation on learners' behavioural intention to use e-learning systems. *In International Conference on Information Technology Based Higher Education and Training*. 1-4.
- Al-Azawei, A. Lundqvist, K. (2015). Learner differences in perceived satisfaction of an online learning: An extension to the technology acceptance model in an Arabic sample. *The Electronic Journal of e-Learning*, 13(5), 408-426.
- Al-Azawei, A. Parslow, P. Lundqvist, K. (2017). Investigating the effect of learning styles in a blended e-learning system: An extension of the technology acceptance model (TAM). *Australasian Journal of Educational Technology*. 33(2), 1-23.
- Alenezi, A. R. (2012). E-learning acceptance: technological key factors for the successful students' engagement in e-learning system. In *EEE'12 -The 2012 International Conference on e-Learning, e-Business, Enterprise Information Systems, and e-Government*, 16-19.
- Alenezi, A. R. Karim, A.M.A. Veloo, A. (2010). An empirical investigation into the role of enjoyment, computer anxiety, computer self-efficacy and internet experience in influencing the students' intention to use e-learning: A case study from Saudi Arabian Governmental Universities. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 9(4), 22-34.
- Alenezi, A. R. Karim, A. M. A. Veloo, A. (2011). Institutional support and e-learning acceptance: an extension of the technology acceptance model. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 8(2), 3-16.
- Al-Gahtani, S.S. (2016). Empirical investigation of e-learning acceptance and assimilation: A structural equation model. *Applied Computing and Informatics*, 12, 27-50.
- Al-Hawari. M.A. Mouakket, S. (2010). The influence of technology acceptance model (TAM) factors on students' e-satisfaction and e-retention within the context of UAE e-learning. *Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues*, 3(4), 299 – 314.

- Ali, H. Ahmed, A. A. Tariq, T. G. Safdar, H. (2013). Second life (SL) in education: The intensions to use at university of Bahrain. In Fourth International Conference on e-Learning Best Practices in Management, Design and Development of e-Courses: *Standards of Excellence and Creativity*, 205-215.
- Al-Mushasha, N. F. (2013). Determinants of e-learning acceptance in higher education environment based on extended technology acceptance model. In Fourth International Conference on E-learning Best Practices in Management, Design and Development of E-courses: *Standards of Excellence and Creativity*, 261-266.
- Althunibat, A. (2015). Determining the factors influencing students' intention to use m-learning in Jordan higher education. *Computers in Human. Behavior*, 65–71.
- Arenas-Gaitán, J. Rondán-Cataluña, F.J. Ramirez-Correa, P.E. (2010). Gender influence in perception and adoption of e-learning platforms. *Advances in Data Networks, Communications, Computers*, 30-35.
- Arenas-Gaitán, J. Ramírez-Correa, P.E. Rondán-Cataluña, F.J. (2011). Cross Cultural Analysis of the Use and Perceptions of Web Based Learning Systems. *Computers & Education*, 57, 1762–1774.
- Armenteros, M. Liaw, S.S. Fernández, M. Díaz, R.F. Sánchez, R.A. (2013). Surveying FIFA instructors' behavioral intention toward the Multimedia Teaching Materials. *Computers & Education*, 61, 91-104.
- Attis, J. (2014). An investigation of the variables that predict teacher e-learning acceptance (Published PhD thesis). Liberty University, Virginia, U.S.A, 62-65.
- Aypay, A. Çelik, H. C. Aypay, A. Sever, M. (2012). Technology acceptance in education: A study of pre-service teachers in Turkey. *Turkish Online Journal of Educational Technology*, 11(4), 264-272.
- Baharin, A.T. Latehb, H. Nathan, S.S. Nawawi, H.M. (2015). Evaluating effectiveness of IDEWL using Technology Acceptance Model. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 171, 897-904.
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147.
- Bao, Y. Xiong, T. Hu, Z. Kibelloh, M. (2013). Exploring gender differences on general and specific computer self-efficacy in mobile learning adoption. *J. Educational Computing Research*, 29(1), 111-132.
- Başoğlu, N. Özdoğan, M.K. (2011). Exploring the major determinants of mobile learning adaption. *Boğaziçi University Journal of Education*, 28(1), 31-46.
- Bhatiasevi, V. (2011). Acceptance of e-learning for users in higher education: An extension of the technology acceptance model. *The Social Sciences*, 6(6), 513-520.
- Bolliger, D. U. Wasilik, O. (2009). Factors Influencing Faculty Satisfaction with Online Teaching and Learning in Higher Education. *Distance Education*, 30(1), 103-116.
- Cabada, R.Z. Estrada, M.L.B. Hernández, F.G. Bustillos, R.O. Reyes-García, C.A. (2018). An affective and Web 3.0-based learning environment for a programming language. *Telematics and Informatics*, 35: 611-628.
- Calisir, F. Gumussoy, Ç.A. Bayraktaroglu, A.E. Karaali, D. (2014). Predicting the intention to use a web-based learning system: perceived content quality, anxiety, perceived system quality, image, and the technology acceptance model. *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing & Service Industries*, 24(5), 515–531.
- Capece, G. Campisi, D. (2011). Technological change and innovation behaviour in high level education: An international comparison between Italian and Portuguese samples. *Knowledge and Process Management*, 18(1), 67-74.
- Capece, G. Campisi, D. (2013). User satisfaction affecting the acceptance of an e-learning platform as a mean for the development of the human capital. *Behaviour & Information Technology*, 32(4), 335–343.
- Chang, C.C. Yan, C.F. Tseng, C.S. (2012). Perceived convenience in an extended technology acceptance model: Mobile technology and English learning for college students. *Australasian Journal of Educational Technology*, 28(5), 809-826.
- Chang, C.C. Tseng, K.H. Liang, C. Yan, C.F. (2013). The influence of perceived convenience and curiosity on continuance intention in mobile English learning for high school students using PDAs. *Technology, Pedagogy and Education*, 22(3), 373–386.
- Chang, T.F. Chao, C.M. Cheng, B.R. (2015). Framework and verification of a blended e-learning system behavioral intention model among clinical nurses. *Journal of Baltic Science Education*, 14(6), 733-743.
- Chang, C.T. Hajiyev, J. Su, C.R. (2017). Examining the students' behavioral intention to use elearning in Azerbaijan? The General Extended Technology Acceptance Model for E-learning approach. *Computers & Education*, 111, 128-143.
- Chang, Y.H. Liu, J.C. (2013). Applying an AR technique to enhance situated heritage learning in a ubiquitous learning environment. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 12(3), 21-32.
- Chang, S.C. Tung, F.C. (2008). An empirical investigation of students' behavioural intentions to use the online learning course websites. *British Journal of Educational Technology*, 39(1), 71–83.
- Chen, Y.C. Lin, Y.C. Yeh, R.C. Lou, S.J. (2013). Examining factors affecting college students' intention to use web-based instruction systems: Towards an integrated model. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 12(2), 111-121.

- Chen, H.R. Tseng, H.F. (2012). Factors that influence acceptance of web-based e-learning systems for the in-service education of junior high school teachers in Taiwan. *Evaluation and Program Planning*, 35, 398–406.
- Cheng, Y.M. (2011). Antecedents and consequences of e-learning acceptance. *Information Systems Journal*, 21, 269–299.
- Cheng, Y.M. (2012). Effects of quality antecedents on e-learning acceptance. *Internet Research*, 22(3), 361-390.
- Cheng, Y.M. (2013). Exploring the roles of interaction and flow in explaining nurses' e-learning acceptance. *Nurse Education Today*, 33, 73-80.
- Cheng, Y.M. (2014). Roles of interactivity and usage experience in e-learning acceptance: A longitudinal study. *International Journal of Web Information Systems*, 10(1), 2-23.
- Cheng, Y.M. (2015). Towards an understanding of the factors affecting m-learning acceptance: Roles of technological characteristics and compatibility. *Asia Pacific Management Review*, 20, 109-119.
- Cheung, R. Vogel, D. (2013). Predicting user acceptance of collaborative technologies: An extension of the technology acceptance model for e-learning. *Computers & Education*, 63, 160-175.
- Cho, V. Cheng, T.C.E. Hung, H. (2009). Continued usage of technology versus situational factors: An empirical analysis. *J. Eng. Technol. Manage*, 26, 264-284.
- Cho, V. Cheng, T.C.E. Lai, W.M.J. (2009). The role of perceived user-interface design in continued usage intention of self-paced e-learning tools. *Computers & Education*, 53, 216–227.
- Chow, M. Chan, L. Lo, B. Chu, W.P. Chan, T. Lai, Y.M. (2013). Exploring the intention to use a clinical imaging portal for enhancing healthcare education. *Nurse Education Today*, 33, 655-662.
- Chow, M. Herold, D.K. Choo, T.M. Chan, H. (2012). Extending the technology acceptance model to explore the intention to use Second Life for enhancing healthcare education. *Computers & Education*, 59, 1136-1144, 2012.
- Çigdem, H. Topcu, A. (2015). Predictors of instructors' behavioral intention to use learning management system: A Turkish vocational college example. *Computers in Human Behavior*, 52, 22–28.
- Çoşkunçay, D.F. Özkan, S. (2013). A model for instructors' adoption of learning management systems: empirical validation in higher education context. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 12(2), 13-25.
- Davis, F.D. (1986). A Technology Acceptance Model for Empirically Testing New End-User Information Systems: Theory and Result. (PHD Thesis). Massachusetts Institute of Technology, Massachusetts, U.S.A.
- Davis, F.D. Bagozzi, R.P. Warshaw, P.R. (1989). User Acceptance of Computer Technology: A Comparison of Two Theoretical Models. *Management Science*, 35(8), 982-1003.
- Davis, F.D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use and User Acceptance of Information Technology. *MIS Quarterly*, 13 (3), 319-340.
- Davis, F.D. (1993). User Acceptance of Information Technology: System Characteristics, User Perceptions, and Behavioral Impacts. *International Journal of Man Machine Studies*, 38, 475-487.
- De Smet, C. Bourgonjon, J. De Wever, B. Schellens, T. Valcke, M. (2012). Researching instructional use and the technology acceptance of learning management systems by secondary school teachers. *Computers & Education*, 58, 688–696.
- Deshpande, Y. Bhattacharya, S. Yammiyavar, P. (2012). A behavioral approach to modeling indian children's ability of adopting to e-learning environment. *IEEE Proceedings of 4th International Conference on Intelligent Human Computer Interaction*, Kharagpur, 27-29.
- Escobar-Rodriguez, T. Monge-Lozano, P. (2012). The acceptance of Moodle technology by business administration students. *Computers & Education*, 58, 1085-093.
- Fadare, O.G. Babatunde, O.H. Akomolafe, D.T. Lawal, O.O. (2011). Behavioral intention for mobile learning on 3G mobile internet technology in south-west part of Nigeria, *World J of Engineering and Pure and Applied Sci*, 1(2), 19-28.
- Fagan, M. Kilmon, C. Pandey, V. (2012). Exploring the adoption of a virtual reality simulation: The role of perceived ease of use, perceived usefulness and personal innovativeness. *Campus-Wide Information Systems*, 29 (2), 117-127.
- Farahat, T. (2012). Applying the technology acceptance model to online learning in the Egyptian universities. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 64, 95-104.
- Florenthal, B. (2016). The value of interactive assignments in the online learning environment. *Marketing Education Review*, 26(3), 154-170.
- Freitas, A.S.D. Ferreira, J. B. Garcia, R. A. Kurtz, R. (2017). O efeito da interatividade e do suporte técnico na intenção de uso de um sistema de e-learning. *Revista de Ciências da Administração*, 19(47), 45.
- Harmon, D.J. (2015). User acceptance of a novel anatomical sciences mobile app for medical education-An extension of the technology acceptance model. The Ohio State University. (PhD thesis), Ohio, A.B.D.

- Hashim, J. (2008). Factors influencing the acceptance of web-based training in Malaysia: Applying the technology acceptance model. *International Journal of Training and Development*, 12(4), 253-264.
- Heijden, H.V.D. (2003). Factors Influencing the Usage of Websites: The Case of a Generic Portal in The Netherlands. *Information & Management*, 40, 541-549.
- Hidayanto, A.N. Febriawan, D. Sucahyo, Y.G. Purwandari, B. (2014). Factors influencing the use of e-class. *Journal of Industrial and Intelligent Information*, 2(2), 121-125.
- Ho, C.K.Y. Ke, W. Liu, H. (2015). Choice decision of e-learning system: Implications from construal level theory. *Information & Management*, 52, 160-169.
- Hsia, J.W. Chang, C.C. Tseng, A.H. (2014). Effects of individuals' locus of control and computer self-efficacy on their e-learning acceptance in high-tech companies. *Behaviour & Information Technology*, 33(1), 51-64.
- Hsia, J.W. Tseng, A.H. (2008). An enhanced technology acceptance model for e-learning systems in high-tech companies in Taiwan: Analyzed by structural equation modeling. In *International Conference on Cyberworlds*, 39-44.
- Hsiao, K.L. Chen, C.C. (2015). How do we inspire children to learn with e-readers?, *Library Hi Tec*, 33(4), 584 - 596.
- Hsu, H.H. Chang, Y.Y. (2013). Extended TAM model: Impacts of convenience on acceptance and use of Moodle. *US-China Education Review*, 3(4), 211-218.
- Hu, P.J. Chau, P.Y.K. Sheng, O.R.L., Tam, K.Y. (1999). Examining The Technology Acceptance Model Using Physician Acceptance of Telemedicine Technology. *Journal of Management Information Systems*, 16 (2), 91-112.
- Hussein, Z. (2017). Leading to Intention: The role of attitude in relation to technology acceptance model in e-Learning. *Procedia Computer Science*, 105, 159-164.
- Ibrahim, R. Leng, N.S. Yusoff, R.C.M. Samy, G.N. Masrom, S. Rizman, Z.I. (2017). E-learning acceptance based on technology acceptance model (TAM). *Journal of Fundamental and Applied Sciences*, 9(4S), 871-889.
- Igbaria, M. Zinatelli, N. Cragg, P. Cavaye, L.M. (1997). Personal Computing Acceptance Factors in Small Firms: A Structural Equation Model. *MIS Quarterly*, 21(3), 279-306.
- Indahyanti, U. Sukarjadi. (2015). Applying the technology acceptance model to measure the learning management system acceptance by students of Politeknik Sakti Surabaya. *Jurnal Teknologi*, 72(4), 127-131.
- International Telecommunication Union, Measuring the Information Society Report, https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/mis2014/MIS2014_without_Annex_4.pdf, 2014.
- Ismail, N.Z. Razak, M.R. Zakariah, Z. Alias, N. Aziz, M.N.A. (2012). E-Learning continuance intention among higher learning institution students' in Malaysia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 67, 409-415.
- ITU, ICT (Information and Communication Technologies) Development Index 2016, <http://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2016/>, (27.09.2017).
- Jan, A.U. Contreras, V. (2011). Technology acceptance model for the use of information technology in universities. *Computers in Human Behavior*, 27, 845-851.
- Jung, H.J. (2015). Fostering an English teaching environment: Factors influencing English as a foreign language teachers' adoption of mobile learning. *Informatics in Education*, 14(2), 219-241.
- Joy, S. Kolb, D.A. (2009). Are There Cultural Differences in Learning Style? *International Journal of Intercultural Relations*, 33, 69-85.
- Kang, M. Shin, W.S. (2015). Investigation of student acceptance of synchronous e-learning in an online university. *Journal of Educational Computing Research*, 52(4), 475-495.
- Karaali, D. Gumussoy, C.A. Calisir, F. (2011). Factors affecting the intention to use a web-based learning system among blue-collar workers in the automotive industry. *Computers in Human Behavior*, 27, 343-354.
- Karahanna, E. Straub, D.W. Chervany, N.L. (1999). Information Technology Adoption Across Time: A Cross-Sectional Comparison of Pre-Adoption and Post-Adoption Beliefs. *MIS Quarterly*, 23 (2), 83-213.
- Kayan, S. Fussell, S.R. Setlock, L.D. (2006). Cultural Differences in the Use of Instant Messaging in Asia and North America. *Computer Supported Cooperative Work (CSCW) 2006*, Banff, Alberta-Canada, 525-528.
- Khor, E.T. (2014). Student Perceptions of Using a SCORM-Compliant Learning Object (SCLO) for Learning in an ODL Environment. *Asian Association of Open Universities Journal*, 9(1), 47-56.
- Kilic, E. Güler, Ç. Çelik, H.E. Tatli, C. (2015). Learning with interactive whiteboards determining the factors on promoting interactive whiteboards to students by technology acceptance model. *Interactive Technology and Smart Education*, 12(4), 285-297.

- Kim, S.H. Kim, H.C. Han, S.K. (2013). A development of learning widget on m-learning and e-learning environments. *Behaviour & Information Technology*, 32(2), 190-202.
- Lai, J.Y. Ulhas, K.R. (2012). Understanding acceptance of dedicated e-textbook applications for learning: Involving Taiwanese university students. *The Electronic Library*, 30(3), 321-338.
- Lau, S.H. Woods, P.C. (2008). An empirical study of learning object acceptance in multimedia learning environment. *Communications of the IBIMA*, 5(1), 1-6.
- Lau, S.H. Woods, P.C. (2009). Understanding learner acceptance of learning objects: The roles of learning object characteristics and individual differences. *British Journal of Educational Technology*, 40(6), 1059-1075.
- Lee, Y.C. (2008). The role of perceived resources in online learning adoption. *Computers & Education*, 50, 1423-1438.
- Lee, M.C. (2010). Explaining and predicting users' continuance intention toward e-learning: An extension of the expectation-confirmation model. *Computers & Education*, 54, 506-516.
- Lee, Y.H. Hsieh, Y.C. Ma, C.Y. (2011). A model of organizational employees' e-learning systems acceptance. *Knowledge-Based Systems*, 24, 355-366.
- Lee, Y.H. Hsieh, Y.C. Hsu, C.N. (2011). Adding innovation diffusion theory to the technology acceptance model: Supporting employees' intentions to use e-learning systems. *Educational Technology & Society*, 14 (4), 124-137.
- Lee, Y.H. Hsieh, Y.C. Chen, Y.H. (2013). An investigation of employees' use of e-learning systems: Applying the technology acceptance model. *Behaviour & Information Technology*, 32(2), 173-189.
- Lee, Y.H. Hsiao, C. Purnomo, S.H. (2014). An empirical examination of individual and system characteristics on enhancing e-learning acceptance. *Australasian Journal of Educational Technology*, 30(5), 562-579.
- Lee, D.Y. Lehto, M.R. (2013). User acceptance of YouTube for procedural learning: An extension of the technology acceptance model. *Computers & Education*, 61, 193-208.
- Lee, B.C. Yoon, J.O. Lee, I. (2009). Learners' Acceptance of E-learning in South Korea: Theories and Results. *Computers & Education*, 53, 1320-1329.
- Lefievre, V. (2012). Gender differences in acceptance by students of training software for office tools. In Athens: ATINER'S conference paper series, 1-13.
- Legris, P. Ingham, J. Collette, P. (2003). Why Do People Use Information Technology? A Critical Review of The Technology Acceptance Model. *Information & Management*, 40(3), 191-204.
- Letchumanan, M. Tarmizi, R. (2011). Assessing the intention to use e-book among engineering undergraduates in Universiti Putra Malaysia. Malaysia. *Library Hi Tech*, 29(3), 512-528.
- Li, Y. Duan, Y. Fu, Z. Alford, P. (2012). An empirical study on behavioural intention to reuse e-learning systems in rural China. *British Journal of Educational Technology*, 43(6), 933-948.
- Lin, Y.C. Chen, Y.C. Yeh, R.C. (2010). Understanding college students' continuing intentions to use multimedia e learning systems. *World Transactions on Engineering and Technology Education*, 8(4), 488-493.
- Lin, H.F. (2013). The effect of absorptive capacity perceptions on the context-aware ubiquitous learning acceptance. *Campus-Wide Information Systems*, 30(4), 249-265.
- Lin, S.C. Persada, S.F. Nadlifatin, R. (2014). A study of student behavior in accepting the blackboard learning system: A technology acceptance model (tam) approach. In IEEE 18th international conference on computer supported cooperative work in design, 457-462.
- Little, P. (2016). An investigation of factors that influence registered nurses' intentions to use e-learning systems in completing higher degrees in nursing (Published PhD thesis). College of Engineering and Computing Nova Southeastern University, Florida, U.S.A.
- Liu, S.H. Liao, H.L. Pratt, J.A. (2009). Impact of media richness and flow on e-learning technology acceptance. *Computers & Education*, 52, 599-607.
- Liu, X. (2010). Empirical testing of a theoretical extension of the technology acceptance model: An exploratory study of educational wikis. *Communication Education*, 59(1), 52-69.
- Liu, Y. Li, H. Carlsson, C. (2010). Factors driving the adoption of m-learning: An empirical study. *Computers & Education*, 55, 1211-1219.
- Liu, X. Liu, S. Lee, S. Magjuka, R.J. (2010). Cultural Differences in Online Learning: International Student Perceptions. *Journal of Educational Technology & Society*, 13(3), 177-188.
- Lo, F.C. Hong, J.C. Lin, M.X. Hsu, C.Y. (2012). Extending the technology acceptance model to investigate impact of embodied games on learning of Xiao-zhuan. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 64, 545-554.
- Lo, H.Y. Liu, G.Z. Wang, T.I. (2014). Learning how to write effectively for academic journals: A case study investigating the design and development of a genre-based writing tutorial system. *Computers & Education*, 78, 250-267.
- Loukis, E. Pazalos, K. Salagara, A. (2012). Transforming e-services evaluation data into business analytics using value models. *Electronic Commerce Research and Applications*, 11, 129-141.

- Lowe, B. D'alessandro, S. Winzar, H. Laffey, D. Collier, W. (2013). The use of Web 2.0 technologies in marketing classes: Key drivers of student acceptance. *Journal of Consumer Behaviour*, 12(1), 412-422.
- Lubbe, B. Louw, L. (2010). The perceived value of mobile devices to passengers across the airline travel activity chain. *Journal of Air Transport Management*, 16, 12-15.
- Ma, C. Chao, C. Cheng, B. (2013). Integrating technology acceptance model and task-technology fit into blended E-learning system. *Journal of Applied Sciences*, 13(5), 736-742.
- Macharia, J. Nyakwende, E. (2009). Factors affecting the adoption and diffusion of internet in higher educational institutions in Kenya. *Journal of Language. Technology & Entrepreneurship in Africa*, 1(2), 6-23.
- Mafunda, B. Swart, A. Bere, A. (2016). Mobile learning usability evaluation using two adoption models. *Thammasat International Journal of Science and Technology*, 21(5), 76-81.
- Martin, R. G. (2012). Factors affecting the usefulness of social networking in elearning at German university of technology in Oman. *International Journal of e- Education, e-Business, e Management and e-Learning*, 2(6), 498-502.
- Martinez-Torres, M. R. Marin, S.L.T. Garcia, F. B. Vazquez, S.G. Oliva, M.A. Torres, T. (2008). A technological acceptance of e-learning tools used in practical and laboratory teaching, according to the European higher education area. *Behaviour & Information Technology*, 27(6), 495-505.
- Mathieson, K. (1991). Predicting User Intentions: Comparing The Technology Acceptance Model with The Theory of Planned Behavior. *Information Systems Research*, 2(3), 173-191.
- Moghadam, A.H. Bairamzadeh, S. (2009). Extending the technology acceptance model for E-learning: a case study of Iran. In *The Sixth International Conference on Information Technology: New Generations*, 1659-1660.
- Mohamed, N. Abdul Karim, S.N. (2012). Open source e-learning anxiety, self-efficacy and acceptance - A partial least square approach. *International Journal of Mathematics and Computers in Simulation*, 4(6), 361-368.
- Mohammadi, H. (2015.a). Factors Affecting the E-learning Outcomes: An Integration of TAM and IS Success Model. *Telematics and Informatics*, 32, 701-719.
- Mohammadi, H. (2015.b). Investigating users' perspectives on e-learning: An integration of TAM and IS success model. *Computers in Human Behavior*, 45, 359-374.
- Moore, G.C. Benbasat, I. (1991). Development of an instrument to measure the perceptions of adopting an information technology innovation. *Information Systems Research*, 2(3), 192-222.
- Moreno, V. Cavazotte, F. Alves, I. (2016). Explaining university students' effective use of e-learning platforms. *British Journal of Educational Technology*, 48 (4), 995-1009.
- Motaghian, H. Hassanzadeh, A. Moghadam, D.K. (2013). Factors affecting university instructors' adoption of web-based learning systems: Case study of Iran. *Computers & Education*, 61, 158-167.
- Naidu, S. (2006). *E-Learning A Guide of Principles, Procedures and Practices*. Commonwealth Educational Media Centre for Asia, New Delhi, India.
- Ok, K. Gülseçen, S. (2011). Cultural Factors on E-learning Systems. 5th International Computer & Instructional Technologies Symposium, Elazığ-Turkey, 541-545.
- Okazaki, S. Santos, L.M.R.D. (2012). Understanding e-learning adoption in Brazil: Major determinants and gender effects. In *The International Review Of Research In Open And Distance Learning*, 13(4), 91-106.
- Ouyang, Y. Tang, C. Rong, W. Zhang, L. Yin, C. Xiong, Z. (2017). Task-technology fit aware expectation-confirmation model towards understanding of MOOCs continued usage. *Proceedings of the 50th Hawaii International Conference on System Sciences 2017*, 174-183.
- Padilla-Melendez, A. Garrido-Moreno, A. Aguila-Obra, A.R.D. (2008). Factors affecting e-collaboration technology use among management students. *Computers & Education*, 51, 609-623.
- Padilla-Meléndez, A. Aguila-Obra, A.D.L. Garrido-Moreno, A. (2013). Perceived playfulness, gender differences and technology acceptance model in a blended learning scenario. *Computers & Education*, 63, 306-317.
- Park, S.Y. (2009). An analysis of the technology acceptance model in understanding university students' behavioral intention to use e-learning. *Educational Technology & Society*, 12(3), 150-162.
- Park, N. Lee, K.M. Cheong, P.H. (2008). University instructors' acceptance of electronic courseware: An application of the technology acceptance model. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 163-186.
- Park, S.Y. Nam, M.W. Cha, S.B. (2012). University students' behavioral intention to use mobile learning: Evaluating the technology acceptance model. *British Journal of Educational Technology*, 43(4), 592-605.
- Park, Y. Son, H. Kim, C. (2012). Investigating the determinants of construction professionals' acceptance of web-based training: an extension of the technology acceptance model. *Automation in Construction*, 22, 377-386.

- Pereira, F.A.M. Ramos, A.S.M. Chagas, M.M.D. (2015). Satisfação e continuidade de uso em um ambiente virtual de aprendizagem. *Artigo-Tecnologia da Informação*, 22(1), 133-153.
- Poelmans, S. Wessa, P. Milis, K. Bloemen, E. Doom, C. (2008). Usability and acceptance of e-learning in statistics education, based on the compendium platform. In International Conference of Education, Research and Innovation (ICERI2008), 1-10.
- Post, S.W. (2010). Modeling of stakeholders' perceptions and beliefs about e-learning technologies in service e-learning practices (Published PhD thesis). TUI University, California, U.S.A.
- Premchaiswadi, W. Porouhan, P. Premchaiswadi, N. (2012). An empirical study of the key success factors to adopt e-learning in Thailand. In International conference on information society (i-Society 2012), 333-338.
- Punnoose, A.C. (2012). Determinants of Intention to Use eLearning Based on the Technology Acceptance Model. *Journal of Information Technology Education: Research*, 11(1), 302-337.
- Purnomo, S.H. Lee, Y.H. (2012). E-learning adoption in the banking workplace in Indonesia: An empirical study. *Information Development*, 29(2), 138-153.
- Raaij, E.M.V. Schepers, J.J.L. (2008). The acceptance and use of a virtual learning environment in China. *Computers & Education*, 50, 838-852.
- Ramayah, T. Lee, J.W.C. (2012). System characteristics, satisfaction and e-learning usage: A structural equation model (SEM). *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 11(2), 196-206.
- Ramírez-Correa, P.E. Arenas-Gaitán, J. Rondán-Cataluñ, F.J. (2015). Gender and acceptance of e-learning: A multi-group analysis based on a structural equation model among college students in Chile and Spain. *Plos One*, 1-17.
- Rejon-Guardia, F. Sanchez-Fernandez, J. Munoz-Leiva, F. (2013). The acceptance of microblogging in the learning process: The µbam model. *Journal of Technology and Science Education*, 3(1), 33-50.
- Rezaei, M. Mohammadi, H.M. Asadi, A. Kalantary, K. (2008). Predicting e-learning application in agricultural higher education using technology acceptance model. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 98(1), 85-85.
- Roca, J.C. Gagne, M. (2008). Understanding e-learning continuance intention in the workplace: A self-determination theory perspective. *Computers in Human Behavior*, 24, 1585-1604.
- Ros, S. Hernández, R. Caminero, A. Robles, A. Barbero, I. Maciá, A. Holgado, F.P. (2014). On the use of extended TAM to assess students' acceptance and intent to use third-generation learning management systems. *British Journal of Educational Technology*. 46(6), 1250-1271.
- Ruiz, J.G. Minzter, M.J. Leipzig, R.M. (2006). The Impact of E-Learning in Medical Education. *Acad Med*, 81(3), 208-212.
- Sadeghi, K. Saribagloo, J.A. Aghdam, S.H. Mahmoudi, H. (2014). The impact of Iranian teachers cultural values on computer technology acceptance. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 13(4), 124-136.
- Sanchez-Franco, M.J. (2010). WebCT-The quasimoderating effect of perceived affective quality on an extending Technology Acceptance Model. *Computers & Education*, 54, 37-46.
- Sanchez, R.A. Hueros, A.D. Ordaz, M.G. (2013). E-learning and the University of Huelva: a study of WebCT and the technological acceptance model. *Campus-Wide Information Systems*, 30(2), 135-160.
- Seet, B.C. Goh, T.T. (2012). Exploring the affordance and acceptance of an e-reader device as a collaborative learning system. *The Electronic Library*, 30(4), 516-542.
- Seif, M.H. Rastegar, A. Ardakani, S.J.H. Saeedikiya, M. (2013). Factors influencing intention to use and application of web-based learning among students of Shiraz Payame Noor University (providing a path analysis model). *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 3(2), 848-852.
- Shah, G.U.G. Bhatti, M.N. Iftikhar, M. Qureshi, M.I. Zaman, K. (2013). Implementation of technology acceptance model in e-learning environment in rural and urban areas of Pakistan. *World Applied Sciences Journal*, 27(11), 1495-1507.
- Shah, S.A.M. Iqbal, N. Janjua, S.Y. Amjad, S. (2013). Employee behavior towards adoption of e-learning courses: validating technology acceptance model. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(14), 765-774.
- Shen, C.C. Chuang, H.M. (2010). Exploring users' attitudes and intentions toward the interactive whiteboard technology environment. *International Review on Computers and Software*, 5(2), 200-208.
- Shen, J. Eder, L.B. (2009). Intentions to use virtual worlds for education. *Journal of Information Systems Education*, 2(2), 225-233.
- Shih, B.Y. Chen, C.Y. Shih, C.H. Su, W.L. (2012). The control application and simulation-particle swarm optimization exploration of control application for user intention toward mobile Mandarin learning system. *Journal of Vibration and Control*, 19(13), 2036-2045.

- Shroff, R.H. Deneen, C.C. Ng, E.M.W. (2011). Analysis of the technology acceptance model in examining students' behavioural intention to use an eportfolio system. *Australasian Journal of Educational Technology*, 27(4), 600-618.
- Shyu, S.H.P. Huang, J.H. (2011). Elucidating usage of e-government learning: A perspective of the extended technology acceptance model. *Government Information Quarterly*, 28, 491-502.
- Smith, J.A. Sivo, S.A. (2012). Predicting continued use of online teacher professional development and the influence of social presence and sociability. *British Journal of Educational Technology*, 43(6), 871-882.
- Song, Y. Kong, S.C. (2017). Investigating students' acceptance of a statistics learning platform using technology acceptance model. *Journal of Educational Computing Research*, 55(6), 865-897.
- Suki, N.M. Suki, N.M. (2011). Users' behavior towards ubiquitous m-learning. *Turkish Online Journal of Distance Education*. 12(3), 118-129.
- Sumak, B. Hericko, M. Pušnik, M. (2011). A Meta-Analysis of E-Learning Technology Acceptance: The Role of User Types and E-Learning Technology Types. *Computers in Human Behavior*, 27, 2067-2077.
- Tajudeen, S.A. Basha, M.K. Michael, F.O. Mukthar, A.L. (2012). Determinant of mobile devices acceptance for learning among students in developing country. *The Malaysian Online Journal of Educational Technology*, 1(3), 17-29.
- Tan, P.J.B. (2015). English e-learning in the virtual classroom and the factors that influence esl (English as a second language): Taiwanese citizens' acceptance and use of the modular object- oriented dynamic learning environment. *Social Science Information*, 54(2), 211-228.
- Tarhini, A. Hone, K. Liu, X. (2013.a). User acceptance towards web-based learning systems: Investigating the role of social, organizational and individual factors in European higher education. *Procedia Computer Science*, 17, 189-197.
- Tarhini, A. Hone, K. Liu, X. (2013.b). Factors affecting students' acceptance of e-learning environments in developing countries: A structural equation modeling approach. *International Journal of Information and Education Technology*, 3(1), 54-59.
- Tarhini, A. Hone, K. Liu, X. (2014). The effects of individual differences on e-learning users' behaviour in developing countries: A structural equation model. *Computers in Human Behavior*, 41, 153-163.
- Tarhini, A. Hone, K. Liu, X. (2015.a). A cross-cultural examination of the impact of social, organisational and individual factors on educational technology acceptance between British and Lebanese university students. *British Journal of Educational Technology*, 46(4), 739-755.
- Tarhini, A. Hassouna, M. Abbasi, M.S. Orozco, J. (2015.b). Towards the acceptance of RSS to support learning: An empirical study to validate the technology acceptance model in Lebanon. *Electronic Journal of e-Learning Volume*, 13(1), 30-41.
- Tarhini, A. Hone, K. Liu, X. Tarhini, T. (2017). Examining the moderating effect of individual-level cultural values on users' acceptance of e-learning in developing countries: A structural equation modeling of an extended technology acceptance model. *Interactive Learning Environments*. 25(3).
- Taylor, S. Todd, P.A. (1995). Understanding Information Technology Usage: A Test of Competing Models. *Information Systems Research*, 6(2), 144-176.
- Teo, T. (2011). Modeling the determinants of pre-service teachers' perceived usefulness of e-learning. *Campus-Wide Information Systems*, 28(2), 124-140.
- Teo, T. Luan, W.S. Sing, C. C. (2008). A Cross-Cultural Examination of the Intention to Use Technology Between Singaporean and Malaysian Pre-Service Teachers: An Application of the Technology Acceptance Model (TAM). *Educational Technology & Society*, 11 (4), 265-280.
- Tobing, V. Hamzah, M. Sura, S. Amin, H. (2008). Assessing the acceptability of adaptive e-learning system. Fifth International Conference on eLearning for Knowledge-Based Society, 11-12.
- Tran, K.N.N. (2016). The adoption of blended e-learning technology in Vietnam using a revision of the technology acceptance model. *Journal of Information Technology Education: Research*, 15, 253-282.
- Trayek, F.A.A. Hassan, S.S.S. (2013). Attitude towards the use of learning management system among university students: A case study. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 14(3), 91-103.
- Tselios, N. Daskalakis, S. Papadopoulou, M. (2011). Assessing the acceptance of a blended learning university course. *Educational Technology & Society*, 14 (2), 224-235.
- Tseng, A.H. Hsia, J.W. (2008). The impact of internal locus of control on perceived usefulness and perceived ease of use in e-learning: An extension of the technology acceptance model. In International conference on cyberworlds, 815-819.
- Tung, F.C. Chang, S.C. (2008.a). Nursing students' behavioral intention to use online courses: A questionnaire survey. *International Journal of Nursing Studies*, 45, 1299-1309.
- Tung, F.C. Chang, S.C. (2018.b). A new hybrid model for exploring the adoption of online nursing courses. *Nurse Education Today*, 28, 293-300.
- United Nations Development Programme, Education Index, <http://hdr.undp.org/en/data> (08.08.2017)

- Ursavaş, Ö.F. (2015). Öğretmenlerin hazcı ve faydacı motivasyonlarının tablet PC kullanımına yönelik davranışsal niyetleri üzerinde etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 40, 25-43.
- Veloo, R. Masood, M. (2014). Acceptance and intention to use the ilearn system in an automotive semiconductor company in the northern region of Malaysia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 116, 1378-1382.
- Venkatesh, V. Davis, F.D. (2000). A Theoretical Extension of The Technology Acceptance Model: Four Longitudinal Field Studies. *Management Science*, 46 (2), 186-204.
- Venkatesh, V. Morris, M. G. Davis, G. B. Davis, F. D. (2003). User acceptance of Information Technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, 27(3), 425-478.
- Wang, W.W. Wang, C.C. (2009). An empirical study of instructor adoption of web-based learning systems. *Computers & Education*, 53,761-774.
- Webster, J. Martocchio, J.J. (1992). Microcomputer playfulness: Development of a measure with workplace implications. *MIS Quarterly*. 16 (2), 201-226.
- Williams, M. Williams, J. (2009). Evaluating a model of business school students' acceptance of web-based course management systems. *International Journal of Management Education*, 8(3), 59-70.
- World Bank, World Bank List of Economies June 2017, <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups> (08.08.2017)
- Wu, B. Chen, X. (2017). Continuance intention to use MOOCs: Integrating the technology acceptance model (TAM) and task technology fit (TTF) model. *Computers in Human Behavior*, 67, 221-232.
- Wu, B. Zhang, C. (2014). Empirical study on continuance intentions towards e-learning 2.0 systems. *Behaviour & Information Technology*, 33(10), 1027-1038.
- Wu, C. Kuo, Y. Wu, S. (2013). Investigating the antecedents of university students' behavioral intention to use ipad for learning. *International Journal of e-Education, e-Business, e-Management and e-Learning*, 3(6), 468-471.
- Yang, S.C. Lin, C.H. (2011). Factors affecting the intention to use Facebook to support problem-based learning among employees in a Taiwanese manufacturing company. *African Journal of Business Management*, 5(22), 9014-9022.
- Yuen, A.H.K. Ma, W.W.K. (2008). Exploring teacher acceptance of e-learning technology. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 36(3), 229-243.
- Zare, H. Yazdanparast, S. (2013). The causal model of effective factors on intention to use of information technology among payam noor and traditional universities students. *Life Science Journal*, 10(2), 46-50.
- Zhang, S. Zhao, J. Tan, W. (2008). Extending TAM for online learning systems: An intrinsic motivation perspective. *Tsinghua Science & Technology*, 13(3), 312-317.
- Zhao, J. Tan, W. (2010). E-learning systems adoption across cultures: A comparison study. *In E-Product E-service and E-entertainment*, 1-4, 2010.

EXTENDED ABSTRACT

Increased utilization of information technologies and internet has resulted in the widespread usage of e-learning systems in various regions and countries, where the cultural differences of users shape the contrast between attitudes regarding technology acceptance. Therefore, an assessment of the effect of users' cultural values on their acceptance of e-learning systems proves beneficial for educational institutions. Unfortunately, a thorough analysis capturing these issues could not be detected in the literature reviewed.

Exponential developments in technology, globalization, rapid economic growth in developing countries and rising investments on education have collectively contributed to the proliferation of e-learning systems in many regions, as this trend is expected to continue in the near future. Nevertheless, current research suggest that cultural discrepancies might bear negative influences on student's e-learning systems' acceptance, where this effect becomes more significant and direct especially in the first years of tertiary education. Hence, upon the

designation of an e-learning system, it becomes crucial to take into consideration the differing attitudes, behaviors, expectations, demands and cultural variances of the target audience.

This study analyses 186 different publications which assess users' e-learning systems behavior through Technology Acceptance Model (TAM). A detailed examination of hypotheses putting forward various explanatory variables as significant determinants of belief structures is conducted. Then, the studies and hypotheses evaluated are categorized based on the respective sample characteristics, and the relative level of economic, educational and technological development of the region the tests were conducted in. Consequently, a detailed inspection of varying behaviors of users with differing socio economic backgrounds is aimed. When the users of e-learning systems are limited to only contain students, pleurability and real-time support can be assumed to act as the most significant determinants for acceptance, whereas these criteria change when it comes to instructors. The latter group of users, are believed to focus more on social pressure and belief in the usability of the system when it comes to e-learning applications.

It has also been observed that most of the research in this arena has been carried out in East Asia; while studies focusing on North America, Sub-Saharan Africa, Latin America and South Asia are rare. Literature reviewed also put forward that functionality, high level of freedom and belief in the usability of system have the most significant effect on system adoption in East Asia, Europe-Central Asia, and Middle East-North Africa, respectively. In line with this finding, one can suggest that system developers designing e-learning applications for a target group in Middle East or North Africa should focus on creating and enhancing a positive perception regarding their ability to use the system.

In addition, research suggests that users coming from developed countries expect e-learning systems to show compatibility with their current values and needs. Moreover, they demand the system to cater for their needs while eliciting satisfaction and content. Additionally, it has been observed that a negative correlation exists between the level of economic development of the country the users are linked to and their self-efficacy.

Classifications of samples based on human development index vis-à-vis education and the level of development based on information and communications technologies support similar results. Both categories advocate that users associated with higher levels of development give more focus to user-freedom and pleurability than their counterparts. Users in countries with intermediate development indices, on the other hand, are suggested to treat subjective norm as the most important determinant of system acceptance and give more value to social pressure than any other categories of users. It should also be noted that research regarding the e-

learning systems' user behavior in countries with low rankings in development indices remain insufficient.

Taking into consideration the socioeconomic and demographic characteristics of the countries users are linked to help create a more effective and fertile ground for the designation of e-learning systems. Therefore, a detailed assessment of socioeconomic and demographic discrepancies and their respective influence in users' behavior towards distance learning systems is a strategic topic for research. In light with this view, this study also aims to explain discrepancies in user attitudes and behaviors vis-à-vis e-learning systems from a socioeconomic and geographic point of view through a detailed literature review. When the narrow span and depth of previous research is taken into account, it should be noted that identification of regional and cultural differences and their respective influence on user acceptance and satisfaction is crucial in the effective designing of e-learning systems.

It has been observed that only a limited amount of studies focus on the e-learning system acceptance of users from Latin America, Southern Asia and Sub-Saharan Africa. In addition, analyses sampling users coming from economically and technologically underdeveloped countries remain scarce. Unlike the relatively less importance given in academic arena, practice shows that investment in e-learning systems have been growing rapidly, especially in developing countries; thus creating positive spillovers for educational institutions, governments and citizens. Therefore, there exists ample potential in uncovering the determinants of e-learning system acceptance of users from developing countries.

This study investigates previous research that focus on e-learning system acceptance via utilizing TAM. Further research expanding this scope to include studies that incorporate other theories and models can shine a better light in explaining user acceptance. In addition, undertaking analogous classification methods for other information technologies can prove beneficial. Nevertheless, it should be emphasized that the models and hypotheses suggested should be tested for validity.